

VII. ULUSLARARASI KARADENİZ SEMPOZYUMU

T.C. Giresun Üniversitesi
Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM)
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ana Tema: Türkiye-Rusya İlişkileri

Sempozium Tarihi ve Yeri: 19-20 Ekim 2017 GİRESUN
Gezi: 21 Ekim 2017

Bildiri Özeti Gönderimi: 2-15 Mayıs 2017
Kabul Edilen Bildirilerin İlanı: 16 Haziran 2017
Tam Metin Gönderimi: 2 Ekim 2017
e-kitap: 30 Ekim 2017
Basılı Kitap: Kasım 2017

grukarasam.com

DOKAP

VII. ULUSLARARASI KARADENİZ SEMPOZYUMU

“TÜRK RUS İLİŞKİLERİ”

BİLDİRİLER E-KİTABI

19-20 EKİM 2017
GİRESUN

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Abbas KARAAĞAÇLI
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN

EDİTÖR YARDIMCISI

İmran TURGUT

YAYIMA HAZIRLAYANLAR

İmran TURGUT
Sibel ÇETİNKAYA
Muammer DUMLU

Haberleşme Adresi:

Giresun Üniversitesi
Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi
Sultan Selim Mah. Eşref Dizdar Cad. No: 5 GİRESUN
Tel: (454) 310 16 66

Bu kitabın tüm hakları Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM)'ne aittir.
Yazıların fikri sorumlulukları yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ISBN: 978-975-2481-03-9

Sempozyum Onursal Başkanı

*Prof. Dr. Cevdet COŞKUN
Giresun Üniversitesi Rektörü*

Sempozyum Onur Kurulu

*Prof. Dr. Atilla SANDIKLI
Bilgesam Başkanı*

*Prof. Dr. Eden MAMUT
Karadeniz Üniversiteler Birliği Genel Sekreteri - Romanya*

*Prof. Dr. Giga ZADANIA
İlia State Üniversitesi Rektörü - Gürcistan*

*Prof. Dr. Levent ÜNER
Beypazarı Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Prof. Dr. Mustafa ÇİN
Giresun Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Prof. Dr. Mustafa Serkan SOYLU
Giresun Üniversitesi Rektör Yrd.*

*Ekrem YÜCE
DOKAP Başkanı*

*Süleyman ŞENSOY
TASAM Başkanı*

*Ayhan YÜKSEL
Araştırmacı Yazar - Tarihçi*

Sempozyum Düzenleme Komitesi Başkanı

*Yrd. Doç. Dr. ABBAS KARAĞAÇLI
KARASAM Müdürü - G.Ü Rektör Danışmanı*

Sempozyum Düzenleme Komitesi

Prof. Dr. Betül Karagöz YERDELEN

Doç. Dr. Şirin DİLLİ

Yrd. Doç. Dr. İhsan CORA

Yrd. Doç. Dr. Oktay KARAMAN

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ

Yrd. Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Serdar KESKİN

Yrd. Doç. Dr. Alper KARAVARDAR

Yrd. Doç. Dr. Hany İsmail RAMADAN

Yrd. Doç. Dr. Salem KHALF

Arş. Gör. Tolga ÇIKRIKÇI

Arş. Gör. Arda ÖZKAN

Arş. Gör. Halit Levent ORMAN

Arş. Gör. Mustafa Malkoç YAŞAR

Arş. Gör. Ufuk PALA

Tolgahan KÖKEN

Metin ÇAKIROĞLU

Münire ÖZDEN

Cevdet ÖZMEN

Özlem YAMAK

İmran TURGUT

Muammer DUMLU

Sibel ÇETİNKAYA

Ceren HAKYEMEZ

Mustafa KARACA

Ayşegül İNCESU

Ömer KAYA

Faruk BAKKAL

Oğulcan HAKYEMEZ

Pelin ÇOLAK

Sencer TAŞYONAR

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Abdullah KIRAN - Muş Alparslan Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet DEMİREL - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Aıdar ABUOV - Kazakistan Avrasya Üniversitesi - Kazakistan

Prof. Dr. Alaaddin YALÇINKAYA - Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Engin OBA - Emekli Büyük Elçi, TASAM Başkan Danışmanı

Prof. Dr. Ali YAMAN - İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Anvarbek MOKOYEV - Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Ayşen Reyhan WOLFF - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Azime Hülya UĞUR - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Bahran AMİRAHMEDİYAN - Tabatabayi Üniversitesi - İran

Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR - Ege Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram KAYA - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Burak S. GÜLBOY - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Darhan KIDIRALI - Uluslararası Türk Akademisi Başkanı - Kazakistan

Prof. Dr. David HUNTER - American University - ABD

Prof. Dr. Enrico MOLINARO - Uluslararası İlişkiler Uzmanı - İtalya

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK - Ardahan Üniversitesi

Prof. Dr. Feridun TEKİN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN - Yakınođu Üniversitesi- KKTC

Prof. Dr. Gökhan KOÇER - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan Ali KARASAR - Atılım Üniversitesi

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ - 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Kusein İSAYEV - Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi - Kırgızistan

Prof. Dr. Muhammet ARAFAT - Karadeniz teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN - Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ORAL -Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Nursulu ÇETİN - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Raffaele MARCHETTI - Luiss Guido Carli Üniversitesi - İtalya

Prof. Dr. Ramazan SEVER - Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ - Abanattizet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Recep KÖK -Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Soyalp TAMÇELİK - Gazii Üniversitesi

Prof. Dr. Şefaatin SEVERCAN -Erciyes Üniversitesi

Prof. Dr. Ünsal BEKDEMİR -Giresun Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ONAY -İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yılmaz KURT -Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Derya ALTUNBAŞ - Giresun Üniversitesi

*Doç. Dr. Hasan OKTAY - Makedonya Vizyon Üniversitesi Rektör Yrd. - KAFKASSAM
Başkanı*

Doç. Dr. İsmail KIVRIM - Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ - Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşad ZORLU - Ahii Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım ELMAS -Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Seyfi YILDIZ - Anadolu Ajansı Genel Müdürlüğü

Doç. Dr. Uğur ÖZGÖKER - Arel Üniversitesi

Doç. Dr. Vadim KARASTILYEV - Moskova Helseinki Grubu - Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Gülşah KARAVARDAR - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK - Konya Selçuk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin KARADENİZ - Giresun Üniversitesi - KARAKUM MD.

Yrd. Doç. Dr. İsmail Cem FERİDUNOĞLU - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZMENLİ - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Salem KHALF - Çanakkale 18 Mart Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sinan DEMİRTÜRK - Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Uğur SEVİM - Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yakup ÖMEROĐLU - Avrasya Yazarlar Birliği Genel Başkanı

ÖNSÖZ

Giresun Üniversitesi uzun yıllardır, periyodik olarak Karadeniz Sempozyumları düzenlemektedir. Bu sene yedincisini gerçekleştirdiğimiz Karadeniz Sempozyumunun ana temasını Türk - Rus ilişkileri olarak belirledik.

Sempozyum Düzenleme Kurulumuzun yaklaşık bir yıl süren, yoğun ve yorucu çalışmaları sonucunda, bu yılki sempozyumda konu başlıkları genişletilerek disiplinlerarası çeşitlilik arz eden bir program hazırlanmıştır.

Sempozyumla ilgili katılımcıların tüm sorularına yanıt bulabileceği web sayfamız faaliyete geçirilmiş olup bu site halen yayındadır.
<http://www.grukarasam.com/>

Elinizdeki bu kitap 19-20 Ekim 2017 tarihleri arasında, Giresun'da, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi ve İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi işbirliği ile organize edilmiş olan 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumu'nda sunulan konu başlıklarına göre sıralanmış II ciltten oluşan bildirileri içermektedir.

Sempozyum, hazırlık aşamasından bu kitabın sizlere intikaline kadar, tamamen Giresun Üniversitesinin öz kaynakları ile gerçekleşmiştir. Ancak sempozyumun sosyal programı çerçevesinde Giresun Valiliğine, Giresun Belediyesine, Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansına, Bulancak Belediyesine, vermiş oldukları destekler ve gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkürü borç biliriz.

Sempozyuma gönderilen bildirileri inceleyerek bilimsel görüş ve katkılarını sunan tüm Bilim ve Danışma Kurulu, Hakem Heyeti üyelerine, zamanlarını bu bilimsel etkinliğe ayıran tüm katılımcı ve dinleyicilere Üniversitemiz adına teşekkür ederiz.

Büyük emek ve özveri ile meydana getirilen bu çalışmanın bilim dünyasının istifade edebileceği bir kaynak olması temennisiyle tüm okurlarımıza saygılar sunarız.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

PROTOKOL KONUŐMALARI

Yrd. Doç.Dr. Abbas KARAAĞAÇLI
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Protokol, Sayın Basın Mensupları, dünyanın farklı ülkelerinden ve farklı üniversitelerinden gelen Sayın Akademisyenler, Üniversitemizin akademik ve idari personelleri, çok değerli izleyiciler, öğretmenler, öğrenciler ve saygıdeğer konuklar bugün yedincisini gerçekleştireceğimiz Karadeniz Sempozyumuna hoşgeldiniz, şeref verdiniz.

Üniversitemizin Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM) ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi işbirliğinde düzenlediğimiz ve ana teması Türkiye – Rusya ilişkileri olan VI. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna ülkemizin çeşitli illerindeki üniversitelerden ve birçok ülkeden katılım gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye – Rusya ilişkileri çok çeşitli bakış açılarıyla ele alınmış olacaktır.

Giresun Üniversitesi Karadeniz sahilinin en güzel şehirlerinden birinde kurulmuş ve stratejik konumu itibariyle, özellikle uluslararası alanda çalışmayı tercih etmiş bir üniversitedir. Düzenlenen bu ve bunun gibi sempozyumların akademik kazanımlara ve uluslararası alanda barışa, istikrara ve kalkınmaya hizmet etmesini temenni ediyoruz.

Sempozyumumuzun gerçekleştirilmesinde bize büyük destek sağlayan DOKAP Başkanı Sayın Ekrem YÜCE'ye , Giresun Belediyesine, Bulancak Belediyesine teşekkürlerimi sunuyorum.

Sempozyuma gönderilen çok sayıda bildiriye inceleyerek bilimsel görüşlerini bildiren Bilim ve Danışma Kurulu üyelerine, bu etkinliğe katılan tüm katılımcı ve dinleyicilere Üniversitemiz ve KARASAM adına teşekkür ediyorum.

**Giresun Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Cevdet COŞKUN**

Sayın valim, kıymetli protokol, uzak coğrafyalardan ve ülkemizin farklı kentlerindeki üniversitelerden ilimize ve üniversitemize gelmiş bulunan değerli konuklarımız, kıymetli meslektaşlarım, basınımızın seçkin temsilcileri, üniversitemizin akademik ve idari personelleri ve sevgili öğrenciler. 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Giresun Üniversitesi olarak, eğitim-öğretim ve araştırma-geliştirme faaliyetlerimizin yanı sıra ulusal ve uluslararası konferanslar aracılığıyla, ülkemiz başta olmak üzere komşu ülkeler ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip ederek, olayların bilimsel ve akademik ortamda tartışılmasına büyük önem vermekteyiz. Son bir yıl içerisinde yirmi civarında uluslararası etkinlik tertip eden üniversitemiz, 15 Temmuz hain darbe teşebbüsünün hemen ardından Uluslararası Demokrasi ve Darbeler Sempozyumunu düzenleyerek bu olayın bilimsel bir zeminde tartışılmasına da zemin hazırlamıştır. Bugün de sizlerle birlikte önemli bir sempozyuma ev sahipliği yapmanın heyecanını yaşıyoruz.

Saygıdeğer konuklar,

Dünya siyasetinin yeniden şekillendiği şu günlerde, Türkiye ve Rusya gibi toprakları hem Asya'da hem de Avrupa'da bulunan ve bölgede iki etkin güç olan iki ülkenin yakın temas ve işbirliği içinde olmasının hayati önem taşıdığı bir süreç yaşıyoruz. İki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesinin, gerek bölgeye gerekse dünyaya pozitif bir etki yapacağı kanısındayız. Bu bağlamda Giresun Üniversitesi olarak, yalnız uluslararası ilişkilerle sınırlı kalmayıp, enerji- ihracat-tarih-coğrafya-edebiyat-sinema-turizm gibi birçok farklı alanda konuların ele alınacağı 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumunun ana temasını Türk-Rus ilişkileri olarak belirledik.

Bir yıl kadar süren uzun bir hazırlık çalışmasının sonucunda gerçekleştireceğimiz 7. Uluslararası Karadeniz Sempozyumuna ilgi hayli fazla oldu. Yirmi ülkeden iki yüze yakın bildiri başvurusu aldık. Bugün burada Orta Asya-Avrasya-Orta Doğu-Afrika ve Balkanlardan akademisyenler, yazarlar, emekli diplomatlar, iletişimciler gibi alanlarında uzmanlaşmış değerli bilim insanlarını konuk ediyoruz. Öğrencilerimizi kendi alanlarında ün yapmış bu insanlarla buluşturmak bizleri gururlandırmaktadır. Ayrıca sempozyumun kitabının yayımlanacak olması da, bu değerli bilgi ve birikimlerin hem öğrencilerimize hem de gelecek nesillere kalıcı kaynak olarak aktarılmasına imkân sağlayacaktır.

Sözlerimi burada tamamlarken; sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçen başta Sayın Valimiz Harun SARIFAKIOĞULLARI'na, Giresun Belediye Başkanı Sayın Kerim AKSU'ya, DOKAP Başkanı Sayın Ekrem YÜCE'ye, Bulancak Belediye Başkanı Sayın Recep YAKAR'a; sempozyum düzenleme komitesi üyelerine, akademik-idari personellerimiz ve öğrencilerimize, basınımıza, katılımlarıyla bizleri onurlandıran siz değerli konuklarımıza teşekkür ediyor, saygılarımı sunuyorum.

Giresun Valisi Harun SARIFAKIOĞULLARI

Sayın konuklar,

Bugün sempozyumda gerek yerli gerek yabancı akademisyenler değerli bildirimlerini sunacaklar. Buradaki birikimlerin hem akademik hem de düşünce yaşamına önemli katkılar sağlayacağına inanıyorum.

Son yıllarda bölgede hızlı bir değişim yaşanmaktadır. Bu noktada Türkiye-Rusya ilişkileri büyük önem kazanmaktadır. Sempozyumun verimli geçmesini temenni ederken, düzenlenmesinde emeği geçen herkese ve siz değerli katılımcılara teşekkür ediyorum.

Kerim AKSU
Giresun Belediye Başkanı

Türkiye bulunduğu konum ve jeostratejisi gereği Avrasya politığının önemli yapıtaşlarından biridir. Tarihi olarak çok köklü ve derin ilişkilerimiz olan İran ve Rusya hem bölgesel hem de uluslararası arenada önemli güç odakları olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Dünya siyaset sahnesinde yaşadığımız süreçte yüzünü batıya dönmüş, dünya enerji havzalarının geçiş noktası olan ve 3 kıtanın kavşağı olan ülkemiz, Ortadoğu politığında yaşanan sıkıntılı sürecin arap baharıyla başlayıp coğrafyaların yeniden tanzim edilmeye çalışıldığı süreçte okyanusun ötesinden ziyade sınırdış olduğu komşularıyla bir arada yaşayacağını unutmamalıdır.

Tarihin her dönemecinde birbirine her konuda ihtiyaç duyan ve duyacak olan Türkiye-Rusya –İran üçgeni bölgeselden ziyade uluslararası dominant başarı gücüdür. Bu gün ortadoğuda yaşanan sıkıntıların kökeni hepimizce malumdur. Çözümü diğer aktörlerde aramak çözümsüzlüğü derinleştirmektedir. Çözümün anahtarı bu iç ülkenin stratejik işbirliği ve tarihin derinliklerinden gelen tecrübelerden çıkarttığımız dersler olmalıdır. Silah ve kanla yazılan hikâyeler hep acı sonla bitmiştir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. “*Yurtta sulh cihanda sulh*” felsefesinin değeri bugün daha iyi anlaşılmakta ve anlam kazanmaktadır.

İlişkileri çok köklü ve derin olan Türkiye-Rusya-İran bu köklü geçmişin deneyimlerini karşılıklı çıkarlara saygı perspektifinde ahlaki, insani, siyasi ve ekonomik olarak geliştirmeye mecburdur. Çünkü hiçbirimizin gidecek başka bir vatani coğrafyası yoktur.

Sempozyumda ele alınacak konularda yapılacak analizlerin faydalı olacağına inanıyorum. Böyle bir programın düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Ekrem YÜCE
Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı Başkanı

Değerli katılımcılar,

Giresun Üniversitemize bağlı Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, KARASAM kurulduğu günden bugüne birçok değerli çalışmaya imza atmıştır. Merkezimiz, ağırlıklı olarak güncel dış politika konularına odaklanarak; Karadeniz jeopolitiği, Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasındaki ilişkiler ve işbirliği imkanlarını belirlemek, dünya ülkeleri ile Türkiye arasında politik, ekonomik, kültürel işbirliğinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesine imkan sağlamak amacıyla bir çok proje, toplantı, çalıştay, sempozyum ve benzeri etkinlikleri başarıyla yürütmüştür. Biraz önce ifade etmiş olduğum hedefler doğrultusunda bugün yedincisi düzenlenen Uluslararası Karadeniz Sempozyumu, çok önemli bir tematik alanı icra etmek için toplanmış bulunmaktadır; Türkiye-Rusya ilişkileri.

Kıymetli hanımefendiler, beyefendiler,

Devletler ve medeniyetler sahnesinin iki büyük aktörü, dünya tarihinin iki büyük yazarı, Türkiye ve Rusya. Türk-Rus ilişkilerinin geçmişi, takvimi yüzyıllara dayanan bir perspektifle ele alınmalıdır. Beş yüzyılı aşan Türk-Rus ilişkilerinin tarihçesine baktığımızda, barış ve iş birliğine dayanan dönemlerin olduğu küçümsenemez. Öyle ki, 1665-1917 yılları arasında, Çarlık Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sekiz büyük barış antlaşması imzalanmıştır. 1917 Ekim Devrimi'yle birlikte temelleri atılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Kurtuluş Savaşı'yla birlikte kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bağımsızlık dönemleri, ikili ilişkilerde yeni bir aşamanın başlamasına imkân tanımıştır. 1980'li yıllardan günümüze değin ikili ilişkiler, daha işlevsel, yapısal ve pragmatik bir yaklaşımla farklı bir boyut kazanmıştır. Bunun gerekçelerinden biri, Türk ve Rus dış politikasındaki karar alıcıların, dış dünyaya açılmak amacıyla ekonomik araçların önemini farklı açılardan kavramış olmalarıdır. Öte yandan, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistem değişkenleri, ikili ilişkilerde olduğu kadar bölgesel politikalarda da farklı açılımlar ve alternatifler sunmuştur.

Rusya cephesine baktığımızda, 2000'li yıllardan itibaren dış politika, ulusal güvenlik ve ekonomik yaklaşımlar açısından seçeneklerini netleştirmiş bir ülke tablosuyla karşı karşıya kalmış bulunmaktayız. Bu yönelimler hiç kuşkusuz Türk dış politikasının girdilerini ve karar alıcılarını dolaylı ve doğrudan etkilemektedir.

1990'lı yıllarda jeopolitik ve jeoekonomik birçok konu, her iki taraf açısından farklı biçimlerde algılanmaktaydı ve bu farklılıklar, ikili ilişkiler düzeyinde, daha çok siyasal anlaşmazlıklar oluşturmakta ya da var olan uzlaşmazlık konularının derinleşmesine yol açmaktaydı. 2000'li yıllarda ise, uluslararası sistemin ikili ilişkiler üzerindeki etkisi yumuşamış ve yeni bir iş birliği ve stratejik ortaklık modeli başlamıştır. 1980'li yılların başlarından itibaren gelişen yeni süreçte dış politikanın ekonomik araçlarının ikili ilişkiler

düzeyinde ön plana çıkarılması, daha çok siyasal alanlarda yoğunlaşan sorunların azalmasına katkıda bulunmuştur.

Nitekim bu yeni oluşumun, Türk-Rus ilişkilerinde de belirli kazanımları ortaya çıkardığını gözlemlemekteyiz. Günümüzde, Türk-Rus ilişkileri çok farklı bir yapıya kavuşmuş ve Rusya, Türkiye için en önemli dış ticaret ortaklarından birisi olmuştur. Her iki ülkedeki iç politika dengelerine egemen olan söylemlerin dönem dönem farklı sapmalarda bulunması, karşılıklı bazı sorunların yaşanmasına neden olsa da bunların ötesinde güçlenen ekonomik ilişkiler bu süreçte dengeleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik ilişkilerin karşılıklı olarak gelişmesi ve bu yeni oluşumun kültürel ve toplumsal araçlarla desteklenmesi, her iki ülkenin karşılıklı kamuoyu algılarının da pozitifleşmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, ekonomik alandaki bu fırsatlar her iki ülke için dünya pazarlarındaki rekabetleri açısından da kazanımlar sağlamıştır.

Değerli katılımcılar,

Görüldüğü üzere Türk-Rus ilişkileri deneyimlediği konular çerçevesinde birçok iniş ve çıkışları yaşamış bulunmaktadır. Dünya devletleri arasında, kendine özgü stratejiler geliştiren ve geliştirdiği stratejilerle tarihin akışına yön veren bu iki büyük medeniyet, kadim devlet kültürleriyle uluslararası mecrada meydana gelen kriz ve sorunların çözümünde olmazsa olmaz taraflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türkiye ve Rusya'nın öncülük ettiği Astana süreci, dünyanın kanayan yarası Suriye'nin tekrar barış ve huzura kavuşmasında önemli fonksiyonları yerine getireceği umudunu taşımaktayım.

Değerli hanımefendiler, beyefendiler,

Biraz önce ifade ettiğim gibi özellikle 2000'li yıllardan sonra ekonomik ortaklık tabanında yeniden şekillenen Türk-Rus ilişkileri, kalkınma odağında da birçok önemli projeyi hayata geçirmektedir. Özellikle enerji konusunda yapılan iş birlikleri, Türk-Rus doğalgaz nakil hatları gibi projeler sadece bölgesel ölçekte değil, küresel ölçekte de büyük öneme haiz projeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunun yanında Rusya ile gerçekleştirilen dış ticarete özellikle tarım ürünlerimiz büyük önem arz etmekte, belirlenen ihtiyaçlar nezdinde özellikle narenciye ve benzeri ürünlerimiz Rusya Federasyonu'na ihraç edilmektedir. Bu durum ihracat politikalarımız kapsamında tarım ürünlerimizin üretim ve çeşitliliğini etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Türkiye için büyük önem arz eden nükleer enerji konusunda gerçekleştirilen işbirliği, Türk-Rus ilişkilerinin önemli kilometre taşlarından birisi olacaktır. İşte bu nedenledir ki aynı coğrafyanın iki komşu ülkesi, barış ve istikrar ekseninde birbirini tamamlayan ve geliştiren güçler olacaktır. Tıpkı veciz atasözümüzde ifade edildiği gibi, "*Komşu komşunun külüne muhtaçtır.*"

Değerli katılımcılar,

Türkiye-Rusya ilişkileri, geçmişten edindiği tecrübeler neticesinde geleceğe daha güçlü bir şekilde uzanacağı kanaatindeyim. Her şeyden önce, birbirine komşu coğrafya ve kültürün insanları olarak gelecekte farklı birçok alanda işbirliği ve ortaklıkların inşa edilmesi sadece bu iki devlet için değil tüm dünya için büyük bir kazanım olacaktır. İşte bugün burada siz değerli bilim insanlarının ortaya koyacağı fikir ve düşünceler Türkiye-Rusya ilişkileri zemininde tüm dünya barışı ve istikrarına önemli katkılar sunacaktır. Bu duygu ve düşüncelerle sempozyumumuzun başarılı geçmesini temenni ediyor, bu vesileyle sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen başta Giresun Üniversitemiz, Valiliğimiz ve katkı sunan tüm taraflara şükranlarımı sunuyorum.

BİLDİRİLER

II. CİLT

İÇİNDEKİLER

Tarihsel Süreçte Karabağ(Çarlık Öncesi, Çarlık Ve Sovyetler Birliği Dönemi)	
Abbas KARAAĞAÇLI	1-6
Boyunca Türkiye-Rusya İlişkilerinde Merkezi Asya Faktörü	
Anvarbek MOKEYEV	7-10
Türkiye - Rusya İlişkilerinde Çernobil Etkisi	
Arda ÖZKAN	11-13
Konjonktürel Bağlamda Değişen Dünya Siyasetine Bir Örnek: Türk Milli Mücadelesi Ekseninde Türkiye Ve Bolşevik Rusya İlişkileri (1919-1922)	
Cem DÜZEN	14-22
Karadeniz’de Nato-Rusya Federasyonu Jeopolitik Dengesi Ve Montrö Sözleşmesi	
Hasret ÇOMAK ve Burak Şakir ŞEKER	23-31
II. Dünya Savaşı Yıllarında Karadeniz’de Rus Deniz Araçları	
Tuğba Eray BİBER	32-40
İkinci Dünya Savaşı’nda Barbarossa Harekâtı: Almanya’nın “İşgal Altındaki Doğu Mıntıkları Bakanlığı” Faaliyetleri Ve Pantürkizm	
F. Rezzan ÜNALP	41-55
18’inci Ve 19’uncu Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşlarının Genel Özellikleri Ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılma Sürecine Etkileri	
Levent ÜNAL	56-65
Klasik Dönem Osmanlı Tarihlerinde Rus Tanımlaması Ve İmajı	
Feridun M. EMECEN	66-72
"TBMM Hükümeti Ve Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerinin Kuruluşu” (1920 - 1921)	
Roin KAVRELİSHVİLİ	73-79
II. Dünya Savaşı Sonrası Stalin’in Türkiye Politikası (1945-1953)	
Gülнар KARA	80-89
Tarihsel Bakış Açısıyla Türk Rus İlişkilerini Okumak	
Kemal ÇİFTÇİ	90-104
Tarihsel Avrasya Komşuluğu“Türkiye Ve Rusya”	
Mahir AYDIN	105-109

Karadeniz Donanması Komutanı Kolçak’ın İstanbul Ve Boğazları İşgal Hazırlığı (1916-1917)

Mustafa TANRIVERDİ 110-119

Kırım Savaşında Osmanlı Ve Rusya

Naime UZUN ve Zeynep ÖZÇELİK 120-126

Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerine Bir Bakış

Nuray GÜNEY 127-130

Soğuk Savaş Döneminde Türk Sağında Rus Algısı: Nefretin Kadim Nesnesi

Ertuğrul MEŞE 131-141

Ekim Devrimi Öncesi Ve Sonrası Türk Rus İlişkilerine Dair Yakov Kefeli Ve Dimitri Salikaşvili’nin Anıları Üzerine

Erdoğan ALTINKAYNAK 142-144

Abdülğafur Tutaysalgır’ın Günlüğü Işığında Kırım Yalta’dan Konya Ereğlisi’ne Göçler-I

Mustafa ORAL 145-153

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye’nin Alternatif Politika Bağlamında Yeni Partneri “Rusya”

Selçuk ÖZÇELİK 154-161

IV. Mehmed’in Rusya’ya Gönderdiği Ahidnâme-İ Hümayûn İlk Osmanlı-Rus Anlaşması Şefaettin SEVERCAN..... 162-175

Montrö Boğazlar Rejimi Ve “Kanal İstanbul” Projesi: “Jeopolitik Duyarlılık” Tan

“Jeopolitik Çılgınlık” [G]A Bir Varlık, Egemenlik Ve Güvenlik Sorunu Olarak Boğazlar
Bülent ŞENER..... 176-188

1864 Kafkas Göçünde Trabzon: Bazı Mülahazat

Ayhan YÜKSEL 189-200

Yeni Dönem Bağımsız Türk Filmlerinde Rus Sinemasının Etkileri: Tarkovski

Olmak Ya Da Olmamak...

A. Hülya UĞUR TANRIÖVER..... 201-207

Türkiye Medyasının Türkiye-Rusya İlişkilerine Yönelik Algısı: 2015-2017 Arası Dönem

Caner KALAYCI 208-220

Türk-Sovyet İlişkilerine Göstergibilimsel Bir Bakış: Türkiye’nin Kalbi Ankara Belgeseli

Mehtap ÖZSOY ve Emir KURMUŞ 221-230

20.Yüzyıl Başlarında Rusya İşgali Döneminde Türkiye Edebiyatının Etkisinde AzerbaycanVe Özbek Edebiyatında Akımlar (Hüseyin CavitVe Abdülrauf Fıtrat Sanatı)	
Terane HESHİMOVA.....	231-236
İstikbal Gazetesine Göre Moskova Antlaşmasının Yansımaları	
Uğur ÜÇÜNCÜ.....	237-246
Türkiye-Rusya İlişkileri Bağlamında Yeni Medya(Türkrus Web Sitesi Çözümlemesi)	
Yusuf YURDİGÜL ve Niyazi AYHAN	247-258
Türkiye-Rusya İlişkilerinde Yaşanan Uçak Krizinin Türk Basınına Yansımaları Ve Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme	
Ömer KARATAŞ ve Hakan SİPAHİ.....	259-268
Türkiye Rusya Turizm İlişkilerinde Sosyal Medyanın Rolü	
Mustafa ÖZDEMİR.....	269-279
Türk Ve Rus Mutfağı Arasındaki Etkileşim Ve Benzerlikler	
Ceyhun AKYOL ve Burhanettin ZENGİN	280-285
Rusya'nın Suriye Müdahalesinin Sonuçları	
Salem KHALAF ve Fares MAHMOUD.....	286-297
Osmanlı Ve Rusya Arasındaki Prut Ve 1768-1774 Savaşlarının Günümüz	
Tarih Eğitimideki Yeri(Türkiye Ve Rusya Ders Kitaplarının Karşılaştırmalı Analizi)	
Yunus Emre GÜRBÜZ	298-312
Jeopolitiğin Ve Göç Hareketlerinin Gölgesinde Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumu Hakkında Bazı Düşünceler	
Bayram BAYRAKDAR	313-321
Soğuk Savaş Dönemi SSCB'nin Kıbrıs Politikası	
İsmail ŞAHİN.....	322-327
Kazakh Model Of Tolerance And Interfaith Harmony In Eurasian Area	
Aidar ABUOV.....	328-330
Turkey - Russia Relationship: An Energy Perspective	
Georgiana MARIN	331-337
Russian-Turkish Relationships In The Nato Framework	
Brigadier GENERAL (ret.) and Mohamad H. ALZAGHAL.....	338-342
Turco-Soviet Relationsaccording To British Documents(1945-1960)	
Behçet Kemal YEŞİLBURSA	343-355

TARİHSEL SÜREÇTE KARABAĞ (Çarlık Öncesi, Çarlık ve Sovyetler Birliği Dönemi)

Abbas KARAAĞAÇLI*

Giriş:

Dağlık Karabağ bölgesi güney Kafkasya’da İran’ın kuzeyinde Ermenistan Cumhuriyeti’nin doğusunda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin batısında yer almaktadır. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan’a bağlı özerk bir cumhuriyet konumundaydı. Bölgenin yüz ölçümü 4.400 kilometrekare olup kuzeyde 3.724 metreye ulaşan Karabağ dağlarını içinde barındırmaktadır. Doğal 120’den fazla doğal maden suyu kaynağının yanı sıra zengin demir, mermer taşı ve kireç taşı gibi madenlerde bölgede bolca bulunmaktadır.

1988 yılında Azerbaycan’a bağlı Dağlık Karabağ bölgesindeki çok eskiye dayanan rahatsızlıklar sonucunda bölgenin yerel parlamentosu Ermenistan’a bağlanma kararı alır. Ardından yaşanan olaylar sırasında Ermeniler ve Azerilerden ölenler ve yaralananlar olup günümüze dek süren göç ve çatışmalar devam etmektedir. (IPIS, 2010, s. 50) Azerbaycan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği hakimiyetinde bulunduğu sırada da çok uluslu bir cumhuriyet konumunda olup bazı etnik anlaşmazlıklarla karşı karşıyaydı. Bu anlaşmazlıklardan silahlı çatışmaya dönüşen Dağlık Karabağ sorunudur. Bazı rakamlara göre Dağlık Karabağ’da yaşayan Ermenilerin sayısı 200.000 civarındadır.

Ayrılkçı Ermenilerin başlattığı çatışmalarda günümüze dek her iki taraftan 50.000 civarında kişi ölmüş, 250.000 Azeri kökenli Azerbaycan’a göç etmek zorunda kalmış. Buna karşılık Azerbaycan da yaşayan 400.000 ermeni kökenli Azerbaycan vatandaşı Karabağ’a göç etmiştir. (ABBASOV & ÇAHATERİYAN, 1994, s. 15) Ermeni işgalciler Dağlık Karabağ’ın işgali ile yetinmeyip nüfusunun hemen hemen tamamı Müslüman ve Azeri olan Kelbecer, Füzuli, Cebraili, Ağdam, Gubatlı ve Zengilan kentlerinin de büyük bir kısmını işgal etmiş durumdadırlar. Bu işgaller sonucunda 800.000’den fazla Azerbaycanlı evini, bağını bırakarak Azerbaycan’a kaçmış halen Bakü ve diğer kentlerde göçmen kamplarda zor şartlarda hayatlarını sürdürmektedirler. Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti’ne ait toprakların %20’si Ermenistan işgali altındadır. (ABBASOV & ÇAHATERİYAN, 1994, s. 16)

Dağlık Karabağ sorununu araştırırken krizin farklı boyutlarını 5 ana başlık altında değerlendirebiliriz. Bunlar;

1. Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında var olan etnik anlaşmazlık.
2. Azerbaycanlılar ile Ermeniler arasında var olan inanç(dini) anlaşmazlık.
3. Önceleri Sovyetler, 1991’den sonra Sovyetlerin yıkılmasıyla Rusya Federasyonu ile Azerbaycan, Ermenistan ilişkileri.
4. Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ sorununun bölgesel boyutu.
5. Sorunun uluslararası boyutu açısından Azerbaycan ile Ermenistan’ın Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Avrupa Birliği, Türkiye ve İran ile münasebetleri.

Bu tebliğde söz konusu boyutlardan yalnızca Rusya Federasyonu ve öncesinde Sovyetler Birliği’nin krize yönelik yaklaşım ve etkileri ele alınıp değerlendirilecektir.

19. YÜZYILA KADAR KARABAĞ’DAKİ HAKİMİYET DURUMU

Dağlık Karabağ bölgesi M.Ö den itibaren Kafkas Albanyası kapsamında tarihi Artasah vilayetinin bir bölgesi konumundaydı. Bölgede yaşayanlar M.S birinci ve ikinci yüzyılda Rusların istilasına üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda ise o dönem İran coğrafyasında hükümdarlık yapan Sasani krallarına karşı mücadele ettiler. Üçüncü yüzyıldan beşinci yüzyıla kadar feodal yapı oluşup dördüncü yüzyılda Hristiyanlığın bölgeye hakim olduğunu görüyoruz. (VAİZİ, 2008, s. 137) Daha sonraları bölge farklı kavimlerin istilasına uğramıştır. 6’ncı yüzyılda Hunlar bölgeyi istila ederken 7’inci yüzyılda Hazarların saldırısı gerçekleşiyor. 8’inci yüzyılda Emevi hükümdarlığı sırasında bölge İslam ordularının hakimiyetine giriyor. 11’inci ve 12’nci yüzyıllarda Selçuklular, 13’üncü yüzyılda Moğollar, 14’üncü yüzyılda ise Emir Timur komutasındaki Özbek orduları bölgeye hakim oluyor. (AMİRAHMEDİ, 1994, s. 293)

15’inci yüzyılda bu bölge Karakoyunlu ardından ise Akkoyunlu ve Sefevi hükümdarlığı hakimiyeti

* Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM) Müdürü.

altına girdi. Bir dönem Osmanlı hakimiyeti altında bulunan bölge İran hükümdarı Nadir ŞAH(Efşar) döneminde Dağlık Karabağ'ın beş ilinden birisi konumuna geldi. İran'da hüküm süren Türk asıllı Kaçar hanedanı döneminde Rusya'nın ayağı bölgeye açılırken 15'inci yüzyıldan 18'inci yüzyıla kadar süren İran-Osmanlı savaşları sırasında Karabağ bölgesi de Gürcistan ve Ermenistan gibi defalarca İran ve Osmanlı hâkimiyetleri arasında el değiştirdi.

ÇARLIK RUSYA DÖNEMİNDE KARABAĞ BÖLGESİ

Kaçar hükümdarı Ağa Mehmet Han'ın öldürülmesi sonucu İran ve Çarlık Rusyası arasında (Rus komutan Sisiyanof ile İran komutanı İbrahim Han) imzalanan 1805 Anlaşması ile Dağlık Karabağ, Gence ve Doğu Ermenistan Rusların hakimiyetine girdi. Sonu gelmez İran ve Osmanlı savaşlarının sonucunda iki Müslüman devlet güç kaybedip zayıflarken Çarlık Rusyası bölge üzerinde yeni istila planlarını hayata geçirmekteydi. İran ile Çarlık Rusya arasında yaşanan 1804-1813 yılları arasındaki savaşlar sonucunda İran'ın yenilgisi ile birlikte 1813 yılında Gülistan 1828 yılında ise Türkmençay Anlaşması imzalandı.

Yine 1829 Rusya-Osmanlı Anlaşması sonucunda Dağlık Karabağ dahil Kafkasya'nın büyük kısmı Çarlık Rusyası hakimiyeti altına girmiş oldu. (AMİRAHMEDİ, 1994, s. 32)1822 yılında Karabağ eyaleti oluştu bu eyalet 1840 yılında Kasbi eyaleti hakimiyeti altına, 1868 yılında ise Şuşa bölgesi ile birlikte Elizabeth Polh vilayeti hakimiyeti ile birleşti.

1905 Yılında Çarlık Rusyası'nda meydana gelen devrim sırasında Karabağ bölgesi Ermeniler ile Azeriler arasında kanlı çatışmalara sahne olmuştur. Meydana gelen bu çatışmalar ve var olan siyasal atmosfer Müslümanların uyanışına böylece Azerbaycan'da siyasi düşüncelerin gelişmesine sebep olmuştur. (ALİYE, 1982, s. 165)Bu tarihlerde Azerbaycan'da siyasi partilerin kurulmasına şahit oluyoruz. Siyasi Partilerin kuruluşuyla birlikte silahlı çatışmaların hafiflediğini buna karşılık 2 taraf arasında müzakere ve görüşmelerin başlaması o dönemin en önemli gelişmesi sayılmaktadır. 2 tarafın müzakereler yoluyla sorunlarını giderme yöntemini benimsemesi sonucunda dışarıda ve özellikle civar ülkelerde meydana gelen siyasi gelişmelere yönelik ortak tavır sergilemeleri çok enteresan bir gelişmedir. Nitekim Azeriler ve Ermeniler 1908 yılında Osmanlı'da meydana gelen Genç Türkler Devrimi ve 1908-1909 İran'da meydana gelen meşrutiyet devrimine karşı ortak tavır sergilemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yanında saf tutması ile birlikte 1914 yılının Ekim ayından itibaren Ermeniler çok olumsuz şartlarla karşılaştılar nedeni ise Ermenistan bir yönüyle Rusya ile Osmanlı cephelerinin tam ortasında yer alırken öte yandan Ermeniler, Ruslar ve Osmanlıların ordularında savaşçı olarak yer alıp cephede karşı karşıya gelmekteydiler. Açıkçası Ermeniler bu savaşta müttefiklerin kazanmalarından yana olduğu bilinmektedir. Öte yandan savaş ortamını fırsat bilip bağımsızlıklarını kazanmakta onlar için öncelikli bir durum idi. Bu karışık ortam devam ederken Rusya'da Ekim Devrimi'nin meydana gelmesi bütün dengeleri bozacak ve yeni senaryoların hayata geçmesine sebep olacaktır.

Kaçar Hükümdarlığı öncesinde Kafkasya bölgesi genellikle İran Sarayına bağlı idiler. Bölgede hakimiyette bulunan hanlar ve yerel yöneticiler genellikle İran Şahları tarafından atanıp veya azzedilmekteydiler. Bu süreçte İran'da hükümdarlık yapan Sefeviye², Afşariye³, Zendiye⁴ hanedanları döneminde bu iktidarın Kafkasya bölgesindeki hâkimiyetleri tartışılmaz bir konu idi. (VAİZİ, 2008, s. 123)

Bu dönemde Osmanlı hükümdarları da Kafkasya bölgesi ile ilgilenmeye başladılar. Ama Avrupa'ya yönelik seferler ve orta doğunun diğer bölgelerine yönelik ilgi Kafkasya konusunda yetersiz kaldığını sağlamakta idi. Rusya açısından ise Kafkasya bölgesi Osmanlı İmparatorluğu ve İran'a yönelik saldırıların ön cephesi konumunda idi. İran içerinde baş gösteren iç karışıklıklar merkezi yönetimin Kafkasya bölgesine yönelik ilgiyi azaltmış devletin bölgedeki hâkimiyetini zayıflatmıştır. Nihayetinde İran ile Rusya arasında meydana gelen savaşlar neticesinde Kuzey ve Güney Kafkasya Bölgesi hızlı bir şekilde Rusların hâkimiyeti altına girmiştir. Özellikle kifayetsiz Kaçar Hanedanı döneminde Rusya'nın bölgeye hâkimiyeti pekiştirilmiştir. Öte yandan Çarlık Rusyası İçerisinde 20. YY. başlarından itibaren meydana gelen yenileşme ve özgürlükçü hareketler kısa sürede Müslüman Ermeni ve Gürcüler üzerinde olumlu etki yapmış birçok yeni düşünce söz

² Sefeviler: Türk asıllı Şah İsmail önderliğinde 1501 yılında İran coğrafyasında kurulmuş bir hanedanlıktır. Bu hanedanlık İran'ın toprak birliğini sağlamasında etkin rol oynayıp ve 1736 yılına kadar bölgede egemenliğini devam ettirmiştir. (TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2014)

³ Afşariye: 1725 yılında Mir Mahmud'un Afgan ordusu tarafından İsfahan'ın zaptedilip ve Safevilerin tasfiyesi sonucu İran, parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine Nadir Şah tarih sahnesine çıkarak Afganları yenip ve 1736-1749 tarihlerinde İran coğrafyasında ve yönetimde etkin olan Afşar hanedanlığını kurmuştur. (TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2014)

⁴ Zendiye: Kerim Han tarafından kurulan bu hanedanlık, 1749-1794 yılları arasında İran coğrafyasında hüküm sürmüştür. (TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ, 2014)

konusu bölge hatta İran coğrafyasını etkilemiştir. Nitekim 1908’den itibaren İran’da ki özgürlük ve demokrasi talepleri meşrutiyet devrimi kapsamında bir toplumsal hareket olarak öne çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı, İran’ın siyasal sistemini daha da karmaşık hale getirirken Osmanlı’da iktidarı ele geçiren Genç Osmanlı Hareketi gözünü Kafkasya hatta İran’ın Kuzey Batı Bölgelerine dikmiştir. Bu dönemde Rusların kısa süreliğine geri çekildiğine şahit oluyoruz. 1917-1922 yılları arasında bölgenin siyasal gelişmeleri şekillenirken İran kendi iç sorunlarından kaynaklanan problemlerden dolayı söz konusu gelişmeleri yalnızca izlemekle yetinmiştir. (NAFİZ & HAMİD, s. 94-96)

70 yıllık Sovyet hakimiyeti döneminde Kafkasya Bölgesi kısmen sorunsuz bir tarihsel süreç yaşamıştır. 1936 yılında Azerbaycan Ermenistan ve Gürcistan; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği içerisinde birer cumhuriyet olarak yerlerini almışlardır. Kuzey Kafkasya ise Sovyet Rusya’ya bağlanmıştır. Ermeniler 1923’den sonraki Dağlık Karabağ için öngörülen statüyü kabul etmemiş ve her zaman Sovyet sistemi içerisinde bu statünün değiştirilmesine yönelik girişimlerini sürdürmüşlerdir.

EKİM DEVRİMİ SONRASI KARABAĞ’IN DURUMU

Karabağ sorununun karmaşık denklemlerini çözmek için 1918-1923 yıllarında Kafkasya bölgesinde meydana gelen gelişmeler, Azeri ve Ermenilerin karşılıklı ilişkileri ve her iki milletin Moskova’da yeni kurulan Sovyet Sosyalist devletiyle münasebetlerini irdelemek gerekiyor. Çarlık Rusya’sının siyasi gücü bu büyük imparatorluğun içerisinde farklı etnik unsurlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bir önemli bir denge unsuru idi. Ekim devrimi ile birlikte Çarlık Rusyası’nın Birinci Dünya Savaşı’nda yenilgiye uğramasıyla bu gücün bölgesel denklemlerde çıkmasıyla Kafkasya bölgesinin müttefikler karşısında savunmasız duruma düşürmüştür.

Bu gelişmeler sayesinde 1918 Eylül ayında Rus kuvvetleri komutanı general deniz Trovil kuvvetlerinin yenilgiye uğramasıyla bölge müttefiklerin hakimiyetine girmiştir. Rusların boşluğunu kısa sürede İngiliz ve Osmanlı birlikleri doldurmuştur. İngiliz birlikleri Bakü’yü işgal ederken Osmanlı ordusu da savaş sırasında Rusların eline geçen ermeni bölgelerinde hakimiyet kurmuştur. İngilizler, Rusların yokluğunda Kafkasya’da hakimiyetlerini pekiştirme niyetindeydiler.

Osmanlı Devleti ise bölgedeki en büyük rakibi yani Rusların yokluğunda boşluğu doldurup bu coğrafyadan Orta Asya’ya ulaşmayı hedeflemekteydi. Nitekim Eylül 1918’de Osmanlı komutanlarından Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Bakü’yü ele geçirdi ve “Azerbaycan” adında Osmanlı himayesinde bir hükümet oluşturdu. Osmanlı ordusunun doğu komutanlarından Halil Paşa Eylül 1918’de ermeni temsilciler ile görüşmesi sırasında devletin Orta Asya’ya uzamak için bu iki bölgeyi yani Kafkasya ile Orta Asya’yı birleştirip Turan harekâtını gerçekleştirmek istediğini dile getirmiştir. Genç Osmanlıların hedefi kaybettikleri toprakları yeniden kazanmaktı. (BEYAT, 1983, s. 23)

Bölgenin diğer bir aktörü olan İran ise o tarihlerde öylesine iç politik sorunlarla karşı karşıyaydı ki dış meselelere doğrudan ve dolaylı etki edecek gücü kalmamıştı. Bu hassas ortamda Çarlık Rusya hakimiyetinden yeni kurtulmuş Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bir araya geldiler. Gürcistan’dan Menşevikler⁵, Ermenistan’dan Daşnaklar⁶, Azerbaycan’da Musavatçılar⁷ Tiflis’te bir araya gelerek Bolşevizm⁸ karşıtı ortak bir hükümet kurma yönünde anlaşmaya vardılar.

Osmanlı’nın etkisiyle Azerbaycanlıların milli hassasiyetleri bu birlikteliğin önünü kesti nihayetinde Mayıs 1918’de Batum’da düzenlenen görüşmelerde bu 3 devletin bir arada bulanamayacakları gerçeği ortaya çıktı. (CARR, 1978, s. 342)

Ermeniler bu ortamda iddia ettikleri toprakları korumayı hedeflemekteydiler. Bununla yetinmeyip Osmanlı toprakları üzerinde de hak iddia etmekteydiler. Hatta Kerneski⁹ başkanlığındaki devrimden sonra Daşnak partisi hakimiyetinde bulunan Ermeni Milli Kongresi Rusya’yla ilişkilerin önemi üzerinde dururken Türkiye’nin Rus ordusu işgali altında bulunan Ermeni bölgelerinin de kendilerine verilmesini ısrarla talep etmekteydiler.

⁵ Menşevikler: Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin (1898) görüş ayrılığı nedeniyle Lenin önderliğinde ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıkan ve Rusya’da Marksist akımın güçlenmesinde etkin rol oynayan iki gruptan birisidir. (SANDER, 2013, s. 389) 1917 İhtilali sonrası Gürcistan’da da Gürcü Menşevikleri olarak önderlik rolü üstlendiler. (ARSLAN, 2015, s. 112)

⁶ Daşnaklar: Temelleri 1890 yılında Tiflis’te kurulan Daşnak partisine kadar gitmektedir. (DEMİRTEPE, 2011, s. 29)

⁷ Musavatçılar

⁸ Bolşevizm: Yönetimin küçük ve devrimci bir elit tarafından yürütülmesini savunan Marksist nitelikli görüştür. (SANDER, 2013, s. 389)

⁹ Alexandr Kerenski: 1881 Rusya doğumludur. 1917 İhtilali sonrası Rus hükümetinin üyesi konumundadır. Ayrıca geçici hükümette başbakanlık yapmıştır. (BRITANNICA)

Mondros Mütarekesi (GURKO-KRJAZHİN, 1990, s. 10) ile birlikte Türk ordusu Azerbaycan'dan çekildi ve Musavvat Partisi başkanlığında kurulan hükümeti Azerbaycan'ın milli hükümeti olarak tanıdı. Yeni kurulan Azerbaycan hükümeti 28.01.1919 tarihinde yayımladığı bir hükümet kararnamesiyle Dağlık Karabağ bölgesini Azerbaycan'ın arazisinin bölünmez bir parçası olarak ilan etti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 1920 yılında Karabağ'ı kendi vilayetlerinden birisi olduğunu ilan etti. Bağımsızlığını kazanan ve milli devletler oluşturan Kafkasya devletlerinin karşılaştığı en büyük sorun toprak sorunuydu. (CARR, 1978, s. 342)

Rusya ise tekrar bölgede hakimiyet kurma peşindeydi. Mehmet Emin Resulzade başkanlığında kurulan Musavvat Partisi hükümeti Azerbaycan'da pek çok ekonomik ve sosyal sorunla karşı karşıya idi. Sovyet orduları 1920 yılında bölgeye giriş yaptılar. Azerbaycanlılarla meydana gelen çatışmalar sonucunda Azerbaycan hükümeti düştü liderleri Türkiye'ye kaçtılar. Bakü'nün düşüşüyle hükümet Nisan 1920'de Sovyet birliklerinin eline geçti. (VELİ, 1996, s. 222)

Nahçıvan¹⁰, Zengezur¹¹ ve Karabağ sorunu Azerbaycan ve Ermenistan arasında en önemli sorundu. Stalinin desteğini alan Azerbaycan devrim komiteleri başkanı Nerimanov bu bölgelerin Azerbaycan'a bağlanmasını talep etmekteydi. Sovyet liderlerinden Ercunikize¹² Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını Stalin ve Kirov¹³ Azerbaycan'a bağlanmasını ve Lenin¹⁴, Çeçerin¹⁵ ise bu bölgelerin ne Azerbaycan ne de Ermenistan'a bağlanmayıp kızıl ordu hâkimiyetinde kalarak yerel konseyler tarafından idare edilmesi taraftarıydılar. (SSR, 1998, s. 25)

Nihayetinde Sovyetler Birliği komünist partisi Karabağ sorunu için Kafkasya komitesi adında bir komite oluşturdu. Birçok görüşme ve kurulan komitelerin farklı yaklaşımlarının ardından nihayetinde Şuşa merkezli Dağlık Karabağ bölgesinin özerk bir yönetime kavuşturularak, Azerbaycan hâkimiyetine verilmesine karar verildi. (SSR, 1998, s. 23) Kimi uzmana göre dağlık Karabağ bölgesinin Moskova tarafından Azerbaycan'a verilmesinin en önemli nedenlerinden biri Sovyet hükümetiyle Mustafa Kemal önderliğindeki TBMM hükümeti arasında ilişkilerin gelişmesine yönelik atılan bir adımdır. Zaten 1921 Moskova Anlaşması'yla Sovyet Rusya ve TBMM hükümeti arasında yeni ufuklar öngörülmüş ve iki devlet arasında yeni işbirliği alanları öngörülmüştür.

1921 Anlaşması Moskova ile Ankara arasında ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi anlamına gelmekteydi. Öte yandan Bolşeviklerin doğu Avrupa'daki devrimci hareketlerin başarısızlığa uğramaları sonucunda kendilerini doğudaki nasyonalistlere yakın hissettikleri tezi de ileri sürülmekteydi. (PASTIRMACIYAN, 1987, s. 50) Açıkçası bu dönemde yeni kurulan Sovyet Rusya ile Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Kuva-i Milliyecilerin batı emperyalizmine karşı işbirlikleri bölgenin geleceği açısından çok önem arz etmekteydi. Başka bir ifadeyle batılı devletlerin Sovyet Rusya'ya ve Ankara hükümetine sistematik baskı uygulaması ve saldırması Lenin ve Mustafa Kemal birbirlerine yaklaştırmış ve işbirliğine yönlendirmiştir. Ankara ile Moskova arasındaki işbirliği alanlarının gelişmesi ve Moskova'nın Dağlık Karabağ'ı, Azerbaycan hâkimiyetine vermesi Ermenileri kızdırmış olmalıdır hatta kimi batılı uzman Moskova'yı Atatürk'ü memnun etmek siyaseti güderken Ermenilere karşı sözlerinde durmamakla itham etmektedir. (DANKUS, 1991, s. 69)

Ermeniler bu olayları yorumlarken Ruslarla Türklerin yakınlaşmasından duydukları rahatsızlığı her fırsatta dile getirmekteydiler. Bu yakınlaşmanın kendi açılarından milli menfaatleriyle bağdaşmayacak gelişmelere neden olacağını ileri sürmekteydiler. Hatta 1921 Rusya-Türkiye anlaşmasını ermeni karşıtı bir anlaşma olarak değerlendirmektedirler. Onlara göre Lenin ile M. Kemal Arasındaki anlaşma Sovyetlerin Kafkasya'daki bağımsız cumhuriyetleri devirme ve Türklerin yeniden Ermenistan'ı işgal etmek için ortam hazırladığı tezini ileri sürmektedirler. (CIARLEN, 1981, s. 235)

Esasen bundan önce Ruslar her zaman için Ermenileri Türklerin karşısında bir ilk önleyici cephe olarak değerlendirmişlerdir ve bunu sürekli dile getirmişlerdir. Örneğin Çarlık Rusya'sı dönemi Kafkasya

¹⁰ Nahçıvan: Türkiye, İran ve Ermenistan arasında Azerbaycan'a bağlı özerk bir cumhuriyettir. Başkenti Nahçıvan'dır. (NAHÇIVAN BAŞKONSOLOSLUĞU, 2016)

¹¹ Zengezur: Azerbaycan ile Nahçıvan arasında var olan toprak parçası. (NAHÇIVAN BAŞKONSOLOSLUĞU, 2016)

¹² Ercunikize

¹³ Sergey Kirov: 1886 Rusya doğumludur. Stalin döneminde Komünist parti üyeliği yapmıştır. (BRITANNICA, Encylopedia Britannica)

¹⁴ Vladimir Lenin: 1870 Rusya doğumludur. Rusya Komünist Partisi'nin kurucusudur. 1917-22 yılları arasında SSCB'de liderlik yapmıştır. (BRITANNICA, Encylopedia Britannica)

¹⁵ Georgiy Çeçerin: 1872 Rusya doğumlu bir diplomattır. 1918-28 yılları arasında Sovyet dış politikasını yürütmüştür. (BRITANNICA, Encylopedia Britannica)

Valisi Vorontso Ermenilere karşı büyük yakınlık duymakta ve Ermenileri Türklere karşı kullanacak çok yararlı bir silah olarak değerlendirmiş ve Ermeniler ile Azeriler arasında her zaman ihtilaf bulunmasının yararlı olacağını ileri sürmüştür. (WATSON, 1952)

Öte Yandan Ruslar çok iyi bilmekteydiler ki Ermeniler komşularıyla ihtilafında her zaman Moskova'nın desteğine ihtiyaç duyacaklardır. Sovyetler Birliği Kafkasya'da hâkimiyetini pekiştirirken Kafkasya bölgesine komşu devletlerle ilişkilerini hızlı bir şekilde normalleştirme hatta geliştirme politikasını gütmekteydi. Öncelikle Kafkasya'nın güneyinde çarlık Rusya'sı ile yüzyıllardır süren savaştığı İran ile ilişkileri normalleştirme siyasetini başlattılar. Daha önceleri Çarlık Rusya'sı ile İran'da hükümdarlık yapan Türk asıllı Kaçar şahları ile İran açısından büyük bir hezimet sayılan 1913 Gülistan Anlaşması¹⁶ ve 1928 Türkmen çay anlaşmasıyla Aras nehri kuzeyinde bulunan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın önemli bir kısmı Çarlık Rusya'sı hakimiyeti alanına girmiştir.

Bunun yanı sıra Çarlık Rusya'sı İran üzerinde çok önemli vergi, yatırım, ekonomik ve siyasi kapitülasyona sahip olmuştur. Sovyetler Birliği iktidara geldikten sonra bütün bu ayrıcalıklara son vermiş, hatta Çarlık Rusya'sı ile İngiliz devleti arasında İran'ı parçalamaya yönelik iki devlet arasında imzalanan gizli 1907 Anlaşması'nı kamuoyuna açıklayarak bundan böyle Sovyet hükümetinin İran üzerinde her türlü ayrıcalık ve kapitülasyonlardan vazgeçtiğini ilan etmiştir. Öte yandan 16 Mart 1921'de İran-Rus Dostluk Anlaşmasının arkasından Türkiye ve Sovyetler birliği dostluk anlaşması imzalanmış bu anlaşmanın birinci maddesi gereği Sovyetler birliği Atatürk ve arkadaşlarının benimsediği Misak-ı Milli sınırlarını resmen tanımıştır.

Ayrıca bu anlaşmayla Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye verilmesi öngörülmüştür. Üçüncü maddedense Nahcivan'ın ve Karabağ'ın birer özerk cumhuriyet olarak Azerbaycan Zengezur bölgesinin ise Ermenistan'a verilmesi öngörülmüştür.

Anlaşmanın 14.maddesi Sovyet yönetiminin bu anlaşma maddelerinin Sovyet cumhuriyetlerine kabul ettirilmesi öngörülmüştür. Temmuz 1921'de Sovyet komünist partisi kararınca Dağlık Karabağ ve Nahcivan resmen Azerbaycan'ın bir bölgesi olarak kabul edildi. 1923'de ise Dağlık Karabağ, Ermenilerin iskanına açılarak Azerbaycan'a bağlı özerk Dağlık Karabağ ili oluşturuldu. Uzun sürecek bir dönemde bu yöntem ile idare edildi.

Sonuç olarak Çarlık Rusya'sının milli meseleyi çözmekten aciz bir durumda olduğu aşikârdır. Büyük Çarlık Rusya'sı coğrafyasında bir çok etnik azınlık veya dini grup ve inanç mensuplarının dönem dönem büyük baskılara ve ayrımcılığa tabi tutulduğuna şahit oluyoruz hatta Çarlık iktidarı Kafkas ve Orta Asya bölgelerinde bazen Müslümanlara yönelik şiddetli ayrımcı politikalar izlerken dönem dönem Müslümanlar üzerinde daha iyi hakimiyet kurmak amacı ile Müslümanlığı bir araç olarak kullanmıştır. Dağlık Karabağ sorununa gelince bu coğrafya bir çok etnik dil, din ve mezhep unsurunu bünyesinde barındırdığından dolayı hiyerarşik bir yönetim kapsamında idare edilmesi mümkün olmamıştır. Her ne kadar söz konusu unsurların çatışması Çar yönetiminin işine yaramış ve hakimiyetinin pekişmesine neden olmuşsa da tam olarak bölgenin merkezi hükümetin hakimiyeti altına girmesine engel olmuştur.

Sovyetler Birliği dönemine geldiğimizde ise Komünist Partisi niyet olarak bütün dini etnik ve diğer farklılıklar göz önünde bulundurulmayarak bir eşit haklara dayalı Sovyet ülkesi inşa etmeye yönelik samimi düşünceye sahip olmasına rağmen bazı dış etkenler bu hedefe ulaşmakta önemli handikaplar meydana getirmiştir. Mikro milliyetçi düşünceler karşı devrimci düşünce akımları ile birleşince Sovyet hakimiyeti önünde önemli sorunlar ve problemler ortaya çıkmıştır. Esasen Sovyetler Birliği iktidarı döneminde ne Kafkasya ne de Orta Asya Bölgesinde kayda değer bir etnik veya dini çatışmaya rastlamamaktayız. Kuşkusuz Sovyet Devletinin güçlü istihbarat, polis ve tabi ki ordusu her türlü toplumsal kargaşaya karşı sert önlemler alarak huzur ve sükûneti sağlamışlardır. Sovyet Döneminde etnik sorunlar tam anlamıyla çözüme kavuşmamışsa da rafa kaldırılmışlardır. Ama Sovyetlerin yıkılması ile birlikte çözüme kavuşmayan sorunlar yeniden alevlenmiş ve Dağlık Karabağ gibi sorunlar silahlı çatışma evresine girmiştir. Günümüzde devam eden işgal altında ki Dağlık Karabağ sorununun temeli Sovyet, Çarlık Rusya'sı ve hatta daha önceki dönemlere dayanmaktadır.

¹⁶ Gülistan Antlaşması: 12 Ekim 1813 tarihinde İran ve Rusya arasında imzalanan antlaşmadır. (TEYMUROVA, 2016, s. 57)

1. Kaynakça

- ABBASOV, A., & ÇAHATERİYAN, H. (1994). *QARABAĞ MÜNAQİŞESİNİN HELLI VARIANTLARI: IDEYALAR VE RALLIQ, ELI ABASOV BAKI 2002*. Tahran: Ebrar Yayınları.
- ALİYE, E. (1982). Dağlık Karabağ Sorunu. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 165.
- AMİR AHMEDİ, B. (1994). En Eskiden Günümüze Dek Karabağ'da Yaşananlar. *Orta Asya ve Kafkas Araştırmaları Dergisi*, 293, 32.
- ARSLAN, Z. (2015). MOSKOVA ANTLAŞMASI SONRASI BATUM'DA RUS VE GÜRCÜLERİN YAPTIKLARI DÜZENLEMELER (1921-1925). *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8 , 112.
- BEYAT, K. (1983). *Karabağ Krizi*. Tahran: Pervin Yayınları.
- BRITANNICA, T. E. (tarih yok). <https://www.britannica.com/biography/Aleksandr-Kerensky> adresinden alınmıştır
- BRITANNICA, T. E. (tarih yok). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Sergei-Kirov> adresinden alınmıştır
- BRITANNICA, T. E. (tarih yok). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Georgy-Vasilyevich-Chicherin> adresinden alınmıştır
- BRITANNICA, T. E. (tarih yok). *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Vladimir-Lenin> adresinden alınmıştır
- CARR, E. H. (1978). *A history of Soviet Russia; the Bolshevik Revolution 1917-1923*. London: The Memilian Press.
- ÇIARLEN, M. (1981). *Ararat'a Yolculuk (Çevirmen: Pervane Settari)*. Tahran: Abi Yayınları.
- DANKUS, H. (1991). *Milletlerin Onuru (Çevirmen: Abbas Ağahi)*. Tahran: İslami Kültür Yayınları.
- DEMİRTEPE, M. T. (2011). *Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun*. USAK.
- GURKO-KRJAZHİN, V. (1990). Armenia's Questions, Translated: By F. Akhmadov. (*Moscow: Sovetskaya Encyclopedia, Joint-Stock Company 1926*) , s. 10.
- IPIS, I. f. (2010). *Institute for Political and International Studies (IPIS), Azerbaijan Republic*. Tahran.
- NAFİZ, A., & HAMİD, R. (tarih yok). Karabağ Sorununda İran Diplomasisi (Doktora Tezi). Tahran, İran.
- NAHÇIVAN BAŞKONSOLOSLUĞU, T. C. (2016, 12 27). <http://nahcivan.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/208580> adresinden alınmıştır
- PASTIRMACIYAN, H. (1987). *Ermenistan Tarihi (Çevirmen: Mehmet Gazi)*. İran Tarihi Yayınları.
- SANDER, O. (2013). *Siyasi Tarih (İlk Çağlardan 1918'E)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- SSR, A. o. (1998). *Artsakh: Mountainous Krabakh Historical Background*. Yerevan: Academy of Sciences of the Armenian SSR.
- TAHRAN BÜYÜKELÇİLİĞİ, T. C. (2014, 01 05). <http://tahran.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/200929> adresinden alınmıştır
- TEYMUROVA, G. (2016). 1806-1812 Osmanlı-Rusya Savaşı ve Azerbaycan. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 57.
- VAİZİ, M. (2008). *Central Asia & Caucasus, Institute for Political and International Studies (IPIS)*. Tahran.
- VELİ, V. (1996). Karabağ Krizi ve Gorbaçov'un Müslüman Cumhuriyetlerdeki Siyaseti. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 222.
- WATSON, H. S. (1952). *The Decline of Imperial Russia* . London: A Westview Press.
-

TARİH BOYUNCA TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE MERKEZİ ASYA FAKTÖRÜ

Anvarbek MOKEYEV*

Rusya-Türkiye ilişkileri 500 yılı aşan tarihe sahiptir. Bu ilişkiler tüm tarih süresi boyunca hem barış hem savaş dönemlerini yaşamıştır. İşbu sunumda XIX asrın ilk çeyreğinden itibaren Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere Merkezi Asya bölgesinin etkisini ele almaya çalışacağız.

XV asrın sonunda Türkiye'nin inisyatifi ile Türkiye ile Moskova Devletinin arasında diplomatik ilişkiler düzenlenmiştir. Kırım ve Don nehri ağzının Cenevizlilerden ele geçirdikten sonra Türkiye Rusya'nın yakın komşusu haline gelmiştir. Bu yüzden Osmanlı sultanı Kırım Hanı aracılığıyla Rusya'nın temas kurmaya hazır olup olmadığını denemeye başlar. 31 Ağustos 1492 tarihinde Rusya Çarı Kırım Hanı aracılığıyla Sultan II. Bayezid'e Türkiye ile Rusya arasındaki ilk yazılı diplomatik belge olan olumlu cevap gönderilmiştir.

İki ülke arasındaki ilişkiler Rusya'nın Kazan Hanlığı (1552.y.) ile Astragan Hanlığı'nın (1556.y.) XV asrın ortasında işgali ile bozulmaya başlamıştır. Bunun nedeni de Osmanlı sultanı kendisini bu hanlıkların resmi varisi olarak bildiğinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden 1569 yılında Osmanlı İmparatorluğu İran'dan Batı'ya doğru uzanan ticaret yolunu kontrol altına almak için Astragan şehrini ele geçirme çabasında bulunmuştur. Aynı zamanda Türkiye Volga ile Don nehirleri arasında kanal kazma projesini gerçekleştirmeye yönelmiştir. Ancak hem bu projeler hem de Astragan'ı ele geçirme çabaları başarısız sonuçlanmıştır. Böylelikle, Türkiye ile Rusya arasında Hazar Denizi ile Kara Deniz bölgelerinin ticaret yollarını kontrol etme rekabeti başlamıştı. İki ülke eşzamanlı olarak sözkonusu coğrafik alan üzerindeki haklarını savunmaya her türlü yollar ile girişimde bulundular. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında çoğu zaman savaşlara neden olan birçok çatışmalar meydana gelmiştir. İki ülke 240 yıllık ortak tarihi boyunca (1676'dan 1918'e kadar) 12 defa savaşmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki ilişkilerde Merkezi Asya faktörü Rusların XIX asırda Güney-Doğu Kazakistan ve Orta Asya bölgesini aktif bir şekilde ele geçirme süreçleri ile ortaya çıkmıştır. Bu durumda Orta Asya'nın Buhara, Hiva ve Kokand Hanlıkları kendi coğrafyası dışında müttefik aramaya başladılar ve Halifeliği'nin varisi olmasından dolayı tüm Müslüman dünyasının koruyucusu sıfatını taşıyan Osmanlı İmparatorluğu'ndan destek istemişlerdir. Bu yüzden Orta Asya hanlıkları İstanbul'a siyasi, askeri ve beşeri işbirlikleri kurmak amacıyla elçileri göndermeye başladılar.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul şehrine Kokand hükümdarı Omar Han tarafından 1819 yılında Hacı Mir Kurban başlığındaki elçilik heyetinden Sultan II.Mahmud'a büyük şair Alişer Navoyi'nin eserleri dahil olmak üzere bir takım hediyeler gönderilmiştir. Bunun karşılığında Sultan II.Mahmud Kokand hanına askeri danışman ve diğer teknik elemanları yollamıştı. Demek, Kokand Hanlığı'nın güttüğü asıl amaç – Osmanlı İmparatorluğu'ndan askeri ve teknik yardımın alınması idi.

Omar Handan sonraki Kokand Hanlığının diğer hükümdarı – Madali Han 1839 yılında kendisine “Hanlar hanı” unvanının, oğlu Madamin Hana ise “İller hanı” unvanının verilmesi ricası ile diplomatik heyeti gönderiyor. Yazdığı mektupta Madali han kendi askeri güçlerinin durumunu anlatıyor ve onların arasında piyadenin eksik olduğunu vurgulamıştır. Bundan anlaşıldığı gibi Kokand hanları hala Osmanlı İmparatorluğu'ndan askeri ve teknik yardım ihtiyaçları olup, onlardan ordularında piyade bölüklerinin kurulması için yardım istemişlerdi. Bir sonraki elçi İstanbul'a Kokand hükümdarı Hudayar Han tarafından 1847 yılında gönderilmişti. Osmanlı sultanına yazdığı mektubunda Hudayar han Orta Asya bölgesindeki siyasi durumu, Kokand Hanlığı'nın Buhara Hanlığı ve Çin İmparatorluğu ile olan ilişkileri anlatmış ve kendi

ülkesindeki altın ve değerli taş madenleri işletebilecek uzmanların gönderilmesini istemişti. Ancak, Osmanlı sultanından Hudayar han'a bu mektuba herhangi bir cevabın verilir verilmeyeceğine dair bilgi bulunmamaktadır.

Sonraki dönemlerde Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya ile Kazakistan'da yürüttükleri işgal politikası gelişince, Orta Asya hanlıklarının yöneticileri Osmanlı sultanına Rusya'nın saldırganlığından korunabilmek için askeri yardım isteğinde bulunmuşlardır. Bunun delili olarak Buhara hanlığı ile Horezm Türkmenlerin 1870 yılında yazdıkları mektubunun muhtevası açıkça göstermektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin verdiği cevabında Orta Asya hanlıklarının çok uzaklarda olması ve aralarında düşman devletlerinin bulunması nedeniyle askeri yardımın hiç mümkün olmadığı belirtilmiştir.

Orta Asya ve Kazakistan sınırlarında Rus İmparatorluğu'nun hakimiyetinin tam yerleşmesinden sonra, tüm coğrafyada Türkistan'daki Rus iktidarı tarafından Müslümanlara karşı bir sert siyaset yürütülmeye başlar. Neticede Türkistan bölgesinde yavaş yavaş Çarlık Rusya'nın sömürücü politikasına karşı halk ayaklanma hareketleri oluşmaya başlar. Fergana vadisi halkının Rusların sömürgeci siyasetine karşı hareketin başına bölge imamı Dukçi İshan gelir ve kendisinin Osmanlı Sultanı tarafından desteklendiğini ilan eder. Sözlerinin delili olarak halka sanki sultanın hediye ettiği pahalı kaftanı ve mektubu gösterir. Bundan dolayı Çarlık Rusya ve Sovyet dönemlerindeki tarihi kaynaklarda 1898 yılındaki Andijan ayaklanmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun parmağının olduğu öne sürülmeye başlamıştır. Ancak Prof.Dr. H. Ziyayev ile Doç.Dr. K. Moldokasimov'un araştırmalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Andijan ayaklanmasında herhangi bir ilişkisinin olmadığı ve Dukçi İshan sözkonusu hediye ve mektubu yerel diyanet memurlarından alarak, Osmanlı Devleti'nin onu desteklediği görünürlüğü kurmaya çalıştığı çok açık ve net belirtilmektedir.

Arşivdeki vesikalardan anlaşıldığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu objektif nedenlerden dolayı Orta Asya hanlıklarına Rusya'nın sömürgeci hareketlerine karşı askeri ve teknik yardımda bulunamazsa bile Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümeti düzenli olarak Mekke'ye İstanbul üzerinden giden yolculara maddi ve manevi destek vermiştir. Orta Asya kökenli hacılık seferine giden Müslümanlara yardım etmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu XX asrın başında uzunluğu 464 kilometre olan "Hicaz Demir Yolu'nu" projesini başlatmıştır. Bu demir yolun inşaatında Orta Asya bölgesinin zengin adamlarının da katkılarının olduğunu ayrıca belirtmek gerekmektedir. Osmanlı arşivlerinde Tacikistan'ın Gissar vilayetinin valisi Astanakul Bek'in 3000 Ruble, Kuzey Kırgızların önderi Şabdan Batır'ın 2000 Ruble hacmindeki bağışlarda buldukları kaydedilmiştir. Bu yardımlarından dolayı Sultan II. Abdulhamid Şabdan Batır'a Altın Madalya ve Osmanlı sultanının Onur Belgesini takdim etmiştir.

Böylelikle, XIX asrın ikinci yarısı - XX asrın başlangıcında Orta Asya hanlıkları ile Osmanlı İmparatorluğu arasında daha çok beşeri ilişkilerin geliştiği, Osmanlılar tarafından Orta Asya'dan Mekke'ye gidenlere maddi ve manevi desteğin kesintisiz olarak verildiği görülmektedir.

XIX asrın ikinci yarısında Orta Asya ile Kazakistan'dan Türkiye'ye eğitim almaya gelenlerin sayısı artmaya başlamıştır. Eğitim sırasında onlar halk arasında yapılan propaganda aracılığıyla yeni milli şuurun, yani Türkçülük'ün gelişmesine yol açan "Yeni Osmanlılar" hareketine katılmaya başlamışlardır. XIX asrın sonlarında "Yeni Osmanlılar" hareketinin varisleri olarak Jön Türkler hareketi ortaya çıkmıştır. Yavaş yavaş Jön Türklerin içinde Enver Paşa, Talaat Paşa ve Cemal Paşa gibi genç askeri subaylardan oluşan radikal kanat oluşmuştu. Orta Asya ve Kazakistan'dan okumaya gelen gençler Jön Türklerin fikirlerini, özellikle Cadidizm düşüncelerini benimsemişlerdi. Sonraki dönemlerde Orta Asya ve Kazakistan coğrafyasında Cadidizm'in yayılmasına İstanbul'da eğitim gören Fitrat, Fayzulla Hocayev gibi aydınlar Türkiye'de basılan kitapları kullanarak, fen ve beşeri bilimleri ağırlıklı eğitim programlarını uygulayan yeni metot okullarında önemli bir rol oynamıştır.

Orta Asya'da yeni metot okullarının açılması Çarlık Rusya'nın işine de geliyordu. Bunun sebebi de

Rusya dini eğitim ağırlıklı programları yürüten eski metot (Kadimcilik) okullarının sayısını azaltmaya çabalıyordu. Ancak sömürgeci Rusya yöneticilerinin beklentilerine rağmen, Cadidizm düşünceleri daha sonra "Türkestan Otonomisi" siyasi hareketinin temelini oluşturmuştur.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya savaşı sırasında Almanya ve Avusturya-Macaristan tarafında Antanta ülkelerine (Rusya, Fransa ve İngiltere) karşı savaştığı dönemlerde, Türkestan'da Çarlık Rusya'nın sömürgeci siyasetine karşı 1916. yılı halk ayaklanması meydana gelmiştir. İşte bu dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşkilati-Mahsusat biriminde çalışan 5 kişi Yedisu bölgesinin Kazak halkı ile Tyan-Şan Kırgızların Rusya'ya karşı ayaklanmalarında askeri danışmanlık yapmışlardır. 1916. yılın ayaklanmasındaki bu 5 kişilik grubun faaliyetleri 1999 yılında “Ötüken” yayınevi tarafından basılan “Asya'da Beş Türk” kitabında ele alınmıştır.

Söz konusu eserin yazarı ve Beş Türk grubunun üyesi Adil Hikmet'in malumatları ile rahmetli Prof.Dr. Huseyin Karasayev'in Kırgızların 1916 yılındaki Ürkün'e bağlı hatıralarını karşılaştıracak olursak, Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşkilati-Mahsusat subayları mültecilere elinden gelen yardımı vererek, silahla onların tarafında savaştıkları bilinmektedir. Bu Beş Türk grubu Turkestan'a o dönemlerde gelmesi hiç aniden değildir. Onlar Osmanlı İmparatorluğu'nun üst düzey askeri yöneticileri ve aynı zamanda “Jön Türkler” hareketinin kurucuları olan Enver Paşa ile Talaat Paşa tarafından gönderilme ihtimali büyüktür.

Bunların hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya İmparatorluğu'nun sömürgesi altında kalan Orta Asya'daki Türk halklarına olan siyasetinin değiştiğini gösteriyor. Osmanlı İmparatorluğu iç siyasi krizin yanısıra, büyük toprak kaybına uğramasına rağmen, Türkistan'a kendi askeri danışmanlarını göndermeye kararını vermiştir. Bunun nedenleri de Osmanlı İmparatorluğu o dönemde, bir taraftan “Jön Türkler” hareketinin liderlerinin etkisi altında kalmış, diğer taraftan ise Orta Asya ve Kazakistan halklarının Çarlık Rusya'ya karşı ayaklanmasını isteyen müttefiki Almanya'ya olan bağlılıklarından oluşmuş olabilir.

Yukarıda adı geçen Beş Türk grubu Türkistan halkının çarlık emperyalist siyasetine karşı ayaklanmasını organize edememiş, Rus askeri müfrezelerinin ayaklanmış halka karşı ağır cezalandırıcı operasyonlarını ve bunun sonucunda kitlesel olarak Çin'e kaçan Kırgızları önleyememiş iseler de, Prof.Dr. H. Karasayev'in yukarıda belirttiği bilgilerine göre, en azından onların 1916 Ulu Ürkün'de Kırgızların yanında bulunması manevi bir destek olmakla kalmayıp, Osman İmparatorluğu tarafından korunacağını umudunu vermiştir.

Rusya'da Bolşevik rejiminin (1918) ve Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazlarında Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923) kurulmasıyla iki ülke ilişkilerinin farklı bir boyutta devam ettiğine tanık oluyoruz. XX asrın 20. yıllarında yeni iki komşu ülke ilişkileri, siyasette çatışmadan işbirliğine dönüştüğü görülmektedir. Haziran 1920'de Sovyet Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kuruyor, 16 Mart 1921'de ise, iki genç devlet arasındaki barış ve işbirliğinin daha da güçlenmesine yol açan Ankara ile Kremlin arasında “Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması” imzalanıyor. İki ülke arasında sıkı bir ilişkinin kurulmasına, Türkiye'de meydana gelen Kemalist ve Rusya'daki komünist devrimlerini başlangıcında yok etmek isteyen Avrupa ve Amerika'nın emperyalist ülkelerinin saldırgan davranışları ana faktör olmuştur.

İki ülke arasında dostluk ilişkisinin kurulmasında, ikisinin devrimci değişimlerinin belirli benzerliği, monarşi sisteminden Cumhuriyet sistemine geçmeleri ve laik bir devlet kurmaları da önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

İşbu sunum çerçevesinde Sovyet tarihinde az değinilmiş olan bir konu, Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin aniden soğumasına neden olan Orta Asya faktörüne değinmekte fayda vardır. Söz, Sovyet Rusya'sının yöneticilerinin Türkiye'nin Kemalist devrimcilerinin bazılarını Sovyet Türkistan'ındaki Basmaçı hareketinin SSCB ve Komünist Enternasyonal'ın bazı dış siyasi meselelerini çözebilecek bir dış politika faktörü haline getirme çabası hakkında olmaktadır.

Bu amaçla Komintern ve Sovyetler Birliği liderleri 1920’de Türkiye’deki Jön Türkler Hareketi”nin liderlerinden biri olan Enver Paşa’yı Moskova’ya davet etmişlerdir. Davet amacı, bir İslam Devrim Ordusunu kurarak Afganistan aracılığıyla Hindistan’a göndermenin mümkün olup olmadığını görüşmek idi. Söz konusu ordunun omurgası olan Evren Paşa Sovyet Türkistan’daki dağınık basmacı silahlı bölüklerini bir araya getirecek ve daha sonra komünist rejimini kurmak için Hindistan’a girecekti.

Böylelikle, Sovyet Rusya ve Komintern, bir yandan Türkistan’daki Basmacı Hareketinden kurtulmak, diğer yandan da Doğu ülkelerine sürekli komünist devrimi projesini yayılarak, Rusya’daki Bolşevik rejimiyle Türkiye Kemalistlerinin acımasız düşmanı İngiltere için bir baş ağrısı oluşturma niyetindeydi. Bilindiği gibi, bu konuda Enver Paşa’nın, Komintern yöneticileri ve Sovyet Rusya’sının amaçları birbirleriyle uyuşuyordu. Bu amaçla bir yıl sonra da Türk generali Kızıl Müslüman ordusunu oluşturmak için Buhara’ya yol almıştı.

Ancak Enver Paşa’nın Buhara’ya gelmesine doğru, 1921’de Rusya’nın İngiltere ile “Ticaret Anlaşma’sının” imzalamasından dolayı ve sürekli devrim teorisinin uygunluğu üzerine Trotskiy ile Stalin arasındaki gerginliğin artmasıyla Sovyetler Birliği’nin İngiltere’ye karşı dış siyaseti değişmiştir. Böyle bir durumda kalan Enver Paşa Türkistan Basmacı Hareketi bölüklerinin desteğiyle tek başına Buhara’da İslam Türk Turan Cumhuriyetinin kurulması için mücadele vermeye başlamıştır. Böylece Rusya’nın Bolşevik rejiminin sırtına bıçak saplamıştır. Bu nedenle Kremlin Enver Paşa’yı komünist rejiminin düşmanı ve “İngiltere ajanı” olarak nitelemiş ve Enver Paşa’nın komutanlığındaki Doğu Buhara’daki Basmacı bölüklerine karşı büyük bir operasyon başlatmıştır. Böyle bir Enver Paşa’nın tasfiye operasyonu sonucunda 1922.yılın Ağustos ayının başında Türk generali öldürülmüş, dağınık basmacı birimleri Afganistan’a sürülmüştür.

Atatürk ile Enver Paşa’nın arasında uyuşmazlık yaşanması ve 1918’de Enver Paşa’nın Türkiye’den Almanya’ya kaçmak zorunda kalmasına rağmen, Sovyet propagandası Enver Paşa’nın Türkistan’daki faaliyetlerine Türk dilli Sovyet Cumhuriyetlerinde ayrı bağımsız bir Pan-İslamcı ve Pantürkçü devletini kurmak için yaptığı siyaseti olarak Türkiye Cumhuriyeti’ni suçlamıştır. Bu nedenle Sovyet Birliğinin dağılmasına kadar Kremlin Türk aydınlarının Orta Asya ile temaslarını şiddetli bir şekilde engellemiştir. Ancak Sovyet Birliği’nin dağılmasının ardından beş bağımsız ülkenin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan) oluşmasıyla bu ülkeler Türkiye Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurmuş ve Ankara ile siyasi, ticari, ekonomik ve beşeri alanlarda yıldan yıla gittikçe gelişen bir işbirliği başlatmışlardır.

TÜRKİYE - RUSYA İLİŞKİLERİNDE ÇERNOBİL ETKİSİ

Arda ÖZKAN*

Çernobil kazası, etkilediği bölge ve neden olduğu çevresel zararlar açısından nükleer enerjinin kullanımı tarihindeki en büyük ve yıkıcı kaza olarak ifade edilmektedir (Chernousenko, 1991: 1). Çernobil kazasından dolayı yüzlerce kilometre uzaklıkta bulunan atmosferde radyasyon miktarı artmış ve nükleer enerji santrali etrafında olan kişilerde çok ciddi sağlık sorunları görülmüştür. Öyle ki, uluslararası kamuoyu Çernobil kazasıyla sarsılmış, birkaç yıl içinde nükleer karşıtı hareketler kuvvetlenmiş, dünyanın her yerinde bu kazaya karşı siyasal bir güç boy göstermiş ve devletler enerji programlarını artık ona göre ayarlamaya başlamıştır.

Çernobil kazasının öğrenilmesi neticesinde yakın bölgelerde bulunan ülkelerin birbirlerinden farklı felaketi yönetme biçimleri söz konusu olmuştur. Konumuz itibarıyla en çok etkilenen ülkelerden biri konumunda olan Türkiye Cumhuriyeti ile sorunun kaynağı SSCB arasındaki ilişkilere çevre - dış politika boyutuyla bakıldığında Çernobil aslında önemli bir krizdir. Bu kriz yönetim sürecinde iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin nasıl bir seyir izlediğini gösterme amacını taşıyan çalışmamız, yaşanan nükleer enerji felaketinin çevresel etkisinin belirlenen amaç doğrultusunda etkisinin olup olmadığını Türkiye ile Rusya ilişkileri açısından analiz etmeye çalışmıştır. Çevresel güvenlikte yaşanan tehdit algıları dış politikaya da yansımıştır.

Çernobil kazası örnek olayında olayı ortaya çıkardığı çevresel kirlenme sorununun yanı sıra belirtilmesi gereken en önemli şey, nükleer enerji kazalarının diğer devletlere etkileri, alınan tedbirler ve bunun uluslararası ilişkiler perspektifidir. Çünkü, Çernobil kazasından yalnızca radyasyon serptisiyle halk sağlığı problemleri meydana gelmemiş, aynı zamanda dış politika ve ekonomik boyutlarıyla da sorun oluşturan çevresel bir kriz yaşanmıştır (Stern, 2003: 127). Çevresel zararları bakımından felaket olarak adlandırılan Çernobil kazasıyla oluşan radyasyon yüklü bulutun rüzgarlar vasıtasıyla diğer devletlere sürüklenmesiyle beraber bu bölgelerde yarımış olduğu çevresel kirlenme sorunları ve bu önemli sorunlara çözüm üretme çabaları, dış politikada çevre konusunu tartışmaya açmaktadır (Saraçoğlu, 2006: 11).

Çernobil kazasının uluslararası kamuoyunda gündem yaratması büyük çapta etkileri bulunan ilk kaza olmasından dolayı değil, açığa çıkan radyoaktivite ile sebep olduğu nükleer felaketin olumsuz etkisinden doğmuştur. Çernobil'in sonuçları nükleer bir olay meydana geldiğinde ortaya çıkacak durumları tahmin etmek açısından önemlidir. Çernobil kazasından hemen sonra atmosfere yayılan radyoaktivite miktarı, kaza gerçekleştiği zamana kadar atılan atom bombalarından veya kaza veya doğal olarak gerçekleşen hadiselerden doğan radyasyondan ya da nükleer maddelerden çıkan gazlardan çok daha fazladır. Bu açıdan bakıldığında Çernobil kazasının ne kadar yıkıcı çevresel zararlarının olduğunu görmemek imkansızdır.

Çernobil nükleer kazasından sonra meydana gelen çevresel zararların tazmin edilmesi çabaları ulusal düzeyde alınan önlemleri artırdığı kadar, bölgesel ve hatta uluslararası düzeyde de işbirliği ve dayanışmayı gerekli kılmıştır. Öyle ki 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı'ndan sonra çevresel sorunlarla ilgili ihtilafların çözüm yöntemine dair uluslararası seviyede oluşturulan mekanizmalar gitgide artmıştır. Artık görülmüştür ve anlaşılmıştır ki, Çernobil'de meydana gelen nükleer kazanın sebep olduğu çevresel bir felaket, acil durum çevresel yönetimini gerektirmektedir. Çernobil sonrasında kazanın olduğu yer ve çevresinde yaşanan radyoaktivitenin kaynağının neresi olduğunun tespit edilmesi anından başlayarak devletlerin müşterek gayretleri söz konusu olmuştur (Kılıç, 2017: 153).

Soğuk Savaş döneminde konjonktürel olarak SSSB, Çernobil kazasını ilk etapta saklamaya çalışmıştır. Çernobil kazası Sovyet yönetimince ta ki İsveç'ten gelen kaza anonsuna kadar gizli tutulmuştur (Saraçoğlu, 2006: 14). SSCB'li vatandaşlar kazayı ancak 7 Mayıs 1986'da öğrenebilmiştir (Çimen, 2013: 219). Çernobil kazası ilk defa 3 Mayıs 1986'da Ukrayna'nın başkenti Kiev'de yerel bir gazetede nükleer santralde yangın çıktığı haberiyle gün yüzüne çıkmıştır (Türkkan, 2006: 47). SSCB'li yetkililer o zamana kadar Çernobil'i hem kendi vatandaşlarından hem de diğer ülkelerden saklarken, İsveç'in bilgi talebi üzerine Kiev'in 130 km. kuzeyindeki Pripyat ırmağı kıyısında bulunan Çernobil nükleer santralinde bir kaza meydana geldiğini açıklamak zorunda kalmıştır (Özemre, 2004: 20).

İsveçli yetkililer Çernobil kazası sonrasında radyoaktif yüklü serpentinin devletler üzerindeki etkilerini hem ulusal hem uluslararası açıdan çevresel bir kriz olarak dile getirmiştir. İsveç'in Çernobil'e tepkisi çevresel bir kriz yönetiminin emsalini ortaya çıkarmış ve kriz çözümüne ilişkin kapsamlı ve sistemli çevresel politikalar üretilmeye başlanmıştır. Çevresel bir krizde alınması gereken tedbirleri devletlerin

* Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü (e-mail: ardozkan83@hotmail.com).

birbirine müteakıl ve bağımlı şekilde gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir (Stern, 2003: 219). Kriz yönetimi konusundaki karar alma süreçleri aşamalar halinde belirlenip her bir problemin nasıl ele alınıp çözümleneceği ve problemin çözümüne yinelik hangi tedbirlerin alınacağı kararlaştırılmıştır. Sovyetlerle resmi düzeyde temaslarda bulunan devletler, Çernobil’in çevresel etkileri ve halk sağlığı açısından neticeleri ile ilgili SSCB’den mağdur olan kişilerin tazmin edeceği miktarlar hususunda görüşmeler yaşanmıştır (Kılıç, 2017: 123).

Çernobil nükleer enerji santralindeki kazadan en çok etkilenen ülke aslında SSCB’dir. SSCB dışında meteorolojik olaylar ve kaza bölgesine uzaklık başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak Avrupa ülkelerinin çoğu değişik seviyelerde etkilenmiştir. Zira, Çernobil’in yaşandığı o tarihte rüzgarın kuzey-batı yönünde olması sebebiyle İskandinavya, Hollanda, Belçika ve İngiltere’de radyoaktif birikimler görülmüştür. Rüzgarın yönünün güneye doğru çevrilmesiyle Avrupa’nın güney ve orta bölgeleri, Akdeniz’in kuzeyi ve Balkanların bazı bölgelerinde radyoaktif birikimlere vuku bulmuştur (Kılıç, 2017: 158-159). Bu bakımdan Çernobil santral kazasının kuzey yarımküreyi oldukça etkileyen bir nükleer hadise olduğu gerçeği uluslararası toplumun her zaman dile getirdiği en somut bir örneklerdendir.

Çernobil kazası, coğrafi yakınlığı nedeniyle Türkiye’yi de çevresel zararlarıyla etkilemiş bir kazadır. Çernobil kazası sonrasında Türkiye’nin de bu çevresel felaketi üç farklı düzlemde yürüttüğü görülmüştür. Yaşamsal öneme sahip tehditleri ortadan kaldırmaya dönük acil durumu kontrol altına almak, çıkarları ve öncelikleri tehdit eden konularda politikalar oluşturmak, uluslararası ilişkilerinde güvenlik, çıkarlarını ve önceliklerini korumak için devletlerle işbirliği yapmaktır. Öyle ki, Türkiye’de Çernobil sonrası yaşanan süreç, Çernobil krizi olarak nitelendirilmektedir (Özemre, 2004: 28). Çernobil krizi, esasen bir kaza krizi olduğu için bu krizin kaynağını Çernobil nükleer santralinde yaşanan kaza oluşturmaktadır. Bu yüzden, Çernobil kazası sonrasında Türkiye’de acil durum yönetiminden kriz yönetim sürecine geçen zamana yayılmış bir kriz yönetimi söz konusu olmuştur (Arpat, 2016: 144).

Çernobil krizi nükleer bir kaza sonucunda ve aniden ortaya çıktığı için söz konusu durumda bir kriz öncesi evre söz konusu olmamıştır. Krizin başlangıç anı, 26 Nisan 1986’da meydana gelen santraldeki reaktörde patlama anıdır. Krizin tırmanma evresini Türkiye’de Çernobil kazası sonrasında yürütülen acil durum ve kriz yönetim süreci oluşturmaktadır. Çernobil kazasına Türkiye’nin ilk tepkisi ise Türkiye Atom Enerjisi Kurumu’nun (TAEK) gözetiminde kurulan kontrol programıdır. Acil durum yönetim sürecini yürüten ve karar alıcı konumunda olan tek kurum TAEK’tir. 29 Nisan 1986 akşamında kaza haberi alınır alınmaz teyakkuz durumuna geçildiği ve bu kapsamda TAEK tarafından radyasyon ölçümlerine başlandığı belirtilmektedir (Kılıç, 2017: 164).

Çernobil meydana geldiğinde nükleer bir kaza durumunda uygulanmak üzere hazırlanmış tehlike durum planı ve organizasyonu bulunmuyordu. Bu nedenle, Türkiye’nin radyoaktif kirliliğe maruz kaldığı öğrenildiği günden itibaren ölçümler ve kirlilik olan bölgelerin tespiti için TAEK’in mevcut elemanları ve teknik donanımı çerçevesinde organizasyonlar yapılmış ve faaliyete geçilmiştir. TAEK, radyasyon düzeyindeki artışları tespit edip bir dizi önerilerde bulunmuştur. Radyasyondan etkilenen bölgelerde yağmur suyunun içilmemesi önerilmiş, büyükbaş hayvanların açık alanlarda otlatılması ve taze sütün tüketimi de yasaklanmıştır (Kılıç, 2017: 165). Bu kapsamda özellikle Doğu Karadeniz bölgesi olmak üzere Karadeniz sahil şeridinde bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır.

Türkiye’de Çernobil kazasının yaşandığı dönemde bir radyasyon erken uyarı sistemi ağı bulunmuyordu. Normalde radyasyonun varlığı bölgeye gidip ve ölçüm yapılarak sonradan tespit edilmektedir (Özemre, 2004: 60). Dolayısıyla, Çernobil kazasının yaşandığı dönemde Türkiye’de potansiyel bir radyoaktif kirlenme halinde anında devreye girmeye hazır bir önlem ve ikaz durumunun olmadığı görülmektedir. Bu yüzden, Dışişleri Bakanlığı tavsiyesiyle ve dönemin başbakanının emri üzerine Radyasyon Güvenliği Komitesi kurulmuştur. 29 Mayıs 1986’da Radyasyon Güvenliği Komitesi’nin ilk toplantısında önlemlerin alınması ve tehlike durum planlarının yapılması hususunda TAEK’in görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Komite’nin 3 Temmuz 1986’daki ikinci toplantısında ise radyasyon erken uyarı sistemlerinin kurulmasına karar verilmiştir. Fakat, Komite’nin her iki toplantısındaki gündem maddeleri ve alınan kararlar incelendiğinde, Çernobil kazası sonucunda radyoaktif kirlilikten etkilenen Türkiye’de radyasyon düzeylerinin normal değerlere indiği ve çevre açısından sakıncalı bir durum olmadığı tespit edildiği görülmüştür (Kılıç, 2017: 168).

30 Nisan 1986’da SSCB büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na Çernobil kazası ile ilgili bilgi vermiştir. Dünya Sağlık Örgütü, Türkiye’nin 29-30 Nisan 1986’da radyasyon bulutu etkisi altına girdiğini saptamıştır. Yapılan bu çalışmalar ekseninde Türkiye’nin Çernobil kazası dolayısıyla SSCB’ye nota verildiği bilgisiyle karşılaşmamıştır. 9 Mayıs 1986’dan itibaren Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla çeşitli büyükelçilikler

Türkiye’den radyasyon düzeyleri ile ilgili düzenli bilgi istemeye başlamıştır. Mütakabiliyet esasına dayalı olmak üzere bu bilgiler kendilerine verilmiştir. Türkiye bu şekilde diğer devletlerdeki radyasyon seviyeleri hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye’nin Çernobil kazasından etkilenen devletlerden doğrudan bilgi talebinde bulunmadığı söylenebilir. Türkiye, üyesi olduğu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı’na ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Nükleer Enerji Ajansı’na da ayrıca radyasyon düzeylerini bildirmiştir (Özemre, 2004: 169-170).

Çevresel kriz sonrası evrede 19 Ocak 1993 tarihinde Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek için kurulan TBMM Araştırma Komisyonu çalışmalarında Çernobil kazasının Türkiye üzerindeki etkilerini yeniden gözden geçirilme kararı alınmıştır. Uluslararası düzeyde deyenin korunak binası yapımının sağlanması gibi ortak fonlar ve kriz dönemindeki zararların nasıl karşılanacağı gibi konular gündeme gelmiştir. Kaynak ülkeden mi tazminat talep edileceği, yoksa devletlerin kendi fonlarını mı kullanacakları da tartışılmıştır (Eich, 2001: 90). Kazadan etkilenen bazı ülkelerin tazminat arayışları söz konusu olmuştur. Çernobil krizin dış politika ve uluslararası boyutu dikkate alındığında,ülkeden ülkeyevar olunması ve işlenmesigereken bir süreç ortaya çıkmıştır.Bütün bunlara rağmen, Türkiye nükleer serpinti sonucu uğramış olduğu zararların tazmini SSCB’den isteme konusunda sessiz kalmıştır (Kılıç, 2017: 171).

Sonuç olarak, etki alanı göz önüne alındığında Çernobil nükleer enerji santral kazası aslında uluslararası bir krizdir. Nitekim, kazadan etkilenen bazı Avrupa ülkeleri tarafından çevresel, siyasi ve ekonomik bir kriz olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Çernobil kazası, kazadan etkilenen devletlerde çevresel problemlerin yanı sıra kriz yönetimine yönelik sorunları da gündeme getirmiştir. Bunun yanında, Çernobil kazası yalnızca SSCB’nin değil, kazadan etkilenen pek çok ülkenin de kendi sınırları dışında meydana gelebilecek bir nükleer kazanın etkilerini azaltacak önlemleri almakta yetersiz kaldıklarını ortaya koymuştur (TAEK, 2007).

Soğuk Savaş halen daha devam ederken ve SSCB ile Türkiye arasında özellikle ekonomik ilişkilerin sıcak olduğu bir dönemde gerçekleşen Çernobil kazası, hiçbir zaman Türkiye tarafından resmi düzeyde Sovyetlerin hukuksal olarak sorumlu görüldüğü bir hadise olarak ele alınmamıştır. Bu yüzden, SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir hassas kırılma noktası olmamıştır. Diğer bir deyişle, Çernobil kazası Türkiye’nin Sovyetlerle olan münasebetlerinde siyasi bir kriz olarak vücut göstermemiştir. Sadece Çernobil kazasının ekonomik neticeleri ile mücadele etme politikalarından yol çıkarak diyebiliriz ki Çernobil ekonomik bir kriz olarak karşımızda durmaktadır (Kılıç, 2017: 175). Çernobil nükleer kazası sürecinde bundan sonra bir böyle hadisenin gerçekleşmesi durumunda kaza tecrübesinde yaşanan problemlerin çıkmaması adına uluslararası çabalar gösterilmiş ve Türkiye de mümkün mertebe bu çabaların gösterilmesine hem dahil hem de şahit olmuştur.

Kaynakça

- Arpat, Recep Sait (2016), Acil Durum ve Kriz Yönetimi: NATO, AB, ABD, Birleşik Krallık Analizleri ve Türkiye Modeli, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Chernousenko, Vladimir M. (1991), Chernobyl: Insightfromthe Inside, John G . Hine (çev.), Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Eich, Werner (2001), “TheCompensation of Damage in Germany FollowingtheChernobylAccident”, Indemnification of Damage in theEvent of a NuclearAccident, Workshop Proceedings, 26-28 November, 89-99, Paris, France.
- Kılıç, Nermin (2017), “Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansımaları”, İGU Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (1) 151-179.
- Özemre, Ahmed Yüksel (2004), Çernobil Komplosu, Bilge Yayıncılık, İstanbul.
- Stern, Eric K. (2003), CrisisDecisionmaking: A CognitiveOnstitutionalApproach, SwedishNationalDefenceCollege, Stockholm.
- TAEK (2007), “Çernobil Kazasının Ülkeler Üzerindeki Etkileri”, Çernobil Serisi, No.5, Ankara.
- Türkkan, Alpaslan (2006), “Çernobil Nükleer Santral Kazasının Türkiye’ye Etkisi”, Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye’de Kanser, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara.
- Saraçoğlu, Gamze (2006), “Son Yirmi Yılda Çernobil Kazası Sonrası Dünyada Yaşananlar”. Çernobil Nükleer Kazası Sonrası Türkiye’de Kanser, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 11-43..

**KONJONKTUREL BAĞLAMDA DEĞİŞEN DÜNYA SİYASETİNE BİR ÖRNEK:
TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ EKSENİNDE TÜRKİYE VE BOLŞEVİK RUSYA
İLİŞKİLERİ
(1919-1922)**

Cem DÜZEN*

Özet

Yüzyılları kapsayan Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkilere göz gezdirdiğimiz takdirde söz konusu iki ülkenin ortak çıkarlar etrafında birleşmesi pek nadirdir. Nitekim Osmanlı ve Rusya jeopolitik açıdan terazinin iki kefesinde bulunan devletlerdi. Bu ülkelerden birinin yükselişi diğerinin inişi manasına gelmekteydi. XX. Yüzyıl kadim Türk-Rus ilişkilerinde köklü değişikliklerin yaşanmasına sahne olmuştur. Rusya'da Bolşevik ihtilâlin vuku bulması ve Türkiye'de emperyalist Batı'ya karşı milli mücadele başlatılması iki ülkenin siyasi dayanışmasına zemin hazırladı. Bolşevik Rusya'nın uluslararası siyasette müttefik yaratma çabası ve Türkiye'de Ankara hükümetinin Türk milli mücadelesi için dış destek arama faaliyeti, konjonktürel bağlamda iki ülkeyi dost ve müttefik hale getirmişti. Şüphesiz bu dayanışma iki ülkenin geleceği adına pragmatik yaklaşım çerçevesi içinde hayati önem arz etmekteydi. Nihayetinde 16 Mart 1921 tarihli Ankara hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan "Moskova Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması" iki ülkenin ittifakını fiilen ortaya çıkardı. 1919 yılından itibaren başlayan bu ilişkiler iki zıt ideolojik kutupta yer alan Mustafa Kemal Paşa ve Vladimir Lenin'in şahsında gelişme göstermiş, milli mücadele sonrası da devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Bolşevik Rusya, Türkiye, Mustafa Kemal, Vladimir Lenin

An Example of Changing World Politics in Cyclical Context: Relations between Turkey and Bolshevik Russia in the Axis of the Turkish National Struggle (1919-1922)

Abstract

If we look at the relations between Ottoman and Russia covering centuries, it is very unlikely that these two countries will unite around common interests. As a matter of fact, Ottoman and Russia were two states in the geopolitical sense that they had two levels of balance. The ascent of one of these countries came to mean the descent of the other. The twentieth century has been the scene of radical changes in relations between Turkish and Russian. The Bolshevik revolt in Russia and the launch of the national struggle against the imperialist West in Turkey laid the groundwork for the political solidarity of the two countries. The Bolshevik Russia's effort to create an ally in international politics and the foreign-backed search for Turkey-centered Turkish national struggle in Turkey made the two countries friendly and allied in a conjunctural context. Undoubtedly, this solidarity was vital in the framework of the pragmatic approach in the name of the future of the two countries. Eventually, the "Moscow Friendship and Brotherhood Agreement" signed between the Ankara government and Soviet Russia on March 16, 1921 revealed the alliance of the two countries. These relations, which started from 1919, have developed in the form of Mustafa Kemal Pasha and Vladimir Lenin, who were in two opposing ideological poles, and continued after the national struggle.

Key Words: National Struggle, Bolshevik Russia, Turkey, Mustafa Kemal, Vladimir Lenin

* Trakya Üniversitesi, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, cemduzen@hotmail.com

Giriş

Türkler ile Ruslar yüzyıllar boyunca jeopolitik konumları dolayısıyla ilişki ve mücadele içinde olmuşlardır. İki millet arasındaki bu ilişkiler 16. ve 20. yüzyıllar arası dünya konjonktürü gereği karşılıklı güç mücadeleleri, savaş hali veya diplomatik birliktelik şeklinde tezahür etmiştir. Bu mücadelelerin esas sebebi Çarlık Rusya'sının gerek Balkan ve gerekse Kafkas coğrafyasını kullanarak sıcak denizlere inme politikası gütmesi ve bu politikanın da Osmanlı çıkarları ile her daim çatışmasıdır. 16. yüzyılda Bâb-ı Âli tarafından direk muhatap alınmayan Ruslar,¹⁸ yüzyıllar sonra Osmanlı bekâsını tehdit eden en büyük dış güç konumuna gelmiştir. 18. yüzyıl itibari ile Osmanlı ve Rusya devletleri arasında değişmeye başlayan güç dengesi, bilhassa tarihe "93 Harbi" adıyla geçecek olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile güç ibresinin tamamıyla Rusya tarafına geçmiştir.

20. yüzyıl Türk-Rus ilişkilerinde -özellikle ilk çeyreğini baz aldığımız takdirde-muazzam değişimlerin kendisini gösterdiği bir zaman dilimi olmuştur. Hızla değişen dünya siyasetinin büyük bir savaşa doğru eğilim gösterdiğini fark eden Osmanlı yöneticileri, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Rusya ile de ittifak teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Aradığı ittifakı Rusya'nın üyesi olduğu blokta bulamayan Osmanlı idarecileri yönlerini Almanya'ya çevirmiş ve ittifak kurmuşlardır.¹⁹ I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Kasım 1914'te Rusya, Türk-Rus mücadelelerinde kadim bir coğrafya olan Kafkaslar üzerinden harekete geçerek Osmanlı Devleti'ne taaruz başlandı.²⁰ İlk etapta taaruzu kırmayı başaran Osmanlı kuvvetleri, Sarıkamış'ta karşı hücumla geçerek Rus güçlerini imha hareketine girişmişse de hastalık, yokluk, soğuk gibi muhtelif nedenlerden dolayı ağır kayıplar vererek durmuş ve cephenin üstünlüğünü Ruslara vermişti.²¹ 1917 senesinde Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrim²² ile iki ezeli düşman devlet arasında silahlar sustu.²³ Şüphesiz Çarlık Rusya'sını devrime götüren çeşitli sebepler vardı. Bunlardan en önemlisi Rusya'nın uyguladığı siyasi politikalarıdır. Belki dış dünyada konjonktür Rusya'nın lehine bir durumdaydı fakat iç politikada vaziyeti hiç de öyle gözükmemektedir. Rusya'nın daha en başından beri Dünya savaşına girecek tahammülü ve iktisadi durumu yoktu. Tüm bunlara rağmen Rus idaresinin "*Çargrad*" olarak nitelendirdiği İstanbul'u ele geçirme ve bir Rus şehri yapma vaadi, Rus halkında milliyetçi duyguları kabartmış fakat bu duygular kısa süre içinde Çar'a karşı olumsuz yönde dönmüştü.²⁴

Bolşevik devrimi neticesinde Rusya ile Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye arasında Brest Litovsk'ta 3 Mart 1918 tarihinde barış anlaşması yapıldı. Bolşevik Rusya ile Türkiye arasında ise ayrıca daha önceden Erzincan ateşkes anlaşması yapıldı.²⁵ Bu ateşkes anlaşması ayrıca kadim Türk-Rus mücadelesindeki sıcak teması bitiren bir anlaşma olarak da önemini koruyacaktır. 20. yüzyıl ve onun getirdiği dünyadaki yeni politik durumlar ülkelerin farklı pozisyon almasına neden olacaktır. Bolşevik devriminin hemen öncesinde itilaf güçleri ile Rusya arasında bulunan müttefik ruh, devrim sonrasında yerini düşmanlığa bırakmıştı. Başta İngiltere olmak üzere Batı emperyalizmi, Moskova'da otoritesini oluşturmak ile meşgul Lenin ve Kızıl Ordusu'nu, Çar'a bağlı Rus askerleri ile yıkma derdindeydi. Bolşevikler büyük savaşın bitimi ile Doğu Avrupa, Afganistan ve emperyalizmin pençesine düşmüş Anadolu coğrafyası ile sarılmış bulunmaktaydı. Bu yeni dünya düzeni ve kaos, yüzyıllar boyu aynı ittifak içerisinde yer alamamış iki gücü "Türk ve Rus" kuvvetlerini zaruri ve pragmatik bir müttefikliğe itmıştır. Bu birlikteliğin hem resmi hem de fiili hareketleri Türk İstiklal Harbi boyunca karşımıza çıkacaktır.

¹⁸ Kurat, A.N, (1990), *Türkiye ve Rusya*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.4.

¹⁹ Melek, Kemal, (1985), *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınevi, s.21.

²⁰ Uçarol, Rifat, (1995), *Siyasi Tarih (189-1994)*, İstanbul, Filiz Kitapevi, s.469.

²¹ Armaoğlu, Fahir, (2012), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul, Alkım Yayınevi, s.112.

²² Bolşevik devrimi miladi takvime göre 7 Kasım tarihine denk gelmektedir. Çarlık Rusya'nın kullandığı Gregoryen takvime göre Ekim ayıdır.

²³ Devrimin başlamasında Çarlık Rusya'sının I. Dünya Savaşı başında Almanya karşısında yenilgisinin etkisi büyük olmuştur. Rusya 1915 yılında 150.000 ölü, 700.000 yaralı ve 900.000 esir vermiştir. Yenilgi Rus askerlerini yıldırılmış, savaşamaz hale düşürmüştür. Bu hale düşen Rus askerlerini ilgilendiren yegane konu bir an evvel ne pahasına olursa olsun barış yapılması idi. Bilge, A. S, (1992), *Güç Komşuluk*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 10.

²⁴ Akyol, Taha, (1979), *Sovyet Stratejisi ve Türkiye*, C.I, İstanbul, Ötüken Yayınları, s.40-41.

²⁵ Kurat, A. N., (1990), s. 332.

Pragmatist Denklemde Türk-Sovyet İşbirliği İhtiyacı

Türkiye ile Sovyet Rusya I. Dünya Savaşı bitiminde savaş sonrası silahların susmadığı iki ülke olmuştur. Bu iki gücün dönem itibari ile çıkarları tarihsel gelişimin aksine zıt değil müşterek şekilde tezahür etmiştir.²⁶ 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkesi ile Osmanlı toprakları müttefiklerin işgaline karşı savunmasız bir duruma düşmüştü. Türk Milli Mücadelesi için ülke içinde ordusunu donatacak, giydirecek bir ekonomik durum ve sanayi mevcut değildi.²⁷ I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ordusunun mühimmat ve silah ihtiyaçları Almanya tarafından karşılanmaktaydı. Bundan dolayı Milli Mücadele için de Türk tarafına bir dış yardım gerekmektedir. Türkiye'ye bu yardım ise dünya savaşındaki müttefiklerinden değil ancak eski düşmanı Rusya'dan gelebilirdi. Şüphesiz Milli Mücadele önderleri bu gerçeğin farkındaydı. Fakat milli harekete yardımda bulunacak olan güçlerin her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına hürmet göstermesi gerekmektedir. Bu ise ancak "Misak-ı Milli'yi" kabul ile mümkündü. Dünya savaşının sonunda bu siyasi atmosfer ister istemez Türkiye'yi, Sovyet Rusya'ya yakınlaştırmaktaydı. Milli mücadele önderlerinin şartlarının ise kabul ederek yardıma hazır bulunabilecek tek ülke o dönem için Bolşevik Rusya idi.²⁸ Nitekim Bolşevik Rusya devrim sonrası, Çarlık rejiminin İstanbul ve boğazlar üzerinde geleneksel hak iddia eden siyasetini bir kenara bırakmıştı. Bolşevikler, Çarlık Rusya'sının Türk toprakları üzerindeki politik emellerinden kendilerinin vazgeçtiklerini açıklaması, Milli mücadele önderlerine iyi niyetlerini göstermekteydi.²⁹ Bu bakımdan Anadolu'da ortaya çıkacak Milli bir hareketin Sovyet Rusya'dan yardım alması önünde bir engel kalmamaktaydı.

Öte yandan Sovyet Rusya'nın da durumu, Mondros sonrası Osmanlı perişanlığından pek de farklı sayılmazdı. Özellikle İngiltere ve Fransa'nın destekleyip finanse ettiği Çarlık taraftarı Beyaz Rus ordusu, General Wrangel, General Anton Deniken komutasında Lenin'in Kızıl ordusuna karşı amansız bir savaş veriyordu. Boğazların itilaf güçlerinin işgalinde bulunması ile İngilizler, Beyaz ordu komutanı Amiral Kolçak'a ve Deniken'e maddi yardımlar götürüyordu. Bununla birlikte İngilizler'in, Türklerden bir ordu hazırlayarak Bolşevikler üzerine yollama ihtimalinin belirmesi ile Sovyetler kendisine güney sınırında bir müttefik yaratma ihtiyacı hissetmişti.³⁰ Diğer taraftan Kafkaslar üzerinde Menşevik cumhuriyetlerinin varlığı, İran ve Afganistan'da kuvvetli İngiliz nüfuzu, genç Sovyet rejimini fazlasıyla boğmaktaydı. Mart 1919'da müttefiklerin Kırım yarımadasına asker çıkarması ile birlikte Bolşevik Rusya güneyden ve batıdan iyiden iyiye emperyalizmin kısılcasına girmişti. Sovyet Rusya'nın bu İngiliz kuşatmasını bertaraf edip nefes alabilmesinin yegane yolu, bağımsız ve dost bir Türkiye'den geçmekteydi. Sovyet Rusya'sının resmi yayın organlarından olan İzvestiya gazetesi de bu duruma dikkat çekmekteydi.³¹

Esasen Türkiye ile Bolşevik Rusya'yı birbirine yakınlaştıran sebepler pragmatist bir gerçek idi. İki tarafında birbirlerine yardım etmesi çıkarları doğrultusunda hayati önem arz etmekteydi. Fakat Bolşevik Rusya Türkiye'ye yardım ederek sadece kendi ulusal güvenliğini güvence altına almakla kalmıyordu. Rusya, Anadolu'daki milli harekete yardım ederek aynı zamanda kendi ülke sınırları içinde bulunan Türk ve Müslüman kitleler üzerinde de hoş görünmek istiyordu. Diğer bir yandan ise Bolşevik Rusya, Anadolu'daki hareketi "Müslümanların uyanışı" olarak görmekteydi. Bununla birlikte Batı'ya karşı Anadolu'daki milli hareketi koz olarak kullanma düşüncesinde bulunmuş ve rejim ithal etme hevesinde olmuştur.³² Dünya savaşının getirdiği kaotik düzen neticesinde Batı emperyalizmine karşı gerek Bolşevik Rusya gerekse Milli Mücadele Türkiye'si, menfaatleri doğrultusunda birbirlerine yaklaşmışlardı. Türkiye'nin Sovyetlere ne kadar ihtiyacı var ise aynı şekilde Sovyetler'in de Türkiye'ye o denli ihtiyacı vardı.

Anti-Emperyalizm Mottosu Üzerine Kurulan İlk Temaslar

Bolşevik Rusya, Anadolu'nun işgale uğraması ile başlayan milli hareketi iyi gözlemlemiştir. Daha resmi bir hareket ve makam ortaya çıkmamışken, Milli harekete önderlik edebilecek şahıslarla temas

²⁶ Selek, Sabahattin, (1987), *Anadolu İhtilali*, C.II, İstanbul, Kastaş Yayınları, s. 446.

²⁷ Perinçek, Mehmet, (2005), *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, İstanbul, Kaynak Yayınları, s.19.

²⁸ Müderrisoğlu, Alptekin, (1974), *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, Maliye Bakanlığı Yayınları, s.534.

²⁹ Müderrisoğlu, Alptekin, (1974), s. 533-534.

³⁰ Yerasimos, Stefanos, (2000), *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, İstanbul, Boyut Yayınları, s.102-103.

³¹ Türkiye Sovyet Rusya'nın çok nazik olan güney sınırında etkin bir tampon bölge teşkil etmekle kalmıyor, o aynı zamanda itilaf devletlerinin Rusya'yı Karadeniz'den bloke etmesine imkan vermiyor. Bu nedenle Türkiye'nin kurtuluş savaşı Rusya'nın da hayati çıkarlarının yararınadır. Perinçek, Mehmet, (2005), s.21-22.

³² Akşin, Abdülhahat, (1991), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, TTK, s.52.

kurmaya başlamıştır. Bununla birlikte ilk görüşmelerden birisi Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'de bulunan evinde, Sosyalist Partisi Genel Sekreterliği yapmış daha sonrasında ise Lozan heyetine danışmanlık görevinde bulunmuş olan Suphi Nuri Bey (İleri) vasıtası ile sağlanmıştır.³³ Yunan ilerleyişinin başlamasıyla, Sovyet Rusya'nın temaslarında sıklık kendini göstermeye başlar. 1919 senesinin yaz mevsiminde Batı Anadolu'da Kuvayı Milliye'nin önemli isimlerinden olan Kazım Özalp Bey ile Sovyet yetkilileri çeşitli temaslar kurmuşlardı. Kazım Özalp Bey bu temaslardan ve kendisine gelen Rus yetkiliden pek hoşlanmamış akabinde irtibatı kesmiştir.³⁴

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıkarak İstiklal mücadelesinin ilk adımını atmıştı. Bolşevik Rus yönetimi esasında Mustafa Kemal Paşa'nın attığı adımları dikkatle takip ediyordu. Nitekim Ruslar, Anadolu'da meydana gelen yerel direnişleri tek vücut haline getirip de kimin önderlik edebilecek olduğunun farkına varmaktaydılar. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan sonra şehirde fazla bir süre kalmayacaktır. Mustafa Kemal Paşa yanındaki mahiyeti ile birlikte Samsun'dan ayrılarak Havza'ya geçtiler. Burada 18 gün boyunca çalışmalarını sürdüreceği Mesudiye oteline yerleşmiştir. Milli mücadele zaman dilimi içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet yetkilileri³⁵ ile yaptığı ilk görüşme burada olmuştur.³⁶ Bu görüşmelerden sonra Anadolu'daki Milli mücadele kongreler evresine girmişti. Mustafa Kemal Paşa Sivas kongresinde, Sovyetler'in Batı emperyalizmi karşısında verdikleri emeği öven bir konuşma yaptı. Bu Bolşeviklere karşı açık bir şekilde diplomatik göz kırpmaydı. Milli mücadele önderi Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'ndeki bu konuşmasının ardından 13 Eylül 1919'da Sovyetler'in "Türkiye İşçileri ve Köylülerine" isimli bildirisini dikkat çekmektedir. Kongre başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetler'i öven sözlerinin üzerinden çok zaman geçmeden Bolşevikler'den karşı mesaj gelmişti. Bahsi geçen bu bildiri Sovyetlerin, Türk halkının emperyalizm karşısındaki mücadelesini desteklediklerini ve her daim yanlarında olacakları mesajı ile doluydu.³⁷

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu hareketi ile Bolşeviklerin birbirlerine karşı bu iyi niyet mesajları sonra ilişkileri ciddiyete dönebilme adına fırsat aramaktaydı. Aradığı bu fırsatı Eylül 1919'da bulacaktı. I. Dünya Savaşı esnasında İngiliz ordusunu Kut'ul Amere'de komuta kademesi ile birlikte esir eden meşhur Halil Paşa, İstanbul'da İngilizler tarafından hapis tutulduğu Bekirağa bölüğünden firar etmişti. İstanbul'dan çeşitli zorluklar ile yola çıkarak 10-11 Eylül gecesi Ankara'ya ulaşmıştı.³⁸ Halil Paşa, Ankara'dan Sivas'a geçerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşecekti. Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'dan Moskova'ya giderek Milli mücadele namına Sovyet yetkilileri ile görüşmesini isteyecekti.³⁹ Sivas'ta meydana gelen görüşme sonrası Halil Paşa yola koyuldu. Dönem itibarıyla Ermeni çete ve düzenli birliklerinin Kafkas yollarını tutması sebebiyle pek zor bir şekilde önce Bakü'ye oradan da Moskova'ya ulaştı. Halil Paşa Moskova'da, Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Komiseri Çiçerin ve onun yardımcısı Karahan ile görüşmelere başladı. Halil Paşa, kendisini Anadolu'daki Milli hareketin tam yetkili temsilcisi olarak sundu. Milli mücadelenin niyetini, Anadolu'nun vaziyetini geniş şekilde muhataplarına anlattı. Emperyalizmin Anadolu'da Türk milletini boğmak istediğinden bahseden Halil Paşa, karşılarında ise doğrudan İngilizler olmadığını da ilave ederek belki de Bolşeviklere cesaret vermeye çalışıyordu. Nitekim o dönemlerde Bolşevikler her ne kadar İngiliz emperyalizmi karşıtlığı gösteremeye çabalasalar da ellerine geçen her fırsatta emperyalizmin başı olarak nitelendirdikleri İngiltere ile anlaşma yoluna gitme zaruretini hissetmişlerdir. Halil Paşa'nın Moskova'daki temasları neticesinde Bolşevikler'den muhtelif silah, cephane ve para yardımı sağlanmıştı. Moskova'dan

³³ İleri, R, N, (1999), *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, Scala Yayınevi, s.46.

³⁴ Selek, Sabahattin, (1987), *Anadolu ihtilali*, C.I, İstanbul, Kastaş Yayınları, s.68-69.

³⁵ Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Sovyet delegasyonunun başındaki isim günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Hüsamettin Ertürk'ün anlamıyla, Mustafa Kemal Paşa ile Havza'da görüşen Sovyet yetilisi General Budiyeni'dir. Fakat Mayıs-Haziran 1919'da Budiyeni Rusya içlerinde Beyaz ordu ile savaşmaktadır. Dolayısıyla General Budiyeni'nin Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapma olasılığı zayıftır. Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapılmıştır. Görüşen Sovyet yetkilisi Budu Mdivani olma ihtimali vardır. Nitekim kendisi daha sonradan 15 Aralık 1920'de Ankara Büyükelçisi olarak göreve başlayacaktır. Perinçek, Mehmet, (2005), s.35.

³⁶ Tansu, S, N, (2011), *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, Pınar Yayınları, s.338.

³⁷ Yerasimos, Stefanos, (2000), s.125.; Armaoğlu, Fahir, (2012), s.309.

³⁸ Cebesoy, A. F, (1982), *Moskova Hatıraları*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.172.

³⁹ Senden şark taraflarında istifade etmek isteriz. Mesela Bolşeviklerle aramızda yol açmak ve bu suretle Bolşeviklerle irtibatı temin etmek, sonra Bolşeviklerden silah, cephane ve paraca yardım görmek. Siz mütarekeden evvel Kafkaslarda ordularımızla hareket yapmıştınız. O zamanlarda Bolşevikleri yakından tanımıştınız. Binaenaleyh bu taraflardan Anadolu'ya yapacağınız yardım diğer taraflardan yapacağınız yardımlardan daha kıymetli olacaktır. Cebesoy, A. F, (1982), s.173-174.

alınan bu yardımlar Güney Rusya'dan deniz yolu ile Trabzon'a oradan ise Ankara'ya iletilmiştir. Ayrıca bizzat Halil Paşa tarafından yüz bin lira değerinde külçe altın, Karaköse'de firka kumandanı Cavit beye teslim edilmişti.⁴⁰ Bu şekilde Anadolu'daki Türk milli mücadelesine ilk maddi Sovyet yardımı sağlanmış olmaktadır.⁴¹ Milli mücadele ile Bolşevikler arasında Havza'da başlayan anti-emperyalist söylemlere dayalı diplomatik temaslar Erzurum ve Sivas kongreleri süreci ile ivme kazanmıştı. Fakat Ankara'da Büyük Millet Meclis'i açılana kadar Anadolu'daki Milli hareketin önderliği, Moskova üzerinde ağırlığını çok da hissettirememekteydi. Bunun sebebi ise başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki mensuplarının, Moskova'da kendilerini Milli mücadelenin temsilcileri olarak sunmaları ve bu amaçla çalışma yürütüyor olmasıydı. Tam bu dönemde 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilerek Meclis-i Mebusan'ı dağıtması Mustafa Kemal Paşa'ya bir fırsat verdi. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelerek Milli mücadele merkezini burada oluşturup, yeni Meclis'i tesis etmiş ve bu sayede Türk-Rus ilişkileri de farklı boyutlara geçmeye başlamıştı.

TBMM'nin Açılmasıyla Resmi İlişkilerin Başlaması

16 Mart tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclis'in dağıtılması ile Türk topraklarında bir otorite boşluğu kendisini gösterdi. Anadolu'da başlayan Milli mücadele içinse bu büyük bir fırsata dönüştü. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da yeni bir milli Meclis toplayarak tek hamlede birden fazla kazanç sağlamayı da başarmıştı. Öncelikle Meclis'in açılması, liderliğini yaptığı Milli hareketin uluslararası platformda bir temsil noktasını oluşturmasını sağlamaktaydı. TBMM'nin açılması, Bolşevikler nazarında Anadolu hareketi için ayrıca bir referans kaynağı da olmaktadır. Bu sebeple Meclis'in açılması, Türk-Rus ilişkilerinde ayrıca bir önem arz etmektedir. Moskova'da bulunan İttihatçı liderler -ki özellikle Enver Paşa- Sovyet makamları ile Türk milli mücadelesi temsilcisi gibi konuşmakta, anlaşmalar yapmaya çalışmaktaydı. Aynı zamanda Anadolu'dan Moskova'ya gelen Milli mücadele temsilcileri ile de görüşen Bolşevik yönetimi ister istemez karmaşık bir durum içine düşüyordu. TBMM'nin açılması ile gayr-i resmi temasların neden olduğu bu kaotik durum da son bulmuştu. Anadolu'daki Milli mücadele için tek söz sahibi nokta TBMM olmuş idi.

Meclis'in açılmasından üç gün sonra Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden Sovyet lider Lenin'e bir mektup gönderildi.⁴² Mektup Moskova'ya ancak 1 Haziran 1920 tarihinde ulaşabildi. Ankara'dan yollanan mektubun içeriğinde Emperyalizme karşı Bolşevik Rusya ile işbirliği temennisi, Kafkaslardaki meseleler ve Anadolu'daki mücadeleye silah-para yardımı gibi konular işlenmekteydi.⁴³ Mektubun gidişi Kremlin'de harekete sebep oldu. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Lenin'den aldığı direktif ile Ankara'dan gelen bu mektuba gayet olumlu cevap vermiştir.⁴⁴ Ankara ve Moskova arasında resmîyete dayalı ilk mektuplaşmada iki yeni rejim arasında konsolosluk ve diplomatik ilişkilerin kurulması da gündeme gelmiştir.⁴⁵ Moskova'dan gelen bu mektuba, TBMM Reis'i Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran tarihinde cevap verecekti. TBMM, Moskova ile olan ilişkilerini daha da ilerletme ve görüşmeleri resmîyete dökme adına Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyeti, Sovyet Rusya'ya gönderdi. Bu heyette Bekir Sami Bey dışında İktisat Vekili Yusuf Kemal, Dr. Lazistan Mebusu Osman, Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey ve Miralay İbrahim Tali bulunmaktaydı. Heyet Moskova'ya gitmek için 11 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'dan harekete geçti⁴⁶ Yolların zorluğu ve güvensizliğinden kaynaklı olarak Türk heyeti ancak 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşabilmişti. Yusuf Kemal Bey'in anılarından naklettiği şekilde, Türk heyetini Moskova'da resmi yada gayr-i resmi olarak hiçbir Rus yetkilisi karşılamamıştı.⁴⁷ Nihayet 24 Temmuz günü Sovyet Dışişleri Komiserliği, Türk heyeti ile görüşmeyi kabul etmişti. Başta Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin olmak ile birlikte Sovyet yetkilileri, Türk tarafını oyalama adına her türlü manevraya başvurmaktaydılar. 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşan Türk

⁴⁰ Cebesoy, A. F, (1982), s.278.

⁴¹ Bıyıkoğlu, Tefik, (1981), *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, C.I, İstanbul, Kent Yayınları, s.145.

⁴² Esasen Mustafa Kemal Paşa'nın kaleminden çıkan bu mektubun direkt muhatabı Lenin değildi. Kâzım Karabekir, kendisine ulaşan bu metne “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne Birinci Önerisidir*” şeklinde bir başlık bulmuş ve kurye Teğmen İbrahim Bey ile Moskova'ya göndermişti.

⁴³ Yerasimos, Stefanos, (2000), s.223.

⁴⁴ Yerasimos, Stefanos, (2000), s. 229.

⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna verilen cevap her ne kadar ikili ilişkileri ilerletecek görünse de TBMM Reis'i Mustafa Kemal Paşa'dan Sovyet lider Lenin'in şahsına giden mektuba, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in cevap vermesi, diplomatik açıdan Bolşeviklerin Ankara hükümetine bakışında soru işareti uyandırmaktadır.

⁴⁶ Tengirşek, Y. K, (1981), *Vatan Hizmetinde*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.174.

⁴⁷ Tengirşek, Y. K, (1981), s.179-180.

heyeti, görüşmelere başlanmasının üzerinden bir ay geçmesine rağmen hala bir sonuç alabilmiş değildi. Bunun sebebi olarak dönem itibariyle Sovyet Rusya'nın İngiltere ile olan münasebetlerini gösterebiliriz. Nitekim Rus iç savaşı, Polonya-Rusya savaşı ve ülke genelinde kendini tüm şiddeti ile hissettiren kıtlık, Moskova yönetimini İngiltere'ye muhtaç bırakmaktaydı. Bolşevik yönetim tüm dengeleri gözeterek Türk heyetini Moskova'da incitmeden bekletme telaşındaydı. Bolşevik Rusya'nın bu tavrı emperyalizm karşısında mücadele veren Türk milletini herhangi bir denge değişiminde Batı'ya tercih edebileceğini de göstermekteydi. Bu nedenle Moskova yönetiminin her fırsatta dile getirdiği emperyalizmin ezdiği halkların yanında olmak mottosu gerçeklik payı olmakla birlikte aynı zamanda laf-ı güzaf konumuna da düşmektedir. Tüm zorluklara rağmen 30 Ağustos 1920 tarihinde Çiçerin, Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey ile hususi şekilde görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Bekir Sami Bey'den Van ve Bitlis'ten Ermeniler namına toprak talep etti. Türk ve Rus tarafının müzakerelerin ilk gününden beri uzlaşmadığı Ermeni meselesi, Bekir Sami Bey heyetinin Moskova nezdinde yaptığı girişimleri boşa çıkarmaktaydı.

Gümrü Anlaşmasına Giden Yolda Türk-Rus-Ermeni Denklemi

Çarlık Rusya'sının yıkılması ile de Erivan dolaylarında bağımsız bir Ermeni devleti ortaya çıkmıştı. Mondros anlaşmasıyla Kafkaslarda ilerleyen Osmanlı ordusu durmuş, ele geçirdiği Kafkas şehirlerinden çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı ordusunun o bölgelerden çekilmesini fırsat gören Ermeniler ise ileri harekate geçerek Türkiye'nin doğu illerini işgale başlamıştı. TBMM, Sovyet Rusya ile olan ilişkisinden dolayı Ermeni meselesini kendi çıkarları doğrultusunda çözmeyi erteliyordu. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Ermeniler lehine Türkiye'den toprak talebi, Ankara'dan Moskova'ya dostluk ittifakı için giden TBMM heyeti üzerinde soğuk duş etkisi yaşatmıştı. Moskova bu talebi gündeme getirdiği dönem Milli mücadele ve onu idare eden hükümetin durumu pek parlak değildi. Haziran 1920'de Yunan orduları harekete geçerek Bursa'yı işgal etmişti. Aynı zamanda iç isyanlar TBMM'yi oldukça zorlamaktaydı. Sovyet yetkililer, Türkiye'nin zor durumunun şüphesiz farkındaydı. Moskova'da bulunan Türk heyetinin, Misak-ı Milli haritasını Bolşeviklere vermesine rağmen Rusların bu toprak talebi emperyalist karşıtı bir tavra uymamaktaydı. Bolşevikler, Ermeniler lehine istenilen topraklar ile birden fazla çıkar elde etmiş olacaktı. Bunlardan birisi Ermenistan'da iktidarda olan Bolşevik karşıtı Taşnaklara iyi niyet mesajı olacaktı. Ayrıca ileride Sovyetlere dahil olacak olan bir Ermenistan'ın mevcut durumda Türkiye'den ne kadar fazla toprak koparırsa, Sovyet ülkesinin sınırları da o kadar geniş olmuş olacaktı. Nitekim Sovyetlerin bu niyeti TBMM vekilleri tarafından görülmüştü.⁴⁸

TBMM, Sovyetler ile ilişkilerin tıkanması üzerine, Ermeni meselesini kendi başına halletmek için harekete geçti. Doğu cephesinde Kazım Karabekir Paşa'ya gereken emir verilmişti.⁴⁹ Bu emrin verilmesinde Türk-Rus ilişkilerinde bulunan dengeler göz önünde tutuluyordu. Sovyetler aynı zamanda Polonya ile savaş halindeydi ve cephede durumları iç açıcı gözüküyordu. Bu nedenle Kafkaslar'dan hatırı sayılır bir kuvvet çekerek, batı cephesine takviyede bulundular. TBMM için bu durum Sovyetler ile aralarında bulunan meseleyi çözüme adına imkan sağlamaktaydı. 28 Eylül 1920 tarihinde Kazım Karabekir kuvvetleri ileri harekate başlayarak, 28 Eylül Sarıkamış, 30 Ekim Kars Ermenilerden geri alındı. Kazım Karabekir komutasındaki 15. kolordu 7 Kasım tarihinde Gümrü'ye girerek bekleme pozisyonu aldı. Türk ordusunun ilerleyişi o denli hızlı ve etkili olmuştu ki Sovyet yetkilileri duruma müdahil olma fırsatını yakalayamamışlardı. Nihayet 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Barış Anlaşması, Türk-Rus ilişkilerinde sorun teşkil eden Ermeni meselesini ortadan kaldırmıştı.

Moskova Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması

Ermeni sorununun Türk askerinin süngüsü ile çözülmesi, batı cephesinde İnönü savaşlarıyla Yunan hücumunun kırılması, iç isyanların başarılı şekilde bastırılması ile TBMM hem iç hem dış siyasette rüştünü

⁴⁸ Gümüşhane Vekili Hasan Fehmi Bey; Rusya'da başlayan devrimi biz ümit ediyor idik ki, yalnız Rus iç yönetiminde birtakım değişiklikler yapmakla yetinmeyecek.. Rusya iç yönetimine karşı değişmiş, dış politikasına karşı değişmemiş. Çünkü Çarlık Rusya'sı ne düşünüyorsa bugünkü Sovyet Rusya'sı da dış ilişki ve politikasında ona yakın bir şey düşünüyor...Dış politikada Petro ne düşünüyorsa bugünkü Rus yöneticileri de, Rusya'yı yöneten eller de o ideali izleyen insanlardır. İlişkiler ve özellikle dış politikadaki görüşler yine dünkü görüşlerdir... Ruslar bugünkü devrim maskesini yüzlerine takarak gerçekte Çar zamanına ait olan sınırı tamamen ve fiilen yarın ellerinde tutabilmek için yer hazırlıyorlar Bilge, A. S, (1992), s.53-54.

⁴⁹ Atatürk, M. K, (2006), *Nutuk*, İstanbul, Alfa Yayınları, s.343.

ispat etmişti. Buna mukabil Bolşevik Rusya, TBMM'nin gücünü görmüş, diplomatik ilişkileri yeniden tesis edebilme adına Ankara ile temasa başlamıştı. Bunun için Sovyetler, ilk iş olarak Ankara'da bir Büyükelçilik açmayı uygun görmüştü. Sovyet Dışişleri Komiser Çiçerin, Büyükelçi olarak 15 Aralık 1920 tarihinde Budu Mdivani'yi tayin etti. Budu Mdivani'nin tayininden kısa süre önce ise mevcut batı cephesi komutanı Ali Fuat Cebesoy, TBMM'nin Moskova Büyükelçisi olarak Sovyetlere tayin edilmişti.⁵⁰ Her iki Büyükelçi görev yerlerine giderken Kars'ta birbirlerine rast gelmişler ve görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşme neticesinde Moskova yönetiminin Türk tarafı ile yeniden müzakerelere başlama niyetinde olduğu anlaşılmıştır.⁵¹ Rus Büyükelçi, Türk ve Sovyet taraflarının arasında sorun yaratan Çiçerin'in de bir nevi etkisizleştirileceğini, Türk heyeti ile Stalin'in muhatap olacağını söylemekteydi.⁵² Türk heyeti, Yusuf Kemal Bey başkanlığında Moskova'ya 19 Şubat 1921 tarihinde ulaşmıştı. Heyetin Moskova'ya bu ikinci gelişi, fakat ilk gelişi ile mukayese bile edilemeyecek derecede protokol çerçevesinde karşılanmıştı.⁵³ Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa ve Türk heyeti başkanı Yusuf Kemal Bey, Sovyet Dışişleri ofisinde Çiçerin tarafından gayet soğuk karşılanmıştı. Türk heyeti ile Çiçerin arasında görüşmeler bu soğukluk içerisinde başlamıştı. Budu Mdivani'nin Kars'ta Ali Fuat Paşa'ya söylediği gibi -Türk-Sovyet tarafı görüşmeleri yine kilitlenme noktasına gelmek üzereyken- Stalin ağırlığını hissettirmiş, ihtilafli konular ortak noktada buluşarak giderilmişti. Mühim meselelerin başında olan doğu sınırları Stalin ile Türk heyeti arasındaki görüşmeler ile belirlenmişti. Kars, Ardahan, Arpaçay'dan toprak tavizi verilmezken, Batum istenmeyerek de olsa Gürcistan'a bırakılmıştı. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imza edilen Dostluk ve Kardeşlik anlaşması ile Türk-Rus ilişkileri bir düzen üzerine oturtulmuş olmaktadır. Anlaşma iki yeni rejim arasında dostluğa dayalı temiz bir sayfa açıyordu. İki taraf içinde dengeli bir anlaşma olmuştu. Nitekim birbirlerine ihtiyaç duyan iki devletin somut olarak yapabileceği en iyi anlaşmaydı. TBMM bu anlaşma ile uluslararası platformda bir zafer daha kazanmaktaydı. Dostluk anlaşmasıyla Moskova yönetimi ayrıca, Türkiye'nin acil para ve silah ihtiyacına karşılık vermeyi de taahhüt etmiş bulunmaktaydı. Maddi zorluklar içinde yoğun çaba sarf eden Milli hükümet, Rusya'dan gelecek olan bu yardıma ihtiyaç duyuyordu. Sonuç olarak yapılan anlaşma Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni adımlar için basamak teşkil edecekti.

Sovyet Rusya Yardımları

Sovyet Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve Kardeşlik anlaşması pek çok konuda, Ankara ile Moskova arasında bulunan sıkıntıları gidermekle birlikte nakdi yardımı da içermekteydi. Rus yardımı esasen hem silah hem para olarak gelmekteydi. Bolşevik Rusya'dan Milli mücadele için gelen silah yardımı şu şekildedir:

A-) Tüfek ve mermiler

CİNSİ	TÜFEK (ADET)	AĞIR VE HAFİF MAKİNELİ TÜFEK (ADET)	MERMİ (SANDIK)
Osmanlı	392	0	6749
Alman	3855	15	3554
Rus	11820	50	12683
İngiliz	10328	139	11744
Manliher	10571	40	8600
Fransız	341	80	244
Japon	480	0	13
Meksika	25	0	0
Büyük Çaplı Mavzer ve Martin	0	0	1000
TOPLAM	37812	324	44587

⁵⁰ Cebesoy, A. F, (1982), s.129.

⁵¹ Cebesoy, A. F, (1982), s.152-153.

⁵² Stalin o yıllarda Sovyetlerde Halklar Komiserliğinin başında bulunmaktaydı. Bu makamı vasıtasıyla Bolşevik Rusya içinde Lenin'den sonraki en nüfuz sahibi kişi olarak görülmekteydi. Budu Mdivani'nin Ali Fuat Paşa'ya bu bilgiyi vermesi, TBMM'ye karşı olan bakış açısının ne denli değiştiğine bir kanıt olarak görülebilir.

⁵³ Tengirşek, Y. K, (1981), s.255.

B-) Top

CİNSİ	TOP (ADET)	MERMİ (ADET)
7.5'lik Fransız Sahra	12	23400
8.4'lük İngiliz Sahra	28	28066
12'lik Fransız Muhasara	6	1785
11'lik İngiliz Obüs	6	1322
15'lik Sahil	3	6600
Rus Sahra	11	76000
Krupp Obüsü	0	4000
TOPLAM	66	141173 ⁵⁴

Bolşevik Rusya yaptığı bu silah yardımlarının yanı sıra 1920 yılının sonuna doğru üç adet Türk savaş gemisi, İstanbul hükümetine itaat etmedikleri gerekçesiyle Sinop'da İngilizler tarafından silahları sökülmüş, limana bağlanmıştı. Üç geminin yaklaşık olarak 150 kişilik mürettebatı gemileri ile birlikte İngilizlerden kurtulmayı başarmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu gemiler için yardım talep etmesi üzerine Sovyet makamları İngilizler'den kaçan bu üç Türk gemisini koruma altına almıştı. İsimleri "Preveze", "Hayrettin Reis", "Şahin" olan bu Türk savaş gemileri, Rus limanlarına çekilmiş yeniden silahlandırılarak 1921 başlarında Milli mücadele emrine verilmiştir.⁵⁵

Öte yandan Bolşevik Rusya, Milli mücadele için Anadolu'ya peyderpey maddi yardımda da bulunmuştu. İlk nakdi yardım Sivas kongresi sonrası Halil Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Halil Paşa, Moskova'dan bizzat yüz bin lira değerinde külçe altın ile dönmüştü. Bu altınları Karaköse'de fırka kumandanı Cavit Bey'e teslim etmişti.⁵⁶ Bununla birlikte zaman zaman Sovyetler ile gerginlikler olsa da 1920 ile 1922 arası 10.000.000 Rublelik bir yardım söz konusudur.⁵⁷ Bahsi geçen nakdi yardım ile ilgili bir husus daha bulunmaktadır. Buhara Cumhuriyeti ilk ve son Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu, Moskova yönetimine Anadolu'ya ulaştırmaları için 100.000.000 rublelik bir maddi yardım gönderdiklerini ifade etmektedir. Bahsedilen miktar çok büyüktür. Anadolu'ya ulaşan nakdi yardım 10 milyon ruble olmuştur. Eğer ifade edilenler doğru ise Moskova yönetimi 90 milyon rubleyi kendilerine ayırmış, Ankara'ya ise çok az miktarını ulaştırmıştır.

Sonuç

20. yüzyıl dünya siyasetinin hızlı manevralar ile değiştiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu bağlamda Türk-Rus ilişkileri, Milli mücadele devrinde bile farklılıklar ortaya koymuştur. Şüphesiz kendilerini ötekileştiren bir uluslararası sistem içinde, yer edinme gayesi güden Türk ve Rus tarafı konjonktürel olarak birbirlerine yakınlık duymuştur. Her iki yönetim de aralarındaki yüzyıllara dayanan anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak dayanışma içine girmiştir. Bu dayanışma ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da kendisini göstermektedir. Fakat bu dayanışma duygusu 1930'lu yıllarında sonuna doğru zedelenmeye başlayacaktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı esansında ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ve SSCB arasında ipler kopacaktır. SSCB Dışişleri Komiseri Vyaçeslav Molotov'un, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e bir nota vererek Kars ve Ardahan'ı istemesi bunda etkili olmuştur.⁵⁸ Yüzyıllar boyunca türlü hesaplaşmalara tanıklık eden Türk-Rus ilişkileri, Milli mücadelenin verdiği kısa aradan sonra eski haline geri dönmeye başlamıştır.

⁵⁴ Müderrisoğlu, Alptekin, (1974), s.548.

⁵⁵ Aralov, S.İ., (1997), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, C.1, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, s.22-23.

⁵⁶ Cebesoy, A. F., (1982), s.177.

⁵⁷ Müderrisoğlu, Alptekin,(1974) s.545.

⁵⁸ Molotov bahsi geçen toprakları isterken Brest Litovsk'da size bu toprakları zaruretten verdik çünkü o dönem güçsüzdük, fakat şimdi öyle değiliz demiştir. Armaoğlu, Fahir,(2012), s.212.

KAYNAKÇA

- Akşin, A., *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK, Ankara 1991.
- Akyol, T., *Sovyet Stratejisi ve Türkiye*, C.I, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979.
- Aralov, S, İ., *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, C.1, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1997.
- Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.
- Atatürk, M, K., *Nutuk*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.
- Bilge, A, S., *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.
- Bıykoğlu, T., *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, C.I, Kent Yayınları, İstanbul 1981.
- Cebesoy, A,F., *Moskova Hatıraları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.
- İleri, R, N., *Atatürk ve Komünizm*, Scala Yayınevi, İstanbul 1999.
- Kurat, A,N., *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Melek, K., *Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası*, Der Yayınevi, İstanbul 1985.
- Müderrişoğlu, A., *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974.
- Perinçek, M., *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.
- Selek, S., *Anadolu İhtilali*,C.I-II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.
- Tansu, S, N., *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- Tengirşek, Y, K., *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Uçarol, R., *Siyasi Tarih (189-1994)*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995.
- Yerasimos, S., *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, Boyut Yayınları, İstanbul 2000.

KARADENİZ’DE NATO-RUSYA FEDERASYONU JEOPOLİTİK DENGESİ VE MONTRÖ SÖZLEŞMESİ*

Hasret ÇOMAK**
Burak Şakir ŞEKER***

Giriş

NATO’nun genişleme politikası kapsamında Ukrayna ve Gürcistan ile yürüttüğü sürece Rusya Federasyonu’nun (RF), Gürcistan’a askeri müdahalede bulunarak ve Kırım’ı ilhak ederek cevap vermiştir. Bölgedeki varlığını sürdürmek üzere Karadeniz Donanması’nı güçlendirmeyi⁵⁹ sürdüren RF, özellikle A2/AD⁶⁰ yeteneği kapsamındaki erken ihbar/ikaz ve S/Ü gemilerine karşı anjman sistemleri başta olmak üzere savunma mekanizmasını geliştirmeye yönelik faaliyetler yürütmektedir.⁶¹

Karadeniz’de Rusya Federasyonu’nun RF; askeri varlığını güçlendirmesi, Gürcistan krizi, Güney Osetya ve Abhazya’da asker konuşlandırılması ve son olarak Kırım’ı ilhakı, Karadeniz’deki istikrar ortamını olumsuz yönde etkileyerek; Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin RF’ye yönelik tehdit algısında değişikliklere sebep olmuş, NATO’nun öteden beri var olan Karadeniz’de daimî olarak konuşlanma arzusunun artmasına yol açmıştır. Ayrıca, 24 Kasım 2015 tarihinde RF savaş uçağının düşürülmesini müteakip RF ile Türkiye arasındaki ilişkiler bozulmuş ve mevcut iş birliği mekanizmaları askıya alınmıştır. Bu husus, kıyıdaşların güvenlik endişeleri ile birleşmesi neticesinde, Karadeniz’e ilişkin taleplerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

Karadeniz güvenliğine ilişkin “bölgesel sahiplik” politikası çerçevesinde; Karadeniz güvenliğine yönelik hususların öncelikle kıyıdaş ülkeler arasındaki iş birliği mekanizmaları vasıtasıyla ele alınmasına ve Karadeniz’deki güvenlik inisiyatiflerine kıyıdaş tüm ülkelerin aktif katılımına önem veren Türkiye’nin başlattığı; BLACKSEAFOR⁶² faaliyetleri RF’nin Kırım’ı ilhakı sonrasında 2014 yılından itibaren askıya alınmıştır.⁶³

KUH⁶⁴ faaliyetlerine ilişkin olarak, RF savaş uçağının düşürülmesini müteakip RF ile bilgi değişimi askıya alınmış ve irtibat subayları karşılıklı olarak geri çekilmiştir. Değişen konjonktür sonrası, KUH’un tekrar aktive edilmesine yönelik heyetler arası toplantılar icra edilmiş ve Haziran 2017 tarihinden itibaren karşılıklı irtibat subayı görevlendirilmesi ve bilgi değişimine tekrar başlanması konularında mutabık kalınmıştır. Romanya ile Türkiye arasındaki irtibat subayı görevlendirmesi halen devam etmektedir. Ukrayna’nın KUH’a iştirakine ilişkin prosedür çalışması tamamlanmak üzeredir.⁶⁵

Böyle bir ortamda, Bulgaristan ve Romanya, Karadeniz’de “Uyarlanmış İleride Kuvvet Bulundurma”⁶⁶ tekliflerini NATO nezdinde gündeme getirmiştir. Deniz alanına ilişkin tekliflerden; SNF’lerin⁶⁷ Karadeniz’deki faaliyetlerinin artırılması, hava unsurları arasında müşterek eğitim iş birliği

* Bu çalışmadaki görüş ve değerlendirmeler yazarlara aittir. Hiçbir şekilde ilgili kurumların resmi görüşlerini temsil etmemektedir.

**Prof.Dr.,İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı, Uluslararası Stratejik Araştırmalar, Uygulama ve Araştırma Merkezi (ARELUSAM) Müdürü.

***Dr.,Gazi Üniversitesi, Misafir Öğretim Görevlisi.

⁵⁹ Karadeniz Donanması’nın güçlendirilmesine yönelik olarak 2020 yılına kadar 35 adet değişik sınıfta geminin inşası için 10 milyar doların üzerinde ödenek ayrılmıştır. “The Maritime Doctrine of the Russian Federation” <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjftS5yrIZUVTJan77L.pdf> (Erişim 22.08.2017)

⁶⁰ Anti Access/Area Denial. Alan Erişiminin Engellenmesi. Kara ve deniz savunma sistemlerinin menzilleri dâhilinde, hedef bölgede barışta “caydırıcı alan” harp durumunda ise “girilmez alan”ın fiilen oluşturulmasıdır.

⁶¹ RF, Kırım’a konuşlandığı 324 NM menzilli BASTION Sistemi (YAKHONT) ile suüstü gemilerini baskılayabilme yeteneğini, 600 km menzilli NEBO-M Radarı ve 300 km menzilli KRASUKHA-4 E/H Sistemi ile erken ikaz/ihbar yeteneğini, muhtelif yerlere konuşlandığı 90-400 km menzilli SA Füze Sistemleri ile hava savunma yeteneğini önemli oranda artırmıştır.”The Maritime Doctrine of the Russian Federation” <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/uAFi5nvux2twaqjftS5yrIZUVTJan77L.pdf> (Erişim 22.08.2017)

⁶² Black Sea Naval Co-operation Task Group- Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu

⁶³ Joshua Kucera, "Black Sea Naval Cooperation Another Casualty Of Ukraine War" <http://www.eurasianet.org/node/69161> (Erişim 26.08.2017)

⁶⁴ Karadeniz Uyum Harekâtı-Operation Black Sea Harmony.

⁶⁵ Vladimir Dubovik (Владимир Дубовик), “The Implications of the Crimean Annexation for Black Sea Security” <https://www.ponarseurasia.org/ru/node/8457> (Erişim 22.08.2017)

⁶⁶ Tailored Forward Presence-tFP.

⁶⁷ Standing Naval Force-Daimi Deniz Görev Grubu.

yapılması, Romanya veya Bulgaristan’da deniz karakol uçakları için bir havaalanı tahsis edilmesi teklifleri kabul edilmiştir.⁶⁸

Karadeniz’de “NATO Birleştirilmiş Deniz Çerçevesi”⁶⁹ ve MARCOM’a⁷⁰ bağlı “Bölgesel Deniz Koordinasyon Merkezi”⁷¹ oluşturulması konusunda ise Karadeniz’e kıyıdaş üç müttefik ülke⁷² tarafından uzlaşa sağlanamamış ve konu DPPC’ye⁷³ aktarılmıştır. DPPC’de nihai halini alan teklifler, Şubat 2017 tarihinde NATO Savunma Bakanları Toplantısı’nda onaylanmıştır. Ayrıca toplantıda, Bölgesel Deniz Koordinasyon Merkezinin, Karadeniz’e kıyıdaş müttefik ülkelerden birinde konuşlanması hususunun Ekim 2018 yılında icra edilecek NATO Savunma Bakanları toplantısında yeniden değerlendirilmesine karar verilmiştir.⁷⁴

2017 yılı dönem başkanlığını Türkiye’nin devraldığı KGGAO⁷⁵ Belgesi’ne ilişkin olarak son dönemde durgunlaşma eğiliminde olan faaliyetlerin tekrar canlandırılması maksadıyla 24-25 Nisan 2017 tarihleri arasında İstanbul’da, tüm kıyıdaş ülkelerin temsilcilerinin iştirakiyle “Denizcilik Alanında İşbirliği” temalı bir seminer düzenlenmiştir.⁷⁶

En nihayetinde, Karadeniz’de RF’nin içinde yer almadığı yeni bir bölgesel güvenlik yapısı teşkilinin pratikte etkin olamayacağı ve böyle bir durumun RF’nin bölge ülkelerine yönelik saldırgan tutumunu daha da keskin bir hale getirebileceği değerlendirildiğinden, Türkiye, bölgesel sahiplik ilkesi temelinde, Karadeniz’de SNF’ler haricinde başka bir kuvvet bulundurulmasına karşı çıkmakta, buna izin verildiği takdirde hem Karadeniz’in barış denizi olarak kalmasının güçleşeceği, hem de Montrö Sözleşmesi’nin aşındırılmasına yol açabilecektir.

Karadeniz politikasına ilişkin “bölgesel sahiplik” ilkesi temelinde, KUH ve BLACKSEAFOR başta olmak üzere bölgesel inisiyatiflerin canlandırılması ve sahilدارların aktif olarak katılımı konusunda teşvik edilmesinin, Karadeniz’de SNF’ler haricinde başka bir kuvvet bulundurulmasına, RF’yi gereksiz yere provoke etmemek ve Karadeniz’in barış denizi olarak kalması açısından karşı çıkılmasının, Karadeniz bölgesinin güven ve istikrarında önemli rol oynayan ve mevcut haliyle idamesi önemli bir devlet politikası teşkil eden, Montrö Rejiminin, titiz, dikkatli, dengeli ve adil bir şekilde hem lafzına hem ruhuna uygun olarak uygulanmasına devam edilmesinin, Karadeniz’de özellikle RF’nin A2/AD kabiliyetine karşı savunma ve taarruz yeteneklerinin geliştirilmesinin kaçınılmaz olduğu açıktır.

Bölgesel İş Birliği Girişimlerinin Montrö Sözleşmesinin Uygulanmasındaki Katkıları

Karadeniz’de güvenlik ve istikrar ortamının tesis edilerek korunması amacıyla kıyıdaş ülkeler tarafından oluşturulan güvenlik inisiyatifleri olan; BLACKSEAFOR, KUH, BSCF⁷⁷, KGGAO etkinlikle muhafaza edilmesi bölgeye istikrarın sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir.

BLACKSEAFOR’un aktivasyonu ve işlerliğine yönelik olarak; Ukrayna’nın BLACKSEAFOR komutasından feragat etmesi ve gerekli katılım sağlanamaması nedeniyle Nisan 2014 Aktivasyonu icra edilememiştir. Kriz sonrasında, Bulgaristan tarafından BLACKSEAFOR’un komutası Mayıs 2014 ayında devralınmasına rağmen, BLACKSEAFOR’un Ağustos 2014 ve Nisan 2015 Aktivasyon faaliyetlerine ilişkin planlama yapılamamıştır.⁷⁸

⁶⁸NATO, "Boosting NATO's presence in the east and southeast" http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm?selectedLocale=en (Erişim 12.08.2017)

⁶⁹ NATO Combined Maritime Framework.

⁷⁰ Allied Maritime Command- NATO Deniz Komutanlığı.

⁷¹ Regional Maritime Coordination Function.

⁷² Türkiye, Romanya ve Bulgaristan.

⁷³ Defence Policy and Planning Committee-NATO Savunma Siyasa ve Planlama Komitesi.

⁷⁴ Gabriel-Beniamin Leş, Minister of Defense, "Romania: Modernizing Defense Capabilities" <https://www.thecipherbrief.com/romania-modernizing-defense-capabilities> (Erişim 22.08.2017)

⁷⁵ Karadeniz’de Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler-Confidence and Security Building Measures in the Naval Field in the Black Sea.

⁷⁶ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Joint Initiative for Confidence and Security Building Measures, 26 Nisan 2017” <https://www.dzkk.tsk.tr/guncelduyuru.php?id=1102&dil=0> (Erişim 15.08.2017)

⁷⁷ Black Sea Littoral States Border/Coast Guard Agencies Cooperation Forum-Sınır/Sahil Güvenlik Makamları Arasında İş Birliği Forumu.

⁷⁸ Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Dokümanı https://dehabsus.shodb.gov.tr/data/icerik/229/Karadeniz_2.pdf (Erişim 25.08.2017)

KUH çerçevesinde Kırım'ın ilhakı sonrasında Sivastopol'da bulunan Koordinasyon Merkezi ile hâlihazırda bilgi aktarımı yapılamamaktadır. Ukrayna ile Sivastapol merkezli bilgi paylaşımının Odesa üzerinden sürdürülmesine yönelik girişimler devam etmektedir. RF ise Kasım 2015'ten itibaren bilgi değişimini askıya almış müteakiben irtibat subayları karşılıklı olarak geri çekilerek harekâta Ukrayna ve Romanya ile birlikte devam e^{dilmiştir.}⁷⁹

BSCF kapsamında; Ukrayna tarafından 2014 yılında RF hariç tüm sahil devletlerine; Ukrayna Krizi nedeniyle yıllık olarak icra edilen ve bu yıl Ukrayna'da yapılması gereken Liderler Toplantısının yapılamayacağı ve Dönem Başkanlığının devralınmayacağı ifade edilmiş ve BSCF Liderler Toplantısı'nın Türkiye'de yapılması ve Dönem Başkanlığının Türkiye tarafından devralınması talep edilmiştir. Karadeniz'de seyir emniyeti ve deniz güvenliğine yönelik ülke politikalarının desteklenmesi ve tüm sahil devletlerinin BSCF faaliyetlerine katılımının sağlanabilmesi amacıyla; BSCF Dönem Başkanlığının Türkiye tarafından alınması kararlaştırılmıştır. Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından, 15'inci BSCF Liderler Toplantısı, 24-27 Kasım 2014 tarihleri arasında İstanbul'da icra edilerek dönem başkanlığı alınmıştır. “17'nci Liderler Toplantısı” ise 29 Kasım-01 Aralık 2016 tarihleri arasında Burgaz/Bulgaristan'da gerçekleştirilmiştir. Söz konusu toplantı ile BSCF dönem başkanlığı Rusya Federasyonu'ndan Bulgaristan'a devredilmiştir.⁸⁰ BSCF faaliyetleri kapsamında Türkiye'de “Karadeniz'de Deniz Güvenliği ve Seyir Emniyeti”, Bulgaristan'da “Harekâta Yönelik Durum Analizi ve Bilgi Değişiminin Geliştirilmesi”, Romanya'da “Yasadışı Faaliyetlerin Erken Teşhisine Yönelik Ortak Bir Sistem Geliştirilmesi” ve Rusya Federasyonu'nda “Otomatik Bilgi Değişim Sistemi (AIES) Üzerinden Bilgi Değişimi ve Bilgi Sistemlerinin Geliştirilmesi” konulu BSCF Çalışma Grubu Toplantıları da icra edilmektedir.⁸¹

Montrö Sözleşmesi ve KUH

KUH, Karadeniz'de muhtemel yasa dışı faaliyetlere karşı caydırıcılık sağlamak ve Türk Boğazları'nın güvenliğine katkıda bulunmak amacıyla, 1373, 1540 ve 1566 sayılı BM kararları çerçevesinde Karadeniz'de Türk Deniz Kuvvetleri tarafından 01 Mart 2004 tarihinde başlatılmıştır. Harekât kapsamında; öncelikle İstanbul Boğazı yaklaşma suları olmak üzere Karadeniz'de sancak-varlık gösterilmekte, NATO ve/veya Millî makamlarca terörizm/yasa dışı faaliyetlerle irtibatlı olduğu değerlendirilen ticaret gemilerinin Karadeniz'deki faaliyetleri takip ve kontrol edilmekte, Boğazlardan deklareli geçiş yapan gemilerin Karadeniz'deki faaliyetleri belirtilen/emredilen sahalarda izlenmekte, KUH'a iştirak eden diğer ülkeler⁸² ile karşılıklı bilgi değişimi ve NATO ile (Deniz Komuta Kontrol Bilgi Sistemi ve Deniz Güvenlik ve Emniyet Bilgi Sistemleri üzerinden) bilgi paylaşımı yapılmaktadır.⁸³

Türkiye, kendi birimlerine 27 Temmuz 2004 tarihinde KUH kapsamında, Karadeniz'in uluslararası sularında ticaret gemilerinin sorgulanabilmesi için rızaya dayalı “Sorgulama (Hailing) Yetkisi” vermiştir.⁸⁴

KUH'un kontrol ve koordinasyonu için 10 Ekim 2005 tarihinden itibaren Karadeniz Bölge Komutanlığı/Kdz.Ereğli bünyesinde bir Daimî Koordinasyon Merkezi açılarak faaliyete geçirilmiştir. KUH'a katılan unsurlar ile Sahil Gözetleme Radar Komutanlıkları ve Otomatik Tanımlama Sistemi (OTS) istasyonlarından elde edilen temas bilgileri KUH Daimî Koordinasyon Merkezi'nde (KUHDKM) toplanarak Karadeniz'e ait tanımlanmış deniz resmi oluşturulmaktadır. KUH'a katılan/katılacak diğer kıyıdaş ülkelerin koordinasyon amacıyla, KUHDKM'de birer irtibat subayı görevlendirilmesi öngörülmüştür.⁸⁵

Türkiye ile Karadeniz'e kıyıdaş ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalarla harekât çok uluslu bir yapıya kavuşmuş ve Çok Uluslu Karadeniz Uyum Harekâtı olarak icra edilmeye başlanmıştır. Şimdiye

⁷⁹John C. K. Daly, “Hot Issue: After Crimea: The Future of the Black Sea Fleet” <https://jamestown.org/program/hot-issue-after-crimea-the-future-of-the-black-sea-fleet/> (Erişim 29.08.2017)

⁸⁰Sahil Güvenlik Komutanlığı, “Karadeniz'e Sahil Devletler Sınır/Sahil Güvenlik Teşkilatları İşbirliği Forumu (BSCF)” http://www.sahilguvenlik.gov.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/uluslararasi_iliskiler/uluslararasi_iliskiler.asp (29.08.2017)

⁸¹ Panagiota Manoli, “Cross-Border Cooperation and Regional Policy Coordination: The Role of BSEC”, (ed.) Ayça Ergun ve Hamlet Isaxanlı, **Security and Cross-Border Cooperation in the EU, the Black Sea Region and Southern Caucasus**, IOS Yayınları, Amsterdam, 2013, s. 77.

⁸² RF, Ukrayna ve Romanya.

⁸³T.C. Dışişleri Bakanlığı, “NO:9 - 17 Ocak 2007, Karadeniz Uyum Harekâtı hk.” http://www.mfa.gov.tr/no_9---17-ocak-2007_-karadeniz-uyumu-harekati-hk_.tr.mfa (Erişim 24.08.2017)

⁸⁴T.C. Dışişleri Bakanlığı, “No:150 - 6 Ekim 2006, Karadeniz Uyum Harekâtı hk.” http://www.mfa.gov.tr/no_150---6-ekim-2006_-karadeniz-uyumu-harekati-hk_.tr.mfa (Erişim 26.08.2017)

⁸⁵Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Uyum Harekâtı” https://m.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=27 (Erişim 26.08.2017)

kadar RF, Ukrayna ve Romanya ile ikili antlaşma yapılmıştır. Antlaşmalar çerçevesinde hâlihazırda;

- RF ile KUH’a mektup değişimi⁸⁶ süreci sonrasında iştirak ettiği 27 Aralık 2006 tarihinden itibaren; Kdz.Ereğli KUH Daimî Koordinasyon Merkezi ve Divnomorskoye/RF Koordinasyon Merkezi arasında karşılıklı İrtibat Subayı görevlendirilmektedir. Bilgi paylaşımı kapsamında; Türkiye’nin temin ettiği kripto cihazlarından oluşan emniyetli belgegeçer üzerinden seçilmiş bilgiler ve gemi listeleri ile internet üzerinden Tasnif Dışı (Beyaz Resim) bilgiler paylaşılmaktadır. RF, her ay 3-5 gün süre ile R1, R2 ve R3 sahalarda Karakol Botları ve Deniz Karakol Uçakları ile karakol yapmaktadır.⁸⁷
- Ukrayna ile KUH’a iştirak ettiği 25 Nisan 2007 tarihinden itibaren; kurumsal e-posta aracılığı ile internette Tasnif Dışı (Beyaz Resim) bilgiler paylaşılmaktadır. Koordinasyon Merkezleri⁸⁸ arasında İrtibat Subayı Görevlendirilmesine ilişkin Teknik Düzenleme⁸⁹ imza aşamasına gelmiştir. Sivastopol’da bulunan Koordinasyon Merkezi RF tarafından işgal edilmiştir. Hâlihazırda bilgi aktarımı yapılamamaktadır.⁹⁰
- Romanya’nın KUH’a katılım süreci Mutabakat Muhtırası’nın⁹¹ 06 Aralık 2010 tarihinde onaylanması ile birlikte sona ermiştir. Romanya ile; “Koordinasyon Merkezleri arasında Karşılıklı İrtibat Subayı Görevlendirilmesi ve MEBS⁹² Cihazlarının Transferi ve Bakımına ilişkin Teknik Düzenleme” 25 Haziran 2013 tarihinde imzalanmış, Köstence ve Kdz.Ereğli’deki Koordinasyon Merkezlerinde İrtibat Subayı görevlendirilmesine devam edilmektedir.⁹³

Karadeniz’e sahilдар diğer ülkelerden;

- Bulgaristan; başlangıçta KUH’a karşı kayıtsız kalsa da özellikle Romanya’nın katılım görüşmelerinin hızlanması ile beraber KUH’a olan ilgisini artırmıştır. Bulgaristan’ın, Ocak 2011’de Savunma Bakanı düzeyinde KUH’a katılım konusunda Türkiye ile görüşmelere başlamak arzusunda olduğunu ifade etmesi sonrasında, 18-20 Nisan 2011 tarihleri arasında Varna/Bulgaristan’da, 07-08 Haziran 2011 tarihlerinde Ankara ve Kdz.Ereğli’de ikili toplantılar icra edilmiştir.⁹⁴ KUH’a katılım yönündeki niyet beyanları, ikili görüşmeler ve bilgi teatisine rağmen henüz harekâta katılım yönünde resmi bir süreç başlatmamış, 2015 Ocak ayında Varna’da karargâh görüşmeleri icra edilmiş ve ilgili makamlar tarafından KUH’tan bağımsız olarak karşılıklı beyaz resmin paylaşımına yönelik çalışma yapılması hususları kayıt altına alınmıştır.⁹⁵
- 10 Aralık 2009’da Napoli’de MARCOM ile Gürcistan Sahil Güvenlik Departmanı arasında gerçekleştirilen toplantıda Gürcistan tarafından “kendilerinin KUH’a katılmayı düşünmedikleri” belirtilmiştir. Gürcistan ise harekâta iştirak etmemekle birlikte Mart 2013 tarihinde KUH’a katılım konusunda detaylı bilgi talep etmiş, katılım hususu halihazırda Gürcü makamlarınca değerlendirilmektedir. Gürcistan ile 2018 yılı başından itibaren yapılması planlanan görüşmelerde denizcilik alanında iş birliği çerçevesinde KUH üyeliğinin tekrar gündeme getirilmesi planlanmaktadır.⁹⁶

KUH, Gölcük’te 1 firkateyn ve 1 hücumbotun, Trabzon’da birer aylık periyotlarla 1 Burak sınıfı korvet veya 1 denizaltının (aralarında 1 aylık boş dönem bırakılmaktadır), Umuryeri/Kdz.Ereğli’de 1 karakol botunun iştiraki ile icra edilmektedir. Bu kapsamda TCG FATİH (F-242) firkateyni, TCG YILDIRAY (S-

⁸⁶ Exchange of Letters-EOL.

⁸⁷ Dmitry Gorenburg, "Russian Military Reform" <https://russiamil.wordpress.com/tag/black-sea-fleet/> (Erişim 29.08.2017)

⁸⁸ İrtibat Noktası Hücresi (CPC - Contact Point Cell)

⁸⁹ Technical Agreement.

⁹⁰ John C. K. Daly, “Hot Issue: After Crimea: The Future of the Black Sea Fleet” <https://jamestown.org/program/hot-issue-after-crimea-the-future-of-the-black-sea-fleet/> (Erişim 26.08.2017)

⁹¹ Memorandum of Understanding- MOU

⁹² Muhabere Elektronik Bilgi Sistemleri.

⁹³ Cristian Diaconescu, The EU Gate to Black Sea Regional Cooperation: A Romanian-Turkish Common Ground, **Turkish Policy Quarterly**, Vol.8 No.1, s. 28.

⁹⁴ Centrul Roman Pentru Jurnalism De Investigatie, “Another Look at Turkey's Black Sea Maritime Security Policy” <http://www.crji.org/?idT=137&idC=137&idRec=58263> (Erişim 03.09.2017)

⁹⁵ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Operation Black Sea Harmony (OBSH)” https://m.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=0&icerik_id=27 (Erişim 05.09.2017)

⁹⁶ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Uyumu Harekâtı” https://m.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=27 (Erişim 08.09.2017)

350) denizaltısı ve 1 deniz karakol uçağının katılımıyla 14-15 Ağustos 2017 tarihlerinde Doğu Karadeniz’de Odak Harekâtı’na istinaden deniz eğitimleri icra edilmiş, Odak harekâtı hitamında, 16-18 Ağustos 2017 tarihleri arasında TCG FATİH firkateyni Trabzon, 17-21 Ağustos 2017 tarihleri arasında TCG YILDIRAY denizaltısı Samsun Limanı’nı ziyaret etmiştir. Dz.K.K.lığı tarafından, Ukrayna’da yaşanan gelişmeler paralelinde bahse konu görevlendirmelere ilave olarak Kdz.Ereğli’de bir firkateyn daha görevlendirilmiş, Deniz Karakol uçağı görevlendirmeleri (Haftada 3/4 sorti uçuş) ve gemiler tarafından yapılan karakol zamanları artırılmıştır. Karakol Botları Karadeniz’deki limanlara istinaden bir ay içerisinde 10-15 günlük sürelerle görevlendirilmektedir. Ayrıca KUH için doğrudan görevlendirilmeyen ancak Karadeniz’de değişik vesilelerle faaliyet icra eden unsurlar da (Deniz Yıldızı Tatbikatı, Taktik Eğitim vb.) bu harekâta destek sağlamaktadır.⁹⁷

KUH kapsamında, karakol zaman ve süreleri katılımcı ülkelerin kendileri tarafından belirlenmektedir. KUH için herhangi bir aktivasyon süreci, birleşik/müşterek kuvvet oluşumu ve ortak komuta yapısı bulunmamakta, harekât bilgi paylaşım temeline dayanmaktadır. Katılımcı ülkeler tarafından, millî olarak icra edilen karakol faaliyetlerinden, OTS cihazlarından ve sahil gözetleme radarlarından elde edilen bilgiler paylaşılmaktadır. Ülkeler arasında yapılan ikili antlaşmalarla bilgi paylaşım esasları (Gizlilik Derecesi, Paylaşılma Dönemi ve Mesaj Formatı) belirlenmiştir. KUH, BLACKSEAFOR aktivasyonlarından bağımsız olarak millî olarak yürütülmektedir.⁹⁸

BLACKSEAFOR ve Montrö Sözleşmesi

Karadeniz’de barış ve istikrarın idamesi, bölgesel iş birliği faaliyetlerinin ve karşılıklı dayanışmanın artırılması ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesini hedefleyen BLACKSEAFOR; Türkiye’nin öncülüğünde, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı koordinesinde, 1998 yılından itibaren yürütülen çalışmalar sonucunda 02 Nisan 2001 tarihinde İstanbul’da “BLACKSEAFOR Kuruluş Anlaşması”nın imzalanmasıyla kurulmuştur.⁹⁹

Bu anlaşmanın imzalanması ile, bölge tarihinde ilk kez Karadeniz’e sahildevletlerin temsilcileri bir araya gelerek, bölgesel istikrarın, dostluğun, iyi ilişkilerin ve karşılıklı anlayışın daha da geliştirilmesi maksadıyla; deniz kuvvetlerini ortak bir oluşum içine sokma kararlılığını göstermişlerdir.¹⁰⁰

BLACKSEAFOR’un kuruluş anlaşmasında belirtilen görevleri; Arama ve Kurtarma Harekâtı, İnsanı Yardım Harekâtı (doğal afet yardım, tahliye hrk.), Mayın Karşı Tedbirleri Harekâtı, Çevre Koruma Harekâtı, İyi Niyet Ziyaretleri ve taraflarca kararlaştırılan diğer görevlerdir.¹⁰¹ Öte yandan BLACKSEAFOR’un görev yönergesine 7 Temmuz 2004 tarihinde yapılan değişiklikle terörizm ve organize suçlar ile mücadele de dâhil edilmiştir. Değişiklik sonrası Terörizmle Mücadele Operasyonu isimli ilk tatbikat 2-27 Ağustos 2004 tarihlerinde icra edilmiştir. Görev yönergesinin değiştirilmesinin ve hemen ardından terörizm tehdidine yönelik bir tatbikat icra edilmesinin arka planında, NATO’nun Karadeniz’e girmesinin engellenmesi bulunmaktadır. Öyle ki bölgede Rusya ve Ukrayna’yı dengeleme arayışında olan Bulgaristan ve Romanya, NATO unsurlarının Karadeniz’de varlık göstermesini talep etmiş, bu bağlamda İttifakın 11 Eylül sonrası Akdeniz’de icra etmeye başladığı Etkin Çaba Harekâtı’nın Karadeniz’i de kapsayacak şekilde genişletilmesi gündeme gelmiştir. Perde arkasında ABD’nin olduğu böyle bir girişimin Montrö’ye zarar vereceğini dikkate alan Türkiye, öneriyi sıcak bakmamıştır. Nitekim Türkiye, Karadeniz güvenliğinin sahildevletlerce sağlanması fikrini paylaşan Rusya ile işbirliği yaparak görev yönergesinin değiştirilmesini sağlamıştır.¹⁰²

⁹⁷Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Uyum Harekâtı Bilgi Notu, 16 Ağustos 2017” <https://dehabsus.shodb.gov.tr/guncelduyuru.php?id=1197&dil=1&tdg=0&blackseafor=0&ctf=0&canakkale=0&ertugr ul=0> (Erişim 15.09.2017)

⁹⁸T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Uluslararası Güvenlik Alanındaki Girişimleri ve Uluslararası (NATO, AB) Barışı Koruma Destekleme Harekatlarına Katkıları” http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-uluslararasi-guvenlik-alanindaki-girisimleri-ve-uluslararasi-_nato_-bm_-ab_-barisi-koruma-destekleme-harekatlarına-k.tr.mfa (Erişim 07.09.2017)

⁹⁹ Bu Anlaşma en az dört (4) Karadeniz Sahildevleti taraf olduğu sürece 10 yıl için geçerlidir. Taraflarca aksine karar verilmediği sürece bu Anlaşma otomatik olarak müteakip 10 yıllık dönemler için uzatılacaktır. Anlaşmayı, Karadeniz’e kıyısı bulunan ülkelerin tamamı (Türkiye, Ukrayna, Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu) imzalamıştır. TBMM, **Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Teşkiline Dair Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun**, 26.06.2001, s. 881.

¹⁰⁰ Cem Gürdeniz, **Hedefteki Donanma**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 301.

¹⁰¹ TBMM, **Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu...**, s. 876.

¹⁰² Gökhan Koçer, “Karadeniz’in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye”, **Akademik Bakış**, C. 1, S. 1, 2007, s. 212.

BLACKSEAFOR, biri komuta kontrol gemisi olmak üzere, tarafların tahsis edeceği en az dört- altı gemiden teşkil edilmektedir. BLACKSEAFOR'a tahsis edilen unsurlar, kendi ülkelerinde daimi olarak ana üslerinde bulunacaklar, aktivasyon programlarına uygun olarak yılda en az bir kez (Yılda iki kez aktivasyon yapılması prensip olarak benimsenmiştir.) aktive edilerek tatbikat ve eğitim faaliyetlerine iştirak edeceklerdir.¹⁰³ Bununla birlikte, beklenmedik durumlar için, taraflarca karar alınması halinde BLACKSEAFOR, gerekli uygun kuvveti teşkil etmek üzere bir araya getirilecektir.¹⁰⁴

BLACKSEAFOR, Birleşmiş Milletler veya Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında icra edilecek bir harekâta görevlendirilebileceği gibi, görev ve amaçlarına uygun olarak, diğer uluslararası faaliyetlere de iştirak ettirilebilecektir. BLACKSEAFOR, Karadeniz'de kullanılmak amacıyla tesis edilmiş olmasına rağmen, gerektiğinde tarafların oybirliği ile Karadeniz dışında görevlendirilebilecektir. BLACKSEAFOR'un Karadeniz dışında görevlendirilmesi halinde, kuvvetlerin statüsü her bir durum için özel bir düzenlemeyle belirlenecektir.¹⁰⁵

Kuvvet ile ilgili siyasi kararlar, dışişleri veya savunma bakanlarının ya da yetkili kıldıkları temsilcilerin yapacakları toplantılar vasıtasıyla alınmaktadır. Siyasi istişareler, tarafların hükümet temsilcileri tarafından; üst düzey askeri istişareler ise Genelkurmay Başkanları veya Genelkurmay Başkanlarını temsilen BSNC¹⁰⁶ tarafından gerçekleştirilmektedir.¹⁰⁷ BLACKSEAFOR'un *harekât komuta*¹⁰⁸ makamı da BSNC'dir. Komite, BLACKSEAFOR'un konuşlandırma, görevlendirme ve diğer faaliyetlerinde genel yönlendirme ve kontrolüne yönelik icra makamı olarak tesis edilmiştir. Görev grubunun *harekât kontrolü*¹⁰⁹, o yıl COMBLACKSEAFOR'u¹¹⁰ tayin eden devlet tarafından sağlanmaktadır. Görev grubunun *taktik komutası*¹¹¹ COMBLACKSEAFOR'dadır. Komuta, ülkeler arasında alfabetik sıraya göre devredilmektedir.¹¹²

Aktivasyon sırasında herhangi bir taraf ülkenin kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekme hakkı bulunmaktadır. Böyle bir durumda kuvvetlerini ve/veya personelini geri çekmeyi öngören taraf diğer tarafları önceden bilgilendirmelidir.¹¹³

BLACKSEAFOR, 2001 yılından bugüne kadar on dokuz kez, üç-dört hafta süreler ile aktive edilmiştir. BLACKSEAFOR, 2004 yılındaki 4'üncü aktivasyonundan itibaren Ağustos ve Nisan aylarında iki periyot halinde aktive edilmeye başlanmıştır. BLACKSEAFOR'un Komuta'sı 17 Ağustos 2013 tarihinde

¹⁰³Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu Aktivasyonları”, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=243&dil=1&blackseafor=1 (Erişim 20.08.2017)

¹⁰⁴ Cenk Özgen, *Rota: Deniz Kuvvetleri ve Enerji Güvenliği*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 503.

¹⁰⁵ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu: Görev Ortamı”, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=243&dil=1&blackseafor=1 (Erişim 03.09.2017)

¹⁰⁶ Black Sea Naval Commanders Committee-Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanları Komitesi.

¹⁰⁷ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu: Komuta Yapısı”, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=242&dil=1&blackseafor=1 (Erişim 10.09.2017)

¹⁰⁸ Operational Command (OPCOM).

¹⁰⁹ Operational Control (OPCON).

¹¹⁰ BLACKSEAFOR Komutanı-Commander of the BLACKSEAFOR (COMBLACKSEAFOR). BSNC'nin onayladığı ve bir taraf ülkenin Tuğamiral veya Albay rütbesinde bir Deniz Subayıdır. COMBLACKSEAFOR karargâh personeli de BSNC tarafından belirlenmektedir.

¹¹¹ Tactical Command (TACOM).

¹¹² **Tam Komuta:** Üst rütbeli bir subaya, astlarına emir vermesi için tanınan askeri yetki ve sorumluluktur. Bu çeşit Komuta, askeri hareket ve idarenin bütün vechelerini kapsar ve sadece milli silahlı kuvvetler dahilinde uygulanır. BLACKSEAFOR Komutanı'nın BLACKSEAFOR'a tahsisli kuvvetler üzerinde tam komuta yetkisi yoktur. **Harekat Komuta:** Bir Komutana vazifeler veya görevler vermesi, birlikleri konuşlandırması, yeniden kuvvet tahsisi ve lüzumlu görülen şekilde hareket ve/veya taktik kontrolü elinde bulundurması veya bu yetkiyi devretmesi için tanınan yetkidir. Bu yetki İdari komutayı veya lojistik sorumluluğu kapsamaz. Harekat Komutası bir Komutanın emrine verilen kuvvetleri belirtmek için de kullanılabilir. **Harekat Kontrol:** Genellikle fonksiyon, zaman ve yer bakımından sınırlandırılmış bulunan özel vazifeleri veya görevleri ifa edebilmesi, ilgili birlikleri konuşlandırması ve bu birliklerin taktik kontrolünü elinde bulundurabilmesi veya devretmesi maksadıyla bir Komutana, emrine verilen kuvvetleri sevk ve idare etmesi için tanınan yetkidir. Harekat Kontrolü ilgili birliklerin bağlı unsurlarının ayrı olarak kullanılmak üzere tahsis edilmeleri yetkisini içermez. Keza, İdari ve lojistik kontrolü de içermez. **Taktik Komuta:** Üst makam tarafından tahsis edilen vazifelerin icra edilmesi amacıyla emrine verilen kuvvetlere görevler verebilmesi için bir Komutana tanınan yetkidir. **Taktik Kontrol:** Tahsis edilen vazifelerin veya görevlerin yerine getirilmesi için lüzumlu hareket ve manevraların detaylı ve genellikle mahalli olarak idare ve kontrol edilmesidir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, “Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu: Komuta Yapısı”, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?icerik_id=244&dil=1&blackseafor=1 (Erişim 12.09.2017)

¹¹³ TBMM, *Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Grubu...*, s. 878.

Sivastopol'da yapılan törenle bir yıl süre ile Türkiye tarafından Ukrayna'ya devredilmiştir. Ağustos 2014'te Komuta'nın Bulgaristan tarafından devralınması planlanmış, ancak; 2014 yılı başlarında, Ukrayna'da yaşanan gelişmeler nedeniyle, 27 Mart-17 Nisan 2014 tarihleri arasına planlı Nisan 2014 Aktivasyonuna Ukrayna ve Romanya katılmayacağını beyan etmiş, Romanya ayrıca kendi ülkesine planlı Türk gemisinin BLACKSEAFOR kapsamındaki liman ziyaretine ilişkin diplomatik kleransı iptal etmiş, RF, aktivasyon kapsamında gemilerin toplanacağı liman olan Kdz.Ereğli'ye ziyaret icra edecek olan gemisinin liman ziyaretini iptal etmiş, Bulgaristan ise sürece ilişkin net bir yanıt vermemiştir.

Bu çerçevede, gerekli katılımın gerçekleşmesi nedeniyle Nisan 2014 Aktivasyonu icra edilememiştir. BLACKSEAFOR Komuta'sının, Mayıs 2014 ayında Ukrayna'dan Bulgaristan'a devredilmesini müteakip, herhangi bir faaliyet (Yüksek Düzeyli Uzmanlar Toplantısı, Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlar Komitesi Toplantısı-BSNC vs.) icra edilememiş, BSNC Toplantısı icra edilmediğinden önümüzdeki dönem için aktivasyon planlaması yapılmamıştır.

Montrö Sözleşmesinin NATO-RF Dengesindeki Yeri

Başta Ukrayna olmak üzere, ABD ve AB'ye müzahir politikalar izleyen sahil devletlerin BLACKSEAFOR'un devamına yönelik farklı tutumlar sergileyebileceği, ABD'nin, AB üyesi bazı ülkelerin veya NATO'nun bölgede daha aktif olarak bulunmak isteyebileceği, söz konusu devletlerin/örgütlerin Karadeniz'e göndermek isteyeceği askeri gemilerin sayı, tonaj ve Karadeniz'de kalma süresi bakımından Montrö Sözleşmesi esaslarını gündeme getirilebileceği değerlendirilmektedir.¹¹⁴

Ayrıca, Ukrayna tarafından; Ukrayna'nın, içinde bulunduğu zor durumda kendilerine destek sağlayan Türk milletine ve Türk Dz.K.K.lığına minnettar olduğu, Ukrayna Dz.K.K.lığının, BLACKSEAFOR ve KUH gibi güvenlik insiyatiflerine en kısa zamanda tekrar katılım sağlayacağı belirtilmiştir. BLACKSEAFOR faaliyetine yönelik olarak; Ukrayna Savunma ve Dışişleri Bakanlıklarının, yaşanan kriz nedeniyle BLACKSEAFOR faaliyetlerine sadece politik seviyede katılım sağlanması, askeri faaliyetlere ise iştirak edilmemesi yönünde görüş birliği içinde oldukları, Ukrayna'nın BLACKSEAFOR aktivasyonuna gemi olmasa da personel ile katılım sağlaması konusunu en kısa zamanda ilgililere iletileceği, ancak ne zaman yanıt alınabileceğinin kestirilemediği hususlarının ifade edildiği belirtilmiştir.¹¹⁵

12 Aralık 2014 tarihinde Viyana/Avusturya'da KGGAÖ Belgesi'nin uygulanması çerçevesinde Bulgaristan başkanlığında toplantı icra edilmiştir, icra edilen toplantıda; KGGAÖ Belgesi'nde tüm katılımcı devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstermesi gerektiği belirtilmiş, KGGAÖ Belgesi'nin, 2014 yılında tamamıyla uygulanmamış olmasına rağmen, barış ve güvenliğe sağladığı katkıya ve hâlihazırdaki güvenlik ortamında uygulanmasının önemine vurgu yapılmıştır. Türkiye tarafından; Karadeniz'de güven ve güvenliğin artırılmasının Türkiye için öncelik arz etmeye devam ettiği ve KGGAÖ Belgesi'nin Karadeniz'de güven ve iş birliği açısından önemli olduğu, Ukrayna'daki krizin, Ukrayna'nın bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü, siyasi birliği temelinde uluslararası hukuk, Birleşmiş Milletler Şartı ve AGİT yükümlülüklerine uygun olarak çözülmesi gerektiği beyan edilmiştir.¹¹⁶

Türkiye'nin Karadeniz'deki hak ve menfaatlerinin korunması maksadıyla;

- Öncelikle, Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne saygı duyulması ve Ukrayna'daki krizin uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlenmesinin,
- Mevcut “Karadeniz Güvenlik Mimarisi”nin devam ettirilmesinin gerek güvenlik gerekse deniz ortamına yönelik diğer alanlarda, Karadeniz'e yönelik hususların “bölgesel sahiplik” ilkesi uyarınca, öncelikle kıyıdaş ülkeler arasındaki iş birliği mekanizmaları vasıtasıyla ele alınmasının,
- BLACKSEAFOR'un mevcut haliyle idamesinin tüm katılımcı ülkelerin ortak iradesine bağlı olması itibarıyla, devam eden krize barışçıl bir çözüm bulunana kadar, elde edilen kazanımların kaybedilmemesi maksadıyla BLACKSEAFOR'un tartışmaya açılması yerine sürdürülmesinin, bu yapılmadığı takdirde faaliyetlerin “uyutulmasının”,
- “Güven ve Güvenlik Artırıcı Önlemler inisiyatifi” ile BSCF'nin devam ettirilmesinin,

¹¹⁴ Hryhoriy Perepelytsya, “Military and Naval Balance in the Black Sea”, (ed.) Oleksandr Pavliuk ve Ivanna Klympush-Tsintsadze, **The Black Sea Region: Cooperation and Security Building**, Routledge Yayınları, New York, 2015, s. 206.

¹¹⁵ Petro Poroshenko, President, "Ukrainian-Turkish friendship is based on a solid foundation - countries celebrate the 25th anniversary of diplomatic relations" <http://www.president.gov.ua/en/news/ukrayinsko-turecka-druzhbaspirayetsya-na-micnij-fundament-d-39906> (Erişim 02.09.2017)

¹¹⁶ Zdzislaw Lachowski, **Confidence -and Security- Building Measures in the New Europe**, Oxford Üniversitesi Yayınları, Oxford, 2004, s. 149-150.

- Bölge dışı ülkelerin ve AB gibi örgütlerin olası katkılarının ise; mevcut iş birliği mekanizmalarını desteklemeye ve gerektiğinde, bu mekanizmalarla iş birliği tesis etmeye yönelik seviyede tutulmasının,
- NATO, AB ve ABD tarafından Karadeniz’de icra edilebilecek faaliyetlere, Karadeniz’de bölge dışı güçlerin etkinliğini sınırlandıran bölgesel sahiplenme anlayışı çerçevesinde yaklaşılmasının,
- Karadeniz’de RF’nin içinde yer almadığı yeni bir bölgesel güvenlik yapısı teşkilinin pratikte etkin olamayacağı, böyle bir durumun RF’nin bölge ülkelerine yönelik saldırgan tutumunu daha keskin hale getirebileceği, bu kapsamda RF’yi Avrupa-Atlantik güvenlik çerçevesi dışına İtecek yaklaşımların, acele edilmeden bütün boyutları ile detaylı bir şekilde incelenmesinin,
- Türk Boğazlarının kritik coğrafi konumu, bölgede mevcut siyasi, askeri dengeler ile bölgede barış ve istikrarın korunmasına yönelik bugüne kadar sağladığı katkılar dikkate alındığında, Montrö Sözleşmesi esaslarının titizlikle uygulanacağını uygun olan her platformda gündeme getirilmesinin, tartışmaya açılması yönündeki gayretlerin engellenmesinin önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

Sonuç

NATO, ittifakın genişleme sürecinde RF’nin alabileceği tedbirleri/oyunabileceği rolü yeterince istişare etmemiş ve sonucunda Romanya ve Bulgaristan’ı üyeliğe kabul ederken nereye kadar sürdüreceğine karar veremediği bu sürece Ukrayna’yı da dâhil ederek RF’nin tek bir kurşun atmadan Kırım’ı ilhakına neden olmuştur.¹¹⁷

NATO’nun özellikle Karadeniz’de atacağı her adımı, aceleye getirmeden gerek bölge ülkeleriyle gerekse bölge ülkelerinin kendi aralarında yapacakları görüşmeler ile son derece dikkatli bir şekilde tartması gerekmektedir. Aksi takdirde RF, başta Karadeniz olmak üzere etki altına alabileceği tüm alanlarda hibrit yaklaşım ile başarılı manevralarına devam edebilecektir. NATO, kuvvet oluşumunda zorluklar ile karşılaşmaktadır. Elindeki cephaneyi yerinde ve doğru kullanması gereken NATO’nun, doğru önceliğin hangi bölge olduğuna dair kararını dikkatle gözden geçirmesi gerekmektedir.

NATO için öncelikli yaklaşım Karadeniz değil Doğu Akdeniz olmalıdır. Doğu Akdeniz, bölgeye intikal eden Amiral KUZNETSOV Uçak Gemisi Görev Grubu ve BÜYÜK PETRO Kruvazörü ile RF’nin güç üstünlüğüne sahip olduğu bir alan haline gelmiştir. Önümüzdeki dönemde, Suriye ve Irak’ta devam eden harekâtların da etkisiyle bölgedeki sular çok ısınacaktır.

Avrupa’yı, Doğu Akdeniz-Baltık Denizi-Arktik Okyanusu yayından ikiye bölen RF; Arktik Okyanusu bölgesinde 7 yeni üs oluşturarak, petrol fiyatları, ambargo ve ekonomik sıkıntılara rağmen KUZNETSOV uçak gemisinin kullanımına ek olarak yeni gemiler inşa ederek ve kısa sürede bu gemileri harbe hazır hale getirip Hazar ve Doğu Akdeniz’den Suriye’ye KALIBR uzun menzilli füzeleri ateşleyerek NATO’ya meydan okumaktadır. Buna karşılık ABD, I ve II. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sonrasında Kırım’ın ilhakiyla başlayan dönemde Dördüncü Atlantik Savaşı’na hazırlanmaktadır.

Türkiye’nin Karadeniz politikasının temelini teşkil eden Karadeniz’de istikrar ortamının sağlanması, NATO’nun güvence tedbirleri Montrö kısıtlamaları çerçevesinde aktif olarak desteklenirken RF’nin gereksiz yere provoke edilmemesi prensipleri bu çalışma ile teyit edilmektedir.

Karadeniz’de deniz güvenliğine yönelik mevcut mekanizmaların etkin hale getirilmesi ve iş birliği alanlarının hayata geçirilmesi temelinde hazırlanan “Karadeniz Güçlendirilmiş Deniz Güvenliği İş Birliği Girişimi Konsept Kâğıdı’na” ilişkin olarak, genel Karadeniz politikasıyla uyumlu olması bakımından, Konsept Kâğıdı’nın doğrudan caydırıcılığa ilişkin ifadeleri içermemesinin, bunun yerine; caydırıcılık, operasyonel ve savunma boyutlarının sadece NATO bünyesinde ele alınacak ayrı bir kâğıt (Ortak Tutum Kâğıdı) üzerinden karar verici makamlara sunulmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.¹¹⁸

Şubat 2016 ayında icra edilen NATO Savunma Bakanları Toplantısında, NATO’nun sınır bölgelerine kuvvet konuşlandırılması konusunun çalışılması direktifi verilmiştir. Söz konusu çalışmalara yön verebilmek maksadıyla Romanya tarafından (Bulgaristan, Romanya’nın tekliflerini desteklemektedir), Romanya’da çokuluslu bir Tugay teşkil edilmesi, Karadeniz’de MARCOM’a bağlı bir Deniz Gücü teşkil

¹¹⁷ Osman Metin Öztürk, “Dünden Bugüne Karadeniz (Güncel Jeopolitiği, Enerji, Montrö, Rusya ve Sorunlar)”, <http://ascmer.org/dunden-bugune-karadeniz-guncel-jeopolitigi-enerji-montro-rusya-ve-sorunlar/>, (22.08.2017)

¹¹⁸ The German Marshall Fund of the United States, Strengthening Transatlantic Cooperation, “NATO’s Response to the Challenges in the Black Sea” <http://www.gmfus.org/events/nato%E2%80%99s-response-challenges-black-sea> (Erişim 02.09.2017)

edilmesi, Doğu Kanadı'na yönelik sürekli istihbarat, Keşif ve Gözetleme kabiliyetinin geliştirilmesi, Güçlendirilmiş Müşterek Eğitim İnisiyatifi'nin başlatılması, müşterek hava eğitim koordinasyonunun güçlendirilmesi ve RF'nin A2/AD tehdidine yönelik tedbirlerin alınması konulan teklif edilmiştir.¹¹⁹

MARCOM'a bağlı yeni bir deniz unsuru teşkil edilmesi teklifine ilişkin olarak: Kuvvet oluşturmadaki kronik zafiyetler nedeniyle, diğer müttefiklerin böyle bir deniz unsuruna katkı sağlama ihtimali düşük görülmekte, bu tür uygulamaların NATO'da bölgeselleşmeyi de ön plana çıkaracağı, bunun yerine, Karadeniz'de RF'ye karşı caydırıcılığın bir bütün olarak NATO tarafından gösterilmesi gerektiği, bu maksatla; sadece Romanya ve Türkiye tarafından yeni bir deniz unsuru teşkil etmek yerine, NATO Daimi Deniz Görev Gruplarının Montrö Rejimi çerçevesinde Karadeniz'de daha sık varlık göstermesinin caydırıcılık açısından daha etkili olabileceği değerlendirilmektedir.¹²⁰

Romanya'da Çok Uluslu Bir Tugayın kurulması ve Birleşik Müşterek Geliştirilmiş Eğitim inisiyatifi başlatılmasına yönelik teklifleri Türkiye tarafından da desteklenmektedir. Diğer yandan, Romanya tarafından oluşturulan MND-SE¹²¹ hâlihazırda Türkiye'ye ait bir tugay ile ilişkilendirilmiş durumdadır.¹²²

Birleşik Müşterek Eğitim inisiyatifi başlatılması ve Çok Uluslu Tugay teşkiline yönelik teklifleri 14-15 Haziran 2016 tarihlerinde Brüksel/Belçika'da icra edilen NATO Savunma Bakanları toplantısında onaylanmış, Karadeniz'de MARCOM'a bağlı yeni bir deniz unsuru teşkil edilmesine ilişkin teklifin ise kıyıdaş ülkelerle görüşülerek müteakip dönemde NATO Askeri Makamları tarafından çalışılması konusunda uzlaşmıştır.¹²³

Karadeniz'deki tehdit durumuna yönelik savunma yetenekleri ve yetenek eksikliklerinin giderilmesi bağlamında; ittifak sorumlulukları çerçevesinde; RF'nin Karadeniz'in tamamını ve Türkiye'yi etkili menzili içerisine alan A2/AD yeteneği, hava ve su üstü savunma sistemleri, modern denizaltılar, firkateynler, elektronik bastırıcılar ve siber taarruz yeteneklerine karşı kontrollü bir şekilde NATO faaliyetlerinin desteklenmesinin, Karadeniz'deki stratejik dengenin lehimize dönüştürülmesini sağlayacak şekilde milli askerî kapasitenin artırılması yönünde adımların süratli bir şekilde atılmasının önem arz ettiği, bu kapsamda, özellikle hava ve füze savunması, uzun mesafeden hassas angajman, bölgenin gerçek zamanlı harekât resminin oluşturulmasının, elektronik harp konusunda imkân ve kabiliyetlerin geliştirilmesinin, özellikle kuvvet çarpanı olabilecek silah, sistem ve platformlara yönelik projelerin odak noktası yapılarak sonuçlandırılmasının/tedarik sürecine gidilmesinin, teknik ve teknolojik imkânların artırılması gereklidir

Türkiye ve RF liderleri arasında gerçekleşen buluşma neticesinde RF ile ilişkilerde başlayan yumuşama sürecinin KUH başta olmak üzere bölgesel inisiyatlara de yansımıştır. Türkiye'nin Karadeniz politikasına ilişkin “bölgesel sahiplik” ilkesi temelindeki orta ve uzun vadeli hedeflerinin muhafaza edilerek, KUH başta olmak üzere bölgesel inisiyatiflerin canlandırılması ve sahildarların aktif olarak katılımı konusunda teşvik edilmesi gerektiği, askeri uygulamaların ise Konsept Kâğıdı ve Ortak Tutum Kâğıdı ile nihai hale getirilmesinin planlanabileceği öne çıkmaktadır.

Karadeniz güvenliğine ilişkin izlenecek askeri yol haritasının oluşturulması kapsamında; milli savunma yetenek eksikliklerinin yapılacak bir çalışma ile belirlenerek yeteneklerin geliştirilmesi, Karadeniz bölgesinin güven ve istikrarında önemli rol oynayan ve yakın geçmişte Gürcistan ve Ukrayna krizleri gibi kritik dönemlerde dahi Türkiye tarafından hassasiyetle uygulanan Montrö Rejiminin, titiz, dikkatli, dengeli ve adil bir şekilde hem lafzına hem ruhuna uygun bir şekilde uygulanmasına devam edilmesi bir gerekten çok ötedir.

¹¹⁹Kaitlin Lavinder, “NATO Zeros In on Black Sea Security” <https://www.thecipherbrief.com/nato-zeros-in-on-black-sea-security> (Erişim 06.09.2017)

¹²⁰Jens Stoltenberg, “NATO Secretary General, NATO to enhance its presence in the Black Sea region” http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:EWXiyvYbqtWJ:www.nato.int/cps/en/natohq/news_141384.htm+&cd=5&hl=tr&ct=clnk&gl=tr (Erişim 03.09.2017)

¹²¹ Multinational Division South-East -Çok Uluslu Güneydoğu Tümeni

¹²² NATO Multinational Division South-East (HQ MND-SE), <http://www.en.mndse.ro/> (Erişim 05.09.2017)

¹²³ Atlantic Council, "A NATO Strategy for Security in the Black Sea Region" https://issuu.com/atlanticcouncil/docs/nato_strategy_black_sea_region_web_ (Erişim 01.09.2017)

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA KARADENİZ’DE RUS DENİZ ARAÇLARI

Tuğba Eray BİBER*

Giriş

II. Dünya Savaşı tarihteki en büyük yıkımlardan biri olup tüm Dünya’yı derinden sarsan ve günümüze kadar etkilerini hissettiren bir savaş olmuştur. Savaş başlamadan önce devletler, taraflarını belli ederken Türkiye, gelişmekte olan bir devlet olduğu için yeni bir savaşa girmeyi istemedi ve tarafsızlık politikasını ortaya koydu¹²⁴. Savaş öncesi Türkiye, yeni devrimler, örgütlenmeler devletin yapılanması oluşturulurken yeni başlayan bir savaşla Türkiye bu yapılanmaya, temkinli yaklaşmak ve tedbirler almak zorunda kaldı¹²⁵. Savaşa girmemekle birlikte savaşta bulunan devletlerle ilişkilerini iyi tutmak istedi. Savaşın başında İngiltere ve Fransa ile anlaşma yaparak aslında tarafını belli etti. Tarafli bir tarafsızlık söz konusuydu.

Türkiye, savaş dışı kalma politikasını savaş döneminde de sürdürebilmek için büyük çaba sarfetti. Sovyet Rusya, Polonya’nın yarısını işgal ettikten sonra, küçük Baltık Devletlerinin Dışişleri Bakanlarını Moskova’ya davet edip ülkeleri üzerinde Rusya’ya hava ve kara üsleri kurmak hakkını da veren birer karşılıklı yardım paktı imzaladı. Bu sırada Türkiye Dışişleri Bakanını da Moskova’ya davet etti. Saraçoğlu’nun Moskova görüşmeleri olumlu geçmedi¹²⁶.

Sovyetler Birliği ile anlaşma mümkün olmayınca Türk Hükümeti, üçlü ittifak antlaşmasının imzası için İngiltere ve Fransa ile görüşmelerini hızlandırmış ve Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması Ankara’da 19 Ekim 1939’da imzalanmıştı¹²⁷. Bu çalışmada, Türkiye’nin böylesi zor bir süreçte Karadeniz’de bulunan Rus deniz araçları ve iltica eden Rus vatandaşları ile ilgili olarak nasıl bir politika izlediği değerlendirilecektir.

Karadeniz’de Rus Donanması

I. Dünya Savaşı sonunda Lozan’da çözüme ulaşmayan konulardan birisi de Boğazlar Meselesiydi ve Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesiyle bu konu çözüme ulaştı¹²⁸.

Türkiye, Savaştan önce ve savaş sırasında geçerli olan bu anlaşma doğrultusunda hareket ediyordu. Almanya’nın Karadeniz kıyısındaki konumu ve güç dengesinin değişmesiyle Türkiye Montreux Sözleşmesi’ni kendi lehine değiştirmek istediği takdirde politikasını yeni duruma intibak ettirmesi gerektiğini, bu hususun özellikle de kendilerini kamufle etmek suretiyle Montreux Sözleşmesi’ni atlatarak Karadeniz’e girebilecek olan İngiliz gemileri için geçerli olduğunu biliyordu¹²⁹. İşte tam bu noktada savaş öncesinde Sovyet Donanması’nın tonaj bilgisi İngiltere’yi harekete geçirdi. Sözleşmeye göre Ocak ve Temmuz aylarında tonaj hakkında bilgi verilecekti.

II. Dünya Savaşı öncesi 1 Ocak 1939 tarihinde Sovyet Hükümeti’nin Karadeniz’deki Donanması’nın 73.290 tonaj olduğu hakkında Sovyet Sefareti’nden alınan bilgi, Montreux Sözleşmesi’nin 18. maddesince akid devletlere bildirildi¹³⁰. Bu tebligat üzerine İngiltere Sefareti’nden alınan bir notada; Montreux Sözleşmesi’nin akdi sırasında Karadeniz’deki Sovyet Donanması 62.678 ton iken şimdi 73.290 tona çıkmış olmasına ve bu yüzden 10.000 ton arttığı için adı geçen denize kıyısı olmayan devletleri oraya göndermeye

*Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü., Öğretim Üyesi. tugbaeray@gmail.com.

¹²⁴ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, Ankara, s. 407

¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

¹²⁶ Rıfkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941) İkinci Cihan Harbinde Türkiye’nin Durumu*, Aydınlik Matbaası, İstanbul 1946, s. 99-104.

¹²⁷ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 197; Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Çeviri: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 20-41.

¹²⁸ Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 120-126.

7 Mart 1936’da Alman birliklerinin Versay Antlaşması’na göre; askersizleştirilmiş olan Ren Bölgesi’ne girmesiyle Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesi’ni imzalayan devletler 11 Nisan 1939’da birer nota göndererek Sözleşme’nin değişen koşullar nedeniyle gözden geçirilmesini talep etti. 22 Haziran 1936’da Bulgaristan, Büyük Britanya, Fransa, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan’ın katılımıyla konferans toplandı. Konferans’ta yapılan değişiklikler kabul edildi. İtalya da sözleşmeyi 1938 yılında kabul etti. Bkz.: İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 52-53.

Montreux Sözleşmesi’nin kanuni statüsü için bkz.: Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 100-121.

¹²⁹ Z. Önder, *a.g.e.*, s. 158.

¹³⁰ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*; 30-10-0-0; 219-476-9; 400-1; 11.05.1939.

hakları olduğu deniz kuvvetlerini arttırabileceğini bildirdi¹³¹. Sözleşme'nin 18. maddesine uygun olan İngiltere Sefareti'nin yazılı olarak Sovyet Sefareti'ne tebliğ etmesine rağmen adı geçen sefaretten cevap alınmadığı bilgisiyle karşılaşılıyor¹³².

Buna karşılık Rus Sefareti Sovyet Rusya Donanması'nın 1 Temmuz 1939 tarihindeki deniz kuvvetleri toplamının 75.252 ton olduğunu bildirdi¹³³. Şükrü Saraçoğlu Karadeniz Bölgesi'nde Türk-Sovyet Karşılıklı Yardım Paketi'nin ve Boğazlarla ilgili Montreux rejiminin devamını öngören bir antlaşma tasarısıyla 23 Eylül 1939 tarihinde bir heyetle Moskova'ya gitti. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 26 Eylül 1939'da Kremlin'de ağır koşullar ileri sürerek Sovyet Hükümeti'nin, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya verdiği taahhütlerden kendi geleceği açısından duyduğu kaygıları belirtmiş ve Montreux hükümlerinde Sovyetler lehine yapılmasını istedikleri değişiklikleri bildirmişti. Bundan başka Sovyet Rusya, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında hazırlanmakta olan ittifak antlaşması tasarısında da bir iki değişiklik yapılmasını talep ediyordu. Türkiye, Sovyet Hükümeti'nin isteklerini kendi ülke çıkarlarına ders gördüğü için kabul etmedi.

Karadeniz'de Gelen Rus Mülteciler

Karadeniz'in kuzeyinde gerçekleşen Alman-Rus Harbi¹³⁴ yani Doğu Cephesi'nde meydana gelen ve etkileri savaşın kaderini değiştirecek cepheden kaçan ya da yaralı olarak kurtulan bazı askerler Karadeniz'e iltica etmeye çalışıyorlardı.

Alman Ordusu'nun Rus topraklarına saldırdığı sıralarda tam da Barbarossa Harekâtı¹³⁵,nın gerçekleştiği 26 Haziran 1941 tarihinde Karadeniz'de Kefken Limanı'na 80 tonluk *Akkermun* isimli bir römorkör geldi. Römorkörün içinde bulunan 39 mülteci 5 sivil ve iki asker memleketlerine dönmek istemediklerinden 17 Kasım 1941 tarihinde Bolu Vilayeti'ne gönderildi ve diğerleri ise memleketlerine iade edildi. Römorköre el konularak İstanbul'a getirilip Haliç'te İstanbul Deniz Komutanlığı'nın emir ve muhafazası altına alındı¹³⁶.

Karadeniz'e gelen Rus mültecilerinin¹³⁷ iki şekilde ele alınması gerekmektedir. Birincisi yukarıda da bahsedildiği gibi savaştan kaçan askerler ikincisi ise sivillerdi. Savaş sırasında Türkiye, mülteci konusuna çözüm bulmak bu süreci sıkıntısız geçirmek için kanun maddeleri çıkarmıştır. Böylelikle asker ve siviller buldukları konuma göre sorguya alınacak, ihtiyaçları karşılanacak ve ayrı kamplarda kalacaklardı.

Mültecilerle ilgili 11 Ağustos 1941 tarih ve 4104 numaralı kanun maddeleri aşağıda yer almaktadır¹³⁸:

Madde 1 *Yabancı memleketlerden Türkiye'ye iltica eden muharip yabancı ordu mensuplarının Türkiye topraklarına girdikleri tarihten itibaren iade olunacakları tarihe kadar nakil, iye, ilbas, iskân ve tedavi hususları Hükümetçe temin olunur.*

Madde 2 *Mülteciler topraklarımıza ayak bastıklarında ve karasularımıza girdiklerinde esliha, mühimmat ve sair harp vasıtalarından tecrit edilirler.*

Madde 3 *Mültecilerin üzerindeki eşya ile beraberlerinde getirdikleri zatî esvadan maada (kara, deniz ve hava) silah, mühimmat, teçhizat, nakil vasıtaları, gemi, tayyare vesair askerî eşya ve her çeşit harp malzemesi orduca muhafaza altına alınır ve bunların muhafazaları için icab eden masraflar da yapılır.*

Madde 4 *Gözaltı edilmiş subay ve askerî memurlarla erlerin iye ve ilbasları ve kendilerine*

¹³¹“Boğazlar Rejimine İlişkin Olarak, Montreux'de 20 Temmuz 1936'da İmzalanan Sözleşme” <http://www.kiyemniyeti.gov.tr/userfiles/file/mevzuat/Montreux%20Bo%C4%9Fazlar%20S%C3%B6zleşme%20Sözleşmesi.pdf> Erişim Tarihi: 02.09.2017.

¹³² BCA; 30-10-0-0; 219-476-9; 400-1; 11.05.1939.

¹³³ BCA; 30-10-0-0; 63-424-23; 68; 11.09.1939.

¹³⁴ Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çeviren: Kerim Bağnaçık, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 215-249.

¹³⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 200-210.

¹³⁶ BCA; 30-10-0-0; 55-367-28; 51; 18.09.1943.

¹³⁷ Ahmet Emin Yaman, “II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, s. 144.

“Yabancı bir ordunun fiili bir baskısı olmadan mensup olduğu ordudan firar edip sınırlarımıza iltica edenler, ülkemizde kalmaları sakıncalı olmadığı takdirde serbest bırakılacakları gibi genel güvenlik için gerekirse daimi gözaltına alınmak amacıyla mülteci kamplarına konulabileceklerdir”. Bkz.: Ahmet Emin Yaman, “II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, bkz.: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/215.pdf> s. 145. erişim tarihi: 28.09.2017.

¹³⁸ *Resmî Gazete*, “Muharip yabancı ordu mensuplarının Türkiye'ye iltica edenler hakkında kanun”, 15 Ağustos 1941, s. 1554; Bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4887.pdf> erişim tarihi: 20.09.2017.

yapılacak yardım hakkında mensup oldukları hükümetlerle mukavele akdine Hükümet mezundur. Mukavele bulunmadığı takdirde bu hususta yapılacak masraflar ve naktî yardımlar Hükümetçe takdir olunur ve bu masraflarla birinci maddenin gerekli olduğu takdirde masraflar hususî bir hesaba kaydedilmek suretiyle Millî Müdafaa Vekâleti bütçesinin taallük ettiği tertiplerinden ödenir.

Madde 5 Gözaltı edilen yabancı askerlerin idareleri Kızılay Cemiyeti'ne devredilebilir. Devredildiği takdirde nakil, iaşe, ilbas, iskân ve tedavi gibi bilûmum idare işleri cemiyet tarafından yapılır ve masrafları bilâhare Hükümetçe cemiyete iade olunur.

Madde 6 Gözaltı edilenler için tesis edilecek kamplardaki inzibatın temini ve bunla alakalı işlerin tanzim ve idaresi Türk Ordusu Dahilî Hizmet Kanununun esaslarına göre Millî Müdafaa Vekilliğince tesbit olunur.

Madde 7 Gözaltı edilen yabancı askerî şahısların cezaî muameleleri Türk Askerî Ceza ve Askerî Muhakeme Usuller i Kanunlarına tâbidir. **Geçici madde:** Bu kanunun neşri tarihine kadar Türkiye'ye iltica edip gözaltı edilenler için Millî Müdafaa Vekâleti'nce yapılan masraflar bu kanun hükümlerine göre kayıt ve mahsup olunur.

Madde 8 Bu kanun neşri tarihinden itibaren geçerlidir .

Madde 9 Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekiller i Heyeti memurdur.

Yukarıda maddeler doğrultusunda gelen mültecilere muamele ediliyordu.

Kasım 1941'de Kırım Almanlar tarafından işgal edilmiş ve Sivastopal Kalesi kuşatılmıştı¹³⁹. Bu Alman kuşatmasından, M.M. markalı ve 4 numaralı bir motorbotla direkli bir motorbot kaçarak İnebolu'ya iltica ettiğinde iki motorda bulunan mürettebat gözaltına alındı¹⁴⁰. Mürettebatın ifadesi alındıktan sonra motorbotlar kıyıya çekilmek istendi. Şiddetli poyraz fırtınasından teknelerin karaya çekilmek imkânı olmadığı Münakalat Vekaleti'nden (Ulaştırma Bakanlığı) Başvekalete bildirildi¹⁴¹.

14 Kasım 1941 günü saat 10:20'de arkasında bağlı motorlu bir duba bulunan Rus ganbotunun Sinop Limanı'na gelerek iskeleye bir mil açıkta demirlemesi üzerine geminin süvarisi ve çarkçıbaşısının çağırılarak alınan ifadelerinde; geminin dört ay kadar hiç tamir görmeden ve kazanları temizlenmeden devamlı olarak çalıştırılmış olması dolayısıyla kazanlarında meydana gelen arıza ve diğer ihtiyaçları gözönünde bulundurularak yollarına devam edemeyeceklerinden gözaltı edilmelerine talep ettiklerinden bu hususta gerekli anlaşılmış muamele ifa edilmek üzere asker mekanlarla temasa geçildi. İltica eden bu iki geminin silahlarına ve kamalarına askeri komutanlık tarafından ihtiyaten el konuldu. Bu iki gemi gözaltına alındı ve nöbetçilerle emniyet tertibatı sağlandı¹⁴².

Temmuz 1941 sabah saat 10:00'da içerisinde Sovyet asker ve sivillerinin bulunduğu 127 numaralı 57 tonluk askeri bir Rus motoru Zonguldak'a iltica etti. Sivastopal'dan Batum'a kaçarken Alman tayyarelerinin taarruzuna uğradığı ve aldığı yaralar yüzünden Türk limanına gelmeye mecbur olduğu anlaşılmıştı. Bu geminin 35 yolcu ve mürettebatı vardı. Bunlar arasında 8 subay, 9 er ve 3 de kadın mevcuttu. Mürettebat ve yolculardan 12 si ağır yaralıydı ve bu yaralıların tedavisine gemide başlanılmıştı. Bu geminin gelmesiyle birlikte Genelkurmayın emirlerine uygun olarak tugaya ve Deniz Komutanlığı'na bilgi verildi. Motorun telsizi kullanılmayacak bir haldeydi. Motor içinde makineli tüfek silah ve benzeri askeri mühimmat mevcuttu. Bunlar ayrı ayrı incelenerek gerekli yerlere bilgi verilecekti. Gemide emniyet tertibatı alındı¹⁴³.

1941 yılının sonuna gelindiğinde, Samsun, Sinop ve İnebolu Limanlarına hava muhalefeti yüzünden sığınmış olan Rus motorları ve mürettebatları bulunmaktaydı. Bu motorlara ve mürettebata Türk Limanlarından ayrılıncaya kadar 8100 lira masraf yapılacağı tahmin ediliyordu. Bu harcamaların Maliye Vekaleti'nin bütçesinden ödenmesi, Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edildi.¹⁴⁴

17 Rus Subayı ve erleri, kürekli iki sandalla İnebolu'ya çıktı. İltica amacıyla gelmediklerini söylemeleri üzerine subaylar ve erlerden 24 saat içinde Türk karasularını terketmeleri istendi. Diğer arkadaşları ile beraber Türk limanlarında bulunan ve Millî Müdafaa Vekâleti'nin 8 Temmuz 1942 tarihli emri verilen “Çornomaraki” römorkörü ile gitmek istediler. 15 günlük erzak olarak Türk sularını terkedeceklerini ifade ettiler. Ancak Liman Başkanlığı, hava ve deniz şartlarının kötü olması sebebiyle limandan ayrılmalarının Türk Deniz mevzuatı açısından mümkün olmadığı bildirildi. 15 günlük erzak taşıyamayacak kadar küçük olan sandalları ile Batum'a çıkmalarına imkân görülmediği gibi ilçe sahillerine tekrar çıkarak güvenliği

¹³⁹Basil Liddell Hart, *a.g.e.*, s. 341.

¹⁴⁰BCA; 30-10-0-0; 55-366-57; 51; 21.11.1941.

¹⁴¹BCA; 30-10-0-0; 55-366-57; 51; 21.11.1941.

¹⁴²BCA; 30-10-0-0; 117-812-20; 97; 24.11.1941.

¹⁴³BCA; 30-10-0-0; 64-428-13; 69; 03.07.1942.

¹⁴⁴BCA; 30-18-1-2; 97-106-12; 24.12.1941.

gereksiz yere meşgul edecekleri için haklarında nasıl bir işlem yapılacağıının bildirilmesi istendi¹⁴⁵.

1941 yılında gelen Rus römorkörü, Haliç'te kullanılmaz bir vaziyette durmakta ve zamanla kudret ve kıymeti azalarak yok olmaktaydı. 1943 yılına gelindiğinde bu zararı önlemek ve dolayısıyla hem römorkörün muhafazasını temin etmek hem de ihtiyaçların bir kısmını karşılamak için römorkörün Türk Deniz Komutanlığı hizmetine verilmesi düşünüldü. Kiralamak veya doğrudan satın almak için ilgili hükümetlerle teşebbüste bulunuldu¹⁴⁶.

5 Kasım 1943 günü saat 13:00'de İnebolu'nun Meset Nahiyesi'nin Hoşalay ile İğana Köyleri arasında sahilden yarım mil açıktaki görülen bir Rus motoru, silah atarak yardım istedi. Bunun üzerine Meset Nahiyeye Müdürü, Jandarma Karakol Komutanlığı ve Gümrük Muhafaza memurları, bir sandal ile motorun yanına giderek 3 Rus askerinden birinin yaralı diğer ikisinin de sağlam olarak motorları ile birlikte kurtardı¹⁴⁷.

Samsun Deniz Mıntıka Komutanlığı ve Gümrük Muhafazası verdiği bu 3 askerin ifadelerinde, toplam 6 kişi olduklarını ve Almanlarla muharebe sırasında üçünün ölürek denize düştüğünü ve motorlarının 7 tonluk olup deposunda 250 litre benzin bulunduğu, 1 makineli tüfek, 2 Rus tüfeği ve motorla kendilerine ait diğer 145 parça eşya olduğu bilgisini veriyordu. Bu eşyalar Kerempe Sahil Muhafazası'na; 3 Rus askeri de Nahiyeye Müdür aracılığıyla Garnizon Komutanlığı'na teslim edildi¹⁴⁸.

Karadeniz üzerinden Türk topraklarına iltica eden ya da sığınmacı olarak gelen Rus vatandaşları kamplara gönderiliyordu. 1941 yılında Ankara'daki kampta 8 Rus; Yozgat'ta bulunan kampta ise 86 Rus vardı¹⁴⁹. 1942 yılında ise Ankara kampında 6 Rus subay, 1 erbaş, 1 er; Yozgat kampında 13 Rus subay, 103 er, 1 askeri muhafızın bulunduğu askeri kayıtlara geçmişti¹⁵⁰.

Karadeniz'de Rus Ticaret Gemileri

Türkiye savaş zamanında devletlerle ticari ilişkileri muhafaza etti. Ticaretin durmaması ve ekonominin canlı tutulması için gerekli çalışmalar yapıldı. Karadeniz'deki ticaret gemilerinin durumunu Montreux Sözleşmesi belirliyordu. Sözleşmeye göre; Türkiye'nin tarafsız olduğu savaş zamanlarında Türk bayrağı çeken yabancı ticaret gemileri Karadeniz'de serbestçe ticaret yapacaktı. Karadeniz'de yabancı limanlara gidecek olan Türk bayrağı çekili her gemi için Akdeniz seferlerinde tatbik edilen kurallara uygun olduğu sürece sefer yapmaları uygun görüldü¹⁵¹. Karadeniz'deki Rus deniz araçlarını incelediğimizde ticaret için gelen deniz araçlarını da görmekteyiz. Karadeniz kıyısına ticarete için gelen Ruslar güvenlik amacıyla sıkı kontrolden geçiriliyordu.

Ruslar, Trabzon Limanı'na savaş zamanında eşya almaya zaman zaman geliyordu. Eşya almak üzere arasıra Trabzon Limanı'na gelen 4111 tonluk Rus bandıralı *Serof Vapuru* yine 4 Mart 1944 günü saat 08:00'de 4 muhrip refaketinde geldi. Muhriplerin Değirmendere civarında sahilden bir mil açığa kadar sokuldular. *Serof Vapuru*'nu bıraktıktan sonra Poti istikametine gittikleri Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti'nden Yüksek Başvekalete, Hariciye, Dahiliye Vekilliklerine ve Genelkuruma bildirildi¹⁵². Rusların bu alışverişlerinin kontrol altında yapıldığı da gerekli birimlere haber veriliyordu.

Karadeniz'de gerek Rus Donanması'ndan gerekse ticaret gemileriyle ilticalar yaşanırken İstanbul İspanya Konsolosluğu tarafından İstanbul Mıntıka Liman Reislığı'ne 12 Ağustos 1942 ve 36/42 sayılı bir mektup gönderdi. 1936 yılında *İspanya İç Savaşı* sırasında mühimmat ve levazım getirmek için Rusya'ya gönderilen ve Sovyetler tarafından müsadere edilmiş olan sekiz ticaret gemisinden bahseden ilginç bir içeriğe sahipti¹⁵³. Karadeniz'deki harbin gelişmeleri sonucunda diğer Rus ticaret gemileri ile birlikte Türk limanlarına iltica ettikleri takdirde, bildirilen vasıflarına nazaran eksperlerin muayene etmesi ve İspanya Hükümeti tarafından geri alınmaya kadar alıkonulmasını İspanya Konsolosluğu talep etti. Münakalat Vekili, Yüksek Başvekalet'e 21 Ağustos 1942 yazdığı yazıda bunun siyasi bir durum olduğu isteklerinin ise gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bildirdi¹⁵⁴.

¹⁴⁵ ATASE, II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, Dosya No: I; Belge: 155 (İnebolu Kaymakamlığından Dahili'ye Vekaleti'ne 10.07.1942) Aktaran: Ahmet Emin Yaman, *a.g.e.*, s. 159.

¹⁴⁶ BCA; 30-10-0-0; 55-367-28; 51; 18.09.1943.

¹⁴⁷ BCA; 30-10-0-0; 55-367-39; 51; 29.11.1943.

¹⁴⁸ BCA; 30-10-0-0; 55-367-39; 51; 29.11.1943.

¹⁴⁹ ATASE, II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, DN: I; BN: 176. Aktaran: A. E. Yaman, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁵⁰ ATASE, II. Dünya Savaşı Koleksiyonu, DN: I; BN: 180. Aktaran: A. E. Yaman, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁵¹ BCA; 30-10-0-0; 169-73-32; 181; 15.04.1941.

¹⁵² BCA; 30-10-0-0; 250-687-19; 431; 9.03.1944.

¹⁵³ Sekiz ticaret gemisinin özellikleri için bkz.: BCA; 30-10-0-0; 236-593-47; 423; 21.08.1942.

¹⁵⁴ BCA; 30-10-0-0; 236-593-47; 423; 21.08.1942.

Sonuç

II. Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmaya çalışan Türkiye, savaşın sonuna doğru özellikle İngiltere ve ABD'nin baskıları sonucu savaşa girdi. Yine bu yıllarda Almanların yenilmesi ve Sovyet Ordularının başarıları sonucu Sovyetler 19 Mart 1945'te 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini açıkladı.

Savaşta sona yaklaşılırken yapılan konferanslarda özellikle Rusya Türkiye'nin savaşa katılmasını istiyordu. Bu katılım ister gönüllü isterse zorla olmalıydı. Savaş sonunda kurulacak olan yeni dünya düzeninde yer almak isteyen ülkeler savaşa katılmış olan ülkeler olmak zorundaydı. Netice olarak savaşın sonucu belli olduğu dönemde Türkiye Almanya'ya karşı savaş ilan etmişti.

Türkiye savaş süresi boyunca Karadeniz'de bulunan Rus deniz araçlarına ve iltica eden ya da sığınan Rus vatandaşlarına almış olduğu kararlar doğrultusunda muamele etti. Savaş sırasında Karadeniz'e gelene sivil ya da asker mülteciler buldukları pozisyona göre sorguya çekiliyor ve iltica etmek isteyenler de mülteci kamplarına yerleştiriliyordu. Bununla birlikte iltica etmeyip sadece savaş, hava muhalefeti gibi sebeplerle Türk karasularına gelmiş olan Rus vatandaşlarının ise ifadeleri alındıktan sonra ülkelerine dönmeleri için gerekli işlemler yapılıyordu. Savaş zamanında Türkiye'nin karasularına bilhassa Karadeniz'e gelen mülteci ve sığınmacılara şartları zorluyarak gereken yardımları yaptıkları görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA; 30-10-0-0; 219-476-9; 400-1; 11.05.1939.
BCA; 30-10-0-0; 63-424-23; 68; 11.09.1939.
BCA; 30-10-0-0; 55-367-28; 51; 18.09.1943.
BCA; 30-10-0-0; 55-366-57; 51; 21.11.1941.
BCA; 30-10-0-0; 117-812-20; 97; 24.11.1941.
BCA; 30-10-0-0; 64-428-13; 69; 03.07.1942.
BCA; 30-18-1-2; 97-106-12; 24.12.1941.
BCA; 30-10-0-0; 55-367-39; 51; 29.11.1943.
BCA; 30-10-0-0; 169-73-32; 181; 15.04.1941.
BCA; 30-10-0-0; 250-687-19; 431; 09.03.1944.
BCA; 30-10-0-0; 236-593-47; 423; 21.08.1942.

Resmi Yayınlar

- *Resmi Gazete*, “Muharip yabancı ordu mensuplarının Türkiye'ye iltica edenler hakkında kanun”, 15 Ağustos 1941, s. 1554; Bkz.: <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4887.pdf>

Kitaplar/Makaleler

- Ahmet Emin Yaman, “II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Askeri Mülteciler ve Gözaltı Kampları (1941-1942)”, bkz.: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/215.pdf>
- Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt 1-2: 1914-1995), Alkım Yayınevi, Ankara.
- Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Çeviri: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.
- Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Çeviren: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Mehmet Gönlübol-Cem Sar vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- İlhan Tekli-Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 197; Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Çeviri: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.

EKLER
EK 1

T. C.
Hariciye Vekâleti
Üçüncü Daire Reisliği
3. Şube
45196-326

Ankara 8 - Ağustos 1939 193
Hükûm. Sovyet Rusyanın Karadeniz'de
ki bahri kuvveti hakkında.

68

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvekâlete

2 Kanunusani 1939 tarihli ve 27430/3 sayılı yazıyla
ekdir :

Boğazlar rejimi hakkında 20 temmuz 1936 tarihinde Mon-
treux'de imze edilen mukavelenâmenin 12.nci maddesi hükümleri
ne tevfikon Karadeniz'e sahildâr Devletlerden Sovyet Rusya
donanmasının 1.VII.939 tarihindeki deniz kuvvetleri yekûnunun
75.252,- ton metriğe baliğ olduğu sözü geçen Devlet Sefareti
tarafından bildirilmektedir.

Keyfiyetin yukarıda zikri geçen mukavelenâmenin 12.nci
maddesi hükümlerine tevfikon âkid Devletlerle Milletler Cemi-
yeti Umumi Kâtıplığına bildirilmiş olduğunu derin saygılarımla
arzeylerim.

Hariciye Vekili
B. Samancı

4.8.1939

030 10 63 424 23

KALET EBAKİ 2
4-8-39 6947

Kaynak: BCA; 30-10-0-0; 63-424-23; 68; 11.09.1939.

İçerik: Montrö Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine göre Karadeniz'e sahili olan Rusya, Romanya ve Bulgaristan'ın deniz kuvvetleri yekünü.

EK 2

T. C.
MILLİ MÜDAPAA VEKÂLETİ
Donanma şubesi
Müdürlüğü

Ankara
15/2.Teş./941

Kısım: III
Sayı: 17475

Kıtası:

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

1- Karadeniz sahillerimize iltica etmiş olan Rus motorları hakkında Samsun Mantaka Dz.K.lığı, Kastamonu Valiliği ve İnebolu Liman Reisiğinin Genelkurmay Başkanlığından muhavvel telgraf suretleri ile Genelkurmay Başkanlığı tezkere sureti ve bu gemilere yapılacak muameleye dair mezkûr makamlara Vekaletimiz tarafından verilmiş olan telgraf suretlerinin bağı olarak tekdin edildiğini saygılarımla arzederim.

2-Yüksek Başvekâlete, Hariciye, Dahiliye Vekaletlerine, Genelkurmay Başkanlığına arzedilmiş ve Ordu D. Rs.ne yazılmıştır.

A. V.
E. M. V.
A. E. H. H. H.

H. H. H.
18.11.1941

030	10			55	366	53
-----	----	--	--	----	-----	----

18.11.1941 4/1875

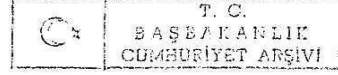
-5- Karşılıklarla sayı ve şifrenin yazılmasını dilerim. 4

Kaynak: BCA; 30-10-0-0; 55-366-53; 51; 15.11.1941.

İçerik: Karadeniz sahillerine sığınan Rus motorları hakkında yapılacak işlem.

EK3

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve
03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayısı:
2

17108

Hava muhalefeti yüzünden Samsun, Sinop ve İnebolu limanlarına sığınmış olan Rus motörlerle bu motörlerin mürettebatı için bu güne kadar yapılan masraflarla limanlarımızdan hareket edecekleri âne kadar yapılacağı tahmin olunan masrafların tutarı olan 8100 liranın Maliye Vekâleti bütçesinin 252 inci masarifi gayri melhuze tertibinde ödenmesi; Daniliye Vekilliğinin 12/12/1941 tarih ve 71874/166/49624 sayılı tezkaresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 16/12/1941 tarih ve 11124/2/5115 sayılı mütaleanamesi üzerine, Muhasebei unumiye kanununun 59 uncu maddesine tevfikeyen İcra Vekilleri Heyetince 24/12/1941 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMUR

İsmail İsmail

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
S. P. Bayraktar *İ. İsmail* *A. İsmail* *S. İsmail* *S. İsmail*

Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.
S. İsmail *Y. İsmail* *A. İsmail* *Y. İsmail* *A. İsmail*

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.
S. İsmail *M. İsmail* *F. İsmail* *M. İsmail*

0	30	18	01	02	77	106	12
---	----	----	----	----	----	-----	----

Kaynak: BCA; 30-18-1-2; 97-106-12; 24.12.1941.

İçerik: Hava muhalefeti yüzünden Samsun, Sinop ve İnebolu limanlarına sığınmış olan Rus motörleri ile bunların mürettebatına yapılmış harcamaların Maliye Vekâleti Bütçesi'nden ödenmesi.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BARBAROSSA HAREKÂTI: ALMANYA'NIN “İŞGAL ALTINDAKİ DOĞU MINTIKALARI BAKANLIĞI” FAALİYETLERİ VE PANTÜRKİZM

F.Rezzan ÜNALP*

Özet

İkinci Dünya Savaşı başladıktan bir yıl sonra Hitler Sovyetler Birliği'ni Üçlü Pakta katılmaya davet etmiş, bunun üzerine SSCB Dışişleri Bakanı Molotov müzakerelerde bulunmak üzere Berlin'e gitmişti. 12-13 Kasım 1940'da yapılan bu görüşmelerde istediği sonucu alamayan Hitler, müteakiben Alman ordularına saldırı emri verdi ve 22 Haziran 1941'de Almanya Sovyet Rusya'ya karşı savaş kararını açıkladı. Ruslara karşı “Barbarossa Harekâtı” adıyla planlanan bu harekât için Hitler ve generalleri stratejilerini, üç ayrı ordu (kuzey, güney ve merkez ordular grubu) grubuyla Sovyetler Birliği'nin belirli bazı kent ve bölgelerinin istila edilmesi şeklinde oluşturdular. Buna göre Kuzey Ordular Grubu Leningrad'ı düşürecek, Merkez Ordular Grubu Moskova üzerine yürüyecekti. Güney Ordular Grubu ise Kiev'i alacak, doğu yönünde devam ederek güney Rusya'nın bozkırlarına ve zengin petrol yatakları olan Kafkasya'ya yönelecekti. Barbarossa Harekâtının başlamasından kısa bir süre sonra Almanlar, iki milyonun üzerinde Rus askerini tutsak ettiler. Sovyetler Birliği'nin geniş coğrafyasındaki değişik milletlerden olan bu esirler, Sovyet rejimine sadakatleri bakımından önemli farklılıklar taşımaktaydı. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nin askeri gücünün direnci arttıkça, Almanlar cepheye sürebilecekleri yeni asker kaynakları bulma arayışlarına girdiler. Almanların “Sovyet Doğu Halkları” olarak adlandırdıkları Rus olmayan bu gruplar içinde özellikle Stalin'in uyguladığı milliyetler politikaları tepkiler doğurmuştu. Bu iki etki bir araya geldiğinde, Almanlar bu esirler üzerine değişik projeler geliştirdiler. Almanlar için önemli olan esirlerden yararlanmak değil, bu grupların içinde Bolşeviklik karşıtı siyasal akımları güçlendirerek huzursuzluk yaratabilmektir. Bu konuda en önemli akımlar, Pantürkizm ve Panislamizm idi. Almanlar tarafından bu alanda faaliyet göstermek için bir “İşgal Altındaki Doğu Mintikaları Bakanlığı” kuruldu. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen ve Pantürkist hareketin Türkiye'deki temsilcileri olan eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla, Rusya'dan Türkiye'ye mülteci olarak gelmiş bazı Türkler bu konuda çok aktiftiler. Bunlar arasında Şükrü Yenibahçe, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Memduh Şevket Esenal, Prof. Zeki Velidi Togan, Ahmet Cafer, Tatar kökenli General Hüsnü Emir Erkilet sayılabilir.

Bu bildiriye; İkinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Kafkasya'ya yönelik strateji ve politikaları çerçevesinde Almanların Rusya içinde ilerlemesini bir fırsat olarak değerlendiren Pantürkizm hareketinin önemli temsilcilerinin faaliyetleri açıklanmaya çalışılacak ve sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Doğu Bakanlığı, Almanya, Pantürkizm, Nuri Paşa.

In the Second World War operation Barbarossa: Germany's “Ministry of the Occupied Eastern Territory” Activities and Panturkizm.

Abstract:

A year later into the Second World War, Hitler was invited to join the tripartite Pact, the Soviet Union, the USSR Foreign Minister Molotov went to Berlin where he will have talks. These meetings, which were held on 12-13 November 1940., who can't get the results you want, Hitler gave the order to attack in the aftermath of the German armies, and on 22 June 1941, Germany's war against Soviet Russia of his decision. Against the Russians “operation Barbarossa” Hitler and his generals planned strategies for action under the name of three separate Army (the north, south and Central Army Group) with a group of formed in the form of the invasion of certain cities and regions of the Soviet Union. Accordingly, to reduce Leningrad's Northern Army Group, Central Army Group he was about to march on Moscow. Southern Army Group Kiev will take by continuing in an easterly direction to the steppes of Southern Russia, and was heading towards rich Caucasus oil fields. Barbarossa the Germans shortly after the start of the campaign, over two million Russian soldiers kept prisoner. The prisoners of different nationalities in the vast lands of the Soviet Union, bore significant differences in terms of loyalty to the Soviet regime. On the other hand, increases the resistance of the military power of the Soviet Union the Germans that they can take in the quest of finding sources of new recruits to the front. The peoples of the Soviet East Germans called” the Russian non-responses within these groups nationalities policy implemented by Stalin, especially when she gave birth to. When these two effects are combined, the Germans have developed various projects on the prisoners. The Germans do not take advantage of that are important to the prisoners, within these groups Bolşeviklik anti-political movements

* Dr.E.Hv.Öğ.Alb. Milli Savunma Üniversitesi/Ufuk Üniversitesi. rezzanunalp@gmail.com

was to create unrest by strengthening. In this regard the most important currents, Panislamizm and Panturkizm. Activity in this area by the Germans to show “the Ministry of the occupied Eastern territory” was established. Germany Ambassador to Turkey von papen in Turkey and the Panturkist movement representatives, with members of the former Committee of Union and progress, some who had come as refugees from Russia to Turkey Tukler they were very active in this regard. Şükrü Compris among these, the brother of Enver Pasha, Nuri Pasha, Memduh Şevket Esendal, Prof. Togan, Ahmed Jaffar, General of Tatar origin Hüsnü Erkilet orders can be considered.

In this paper; strategies and policies of Germany during the Second World War, the Germans in Russia towards the Caucasus within the framework of Panturkizm who will view it as an opportunity to progress the activities of the leading representatives of the movement will be assessed and evaluated on the results.

Key Words: II. World War II, The Ministry Of East Germany, Panturkizm, Nuri Pasha.

İkinci Dünya Savaşı'nda Barbarossa Harekâtı: Almanya'nın “İşgal Altındaki Doğu Mıntıkları Bakanlığı” Faaliyetleri ve Pantürkizm.

Giriş

1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başladığında Türkiye'nin temel endişesi ulusal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar gelmeden bu badireyi en güvenli şekilde atlatabilmektir. Fakat takip eden altı yıldaki gelişmelerin ortaya koyduğu gibi bu hiç de kolay olmadı. Türkiye'nin savaştan işgale uğramadan ve en az zararla çıkmasını sağlamak için dönemin karar vericileri, büyük devletlerin güç ve çıkar mücadeleleri arasında küçük devletlerin kendi politikalarını nasıl yürütülebileceğine ilişkin tarihteki belki de en başarılı örneği oluşturmak zorunda kaldılar.

Türkiye savaşa giden süreçte çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken özellikle olası bir savaşta kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçınmaya çalıştı. Sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmalar imzalayarak Avrupa'da beliren gruplaşmalara dâhil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya uğraştı.¹⁵⁵ Bununla beraber savaş süresince Türkiye, çok sayıda gizli örgütün ve ajanların faaliyet alanı da olmuştu. Türk Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti (MAH), yabancı istihbarat birimlerinin faaliyetlerine direkt müdahale yerine, onları Türkiye'nin milli çıkarları doğrultusunda yönlendirecek girişimlerde bulunmayı yeğledi. Ancak Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren konularda ajanlık yapanlar hemen sınır dışı edildi, Müttefikler ve Mihver'in birbirlerini izlemelerine ise ses çıkarılmadı.¹⁵⁶

İtalya'nın 7 Nisan 1939'da otuz tümenle Arnavutluk'u işgale başlaması tehlikeyi Türkiye'nin güvenlik sahasına taşıdı. On İki Ada dolayısıyla zaten komşu olduğu İtalya'nın şimdi de Balkanlara doğru yayılma eğilimi göstermesi Türkiye'de ciddi endişelerin uyanmasına neden oldu. Mussolini bizzat 19 Mart 1934'te İkinci Faşist Kongresinde yaptığı konuşmada İtalya'nın “*tarihi hedeflerinin Asya ve Afrika'da*” olduğunu ve “*bunun doğal bir genişleme*” sayılması gerektiğini söylemişti. Her ne kadar Roma'daki Türk Büyükelçisi konunun üzerine gidince Mussolini konuşmasında bir Avrupa ülkesi olarak kabul ettiği Türkiye'yi kastetmediğini söylemiş ise de bu cevap, topraklarının yüzde doksan beşi Asya'da olan Türkiye'yi rahatlatmaktan uzaktı.¹⁵⁷

Kasım 1940'daki Nazi-Sovyet pazarlığının başarısız olması ve Sovyetlerin İngiltere karşısında oluşturulacak büyük işbirliğine çekilememesi, savaşın bundan sonraki gelişimini etkileyecek önemli bir olaydı. Almanya ile SSCB arasındaki birlik oluşturma girişimleri artık son bulmuş ve iki ülke birbirlerine karşı savaşa hazırlanmaya başlamışlardı. Hitler'in Barbarossa Harekâtı için 21 numaralı emrini hazırladığı günlerde Sovyetler de Kırım'da toplanan birliklerini batıya sevk ediyordu.¹⁵⁸

Almanların Balkanlara İnişi ve Türk-Alman Saldırmazlık Paktının İmzalanması

Türkiye, Balkanlardaki Alman yığılmasından, bu gücün Türkiye'ye yönelme olasılığı nedeniyle

¹⁵⁵Mustafa Aydın, “1939-45'de İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye” *Türk Dış Politikası Cilt:1 (1919-1980)*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.399-401.

¹⁵⁶İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.89., *Atlas Tarih*, “Beyoğlu'nda Casuslar Kol Geziyordu”, Doğan Yayıncılık, Sayı:27, Haziran/Temmuz 2014, s.98.

¹⁵⁷Türkkaya Ataöv, *Türk Dış Politikası (1939-1945)*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1965, s.135-136.

¹⁵⁸İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 20013, s.200-201.

tedirginlik duymaktaydı. Ancak Almanya'nın Ankara'daki büyükelçisi Franz von Papen'in İnönü'ye iletildiği Hitler tarafından yazılan 1 Mart 1941 tarihli mektupta¹⁵⁹, “1 Mart'ta Bulgaristan'a giren Alman birliklerinin Türk sınırından uzak kalacakları ve harekâtın Türkiye'ye karşı olmadığı” belirtiliyordu.¹⁶⁰

Hitler'in mesajı 4 Mart'ta İnönü'ye ulaşmıştı. Cevap ise 18 Mart'ta yani iki hafta sonra verildi. Belli ki, Türkiye kasıtlı olarak Hitler'in mesajına cevap vermekte acele etmemişti. Cumhurbaşkanı İnönü'nün verdiği cevapta;

"Yan yana yaptığımız ve şan ve ızdıraplarını aynı derecede paylaşmış bulunduğumuz son büyük harbi müteakip yeni Türkiye'nin siyaseti milli mücadelemizin başında çizilmiş olan şu hattı hareketi muhafaza etmiştir: en geniş mefhumu ile Türkiye istiklalinin muhafazası ve gayrın haklarına hiç haleb vermeksizin sulh içinde inkişaf...1939 senesi baharının başından beri Türkiye tarafından ittihaz olunan siyasetin esasında yine bu aynı direktifin bulunduğunu Zatı devletleri pekâlâ bilirler." diyordu.

Türkiye'nin bu kararı doğal olarak Almanya'nın hoşuna gitmemiştir ve Alman basınında o zaman şiddetle eleştirilmiştir.¹⁶¹

1941 Nisan ayı boyunca Türkiye'nin durumunu daha da güçleştiren önemli olaylar meydana geldi. 6 Nisan'da Almanlar Macarlarla birlikte Yugoslavya'ya, Bulgarlarla birlikte Yunanistan'a saldırdılar ve 17 Nisan'da Yugoslavya, 23 Nisan'da da Yunanistan teslim oldu.¹⁶² Fakat bu arada Balkanlarda yapılan Alman harekâtını görüşmek üzere Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'yi makamına davet eden Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, bu görüşmede Alman birliklerine Mustafa Paşa-Dimetoka bölgesinin doğu hattından ve ayrıca Türk-Yunan sınırından uzakta kalmaları emri verildiğini ilettili. Ayrıca Almanya'nın Ege ve Karadeniz kıyılarında gözükmemesinin Almanya'ya karşı bir Türk-Sovyet yakınlaşması doğuracağından endişe duymaya başlayan Alman Dışişleri, Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı yapılması konusunda, Hitler'in Almanya'nın eski dostlarını tekrar kendi safında görmekten memnun olacağını belirterek, “Almanya ile yollarını birleştiren eski müttefiklerin revizyonist talepleri yerine getirilecektir. Bu Bulgaristan ve Macaristan için doğrulanmıştır ve şimdi Yunanistan ve Sırbistan'a karşı yürütülen harekâta da geçerli olacaktır.” sözünü verdi.¹⁶³

18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paktı, Türkiye'ye çeşitli baskılardan (Müttefik ya da Mihver) korunmak için yeni fırsatlar doğuruyordu. Türkiye bir taraftan topraklarının İngiltere aleyhine kullanılmayacağını, bir başka deyişle Alman birliklerine geçiş izni verilmeyeceğini Almanya'ya kabul ettiriyor, öte yandan Almanya karşısında eylemde bulunmama sözü vererek de İngiliz uçaklarının Türk hava üslerini kullanmasını ya da İngiliz savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesini önliyordu. Almanya açısından bakılacak olursa, Pakt SSCB'ye yönelebilecek İngiliz yardımı için önemli bir engel oluşturuyor ve dört gün sonra SSCB'ye saldıracak olan Almanya'nın güney kanadını güvence altına alıyordu.¹⁶⁴

Barbarossa Harekâtının Başlaması

Hitler 22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtını başlatırken 1941 sonundan önce sonuç alabileceğine inanıyordu. Alman kuvvetlerinin bir kısmının Balkanlarda meşgul olması, saldırıyı bir aydan fazla geciktirmişti. Bu gecikmenin yıldırım sonuçlar alabilme bakımından maliyeti yüksek olacaktı. Hitler harekâtı başlattığında; Baltık'tan Karadeniz'e kadar uzanan bir sahada 3 milyon insanı, 600 bin atı, 600 bin motorlu aracı, 19 bin katarı harekete geçirmişti. Harekâtın başladığı gün, Alman halkına Rusya saldırısının gerekçelerini açıklarken Bolşevizmin tehlikelerine değinmiş, bu tehlikeyi önleme zamanının geldiğini bildirerek, Almanya'nın Batı kültürünü Bolşevik tehlikesinden kurtarmakla görevlendirildiğini söylemişti.

¹⁵⁹ Sezen Kılıç, *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.354-355.

¹⁶⁰ Ahmet Şükrü Esmel-Oral Sander, “1939-1945 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Armağan Yayınevi, Ankara, 1993, s.151-154.

¹⁶¹ Zeki Kunalp, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982, s.57-60.

¹⁶² Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s. 442.

¹⁶³ Sezen Kılıç, *a.g.e.*, s.383-384.

¹⁶⁴ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s. 444-445.

Bu harekât kısa süreli olacaktı. Düşman kitleleri kuşatılarak etkisiz hale getirilecek ve Rusların geniş toprakları üzerinde yıpranmadan geri çekilmeleri engellenecekti. Alman hava kuvvetlerinin Rus silah depolarını ve Urallardaki sanayi kuruluşlarını yok edebilmesine olanak verecek üsleri sağlamak için Volga-Arkhangelsk hattı ele geçirilecekti. Harekât ikisi kuzeyde ve biri Pripet bataklığının güneyinde görevlendirilecek üç ordu grubuyla yürütülecekti.¹⁶⁵

Güney kanadını sağlama alan Alman birliklerinin Sovyet sınırını geçerek Barbarossa Harekâtını başlatmalarıyla¹⁶⁶ savaş yepyeni ve olabildiğince dramatik bir döneme girdi. Bir süre önce Polonya'yı paylaşmış olan iki gücün birbirleriyle tutuşması Türkiye'nin rahat bırakılması yönünden olumlu bir gelişme niteliğindedir. Bu yüzden olacak ki o gün Yalova'da bulunan Cumhurbaşkanı İnönü, yataktan uyandırılıp kendisine Alman-Rus savaşının başladığı haberi verildiğinde bir gülme krizine tutulmuştu.¹⁶⁷ Savaşın tüm taraflarla (İtalya ve Japonya hariç) ittifak ya da saldırmazlık antlaşmaları olan Türkiye artık kendisini daha güvende hissetmekteydi ve savaş dışı kalma konusunda hala başarılıydı. En önemlisi Almanların ve Sovyetlerin ortak saldırısına uğrayarak Polonya gibi paylaşılma korkusundan kurtulmuştu. Fakat bu rahatlığın geçici olduğu kısa sürede anlaşılacaktır.¹⁶⁸ Aynı rahatlama Almanya SSCB topraklarında ilerleyince Kırım'ın yerli Müslüman ve Türk halkı olan Tatarlar tarafından da düşünülmüştü. Ancak Kırım Tatarları, Alman işgalinden sonra, 1944 yılında SSCB'nin tekrar bu toprakları ele geçirmesiyle birlikte tarihte toplu halde sürgüne tabi tutulacak ilk Müslüman toplum olacaktı.¹⁶⁹

Rusya'daki durum stratejiye ve taktiğe; arazi, lojistik ve mekanize birliklere olduğundan daha az bağlıydı. Harekâta ilişkin bazı kararlar çok önemli olmakla birlikte, arazinin olağanüstü büyüklüğü ile birlikte ele alındığında mekanize (zırhlı birlikler) eksikliği kadar önemli değildi. 1941'de Alman ordusunun elinde 1940 yılındaki on adet ile karşılaştırıldığında toplam yirmi adet panzer tümeni vardı. Zırhlı gücün iki katına çıkmış görüntüsü yanıltıcıydı. Esasen bu seyreltilerek başarılmıştı. Batı'daki seferde her tümenin kadrosunda, bir alayında 160 muharebe tankı olan iki alaylı bir tank tugayı mevcuttu. Rusya'nın işgalinden önce, her tümenin kadrosundan bir tank alayı çıkarıldı ve her bir iskelet üzerine yeni bir tümen teşkil edildi.¹⁷⁰

Almanya'nın savaş hazırlığı aceleyle getirilmişti. Savaşın sonunun çabuk alınacağı düşünüldüğünden uzun süreli planlar yapılmamıştı. Alman Genelkurmayının Sovyetlerin gücü konusunda çok az bilgisi vardı ve bu devletin Finlandiya karşısındaki beceriksizliği, Kızıl Ordunun hafife alınmasına yol açtı. Ayrıca Rusya savaş stratejisi açısından tankların geçebileceği güzel ve geniş yollar, bol malzeme ve yiyeceğin mevcut olduğu Fransa gibi düşünüldü. Savaşın daha başlangıcında Rusya'daki durumun Fransız harekâtına benzemediği ortaya çıktı. Fransa'ya saldıran iki Alman ordusu giderek birbirine yaklaşırken, Sovyetlere saldıran üç ordu giderek birbirinden uzaklaştı. Yılsonuna kadar Almanya, Moskova'nın batısı, Leningrad ve Karadeniz çizgisi üzerinden ilerledi. Sovyet orduları her saldırıda olduğu gibi geniş alandan yararlanarak geri çekildiler ve Alman ordularını güç durumda bıraktılar. Almanlar gittikçe üslerinden uzaklaşmakta ve çete savaşları yüzünden lojistik destek merkezleriyle bağlantıyı sağlayamamaktaydılar. Almanya, Moskova kapılarına kadar dayandı ve ülkenin en zengin endüstri bölgelerini ele geçirdi, ama Rus ikliminde kış savaşı için hazırlanmamış olan Alman orduları önce çamur, sonra kar ve soğuk yüzünden durakladılar.¹⁷¹

Yılgınlık duygusu Almanların içinde ilerlediği arazinin yapısıyla daha da derinleşti. Yarattığı izlenim Alman generallerinden biri tarafından şu şekilde ifade ediliyordu:

"Arazi sonsuz, ufuk belirsiz gibiydi. Manzaranın yeknesaklığı, orman, bataklık ve ovaların uçsuz bucaksızlığı moralimizi bozdu. İyi yollar o denli az, kötü yollar o kadar çoktu ki, şiddetli bir yağmur, toprağı hemen kuma ya da balçığa çeviriyordu. Köyler sazdan damlı ahşap evleriyle perişan ve kasvetli

¹⁶⁵ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.200-201.

¹⁶⁶ Burak Çınar, *İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.43.

¹⁶⁷ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003, s.252.

¹⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam: İsmet İnönü*, C:2, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967, s.185.

¹⁶⁹ Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.5.

¹⁷⁰ Basil Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev.Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s.215-216.

¹⁷¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, 27.Baskı, Ankara, 201,s.156-157.

görünyordu. Tabiat çetindi ve tabiatın ortasındaki insanlar da -havaya, açlığa ve susuzluğa ve neredeyse hayata ve kayıplara, ölümcül salgın hastalıklara ve kılığa kayıtsız oldukları gibi- çetin ve hissizdi. Rus sivil halkı dayanıklıydı, Rus askeri ise daha bir dayanıklıydı. İtaat ve dayanıklılık için hudutsuz bir gücü var gibiydi.”¹⁷²

Danışmanlarının ihtarlarına rağmen Hitler, bütün çabasını boş yere Stalingrad'ın (Volgograd) ele geçirilmesine harcadı. Nitekim Alman ordusu 31 Ocak 1943'te İkinci Dünya Savaşının en acı yenilgilerinden birini yaşadı.¹⁷³

Kızıl Ordu'nun birliklerini Alman taarruzunun ilk aşamalarında hatalı bir şekilde kullanması ve Stalingrad'da köşeye sıkıştırılmaya kadar yapılan hatalar bir yana, en büyük hata Almanların pek az stratejik öneme sahip bir yeri ele geçirmek için oldukça gereksiz olan girişimleriydi. Almanların en kuvvetli yanı hareketlilikleri iken prestij nedeniyle durağan bir mücadeleye girip bunu kaybetmeleri, Hitler'in politik sezgileri ve üstün ırk kompleksinden kaynaklanan akılsız yaklaşımın sonucuydu.¹⁷⁴

Alman Dışişleri Bakanlığı ve Doğu Bakanlığının Doğu Siyaseti ve Pantürkizm

Almanya Dışişleri Bakanlığı Nisan 1941'de -Alman-Rus savaşının başlamasından iki ay önce- Doğu seferi ile ilgilenmeye başlamıştı. Dışişleri Bakanlığı diğer makamların planlamalarından haberdar edilmediği için, Doğu Bakanlığının başına getirilmiş olan Alfred E. Rosenberg'in harici siyaset dairesinin çoktan bitirmiş olduğu hazırlıklara yeni başlıyordu. İşgal edilecek Sovyetler Birliği için yetkili olacak Rusya Komitesinin başkanlığına Georg Grosskopf getirildi ve Grosskopf gecikmeksizin Georg Leibbrandt ve Profesör Gerhard von Mende'nin* dâhil olacağı bir uzmanlar heyetini teşkil etmeye çalıştı. Ancak bu iki seçkin doğu uzmanının başka resmi makamlar tarafından istihdam edildiğini anladı. Bundan sonra faaliyeti, Rosenberg'in kurmay heyeti ile müzakerelerden ibaret kaldı.

Grosskopf'un Rusya Komitesine daha kesin bir görev muhtevası, 22 Haziran 1941'den sonra verildi. Başlangıçtan beri bu kuruluş, SSCB'deki milliyetler meselesi ile ilgileniyordu. Harbin başlamasından bir hafta geçmeden doğudaki yıllarca süren faaliyetinden dolayı Kafkasyalı ve Türk-Tatar mültecilerle, Türk askeri ve siyasi makamlarla birçok münasebeti olan Werner Otto von Hentig'e "Güneydoğu Avrupa Kavimlerinin (Kafkasyalılar, Kırgızlar, Tatarlar) Meseleleri"nin incelenmesi görevi verildi. Komitenin faaliyetlerinden biri de Sovyetler birliğindeki Rus olmayan milliyetler için broşür hazırlamaktı. Hentig'in talebi üzerine Dışişleri Bakanlığı tarafından istihdam edilen Tatar Alimcan İdris'e, Kızıl Ordu'nun Tatar, Özbek ve diğer Türk asıllı askerlerine hitap eden bir "Doğu Türk" broşürü hazırlanması görevi verildi. Bunu Almanların Kafkasya'ya doğru ilerleyişi için öngörülmüş olan ve birçok dilde hazırlanan "Kafkasya Broşürleri" takip etti ve nihayet Pantürkizm hareketinin propagandasını teşvik etmek için 1942 Ocak ayında Hentig bu faaliyetin ele alınıp teşvikiyle görevlendirildi. Ancak Rusya Komitesinin bu faaliyetleri, Propaganda Bakanlığı ile Doğu Bakanlığı kendi elemanlarını istihdam ettiklerinden etkisiz kaldı, hatta Hentig 1941 Eylülünde Dışişleri Bakanlığının temsilcisi olarak 11'inci Ordu Başkomutanlığına dâhil edildi. Fakat Ekim sonunda Berlin'de bulunan Nuri Killigil Paşa ile ilgilenmek üzere geri çağırıldı, 1942 Şubatında yeniden ordu emrine görevlendirildi. Werner Otto von Hentig, Pantürkizm propagandasını sürekli olarak teşvik göreviyle hiçbir zaman ilgilenmemişti. Pantürkizmin ateşli taraftarı ve teşvikçisi, Ankara'daki Alman

¹⁷² Basil Liddell Hart, *a.g.e.*, s.223.

¹⁷³ Theodor Plievier, *Hitler'in Moskova Seferi*, çev.Samih Tiryakioğlu, Başkan Yayınları, İstanbul, 1985.

¹⁷⁴ Kenneth John Macksey, *II.Dünya Savaşı'nda Askeri Hatalar*, çev.M.Tanju Akad, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.78.

*Gerhard von Mende: 25 aralık 1904'teRiga şehrinde doğmuş olan Gerhard von Mende, aslen Baltık Almanlarındandı. Birinci Dünya Savaşından sonra Komünist İhtilâli yıllarında ailesi ile birlikte Rusya'dan Almanya'ya göç etmişlerdi. Yüksek tahsilini Berlin'de tamamlamıştı. İlk ilmi araştırmalarına Rusya devleti içinde yaşayan Türklerin milli mücadelelerini konu seçişi, bir tesadüf eseri değildir. Bunda kendisinin Rusya'da doğmuş, Baltıklı bir akalliyete mensup oluşunun tesiri muhakkaktı. Kendisini büyüten doktor amcasının harp sonlarında askeri hastanelerde beraber çalıştığı, Şimal Türklerinin ünlü ailelerinden birinin kızı olan Dr.Safiye Sırtlan ile evlenmiş bulunmasının da Gerhard'ın düşünceleri üzerinde tesiri olmuştu. 1936'da Berlin Üniversitesinin Rusya kürsüsüne öğretim görevlisi tayin edilmiş, 1946'da Hamburg Üniversitesinde vazifelenmiştir. Daha sonra Düsseldorf'ta kurulan Doğu Avrupa'yı Araştırma Enstitüsünün müdürlüğüne getirilmiştir. 16 Aralık 1963'te vefat etmiştir. bkz. Gerhard von Mende, *Komünist Bloktta Milliyet ve Mefkure*, çev. Fethi Tevetoğlu-Aziz Alpaut,Ankara Üniversitesi Basımevi,Ankara, 1966, s.8-10.

sefiri Franz von Papen'di.¹⁷⁵

Alman kuvvetleri 1941 yılının 22 Haziran günü sabaha karşı Karpatlardan Baltık'a kadar uzanan 1500 kilometrelik çok geniş bir cepheye saldırıya geçtiği zaman, İngiltere Başbakanı Churchill yaptığı radyo konuşmasında; kendisinin o vakte kadar komünizmin en tutarlı muhalifi olduğunu, ama ortaya çıkan bu durumda tüm geçmişte söylediklerinin silindiğini, Nazilerle çarpışan herkese yardım edeceklerini, Rus halkı için ellerinden gelebilecek her şeyi yapacaklarını söyledi. "*Rusya'yı istila planı, İngiltere'yi istilaya doğru atılmış bir ilk adımdan başka bir şey değildir.*" diyordu. Bu bağlamda Türkiye'nin durumu önem kazanıyordu.¹⁷⁶

Hitler'in Sovyetler Birliği'ne taarruzu Rus, Ukraynalı, Kafkasyalı veya Türk-Tatar asıllı binlerce mültecinin planlanan kendi milli lejyonlarında harbe katılmak için gönüllü olarak Alman makamlarına başvurmasına sebep olmuştu. Buna karşılık Almanlar da ileride bu milletlerin bağımsızlıklarını garanti edeceklerdi. Yapılan müracaatlar o kadar çoktu ki Dışişleri Bakanlığı 1941 Temmuzunda bütün misyonlarına bir genelge yollamayı kararlaştırdı; müracaatlar kayıt edilecek, fakat kabul edilmeyeceklerdi. Mültecilerin geri gelmesinin Sovyet halkını huzursuz edeceğinden ve SSCB'nin direnme azmini artıracığından çekiniyordu. Nitekim birkaç istisna dışında harp sırasında Alman ordusuna mülteciler kabul edilmemiştir. Ancak Alman tarafının Sovyet harp esirlerinden müteşekkil yardımcı birliklere ve taraf değiştirenlere karşı tutumu farklı olmuştur.¹⁷⁷

Almanların "Sovyet Doğu Halkları" olarak adlandırdığı Rus olmayan kavimler, Sovyetler Birliği nüfusunun yüzde on beşini oluşturuyordu. Bu gruplar içinde özellikle Stalin'in uyguladığı milliyetler politikaları tepkiler doğurmuştu. Bu doğu halkları sadece Müslüman Türklerden oluşmuyor, içlerinde Ermeniler, Gürcüler gibi Müslüman olmayan kesimler de bulunuyordu. Alman stratejisi, Sovyetler Birliğindeki bu grupların içinde Bolşeviklik karşıtı siyasal akımları güçlendirerek huzursuzluk yaratabilmektir. Bu konuda da en önemli akımlar, Pantürkizm ve Panislamizm idi.

Sovyet Doğu Halkları Lejyon Birliklerinin Teşkili

Barbarossa Harekâtının başlamasından kısa bir süre sonra Almanların elinde iki milyon üzerinde esir toplanmıştı. Bu esirler, Sovyetler Birliğinin geniş coğrafyasındaki değişik milletlendendi. Henüz yirmi yıllık bir geçmişi olan Sovyet rejimine sadakatleri bakımından da önemli farklılıklar taşıyorlardı. Diğer yandan Sovyetler Birliği askeri gücünün direnci arttıkça Alman kurmayları cepheye sürebilecek yeni asker kaynakları bulma arayışlarına girdiler. Bu iki etki bir araya geldiğinde, esirler üzerine değişik projeler geliştirdiler.¹⁷⁸

Harp esirlerinden yardımcı birlikler teşkil etme fikrinin önce kimden geldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu fikir birçok kişi tarafından dile getirilmiş ve Alman cephe birliklerinin Sovyet vatandaşlarından nakliyeciler ve tercüman olarak faydalanıp böylece örnek alınacak durumlar yaratmasıyla teyit edilmişti. Buna rağmen önceleri Alman ordusunda sabık Kızıl Ordu mensuplarının istihdamına karşı büyük tereddüt mevcuttu. Proje Doğu Bakanlığının ve karşı istihbarat teşkilatının temsilcilerince destekleniyordu. Türk-Tatar esirlerin kaderini iyileştirmek için uğraşan ve bu kapsamda milli lejyonlar fikrini ortaya atan tanınmış iki Türk generalinin (H.Hüsnü Emir Erkilet ve Ali Fuad Erden kastedilmektedir.) 1941 Ekimindeki ziyaretleri de teşvik edici oldu.

Lejyonlar, Alman ordusuyla irtibat halindeki Doğu Bakanlığının 1941 Ağustosundan itibaren Sovyet esirlerini milliyetlerine göre ayırıp kamplara yerleştirmek görevini verdiği harp esiri komisyonlarının büyük katkısı ile meydana geldi. 1941 Kasımında Alman ordusunun lejyonlara karşı direnmesi bertaraf edilmiş ve teşkilleri için ön çalışmalar başlayabilmişti. Aralık ayı başında Rosenberg, Hitler'e Türk lejyonlarının görevlendirilmesi hakkında bir muhtıra sundu. Bu plan Hitler'in onayını aldı ve 22 Aralık 1941'de Alman Ordusu Başkomutanlığı (OKW) resmen birer Türkistanlı, Ermeni, Gürcü ve Müslüman Kafkasyalı lejyonun teşkili emrini verdi. Müslüman Kafkasyalı lejyonu, daha sonra Azerbaycanlı ve Kuzey Kafkasyalı lejyonu

¹⁷⁵ Patrik von zur Mühlen, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara, 1984, s.65-66

¹⁷⁶ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.204-210.

¹⁷⁷ Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s.52.

¹⁷⁸ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.212.

olmak üzere ikiye ayrıldı ve 1942 sonbaharında Volga Tatarlarının lejyonu teşkil olundu.¹⁷⁹ Bu birliklerde yüzde on beş oranında Alman askerinin bulunuyordu. Lejyonlar Alman askeri üniforması giyiyor, özel işaretler taşıyordu. Genellikle ganimet silahlarla donatılıyorlardı.¹⁸⁰

Almanlarca bu alanda faaliyet göstermek için bir "Doğu (Şark) Bakanlığı (Ostministerium)" kurulmuştu. Başına Alfred Rosenberg'in getirildiği Doğu Bakanlığı resmi makam olarak siyasi uzlaşmalarla oldukça bloke olmuş devasa bir idari görünüşü sergilerken aslında sadece alt kademelerde faaliyete muktedir bölümlere sahipti. Personeli kısmen Rosenberg'in Leibbrandt, Profesör von Mende gibi mesai arkadaşlarını beraberinde getirdiği Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP-Nazi Partisi)'nin Harici Siyaset Dairesinden kaynaklanıyordu. Diğer bakanlıklar ve parti mercilerinden 1941'in ikinci yarısında uzmanlar devralınmıştı. Bakanlığın öncüsü olarak 31 Mart'ta kurulan ve başkanlığına Rosenberg'in getirildiği "Doğu Meseleleri Merkezi Siyasi Bürosu" kabul edilebilir. 20 Nisan'da bu birime "Doğu Avrupa Sahası Meseleleri İşlem Görevlisi" unvanı verildi. Mayıs'a kadar Rosenberg mesai yapacağı personeli topladı ve harbin başlamasından sonra bunlardan Doğu Bakanlığı teşkil olundu.¹⁸¹

16 Temmuz 1941 günü Hitler'in huzurunda yapılan önemli bir toplantıda bu bakanlığın görev, yetki ve sorumlulukları tespit edildi. 17 Temmuz 1941 günü Rosenberg, "İşgal Altındaki Doğu Mıntıkları Bakanlığı"na atandı. Bakanlık siyaset, idare ve ekonomi ana bölümleri halinde teşkil edildi. Siyaset bölümünün başında Leibbrandt bulunuyordu. Sovyet doğu halkları için önem kazanacak olan Kafkas Dairesinin başına da Prof.Dr. Gerhard von Mende getirildi.¹⁸²

Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen 27 Temmuz 1941'de Berlin'e gönderdiği raporda Almanların işgal ettiği Türk bölgelerinin geleceğinin Almanya ile Türkiye arasındaki işbirliğini artırmakta kullanabileceğine dikkat çekiyordu. 5 Ağustos'ta da Pantürkist hareketin liderleri hakkında ayrıntılı bilgiler gönderdi. Bu notta, General Hüseyin Hüsnü Erkilet'in Doğu Türkleri konusunda hükümetin ajanlarından biri olduğu yazıyordu. Pantürkist hareketin temsilcileri arasında Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'in yanı sıra Şükrü Yenibağcı, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri (Killigil) Paşa, Büyükelçi Memduh Şevket Esenal, Profesör Zeki Velidi Togan, Ahmet Cafer gibi isimler yer almaktaydı. Papen, ayrıca Doğu Türklerinin bağımsız devlet olmayı istedikleri ve bu hareketin önderinin ise Mehmet Emin Resulzade olduğunu belirtmişti.¹⁸³

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ise 19 Ağustos'ta Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile görüştü. Ribbentrop bu görüşmede Hüsrev Gerede'den, Kafkasya'daki ve Hazar Denizi'nin doğusundaki Türk halklarına dair Türkiye'nin fikrini sordu. Büyükelçi'de, "Ülkemin şu anki sınırları dışında hiçbir amacı ve resmi bir politikası yoktur ve Panturan fikri artık Türkiye'de yaşamıyor"sözleriyle cevapladı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Ribbentropkonuyu 25 Ağustos tarihinde Ankara'daki büyükelçisine özel acil telgraf olarak ilettili.¹⁸⁴

Hüsrev Gerede, kendi düşüncesine uymasa da hükümetinin görüşüne sadık kalmıştı. Nitekim Alman Dışişleri Müsteşarı (Nisan 1938-Nisan 1943) Ernst von Weizsacker'in 5 Ağustos 1941'de Dışişleri Bakanı adına kaleme aldığı nottan Gerede'nin kendi kişisel görüşünün farklı olduğu net olarak anlaşılmaktaydı. Şöyle ki bu yazıda şu ifadeler yer almaktaydı:

"Türk Büyükelçisi bugün beni yeni Elçilik Müsteşarı K.N.Kavur ile tanıştırdı. Büyükelçi hemen konuşmayı Sovyet Rusya'daki Türk kökenli etnik gruplara getirdi ve bu Türk kökenlilerle bir Sovyet karşıtı propaganda imkânına dikkat çekti. Daha sonra Kafkas halklarının ileride bir tampon devlet oluşturabileceğini ve Hazar Denizi doğusunda da bağımsız bir Turan devleti oluşabileceğini söyledi. Gerede, bunları sohbet tarzında dile getirdi. Görüşleri tesadüfi değildi, çünkü bunlar Ali Fuad Erden'in von Papen'e iletmiş görüşleriyle tamamen örtüşmekteydi. Gerede, Bakü'yü tamamen Türkçe konuşan bir şehir

¹⁷⁹Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s.53-54.

¹⁸⁰Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.215.

¹⁸¹ Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s.65-66.

¹⁸²*İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay.haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 2016, s.38.

¹⁸³Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.213.

¹⁸⁴ Sezen Kılıç, *a.g.e.*, s.479-480.

olarak göstererek hemen son noktayı koydu.”¹⁸⁵

Diğer taraftan Büyükelçi von Papen Türkiye'deki Türkçü çevreler ve Sovyetler Birliğinden gelmiş Türk kökenli göçmenlerle görüştüğü gibi, Türk hükümeti yetkilileriyle de görüşüyordu. 28 Ağustos 1941'de İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede konuyu açtığıında İnönü, *"bu konunun ancak Rusya seferi belirli bir sonuca ulaştıktan sonra konuşulabileceğini"* söyledi. İki taraf karşısında tarafsızlığını özenle koruyan İnönü'nün yönlendirdiği Türkiye'nin kendisini maceraya atması söz konusu değildi.¹⁸⁶ Türkiye savaşa katılmayı uygun bulmuyordu. Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerle ilgili resmi ve açık bir beyanda da bulunmamıştı. Hükümet, Turancuların propagandalarına göz yuman, ancak Almanya'ya karşı tamamen yükümlülük altına girmeyen, fikirlerini kamuoyuna açıkça duyurmamayan bir tutum içindeydi.¹⁸⁷

Nuri (Paşa) Killigil'in Berlin Ziyareti ve Alman Dışişleri Yetkilileri İle Görüşmeleri

Alman sefiri Franz von Papen, harbin ilk aylarında birçok kereler meşhur mültecilerin özellikleri hakkında bilgiler yollamış ve kendilerinden faydalanılması için tavsiyelerde bulunmuştu. Büyükelçi von Papen'in hedefi, Türkiye'de çok faal olan mülteci grupları ve meşhur Pantürkistler vasıtasıyla Ankara hükümetinin Almanya'nın safında harbe girmesini sağlamaktı. Güneydeki harp sahası (Kırım) ve özellikle de Türklerle meskûn bölgelerin gelecekte alacağı şekil ile ilgilenen Türk generalleri Hüsnü Erkilet ve Ali Fuad Erden'in cephe gezi ve gözlemlerinin gerçekleşmesindeki en büyük pay von Papen'e ait idi. Papen gayretkeşliği dolayısıyla mülteciler arasındaki münferit siyasi yönler arasında bir fark gözetmiyordu. Her ne kadar sabık "Promethee"* taraftarı olan Ayaz İshaki (İdil Tatarı) Cafer Seyid Ahmet'i (Kırım Tatarı) Almanya muhalifi ve "Sikorski ajanı" olarak tanımlıyor ve bu tanımlama Alimcan İdris'in aynı kapsamdaki kötü niyetli yazılarıyla iyice pekiyorsa da, Promethee üyelerinden Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade'yi Kuzey Kafkasyalılardan Said Şamil, Barasbi Baytugan, Aytek Namitok ve diğerlerini tavsiye ediyordu.¹⁸⁸

Bu konularda ilişki kurmak için von Papen'in aracılığıyla Almanya'ya ilk giden Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil Paşa oldu.. 22 Ağustos 1941'de Alman Dışişleri Bakanlığının Türkiye ile ilişkilerinden sorumlu Müsteşar Yardımcısı Ernst Woerman, Bakanlık Müsteşarı Ernst von Weizsaecker'e ivedi kaydıyla bir rapor sundu. Raporunda, *"...Büyükelçi von Papen'den bir mektup geldiği ve bu mektupta Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın Leipzig Fuarı nedeniyle Berlin'e geleceği ve bu arada Dışişleri Bakanlığında da görüşmelerde bulunacağı"* yazılıydı.¹⁸⁹ O sıralarda Almanlar Nuri Paşa aracılığı ile Türkiye'deki Turancılık¹⁹⁰ düşlerini canlandırmaya çalışıyorlardı.

¹⁸⁵ Sezen Kılıç, *a.g.e.*, s. 469.

¹⁸⁶ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁸⁷ Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 2005, s.184.

*Sovyet doğu halklarının muhacereti değişik hedefleri bulunan birkaç büyük milletler üstü teşkilat ve grubu oluşturdu. En nüfuzlu birlik Beyaz Ruslar ve Ermeniler hariç Sovyetler Birliğindeki bütün Rus olmayan milliyetleri ihtiva eden Promete Birliği (Ligue Promethee) idi. Birlik 1928'de Varşova'da iki yıl önce aynı adı taşıyan bir Kafkas mason locası Paris'te yerleştikten sonra kuruldu. Kuruluş muhtemelen Resulzade'nin inisiyatifi ve birliği mali yönden destekleyen Polonya hükümetinin onayı ile gerçekleşti. Promethee hedef olarak bağımsız milli devletlerin yeniden tesisini ilan etmişti. Birlik, muhaceretin sol kanadını, yani içlerinde liberal ve demokratik ananeler ve kısmen de sosyal ihtilâlcı bir şuurun bulunduğu partileri temsil ettiği söylenebilir. Almanların Varşova ve Paris'i işgalleriyle, 1939/40'da son buldu. Sabık Kuzey Kafkasyalı bakan Haydar Bammat'ın çevresindeki grup ise sağ eğilimi temsil ediyor, Prometeci hemşerileri gibi bir Kafkas Federasyonunu tasvip ediyor, fakat bunun sıkıca Türkiye'ye bağlı olmasını istiyordu. bkz. Patrik von zur Mühlen, *a.g.e.*, s.19-21.

¹⁸⁸ Mühlen, *a.g.e.*, s.66-67.

¹⁸⁹ Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Um:Ag Vakfı Yayınları, 23.Baskı, Ankara, 2014, s.1-2.

¹⁹⁰ Turancılık, Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan Türkçülük hareketinin bir sonucu olarak Pantürkizm ile eş anlamlı, bütün Türklerin birleşmesi şeklinde Türk siyasi ve edebî literatürüne girmiştir. Pantürkizm Panslavizme karşı bir tepki halinde Rusya'daki Türk aydınları arasında doğmuş, özellikle Hüseyinzâde Ali (Turan) ve Akçuraoğlu Yusuf vasıtasıyla Osmanlı-Türk kamuoyunda tanıtılmıştır. Pantürkizm kavramının siyasi manada dünya kamuoyuna yayılmasında asıl adı Moiz Cohen olan Tekin Alp'in önemli rolü vardır. Turan fikrinin tarih bilinciyile yoğrulmuş bir mefkûre şeklinde yayınlanması Ziya Gökalp sayesinde olmuştur. Onun özellikle, "Vatan ne Türkiye'dir Türkler ne Türkistan/Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan" şiiriyle sembolleştirdiği turan ideali, Balkan yenilgisinin ardından mistik bir hava içinde yayılarak Türkçülükte romantik bir temaya dönüşmüştür. Turanın Türklerin mefkûrevî vatani, Türklerin oturduğu ve Türkçenin konuşulduğu bütün ülkelerin mecmuu olduğunu söyleyen

11 Eylül'de Nuri Paşa ile görüşen Woerman 17 Eylül 1941 tarihli 88 sayılı gizli raporunda ise şu değerlendirmeyi yapıyordu:

"Nuri Paşa'nın Pantürkist hareketinin amacı Türkiye sınırları dışındaki Türklere özgür bir devlet yapısı kazandırmaktı. Bu bölgeler Türkiye tarafından alınmayacak fakat siyasal olarak Türkiye'ye bağlanacaktı. Öncelikli olarak Azerbaycan ve Dağıstan, sonra Kırım ve Volga ırmağı ile Urallar arasında kalan, kuzeye çıkararak Tatar Sovyet Cumhuriyetine kadar uzanan bölge talep edilmekteydi. Bu bölgelere ayrıca bütün Türkistan toprakları katılmakta ve doğuya doğru bir sınır çizilmeyip açık bırakılmaktadır."

Woerman bunun Atatürk'ün politikasına uymadığını belirttiğinde Nuri Paşa'nın, "...Atatürk'ün düşüncelerinin bir zorunluluk siyaseti ve gerekçesinin de Sovyetler Birliği'nin yarattığı korku olduğunu, Sovyetler Birliği çökünce bu politikanın dayanağı kalmayacağını" söylediğini ifade diyordu. Ayrıca bu görüşmede Nuri Paşa kendisinin Türk hükümetinden gizli hareket etmediğini, Berlin seyahatine çıkmadan önce Başbakan'ı ziyaret ettiğini ve Başbakan'ın da kendisinin planlarından haberdar olduğunu, ordunun büyük bir kısmının da bu düşüncelerden yana olduğunu söylemiş ve gerektiğinde bu konuda önemli bir rol oynayacak Kafkasya cephesinde komuta yetkisine sahip akrabası olan bir generalin adını vermiştir. Nuri Paşa Almanya'nın bu konuda hazırlık olarak yapabileceği yardım konusunda, Türk halklarının yaşadığı bölgelerde yönetimin yerli ve Müslüman halka -ilk akla gelen Kırım'a-verilmesini, Türk soyundan gelen savaş tutsaklarının ayrılmasını ve özel bir kampta toplanmalarını, ilk aşamada Müslüman savaş tutsaklarının bir araya toplanmasını, daha sonra bu tutsaklar arasından Panturan hareketi için özel birlik oluşturulmasını istemiştir.

Woerman 17 Eylül 1941 tarihli raporundan sonra 27 Eylül günü ikinci raporunu da yazıp Dışişleri Bakanlığına gönderdi. Rapor şöyle başlıyordu:

*"11, 18 ve 25 Eylül tarihlerinde Panturancılık hareketi öncüsü Nuri Paşa ile görüşmelerde bulunmuştum. Bu görüşmelerin ikincisi Büyükelçi von Papen ve Elçilik Müsteşarı Hilger ile birlikte yediğimiz öğle yemeğinde gerçekleşmiştir."*¹⁹¹

Woerman bu raporda; Almanya'nın taktik ve stratejik çıkarlarının ayrılması gerektiğini, Türkiye'ye bağlı devletlerin kurulmasının doğru olmayacağını belirtirken Türkistan'da* ise böyle gelişmelere göz yumulabileceğini, Nuri Paşa'nın Berlin'de kendisinin ve arkadaşlarının katılacağı Panturanist bir propaganda merkezi kurulması önerisinin ise öncelikle ertelenmesini söylemektedir. Nuri Paşa'nın fikirlerine katılmadıkları için hayal kırıklığına uğradığını ve bir hafta daha kaldıktan sonra Berlin'den ayrıldığını da

Gökalp siyasî turanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini uzak bir istikbalin belirleyeceğini ileri sürer. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Millî Mücadele'nin ardından Mısâk-ı Millî sınırlarını esas alan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Pantürkizmi reddeden Cumhuriyet yönetimi Türk milleti kavramını Mısâk-ı Millî'ye dayanan somut bir vatanla birleştirmiş, Türk milliyetçiliğini bir devlet politikası halinde benimsemiştir. Osmanlı dönemindeki Türkçü aydınlar da siyasî açıdan yeni devleti Türkçülük anlayışlarının somut bir ifadesi olarak görmüşlerdir. Türk ocakları yeniden ülke çapında şubeler açarak temel konularda Cumhuriyet yönetimine tam destek sağlarken aynı zamanda kültürel açıdan Pantürkist düşüncelerin ele alındığı bir platform olma özelliğini sürdürmüştür. Bu sebeple 1927'de Türk Ocaklarının faaliyet alanı Türkiye Cumhuriyeti ile sınırlandırılarak bütün Türklük anlayışından dönüş resmîleştirilmiştir. 1930'ların ikinci yarısından itibaren tekrar ortaya çıkan Pantürkist motifleri içeren Türkçü akımı, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki denge siyasetinin sonucu 1944 yargılamalarıyla tasfiye edilmeye çalışılmıştır. bkz. Yusuf Sarıncay, "Turan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, C:41, İstanbul, 2012, s.408.

¹⁹¹ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.2-4.

*Woerman'ın raporunda bu konuda şu ifadeler yer almaktadır: *"Batum ve Bakü bölgesinin Türklerin eline geçmesi söz konusu dahi olamaz. Ayrıca bana göre Türk halklarıyla karışmış bir Kafkasya bölgesi ile Volga ve Ural arasında ve Hazar Denizi doğusunda bulunan Türkistan bölgesi arasında belirgin bir fark vardır. Sovyetler Birliği'nin yıkımı sonrası eski Rus İmparatorluğundaki geniş bölge yabancı bir nüfuz altında değil, Alman nüfuzu altında olmalıdır. Trans Kafkasya'da ve Volga ile Ural arasında politik açıdan Türkiye'ye yönelmiş ve bağımlı olmuş devlet oluşumları çıkarımıza değildir. Türkistan'daki durum bundan farklıdır. Rusya belirgin şekilde zayıflar ve İngiltere Hindistan'dan atılmazsa, İngiliz emperyalizmi tabii ki ekonomik açıdan ümit verici olan ve aynı zamanda Türkistan-Sibirya demiryolu ile kısmen yararlı hale getirilen bu bölgeyi egemenliği altın almaya çalışacaktır. Aslında bu devletler coğrafi konumları gereği gelecekte de Almanya'nın egemenlik sahasına girmemektedirler. Bana göre burada Türk halklarına ve Türkiye'ye dayanan devlet oluşumları desteklenebilir."* bkz. Atilla Oral, Nuri Killigil, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2016, s.403-404

raporuna eklemiştir.¹⁹²

O tarihlerde Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı von Weizsaecker, Bakan Ribbentrop'a yazdığı 1 Ekim 1941 tarihli yazıda Nuri Paşa ile temasın sürdürülmesi önerisinde bulunmuştur. Türk hükümetinin konuya yaklaşımı konusundaki aşağıdaki tespitleri ise dikkate değerdir:

"Nuri Paşa ile son görüşmemizden bu yana Panturancılık hareketinin kendi vatanında da ilgi kazandığı konusundaki izlenimimi aktardım. Fakat Türk devlet adamları baklayı ağızlarından çıkarıncaya kadar biraz daha beklemek istiyorlarmış gibi geliyor. Açıkça Alman birlikleri doğuda daha da ilerlemediği sürece, Rusya'nın Panturancılık sorununun boyutlarının farkına varması halinde buradaki Türk halklarının Bolşevik zulmüne maruz kalmaları ihtimalini önlemek istemektedirler."¹⁹³

Alman Dışişleri Bakanlığı Nuri Paşa'nın kendisinden sonra faydalanmak ihtimalini açık bıraktığı halde, biraz gerçekçi olmayan Pantürkizm'i şüpheyle karşılandığından dolayı, teklif ettiği yardım ve işbirliğinden yararlanamadı. Milli temsilciliklerin teşkiline katkısı daha ziyade von Papen ile olan gayri resmi temaslarından ileri geliyordu. Bu sırada Almanya'nın eski Moskova sefiri Kont Schulenburg sürgündeki siyasetlerden faydalanarak doğu siyasetine tesir etmeye çalışıyordu. 1942'nin ilk aylarında Rus asıllı olmayan harp esirlerinden ve taraf değiştirmiş olanlardan beş lejyon teşkil edildi ve iki özel birlik cephede göreve başladı. Schulenburg'a Gürcü lejyonuna komuta ettiği Birinci Dünya Harbinin şartları geri gelmiş gibi gözüküyordu. 1942 Nisanında Schulenburg Fransa, İtalya, Balkanlar, Türkiye ve İsviçre'de yaşayan bazı mültecilere Berlin'de görüşmelerde bulunmak üzere davetiye gönderdi, Nisan ayının sonu ve Mayıs başında davetlilerin çoğu geldi ve Berlin'in tanınmış oteli Adloniade (Adlon) a yerleştirildiler. Bu yüzden bu teşebbüse "Adloniade" adı verildi.¹⁹⁴

Bu sırada Almanlar Panturanist hareketin önderliği için Macaristan'da yaşayan Sultan II.Abdülhamit'in oğlu Prens Abdülkadir ile de görüşüyorlardı. Berlin'de konuk edilen ve tüm borçları Almanlar tarafından ödenen Prens Abdülkadir'in Nazi işbirlikçisi olarak kullanılması Hitler tarafından pek uygun bulunmasa da yine de yedekte bekletiliyordu. Amerika Birleşik Devletleri FBI Başkanı John Edgar Hoover 22 Mart 1943 tarihli raporunda, Türkiye'nin Almanlara karşı savaşa girmesi halinde Prens Abdülkadir'e "Türk Quisling"i olarak umut bağlandığı yer alıyordu.¹⁹⁵

Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet ve Ali Fuad Erden Paşaların Alman-Rus Cephesini Ziyareti

1941 sonbaharında Almanya, Sovyet Rusya topraklarında hızla ilerlerken Almanya'yı resmi davet yoluyla ziyaret eden ve bu savaşın Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerin kurtuluşu olacağı yönünde değerlendirmeler yapan kişiler de vardı. Nitekim 15 Ekim-5 Kasım 1941 tarihleri arasında bir Türk heyeti Alman-Rus cephesini ziyaret etti.Bu ziyaret, Harp Akademileri Komutanı Korgeneral Ali Fuad Erden, Cumhuriyet ve Posta gazetelerinin askeri strateji yazarı emekli General Hüsnü Emir Erkilet tarafından yapılmıştı.Bu ziyaretin gerçekleştirilmesinde Almanya tarafında von Papen, Türkiye tarafında ise İstanbul Valisi Lütfi Kırdar Erkilet'e yardımcı olmuşlardı Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'de bu seyahate Türk hükümeti adına refakat etmişti.¹⁹⁶

Her iki Türk generalinin 1941 Ekim'inde Rusya Komitesinden Werner Otto von Hentig'in refakatinde doğu cephesinin güney kesimine yaptıkları seyahatin önemi büyük idi. Seyahatin sadece askeri değil siyasi karakteri de vardı. Her iki general her şeyden önce Kırım'ın ve zapt edilecek diğer Türk-Tatar bölgelerinin planlanan siyasi geleceği ile ilgileniyorlardı. Erden'in Harp Akademisinin Komutanı olarak resmen çok ihtiyatlı davranmaya mecbur olmasına karşılık, Emir Erkilet kendisine özel şahıs olarak ve kulis yapmak üzere Türk-Tatar harp esirlerinin gayri resmi temsilcisi olarak refakat ediyordu. Nuri Paşa gibi onlar da Türk-Tatar harp esirlerinin meselesi ile ilgilenmişlerdi. General ErkiletTürkiye'ye döndükten sonra dahisrarla Almanları Sovyet doğu halkları mensuplarının siyasi temsilciliklerinin tesisi için ikna etmeye çalıştı. Nitekim Hentig'e İdil (Volga) Tatarlarının sürgündeki liderleri Ayaz İshaki'yi devreye sokmasını

¹⁹² Atilla Oral, *a.g.e.*, s. 404.

¹⁹³ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.11.

¹⁹⁴ Mühlen, *a.g.e.*, s.62-63.

¹⁹⁵ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s.11-12. Quisling, II.Dünya Savaşında Hitler orduları ile işbirliği yapan Norveç Başbakanının adıdır. Savaştan sonra siyasal sözlüklerde Quisling adı, işgal orduları ile işbirliği yapan siyasetçi anlamında kullanılmaktadır. bkz. s.153.

¹⁹⁶ Süleyman Tüzün, *a.g.e.*, s.197.

tavsiye etti. Ancak İshaki'nin Nazi rejimi ile işbirliği yapmaya karşı olduğunun farkında değildi. Her şeye rağmen Erkilet, ileride Berlin "Kırım Tatar Merkezi" nin çekirdeğini teşkil edecek olan küçük bir Kırım Tatar heyeti için Almanya'ya giriş müsaadesi almayı başardı.¹⁹⁷

Alman-Rus cephesini ziyaret eden Ali Fuad Erden ve Hüsnü Emir Erkilet Türkiye'ye dönüşlerinden bir gün sonra, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da buldukları bir toplantıda Cumhurbaşkanı İnönü'ye cephe ve ziyaretleri ile ilgili bilgi vermiş, izlenimlerini aktarmışlardı. Altı saat süren bu görüşmede İnönü'ye söylenen, savaşı Almanya'nın kesin olarak kazanacağı idi. Erden ve Erkilet'e göre yakında Alman zaferi gerçekleşecekti. Ancak İnönü anlatılanlardan ikna olmadı.¹⁹⁸

Edige Kırimal ve Müstecip Ülküsal'ın Berlin'e Gönderilmesi

Bu dönemde Türk esirlere uygulanan propaganda faaliyetlerine katılmak üzere Almanya'ya gidenler arasında mültecilerden Edige Kırimal ve Müstecip Ülküsal'da bulunuyordu. General Mürsel Bakü, bu konuyu Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'la konuştuğunda; Mareşal Çakmak sivillerden gitmek isteyen varsa gidebileceğini ama Türk subaylarına izin verilmeyeceğini söylemişti.¹⁹⁹

27 Kasım 1941 günü İstanbul'dan hareket eden Edige Kırimal ve Müstecip Ülküsal, 2 Aralık günü Berlin'e vardılar. Alman Dışişleri Bakanlığında çalışan Kazanlı İdris Alimcan ile görüştüler. Bu şahıs, Birinci Dünya Savaşından sonra Almanya'ya yerleşmiş, Türkistan'dan ve İdil-Ural'dan gelen ve Rusya'nın diğer Türk illerinden Almanya'ya ve Berlin'e gelen Türklerin ve özellikle öğrencilerin işleriyle meşgul olmuş, Türkçenin lehçelerinden başka Arapça, Farsça, Rusça ve Almancayı iyi bilen birisiydi. Bu bilgilerinden ötürü Alman Dışişleri Bakanlığında çalışıyordu. Cafer Seyid Ahmet Kırimer, İdil-Ural Türklerinin lideri Ayaz İshaki Beylerle ve yine General Erkilet ile arası iyi değildi.

Bu görüşmede İdris Alimcan kendilerine Rusya'nın gelecek idaresinde Almanya'da iki düşüncenin hâkim olduğunu söyledi. Buna göre; birinci düşünce bütün Rusya'yı bugünkü sınırları içinde bir bütün halinde Almanya'nın bir sömürgeci olarak idare etmek, ikincisi ise Rusya'yı sınırları içinde ve fakat kendi yurtlarında yaşayan milletlere bölerek ve bunlara muhtariyet vererek ayrı ayrı idare etmektir. Birinci düşünceyi ve idare şeklini öneren Rosenberg'in Doğu Memleketleri İdare Bakanlığı idi. İkinci düşünce ve idare tarzı ise Alman Dışişleri Bakanlığında elçilik mensuplarındı. İdris Alimcan söz konusu görüşmede bu konuda son sözün Hitler'de olduğunu, bunu kimsenin bilemeyeceğini söyledikten sonra, Rosenberg'in etrafının Gürcü ve Ermeni milliyetçilerle sarılı olduğu, Rusya meselesinde bunların büyük tesirlerinin görüldüğü bilgisini de kendileriyle paylaştı. Hatta Rosenberg'in insanları üç sınıfa ayırdığını ve buna göre birinci grupta insanları idare etme ve yeni şeyler icat ve keşfetme kabiliyetiyle yaratılmış insanlar ki bunlar Almanlar ve genellikle Arilerdi (Ermeniler ve Gürcüler buna dâhildi). İkinci grupta yaratma ve icat etme kabiliyeti olmayan ve fakat mevcut olanları idare ve gelecek nesillere nakletmek kabiliyeti olan insanlar ki Türkler bu sınıfa dâhildi. Üçüncü ve son grupta ise mevcut şeyleri bozanlar ve yok edenler vardı, bu gruba da Ruslar ve Yahudiler dâhil ediliyordu. Hitler'in de aynı görüşte olması sebebiyle Türklerin durumunun pek parlak gözükmediğini, Sovyet halklarının kaderlerinin tayin yetkisi Hitler ve Rosenberg'in elinde olduğundan Türklerin umduklarını bulamayacaklarını açıkladı.²⁰⁰

Edige Kırimal ve Müstecip Ülküsal, Alimcan'ın yardımıyla Dışişleri Bakanlığında von Henting, Doğu Bakanlığında Prof.Dr. Gerhard von Mende başta olmak üzere birçok yetkili ile Kırım'daki Türklere yardım etmek, teşkilatlandırmak için Kırım'a gönderilmeleri konusunda isteklerini bildirdiler. Fakat Alman yetkililer birtakım gerekçelerle Müstecip ve Edige'yi Kırım'a göndermek istemediler.²⁰¹

Edige Kırimal ve Müstecip Ülküsal'ın 6 Aralık 1941 günü, Rusya Türkleri hakkında bir kitap* yazmış olan ve biraz Türkçe bilen von Mende ile yaptıkları görüşmede von Mende kendilerine, "Tatarlara

¹⁹⁷ Mühlen, *a.g.e.*, s.80-81.

¹⁹⁸ Süleyman Tüzün, *a.g.e.*, s.198.

¹⁹⁹ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.215.

²⁰⁰ Müstecip Ülküsal, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*, Emel Yayını, İstanbul, 1976, s.13-16.

²⁰¹ Nejdet Karaköse, *Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012, s.400.

* Der National Kampf der Russiantürken (Rusya'daki Türklerin Mili Mücadelesi), Prof.dr. Gerhard V.Mende, 1936, Berlin.

Almanya'da 12.yüzyılda oldukları gibi hala vahşi nazarıyla bakıldığını, Kırım'ın savaş alanı olması dolayısıyla oradaki insanların siyasi mukadderatı hakkında henüz bir şey söylenemeyeceğini, Alman orduları tarafından işgal ve zapt edilmiş bulunan Sovyet topraklarının birkaç bölgeye ayrıldığını, Kırım yarımadasının henüz savaş alanı olmaktan tamamıyla çıkmadığından hangi bölgeye katılacağını bilmediğini, kanaatine göre ileride Ukrayna bölgesine sokulacağını" söyledi.²⁰²

Almanlar Müstecib ve Edige Beyleri Türkiye'nin ajanı gibi görmüşler ve kendilerini oyalama taktiği ile geçiştirmişlerdi. Sadece Kırmımlı göçmenlerle görüşmek üzere Müstecib Bey'i Bükreş'e, Edige Bey'i de Polonya'ya gönderdiler. Müstecib Bey Bükreş'te Büyükelçi Hamdullah Suphi Tanrıöver ile görüştü. Hamdullah Suphi Tanrıöver kendisine Romen ve Fin subaylarının anlattıklarına dayanarak savaşı Almanların kaybedeceklerini söyledi.²⁰³ Bu gelişmelerin yanı sıra tekrar Alman yetkililerle görüşmek üzere girişimde bulunan Nuri Paşa, Almanların gerekli izni vermesi üzerine 1 Nisan 1942'de tekrar Berlin'e geldi. Berlin'de kaldığı pansiyonda 12 Nisan 1942 günü bir toplantı yaptı. Bu toplantıya Müstecib Ülküsal, Edige Kırmımlı, İdris Alimcan, Dr.Ahmet Temir, Hilal Münşi, Abdürrahim Gökçay, Sabık Miralay Kazım Beyler katıldı. Toplantı sonunda,

"Bütün Türk illeri temsilcilerinin (Dilde, Fikirde, İşte Birlik) şiarını esas tutarak bir cephe halinde hareket etmeleri; buna aykırı olan tutum ve davranışlara karşı direnmeleri, Ezeli Türk düşmanı olan Rusluk ve Bolşevikliğin yıkılması ve Rusya'nın parçalanması ve bundan Türk dünyasının yararlanması sağlamak için bu düşmanla savaş halinde olan Alman milletine elden gelen her türlü yardımı esirgemeyip yapmaları, Türk dünyasının Almanlar için gerekli ve faydalı olduğunu ve olacağını her vesile ve imkânla Almanlara anlatmaları, Almanlar ile Türklerin Ruslar ve Bolşevikler karşısında menfaat ve mazarrat bakımından işbirliği yapmalarının gerekli ve yararlı olduğunu daima telkin etmeleri ve Almanları buna inandırmaya çalışmaları, Temsilcilerin her perşembe akşamı Berlin Türk Kulübünde toplanmaları, Elde edilen ve öğrenilen bilgileri ve haberleri birbirlerine aktarmaları" karar altına alındı.²⁰⁴

Nuri Paşa yapmış olduğu toplantıyla Berlin'deki Türk temsilcileri arasında birlik ve beraberlik sağlamaya çalışıyordu. Ancak alınan kararlara ve beklentilere rağmen Alman makamlarından gereken destek gelmedi. Hatta Türk temsilcilere karşı duydukları tereddüt ve güvensizlik arttı. Almanların olumsuz davranışlarına rağmen Müstecib ve Edige Beyler, Kırım'a gitmek için çalışmalarına devam ettiler. 24 Nisan günü Alman Dışişleri Bakanlığında von Schulenburg'un müsteşarı Hervarf'a yaptıkları ziyarette, Kırım'ın idaresinin ve işlerinin Rosenberg'e verildiğini öğrendiler. Buna göre, Kırım'la ilgili bütün faaliyetler Doğu Bakanlığına verildiğine göre, Kırım'a gidiş işlemlerine yeniden başlanacaktı. Kendilerinin özel maksatlı gönderildiğini düşündüklerinden Kırım'a gitmelerini Almanların arzu etmedikleri ve bu gidişe engel olmak için çeşitli bahaneler aradıklarını değerlendirdiler. Tek dayanakları Prof.von Mende idi. Nitekim 29 Nisan 1942'de Prof. Mende'ye yaptıkları ziyarette o da şu tavsiyede bulundu:

"Siz yalnız Kırım Tatarlarının işleriyle uğraşınız. Türkçülük siyasetiyle, Türk illerinin siyasi birlik mukadderatıyla uğraşmayınız. Pantürkizm, Panislamizm gibi işlerin zamanı değildir. Bütün Türklerin birbirlerini sevmeleri tabiidir. Bunu ben anlarım, ama bunu burada anlayan ya yoktur veya çok azdır. Türklerin siyasi bakımdan birleşmelerinin tabii olduğunu burada kabul eden ve edecek olan kimse de yoktur. Türkiye ile fazla ve sıkı münasebette bulunmanız da iyi değildir. Oradan gelenlere daima şüphe ile bakılıyor. Nuri Paşa'nın toplantılarınızda söyledikleri burada asla hoş karşılanmamıştır. O'nun söylediklerini ve düşüncelerini burada anlayan ve kabul eden kişi çok azdır. Kırım, stratejik bakımdan çok önemli bir yer olduğundan daha bir müddet ordunun idaresinde kalabilir ve bu yüzden sizin oraya gitmeniz de gecikebilir."²⁰⁵

Müstecib Ülküsal ve Edige Kırmımlı dışında Almanya'dan beklenti içine girip Berlin'e gelen bir diğer kişi de Mehmet Emin Resulzade idi 26 Mayıs 1942 'de Berlin'e gelen Resulzade, bir müddet temas ve faaliyetlerde bulunduktan sonra durumu anladı ve Bükreş'e döndü.²⁰⁶ Almanlar daha sonra sadece Edige Kırmımlı'nın Kırım'a gitmesine izin verdiler. Müstecib Ülküsal ise 1942 Ağustos ayında Türkiye'ye döndü. Nuri Paşa ise Almanların katı tutumu nedeniyle Haziran 1942'de isteklerini azaltarak Almanlardan Sovyetler

²⁰² Müstecib Ülküsal, a.g.e., s.20-21.

²⁰³ Nejdet Karaköse, a.g.e., s.400.

²⁰⁴ Süleyman Tüzün, a.g.e., s.201.

²⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, s.47.

²⁰⁶ Süleyman Tüzün, a.g.e., s.201.

Birliğin Müslüman bölgelerinde Türkiye'nin kültürel etkide bulunmasını, Kırım ve Kafkasya'nın bağımsız olmasını talep olarak sundu. Ayrıca Almanlara fabrikasındaki işçilerin Sovyetler Birliğinde sabotaj eylemlerine girebileceğini de teklif etti. Erkiyet Paşa'da 24 Temmuz 1942'de von Papen ile aynı konuda görüştü. Fakat Almanlar, hem Kafkasya'daki kaynakları paylaşmamak, hem de Türk hükümeti Turancılığı uygun gören resmi bir açıklama yapmadığından ve Sovyet Rusya'ya karşı savaşa istekli olmadığından bu teklifleri uygun görmediler. Dolayısıyla Almanlarla görüşmelerinden bir sonuç elde edemeyen Nuri Paşa'da 1942 Haziran ayında Türkiye'ye döndü.²⁰⁷

Alman Dışişleri Bakanlığı ile Doğu Bakanlığı Arasındaki Çekişme ve Sonuçları

Adloniade olayı, Alman Dışişleri Bakanlığı ile Şark Bakanlığı arasında uzun zamandan beri gizli sürmekte olan çatışmayı açık bir kavgaya dönüştürmüştü. Rosenberg sadece kendi yetki sahasının çiğnenmesine değil aynı zamanda Dışişleri Bakanlığının, Doğu Bakanlığının istihdam ettiği bazı doğuluları kendi tarafına çekmiş olmasına da kızılıyordu. Örneğin Schulenberg, Türkistanlı Veli Kayyum'u daha çok mülteci toplaması için Paris'e yollamıştı.

Rosenberg, Dışişleri Bakanlığının kendi yetki sahasını ihlalini Hitler'e şikâyet etti, o da Dışişleri Bakanlığının işgal altındaki Sovyetler Birliği'nin meseleleriyle her türlü ilgilenişini yasakladı. Rosenberg, Rusya Komitesinin lağv, mülteciler hakkındaki bütün dosyaların teslim ve Dışişleri Bakanlığının bütün temsilcilerinin Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki bölgelerinden çekilmesi gibi yeni taleplerde bulundu. Müteakiben 28 Temmuz 1942 tarihli düzenlemeyle işgal altındaki Sovyet bölgeleri ile ilgili meselelerin harici temsilciliği Alman Dışişleri Bakanlığına bırakılıyordu. Harici siyasetle ilgili veya askeri bütün diğer meseleler koordineli yürütülecek, sadece doğu bölgelerinin sivil idaresi yalnızca Doğu Bakanlığının uhdesinde olacaktı. Böylece büyük ölçüde devre dışı bırakılmış olan Dışişleri Bakanlığının diplomatlarına sadece Ankara ve Kabildeki misyonlarla belli bir hareket sahası kalmıştı.²⁰⁸

Milli Temsilciliklerin Kurulması

Bu gelişme sonrasında Adloniade Otelinin misafirleri Doğu Bakanlığına devredildi. Rosenberg'in sempatiyle yaklaşmadığı bu grupla, bakanlığın Kafkasya Dairesi Başkanı Profesör von Mende iyi ilişkiler kurdu. Mende 1942 Ağustosunda Sovyet savaş esirlerine uygulanacak muamelenin saptanması ve çıkacak sorunların çözümü için "Doğu Milletleri Mensupları Merkezi (ZAVO) nin kurulmasını sağladı. Daha sonra da yeni kurulan "Yabancı Kavimler Dairesi"nin başına getirildi. Milli Temsilcilikler kuruldu. Doğu lejyon birliklerindeki asker sayısı 1943 yılında üç yüz bini, bir yıl sonra da bunun iki katını aşacaktı.²⁰⁹

Rosenberg doğuda geleceğin Alman sömürge hâkimiyetini tanımlarken mağlup milletlerin siyasi temsili meselesini dikkate almamıştı. Bunun nedeni milli komiteler ve benzeri kuruluşların Almanların Sovyet milliyetlerini muhatap olarak kabulü manasına geleceği idi. Nazi rejimi ise bu geleceğin sömürge halklarına bu hakkı tanımak istememişti. Mesele Sovyet doğu halkları mensuplarının Alman-Sovyet Harbinin başlangıcından itibaren artan bir ölçüde askeri, idari ve siyasi fonksiyonlarını elde etmeleriyle başlamış ve iki yıl içinde (1941-1943) giderek sevk organları ihdas edilmesine varmıştı. Öncesinde lejyonları saymak gerekmektedir. Bu organların teşkilleri ve görev yapmaları artan bir ölçüde mültecilerin ve sabık harp esirlerinin asker yazma komisyonlarında, tercüme heyetlerinde ve çeşitli ilgili kuruluşlarında çalışmalarını gerektirmişti. Bu teşkilatların fonksiyonları milli komiteleri yaratmıştı. Dış ülkelerdeki mülteci teşkilatları milli temsilciliklerin tesisine bazı katkılarda bulunmakla beraber doğrudan doğruya katılmamışlardır. Harici arabuluculuk teşebbüslerinin ve karşı istihbaratın temaslarının yanı sıra Doğu Bakanlığının harp esirleri komisyonları da daha sonraki milli temsilciliklerin oluşmasını kolaylaştırmıştır.²¹⁰

Almanya bu dönemde Türkiye'yi kendi tarafına çekebilmek için üçayaklı bir taktik izlemiştir. İlk olarak olası bir Türk-Sovyet yakınlaşmasını önlemek amacıyla Kasım 1940 tarihli Hitler-Molotov görüşmelerinde Sovyetlerin Almanya ile anlaşma yapmak için Boğazlar üzerinde öne sürdükleri talepleri açıkladı. İkincisi, Türkiye'deki Turancı akımları teşvik etti.²¹¹ Üçüncüsü de, ellerinde tuttıkları Ege

²⁰⁷ Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif gelen, Onur Yayınları, 1978, s.209.

²⁰⁸ Mühlen, a.g.e., s.69-70.

²⁰⁹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.216.

²¹⁰ Mühlen, a.g.e., s. 81*82.

²¹¹ *Gizli Belgeler, Almanya Dışişleri Arşivinden Almanya'nın Türkiye Politikası, 1941-1943*, çev. Muammer Sencer, May

adalarından bazılarını Türkiye'ye vermeyi teklif etti. Ancak Türk Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, von Papan'le 27 Ağustos 1942'de yaptığı görüşmede Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık takip etmesinin şart olduğuna inandığını belirtiyordu. Duruma sinirlenen Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Eylül 1942'de von Papan'e gönderdiği talimatla SSCB Türkleri konusunda Türk hükümetiyle yaptığı görüşmeleri durdurmasını bildirdi. Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı bir sonuç vermemekle birlikte, 1942 sonbaharından itibaren bu sefer Müttefiklerin baskısı artmaya başladı. Özellikle Alman ordusunun Stalingrad Savaşını²¹² kaybetmesinden sonra Müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başladılar. Doğal olarak Türkiye'de stratejik konumu nedeniyle bu planların içinde yer almaktaydı.²¹³

Sonuç:

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucuna Almanya aleyhinde büyük ölçüde etki eden Alman-Sovyet Savaşı sırasında Berlin, Türk mültecilerle Alman Dışişleri ve Doğu Bakanlığının yoğun ilişkilerine sahne olmuştu. Aslında işgal edeceği Sovyet topraklarında Türk kökenli topluluklara özerklik vermeyi bile düşünmeyen Almanlar, bu niyetleri açığa çıkıncaya kadar kendileriyle işbirliği yapan Türkçü liderleri güçlü bir propaganda aracılığıyla kendi politikaları için kullandılar. Diğer taraftan Almanya Sovyet Rusya'ya saldırınca o zamana kadar Sovyet yönetiminden memnun olmayanlar da bu gelişmelerden yarar sağlamayı umdular.

Dönemin Türk hükümeti -zaman zaman Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ya da Hüsrev Gerede gibi büyükelçilerin beyanlarından da anlaşılacağı gibi- Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerin geleceğine ilgi gösterdiğini belirtmişti. Ancak bu yaklaşım, dış politikada Almanya'ya yönelik bir taktik idi. Çünkü iktidar, Rus hâkimiyetinde yaşayan Türklerle ilgili olarak atılması gereken adımlar ortaya çıktığında Türkiye'nin bundan zarar görüp görmeyeceğini hatta Türkiye'nin savaşa katılmak zorunda kalıp kalmayacağını hesapladı. Bu nedenle Sovyet Rusya'da yaşayan Türklerin durumu, Türk iktidar çevrelerinde ikinci planda kaldı.

Pantürkist düşüncenin temsilcileri ve üyeleri ise bu süreçte Almanya ile işbirliğinde bulunarak Türk toplulukların geleceğinde söz sahibi olacaklarını düşündüler. Onlarla birleşmek mümkün olmasa da bağımsızlıklarına kavuşmaları için gayret gösterilmesi gerektiğine inandılar ve bu yolda imkânlar araştırdılar. Bu düşüncelerle bir takım teşebbüsleri oldu, ancak sonuçta hayal kırıklığına uğradılar. Aynı şekilde Almanya da Sovyet Rusya'ya karşı bu grupları kullanmaya çalıştı, sonuçta her iki grupta amaçların ulaşmadan savaş sona erdi. Savaş süresince ve sonrasında en büyük yıkımı, başta Kırım Türkleri olmak üzere Bolşeviklerle Naziler arasında kalan ve vatanlarından mahrum kalan Türkler yaşadı.

Türkiye açısından diğer önemli bir sonuç ise savaş sırasında Turancılık faaliyetleri konusunda yaşanan fikir tartışmalarının ve gruplaşmaların, savaş sonrasında iç siyaseti meşgul edecek çekişmelerin, dava, soruşturma ve tutuklamaların da fitilini ateşlemesi oldu.

Yayımları, İstanbul, 1968, s. 47. Bu dönemde Almanya tarafından büyük ve gizli mali destekle bir Turancı hareket geliştirmeye çalışılmakta, Ribbentrop'un ifadesiyle “mali durumları bozuk olan Türkiye'deki dostlarımızı desteklemek için” von Papan'e 5 milyon altın Mark yollanmaktaydı.

²¹²1942 yılının sonlarına doğru, Almanlara sempatiyle bakan ve Doğu Cephesini Hitler'in davetlisi olarak gezmiş bulunan Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Ankara'da bulunan Alman askeri ataşesine, “Stalingrad kesin olarak bir stratejik nokta değildir, kuvvetlerinizin hatta ordunuzun burada oyalanması önemli bir hata olmuştur.” demiştir.

²¹³Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Cilt I: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994, s. 411-412. Stalingrad Muharebesi 1942 kışından 1943 başına kadar sürdü. Sovyet güçleri Alman 6.Ordusunu çembere alınca, 1943 Ocak ayında 6.Ordu 22 generali, aç ve donmak üzere olan 91 bin askeriyle teslim oldu. Stalingrad seferi Almanlara 500 bin askere mal olmuş ve özgüvenlerini yok etmişti. Rusların bu seferde kaybı 1000000'a varmıştı ama moralleri zirveye çıkmıştı. Stalingrad halkı büyük kayıp vermişti. Alman hava kuvvetlerinin kenti bombalaması sonucu kent halkından 40 bin kişi ölmüştü. Stalin sivil halkın tahliyesini ret etmiş, kalıp direnmelerini istemişti. Almanlar ise partizan faaliyetlerine katıldıklarından kuşkulandıkları herkesi idam ettiler. 60 bin sivil çalışmaya kamplarına sürdüler. Stalingrad direnişinden sadece 10 bin kişi sağ çıkabildi. Bu 10 bin kişi arasında anne ve babası da sağ kalmış sadece 9 çocuk bulunuyordu. Bkz. Michael S.Neilberg, *Dünya Tarihinde Savaş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.124-125.

KAYNAKLAR

- Armaoğlu, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, C.I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1994.
- Ataöv, Türkkaya *Türk Dış Politikası (1939-1945)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam: İsmet İnönü*, C:2, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1967.
- Aydın, Mustafa, “1939-45’de İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası Cilt:1 (1919-1980)*, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- “Beyoğlu’nda Casuslar Kol Geziyordu”, *Atlas Tarih*, Doğan Yayıncılık, S.27, Haziran/Temmuz 2014.
- Çınar, Burak, *İkinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi ve Türkiye*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Esmer, Ahmet Şükrü -Oral Sander, “1939-1945 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Armağan Yayınevi, Ankara, 1993.
- Gizli Belgeler, Almanya Dışişleri Arşivinden Almanya’nın Türkiye Politikası, 1941-1943*, çev. Muammer Sencer, May Yayınları, İstanbul, 1968.
- Glasneck, Johannes, *Türkiye’de Faşist Alman Propagandası*, çev. Arif Gelen, Onur Yayınları, 1978.
- Hart, Basil Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016.
- İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, yay.haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, İstanbul, 2016.
- Karaköse, Nejdet, *Nuri Paşa (Killigil)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kılıç, Sezen, *Hitler’in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kırımlı, Hakan, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Kuneralp, Zeki, *İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.
- Macksey, Kenneth John, *II. Dünya Savaşı’nda Askeri Hatalar*, çev. M. Tanju Akad, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Mende, von Gerhard, *Komünist Bloktaki Milliyet ve Mefkûre*, çev. Fethi Tevetoğlu-Aziz Alpaut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.
- Mumcu, Uğur, *40’ların Cadı Kazanı*, Um:Ag Vakfı Yayınları, 23.Baskı, Ankara, 2014.
- Mühlen, von zur Patrik, *Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Mavi Yayınları, Ankara, 1984.
- Neilberg, Michael S., *Dünya Tarihinde Savaş*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.
- Oral, Atilla, *Nuri Killigil*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye’nin Yakın Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 89.
- Plievier, Theodor, *Hitler’in Moskova Seferi*, çev. Samih Tiryakioğlu, Başkan Yayınları, İstanbul, 1985.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, 27.Baskı, Ankara, 201.
- Sarınay, Yusuf, "Turan", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, C:41, İstanbul, 2012.
- Tekeli, İlhan -Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, Birinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 20013.
- Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- Tüzün, Süleyman, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Dış Türkler Tartışmaları (1939-1945)*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2005.
- Ülküsal, Müstecib, *İkinci Dünya Savaşında 1941-1942 Berlin Hatıraları ve Kırım’ın Kurtuluş Davası*, Emel Yayını, İstanbul, 1976.

18'İNCİ VE 19'UNCU YÜZYIL OSMANLI-RUS SAVAŞLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ
VE
OSMANLI DEVLETİ'NİN YIKILMA SÜRECİNE ETKİLERİ

Levent ÜNAL*

Özet

Tarihte Türk-Rus münasebetlerinin genel karakteri; Rusya'nın kuruluşundan beri güneye sarmak ve sıcak denizlere çıkmak istemesi sebebiyle Türklerle devamlı çatışma şeklindedir. Rusya'nın güneye sarmak hedefi başlıca üç bölgede toplanmıştır: Boğazlar, Balkanlar ve Doğu Anadolu.²¹⁴

18.yüzyıldan 20.yüzyıla değin Osmanlı İmparatorluğu son iki asrında en çok Rusya ile savaştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran en önemli dış etken Osmanlı-Rus harpleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler:Osmanlı-Rus Savaşları, Balkan Cephesi, Kafkas Cephesi, Gerileme Dönemi, Kırım.

General Characteristics of the 18th and 19th Century Ottoman-Russian Wars and the Effects of the Ottoman State's Demolition Process

Abstract:

General character of Turkish-Russian relations in history; since Russia was founded, it has been in constant conflict with the Turks because of the desire to sail to the south and to go out to the hot waters. The goal of Russia's sagging to the south is mainly concentrated in three regions: the Straits, the Balkans and the Eastern Anatolia.

From the 18th century to the 20th century, the Ottoman Empire fought the most in the last two centuries. Therefore, the most important external factor accelerating the collapse of the Ottoman Empire was the Ottoman-Russian wars.

Key Words:Ottoman-Russian Wars, Balkan Front, Caucasian Front, Decline Period, Crimea.

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyıla kadar kuzey komşusu Rusya'nın askerî üstünlüğünü daima üzerinde hissetti. Çekirdeğini yeniçerilerin oluşturduğu eski merkez ordusu gibi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında kurulan yeni düzenli birliklerde bu güç dengesizliğine çare olmadı.Zaman geçtikçe Rus tehdidi daha da arttı ve Osmanlı ancak küçülerek varlığını koruyabilir hale geldi. Her savaş sonrası ya topraklarının bir parçası koptu ya da bir azınlık yeni imtiyazlar elde etti.

Bölgedeki güç dengesini alt üst eden en önemli gelişme Karadeniz'in bir Osmanlı gölü olmaktan çıkması oldu. Kırım'ın işgali ile birlikte Karadeniz'in kuzeyini hâkimiyeti altına alan Rusya'nın sonraki hedefi; batıda Balkanlar, doğuda Kafkasya üzerinden güneye inmektir. Ancak Boğazların Rusya hâkimiyetine girmesi Avrupa güç dengesini alt üst edecektir. Dolayısıyla 18. ve 19. asırlarda Rus ilerlemesi karşısında durmakta zorlanan Osmanlı Devletinin muhtemel çöküşü, Avrupa diplomasisinin önemli gündem maddelerinden birisi haline geldi.

Osmanlı Devleti, Kırım'ın kaybedilmesinden sonra askerî ve siyasi stratejisini, topraklarını kuzey komşusu Rusya'dan korumak üzerine inşa etti. Taarruz gücüne sahip olamadığından işgalci Rus ordusunu topraklarından atamadı; düşmanın bir şekilde geri çekilmesini beklemek zorunda kaldı. Düşman ordusu ise ancak Avrupalı Devletlerin aracılığı ile ya da ağır barış andlaşmaları sonunda Osmanlı topraklarından çıktı.²¹⁵

18.Yüzyıla Kadar Osmanlı-Rus İlişkileri

Uzun süre Altın Ordu Devleti'nin egemenliği altında kalan Moskova Knezliği 15. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenerek Rusya Devleti'ne dönüşmüştür. Bundan sonra Rusya 16. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe büyümeye başlamış, 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlıklarını, 1678'de Ukrayna'yı ele geçirmiş ve büyük bir kara devleti haline gelmiştir.²¹⁶ Rusya'nın bu denli büyümesi kaçınılmaz olarak iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Nitekim bu karşılaşma 16. yüzyıldan itibaren gittikçe gelişmiş ve 17. yüzyıl

*Dr.(E) Kur.Alb. Milli Savunma Üniversitesi, unallevent11@gmail.com

²¹⁴Haluk F.Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul, 1968, s.21.

²¹⁵İbrahim Köremzli, Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878), Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918) içinde, Gültekin Yıldız (Ed.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 181-182.

²¹⁶Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 66.

içinde tam bir rekabet ve düşmanlık halini almıştır.²¹⁷

İlk Osmanlı-Rus çatışması 1569 Ejderhan Seferi olmuş, ilk barış da (Bahçesaray Andlaşması) 1681’de yapılmıştır. 1687’de Rusya, İkinci Viyana Kuşatması sonrası Türklere karşı Avrupa devletlerinin kurduğu Kutsal İttifak’a girerek Osmanlı Devleti ile savaşmaya başlamıştır. Diğer devletlerle 1683 yılından beri süren bu savaşlar sonucunda Kutsal İttifak üyeleri ile 1699’da Karlofça Andlaşması yapılmıştır. Buna paralel olarak İstanbul’da 13 Temmuz 1700 tarihinde Osmanlı-Rus Andlaşması imzalanmıştır. Andlaşmaya göre Azak Rusya’ya bırakılmıştır.²¹⁸

18.Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları

18 yüzyılda Ruslarla dört savaş yapıldı. Bunlar;

- 1711 Prut Seferi,
- 1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı,
- 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı,
- 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı oldu.

Prut Seferi (1711)

Kırım Hanı’nın, I. Petro’nun Osmanlılar aleyhine giriştiği faaliyetleri anlatan bir raporu padişaha göndermesi ve 1709 Poltova muharebesinde Ruslara yenilerek Osmanlı Devleti’ne sığınan İsveç Kralı’nın kışkırtmalarıyla 1711 yılında Rusya’ya savaş açıldı. Rus ordusu Prut Nehri’nin daire çizen kolu üzerinde üç kilometrekarelik bir sahada sıkıştırıldı. Ruslar bu ümitsiz durumda seferin başındaki Baltacı Mehmed Paşa’ya barış teklifinde bulundular. Rusların barış isteği kabul edildi. 23 Temmuz 1711’de imzalanan Prut Andlaşması’na göre Azak Kalesi Ruslardan alınacak, Osmanlı sınırındaki Rus kaleleri yıkılacak, Rusya Lehistan’a müdahale etmeyecek, İsveç Kralı’nın ülkesine dönmesine müsaade edilecek ve Rusya eskiden olduğu gibi Kırım Hanlığına vergi verecekti. Ancak anlaşmanın yürürlüğe girmesinde Rusya sürekli ayak sürtüdü. Anlaşma şartlarının yerine getirilmesi için 1712 ve 1713’de iki defa daha Rusya’ya harp ilan edildi. Savaş tehdidiyle anlaşmanın ancak bir kısmı maddeleri uygulatılabildi. 27 Haziran 1713’te Edirne’de yapılan görüşmeler sonucunda gerçek anlaşma yapıldı.²¹⁹

1736-1739 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı

İttifak halinde Osmanlı Devleti’ne saldıran Rus ve Avusturya kuvvetleri karşısında Osmanlı Devleti, kuvvetlerinin ağırlığını Avusturya üzerine vererek savaşa girdi. Türk ordusu karşısında dayanamayan Avusturya 1739’da barış istedi ve Pasarofça muahedesiyle almış olduğu Sırbistan ve Batı Eflak topraklarını iade etmek zorunda kaldı.²²⁰

Osmanlı karşısında tek başına kalan Rusya da, İsveç’ten bir saldırı beklediği için Niş Andlaşması’nı imzaladı. Rusların Karadeniz’e çıkmaları önlenmiş oldu.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı

Lehistan’da çıkan ayaklanma sonucu Rus askerlerinin önünden kaçarak Osmanlı’ya sığınan Lehlileri takip eden Rusların Osmanlı topraklarına saldırması ve Balkan milletlerini isyana kışkırtması üzerine 1768’de Rus seferinin açılmasına karar verildi.²²¹

Osmanlı-Rus Savaşı altı yıl sürdü. Bu sürede Ruslar Eflâk ve Buğdan’ı ele geçirerek Kırım’ı işgal ettiler. Öte yandan Rus donanması Baltık’tan hareketle Akdeniz’e geldi. Çeşme’de demirli bulunan Türk donanmasına saldırdı. Babıali telaşa düştü ve barış istedi.²²²Uzun sürmeyen görüşmeler sonunda ertesi gün Bükreş Konferansı’nda belirlenen temel noktalar üzerinde anlaşma sağlandı.²²³ Ancak andlaşma 21 Temmuz 1774’de imzalandı.

Küçük Kaynarca Andlaşması’nın en ağır maddesi Kırım’ın bağımsız bir statükoyasokulmasıydı. Bu durum gelecekteki Rus işgalinin de habercisiydi. Ruslara ayrıca Boğazlardan ticaret gemilerini serbestçe

²¹⁷Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1

²¹⁸Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, s. 66.

²¹⁹Erhan Afyoncu, Osmanlı Tarihi (1302-1922), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 187-188.

²²⁰Haluk F.Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s. 56-57.

²²¹Samiha Ayverdi, Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 232.

²²²Haluk F.Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.58.

²²³J.Von Hammer, Osmanlı Tarihi, Kamer Yayınları, İstanbul, 2015, s. 472.

geçirme, İstanbul’da daimi bir elçi bulundurma gibi haklar da verilmişti. Kapitülasyonlardan istifadeye de başlayacak olan Rusya’ya üç sene içerisinde 4,5 milyon ruble savaş tazminatı da ödenecekti.²²⁴

Ruslar, Küçük Kaynarca Andlaşması’ndan sonra Avusturya ile Osmanlı topraklarını paylaşmak için anlaşma yaparak 1783 yılında Kırım’ı kendi topraklarına kattığını dünyaya ilan etti.²²⁵

1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşı

Çariçe Katerina kazandıklarıyla yetinmek istemedi. Avusturya’nın yeni imparatoru II. Jozef ile anlaşarak Grek projesi adı altında Osmanlı Devleti’ni parçalamaya yönelik bir plan hazırladı. Kırım’ı kendisine bağlayan Rusya, Gürcistan’a asker çıkardı. Mısır, Eflak ve Buğdan’da Rus konsolosları halkı isyana teşvik ettiler.²²⁶ Yedi Yıl Savaşları’ndan yeni çıkan İngiltere’nin o dönemde Rusya’ya karşı doğrudan bir müdahalesi söz konusu değildi. Fransa’nın da İngiltere’den farklı bir durumu yoktu.²²⁷ Rusya’nın yayılmacı politikalarından en çok çeken Prusya ise eskisi kadar güçlü olmadığı gibi, 1786 yılında Büyük Frederik’in ölmesi ile büsbütün zayıf kalmıştı.²²⁸

İngiltere’nin de telkini ile Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya’ya harp ilan etti. Savaşta Rusların hedefi Hotin, Bender, Özi kaleleri ile Tuna’ya kadar Buğdan, Avusturyalıların hedefi ise Adriyatik Denizi ile Hotin arasındaki sahada Türklere engel olmaktı. Türkler ise Kırım’ı kurtarmak ümidindeydiler.²²⁹ Osmanlı Devleti başlangıçta bazı mevzi zaferler kazanmasına rağmen savaşı kaybetti.²³⁰ Bu savaşla birlikte Osmanlı-Rus mücadelesi Kafkasya’da da gerçek anlamda başlamış oldu. Anapa Rusların eline düştü.²³¹ 1791 de Avusturya Zıştovi Andlaşmasını imzalayarak savaştan çekildi.²³² Daha sonra Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 1792 yılında Yaş Andlaşması yapıldı. Buna göre; Kırım’ın Rusya’ya ait olduğu kabul edildi ve Dinyester Nehri iki devlet arasında sınır olarak belirlendi. Osmanlı Devleti’nin Kırım üzerindeki bütün haklarını kaybetmesiyle Ruslar Karadeniz yoluyla İstanbul ve Boğazları tehdit edebilecek güce ulaşmış oldu.²³³

19. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları

19. yüzyılda da Ruslarla dört savaş yapıldı. Bunlar;

- 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı,
- 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı,
- 1853-1856 Kırım Savaşı,
- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı oldu.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı

1799’da Fransızların Mısır’dan çıkartılması için Osmanlılara destek veren Rusların Akdeniz’e yerleşme çabaları, Mora’daki Rumları kıskırtmaları ve Boğazlar’dan geçiş hakkını daimi hale getirmek istemeleri, İngilizlerin Mısır’a yerleşme gayretleri İstanbul’da tedirginlik doğurdu. III. Selim bu durum karşısında Fransa ile 1802’de anlaşma gereği hissetti. Bu durum Ruslarla arayı açtı. Fransa’nın Jena’daki zaferinden destek alarak 26 Aralık 1806’da Rusya’ya savaş ilan etti.²³⁴

Bu durumda Rusya iki cephele savaş durumuna düştü. Bir yandan Napolyon’la uğraşırken, öte yanda Osmanlılarla savaşıyordu. Bu hal İngiltere’nin hoşuna gitmedi donanmasını Çanakkale önüne göndererek Osmanlı devletine ultimatom gönderdi. Barış yapıncaya kadar Boğazların İngiltere’ye, Eflak ve Buğdan’ın da Rusya’ya terkinin istedi. Fransa’nın da desteğiyle Osmanlı Devleti bu baskıya karşı koyunca İngilizler daha ileriye gidemediler. İngiliz donanması bu başarısızlığı örtmek için Mısır’a asker çıkardıysa da sonrasında çekilmek zorunda kaldı.²³⁵

²²⁴ Erhan Afyoncu, Osmanlı Tarihi (1302-1922), s. 217.

²²⁵ <http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/lehistan-sorunu-ve-osmanli-rus-savasi-1768-774/> (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2017).

²²⁶ Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.60.

²²⁷ Serhat Kuzucu, Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 121.

²²⁸ Ali İhsan Bağış, Rusların Karadeniz’de Yayılması Karşısında İngiltere’nin Ticari Endişeleri, I. Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Ankara, 1980, s. 2; Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.18.

²²⁹ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947, s. 22.

²³⁰ Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.61.

²³¹ İbrahim Köremezli, Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878), s. 192.

²³² Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.61.

²³³ <http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/osmanli-rus-ve-osmanli-avusturya-savaslari-1787-1792/> (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2017).

²³⁴ Erhan Afyoncu, Osmanlı Tarihi (1302-1922), s. 224-226.

²³⁵ Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.73.

Savaşta Hotin, Bender, Akkerman ve Anapa gibi güçlü Osmanlı kalelerini alan Ruslar, bu sefer mücadeleyi Güney Kafkasya'ya da taşıdı. 1812 yılına gelindiğinde Ruslar; Tuna üzerinde Rusçuk ve Silistre, Kafkasya'da Sohumkale ve Soğucak'ı alarak hem Kafkasya hem de Tuna Cephesi'ne ağırlıklarını koymuşlardı. Diğer taraftan Ege Denizi'nde faal Rus donanması Amiral Senyavin kumarcasında Çanakkale Boğazı önlerindekiydi.²³⁶

Artık Osmanlı Devleti yorulmuştu. 1811 yılı sonlarına doğru barış istemeye başladı. Rusya da yaklaşmakta olan Fransız tehlikesi karşısında buna yaklaştı. İki devlet arasında başlayan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti hafifletilmiş Rus önerilerini kabul etti.²³⁷ Böylece 16 Mayıs 1812'de Bükreş Andlaşması imzalandı. Rusya Baserabya'yı aldı. Eflak Buğdan'ı Osmanlı Devleti'ne iade etti. Prut iki devlet arasında sınır kabul edildi. Evvelce Ruslara güvenerek isyan eden Sırp tebaası için de Osmanlıların bazı imtiyazlar vermesi kabul edildi.²³⁸

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı

19. yüzyıl başlarında Balkanlar'da yayılan milliyetçi akımlar, başta Ruslar olmak üzere Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ile kısa sürede peş peşe isyan ve ayaklanmalara yol açtı. 1821'de çıkan Mora isyanında Rusya, İngiltere ve Fransa da isyancıların tarafını tutarak Osmanlı Devleti'ne baskı yaptılar.²³⁹

İsyanı bastırmada yetersiz kalan Osmanlı yönetimi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa 1825'te Osmanlı ve Mısır kuvvetleriyle Mora'ya çıkarak asileri tenkil etmeye başladı. Bu sırada İngiltere ve Rusya Mora'nın özerk olması konusunda anlaşmışlardı. Sonra anlaşmaya Fransa da dâhil oldu.

Osmanlı Devleti'ne özerklik konusunda verdikleri notanın reddedilmesi üzerine oluşturulan müttefik donanma 20 Ekim 1828'de Navarin'de demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Osmanlıların Rumlara özerklik verilmesini yine reddetmesi üzerine Rusya 26 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.²⁴⁰ Esasen daha önce savaşa karar vermiş ve kuvvetlerini sınırda hazırlamış olan Rusya orduları ile Osmanlı-Rus sınırını teşkil eden Prut nehrini geçerek Buğdan'a saldırdı. Kırım bölgesinde de deniz yolu ile gönderdiği kuvvetlerle Kafkasya kıyısında Osmanlı Devleti'ne ait Anapa Kalesi'ni sıkıştırmaya başladı. Osmanlı Devleti de 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya harp ilan etti.²⁴¹

Rus ordusu 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına girdikten sonra hızla ilerleyerek Buğdan'ı aldı, Eflak'a girip Bükreş'i işgal etti. Ruslar ancak Ekim 1828'de Silistre'de durdurulabildi. Diğer taraftan Rus kuvvetleri Kafkas cephesinde de ilerleyerek 1828 yazında Anapa, Poti, Ahıska ile Karadeniz kıyısındaki kaleleri aldılar ve Kars'a girdiler.²⁴²

Ruslar 1829 yazında savaşta yeni başarılar elde ettiler. Temmuz ayında Balkanları aşmış ilk defa batıda Edirne'ye, doğuda Erzurum'a kadar geldiler. Ancak Rus orduları da merkezden çok uzaklaşmışlardı. Diğer yandan Rusya'da da kargaşalıklar yaşıyordu. Fakat Osmanlı Devleti Rusya'nın bu durumundan faydalanacak durumda değildi.

Nitekim 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine Osmanlı Hükümeti daha önce Rusya'ya karşı reddettiği Akkerman Sözleşmesi'nin hükümlerini yerine getireceğini ve Londra Protokolü'nü kabul etmeye hazır olduğunu bildirerek Rusya'dan barış istedi. Rus Çarı I. Nikola da kendi ordularının içinde bulunduğu tehlikeli durumdan ve İngiltere ile Avusturya'nın artan baskılarından dolayı Osmanlı Devleti'nin barış teklifini kabul etti.²⁴³ Yapılan barış görüşmelerinin sonunda 14 Eylül 1829'da Edirne Andlaşması imza edildi. Andlaşma ile Rusya, işgal ettiği büyük kısmını Osmanlı Devleti'ne vermekle birlikte Tuna nehrinin ağzındaki adalar ile Kafkasya'da stratejik önemi olan yerleri ele geçirmiş (Ahıska, Ahılkelek, Poti ve Anapa), böylece Karadeniz'in batısından ve doğusundan biraz daha güneye inmiş oldu. Ayrıca Balkanlar'da Sırp, Eflâklılar ve Buğdanlılara yeni haklar verilmek suretiyle onların hamilini üzerine aldı. Boğazlarda uygulanan kapalılık ilkesi ticaret gemileri yönünden sona erdi. Yunanistan Devleti'nin kurulması kabul

²³⁶İbrahim Köremezli, Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878), s. 192-193.

²³⁷Mufassal Osmanlı Tarihi, c. IV, İstanbul, 1963, s. 2844-2847; Stanley Lane Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s. 37-43.

²³⁸Nihat Erim, Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 245-254.

²³⁹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, 5. Kısım (1793-1908), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 433.

²⁴⁰Erhan Afyoncu, Osmanlı Tarihi (1302-1922), s. 232.

²⁴¹Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, 5. Kısım (1793-1908), s. 435.

²⁴²Mustafa Aydın, Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830), 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 204.

²⁴³Yorga, Osmanlı Tarihi (1774-1912), Çev. B.S.Baykal, c. V, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1948, s. 348-352.

edildi. Böylece başta Rusya olmak üzere diğer büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikalarına karışmalarına ve baskı yapmalarına yol açacak gelişmelerin önü açıldı.²⁴⁴

1853-1856 Kırım Harbi

Milli hedefine ulaşmada yegâne engel gördüğü Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak için fırsat kollayan Rusya 1853 yılı başlarında harekete geçmeye karar verdi. Bunun için önce Kudüs'te patlak veren mukaddes yerler problemini bahane ederek iki ülke arasında gerginliği tırmandırdı.

Sonra harp ilan etmeden 3 Temmuz 1853'de Osmanlı İmparatorluğu'nun eyaleti olan Eflak ve Buğdan'ı işgal etti.²⁴⁵ Buna rağmen Osmanlı yönetimi, İngiltere ve Fransa'nın ikazı ile uzun süre harp ilan etmeden sorunun savaşa girmeden çözülmesini bekledi. Siyasi girişimlerin sonuç vermemesi, bağlaşıklık devletler olan İngiltere, Fransa ve Piyemonte Krallığı'nın oyalanmaları ve içte artan baskılar sonucu nihayet 27 Eylül 1853'de Rusya'ya harp açılması kararlaştırıldı. Harbe tek başına başlayan Osmanlı orduları Rus orduları ile Balkan ve Kafkas cephelelerinde çarpıştı. Balkan cephesinde Osmanlı kuvvetleri başarılı olurken Kafkas cephesinde Ruslar Kars'a kadar ilerlediler. Uzun süre direnen Kars 27 Kasım 1855'te açlıksebebiyle teslim oldu. Rusların Sinop'ta Osmanlı donanmasını yakması üzerine İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'yle anlaşma yaparak 1854'de savaşa katıldılar. Bir süre sonra Piyemonte Krallığı da savaşa dâhil oldu. Kırım'da yapılan savaş Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı.

Savaş sürerken uzlaşma girişimleri oldu. 1855 Aralık ayında verilen nota ile Rusya; uzlaşmaya yanaşmaması, Besarabya'yı Osmanlılara geri vermemesi ve Karadeniz'in tüm devletlerin donanmalarına yasaklanmasını kabul etmemesi halinde Avusturya müdahalesi ile tehdit edildi. Ayrıca Prenslükler ve Sırbistan Osmanlı egemenliği altında özerk olacaklar, ancak büyük devletlerin garantisi altında bulunacaklardı. Osmanlılar bu koşulları yabancı müdahalesiyle değil de padişahın kendi iradesiyle kabul ettiğini göstermek için 4 Şubat 1856 Islahat Fermanı'yla tüm tebaaya eşitlik ve reform garanti etti. Bundan kısa süre sonra da 25 Şubat 1856'da Çar müttefik isteklerini kabul etti. Böylece savaşı ve onu yaratan sorunları ortadan kaldıracak Paris Konferansı için sahne hazırlanmış oldu.²⁴⁶

Barış görüşmeleri sırasında müttefiklersavaş sırasında gösterdikleribirliği gösteremediler. İngiltere ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın ağır şekilde cezalandırılmasını isterken Fransa daha hafif cezalandırılması fikrindeydi.²⁴⁷ Sonuç ta öyle gerçekleşti. Paris Barış Andlaşması'nın en önemli sonucu, Rusya'nın Batı ve Orta Avrupa'daki etkisinin zayıflatılması oldu.²⁴⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi

Bu savaşa varan olaylar, vergilerin ağırlığından şikayetçi olan Hersekliilerin 1875'de ayaklanması ile başladı. Daha sonra Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'da da ayaklanmalar çıktı. Osmanlı Devleti'nin ayaklanmaları bastırma sürecine, Hıristiyan ahalinin haklarının savunucusu olarak Avrupa devletleri de katıldılar. Rusya durumu fırsat bilerek Balkanları ele geçirmeyi planlarken, Rusya ile ittifak yapan Avusturya da hem pastadan pay alma, hem de Rusya'nın Balkanlar'daki yayılmasını sınırlama düşüncesindeydi. İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin bu şekilde parçalanmasını istemiyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti peşi sıra ayaklanmaları bastırırken, Hıristiyan tebaaya aşırı şiddet uyguladığı yönünde yapılan propagandalarla Avrupa kamuoyunda Osmanlılara karşı düşmanlık oluşmuştu. 1876 sonbaharı geldiğinde Osmanlı Devleti duruma tümüyle hakim oldu. Slavların yenilmesi Rusya'yı çok kızdırdı ve Balkanlara gönüllüler yollamayabastı. Bu hal buhranı şiddetlendirdi.

Nihayet İngiltere'nin gayretleri sonucu Balkan buhranı hakkındaki tedbirleri görüşmek üzere 23 aralık 1876'da İstanbul'da milletlerarası bir konferans toplandı. Konferans, neticede Sırbistan ve Karadağ'ın topraklarının genişletilmesini, Bosna, Hersek ve Bulgaristan'a muhtariyet verilmesini istedi. Osmanlı Devleti biraz da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin verdiği teminata güvenerek bu teklifleri reddetti.

²⁴⁴Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, s. 176-178.

²⁴⁵Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s. 67.

²⁴⁶Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yayınları, İstanbul, 1977, s.178-180.

²⁴⁷N.Brian-Channinov, *Rusya Tarihi*, (çev.Galip Kemali Söylemezoğlu),Kanaat Yayınevi, İstanbul, 1939, s. 385.

²⁴⁸A.B.Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s.402-403.

Konferansın başarısızlığı üzerine Rusya, 24 Nisan 1877’de ordusunu Besarabya’ya sokarak Osmanlı Devletine savaş açtı.²⁴⁹

1877-1878 Savaşı da yine Balkan (Tuna) ve Kafkasya olmak üzere iki cephele icra edildi. Balkan cephesinde Rus taarruzları süratle gelişti. Ancak Gazi Osman Paşa Rusları Plevne’de durdurunca Rus ilerleyişi beş ay süreyle intikaya uğradı. Doğu Anadolu’da ise Ruslar üç koldan harekete geçip Erzurum’a ulaştılar. Erzurum harbin sonunakadar dayandı. Ruslar ancak ateşkesten sonra boşaltılan şehre girebildi.²⁵⁰

10 Aralık 1877’de Plevne’deki kuşatmayı yarmak için huruç harekâtına girişen Gazi Osman Paşa’nın yaralanıp teslim olmasından sonra Balkanlar’da Rus taarruzları yeniden hızlandı. 20 Ocak 1878’de Edirne’ye girdiler. Bu durumda Osmanlı Hükümeti barış istemek zorunda kaldı.²⁵¹ Edirne ve havalisinin düşmesinden sonra Türk kuvvetlerinin çekilişi panik havasında ric’at halini alarak Rus kuvvetleri Çatalca’ya kadar ilerledi.²⁵²

Ruslarla önce 3 Şubat 1878’de Ayestafenos (Yeşilköy) Andlaşması yapıldı. Barış şartları çok ağırdı. Rusya, Slavcılık politikasının zaferini kazanmış, Osmanlı Devleti’ni istediği parçalamış ve Balkanlar ile Doğu Anadolu’ya yerleşmiş oluyordu. Üstelik Bulgaristan vasıtasıyla Ege Denizi’ne çıkıyordu. Rusya’nın bu şekilde Doğu Sorunu’nu tek başına çözmeye kalkışması 1856 Paris Andlaşması’yla kurulan Avrupa güçler dengesini bozuyordu. Bu durum büyük tepkiyle karşılandı. Üstelik yeni kurulan Balkan devletleri de anlaşmadan memnun kalmadılar.²⁵³ Bu nedenle büyük devletlerin baskısı ile barışın esaslarını belirlemek üzere 13 Haziran 1878’de Berlin Kongresi toplandı. 13 Temmuz 1878’de de Berlin Andlaşması imzalandı. Buna göre; Bulgaristan’ın üçe ayrılarak asıl Bulgaristan’ın Osmanlı Devleti’ne bağlı bir prenslik olması, Doğu Rumeli’nin özerk olması ve Makedonya’nın ıslahat şartı ile Osmanlı Devleti’ne bırakılması kararlaştırıldı. Sırbistan, Karadağ ve Romanya’ya bağımsız verildi. Kars, Ardahan, Batum Rusya’ya; Doğubayazıt Osmanlı Devleti’ne bırakıldı. Bosna Hersek Osmanlı toprağı sayıldı ancak yönetimi geçici olarak Avusturya’ya bırakıldı. Girit ve Ermenilerin oturdukları yerde ıslahat yapılacaktı ve Osmanlı Devleti Rusya’ya savaş tazminatı ödeyecekti. Bunun yanında Berlin Kongresi öncesi Osmanlı Devleti Kıbrıs’ın yönetimini, kongrede yapacağı yardımlara karşılık geçici olarak İngiltere’ye devretmişti.

1878 Berlin Andlaşması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bir kısmını büyük bir taksime tabi tuttuğu gibi ortaya koyduğu örnek ve ifade ettiği zihniyet ile kalan toprakların da taksimi için açık kapı bıraktı. Bu sebeple 1856 Paris Andlaşması’nda kabul edilmiş olan Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı prensibi ortadan kalkmış oldu. Yine Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmama prensibi de terk edildi.²⁵⁴

Osmanlı-Rus Savaşlarının Genel Özellikleri

18. yüzyılda Rus ve Osmanlı orduları önce Karadeniz’in kuzeyinde karşılaştılar, cephe zamanla güneye kaydı. 18. yüzyıl son çeyreğinden itibaren neredeyse tamamen savunmada kalan Osmanlı İmparatorluğu, savaşları kendi topraklarında kabul etti. Rusya ise sınırları ayıran en önemli coğrafi engeller olan nehirleri her savaşta birer birer atladı.

Sınır 1774’te Küçük Kaynarca Andlaşması ile Bug (Aksu) nehri iken 18 yıl sonraki Yaş Andlaşması ile Dnyester (Turla) oldu. 1812 Bükreş Andlaşması ile Buğdan’ın doğu kısmını (Besarabya) alan Rusya, sınırlarını Prut ve Tuna nehirlerine kadar genişletti. Tuna deltası ile birlikte Memleketeyn (Eflak-Buğdan) üzerinde bazı hakları Rusya’ya veren 1829 Edirne Andlaşması sonrasında ise Osmanlı-Rus sınırı Dobruca’ya dayandı.

Osmanlı-Rus savaşlarında harekât alanı zamanla güneye kayarak Tuna Nehri civarında yoğunlaştı. Tuna stratejik olduğu kadar psikolojik bir sınırdı. Bu durumda Osmanlı ordusu, Tuna üzerindeki kalelere asker yığarak Rus saldırılarını durdurabileceğini düşündü. Ancak 1829 Edirne Andlaşması sonrasında Eflak ve Buğdan’da Osmanlı’ya ait kale kalmayınca bu safhadan sonra Osmanlı savunma hattı Bulgaristan’a kadar çekildi. Eflak ve Buğdan Rusya ile Osmanlı Devleti arasında tampon bölge haline geldi.

Tuna Nehri’nin güney kıyısının kuzey kıyısına nazaran daha yüksek olması ve burada güçlü kalelerin bulunması Rus ilerleyişini zorlayan etkenlerdi. Bu nedenle Rus ordusu Tuna’yı genel olarak Dobruca’dan geçmeyi tercih etti, çünkü bu bölgede Tuna güneyindeki Osmanlı kaleleri daha zayıftı.

²⁴⁹Haluk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, s.126-127.

²⁵⁰Erhan Afyoncu, Osmanlı Tarihi (1302-1922), s. 232.

²⁵¹Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, c. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 52,57.

²⁵²Samihha Ayverdi, Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, 307, s. 232.

²⁵³Rifat Uçarol, Siyasi Tarih, s. 410-411.

²⁵⁴Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, c. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 78.

Rusya'nın deniz hâkimiyeti de her savaştan sonra arttı. Küçük Kaynarca Andlaşması sonrası Rusya Karadeniz'de güçlü bir donanma kurma imkânı elde etti. Böylece de İstanbul için doğrudan tehdit haline geldi.

İstanbul'a yaklaşma ve Osmanlı Devletini Rusya'nın istediği gibi bir barışa zorlama imkânı vermesi açısından Balkanlar Kafkasya'dan daha stratejik bir konuma sahipti. Bu yüzden iki devlet de, hem sayı hem de nitelik açısından Balkanlardaki birliklerinin daha iyi olmasına gayret etti.

5-6 yıl gibi uzun süren savaşlarda Rus birlikleri yıllarca İstanbul'a yaklaşamadı. İstanbul tehdit altına girmediği müddetçe de Babıâli istemediği bir barış anlaşmasına yanaşmadı. Rus ordusu muharebeleri kazansa, kaleleri düşürse, birlikleri esir olsa da savaşa azim ve iradesi kırılmayan Osmanlı ordusu yine de savaşa devam ediyordu.

1812'de Napolyon tehlikesi ve 1854'te Fransız ve İngiliz orduları Rusya'nın Osmanlı ordusu karşısında istediği gibi savaşmasına mani olurken, 1829 ve 1877'de Rus ordusu İstanbul yakınlarına kadar gelmeyi başardı.

Balkan sıradağlarını geçtikten sonra Rus ordusunu durdurabilecek başka bir coğrafi engel olmadığı gibi, psikolojik olarak yıpranan Osmanlı Ordusu da yeni bir savunma gayreti gösteremedi. Bununla beraber İstanbul'un Rus Ordusu'nun eline geçmesi Avrupa siyasetindeki dengeleri tümüyle bozacağından İstanbul'u işgal etmeye Rusya hiçbir harpte cesaret edemedi.

Rusya'nın Osmanlı aleyhine genişlemesi, sonraki savaşların nispeten daha hızlı bitmesine ve yeni toprak kazanımlarına domino etkisi yaptı. Osmanlı'nın sahip olduğu coğrafi derinlik gitgide azaldı.

Harpleri genellikle Rus ordusu kazansa da karşılıklarına çıkan ordu ve kaleleri dize getirmek, coğrafya ve iklim zorluklarına dayanmak ve Avrupa diplomasisinde uygun ortamı yakalamak Ruslara her defasında yeni güçlükler çıkardı. Çarlık idaresi bunları aşmak için büyük masraflara ve insan kayıplarına razı oldu.

Rus ordusu ilerledikçe büyük lojistik sıkıntılarla karşılaşılıyordu. Bozuk yollar Rus Ordusu'nun ileri yürüyüşünü yavaşlatırken, sıcaklık ve susuzluk Rus askerini yıpratıyordu. Salgın hastalıklar ile iklim değişikliğinden kaynaklanan sağlık problemlerine yabancı topraklardaki beslenme ve ilaç yetersizliği de eklenince, ordunun önemli bir kısmı daha muharebeye girmeden tükeniyordu.

Kuzey Karadeniz'deki kalelerin ve Kırım'ın Rusya'ya geçmesiyle birlikte bölgedeki Müslüman nüfusun azalması da Osmanlı-Rus harplerinin gidişatına etkili oldu. Kırım Yarımadası'nın dışındaki düzlüklerde yaşayan Nogaylar kısa sürede ölüm ve sürgünle yüzleştiler. Rusya'nın Osmanlı'dan kazandığı toprakları kolonileştirme sürecinde sadece Ruslar ve Kazaklar değil, Avrupalı yerleşimciler de Karadeniz'in Hıristiyanlaşmasında rol oynadılar.

Rumeli'de Ortodoks nüfusun Müslümanlardan fazla olması da Ruslar için savaşta kullanabilecekleri bir avantaj oldu.

Hazar kıyısında İran, Karadeniz'de Osmanlı ile mücadele eden Rusya bir taraftan da Kuzey Kafkasya halklarını kontrolüne almaya çalıştı. Ruslar, Kafkasya'da inşa ettikleri Mozdok, Grozni, Vladikafkas gibi kale şehirlerle ilerlediler.

Rusya'nın güney Kafkasya ile irtibatını garantileyen Gürcü askeri yolunun inşası ve Gürcistan'ın himaye altına alınması bölgedeki Rus etkisini daha da artırdı.

Rus ordusu, geçmiş mücadelelerin tecrübelerini sonraki harpte kullanma konusunda Osmanlı ordusundan çok daha başarılı oldu. 19. yüzyıla gelindiğinde Rus kumandanlar Osmanlı toprağına aşinaydılar. Çünkü Rus ordusunda komutanların görevlendirilmelerinde, bilgi ve tecrübelerini sonraki harbe taşıyacak süreklilik var iken Osmanlı ordusunda tecrübesini sonraki harbe başarıyla taşıyan üst rütbeli kumandan yok denecek kadar azdı.

Bunun yanında, hazırlanan haritalar ve etnik/dini yapıyı açıklayan istihbarat raporları ile Rus komutanlar hem Kafkasya'ya hem de Balkanlara günden güne daha çok vakıf oluyordu. Buna karşılık Osmanlı idaresinin yaptığı her savaş ayrı bir yıkım ve sarsıntı getirmesine rağmen, Rusya'nın askeri gücü ve stratejisi hakkında mevcut araştırma ve istihbarat eksikliği iki yüzyıl boyunca devam etti.

Her savaş bir sonraki için Rusya'nın elini kuvvetlendirirken Osmanlı Devleti, topraklarındaki yıkımı onarmakla meşgul oluyordu. Kaleleri tamir ediyor, ordusunu yeni top ve silahlarla teçhiz etmeye çalışıyor, yeni birlikler oluşturuyordu. Ne var ki, her savaş sonrasında nüfus ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin büyük tazminatlar ödemek zorunda bırakılması bu çabaları sınırlamaktaydı.

Osmanlı ordu idaresinin önceden sefer ve seferberlik planları yapmaması ve düşmanın muhtemel harekâtına göre tedbir almaması, savaşlar sırasındaki pek çok faaliyetin gelişi güzel yapılmasına neden oldu.

Geniş bir coğrafyaya taksim edilen birlikler ve kaleler savaş sırasında birbirlerinden bağımsızmış gibi hareket ediyorlar, komutada eşgüdüm sağlanamıyordu. Bu ise her kaleyi kendi kaderine terk etmek anlamına geliyordu. Kaleler ve seyyar sahra birlikleri arasındaki koordinasyon eksikliği belki de düşmanın en büyük avantajıydı.

Hücum harekâtı gerçekleştirilemeyen ve Ruslarla meydan muharebesi yapmaktan kaçınan Osmanlı ordusu, savaşın akıbetini tamamen kale savunmalarına bırakmaktaydı. Hâlbuki kale savunmaları ancak belli bir müddet başarılı olabiliyordu. Nitekim her kuşatmanın neticesinde büyük miktarda Osmanlı birliği esir düşüyor ve güç bela bir araya getirilmiş mühimmat ve levazım düşmana ikram edilircesine terk ediliyordu.

Birbirine yakın duran disiplinli küçük Rus birlikleri, dağınık halde tertiplenmiş şahsi beceri ve kahramanlığa dayalı Osmanlı güçlerini savaş meydanında zorlanmadan bozguna uğratiyorlardı.

Disiplinsiz yığınlardan oluşan Osmanlı kuvvetleri, düzenli top ve tüfek atışı karşısında darmadağın oluyordu. Muharebeler koordinasyon ve planlamadan mahrum bir şekilde yürütülüyor; muhtemel bir mağlubiyet sonrası divan-ı harbe götürülme korkusu zaten eksik olan savaşta inisiyatif alma cesaretini tümüyle yok ediyordu.

Gönüllü düzensiz birlikler ve diğer yardımcı kuvvetler Osmanlı ordu mevcudunu şişirmekte; fakat bu kalabalıklar muharebe alanında pek bir işe yaramamaktaydı. Ancak, düzenli birlikler hiçbir zaman istenen rakamlara ulaşamadığı için seferberlik ilanlarında Osmanlı Devleti gönüllü asker kullanmaktan vazgeçemedi. Redif gibi eğitimi yetersiz yedek birliklerde nizam askerlerinin yerini tutmuyordu.

Bilhassa savaşların sıkışık hazırlık dönemlerinde kalelere olabildiğince çok asker gönderilmeye çalışılıyordu. Ne var ki, düşmanın sebatı ve taktik becerisi karşısında bozulan ve kaçan düzensiz birlikler ve eğitimsiz neferler çoğu kez yenilginin de başlıca sebebi oluyordu. Özellikle Kafkas cephesindeki başarısızlıkların temelinde düzensiz birliklerin muharebelerde etkin kullanılmaması yatmaktaydı.

Osmanlı ordusundaki eğitilmiş ve yetenekli kumandan eksikliği de hemen her muharebede hissediliyordu. Ordu komutası profesyonel bir meslekten ziyade üst düzey bürokratik bir makam olarak görüldüğünden muharebelerde komutayı devralanların pek çoğu savaş sanatından habersizdi.

Osmanlı ordusunda terfi sistemi liyakatten ziyade iltimas üzerine kurulması da yetenekli kumandanların üst kademelere gelmesine mani oluyordu. Kumandanların tayin ve görevlendirilmelerinde her hangi bir sistem ve düzen mevcut değildi.

Osmanlı subayları sadece eğitim açısından değil, sayı olarak da yetersizdi. Harp Okulu ilk mezunlarını Kırım Harbi'nin hemen öncesinde verdi. 19. yüzyıl boyunca mülki idareciler/vezirler ile “alaylı” subaylar komuta kademesinin ağırlıklı kısımlarını oluşturdu. Alaylı subaylar kendilerinden farklı gördükleri eğitilmiş subayları dışlıyor, mühim görevlere gelmelerini engelliyordu. Bürokrasi de olduğu gibi orduda da rekabet ve kumandanlar arası hizipler savaş meydanındaki mağlubiyetlerin önemli bir sebebini teşkil ediyordu.²⁵⁵

Osmanlı - Rus Savaşlarının Osmanlı Devleti'nin Yıkılma Sürecine Etkileri

18.yüzyıl savaşları Osmanlı'nın gerileme, 19.yüzyıl savaşları dağılma ve çöküş dönemine denk gelmiştir. Söz konusu savaşlar geriye gidişi hızlandırmış, çöküşün en belirgin dış etkenini oluşturmuştur.

Osmanlı-Rus savaşlarında birbiri ardına alınan ağır yenilgiler Osmanlı İmparatorluğu'nun yaygın olarak “Avrupa'nın hasta adamı” olarak anılmasına yol açmış, böylece imparatorluğun kaynaklarından daha büyük pay almaya çalışan büyük güçlerin çıkar mücadeleleri ve müdahalelerinin hedefi haline gelmiştir.²⁵⁶

İki asır boyunca birbiri ardına yaşanan savaşlar devlet hazinesinin boşalmasına yol açmış, Kırım Harbi'nden itibaren alınan dış borçlar mali çöküşü hızlandırmış, dışa bağımlılık giderek artmıştır.

Rusya karşısında tutunamayan Osmanlı Devleti varlığını büyük devletlerle denge siyaseti yürüterek koruma yoluna gitmiştir. Bunun karşılığında her defasında bir başka büyük devlete ödün ve ayrıcalık vererek sonunda çıkmaza girmiştir.

Osmanlı-Rus savaşlarında kaybedilen topraklar imparatorluğun en verimli bölgeleri olmuştur. Bu nedenle her savaş sonrası giderek hem müteakip savaşlara yönelik insan gücü potansiyeli, hem de hazinenin önemli bir gelir kaynağı eriyerek büyük zararlar göğüslenmek zorunda kalınmıştır.

Kırım'ın kaybı, Osmanlı askeri gücünün en vurucu gücü olan Kırım sipahilerini kaybetmenin yanı sıra özellikle Karadeniz'in Türk gölü vasfının yitirilmesine yol açması bakımından da ölümcül darbe

²⁵⁵İbrahim Köremeli, Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878), s. 182-190.

²⁵⁶Mesut Uyar, Edward J. Erickson, Osmanlı Askeri Tarihi, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 355.

oluşturmuştur.

Karadeniz'den sonra Rus donanmasının deniz üstünlüğünü Ege Denizi'ne kadar taşıması Osmanlı Devleti'nin ticari kayıplarının yanı sıra geniş imparatorluk topraklarında denizden kuvvet kaydırmalarını da sekteye uğratmıştır.

Savaşlarda peşi sıra alınan yenilgiler Osmanlı ordusunda güven kaybı ve travmaya yol açmış, komutanlarözgüvenlerini yitirmiş, inisiyatif yeteneği kaybolmuştur. Bunun sonucunda personel ve silah üstünlüğü ile girilen muharebeler bile kolayca kaybedilmiştir. Birbiri ardına kaybedilen savaşlar Osmanlı İmparatorluğu'nu sona yaklaştırmıştır.

Her savaş sonrası kaybedilen toprakların yanı sıra Hıristiyan ahaliye verilen imtiyazlarla imparatorluğun dağılması yönünde zemin hazırlamıştır. Ayrılıkçı hareketler artmış, sürekli ayaklanmalar ordunun düşmandan ziyade tenkil harekâtlarıyla uğraşmasına yol açmıştır. Bunların sonucunda Avrupa devletleri Osmanlının iç işlerine giderek daha fazla müdahale eder hale gelmiş, devlet yönetimi çıkmaza girmiştir.

Savaşlar devletin köklü reformları başlatmasını engellemiştir. Zorunlu olarak tüm reform girişimleri ordu ile sınırlı kalmıştır. Ancak bunların da hazırlıksız ve alelacele yapılması sebebiyle süreklilik sağlanamamış, etkinlikleri düşük kalmıştır. Ayrıca hazine gelirleri yapıcı yatırımlar yerine savaş harcamalarına gitmiştir.

Yenilgiler Rusların Balkanlar'daki Slavcılık düşüncesinin yaygınlaşmasına imkân sağlamıştır. Böylece yüzyıllardır birlikte yaşayan Müslüman ve Hıristiyan Osmanlı ahalişi birbirine düşman edilerek dağılmanın temelleri atılmıştır.Kafkas cephesindeki yenilgiler, zamanla Ermeni sorununu yaratmış, mevcut sorunlara bir yenisi daha eklenmiştir.

Savaşların alınan sürekli yenilgiler imparatorluğun diğer coğrafyalarını da olumsuz etkilemiş, devletin itibarının sarsılması ve halifenin nüfuzunun zayıflamasına neden olmuştur.

KAYNAKLAR

- Afyoncu, Erhan; Osmanlı Tarihi (1302-1922), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- Armaoğlu, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Aydın, Mustafa; Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar (1800-1830), 2. Baskı, İstanbul, 2008.
- Ayverdi, Samiha; Türk-Rus Münasebetleri ve Muharebeleri, 3. Baskı, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Bağış, Ali İhsan; Rusların Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngillere'nin Ticari Endişeleri, I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Ankara, 1980.
- Brian, N.- Channinov; Rusya Tarihi, (çev. Galip Kemalî Söylemezoğlu), Kanaat Yayınevi, İstanbul, 1939.
- Erim, Nihat; Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.
- Gürsel, Haluk F.; Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, Ak Yayınları, İstanbul, 1968.
- Hammer, J.Von; Osmanlı Tarihi, Kamer Yayınları, İstanbul, 2015.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, c. V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947.
- Büyük Osmanlı Tarihi, c. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Köremezli, İbrahim; Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878), Dünya Savaş Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918) içinde, Gültekin Yıldız (Ed.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kurat, Akdes Nimet; Türkiye ve İdil Boyu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Kuzucu, Serhat; Kırım Hanlığı ve Osmanlı-Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, c. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Poole, Stanley Lane; Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları, Tarih Vakfı, Ankara, 1988, s. 37-43.
- Shaw, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, İstanbul, 1977.
- Şirokorad, A.B.; Osmanlı-Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, c. III, 5. Kısım (1793-1908), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.
- Uçarol, Rifat; Siyasi Tarih, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- Uyar, Mesut- Erickson, Edward J.; Osmanlı Askeri Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Yorga; Osmanlı Tarihi (1774-1912), Çev. B.S.Baykal, c. V, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1948.
- <http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/lehistan-sorunu-ve-osmanli-rus-savasi-1768-774/> (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2017).
- <http://www.tarihbilimi.gen.tr/makale/osmanli-rus-ve-osmanli-avusturya-savaslari-1787-1792/> (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2017)

KLASİK DÖNEM OSMANLI TARİHLERİNDE RUS TANIMLAMASI VE İMAJI

Feridun M. EMECEN*

Osmanlıların Ruslarla olan ilişkilerinin tarihi genellikle II. Bayezid dönemine, Moskova knezi III. İvan'ın bir elçiyle birlikte gönderdiği mektuba dayandırılır. 1497'de bir Rus elçisinin İstanbul'a gelişiyle diplomatik anlamda ilişkilerin başladığı genel olarak kabul edilir. Bununla birlikte Osmanlıların kuruluş çağlarından itibaren Rusya steplerindeki gelişmelerle bağlı bir coğrafyada bulunmalarının getirdiği irtibatları göz ardı etmemek de elzem görünür. Altınordu mirası üzerinden yükselen çeşitli hanlıklar arasında Moskova knezliği kendi bağımsızlığını kazanmaya çalışırken, dolaylı yollarla da olsa, esir, kürk vs. eşya ticareti gibi, erken dönemlerde Anadolu'daki Türkmen beylikleriyle belirli bir irtibat dahilinde olmuş bulunabilir. Özellikle köle ve esir ticaretinin Kuzey Step halklarıyla ilgili bilinirliği desteklemiş olması pekâlâ mümkündür. Ancak bunun gibi belli belirsiz irtibatları bir tarafa bırakırsak esas olarak İstanbul'un fethiyle başlayan süreçler, Moskova knezlerinin ilgisini “Çargrad” vesilesiyle Osmanlılara çevirirken Osmanlılar için bu dünya henüz “siyasi ve diplomatik” alakaya mazhar bir özellik hiç göstermiyordu. Ortodoks dünyasında Kiyef-Konstantinopolis dini ilişki ağı, Moskova için önemli bir problemi beraberinde getirmiş gibiydi, fakat o sıralarda kendi başına siyasi dengeler içerisinde bir ağırlık taşımıyordu. Bunun için biraz daha zaman geçmesi gerekecekti. Buna karşılık Osmanlı tarafı için bilhassa Kırım hanlığının tabi bir duruma getirilmesi, Kefe gibi önemli bir ticari limanın elde edilmesiyle ticari bağların güçlenmesi, İstanbul Kırım yolunun kontrolünün ele geçirilmesi, ister istemez Karadeniz'in kuzeydeki steplerde vuku bulan siyasi gelişmelerin takibini mecburi kılacak yeni bir dönemi ortaya koyacaktı. Fakat Osmanlılar, uzun bir süre bu kesimi Kırım hanlarının eliyle kontrol etmeyi tercih edeceklerdi.

II. Bayezid döneminde Osmanlılar için önemli olan husus büyük Lehistan-Litvanya devletinin durumuydu. Onların Boğdan'a yönelik ilgisi Osmanlıları hayli rahatsız ediyordu. Moskova knezliği ise kendisini tehdit eden Altınordu hükümdarlarıyla siyasi kriz yaşıyordu. Benzeri durum Kırım hanları için de geçerliydi. Bu anlamda 1475'de Kırım'ı gevşek bağlarla da olsa topraklarına katmış olan Osmanlıların Kırım'ın kuzeyindeki gelişmeler giderek önem arz etmeye başladı. Fakat çok sonraları Karadeniz'i neredeyse bir “harimi” yani girilmesi yasak bir bahçesi haline getirdikleri dönemlerde bile Osmanlılar için Moskova, Kırım hanlığının faaliyet alanına terk edilmiş bir yer olma özelliğini sürdürecekti. Osmanlı klasik çağları boyunca da Rus çarlığının doğrudan tehdit halini aldığı XVIII. yüzyıla kadar geçen süre zarfında ilginç şekilde Kırım hanları bu ilişkilerde -tabii ki istisnalar hariç- genellikle belirleyici rol oynadı²⁵⁷.

XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük savaşlar dönemine kadar olan zaman diliminde Osmanlıların Moskova'daki gelişmelere olan ilgisinin yoğunlaştığı dönemler de yaşandı. Osmanlı klasik çağı boyunca II. Bayezid dönemiyle görünür olmaya başlayan ticari ilişkileri de kapsayan barış ve sulh hali, çeşitli dönüm noktaları geçirdi. Bazı tarihçilere göre 1492-1512 devresi ticari ilişkilerle beliren bir barış devresi gibi nitelendirilir. III. İvan, 1492'de II. Bayezid'den tüccarları için güvenli bir ticaretin teminin istiyordu. Bir ölçüde Moskova knezliği tam da bu sıralarda Lehistan-Litvanya büyük krallığının ağır baskısı altında Kırım ile ittifaka önem veriyordu ve dolaylı olarak da Osmanlılarla siyasi bir cephe oluşturmuş görünüyordu. Esasen II. Bayezid döneminde Osmanlılar da Lehistan ile ciddi bir siyasi problem yaşıyor, Osmanlı akıncıları Leh topraklarına doğru bitevi akınlarını sürdürüyordu. 1512'den itibaren başlayan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538'deki Boğdan seferine kadar gelen zaman diliminde ise Kırım hanlığının Osmanlı tabiliği altındaki pozisyonunda önemli değişiklikler olmuştu, ancak Moskova ile olan irtibatla yeni bir gelişme yaşanmamıştı, yalnız Kırımlıların Moskova yönelik akınlarında ciddi bir artma görülmüştü. Bu arada Moskova'nın Azak'a yönelik emelleri bu devirde yavaş da olsa kendini gösterecekti. Boğdan meselesinin Bender-Özü kesimindeki Osmanlı hakimiyetiyle sonuçlanmasının ardından Osmanlı-Moskova ilişkileri sürekli elçi geliş gidişleriyle canlı tutuldu²⁵⁸. Bugün Osmanlı arşiv kayıtlarında bu elçilerle ilgili bazı bilgilere rastlamak mümkündür. Öte yandan bu ortam Kırım'a Sahip Giray'ın han olarak gidişiyle değişme göstermeye başladı. Sahip Giray, esasen Moskova'nın Kazan hanlığıyla Astarhan hanlığı üzerindeki niyetlerini biliyordu ve bu iki hanlığı Kırım hanlığı vasıtasıyla Osmanlı kontrolüne almaya çalışıyordu²⁵⁹.

*Bu meselelerle ilgili genel olarak bk. H. İnalçık, “Kırım”, *İslam Ansiklopedisi*, IV, 746-756; M. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989; İ. Kamalov, *Altınorda ve Rusya, Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, İstanbul 2009; S. Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Ankara 2013; K. Beydilli, “Rusya”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXV, s. 262.

²⁵⁸ Genel olarak bk. *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, TTK Ankara 1999 içindeki türlü makaleler.

²⁵⁹ F.M. Emecen, “Sahip Giray”, *DİA*, XXXV, 519-520.

Onun 1551’de öldürülmesinin ardından Moskova knezi IV. İvan’ın bu iki hanlığı kendi idaresi altına almasıyla Osmanlı-Moskova ilişkileri tarihinde yeni bir sayfa açılmış oldu.

IV. İvan’ın emperyal bir politika takip etmeye başlamasıyla Osmanlı ilgisi kuzey steplerindeki gelişmelere daha aktif bir şekilde yönelmekte gecikmedi²⁶⁰. Osmanlı merkezi hükümeti Kazan ve Astarhan’ın Moskova’nın idaresine girmesi üzerine gelen şikayetlerden dolayı bizzat devreye girmeyi tercih etti. Bu Kırım hanları için kabul edilebilir bir durum arz etmiyordu ve bunu kendi haklarına yönelik bir müdahale olarak anlıyorlardı. Nede olsa onlar Cengiz soyundan yani “Âl-i Cengiz”den geliyorlardı, Osmanlı hanedanından bile daha köklü bir hükmetme geleneğinin peşinde koşuyorlardı. Bu cihetteki işleri Kırım hanlarına bırakan Osmanlılar için artık söz konusu gelişmeler doğrudan işin içine girmeyi gerektirecek bir önemdeydi ve nitekim çok geçmeden 1569’da ilk defa kendi “komutalarını” öne çıkaran ve Kırım hanına tali bir rol veren seferin planlamasını yapmışlardı²⁶¹. Kırım hanları da Moskova lehine vuku bulan gelişmelerden dolayı rahatsızdılar. Hatta bazı Kırım hanları bundan sonra Moskova’yı doğrudan hedefleyip tehdit altında bırakacak seferler bile yapmışlardı, fakat artık çok geçti.

Başarısız Astarhan seferi, Osmanlı entelektüel ve siyasi çevrelerinde Moskova’nın ne kadar tehlikeli bir gelişme içinde olduğunun farkına varılmasına yol açmış oldu. Böylece Osmanlı-Moskova ilişkilerinde klasik dönem içinde, yeni bir merhaleye girilmişti. Osmanlıların Safevilere karşı başlattıkları 1578 seferi Moskova’yı da ilgilendirmekte gecikmedi. Sefer Safevilere karşı gibi görünüyordu ama hedefi Kafkaslar olmuştu. Bu hem İran’ı hem de Astarhan ve Kazan dolayısıyla Moskova’yı alakadar edecek bir veçhe arz ediyordu. Nitekim 1590’a kadar süren bu harekate Kırım hanları da katılmış, Osmanlıların Kefe ve Kırım limanlarını kullanmaları Moskova ile olan küçük çaplı çatışmalara zemin hazırlamıştı²⁶². Dönemin kronikleri muhtemelen bu vesilelerle Rus, Moskov olarak zikrettikleri bu yeni askeri ve siyasi tehdidin temsilcilerinin açık olarak farkına varacaklardı.

Kısaca bu siyasi gelişmelerden söz ettikten sonra asıl konumuz olan ilk Osmanlı kaynaklarının zuhur ettiği XV. yüzyılın başlarından itibaren XVI. yüzyılın sonlarına kadar uzanan devredeki Osmanlı kroniklerinde Rusların nasıl bir tanınırlığı olduğu konusuna gelebiliriz. Bu hususu dönemin Osmanlı tarihçileri ve coğrafya kitapları çerçevesinde iki kategoride ele alabiliriz.

İlişkilerin başladığı dönemlere ait olan ilk Osmanlı kroniklerinde ne elçi geliş gidişi, ne de diplomatik yazışmalar konusunda bilgi bulunur. Osmanlı literatüründe Rus kelimesinin ilk geçtiği kaynaklar Fetret dönemine (1402-1413) kadar iner. Bu dönemde ilk Osmanlı tarihi olarak bilinen Ahmedî’nin manzum eserinde Rus terimine rastlanmazken onunla aynı tarihlerde yaşayan Ahmed-i Dai ve Abdülvasi Çelebi’nin içinde tarihi olayların da yer aldığı manzum eserlerinde Rus kelimesi lafzi olarak geçer. Emir Süleyman, Musa Çelebi, Çelebi Mehmed ve II. Murad’ın çevresindeki şairlerden biri olan Ahmed-i Dai, Çelebi Mehmed için “İskender-i zaman, Hüdâvend-i Kayser-i Rumî” yakıştırmaları yapar ve onun hakimiyetini ifade ederken hemen civardaki herkesin ona haraç verir konumda olduğunu belirtip bunlar içinde Rusları da sayar ki bu doğru olmamakla birlikte Rus kelimesinin ve coğrafyasının bilindiğine iyi bir işaretir: *Kapına yüz sürer Şeh-i Maşırık/Hükmüne kul durur Şeh-i Bulgar. Rum u Rus u Fireng ta Magrib/ Getürürler harâcını nâcâr. Türkmen dilküdür sen aslan ile/ Ne it ola ki dem ura Tatar. Adına sikke hutbe-i islâm/ Mülküne bende hutta-i küffâr*²⁶³. Bu ileri sürülen tezler övgünün ötesinde dönemin entelektüel birikimi açısından son derece dikkat çekicidir ve siyasi bakış itibarıyla abartmalı da olsa ciddi bir “emperyal zihniyetin” –belki de Yıldırım Bayezid’den miras kalmış olan- varlığını hatıra getirir. Bir başka bu döneme ait metin, Abdülvasi Çelebi’nin²⁶⁴ *Halilname* adlı mesnevisinin içine derç ettiği Çelebi Mehmed’in kardeşi Musa Çelebi ile yaptığı savaşı konu alan ve Mehmed’in hükümdarlığını yücelten *Der Vafı Ceng-i Sultan Mehmed bâ Musa ve Hezimet-i Musa* başlıklı bölümdür. Şair burada da tıpkı çağdaşı Ahmed-i Daî gibi Çelebi Sultan Mehmed’i aşırı ve abartılı cümlelerle överken onun beklenen “Mehdi” gibi bütün “uc” kesimini tuttuğunu; Rum, Laz (Sırp) ve Ulgar (Bulgar) ilini zapt ettiğini, Firenk, Eflak, Sırf/Sırp, Engürüs (Macar) ile iktifa etmeyip Kıpçak, Tatar ve Rus’u da “müsahhar kıldığını” belirtir²⁶⁵. Açık şekilde her iki

²⁶⁰ İvan için bk. Isabel de Madariago, *Korkunç İvan: Rusya’nın İlk Çarı*, trc. E. Tanrıyar, İstanbul 2012.

²⁶¹ *Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi*, haz. İ. Kamalov, TTK Ankara 2011.

²⁶² Bu Kafkas hareketi için bk. F. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 251-375.

²⁶³ *Ahmed-i Dâî Divanı*, haz. Mehmet Özmen, Ankara 2001, metin kısmı, s. 63-65.

²⁶⁴ Birbirini yakından tanıyan bu ik şair arasında bir rekabet olduğu da açıktır. Ahmedî’nin ölümünden sonra Abdülvasi Çelebi ondan yeteneksiz bir şair gibi söz eder: Bk. Abdullah Aydın, “Divan Şairleri Arasında Şair ve Şiire Dair Atışmalar”, *Turkish Studies*, v. 9/3 (2014), s. 227.

²⁶⁵ Kadioğlu Abdülvasi Çelebi, *Halilnâme*, nşr. A. Gültaş, Ankara 1996, s. 411

şair/tarihçi de Çelebi Mehmed döneminde Rus kelimesini kullanarak bunu bir ölçüde coğrafi bir mekan olmaktan çok kuzey steplerine mensup halklardan biri gibi telakki etmişlerdir. Nitekim Rusları, Tatar ve Kıpçaklarla birlikte anmış olmaları bu anlamda dikkat çekicidir.

Çelebi Mehmed dönemine ait bu şaşırtıcı metinler yanında II. Murad'ın saltanatı zamanında artış gösteren tarihi eserlerde Rus kelimesinin artık daha ziyade zikredildiğini görmek mümkündür. Meşhur Selçuklu tarihçisi İbn Bibi'nin eserini Türkçeye tercüme ederek II. Murad'a 1430'a doğru takdim ettiği anlaşılan Yazıcızade Ali, Rus lafzını İbn Bibi dönemindeki Selçuklu algıları ile naklederken aynı zamanda kendi bilgi birikimi içinde bunu hiç de yabancı bir ifade olarak görmemişti. Onun tercümesinde Hüsameddin Çoban'ın Soğdak seferi münasebetiyle Rus ve Kıpçak meliklerinden söz edildiği gibi, Rus melikinin asker yolladığı, sonra anlaşmak için elçi gönderip sulh yapıldığı ve sultana bağlılık gösterdiği gibi bilgiler dikkat çekicidir²⁶⁶. Şüphesiz burada kastedilen Rus meliki ve Rus vilayeti konuları tarihî tetkiklerle ortaya çıkabilir, fakat önemli olan taraf Rus tabiriyle Kuzey Steplerinin, daha doğrusu Kırım'ın öte caniplerinin kastedilmekte olması gerçeğidir. Yine Yassıçemen'e savaşmak üzere giden Sultan Alaeddin Keykubad'ın ordusunun terkihi içinde Türk, Deylemi, Frenk, Gürcü, Rum, Uç Türkmenleri, Arap ve Kürtler sayılırken bunların arasına Ruslar da eklenmiştir²⁶⁷. Öte yandan yine Gazi Çelebi'nin Rus, Kefe Frenkleri ve Çerkes'e “gaza”da bulunduğu belirtilmesi²⁶⁸, Rus tabirinin bir coğrafi alan olarak zihinlerde yer edindiğinin bir başka delilidir. Yazıcızade bu yazdıklarını her ne kadar İbn Bibi'den almışsa da bu şekilde Osmanlı dünyasında Rus lafzının bilinirliğinin takviyesi bakımından önemli bir temeli ortaya koymuştur denilebilir.

II. Murad dönemindeki bazı Gazavatnâmeler'de de II. Murad'ın hakimiyeti ve gücü vurgulanırken onun yenip kendi hakimiyetini tanıttığı kesimler/ülkeler içinde Üngürüs, Eflak, Boğdan ve “Urus”un sayılmakta olması²⁶⁹, önceki geleneğin ve bu kelimenin literatürde lafzi olarak zikrinin sürdürüldüğünün bir göstergesi şeklinde mütalaa edilebilir. Yine II. Murad devri sonları ve Fatih Sultan Mehmed dönemi başlarında eserini kaleme alan Şükrullah da kadim tarihten söz ederken bu bilgileri aldığı kaynaklardaki “Rus, Rus vilayeti” tavsiflerini aynen zikreder. Fakat Osmanlı tarihi kısmına geldiğinde ilginç şekilde I. Murad'ın Karamanoğlu İbrahim Bey'le yaptığı Frenkyazısı savaşını (1386-87) anlatırken Karaman ordusu içinde Karaman, Türkmen, Tatar yanında Rusları da anar. Budurum Tatar-Rus şeklindeki genel ifadelerin burada yansıtılmasından başka bir şey olmamalıdır²⁷⁰. Ayrıca Kuzey steplerinden gelen grupların bölgede mevcudiyetiyle de irtibatlı olabilir.

Bu belirsizleşmiş “Rus” kavramının içine kimlerin dahil olduğu hususu henüz tam olarak belirgin değildir. Genellikle Tatarlar dışındaki step halklarını kasteder bir genelleme sözkonusudur²⁷¹. Fakat zamanla ilişkilerin gelişmesiyle birlikte Rus tanımının daha da barizleşip “Moskovlu”ya doğru dönüşüm göstereceği, bunun da Moskova merkezli kurulan Rus knezliğinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Öte yandan gündelik hayatın türlü merhaleleri içinde Osmanlı ülkesine getirilen köleler arasında Rus olarak adlandırılan ve Kuzey steplerinden getirilmiş bulunan insanların varlığı vesilesiyle toplumda belirli bir “Rus” bilinirliğinin mevcudiyetine şüphe yoktur. Mahkeme kayıtlarına intikal eden kölelerle ilgili tanımlamalarda “Rusiyü'l-asl” yani Rus asıllı köle tanımlamalarının hayli fazla geçtiği mahkeme sicil kayıtları üzerinde çalışanlarca hemen farkedilir²⁷². Fakat bizim için önemli olan taraf tarihî/edebî metinler dolayısıyla entelektüel düzeyde intikal eden Rus imajının siyasi gelişmelere paralel olarak nasıl bir seyir takip ettiğinin ilk izlerini yakalamaktır. Bu tesbitler için Osmanlı kroniklerinin çoğaldığı ve ayrıca Osmanlı-Rus ilişkilerinin siyasi anlamda başladığı yıllara bakmak kâfidir.

II. Bayezid döneminde kaleme alınan Osmanlı tarihlerinde Moskova knezliğini gösteren bir ifade yer almazken anlatılan İstanbul'un kuruluşu ve Ayasofya efsaneleriyle ilgili kısımlarda Rus, “Moskos” gibi adların geçtiği görülür. Mesela Moskova elçisinin İstanbul'a geldiği dönemlerde yaşayan ve eserine az sonra

²⁶⁶ Yazıcızade Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. A. Bakır, İstanbul 2009, s. 339, 452-53, 462-64.

²⁶⁷ *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 541, 594, 613.

²⁶⁸ *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, s. 872.

²⁶⁹ Mesela bk. Zaifi, *Gazavat-ı Sultan Murad Han*, haz. M. Sarı, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 1994, s. 187 (metin: 6a).

²⁷⁰ *Behcetü't-Tevârih*, haz. H. Almaz, İstanbul 2013, s. 280, 375, 383. Sadece bu kaynakta geçen Rus lafzıyla muhtemelen Karaman ordusu içinde Kuzey steplerden gelmiş köle asıllı savaşçı gruplar kastediliyor olabilir. Yine de bunu metnin üslup akışı içinde bir anlatımın eseri olarak da görmek mümkündür.

²⁷¹ Burada Rus kelimesinin tarihi kökenleri ve neyi ifade ettiği meselesine girilmeyecektir. Bunun için bk. O. Pritsak, *The Origin of Rus' , I: Old Scandinavian Sources Other than the Sagas*, Cambridge, Mass, 1981.

²⁷² Bir örnek için bk. *İstanbul Kadı Sicilleri: Üsküdar Mahkemesi, I. Numaralı Sicil (919-927/1513-1521)*, haz. B. Aydın-E. Tak, ed. C. Yılmaz, İstanbul 2008, s. 157, nr. 147; s. 158, nr. 152; s. 162, nr. 159, 160 ve tür. yer.

kaleme alan Oruç Bey, Konstantiniye'nin tarihini anlatırken, efsanevi Yanko b. Medyan'dan söz eder ve onun vilayetleri içinde Çek, Alman, Latin, Beç ve Moskov'unolduğunu bildirir. Bunu yaparken Moskov'u biraz açar ve bunların bir topluluk olduğunu, nihayetsiz sınırları bulunduğunu, denize varıncaya kadar insan olmadığı, denizin pıhtı gibi olup gemilerin yürümediğini, dumanlık olup karanlıklar içinde bir zulmet memleketi olduğunu belirtir²⁷³. Burada anlattığı efsanevi bilginin bir değeri bulunmadığı gibi bilinçsiz bir aktarımın söz konusu olduğuna da şüphe yoktur. İlerleyen bahiste ise bu defa Rus adına yer verir, “Deşt” vilayetlerini anlatırken bu kesimin Kıpçak, Uygur, Moğol ülkeleri olduğunu söyleyip bunun berisini Çerkez ülkesi, Kırım, Kefe, Rus ve Leh, Karaboğdan ile Eflak şeklinde sıralar. Bu sonuncu tanımlama entelektüel düzeyde Rus'un hem isim hem de bölge olarak bilindiğini gösterir. Çeşitli vesilelerle vilayetlerden söz edilirken Çerkes, Rus, Leh, Çek, Moskov, Üngürüs, Nemçe, Bosna, Bulgar, Yuvan, Rum ve Frengistan adları geçer; bunlar İstanbul'u kurma kararında olan Yanko'nun haber yolladığı memleketlerdir. Yanko'nun oğlu Bizantin'in de hakimiyet sahası sayılırken aynı ülke ve kavimler silsilesi tekrarlanır.

Burada Rus ve Moskov'un iki ayrı birim olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Bundan sonraki Osmanlı kaynakları da bazen bu ikisini beraber, bazen ayrı imiş gibi göstereceklerdir. Oruç Bey, II. Bayezid devrinde Mihaloğlu İskender Bey'in akınları sırasında yine Bosna, Üngürüs, Leh, Boğdan Eflak vilayetleri yanında Rus vilayetlerine de “hayli velvele” verdiğinden söz eder²⁷⁴. Bütün bu durum Fatih dönemi sonlarından ve özellikle diplomatik ilişkilerin kurulduğu II. Bayezid devrinden itibaren Osmanlı kaynaklarında Rus ve Moskov tanımlarından -belli bir bilinç içinde kullanılmış olmasa da- haberdar olduğunu gösterir. Burada şüphesiz en önemli problem “Rus” ile kastedilenlerle “Moskov” şeklinde kastedilen kavimlerin aynı olup olmadığı konusudur, bunu biraz daha sonraya bırakarak kaynaklara tekrar dönecek olursak şunları tesbit edebiliriz:

XVI. yüzyıl başlarında eserini kaleme alıp II. Bayezid'e sunan meşhur Osmanlı tarihçisi İbn Kemal'in Tarihi Rus ve Moskovlu tanımlamaları açısından özel bir önemi haizdir. Zira İbn Kemal tarihi bilgisini coğrafi temelde yazmaya itina gösteren bir tarihçidir. Onun muhtelif ciltleri üzerinde yaptığımız bir taramada -çok sık geçmese de- Rus adının varlığına rastlamakla birlikte Moskova'dan söz edilmediği görülmüştür. Aslında İbn Kemal de Osmanlı karşıtı Hıristiyan müttefiklerifazla göstererek ve gerçekten böyle bir ittifaka katılıp katılmadıkları belli olmayan milletleri de ekleyerek yazmayı seven Osmanlı tarihçilerine benzer şekilde kalem oynatmış görünür. Mesela Kosova savaşı vesilesiyle, Osmanlıların karşısında yer alan müttefikler içine Rusları da dahil eder. Diğerleri, Leh, Çek, Arnavud, Eflak, Üngürüs, Bulgar, Karaboğdan, Çasar vs.dir. Rus adı böylece bu metinlerde doğrudan bu “kavimler silsilesinin” değişmez bir jargonu olacaktır²⁷⁵.

Bununla beraber İbn Kemal zaman zaman Rus tabirini daha doğru bir zeminde kullanmıştır. Nitekim Fatih Sultan Mehmed'e ayırdığı VII. Defterinde Kefe'nin ilhakı bahsinde buraya Tatar, Çerkez ve Rus'un gelip ticarete bulunduğunu belirtirmişti²⁷⁶. Bu ise Rus olarak kastedilenlerin Kırım'ın kuzeyindeki topluluklar olduğuna işaret ettiği gibi, belirli bir farkındalığın da ifadesi gibidir. Tarihçi, II. Bayezid dönemini anlattığı ciltte yalnızca bir yerde Moskov adını nihayet zikreder; coğrafi bir açıklama yaparken Moskov'a yer verir. Bundan dolayı bu dönemde Moskov'un neyi ifade ettiğinin en azından yazar tarafından bilindiği sonucuna ulaşılabilir. Buradaki Moskov açıklaması, Ayasofya efsanesindeki hayali tariftten daha sağlam bir bilginin yansıması olarak mütalaa edilebilir:

İbn Kemal II. Bayezid'in Lehistan ile olan ilişkilerindeki gerginliği aktarırken, Yagellon hanedanından olan Leh kralının kardeşlerinden birinin Macar, birinin Çasar ve birinin Çek'te hakim olduğunu, bir diğerinin Litvanya'da bulunduğunu belirtir. Sonra Litvanya'yı okuyucusuna tarif etmeye çalışır; Litvanya böylece belki de ilk defa bir Osmanlı tarihî metninde yerini almış olur. İbn Kemal Litvanya'nıyerini tarif ederken burasının Moskov vilayeti ile Lehistan arasında bulunduğunu yazar²⁷⁷. Böylece dolaylı da olsa Moskov vilayetinin varlığından haberdar olduğunu gösterir.

Bu bilginin önemi doğru bir lokalizasyonun artık belli bir bilgi birikimi dahilinde Osmanlı entelektüellerinin zihninde bulunuyor olmasıdır. İbn Kemal aynı bilinçli tercihle Akkirman fethi bahsinde, bu kalede yaşayanlar arasında Rusları da sayar, Boğdan-Leh ve Ruslar silsilesiyle de hayali müttefikler değil

²⁷³ Oruç Bey Tarihi, haz. N. Öztürk, İstanbul 2007, s. 86, 88,98,

²⁷⁴ Oruç Bey Tarihi, s. 169.

²⁷⁵ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, III. Defter, haz. A. Satun, İstanbul 2014, s. 72, 91, 109; IV. Defter, haz. K. Imazawa, Ankara 2000, s. 259, 289,301.

²⁷⁶ *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1957, s. 384.

²⁷⁷ *Tevârih-i Âl-i Osman*, Ankara 1997, VIII. Defter, haz. A. Uğur s. 174.

daha doğru bir bilginin dağarcığında yer bulunduğunu ispatlar²⁷⁸. Boğdan’ın sınırlarını “serhadd-i Rus” diye belirtir²⁷⁹.

İbn Kemal Kanuni Sultan Süleyman döneminin bir bölümünü yazdığı X. defterinde ise bu defa bizi daha da şaşırtarak, Sultan Süleyman’ın cülusunu tebrik için elçinin gelişi münasebetiyle : “Moskova ki tahtgâh-ı Rus’dur” der²⁸⁰. Bu şekilde Lehistan sınır boylarında daha 1520’lerde böyle bir siyasi varlığın mevcudiyetinden Osmanlı entelektüel dünyası artık kesin şekilde haberdar gözükmektedir. Bununla beraber Rus ve Moskov kullanımında bazen birbirini, bazen de farklı birimleri kasteden bilgi karışıklıkları, sonraki müelliflerce devam ettirilecektir. Buraya kadar incelenen kroniklerde Rus ve Moskov adı dışında coğrafi tanımlar haricinde “iyi veya kötü bir imaja” konu olacak yaklaşım ve tavsif yoktur. Bunun için XVI. yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerekecektir.

Osmanlı devlet adamları nazarında Astarhan seferinin Osmanlı-Moskova ilişkileri bakımından bir yeni dönemin kapılarını araladığına şüphe yoktur. Nitekim Moskova’nın gücünün giderek arttığını fark eden Osmanlı münevverleri içinde Kınalızade Ali Çelebi, önemli bir yere sahip gözükür. 1565’te tamamladığı *Ahlak-ı Alâ’î* adlı eserinde muhtelif milletlerin vasıflarını anlatırken, Ruslar için ayrı bir bahis açar. Burada aynen şunları yazar:

*Rus tâifesi hüsn-i şekl ve beyâz-levn ve kabiliyet-i sanâyi ü letâfet, hizmet ü itâ’at-ı seyyid ve killet-i ibâdetle mevsûfdur. Amma killet-i salâh ve kesret-i ibâk u irtidâd ile ma’rûflardır. Kadimde cebânlık ile meşhur idi. Hatta bir Tatar nice Rus’u esir eder derlerdi. Amma şimdi kazıyye aks oldu. Tatar vilâyetinin ekserini Rus-ı la’in ahz eyledi. Hacı Tarhan ve Deşt-i Bereket Han vilâyetlerin külliyyen ahz u nehb eylediler. Vallâhu galibun alâ emrihi*²⁸¹

Bu bilgiler çok açık şekilde Astarhan ve Kazan’ın düşüşüyle Rus tehlikesinin farkına varıldığı ve buraların kurtarılması için fikri hazırlıkların yapıldığı döneme denk düşen yeni Rus imajının mahiyetini belirlemek bakımından son derece önemlidir. Rusların fiziki yapılarının ve kabiliyetlerinin övüldüğü, hizmet ehli olduklarının vurgulandığı, köle olarak iyi, efendilerine sadık oldukları, eskiden korkaklık ile tavsif edilirken şimdi güçlendikleri ve Kırım hanlarını zor duruma düşürdükleri, Astarhan ile Deşt-i Kıpçak’a hakim oldukları şeklindeki bilgiler, kuzeyde giderek kuvvetlenen –idareci zümre tarafından zaten fark edilen- yeni bir siyasi gücün halk ve Osmanlı münevverleri nazarında da artık tam anlamıyla bilinmeye başladığının açık bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Bu hadiseleri takip eden Lehistan krallık seçimleri devresinde (1572-1586: Henri de Valois ile Stephan Bathory) idareci zümrenin Çar IV. İvan’ın müdahalesinden haberdar oldukları, XVI. yüzyılın ortalarından bu yana Lehistan tarafından Osmanlı topraklarına yönelik Kazak saldırıları ile yakından uğraşıp Özü-Bender kesimini takviye ettikleri ve bununla ilgili bir dizi karar aldıkları devrede hayli sessiz kalan Osmanlı kronikleri, 1578’den itibaren Osmanlıların Kafkaslara yönelik olarak başlattıkları askeri hareket ilebu bölgedeki Rus varlığına yönelik bilgiler yanında imaj meselesini de gündeme getirmekte gecikmediler. Aslında bu kroniklerde Astarhan seferinden bu yana oluşan bir intiba söz konusuydu ve bu algı, şimdi 1578 Kafkas hareketiyledaha belirgin hale gelecekti.

Dönemin muasır tarihçilerinden Mustafa Selânikî, çeşitli vesilelerle gelen elçileri, “Moskova elçisi”, çarı da “Moskova kralı” ve bazen “Rus kralı” diye anarken Rus, Rus Kazağı, Rus vilayeti, Moskov gibi kelimeleri bir arada karışık şekilde kullanmıştı²⁸². O kadar ki kapıkulu teşkilatının bozulması üzerine ocağa kendisini yazdıran muhtelif gruplar içinde Rusları bile saymıştı²⁸³. Kastettiği hiç şüphesiz bu bölgelerden esir olarak gelip azat edilerek kente yerleşmiş kuzeylilerdi. Selânikî, Şirvan bölgesindeki savaşlarda Astarhan kesimindeki Ruslarla olan çarpışmalar vesilesiyle değişik bilgilere de yer vermişti. Özdemiroğlu Osman Paşa, Deşti Kıpçak kenarında “melâin-i Ruslar” ile ceng etmiştir²⁸⁴. “Urus Kazağı” namına haramiler Tuna sazlıklarına gizlenip eşkıyalık yapmaktadır²⁸⁵. Şirvan muhafızı Yemişçi Hasan Paşa, Şevval 1006’da yolladığı bir haberde, Hazar kıyılarında kaleler yapan “Moskov kralı laînin Urus küffârı” fırsat elde edip Gürcü prensleriyle ittifak yapmaktadır diye bildirmiştir²⁸⁶. Anlaşılacağı üzere Selânikî’nin

²⁷⁸*Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, s. 63.

²⁷⁹*Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, s. 282.

²⁸⁰*Tevârih-i Âl-i Osman*, X. Defter, haz. Ş. Severcan, Ankara 1996, s. 121.

²⁸¹Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâ’î*, haz. M. Koç, İstanbul 2013, s. 394-395.

²⁸²Selânikî Mustafa, *Tarih-i Selânikî*, haz. M. İpşirli, Ankara 1999, I, 133, 190, 745.

²⁸³*Tarih-i Selânikî*, II, 471.

²⁸⁴*Tarih-i Selânikî*, I, 143.

²⁸⁵*Tarih-i Selânikî*, I, 363: II, 808.

²⁸⁶*Tarih-i Selânikî*, II, 475-76.

eserinde daha önce görülmeyen ölçüde Rus ve Moskov adının geçtiği yerlerde aşağılayıcı tabirler yer bulmaya başlamaktadır. Artık bu dönem metinlerinde Rus adının geçtiği yerlerde; kafiyeye uygun bir şekilde “Rus-ı menhûs” tanımlaması yerleşmiş bir ifadeye dönüşecektir.

Tam da bu sıralarda bir coğrafi eser kaleme alan ve Arap coğrafyacılarının yazdıklarını toplayıp zaman zaman kendi intibalarını da aktaran Mehmed Âşık, *Menâzirü'l-Avâlim* adlı eserinde Rus ve Moskova bölgeleri için klasik Arap coğrafyacılarının tariflerine sadık kalmış, ancak bu vesileyle okuyucusunun zihninde zaten artık bilinen Rus ve Moskov kavramlarını tarihi/coğrafi tanımlarla aktarmayı tercih etmişti. Onun bu hususta kendi intibalarına yer vermeyişi aslında önemli bir eksiklik. Burada kısaca Ebulfida'nın eserini, *Âsârü'l-bilâd*'ı, İbn Fadlan'ın yazdıklarını bir araya getirmiştir. Arap coğrafyacıardan aktarma olsa da bir Osmanlı entelektüelinin bu bilgileri hangi zihin dünyasıyla kelimelere döktüğünü görmek açısından, Mehmed Âşık'ın yazdıklarının özel bir önemi vardır:

Mehmed Âşık, Arap coğrafyacıları gibi “bilâd-ı Rus” başlığı altında, onlardan aldığı bilgileri kullanırken yeni bir şey eklemeksizin bu ülkenin kuzeyde vaki olduğunu, Kerş-Azak-Sarak-Ükek ve Bulgar'ın şimalinde bulunduğunu aktarır. Rus bilâdının daha kuzeyindeki bir kavmin ise ticaretle işgal ettiğinden söz edip *Âsârü'l-bilâd*'dan naklen Rus'un “Türkten bir tâife-i azîme” olduğunu, Rus beldelerinin “Sakalibe” beldesine yakın bulunduğunu bildirir. Rus bir “cezîre-i vebiyedir”, etrafı göllerle çevrilidir. İbn Fadlan'dan aldığı bilgi ise Rusların İtil boyuna ticaret için geldikleri, mevzun ve güzel vücutlu, şeker gibi beyaz tenli oldukları, sair Türk'e muhalif hukukları ve dilleri bulunduğu, fakat temizliğe hiç önem vermedikleridir. İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-Acâib* adlı eserinden ise, “Arz-ı Rus”un geniş bir memleket olduğu, fakat mamur bir yer bile olmadığı, birbirine yakın bir beldesinin dahi bulunmadığı, Rus'un bir “ümme-i azîme” olup hiçbir hükümdara bağlanmadıkları bilgisini almıştır. Arz-ı Rus'un tarifini yaparken bugünle bağdaşmayacak belirsiz anlatımları kullanmıştır²⁸⁷. Kısaca Mehmed Âşık, Rus ve memleketlerinin tanımını kendisine ulaşan bilgi birikiminden değil, doğrudan coğrafya literatürüne dayalı olarak yapmış ve böylece okuyucularının muhayyilesinde bir şekilde duyup işittikleri Ruslar hakkında çoğu çok önceki asırlara gitse de bir imaj oluşturmaya çalışmıştır.

XVII. yüzyılın eşiğinde artık Osmanlı münevverlerinin zihinlerinde oluşmaya başlayan Rus ve Moskov algıları, bir başka önemli Osmanlı tarihçisi olan Gelibolulu Mustafa Âlî'ye farklı bir yaklaşımda bulunma imkânı vermiş gözüktür. Âlî, *Künhü'l-ahbâr* adlı dünya tarihinin Osmanlı tarihi bölümüne girişinde, Osmanlılık kavramını açıklarken bu memlekette oturan türlü cinsten insanların bir analizini yapar. Ona göre Osmanlı imparatorluğundaki Müslüman gruplar Anadolu ve Rumeli yakasında yayılmışlardır, ancak onun tabiriyle “ehl-i kefere” zamanla ehl-i İslam ile karışmış ve farklı bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Bu karışanları 12 millet halinde sıralayan tarihçi bunlardan bir grubunu Gürcü ve Rusların oluşturduğunu belirtir. İlginç olan durum Gürcüler ile Rusların aynı çizgi içinde birlikte mütalaa edilmesi keyfiyettir. Bunu sonraki bazı Osmanlı tarihçileri de sürdürecektir.

Âlî “Tavâif-i Gürcü ve Rus” bahsinde onların hasletlerini sıralarken, pek de iyi sıfatlar kullanmaz ve kötü hal ve hareketleriyle tanıdıklarını bildirir. Bunlar “vefasız, iyilikte noksanları olan iyi hallileri nadir, yemede içmede aşırıya kaçan, devlete sadakatleri şüpheli, paye alanlarının bağılıkları gevşek” insanlardır. Ama gençlik halindeyken “letâfetleri ve mevhîbeleri” herkesçe bilinir²⁸⁸. Âlî'nin kendisine has bu tanımlamalarındaki ağır ifadelerin diğer gruplar için de kullanılmakta olduğunu sanırım söylemeye gerek yoktur. Onun eserinde daha sonra, tıpkı Selânikî'de olduğu gibi aşağılayıcı unsurların giderek fazla yer almaya başladığı tesbit edilir: Artık “Rus-ı menhus-ı delâlet-nihâd esâs-endâz-ı bunyân- inâd”²⁸⁹ gibi ifadelerle giderek alışıcağ bir “algı edebiyatı” dünyasıyla karşı karşıya kalınacaktır.

XVII. yüzyılda Karadeniz'in güvenliğini tehdit eden Özü Kazaklarının faaliyetleriyle kuzey halklarına karşı duyulan ilginin arttığı ve Rus tabirinin artık bütünüyle kuzeylileri kast eder bir anlama inkılap ettiğine şüphe yoktur. Kronikler eğer Moskova çarından bir elçi gelmişse onları özellikle Moskova'dan gelen elçiler şeklinde anlatarak yine de belirli bir ayırım yapmış görünürler. Bu yüzyıla ait belgelerde Rus tabiriyle belirli bir gruptan çok Lehlilerden ayrı olarak onun doğusunda kalan Karadeniz'in kuzeyinde bulunan çeşitli gruplar kastedilmeye başlanmıştır. Bunun en tipik örneklerini XVII. yüzyılın meşhur seyyahı Evliya Çelebi'de görmek mümkündür. Evliya Azak'a yönelen tehditlerin kimden geldiğinin farkında olarak buraya saldıranları “Moskov-ı Beni Asfer” olarak niteler²⁹⁰. Devlet söz konusu olunca da

²⁸⁷ *Menâzirü'l-Avâlim*, nşr. M. Ak, Ankara 2007, III, 1046, 1102, 1154.

²⁸⁸ *Künhü'l-ahbâr*, nşr. Çerçi, Kayseri 2000, c. I/1, s.13-14, 20-21.

²⁸⁹ *Künhü'l-ahbâr*, c. I/1, s. 635, 702.

²⁹⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. Z. Kurşun- S.A. Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul 1999, II, 63. Ayrıca bk. “Diyar-ı

Moskov tabirini özellikle kullanır. Bununla birlikte Özü, Kamçı ve Tuna ağzındaki Kazakların faaliyetlerini anlatırken bu defa onları Rus şeklinde de anar. Bu nehirlerden gelen “Rus-ı menhûs” ifadesinin devamında onları bu defa “Kazak-ı âk” şeklinde tanımlar; Kazakların faaliyetlerinden söz ederken yine “Rus şaykaları” tabirini kullanır²⁹¹. Bir başka ifadesinde “Kazak kavminden 80.000 tüfenk-endaz Rus-ı menhûs” der²⁹². Yani açık şekilde Rus kelimesi Evliya için Kazak gruplarını içine alan bir genişlikte kullanılmıştır.

Buna karşılık Evliya Çelebi, bizzat Kiyef ve Çihrin taraflarına yaptığı yolculuk sırasında bu memleketleri Moskov kralına ait olarak tavsif ederken Rus değil Moskovlu tabirini tercih eder. Onların yine Gürcülerle olan yakınlıklarından bahs eder. Kullandığı tabir “Moskov Gürcü” ve “Moskov Acem”dir. Hatta Kazak ve Moskovlu’yu birbirinden kesin kelimelerle ayırdığı yerler de vardır. Mesela Kazakları anlatırken “bu Kazak kavmi tıpkı Moskov ve Leh gibi Rumların mezhebindedir” der²⁹³. Evliya muhtemelen bilinçli bir ayırım yapmakta ve önceki kroniklerde geçen Rus ve Moskov karışık ifadeleri belli bir kalıba oturtmaya çalışmaktadır. Hatta bir yerde “Kazakistan-ı Rus-ı menhûs” ifadesini bile tercih ederek bununla Özü ve Turla bölgelerini kast eder.

İlginç olan bir başka durum, Osmanlı dünyasında ilk defa Moskov çarlığının Evliya’nın ifadeleriyle tanıtıldığı pasajlarda görülür. Özellikle Kiyef’i anlatırken Moskov lisanından dem vurur, onları Dadyan vilayetinden kopma olduğunu lisanlarının Farisi’nin bir kolu olup Kaytak, Mogol, Bogol lisanlarından azdığını, Moskov lisanının 18 padişahlık yere malik olduğunu belirtir. Moskov devletinin 2060 yıldır hükümran olduğu tezini ileri sürüp hâlâ “şehinşahlık” iddiasındadır diyerek Çar İvan’dan itibaren Moskova’nın cihanşümül Üçüncü Roma algısının farkında olduğuna açık bir gönderme yapmayı da ihmal etmez²⁹⁴.

Kısaca klasik dönem Osmanlı zihin dünyasında resmî belgeler dışındaki tarih edebiyatında yaygın bir Rus imajının henüz tam olarak yerleşmemiş bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu karışık anlatımların yerli yerine oturması için daha bir yüzyıl geçmesi gerekecektir. Fakat yaklaşım itibarıyla siyasi münasebetlerin zaman zaman tali de olsa tırmanma gösterdiği devirlerde tarihçilerin üsluplarında aşağılayıcı ibarelerin fazlalaşmasında şaşırarak/taaccüb edecek bir durum yoktur. Osmanlı dünyasında Rus imaj ve algısının tam anlamıyla yerleştiği dönem hiç şüphe yok ki XVIII. yüzyıldan itibaren başlayıp bir sonraki asrın neredeyse sonlarına kadar sürecek büyük savaşlar zamanıdır ve bu algı Cumhuriyet devrine de miras olarak kalmış gözükmektedir.

Moskov”başlıklı kısım: s. 73-74.

²⁹¹ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, nşr. Y. Dağlı-S.A. Kahraman-İ. Sezgin, İstanbul 2007, V, 59; 48.

²⁹² Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, V, 75.

²⁹³ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, V, 80-81.

²⁹⁴ Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, V, 80-81.

"TBMM HÜKÜMETİ VE GÜRCİSTAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KURULUŞU" (1920 - 1921)

Roin KAVRELİSHVİLİ*

ÖZET

1920’de Ankara Hükümeti ile Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti arasında kurulan münasebetler 08. 02. 1921’de Ankara’da Gürcistan Büyükelçiliği’nin açılması ve Ankara Hükümeti tarafından Gürcistan’ın bağımsızlığının fiilen tanınmasıyla tamamlanmıştır.

Konu üzerine çeşitli arşiv kaynakları ile günlüklerden bilgi edinmek mümkündür. Günlük açısından Gürcü Heyetinde bulunan askeri temsilcisi olan Dimitri Şalikaşvili’nin eseri dikkat çekicidir. Bu günlük 1921 yılının 8 Şubat - 20 Mart tarihleri arasında Gürcistan Büyükelçiliği temsilcilerinin, Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümetinin diğer üyeleri ile ve yabancı diplomatlarla görüşmelerine ve Türk İstiklal Harbi’ne dair bilgileri içermektedir.

Anadolu’nun bağımsızlık mücadelesi verdiği yıllara ait Gürcü misyonundan bir kişinin tamamen dışarıdan bakarak değerlendirilmesi Dönemin Gürcü yönetiminin Türkiye’ye bakış açısı, dönemin Türkiye yönetiminin Kafkasya ve Gürcistan politikası ile ilgili olarak yaklaşımları fevkalade faydalıdır.

Arşiv kaynaklarına gelince, Gürcistan Merkezi Tarihi Arşivi’nde muhafaza edilen Gürcistan Ankara Büyükelçisi Svimon Mdivani’nin raporları gerek Türkiye, Gürcistan, Kafkasya, Rusya ve dönemin güçlü ülkelerinin dış politikası, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti ve Ankara Hükümeti arasında kurulan ilişkileri ve bölgedeki uluslar arası durumu incelemek açısından çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Mdivani, Ankara, Atatürk, Şalikaşvili.

1921 yılında Gürcistan ve Ankara Hükümetleri arasında kurulan diplomatik ilişkileri konusu gerek her iki komşu ülke arasındaki münasebetlerin gerekse yakın doğu ile güney kafkasyadaki uluslararası durumunun inceleme açısından çok önemlidir.

Rusya İmparatorluğu dağıldıktan sonra Gürcistan 26 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmişti. Bağımsızlık dönemi 25 Şubat 1921 yılına yani Bolşevik istilasına ve Gürcistan’da Sovyet İktidarı kurulduğuna kadar sürmüştür.

Ankara Hükümeti müstakil ve kuvvetli bir Gürcistan’ın varlığını aynı zamanda menfaatleri için uygun görmekteydi ve bu görüşlerini 21 Ekim 1920’de Gürcü Hükümetine bir nota ile bildirdi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Gürcistan dostluğunu kazanmak için 23 Ekim 1920’de Miralay Kazım (Dirik) Bey’i Tiflis’e elçi tayin etti. Kazım bey Tiflis’e 13 Kasım 1920’de geldi²⁹⁶. Gürcistan’da onu çok iyi ağırladılar. Ankara Hükümeti temsilcisi tarafından Gürcistan Hükümeti ile yaptığı görüşmeler ve beyanatlar o dönem gürcü basınında yer almıştır.

“Ertoba” gazetesinde neşredilen “Ankara Temsilcisi” adlı haber Kazım Dirik tarafından verilen röportajın tahlilidir²⁹⁷. Gazeteden anlaşıldığı kadarıyla Kazım Bey röportajını gazete şefliğine yazılı halinde vermiştir. Makale “Kazım Bey kendi hükümeti adına Gürcistan Hükümetine dostluk ilişkilerini teklif etmektedir. Tabi ki, biz buna karşı değiliz. Komşularla dostluk kurmak bizim en arzu edilen konumuzdur” ifadelerle başlıyor. Devamında Kazım Dirik’in hudutlar, Gürcü Müslümanlar ile Batum Bölgesi hakkında verilen cevabını okuyoruz: “Gürcistan’da oturan Müslümanlar Gürcistan’a karşı saygıyla davranıyorlar. Hudutlar meselesine gelince, bu konuda Ankara Hükümeti ile yaptığım yazışmalar devam etmektedir”. Bu haberde Kazım Dirik’in beyanatları şöyle değerlendirilmiştir: “Kazım Bey’e göre Ankara Hükümeti bağımsız ve güçlü Gürcistan’ın var olduğunu arzu ediyormuş ve bu da Anadolu ile Gürcistan arasındaki meselelerin çözülmesinde esas temel oluşturacaktır. Buradan Ankara Hükümeti’nin Gürcistan Hükümeti ile görüşmelerin yapılması arzusu belli olmaktadır. Ancak Kazım Bey Ankara Hükümeti’nin Gürcistan’a karşı itilafli bir meselenin olmadığına dair cevap veremiyor”.

“Ertoba” gazetesinde “Kazım Bey’in Beyanati” adlı bir makale bulunmaktadır²⁹⁸. Makalede Ankara Hükümeti tarafından Gürcistan’ı resmen tanıdığı haber var. Beyanatında Kazım Bey Türkler

*Ardahan Üniversitesi & Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi (GÜRCİSTAN) Öğr. Üyesi.

²⁹⁶ Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1920, Ankara, 2001, s. 617.

²⁹⁷ Ertoba, 23 Kasım 1920.

²⁹⁸ Ertoba, 5 Şubat 1921.

bağımsızlıklarını savunmak için Batı'ya karşı savaştıkları konusunu belirtip “Ülkenin zor durumuna rağmen Türkler kendi topraklarına manevi olarak bağlıdırlar ve bu da varlıklarını savunmak için onları savaşa zorluyor. Dolayısıyla bağımsızlık hakkında benzeri görüşleri olan halk tarafından Gürcistan'nın hürriyet ile bağımsızlığın istememesi mümkün değil” ifadelerini dile getirmiştir.

“Sakhalkho Sakme” gazetesinde “Kazım Bey ile Söhbət” başlıklı haber basılmıştır²⁹⁹. Gazeteye göre bu makale Kazım Bey tarafından “Slovo” gazetesine verilen beyenatın bir parçasıdır. Gürcistan hakkında yaptığı açıklamada “Ankara Hükümeti beni Gürcistan'a yetkili temsilcisi olarak tayin ederek komşumuzla dostluk ilişkilerimizi pekiştirmek için görevlendirmiştir. Gürcistan'ın bağımsızlık ile güçlü olduğu bizim menfaatlerimiz dâhilindedir. Anadolu Hükümeti Gürcistan'ın ihtiyatlı siyasetini değerlendirmiş ve resmi görüşmelere başlatmıştır. Gürcistan'ın sağlam ve doğru siyaseti Ankara siyaseti ile örtüşüyor. Biz Gürcistan'da barış ve esenlik içinde yaşayan Müslümanların durumundan memnunuz. Gürcistan'ın bu sağlam politikası ülkelerimizi yaklaştırır ve aramızda ebedi dostluk oluşturur. Bizim Gürcistan'la çok sayıda ortak menfaatlerimiz var ve görürsünüz ki, aramızda olan bütün konular barış yolu ile çözülür. Ben bundan eminim, çünkü aramızda düşmanlık ile ihtilaf oluşturacak savaş cephesi yoktur” şeklinde ifade etmiştir.

“Sakartvelo” gazetesinde “Ankara Temsilcisi”³⁰⁰ başlıklı daha bir haberde “Başlıbaşına bu hakikat Ankara Hükümeti tarafından Gürcistan Hükümeti'nin tanınması ve uluslararası ilişkilerin kurulmasıdır. Gerçi şuan Ankara Hükümeti Osmanlı'nın resmi hükümeti değil ama İstanbul Hükümeti'nden daha etkilidir. Bu fiili hükümet tarafından Gürcistan'a temsilci tayin etmek çok hoş bir uygulamadır, çünkü her iki hükümet için düzgün ilişkiler çerçevesinde tartışılacak olan bazı bir sorunun rahat rahat çözülmesine imkan sağlayacaktır” şeklinde kelimeler ifade edilmiştir.

Aynı gazetede basılan “Tiflis Ve Ankara” adlı haberde³⁰¹ Gürcistan Dış İşleri Bakanı yardımcısı Konstantine Sabahtarişvili'nin Kazım Beyin Tiflis ziyareti hakkında parlamentoda yaptığı bir açıklama mevcuttur. Sabahtarişvili “Tiflis'e Ankara Hükümeti temsilcisi Kazım Bey Gürcistan Hükümeti ile dostluk ilişkilerini kurmak üzere gerekli görüşmeleri sürdürmek için görevlendirilmiştir. Ankara Hükümeti temsilcisi yaptığı ifadelerinde ve gazetelere verdiği açıklamalarda bizimle iyi komşuluk ilişkilerin kuracaklarından bahsediyor. Ama biz onun ifadelerine tam inanmıyoruz, çünkü Kemal'in Ordusu Ermenistan'daki niyetlerini yerine getirdikten sonra hudutlarımızın aşmayacağına dair hakiki garantimiz yoktur. Ankara Hükümeti tarafından samimiyetle ve dostça atılan bütün adımları memnuniyetle kabul ederiz. Ancak yapılacak bütün görüşmelerde Gürcistan'ın resmen tanınması 07 Mayıs 1920 yılında Rusya ile imzaladığımız antlaşmada çizildiği gibi aynı sınırlar içerisinde olacaktır. Görüşmelerden anlaşıldığı dereceye kadar Ankara Hükümetinin Batum Bölgesi üzerine iddiaları vardır” şeklinde beyan etmiştir.

Bahsedilen gelişmelerden başka şunu da belirtmemiz gerekir ki, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti temsilcisi G. Makharadze ile Ankara Hükümeti temsilcileri arasında ikili temaslar Moskova'da kuruldu.

G. Makharadze'nin 9 Kasım 1920'de Gürcistan Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta³⁰² bu temaslardan söz edilmiş ve “Ankara Hükümeti'nin Moskova temsilcileriyle görüştüğümde Gürcistan'a karşı saldırgan hareketlerin düşünülmediğini teyit ettiler” gibi ifadeler kullanılmıştır. Daha bir telgrafında³⁰³ G. Makharadze “Burada bulunan Anadolu Hükümeti Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey ile uzun uzadıya görüştüğümde kendisi aramızda kimsenin aracı olmasına gerek olmadığını ve Gürcistan'a karşı bir şeyin düşünülmediğini açıkladı. Bir hafta sonra kendisi Baku'ye hareket ediyor ve benden Gürcistan Hükümeti tarafından onun Tiflis'te gayri resmi görüşmeler için Kabul edebileceği hakkında bilgi teminat vermeme istedi. Onun Tiflis'e gelmesine kesin karar verilmesi zaruridir. Cevabınızı müstacilen şifreli telegrafla bildirin” gibi ifadelerini kullanmıştır.

Aralık ayında Bekir Sami Bey Tiflis'e gelmiş ve Gürcistan Hükümeti ile çeşitli görüşmeler yapmıştır.

Bu mesele “Sakartvelo Respublika” gazetesinde³⁰⁴ “Ankara Dış İşleri Bakanı'nın Gelişi” başlıklı haberde ele alınmıştır. Bekir Sami Beyin ziyaretinden sonra Ankara'da Gürcistan büyükelçiliğinin açılması kararlaştırılmıştır.

²⁹⁹ Sakhalkho Sakme, 23 Kasım 1920.

³⁰⁰ Sakartvelo, 30 Kasım 1920.

³⁰¹ Sakartvelo, 08 Aralık 1920.

³⁰² Gürcistan Merkezi Tarihi Arşivi, Fon#1866, Dosya#1, Bölüm#9, Yaprak #84; L. Toidze, İnterventsiats, Okupatsiats, Dzalatanebiti Gasabçoebats, Paktobrivı Aneksiats, Tiflis, 1991, s. 35; Roin Kavrelişvili, Dimitri Şalikaşvili'nin Türkiye Günlüğü (Türkiye'de Gürcistan Temsilciliği 27 Aralık 1920 – 20 Mart 1921), Trabzon, 2013, s.21.

³⁰³ GMTA,. Fon#1866, Dosya#1, Bölüm#9, Yaprak#89.

³⁰⁴ Sakartvelo Respublika, 21 Aralık 1920.

Gürcistan Büyükelçisi olarak Svimon Mdivani görevlendirmiştir. Gürcistan büyükelçilik kadrosuna general Eristavi, Aristo Çumbadze, Meliton Kartsivadze, Zia Abaşidze, Dimitri Şalikaşvili, Emuhvari, özel görevler için iki subay ve ulak olarak iki asker atanmışlardır³⁰⁵.

27 Aralıkta Gürcistan Diplomatik Heyeti Tiflis'ten Bekir Sami Bey ile hareket etmiş ve Batum üzerinden Türkiye'ye geçmiştir. Bekir Sami Bey Ankara'ya kadar Gürcistan heyetine eşlik etmiştir³⁰⁶.

31 Ocak 1921 gecesi Gürcistan Heyeti Ankara'ya geldi. 2 Şubat'ta Svimon Mdivani Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanı ile görüştü. Bakan ona Mustafa Kemal Paşa ile ilk resmi görüşmeler ve itimatnamelerin takdim prosedürünün 3 Şubat saat 15'te yapılacağını söyledi³⁰⁷.

Gürcü elçisi Svimon Mdivani, itimatnamesini TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya 8 Şubat 1921'de sundu³⁰⁸. Bu tarihten itibaren Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında diplomatik ilişkiler resmen başlatıldı.

Aynı dönemde Gürcistan'ın bağımsızlığını İngiltere, Fransa, ABD, Almanya, İtalya, İspanya v.s. tanıdılar.

Gürcistan Merkezi Tarihi Arşivinde Sefir Svimin MDİVANİ'nin dönemin Gürcistan Hükümeti temsilcileriyle yaptığı resmi yazışmalar muhafaza edilmektedir. Bu yazışmalardan ikili ilişkiler hakkında bir çok bilginin elde edinmesi mümkündür.

10. 02. 1921 tarihli raporunda Sv. Mdivani Anadolu'nun devlet nizamından bahsediyor. Ona göre, bütün eyaletlerin yöneticileri, askeri komutanlar, belediye başkanları ve diğer memurlar Ankara Hükümeti tarafından atanmışlardır. Ancak, yönetim sistemi eski, Osmanlı tarzında kalmıştır. Yazar “Misak-i Milli'den” bahsediyor ve Mili Mücadele'nin hareketlerini anlatıyor. Kendisine göre Milli Mücadelenin ilk etapta hareketlerin kısıtlı olmasının sebeplerinden birisi Anadolu demir yollarının İtilaf Devletlerinin elinde olması idi. Dolayısıyla Milli Mücadele hareketleri ilk önce Erzurum-Sivas arasında yoğunlaştı. Raporunda Milli Mücadele yöneticileri arasında var olan belli başlı anlaşmazlık sebeplerinden, halkın milli hareketlere bakışından, liderlerin faaliyetlerinden, onların çalışmalarını etkileyen diğer liderlerin otoritelerinden de söz edilmiştir. Raporunda Enver Paşa'nın Moskova faaliyetleri ve Ankara Hükümeti ile Bolşevik Hükümeti arasında kurulan temaslar dile getirilmiştir. İstanbul Hükümeti tarafından Sevr Antlaşması'nın kabulü atıl bir hareket diye değerlendirilmiştir. Kendisi TBMM hakkında bilgi veriyor ve milletvekillerinin siyasi yanlışlıklarından söz ediyor³⁰⁹.

05. 01. 1921 Tarihli ve 05 numaralı telgrafta Sv. Mdivani Gürcistan Dış İşleri Bakan Yardımcısı Konstantine Sabakhtarişvili'ye heyetin yolculuğu hakkında bilgi vermektedir. Telgrafta Samsun ve Trabzon'da yerel hükümetler tarafından Gürcü Heyeti'nin sıcak karşılandığı haberi şöyle anlatılmıştır: *“Samsun'dan Bekir Sami Bey Kars'a bağlanarak, telgraf vasıtasıyla Sizlere heyetimizin Samsun'a vardığını bildirmiştir. Daha önce yazdığım gibi Trabzon'a vardığımızda oranın yerel hükümeti bizleri merkeze davet etti, orada biz Türkiye'nin bağımsızlık günü kutlama törenine katıldık. Daha sonra Trabzon bölgesi garnizon komutanı Nuri Bey bize yemek verdi. Samsun'a vardığımızda da bizi çok hoş karşıladılar. Ertesi gün belediye binasında verilen yemeğe yerel hükümet ve bölgenin aydın sınıfı katıldı. Genel olarak denilebilir ki, bize eşlik eden Bekir Sami Bey ile mahiyetindeki kişiler ve bizi karşılayan Türkler çok sıcak davranıyorlardı ve güzel bir ev sahiplik gösteriyorlardı. Özel ve resmi görüşmelerde ise Türkiye-Gürcistan arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulmasından bahsediyorlardı”*³¹⁰.

Sv. Mdivani 02. 02. 1921 yılında Gürcistan Dış İşleri Bakanı'na gönderdiği 02 numaralı telgrafta Gürcü Heyeti'nin 31 Ocak 1921 yılında Ankara'ya vardığından bahsetmiştir³¹¹.

Yine aynı tarihi taşıyan 28 numaralı telgrafta Sv. Mdivani Gürcistan Dış İşleri Bakanı'na Gürcistan Heyeti'nin 27. 12. 1920 Tarihinde Tiflis'ten çıktığını, 31. 01. 1921 Tarihinde ise Ankara'ya vardığını, Bekir Sami Bey'in ve yerel hükümet ile polis teşkilatı tarafından her türlü yardımda bulunduğunu, elçilik binasının şehir dışında ve o zamanki şartlara göre çok düzgün olduğunu belirtmektedir³¹².

08. 02. 1921 Tarihli 08 numaralı telgrafta Sv. Mdivani Gürcistan Dış İşleri Bakanı'na Mustafa Kemal

³⁰⁵ Roin Kavrelişvili, Dimitri Şalikaşvili'nin Türkiye Günlüğü (Türkiye'de Gürcistan Temsilciliği 27 Aralık 1920 – 20 Mart 1921), Trabzon, 2013, s.29.

³⁰⁶ a.g.e.

³⁰⁷ a.g.e. s. 46-48.

³⁰⁸ a.g.e. s. 52-53.

³⁰⁹ GMTA, Fon # 2118, Dosya #1, Belge #8.

³¹⁰ GMTA. Fon 2118. Dosya. 1. A/N 7: 1-2.

³¹¹ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:2.

³¹² GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 7:6-7.

Paşa ile yaptığı görüşmelerden bahsediyor ve “görüşmelerimiz bir buçuk saat sürdü, bu süre içinde resmi ifadelerden başka Mustafa Kemal Paşa bizimle alakası olan bütün konulara değindi ve bana göre bütün bu konuları yeteri derecede açıkladı. Önümüzdeki günlerde görüşmelere başlayacağım” gibi kelimeler kullanıyor³¹³.

Aynı tarihli başka bir numarasız telgrafta Sv. Mdivani'nin Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamelerini takdim ettiği zaman dile getirdiği sözler mevcuttur. Sv. Mdivani “Hükümetim beni Ankara Hükümeti ile ilişkileri kurmak için görevlendirdi. Gürcistan Hükümeti Ankara Hükümeti'ne karşı iyi niyet düşünceleri beslemektedir. Gürcistan Hükümeti Ankara Hükümeti'nin haklı savaşından galip çıkacağına ve ülkenin bağımsızlık kazanacağından emindir. Ankara Hükümeti, komşusu olan Gürcistan için bağımsızlığının ne kadar önemli olduğunu çok iyi bilir, çünkü Gürcistan 100 yıl önce ezilen haklarını ancak şimdi kazanabildi. Şuanki duruma göre Osmanlı-Gürcistan ilişkilerini her iki halkın tarihi tecrübelerinden faydalanarak her iki halkın menfaatlerine uygun olarak kurmalıyız” gibi ifadelerde bulunuyor. Sonunda Sv. Mdivani Türk Halkına saygılarını ifade ediyor, her iki tarafın yaptıklarının tarihe geçeceğinden bahsediyor, bu bağlamda Ankara Hükümeti yöneticilerinin desteğini alarak her iki halk arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulacağından ümit ediyor³¹⁴.

18. 02. 1921 Tarihli numarasız belge Sv. Mdivani tarafından Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanı'na yazdığı telgraftır. Sv. Mdivani telgrafta Gürcistan ve Ankara Hükümetleri arasında bir barış antlaşmasının imzalanmasını teklif ediyor. Konu hakkında kendisi “Burada bulunduğum kısa süre içinde zatîalinize bir kaç defa Gürcistan ve Anadolu Hükümetleri arasında bir an önce barışın imzalanmasından bahsettim. Bu barış her iki halkın hayatı menfaatlerini, dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sağlayacaktı. Şimdi sizlere hükümetimin son teklifini resmi bir yazı şeklinde bildirmek istiyorum. Eğer Ankara Hükümeti bunu kabul ederse, barış antlaşmasını imzalayabilirim. Hükümetimin teklifi şundan ibarettir: Batum ve Batum Vilayeti tartışmasız olarak Gürcistan sınırları içerisinde kalacak ve il sınırları 1914 sınırlarına göre çizilecektir. Zatîalinize Gürcistan'ın şu anki durumu malumdur” gibi kelimeler kullanıyor³¹⁵.

Bilindiği gibi 12 Şubat 1921'de 11. Kızılordu tarafından Gürcistan sınırları ihlal edildi ve Gürcistan'ın bolşevikleştirilmesi başlatıldı. Bu yüzden bölgedeki durum değişmeye başladı.

22. 02. 1921 Tarihli ve 21 numaralı belge³¹⁶, Sv. Mdivani tarafından Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey'in 21. 02. 1921 Tarihinde Gürcistan Sefirliğine sunulan 492 numaralı notasına verilen cevaptan ibarettir. Bilindiği gibi Ahmet Muhtar Bey Gürcistan Hükümeti'nden 23 Şubat akşamına kadar Artvin ve Ardahan Bölgeleri'nin tahliyesini talep etmiştir³¹⁷. Sv. Mdivani bu notayı bir an önce Gürcistan Hükümeti'ne bildirmiştir. Sv. Mdivani verdiği cevapta Ahmet Muhtar Bey ile Ankara Hükümeti Temsilcileri ile yaptığı görüşmelerden ve görüşmeler esnasında dile getirilen Gürcistan-Türkiye arasında var olan iyi komşuluk ve dostluk niyetlerinin olduğundan bahsediyor. Sv. Mdivani'ye göre Gürcistan ve Ankara Hükümetleri arasında ilk görüşmeler iyi niyet esaslarına dayalı yapılıyordu. Bundan istifade ederek kendisi ilk önce Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanlığı'na bir barış antlaşmasının imzalamasını teklif etmişti. Ancak şu ana kadar cevap alamamıştır. Ayrıca Sv. Mdivani Ahmet Muhtar Bey'den barış antlaşması hakkında bir kaç defa sözlü olarak teklif almış, fakat bunlar her seferde değişmiştir. Sv. Mdivani Ahmet Muhtar Bey'den aldığı teklifleri şöyle açıklıyor: “Tekliflerin birisine göre Ardahan ve Artvin Türkiye sınırlarına dâhil edilecekti, Batum ve civarında ise halk oylaması yapılacaktı”. Sv Mdivani anılan teklifleri resmi yazı ile talep etmiş, ancak cevap alamamıştır. İkinci şifahi teklif Maliye Bakanı Ferit Bey'den gelmiştir. Bu teklife göre Batum ve civarı halk oylaması yapılmadan Gürcistan'a kalacak, Artvin ve Ardahan Vilayetleri ise Türkiye'ye geçecekti. Üçüncü teklif ise bir nota halinde alınmıştır. Bu nota TBMM kararına göre düzenlenmiş ve Artvin ve Ardahan Vilayetlerinin Türkiye idaresi altına geçmesini sağlayacak şekildedir. Ancak, Batum hakkında bu notada söz edilmemiştir.

Sv. Mdivani Ankara ve Tiflis Hükümetleri arasında başlanan görüşmelerin sonuçsuz kaldığını üzülenek belirtiyor. Ayrıca meydana gelen duruma rağmen, Gürcistansız Kafkasya meselesinin çözülemeyeceğinden bahsediyor³¹⁸.

³¹³ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:5.

³¹⁴ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:9.

³¹⁵ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:19.

³¹⁶ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:30-31.

³¹⁷ S.Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. II, Ankara, 1978, s.56-57.

³¹⁸ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:30-31.

23. 02. 1921 Tarihli ve 24 numaralı telgraf³¹⁹ Sv. Mdivani'nin Ankara Hükümeti Dış İşleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey'e yazdığı daha bir cevaptır. Sv. Mdivani telgrafta Ahmet Muhtar Bey'den aldığı iki 498/67 ve 498/68 nolu notalardan bahsediyor ve “Batum ve Artvin meselesini yalnız Ayastefanos Antlaşması gereğince ve İngilizlerin son davranışlarına göre çözümlemesini yeterli bulmuyorum. Bütün konularla birlikte, her iki taraf çözüm yollarını ararken, Ruslar tarafından bölgede din üzerinden yapılan istatistikleri değil de bölgenin tarihi geçmişini, kültürel varlığını ve etnik yapısını göz önünde bulundurmalıdır” gibi kelimeler kullanıyor. Sv. Mdivani devamında Batum ve Batum Vilayeti'nde yapılan halk oylamasını uygun şartlar olmadığından dolayı haksız buluyor ve Gürcistan Hükümeti tarafından tartışmalı bölgelerde aldığı tedbirleri Ankara Hükümeti tarafından Anadolu'nun belli bir bölgelerde aldığı tedbirlerle karşılaştırıyor ve her ikisini de devlet politikası açısından doğru görüyor.

25. 02. 1921 Tarihli ve numaralı telgrafında³²⁰ Sv. Mdivani Akaki Çkhenkeli'ye şu açıklamada bulunuyor: “8 Şubat'ta itimatnamelerimi sunarken Kemal Paşa ile ilk defa görüştim. Resmi konuşmalardan sonra görüşmelere başladık. Görüşmelerde Gürcistan ve Türkiye arasında kurulacak ilişkilerden başka, her iki tarafı ilgilendiren diğer konulara da değindik. Örneğin: Kafkasya konusu. Bu görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla M. Kemal paşa gerek ikili ilişkilerimiz konusuna gerekse Kafkasya konusuna sıcak bakıyordu ve ortak amaçlarımız da birbirinden çok farklı değildi. Bir kaç gün sonra Dış İşleri Bakanı Ahmet Muhtar Beyle görüşmeleri başlatmak üzere buluştum. Kısa konuşmalardan sonra barış antlaşmasında yer alacak konular üzerine durduk. Bunlar şunlardı:

- 1) Türkiye tarafından Gürcistan'ın resmen tanınması;
- 2) Sınırların belirlenmesi;
- 3) Ticari ilişkilerimizin genel konuları.

Birinci konu çok kolay çözüldü. Sınırlara gelince Muhtar Bey “Mısak-i Milli'yi” okumamı referans etti ve buna göre sınırlar konusunun artık çözülmüş olduğunu belirtti”. Sv. Mdivani devamında “Mısak-i Milli'den” bahsediyor ve “Ankara bize yönelik olan fikirlerini değiştiriyor ve Bolşeviklerin eline geçmemek düşüncesiyle Artvin ve Ardahan İllerini ısrarla talep ediyor. Ben Artvin ve Batum hakkında olan tekliflerini kesinlikle kabul etmedim. En fazla Ardahan konusunda uzlaştım. İl sınırının da Sanioire sıradağından geçmesini istedim. Ancak Ankara, Ardahan ve Artvin'i ısrarla talep ediyordu. Batum için de halk oylamasını istiyordu. Hükümetimize Ankara Hükümeti'nin notalarını gönderdim, cevap alıncaya kadar Muhtar Bey'e de Ardahan ve Artvin'i askeri güçle tuttukları için bir protesto notası gönderdim. Ben hükümetimiz tarafından Ankara Hükümeti'nin tekliflerini reddedeceğini düşünüyordum. Ancak, 23 Şubat akşam saatlerinde Tiflis'ten aldığım cevaba göre hükümetimiz bu bölgelerin tahliyesini kabul ediyordu” gibi ifadelerde bulunmaktadır.

Aynı tarihi taşıyan ve 32 numaralı daha bir telgrafta³²¹ Sv. Mdivani Gürcistan Dış İşleri Bakanı'na Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerini şu şekilde anlatmaktadır: “Bugün bizi Mustafa Kemal Paşa ziyaret etti. Uzun zaman konuştuk. Hopa ve Ardahan'da asayişin sağlanması için bir talimat vereceğine dair hükümetimize haber vermemi istedi ve “Alınan haberler daha önceki gelişmelere dair olabilirdi, Askeri güçlerimizi Ardahan'a dahi sokmadık, Gürcistan ortak cephelerimizde kendini rahat hissedebilir” gibi ifadelerde bulundu. Ben kendisine Artvin'i hatırlattım. Kendisi bana “Bu konu üzerinde de anlaşabiliriz” dedi.

Kızıl Ordu'nun Gürcistan istilası sebebiyle Gürcistan Hükümeti Ankara Hükümeti'ne bir yardım talebinde resmen bulundu.

Üzerinde ay ve günü belli olmayan 1921 Tarihli belgede³²² Gürcistan Hükümeti tarafından Ankara Hükümeti'ne sunulan teklifler mevcuttur. Bu tekliflere göre:

- 1) Gürcistan Hükümeti Ankara Hükümetinden yerel idari teşkilatının Gürcistan Hükümetinde kalmak şartıyla Batum Bölgesi ile Akhalkalaki³²³ ilçesine bir an önce askeri kuvvetlerinin sokmasını istiyor;
- 2) Gürcistan Hükümeti Ankara Hükümeti'nden yerel idari teşkilatının Gürcistan Hükümetinde

³¹⁹ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:40.

³²⁰ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 7:16-17.

³²¹ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:13.

³²² GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:16/1-17.

³²³ Türkçe olan literetürde Ahılkelek şeklinde geçiyor.

kalmak şartıyla Batum Bölgesi ile Akhalkalaki ve Akhaltsikhe³²⁴ İlçelerine bir an önce askeri güçlerini sokmasını istiyor. Gerek olursa, Gürcistan Askeri Kuvvetleri Ankara Hükümeti Askeri Kuvvetlerine yardımda bulunacaktır. Bu durum Gürcistan ve Kafkasya'nın geleceği belirleyinceye kadar devam edecektir. Daha sonra ise Ankara ve Gürcistan Hükümetleri Kafkasya Devletleri ile Milletlerden oluşan bir konfederasyon devletinin kuruluşu için ortaklaşa çalışacaklardır. Bu prensiplere uygun olan şartlar en yakın zamanda görüşülecektir”.

06. 03.1921 Tarihli ve 42 numaralı belge³²⁵ Sv. Mdivani tarafından Gürcistan Dış İşleri Bakanı'na gönderilen telgraftır. Telgraf Ankara Hükümeti tarafından Gürcistan Hükümeti'ne Moskova Konferansı'na katılmak için bir temsilci göndermesi hakkında bilgiler içeriyor. Sv. Mdivani'nin yazısında “Ankara'yı müdahil etmek için her türlü gayrette bulunuyorum. Maalesef sizden gerekli bilgiler alamıyorum. Tesadüfen, elçiliğimiz Ankara yolculuğunda iken, Ankara Hükümeti tarafından sizlere Moskova Konferansı'na katılmanız için bir notanın gönderildiğini öğrendim. Ancak, sizden konu hakkında ne Ankara Hükümetine ne de bana hiç bir haber gelmedi. Yarın gönderdikleri notanın kopyasını isteyeceğim ve Gürcistan'ın ihtilaflı meselelerinin savaş cephesinde değil de bir konferans ortamında çözülmesi için hazır olduğunu bildireceğim. Ankara Hükümeti yakınlarda bitmek üzere olan Londra Konferansı'nın sonuna kadar direnmemizi istiyor” gibi cümleler kullanılmıştır.

08. 03. 1921 Tarihli ve 43 numaralı belge³²⁶ Sv. Mdivani tarafından Gürcistan Hükümeti Başkanı Noe Jordania'ya gönderilen telgraftır. Telgrafta Sv. Mdivani Ankara Hükümeti'nin cevabını bildiriyor:

“İlk teklifinizi kabul ettiler. Ayrıca:

- 1) Askeri güçlerini sokmak için teklif ettiğimiz üç bölgede Gürcü Askeri Kuvvetleri tarafından yardıma ihtiyaç duyulmadığı;
- 2) Yerel idari teşkilatlarda Ankara Hükümeti Temsilcileri'nin bulundurulması;
- 3) Gürcistan ve Ankara Hükümetleri mutabakatı ile tutulan üç bölgede halk oylamasının yapılması gibi ek teklifleri vardır”.

Gürcü Heyetinde Gürcistan savunma Bakanlığı Dış İlişkileri Dairesinde görevli olan teğmen Dimitri Şalikaşvili Gürcistan Elçiliği hakkında 1921 yılında bir günlük defter tutmuştur. “Anılarda” Türk-Gürcü-Rus-Ermeni-Azeri görüşme ve yaklaşımları, Oltu-Ardahan-Batum-Ahıska-Ahılkelek-Artvin gibi alanların paylaşılması, Gürcü Heyetinin Mustafa Kemal Atatürk'le, Ankara Hükümetinin diğer temsilcileri ile, yabancı diplomatlarla görüşmelerini ve Türk İnkılabı, Ankara Hükümeti'nin Kafkasya Politikası ve Kafkasya'ya bakış açısı gibi konularda verdiği bilgilerdir³²⁷.

Daha sonra Tiflist'e kurulan Sovyet Gürcü Hükümeti Bağımsız Gürcistan'ın Ankara Büyükelçiliğini feshetmiş ve Gürcistan Demokratik Cumhuriyetini de meydandan kaldırmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, 8 şubat 1921 yılında Ankara Hükümeti Bağımsız Gürcistan Devletini resmen tanımış ve iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur ve o dönemin Gürcistanı'nda basılan muhtelif gazetelerde yer alan ve Türkiye – Gürcistan ilişkilerini anlatan haberler, Sv. Mdivani'nin raporları ve Dimitri Şalikaşvili'nin “Türkiye Günlüğü” o devir tarihinin araştırması için zengin bir kaynak sayılır ve tarihteki gelişmelerin yeniden gözden geçirilmesine imkân sağlamaktadır. Bütün bunlar gerek Türkiye, Gürcistan, Kafkasya, Rusya ve gerekse dönemin güçlü ülkelerinin dış politikasını, Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Hükümeti ve Ankara Hükümeti arasında kurulan diplomatik ilişkilerini ve bölgedeki uluslararası durumu incelemek açısından çok önemli bilgileri içeren kaynaklardır.

BİBLİYOGRAFYA

Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri 1918-1920, Ankara, 2001.

S.Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c. II, Ankara, 1978.

L. Toidze, Interventsiats, Okupatsiats, Dzaldatanebiti Gasabçobats, Paktobrivi Aneksiats, Tiflis, 1991.

³²⁴ Türkçe olan literatürde Ahıska şeklinde geçiyor.

³²⁵ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:26.

³²⁶ GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:27.

³²⁷ Roin Kavrelişvili, Dimitri Şalikaşvili'nin Türkiye Günlüğü (Türkiye'de Gürcistan Temsilciliği 27 Aralık 1920 – 20 Mart 1921), Trabzon, 2013..

Roin Kavrelişvili, Dimitri Şalikaşvili'nin Türkiye Günlüğü (Türkiye'de Gürcistan Temsilciliği 27 Aralık 1920 – 20 Mart 1921), Trabzon, 2013.

Gürcistan Merkezi Tarihi Arşivi, Fon#1866, Dosya#1, Bölüm#9, Yaprak #84.

GMTA, Fon # 2118 Dosya #1 Yaprak#89.

GMTA, Fon # 2118, Dosya #1, Belge #8.

GMTA, Fon 2118, Dosya. 1. A/N 7: 1-2.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:2.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 7:6-7.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:5.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:9.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:19.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:30-31.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:30-31.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 6:40.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 7:16-17.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:13.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:16/1-17.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:26.

GMTA, Fon# 2118, Dosya. 1. A/N 9:27.

Ertoba Gazetesi , 23 Kasım 1920.

Ertoba Gazetesi, 5 Şubat 1921.

Sakhalkho Sakme Gazetesi, 23 Kasım 1920.

Sakartvelo Gazetesi, 30 Kasım 1920.

Sakartvelo Gazetesi, 08 Aralık 1920.

Sakartvelos Respublika Gazetesi, 21 Aralık 1920.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI STALİN’İN TÜRKİYE POLİTİKASI (1945-1953)

Gülнар KARA*

ÖZET

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden itibaren kazanan devletlerin nüfuz genişletme politikasını Sovyetler Birliği de uygulamaya çalışmış ve Doğu Avrupa’nın bazı ülkelerinde komünist yönetimler iktidara getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye üzerinde de hâkimiyet kurmaya çalışan Sovyetler Birliği, Boğazlar ve sınırlar konusunda tavizler koparmaya gayret etmiştir. Bu konuda gerekirse güç kullanmaktan da kaçınmayacağı sınırlarda aldığı önlemlerden belli olmuştur. Bu çalışmada Sovyetler Birliği’nin yayılmacı politikası ve Stalin’in Türkiye ile ilgili tutumu Rus kaynakları aracılığıyla incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Rus-Türk ilişkileri, Sovyetler Birliği, Stalin, Türkiye, Boğazlar.

ABSTRACT

Since the end of World War II, the Soviet Union had worked to implement the policy of widening the influence of the winning states and had tried to bring power communist governments in some countries of Europe. In this context, Soviet Union, trying to establish dominance over Turkey, tried to make concessions about the straits and borders.

In this study, the expansionist policy of the Soviet Union and Stalin’s attitude towards Turkey will be examined through Russian sources.

Keywords: Russia-Turkey relations, Soviet Union, Stalin, Turkey, the Straits.

GİRİŞ

Bu sene 100. Yıl dönemi olan 1917 Ekim İhtilali sonucunda Rusya’da Çarlık yönetimin yıkılıp, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonraki dönemde Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiler son derece ılımlıydı. 16 Mart 1921’de Moskova’da imzalanan antlaşma ile Rusya ve Türkiye arasında dostluk dönemi başlamıştı. İki ülkenin arasındaki diplomatik ilişkiler 17 Aralık 1925’te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile pekiştirilmişti. Ancak 1936’da Boğazlarda Türkiye’nin egemenliğini tanıyan Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasından sonra Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde çatlaklar meydana geldi. SSCB’nin “Pravda” gazetesinde Türkiye’nin konferanstaki tavrı ve Türk siyasetinin Sovyetler Birliğine karşı dostane olmadığı eleştirildiği Türk basınında da söz konusu olmuştu. (“Son Posta” Gazetesi, 3 Temmuz, 1936) Montreux Boğazlar Sözleşmesinden memnun kalmayan Sovyetler Birliğinin kendilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı talepleri dönemin Dış İşleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey’in raporunda bildirilmiştir. (BCA, 30-01-0-0-63. 424.14/2) Türkiye’nin SSCB ile iyi ilişkileri devam ettirmesine rağmen Montreux Konferansındaki olumsuz davranışları ve Boğazların ortak savunulması konusunda ısrarlarından dolayı Türkiye, İngiltere’ye Akdeniz’deki tehlikeli hal sürecince uzun vadeli bir ittifak teklif etmiştir. Türkiye-İngiltere görüşmeleri neticesinde 12 Mayıs 1939’da güvenlik antlaşması özelliği taşıyan ortak bir deklarasyon imzalanmıştır ki bu da Sovyet hükümetinin hiç hoşuna gitmemişti. SSCB Dış İşleri Bakanı Molotov, “Türkiye’nin bunun için pişman olup olmayacağını şu an tahmin etmeyelim” diye tehditkâr söylemler de savurmuştur. Sovyetler Birliği 4 Ağustos 1939’da iki ülkenin arasında Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşmasını yenilemek ve karşılıklı yardım anlaşması yapılması için Türk heyetini Moskova’ya davet etmişti. Pek de dostane havada geçmeyen bu görüşmelerde Sovyet tarafının Boğazlarla ilgili taleplerinden dolayı antlaşma yenilenemedi.

Sovyetler Birliği, bu dönemde saldırgan tavırlarıyla Avrupa’yı tehdit etmeye başlayan Almanya ile daha yakın ilişkiler kurmuş ve dünya düzenini değiştirmek için birtakım gizli anlaşmalar yapmıştır. SSCB-Almanya görüşmelerinde önemli konulardan biri de Türkiye idi. Aynı dönem Türkiye’nin Moskova’da anlaşma yapma girişimleri Sovyetler Birliğinin Boğazlarla ilgili taleplerinden dolayı başarılı olmamıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

(Burçak, 1997, s. 192-194) II. Dünya savaşı başladıktan sonra çok geçmeden Almanya'nın SSCB'ye saldırması ile Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu biraz yumuşamıştır. Hatta 13 Ağustos 1941'de İngiltere ile müşterek Türkiye'ye bir nota vererek Montreux Sözleşmesine itirazı olmadığını ve Boğazlar üzerinde herhangi bir talebi olmadığını bildirmiştir. (Burçak, 1997, s. 197) Savaş sırasında Mihver ve Müttefik devletler Türkiye'yi kendi tarafında savaşa çekmeye çalışıyordu. Türkiye ise her iki tarafla da iyi ilişkilerini devam ettirmek suretiyle savaşa girmemek için çaba gösteriyordu. 1943'te Alman ordusunun Kızıl ordu karşısında güç kaybetmesiyle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tavrı tekrar değişmiştir. 1943 Tahran Konferansında Stalin, Churchill ve Roosevelt, Türkiye'nin kendi taraflarında savaşa girmemesi durumunda Boğazlar rejiminin değiştirilmesi gerektiğini tartışmışlardır.

(http://www.hist.msu.ru/ER/Text/War_Conf/tehran08.htm)

II. Dünya savaşı sonrası Türkiye-Sovyetler Birliği arasında gerginlik daha da artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri SSCB'nin lideri Stalin'in Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin etkisi altına almak için giriştiği çabaydı. Stalin'in Türkiye politikası iki ülkenin ilişkilerini hem savaş yıllarında hem sonrasında ta kendisinin ölümüne kadar önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. SSCB'nin Türkiye'den toprak taleplerinde bulunması ve Boğazlar rejiminde değişiklikler yapılması için baskı yapması iki ülke ilişkilerini derinden sarsmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin taleplerini reddetmesi ve ABD ile yakınlaşması üzerine tarihte “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan dönem başlayacaktı.

II. Dünya savaşı arefesinde Sovyetler Birliği -Türkiye ilişkileri

1930'lu yılların sonuna doğru Avrupa'da ortaya çıkan kutuplaşmalar Türkiye'nin ülkenin güvenliği ve toprak bütünlüğünü korumak için hem Avrupa ülkeleri, hem Rusya ile iyi ilişkiler içinde olmasını gerektirmişti. Nazilerin iktidara geldiği Almanya'nın gitgide saldırganlaşan tavrı ve Versailles Antlaşmasının hükümlerine aykırı hareket etmesi olası bir dünya savaşının kaçınılmaz olacağına işaret ediyordu. 1939'un başlarında Almanya'nın Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgal etmesi, İtalya'nın Arnavutluğu işgal etmesi yaklaşmakta olan bir dünya savaşının ayak sesleriydi. Bu da Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasına neden olan etkenlerden biriydi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutumu ise oldukça mesafeli idi. Montreux Sözleşmesinden memnun kalmayan Sovyetler Birliği 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan deklarasyondan sonra daha da gerginleşti. 23 Ağustos 1939'da Almanya-SSCB arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı³²⁹ diğer ülkeler gibi Türkiye tarafından da şaşkınlıkla karşılanmıştı. Bu Saldırmazlık Paktına eklenen gizli protokole göre Almanya ve SSCB Baltık ülkeleri (Litvanya, Letonya ve Estonya) ve Polonya'nın topraklarını kendi aralarında taksim ediyordu. (AVP SSSR, f. 06, op. 1, p. 8, d. 77, l. 1-2) Yani henüz II. Dünya savaşı başlamamışken Stalin, Hitler ile işbirliğine girmişti, onun Polonya'ya saldıracağından haberi vardı ve dünyanın yeni oluşacak düzeninde pay almaya kararlıydı. 28 Ağustos 1939'da Molotov ile von Schulenberg tarafından imzalanan ayrı bir protokolde Almanya ve SSCB'nin arasındaki sınır Nissa, Narev, Vistula ve Sana nehirleri olarak belirlendi. (Orlov. A. S. v. b., İstörçeskiy Slovar, 2012, s. 464.) “Yeni Sabah” gazetesi 28 Ağustos'taki sayısında barış taraftarlarının SSCB'den umudunu kaybettiklerini, eğer Sovyetler Birliği barış yanlılarıyla aynı tarafta olsaydı belki savaş olasılığının ortadan kalkmış olacağını yazmıştı ki bu görüşlerinde haklı olduğu sonradan ortaya çıkacaktı. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya savaş açması ile II. Dünya savaşı resmi olarak başlamış oldu. 9 Eylül'de Molotov Berlin'e Alman askerlerinin Varşova'ya girmesi ile tebrik etmiştir. (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 21) Hemen sonrasında 17 Eylül 1939'da Kızıl Ordu'nun da Polonya'ya girmesi hakkında Sovyet hükümeti “yönetimsiz kalan Polonya'nın SSCB'yi tehdit edebilecek her türlü olumsuz sürprizler için uygun bir alan haline geldiğini ve Polonya'da yaşayan kardeş Ukraynalılar ve Belarusların savunmasız kaldığı” bahanesini uydurmuştur. (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 22) Böylece Sovyet basınında Polonya'nın işgali bir “kurtarma operasyonu” olarak lanse edilmiştir. İlginç olan Fransa ve İngiltere'nin Sovyetler Birliğine karşı düşmanlıklarına rağmen Kızıl Ordu'nun Polonya'yı işgalini kınaması bir yana Almanya'ya karşı açılan bir cephe olarak nitelendirmesi idi. Türk basını ise II. Dünya savaşının başlamasından SSCB'yi sorumlu tutmuştur. “Yeni Şafak”, “Ulus”, hatta daha önce Sovyet yanlısı olan “Tan” gazetesi bile Sovyetler Birliği'ni yanlış politikasından dolayı eleştiriyorlardı. Buna rağmen Türkiye hükümeti SSCB ile ilişkilerini iyi tutmaya ve karşılıklı yardımlaşma antlaşması yapmak için çaba gösteriyordu. Sovyetler Birliği, 4 Ağustos 1939'da Türkiye Dış İlişkileri Bakanı Ş. Saraçoğlu'nu Moskova'ya iki ülke arasında Saldırmazlık ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalanması için davet etmesine rağmen 26 Eylül 1939'da Moskova'ya gelen Türk

³²⁹ Bu anlaşmaya göre Almanya ve Sovyetler Birliği 10 yıl süreyle Saldırmazlık Paktı'ni imzaladılar. Antlaşmayı Stalin ve Hitler değil, iki ülkenin Dış İşleri Bakanları V. Molotov ve Ribbentrop imzaladığından dolayı bu Antlaşma “Molotov-Ribbentrop Antlaşması” olarak da biliniyor. Saldırmazlık Paktına ek olarak gizli protokolün varlığı Nürnberg Duruşmasında ortaya çıkmıştı.

heyeti oldukça soğuk karşılandı. Çünkü 20 Eylül’de Molotov “Polonya meselesinin” nihai çözümü konusunda Moskova’da Almanya ve SSCB’nin görüşmeler yapmasını önermişti. (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 24) 23 Eylül’de Ribbentrop Molotov’un önerisini kabul ederek Moskova’ya gelmesiyle Türk tarafı bekletilmek suretiyle Almanya-SSCB görüşmelerine daha öncelik verildi. 28 Eylül 1939’da Moskova’da SSCB ve Almanya arasında sınırları belirleyen yeni bir dostluk antlaşması yapıldı. “Pravda” gazetesi “Molotov ve Ribbentrop’un Polonya meselesi hakkında 2 saatten fazla görüştüğünü ve görüşmeye Stalin’in de katıldığını” yazmıştır. (“Pravda” gazetesi, 29 Eylül, 1939, no. 270). Bu antlaşmaya eklenen gizli protokollere göre Almanya ve SSCB tarafından işgal edilen Polonya toprakları taksim edildi, burada “barış ve düzenin yeniden sağlanması için yapılacak çalışmalar belirlendi ve üçüncü güçlerin Polonya’nın taksimine müdahalesine izin verilmeyeceği konusunda anlaşıldı.

1 Ekim’de başlayan Türkiye-SSCB görüşmelerde Sovyetler Birliği heyetinin başında hükümet lideri İ. Stalin vardı. Ancak Stalin’in Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile antlaşmalarına olumsuz bakması neticesinde görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliğinin dış politikasında o dönem daha çok Almanya ön plana çıkmış bulunuyordu. Dolayısıyla Stalin Türkiye’ye bazı garantiler vermekten daha çok Almanya ile birlikte Balkanlar’daki etki alanlarını genişletmeyle ilgileniyordu. Molotov, Türkiye’deki Sovyet temsilcisine çektiği telgramda “Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma paktine ihtiyacımız yok” diyordu. (Dokumenty Vneşney Politiki, c. 22, kitap. 2, s. 240) Stalin’in önerisiyle Türkiye heyetine verilen muhtemel Türk-Sovyet paktının hükümlerine göre Montreux Sözleşmesine zıt olarak Boğazlar rejimini SSCB lehine değişmesi ve İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini gözden geçirmesi isteniyordu. SSCB heyetinin Boğazları Sovyetler Birliği ile Türkiye’nin ortaklaşa savunulması konusundaki ısrarcı tutumu neticesinde taraflar anlaşmaya varamadı ve Türk-Sovyet dostluğunun sonuna gelindi. 31 Ekim 1939’da SSCB Dış İşleri Bakanı V. Molotov SSCB Yüksek Şurası toplantısındaki konuşmasında hükümetin dış politikası ile bilgi verirken “Bazıları (Batı basını) SSCB’nin Ardahan ve Kars’ı istediği konusunda yazıyorlar... Diğerleri Montreux Sözleşmesinde değişiklik talep ettiğimizi ve SSCB’ye Boğazlarda daha geniş haklar tanınmasını istediğimizi söylüyorlar. Bunlar tamamıyla kurgu ve iftira”, <http://doc20vek.ru/node/1397> diyorsa da bunların hepsi doğrudur. Sovyetler Birliğinden umudunu kesen Türkiye 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardımlaşma konusunda anlaşmalar imzalamıştır ve savaşın Balkanlar ve Akdeniz’e yayılmasını önlemek istemiştir. (İnan, 1986, s. 96) Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşmaları yapmasına Sovyetler Birliği ve Almanya’nın tepkisi sert oldu. Molotov, SSCB Yüksek Şurasının 5. Olağanüstü toplantısında milletvekillerine bu konuyla ilgili bilgi verdikten sonra “Türkiye’nin bunun için pişman olup olmayacağını tahmin etmeyelim” diye tehditkâr söylemler savurduysa (SSCB Yüksek Şurasının olağanüstü 5. Oturumu (31 Ekim-2 Kasım 1939), Stenografi raporu, 1939, s. 7-24.) Almanya’nın Türkiye’deki Büyükelçisi fon Papen Türkiye’yi terk etmekle tehdit etmiştir.

Nisan 1940’ta Danimarka ve Norveç’i işgal eden Almanya Mayıs ayında Hollanda, sonrasında Fransa’ya girdi. 16 Haziran Fransa’nın Almanya’ya teslim olarak mütakere istediği gündür. Bu sıralar Sovyetler Birliği de (1940’ın yazı) Estonya, Litvanya ve Letonya’yı işgal etmiştir. Bu işgal operasyonlarını haklı çıkarmak için 18 Temmuz’da göstermelik seçimler düzenlenerek bu üç ülkenin Sovyetler Birliği’ne katıldığı duyuruldu. Haziran ayında Romanya’nın sınırları içindeki Besarabya ve Kuzey Bukovina da SSCB tarafından işgal edildi. 1939-1940 yılları arasında SSCB tarafından ele geçirilen topraklar 1945’te savaş bittikten sonra da Sovyetler Birliğinin sınırları içinde kaldı. Stalin’in Bulgaristan ve Türkiye ile ilgili de planları vardı. Tarih 1940’ı gösterdiğinde Stalin güneydeki sınırlarından hâlâ memnun değildi. Türkiye ile ilişkileri istediği yönde gitmiyordu. Stalin’e göre, Montreux Sözleşmesi SSCB donanmasının Karadeniz’den ileri çıkmasına engel oluyordu. 1921’de imzalanan Kars Antlaşması da Stalin’in baş ağrılarından biriydi. <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1010982>

Dolayısıyla Sovyetler Birliği ve Almanya’nın Ekim-Kasım 1940’ta görüşmelerinin³³⁰ önemli başlık konularından biri de Bulgaristan ve Türkiye idi. İlk önce Stalin Almanya’yı bu bölgelerde Sovyetler Birliği çıkarının olduğuna ikna etmek için çabalamıştır. Kasım 1940’ta Berlin’de Ribbentrop ile Hitlerle görüşmeler yapan SSCB Dış İşleri Bakanı Molotov Stalin’in talimatı ile ilk önce Finlandiya, Balkanlar ve Türkiye’deki Sovyetlerin çıkarlarının tanınması gerektiğinde ısrar ediyordu. (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 48) Stalin’in Molotov’a verdiği talimata göre Almanlarla müzakerelerde dikkat edilmesi gereken meselelerin başında Bulgaristan ve Türkiye geliyordu. Molotov, Berlin’e görüşmelere giderken Stalin tarafından verilen

³³⁰ Bkz. Ribbentrop’un Stalin’e mektubu (RGASPI, f.558, op. 11, d. 296, l. 9-20), Stalin’in cevabı (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 296, l. 31-32), Molotov’un Ribbentrop ile iki görüşmesi (RGASPI, f. 558, op. 11, d. 297, l.2-11; RGASPI, f. 558, op. 11, d. 297, l. 91-105).

direktifleri şu şekilde not almıştı: “...Bulgaristan, müzakerelerin en önemli konu maddesi olmalı ve SSCB’nin çıkar alanı olarak kabul ettirilmeli; Türkiye’nin durumu SSCB’nin katılımı olmadan çözülmemeli, zira Türkiye’de ciddi çıkarlarımız var; Türkiye ile ilişkiler hakkında sorular sorulacak olursa Türklere verdiğimiz yanıtı söylemeliyiz: onlara SSCB ile “Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması”nın bulunmamasından dolayı SSCB’den yardım talep etme hakkı olmadığını söyledik³³¹...” (AP RF, f. 36, op. 1. D. 1161, ll. 147-155; Dokumenty Vneşney Politiki. 1940-22 Haziran 1941. c. 23. Kitap 2. Moskova, 1998, s. 30-31.) Stalin’in Berlin’e Molotov’a gönderdiği telgrafta da Boğazlar meselesinin Türkiye’nin iyi ilişkilerde olduğunu İngiltere’nin Yunanistan adaları ve limanlarına konuşlanması sebebiyle daima SSCB’nin kıyılarını tehdit edebileceği için çok önemli olduğunu Hitler’e anlatmasını istiyordu. (VP RF, f. 059, op. 1, p. 339, d. 2315, l. 29-30) Ancak Hitler ve Ribbentrop bu meseleyi tartışmanın gereksiz olduğunu, çünkü Bulgaristan ve Türkiye’nin kimseden garanti istemediğini, ordu talebinde bulunmadığı söylemişlerdir. Molotov ise eğer SSCB, Almanya ve İtalya birlikte hareket ederek baskı uygulayacak olursa Bulgaristan ve Türkiye’nin çok fazla direnmeyeceklerini anlatmak için ter dökmüştür. Almanları ikna edemeyen Molotov’un Stalin’e gönderdiği telgrafında Hitler ile görüşmesi hakkında bilgi verirken Karadeniz’den serbest çıkışın olmayacağı, çünkü onun Akdeniz’e çıktığı ve orada da İtalya’nın olacağını söylediği bildirilmiştir. (AVP RF, f. 059, op. 1, d. 2314, l. 11-18) Bu sırada Stalin, Bulgaristanla ayrı anlaşmaya varmak için temsilciler görevlendirmişti. Stalin’in Bulgaristan’a gönderdiği temsilciler Bulgaristan’a Sovyet askerlerinin konuşlandırılması için onları ikna etmeye çalıştılar. Bunun karşılığında Bulgaristan’ın Türkiye’den toprak taleplerine de destek vereceklerini bildirmekle beraber Batı Trakya’yı teklif etmiştir. Sovyet temsilcisi aynı 1939’un sonbaharında Baltık ülkeleri ile yaptığı gibi Bulgaristan ile karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamak ve İstanbul ve Çanakkale Boğazları bölgesinde askeri üs kurmayı planladıklarını bildirmiştir. Buna paralel olarak Stalin, Bulgaristan komünist liderlerinden Dimitrov ile görüşerek teklifi tekrarlamış ve “Karşılıklı Yardımlaşma” Antlaşması yapmak istediklerini bildirmiştir. Dimitrov’un günlüğündeki notlara göre Stalin, “İki ülkenin güvenliğine yönelik tehdit Karadeniz ve Boğazlar tarafından gelmektedir ve bu güvenliği sağlamak için birlikte hareket etmemiz gerek. Bulgaristan’ın toprak taleplerine (Midye-Enez hattı) destek veriyoruz. Türkiye ile ilgili olarak Boğazların bize karşı kullanılmaması için bir üs talep ediyoruz. Almanlar sanırım Boğazların sahibi olarak İtalyanları görmek istiyorlar. Eğer bu anlaşma imzalanırsa Türkiye Bulgaristan’a karşı savaş açmaya cesaret edemeyecek ve Balkanlarda durum çok farklı olacak...” diye Bulgaristan’da Sovyet varlığını tesis etmeye çalışmıştır. O dönemdeki Stalin’in niyetini Dimitrov’a söylediği şu sözler de açıkça ortaya koymaktadır: “Türkleri Asya’ya kovacağız. Ne ki Türkiye? 2 milyon Gürcü, 1,5 milyon Ermeni, 1 milyon Kürt v.s. Türkler (orda) sadece 6-7 milyondur”. (Dimitrov, 2003, s. 203) Ancak 30 Kasım’da Bulgaristan kibar bir şekilde SSCB’nin teklifini reddetmiştir. <http://militera.lib.ru/research/bezymensky3/20.html>

Stalin’in yayılmacı politikası müttefik olmaya hazırlandığı Hitler’i bile endişelendirmişti: “Biz batıda meşgul iken Baltık ülkeleri ve Bessarabya’yı işgal ederek Sovyetler Birliği niyetini ortaya koymuştur” demişti. Stalin’in Doğu Avrupa’da da etkili olmak istemesi Almanya’nın hoşuna gitmedi. Bundan sonra iki ülkenin arasındaki ilişkiler bozuldu. Molotov’un birkaç defa Almanya’dan cevap almak için yaptığı girişimleri başarısız oldu. Hitler, SSCB’nin aramalarına çıkmıyordu ve 18 Aralık 1940’ta “Barbarossa” planına imza atmıştır. Türk basınının bildirdiğine göre Almanların SSCB’ye Haziran 1941’deki saldırısı Milli Şef İsmet İnönü’yü sevindirmişti, “...korktuğu iki ordu birbirine girmişti. Türkiye hiç olmaz ise bir süre rahat edecekti...” (Demirel, 2008, s. 302) İsmet İnönü ve Hitler’in yazılı ve sözlü görüşmelerinde Hitler, SSCB’nin Türk toprakları ve Boğazlar üzerinde art niyetli emelleri olduğunu ve bunu ise kendisinin engellediğini bildirmiştir. 18 Haziran 1941’de ise Türkiye ve Almanya arasında Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.

Savaş Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri

Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırması ile II. Dünya savaşının seyri değişmiş oldu. Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile planları geriye atılmıştı. Böylece 25 Mart 1941’de Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklarasyonu yayınlanmıştır. (Baltalı, s. 104-106) 10-13 Ağustos 1941’de İngiltere ile müşterek Türkiye’ye

³³¹ 4 Kasım 1940’ta Moskova’da Türkiye Büyükelçisi A. Aktay’a verilen notta Türkiye’nin Balkanlarda gerginliğin artmasından dolayı Sovyetler Birliğinden yardım talebine “Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşma”sının olmadığını ileri sürerek reddettiği bildirilmişti. Oysa bu antlaşmanın yapılması uzun süredir SSCB tarafından sürüncemede bırakılmıştı. 8 Eylül 1939’da Türkiye’nin 1925’te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını yenilemek için yaptığı görüşmeler sonuç vermemişti. SSCB, Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşmasının imzalanabilmesi için Boğazlar hakkında protokol imzalanmasını şart koymuştur. Bu protokole göre Türkiye, Boğazların İngiltere ve Fransa tarafından kullanılmasına izin vermeyeceği konusunda garanti vermesi gerekiyordu.

bir nota vererek Montreux Sözleşmesine itirazı olmadığını ve Boğazlar üzerinden herhangi bir talebi olmadığını, hatta Türkiye’ye saldırı olması durumunda iki ülkenin Türkiye’nin toprak bütünlüğünü korumak için yardım edeceği bildirilmiştir. (Tasviri Efkâr, 14 Ağustos, 1941, S. 4785-429, s. 1-3) Türkiye’nin II. Dünya savaşı başladığından beri tarafsız politika izlemesi Moskova tarafından olumlu karşılanıyordu. Hatta Stalin, Aralık 1941’de ise Moskova dibindeki muharebede Kızıl Ordununun Nazi askerlerini durdurmasından sonra İngiltere Dış İşleri Bakanı A. Edenle görüşmesinde Türkiye’yi tarafsızlığı için ödüllendirilmesi gerektiğini bile söylemişti. 26 Mayıs 1942’de İngiltere ve SSCB’nin müttefiklik anlaşması imzalanması arefesinde iki ülke müşterek olarak tekrar Türkiye’nin bağımsızlığına saygı duyduklarını ve Türkiye hükümetinin savaştan kaçınma arzusunun anlayışla karşıladıklarını bildirmişti. Ancak 1943’ten sonra savaşın seyri Sovyetler Birliğinin lehine gelişmeye başlayınca SSCB’nin Türkiye’ye karşı tavrı tekrar değişti. Stalin, Türkiye’nin tarafsızlık politikasını artık Almanya’nın lehine olan politika olarak görüyordu. Hitler karşıtı koalisyonun Dış İşleri Bakanlarının Moskova Konferansında (19-30 Ekim 1943) Stalin İngiltere Dış İşleri Bakanı A. Eden’e açıktan açık “Zamanında Müttefikler için yararlı olan Türkiye’nin tarafsızlık politikası şu an Hitler’in lehine işlemektedir. Çünkü Almanya’nın Balkanlar’daki cephesini korumaktadır” demekle beraber “Zafer için onun (Türkiye) da katkısı olmalıdır ve barış konferansındaki yerini hak etmelidir” demiştir. (Sovetskiy Soyuz Na Mejdunarodnyh Konferentsiyah, 1984, c. 1, s. 123) İlk başta İngiltere ve ABD de Stalin’in görüşlerine destek veriyorlardı. 1943 Tahran Konferansında Stalin, Churchill ve Roosevelt Türkiye’nin müttefiklerin tarafına geçmeye ikna etmenin yollarını tartışmışlardır. Churchill, Türkiye’nin müttefik olmaya ikna olmaması durumunda ciddi sorunları olacağını, özellikle Boğazlar üzerindeki hakkını kaybedebileceğini söyleyerek Stalin’e Türkiye üzerinde baskı kurması için destek vermiş oluyordu.

(http://www.hist.msu.ru/ER/Text/War_Conf/tehran08.htm)

Türkiye ise 1944’ten başlayarak SSCB ile ilişkilerini iyileştirmek için bazı adımlar attı: Krom satışı durduruldu, Türkiye’nin savaşa girmemesinin sorumlusu olarak görülen Numan Menemencioglu istifa ettirildi, Alman gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklandı, Turancılar tutuklanarak, Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Papan’e suikast düzenlenmesiyle ilgili tutuklanarak hüküm giyen Rus ajanlar Kornilov ve Pavlov serbest bırakıldı, SSCB’ye karşı savaşmış Kırım Türkleri Türkiye’ye kabul edilmedi. (Koçak,1996, s. 269-270) Ayrıca 2 Ağustos 1944’te Türkiye, Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini keserek Müttefikler tarafında yer aldığını göstermiş oldu. 12 Ocak 1945’te Boğazları Müttefik gemilerinin geçişi için açarak, 23 Şubat 1945’te de Almanya’ya karşı savaş açtı. 4-11 Şubat 1945’te Kırım’ın Yalta şehrinde düzenlenen Müttefiklerin toplantısında Stalin, Boğazlar meselesini tekrar gündeme getirdi. Stalin’e göre, Montreux Sözleşmesi artık şimdiki duruma uygun değildi, Boğazlar statüsünde SSCB ancak Japonya kadar söz sahibiydi, dolayısıyla oluşan yeni şartlara göre değişiklik yapılması gerekiyordu. (Gürün, 1991, s. 272) Stalin’i en çok rahatsız eden Türkiye’nin savaş dönemi ve savaş tehlikesi durumunda Boğazları kapatma hakkında sahip olmasıydı ve Boğazlarda serbest geçiş hakkı istiyordu. Roosevelt’in Sovyetler Birliğinin sıcak denizlere inebilme hakkında sahip olması yönünde görüş bildirmesi ve Churchill’in de Boğazların statüsünde değişiklik yapılmasına destek vermesi Stalin’i Türkiye’den taleplerinde daha da cesaretlendirmişti. Yalta Konferansında dile getirmeyse de Stalin Türkiye’nin doğu bölgelerinden toprak almayı da planlıyordu. Yalta Konferansından sonra gerçekleşen BKP(b)³³² Yüksek Kurulunun toplantısında Stalin: “Türkler tarafından işgal edilen Ermenilerin toprakları, şimdiki Türkiye’nin tüm alanının yaklaşık üçte birini, yani Kars şehrinden Erzurum şehrine ve daha batıya doğru uzanarak ülkenin kuzeydoğu kesiminin tamamını içine alıyor. Dahası, Van Gölü vadisiyle Ermeni yaylası, Türkiye’nin en verimli bölgesidir ve günümüzde sadece Türkiye’yi beslemekle kalmayıp tüm Küçük Asya’yı beslemektedir; yani, Türkler Ermeniler üzerinden kazanç sağlayarak tüm komşu ülkelere hububat temin etmektedir. Kardeşlerimizin yağmalanmasına son vermenin zamanı geldi! Tebriz bölgesinde bulunan üç ordumuzun hücumuyla İran sınırından İstanbul’a kadar geçebiliriz. Azad edilmesi düşünülen topraklar 1917’ye kadar Rusya imparatorluğunun dahilindeydi. Ayrıca Türkiye’ye başka bir itirazımız da var. O (Türkiye) Karadeniz’i kendi iç denizine çevirerek İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı’ndan Akdeniz’e kadar olan yolunuzu tamamen kapattı. Aynı zamanda Alman gemileri hiçbir engelsiz bu boğazları II. Dünya savaşı boyunca kullanmaya devam ettiler. Başkanlık Divanına komünistler Mikoyan ve Malenkov’a Türkiye’nin savaş sonrası yeniden yapılandırma önerilerini geliştirmek ve sunmaları için talimat vermesini teklif ediyorum,” diye Türkiye ile ilgili görüşlerini açıkça dile getirmiştir. Bundan sonra Türkiye’ye karşı diplomatik baskılar artacaktı. 19 Mart 1945’te SSCB Dış İşleri Bakanı V. Molotov Stalin’in talimatıyla Türk büyükelçisine 17 Aralık 1925 tarihli

³³² Sovyetler Birliği Komünist Partisinin 1925-1952 yılları arasındaki resmi adı.

Sovyet-Türk Dostluk Antlaşmasının şimdiki duruma uygun olmadığından dolayı tek taraflı feshedildiğini bildirdi. Cevap olarak Türkiye hükümeti 7 Nisan’da “bu meseleyle ilgili tüm tekliflerin özenle ve ilgiyle değerlendirileceği hususunda” bir deklarasyon yayınlarak Sovyet tarafının teklifini beklemeye başladı. Dostluk Antlaşmasının tek taraflı olarak feshedilmesi, Sovyetler Birliği’nin Boğazlar konusunda Türkiye üzerinde sürekli artacak olan baskısının da başlangıcı oldu. (Erden, 2014, s. 260) Sovyet tarafının teklifi II. dünya savaşı müttefiklerin zaferiyle sonuçlandıktan sonra daha cüretkâr bir şekilde geldi. 7 Haziran 1945’te Molotov, Türkiye büyükelçisi Selim Sarperle görüşerek “Yeni antlaşma yapılanaya kadar iki ülkenin arasındaki tüm tartışmalı meselelerin çözülmesi gerektiğini söylemekle beraber en önemli konunun Sovyetler Birliği henüz zayıf durumdayken bazı toprak değişikliklerine sebep olan 1921’deki antlaşmanın düzeltilmesi” olduğunu bildirmiştir. Türkiye büyükelçisi Molotov’a itiraz ederek 1921 antlaşmasının SSCB’ye zorla yaptırılan bir antlaşma olmadığını ve “Lenin’in kendisinin düzeltmeler yaparak kabul ettiği” bir antlaşma olduğunu hatırlatarak bu maddelerin çıkarılmasını talep etti. Molotov ise Polonya ile toprak meselelerini örnek göstererek 1921’de Polonya tarafından Rusya’ya karşı haksızlık yapıldığını ve şimdiki hükümetin bunu düzelttiğini söyledi. (Gasanlı, 2005, s. 164) Sovyet tarafının ikinci ve üçüncü şartları Karadeniz boğazlarında SSCB askerî üslerinin konuşlandırılması ve Montreux Sözleşmesinin yenilenmesi idi. Ancak Türk büyükelçisi bu taleplerin de kabul edilemez olduğunu bildirdi. Molotov ve Selim Sarper’in ikinci görüşmesi 10 gün sonra gerçekleşti. Büyükelçi Türkiye hükümetinin bu üç maddeyi görüşmeyi kabul etmeyeceğini ve Polonya örneğine gelecek olursa Polonya’nın SSCB’ye karşı savaştığını, oysa Türkiye ile savaşın olmadığını hatırlattı. Uzun tartışmalardan sonra Molotov bir daha bu meseleler üzerinde düşünmesi için ısrar etti. Aynı gün SSCB’nin Ankara’daki Büyükelçisi Vinogradov ile Türkiye Dış İşleri Bakanı görüşerek Molotov’un tekliflerini tartıştı. Ona yeni dostluk antlaşmasının bu tekliflerle yapılamayacağı açıkça belirtildi. Bu tür tekliflerin iki ülkeyi birbirinden uzaklaştıracağı hatırlatılmakla beraber Türk bakan büyükelçiden Sovyetler Birliğinin gerçekten de yeni topraklara ihtiyacı olup olmadığını sordu. Büyükelçi, ülkenin yeni topraklara ihtiyacı olmadığını, ancak Sovyet Ermenistanı topraklarının çok küçük olduğunu ve onların buna ihtiyacı olduğunu bildirdi. Yani Stalin Türkiye’den toprak koparabilmek için Ermeni kartını kullanıyordu. 1945’te SSCB Dış İşleri Halk Komiserliği, ülkenin üst düzey yöneticileri için “Sovyet-Türk ilişkileri” konusunda analitik bir rapor hazırladı. Bunun ikinci bölümü “Türkiye tarafından işgal edilen Kavkas ötesi Sovyet Cumhuriyetlerinin toprakları” adını taşıyordu. Bu raporda dış ülkelerdeki Ermenilerin vatanlarına dönme hasreti çektikleri ve şimdiki Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti topraklarının onları yerleştirmek için yetersiz olduğu” bildirilmiştir. Sovyet tarafının hesaplamalarına göre Türkiye toplam olarak 26.000 km² toprağı geri iade etmesi gerekiyordu. Bundan 20,5 bin km²’si Ermenistan’a, 5,5 bin km² da Gürcistan’a verilmesi planlanıyordu. Stalin, Türkiye’den toprak talebinin Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyetlerinin inisiyativisi olarak göstermeye çalışmıştır. 17 Nisan 1945’te SSCB Dış İşleri Bakanı yardımcısı S. İ. Kavtaradze Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı S. Karapetyan’a yazdığı mektubunda “Son zamanlarda bazı ülkelerde yurt dışındaki Ermeniler arasında Türkiye’ye verilmiş eski Ermeni topraklarının Sovyet Ermenistan’ına dahil edilmesini ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin vatana, yani Sovyet Ermenistan’ına dönme imkanı verilmesi yönünde talepler geldiğini” yazmıştır. İki hafta sonra Karapetyan 16 Mart 1921’de Rusya ve Türkiye arasında imzalanan antlaşmanın değiştirilmesi hususunda bir rapor hazırlayarak sınırların 1914 öncesine göre yapılandırılması gerektiğini hatta Sevr antlaşmasına göre Türkiye’ye dahil edilen Eleşkirt, Erzurum, Van ve Bitlis’in Sovyet Ermenistan’ına dahil edilmesi gerektiğini bildirmiştir. 19 Nisan 1945’te ise Stalin tüm Ermenilerin Baş Psikoposunun yardımcısı G. Çeorekçyan’ı kabul etmiştir. Büyük ihtimal Stalin’in de talimatıyla Baş psikopos SSCB, ABD ve İngiltere hükümet liderlerine Türkiye’nin elindeki “Ermeni vilâyetlerinin” Sovyet Ermenistanına dahil edilmesini talep eden mektuplar yazdı. ABD ve İngiltere’nin desteğini almak için yurtdışında yaşayan Ermeni diasporaları tarafından II. Dünya savaşı sırasında Nazi Almanya’sına karşı savaştıklarını, buna karşılık Türkiye’nin doğusundaki bazı topraklarının Sovyet Ermenistan’ına verilmesinin doğru olacağını söyleyen mektuplar yazılması sağlanmıştır. Bu şart sağlandığı takdirde 1,5 milyon Ermeni’ye yurt (home) sağlanmış olacağı iddia edilmiştir. (FO 371/48795, President of Committee for the Vindication of the Armenian Rights in Greece to Attlee, 10 Eylül, 1945, aktaran Seydi, “Sovyetler...”, 2003, s. 104.) 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında savaş sonrası yapılacak olan barış antlaşmalarının temel esaslarını belirlemek ve Avrupa’nın yeni siyasi durumunu görüşmek üzere düzenlenen Müttefiklerin Potsdam Konferansı’nda görüşülen en önemli konulardan birisi de Boğazların statüsü meselesiydi. Konferansın 2. gününde, 18 Temmuz 1945 gecesi yemekte Stalin, Churchill’e Türkiye’nin Kars ve Ardahan’ı Sovyetlere geri vermeyi ve Montreux Sözleşmesini tartışmayı reddettiğini söyledi. Ardından da 23 Temmuz gecesi başka bir yemekte Stalin Churchill’e dönüp “Eğer Marmara’da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o

zaman Dedeoğaç'ta bir üs alamaz mıyız?” diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirdi. (Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları., 1972, s. 269) 1945'in Mayıs-Haziran aylarında Sovyet Gürcistanı akademisyenleri ve diplomatları da Moskova'da Gürcistan'ın Trabzon bölgesindeki toprak hakları konusunu araştırmaları konusunda talimatlar aldı. SSCB, Türkiye'den Kars eyaleti, Batum eyaletinin güneyi ve Sürmeli ilçesini istiyordu. 16 Aralıkta Tiflis'te yayımlanan “Komünist” gazetesinde Gürcistanlı akademisyenler S. Canaşıa ve N. Berdzenişvili'nin “Türkiye'den haklı taleplerimiz” adında mektubu yayımlandı. (Gasanlı, 2005, s. 259). Gürcü akademisyenler Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İsgire, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon'un haksız olarak Türkiye tarafından işgal edildiğini ve Sovyet Gürcistanına geri verilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Bu mektuplar Rusçaya tercüme edilerek “Pravda”, İzvestiya”, “Krasnaya Zvezda” gibi Komünist Parti'nin merkez basın organlarında yayınlandı. (bkz. İzvestiya, 20 Aralık, 1945). Gürcü akademisyenlerin yazısı hem Türkiye parlamentosunda, hem batıda tepki çekmiştir. 1921'de Kars antlaşmasında Türk heyetinin başında olan Kazım Karabekir “Kars'ı almak, Anadolu'yu işgal etmek için pusuda yatmak demektir. Kars'a sahip olmak demek, Dicle ve Fırat üzerinden Akdeniz ve Basra körfezine giden yolların kontrolünü ele almak demektir. Boğazlar ise gerçek anlamda da bizim boğazımızdır. Kimsenin boğazımıza yapışmasına izin vermeyiz” dediyse, Şubat 1946'da ABD'nin Türkiye'deki büyükelçisi E. Wilson “Türkiye ile ilgili SSCB'nin asıl amacı Boğazlar meselesini tekrar gözden geçirmek değil, Türkiye üzerinde hakimiyet kurmaktır. Bağımsız Türk hükümetini yıkmak ve vassal veya “dostane” hükümet kurmaktır,” demiştir. Diğer tarafta Sovyet yetkilileri müttefiklerini Türkiye konusunda kendilerine destek vermeleri için ikna etmeye uğraşıyordu. 28 Haziran 1945'teki Amerikan büyükelçisi Edvin Wilson ve Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'un görüşmesinde Türkiye'den istenen toprakların Ermenistan için gerekli olduğuna vurgu yapılmıştı. 2 Aralık 1945'te SSCB yurtdışındaki, özellikle Türkiye'deki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına göç etmesini onaylayan karar çıkardı. Türkiye'den alınacak topraklara iki il kurulacaktı, hatta Kars İli valisi olarak Koçinyan diye birisi belirlenmişti. (Brutents, 1998, s. 509). Ancak Stalin'in Ermeni kartını kullanmak istemesi pek başarılı olmadı. Tarih 1947 gösterdiğinde SSCB'ye yabancı ülkelerden göç eden Ermenilerin sayısı 50.945 kişi olup, ilk başta düşünülen miktarın çok altındaydı. Sovyet hükümeti de Türkiye'yi “korkutmanın” başarılı olmadığını, talep ettiği toprakları kendi istekleriyle vermeyeceğini anlamıştı. Dolayısıyla Ermenileri SSCB'ye göç ettirme planına ilgi azaldı ve 1949'da bu plandan tamamıyla vazgeçildi. Sovyetler Birliğinin baskılarından bunalan Türkiye İngiltere ve Amerika ile görüşmeler yaparak destek almaya çalışmıştır. Bu görüşmelerin neticesinde İngiltere hükümeti Amerika'ya Türkiye desteklemeyi ve beraber hareket etmeyi teklif etti. 18 Haziran 1945'te Washington'da İngiltere ve Amerika yetkilileri bir araya geldi. 24 Haziran 1945'te Selim Sarper, Amerikan diplomatına “eğer Türk hükümeti bu teklifleri kabul etmiş olsaydı çok geçmeden Polonya'da olduğu gibi Türkiye'nin SSCB'nin etkisi altına girmesi konusunda da ısrarlar olacaktı” demiştir. Büyükelçiye göre Türkiye'nin SSCB'nin taleplerini reddetmesi bu sorunu şimdilik ertelemiştir. SSCB, Türkiye'yi kontrolü altına almak için ısrarlarına devam edecekti.

II. Dünya Savaşından sonra Rusya'nın Türkiye Üzerinde Baskısı

II. Dünya savaşından sonra dünyada dengeler değişmiş, Avrupa artık eski belirleyicisini kaybetmiş, onun yerini ABD ve SSCB almıştı. SSCB dünyanın siyasi yapısında kendi ideolojik sistemi olan Komünizm'i hakim kılmayı kendi dış politikasının temel hedefi haline getirmişti. (Balkaya, 2013, s. 156) II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Stalin bir Rus kahramanına dönüşerek kendine, Napoleon ordularını dize getiren ve Viyana Kongresi'ne “Avrupa'nın kurtarıcısı” olarak giden I. Aleksandr'la kıyaslama derecesinde güvenir hale gelmişti. (Aksakal, 2009, s. 27) Savaş sonrasında SSCB komşu ülkelerde Sovyet etkisini güçlendirmeyi amaçlayan yeni politikalara ağırlık vermeye başladı. Sovyetler Birliği Büyükelçisi M. M. Litvinov da Stalin'e müttefiklerin “Doğuda savaşın zaferle sonuçlanmasından sonra taviz vermeye meyilli olacaklarını” (Peçatnov, 2006, s. 339) söyleyerek taleplerinde cüretkâr olmaya teşvik ediyordu. Sovyet hükümeti, Ortadoğu'da Türkiye ve İran üzerinde de etkili olmayı istiyordu. Türkiye'ye baskı yapmak için olumlu şartlar da oluşmuştu: SSCB'nin uluslararası camiada saygınlığı artmıştı, Türkiye ise uluslararası tecritte kalmıştı. Büyük devletler Almanya'nın yenilgisinden sonra Avrupa'daki ve Uzakdoğu'daki sorunlarla ilgilenmekle meşguldü. Böylece Türkiye'ye yönelik baskılar adım adım yürütülmeye başladı. SSCB, Türkiye'den toprak taleplerini şimdilik rafa kaldırarak Boğazlar üzerine yoğunlaşmıştı. 8 Ağustos 1946'da Türkiye'ye nota vererek, savaş döneminde Boğazların denetimini Türkiye'nin sağlayamadığını ve Alman gemilerinin Boğaz'dan geçtiğini öne sürdü. Ayrıca Montreux Sözleşmesi'nin şimdiki duruma uygun olmadığı Potsdam Konferansında kabul edildiği hatırlatılmakla beraber beş maddelik değişiklik talep ediliyordu. Bu 5 madde şunlardı: 1) Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık

olmalıdır. 2) Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır. 3) Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna memnudur. 4) Karadeniz’e girmek ya da Karadeniz’den çıkmak için tabi su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye’nin ve Karadeniz’e sahili bulunan diğer devletlerin salahiyeti dahilinde olmalıdır. 5) Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini de Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz’de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalar ile temin ederler”. (Vatan, 14 Ağustos 1946; Cumhuriyet, 14 Ağustos 1946). Sovyetler Birliği’nin teklif ettiği maddelerden özellikle son ikisi onların Boğazları tamamıyla kendi kontrolüne almak ve üstü kapalı bir şekilde askerî üs talep ettiği izlenimi veriyordu. Böylece Türkiye bu maddelerin ülkenin egemenlik hakları ve güvenliğine aykırı olduğunu ifade etmekle beraber teklifleri geri çevirmiştir. 24 Eylül’de Türkiye’nin notasına cevaben verdiği ikinci notada da SSCB, daha önceki tekliflerinde ısrar ediyordu. Türkiye tarafından bunun da reddedilmesiyle büyük ihtimal İngiltere ve ABD’nin de Sovyetler Birliğinin bu taleplerine onay vermemesi ile Sovyetler Birliği 1947’den sonra bu konuyu gündeme getirmedi. Bazı Rus araştırmacıları Stalin’in Türkiye’ye yönelik baskılarından vazgeçmesinin sebebi ABD’nin Hiroşima ve Nagasaki’ye nükleer bomba atılmasının olduğunu söylüyorlar. Daha sonraki dönemlerde V. Molotov F. Çuev ile sohbetinde (24.07.1978) 1945-1946’da Türkiye’den taleplerinin haksız olduğunu kabul etmiştir: “Bu meseleyi, yani Boğazlar üzerinde ortak kontrolü ben gündeme getirdim. Sanırım meseleyi gündeme getirmemiz doğru değildi. Ancak bana söylenenleri yerine getirmek zorundaydım. Bu meseleyi 1945’te savaş bittikten sonra gündeme taşıdım. Boğazların güvenliği SSCB ve Türkiye tarafından müşterek yürütülmeliydi. Bu, zamansız ve hayata geçirilmesi imkânsız bir işti. Stalin’in harika bir siyasetçi olduğunu düşünüyorum, ancak onun da hataları olmuştur. İyi ki zamanında geri çekildik, yoksa bize karşı müşterek saldırıya dönüşecekti.” (Çuev, 1991, s. 102-103) 1947-1951 yılları arasında Türkiye-SSCB ilişkileri arasında bir durgunluk dönemi olduğu ve her hangi bir gelişmenin olmadığı gözlemlenmiştir. 1950’de iktidara gelen DP’nin hükümet programında da Sovyetler ile ilgili bir ifade yoktu. (Dokuyan, 2013, s. 132) Stalin’in 1953’te vefatından sonra Sovyet hükümeti adına 30 Mayıs 1953’te Türkiye büyükelçisine nota verildi ve toprak taleplerinin olmadığını bildirildi: “İyi komşuluk ilişkilerini korumak ve barış ve güvenliği güçlendirmek amacıyla Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, Türkiye’ye yönelik toprak taleplerinden vazgeçmeyi mümkün bulmuşlardır. Boğazlar sorununa ilişkin olarak da, Sovyet Hükümeti görüşünü yeniden gözden geçirmiştir ve SSCB’nin Boğazlar yönünden güvenliğinin SSCB ve Türkiye açısından eşit şekilde kabul edilecek koşullarla sağlanabileceğini düşünmektedir. Sovyet Hükümeti bu nedenle kayda geçirmektedir ki Sovyetler Birliği’nin Türkiye üzerinde herhangi bir toprak talebi yoktur.” SSCB’nin yeni lideri N. Hruşev Haziran 1957’de Kömünist Partinin toplantısında Stalin’in Türkiye politikasının yanlış olduğunu kabul edersine: “Almanları yendik. Başımız döndü. Yoldaşlar, Türkler dostumuzdur. Hayır, hemen bir nota yazalım ve hemen Çanakkale Boğazını verecekler... Öyle aptallar yok. Dost bir Türkiye’yi kaybettik ve şimdi güneyimizde bizi tehdit eden bir Amerikan üsleri var..” diye konuşmuştu. (Gasanlı, 2005, s. 509.).

SONUÇ

II Dünya savaşı ve sonrasındaki Stalin’in Türkiye politikası Sovyetler Birliğinin jeopolitik önceliklerinin ön planda olduğunu göstermektedir. Stalin, SSCB’nin sınırlarına yeni topraklar dahil etmek ve Doğu Avrupa ve Ortadoğu’da Sovyet etki alanı yaratmak için çaba göstermiştir. Sovyetler Birliği’nin sınırlarının genişlemesi 1939-1941 yılları arasında Nazi Almanya’sı ile, savaştan sonra ise İngiltere ve ABD ile işbirliği içinde gerçekleşmiştir. Stalin, dönemin askerî ve siyasî durumunu ortaklarıyla SSCB için yararlı anlaşmalar yapmak için en iyi şekilde kullanmıştır. Böylece SSCB, savaş sonrasında birtakım yeni topraklar elde etmekle beraber Doğu Avrupa’nın bazı ülkelerinde kendi etki alanını yaratmayı başarmıştı. Balkanlarda Sovyet etkisini genişletmek için Panslavizm politikasını da etkin kullandığını söyleyebiliriz. Ancak Stalin Sovyetler Birliği’nin etkisini Boğazlar ve Ortadoğu’da yaymayı başaramadı. Sovyetler Birliği’nin bu bölgelerle ilgili istekleri savaş sonrasında uluslararası gerginliğin tırmanmasına neden oldu ve Soğuk Savaş’ın başlangıç faktörlerinden biri olmuştur. Çarlık Rusya’nın mirası üzerine kurulmuş olan Sovyetler Birliği Stalin döneminde Çarlık sistemin yayılmacı politikasına devam etmiştir. Türkiye’ye yönelik baskı politikası Stalin’in gücünün de sınırları olduğunu gösterdi. SSCB liderinin güç gösterisi ters tepti. Yine de Stalin kendisi iktidardayken bu konuda yenilgisini kabul etmek istemedi ve bazen baskının dozunu arttırarak,

bazen de taviz vermeye hazır gibi görünerek Türkiye'ye karşı “sınır savaşına” devam etti. Stalin'in Türkiye'ye yönelik politikası iki ülkenin ilişkilerine oldukça büyük zarar verdi ve ancak onun ölümünden sonra Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı daha gerçekçi bir politika izlemeye başladı.

KAYNAKÇA:

- Aksakal, Hasan., “Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s. 23-30.
- AP RF, f. 36, op. 1. D. 1161, İl. 147-155.
- AVP RF, f. 059, op. 1, d. 2314, l. 11-18.
- AVP SSSR, f. 06, op. 1, p. 8, d. 77, l. 1-2.
- Balkaya, Sabri İ., “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni ve Türkiye”, Journal of Academic Social Science Studies (JASS), volüme 6 Issue 2, February 2013,
- Baturin. Yu. M., Dosie Razvedçika, 2005.
- BCA, 30-01-0-0-63. 424.14/2.
- Belge, Burhan., “Sovyet-Türk Münasebetleri”, 9.4.1945. Burhan Belge'nin Sesiyle İkinci Dünya Savaşı (Radyo Konferansları), Ankara, Başnur Matbaası, 1970.
- Brutents, K.N., Tridsat let na Staroy Ploşçadi, Moskova, 1998.
- Burçak, R. Salim., “İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt. II, sayı.1, s. 194-204, 1997.
- Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1946.
- Çuev. F., Sto Sorok Besed s Molotovym: İz Dnevnik F. Çueva, Moskova, 1991.
- Demirel. A., İsmet İnönü: Defterler (1919-1973), c. 1, İstanbul, 2008.
- Dimitrov, G., Dnevnik (9 Mart 1933-6 fevruari 1949), 2003.
- Dokumenty Vneşney Politiki, 23 cilt, Moskova, 1995-1998.
- Dokuyan. Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, yıl 9, sayı 18 (güz), 2013.
- Erden. Ö., “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 7, sayı. 34.
- Gasanlı, D., SSSR-Turtsiya: Poligon Holodnoy Voyny, Baku, 2005.
- Gürün, Kamuran., Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Ankara, 1991.
- <http://doc20vek.ru/node/1397>
- <http://militera.lib.ru/research/bezymensky3/20.html>
- <http://militera.lib.ru/research/bezymensky3/20.html>
- <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1010982>
- http://www.hist.msu.ru/ER/Text/War_Conf/tehran08.htm
- <https://www.kp.ru/daily/26416.3/3288655/>
- İnan, Yüksel., Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi, Ankara, 1986.
- Kocak, Cemil., Türkiye'de Milli Şef Donemi (1938-1945). C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.
- Koptevskiy.V.N., Rossiya-Turtsiya: Etapy Torgovo-Ekonomičeskogo Sotredniçestva, Moskova, 2003.
- Orlov. A. S, Georgiyeva. N. G, Georgiyev. V. A., İstoriçeskiy Slovar, Moskova, 2012.
- Peçatnov. V. O., Stalin, Ruzvelt, Trumen: SSSR i SŞA v 1940-h gg., Moskova, 2006.
- Pravda Gazetesi, 29 Eylül, 1939, Cuma, no. 270 (7955).

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 21.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 22.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 24.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 239, l. 48.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 296, l. 31-32.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 296, l. 9-20.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 297, l. 91-105.

RGASPI, f. 558, op. 11, d. 297, l.2-11.

Son Posta Gazetesi, “Sovyetlerin Pravda Gazetesi Projemizi ve Siyasetimizi tenkit ediyor”, 3 Temmuz, 1936.

Soveyskiy Soyuz Na Mejdunarodnyh Konferentsiyah Perioda Velikoy Oteçestvennoy Voyny (Sbornik Dokumentov v 6 Tomah), Politizdat, 1978/1984.

SSCB Yüksek Şurasının olağanüstü 5. Oturumu (31 Ekim-2 Kasım 1939), Stenogarfi raporu. SSCB Yüksek Şurası Yayınları, 1939, s. 7-24.

Süleyman, Seydi., “Sovyetler Birliğinin Ermeniler İçin Başlattıkları Anavatana Dönüş Projesi”, Ermeni Araştırmaları, c. 2, sayı. 8, 2003.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler, (çev. Fahri Yazıcı), Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Tasviri Efkâr Gazetesi, “İngiliz ve Sovyet Elçileri Hükümetimize Birer Nota Verdiler”, 14 Ağustos 1941.

Vatan Gazetesi, 14 Ağustos, 1946.

TARİHSEL BAKIŞ AÇISIYLA TÜRK – RUS İLİŞKİLERİNİ OKUMAK

*Kemal ÇİFTÇİ

ÖZET

Türk-Rus ilişkilerini her iki halkın tarihsel belleklerinin oluşturduğu geniş grup kimlikleri bağlamında ele alınması gerekmektedir. Çünkü bugünün yaşayanları, geçmişten kuşaklar arası ve toplumsallaşma süreci içerisinde yapılan aktarımlar yoluyla kimliklenmektedirler. Türklerin belleklerindeki “Rus” imgesi, Türk-Rus ilişkilerinde de etkisini fazlasıyla göstermektedir. Modern ulus-devlet sisteminin ortaya çıkmaya başladığı 1648 Westphalia Barış’ında hiç olmayan Rusya, 1815 Viyana Kongresi’nde ise başlıca bir güç olarak uluslararası siyaset sahnesine çıkmıştır.

Uluslararası siyasette güç dengesi kombinasyonlarında yer almaya başlayan Rusya ile Osmanlı Devleti/Türkiye’nin ilişkileri, bu kombinasyonlardaki güç kaymaları ve değişmelerine göre bir seyir izlemiştir. Örneğin Rusya karşısında Osmanlı Devleti’nin dengeleyicisi ve destekleyicisi olan İngiltere, Orta Avrupa’da birleşik bir Almanya’nın doğmasından sonraki yıllarda ise Almanya’yı dengeleyebilmek için Rusya ile ittifak ilişkisi tesis etme yoluna gitmiştir. Bu durum Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yönelik siyasetinde daha rahat hareket etme olanağı yaratmış; buna karşılık Osmanlı Devleti’de Almanya ile ittifak kurmanın yolunu aramıştır.

Rusya’da 1917 devriminden sonra ise Bolşevik Rusya’nın dışlandığı uluslararası ortam, Türkiye ile Rusya’nın ardılı Sovyetler Birliği’ni iki yakın dost ülke haline getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyetler Birliği’nin süper güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye, ‘özgür dünya’nın askeri ve ekonomik lideri’ haline gelen ABD’yle Sovyetler Birliği’ni dengelemeye çalışmıştır. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan iki kutuplu uluslararası sistem, 1989’da başlayan ve Sovyetler Birliği’nin dağılması ile sona ermesi sonrasında ise uluslararası siyasette, yeni bir denge arayışı içerisine girilmiş bulunmaktadır. Bu denge arayışı içerisinde Ruslar ve Türkler, zaman zaman sorunlar yaşasalarda, uluslararası denge arayışları ve her iki ülkenin de zaman zaman Batılı ülkelerle yaşadıkları sorunlar, iki ülkede de tekrardan yakınlaşma gereksinmesi oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Rusya’nın modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilen Westphalia veya ulus-devlet sistemi içerisindeki tarihsel olarak yeri ele alınmış ve uluslararası siyasetteki güç dengesi değişimlerine göre iki ülke ilişkilerinin bir seyir izlediği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Türkiye, Güç Dengesi, Soğuk Savaş, Ulus-devlet sistemi.

UNDERSTANDING TURKISH-RUSSIAN RELATIONS FROM HISTORICAL PERSPECTIVES

ABSTRACT

The Turkish-Russian relations need to be considered in the context of the large-group identities formed by the historical memory of both peoples. Because people living today are identified through transfers made between past generations and within the process of socialization. The "Russian" image in the memories of the Turks shows the effect on Turkish-Russian relations too. Russia, which had never existed in the 1648 Westphalia Peace, where the modern nation-state system had begun to emerge, became international political scene as a major force in the Vienna Congress of 1815.

Russia's relations with the Ottoman State/Turkey, which started to take place in the combinations of balance of power in international politics, followed a course according to the power shifts and changes in these combinations. For example, England, the balancer and supporter of the Ottoman Empire against Russia, went on to establish an alliance relationship with Russia to stabilize Germany in the years following the birth of a unified Germany in Central Europe. This created the possibility of acting more easily in the politics of Russia towards the Ottoman State; whereas in the Ottoman Empire sought a way to establish an alliance with Germany.

After the 1917 revolution in Russia, Bolshevik Russia excluded from the international environment has made the Soviet Union, which is the successor of Russia, and Turkey into two friendly countries. After

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kemalciftci@hotmail.com

World War II, with the emergence of the Soviet Union as a superpower, Turkey has tried to balance the Soviet Union with the United States, which has become the 'military and economic leader of the free world'. Following the end of the bipolar international system, called the Cold War era with the disintegration of the Soviet Union and starting in 1989, there has been a search for a new balance in international politics. In the search for this balance, although Russians and Turks live from time to time with some problems, international balance-seeking and the problems that both countries sometimes live in Western countries, have created the need for rapprochement in both countries.

In this study, the historical place of Russia in the Westphalia or the nation-state system, which is regarded as the beginning of modern international relations, has been addressed and it is argued that the relations between the two countries are following a course according to the changes in balance of power in international politics.

Keywords: Russia, Turkey, Balance of Power, Cold War, Nation-state system.

I. GİRİŞ

Karl Marx'ın *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* adlı eserinde ifade ettiği gibi, insanların kendi seçtikleri koşullar altında tarihlerini yapmadıklarının kabul edilmesi gerekmektedir. Karl Marx: “İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker.”³³³ demiştir. Toplumsallaşma/sosyalleşme süreci içerisinde isteyerek ya da istemeden ailenin kuşaktan kuşağa aktarımlarıyla ve ulus-devletlerin en önemli yurttaş oluşturma aracı olan okullar yoluyla, bireyler kendileriyle benzeşen kimliklerin taşıyıcısı olan başka bireylerle birlikte bir geniş grup kimliğinin taşıyıcısı haline getirilmektedirler. En önemli kimlikler etnik, dinsel, ulusal ya da ideolojik kimliklerdir. Bireyler, etnik, dinsel, hatta mezhepsel kimlikleriyle, ulusal kimlikleriyle binlerce yıl öncesinden şimdiye taşınan bir geçmişin taşıyıcısı haline getirilmektedirler. Bu şekilde binlerce yıl öncesinde yaşanan savaşların, çatışmaların, anlaşmazlıkların, düşmanlıkların tarafı haline dönüşmekte ve kendi bireysel iradeleriyle taraf olmaktan çıkmayı başarmaları neredeyse imkansız bir şey olmaktadır. Geçmişin dramatik/trajik olayları, felaketler vb. durumlar, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Aktarımı alan kuşaklar, benzer şekilde kendilerinden sonraki daha genç kuşaklara da aktarım yapmaya devam etmektedirler. Bugünün yaşayanları, geçmişten aktarılmış olanlar doğrultusunda ortak düşüncelerin taşıyıcısı haline gelmekte ve benzer şekilde bir algılama içerisine girmektedirler. Kimlikleri ve çıkarları oluşturan süreç sosyalleşme olarak adlandırılır³³⁴. Sosyalleşme sürecinde oluşan/inşa edilen kimlikler, çıkarları belirlemeye başlamakta ve belirlenen çıkarlara uygun dış politika kararları alınarak uygulamaya geçirilmektedir. Alexander Wendt'in ifadesiyle, 'kimlikler çıkarların belirleyicisidir'³³⁵. Bu bağlamda inşa edilmiş olan Türk ulusal kimliğinin Ruslar'a yönelik Türklerin ortak düşüncelerindeki “Rus” imgesi, Türk-Rus ilişkilerinde de etkisini fazlasıyla göstermektedir. “Türk” ve “Rus” ilişkilerinin, maddi çıkar temelli rasyonel çıkar analizleriyle değil, kimliklerin çıkar kavrayışları bağlamında ele alınması gerekmektedir. “Türkler” ve “Ruslar”ın tarihsel olarak yaşamış oldukları sorunlar, şimdinin yaşayanlarının belleklerinde kuşaklar arası aktarımlar yoluyla canlılığını muhafaza etmektedir.

Bu çalışmada ilk olarak Avrupa'da ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan Westphalia veya ulus-devlet sistemi içerisinde Rusya'nın tarihsel olarak yeri ele alınmış ve uluslararası siyasetteki güç dengesi değişimlerine göre iki ülke ilişkilerinin bir seyir izlediği ileri sürülmüştür. İkinci olarak Rusya'nın/Rusların kimliksel bazı özelliklerine değinilmiştir. Üçüncü olarak Türkiye ve Rusya'nın mevcut durumdaki ilişkileri ele alınmış ve son olarak Türk-Rus ilişkilerinin geleceğine ilişkin bir değerlendirmeye çalışma sona erdirilmiştir.

II. “ULUS-DEVLET” SİSTEMİ İÇERİSİNDE RUSYA’NIN TARİHSEL OLARAK YERİ

³³³ Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, (çev.) Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2002, s.13.

³³⁴ Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev.) Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfür İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2012, s.216.

³³⁵ Christian Reus-Smit, “Konstruktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev.) Ali Aslan (Giriş, 3, 8, 9 ve 10. Bölümler) ve Muhammed Ali Ağcan (2, 4, 5, 6, 7, 11 ve 12. bölümler), Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s.290.

Türk ve Rus ilişkileri uluslararası siyasetteki güç dengesi değişimlerine bağlı olarak değişkenlik gösteren bir seyir izlemektedir. Uluslararası siyasetteki güç dengesi değişimleri ise uluslararası sistemdeki yapısal değişimler, sisteme yeni aktörlerin girmesi, sistemdeki gücü yükselen ve/veya azalan aktörlerin mevcudiyeti ve ideolojinin uluslararası siyasette önem kazanması vb. nedenlerle gerçekleşmektedir. Bu nedenle, öncelikle modern ulus-devlet sistemin ortaya çıkmaya başladığı dönem boyunca Rusya'nın uluslararası siyasetteki yeri üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü Türk-Rus ilişkileri, esasında uluslararası siyasetteki güç dengesi değişimlerine göre bir seyir izlemiştir.

a- Modern Ulus-Devlet Sistemi

1648'deki Westphalia Barışı, Avrupa'daki Katolikler ve Protestanlar arasında yaşanan ve esasında din eksenli olan Otuz Yıl Savaşı'nı sona erdirmiştir. Uluslararası ilişkilerden söz edildiğinde, Westphalia Antlaşmaları ile ortaya çıkan egemen bölgesel/topraksal devletin uluslararası örgütlenmenin hâkim biçimi haline geldiği görülmektedir. 1648 Westphalia Barışı, insan varlığının siyasi tarihinde yeni bir aşama olan bağımsız egemen ulus- devletlerinden oluşan Avrupa Devlet sisteminin ortaya çıkışına yol açmıştır³³⁶. Bu ulus-devlet sistemi, ondokuzuncu yüzyılda, felsefi, psikolojik ve sosyal bir olgu, yani milliyetçilik olarak ideolojik bir karakter kazanmasıyla zirvesine ulaşmıştır³³⁷. Joseph S. Nye ve David A. Welch'in ifade ettikleri gibi modern egemen devlet Avrupa'da yaratılmış ve aslında, bu “modern devlet” Avrupa'nın en başarılı ihraç ürünü haline gelmiştir. Avrupa'nın feodalizmi terk edip Westphalia sistemine geçmesini izleyen yüzyıllarda, güçlü Avrupa ülkeleri neredeyse dünyanın tamamını doğrudan ya da dolaylı olarak yönetmeye başlamışlardır. Avrupa'da başka, Avrupa dışında ise başka yönetim ve davranış şekilleri benimsemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa imparatorlukları, sömürgelerinin bağımsızlıklarını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Bağımsızlıklarını milliyetçilik hareketleri sonucunda elde eden eski sömürge devletler de kendilerini ulus-devlet olarak inşa etmek istemişler ve bir bakıma “Westphalia sistemini” benimseyerek uluslararası siyasetin birer aktörü haline dönüşmüşlerdir³³⁸.

b- “Raison d'etat”, Güç Dengesinin Oluşması ve Rusya

Avrupa'da ortaya çıkan yeni devletler, meşruiyet kaynağı olarak Papalık ile bağlarını koparmış olmaları nedeniyle, aralarındaki ilişkileri düzenlemek için bazı prensiplere gereksinim duymuşlardır. Bu devletler aradıklarını da *raison d'etat* ve güç dengesi kavramlarında bulmuşlardır.

Raison d'etat kavramı, devletin iyiliğinin, onu ilerletmek için kullanılan her türlü aracı haklı çıkardığı anlayışının ifadesidir. Ortaçağın evrensel ahlak nosyonunun yerini ulusal çıkar, kendi bencil çıkarlarını kovalayan her devletin, bir şekilde bütün devletlerin güvenlik ve gelişmesine katkıda bulunduğu açıklamasıyla, evrensel monarşi nostaljisinin yerini de, güç dengesi kavramı almıştır³³⁹. Bu yeni yaklaşımın ilk ve en kapsamlı formülü, aynı zamanda Avrupa'nın ilk ulus-devletlerinden birisi olan Fransa'dan gelmiştir. 1624-1642 yılları arasında Fransa'nın başbakanı olan Kardinal Richelieu, “modern devlet sisteminin babası”³⁴⁰ olarak kabul edilmektedir. *Raison d'etat* kavramını o yarattı ve kendi ülkesinin çıkarı için acımasızca kullandı. Onun gözetimi altında, *raison d'etat* Fransız politikasının temel ilkesi olarak ortaçağın evrensel moral değerlerinin yerini aldı³⁴¹.

Avrupa'da güç dengesinin oluşmasını sağlayan aktör İngiltere olmuştur. İngiltere, *raison d'etat*'sı, kendisini Avrupa'da toprak kazanmaya zorlamayan bir Avrupa ülkesiydi. Ulusal çıkarının Avrupa dengesinin korunmasında olduğunu gören İngiltere, tek bir güç tarafından Avrupa'nın egemenlik altına alınmasını engellemekten başka kendisi için hiçbir şey istemeyen bir ülkeydi. Bu hedefi gerçekleştirmek için uğraşırken, bir egemenlik girişiminin karşısında durmak için her çeşit ülkeler kombinezonuna hazırды. Fransa'nın Avrupa'yı egemenliği altına almak arzusuna karşı İngiltere'nin liderliğinde koalisyonlar yapmak

³³⁶ Ahmet Davutoğlu, *Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory*, University Press of America, Printed in the United States of America, Maryland, 1994, s.178.

³³⁷ a.g.e, s.178.

³³⁸ Bkz. Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (çev.) Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.104.

³³⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Henry Kissinger, *Diplomasi*, (çev.) İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.48-50.

³⁴⁰ a.g.e, s.50.

³⁴¹ a.g.e, s.50.

yoluyla bir güç dengesi sistemi yavaş yavaş oluşturuldu. XVIII. yüzyılda yapılan her savaşın ve Richelieu'nün ilk kez Almanya'da Habsburglara karşı ileri sürdüğü Avrupa özgürlükleri adına gerçekleştirilmeye çalışılan Fransız egemenliğine karşı oluşturulan her İngiltere liderliğindeki koalisyonun çekirdeğinde, bu dinamik vardı. Güç dengesi tutundu; çünkü Fransız egemenliğine karşı direnen uluslar, Fransa'nın yenemeyeceği kadar kuvvetliydi ve bir buçuk yüzyıl devam eden genişlemecilik çabaları Fransa'nın servetini tüketmişti³⁴². Ama Fransa, İngiltere'nin oluşturduğu koalisyonlar sayesinde Avrupa'ya egemen olamamıştı. 1789'daki Fransız İhtilali'nden sonra Fransa, devrim ideallerini yaymak için devrim savaşlarına girişmiştir. Napolyon bu devrimci halk egemenliği görüşünü Avrupa'nın dört bir yanına yaydı ve Napolyon Savaşları (1799-1815) hem oyunun kuralları hem de güç dengesi karşısında muazzam bir tehdit oluşturdu³⁴³. Fransa'nın Avrupa'ya egemenliğini tesis etmesinin karşısında, modern ulus-devlet sisteminin ortaya çıkmaya başladığı 1648 Westphalia Barış'ında hiç olmayan Rusya, başlıca bir güç olarak uluslararası siyaset sahnesine çıkmıştır. Fransa'nın Avrupa'ya egemen olmasını çıkarlarına aykırı bulan İngiltere, Rusya ile ittifak kurma yoluna gitmiştir. Napolyon'a karşı Rusya'nın desteğine ümitsiz bir şekilde gereksinimi vardı. Başka bir yolla Napolyon'u yenmeyi hayal etmek olanaksızdı. Rusya sayesinde Fransa devrim savaşları öncesi sınırlarına kadar geriletebildi. 1814 Eylülünde Napolyon Savaşları'nın galipleri olan, Avusturya, Prusya, Fransa, Rusya ve Büyük Britanya, savaş sonrası dünyasını planlamak için Viyana'da toplandılar ve Viyana Kongresi'nden sonra, Avrupa bilinen en uzun barış devresini yaşadı³⁴⁴. Rusya, Polonya'nın orta kısmını almış ve Avrupa kadar uzanmıştı. Viyana düzeninin de oluşturucusu bir konuma yükselmişti. Büyük Britanya, Prusya, Avusturya ve Rusya'dan oluşan Dörtlü İttifak ve Doğu Sarayları denilen üç devletle, yani Prusya, Avusturya ve Rusya ile sınırlı Kutsal İttifak Viyana düzeninin ürünleriydi. Viyana'daki devlet adamları Dörtlü İttifak'ı, herhangi bir Fransız saldırgan eğilimini, daha başlangıçta büyük bir güçle bastırması için oluşturmuşlardır. Kutsal İttifak, muhafazakar kralları, devrime karşı ve savaşta bir araya getirmiştir.

Avrupa'da 1815 Viyana Kongresi ile ortaya çıkan güç dengesi sisteminde, özellikle 1870'de İtalya'nın ve 1871'de Almanya'nın birliğini sağlaması ile, meydana gelen değişiklikler ve milliyetçilik temelli ayaklanmalar, çıkar yaklaşımlarını değiştirmiştir. Avrupa'da tek bir gücün egemen olmasını kendi çıkarlarına aykırı bulan ve bunun yanı sıra sömürgelerine yönelik tehdit algılaması içerisinde bulunan İngiltere, Türk-Rus ilişkilerinde de önemli bir faktör olmuştur. Avrupa'da işbirliği yapan İngiltere, Avusturya, Fransa ve Rusya, Avrupa dışında ise karşı karşıya gelmektedirler.

d- Rusya'yla Çatışan Çıkarlar

Tarihsel olarak bakıldığında Türk-Rus ilişkilerindeki bozulma veya iyileşme, uluslararası alandaki siyaset değişimleriyle yakından ilişkilidir. Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere, 19. yüzyılda Rusya'yla çatışan çıkarlara sahiptirler.

Avusturya, Almanya ve Kuzey İtalya'daki tarihi pozisyonları etrafında Tuna Nehri havzasındaki birçok ulusu bir araya getiren çok dil konuşulan bir imparatorluktu. Varlığını tehdit eden ve gittikçe daha çok uyumsuzluk yaratan liberalizm ve milliyetçilik akımlarının farkında olan Avusturya, Rusya'nın kendi içerisindeki kışkırtıcılıklarına karşı Rusya'yla ilişkilerini iyi tutmaya çalışmıştır. Rusya, Balkanlar'daki Slav halkı üzerine birer karabasan gibi çökmüştü. Avusturya günden güne Rusya'ya daha bağımlı hale geliyordu.

Benzer şekilde Balkanlardaki değişik milliyetler Türk yönetimine karşı bağımsızlık elde etmek için ayaklanmışlardı. Avusturya, Türkiye'ye yönelen bağımsızlık hareketlerinin, yarın Avusturya'ya dönebileceğinden endişe ediyordu. Üstelik Rusya da müdahale etmek için çok istekli görünüyordu.

İngilizler, Balkan sorunlarına çok az ilgi duyuyorsa da, Boğazlar'a doğru Rus ilerlemesi, İngilizlerin Akdeniz'deki çıkarları için bir tehdit olarak algılandı ve kuvvetli bir direnişle karşılandı. Büyük Britanya ve Fransa 1853-56 Kırım Savaşı'nda Türkiye'yi desteklediler.

Almanya'nın kitadaki, üstelik Avrupa'nın merkezindeki en güçlü devlet olması, Avrupa kıtasının kenarındaki devletler olan Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'yı, merkez üzerinde baskı yapmaya yöneltmiştir. Çünkü, ilk defa olarak Avrupa'nın merkezi kenarlara baskı yapabilecek kadar kuvvetlenmiş duruma gelmiştir.

Rusya ile Avusturya arasında gittikçe şiddetlenen jeopolitik rekabet muhafazakarlar birliğinin önüne

³⁴² a.g.e, s.62.

³⁴³ Nye ve Welch, s.107.

³⁴⁴ Bkz. Henry Kissinger, *Diplomasi*, s.70.

geçmeye başlamıştır. İkisi de Türk İmparatorluğu'nun Balkan toprakları peşindeydiler. Panislavizm ve eski moda yayılcılık, Rusya'nın Balkanlar'daki maceracı politikasına katkıda bulunuyordu. Avusturya-Macaristan imparatorluğu'ndaki paralel davranışlar korku yaratıyordu. Böylece, her ne kadar kağıt üzerinde Alman imparatoru, Rusya ve Avusturya'daki muhafazakar krallarla ittifak halinde görünüyorsa da, bu iki devlet gerçekte birbirlerinin boğazına sarılmış durumda idiler.

d- Almanya Karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İttifak Kurması

Kimse Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'nın aynı tarafta olabileceğini düşünemezdi. Almanya'nın ısrarlı ve tehdit edici diplomasisi sonucunda bu da gerçekleşti³⁴⁵. Bismarck sonrası Alman liderleri, kendi ülkeleri için tam güvenliğe ulaşmaya çalışırken, diğer tüm Avrupa uluslarını tam güvensizlikle tehdit ettiler ve hemen hemen otomatik olarak karşı koalisyonları harekete geçirdiler³⁴⁶. İngiliz dış politikasında 1890-1914 arasında önemli bir değişiklik oldu³⁴⁷. 1907 Anglo-Fransız-Rus blokunun ortaya çıkması ile, Avrupa diplomasisi oyununda yalnız iki güç kalmıştı: Üçlü antant ve Almanya-Avusturya ittifakı. Almanya'nın etrafının sarılması tamamlanmıştı. Anglo-Fransız Antantı gibi, İngilizlerin Rusya ile anlaşması da bir sömürge uzlaşması şeklinde başladı. İngilizlerin Almanya ile ne derece ilgilendiğini şu olay da göstermiştir ki, Rusya'nın işbirliğini sağlamak uğruna İngiltere, Rusya'yı Çanakkale Boğazı'ndan uzak tutma konusundaki kararlılığından vazgeçmeye razı olmuştur³⁴⁸.

XIX. yüzyılda, hiç kimse bir gün Büyük Britanya'nın Rusya ile müttefik olacağını düşünemezdi. Büyük Britanya, yüzyılın büyük bölümünü, Rusya'nın İran'a yayılma çabalarını, İstanbul ve Hindistan'a yaklaşımlarını kontrol etmeye çalışmakla geçirdi. Temel İngiliz güvenlik kaygısının Almanya'ya yönelmesi ile bu siyaset değişikliğe uğradı. Avrupa'nın ortasında birleşik bir Almanya'nın ortaya çıkması Fransa ile Rusya'yı müttefik ülkeler konumuna getirmiştir. Böylelikle Rusya, Osmanlı üzerine yönelmekte serbest kalmış oldu. Uluslararası sistemdeki bir güç değişimi bu duruma yol açmıştır. Osmanlı devleti, Almanya'nın dengeleyici güç olarak desteğini almış, ancak Alman desteği, I. Dünya Şavaşı'nda ABD'nin, Rusya'nın boşluğunu doldurması neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını engelleyememiştir.

Olaylar birbirini izlerken 20 milyon insan öldü; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ortadan kalktı; savaşa giren dört hanedandan üçü -Alman, Avusturya ve Rusya- devrildiler. Osmanlı Devleti dağıldı. Yalnızca İngiliz krallık hanedanı ayakta kaldı. Rusya ise Ekim 1917 devrimi ile savaştan çekildi.

e- ABD ve Rusya'nın Uluslararası Siyasetin Temel Aktörleri Olması

Birinci Dünya Savaşı'na kadar küresel güç dengesinin merkezi Avrupa'ydı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa hala önemliydi, ama ABD ve Japonya büyük oyuncular olarak boy gösterdi. Birinci Dünya Savaşı, 1917'deki Rus Devrimi'nin ve 20. yüzyılda büyük sıkıntılar yaratan ideolojik kavgarların da yolunu açtı³⁴⁹.

Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Amerika'nın savaşa müdahil olması arasında çok yakın kavramsal bir ilişki vardır³⁵⁰. Wilson, 22 Ocak 1917 tarihinde Kongre'de yaptığı konuşmada, Almanya karşısında zafer ya da mağlubiyet elde etmeksizin savaşı sona erdirmek için, savaşan tarafların 'zafer ilan etmeksizin barışı' kabul etmelerini ileri sürdü. Bu görüş kimsenin hoşuna gitmedi. Wilson, dünya savaşının çıkmasını önleyemeyen eski Avrupa güç dengesine saldırdı. Avrupalıları, barışı sağlamak için güç politikalarına güvenmekle suçladı. 'güç dengesi değil, güç topluluğu oluşturulmalıdır' diye uyarıda bulundu; 'örgütlü rekabetler değil, fakat örgütlü ortak barış olmalıdır' diyordu Wilson³⁵¹. Lenin, 9 Kasım 1917'de 'Barış Antlaşması' çağrısında bulundu ve Lenin, Avrupa hükümetlerinin savaş esnasında yaptıkları bütün iki yüzlü gizli anlaşmaları kamuoyunun önüne serdi. Lenin, Rusya'yı Müttefik saflarından çekmekle kalmadı, bütün ülkelerin işçilerini ve askerlerini, silahlarını kapitalist ve emperyalist zalimlere çevirmeleri yönünde kışkırttı ve bir dünya devrimi başlattı. Lenin, sadece devrimin savaşa son verebileceğini ve bütün uluslara kendi geleceklerini belirleme hakkı tanıyacağını ifade etti³⁵².

8 Ocak 1918'de Wilson, ABD Kongresi'nin bir ortak oturumunda yaptığı konuşmada, Amerika'nın

³⁴⁵ a.g.e, s.165.

³⁴⁶ Kissinger, s.166.

³⁴⁷ a.g.e, s.170-171.

³⁴⁸ a.g.e, s.186.

³⁴⁹ Nye ve Welch, s.126.

³⁵⁰ Torbjon L. Knutsen, *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, (çev.) Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s.272.

³⁵¹ a.g.e, s.273-274.

³⁵² a.g.e, s.276.

savaş amaçlarını iki kısma ayrılan on dört nokta şeklinde açıklamıştır. Sekiz noktayı, yapılması zorunlu hususlar olarak gören Wilson, diğer altı noktayı ise yapılması "zorunlu" değil de "gerekli" şeklinde sunmuştur³⁵³. Wilson, eski siyasi geleneğe özgü 'gizli anlaşmaların' geçersiz olduğunu belirtti. Wilson'un önerdiği Milletler Cemiyeti'nin amacı, ülkelerin eskiden güçler dengesi sisteminde bulmaya çalıştıkları güvenliği sağlamak olacaktır³⁵⁴. Wilson'ın tasarladığı gibi, Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma ve adaletsizlikleri düzeltmek üzere iki görevi olacaktır³⁵⁵. Kamuoyunun kuvvetine dikkati çeken Wilson, ulusal self-determinasyonun barışçıl şekilde tanımlanmış demokrasiler üreteceğini düşünmektedir³⁵⁶. Wilson'ın self-determinasyon ve ortak güvenlik doktrinleri, Avrupalı diplomatları, tamamen yabancıları oldukları bir sahaya çekmiştir. Bütün Avrupa düzenlemelerinin gerisindeki varsayım, sınırların güç dengesini daha iyi hale getirmek için düzenlenebileceğiydi; çünkü güç dengesinin gerekleri, düzenlemeden etkilenen halkın tercihlerinden önce gelmekteydi³⁵⁷.

XIX. yüzyılın sonunda, Avrupa dışında Rusya'nın ve Amerika'nın yayılmacılığının ortaya çıkmasıyla XX. yüzyıl uluslararası siyasetinin çerçevesi çizilmiş oldu. I. Dünya Savaşı bu çerçeveyi daha da belirgin hale getirdi: Bu savaş, böylece Batı'da iktisadi açıdan dinamik Amerikalı neo-liberallerle ve Doğu'da ideolojik olarak yoğun Sovyet devrimciler arasında Avrupa'nın küçülmesini hızlandırmak suretiyle eski Avrupa sistemini yıkılmanın eşliğine getirdi³⁵⁸.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkarken emperyalist ulus-devletleri sömürgelerinin kurtuluş hareketleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Soğuk Savaş döneminin başlaması, ABD'yi, 'özgür dünya'nın askeri ve ekonomik lideri haline getirmiştir³⁵⁹. Dünyanın iki süper gücü arasındaki güç mücadelesi, uluslararası politikaya egemen oldu ve ABD, Sovyet yayılmacılığını kontrol etmeye çalıştı³⁶⁰. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan iki kutuplu uluslararası sistem, 1989'da başlayan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sona erdi.

f- Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Rusya'nın Yeniden Doğuşu

Sovyetler Birliği biçimindeki eski rejim, sadece bir ülke değil, iki büyük insan topluluğundan oluşan tebasına hükmeden bir imparatorluktu. Biri, Çarlık günlerinden miras kalan iç imparatorluktu ve Ruslar'la birçok azınlık ulusu birleştiriyordu. SSCB içinde Rus Cumhuriyeti'ne katılan on dört 'birlik cumhuriyeti' biçimindeki oluşum, başlangıçtan 1991'deki çöküşe kadar sürecek olan çerçevede tesis edilen sovyet yönetiminin **iç imparatorluğu**du. 1991'de parçalanan imparatorluk, yani asıl Sovyetler Birliği buydu. Diğer topluluk, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyet egemenliği altına giren Doğu Avrupa ülkelerinden oluşan **dış imparatorluktu**³⁶¹. Komünist dış imparatorluğun oluşumu, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Nazi Almanyası'nın Doğu Avrupa'yı kısa süreliğine egemenliği altına almasının doğrudan sonucuydu. 1944'ten 1945'e değin Alman güçlerini geri püskürten Kızıl Ordu, Hitler'in kurbanları Polonya'yı ve Çekoslovakya'yı olduğu gibi, uydu müttefikleri Romanya, Bulgaristan ile Macaristan'ı işgal etti; nihayet Almanya'nın doğu kesiminde de yönetimi ele geçirdi. Bu yüzden, Doğu Avrupa'da gerçekleşen Komünist Devrimler, Moskova'nın emriyle sadece siyasal olarak değil, ekonomik ve kültürel olarak da Sovyet modeline uydurulmak üzere yukarıdan dayatıldığı için son derece yapaydı³⁶².

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak ortaya çıkmışlardır. Soğuk Savaş döneminin başlaması, ABD'yi, 'özgür dünya'nın askeri ve ekonomik lideri haline getirmiştir³⁶³. Dünyanın iki süper gücü arasındaki güç mücadelesi, uluslararası politikaya egemen oldu ve ABD, Sovyet

³⁵³ Yapılması zorunlu hususlar açık diplomasi, denizlerin serbestliği, genel silahsızlanma, ticari engellerin kaldırılması, sömürgecilikle ilgili taleplerin tarafsız bir şekilde çözümlenmesi, Belçika'nın yeniden kurulması, Rus topraklarının boşaltılması ve Milletler Cemiyeti'nin kurulması şeklinde ifade edilmiştir. Geri kalan daha spesifik altı noktayı Alsace-Lorraine'in Fransa'ya geri verilmesi, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları'nın azınlıklarına özerklik verilmesi, İtalya'nın sınırlarının yeniden düzenlenmesi, Balkanların boşaltılması, Boğazların uluslararası statüye kavuşturulması ve denize çıkışı olan bağımsız Polonya'nın yeniden kurulması şeklinde belirlenmişti. Bkz. Henry Kissinger, s.219.

³⁵⁴ Chris Brown ve Kirsten Ainley, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, (çev.) Arzu Oyacıoğlu, Yayınodası, İstanbul, 2008, s.17.

³⁵⁵ Kissinger, s.228.

³⁵⁶ Kenneth N. Waltz, *İnsan Devlet ve Savaş*, (çev.) Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın, Asil yayın Dağ.Ltd. Şti., Ankara, 2009, s.112-113.

³⁵⁷ Kissinger, s.216.

³⁵⁸ Knutsen, s.301.

³⁵⁹ a.g.e, s.317.

³⁶⁰ a.g.e, s.321.

³⁶¹ Robert V. Daniels, "Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Anti-Komünist Devrimler: 1989 - 1991", *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Türkçesi: Kemal İnal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s.253.

³⁶² a.g.e, s.254-255.

³⁶³ Knutsen, s.317.

yayımlanmasını kontrol etmeye çalıştı³⁶⁴. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan iki kutuplu uluslararası sistem, 1989'da başlayan ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sona erdi.

1991'in sonunda Sovyetler Birliği'nin varlığı sona ermiş olduğu hâlde, onu oluşturan cumhuriyetlerin çoğu, merkezi Belarus'taki Minsk şehri olan bir "Bağımsız Devletler Topluluğu" (BDT) kurmak üzere anlaştılar. Dikkat çekici biçimde, bunların arasında üç Baltık cumhuriyeti ve Gürcistan yoktu. Gürcistan daha sonra, Moskova'nın kışkırttığı bir iç savaşın ortasında, BDT antlaşmasını imzalamaya zorlandı. BDT'nin yetkilerinin neler olduğunu hiç kimse pek fazla bilmemektedir ama şu anda çoğu, bunun eski Sovyet cumhuriyetlerini tekrar kontrol altına alma ve Büyük Peter dönemindeki Rusya'yı fiilen yeniden kurmak için Rusya'nın bir planı olduğunu düşünmektedir³⁶⁵.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın süper güç vasfını kaybettiği, zayıfladığı ve kabuğuna çekildiği dile getirilmiştir. Ancak Rusya'nın kendisini toparlayarak 2000'li yılların başından itibaren Putin'in yönetiminde yeni bir toparlanma dönemine girdiği görülmeye başlanmıştır. Putin'in KGB bağlantıları, ona birbiri ardına iyi konumlar getiriyordu ve onun iktidara gelmesi sessiz bir KGB darbesi anlamına geliyordu³⁶⁶. Özellikle doğalgaz ve petrol kaynakları ve bu kaynakların uluslararası tüketime arz edilmesiyle oluşan bağımlılık ilişkileri, Rusya'nın dış politikasının önemli bir aracı haline gelmiştir. Bugün doğalgaz ihtiyacı bakımından dünyanın üçte birinin neredeyse Rusya'ya bağımlı olduğu ileri sürülmektedir.

Önemli bir dönüşüm süreci yaşayan Avrupa Birliği'nde (AB-27), küresel krizle birlikte, Çin ile Rusya'nın ekonomik ağırlığı daha çok hissedilmeye başlanmıştır. AB toplamında Çin ile yapılan dış ticaretin toplamdaki payı yüzde 10'u, Rusya'nınki ise yüzde 8'i buldu. Bu iki yükselen gücün yüzde 18'e çıkan AB ticaretindeki payına karşılık diğer süper güç "inişteki imparator" ABD'nin pazardaki büyüklüğü yüzde 12 düzeyindedir. Avrupa İstatistik Ofisi Eurostat verilerine göre, Türkiye'nin bu dev pazardaki cesameti ise yüzde 3'e yakındır³⁶⁷. Ticaret verileri ve ekonomik veriler uluslararası siyasetteki güç sıkletlerinin yayılımı ve gelecekteki yönelimi hakkında bir fikir edinilmesine olanak tanımaktadır. Bu bakımdan ele alındığında Rusya ve Çin'in uluslararası siyasetteki etkinliğinin askeri güç unsurları da dahil edilerek giderek artacağına işaretleri görülmektedir.

III. TARİHSEL OLARAK TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya, birkaç yıl sonra gerçekleşecek Kırım ilhakının ilk adımı olarak, Osmanlı'yı Kırım Tatarlarının bağımsızlığını tanımaya zorluyordu. Osmanlı Sultanı yenilginin sonucu olarak Rusya'nın bu isteğini kabul etmişse de onurunu bir oranda kurtarmak için, Kırım Tatarlarının *en üst dinsel otoritesi* olduğunun anlaşmada zikredilmesini sağlamıştı. Kırım Tatarlarının Osmanlı Sultanına karşı bağılıklarının siyasi olmasa da dinsel olarak devam edeceği kabul edilmiş oluyordu. Ancak bu durum, Rusya çarlarının Osmanlı ülkesindeki Ortodoksların ruhani lideri olduğu iddialarının Küçük Kaynarca Anlaşması'nın maddelerinden birinde Osmanlılarca kabulüne neden olmuştur. Bu madde, daha sonraları, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks uyrukluların çarlık himayesinde bulunduğu iddiasıyla kötüye kullanılmıştır. Çarların Osmanlı Ortodokslarının koruyucusu olma iddiaları sık sık ve kapsamlı bir biçimde Rus müdahalelerine vesile olmuşsa da Osmanlı Sultanlarının Çarlar tarafından ele geçirilmiş ülkelerdeki Müslümanların koruyucusu olarak, duruma müdahale etme girişimleri hiçbir zaman olmamış, böyle bir şey Rusya tarafından kabul edilmemiştir. Fakat, Sultanın Osmanlı dışındaki ülkelerde kalan Müslümanların ruhani lideri ve koruyucusu olması, daha sonraki tarihlerde, başka türlü bir hilafet politikasına; Batıda bilinen adı ile *Panislamizmin* ortaya çıkışına neden olmuştur³⁶⁸.

1853-1856 Kırım Savaşı'nın nedenlerinden birisi Fransız İmparatoru III. Napolyon'un, Balkan Slavlarının koruyucusu olan Rusların yerine geçmeye kalkışması ve bu isteğinin Osmanlı sultanı tarafından kabul edilmesiydi. Bununla birlikte, savaşın gerçek sebebi Nikola'nın, İstanbul'u ve Boğazlar'ı almak gibi eski bir Rus rüyasını gerçekleştirmenin peşinde de olmasıydı. III. Napolyon, Fransa'nın yalnızlığına son vermek ve Rusya'yı zayıflatarak Kutsal İttifak'ı bozmak için bu durumu fırsat bildi. Rusya'nın Boğazlar'a, İran'a, Hindistan'a ve daha sonra Çin'e doğru ilerlemesi İngiliz dış politikası ile çatışmıştır.

İngiliz ve Fransız orduları Sivastopol'u kuşatırken, Avusturya bir ultimatom vererek Rusya'nın Moldovya ve Eflak'tan çekilmesini istedi. Avusturya, tarihi Napolyon Savaşları'na kadar giden Rusya ile sağlam dostluğunu ve I. Nikola'yı bir çırpıda gözden çıkardı ve böylelikle Rusya'yı, kendi politikasını

³⁶⁴ a.g.e, s.321.

³⁶⁵ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, (çev.) Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara, 2012, s.348.

³⁶⁶ a.g.e, s.349.

³⁶⁷ Mustafa Sönmez, "Çin, Rusya Bloku AB'de Güçleniyor...", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 2012.

³⁶⁸ Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, (çev.) Ünsal Oskay, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011, s.77-78.

jeopolitik değerleri üzerine oturarak yürütmek için serbest bıraktı. Kendine böyle bir yön çizen Rusya'nın, Balkanlar'ın geleceği konusunda Avusturya ile çatışması ve zamanı gelince Avusturya İmparatorluğu'nun altını oymaya çalışması kaçınılmazdı. Rusya'nın Balkanlar'da gittikçe artan düşmanca tavrı Birinci Dünya Savaşı'nı ateşleyen kıvılcıma dönüştü ve Avusturya'nın nihai çöküşüne sebep oldu³⁶⁹.

Kırım savaşı sonrası yıllarda, 1856–1876 yılları arasında Osmanlı – Türk İmparatorluğunun başında artık ciddi bir “Bulgar meselesi” vardı. 1876'da, yüzyıllarca Türk yönetimi altında yaşayan Bulgarlar isyan ettiler ve diğer Balkan ulusları da bu isyana katıldılar. Türkiye, bu ayaklanmaya cevap verdi ve Panislavist duygularla sarsılan Rusya, müdahale tehdidinde bulundu. Rusya'nın cevabı, Londra'da çok iyi bilinen Rusya'nın Boğazları kontrol etmesi kabusunu tekrar canlandırdı. Canning'den beri İngiliz devlet adamları, Rusya'nın Boğazları kontrol altına almasının, Doğu Akdeniz ve Yakındoğu'yu da egemenliği altına alması ve Büyük Britanya'nın Mısır'daki pozisyonunu tehdit etmesi anlamına geldiğini kabul etmişlerdi. Dolayısıyla İngiltere'nin geleneksel düşünce biçimine göre, Osmanlı İmparatorluğu, yönetimi ne kadar eskimiş ve davranışı ne kadar merhametsizce olursa olsun, Rusya ile savaşa girme riskine rağmen, korunmalıydı. Kraliyet Donanması'nı Akdeniz'e gönderdi ve Türkiye lehine olan duygularını ilan etti. Ama İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı'na, kamuoyunun baskısı ile katılmadı³⁷⁰. Panislavist Rusya, güya Avrupa iradesi, Hıristiyanlık vicdanı ve medenî dünyanın arzusu adına “suçlu Türk'ü cezalandırmak” ve “zavallı Bulgarları kurtarmak” misyonuyla, 24 Nisan 1877 günü Türkiye'ye savaş ilan etti³⁷¹. Batı'dan İstanbul yakınlarına ve Doğu'dan ise Erzurum yaylasına kadar ilerledi. Ignatyev'in Ayastefanos Antlaşması Rusya'nın Boğazlar üzerinde kontrol sahibi olması olasılığını getiriyordu ki, bunu Büyük Britanya asla kabul edemezdi ve aynı zamanda Rusya'nın Balkan Slavlarını kontrol altına alması anlamına geliyordu ki, bunu da Avusturya kabul edemezdi. Bunun üzerine, hem Büyük Britanya, hem de Avusturya-Macaristan, antlaşmanın kabul edilemez olduğunu ilan etti. Büyük Britanya, Rusya'nın İstanbul'a girmesi halinde savaş tehdidinde bulundu. Aynı zamanda Avusturya da Balkanlar'daki yağmanın bölüşülmesi konusunda savaşı göze aldığını bildirdi³⁷². Ayastefanos'un yerine Berlin'de yeni bir antlaşma imzalandı ve Rusya'nın kazanımları azaltıldı.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde 8 Şubat 1914'te Rusya maslahatgüzarı Gulkeviç ve Sadrazam Sait Halim Paşa arasında altı aydan fazla devam eden müzakerelerden sonra bir anlaşma imzalandı. Buna göre; iki genel müfettiş Doğu Anadolu'ya gönderilecekti. Birisi Erzurum, Sivas, Trabzon vilayetlerini içeren bölgeye, birisi de Van, Bitlis, Harput (Elazığ) vilayetlerini içeren bölgeye gidecekti³⁷³. Ermeni ıslahatı meselesi bu şekilde gündeme getirilip Osmanlı hükümeti üzerinde baskıların artırıldığı bir dönemde, 22 Haziran 1914'te, Avusturya veliahdının öldürülmesiyle başlayan uluslararası krizin savaşa dönüşmesi, Osmanlı hükümetini rahatlatmıştı. Çünkü artık Anadolu'nunda parçalanması süreci başlamıştı ve savaş bu durumu değiştirebilirdi. Doğu Anadolu vilayetleri için seçimi ve atanması 25 Mayıs 1914'te yapılmış olan iki genel müfettişin görevlerine son verildi. Bu anlaşma Doğu Anadolu'nun Rusya tarafından parçalanması anlamına geliyordu.

Çarlık Rusyası'nın dağılması ve Ekim devriminin ardından Bolşeviklerin Rusya'yı savaştan çekmeleri ile Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf devletleri ile ateşkes anlaşması imzalaması sonrasında ortaya çıkan ulusal mücadele döneminde, İtilaf devletleri ile karşı karşıya gelen Bolşevik Rusya ile Türkler aynı ortak düşmana karşı bir yakınlaşma sürecine girmişlerdir. Türk-Rus ilişkileri “dostluk” temelinde yeni bir boyut kazanarak devam etmiştir. 26 Eylül 1921'de Kafkas devletleriyle yapılacak anlaşmalarla ilgili Kars Konferansı açılmıştır. Konferans başlarken Ermenistan Dışişleri Bakanı Muravyan'ın yaptığı konuşma bu yakınlaşmanın boyutu hakkında fikir vermektedir.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin muhterem murahhasları ile Maverayı Kafkas'ın Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü kardeş Sovyet Cumhuriyetleri murahhasları arasında Kars'ta kurulan birinci konferansın açılması münasebetiyle kendi ahalemiz gibi biz murahhasların dahi beslediğimiz duygular ve

³⁶⁹ Kissinger, s.85-86.

³⁷⁰ a.g.e, s.145-146.

³⁷¹ Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Cilt: II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. CLXXXII.

³⁷² Kissinger, s.146.

³⁷³ Anlaşmaya göre Osmanlı hükümeti çeşitli cemaatlere mensup kişilerin kendilerine ait okullarını idare etmelerine asla karşı gelemez. İdare meclislerine seçilen üyeler eskisi gibi yarı yarıya Müslim ve gayrı-Müslim olacaktır. Polis ve jandarma kaydı hususunda -genel müfettişlerce bir mahzur görülmediği takdirde- iki bölgede Müslim ve gayrı-Müslimler arasında eşitlik esası tatbik olunacaktır. Yine bu iki bölge dahilinde aynı eşitlik esası mümkün olduğu kadar diğer memuriyetlerin dağıtımı hususunda da tatbik olunacaktır. Anlaşma metni için Bkz. Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Haz.) Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.461-464.

temennileri burada sizin huzurunuzda arz etmek vazifesini Kafkasardı Cumhuriyetleri murahhasları benim uhdeme tevdi ettiler.

Biz buraya düşmanlık duygusuyla gelmiyoruz ve avam perest ve milliyetçi hükümetlerden bize tevarüs eden ve münakaşaya sebep olmak haysiyetiyle merdud olan nizalı [geri bırakılmış çekişme] meseleleri bugün ortaya koymak için de bizim hiçbir meramımız yoktur. Hayır, bizi şimdi düşündüren şey, bu meseleler ve düşmanlık duyguları değil. Biz ancak gayretli Türkiye ahalesinin yaptığı kahramanca mücadelenin meftunuyuz. Biz samimi bir arzuyu taşımaktayız ve katıyyen kaniiz ki vatanını müdafaa için yaklaşan bir millet galip, düşman mağlup olacaktır.

Bu konferansın Kafkasardı Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye karşı dostluk duygularını kuvvetlendireceğinden ve Türkiye'nin de kendi arkasında düşman bulunmadığını ve milletin emel ve arzusunu çiğnemek isteyen emperyalizme karşı açtığı mücadelede komşularının kendisine karşı bir meyil ve incizab (eğilim ve ilgi) duyduklarını öğreneceğinden eminiz.

Muhterem murahhaslar! Biz bu konferansa galip ve mağluplar gibi gelmiyoruz. Düşmana muvakim bir milletin mümessilleri bulunan sizlerin yanına biz dost gibi geliyoruz ve milletimizin mücadeleden muzaffer olarak çıkacağını size müjdelemekle mes'uduz.

Büyük Rusya düşmanlarını mağlup edebildi. Çünkü büyük Teşrinisani İhtilalinden fütuhatını muhafazada pek derin alakası olan işçiler ve köylüler kütlesi kahramanca bir azim ile Rusya'nın müdafaa için ayaklandılar. Rus milletinin inkılap mübarezesi (kavgası) kaniiz ki menfaat temin etmek ve Türk milletini ezmek kasdı ile şimdi Anadolu toprağında muharebe eden İtilaf devletlerinin ücretli asker uşaklarını mağlup edebilecek olan Türk Milleti için pek yüksek bir misal teşkil ediyor.

Kafkasardı milletleri emindirler ki, bu konferans Türk milleti ile dostluk ve kardeşlik İtilafı akti için sağlam bir temel hazırlayacak ve bizler de bu itilaf temeline dayanarak bundan böyle nizalı meseleleri Sovyet Cumhuriyetleri arasında o türlü meselelerin tesviye edileceği bir kolaylık ve çabuklukla halledebileceğiz. Türk milletine karşı pek asil ve ulvi duygular beslemekte bulunan üç Sovyet Cumhuriyeti Murahhas Heyetleri konferansı selamlamak resmini ifa eder."³⁷⁴

Anlaşma müzakereleri 10 Ekimde bitmiş ve 13 Ekimde Sovyetler Birliği ile Kars Antlaşması imzalanmıştır.

Lozan müzakerelerinde ele alınan ve Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer tutan konulardan birisi de İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na ilişkin uluslararası düzenlemelerdir. Lozan Konferansı'nın 4 Aralık 1922 oturumunda Rusya, Ukrayna, Gürcistan adına Boğazlar Rejimi konusunda okuduğu bildiriye Sovyet Rusya'nın İstanbul'un Rusya'ya verilmesini öngören bütün anlaşmalara, hiçbir karşılık istemeksizin son verdiğine, bütün Akdeniz havzası devletlerini, Çarlığın yüzyıllar boyunca sürüp giden tutkularının eski tehdidinden kurtardığına değinen Tchitcherine, Sovyet Federasyonu'nun ekonomik hayatı için Boğazlar'ın özel öneminden bahsetmektedir. 1910 istatistiklerine göre, Rusya'nın bütün buğday ihracatının %70'inden çoğunun, Karadeniz ve Azak Denizi limanlarından dışarıya gönderilmiş olduğunu söylemek, Boğazların özel önemini göstermek bakımından yeterli olacaktır. Bildiri aşağıdaki şekilde devam etmektedir.

“Mondros silâh-bırakışımının [mütarekesinin] kurmuş olduğu deniz rejimi altında Devletlerin donanmaları engelsiz olarak Karadeniz'e girebildikleri yakın zamanlarda, Sovyet Cumhuriyetlerinin güney kıyılarının ne durumda kaldığını hatırlatmak yetecektir. Müttefiklerin, Odesa, Nikolaief, Kherson, Sivastopol, Batum ve Karadeniz'in öteki kıyı şehirlerini işgallerini hatırlamak da yeterli olacaktır. Entente Devletleri güney bölgelerimizde Wrangel ve Denikine'in ordularını meydana getirme ve bu orduların Rusya ile müttefikleri olan Hükümetlere karşı savaşmasını destekleme olanağını, ancak, Müttefik deniz kuvvetlerinin Boğazlar'dan geçebilmesiyle elde edebilmişlerdir. 1921'de bile, Müttefik deniz kuvvetleri, Gürcistan kıyılarında, kendi memleketlerinde iktidarı ele geçirmiş olan Gürcü halkına karşı savaşmaktaydılar. Fakat, söz konusu olan yalnız Rusya ile müttefiklerinin çıkarları değil, aynı zamanda Türk halkının da çıkarlarıdır.”³⁷⁵

24 Temmuz 1923'te imzalanan Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'ye göre “Boğazlar Komisyonu” yetkilerini Boğazlar'ın suları üzerinde kullanacaktır. Komisyon, bir Türk temsilcisinin başkanlığı altında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti temsilcilerinden kurulu olacaktır. Söz konusu Sözleşme, 20 Temmuz 1936'da imzalanan ve Boğazlar Komisyonu'nu ortadan kaldıran ve Boğazları bütünüyle Türkiye'nin egemenliğine bırakan Montrö Boğazlar

³⁷⁴ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012, s.407-408.

³⁷⁵ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler (Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyon Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları))*, (çev.) Seha L. Meray, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.135.

Sözleşmesi ile ortadan kalkacaktır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Milli Mücadele yıllarında başlayan yakın ilişkiler bu dönemde de sürdürülüyor ve 17 Aralık 1925 tarihli “Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması” 24 Aralık 1929’de yenileniyor ve 7 Kasım 1935’te andlaşmaları 7 Kasım 1945’e dek uzatan bir protokol imzalanıyordu³⁷⁶.

Sovyetler Birliği ile Batılılar arasında süren görüşmelerin olumsuz sonuçlanması ve Ağustos ayı sonlarında (23 Ağustos 1939) Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı imzalanması Türkiye’de şaşkınlık ve tedirginlik yaratmıştır³⁷⁷. Rusya’yla ilgili Türk karar vericilerinin bellekleri güncellik kazanmıştır. Rusya’ya ilişkin olarak yapılan değerlendirme şudur:

“Rusya eski Rusya’dır. Siyaseti, eski slav siyasetidir. Bu nedenle Rusya’nın dostluğuna güvenmek doğru değildir. Boğazları elinde bulunduran Türkiye, kıyametin sonuna kadar Rusya’nın dost olarak düşünemeyeceği bir varlıktır³⁷⁸.”

22 Haziran’da, Alman orduları Finlandiya’dan Karadeniz’e kadar, 2.400 kilometrelik bir cephe üzerinde, Fin ve Romen ordularıyla birlikte Sovyetler Birliği’ne saldırarak, savaş halini ilan etmişlerdir. Hitler uzun bir bildiri yayımlayarak, savaşın nedenlerini Alman Ulusuna ve Alman ordusuna duyurmuştur. Bildiride, Molotof’un, Rusya’nın Boğazlar’dan serbest geçmeye kesin gereksinimi olduğu ve kendi korumasına almak için Çanakkale Boğazı ile Karadeniz Boğazı kıyıları üzerinde bazı önemli üsleri işgal etmek için Almanya’nın onayını almak istediği, Almanya’nın Montrö Sözleşmesi’nde, Karadeniz’de kıyıları olan devletlerden yana değişiklik yapılmasından yana olduğu, ama Rusya’nın Boğazlar üzerinde üsler almasını onaylayamayacağı cevabının verildiğini de açıklamış ve bu istemde savaşın nedenleri arasında sayılmıştır³⁷⁹.

Sovyetler’in Boğazlar üzerindeki amaçlarının Almanlar tarafından açıklanması üzerine, Alman-Rus savaşı Türkiye’de bir bayram havası yaratmıştır. Beş yüz yıllık tarihin yöneltmesi ile, dönemin milletvekillerinden Faik Ahmet Barutçu’nun ifadesiyle, bütün kalpler Almanların zaferi için çarpmağa başlamıştır³⁸⁰.

Türkler, Rusların, Çarlık rejiminin dış politikasını benimsemiş olduğunu düşünmektedirler ve Sovyetler Birliği’nin Almanya’dan kurtulur kurtulmaz Türkiye üzerine yöneleceği kanaatini taşımaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’deki karar vericileri, çok partili bir yaşama geçmeye ve ABD’nin öncülüğündeki blok içerisinde yer almaya motive eden temel etken, Savaş’tan bir süper güç olarak çıkan ve sınırların hemen yanına dayanmış olan Rusya’nın çekirdeğini oluşturduğu Sovyetler Birliği’nden algılanan tehdittir. Türkiye, komünist bloku temsil eden ezeli düşmanı Çarlık Rusyası’nın devamı olarak gördüğü Sovyetler Birliği’nden algıladığı tehdit karşısında demokrasiyi temsil eden Batı blokunda kendisine yer aramış ve kendisini kabul ettirebilmek için de iç siyasal yapısını demokratikleştirme ihtiyacı duymuştur. Duyulan bu acil ihtiyaç, çok partili ya da daha arzu edilir şekliyle iki partili bir siyasal yapıya geçiş sürecini hızlandırmıştır. Birleşmiş Milletler’e giren, 1946’da çok partili rejime geçen, Truman ve Marshall yardımlarından yararlanan Türkiye, 1949’da Batılıların oluşturdukları Avrupa Konseyi’ne katılmış ve aynı yıl kurulan Kuzey Atlantik Paktı (NATO-North Atlantic Treaty Organisation) üyeliğine doğru girişimlere başlamıştır. NATO’ya girmesi ancak Kore Savaşı’na katılmasından sonra, 17 Ekim 1951’de gerçekleşecektir.

Türkiye’nin, Sovyet tehdidi algılamasına karşı bir güvence olarak gördüğü NATO’ya girmesi II. Dünya Savaşı sırasında izlenmiş olduğu oyalama politikası sonucunda, savaşın galipleri tarafından

³⁷⁶ Sina Akşin ve başk., *Türkiye Tarihi (1908 – 1980)*, C. IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.156.

³⁷⁷ İngiliz-Fransız-Sovyet müzakerelerinin kesilmesi ve Berlin-Moskova yakınlaşması, Hitler’e Polonya üzerindeki amaçlarını gerçekleştirmek hususunda tam bir serbestlik veriyordu. 1 Eylül 1939 günü Alman ordusu Polonya topraklarına karşı taarruza geçiyor ve iki gün sonra İngiltere ile Fransa Almanya’ya savaş ilan ediyorlardı. 16 Eylülde Molotov, Polonya’nın Moskova Büyük elçisine bir Polonya devleti ve hükümetinin artık mevcut olmadığı, bu durumda kendi topraklarının güvenliği hususunda ciddi endişeler duymakta olduğunu ifade ederek kızıl ordunun Polonya’ya girmesini meşrulaştırıyordu. Polonya, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında böylelikle paylaşılmıştı. Bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s.129-130.

³⁷⁸ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar 1939 – 1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s.14-15.

³⁷⁹ a.g.e, s.204-205.

³⁸⁰ a.g.e, s.195-196.

oluşturulmaya başlanan yeni dünya düzeninde yalnız kalma korkusunun giderilmesi anlamına gelmektedir. Rusya'nın Osmanlı'nın can düşmanı olarak değerlendirildiği bir zihinsel koşullanmanın mevcut olduğu bir ortamda, savaştan güçlenerek çıkmış olan Sovyetler Birliği, Türkiye için bir tehdit olarak algılanmış ve ABD başta olmak üzere, Batı Bloku ile kurulan ilişkilerle bu tehdidin, ortak ideolojik tehdit haline dönüşmesiyle, bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Türkiye, tüm soğuk savaş döneminde, uluslararası siyasetini içerisinde yer aldığı Batı Blok'unun tehdit algılamasına göre şekillendirmiş ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri Blok ilişkileri bağlamında şekillenmiştir.

1989'da başlayan süreç içerisinde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında ise uluslararası alandaki yeni arayışlar bağlamında, Türk-Rus ilişkileri yeniden bir yakınlaşma dönemi içerisine girmiştir.

IV. RUSYA'NIN/RUSLARIN KİMLİKSEL BAZI ÖZELLİKLERİ

Rusya/Ruslar, sürekli bir şekilde açık denizlere ulaşma arzusu içerisinde olmuşlar; ancak coğrafi olarak engellerle karşılaşmışlardır. İlk Rus devletleri, bütünüyle karasaldı; sadece 18. Yüzyıl başlarında, Büyük Peter [Deli Petro] döneminde Rusya, Baltık Denizi'ne ulaşmak için İsveçlileri ve Karadeniz'e ulaşmak için de Türkleri yenebilmiştir. Kuzey Rusya limanları kışın buz tutmaktadır ve Karadeniz ise Türk Boğazları tarafından kontrol edilmektedir ve bu hâlâ, Rusya'nın Avrupa kısmını, bütün yıl kullanılmayan güvenli limanlarla baş başa bırakmaktadır. Hem Çarcıların ve hem Komünistlerin büyük düşlerinden biri, yalnız Rusların kontrolünde olacak ılık su limanları olmuştu³⁸¹.

Rusya, kuzeyden Kuzey Buz Denizi; doğudan Bering Denizi ve Ohotsk Denizi; güneyden (küçük) Kuzey Kore, Çin, Moğolistan, Kazakistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Karadeniz; ve batıdan Ukrayna, Belarus, Litvanya, Letonya, Estonya, Finlandiya ve Norveç'le sınırlanmıştır³⁸². Bu sınırlanmışlıkların ve güvenliklerini sağlamak için genişlemeleri gerektiğini düşünmeleri onların psikolojilerini etkilemiştir. Paradoksal olarak şu da bir gerçektir ki, son iki yüzyıl içinde, Avrupa güç dengesi birkaç defa Rus çabaları ve kahramanlığı ile korunmuştur. Rusya olmasa idi, Napolyon ve Hitler hemen hemen kesin olarak evrensel imparatorluklarını kurmayı başarmış olacaktı. İki ters yöne aynı anda bakan iki yüzü olan ilah Janus gibi, Rusya, aynı anda, hem güç dengesine bir tehdit oluşturma, hem de onun kilit durumundaki bir unsuru olan, denge için şart bir devlet olmuştur, fakat güç dengesinin tam olarak bir parçası olamamıştır. Tarihinin büyük kısmında Rusya yalnızca dış dünya tarafından kendine empoze edilen limitleri kabul etmiş, fakat bunu da dışlarını gıcırdatarak yapmıştır.

Devamlı savaş ve her yönde genişleme halinde olan Rusya, yine de kendisini daimi bir tehdit altında hissetmiştir. İmparatorluk, giderek daha fazla sayıda dil konuşulan bir ülke haline geldikçe, Rusya da kendini o kadar çok tehlikede hissetmeye başlamıştır. Bunun nedeni, kısmen kendi içindeki çeşitli milliyetleri komşularından uzak tutmak gereksinimiydi. Yönetimini korumak ve imparatorluğun çeşitli halkları arasında gerginliği kontrol altında tutmak için, bütün Rus yöneticileri, büyük bir yabancı tehlike miti yarattılar ki, bu da zamanla Avrupa'nın istikrarını mahveden kendi kendine gerçekleşen kehanetlerden birisine dönüştü. Rusya, geniş kanatları çevresindeki komşularının egemenliklerini tehdit ettiği gibi, Avrupa güç dengesi için de yavaş yavaş bir tehdit oluşturmaya başladı. Ne kadar çok toprağı kontrolü altında tutarsa tutsun, Rusya karşı konulmaz bir şekilde sınırlarını dışarıya doğru zorluyordu.

Bütün Avrupa, toprak genişliği ve inatçılığı ile Rusya'yı kesinlikle ürkütücü bir ülke olarak gördüler. Bütün Avrupa ülkeleri, tehdit ve karşı tehdit yolları ile, kendilerini büyük gösterme telaşı içine düşmüşlerdi. Fakat Rusya, ancak daha üstün bir kuvvetle ve genellikle savaşlarla durdurulabilen tamamen kendisine özgü bir ritimle genişlemeye devam etmiştir. Bir çok kriz devamınca, akla uygun bir uzlaşma, daima Rusya'nın erişebileceği bir yerde bulunmuştur. Ancak Rusya, genellikle taviz vermektense, yenilgi riskini göze almıştır. 1854 Kırım Savaşı'nda, 1875-1878 Balkan Savaşları'nda ve 1904 Rus-Japon Savaşı öncesinde hep böyle olmuştur³⁸³.

Rusya'nın dikkat çekici bir tarafı da “Ortodoks” dünyasının tarihsel olarak koruyucusu olmasıdır. Coğrafi açıdan Avrupa'nın kenarında olmalarına ilâveten, Rusya, yüzyıllarca onun kültürel kenarının da ötesindeydi. Katolik ve Protestan Avrupa'nın modernleşmesine yardımcı olan önemli fikirler, ancak çok sonraları Rusya'ya nüfuz edebilmiştir. Roma, Batı Avrupadaki düşüncenin canlı bir kaynağıydı fakat Türklerin yönetimindeki, ortodoks inancının merkezi Constantinople [İstanbul], kendi taraftarlarına entelektüel rehberlik etmeye son vermişti. Huntington, Avrupa'da kilit coğrafi ayırım çizgisinin, Doğu

³⁸¹ Roskin, s.319.

³⁸² a.g.e, s.322.

³⁸³ Kissinger, s.166.

Ortodoksluğu'nun Batı Hıristiyanlığı, yani Katoliklik ve Protestanlıkla karşılaştığı yerlerden geçtiğini söylemiştir. Protestan ülkelerde başlayan Batı Avrupa uygarlığı, demokrasiye ve kapitalizme götürmüştür. Katolik Avrupa daha yakın bir dönemde bunu takip etmiştir. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan, 1989'da Komünist rejimlerini yıkmalarının ardından, hızla piyasa sistemine ve demokrasiye geçmişlerdir. Fakat Rusya, Ukrayna, Sırbistan ve Romanya gibi Slav/Ortodoks ülkelerin bu geçişi sağlarken zorluk yaşamaktadırlar. Bunun önemli bir sebebi olarak Ortodoks kültürün çok daha az bireyci olması görülmektedir³⁸⁴.

Ortalama Rus, aşırı derecede hiçbir şeye ve hiç kimseye güvenmeyen birisidir. Suç, rüşvet ve ekonomik çöküş, hayatlarına egemendir. Putin'in iktidara gelişinden önce, çok sayıda Rus, durumu "gerilim", "tehlikeli" veya "patlamaya hazır" diye tasvir ediyor ve anarşi bekliyordu. Pek çoğu da Putin'in daha güvenli şeyler yaptığını düşünmektedir; onlar bu güç artışından memnun olmakta ve Putin'in antidemokratik yöntemlerine aldırılmamaktaydılar. İmparatorluğun kaybı, birçok Rus için psikolojik açıdan bir yıkım anlamına gelmiştir³⁸⁵.

Rusya'nın edebiyat ve müzikteki başarılarına karşın, Rusya, diğer sömürgeci imparatorlukların bazılarının ana ülkelerinin yaptıkları gibi, ele geçirdiği yerlerin halkları için bir kültürel miktatsız görevini hiçbir zaman yapamamıştır. Bunun gibi, Rusya imparatorluğu, ne başka topluluklar tarafından, ne de kendi vatandaşları arasında bir örnek olarak algılanmıştır. Dış dünya için, Rusya temel ve basit bir güçtür; esrareniz, işbirliği veya çatışma yoluyla sınırlandırılması gereken, korkulası bir yayılmacı güçtür³⁸⁶.

Türklerin kimliklerinin oluşumunda Ruslar'ın önemli bir yeri olduğu unutulmamalıdır. Türkler ve Ruslar, özellikle 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bu tarafa savaş meydanlarında karşı karşıya gelmektedirler. Bu savaşların sonucunda Türkler, topraklarını kaybetmek durumunda kalırken, Ruslar'ın ise sürekli bir şekilde genişledikleri görülmektedir. Türklerin belleğinde bir “Moskof” kavrayışı var olmaya devam etmektedir. 1877-78 Türk-Rus savaşı, Rumeli'deki etnik ayaklanmaların kışkırtıcısı, Osmanlı Ermenilerinin kışkırtıcısı olarak kavranmış olan Rus imgesi, Balkan fecaati, Anadolu'ya ve İstanbul'a göz dikmiş bir Rusya, Kafkaslar ve Orta Asya'daki Rus yayılması, Soğuk Savaş dönemindeki süper güç olarak oluşturduğu tehdit vs. Rusları yakındaki tehlide dönüştürmektedir.

V. TÜRKİYE ve RUSYA'NIN MEVCUT DURUMDAKİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Rusya arasındaki mevcut sorunların temel kaynağını Suriye konusuna yaklaşım farklılığı oluşturmuştur. Suriye'deki iç savaş döneminde Türkiye ve Rusya karşıt pozisyonlarda yer almışlardır. Rusya'nın “Arap Baharı” yaşanan Tunus, Mısır ve Libya'daki ayaklanmalar ve Batı ile işbirlikçi görünen İslamcı iktidarların işbaşına gelmesi karşısında sessiz kalmayı tercih etmiş olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Suriye'deki ayaklanma süreci ise Rusya ile ABD'yi karşı karşıya getirmiştir. Suriye, adeta Soğuk Savaş sonrasının iki süper gücünün “iç savaş”ın çevresinde karşı karşıya geldikleri bir alana dönüştürülmüştür. Rusya'nın Suriye'ye olan ilgisini Türkiye'nin yaptığı gibi materyal çıkar analizleriyle açıklamak yeterli olmayacaktır.

Türkiye'nin Rusya ile yaptığı ticaretin hacminin 30 milyar dolar civarında iken Suriye ile yürüttüğü ekonomik ilişkilerin yıllık tutarının sadece 1 milyar dolar civarında olduğu düşünüldüğünde, maddi çıkar değerlendirmelerinden ziyade kimliksel çıkar değerlendirmelerinin ülke siyasetlerini anlamada daha doğru sonuçlara götüreceğinin ifade edilmesi gerekmektedir. Rusya, Türkiye'de nükleer santral kurma iznini alarak önümüzdeki 15 yıllık süreçte 60-80 milyar dolar arasında bir gelir elde etme imkanına kavuşmuştur. Akkuyu'yu alabilmek için Rusya Devlet Başkanı, Başbakanı, Dışişleri ve Enerji Bakanlarının Türkiye'yi defalarca ziyaret ettiği unutulmamalıdır. Avrupa'ya boru hattı ile ulaşmak isteyen Rusya'ya Türkiye'nin Karadeniz'den geçiş izni vermesini Putin: "Türkiye bize büyük bir yılbaşı hediyesi verdi..."³⁸⁷ şeklinde değerlendirmiştir. Türkiye'nin, Rusya'nın, Müslüman ülkelerle askeri, siyasi ve ticari işbirliğini artırmasında önemli bir destekçi olacağını da düşünmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde "Bağımsız Devletler Topluluğu" içerisinde yer alan Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan gibi Türkiye ile "soy" bağı olan ülkelerin olması Rusya ve Türkiye'nin ortak çıkarları, bu ülkelere

³⁸⁴ Bkz. Michael G. Roskin, s360.

³⁸⁵ Bkz. a.g.e, s.370.

³⁸⁶ Kissinger, s.138.

³⁸⁷ Mehmet Çetingüleç, “Rusya Neden Çark Etti?”, *Takvim*, 21 Ekim 2012.

yönelik politikalarda da işbirliğini zorunlu kıldığı ileri sürülmektedir. Buna karşın Türkiye ve Rusya, maddi çıkarlarını bir tarafa bırakarak Suriye’de karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durumu, inşacı kuramın ileri sürdüğü şekilde “maddi çıkar” tanımlamalarıyla değil; “kimliklerin çıkarları belirlediği” bir örnek olarak okumak gerekmektedir.

Rusya’nın ilgisinin ve Esad yönetimine verdiği desteğin arkasında, Suriye’de siyasal İslamcıların yönetime gelmesinden duyulan tehdit algılaması bulunmaktadır. Türkiye’nin ise aksine siyasal İslamcı grupların iktidara gelmesini tehdit olarak algılamadığı anlaşılmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında siyasal İslamcıların yaratacağı toplumsal ve yönetsel değişim, 1990’lı yıllardan itibaren kendi içerisinde de siyasal İslamcıların tehdidini tecrübe etmekte olan Rusya açısından önemli bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. ABD ve genel olarak Batı’lı ülkelerin desteklediği siyasal İslamcılar, Rusya’nın içinin yanı sıra Kafkaslar ve Orta Asya’yı da hedefledikleri bilinmektedir. Yine Rusya’nın yakın çevresinde bulunan Orta Asya, Kafkaslar ve Afganistan’ın siyasal İslamcı ürettiği ve diğer coğrafyalara bu bölgelerin “cihatçı”larının, diğer coğrafyalardaki ayaklanmalarda yer aldıkları da bilinen bir durumdur³⁸⁸.

Yine Suriye’nin İran ile stratejik müttefik olduğu bilinmektedir. Suriye’de Esad yönetiminin devrilmesi ve yerine Sünni kimlikli İslamcıların gelmesi, Ortadoğu’daki dengeleri alt-üst edecek, İran’ın kuşatılması ve bölge üzerindeki etkisinin azaltılması sonucunu doğurabilecektir. Türkiye’ye 2002 yılından bu tarafa iktidarda bulunan AKP hükümeti ise ‘Arap Baharı’ ile ortaya çıkan yönetim değişikliklerinin Suriye’de de yaşanmasını arzu etmiş ve teşvik etmiştir. Böylelikle bir taraftan Suriye üzerindeki İran etkisini kırmaya çalışırken, bir taraftan da siyasal İslamcı bir yönetimin Suriye’de tesis edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Suriye üzerindeki Türkiye ve Rusya’nın karşı karşıya gelmelerinin nedenlerini, materyal çıkarlardan ziyade kimliksel çıkar değerlendirmelerinde aradığımız takdirde, daha gerçekçi sonuçlara ulaşabileceğimiz kanatındeyim.

Rusya’nın Suriye’de Esad’a destek vermesinin iki nedeni olduğu dile getirilmiştir: İlki, Suriye’ nin Tartus limanındaki üssünü korumak ve bu sayede Akdeniz’e ulaşabilmeyi sağlamak. Diğeri de, eski müttefiki Suriye’ ye silah satışı sürdürülebilmek, böylece Orta Doğu’ da da söz sahibi olabilmek. Elbetteki bu iki maddi çıkar değerlendirmesinin de Rusya’nın Suriye politikasında bir etkisi olduğu muhakkaktır. Moskova’daki Strateji ve Teknoloji Analizleri Merkezi Direktörü Ruslan Pukhov, bu bahsedilen gerekçelerin artık önemli olmadığını ve Putin’ i asıl Radikal İslam’ın rahatsız ettiğini belirterek Rusya için hayati başka noktalara değinmiştir. Pukov’a göre Rusya için, Suriye rejiminin devrilmemesi bambaşka açılardan önem kazanmıştır:

- Esad’ ın “Batı” tarafından, Libya’ nın Kaddafi’ si gibi devrilmesi, Rusya’ nın Orta Doğu’daki son müttefikinin de yok olması ve Rusya’ nın sembolik anlamda dahi olsa, “Süper güç” statüsünün tümüyle erimesi anlamına gelecektir. Moskova, işte bunu istemiyor ve Esad’ ı “Batı” ya bırakmamak için mücadele ediyor.

- Putin, “Batı” nın Orta Doğu’ da böylesine rahatça hareket etmesinden son derece rahatsız. Özellikle “Arap Baharı” nın bölgeyi alt üst etmesini ve laik rejimlerin devrilip, yerine “İslamcılar” hakimiyet kurmasını Rusya’nın aleyhine bir gelişme olarak niteliyor. Moskova için “Otoriter laik rejimler”, “İslamcı” lara karşı en önemli korunma unsuru ve bu çerçevede de Esad, o kadar da kötü bir diktatör değil. Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan’ ın, Suriyeli muhaliflere verdiği destek de, “İslamcılar” baskısı olarak görülüyor.

- Rusya, başta ABD olmak üzere, “Batılıların” istedikleri yönetimleri, BM kararlarını çarpıtma pahasına, devirmesine de ateş püskürüyor. Örnek olarak da Libya gösteriliyor³⁸⁹.

Bu nedenle, Rusya’nın bu işin peşini kolay kolay bırakmayacağı değerlendirilmiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin 2012 yılında yurtdışında görevli diplomatlarına, ‘Libya’da olanların Suriye’de de yaşanmasına izin vermeyeceklerini’ söylemiştir. Konuşmasında Batı’nın egemen rolünün zayıfladığını ve Batı’nın, Arap dünyasındaki etkisini artırarak buna karşı koymaya çalıştığını ifade etmiştir. “Libya’daki trajik gelişmeler gözlerimizin önünde gerçekleşti ve Suriye’de tekrarlamasına izin verilmemeli. Libya’daki Ortaçağ haçlı seferlerine bu defa Suriye için Güvenlik Konseyi’nden izin çıkmayacak. Barışçıl bir yolla çözüm aranmalı.”³⁹⁰ demiştir.

³⁸⁸ Bkz. Mehmet Ali Birand, “Rusya, Esad’ı Bize Kolay Yedirmeyecek”, *Posta*, 12 Temmuz 2012 ve Hüsnü Mahalli, “İkna”, *Akşam*, 04 Aralık 2012.

³⁸⁹ Bkz. Mehmet Ali Birand, “Rusya, Esad’ı Bize Kolay Yedirmeyecek”.

³⁹⁰ “Haçlı Seferine İzin Çıkmayacak”, *Milliyet*, 11 Temmuz 2012.

Türkiye ve Rusya'nın Suriye ve daha genel olarak Ortadoğu'da karşıt aktörleri desteklemelerinin bir rasyonalitesi olmadığı ifade edilmelidir. Türkiye ve Rusya'nın imkan ve olanaklarının eşit olmadığını kabullenmek gerekmektedir. Bunun açık ifadesi Türkiye ve Rusya'nın uluslararası siyasetteki ağırlıkları arasında farklılık vardır. Bu nedenle Türkiye'nin, Rusya'yı dengeleyecek başka aktörlere gereksinmesi vardır. Avrupa'da ortaya çıkan modern uluslararası siyaset kavrayışı, zamanımızda tüm dünyayı kapsar hale gelmiştir. Uluslararası siyasetin temel aktörlerinin sayısı artmış ve devlet dışı aktörlerde dikkatleri çeker hale gelmişlerdir. Türkiye ve Rusya'nın ilişkileri uluslararası siyasetteki yönelimlere göre bir seyir izleme potansiyeli taşımaktadır. Gerek Türkiye gerekse de Rusya, tarihsel olarak bakıldığında, uluslararası alanda meydana gelen ve kendilerinin izole edildiği zamanlarda birbirlerini keşfetmektedirler. Uluslararası konjonktürün zorlamadığı dönemlerde ise en azından bir rekabetten söz etmek olanaklıdır. Türkiye'deki Batı'dan izole edilme durumunun konjonktürel olduğu ve yapısal olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikasının ana eksenini, Batı oluşturmaya devam edecektir; ama Batı'nın görece olarak ağırlığının azalması muhtemeldir. Rus dış politikasının tarihsel olarak kişilere bağlı olarak uçlar arasında değişkenlikler göstermiş olduğunu dikkatlerden uzak tutmamak gerekmektedir.

VI. SONUÇ

Rusya'nın ve Türkiye'nin materyal ve kimliksel çıkar tanımlamalarının Karadeniz'de, Kafkaslar'da, Orta Asya'da, Orta Doğu'da, muhtemelen Avrupa ile ilişkilerde çakışması olasılığı yüksek olmakla birlikte işbirliği olanaklarının geliştirilmesi de mümkündür. Türk-Rus ilişkilerini, iki ülkenin ilişkilerinden daha çok uluslararasıdaki güç dengesi kombinasyonları bağlamında ele almak gerekmektedir. Uluslararası siyasetteki güç kombinasyonları her iki ülkeye de farklı alternatifler sunabileceği gibi iki ülkeyi müttefik olarak da yakınlştırabilmektedir. Bu bağlamda, burada ve şimdinin uluslararası siyasetine bakıldığında, her iki ülkenin de ABD ve AB ile sorunlu oldukları bir zaman diliminde yakınlşmaya başlamaları olağan bir seyir gibi görünmektedir. Ama bu noktada, şu hususta unutulmamalıdırki- esas olarak Türkiye dış politikasını önemli ölçüde değiştirerek ve Rusya'nın özellikle Suriye politikasına kendi politikasını uydurmaya gayret ederek-bir yakınlşma atmosferinin oluşmasını sağlayabilmiştir.

Avrupa Birliği (AB)'nin güçlü ülkesi Almanya'nın Rusya ile ilişkilerini ilerletmesi, Büyük Britanya'nın AB'den çıkma sürecinde olması, yeni bir bloklaşma sürecine işaret etmektedir. Anglo-Sakson bir bloklaşma karşısında Avrupa'nın yeni bir bölünme yaşaması olası gibi görülmektedir. Bu bölünme içerisinde Almanya'nın konumlanması önem arz edecektir. Türkiye'nin konumlanışının da stratejik bir önem taşıyacağı muhakkaktır. Benim kanaatim ve uluslararası siyaset okumam Türkiye'nin bir dengeleyici güce gereksinmesi olmaya devam edeceği yönündedir ve bu dengeleyici ülke, görünen gelecekte ABD olmalıdır. Anglo-sakson dünya ile de ilişkilerin istikrarlı bir şekilde devam ettirilmesine olanak tanınmalıdır. Kanaatim Rusya ile ilişkilerin konjonktürel olarak inişli çıkışlı bir seyir izlemeye devam edeceğidir, bu nedenle alternatif ilişki seçenekleri her zaman muhafaza edilmeli ve Türkiye, “dost”larının sayısını artırma çabası içerisinde olmalıdır.

Rusya'nın Ortadoğu'ya bakışının, ABD'nin bölgeye yönelik planlarını zora soktuğu ifade edilmiştir. Rusya'nın, Ortadoğu'daki ABD hegemonyasına direniş politikasının gereğini yaptığı da dile getirilmiştir. Hangi gerekçeyle karşı çıkıyor olursa olsun, Rusya'nın özellikle bölgede Amerika öncülüğündeki Batı politikalarına karşı olduğu, bir anlamda emperyal güçlerin oyunlarını bozduğu bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- AKŞİN, Sina ve başk., *Türkiye Tarihi (1908 – 1980)*, C. IV, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- BARUTÇU, Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar 1939 – 1954*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.
- BİRAND, Mehmet Ali, “Rusya, Esad’ı Bize Kolay Yedirmeyecek”, *Posta*, 12 Temmuz 2012.
- BROWN, Chris Brown ve AINLEY, Kirsten, *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, (çev.) Arzu Oyacıoğlu, Yayınodası, İstanbul, 2008.
- CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, (Haz.) Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- ÇETİNGÜLEÇ, Mehmet, “Rusya Neden Çark Etti?”, *Takvim*, 21 Ekim 2012.
- DANIELS, Robert V., “Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da Anti-Komünist Devrimler: 1989 - 1991”, *Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Türkçesi: Kemal İnal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Alternative Paradigms: The Impact of Islamic and Western Weltanschauungs on Political Theory*, University Press of America, Printed in the United States of America, Maryland, 1994.
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.
- GÜRÜN, Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.
- “Haçlı Seferine İzin Çıkmayacak”, *Milliyet*, 11 Temmuz 2012.
- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, (çev.) İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- KNUTSEN, Torbjon L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, (çev.) Mehmet Özay, Açılım Kitap, İstanbul, 2006.
- LEWIS, Bernard, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, (çev.) Ünsal Oskay, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.
- *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar – Belgeler (Genel Oturumların Protokolleri ve Birinci Komisyon Tutanakları ile Raporları (Ülke ve Askerlik Sorunları))*, (çev.) Seha L. Meray, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- MAHALLİ, Hüsnü, “İkna”, *Akşam*, 04 Aralık 2012.
- MARX, Karl, *Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire’i*, (çev.) Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2002.
- NYE, Joseph S. ve . WELCH, David A, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (çev.) Renan Akman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- REUS-SMIT, Christian, “Konstrüktivizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (çev.) Ali Aslan (Giriş, 3, 8, 9 ve 10. Bölümler) ve Muhammed Ali Ağcan (2, 4, 5, 6, 7, 11 ve 12. bölümler), Küre Yayınları, İstanbul, 2013, s.279-310.
- ROSKIN, Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri*, (çev.) Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara, 2012.
- SÖNMEZ, Mustafa, “Çin, Rusya Bloku AB’de Güçleniyor...”, *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 2012.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli’den Türk Göçleri*, Cilt: II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- WALTZ, Kenneth N., *İnsan Devlet ve Savaş*, (çev.) Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçınar, Asil yayın Dağ.Ltd. Şti., Ankara, 2009.
- WENDT, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (çev.) Helin Sarı Ertem ve Suna Gülfer İhlamur Öner, Küre Yayınları, İstanbul, 2012.

TARİHSEL AVRASYA KOMŞULUĞU “TÜRKİYE VE RUSYA”

Mahir AYDIN*

Türkiye ve Rusya, ilk aşamada birbirine uzak ve birbirinden ayrı iki kültürün ülkesi olarak görünür. Ancak onlar; tarihsel akış içerisinde, birbirinden ötekine geçen topraklar ve artan komşuluklar nedeniyle, aynı ortak paydaya doğru yaklaşırlar. Elbette bu yaklaşma, “*gül bahçesine girer gibi*” değil, çetin çarpışmalar ile dolu, uzun yüzyılların sonucunda gerçekleşir. Öyle ya, her iki imparatorluğun “*baht yıldızı*”, Türklerde inişe geçerken, Ruslar için yükseliştedir. Aralarında, yaklaşık 200 yıllık “*başlangıç farkı*” varken, birinin toprak kazandığı yerde, ötekini kaybetmesi doğaldır. Ancak her şeyden önce, Türkler ve Rusların, her ulusun başaramadığı, “*imparatorluk kurabilme*” özelliği taşıdığını, belirtmek gerekir.

Ülkeler açısından “*Avrasya*” kavramı, en çok Türkiye ve Rusya’yı ilgilendirir. Çünkü Avrasya demek, Avrupa ile Asya’nın tümü demek değildir. Özellikle “*soğuk savaş*” sonrasında dillendirilen bu kavram, Avrupa’nın batısındaki İngiltere ya da Portekiz’i, hiç ilgilendirmez. Öte yandan, Batı Avrupa ile Japonya’yı birbirine yaklaştırmak da, zor bir uğraş olur. Zaten klasik anlamda Avrupalılık; Grek ve Roma kültürlerinden esinlenmeyi, Hristiyan olmayı, Rönesans ve Reform’u yaşamayı gerektirir. Bu özellikler, Türkiye’de olmadığı gibi, Rusya için de, tümten geçerli değildir.

Ancak bu kavramlar, ideal boyutta kalır ve içeriği, günümüzde oldukça değişmiştir. Bu nedenle Polonya veya Bulgaristan, bugün Avrupa Birliği’nin üyesidir. Ancak aynı durumu, Rusya için düşünmek bir hayli zor, Türkiye için olanaksızdır. Bunun temelinde de, öncelikle siyasal kaygılar yatar.

Öte yandan, uzun süreçte Avrupa’nın bilinçaltında oluşan “*Yenilmez Türk*”ün de katkısı ile “*Küçümsenen Asyalı*”yı, göz ardı etmemek gerekir. Bu yüzdendir ki Avrasya; Avrupa artı Asya değil, Avrupa’nın doğusu ile Asya’nın batısı demektir. Bu grupta olmayı hangi ülke ister bilemeyiz ancak; Türkiye, Rusya ve İran’ın “*başat ülke*” olarak, bu oluşumun dışında kalma seçeneği yoktur.

1) Düzlem

Tarihsel süreçte Türkiye’nin başkenti İstanbul, yerleşim kökeni dokuz bin yıl öncesine uzanan, “*dünya kenti*”dir. Bu süreçte onun “*paha biçilemez*” konumuna, önemli değerler eklenir. Bu konuda çok şey söylenebilir de, Ayasofya ile sembolleşmesi, “*tek örnek*”te yeterli olur. Türkler İstanbul’u 1453’te başkent yaparken, Moskova aynı konuma, 400 yıllık bir süreçten sonra ve 1547’de, IV. İvan’ın çar olması ile gelir.

Konunun çıkış noktasında, iki imparatorluk da, Avrupa toprağındadır. Ancak Rus tarihçi V. O. Kluçevskiy, Moskova’nın bir “*doğu kenti*” ve Rusya’nın da bir “*doğu ülkesi*” olduğunu belirtir. Bu görüşünü de; 16. ve 17. yüzyıldaki Avrupalı elçiler ve gezginlerin, bilgisine dayandırır. Bu bilginin gerekçesi ise, İstanbul ve Türk sultanı ile yapılan karşılaştırmadan kaynaklanır.

Bu görüşü kanıtlar nitelikte, Moskova’nın başkent oluşu, uzun solukta ve birkaç aşamada gerçekleşir. Bu süreç ilk olarak, 1263’teki ilk Moskova knezi Aleksandroviç Daniil ile başlar. Önce ülke birliği, knezlikler arasındaki yarım yüzyıllık çarpışmadan sonra sağlanır. Bunu izleyen süreçte; Novgorod 1478, Tveri 1485, Pskov 1510 ve Ryazan 1518’de, Moskova’ya bağlanır.

Öte yandan Türklerin, İstanbul’dan önceki başkenti, 1361’de alınan ve Güney-Doğu Avrupa’nın önemli kentlerinden olan Edirne’dir. Birkaç yıl içinde Bulgaristan ve yüzyıl geçmeden, Yunanistan alınır. Anadolu’nun önemli kenti Erzurum bile, bundan yarım yüzyıl sonra, imparatorluğa katılır.

Kısaca Türkiye ve Rusya, “*büyük tarihsel yükseliş*” e, birer Doğu-Avrupa ülkesi olarak başlar ve bu ortak başlangıca karşın, iki zıt yönde ilerleme söz konusu olur. Öncelikle, Ruslar Asya’ya yönelirken, Türkler Avrupa yönünde çaba gösterir.

Buna göre Ruslar; 1552’de Kazan ve 1556’da Astarhan’dan sonra, Orta-Asya’nın eski görkemli kentlerine, “*dikensiz gül bahçesi*” gibi girer. Bu doğrultudaki önemli kazanımlardan sonra Rusya, batıya yönelir ve komşusu Polonya ile çatışmaya başlar. Ancak bu süreçte, Türk İmparatorluğu’na bağlı Kırım Hanlığı’nın, “*demokles kılıcı*” gibi baskısını, çok derin biçimde yaşar.

Türkler ise, tarihsel boyutta “*tek rakibi*” olarak Roma İmparatorluğu’nu gördüğü için, onun mirasçısı olan Avusturya ile sürekli savaşır. Bu amaçla Macaristan’a değin uzandı gibi, Viyana’yı da, üstelik iki kez almaya çalışır. İkincisi ardından yaşanan 16 yıllık savaş sonucunda Rusya, Türkiye’nin karşısına güçlü bir

*İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi

konumda çıkar.

Artık belirgin biçimde, Türklerin “*baht yıldızı*” inişe geçerken, Ruslarınki yükselişindedir. Bundan böyle Rusya için, Türkiye’den toprak kazanma süresi başlar ki, bunun da en önemli aşaması, KüçükKaynarca Antlaşması’dır. Önce bağımsızlaştırılan ve daha doğrusu “*kimsesizleştirilen*” Kırım’ı, 1783’te topraklarına katar.

Böylece iki ülke, tüm Karadeniz kıyısı boyunca, komşu olur. Aradan yarım yüzyıl geçmeden Rusya, tüm Kafkasya’yı ele geçirerek, Batum’a kadar dayanır. Balkanlarda ise, Romanya sınırında durur. Artık bundan sonra, 1878’deki Kars-Ardahan-Batum dışında, başka bir toprak değişikliği olmaz. Onun yerine, bağımsızlaştırılan ya da o yönde özendirilen Hıristiyan unsurlara, “*politik yardımcı*” olması adına, destek verilir.

2) Yönetim

Yönetim konusunda Türkiye ve Rusya’nın başlangıç çizgisi, birbirinden oldukça değişiktir. Örneğin daha 12. yüzyılda Anadolu, Cermen Dünyası’nca “*Türkiye*” olarak tanımlanır. Bu süreçte henüz, “*Rusya*” kavramı yoktur ve ancak, Moskova için “*ilk bilgiler*” söz konusudur. Sonrasında Türk İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Beylikleri’nden kalan birikim ve bir bakıma onun, uzantısı olarak kurulur ve yükselişe geçer. Rusya’nın Moskova ekseninde birleşip büyümesi ise, çok zor ve uzun bir süreci gerektirir.

Bu yüzden Rusya’nın, yönetim konusundaki anahtar sözcüğü “*Moskova*” olur. Bu ad ise, Moskova Irmağı’ndan gelir ki bu da, biri “*Mosk*”, öbürü “*Va*” olan iki sözcük ile açıklanabilir. Mosk’un da eski Slav dilinde “*cıvık, ıslak, çamur, nem*” anlamına geldiği ileri sürülür. Va ise, Fin-Ugor dillerinde “*ırmak*” anlamındadır.

Moskova’nın, ne zaman ve kim tarafından kurulduğu, çok da belirgin değildir. İlk bilgilere göre o, birkaç köyden oluşan, Suzdal ya da Vladimir Knezliği’dir. Bu konudaki ilk belirgin bilgiyi, Yuriy Vladimir Dolgorukiy verir. Bu knez, 28 Mart 1147’de komşu knezler için şölen düzenleyerek, ilk kez Moskova’yı öne çıkarır.

Yine de Moskova’nın büyümesi ve başkent olması, kolay olmaz. Bunu en iyi, bir Rus atasözü açıklar: “*Moskova hemen kurulmadı.*” Suzdal Knezliği sınırındaki Moskova’nın ilk biçimi, dönemin tüm yerleşim birimlerinde görüldüğü gibi, bir “*kale*”dir. Bu nedenle Türkçe söylemde “*Kremlin*” ve eski Rusça ile “*Kreml*”, “*iç kale*” demektir. Bu da, Moskova’nın merkezi anlamındadır. Aynı nedenle Novgorod ve Kazan gibi büyük kentlerin kendi kremlinleri, günümüze değin aynı adla varlığını sürdürür.

Moskova’nın sıradan bir kent olma özelliği, 1247’ye değin sürer. Çünkü bu yüzyılda, henüz “*Rusya*” adını almamış ve “*Rus*” olarak tanımlanan knezliğin merkezi, Kiyev’dir. Moskova’nın yükselişi, ancak bir arayışın sonunda gerçekleşir. Bu arayışı da; Novgorod’dan Ryazan’a, ayrıca kuzeye uzanan yollar üzerinde olan ve çok avantajlı konumda bulunan, Moskova karşılar. Çünkü bu dönemde ırmakların, ticari etkinlikler için önemli olması, Moskova’nın büyümesi için de önemli rol oynar.

Aleksandr Nevski’nin oğulları olan Daniil Aleksandroviç ve kardeşi Yuriy Daniiloviç, Moskova’nın ilk knezleridir. 1263’ten başlayan 50 yıl boyunca, Moskova’nın ticari sınırları, öteki knezlikler aleyhine genişler. Bu çabalar sonucunda da, “*Rus Ülkesi*”nin birliği gerçekleşir. Çünkü Novgorod (1478), Tveri (1485), Pskov (1510) ve Ryazan (1518)’de, Moskova’ya bağlanır. Böylece Rusya, tek bir yönetim altında birleşir. En son olarak Moskova, 1547’de resmen Rusya’nın başkenti olur ki bu durum, 1712’ye değin sürer.

Moskova için verdiğimiz bu derinlikli bilgi, boşuna değildir. Çünkü Türkçe belgeler Rusya için, yaklaşık 300 yıl boyunca ve çok kez, “*Moskov*” sözcüğünü kullanır. Bu tanım ise; Rusya’yı bir “*kent devleti*” olarak görerek, “*küçümsemek*”ten kaynaklanır. Bu da; ona karşı askeri yenilgi ve toprak kayıplarını, “*kabullenmemek*”ten kaynaklanır.

Rusya’yı tek bir yönetim altında birleştiren, III. İvan’dır. 1462-1505 arasındaki 43 yılda, yaptıklarından dolayı “*Büyük İvan*” olarak anılır. 1472’de Bizans Prensesi Sofya ile evlenerek, “*Bizans Mirası*”nı Rusya’ya taşır. Onunla birlikte “*saray protokolü*” ve “*çift-başlı kartal*” arması, Moskova’ya taşınır.

Bu süreçte Türk Sultanı II. Mehmet, küresel ölçekte “*dünya hükümdarı*”dır. Bunun Türkçe tanımı şöyledir: “*Yedi derviş bir posta sığar, dünya iki hükümdara dar gelir.*” IV. İvan ise, ondan 52 yıl sonra, ilk “*Rus Çarı*” olur.

IV. İvan’ın 1533’te başlayan ve 51 yıl süren saltanatında, Moskova Knezliği Rus Çarlığı boyutuna yükselir. Ancak bu başarı onun, “*Korkunç İvan*” olmasını gerektirir. Aynı “*korkunç politika*”yı, 300 yıl öncesinde Moğollar da uygular. Böyle bir politikanın mesajı, “*tek taşla çok kuş vurmak*” olarak

algılanmalıdır. Bu bir “*vahşet politikası*” değil, dar ölçekli vurgudan, “*geniş kapsamlı*” sonuç almaktır.

Rusya'nın geniş boyutlara erişmesi, küçük çaplı konuları geride bırakmasına bağlıdır. Paralel örnekte “*Büyük Türk*” II. Mehmet bile, devleti imparatorluğa dönüştürürken, kişisel çıkarlara dokunduğu için, zehirlenerek öldürülür. Aynı örnekte IV. İvan da, “*oğlunu öldüren baba*” olmaktan dolayı, “*en büyük acı*”yı yaşamış olmalıdır. Ancak ölümünden sonra kendisi için yapılan tanımlama, “*Rusya'ya en büyük görevi yapan vatan evladi*” olur. 170 yıl sonra bu sevimsiz rolü, I. Petro da üstlenir. O da Rus Çarlığı'nı, imparatorluğa dönüştürebilmek için, eline balta alan ve “*kafa koparan*” olur.

Bu süreçte Türkiye, duraklamanın eşiğindedir. Sultan Süleyman'ın 46 yıllık saltanatı, ilk bakışta görkemli görünse de, yetenekli şehzadelerin “*iç politikaya kurban*” gitmesi ile sonuçlanır. Geriye ancak; “*Biz bülbül-i muhrık-dem-i şekva-yı firakız / Ateş kesilir geçse saba gülşenimizden*” diyen ve kendisi için, “*bundan zarar gelmez*” denilen, II. Selim sağ kalır. 1622'de II. Osman, reform uğrunda canını verince, Türk İmparatorluğu da çöküşe yönelir.

Buna karşın yükselişteki Rusya'nın “*Büyük Petro*”su, her ne kadar tutucu çevrelerce, “*Alman Çar*” olarak suçlansa da, ülkesine Baltık'ta “*deniz penceresi*” açar. 1712'de başkenti, Moskova'dan Petersburg'a taşır. Bu yeni başkentte Rusya'nın, en önemli bilimsel ve kültürel kurumları filizlenmeye başlar.

Bundan 50 yıl sonra, bir “*Alman gelin*” olan II. Katerina, Rus Çariçesi olur. O da Rusya'yı, 1783'te Karadeniz'e çıkarır. Kısaca 18. yüzyılda, Rusya kazandıkça Türkiye kaybeder. Çünkü Büyük Petro gibi Katerina'nın da, bilgili ve ilkel kurmayları vardır. Potemkin, Rumyantsev ve Suvarov, onlardan birkaçıdır. Oysa bu süreçte Türk Sultanı, kurmay yokluğu yüzünden sadrazam atamasını, “*gördüğü rüya*” üzerine yapar. Katerina da, 34 yıllık başarılı bir sürecin sonunda, arkasından “*Rus Azizesi*” olarak tanımlanır.

Bu büyük farkın uzantısında, iki imparatorluk arasındaki ilerleyen süreci “*kestirmek*” zor değildir. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, sürecin ilerleyişi başkalaşır. Çünkü İngiltere'nin “*küresel politika*”sı, her iki komşuya da, politik açıdan bir çok kez “*travma*” yaşatır.

3) Etkileşim

Türkiye ve Rusya arasındaki ilk etkileşim, diplomatik düzlemde başlar. Bunun ilki 1496 yılında ve ikincisi de, 1 Mart 1555'te görülür. Bu tarihte Sultan Süleyman 61 yaşında ve saltanatının 35. yılında ve IV. İvan ise, 25 yaşında ve 8 yıldır tahtta. Floransa'daki Devlet Arşivi'ndeki bulunan ve IV. İvan'dan Sultan Süleyman'a gönderilen mektup, önemli ve ayrıntılıdır:

“Gökyüzü ve yeryüzünün yaratıcısı, Baba ve oğul ve kutsal ruh...”

Tanrı'nın ihsanıyla Büyük İmparator ve Büyük Moskova Knezi, Zagor, Pogor, Smolensk, Rus, Kazan, Astrahan ve bütün ülkenin ve toprağın hakimi İvan Vasiliyeviç!

Konstantinopol'ün hükümdarı ve Akdeniz'in ve Karadeniz'in, Anadolu'nun, Romanya'nın, Karaman'ın ve Ermenistan'ın ve diğer toprakların sahibi, kardeşim ve dostum Sultan Süleyman'a muhabbetlerimle;

Benim çarlığımın belirtisi olarak, senin de bildiğin üzere, sarayında görevli olan tüccar Mustafa, mektubunu getirdi. Bu mektuptan öğrendim ki, hazinenden bana altın ve giysiler hediye ettin. Benden de, Mustafa'yı işleri konusunda gözetmemi istiyorsun.

Benim babam ve senin baban arasında kurulan ve uzun yıllara dayanan dostluğumuzdan dolayı, ben adı geçen Mustafa'ya; her türlü yardımın gösterilmesi, parası ile almak istediği her şeyin kendisine verilmesi, ona ve onun adamlarına zorluk çıkarılmaması, benim çarlığımın her noktasında konaklayabilmesi ve gidebilmesi için, emir verdim. Bir de sen, Mustafa'nun daha önce, çarlığımızdaki hizmeti hakkında yazdın. Bu olayın incelenmesini ve ona adil bir şekilde yansıtılmasını emrettim.

Mustafa, topraklarınızda hayatını kaybeden vatandaşlarımıza ait eşyaları getirdi. Aynı şekilde biz de, çarlık topraklarında hayatını kaybetmiş müslümanlara ait eşyaları, kayıt altına alarak, Mustafa'ya verdik. Biz müslümanlara iyi niyetler besliyoruz ve umuyorum ki, sen de bizim karşılıklı dostluğumuzun işareti olarak, bizim insanlara öyle bakacaksın.

Bazı manastırların ihtiyaçlarını giderme nezaketinde bulun. Bu manastırlar şunlardır: Panteleymonovskiy, Hilandar ve Çarlık. Çünkü bu manastırlardan, bazı tiranlar fazla para istiyorlar. Bunlar kendi hallerinde eski manastırlar ve her zaman, Yüce Tanrı huzurunda dua ediyorlar. Bize sevginden dolayı, onlara şefkatini göster. Umuyoruz ki, sen bu isteği yerine getireceksin ve dostluğumuz artarak sürecek.”

İki ülkenin toprakları birbirine yaklaştıkça, aradaki etkileşim “*askeri boyut*”a dönüşür. Bunun da ilki, 1678 Çihirin Seferi ile yaşanır. Bundan sonra ve 1918'e varan 240 yıla, 11 savaş sığar. Bir başka deyişle, sanki Türkler ve Ruslar, birbiriyle “*savaşmak için*” dünyaya gelmiştir:

	<i>Savaş Yılı</i>	<i>Barış Antlaşması</i>
1	1678-1681	Bahçesaray
2	1686-1700	İstanbul
3	1710-1711	Prut
4	1736-1739	Belgrad
5	1768-1774	KüçükKaynarca
6	1787-1792	Yaş
7	1806-1812	Bükreş
8	1828-1829	Edirne
9	1853-1856	Paris
10	1877-1878	Yeşilköy
11	1914-1918	Brest-Litovsk

Bu süreci etkileyen değerler içerisinde, Rusya'nın “*gittikçe yükselişi*”ne karşın, Türkiye'nin “*gittikçe düşüşü*” birinci etkindir. İkinci etken ise, Türklerin “*doğgunluk gevşekliği*”, Rusların ise “*özlem beklentisi*” içinde olmasıdır. Bu konuda; iki ülkeye düşen güneş ışığı ile bundan kaynaklanan, toprağın ürün farkını da, önemsemek gerekir. Bunun bilinen siyasal adı, dört mevsim boyunca gemi işletme anlamındaki, “*sıcak denizlere inmek*”tir. Ancak “*sıcak topraklar*”, bundan daha az önemli olmamalıdır.

İki ülke arasındaki etkileşimde öne çıkan konu, Rusya'nın sürekli askeri başarı kazanmasına karşın, Türkiye'nin de kaybetmesidir. Bu kayıpların en büyüğü ve Türkiye için de “*kırılma noktası*”, özelde Kırım ve genelde Kuzey Karadeniz'dir. Ancak bu başarı, Rusya açısından hiç kolay olmadığı gibi, en büyük örnektir.

Bu amaç doğrultusunda Rusya, 1683-1699 arasındaki “*Büyük Türk Savaşları*” sürecini, çok iyi değerlendirir. 1684'te Türklere karşı kurulan; Avusturya, Polonya, Litvanya, Venedik, Papalık ve Malta'dan oluşan, “*Kutsal İttifak*”a katılır. Çünkü yüzyıllardır Rusya, Kırım Hanlığı'na vergi ödediği halde, “*Tatar Talanı*”ndan çok çekmektedir.

Bu baskıdan kurtulmak için, Kırım üzerine iki kez sefer düzenler. İlkinde Türkiye'nin, Avusturya ve Polonya ile savaşıyor olması, Rusya için iyi bir fırsat olur. 8 Mart 1687'de, 150 bini aşkın Rus-Kazak askeri ile yola çıkarsa da, Haziran'da geri dönmek zorunda kalır. Çünkü Rus ordusu, lojistik destek açısından henüz yeterli düzeye gelmemiştir.

İkinci Kırım Seferi, yaz kuraklığına kalmamak için Şubat 1689'da başlar. Yoğun kar ve soğuk engeli ile başa çıkılarak, Mayıs sonunda Or Kalesi kuşatılır. Rus Ordusu, üstün silah gücüne karşın su kaynakları koruyamaz ve ağır kayıplar ile geri döner. Bu iki başarısızlık, Rusya için ağır ve bir o kadar da, önemli deneyim olur.

Bu konudaki başarıyı I. Petro, iki aşamada gerçekleştirir. Çünkü 1695'teki ilk kuşatma, başarısız olur. Donanma desteğinin “*olmazsa olmaz*” koşulu için, 1695/96 kışında Voronej'de kurulan tersanede, 30 savaş gemisi hazırlanır. İlkbaharda Don Nehri'nde donanma harekete geçerken, ordu da karadan ilerler ve Azak Kalesi, 1696 Temmuz'unda alınır. Rusya bu büyük başarıyı, daha önce örneği görülmeyen bir biçimde, Moskova'da kutlar.

1700 İstanbul Antlaşması ile de, Azak Kalesi ve ona bağlı tüm kaleler, Rusya'ya bırakılır. Böylece Rusya, Kırım Hanlığı'na vergi ödemekten kurtulur. 1711 Prut ise, ne Rusya'nın yükseliş, ne de Türkiye'nin çöküş sürecini değiştirir. Ardından Rusya'nın, 1783'te Kırım'ı topraklarına katması, onu Karadeniz'e ortak yapar.

Bundan sonra Rusya; ekonomik ve politik ayrıcalıklar karşılığında, savaşta aldığı toprakları, barış masasında geri verir. Çünkü bir kez geldiği çizgiye, ikinci kez de gelebilmesi, hiç de zor değildir. Ayrıca Rusya, “*barış masası*”nı kendi toprağında değil, askeri açıdan “*ulaştığı yer*”de kurar. Bu konudaki önemli örnekler için, 1774 KüçükKaynarca, 1829 Edirne ve 1878 Yeşilköy'ü saymak yeterlidir. Ancak Birinci Dünya Savaşı biterken, bu iki “*apolitik*” imparatorluk da biter.

4) Paylaşım

Devletler ve imparatorluklar, kendi sisteminin düzleminde yönetilir. İmparatorluklar için; din ve milliyet belirleyici olmadığı gibi, dönem ve bölge farkı da önemli değildir. Devlet mekanizmasına göre daha geniş kapsamlı boyutta olan imparatorluk, ancak “*kavramlar üstü*” olarak işleyebilir. Örneğin “*yakın*

koruma” asker uygulaması; Roma İmparatorluğu’nda olduğu gibi, Türkiye ve Rusya’da da görülür. Bu uygulamanın adı; Roma’da “*praetoryan*”, İstanbul’da “*yenicheri*” ve Moskova’da da “*strelets*”tir.

Anlamı “*tüfek tutanlar*” olan streletsler, 16. yüzyılın başından beri, kent güvenliğinden sorumludur. Atlı ve yaya özellikli bu asker, bir anlamda “*barış döneminin polisi*”dir. Bundan yüzyıl sonra, yarısı Moskova’nın olmak üzere, sayıları 20.000’e ulaşır. Bu sayı 1632’de 33.775’e ve 1680’de 55.000’e çıkar.

Moskova’da önemli etken olan streletsler, politikaya karıştığı gibi, 1682 ve 1698 ayaklanmalarına da katılır. Bunun dışında, reformların en büyük engeli olmaya başlar. 1711 Prut yenilgisi, kendileri için duyulan tepkiyi artırır ve 1720’de bu “*ocak*”, I. Petro tarafından kaldırılır.

Bu yaklaşım, Türkiye için hiç de yabancı değildir. Çünkü yenicheri ocağı da, kurum olarak aynı “*bozulma*” sürecini yaşar. Onlar da yaklaşık yüzyıl sonra, 1826’da ortadan kaldırılır.

Türkiye ile Rusya arasında bir başka benzerlik ya da kurumsal paylaşım, “*timar sistemi*”dir. 15. yüzyılda Rusya’da başlayan uygulamanın adı “*Pomestnaya*”dır. Buna göre, kendilerine toprak verilen ve “*pomeşik*” olarak adlandırılan knezler, devlet işlerini yürütür. Bu sistem özellikle, asker yetiştirme konusunda işletilir. IV. İvan ordusu için, 100.000 atlıyı bu uygulama ile kazanır.

Türkiye ile Rusya arasındaki konular, dünya görüşü ve politika açısından da paydaştır. Aradaki tek fark, Rusya’nın Hıristiyan olması ve Avrupa’dan aldığı yenilikleri, “*doku uyumsuzluğu*” yaşamadan uygulamaya koymasındır. Buna karşın her iki ülke de, “*din politikası*”ndan kolay kolay vazgeçmez. Oysa bu konuyu Avrupa, 1648 Vestfalya Barışı ile çoktan geride bırakmıştır.

Rusya’nın bu politikası, Hıristiyanlık adına “*geç kalınmış*” bir dünya görüşüdür. Bu gerçeği Rusya, 1774-1856 arasındaki “*bin bir çaba*” sonunda görür ve ardından, “*Panslavizm*” politikasına yönelir. Türkiye de, 200 yıl boyunca yaşanan askeri başarısızlığı, din coşkusu ile kapatmanın “*anlamsızlığı*”nı görür. O da, laisizme yönelir. Öte yandan Avrupa, “*ticaret ekonomisi*”ne çoktan geçmişken, Türkiye ve Rusya “*tarımsal ekonomi*”de kalır. Ayrıca Avrupa’nın “*üst eşiği*” olan sanayi devrimi, bu iki komşuyu, dışarıya bağımlı kılar.

İki ülke arasındaki bir ortak payda da, “*apolitik*” özelliktir. Bu yüzden Rusya, Türkiye’ye karşı askeri açıdan üstünlük sağlasa da, istediği sonucu alamaz. Bu konudaki engeli, 18. yüzyılda Avusturya ve 19. yüzyılda da İngiltere oluşturur: 1700, 1739, 1792, 1829, 1853, 1878, 1885.

Bu iki büyük komşu, kimi kez politik paylaşımlarda da bulunur. İlki de, Napolyon’un Mısır’ı işgali üzerine, 23 Aralık 1798’de yapılır. İkincisi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın İstanbul’u ele geçirmek istemesi üzerine, 8 Temmuz 1833’te gerçekleşir. Üçüncüsü de, iki komşunun “*imparatorluk çöküşü*” sonrasında, yeniden yükselişinde görülür. Özünde “*dostluk ve kardeşlik*” olan, 16 Mart 1921 tarihli bu yeni paylaşımın adı Moskova Antlaşması’dır. Ardındaki 1930’lu yıllar, iki ülke arasında yaşanan “*altın komşuluk*” süreci olur.

Aslında bundan önce de, Livadya’da Türkiye-Rusya paylaşımı yaşanır. Livadya ise, Kırım’daki Yalta’ya yakın yazlıktır. 1863-1914 arasında Türk Sultanı; bu yazlığa gelen Rus Çarı’na, olağanüstü elçi ile birlikte değerli armağanlar gönderir ve üst düzey paylaşımlar yaşanır.

Sonuç olarak temel ilke, “*ülkelerin ırmakları krallarına göre akmaz.*” Üçüncü Milenyum’un başında “*küresel kapitalizm*”, 200 yıllık “*kendi sonu*”na yaklaşmaktadır. Öncelikle Türkiye ve Rusya, “*geçmişin duygusallığı*” yerine, geleceğin “*akılcı bilgisi*”ni koymak zorundadır. Çünkü Avrasya’nın “*sacayağı*” olan ülkeler; Türkiye, Rusya ve İran’dır. Onlar da; her türlü ayrıtıdan arınarak, bu “*ortak payda*”ya katılmak zorundadır.

Uygarlık tarihinin ilk ve en büyük “*politika ustası*” Çin’dir. O yaklaşırken, “*ayak sesi*” bile duyulmaz. Türkiye, Rusya ve İran; eğer bugünden “*ön almaz*” ise, yarın Çin’in dayatmaları karşısında “*yutkunmak*” zorunda kalacaktır.

KARADENİZ DONANMASI KOMUTANI KOLÇAK'IN İSTANBUL VE BOĞAZLARI İŞGAL HAZIRLIĞI (1916-1917)

Mustafa TANRIVERDİ*

Giriş

Rusya İmparatorluğu'nda İstanbul ve boğazları ele geçirmeye yönelik, zaman zaman planlar yapıldığı bilinmektedir. 1799'da Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla I. Paul'un gönderdiği Amiral General Uşakov, İstanbul ve boğazlar hakkındaki düşüncelerini Rus yetkililerine aktarmıştı. XIX. yüzyılın başlarından itibaren, İstanbul ve boğazları ele geçirme düşüncesi olgunlaşmaya başladı. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise, bazı devlet adamları tarafından uygulamaya konulmak istendi. 1883'de İstanbul'a Rus büyükelçisi olarak atanan Nelidov, önceki elçi İgnatyev'in mirasçısı olarak İstanbul ve boğazların ele geçirilmesi hayaline sahipti. Mısır'ın işgalinin ardından Nelidov, III. Aleksandr'a “*boğazların ele geçirilmesi hakkında*” bir rapor sundu. Raporunda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullardan ve buna bağlı olarak yıkılması neticesinde İngiltere'nin boğazlara çıkabileceğinden bahsediyordu. Nelidov, boğazların Rusya tarafından elde edilmesi için üç seçenek önermekteydi. Birincisi açıktan savaş yolu, ikincisi Osmanlı Devleti'nin iç sorunları veya dış tehlike ile karşılaştığında ani baskın yolu ve üçüncüsü ise barış yolu ile ikna edilmesi idi.³⁹²

1900 yılı başında Dışişleri Bakanı Mihail Nikolayeviç Muravyev, Çar II. Nikolay'a bir rapor sunarak Rusya'nın kutsal tarihi vazifesinin İstanbul Boğazı'nda yerleşmek olduğunu aktarıyordu. Muravyev'e göre boğazları ele geçirmek için her an hazırlıklı olunmalı ve başka bir devletin onu ele geçirmesine izin verilmemeliydi.³⁹³

1906-1910 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı olarak görev yapan İzvolskiy, boğazların Rusya'da olmasının öneminin farkındaydı ve bu konuda çeşitli planlarını hükümetin dikkatine sundu. Ağustos 1908'de Petersburg'da yapılan bir toplantıda Dışişleri Bakanı İzvolskiy, İstanbul'un ele geçirilmesinin her an gerçekleşebileceğini, Türkiye'deki koşullara da bağlayarak anlatıyordu. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Türkiye'de her şeyin olabileceğini, karışıklık anında Rusya'nın atacağı adımın önceden belirlenmesi konusunda karar kılındı. Toplantıda Büyükdere taraflarından başlayarak İstanbul ve boğazın kontrol altına alınması tavsiye edildi.³⁹⁴

1909'da İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Çarıkov, boğazlar üzerinde yeni bir rejimin uygulanması maksadıyla Sadrazam Said Paşa ve Hariciye Nazırı Asım bey nezdinde girişimlerde bulundu. Rusya savaş gemilerinin boğazlardan geçişini amaçlayan bir muhtıra hazırladı ve Osmanlı yetkililerini iknaya çalıştı. Çarıkov, Türkiye ile Rusya'nın ittifakını destekleyen bir teklifi Said Paşa'ya sunarken; bunun karşılığında boğazların Rus savaş gemilerine açık tutulmasını istiyordu. Ancak Said Paşa'nın buna yanıtı hayır oldu ve 1871 Londra Antlaşması'na uygun davranılacağını belirtti. Çarıkov bu girişimlerde bulunduğu zamanda, Dışişleri Bakanı Sazonov hasta idi ve tedavisi için İsviçre'de bulunuyordu. Petersburg'a döndüğünde, Çarıkov'un teklifinin İngiltere ve Babıali nezdinde oluşturduğu rahatsızlığın farkında olarak, böyle bir tasarrufun Çarıkov'un kendi inisiyatifiyle gerçekleştirildiğinden bahsetti ve konuyu gündemden çıkarmayı amaçladı. Sazonov, resmi olarak Rusya'nın boğazların statüsünün değişmesi ile ilgili bir talepte bulunmadığını; durumun Çarıkov'un şahsi düşüncelerini aktarmasından ibaret olduğunu belirterek, tepkileri azaltmak adına Çarıkov'u görevden aldı.³⁹⁵

Bütün bu planlar noktasında, Karadeniz Donanması ön plana çıkıyordu. Rusya, hem Karadeniz'in güvenliği hem de imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması için, Karadeniz donanmasına büyük önem veriyordu. I. Petro, Rusya'nın ancak deniz ticareti yolu ile gelişebileceğini ve bunun için Karadeniz'in

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

³⁹² Şahin Doğan, “Rusya'nın İstanbul'u Ele Geçirme Planında İlginç Bir Teklif: İdare-i Mahsusa Vapurlarını Satın Alma Önerisi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3/3, 2017, s. 105-106; A. İ. Nelidov'un planı ile ilgili bak: Gülnar Kara, “XIX. Yüzyılın Sonunda Rus Büyükelçisi A. İ. Nelidov'un Boğazları İşgal Projesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Mart 2016, s. 404-414.

³⁹³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 2011, s. 128-129.

³⁹⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl...*, s. 143.

³⁹⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl...*, s. 162-168.

önemli yer tuttuğunu düşünüyordu. Bu konuda etkili adımlar atabilmek ve Türklere karşı cereyan edecek savaşta müttefikler bulabilmek adına Petro, Avrupa'ya gitmek üzere 1697'de bir elçilik heyeti oluşturdu. Çarın kendisi de Preobrajenskiy alayı yüzbaşısı Petr Mihaylov adıyla bu heyete katıldı. Prusya üzerinden Hollanda'ya giden Petro, Saardam'da ve Amsterdam'da bizzat gemi yapım işlerinde çalıştı.³⁹⁶

Karadeniz Donanması, 1783'de Kırım'ın güney batısındaki Akyar'da (Sivastopol) kuruldu. Bu liman hanlık döneminde «*Kadı Limanı*» olarak adlandırılıyordu. Liman, Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından, donanma için ana merkez noktası olarak seçildi. Donanma, kurulduğu andan itibaren büyüme ve Karadeniz'e hakim olmaya odaklandı. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Karadeniz'de önemli bir güç olarak ortaya çıktı.

1883 yılında Nikolayev ve Sivastopol'da aynı özellikte üç tane zırhlı gemi inşasına başlandı. Bu gemiler *II. Katerina*, *Çeşme* ve *Sinop* olarak adlandırıldılar. Bunlar, Paris Antlaşması sonrasında Karadeniz'de yapımına başlanan ilk büyük çaplı savaş gemileriydi. Bu üç gemiye ilaveten, 1891'de benzer özelliklerde olan *Georgiy Zırhlısı* inşasına başlandı. Bu zırhlıların en önemli özelliği uzun menzilli topları idi. Altı adet 305mm lik top burun ve kıç bölgelerine yerleştirildi. Zırhlıların teçhizatı çok yönlü düşünülmekte ve projeleri boğazlarda karşılaşılacak bir mücadele ihtimaline göre hazırlanmaktaydı. *II. Katerina* zırhlısı tamamen bu plan üzerine şekillendirildi. Bu dört zırhlının su altındaki ağırlığı toplam 11000 ton, hızları ise 15 deniz mili kadardı. *II. Katerina* 1888, *Sinop* ve *Çeşme* 1889'da, *Georgiy Zırhlısı* ise 1893 de donanmaya katıldı.³⁹⁷

Bu zırhlıların inşasının ardından Karadeniz Donanmasını güçlendirme çalışmaları devam etti. 1889'da bu zırhlılardan farklı yapıda *Oniki Havariler* yapılmaya başlandı ve 1892'de donanmaya dahil edildi. 1890'dan 1900 yılına kadar Karadeniz Donanmasına *Üç Azizler* (1895), *Rostislav* (1899), *Potemkin* (1905), *Ioann Zlatoust* (1911), *Evstafiy* (1911) adlı zırhlılar katıldı. Bunun yanı sıra küçük çaplı savaş gemileri, kruvazör ve torpidolar donanmada yerini aldı.³⁹⁸

XX. yüzyıl başlarında Karadeniz Donanması artık boğazları ele geçirme planlarını yerine getirebilecek seviyeye ulaştırılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde Karadeniz Donanması yer yer etkili saldırılarda bulunarak, geldiği seviyeyi gözler önüne seriyordu.

1- Birinci Dünya Savaşı Esnasında Rusya'da İstanbul ve Boğazlar Üzerine Tartışmalar

Birinci Dünya Savaşı başlarında Karadeniz'de Rus limanlarının bombalanması neticesinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve bu durum Rusya kamuoyunda büyük heyecan yaratmıştı. Bu heyecanın en dikkat çeken yanı, İstanbul ve boğazlar üzerine yapılan tartışmalarda ortaya çıkıyordu. İstanbul'un ve boğazların ele geçirilmesi, stratejik olarak, Birinci Dünya Savaşı boyunca Rusya Ordusu'nun hedeflerinden birisiydi. Ülkenin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, böyle bir operasyonun başarıya ulaşması halinde, birçok şeyin değişebileceğine inanan siyasetçiler ve halk temsilcileri vardı.

İtilaf devletlerinin Çanakkale operasyonu, Rusya'ya yardım etme amacını taşıyorsa da, Ruslar, bu operasyonun başarılı olması halinde İstanbul üzerinde İngiltere ve Fransa'nın plan yapmasından yana değildi. O, bu noktada kendi planlarına sahipti. Savaşın başından itibaren İstanbul'un ve boğazın ele geçirilmesinin Rusya açısından stratejik bir görev olduğu düşünülüyordu. Çanakkale boğazına yapılan baskının başarısızlığı Rusya'ya, bu planını itilaf devletleri nazarında da kabul ettirme fırsatını sundu³⁹⁹ ve gizli antlaşmalar yolu ile bunu onaylatmış oldu.

İstanbul'un işgali, savaşın başından beri Rusya kamuoyunda önemli yer tuttu. *İstanbul ve Ayasofya* kelimeleri birlikte kullanılarak, toplumda bir hassasiyet oluşturulma çabaları vardı. Rus köylüsü açısından bu kelimelerin, buldukları ekonomik koşullar itibarıyla, pek bir anlamı yoktu. Ancak siyaset ve fikir dünyasında önemli bir yere sahipti. Özellikle Rus ordusunda bir kısım komutan, subay ve askerler bu propagandanın etkisi altındaydılar. İstanbul'un ele geçirilmesi geçmişten gelen bir miras olduğunu ortaya atanlar, yakın bir zamanda bu mirasın gereğinin yerine getirileceğine inanıyorlardı.⁴⁰⁰

Rusya'nın tanınmış Bizans tarihçilerinden *F. İ. Uspenskiy*, 1915 yılına kaleme aldığı ve *II. Nikolay'a*

³⁹⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2010, s. 254.

³⁹⁷ А. Б. Широко́род, *Черноморский флот в трех войнах и трех революциях*, Москва 2007, s. 14.

³⁹⁸ Широко́род, *Черноморский флот в трех...*, s. 14-17.

³⁹⁹ «Нам нужно очень тщательно соизмерять наши первые шаги в Царграде...» Записка академика Ф. И. Успенского 1915", *Восточный архив*, № 1 (31), Москва 2015, s. 61.

⁴⁰⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl...*, s. 248-249.

sunduğu “İstanbul Patrikliği ve Ayasofya Hakkında Notlar” adlı yazısında, İstanbul’un alınmasının Rusya’nın dini misyonunun gereği olduğunu iddia ediyordu. Uspenskiy konuya şu sözlerle açıklık getiriyordu: “Ortadoğu’daki olaylar Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgedeki sonunu gösteriyor. Bu büyük sona doğru gidiş, Rusya için dini alanda yeni perspektifler sunuyor.” Bu sözlerini bir adım daha öteye taşıyarak “ortaya çıkan durum karşısında vakit kaybetmeden bazı kararlar alınmalıdır. İstanbul bu anlamda büyük önem arz etmektedir” diyerek⁴⁰¹ İstanbul’un ele geçirilmesinin önemini vurguluyordu.

Henüz savaşın başlarında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Dmitriyeviç Sazonov, Rusya Genelkurmay Başkanı General Yanuşkeviç’e 8 (21) Aralık 1914 tarihli gizli ibareli bir yazı göndererek, boğazlar meselesini generalin dikkatine sunmuştu. Sazonov, Rusya’nın menfaatleri gereği boğazları ele geçirmesi ve Akdeniz’e çıkış imkanı elde etmesinin önemli olduğunu belirtiyor ve bu konuda ne gibi askeri hazırlıklar yapılabileceğini öğrenmek istiyordu. Rusya Genelkurmayı buna yanıt olarak, Almanya’ya karşı kesin zafer kazanılmadıkça, böyle bir hareketin Rusya’nın yararına olmayacağını bildirdi.⁴⁰² Şubat 1915’de Duma toplantılarında da boğazlar ve İstanbul konusu gündeme gelmişti. Rusya Başbakanı Goremkin, İstanbul ve boğazların Rusya’ya geçmesi dileğini ifade ederken, Voronej mebusu Kovalevski “boğazlar evimizin anahtarıdır” diyerek boğazlara Rusya açısından büyük anlam yüklemişti.⁴⁰³

İstanbul ve Boğazlar üzerine yapılan tartışmalar, Rusya siyasetinde etkili olan Türk kökenlilerin de gündemindeydi. Sadri Maksudov (Sadri Maksudi Arsal), VII. Kadet Parti kongresinde Rusya Müslümanlarının düşüncelerini şu sözlerle dile getiriyordu:⁴⁰⁴ “Biz Müslümanlar, İstanbul Boğazı konusuna ilişkin olarak sizinle aynı görüşleri paylaşmıyoruz. Şöyle ki, Müslümanlar için tam aksine, orası dini motifler açısından önemli bir yer tutmakta, fakat mesele sadece bununla bitmiyor. Sizin şaşkıncanız lazım; Rusya’da yaşayan Müslümanlar Türkiye’ye karşı sempati duyuyor ve onun çöküşüne asla razı değiller. Gerçi siz de Sırbistan’a sempati duyduğunuza göre savaşa katılmış bulunuyorsunuz. Eğer Kadet Partisi Müslümanlara destek vermek niyetindeyse, o zaman kendi planlarından “Osmanlı’nın bölünmesi” ve “İstanbul’un çöküşü” kısımlarını çıkarması gerekiyor”.

2- Amiral Kolçak’ın Karadeniz Donanması Komutanlığına Atanması

İstanbul ve boğazları ele geçirme ideali, Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha sık gündeme gelmeye başladı. Savaşın getirdiği koşullar ile birlikte, ihtilal tehlikesi ile karşı karşıya olan Rusya, bu idealden vazgeçmedi. Bu amaçla, 1916 Temmuz ayında Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak, Rusya Genelkurmay Karargahı’na çağrıldı. Genelkurmay Başkanı General M. V. Alekseyev ile gerçekleşen görüşmede Kolçak’a, boğazlar üzerine bir operasyon düşüncesinden ve bu görev için onun uygun görüldüğünden bahsetti.⁴⁰⁵ 42 yaşındaki Kolçak, bu görev için özel seçilmiş biri idi ve o güne kadar aldığı görevler bu seçimin tesadüf olmadığını gösteriyordu.⁴⁰⁶

Kolçak, Bolşevikler tarafından yapılan sorgulamalarında⁴⁰⁷, Karadeniz Donanma komutanı olarak atanmasını şu sözlerle anlatıyordu⁴⁰⁸: “Karadeniz donanma komutanı olarak atanma haberi ile birlikte, bu

⁴⁰¹ “Нам нужно очень тщательно...”, s. 61-62.

⁴⁰² Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl*, s. 304.

⁴⁰³ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl*, s. 305.

⁴⁰⁴ Alfina Sibgatullina, *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, İstanbul 2014, s. 247-248.

⁴⁰⁵ Петр Михайлович Шорников, “Почему не состоялась десантная операция на Босфоре”, *Русин*, Sayı: 2 (44), Кишинев 2016, s. 2016.

⁴⁰⁶ Amiral Kolçak’ın askeri kariyeri ve hayatına dair ayrıntılı bilgi için bak: В. В. Синюков, *Александр Васильевич Колчак от исследователя Арктики до Верховного правителя России*, Москва 2004; М. Н. Смирнов, *Адмирал Колчак*, Париж 1930; *Адмирал Колчак Протоколы допроса*, Питер 2014.

⁴⁰⁷ Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak, *Karadeniz Donanma Komutanlığından Haziran 1917’de ayrılmak durumunda kaldı ve Amerika’ya geçti. Oradan Büyük Britanya’ya giderek orduda görev aldı. Ekim İhtilali’nin ardından, ihtilalcilere karşı savaşmak için 1918 Ekim’inde Rusya’ya Omsk’a geldi ve bir ay sonra Sibirya Hükümeti savaş bakanı olarak atandı. Bundan yalnızca iki hafta sonra hükümetin bir darbe sonucu yıkılması ile, Kolçak İngilizlerin desteği ile Rusya’nın yöneticisi olarak atandı ve karşı devrim hareketini başlatarak Bolşeviklere karşı savaştı. Aralık 1919’da Bolşevikler tarafından yakalandı ve sorgulanmak üzere özel bir komisyon oluşturuldu. Sorgulanmasının ardından 1920 Şubatında Kolçak kurşuna dizildi. Kolçak, sorgulanması esnasında tarihe özel bir komisyona bilincinde olarak, adeta anılarını yazar bir şekilde başından geçenleri ayrıntılarıyla anlattı. Bu sorgulamalar ilk olarak 1920’de Berlin’de basıldı. Daha sonra Bolşevikler tarafından 1925’te Leningrad’da yayınlandı. Sorgulamaların tam metni için bak: *Адмирал Колчак Протоколы допроса*, Питер 2014.*

⁴⁰⁸ *Адмирал Колчак Протоколы допроса*, Питер 2014, s. 40-41.

görev ve Karadeniz komutanlığım ile ilgili gizli bir bildirimde bulunmak için beni genelkurmayaya çağırdılar. Ben ilk olarak Petrograd'a ve oradan Mogilev'e General Alekseyev'in yanına gittim. General bana batı cephesindeki durumumuz hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Askeri alandaki gelişmeleri ve diğer devletler ile son durumları aktardı. Bunları anlattıktan sonra bana önemli bir görev verildiğini söyledi. Buna göre Karadeniz Donanması komutanlığına atanmam neticesinde, benden 1917 baharında boğaz operasyonu ve İstanbul'a etkili bir çıkarma hareketini gerçekleştirmem bekleniyordu. Bu planın gerekliliği, bizim güney ve son kanattaki gelişmelerden kaynaklanıyordu. Bu Temmuz ayının başındaydı, sonbaharda Romanya'nın savaşa girmesi bekleniyordu. Bu gelişmelere bağlı olarak Karadeniz'in batı kıyılarının kontrol altına alınması ve boğazları ele geçirmesi gerekli görülmüyordu. Benim neden bu göreve atandığım konusunu düşündüm. Uzun yıllar Baltık donanmasında çalıştım ve biraz da boğazlar meselesi üzerine kafa yordum. Bu nedenle beni taktiksel olarak seçtiklerini düşünüyorum. General Alekseyev, karargahtaki genel görüşe göre, bu operasyonu herhangi bir komutana göre benim daha başarılı yürüteceğime inanıyorlardı.

Göreve atanmasının ardından Kolçak, Çar ile bir görüşme gerçekleştirdi. Sorgulamasında bu görüşmeye dair önemli bilgiler vermektedir. “Çar beni kabul etti ve yaklaşık bir saatlik görüşme gerçekleştirdik. Kendisi bana cephedeki durum ve Romanya'nın savaşa girmesi hakkında bilgi verdi. Ben kendisine boğazlar operasyonu ile ilgili soru sordum. O da, şimdi bunun hakkında konuşmak zor, ama biz hazırlığımızı yapmalıyız”⁴⁰⁹ diye yanıt verdi şeklinde aktarmaktadır.

3- Amiral Kolçak'ın İstanbul ve Boğazları Ele Geçirme Hazırlıkları ve 1917 Şubat İhtilali Sonrasındaki Gelişmeler

Kolçak, Çar ile görüşmesinin ardından Karadeniz'e doğru yola çıktı ve donanmanın karargahı konumundaki Sivastopol'e gelerek görevi devraldı. Kolçak, donanmanın başına geçer geçmez donanmanın sahip olduğu gemiler ve Osmanlı donanmasının durumu hakkında bilgi topladı.⁴¹⁰ Yavuz ve Midilli'nin Karadeniz'deki faaliyetlerini oldukça önemli bulduğundan, bu iki zırhlıyı yakın takip altına aldı ve sıkıştırma amaçlı pek çok manevra tertip etti.⁴¹¹

Boğazlara saldırı için Karadeniz Donanmasında bir tümen oluşturuldu. Bu tümenin komutanlığı görevine, tanınmış askeri teorisyenlerden General A. A. Sveçin getirildi. Kurmay başkanlığına da Albay A. İ. Verhovskiy atandı. Çıkarma hareketinde deniz piyade öncü müfrezesinin olması kararlaştırıldı ve Kolçak'ın önerisiyle bu birliklerin başına daha önce Galiçya cephesinde ün kazanmış General Komarov getirildi. Tümenin kuruluşu hemen gerçekleşmedi. Rusya'nın yedek birliklerinin savaşın ilk yıllarında çağırılması nedeniyle, tümenin teşekkülü için Rusya genelinde bir arayışa gidildiği Kurmay başkanı Verhovskiy tarafından vurgulanmaktadır. Tümenin tam anlamıyla var olması için üç general, 31 yüksek rütbeli subay, 245 astsubay, 39 memur, 40 doktor, 17869 asker, 4259 at, 1219 at arabası, 12568 tüfek gerekiyordu. Ancak, Sivastopol'de hazırda olan 70 yüksek ve düşük rütbeli subay, 13 doktor, 630 kıdemli onbaşı ve onbaşı, 3500 asker vardı. At ve araba ise hiç yok idi.⁴¹²

Tümenin teknik bakımdan donanımı yeterli değildi. Otomobil, yük arabası ve motosiklet talepleri karşılanamıyordu. Başkomutanlık her bir alaya bir otomobil, bir yük arabası ve 4 motosiklet vermişti. 1916 yılı baharında “Russud” adlı fabrika, piyade bataryaları ve ikili seyyar top bataryalarını taşımak için donanmaya 50 adet motorlu çıkarma tekneleri verdi. Donanma yaklaşık 30 küçük çaplı gemiye sahipti ve operasyonda kullanılmak üzere hücum botları sipariş edilmişti. 11 (24) Aralık 1916'da II. Nikolay, Karadeniz birliklerinin hücum için şekillendirilmesi emrini verdi. 1917 baharına doğru yeni birlikler hazır olmalıydı. Boğazlardaki Rus gemilerinin eylemleri Kolçak'ın kontrolü altında gerçekleşecekti. 30 Kasım 1916'da dretnotlarından İmparatoriçe II. Katerina ve İmparatoriçe Mariya hazırlandı.⁴¹³

Türkiye'den giden bilgiler de Rusları, İstanbul'un almanın yakın olduğuna inandırıyordu. İşgal altındaki Trabzon'da Rusça yayımlanan “Trapezuntskiy Voyenny Listok” (Trabzon Askeri Ceridesi) adlı gazetenin 12 Şubat 1917 tarihli nüshasında, Vitaliy imzalı “cepheden başlıklar” yazısı yayınlandı. Yazıda Almanların yakında yenileceği ve savaş sonunda neler olabileceği anlatılıyordu. Vasiliy, “Almanların yenilmesi ile Rusların karşısında yalnızca Türkiye ve Bulgaristan kalacaktı ve onların yenilmesi de uzun

⁴⁰⁹ Адмирал Колчак Протоколы допроса..., s. 41.

⁴¹⁰ Адмирал Колчак Протоколы допроса..., s. 42.

⁴¹¹ М. Н. Смирнов, Адмирал Колчак, Париж 1930, s. 26-27.

⁴¹² Олег Айрапетов, “Колчак у ворот Цареграда”, Родина, № 9, 2004, s. 23.

⁴¹³ Айрапетов, “Колчак у ворот Цареграда...”, s. 23.

sürmeyecekti. Bu sayede Rusya çok zorlanmadan İstanbul’u ele geçirecek” iddiasında bulunuyordu.⁴¹⁴

1917 yılı başında Petrograd’da diplomatlar ve askerler yeniden Boğazlara düzenlenecek seferi gündeme getirdiler. Esasında, Rusya halen abluka altında idi ve hatta 1917 Ocak ayında, Romanov Limanı’na bağlantı sağlayan demiryolları aktif olarak çalışmasına rağmen problemler son bulmamıştı. Liman her gün 1500 ton yük kabul etmeye hazırdı, demiryolları ise yalnızca 200 tonluk bir yükü kaldırabilecek kapasitede idi. II. Nikolay müttefiklerinin destek sözlerine güvenmemek için yeterli gerekçelere sahipti. Rusya Dışişleri Bakanı N. N. Pokrovskiy’nin, 21 Şubat (6 Mart) 1917’de, Petrograd İtilaf Birlikleri Konferansı’nın bittiği gün, boğazların savaşın sonuna kadar alınması fikrini ortaya attı. Pokrovskiy’nin 21 Şubat’ta itilaf güçleri ile yapılan toplantı ardından bunu ortaya atması, II. Nikolay’ın da güvensizlik duyduğu müttefiklerinin boğazlara dair sözlerini yerine getirmemesinden kaynaklanıyordu.⁴¹⁵

Kafkasya cephesinde elde edilen başarı ve ardından başlatılan Erzurum harekati ve sonuç itibariyle Trabzon’a ulaşılması da bu operasyon için umutlandırıcıydı. Rusya Ordusu’nda boğaz operasyonu için rezervler kalmıştı. Goben gemisine isabetli saldırılar düzenleyen iki yeni zırhlı da donanmaya dahil edilmişti. 1917 baharı, operasyon için iyi bir zaman olarak düşünülüyordu. 1917 yılına doğru Karadeniz Donanması, 47.700 denizci ve 27.800 kişilik askere sahipti. Donanmanın temeli Sivastopol’de yer almakla birlikte Odesa, Suline, Novorossiyski, Batum, Kerç, Rize ve Trabzon’da da birlikler bulunuyordu.⁴¹⁶

1917 yılı bahar ayında yapılması planlanan İstanbul ve boğazı ele geçirme seferi için ciddi hazırlıklar yapıldığı, Rusya’nın önemli deniz tarihçilerinden Şirokorod’un yayınladığı belgelerden anlaşılmaktadır. Şirokorod’un Merkezi Askeri-Deniz Arşivi’nden (центральный военно-морской архив) elde ettiği belgeler sayesinde daha önce anılarda, tarih kitaplarında ve bizzat Kolçak’ın kendi anlatımıyla var olan boğazları ve İstanbul’u ele geçirme planı, arşivdeki belgelerle de kanıtlanmış oluyordu.

Şirokorod’a göre, Karadeniz Donanması’na dahil edilen pek çok kimyasal silah vardı. 25 Kasım’a doğru Rus zırhlı gemilerinde bunların sayısının arttığı görülmektedir. Bu silahlar merkezi Rusya’da ve onun yanı sıra Sivastopol Deniz Fabrikası’nda hazırlanıyordu. Aynı şekilde Petrograd’da da silahların bu bağlamda artışına gidildi. Burada oldukça önemli bir soru gündeme geliyor. Bu tür teçhizatın denizde tam olarak nasıl bir fonksiyonu olacaktı. Bu teçhizatın asıl amacı boğazları ele geçirme operasyonunda kıyıları bombalamak idi. Bu anlamda planın parçaları kendini ortaya koymaktaydı. Rus zırhlıları boğaz kıyılarındaki tabyaları yoğun bir kimyasal bombalama ile ele geçirecekti. Tabyaların susturulmasının ardından ise kıyıya asker çıkarılacaktı.⁴¹⁷

Şirokorod’un ortaya çıkardığı arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, hazırlıkların bir kısmı Sivastopol kıyılarında gerçekleşiyordu. Buralarda yapılan güçlü savunma bataryaları, boğazların hızlı bir baskın ile ele geçirilmesinin ardından kıyılarına yerleştirilecekti. Bu anlamda 1897’deki boğazları ele geçirme planı ile benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Rus Genelkurmay Başkanı General M. A. Alekseyev, doğrudan boğazlara düzenlenecek bir sefere karşı idi. Ona göre, donanmanın Anadolu kıyılarında Sakarya Nehri’nin döküldüğü noktaya çıkması daha anlamlı idi. Esasen boğazları ele geçirebilecek gücün Rus donanmasında olmadığına inandığından ve Türklerin böyle bir saldırı karşısında ciddi savunma yapacaklarını düşündüğünden böyle bir planı öne sürmüştü. Ancak bu düşünce, Amiral Kolçak tarafından desteklenmiyordu. Kolçak’a göre, boğazın Avrupa ve Asya yakalarına çıkarma yapmak ve doğrudan boğaza etkili bir darbe vurmak için beş tümen yeterli idi. Kolçak, Türk tarafının ikisi Çanakkale boğazında ve biri İstanbul boğazında olmak üzere üç tümeninin varlığını işaret ederek, demiryollarından yapılacak takviye destek içinde saldırı başladıktan sonra iki haftaya ancak gelebileceğini iddia ediyordu. Ancak planını başarıya ulaştırmak için seçkin birlikler ile yola çıkması gerektiğinin farkındaydı. Bu nedenle 20 Şubat (5 Mart) 1917’de “Çıkarma müfrezesi için savaş tecrübesine sahip en iyi durumdaki birliklerin atanması çok önemli, karma birlikler olmamalı, zengin donanımlı topçu çıkarma birlikleri olmalı” diye yazıyordu. Ancak Kolçak’ın bu taleplerine karşın Karadeniz deniz tümeni ve onun Baltık’taki eşi ham ve tam olmayan ekipman ile kötü durumdaydı. Bu anlamda General Alekseyev, Almanya ölümcül bir darbe almadan, Rusya Genelkurmayının İstanbul’a çıkarma için ayırabileceği birliklerin bulunmamasını gerekçe göstererek, ancak Almanlar üzerinde anlamlı bir zafer kazanıldığı

⁴¹⁴ Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan...*, s. 300.

⁴¹⁵ Айрапетов, “Колчак у ворот Цареграда...”, s. 23-24.

⁴¹⁶ В. И. Коволев, “Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917-1918 гг.), *Проблемы постсоветского пространства*, №: 2 (4), 2015, s. 124.

⁴¹⁷ Ширококород, *Черноморский флот в трех войнах...*, s. 173.

takdirde bu konuda gereken desteğin sağlanabileceğini düşünüyordu.⁴¹⁸

Amiral Kolçak'ın boğazlar üzerindeki saldırı planı aşağıdaki başlıklardan oluşuyordu:⁴¹⁹

- 1- Düşmanın kontrolünü önlemek için mayınların çok sayıda yerleştirilmesi. Bunun için uygun araçlar kullanılarak daha önce mayın konulan yerleri desteklemek,
- 2- Bütün donanmayı iki ya da üç gruba ayırmak ve bir grubu devamlı olarak boğazı denetleme amaçlı hazır bekletmek,
- 3- Boğazdaki tabyaları denizden bombalayabilme imkanından yoksun kalmamak için, mayınları düşman kıyılarına doğru 5 milden fazla olmayacak derecede yerleştirmek,
- 4- İngilizlerin Çanakkale operasyonu gösterdi ki, ordu tarafından desteklenmeyen boğaz operasyonunun başarıya ulaşması zordur. Bu nedenle Karadeniz kıyılarında orduyu hazır bekletmek ve sonra Türk kıyılarındaki tabyalarının ele geçirilmesinden sonra yine kara ordusu desteği ile boğazları almak,
- 5- Hiçbir zafer kayıpsız olamaz.

1917 Şubat İhtilali sonrasındaki gelişmeler, Kolçak'ın planlarını önemli oranda etkiledi. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ülkenin ekonomik durumunun daha da kötüleşmesi ve şehirlerde baş gösteren açlık, ihtilali kaçınılmaz kıldı ve eski takvime göre Şubat İhtilali patlak vermiş oldu. Karadeniz Donanması da bu durumu 3 (15) Mart'taki bildiri ile personeline duyurmuş oldu. Aynı gün II. Nikolay'ın tahtan çekildiği öğrenildi. Duma Rodzyanko başkanlığında bir geçici komite oluşturdu ve Ekim İhtilali'ne kadar sürecek yeni dönem başlamış oldu.⁴²⁰

5 Mart Pazar günü askeri yetkililer Sivastopol'de bir geçiş töreni tertip ettiler. Denizcilerin bu törene katılmasını sağladılar. Gösteriler donanma mürettebatı arasında da gerçekleşti ve A. V. Kolçak, burada toplanan tayfalar, askerler ve liman çalışanlarına bir konuşma yaptı. Gösteri sonrası Kolçak, polis ve jandarmanın silahsızlanmasının tartışıldığı Devlet Duması'nı ziyaret etti. Duma'dakiler, polis teşkilatını dağıtmak ve şehir emniyet milislerini oluşturmaya karar verdiler. Aynı zamanda donanmada nöbet tutan birlikler korundu. Kolçak'ın emrine istinaden, politik suçlular hapisnedenen salıverildiler.⁴²¹

Amiral Kolçak, Şubat İhtilali'nin İstanbul ve boğaza yapılacak operasyonu etkilemesini istemiyordu. Bu nedenle yeni kurulan geçici hükümet ile uyumlu çalışacağını göstermeye çalışıyordu. İhtilalin ardından Amiral Kolçak, Savaş Bakanı Guçkov'a başvurarak, Karadeniz Donanması'nda asayişsizlik olmadığı müddetçe göreve devam etmeye hazır olduğunu bildirdi. Mart ortalarında Guçkov, Amiral Kolçak'tan Petrograd'a gelmesini ve ardından Pskov'a gelerek Genelkurmay Başkanlığı'nın cephelerdeki son durumu değerlendirme toplantısına katılmasını istedi. Toplantı Genelkurmay Başkanı General Alekseyev başkanlığında gerçekleşti. Toplantıdan çıkan sonuç, eğer ordu ve donanma içerisinde disiplin yeniden sağlanamaz ise savaşı sürdürmenin imkansız olduğu idi. Toplantının ardından Sivastopol'e dönen Amiral Kolçak, donanma personelini toplayarak, onlara vatanın tehlikede olduğunu ve onu savunmak için büyük sorumlulukları olduğu üzerine bir konuşma yaptı. Cephelerdeki durum hakkında bilgi verdi ve Rusya'nın varlığı için onun her bir bireyinin borcunu ödemesi gerektiğini vurguladı. Kolçak'ın bu sözlerine komuta kademesinin itibarı büyüktü ve onun alacağı kararların arkasında duracaklarından Kolçak da emin idi. Bu nedenle Kolçak, donanmanın mücadele ruhunu ayakta tutmaya çalışıyordu.⁴²²

Kolçak, sorgulamalarında İstanbul'a ve boğazlara çıkarma yapmanın önemini Geçici Hükümet yöneticilerinin de anladığını ve kendisini desteklediğini anlatıyordu. Guçkov ve Milukov, bu anlamda öne çıkan isimlerdi. Yine Plehanov, kendisi ile sohbetinde bu operasyonun gerekliliğini şu sözlerle ifade etmişti: “Çanakkale ve Boğazdan vazgeçmek, başkasının boğazı ve elleriyle yaşamaya devam etmek anlamına gelir. Bana göre Rusya bunu gerçekleştirmedikçe, hiçbir zaman istediği gibi bir yaşama kavuşamayacaktır”.⁴²³

İhtilal sonrasında, Karadeniz'de bazı operasyonlara ve hazırlıklara devam edildi. Alman savaş tarihçilerinden German Lorey bu hareketliliği şu şekilde anlatıyordu:⁴²⁴ “Hemen hemen her gün Rus torpidobotları ve denizaltıları Anadolu kıyılarında görülüyor ve önlerine çıkan her gemiyi batırıyorlardı.

⁴¹⁸ Айрапетов, “Колчак у ворот Цареграда...”, s. 25.

⁴¹⁹ Смирновъ, Адмирал Колчак..., s. 25-26.

⁴²⁰ Смирновъ, Адмирал Колчак..., s. 30.

⁴²¹ Ширококорд, Черноморский флот в трех войнах..., s. 167-168.

⁴²² Смирновъ, Адмирал Колчак..., s. 33-34.

⁴²³ Адмирал колчак протоколы допроса..., s. 78.

⁴²⁴ Ширококорд, Черноморский флот в трех войнах..., s. 169.

Boğazın önünde de sürekli bir hareketlilik gözlemleniyordu. 26 Mart'ta gündüz havanın kapalı olduğu bir zamanda üç uçak da kaldırarak, boğazlara bomba bıraktılar. Onları karşılamak üzere Alman uçakları gönderildi.

28 Nisan 1917 akşamı Sivastopol'de Morj adlı gemi, Sivastopol'den ayrılarak son seyahatine çıkmış oldu. Bu gemi, boğazdaki denizaltı “Kaşalot” un pozisyonunu değiştirmekle görevliydi. Morj hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak savaştan sonra, boğazda bilinmeyen bir Rus deniz altısının üç yelkenliyi batırdığı öğrenildi.⁴²⁵

25 Mayıs 1917'de Ruslar boğaza doğru mayınları döşemeye başladılar. Bu anlamdaki ilk setler boğazın girişinden 300 metre yakına, daha sonra ise 72 adet mayını boğaza daha yakın bir noktaya yerleştirdiler. Mayıs'ın sonlarında Rus gemileri Sinop ve Samsun'u bombaladılar, uçaklar da bu operasyona destek verdiler. 26 Haziran gecesi Karadeniz donanması boğazlara doğru daha büyük bir mayın yerleştirme operasyonu başlattı. Bu arada bu işlemin oldukça dikkatli yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Korol' Karl, Georgiy, Aleksey ve Kseniya mayın gemilerinin yanında dört adet Elpidifor gemisi de vardı. Bu ekibe, adları “Pamyat' Merkurıya (Merkür anısı) , Derzkiy (cesur), Grozny (korkunç), Gnevny (öfkeli) ve Şastliviy (talihli)” olan gemiler eşlik etti. Yavuz'un boğazdan çıkması ihtimaline karşılık ise «Ekaterina Velikaya (Büyük Katerina)” zırhlısı hazır tutuluyordu.⁴²⁶

Bu arada donanmada görevli tayfalar arasında bir takım hareketlenmeler yaşanıyordu. Sivastopol'deki tayfalar, gemilerden Alman kökenli subayların temizlenmesini talep ediyorlardı. Bu ilk taleplerinin ardından, tayfaların subaylardan duydukları rahatsızlık ve memnuniyetsizlik daha sık dillendirilmeye başlandı. Kolçak'ın askerler üzerindeki otoritesi günden güne zayıflıyordu. 1917 Nisan sonunda Kolçak, Genelkurmay Romanya cephesine başarılı bir saldırı düzenlemek için hazır olduğunu bildirdi. Kolçak, bu girişimin planladığı boğaz seferine yardımcı olacağını ve ön hazırlık olacağını düşünüyordu. Ancak merkezde, bunun için gerekli koşulların olmadığı görüşü hakimdi. Bu nedenle 1 Mayıs'ta Guçkov'un emriyle hazırlıklar durduruldu.⁴²⁷

Bununla birlikte Kolçak, gemileri denize çıkarmak ve askeri operasyonu gerçekleştirme umudunu koruyordu. Ancak gelişmeler umulduğu şekilde olmadı. II. Katerina zırhlısında disiplinin bozulduğu ve günden güne daha da kötüye gittiği bildiriliyordu. Disiplinin azalması ile birlikte gemilerde ve bilhassa tayfalar arasında politik eğilimler ortaya çıkmaya başladı. Zamanla birbirine karşı düşmanlık besleyen gruplar halinde örgütlendiler. Aralarında Bolşevikler, Eser taraftarları, anarşistler ve milliyetçiler yer almaktaydı. 1917 yılı Mayıs ayına gelindiğinde, olaylar yeni bir hal almıştı. 1 Mayıs gösterilerinde Sivastopol'deki düşük rütbeli askerler subaylardan apoletlerini sökmelerini istediler. Üç Azizler ve Sinop zırhlılarındaki tayfalar, hoşlarına gitmeyen bazı subayların görevden alınmalarını, bunun gerçekleşmemesi halinde denize çıkmayacaklarını belirttiler. Kolçak, tayfaları oyalamaya çalıştı ve bir kandırma girişimi olarak bu gemilerdeki ekibin silahsızlandırılması için emir verdiğini bildirdi. Ancak Kolçak'ın bu eylemi gerçekten yapıp yapmadığı konusunda tayfalar tarafından bir teftiş gerçekleştirildi ve bazı subaylar yakalandı. Haziran başlarında olaylar daha da sertleşti. Artık görevi bırakması istenen doğrudan donanmanın komuta merkezi idi. 6 Haziran'da tayfalar ve subaylar arasında kanlı mücadelenin olacağını anlayan Kolçak, böyle bir çatışmadan kaçınarak silahlarını teslim etmelerini istedi. Aynı gün akşam saat beşte ihtilal yanlıları Kolçak'ın ofisine gelerek onun da silahını teslim etmesini istediler. Kolçak güverteye çıkarak, “Georgievskiy” ünvanlı ve üzerinde Rus-Japon Savaşı'ndaki cesur hizmetlerine karşılık verilen kılıcını denize attı. Aynı akşam Karadeniz donanması karargah komutanı amiral M. İ. Smirnov, Petrograd'daki Geçici Hükümet'e gelişmeler hakkında bir telgraf gönderdi. Telgrafa verilen cevapta hükümet başkanı Knez Levov ve Harbiye nazırı Kerenskiy alınacak kararı yüz yüze bildirmek için Kolçak ve Smirnov'a derhal Petrograd'a dönmelerini emretti.⁴²⁸

Kolçak, Karadeniz Donanma Komutanlığı'ndan Haziran 1917'de ayrılmak durumunda kaldı ve Amerika'ya geçti. Oradan Büyük Britanya'ya giderek orduda görev aldı. Ekim İhtilali'nin ardından, ihtilalcilere karşı savaşmak için 1918 Ekim'inde Rusya'ya Omsk'a geldi ve bir ay sonra Sibirya Hükümeti savaş bakanı olarak atandı. Bundan yalnızca iki hafta sonra hükümetin bir darbe sonucu yıkılması ile Kolçak, İngilizlerin desteği ile Rusya'nın yöneticisi olarak atandı ve karşı devrim hareketini başlatarak Bolşeviklere savaş açtı. Aralık 1919'da Bolşevikler tarafından yakalandı ve kurulan özel bir komisyonda yargılandı.

⁴²⁵ Ширококород, *Черноморский флот в трех войнах...*, s. 170.

⁴²⁶ Ширококород, *Черноморский флот в трех войнах...*, s. 171.

⁴²⁷ Айрапетов, “Колчак у ворот Цареграда...”, s. 26.

⁴²⁸ Ширококород, *Черноморский флот в трех войнах...*, s. 174.

Kolçak, sorgulanmasının ardından 1920 Şubatında kurşuna dizilerek öldürüldü.⁴²⁹

4- Amiral Kolçak'ın Türk Kökenli Olduğu İddiaları

Amiral Kolçak'ın soyuna dair Rusça literatürde yapılan araştırmalarda, onun Türk kökenli olduğu iddiası üzerinde durulmaktadır. Amiral Kolçak'ın oğlu Rostislav Kolçak, babası ile ilgili araştırmalarını 1960 yılında Paris'te *Voенно-İstorіçeskiy Vestnik* adlı dergide yayınlamış ve bu araştırmasında babasının soylu bir aileden geldiği, ailenin asker kökenli olduğu, 1 Mayıs 1843 tarihinde bu soyluluğun Senato tarafından onaylandığı bilgisini vermektedir. Bununla birlikte, soylarının Polovtsı olarak adlandırılan göçebe Kuman-Kıpçaklara dayandığını ve Kolçak soyunun da buradan geldiğini iddia etmektedir.⁴³⁰

Amiral Kolçak üzerine bir diğer çalışma, Rus tarihçi V. V. Sinyukov'a aittir. Sinyukov, Amiral Kolçak üzerine yaptığı kitap çalışmasında belgelerden yola çıkarak, Kolçak'ın soyu ile ilgili önemli bilgilere ulaşmıştır. Ayrıca bir soy ağacı da yayınlamış ve iddiasını güçlendirmektedir. Buna göre, Amiral Kolçak'ın büyük dedesi 1739'da Ruslara esir düşen Hotin Kalesi muhafızı İlyas Kolçak Paşadır ve bu anlamda soyu Türklere dayanmaktadır. 1717 yılında Hotin Kalesi'ne komutan olarak atanan İlyas Kolçak Paşa, burada 20 yıldan fazla görev yaptı. 1739 yılında Hotin Kalesi, Mareşal B. K. Münnich komutasındaki Rus ordusu tarafından ele geçirildi. Kolçak Paşa, kaleyi dirençle savunmakla birlikte, 700 asker ile teslim olmak durumunda kaldı. Eşi, çocukları ve askerleri ile birlikte esir alındı. Karısı ve küçük oğlu Selim'in Türkiye'ye dönmelerine izin verildi; ancak Kolçak Paşa, 35 yaşındaki oğlu Mehmet Bey ile birlikte Petersburg'a götürüldü. Sinyukov'un iddiasına göre, Kolçak Paşa ve oğlu bir süre sonra serbest bırakıldılar. Ancak Sultan I. Mahmud'un, kalenin verilisinde Kolçak Paşa'nın kabahati olduğuna inanması, Kolçak Paşa'yı geriye dönmekten vazgeçirdi. Oğlu ile Rusya'da kalan Paşa bir süre sonra devlet hizmetinde yer aldı. Torunları Galiçya topraklarına yerleşti ve burada Kazak alaylarında görev aldılar. Böylece ailede askerlik mesleği devam etti. Sinyukov, çalışmasında yayınladığı “*Kolçak ailesinin 300 yılı*” adlı soy ağacı ile İlyas Kolçak Paşa'dan itibaren aile bireylerini vermektedir.⁴³¹

İlyas Kolçak Paşa'nın Hotin Kalesi'nde teslim alındığı ve buradan Petersburg'a götürüldüğüne dair kaynaklar aynı doğrultuda bilgi vermektedir.⁴³² Kolçak Paşa ile birlikte Osmanlı evrakının da götürüldüğü iddia edilmektedir.⁴³³ Paşa'nın Rusya'dan dönüp dönmediği konusunda ise, farklı bilgiler bulunmaktadır. XVIII. yüzyıl vakanüvislerinden Suphi'nin verdiği bilgilere göre; Ruslara esir düşenler sonradan serbest bırakılmıştır.⁴³⁴ İlyas Kolçak Paşa'nın esaretten kurtuluşu, Mehmet Emni Efendi'nin Rusya Seyahatnamesi adlı eserinde geçmektedir. Buna göre, Özi muhafızı Yahya Paşa ile Hotin muhafızı Kolçak İlyas Paşa'nın Moskova'dan hareket ettikleri ve iki güne kadar Osmanlı heyetiyle görüşecekleri bilgisi yer almaktadır. Mehmet Emni, Emçeniska kasabasında paşaların karşılandığını ve özel bir tören düzenlendiğini belirtmektedir.⁴³⁵ XVIII. yüzyılda yaşamış Bartınlı İbrahim Hamdi, “*atlas*” adlı eserinde Petersburg ile ilgili verdiği bilgileri, orada esir olarak bulunmuş Özi ve Hotin muhafızları Yahya ve Kolçak paşalardan dinlediğini belirtmiştir.⁴³⁶

Buradan da anlaşıldığı üzere Rusça ve Türkçe kaynaklar, Kolçak Paşa'nın esaret hayatının nasıl sonlandığına dair farklı bilgiler vermektedir. Bu çalışmanın dışında kalan bu konu, ancak arşiv belgelerinin gözden geçirilerek ayrıntılı olarak incelenmesi neticesinde netlik kazanabilir.

⁴²⁹ Адмирал Колчак Протоколы допроса..., s. 7-8.

⁴³⁰ В. В. Синюков, Александр Васильевич Колчак от исследователя Арктики до Верховного правителя России, Москва 2004, s. 57.

⁴³¹ Синюков, Александр Васильевич Колчак от исследователя..., s. 58-60.

⁴³² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Cilt:5, Editör: Erhan Afyoncu, İstanbul 2011, s. 555.; Синюков, Александр Васильевич Колчак от исследователя..., s. 58; Süleymaniye Genel Kitaplığı Es'ad Efendi kısmı 2044 numaralı eser, 306.

⁴³³ Dariusz Kolodziejczyk, “Hotin”, *DİA*, Cilt: 18, s. 253-254.

⁴³⁴ Ömer Bıyık, “Osmanlı-Rus Hududunda Bir Kale: XVIII Yüzyılda Hotin”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 2014, s. 504.

⁴³⁵ Esra Yeşilyurt, *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2017, s. 46.

⁴³⁶ Cengiz Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası”, *Tarih Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 19, 1964, s. 132.

Sonuç

1916 yılı yazında Karadeniz donanma komutanı olarak atanan Amiral Kolçak, Alman kruvazörünü batırdı ve Türk sahillerine saldırı başlattı. Zonguldak Ereğli'yi abluka altına alma operasyonunu gerçekleştirdi ve Varna dahil Karadeniz kıyısındaki birçok merkeze baskın girişiminde bulundu. Kolçak, daha sonra 1917 yılının başlarında boğazları ele geçirme planını devreye sokmayı amaçladı. Bu planın bir parçası İstanbul'u işgal etmek idi. Bu plan, Rusya'da Şubat İhtilali'nin başlaması ve Çar'ın iktidardan çekilmesinin ardından önem kaybetmeye başladı.

Sonuç itibariyle, Karadeniz Donanması'nda önemli başarılarla erişmek ve bu başarıların katkısı ile Rusya'ya güç kazandıracağı idealine sahip olan Kolçak, ihtilalcilerin baskısı sonucunda Haziran 1917'de görevi bırakmak durumunda kaldı. Sonraki süreçte Beyaz Ordu'nun başında Bolşeviklere karşı savaşan Kolçak, 1920 yılı Şubat ayında Bolşevikler tarafından kurşuna dizilerek hayatını kaybetti.

Kaynakça

- Doğan, Şahin, “Rusya’nın İstanbul’u Ele Geçirme Planında İlginç Bir Teklif: İdare-i Mahsusa Vapurlarını Satın Alma Önerisi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 3/3, 2017, s. 103-116.
- Kara, Gülnar, “XIX. Yüzyılın Sonunda Rus Büyükelçisi A. İ. Nelidov’un Boğazları İşgal Projesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 14, Mart 2016, s. 404-414.
- Kolodziejczyk, Dariusz, “Hotin”, *DIA*, Cilt: 18, s. 253-254.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara 2010.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri*, Ankara 2011.
- Orhonlu, Cengiz, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi’nin Atlası”, *Tarih Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 19, 1964, s. 115-140.
- Sıbgatullina, Alfina, *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, İstanbul 2014.
- Süleymaniye Genel Kitaplığı Es’ad Efendi kısmı 2044 numaralı eser, 306.
- Yeşilyurt, Esra, *Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2017.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Cilt:5, Editör: Erhan Afyoncu, İstanbul 2011.
- Адмирал Колчак Протоколы допроса*, Питер 2014.
- Айрапетов, Олег, “Колчак у ворот Цареграда”, *Родина*, № 9, 2004, s. 23-26.
- Ковалев, В. И., “Черноморская трагедия (Черноморский флот в политическом водовороте 1917-1918 гг.)”, *Поборлемы постсоветского пространства*, №: 2 (4), 2015, s. 124-136.
- “«Нам нужно очень тщательно соизмерять наши первые шаги в Царграде...» Записка академика Ф. И. Успенского 1915”, *Восточный архив*, № 1 (31), Москва 2015, s. 60-65.
- Синюков, В. В., *Александр Васильевич Колчак от исследователя Арктики до Верховного правителя России*, Москва 2004.
- Смирнов, М. Н., *Адмирал Колчак*, Париж 1930.
- Ширококорд, А. Б., *Черноморский флот в трех войнах и трех революциях*, Москва 2007.
- Шорников, Петр михайлович, “Почему не состоялась десантная операция на босфоре”, *Русин*, Sayı: 2 (44), Кишинев 2016, s. 2016, s. 93-110.

KIRIM SAVAŞINDA OSMANLI VE RUSYA

Naime UZUN-Zeynep ÖZÇELİK*

ÖZET

Osmanlı devleti ve Rusya arasındaki Kırım mücadelesi 15.yy da Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyindeki ticareti devam ettirmek istemesiyle başlamıştır. Fakat Osmanlı Rusya ile görüşme tenezzülünde dahi bulunmamıştır. İstanbul'un fethi ile Osmanlı devleti ilerleme göstermiştir. Denizlerde hakim olan Osmanlı İstanbul'un güvenliğini sağlamak amacı ile konumlarını geliştirip payitahtı koruma altına almak için tedbir almışlardır. Bir dizi deniz seferleri sonrasında Azak, Kefe kıyıları ve Kırım Osmanlı devletinin himayesine girmiştir. Rusya öncelikli olarak ihtiyaçlarını karşılamak için daha sonraları ise iktisadi güce ulaşmak için Azak ve Kefe ye yoğun olarak ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Mehmet Giray'ın ölümü ile Kırım'da başlayan iç istikrarsızlık ve otorite boşluğu Rusya için Kırım'a giriş adımları olmuştur. Osmanlı devletinin izlediği kuzey politikası sonucunda Ruslar hızla büyüme göstermiş ve Osmanlı devletinin bu büyümeyi dikkate almaması hatta küçümsemesi Rusya'yı Kırım hanlığına haraç ödeyen basit bir yapı olarak görmesi Rusya'nın kendisine rakip olmasını beraberinde getirmiştir.

17.yy da iki devlet karşı karşıya gelmiştir.1678 de düzenlediği Çehrin Seferi ile Osmanlı tepkisini göstermiştir. Karadeniz'e inmek isteyen Rusya Osmanlı devleti tarafından yenilgiye uğramıştır. Karlofça antlaşmasına katılmayan Ruslar daha sonra İstanbul antlaşmasını (1700) imzalamak zorunda kalmıştır. II. Katerina döneminde Osmanlı'nın iktisadi ve askeri yetersizliğini fırsat bilen Rusya Lehistan ve Karadeniz'e doğru ilerleme girişiminde bulunmuştur. Osmanlı ile Rusya Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. 1782 tarihinde Osmanlı devletinin Rusya'yı dizginlemek için imzalamak zorunda kaldığı ticaret antlaşmasına rağmen Kırım'ı Rusya ya karşı kaybetmiştir. Fransa'nın tehditleri üzerine Osmanlı Rusya ya sağladığı ticari ayrıcalıkları Paris Antlaşmasıyla Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerine de sağlamak zorunda kalmıştır.

Rusya'nın 1782 ticaret antlaşması ile sıcak denizlere inmesi hatta Doğu Akdeniz'de iktisadi hakimiyet kurmasından rahatsızlık duyan Fransız ve İngilizler Osmanlı devletine destek olmuştur. Destek sonrası İngiltere ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması Fransa ile Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar sonrasında Osmanlı devletinin dış ticaret gibi iç ticareti de yabancıların ellerine geçmesine sebep olmuştur. Kırım savaşını Rusya'nın kaybetmesinin ardından Paris'te bir barış görüşmesi olmuştur ve Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır.

Bu çalışmada Kırım Hanlığı ve eko-stratejik konumu, İstanbul'a gönderilen elçi Prens Mençikof'un kabul edilemez istekleri, Paris'teki barış görüşmeleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Rusya, Kırım Hanlığı, Eko-stratejik, Ticaret

ABSTRACT

The Crimean struggle between the Ottoman state and Russia began in the 15th century when Russia was reluctant to maintain trade north of the Black Sea. But it was not even found in the meeting with the Ottoman Russia. With the conquest of Istanbul, the Ottoman state advanced. The Ottomans who prevailed in the seas have taken measures to protect Istanbul's purpose and to develop their positions and to protect them under the protection of the secretariat. After a series of sea expeditions, Azak, the kefe shores and the Crimean Ottoman state were in the hands of the state. Russia has been intensively engaged in commercial activities with Azak and Kefe in order to meet their needs first and to reach the economic gurus later on.

Internal instability and lack of authority, which started in the Crimea with the death of Mehmet Giray, have been the steps for Russia to enter the Crimea. As a result of the northern policy of the Ottoman state, the Russians showed rapid growth, and the fact that the Ottoman state did not take this growth into consideration, even seeing the disdain of Russia as a simple structure paying tribute to the Crimean family, made Russia compete with itself.

In the 17th century, the two states faced each other. In 1678 he exhibited Ottoman reaction with the Çehrin Expedition he organized. Russia, which wanted to land in the Black Sea, was defeated by the Ottoman state. The Russians, who could not participate in the Karloofi treaty, then had to sign the Istanbul

* Kastamonu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat bölümü öğrencileri 05442666403 - 05418224451 naimeuzun1997@gmail.com; zynp-ozclk@hotmail.com

Treaty (1700). II. Russia, which knows the economic and military insufficiency of the Ottomans during the Katerina period, has made an attempt to advance to Lebanon and the Black Sea. The Ottomans and Russia had to sign the Treaty of Küçük Kaynarca. Despite the trade treaty that the Ottoman state had to sign to rein in Russia in 1782, it lost the Crimea against Russia. France had to provide trade privileges to Ottoman Russia over France's threats to France, England and other European countries through the Paris Treaty.

With the 1782 trade treaty of Russia, the French and the British supported the Ottoman state, who were disturbed by the rise of the hot seas and even economic domination in the Eastern Mediterranean. After the support of the United Kingdom with the Balta Harbor Trade Agreement with France signed the Treaty of Commerce. After these agreements, the Ottoman government's internal trade like foreign trade led to the transfer of foreigners. Following the loss of Russia in the Crimean War, there was a peace talks in Paris and the Paris Peace Treaty was signed between the Ottomans, Britain, France and Russia.

This work focuses on the Crimean Khanate and its eco-strategic position, the unacceptable wishes of Ambassador Prince Menchikov to Istanbul, and peace talks in Paris.

Keywords: Ottoman, Russia, Crimea, Eco-strategy, Trade

1. Kırım Hanlığı ve Eko-stratejik Konumu

Kıpçak Türklerinden oluşan Altınordu tatarları Kırım'a ilk kez 1239 da girmiştir. 14.yy o dönemde çıkan devlet anlaşmazlıklarından dolayı Kırım'ın yolu açılmıştır⁴³⁷. Bağımsız hale gelmeye çalışan Kırım'ın her dönemde bağımsızlık mücadelesi söz konusu olmuştur. Eko-stratejik konum, Kırım açısından bağımsız bir devlet haline gelme, ticari bölgelerin kontrol edilmesi ve korunması, işlemesi ve gelişimi anlamına gelmektedir. Bu düşünce, Kırım'ın kontrolünü sağlama mücadelesi çerçevesinde Cenovalıların bölgede kurmuş oldukları ve daha ziyade iktisadi kazanımlar elde etmeye yönelik olan kolonilerini egemenlikleri altına alması şeklinde kendini göstermiştir. Bir diğer ifade ile bu düşünce Kırım'da bağımsızlık süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu olağan süreçte Kırım, Osmanlı devleti ile ittifak kurarak Osmanlı'nın himayesi altına girecekti. 1475 de Kırım Osmanlı devletinden yardım istemiş, Osmanlı bunu fırsat bilip olumlu cevap vermişti. Böylece Osmanlı devleti açısından hem ekonomik hem stratejik planlar doğrultusunda bir adım daha atılmış oldu. Eko-stratejik öneminin farkında olunan Kefe ve kıyıda bulunan koloniler ele geçirilerek Kırım Osmanlı'nın bir parçası haline geldi. Osmanlı devleti böylelikle hem İstanbul'un güvenliğini sağlamış hem de eko-stratejik öneme sahip Kırım'ı kontrol etme imkanına kavuşmuş olacaktır.

Fatih sultan Mehmet İstanbul'u fetih edip aldıktan sonra İstanbul ve Çanakkale'nin kontrolünü sağlayıp Karadeniz'i hakimiyetine alma süreci başlatmıştır. Kırımın ehemmiyeti tamamen Karadeniz ticareti ve İstanbul'un güvenliğini sağlamasından kaynaklanıyordu. Kırım bölge olarak bir tarafı büyük Asya ticaret yollarının batıdaki son istasyonunu diğer taraftan ise doğu Avrupa'yı küçük Asya'ya ve Akdeniz havzasına bağlayan doğal limanlara sahipti. Sonraki süreçte Osmanlılar bölgeyi iktisadi açıdan geliştirmiştir. Bu çerçevede Karadeniz'in kuzeyinde üretim artmış ve Osmanlı devleti ihtiyaçlarını çok düşük maliyetle ithalat yapma imkanı kazanmıştır.

Karadeniz hakimiyeti Cenevizliler ve Venediklilerden artık Osmanlı devleti himayesi altındaydı. İstanbul ticaretin merkezi haline gelmiş nüfus 10 kat artmıştı. Bu kazanımlar Osmanlı devletinin stratejik ve iktisadi değerini kısa sürede kanıtlamış oldu.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırım hanlığı iktisadi açıdan altın değerindeydi. Eko-stratejik bakımdan Osmanlı seferleri gerekli insan ve malzeme kaynağını sağlıyordu. Daha önemlisi kuzeyde etkin bir savunma alanı oluşturarak imparatorluğun kuzey sınırlarını Ruslara ve Leh-Litvanyalılara karşı koruyordu. Ekonomik baskılardan dolayı Rusya bol bereketli topraklardan yararlanamayıp ekonomik zayıflama süreci yaşamıştır. Daha da önemlisi Rusların 3 önemli nehirlerinden 2 si Kırım limanlarında Karadeniz ile buluştuğundan Ruslar için hem ithalat hem ihracat için mal taşımak mümkün değildi. Ruslar Osmanlı ile baş edemezler ise ekonomik olarak kötüyecek hem de siyasi açıdan kötü konumlara gelecekti. Ancak 18. Yy da Ruslar Osmanlı'nın gücüne beklenmedi darbeyi vurmuştur⁴³⁸.

2. Rusya'nın Güney Siyasetine Yayılma Politikası

⁴³⁷ M.Akif Kireççi, "Kırım'ın Kısa Tarihi", SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2015, Yayın No:24, ss.12-16

⁴³⁸ M.Akif Kireççi, a.g.m., ss.12-16

Alman prensinin kızı olan II. Katerina iyi tahsil görmüş, mükemmel Fransızca biliyordu. Fransız kültürüyle yetiştirilmiş Katerina Rus çarı III. Petro'nun karısı sıfatıyla 'çariçe' olmuştu. II. Katerina'nın başa geçmesiyle yeni bir Osmanlı-Rusya dönemi başladı.

Bu süreçte Rusya'nın amacı sıcak denizlere inme politikasıyla devleti genişletip diğer yandan hem iktisadi hem siyasi konumunu büyütmektir. I. Petro zamanından itibaren Rus devleti Osmanlı devletinin zaafa uğradığını biliyorlardı. I. Petro dan sonra Osmanlı devleti iyice zayıflamış ve bunu bilen II. Katerina bundan yararlanıp Osmanlı devletini yok etme planları doğrultusunda gidiyordu. İlk hedefi “Karadeniz’e inmek” ve “Kırım Rusya'nın egemenliği altına almak” olacaktı. Daha sonra ki planlarında boğazlar ile İstanbul'u ve Doğu Akdeniz'deki ticaretten kendi payını almaktı. Nihai olarak ise Osmanlı devletine son vererek Osmanlı hakimiyeti alanlarını yan Doğu Akdeniz'in tek hakimi olmak ve kendi kontrolüne geçirmekti.

1769-1774 yılları Rusya için büyük zaferlerle doluydu Osmanlı devleti Rusya'ya karşı hazırlıksız savaşmış: Hotin, Bender, Kili gibi kaleler tahkimi ihlak edildiğinden Ruslar tarafından işgal edilmiş ve Türk kaleleri Rusların zaferi olmuştur. En önemli olan Hotin kalesinin alınmasıyla Boğdan ve Eflak yolu Ruslara açılmış oldu. Kili, Akkerman ve İbrail kaleleri de Rusya'nın eline düşmüş olup Tuna nehrine kadar inmişlerdi. Aynı zamanda Rus kıtaları Azak ve Taganrog sahalarını işgal edince II. Katerina Karadeniz'e, Kırım üzerine ve Kafkas sahillerine doğru ilerlemek imkanlarına kavuştu.

1770 in ilk yıllarında İngiltere'nin yardımıyla Rusya Akdeniz'e gelerek Ege Denizine doğru ilerleme başladı. Rusya'nın zaferleri İngiltere ye menfaat olmuş ve İngiltere bu sıralar Rusya'yı destekleme siyaseti gütmüştür. Fransız hükümeti Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemiyordu⁴³⁹. 7 Temmuz 1770 tarihinde Çeşme körfezin de Osmanlı donanmasını yaktılar⁴⁴⁰. Rusya'nın ise bu sırada Çanakkale boğazını zorlayıp İstanbul'a hücum etmesi mümkündü. Fakat Baran De Tot tarafından Çanakkale boğazı süratle tahkim edildiğinden cesaret edemedi⁴⁴¹. 1771 yılı Temmuzun da Kırım'ın Ruslar tarafından işgali idi⁴⁴². Bu gelişmeler sonrasında hem karada hem deniz de Osmanlı devleti artık Rusya ya karşı koyamayacağı anlaşılınca Ruslarla müzakerelere girişmiştir. Ruslar reddetse de tekrar Babıali'nin müzakere girişimleri neticesin de Tuna nehrinin güney kıyısındaki Küçük Kaynarca köyün de 10/12 Temmuz 1774 tarihin de meşhur “Küçük Kaynarca Muhadesi” akdedildi⁴⁴³.

Küçük Kaynarcanın en önemli maddesi 2.si olup: Kırım hanlığının bundan böyle tamamıyla müstakil olacağı Osmanlı devleti himayesinden çıkacağına aitti. Küçük Kaynarca Antlaşmasınının 11. Maddesinde Rusya ticaret serbestliği istemiş Fransa ve İngiltere'ye tanınan hakların tanınmasını istemişti. II. Katerina boğazlar meselesini çözmek için “Grek Projesini” tasarlamıştı. II. Katerina Osmanlı devletini kaldırmak ve boğazları kontrolü altına almayı planlıyordu. Amaç “Grek Hükümeti” kurmaktı. II. Katerina “Manifesto” ile Kırım'ın Rusya ya katıldığını bildirdi. 1783-1784 yıllarında Kırım tamamen Türkiye'nin elinden çıkmıştı. Ruslar ticaret yolunu kullanarak Ege Denizinde yaşayan Rumları ve Karadağlıları teşvik ediyordu. Ruslar Kafkasya tarafından tehlikeli olmaya başladılar. II. Katerina Avusturya imparatoru II. Joseph anlaşarak Osmanlı devletine son darbeyi yapmak için askeri hazırlıkları hızlandırmıştı. Eflak ve Boğdan'ı isyana teşvik etmişti. 15 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya harp ilan edince Rusya ile Türkiye arasında savaş başladı. Rusya zafer kazandı ve müslümanları katletti. Rusya hızlı bir şekilde Karadeniz'e ayak basmış oldu. Sonraki hedefi boğazlar ve İstanbul olacaktı. 17 Kasım 1796 yılında II. Katerina'nın ölümüyle Osmanlı derin bir nefes almış oldu⁴⁴⁴.

3. Kırım Harbini Başlatan Nedenler

3.1. Kutsal Yerler Meselesi

Rusya 'hasta adam' olarak adlandırdığı Osmanlıyı bozguna uğratmak, sıcak denizlere inmek ve boğazları ele geçirmek için yeni bahaneler üretmeye başladı. Rus çarı I. Nikola ortodoksluğun ve doğu Hristiyanlığın koruyucusu iddiasıyla kutsal yerler yani 'Makam-ı Mübareke'yi gündeme getirdi. Kutsal yerler olarak bilinen Hz. İsa'nın doğduğu Beytül-lahim Mağarası ve Kilisesi, Kamame Kilisesi, Kutsal Mezar Kilisesi gibi yerlerdi. Birçok mezhebin ibadet ve ayin yaptığı bu yerlerin korunması ve bakımı o dönem padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından 'Katoliklere' bırakılmıştı.

⁴³⁹ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 24-26

⁴⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss.26

⁴⁴¹ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss.26-27

⁴⁴² Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss.27 ss.

⁴⁴³ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss.27 ss.

⁴⁴⁴ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss 31-40.

Kudüs, İslam, Hristiyan ve Yahudi dinleri için kutsal sayılan bir yer olduğundan dolayı, Türklerde bu yerin sahibi konumunda görüldüğü için yıllarca mezhepler arasında çıkan sorunlarda hep ilgi odağı olarak görünmüştü. Kendisini Katolik ve Ortodoksların hamisi olarak gören Fransa ve İngiltere Osmanlının iç işlerine karışmaya çalışmıştı. Bahsi geçen yerler üzerinde her iki ülkede kendi mezheplerini öne çıkarmaya çalışıyordu. Katoliklerin mi yoksa Ortodoksların mı öncelikli olduğu konusunda 1774 küçük kaynarca antlaşmasıyla Ortodokslar, 1739 Belgrad Antlaşmasıyla Katolikler kendilerine referans olarak gösterip hak talep ediyorlardı. Kendini Ortodoksların hamisi olarak kabul eden I. Nikola ‘kutsal yerler’ sorununu bir an önce çözüme kavuşturmak için Prens Mençikof’u bir heyetle birlikte İstanbul’u gönderdi⁴⁴⁵.

3.2. Prens Mençikof’un Kabul Edilemez İstekleri Ve Sinop Baskını

I. Çar Nikola 1852 yılları sonlarına doğru Türkiye’ye karşı harp hazırlıklarının başlanılmasını istiyordu. İstanbul ve Boğazların eko-stratejik konumundan dolayı nasıl ele geçirmesi hakkında düşünürken ani bir hücum gerçekleşirse başarılı olacağı kanaatine varmıştı. I. Çar Nikola harbe başlamadan önce diğer devletlerin Osmanlı devletine karşı cephe açmasının gerekliliği fikrine sahipti. Ancak Avusturya ve Prusya’nın Rusya’nın yanında Osmanlıya karşı cephe alamayacağını düşünüyordu. İngiltere’nin de buna cesaret edemeyeceğini düşünüyordu. Devletlerle görüşmüş İstanbul’u ne Ruslar, ne İngilizler ve ne de Fransızlar ele geçiremezdi. Türkiye’nin küçük Cumhuriyetini bölünmesine asla izin vermeyeceğini belirtti.

İngiliz hükümeti Rusya ile aynı fikirde olmayıp Osmanlı devletinin dağılıp gitmesine ihtimal vermiyordu. Kamame kilisesinin tamiri ve anahtarlarının Katoliklere verilmiş ve bunu kendisine hakaret olarak gören I. Çar Nikola Türkiye hükümetini korkutmak maksadıyla bahriye nazırı Prens Mençikof’u Babıali nezdinde bazı taleplerde bulunmak üzere İstanbul’a gönderdi. Prens Mençikof’a verilen talimatnamede Katoliklere tanınan hakların geri alınıp Ortodokslara verilmesini istemişti. I. Çar Nikola Prens Mençikof’u bilerek seçmiş ve Babıali’ye kabul edilmesi mümkün olmayan isteklerde bulunmuştu.

28 Şubat 1853 de büyük bir heyetle İstanbul’a gelen Prens Mençikof kısa sürede sergilediği küstah hareketlerle sorunu çözmek için değil olası bir savaşın fitilini ateşlemek için gelmişti. Sadrazamı aşağılamak için karşısına günlük kıyafetlerle çıktı ve kendisini karşılamak için bekleyen dış işleri bakanını görmezden gelmesi bakanın istifa etmesine sebep oldu. 10 gün sonra padişahın karşısına çıkan Mençikof ‘kutsal yerler meselesiyle ilgili bir proje sundu. Özellikle şunlar isteniyordu:’ kutsal yerler meselesi bir an önce halledilsin, Ortodoks kiliseleriyle ilgili Rusya’ya sağlam ve hiç değişmeyecek bir güvence sağlansın, Kudüs’e giden Rus tebaasının maruz kaldığı kötü muameleye son verilsin⁴⁴⁶. Osmanlı devleti bu durumun barış yoluyla halledilmesi için uğraş veriyorken, Prens Mençikof hatalarıyla beraber işi harbe götürmüştü.

I. Çar Nikola askerlerine Eflak ve Boğdan’ı işgal etmek için emir vermişti. 21 Haziran 1854 de Boğdan’a girilmişti. I. Nikola’nın hesabına göre Avusturya ve Prusya karşı çıkmayacak İngiltere sessiz kalacak, Fransa ise tek başına harbe girmeye cesaret edemeyecekti ki İngiliz ve Fransız devlet adamları İstanbul’u ve Boğazlara yerleşirse, Rusya’nın neler yapabileceğini tahmin edebiliyorlardı ve Rus harbini durdurmak için harekete geçtiler. Avusturya ise savaşa girmemiş ama Çar’ın sevmeyeceği siyaseti uygulamıştı. Rusya tek başına kalmış ve karşısında Türkiye, İngiltere ve Fransa devrimini bulmuştu.

18-30 Kasım 1854 de, Rusya Sinop’a ani bir baskınla girmiş ve Türk donanmasını yakmıştı. Fransa ve İngiltere donmalarını harekete geçirip, Karadeniz’e girmişlerdi. Rus-Türk savaşına İngiltere ve Fransa da katılmış, savaş Boğdan ve Eflak’tan çıkmış Kırım’a sıçramıştı. (1854-1855) Kırım savaşı adıyla bilinen haberler çıkmıştı. Kırım’ın eko-stratejik önemi bir kere daha devletlerin siyasi ve askeri yaklaşımlarında kendini hissettirmekteydi.

4. Kırım İsyanı

Şahin Giray’ın ülkeye yaptığı faaliyetler halk tarafından hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Özellikle reformlar halk arasında gelenek ve göreneklere bağlı olanları bir hayli rahatsız etti. Bundan hoşnut olmayan beylerde halkı isyana teşvik etti. Şahin Giray’ın Kırım hanlığındaki askerleri toplayıp silahlarını alıp Rus generalinin emrine vermek istemesi bardaktaki son damlayı taşırılmıştı. Onbaşı Seyit Molla Ahmet birliğin Rusya ya teslim edileceğini duyunca yanındaki askerlerle beraber isyan çıkardı. Bin kadar kazak askerini katletmiş Bahçesaray’ı işgal ederek yeni yaptırdığı kaleyi basıp 6000 Rus askerini kılıçtan geçirmişti.

Şahin Giray kaçıp Rus Generali Porozovsk’nin yanına sığınmak zorunda kalmıştı. İsyancılar Şahin Giray’ın teslim edilmesini istediler. Şahin Giray’a yapılan isyan tüm Kırım’a sıçradı. Fakat Rus generali

⁴⁴⁵ <http://www.dunyabulteni.net/haber/292122/kirim-savasini-kudusteki-kutsal-yerler-baslatmisti>

⁴⁴⁶ <http://www.dunyabulteni.net/haber/292122/kirim-savasini-kudusteki-kutsal-yerler-baslatmisti>

Şahin Giray II. Katerinan misafiri olduğunu söyleyerek reddetti. Şahin Giray’a karşı başlayan isyan kısa sürede tüm Kırım’a yayıldı. II. Katerina Şahin Giray’ı korumak ve isyanı bastırmak üzere Rus ordusunu harekete geçirdi. Şahin Giray Rusya dan aldığı destek ile Kefeyi kuşattı ve burada bulunan Müslümanları katletti. Ocak 1778 yılında isyanlar kısmen kontrol altına alınabildi⁴⁴⁷.

5. Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması

İngiltere’nin davetiyle 31 Mayıs 1844 tarihinde İngiltere’ye varmış ve büyük bir samimiyetle karşılanmıştır. Kraliçe, lordlar, devlet adamları, donanma ve ordu erkanı Rus Çarına karşı büyük bir ihtimam gösterdiler. I. Çar Nikola bundan çok memnundu ve bu samimiyet karşısında Britanya’ya, Türkiye’ye karşı düşüncelerini açıklamaktan çekinmemişti. I. Çar Nikola’nın, Aberdeene anlattıklarını söyledi⁴⁴⁸. Çar Nikola, Lord Abeerdene şöyle hitap etmişti: ‘Türkiye ölüm yatağındadır. Biz onun hayatını muhafaza için gayret sarf edebiliriz fakat bu işte muvaffak olamayacağız o ölüme mahkumdur ve (muhakkak) ölecektir. İşte böyle bir zaman kritik olacaktır. Ben (o zaman) ordularımı harekete geçirmek mecburiyetinde kalacağımı şimdiden görüyorum. O zaman Avusturya da böyle bir şey yapacaktır. Bu hareketi yaparken ben Fransa’dan başka hiçbir devletten çekinmem. Korkarım ki, Fransa Afrika’da, Akdeniz’de ve şark’ta kendisinde çok şey isteyecektir. Her halde Ankona heyeti seferiyesini hatırlarsınız? Neden Fransa böyle bir heyeti askeriyeyi mesela Girit’e veya İzmir’e göndermesin? Yani bu suretle Rus ordusu Avusturya ordusu ne büyük bir İngiliz donanması o sahada toplanabilir. Ateşin yakınında bu kadar çok barut fıçısı olunca kıvılcımların bu barut fıçılarını tutuşturmayacaklarını kim garanti edebilir?’⁴⁴⁹.

I. Çar Nikola, I. Aberden’le görüşmekle yetinmemiş. Rus dostu olan Robert Pell ile de Türkiye’yi konuşmuştur. Pell ise I. Çar Nikola’yı destekleyip, Osmanlı devleti İngiltere’nin Mısır üzerinde gözü olduğunu anlatmak istemişti. Rusya, Türkiye’ye resmen yok olsun diye elinden gelen çabalarla uğraşlar veriyordu. I. Çar Nikola Türkiye açısından Rusya-İngiltere arasında bir antlaşma yapılmasını açıkça söylemişti. Fransa’dan çekinen Rusya, devlet idaresinin başına gelen III. Napoleon’la araları iyice açılmıştı. 1848 de Fransa da 2. Cumhuriyet ilan edildi.

Louis Napoleon 4 Aralık 1852 tarihinde kendisini III. Napolen adı ile imparator ilan etti. İngiltere ile de arası açıldı. I. Çar Nikola ‘Hasta Adam’ olarak adlandırdığı Türkiye onun için artık bir saplantı haline gelmişti. Çünkü hem eko-stratejik hem ticari bakımdan merkez olan İstanbul’u ve Boğazları ele geçirmek ve diğer devletler bakımından konumunu eko-stratejik olarak yükselteceğini biliyordu.

I. Nikola Rusya ve Avrupa’nın değil bütün dünya’nın ‘en kudretli hükümdarı’ sayılmakta ve korkulmakta idi. Geçit resmi sırasında Rus askerlerinin sert adımlarla yürümleri ve bütün hareketleri pürüzsüz yapmaları karşısında kendisini heyecandan tutamayan bir Rus kumandanı imparatora hitaben: ‘Böyle bir ordu ile Avrupa’nın canına okuruz’ (Davay, Evropu-ver buraya Avrupayı) diye haykırmaktan kendini alamamıştı. 1852 sonlarına doğru Türkiye’ye karşı harp hazırlıkları başlanılsın istiyordu. İstanbul ve Boğazların eko-stratejik konumunun farkındalığıyla beraber ele geçirmeleri hakkında düşünürken ani bir hücum gerçekleşirse başarılı olacağı düşünülüyordu. Adalar denizde ki İngiliz amirallerinin haberdar olacağını düşününce bundan vazgeçti.

I. Çar Nikola harbe başlamadan önce devletleri cephe alma konusunda indirmesi gerekiyordu. Avusturya ve Prusya’nın Rusya ya karşı cephe alamayacağını düşünüyor. İngiltere’nin de buna cesaret edemeyeceğini düşünüyordu. Devletlerle görüşmüş İstanbul’u ne Ruslar ne İngilizler ve ne de Fransızlar ele geçiremezdi. Türkiye’nin küçük Cumhuriyetinin bölünmesine asla izin vermeyeceğini belirtti. İngiliz hükümeti Rusya ile aynı fikirde olmayıp Osmanlı devletinin dağılıp gitmesine ihtimal vermiyordu⁴⁵⁰.

O sıralarda III. Napolen eski haklara dayanarak Kamame Kilisesi’nin tamiri ve anahtarlarının Katoliklere yani Fransızlara verilmesini talep ederken I. Çar Nikola bu hakkın Ortodokslara yani Rumlara ait olduğunu öne sürmüştü⁴⁵¹. Babıali III. Napolen’un isteklerini kabul edince I. Çar Nikola kendisine bunu hakaret olarak görüp Türkiye hükümetini korkutmak maksadıyla Odessa Bölgesinde seferberlik ilanı ile bazı kıtaları Türk sınırına sevkte başka, bir de kalabalık bir maiyetle bahriye nazırı Prens Mençikof’u Babıali nezdinde bazı taleplerde bulunmak üzere İstanbul’a gönderdi. Prens Mençikof’a verilen talimatnamede Katoliklere tanınan hakların geri alınıp Ortodokslara verilmeli, memalik-i Osmanlıdaki Hristiyan Ortodoksların Rusya’nın himayesi altında olduklarının tanınması ve Rusya ile Osmanlı arasında mühim

⁴⁴⁷ Serhat Kuzucu, Kırım Hanlığı Ve Osmanlı-Rus savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, ss 44-46

⁴⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss 65/66.

⁴⁴⁹ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss. 67

⁴⁵⁰ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss 65/72

⁴⁵¹ Akdes Nimet Kurat, a.g.e., ss 71/72

maddeler vardı. Babıali bunları kabul ettiği takdirde Türkiye I. Çar Nikola'nın himayesi altına girecek Osmanlı devletinin sonu gelmiş olacaktı.

I. Çar Nikola Prens Mençikof'u bilerek seçmiş Babıali'nin kabul edilmesi mümkün olmayan talepler de bulunmuştur. Prens Mençikof şubat başların da (1854) İstanbul'a geldi ve diplomatik münasebetlerde misli görülmemiş bir kalabalık ve pervasızlıkla Babıali nezdinde taleplerde bulunmaya başladı. Prens Mençikof'un gelişi ve istekleri bir harp çıkması için olduğu aşıkardı. Osmanlıda bu durumun barış yoluyla halledilmesi için uğraş veriyordu. Prens Mençikof hatalarla beraber nihayet işi harbe götürmüştü.

I. Çar Nikola askerlerinin Prut nehrini geçip Eflak ve Boğdan işgallerini emretmişti. 21 Haziran 1854 Rusya harekete geçmiş Boğdan' a girmişlerdi. I. Nikola'nın hesabına göre Avusturya ve Prusya karşı çıkmayacak İngiltere sessiz kalacak Fransa ise tek başına harbe girmeye cesaret edemeyecekti ki İngiliz ve Fransız devlet adamları İstanbul ve boğazlara yerleşirse Rusya'nın neler olabileceğini tahmin edebiliyorlardı ve Rus harbini durdurmak için harekete geçtiler. Avusturya da başkanlarda Rusya'nın üstünlük sağlamasıyla kendisine yapacağı tehdidi çok geç olmadan anlamış çara sevmeyeceği siyaset uygulamıştı. Rusya tek başına kalmış ve karşında Türkiye, İngiltere ve Fransa devrimini bulmuştu.

18/30 Kasım 1854 de Rusya Sinop'tan ani bir baskınla Türk donanmasını imhadan sonra Fransız ve İngiliz donanmaları harekete geçtiler ve Karadeniz'e girdiler. Savaşa İngiltere ve Fransa da katıldı harp Boğdan ve Eflak'tan çıkmış Kırırma nakletmişti ve 1854-1855 (Kırırma savaşı) adı ile bilinen haberler çıktı. Kırırma çıkan Ömer Paşa kumandasındaki Osmanlı-Türk kuvvetleri Rusları kayıplara uğratmış ve haberi St. Petersburg'a ulaşınca I. Çar Nikola oracıkta kahrından can vermişti.(2 Mart 1855). Rusya Eylül 1855 de tamamıyla yenilgiye uğramış barış antlaşması yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. 18/30 Mart 1856 tarihinde "Paris Barış Antlaşması" imzalanmıştı. Çok önemli olan antlaşmayla birleşerek te Osmanlı devleti 'Avrupa devleti camiasına alınmıştı. Antlaşmayla beraber Türkiye'nin bütünlüğü garanti edilmişti. Antlaşmanın en mühim maddesi "Karadeniz tarafız ilan ediliyor ve burada hiçbir devletin harp gemisi bulundurmasını müsaade ediyordu". Rusya Paris Barış Antlaşmasıyla birlikte mahrum bırakıldı⁴⁵².

SONUÇ

18.yy da Osmanlı devleti ile Rusya devleti ilişkileri hep savaş ve mücadele içerisinde geçmiştir. Toplamda 4 savaş yapılmış olup Osmanlı bunlardan sadece Prut savaşını kazanmıştı. Savaşlar sonrasında imzalanan barış antlaşmalarında Osmanlı hem siyasi hem eko-stratejik konumda kayıplar yaşadı. Ruslar ise siyasi ve eko-stratejik konumda ayrıcalıklar elde etmişti.

Ruslar için Karadeniz'in eko-stratejik konumu önem arz ediyordu. Osmanlı'nın himayesi altında olan Karadeniz'e ulaşmaya çalışan Rusya antlaşmaların sonunda Osmanlı topraklarında ticaret yapma hakkını alırken denizde bu hakka sahip olamamıştı. 1774 yılında imzalanan Kaynarca antlaşmasıyla boğazlarda ticaret yapma hakkına sahip olmuştu. Bu yüzyıl içerisinde Rus çarları ve çariçeler meydana gelen ihtilafın diplomatik görüşmeleri sonrasında Osmanlı devletinden ticari imtiyaz koparmayı başarıyorlardı. Küçük kaynarca antlaşmasından sonra Kırırma sorunu nedeniyle karşı karşıya gelen Osmanlı-Rusya ilişkilerinde Rusya eko-stratejik açıdan yeni imtiyazlar kazanıyordu. Ruslar kendisine tanınan ayrıcalıklardan memnun olmayıp Kırırma'ı işgal ederek Osmanlı'yı savaşla tetikledi. Bunun üzerine Osmanlı zor durumda kaldı ve Rusya'nın istediği diğer eko-stratejik ve siyasi ayrıcalıklarını kabul etmek zorunda kaldı. Rusya her zaman Osmanlı devletinin ve Kırırma'nın Eko-stratejik konumunun farkındaydı. Fatih Sultan Mehmet'in çalıştığı eko-stratejik konsept bu gün Ruslar tarafından yeniden kendi hedefleri doğrultusunda hayata geçirilmek istenilmektedir. Kırırma bu gün bir kere daha işgal edilmiştir. Ruslar tarafından eko-stratejik dengeler korunmaktadır.

⁴⁵² Akdes Nimet Kurat, a.g.e, ss 72/74.

KAYNAKÇA

FİDAN, Murat “1797-1800 Tarihlerinde Osmanlı-Rusya Arasında Karadeniz Üzerinden Gerçekleşen İhracat ve İthalat (87/5 Numaralı Rusya Ahkam Defterine Göre), AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 28, Sayı 45, Ankara 2009

FİDAN, Murat, XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun, 2002.

<http://www.dersimiz.com/terimler-sozlugu/Sinop-Baskini-1853-Nedir-28179.html>

<http://www.dunyabulteni.net/haber/292122/kirim-savasini-kudusteki-kutsal-yerler-baslatmisti>

KİREÇCİ, M.Akif, “Kırım’ın Kısa Tarihi”, Yayın No:24, ss.12-16

KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya: XVIII. yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011

KUZUCU, Serhat, “Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Ticari İlişkilerinin Seyri” Muahedat Mecmuası, Cilt: III, s. 229-238.

KUZUCU, Serhat, Kırım Hanlığı Ve Osmanlı-Rus savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul 2013

STALİN DÖNEMİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

*Nuray GÜNEY

Giriş

1922 yılında SSCB'nin kurulması ile 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra iki ülke arasında sürekli gelişmekte olan ve karşılıklı iyi niyete dayanan ilişkiler kurulmuştur. I. Dünya savaşında düşman olarak savaşan Türkler ile Ruslar, Türkiye'de başlayan Milli Mücadele ve Rusya'da meydana gelen Bolşevik devrimi sonucunda birbirlerine yaklaşmışlardır. 24 Ocak 1924 tarihinde Lenin'in vefat etmesi ile birlikte 1924 yılında Stalin iktidara geliyor. S.S.C.B kendisine karşı ittifaklar kurulmasından endişe ettiği için Türkiye ile süregelen dostluk görüşmelerine önem veriyordu. Bu dönemde Türkiye ise Musul Sorunu, Hatay Sorunu ve Nüfus Mübadelesi gibi çözülmesi gereken konularla uğraşıyordu. Fransız Alman yaklaşmasından korkan Stalin ise Almanya'nın doğuya doğru genişlemesinden korkmaktaydı. Bu karşılıklı sorunlar iki ülkenin birbirine daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte değişen dünya şartlarında ikili ilişkiler farklı bir boyuta taşınmıştır.

1-SSCB'yle İlişkilerin Gelişmesi

Stalin ile ilişkilerimiz 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına ve toplumsal düzenlemelerin yapıldığı döneme denk gelir. Türkiye 1923-1929 yıllarında “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” sürecinde başarılı olamayınca, 1930'larda “korumacı-devletçi sanayileşme” ye geçti. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra SSCB ile ilişkilerini geliştirdi.⁴⁵³

Türkiye yeni siyasal yapısını inşa ederken komünizm ve politize olmuş İslam dininden özenle soğuk durdu. Komünizmden uzak durma çabalarından dolayı gerçekleştirilen 1923 ve 1929 komünist tutuklamaları, SSCB'de olumsuz tepkilere neden oldu. Buna karşılık, Türkiye'nin “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi, “Dış Türklerle, hatta SSCB'deki Türklerle de ilgilenmiyorum” anlamına geldiği için ikili ilişkileri düzgün tuttu.⁴⁵⁴

1926 yılında Türk-Sovyet yakınlaşması ekonomik alanda başarılı olamamıştır. Sovyet Birliğinin, Şubat 1926'da Türkiye'den ithal edilen mallara sınırlamalar getirmesi iki ülke arasındaki ekonomik sorunları en üst noktaya çıkarmıştır. Bu sorunları gidermek amacıyla, 1927 yılında tekrar görüşmeler yapılmıştır.⁴⁵⁵

1930'lu yıllara gelindiğinde iki devlet arasında işbirliğine dayalı ilişkiler gelişmektedir. Eylül 1930'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü'nün SSCB'yi ziyareti, 3 Ekim 1930'da yayınlanan ortak bir bildiri ile sonuçlandı. Ardından, 17 Mart 1931'de, Ankara'da Büyükelçi Surits ile Tevfik Rüşdü arasında “Karadeniz ve Ona Bitişik Denizlerde Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” ile 1925 antlaşmasının beş yıllık süreyle uzatılmasına dair protokol imzalandı. Deniz kuvvetlerini düzenleyen protokol 22 Temmuz 1931'de yürürlüğe girdi. 1925 Antlaşmasını uzatma protokolüyle, 30 Ekim 1931'de onaylandı.⁴⁵⁶

Başbakan İsmet İnönü'nün 25 Nisan-10 Mayıs 1932 Moskova ziyareti ve aynı seviyede olmamakla birlikte bir yıl sonra Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. Yıl kutlamalarına katılmak amacıyla Sovyet Savunma ve Deniz Kuvvetleri Komiseri Mareşal Voroşilov'un Türkiye ziyareti ikili ziyaretlerin zirvesi kabul edilebilir.

İsmet İnönü'nün gezisi sırasında Sovyetlerden 8 milyon dolar faizsiz kredi almıştır. Alınan paranın 20 yıl içerisinde tarım ürünleriyle ödenmesi ve Türkiye'de kurulacak yeni fabrikalara Sovyetlerin teknolojik düzeyde uzman desteği vermesi öngörülmekteydi. I. Beş Yıllık Kalkınma Planını şekillendirmede Sovyet Planlama Uzmanlarının da rol aldıkları söylenmelidir.⁴⁵⁷

1933'den itibaren yürütülmeye başlanan Balkan Paktı çalışmaları, Türkiye'nin Sovyetleri bilgilendirmesine rağmen ilişkilerdeki inişi başlatan noktalardan birisidir.1934 yılında imzalanan Balkan paktı sırasında Sovyetler Birliğinin gereksiz yere çıkardığı zorluklar ve Türkiye'nin İtalya'dan çekinmesine rağmen Rusya'nın İtalya'yı desteklemesi iki ülke ilişkilerinin gittikçe açılmasına neden olmuştur.⁴⁵⁸

2- Türkiye – SSCB Arasında İşbirliği (1923-1936)

* Giresun Üniversitesi Lisans Öğrencisi (e-posta:nurayguney_5216@hotmail.com)

⁴⁵³ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I: 18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.314

⁴⁵⁴ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I: 18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.314

⁴⁵⁵ Cenk Şen, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)”

⁴⁵⁶ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I: 18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.314

⁴⁵⁷ Haydar Çakmak, “Türk Dış Politikası 1919-2008”, 1. Baskı, 2008, Ankara, Platin Kitap, s. 207-2012

⁴⁵⁸ Ömer Osman Umar, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri”

- a) 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması:17 Aralık 1925'te Dışişleri bakanları Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Çiçerin tarafından Paris'te imzalanan “Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması”dır. 26 Haziran 1926 tarihinde ise yürürlüğe girdi.
- b) 1927 Ticaret Anlaşması: SSCB ve Türkiye arasında 11 Mart 1927'de “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması” imzalandı. Bu anlaşma ile birlikte, SSCB'nin Türkiye'deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlendi. Yine Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan direkt kendi ülkelerinden geçmesini kabul ettiler. Türkiye'nin SSCB'ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirildi.
- c) 1929 Protokolü: 1925 antlaşmasının 1929 yılında imzalanan protokolle 2 yıl uzatılması ikili ilişkilerde önemli bir gelişmedir. 26 Nisan 1926 tarihinde Ankara'da yeni SSCB büyükelçiliğinin açılması sonrası iki ülke sınırının kesin olarak belirlenmesine ilişkin bir protokol imzalanır.⁴⁵⁹

3)Montreux Konferansı

Türkiye 11 Nisan 1936 tarihli notasıyla Boğazlar rejiminde değişiklik istediğini bildirdi ve ilgili devletleri toplantıya çağırdı. Değişiklikten yana olan SSCB, konferansta Boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyıdaş devletlerin ise savaş gemilerinin serbest geçişini savundu. Montreux Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936'da imzalandı.⁴⁶⁰

SSCB Ekim 1936'daki MC Genel Kurulu toplantısında Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Türkiye'den, SSCB'ye Karadeniz'den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi. Bunun karşılığında ise, SSCB'den Türkiye'nin Akdeniz'den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye'ye yardım sözü istedi. Bu yükümlülük altına girmek istemeyen SSCB, ayrıntıları Moskova'da görüşmeyi önerdi. Montreux sonrası Türk Sovyet ilişkileri de açılmaya başladı.⁴⁶¹

4) 2. Dünya Savaşı Sonrası İkili İlişkiler

II. Dünya savaşı sonrası, SSCB'nin Türkiye'ye karşı izlediği dış politika neticesinde Türkiye Batılı ülkelerle yakınlaşmaya başlamıştır. 2. Dünya savaşının yol açtığı şiddetli baskılar, tarafların geliştirdikleri dış politika tercihlerinde, etkileri uzun yıllar sürecek derin kriz ve çalkantıların oluşmasına neden olmuştur.⁴⁶² Sovyetler Birliği'nin 20 yıldır geçerli olan Türk-Sovyet Antlaşmasını feshetmesi üzerine, 4 Nisan 1945'de Dışişleri Bakanı Hasan Saka Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'e, Türk Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'nin sona erdirdiği 1925 Antlaşması'nı iki tarafın menfaatlerine uygun şekilde değiştirmeyi kabul ettiğini ve yapılacak olan teklifleri dikkatle ve iyimserlikle inceleyeceklerini bildirmiştir.⁴⁶³

17 Temmuz 1945 tarihinde gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'nda Sovyetler Türk Boğazları ile ilgili çekincelerini ortaya koymuştur. Sovyetler, Türkiye'yi ve Boğazları güneyi inne yolunda engel olarak görüyordu. Bundan dolayı da, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin, o an ki şartlara uygun olarak değiştirilmesini, Sovyetler Birliği'nin geçiş rejiminin belirlenmesinde ve güvenliğin sağlanmasında Türkiye ile aynı statüde olmasını talep ediyordu.⁴⁶⁴

SSCB'nin Türkiye'den Boğazlar 'a ilişkin istekleri nedeniyle olumlu giden ikili ilişkiler hasar görmüştür. 7 Haziran 1945 tarihinde gerçekleşen Molotov-Sarper görüşmesinde Sovyet Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin ülkesinin dostluğunu kazanmak için bedel ödemesi gerektiğini söyledi. Türkiye ilk önce Kars ve Ardahan illerini SSCB'ye geri vermeliydi. Bir de Akdeniz'den gelebilecek bir saldırı karşısında Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'nı koruyamayacağını öne süren Molotov Sovyet güçlerine Boğazlar 'da üs verilmesini istedi. Sarper, Ankara'dan aldığı talimatla, Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olan bu talepleri kesin bir şekilde reddetti.⁴⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti, egemenliğine aykırı olan bu talepler neticesinde NATO bayrağı

⁴⁵⁹ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I:

18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.315-320

⁴⁶⁰ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I:

18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.321-324

⁴⁶¹ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I:

18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları, s.321-324

⁴⁶² Haydar Çakmak, “Türk Dış Politikası 1919-2008”, 1. Baskı, 2008, Ankara, Platin Kitap, s. 302

⁴⁶³ Cenk Şen, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)”

⁴⁶⁴ Serdar Kesgin, “NATO-Rusya İlişkileri”, 2009, Giresun, KARASAM, s.69

⁴⁶⁵ Faruk Sönmezoğlu, “II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası”, İstanbul, DER yayınevi, 2006, s. 119-123

altında askeri ve siyasi olarak Batı ile ortaklığa karar vermiştir.⁴⁶⁶

Türkiye'nin NATO'ya katılımı, fazlasıyla Sovyetleri rahatsız etmiştir. Sovyetlerin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkışını sağlayan yol, artık NATO'nun kontrolindedir. Bundan dolayı da Sovyetlerin, Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurması çok uzak bir ihtimaldir.⁴⁶⁷ 1939-1949 döneminde Türkiye dış politikasını Kuvvetler dengesine dayalı politikalarla, tarafsız statü kapsamında hareket ederek savaş dışında kalmayı hedeflemiştir.⁴⁶⁸

8 Ağustos 1949'da Türkiye Avrupa Konseyi'ne kabul edilmiştir. Aka bininde 23 Eylül 1949'da SSCB'nin Atom Bombasına sahip olduğunu açıklaması Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasına neden olmuştur. Başta ABD olmak üzere tüm batı dünyası SSCB'nin sınır komşusu Türkiye'ye ve onun jeopolitiğine daha fazla önem vermeye başlamışlardır.⁴⁶⁹ Rusya'nın artık kendi kutbunu kurması ve Türkiye'nin hemen yanı başında nükleer tehdit olarak durması, Türkiye'nin bu ülkeyi “birinci derecede askeri ve siyasi tehdit olarak algılaması” na neden olmuştur.⁴⁷⁰

17 Ekim 1951 tarihinde Türkiye NATO'ya girmiştir. Türkiye'nin NATO'ya girişinden memnun olmayan Sovyetler Birliği, 3 Kasım tarihinde Büyükelçileri Lavriçev vasıtasıyla Türk Dışişlerine bir nota vermiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO'ya girmek suretiyle Türkiye'nin arazisini NATO'nun saldırgan emellerine tahsis ettiğini belirtmiştir. Verilen bu notanın içeriği gibi gizli bir tehdit de içermektedir. SSCB aynı konu üzere başka bir notayı da 30 Kasım 1951 tarihinde vererek, üstü kapalı bir şekilde tehditlerine devam etmiştir. 1952 yılının önemli gelişmesi olarak ise Türkiye'nin NATO'ya girişinin Şubat 1952 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması sonrası Sovyet basımının başlattığı Türkiye aleyhine yaptığı yayın savaşını açık bir şekilde görmek mümkündür.⁴⁷¹

Stalin'in ölümünden hemen sonra, 30 Mayıs 1953 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türk Hükümetine gönderilen mesajda, Moskova'nın Türkiye'den herhangi bir toprak ya da üs talebi olmadığı yazıyordu. Bu mesaj savaş yıllarından beri ikili sürtüşmelere neden olan Boğazlar sorununda belli bir yumuşamayı da beraberinde getirmiştir.⁴⁷²

Sonuç

Türk Sovyet İlişkilerinde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikaların önemli bir yeri vardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemin koşullarında dostane bir şekilde iyi başlayan ilişkiler, İkinci Dünya savaşının öncesi farklılaşan çıkarlar nedeniyle iki ülkeyi de farklı yönlere sürüklemiştir. İkinci Dünya savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin istekleri ikili ilişkileri uzun zaman tamir edilemeyecek bir hale sokmuştur.

II. Dünya Savaşı'nda, Sovyetler Birliği Türkiye ile ilgili taleplerini her fırsatını buldukça dile getir, savaş sonrasında ise Türkiye üzerindeki baskılarını daha da arttırmıştır. Bu baskılara rağmen Türkiye, Türk-Sovyet Dostluğunu dış politikasının temel taşı olarak görerek, anlaşmalarda Sovyet çekincesini ön planda tutmuştur. İki ilişkilerin en kötü olduğu zamanlarda dahi Türkiye komşusu olan Sovyetleri tahrik etmekten çekinmiştir.⁴⁷³

Stalin'in Türkiye'ye yönelik baskı politikasının ana amacı SSCB'ye yakın bir Türkiye düşüncesidir. Boğazlar konusu ise Sovyetlerin güvenlik kaygısıdır. Çünkü II. Dünya savaşı sonrasında ilk dönemlerinde SSCB ne Akdeniz'de ne de Karadeniz'de yeterince güçlüydü. Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgilenmesinin nedeni kendi açısından bir güvenlik sorunu olarak görmesi anlaşılabilir.⁴⁷⁴

Kaynakça

Oran, Baskın, “Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)”, Cilt I: 18. Baskı 2013, İstanbul, İletişim Yayınları

⁴⁶⁶ Haydar Çakmak, “Türk Dış Politikası 1919-2008”, 1. Baskı, 2008, Ankara, Platin Kitap, s. 303

⁴⁶⁷ Serdar Kesgin, “NATO-Rusya İlişkileri”, 2009, Giresun, KARASAM, s.70

⁴⁶⁸ Haydar Çakmak, “Türk Dış Politikası 1919-2008”, 1. Baskı, 2008, Ankara, Platin Kitap, s.302

⁴⁶⁹ Çağatay Benhür, “Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri”

⁴⁷⁰ Vefa Kurban, “ 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”

⁴⁷¹ Çağatay Benhür, “Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri”

⁴⁷² Faruk Sönmezoğlu, “II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası”, İstanbul, DER yayınevi, 2006, s. 119-123

⁴⁷³ Cenk Şen, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)”

⁴⁷⁴ Faruk Sönmezoğlu, “II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası”, İstanbul, DER yayınevi, 2006, s. 119-123

Şen, Cenk, “Stalin Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1953)”

Çakmak, Haydar, “Türk Dış Politikası 1919-2008”, 1. Baskı, 2008, Ankara, Platin Kitap

Kesgin, Serdar, “NATO-Rusya İlişkileri”, 2009, Giresun, KARASAM

Sönmezoğlu, Faruk, “II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası” , İstanbul, DER yayınevi, 2006

Benhür, Çağatay, “Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri”

Kurban, Vefa, “ 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler”

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRK SAĞINDA RUS ALGISI: NEFRETİN KADİM NESNESİ

*Milletimizin ruhunda,
şuurunda eskimeyen bir Moskof'kini
vatanımız için bir emniyet unsurudur.*
Mustafa Yazgan

Ertuğrul MEŞE*

Özet

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler, iki ülkenin sınır komşusu olması nedeniyle tarihi kökleri olan ve sürekli olarak gerilimli bir seyir izleyen tarihi, siyasi ve sosyal ilişkilerdir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndan bugüne değin, kısa aralar hariç tutulursa, bu gerilim sürekli olarak her iki toplumda bir biçimde kendisini hissettirmiştir. Rusya ile olan bu gerilimli ilişkinin hem devlet katında hem de Türkiye'deki toplum katında yaşanan hali büyük oranda benzerlik gösterir. Türkiye'de devleti yönetenler, uluslararası politik nedenlerle kısmi de olsa Rusya ile olumlu dönemlerin yaşanmasını sağlamış olsalar bile, toplumun büyük bir bölümünü oluşturan ve adına Türk Sağı diyebileceğimiz kesimler tarafından Rusya, sürekli olarak negatif bir biçimde algılanmıştır. Türk Sağını oluşturan yani milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı kesimlerin dayandıkları toplumsal ve düşünsel taban, Rusya'ya dair, içinde sürekli korku, nefret ve derin düşmanlık duyguları içeren bir eğilime sahip olmuştur. Bunda Rusya ile olan tarihi ilişkilerin acı tecrübesi ve özellikle Soğuk Savaş döneminin, çoğunluğu ABD merkezli ideolojik safları belirleyici antikomünist siyasal korkuları etkili olmuştur. Türk Sağını oluşturan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı siyasal akımlar, kendilerini milletin otantik temsilcileri ve bekçileri olarak gördükleri ve iddia ettikleri için, bu otantikliğe tehdit ve düşman olarak gördükleri Rusya'ya ve onun Soğuk Savaş dönemindeki yüzü olan komünizme de düşman olmuşlardır. Türk Sağına göre Rusya, yani Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarihi düşman olan “Moskof”tur. Moskof'a karşı olmak demek ve onun ülke içindeki temsilcileri olduklarını düşündükleri kesimlerin ve yapıların ideolojisi olan komünizmin Türkiye'de yayılması milleti, devleti ve dini parçalayacağı ve yok edeceği düşünülen kadim düşmana karşı olmaktır. Türk Sağındaki bu kadim tehlike algısı, toplumun tarihi bilinçaltından beslendiği gibi aynı zamanda, daha çok Türk Sağında, devletin ve toplumun ahvaline dair derin bir beka kaygısının yaşanması gibi endişeleri de harekete geçiren psiko-politik bir öze sahiptir. Ki Türkiye'de, devletin dışında, komünizme karşı mücadele sürecinin baş aktörleri olan Türk Sağının Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti, Hüseyin Nihal Atsız vb. aydınları, ürettikleri Rus ve Moskof algısı sayesinde hem Türkiye'deki sağ siyasal hareketi oluşturmuşlar hem de bu hareketin insan sermayesinin muhayyilesini Rus/Moskof/komünizm karşıtlığı üzerinden büyük oranda belirlemişlerdir. Bu çalışmada özellikle Soğuk Savaş döneminden itibaren Rusya'nın, Türkiye'deki sağ siyasetin belirleyicisi olan aktörler bağlamında nasıl algılandığı ve bu algıya bağlı olarak üretilen söylemler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rus Algısı, Moskof İmgesi, antikomünizm, Soğuk Savaş Dönemi, Türk Sağı.

Giriş

Geçmişte ve günümüzde yaşayan bütün devletler ve o devletlerin sakini olan bütün toplumlar, kendilerini, tarihsel deneyimlerinden süzdükleri kendilik ve ötekiler algısı ile kurgularlar. Bu algıya göre her toplumun bir ötekisi, nefret nesnesi ve düşmanı vardır. Bu durum, genel olarak sözel kültürün toplumsal yaşamın neredeyse bütün alanlarını kapsadığı ve yazılı ve düşünsel kültürün gelişimine izin verilmediği toplumlarda daha çok gözlenir. Bu tür toplumlar, geçmiş kuşaklardan eksikliği ve fazlasıyla devralınan ve gerçeği yansıtmaktan uzak olan sözel kültürel anlatıları, içine düşülen zilletlerin üzerine düşünmek yerine, yaşanan müşkülâtların faturasını kendi içindeki ve dışındaki ötekilere, düşmanlara ve en nihayetinde nefret nesnelere yansıtmakta kullanırlar. Bu tür toplumların özelliklerini büyük oranda kendinde barındıran Türkiye'de de, sözel kültüre sahip toplumlarla benzer nitelikte bir geçmiş ve içinde olunan zaman algısı olduğu ve siyasal anlamda toplumun büyük bir kesimi sağ siyasal repertuar içinde eylediği için, Türkiye'de hem içerdeki hem de dışarıdaki farklı toplumlar ve düşünceler Türk Sağı tarafından bir nefret nesnesi olarak görülmüştür. Bu noktada Türkiye ile Rusya ilişkisi de, iki ülkenin tarihsel deneyimleri ve sahip olunan kültürel ve düşünsel kalıplar tarafından biçimlendirilmiştir.

*Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi Eynesil Kamil Nalbant MYO

Bu makalede Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin, Türk Sağ ve özede de bu siyasal kimliğin oluşmasında katkısı olan aydınlar tarafından nasıl ele alındığı ve algılandığı incelenmeye çalışılacaktır. Türk Sağındaki Rus/“Moskof” algısının neredeyse nefret temelinde oluşmasında bir soğuk savaş ideoloji olan antikomünizmin, Soğuk Savaş dönemi Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile olan ilişkilerin algılanmasına nasıl etki ettiği ve bu ilişkilerin bir siyasal kimlik olan sağcılık penceresinden nasıl görüldüğü, yani sağ aydınların konu hakkında ileri sürdükleri görüşler çerçevesinde Türk Sağının Rus algısı açıklanmaya çalışılacaktır.

Bir Soğuk Savaş İdeolojisi: Antikomünizm

Antikomünizm siyasal bir ideolojidir ve kökenleri Ekim 1917 Devrimi sonrasına dayanan, komünist ve komünist olmayan sol akımlara karşı kapitalist ve muhafazakâr güçler tarafından yürütülen siyasal bir savaş enstürmanıdır. Antikomünizm özellikle 1945 sonrası, yani Soğuk Savaş’ın başlarından itibaren merkezi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere muazzam propaganda ve telkin araçları (gazeteler, kitaplar, makaleler, radyo, televizyon ve sinema filmleri vb.) yoluyla tüm dünyaya yayılmış sol karşıtı ve kapitalizm taraftarı bir ideolojidir. Antikomünist propagandanın kaynağı ABD olduğu için, bütün propaganda faaliyetleri onun öncülüğünde yürütülmüştür. Bu propagandanın yoğunluğu ve biçimleri ülkeden ülkeye ve dönemden döneme değişiklik gösterse bile özü hep aynı kalmıştır: “komünizm” devasa ve vasıflı bir şeytandır ve Sovyet liderlerinin, dünyaya empoze etmek istedikleri bir bela/musibettir.⁴⁷⁶ Antikomünist propagandaya göre komünizm Rus emperyalizminin şeytani bir uygulamasıdır. Bu yüzden antikomünizm anti-Sovyetizmi, anti-Leninizmi ve hatta anti-Marksizmi de içeren bir anlam genişliğine sahiptir. Antikomünizm, özü itibari ile ABD merkezli Batı tipi kapitalizmi koruma endişesine hizmet ettiği için, burjuvazi ve ekonomi çevrelerinden güçlü destek görmüştür. Antikomünist ideoloji sınıf savaşımını ve fikri anlamda sosyalizmi her türden fikri ve silahlı mücadeleyi, Sovyetler Birliği’ne ve bütün sosyalist sistemlere karşı kullanmayı içerdiği için, anti-Sovyetizm antikomünizmin çekirdeği ve ana içeriğidir.⁴⁷⁷ Böylesi bir içeriğe sahip olan antikomünizm Türk Sağının sahip olduğu Rus/“Moskof” imgesi ile büyük oranda örtüşür.

Antikomünizm bir ideoloji olarak, genel bir kominizm karşıtlığı temelinde buluşan anlamlara sahip olsa bile, tek bir çeşidi ve biçimi olan bir ideoloji değildir.⁴⁷⁸ Dillendirildiği kültürel ve siyasal vasatın doğasına göre inşa edilse bile, siyasal ve kültürel korkuları harekete geçiren bir tepkisellik ve saldırganlık hali bütün antikomünizmlerde ortaktır. Antikomünizmin, uygulamalı siyasal etkinlikleri, burjuva ideolojisince biçimlenen bilimsel, siyasal ve kuramsal pratikleri, özel mülkiyet ilişkilerini de içerecek biçimde kitlelerin bilincine işlemiş toplumsal önyargıları harekete geçirme özelliği vardır.⁴⁷⁹ Antikomünizmin bu özellikleri tamamlayan üç önemli evresi vardır: Anti-Marksçılık (anti-Leninizmi ve anti-Stalinizmi de içerir), Faşizmin eşitlik ve özgürlük karşıtlığı ve Soğuk Savaş dönemi antikomünizmi.⁴⁸⁰ İdeolojik tepki olan antikomünizm, toplumda siyasal ve kültürel bir histeri yaratmak için karalama, kriminalize ve dehumanize (insandışılaşdırma) etme gibi negatif içerikli tanımlamalarla insanların dini ve milli duygularını ayaklandıran şovenist, fundamental ve nobran bir dil ile konuşur.⁴⁸¹ Anavatanı olan ABD’de atikomünist ideoloji, “komünizm korkusu/isterisi” yaratmış ve kendisi ile ilişkili olan ülkeler de, ilişkilerinin derinliği oranında bu histeriden etkilenmiştir. Bu ideoloji doğrultusunda ABD’de, 1938’de *Amerika’ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi* kurulmuş ve ardından McCarthy öncülüğünde bir ‘komünist avı’ düzenlenmiştir.⁴⁸² Dünyanın birçok ülkesinde Soğuk Savaş döneminde yine aynı biçimde, ABD’nin öncülük ettiği yüzü aşan antikomünist merkez kurulmuştur.⁴⁸³ Bu antikomünist merkezlere Türk Sağının kurduğu milliyetçi teşekkülleri/akımları ve özellikle de Komünizmle Mücadele Dernekleri’ni⁴⁸⁴ de rahatlıkla ekleyebiliriz.

⁴⁷⁶Ralph Miliband and Mercal Liebman, “Reflections on Anti-communism”, *Socialist Register* 21, 1984, s.1.

⁴⁷⁷ Girgin Girginov-Vladimir Mshvenieradze, *Günümüzde Anti-Sovyetizm, Anti-Komünizm*, Çev. K. Nural, İstanbul 1978, Bilim Yay. 8-17; O. Reinhold-F. Rijkeno, *Politikası ve İdeolojisiyle Günümüzde Anti-komünizm*, Çev. Mustafa Ulu, Konuk Yay. İstanbul 1979, s.5-7.

⁴⁷⁸Ralph Miliband and Mercal Liebman (1984), a.g.m., s.17.

⁴⁷⁹ Girgin Girginov-Vladimir Mshvenieradze, a.g.e., s.61-62.

⁴⁸⁰ O. Reinhold-F. Rijkeno, a.g.e., s.7-9.

⁴⁸¹ Girgin Girginov-Vladimir Mshvenieradze, a.g.e., s.39-41.

⁴⁸² *Amerika’ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi’nin Tutanakları-İhanet Yılları*, Der. Ülkü Tamer, +1 Kitap, İstanbul 2007, s.7 vd.

⁴⁸³ O. Reinhold-F. Rijkeno, *Politikası ve İdeolojisiyle Günümüzde Anti-komünizm*, Çev. Mustafa Ulu, Konuk Yay., İstanbul 1979, s.15 ve 45. Bu merkezler ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Batı Almanya, Portekiz, İspanya, İsrail, Japonya, Avustralya, Kanada ve Latin Amerika gibi ülkelerde ve özellikle NATO Bloku içinde yer alan ülkelerden kurulmuş ve faaliyet göstermişlerdir.

⁴⁸⁴ ABD tipi antikomünizmin yerli bir versiyonu olarak Türkiye’de 1950, 1956 ve 1963’te üç defa kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri için bkz. Ertuğrul Meşe, *Komünizmle Mücadele Dernekleri: Türk Sağında Antikomünizmin İnşası*, İletişim Yay. İstanbul 2016.

Antikomünizm Soğuk Savaş dönemine kadar çok sistemli bir ideolojik hareket değildir. Soğuk Savaş döneminden itibaren ABD ve onunla yoğun ilişkisi olan ülkelerde etkisini göstermiş ve ilgili toplumlarda ve özellikle de Türkiye’de yoğun bir Rus/SSCB karşıtlığını, yani ortak bir düşman üretimi sağladığı için, komünizmle mücadele ideolojisi olan antikomünizm hem “ulusal politikaya” hem de dış politikaya dönüşmüştür.⁴⁸⁵ Yukarıda kısaca vermeye çalıştığımızı topralarsak antikomünizm, sadece komünizmle mücadele için üretilen salt “akademik bilgiler”⁴⁸⁶ yığını değil, aynı zamanda siyasi, sosyal, dini ve psikolojik süreçleri de biçimlendiren çok katmanlı bir zihniyet halidir.

Türk Sağı ve Soğuk Savaş Dönemi SSCB İle İlişkilere Dair Antikomünist Algı

Norberto Bobbio, siyasal yaşamın dikotomik bir inşası olan “sağ” ve “sol” siyasal kimlikler hakkında özetle şu bilgileri verir: Kökeni Fransız İhtilali’ne dek uzanan “sağ” ve “sol” kavramları iki yüzyıldan fazla bir süredir, düşüncenin ve siyasi eylemlerin evrenini bölen ideoloji ve hareket çelişmesini tanımlamak için kullanılan, açıkça iki karşıt terimdir. “Sağ” ve “sol” kavramları, ait olunan tarafı yüceltme ve karşı tarafı yerme fiillerine yol açacak kadar ruhları alevlendiren duygusal anlamlarla yüklüdür. Bu kavramlar siyasal dünyanın bölünmüş bir kompozisyonunu anlatma kapasitesine sahip olsalar bile mutlak kavramlar değildir; görecedirler ve ontolojik olmaktan ziyade siyasi alan içindeki yerleri ifade ederler.⁴⁸⁷ Ancak siyasal yaşamın genel ahvali bu iki kavram tarafından büyük oranda belirlenir. Konumuz açısından genel olarak sağın değerleri: aşkın değerler/özçülük, gelenek, kurulu düzenin hikmeti, farklılık ve üstünlük (elitizm) fikri yani milliyetçi, muhafazakâr ve dini değerleri ve özlemleri bünyesinde barındıran bir siyasi dizgedir.⁴⁸⁸ Sağcı muhayyilede belirli bir düzen tanrısal/ilahi nizam iddiasıyla mutlaklaştırılabilir ve bu düzenin insan tabiatının doğal sonucu olduğu iddiasıyla da meşrulaştırılabilir. Sağcılığın bu tür iddialarını muhafazakârlık, liberalizm, milliyetçilik, dindarlık, otoriterlik, militarizm, sağ liberteryenizm gibi kimi dönemlerde ortaya çıkan sağın çeşitli biçimlerinde görmek mümkündür. Bu anlamda sağcılığın bütün çeşitlerinin en belirgin ortak yönü ise kapitalizmden (düzen/nizamdan) yana olmak ve bu yönde tercihte bulunmaktır.⁴⁸⁹ Genel olarak sağcı siyasi düşünce, eşitlik fikrini sorgular, insanın potansiyeli konusunda karamsar ve kurulu düzenden yanadır. Evrenselcilik yerine milli olanı savunur ve toplumun değişmesi konusunda, değişimin kötü sonuçlar getirebileceğini düşündüğü için, ürkektir.⁴⁹⁰ Türk Sağı üzerine Tanıl Bora’nın görüşleri konumuz açısından oldukça önemlidir. Bora, Türk Sağı’nı oluşturan “milliyetçilik, muhafazakârlık, İslamcılık arasında bir içiçelik olduğunu ve bu üçünün sağ gövdenin birbiriyle uyumlu organları” olduğunu kabul eder. Türk Sağı’nı oluşturan üç ana gövde olan “milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı pozisyonlar olmaktan ziyade ‘haller’ olarak, yani fizikteki ‘maddenin halleri’ gibi: katı, gaz, sıvı...”⁴⁹¹ gibi bir mecaza başvurarak açıklar. Türk Sağının “üç halinde” ortak bir Rus algısının olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Konumuz açısından Türk Sağı içinde yer alan aydınların “sağ” ve “sağcı olmak” üzerine neler söylediklerine geçebiliriz. Sağ siyasi yelpazede, özellikle de sağın milliyetçi kanadında yer alan ve hatırı sayılır bir izler kitlesi olan soy Türkçü Nihal Atsız, “Sağcı Kimdir?” adlı yazısında, Türkiye’de sağın ne olması gerektiğini ve sağcı olmayı da sahiplenir bir biçimde çizerken şunları söyler:

“Sağ ve solun Türkiye için en doğru tarifi, milliyetçilik açısından ele alınarak yapılabilir. *Bir parti, milliyetçi olduğu nispette sağcıdır.* (...) Dincilik ve siyasi ümmetçilik, Türklüğü ikinci plana ittikleri için(...) *dinciler, siyasi ümmetçiler, hilafetçiler ‘Sağcı’ olamazlar.(...) Sağcı biziz: Türkçüler.*(...) Milliyetçi insan, eğer insansa, kendi milletinin kahramanlarına, hürriyet savaşçılarına bakar, yanar, ağlar. O zaman ‘sağcı’ olur.”⁴⁹²

Dönemin sağ siyasal partilerinde yer almış biri olan Ferruh Bozbeyleli sağı, “hayatın kendisi”⁴⁹³ olarak tanımlarken Türk Sağının, özellikle ülkücü kesimde “mümtaz ağabeylerden” biri olarak görülen Dündar Taşer, “*Sağ’ın eksikliği, gerçekliğinden ve gücündendir. Kökünün bin yıllara dayanması, dalının da bin*

⁴⁸⁵ Cangül Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yay. İstanbul 2015, s.63-64.

⁴⁸⁶ O. Reinhold-F. Rijkeno, *a.g.e.*, s.309-310.

⁴⁸⁷ Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, Çev. Zühal Yılmaz, Dost Yay. Ankara 1999, s.43-47.

⁴⁸⁸ Tanıl Bora, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.9-10.

⁴⁸⁹ Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, Edit. Ömer Laçiner, İletişim Yay. İstanbul 2008, s.451-452.

⁴⁹⁰ Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, Edit. Ömer Laçiner, İletişim Yay. İstanbul 2008, s.414.

⁴⁹¹ Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yay. İstanbul 2003, s.7-8.

⁴⁹² Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İrfan Yay. İstanbul 2003, s.56-59.

⁴⁹³ Ferruh Bozbeyleli, *Yalnız Demokrat*, (Söyleşi: İhsan Dağı-Fatih Uğur), Timaş Yay. İstanbul 2009, s.351.

*yıllar ötesine uzanacağıının da delilidir.*⁴⁹⁴ diyerek sağı ve sağcılığı kadimleştirir. Bu zihni hal sağı, toplumun iki cihandaki saadeti olarak görür. Bu yüzden *“sağcılarının, memlekette nizam ve intizamı koruyanlara destek olan manevi huzur bekçileri”*⁴⁹⁵ olarak kabul edildiğini görürüz.

Kendisini genel olarak “kadimlik” ve “bekçilik” üzerinden reaksiyoner bir biçimde tanımlayan Türk Sağı bu özelliğinden dolayı anti-entelektüel bir mayaya sahiptir.⁴⁹⁶ Bu maya öylesine tutumuştur ki, kendi kültürel hafızalarındaki anlamları zenginleştirerek ürettikleri ve dolaşımda tutulmasına bütün mesailerini harcadıkları antikomünizmin ABD emperyalizminin uzantısı olduğunu görmemişler/önemsememişler, en hafifinden es geçmişlerdir. Rus emperyalizmini kendilerine korkulacak bir nesne olarak inşa ederlerken, ABD merkezli emperyalizmi hemen hemen hiç sorun etmemişler ve hatta en isiyinden de ABD’yi “ehveni şer” ve onu eleştirmeyi “vatan hainliği” olarak görmüşlerdir. Sahiplendikleri “huzur bekçiliği”nin Rusya dışındaki başka türden bir emperyalizme hizmet ettiğini pek de sorun etmemişlerdir. Bunda kendilerinin de yaratılmasına önemli oranda mesai harcadıkları kadim korkuların ve savruldukları komplocu muhayyilelerin büyük etkisi olmuştur. Bu etki, Türk Sağındaki anti-entelektüalizmin, gerçekliği okuyamayacak denli dinç kalmasını beraberinde getirmiştir. Türk Sağında üretilen başta komünizm, Siyonizm, azınlıklar, hainler, bölünme ve parçalanma gibi değişmeyen kadim korkulara⁴⁹⁷ yaslanan antikomünizm, sadece Soğuk Savaş dönemine has bir söylem olmamış, bugüne değin etkisini sürdürmüştür.

Türkiye, II. Dünya Savaşı’ndan hem devlet hem de toplum olarak etkilenmiştir. Almanya ve İtalya faşizmlerinden özellikle düşünsel olarak etkilenen Türkiye, sahip olduğu devletçilik ilkesi gereği gerçekleşen uygulamalardan dolayı, ülke içindeki kimi çevreler tarafından SSCB ile kısmi bir akrabalık içinde algılanmıştır. Dışta SSCB’ye karşı bu algıyı kırmak için, başta ABD ekonomik ve askeri yardımlar yapmış, iç politikada ise bu yönde sosyo-politik bir değişim gözlenmiştir. Bu arada Almanya’nın içerideki kimi Türkçü ve Turancı çevrelerle olan ilişkileri ve ABD’nin SSCB karşıtı hamleleri sonucunda Sovyet Rusya-Türkiye ilişkilerinde kısmi bir dalgalanma yaşanmıştır.⁴⁹⁸ Savaş sonrasında kendini hissettiren SSCB politikaları, Türkiye’yi Batılı güçlere, yani ABD’ye yaslanmaya zorlamıştır.⁴⁹⁹ İlgili dönemde SSCB’nin “ihtilal ihraç ettiği anlayışı”, Avrupa ve ABD’de bu ülkeye karşı düşmanca bir tutumun doğmasına neden olmuştur. Bu tutumun mimarı olan ABD’de, aynı dönemde “Kızıl Korkusu”⁵⁰⁰ kendini hissettirmeye başlamış ve bu ülkenin gazetelerinde SSCB karşıtı bir kampanya yürütülmüştür. Bu dönemde Türkiye ile SSCB arasındaki 1925 tarihli Türk Sovyet Dostluk Antlaşması yenilenmemiş ve SSCB, Türkiye’nin toprak bütünlüğü ve Boğazların kontrolü konusunda tehditkâr bir siyaset izlemiştir.⁵⁰¹ Bütün bunlar kimi toplumsal katmanlarda hala aktif olan “Moskof” algısını komünizmle buluşturmuştur. Bu algıya göre “ezeli düşman

⁴⁹⁴ Ziya Nur, *Dünder Taşer’in Büyük Rüyası*, Kutluğ Yay. İstanbul 1974, s.183-184.

⁴⁹⁵ Münevver Ayaşlı, “Aşırı Sağ, Aşırı Sol”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Özel Sayı, İstanbul 1966, s.115.

⁴⁹⁶ Tanıl Bora (2012), a.g.m., s.11-17. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Günlüklerin Işığında Tanpınar’la Başbaşa*, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, Dergah Yay. İstanbul 2013, s.198-201. Türk Sağındaki bu anti-entelektüalizm için Tanpınar: “Sağla beraber değilim, çünkü sağ şarktır ve şark daima bizi yutmağa, içimizden doğru yutmağa hazırdır.(...) *Sağcı olmak çok güç hatta imkânsız. Evvela memleketimde en cahil ve budala insanlar sağcı. Yahut da aşikâr şekilde hain ve ahlaksız.*” ifadesini kullanırken Cemil Meriç de şu tanımlamaları yapar: “*Sağ adı verilen ve bedbaht topluluk, solun kusuntuları ile yaşar.(...) Kendine mahsus hiçbir fikri, daha doğrusu hiçbir fikri yoktur. Batı dili bilmez. Osmanlıca bilmez. Ebediyen vesayet altındadır. Huysuzluğu intibaksızlığından gelmektedir. Sağın cilasını kazıyın altından kıskançlık çıkar. Üzümlü tilki hikâyesi.(...) Bu sağa ancak merhamet duyulur, muhabbet değil. Korkak, pısrık, kıskanç, semboller ve sloganlara mahpus. Kendinden katıyen emin değil. Soldan yüz bulamadığı için sağ.*” Cemil Meriç, *Jurnal*, Cilt 2, İletişim Yay. İstanbul 2008, s.197-199.

⁴⁹⁷ İnci Özkan Kerestecioglu, “Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberini Çözümlemek”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.29-31.

⁴⁹⁸ Günay Göksu Özdoğan, “*Turan’dan “Bozkut” a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*”, İletişim Yay. İstanbul 2001, s.142-164; *Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, Türkiye’deki Alman Politikası (1941-1943)*, Havass Yay. İstanbul 1977. Bu kitapta yer alan belgelerde Türk makamlarının, Pan-Türkistlerin Sovyetlere karşı Almanya ile işbirliği içinde hareket etme yönünde sahip olduğu eğilimler ve Alman resmi makamların özellikle *dostları Pan-Türkist gruplara cömert olunması* (beş milyon altın Alman markı s.87) gerektiği yönündeki direktifleri, dönemin Almanya’nın Türkiye Büyük Elçisi Papen’in telgraflarından izlenebilir.

⁴⁹⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yay. İstanbul 1996, s.23.

⁵⁰⁰ Regın Schmidt, *Red Scare: FBI and the Origins of Anticommunism in the United States, 1919-1943*, MuseumTusculanumPress, Denmark 2004, e-Book. Bu çalışmanın konusu, 1919 ve 1943 yılları arasında Amerikan Federal Bürosunun kurumsal olarak siyasi faaliyetleri gözetimi altına alarak biçimlendirmesi ve denetlemesi üzerine bir incelemedir. Geleneksel ve modern Amerikan antikomünizmini içine alan bu tarihsel araştırma, özellikle Senatör Joseph McCarthy’nin 1950’lerde adına “McCarthycilik” dönemi de denilen dönemdeki siyasi hoşgörüsüzlük ve baskı biçiminde tekrarlayan saldırganlıkları açıklamayı amaçlamaktadır ve henüz dilimize çevrilmemiştir.

⁵⁰¹ Bu konuda bkz.: Fethi Tevetoğlu, “Sovyet Emperyalizmi ve İslavlık”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını, Fasikül 1*, Ayyıldız Mat. Ankara 1965, s.33-34; Günay Göksu Özdoğan (2001), s.173-177; Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)İkinci Parti*, Cilt:1, İletişim Yay. İstanbul 2010, s.111-116 ve 330-351; Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (1920-1960)*, Cilt 2, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s.229-235.

Moskof”, Rusya’nın Türkiye’ye yönelik tehdidinin maskesi olarak “büyük bir tehlikeyi/dış düşmanı” temsil etmiştir. Bu algının bir örneğini sağ siyasetin geç dönem aktörlerinden biri olan Namık Kemal Zeybek’in “*Türk toplumunda bir dönem komünizm korkusu vardı. [Bu korkunun] esası Sovyetler Birliği’nden önce de Rus mücadeleler tarihine şartlanmış olan bir toplumun ‘komünizm gelirse Türkiye Rus işgaline uğrar’ korkusuydu.*”⁵⁰² Biçimdeki ifadesinde buluruz. Yine bu algı kimi sağ aydınlar da “en son Türk-Rus harbi”⁵⁰³ olarak dillendirilmiştir.

Türk Sağında Bir Nefret İmgesi: Rus/“Moskof” ve İmaları

İnsanlar, yaşamlarını kurarken ve kurgularken genel olarak hazır buldukları, daha az bir biçimde üretimine katkı yaptıkları imgeleri kullanırlar. İmgeler bireylere, kendini kullanma ve anlam yaratma kapasitesini verirler.⁵⁰⁴ Toplumu oluşturan bireylerin kendilerine dayatılan/koydukları imgesel sınırların dışavurumunu onaylaması, insanların kendi topluluklarına ilişkin taşıdıkları bilinci ve duyarlılığı yükseltir. Toplumun kendini korumasında belki de en önemli imge “günah keçisi” imgesidir. “Günah keçisi” bir “düşman” imgesi olduğu için oluşumu, çoğunlukla ekonomik, toplumsal ve/veya siyasal güvensizlik dönemleri ile çakıştığı zaman, bireyi aktif ve şiddet yüklü bir davranış biçimine yönlendirebilir.⁵⁰⁵ Ancak düşman imgesi düşmanın kendisi değil, “düşman” hakkında külütel bilinaçaltının da desteği ile üretilen korkular bütünü olduğu için, onu üretenden ve dolaşıma sokandan daha fazlasını etkiler. Bu yüzden olası sorunların yarattığı suçu üstlenmek ve bilinçdışı korkularla sağlıklı bir biçimde yüzleşmek yerine, bir günah keçisi bulup hayatı kolaylaştırma eğilimi toplumsal bütünleşmeye ve insanları belirli siyasal saflara toplamaya hizmet eder.⁵⁰⁶ Bu yüzden Türk Sağındaki Rus ve “Moskof” imgesi bir günah keçisi arayışı ile oluşan düşman imgesidir ve Türk Sağının saflarını genişleten antikomünizmin özünü oluşturur.

Rus/“Moskof” imgesinin oluşmasında, ‘Doksan Üç Harbi’ diye de adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonuçları oldukça etkili olmuştur.⁵⁰⁷ Bu dönemde ve sonrasında yaşananlar “Türk’ün ezeli düşmanı” olan Rusya’nın, yani “Moskof”un toplumunun hafızasında olumsuz bir imgeye dönüşmesine neden olmuştur.⁵⁰⁸ Rusya ile inşa edilen bu tarihi, siyasi ve sosyal olayların sonuçları bir imge olarak edebiyat alanına da yansımıştır. “*Vatan evladına Moskof gibi rahmetmediler!*” (Namık Kemal); “*Moskof ülkesi viran olacak*” (Ziya Gökalp); “*Her Moskof’un göğsünde vahşi hırs, kin, intikam*” (Mehmet Emin Yurdakul); “*Rus’un adı her geçende/ Gözlerime kan görünür*” (H. Nihal Atsız) ve “*Sıkılan yumruğumu/ çözmeyin, çözmeyin yalvarırım/ bırakın öyle kalsın/lazım olur bakarsın/ mezarımdan çıkar da/ Moskof’u yumruklarım* (Refet Köroğlu) gibi dizelerde “Moskof” imgesi kendine çokça yer bulmuştur.⁵⁰⁹ Bir “düşman” imgesi olarak kurgulanan “Moskof” imgesi, Cumhuriyet dönemi öncesinde oluşmaya başlamış ve sürekli olarak bu yönde bir siyasallaştırma işlevi görmüştür. Bu durumun en tipik, ama aynı zamanda en sert örneğini Süleyman Nazif’in “Rus Kimdir, Moskof Nedir?” adlı yazısında bulabiliriz:

“Moskof’un barışı aldatıcı, susması kuduz, yaltaklanması hain, yardımı ihanet doludur. Ey Türk oğlu!.. Sana damarlarındaki kanı hediye edenler, kanlarının son damlalarını Moskof savaşlarında döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehitlerin ebedi bir yetimisin!.. *Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayız, bu kin, bu intikam da onların sana mübarek bir mirasıdır!* Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça bu hakkına ve bu vazifene hürmet et: *Hakkın öldürmek, vazifen, gerekirse hemen ölmektir, Türk oğlu!*”⁵¹⁰

“Moskof” imgesinin en canlı tasvirini, Türk Sağı’nın düşünsel ve eylemsel aurasını günümüzde dahi

⁵⁰² Namık Kemal Zeybek, “Sağ-Sol Yok, Milli-Gayri Milli Var”, *Vatan Millet Pragmatizm*, Röportaj: Hıdır Göktaş-Ruşen Çakır, Metis Yay. İstanbul 1991, s.182.

⁵⁰³ Muharrem Ergin, “Tarih Işığında Türk-Rus Münasebetleri”, *Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye*, Der. Nejat Muallimoğlu, Muallimoğlu Yay. İstanbul 1974, s.35.

⁵⁰⁴ Antony Paul Cohen, *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. Mehmet Küçük, Dost Yay. Ankara 1999, s.11-12.

⁵⁰⁵ Richard Kearney, *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar: Ötekiliği Yorumlamak*, Çev. Barış Özkul, Metis Yay. İstanbul 2012, s.55-56. Arno Gruen, *İhanet Uğrayan Sevgi Sahte Tanrılar*, Çev. İlknur İgan, Çitlenbik Yay. İstanbul 2007, s.35; René Girard, *Günah Keçisi*, Çev. Işık Ergüden, Kanat Yay. İstanbul 2005, s.34-35.

⁵⁰⁶ Richard Kearney (2012), a.g.e, s.55-56.

⁵⁰⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII Cilt, TTK, Ankara 2000, s. 40-67; Kemal H. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. İstanbul 2004, s. 265-280; Stanford J. – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay. İstanbul 2000, s.229-239.

⁵⁰⁸ Moskof imgesinin oluşumu ve negatif bir biçimde inşası hakkında bkz. Mehmed Arif Bey, *93 Harbi ve Başımıza Gelenler*, Akçağ Yay. Ankara 2014; Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi*, Sebil Yay. İstanbul 1970; Vehbi Vakkasoğlu, *Moskof Mücadelemiz*, Cihan Yay. İstanbul 1983; Nejdet Sançar, *Türkçülük Üzerine Makaleler*, Kamer Yay. İstanbul 1995, s.47-48; Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay. İstanbul 2014.

⁵⁰⁹ Nejdet Sançar, “Türk Edebiyatında “Moskof””, *Türk Kültürü*, Sayı 46, Yıl IV, 1966, s.67-70.

⁵¹⁰ Süleyman Nazif, *Batarya İle Ateş ve Tarihin Yılan Hikayesi*, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1978, s.15.

biçimlendiren önemli figürlerden biri olan Necip Fazıl Kısakürek “Moskof” adlı eserinde aşağıdaki gibi yapmıştır:

“Maddeler ve manalar, insanlar ve davalar arasında olduğu gibi, toplumlar ve milletler arasındaki zıtlığa, buz dağı ve yanardağ derecesinde en iyi örnek, Moskof’la Türk... Tarih böyle bir zıtlığı hiçbir milletle hiçbir toplum arasında ve hiçbir zaman ve mekânda kaydetmedi. (...) Evet, doğrudan doğruya birbirinin vücut hikmetine düşman olmaktan gelen böyle bir zıddiyet münafereci, tarihte tektir; ve sadece Türk’le Moskof’a hasır. Onun içindir ki, bütün bu incelikleri düşünmeden sezen halkımızın dilinde Moskof, sade “Moskof” değil, “Moskof Gâvuru”dur. Türk, ciğerinin ta içinden gelen bir havayla ve dişlerini gıcırdatarak “Moskof Gâvuru” derken, olanca dayanağını Müslümanlıkta bulur...”⁵¹¹

İçeriği milli ve dini korkularla doldurulan ve gelecek nesillere aktarılan “Moskof” imgesi din, devlet ve vatan gibi bir korku nesnesi olarak fetişleştirilir. Bir “mübarek miras” olarak aktarılan düşman imgesinin gelecek nesillerin felahı için önemli bir işlevi vardır. Toplumun varlığını, bugünde ve gelecekte yaşayacaklarına yönelik olarak duyulan ve üretilen bu ortak korku, “ezeli ve ebedi” düşmanın saldırdığı korkuya bağlı olarak kurgulanmasını beraberinde getirir. Öyle ki bu durumu açık ve oldukça negatif bir biçimde, aktif bir soy Türkçü olan Nejdet Sançar’ın aşağıdaki ifadelerinde bulmak mümkündür:

“Dilimizdeki “barışmaz düşman” sözü en güzel örneğini, muhakkak ki, Türk ve Moskof kelimelerinde bulmaktadır. Türk-Moskof düşmanlığı,(...) Moskof’un Türk’ü yok etme ihtirasıdır. Moskof,(...) düşman değil bir iblis, iblis değil bir ifrit... Türk milleti eğer yaşamak istiyorsa, hava kadar, su kadar, Moskof düşmanlığına muhtaçtır.”⁵¹²

Tarihi deneyimlere ilaveten Rusya’nın, II. Dünya Savaşı sırasında Boğazlardan üs istemesi ve kuzeydoğu Anadolu’dan toprak talepleri, bu ezeli düşmana duyulan kinin, yani negatif “Moskof” imgesinin tekrar dolaşıma sokulmasına ve bireyleri bu tehlikeye karşı siyasallaştırmasında oldukça işlevsel olmuştur.⁵¹³ “Moskof” imgesinin toplumda tekrar dolaşıma sokulmasında, toplumsal bütünün sosyolojik işleyişi de önemlidir. Çünkü birey, içinde bulunduğu toplumun sözcüklerini ve bu sözcüklerin anlamını hazır bulduğu için, büyük oranda ait olduğu toplumun dilini konuşur ve düşündüğü gibi düşünür.⁵¹⁴ Bu anlamda “Moskof” imgesi, muhayyel bir tasavvur olan komünizmle mücadele pratiği için, yukarıda oluşum nedenleri belirtilen bir mirastır.

“Rusya hep aynı Moskoftur”⁵¹⁵ sözü ile konu hakkındaki bilinci diri tutarak bu mirası yaşatan Ahmet Kabaklı’dır. Yine bu mirasın devir alındığını Hayrani Ilgar’ın şu ifadelerinde görmek mümkündür: “...şurası da tarihi bir gerçektir ki; Türk’ün can düşmanı MOSKOF’tur. Moskof’un bugünkü adı ise: Komünist Rusya’dır. Rusya adı bir vasıta; Türk’ün can düşmanı: KOMÜNİZM’dir.”⁵¹⁶ Türkiye’deki milliyetçiliğin ve antikomünizmin oluşmasında önemli oranda mesai harcamış olan Zeki Velidi Togan, “Türklüğün Mukadderatı Üzerine” adlı kitabında “komünizmi, Rus emperyalizminin yeni silahı” olarak görür.⁵¹⁷ Yine aynı mirası sahiplenen Kadir Mısırlıoğlu, Rusyayı ve Rusları “vahşi Moskof sürüleri” olarak kabul eder ve “Rusyada Bolşevik İhtilalinin çıkmasıyla Türkiye’ye karşı Rus emellerinde hiçbir değişiklik olmamıştır.”⁵¹⁸ diyerek, konu hakkındaki Türk Sağının algısını yeniden üretir.

“Türk’ün can düşmanı” olarak kabul edilen Rus/“Moskof” imgesi, dönemin bütün milliyetçi-mukaddesatçı çevrelerinde net bir biçimde “komünizmle” eşitlenmiştir. Birçok Türk Sağı aydınında bu eşitlemeyi görmek mümkündür. Hüseyin Nihal Atsız’ın “Komünizm, ruh ve seciye bakımından soysuzlaşmış binlerce casusu bulunan bir Moskof emperyalizmidir.” ifadesinde, Remzi Oğuz Arık’ın “Moskof’u Slavcılığın ta kendisi” olarak görmesinde ve Mehmet Ateşoğlu’nun “Büyük ve dahi halkımız, komünistliği de (MOSKOFÇULUK) kelimesi ile tarif ve izah etmektedir. Komünistlere (Moskofçular) diyor.”⁵¹⁹ tanımlamasında bu eşitlemenin örnekleri bulunur. Bu eşitleminin tarihi

⁵¹¹ Necip Fazıl Kısakürek, *Moskof*, Büyük Doğu Yay. İstanbul 2014, s.5-6.

⁵¹² Nejdet Sançar *Türk, Moskof ve Komünist*, Toprak Dergisi Yay. İstanbul 1959, s.9-11.

⁵¹³ G. Gürkan Öztan, “Ezeli Düşman” ile Hesaplaşmak: Türk Sağında “Moskof” İmgesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 121, İstanbul 2011, s.81-86.

⁵¹⁴ Karl Mannheim, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Epos Yay. İstanbul, 2002, s.27.

⁵¹⁵ Ahmet Kabaklı, *Müslüman Türkiye*, Tokar Yay. İstanbul 1970, s.268.

⁵¹⁶ Hayrani Ilgar, *Komünizm ve Tenkidi*, TKMD Genel Merkezi Yay. İzmir 1966, s. 5.

⁵¹⁷ Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Yağmur Yay. İstanbul, Tarihsiz, s.173 vd.

⁵¹⁸ Kadir Mısırlıoğlu, a.g.e., s.145 ve 287.

⁵¹⁹ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, İrfan Yay. İstanbul 2003, s.61 ve 105-106; Remzi Oğuz Arık, *Türk Gençliğine*, Hareket Yay. İstanbul 1968, s.27; Ömer Faruk Merdivenci, “Gayemiz Komünizm Başta Olmak Üzere Her Kötülükle Mücadeledir”, *Komünizmle Mücadele Birliği Dergisi*, Sayı 2, İstanbul 1952, s.5; Mehmet Ateşoğlu, “Türk Milliyetçileri Bir Federasyon Halinde Birleşmelidir”,

1900'lü yıllardan itibaren yaşanan ve toplumsal hafızada hala diri olan “varlık-yokluk” ve “ölüm-kalım” algısıdır. Bu algıyı diri tutan bir başka neden ise, Tek Parti dönemindeki sekülerlik uygulamaları ve toplumda artan sol/komünizm esintili fikirlerdir. Tarihi deneyimlerin yarattığı algıyı güçlendiren ve içinde olunan zamanın komplocu bir biçimde okunmasına neden olan sol kıpırdanışlar, bir nefret nesnesi olan Rus/“Moskof” imgesinin hem iç hem de dış düşman olarak kurgulanmasını beraberinde getirmiştir. Algılanan bu kurguyu Nejdet Sançar'ın, her harfinden nefret yükselen aşağıdaki ifadelerinde bulmak mümkündür:

“Bu korkunç ifrit, artık, eski açık ve belli düşman değildir. *Bir yandan, eski beyaz postu üzerine kızıl bir tül geçirmiş olarak ve eskisinden farklı bir yaratılmış gibi gözükme istiyor, diğer taraftan da içimize, üç yüz yıllık ülküsünün gerçekleşmesini sağlamak emeli ile bir takım mikroplar salıvermiş bulunuyor. Yani artık Moskof hem dış düşman, hem de iç düşmandır.*”⁵²⁰

“Moskof” imgesi, “insanın ulviliğini, ölümsüzlük cehdini kırıcı, tıkayıcı, boğucu ve toprağa gömücü” olarak görülen komünizmle birleşir.⁵²¹ “Komünistler, Türkiye'nin nüfusuna göre sayıca çok küçük bir topluluk da olsalar, sırtlarını dayadıkları, dış kuvvetler [Rusya] tarafından kendilerine sağlanan büyük imkânlarla, devlet ve milleti tehdit eden iç düşmanların en tehlikelisi”⁵²² olarak görüldükleri için, komünizm Türk Sağının muarız bir ideoloji olarak algılanmaktadır.⁵²³ Komünizmle mücadele sürecinde “Moskof” imgesi ve beraberinde komünizmi savunduğu düşünülenler, oldukça negatif bir biçimde, ahlak ve namus vurgusu temelinde tanımlanmışlardır. “Moskof” imgesinin çağrıştırdığı bütün “kötülükler” (ahlaksızlık, dinsizlik, sapkınlık, din, millet, bayrak, gelenek, aile, ordu, servet düşmanlığı vs.), içeride onun ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülenlere yakıştırılmıştır. Bu damgalamanın örneğini, “komünizmle mücadele mücahidi” olarak görülen Peyami Safa, “Sovyetler Birliğinin, hakikatte, ne kızıl kafir ve İslam düşmanı olduğunu anlama”nın gereğini vurgularken ortaya koyar.⁵²⁴ Yine Safa, Rus düşmanlığını cinsel imalarla da bezeyerek bir küfür halinde kullanırken şunları söyler: “*Rus kahbeliği*, bu iki kelime birbirlerini öyle bir severek çiftleşmişlerdir ki ikisini birbirinden ölüm bile ayramaz. Ve bu *hayasız çiftin* yavruladığı hileler, tuzaklar, cinayetler, katliamlar dünyanın dünkü, bugünkü ve yarınki tarihinin en silinmez lekeleri olacaktır.”⁵²⁵

Antikomünist ideoloji, komünizmi ve onu savunduğu düşünülenleri ve bu arada Rus/“Moskof” olarak gördüklerini dehumanize ederek tanımlama ve şeytanlaştırma yoluna çokça başvurur.⁵²⁶ Özellikle ürkütücü olduğu düşünülen yılan, ejderha, ahtapot, çakal, örümcek vb. hayvanlar dehumanizmin ve animalizmin işlevsel nesnelere olmaktan kurtulmuşlardır.⁵²⁷ Bunlardan en ilginç olanı, Rusların karıncalara benzetilmesidir. Tekin Erer, “Komünizm, Rusların karınca kılığına girerek bütün dünyayı işgal etme planlarının tek vasıtasıdır. (...) Bütün yurttaşlarıma sesleniyorum: Kızıl karıncalara dikkat edelim ve onları her gördüğümüz yerde ezelim.”⁵²⁸ Türk Sağındaki Rus/“Moskof” karşıtı antikomünist propaganda kapsamında üretilen söylemler semptomatik bir biçimde doğa, cinsiyet/cinsellik ve topluma ilişkin malzemeler barındırmaktadır. Rus/“Moskof” ve komünizm karşıtlığı üzerinden Türkiye’de dolaşıma sokulan antikomünist propaganda komünizm/komünist tahayyülünü doğa, toplumsal cinsiyet, cinsellik, beden ve topluma ilişkin geliştirdiği “komünizm aşiftesi” gibi metaforlar aracılığı ile kurgulamıştır.⁵²⁹ Üretilen metinlerde komünistlerin “piskopat”, “hırsız”, “fahişe” “hasta ruhlu”, “kirli ve mülevves yaratıklar” ve “cinsi sapıklar” olduğu yönünde dillendirilen nefret yüklü imalar milliyetçi-muhafazakar romantik bir tarih işçiliğinin örnekleri olarak görülebilir.⁵³⁰ Bu tarih işçiliğini Halil Soyuer'in “Kin” isimli şiirinde görülebilen aşağıdaki duygusal ve hamasi hezeyanı tamamlar: “(...) İçimdeki ateşi ben asla küllüyemem,/ Atamdan

Mücadele Dergisi, Sayı 4, İzmir 1964, s.25.

⁵²⁰Nejdet Sançar (1995), a.g.e. s.49.

⁵²¹Necip Fazıl Kısakürek, *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*, Büyük Doğu Yay. İstanbul 2007, s.103.

⁵²²Nejdet Sançar (1995), a.g.e. s.217.

⁵²³Abdülhadi Toplu, *Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler*, Kamer Yay. İstanbul 1994, s. 110-111.

⁵²⁴ Peyami Safa, *Sosyalizm, Marksizm, Komünizm*, Ötügen Yay. İstanbul 1979, s.87-89.

⁵²⁵ Peyami Safa, a.g.e., s.115.

⁵²⁶ Tanil Bora, *Cerayanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yay. İstanbul 2017, s.291 vd.

⁵²⁷ Süleyman Sürmen, “Komünizm ve Animalizm”, *Komünizm ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Fasikül 2, Ayyıldız Mat., Ankara 1965, s.135-136; Arif Nihat Asya, “Komünizm”, *Komünizmle Mücadele Dergisi*, Sayı 1, Aydın TKMD Yay. Aydın 1964, s. 1-4.

⁵²⁸ Tekin Erer, *Kızıl Tehlike*, Ak Yay. İstanbul 1966, s.12-13. Erer'in dillendirdiği bu durumu, çocukluğumdan hatırlıyorum. Bizden büyük çocuklar, kırmızı (kızıl) karıncaları “gavur karınca” olarak nitelerler ve onları öldürürlerdi.

⁵²⁹ Aylin Azman, Aslı Yazıcı Akın, “Anti-komünist Fanazile: Doğa, Toplum, Cinsellik”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İletişim Yay. İstanbul 2012, s.105-132.

⁵³⁰ Fethi Tevetöglü, *Faşist Yok Komünist Var*, Komünizmle Mücadele Derneği Yay. Ankara 1963, s.39.

miras kaldı bana bu Moskof kini./ Ömrüm yüz yıl sürse de tam yaşadım diyemem,/ Silahım patlatmazsa bir Moskofun beynini. (...) /Allahım; vücudumdan kopar ayaklarımı,/ Eğer koşmayacaksam bir Moskofun peşinden.(...) / Sal eceli Allah'ım şu anda öldür beni, / Eğer ezmiyeceksem bir Moskofun başını. /(...) Ey Türk, yine tarihe zaferlerin yazılır. / Çünkü; senin dinine yeni bir madde girdi, / Bir Moskof öldürenin sevabı bin yazılır.”⁵³¹ Bu dizeler konuya dair milliyetçi ve muhafazakar muhitin sahip olduğu bilinçaltının iyi bir özetini sunar.

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler sözkonusu olduğunda, Türk Sağının ürettiği ve dolaşımda tuttuğu bir anlatı kendini sürekli hatırlatır: “Baltacı Mehmet Paşa ve Katerina” münasebeti. Türk Sağında bu münasebet hakkında üretilen cinsel imalarla yüklü ve fantezi yönü ağır basan birbirinin tekrarı hikayeler dolaşımda tutulur. En başından belirtelim, Türk Sağı, bu konuda ikiye ayrılabilir, bir biçimde bu “münasebetin” dolaşımda kalmasını sağlamıştır. Türk Sağının konu hakkındaki muhayyilesini biçimlendiren Osman Yüksel Serdengeçti, Hüseyin Nihal Atsız ve Necdet Sançar gibi kimi aydınlar “Baltacı Mehmet Paşa-Katerina” görüşmesinin cinsel içeriği hakkında fanteziler aleminde dolaşmayı çok severken, Necip Fazıl Kısakürek, Kadir Mısırlıoğlu ve Tekin Erer gibi kimi aydınlar ise bu görüşmede, iddia edildiği gibi Katerina'nın Baltacı Mehmet Paşa'nın yatağına girmediği yönünde görüş beyan ederler. Özellikle Kısakürek, Mısırlıoğlu ve Erer bu durumun olamayacağını, çünkü Baltacı Mehmet Paşa'nın “Katerina'nın entrikalarına aldanmayacak kadar tecrübeli bir Türk paşası” olduğu kanaatini paylaşırlar.⁵³² Ancak Baltacı Mehmet Paşa'yı bir “kadının fendi altında” ezdirmeye gönlü el vermeyen Necip Fazıl Kısakürek, “Katerina kimdir?” sorusuna, “Livonya'lı köylü kızı bir piç. (...) hizmetçi (...) ilk önce Rus generallerin sonra da Deli Petro'nun metresi(...) ve Petro'nun ölümünden sonra “köylü kızı piç fahişeye ikbal kapısı açılıyor” cevabını verdikten sonra konu hakkındaki hükmünü, “Katerina'nın, taçlı fahişe denilecek kadar hafif meşrep” olduğunu söyleyerek tamamlar.⁵³³ Kısakürek'in açtığı yolu, aynı eril içeriklerle genişleten ve oldukça nobran cinsel imalarla yüklü bir tanımlamayla işleyen ise Osman Yüksel Serdengeçti'dir. Bu eril nobranlık ve patolojik algı hali Serdengeçti'nin “Moskofname/İntikam” adlı şiirinin mısralarına şu şekilde yansımıştır:

*“Dedelerimden kalma intikam var kanımda,
Geçmişini s... Bulgar'ın Moskof'un da,
Bir domuz görmüş gibi ayaklanır hislerim
Alçakların sesini dinlerken mikrofonda...
O kadar gururlanma, o kadar mağrur olma
Daha dün kölemizdin, mahvolmuşsun Purut'ta.
Yalnız şunu isterim, yalnız şunu hatırla;
Yatmıştı Katerina Baltacının koynunda...”⁵³⁴*

Türk Sağındaki anti-Rus algının oluşmasına şert mizaçlı yazıları ile katkı sunan Necdet Sançar ise Baltacı'nın “çadırının içini” hayal etmekte ayrı bir agresif haz duyarken hem derin bir nefret hem de cinsel haz imalarıyla dolu şu cümleleri kurar: “Biz, Prut hikâyesi kadar, Plevne müdafaası kadar, 93 felâketini, Başkurt destanını, Türkistan kırgınlarını da en taze, en unutulmaz hâtıralar olarak saklıyoruz. (...) *Baltacının Prut kıyısındaki büyük çadırının içi hayalimizde*”⁵³⁵ Türk Sağı, sahip olduğu antikomünizmin de etkisiyle negatif bir Rus algısına sahiptir. Bu algı içeriği itibarıyla oldukça nefret yüklü, eril ve cinsel imalarla doludur. Bunun bir örneğini Atsız'da buluruz. Atsız, “geri ve kaba İslavın en aşağılık kolu olan Moskof”, “açlar ve mahpuslar diyarı Moskofistan” gibi tanımlamalarla meşrebindeki Rus nefretini ifade ederken Türk ve Rus karşılaştırması yapmaktan da geri durmaz. “İrkımızın ve milletimizin adı olan ‘Türk’ün manası ‘kuvvet’ veya ‘medeni-türelî’, onların ‘millî adı ‘İslav’ın kendi dillerindeki anlamı ‘köle’dir. Biz Tanrı Dağlarında doğduk. Onlar Pripet bataklıklarından fırladılar.”⁵³⁶ “Türkü sevmenin Moskofa düşmalık demek olduğunu” söyleyen Atsız, işi biraz daha ileri götürür ve bilindik Türk Sağı algısındaki cinsel fantezileri dillendirir: “Kafalarının içinde, *karısını Baltacı Mehmet Paşa'ya gönderen Deli Petro'dan kalma bir aşağılık duygusu ve o duygunun doğurduğu kin; gönüllerinde İslav olmanın, yani aşağı olmanın verdiği kaba*

⁵³¹ Tanıl Bora (2017), *a.g.e.*, s.290.

⁵³² Necip Fazıl Kısakürek (2014), *a.g.e.*, s.103.; Kadir Mısırlıoğlu, *Moskof Mezalimi*, Sebil Yay. İstanbul 1970, s. 117; Tekin Erer, *a.g.e.*, s.43.

⁵³³ Necip Fazıl Kısakürek (2014), s.103.

⁵³⁴ Osman Yüksel Serdengeçti, “Akdeniz Hilalidir”, *Bütün Eserleri 2*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İstanbul 2008, s.278. Bu şiirin ikinci dizesindeki noktalı yerler, aşırı argo içerdiği için yasaklanmıştır.

⁵³⁵ Necdet Sançar(1959), *a.g.e.*, s.12-13.

⁵³⁶ Hüseyin Nihal Atsız, *Makaleler III*, İrfan Yay. İstanbul 2015, s.284-285.

ihhtiras...”⁵³⁷ Türk Sağının oluşumuna katkı yapan kişilerin konu hakkında yukarıda örnekleri verilen metinlerine genel olarak aşağılama, hakir görme ve bunu da daha çok “bel altı vurmak” biçiminde ortaya çıkan eril bir dil hakimdir.

Her ne kadar Birinci Katerina’nın Baltacı Mehmet Paşa ile olan ilişkisinde “çadır fantezisini” onaylamasa da Necip Fazıl Kısakürek, Birinci Katerina’ya gösterdiği ayrıcalığı İkinci Katerina’ya göstermez. Ona göre “hayatı ateş, ihtiras ve Türk’e kin dolu” “fikirsiz bir dişi” olan İkinci Katerina şu satırlarla tanıtılır:

“Hudutsuz bir cinsi ateş ve siyasi ihtiras içinde kavru lan, sevlilmeyi değil, doyurulmayı isteyen, dünyaya hükmetme hummasıyla kıvranan, çirkin, kadınlık cilve zarefetine yabancı, sadece ve her mevzuda emir verici, gözüpek, katil, canı, zalim, başlı başına metbu (tabi olunan) bir şahsiyet.(...) Henüz devlet elinde değilken, kendisine aşıklar tedarik ediyor ve Rus asilzadelerinden kurduğu bu aşıklar zincirinin her an bir halkasından öbür halkasında el atıp gidiyor. İleride müstakil Çariçe olunca bu aşıklar zinciri tek gecelik münasebetlere kadar genişleyecek ve bu iş için, sarayda hassa askerlerinden bir ağır deposu kurulacaktır.(...) Katerina’nın yalnız iki davası vardır: Yatağına alacağı ve bir kerelik bir nezle mendili gibi değiştireceği erkeklerin tespitiyle, tek ve sabit bir çizgi üzerinden girişeceği dünya çapında siyasi ve askeri aksiyon. (...) Onun, sırf ruh yapısını göstermek için ele aldığımız cinsi tarafı, bu siyasi ve içtimai ihtirasın (garnitür) mahiyetindeki yardımcılarından ibarettir.”⁵³⁸

Kısakürek’in tilmizi olan Kadir Mısırlıoğlu “üstadının” açtığı yoldan yürürken hem Petro’ya hem de Katerina’ya dair olumsuz ifadeler kullanır. Petro’yu “son derece içkiye ve kadına düşkün sefih bir kimse olarak” nitelerken Katerina’yı ise “Rus tarhinin çok güzel ve gayet zeki, aynı zamanda da delişmen tabiatlı metreslikten gelme kadını” olarak nitelendirir.⁵³⁹ Atsız, Sançar, Sedengeçti, Kısakürek ve Mısırlıoğlu gibi sağ aydınların zihniyetini biçimlendiren ve Rus/“Moskof” nefretini dillendirme aracı olarak, bir çariçe hakkındaki bu açıklamaları oldukça cinsiyetçi, nobran ve hakaretamiz öğler barındırmaktadır. Bu nokta antikomünist ideolojinin eril bir zihniyetten beslendiğini gösterir ve komünizmle mücadele edelim derken, ahlaki kabul alanının nasıl da daraltıldığına örnek teşkil eder. Katerina üzrinden, ama örtük bir biçimde kadınlar hakkında yapılan bu türden tanımlamaların büyük oranda Türk Sağının korku, nefret ve düşman nesnelere karşı üretilen söylemlerinde rahatlıkla kullanıldığını ve özellikle de bu kullanımın bir sakatlığı barındıran vesika olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Türk Sağının gözünde Rus/“Moskof” olan Rusya “barışmaz düşman”, “eski beyaz postu üzerine kızıl tül geçirmiş bir yaratık [Rus ayısı]”, “iblis” “korkunç ifrit”, “yaratık”, “kahbe”, “hayasız”, “köylü kızı piç fahişe”, “içki ve kadın düşkünü sefih Deli Petro”, “kızıl kafir”, “vahşi Moskof sürüleri”, “İslam ve Türklük düşmanı”, “Moskof Gâvuru” gibi bir çok olumsuz niteliği olan kadim nefret nesnesidir. Rus/“Moskof” karşıtlığı üzerine Türk Sağının üretimine büyük mesai harcadığı ve sürekli olarak dolaşımda tuttuğu bu sıfatlar sağın “milli dava”sı olduğu için “Moskof kini eskimez”⁵⁴⁰ bir miras olarak görülür. Bu miras sadece Soğuk Savaş döneminde kalmamış, aynı sağ gelenek üzerinden günümüze de tevarüs etmiştir. Bu tevarüsün bir örneğini Rusya-Türkiye arasında yaşanan uçak krizinde görebiliriz. 4 Kasım 2015 tarihinde Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri’ne ait bir savaş uçağının ülke sınırını ihlal etmesi sonucunda, uçağın Türk Hava Kuvvetleri tarafından Rus savaş uçağını düşürmesi, Soğuk Savaş sırasında bütün gerginliklere karşın çatışmaya girmekten uzak duran, Suriye Savaşı sırasında da rakip konumlarda olmalarına karşın soğukkanlılığını koruyabilen iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. İki ülke ilişkilerinde, en azından 20. yüzyılın büyük bir bölümünde egemen olan istikrar ve işbirliği dönemleri yerine, önceki yüzyıllarda oluşan kolektif hafızayı öne çıkaran Türk Sağı, diri tuttuğu tarihi “Moskof” anlatısını, güncelleyerek tekrar dolaşıma sokmuştur. Bu anlatıya paralel olarak Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi tarafından yönlendirilen basın organlarında yaşanan krize yönelik Türkiye’nin tutumu, “dik duruş”, “egemenlik haklarımızdan taviz vermeyen tutum” gibi ifadelerle tanımlanmış ve “yükselen Türkiye’nin gücününün ele güne karşı gösterildiği” ya da günün, “Kılıçarslan’ın, Yavuz’un, Selahattin’in dilini konuşma zamanı” olduğu yönünde

⁵³⁷Hüseyin Nihal Atsız, a.g.e., s.286-288.

⁵³⁸Necip Fazıl Kısakürek (2014), a.g.e., s.134-136.

⁵³⁹Kadir Mısırlıoğlu, a.g.e., s.121-122.

⁵⁴⁰Mustafa Yazgan, “Moskof Kini Eskimez!”, *Mücadele Dergisi*, Sayı 12, TKMD Genel Merkezi Yay. İzmir 1965, s.25.

bir söylem dolaşımında tutulmuştur. Ayrıca, devlet yetkilileri “bir ihlal daha olursa yeniden düşürürüz” ya da “özür dilemesi gereken tarafın Rusya” olduğu yönünde açıklamalar yapmışlardır.⁵⁴¹ Türkiye ile Rusya arasındaki uçak krizi sonrasında Türk Sağının Rusya’ya dair muhayyilesine referans veren *Derin Tarih* dergisi, “Deli Petro’dan Putin’e Moskof Mezalimi” adlı bir sayı yayınlamıştır. Adı geçen derginin ilgili sayısındaki makaleler genel olarak akademik adabı korusa da, Mehmet Çelik’in kaleme aldığı “Rusya’nın Ortadoğu Hayalleri” adlı makale Türk Sağındaki Rus/“Moskof” imgesini mutedil bir biçimde dillendirmiştir.⁵⁴² Hem hükümete yakın gazelerin hem de *Derin Tarih* dergisinin, Türk Sağının bilinçaltını büyük oranda belirleyen ve kendini nefret söylemi üzerinden kuran Rus algısını harekete geçirme amacını taşıdığını ve bunun için hiç de zorluk çekmediğini söylemek mümkündür. Bu algı, Rusya’nın Türkiye ile olan ilişkilerinde sağın dini ve milli duyarlılığını heroik bir biçimde yükselttiğini ve kadim Çarlık/Rusluk/Moskofluk nefretinin içerikçe zenginleşmiş ve güncellenmiş bir versiyonu üzerinden sürekli olarak üretildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yay.
- Alman Dış İşleri Dairesi Belgeleri, *Türkiye’deki Alman Politikası (1941-1943)*, Havass Yay. İstanbul 1977.
- Amerika’ya Karşı Eylemleri Araştırma Komitesi’nin Tutanakları-İhanet Yılları, Der. Ülkü Tamer, +1 Kitap, İstanbul 2007.
- Arık, Remzi Oğuz (1968), *Türk Gençliğine*, İstanbul, Hareket Yay.
- Arif Bey, Mehmed (2014), *93 Harbi ve Başımıza Gelenler*, Ankara, Akçağ Yay.
- Asya, Arif Nihat (1964), “Komünizm”, *Komünizmle Mücadele Dergisi*, Sayı 1, Aydın, Aydın TKMD Yay.
- Ateşoğlu, Mehmet (1964), “Türk Milliyetçileri Bir Federasyon Halinde Birleşmelidir”, *Mücadele Dergisi*, Sayı 4. İzmir.
- Atsız, Hüseyin Nihal (2003), *Türk Ülküsü*, İstanbul, İrfan Yay.
- (2015), *Makaleler III*, İstanbul, İrfan Yay.
- Ayaşlı, Münevver (1966), “Aşırı Sağ, Aşırı Sol”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Özel Sayı, İstanbul.
- Azman, Aylin-Aşlı Yazıcı Akın (2012), “Anti-komünist Fanazile: Doğa, Toplum, Cinsellik”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yay.
- Bobbio, Norberto (1999), *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, Çev. Zühal Yılmaz, Ankara, Dost Yay.
- Bora, Tanıl (20039), *Türk Sağının Üç Hali*, İstanbul, Birikim Yay.
- (2012), “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yay.
- (2017), *Cerayanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul, İletişim Yay.
- Bozbeyleli, Ferruh (2009), *Yalnız Demokrat*, (Söyleşi: İhsan Dağı-Fatih Uğur), İstanbul, Timaş Yay.
- Cohen, Antony Paul (1999), *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. Mehmet Küçük, Ankara, Dost Yay.
- Çelik, Mehmet (2016), “Rusya’nın Ortadoğu Hayalleri”, *Derin Tarih*, Sayı 46.
- Demirel, Tanel (20089), “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, Edit. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yay.
- Erer, Tekin (1966), *Kızıl Tehlike*, İstanbul, Ak Yay.
- Ergin, Muharrem (1974), “Tarih Işığında Türk-Rus Münasebetleri”, *Sovyet Emperyalizmi Balkanlar ve Türkiye*, Der. Nejat Muallimoğlu, İstanbul, Muallimoğlu Yay.
- Girard, René (2005), *Günah Keçisi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Kanat Yay.
- Girginov, Girgin-Vladimir Mshvenieradze (1978), *Günümüzde Anti-Sovyetizm, Anti-Komünizm*, Çev. K. Nural, İstanbul Bilim Yay.
- Gruen, Arno (2007), *İhanet Uğrayan Sevgi Sahte Tanrılar*, Çev. İlknur İgan, İstanbul, Çitlenbik Yay.
- Ilgar, Hayrani (1966), *Komünizm ve Tenkidi*, İzmir, TKMD Genel Merkezi Yay.
- Kabaklı, Ahmet (1970), *Müslüman Türkiye*, İstanbul, Toker Yay.
- Kahraman, Hasan Bülent (2010), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (1920-1960)*, Cilt 2, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Karal, Enver Ziya (2000), *Osmanlı Tarihi*, VIII Cilt, Ankara, TTK.
- Karpat, Kemal H. (2004), *İslam’ın Siyasallaşması*, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Kearney, Richard (2012), *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar: Ötekiliği Yorumlamak*, Çev. Barış Özkul, İstanbul, Metis Yay.
- Kerestecioğlu, İnci Özkan (2012), “Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberini Çözümlemek”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, Der. İnci Ö. Ketencioğlu-G. Gürkan Öztan, İstanbul, İletişim Yay.
- Kısakürek, Necip Fazıl (2007), *Sosyalizm, Komünizm ve İnsanlık*, İstanbul, Büyük Doğu Yay.
- (2014), *Moskof*, İstanbul, Büyük Doğu Yay.
- Koçak, Cemil (2010), *Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İkinci Parti*, Cilt:1, İstanbul, İletişim Yay.
- Mannheim, Karl (2002), *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, İstanbul, Epos Yay.
- Merdivenci, Ömer Faruk (1952), “Gayemiz Komünizm Başta Olmak Üzere Her Kötülükle Mücadeledir”, İstanbul, *Komünizmle Mücadele Birliği Dergisi*, Sayı 2.
- Meriç, Cemil (2008), *Jurnal*, Cilt 2, İstanbul, İletişim Yay.
- Meşe, Ertuğrul (2016), *Komünizmle Mücadele Dernekleri: Türk Sağında Antikomünizmin İnşası*, İstanbul, İletişim Yay.
- Mısırlıoğlu, Kadir (1970), *Moskof Mezalimi*, İstanbul, Sebil Yay.
- Miliband, Ralph-Mercal Liebman (1984), Reflections on Anti-communism, *Socialist Register* 21.

⁵⁴¹ Gencer Özcan, Enver Balta, Burç Beşgül, “Giriş”, *Kuşku İle Komşuluk, Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, Der. Gencer Özcan, Enver Balta, Burç Beşgül, İletişim Yay. İstanbul 2017, s.11-13.

⁵⁴² Mehmet Çelik, “Rusya’nın Ortadoğu Hayalleri”, *Derin Tarih*, Sayı 46, Ocak 2016, s.72-75.

- Nazif, Süleyman (1978), *Batarya İle Ateş ve Tarihin Yılan Hikayesi*, İstanbul, Kervan Kitapçılık.
- Nur, Ziya (1974), *Dündar Taşer'in Büyük Rüyası*, İstanbul, Kutluğ Yay.
- Örnek, Cangül (2015), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, İstanbul, Can Yay.
- Özcan, Gencer -Enver Balta, Burç Beşgül (2017), “Giriş”, *Kuşku İle Komşuluk, Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler*, Der. Gencer Özcan, Enver Balta, Burç Beşgül, İstanbul, İletişim Yay.
- Özdoğan, Günay Göksu (20012), “Turan”dan “Bozkut”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), İstanbul, İletişim Yay.
- Öztan, G. Gürkan (2011), ““Ezeli Düşman” ile Hesaplaşmak: Türk Sağında “Moskof” İmgesi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 121.
- Reinhold O.-F. Rijkeno (1979), *Politikası ve İdeolojisiyle Günümüzde Anti-komünizm*, Çev. Mustafa Ulu, İstanbul, Konuk Yay.
- Safa, Peyami (1979), *Sosyalizm, Marksizm, Komünizm*, İstanbul, Ötüken Yay.
- Sançar, Nejdet (1959), *Türk, Moskof ve Komünist*, İstanbul, Toprak Dergisi Yay.
- (1966), “Türk Edebiyatında “Moskof””, *Türk Kültürü*, Sayı 46, Yıl IV.
- (1995), *Türkçülük Üzerine Makaleler*, İstanbul, Kamer Yay.
- Schmidt, Regin (2004), *Red Scare: FBI and the Origins of Anticommunism in the United States, 1919-1943*, Denmark, Museum Tusulanum Press, e-book.
- Serdengeçti, Osman Yüksel (2008), “Akdeniz Hilalindir”, *Bütün Eserleri 2*, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
- Shaw, Stanford J.-Ezel Kural (2000), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt 2, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, E Yay.
- Sürmen, Süleyman (1965), “Komünizm ve Animalizm”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Fasikül 2, Ankara, Ayyıldız Mat.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2013), *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa*, Haz. İnci Enginün-Zeynep Kerman, İstanbul, Dergah Yay.
- Taşkın, Yüksel (2008), “Türkiye’de Sağcılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Cilt 9, Edit. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yay.
- Tevetoğlu, Fethi (1963), *Faşist Yok Komünist Var*, Ankara, Komünizmle Mücadele Derneği Yay.
- (1965), “Sovyet Emperyalizmi ve İslavlık”, *Komünizme ve Komünistlere Karşı Türk Basını*, Fasikül 1, Ankara, Ayyıldız Matb.
- Togan, Zeki Velidi (Tarihsiz), *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, Yağmur Yay.
- Toplu, Abdulhadi (1994), *Türk Milliyetçiliği ve Karşı İdeolojiler*, İstanbul, Kamer Yay.
- Vakkasoğlu, Vehbi (1983), *Moskof Mücadelemiz*, İstanbul, Cihan Yay.
- Yazgan, Mustafa (1965), “Moskof Kini Eskimez!”, *Mücadele Dergisi*, Sayı 12, İzmir, TKMD Genel Merkezi Yay.
- Zeybek, Namık Kemal (1991), “Sağ-Sol Yok, Milli-Gayri Milli Var”, *Vatan Millet Pragmatizm*, Röportaj: Hıdır Gökteş-Ruşen Çakır, İstanbul, Metis Yay.

EKİM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI TÜRK RUS İLİŞKİLERİNE DAİR YAKOV KEFELİ VE DİMİTRİ SALİKAŞVİLİ’NİN ANILARI ÜZERİNE

Erdoğan ALTINKAYNAK*

General Dr. Yakov Kefeli, Kırım Karay Türklerindedir. Çarlık dönemi Rus Ordusunda Tabip olarak görev yapmış, pek çok savaşa girmiş, Ekim ihtilali ile birlikte Odesa’da kurulan Cumhuriyette bakanlık görevi üstlenmiş, İhtilalcilerin Odesa’yı almalarıyla buradan ayrılarak önce İstanbul’a ve oradan da Fransa’ya geçmiştir. 1916 – 1917 yılları arasında subay olarak Gürcistan (Batum) üzerinden Kuzey Doğu Anadolu’ya gelişi, Kars’tan sonra Trabzon’da da işgal ordularının belediye başkanlığını yürütüşünü anılarında anlatmaktadır. Amiral Kolçak ile de hem bir tanışıklığı ve hem de etnik köken bağı vardır.

Yakov Kefeli’nin Kırım ve Fransa’daki akrabalarından elde ettiğimiz anılarını bir kitap halinde TTK’da yayınlamıştık.

Kefeli bu anılarını, tuttuğu günlüklerden değil de, savaş sonrası yerleştiği Fransa’da, yaklaşık otuz sene sonra kendisine atılan bir iftiraya cevap olarak kaleme almıştır. Anılar Kars, Trabzon, Batum ve Odesa ile İstanbul’u kapsamaktadır.

Kefeli anılarında Batum’a gelişi, Batum’dan Tiflis’e otomobil ile ulaşımını, Tiflis’te gençlerin Osmanlı’nın Ruslara yenilişini kutlamalarını, oradan, Büyük ihtimal Çıldır üzerinden Kars’a gelişi, İnzibat subayı – Kars polis müdürü, bölge ve kale komutanlarıyla karşılaşmasını, bölge tıp müfettişi ile tanışması ve kendisine verilen belediye başkanlığı görevini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Daha sonra kendisine verilen görevi gereği şehirde belediye işlerine geçmektedir. Anılarına göre, şehir ve kalenin su şebekesi, yeni suyunun açılması, çöplerin toplatılması, şehir kıyısındaki bataklığın kurutulması, yolların bazalt ile döşenmesi, kaldırımların düzenlenmesi ve ağaçlandırılması, sivil halkın aşılınması ve sıhhiye hizmetlerini anlatmaktadır. Bu duruma göre Ruslar Kars ve çevresini terk etmemek üzere imar etmektedir.

Batum’dan Tiflis’e gelişi esnasında rastlamış olduğu ilginç mekânlar, coğrafi unsurlar ve tabii güzellikler ile bazı madenlerden de bahsetmektedir. Anlattıklarına göre o yıllarda Çoruh nehri üzerinde taşmacılık ta yapılmaktadır.

Kars Kalesine giden yol üzerindeki taş köprü’nün Romalılar tarafından yapıldığını, ancak harç içine çocukların kanı karıştırıldığını anlatırken kendisinin bölge efsanelerinden etkilendiğini görmekteyiz.

Anılar içinde zaman zaman ordu içindeki çekişmelerden de bahsedilmektedir. Özellikle Rus-Kazakların kabalığı, vahşiliği ve kendi komutanlarından başka kimseye itaat etmedikleri de anlatılmaktadır.

Kars’ta bulunduğu süre içinde Ani şehrine at arabası üstünde ailecek gittiklerini, yolun çok bozuk ve güvenlik açısından çok tehlikeli olduğunu, kendilerini orada kalan ve ailesi ile birlikte yaşayan bir papazın karşıladığını, Ani şehrinde onlardan başka kimsenin yaşamadığını, orda kaldıkları sürede bit ve pirelerle sabaha kadar mücadele ettiklerini de bu anılardan öğrenmekteyiz.

Kars’taki görevinden sonra Trabzon’a Belediye başkanı olarak General Şvarts tarafından çağırılmıştır. Gemi yolculuğunda büyük Türkologlardan İlminskiy Kefeli ve ailesinin şerefine kadeh kaldırarak onları onurlandırmıştır. Şehir yönetiminde Türkler ile Rumlardan oluşan temsilcilerin birbirleriyle anlaşamadıkları, sürekli kavga ve gerginliğin hâkim olduğundan bahsedilmektedir. Belediye işleri son derece yetersiz ve plansızdır. Türkler, Kefeli’nin hanımının Türkçe konuşmasından dolayı, onların Türk olduklarına kanaat getirmekte ve oldukça saygılı davranmaktadırlar.

Rus askeri yönetimi siviller üzerinde ayrımcılık yapmamaya çalışsa da o zamanlar Trabzon metropoliti Hrizanf’a karşı daha nazik ve kollayıcı davranmaktadır. Hem yerli Rumlardan ve hem de Ruslar Ortodoks oldukları için bu tolerans gösterilmiş olabilir veya Moskova’dan böyle bir politik uygulama emredilmiş olabilir.

Tıpkı Kars’taki gibi Trabzon’da da imar faaliyetlerine girişilmiştir. Şehirde yapılması gerekenler Genel Vali’ye sunulmuş ve onay almıştır. Şehri bir baştan bir başa denize paralel olarak bir cadde açılması işlemleri başlatılmış ve yolun bittiği gün Kefeli’nin Trabzon günleri de sona ermiştir. Büyük ihtimal bu cadde “Maraş Caddesi” olmalıdır. Şehrin imarına General Şvart kendi bütçesinden oldukça yüklü bir para da ayırtmıştır. Yıkılmış, atıl vaziyette, virane hale gelmiş evler ortadan kaldırılmış, şehir temizliğine itina gösterilmiştir. Yıkılan evler, sahipsiz kalmışların dışında, şehir yönetimince istimlak edilmiş ve ücretleri ödenmiştir.

Anılarında Kefeli, bir eve yerleşimiyle ilgili çok hazin bir hikâyeye de anlatmaktadır. General Şvarts Kefeli’ye ev ziyaretinde bulunacaktır ve fakat bir türlü yerleşecek ev bulunamaz. Derken kendisine bir ev teklif edilir. Bu ev yerleşime müsaittir ancak yerleştikleri evin parkesinde bir leke vardır ve bu leke ne

yapılsa çıkmamaktadır. Anlattığına göre, Türk ordusunda görevli Alman asıllı bir subayı, bir Ermeni kızı sever ve bu evde birlikte yaşamaya başlarlar. Komşuları bir Ermeni kız ile bir Türk subayın birlikteliklerini tuhaf karşılamaktadır. Ruslar Trabzon’a girdiklerinde bunu gururuna yediremeyen subay tabancasını alnına dayayarak intihar eder. Kız sevdiği erkeğin kanlar içindeki cesedine sarılıp öpmeye başlar. Bu ayrılığa dayanamayacağını anlayan kız, aynı tabancayla kendini vurur. Evdeki leke bu iki aşğın kanlarının lekesidir.

Şehir ahalisinden pek çoğu Rus işgaline karşı evlerini terk edip göçmüşlerdir. Binalar boş, gelir getiren bahçeler, tütünlük ve zeytinlikler sahipsizdir. Şimdiki Akçaabat’ın adı o zamanlar “Bolathane” olup haddehaneler bulunmaktadır. Ayrıca burada, yabancı firmalar, reji idaresi ve tüccarlar tarafından işletilen ve geliri yaklaşık olarak o zamanki para ile kırk milyon rubleyi bulan tütün depoları vardır. Zeytinlik ve cevizlikler gibi bunlar kiraya verilerek akar elde edilir. Ruslar geri çekilirken askerler bu tütün depolarını soyar, yanlarına alıp götürmek ister. Ancak, yükleri fazla olduğu için, Arnavut tütününden sonra dünyada aranana ikinci kalite olan bu tütünleri yolda izde terk ederek giderler.

Şehirde Türk çocuklar için okul, fakirlere yardım bürosu, sıhhi bakım için hastane yapılmıştır.

Şehirde Rus kültürüne uygun olarak balolar ve çeşitli eğlenceler düzenlenmektedir. Bu arada Rusya da içten içe karışıklıklar baş göstermektedir.

Ruslar, ellerine geçirdikleri yeni yerlerle ilgili olarak eserler vermesi, şiir, hikaye, roman, beste, tablo yazmaları / yapmaları maksadıyla edebiyat ve sanatkarları bu yerlere göndermektedirler. Bu nedenle Trabzon’a Şair Potamkin’in de yolu düşer. Kefeli ve eşi Potamkin’i evlerinde misafir ederler. Potamkin aile için bir şiir yazar.

O yıllarda Karadeniz donanma komutanı Amiral Kolçak’tır. Amiral Kolçak bir Kırım Karay Türkü’dür. Bu nedenle Kefeli ile bir soy ve mezhep bağı da vardır. Kefeli Trabzon’da iken Kolçak sadece bir kere gelmiş ancak acele geri dönmesi gerektiği için aralarında görüşme olmamıştır. Bir başka gelen kişi ise Guçkov’dur. Guçkov Odesa hükümetinin başkanı olacak ve Kefeli’yi de sağlık bakanı olarak burada göreve getirecektir.

Odesa Hükümetinin Bolşeviklerle savaşa hazırlanmasında sağlık bakanlığının hazırlıkları, kendilerine müttefik olarak Yunanlıların, Fransızların etkisiz ve yetersiz desteği hatta hiç destek vermeyişleri, bazı çevrelerce çar ilan edilen Amiral Kolçak’a heyet gönderilmesi ve Amiral Kolçak’ın nasıl bir ihanete kurban gittiği, Odesa Hükümetinin Bolşevikler tarafından yıkılması neticesinde Odesa’daki karmaşa, insanların, özellikle varlıklıların ve yöneticilerin şehri terk etmek üzere gemilere doluşması, kendileri de Bolşevik taraftarı oldukları için gemideki çalışanların düşmanca tavırları yer almaktadır. Burjuva kısmı her zaman kendisini korur. Sermaye çok zor biriktirilen ama çok kolay kaybedilen bir metadır. Odesa’dan hareket eden gemiler İstanbul’a gelecektir. Gemidekilerin ellerinde yüklü miktarda banknot vardır. Bankerler, gemideki herkesin parasını toplar. Kendilerinin de sandıklar dolusu banknotları vardır ve bunları İstanbul’da değişime vereceklerdir. Ne yazık ki, Yahudi bankerler kadar kurnaz olamayan bu insanlar bankerlere güvenir. Onlar da İstanbul’a iner inmez önce kendi paralarını değiştirirler sonra da diğerlerinin paralarını değişime verirler. Böylelikle bankerlerin paraları yüksek değerden ama gemideki diğerlerin paraları çok düşük değerden değiştirilmiş olur.

Kefeli’nin Batum, Kars, Trabzon, Odesa macerasından sonra sıra işgal altındaki İstanbul macerasındadır. Burada bir hastane kurarlar ve buradaki Ruslarla birlikte sağlık sektöründe faaliyet gösterirler. Daha sonra da buradan Fransa’ya geçip, ömrünün sonuna kadar burada yaşar.

Anılarda İstanbul’un Ruslar tarafından işgal edilemeyişi hususunda da bir tenkit yer almaktadır. General Şvarts’ın hazırlamış olduğu plan, çeşitli entrikalar ve kıskançlıklar nedeniyle uygulamaya konulamamış ve çıkartma ile ilgili hazırlanan dört plan uygulanamamış ve çıkartma başarısız olmuştur.

Dimitri Şalikaşvili 27 Aralık 1920 – 20 Mart 1920 Tarihleri arasında Anadolu Hükümeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkileri yürütmek üzere görevlendirilen Gürcistan heyetinde görevli üyedir. Heyetin Ankara yolculuğu ve Ankara günlerini içeren anıları, bizim redaktörlüğümüzde Prof. Dr. Roin Kavrelişvili tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır.

Dimitri Şalikaşvili’nin hayatı ilginçlikler ve tezatlarla doludur. Ankara Hükümeti ile başlayan siyasal hayatı, Almanya – Polonya savaşında Polonya taraftarı, Almanya – Rusya savaşında Almanya taraftarı, Rusya’nın Polonya’yı işgal etmesinden sonra da Amerika hayatı başlıyor. Yetiştirdiği iki oğlu da, Amerikan ordusu ve Savunma bakanlığında çok önemli noktalara gelmiştir.

Türkiye, Ankara yolculuğu Tiflis’ten Batum’a tren yolculuğu, Batum’dan Trabzon’a gemi yolculuğu, Trabzon’da Vali tarafından konuk edilme ve Rusya’nın Trabzon konsolosuyla karşılaşma, (Rus konsolosun çok utangaç birisi olduğu bildiriliyor) Sonra sırasıyla ve yine gemiyle, Giresun, Ordu ve son

durak olarak Samsun'a çıkışları, Samsun'da Ankara'ya otomobil ile hareketi ve nihayet Amasya – Tokat – Sivas – Kayseri – Ulukışla'ya otomobil ile, Ulukışla'dan Konya – Akşehir ve Eskişehir - Ankara'da trenle olmaları akıcı bir üslupla anlatılmaktadır. Bu yolculuğun tamamı 35 gün sürmüştür.

Sağlık hizmetleri hakkında da bir küçük not düşmek gerekir. O zamana kadar sağlık hizmetleri Fransızlar tarafından yürütülürken, Amerikalı ve Bolşeviklerin bu hizmeti ellerine geçirmeye çalıştıkları anlatılmaktadır.

Bazı yerlerde “Birleşik Kafkasya” ideolojisi güden bir Gürcü aktivisti olmasından dolayı romantik davranmış ve bunu da kendisi itiraf etmiştir. Mesela bir yerde “Ermeni zulmünden kaçarak Batum ve Acara'ya sığınan” Müslümanlardan bahsederken diğer yanda Türklerin Ermenilere karşı jenosit uyguladığı dile getirilmektedir. Atatürk'ün silah arkadaşlarından ve muhafız alayı komutanı Osman Ağa, Oğuz soyunun Çepni boyundan olmasına rağmen, Şalikaşvili onu Gürcüce ve Lazca bilmeyen bir Laz diye anlatmaktadır. Bu ve buna benzer durumların sebebi Kral David ve Kraliçe Tamara dönemine duyulan özlemlerle de açıklanabilir.

Anılarından hareketle o dönemlerde Anadolu'nun ortasında Bolşevik propagandası yapılmaktaydı ve yakaladıkları bir Bolşevik'i jandarmaya teslim etmişlerdi. İtalyanların Anadolu'nun paylaşılmasında haksızlığa uğradığını ileri sürerek Ankara hükümeti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışması, Fransızların Suriye ve Irak'ta yaptığı zulümlerden bahsederken, Amerikalı ve Bolşeviklerin daha ılımlı ve kendilerine yer arayan bir yaklaşımda oldukları belirtilmektedir.

Anıların önemi, o dönemlerde, Kafkasya ve Gürcistan'daki siyasal mücadeleler, Rus – Gürcü – Azerbaycanlı ve Türk görüşmeleri ve birbirlerine bakışları; Gürcü Hükümetinin bugünkü Gürcü topraklarında Türklerle Rusları karşı karşıya getirme çabaları; Oltu – Ardahan – Batum – Ahıska – Ahılkelek – Artvin gibi alanların paylaşılması gibi konularda verdiği bilgilerdir. Bir diğer konu ise Atatürk'ün Kafkasya politikası ve Kafkasya'ya bakış açısı da oldukça ilginçtir. Sözlerimi Atatürk'ün Kafkasya ve Gürcistan politikası ile ilgili sarf ettiği sözlerle tamamlamak istiyorum.

“Bizleri Gürcistan'a sadece sempatiniz değil, ortak amaçlarımız da bağlıyor. Batıda güçlü düşmanlarımız var, bize güçlü Doğu lazım. Özellikle güçlü Kafkasya ve Kafkasya'da da en önemli millet Gürcüler ve güçlü Gürcistan'dır. Ayrıca Türkiye ve Gürcistan, Kafkasya'nın diğer ülkelerini bağımsızlığa kavuşturacakları için beraber çalışacaklardır.” “Gürcistan'da iktidar partisi Sosyal – Demokrat Partidir. Programı ve çalışmaları TBMM programına benziyor ve bu da yakınlaşmamızı sağlayabilir.” “Şu anki görüşmelerde bütün ufak tefek şeyleri konuşamayız. Bütün bakanlarım, Gürcistan'a ait düşüncelerime katılıyor ve anlaşabileceğimizden eminim.”

Kaynaklar:

Dimitri Şalikaşvili'nin Türkiye Günlüğü, Hazırlayan Roin Kavrelişvili, KTU, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü yayınları, Trabzon 2013.

Yakov Kefeli, Anılar (1916 – 1919) Hazırlayan Erdoğan Altınkaynak, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ABDÜLGAFUR TUTAYSALGIR'IN GÜNLÜĞÜ İŞİĞİNDA KIRIM YALTA'DAN KONYA EREĞLİSİ'NE GÖÇLER-I

Mustafa ORAL*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan, Kafkas ve Kıpçak ellerinden çekilmesi ile birlikte buralarda oturan evlâd-ı fatihan vatanlarını terk ederek Osmanlı ile birlikte Anadolu vilâyetlerine yerleşmeye başlamıştır. Muhacirler için yeni köyler kurulduğu gibi yeni tipte haneler de inşa edilmiştir. İşte bu yeni yerleşim yerlerinde yeni üretim biçimleri oluştuğu gibi iktisadî ve toplumsal ilişkiler de değişmeye başlamıştır. Bu göçmenler Anadolu vilayetinin yeniden Türkleşmesi, Türkiye halkının türdeşleşmesi durumunu beraberinde getirmiş, Türkçülük düşüncesinin yeniden doğuşuna ve dinamik bir karakter kazanmasına da zemin hazırlamıştır. Anadolu'ya yapılan göçler arasında Kırım'dan yapılmış olanların özel bir yeri vardır. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile kaybedilen Kırım'da Çarlık rejiminin tatbik ettiği sindirme ve yıldırma politikası nedeniyle Anadolu kentlerine birçok göçler yapılmıştır. Bunlar arasında 18 Nisan 1903'te Kırım'ın Yalta kazasının Avcı köyünden hareketle 14 Haziran 1903'te Konya'nın Ereğli kazasının Ayrancı Derbent (Osmaniye) köyüne varan göçmen kafilesinin özel yeri vardır. Bu göçün hikâyesini göçmen kafilesi içinden Abdülgafur Tutaysalgır'ın seyahat günlüğü ve tarihî notları ışığında ortaya koymaya çalışıyoruz.

Anahtar Kelimeler

Kırım, Konya, Göçmen, Yalta, Osmanlı, Rus, Ayrancı Derbendi (Osmaniye)

Abstract

After the withdrawal of the Ottoman Empire from the Balkans, the Caucasus, and the Kipchak lands Evladı Fatihan living in these territories left their homelands and began to settle in Anatolian cities. New villages set up for the immigrants as well as houses in new types. In these new settlements, new production types emerged and economic and social relations also began to change. These emigrants brought along the Turkification of Anatolian cities, and provided the homogenization of the people of Turkey, which contributed the rebirth of the idea of Turkism in a dynamic pattern. Immigration from Crimea has a special importance in immigrations to Anatolia. Crimea was lost with the Treaty of Küçük Kaynarca in 1774. After the lost of Crimea Tsarist regime applied suppression and the intimidation policies which caused the massive immigration to Anatolian cities. Among these immigrations, emigrant group which moved from Avcı village of Yalta on April 18, 1903 and arrived the village of Ayrancı Derbent of Ereğli district of Konya on June 14, 1903 has a special place. We are trying to put forward the account of this migration according to travel logs and notes of immigrant Abdülgafur Tutaysalgır.

Key Words

Crimea, Konya, Immigration, Yalta, Ottoman, Russian, Ayrancı Derbendi/Osmaniye

Çarlık hükümetlerinin Kırım Türkleri üzerinde yaptıkları zulümler, ardı arkası kesilmeden birkaç yüzyıl devam etmiştir. Yapılan barış anlaşmaları birkaç yıl geçmeden bozulmuş, köyler basılmış, masum halk katledilmiştir. Bunlardan biri de 1185 hicri (1771 miladi) senesinde ansızın yapılan bir baskındır. Bu taarruzda köyleri yıkılan, malları yağma edilen masum halk vahşiyane bir surette öldürülmüştür. Taman, Yüzkuyu, Özüsuyu bölgelerinden kaçıp kurtulabilen Türkler ve Nogay aşiretleri Kırım içlerine doğru göç etmişlerdir. III. Selim Giray Han vazifesi başında iken Taman, Yüzkuyu taraflarında yapılan görülmedik zulüm karşısında aciz kalmış, halkının hoşnutsuzluğu ile karşılaşmış, bunu anlayınca vazifesini bırakıp İstanbul'a kaçmıştır. Kendi halkının cesaretini artırarak mukavemet etmesi lazım gelirken bu ani kaçışı yerinde bulmayan halk, Selim Giray'ın aleyhinde, Sahip Giray'ın lehinde ittifak ederek Temmuz-Ağustos

* Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (must.oral@hotmail.com)

1771’de Sahip Giray’ı vekâleten han tayin ettirmiştir.

Sahip Giray’ın hanlığı Ruslarla yapılan 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasından sonra asaleten de tasdik edilmiştir. Osmanlı ile yaptığı anlaşmalar yoluyla Kırım Hanlığının istiklâline parmağını sokan Rus Çarlığı, Şahin Giray’ın han seçilmesi için mühim gayret sarf etmiştir. Hükümet akranının bazıları ve halk arasında şüphe uyandıran bu tazyik üzerine 1777 yılında bazı âmirlerin serbestliği ileri sürülerek Şahin Giray’ın hanlığı ilan ettirilmiştir. Osmanlı Padişahı, çoğunlukla yapılmayan bu ilanı mecburiyet altında kabul ederek Şahin Giray’ın hanlığını tasdik etmiştir. Birkaç yıl içinde yaptığı işlerde halkın menfaatine uygun hareketi görülmemiş olmalı ki 1781 yılında halk, Şahin Giray’ın aleyhine ittifakla kıyam ederek azlini, hatta idamını istemiştir. Şahin Giray bir suikasta maruz kalacağından korkarak Kırım’dan kaçmak zorunda kalmıştır. Taraftarlarının çıkardığı kargaşalıktan istifade eden Rus Çarı ise 1783 yılında Kırım yarımadasını tamamen işgali altına almıştır. Küçük bir varlığın ana yurttan ayrılmasına sebep olan bu olay yüzünden Şahin Giray, 1787 yazında Osmanlı yönetimi tarafından yakalanmış, Rodos adasına götürülüp idam edilmiştir.

Taman, Yüzkuyu, Özüsuyu, Kılburun bölgelerinde yaşayan yüz binlerce Türk unsuru mallarını bırakarak Mangıt bölgesinde bulunan hemşerilerinin kucağına atılmış ve istirahat dalmış bulunuyordu. Bir müddet sonra Çarlığın vahşi sürüleri bu bölgeyi de işgalleri altına almaya başlamıştır. Henüz yerleşmemiş, yorgunluk ve yaraları kapanmamış olan muhacir Türk unsuru, Rusların ilerleyişini duyunca tekrar Gözleve’ye doğru hareket etmiştir. Bir müddet yol alınca önlerine kara içine uzanan Denizkulağı çıkmıştır. Bu körfezi geçecek köprü, sal vesaire vasita yoktur, dolaşmak lazımdır. İstikamet değiştirilerek giderken önleri Rus süvarilerince kesilince halk mahsur kalmıştır, ne yapacaklarını şaşırılmışlardır. Çarlık askerlerinin teslim olmaları için yaptığı çağrılara kulak asmamışlar ve sonucunda ölümle yüz yüze gelmişlerdir.

Kurtulmak ümidi kesilen halk ölümü tercih etmiştir. Bunun içinse Rusların eline geçmeleri mümkün olan küçük çocukları geceleyin denize atmak ve diğer kadın ve erkeklerle birlikte savaşılarak tek bir kişi kalmayınca kadar ölmek için yemin ederler. Gece yarısı olunca erkekler uyuyan yavruları alıp deniz kenarına gelirler. Tekbir alırken her erkek başkasının çocuğunu alıp denize fırlatır. Bu suretle Rusların eline geçmesi muhtemel çocuklar telef edilir. Görülmemiş, işitilmemiş bu acı felaketin tesiriyle şuuru bozulan halk süratle düşmana saldırır. Tekbir alarak savaşılar. Tek bir kişi kalmadan hepsi şehit olmuştur. Rusların yaptığı bu bin bir çeşit vahşilikleri gözleriyle görmüş olan analar ve babalar bir daha böyle vahşilikle karşılaşmamak için canları kadar sevdikleri küçük yavrularını feda ederek kendileri ile birlikte ölmesini tercih ederler. Bu vaka Rus vahşetinin ölçütü olarak görülebilir.

Göçlerin diğer bir acıklısı 1782-1783 yıllarında olanıdır ki, çepeçevre çevrili Kırım’dan anayurda iltica etmek için vesait bulamayıp şehir ve köylerdeki yüz binlerce Türk aç ve çıplak kalmış, bir kısmı göçebilmişse de büyük bir kısmı da yollarda telef olmuştur. 1796 yılında sayısı belli olmayan kümeli bir muhaceret daha olmuştur. Fransızların Moskova’yı istila girişiminden bir yıl sonra (1813) Türklerin Fransızlara yaptığı yardımların acısını çıkartmak için Kırım Türklerine türlü cezalar tatbik edildiği gibi birçoğu soğuk bölgelere sürülmüştür. Sürgüne gönderilenler hakkında sonradan bilgi edinilememiştir. Savaş yerinden uzakta bulunan halk karın tokluğuna ve bedava çalıştırılmıştır. Halka yapılan zulüm tahammülün üstündedir.

1857-1859 yılları zarfında on binlerce insan Rumeli ve Anadolu’ya iltica etmiştir. Hâsılı Kırımdaki Türk unsuru kendisine yapılan gayriinsanî muameleden bıkararak yurdundan uzaklaşmayı tercih etmiştir. Bu suretle Kırım’dan Türklük mütemediyen eksilmiştir. Boşalan güzel köylere Türk unsuru olmayan insanlar yerleştirilmiştir. Bunlardan birkaçının adları şunlardır: Yalta, Akyar, Kefe, Or, Kerç, Kızıyar, Akmescit, Alus, Sudak, Maçsala, Mangüç, Beyazsala, Zamruk, Kamışili, Pazarcık. Daha büyük ve küçük şehirlerle adını hatırlayamadığımız birçok köyler.

1293 Rus Harbi sıralarında ve sonra elleri bağlanmış, gözleri kapatılarak köle haline getirilmiş Kırım Türklerine insanlık dışı hareketlerle Ruslarca ağır cezalar tatbik ediliyordu. Daha sonra cezalar araya konan vasıtalarla yapılmıştır. Çarlık tarafından imtiyazlı olarak, kendilerine halkı ile birlikte birer köy verilen Pomaççıklar köylüye musallat edilmiştir. Bunların aldığı *onlama* bir iken ikiye, üçe çıkarılmıştır. Köylü beş gün ücretsiz çalışırken, zamanla on beş güne çıkarılmıştır.

Köylünün kod adından kalma tasarruf hakları kaldırılmıştır. Köylünün kendi yaptığı evleri Pomaççıklara verilmiştir. Köylünün evcil hayvanları meralarda ücretsiz gezdirilemezdi. Çarlık tarafından bir unvan verilerek tanınmış, Dihovnilerden başka müftü, hatip, imam seçilemez, cahilde olsa bu meslekleri ancak Dihovniler yapmaya başlamıştır. Çarlık yönetimi bu cahil ve yobazlar vasıtası ile cezalar tatbik

ettirirlerdi.

Türk köylüsünün toprağı alınmış ve kendi toprağında evsiz durumdadır. Hayvanları meralarda ücretle gezdirilirdi. Kaldıracağı ürün onlamaya tabi tutulur, itiraz edenler hapsedilir veyahut köyden çıkarılır veyahut işçi durumuna sokulurdu.

Yurtlarına derin ve kuvvetli bağlarla bağlı olan Kırım Türkleri bu acı felaketli vakalardan bıkmış usanmış ve bu sebepten ötürü yurdunu bırakarak göç etmişlerdir.

Çar II. Nikola 14 Haziran 1894 miladi yılında çarlığını işgal etmişti. Bu olay dolayısıyla şehirlerde ve kasabalarda şenlikler yapılıyor, suçlular ve sürgünler, affedilerek zindanlardan çıkarılıyordu. Tahta çıkıştan yalnızca Rus ve taraftarları istifade ettiriliyor, Türk unsuru bu aftan faydalandırılmıyordu. Bu yenilik yüzünden Türk unsuruna yalnız ceza tatbik edilmedi, kısa bir müddet sessizce vakit geçirebildi. Bu durumdan yeni hükümdarın halkı müsavat üzere idare edeceği kanaati oluşmaya başladı. Fakat bu sükûnet de uzun sürmedi. Çar Nikola da baba ve dedelerinin Türk unsuruna tatbik ede geldikleri zulümleri bir misli daha arttırarak tatbik başlamıştır.

II. Nikola 1896 yılında karısıyla birlikte tabedilmiş renkli fotoğraflarını Arapça yazılarla süsleterek camilerin, mescitlerin mihrapları üstüne Türk okullarının duvarlarının münasip yerlerine sayı ile asılması için özel emirler göndermiştir. Bu yazı şöyledir: *Ray ile teslih raiyeti ve bil adli temlükül beriye. Binevi ferahil alemil mülkül adi.* Türkçesi şöyledir: *Rayile, fikrile raiyesini islah, adaleti ile beraber memleketinde asayışı temin eder.* Bu yazısıyla utanmadan, sıkılmadan fikir ve rayile rayasını korur. Adaleti ile asayışı temin eder, şeklinde kendisini medh etmiş oluyor. Hani o adalet ve asayiş.

İslamiyet'te şahıslara ait put ve resimlerin, İslam mabetlerinde ve bilhassa mihrapların üstünde, namaz kılanların tam karşısında asılmaları, İslam dininin men ettiği şeylerden olduğu durumu çarın muhakkak malumudur. Böyle olduğu halde bu tarzda hareket edilmesi, sonra Kâfirun suresinin Kuran-ı Kerim'den silinerek yeniden Kur'an-ı Kerim tap edilmesi hakkındaki teşebbüsler, Türk-İslâm unsurunu isyana teşvik eder mahiyettedir? Böyle bir şey çıktığı takdirde derhal imhaları cihetine gidileceği muhakkaktır; ancak halk bunlara tahammül etti, sesini çıkarmadı.

İmtiyaz mucibince Türkler askere alınmayacaktı. Bilahare sebebi anlaşılmayan bir sebeple bu anlaşma bozuldu. *Gvardiye* namı altında küçük zabıt olmak şartıyla tekrar bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın hükümlerine bir müddet riayet edildi. Sonra Türkler askerliğini Kırım dâhilinde yapacaktı; bilahare bu da bozuldu. Alınan Türk askerleri Rusya dâhilinde uzaklarda bulunan alaylara sevk edilerek her bölüğe ikişer, nihayet üçer *soldat* verilerek askerlik tamamlattırıldı. Domuz etinden pişirilmiş yemekler Ruslarla birlikte Türklere de verildi. Yemeyenler de uzak yerlere sürüldü.

Medrese kitaplarından başka, Türk dili ile yazılmış dil, tarih, edebiyat ve felsefeye ait bilumum kitaplar, bilhassa Türkiye'de basılmış olanları yasak edilmiştir. Bunları getirip satan kişiler çeşitli cezalara, özellikle ağır cezalara çarptırılmışlardır.

Hutbelerde II. Nikola'nın adının zikredilmesi, Rus İmparatorluğu için cami ve medreselerde dualar okunması için emirler verildi. Türk fesi giyenler cezalandırıldı.

Yalta Döğüşü (Buntu), bu işte dahi derin bir mana vardır. Ticaretle Yalta'da bulunan, kendi fakirliklerinden geçim işlerini düşünemeyen Türk Lazlarla Kırımlılar, Rus işçilerine saldırdıkları, Rus işçilerinin birçoklarını telef ettikleri, bu hususta Kırımlıların Türklerle birleşerek ani bir baskın yaparak tehdit ettikleri ileri sürüldü.

Bunun neticesi olarak binlerce masum Kırım'ın Türk unsuru muhtelif yerlere sürülerek telef edildi. Sivastopol'den gelen deniz kuvvetleri aracılığıyla yapılmadık cefa kalmadı. Neticede bu kavganın Rus işçileri tarafından tertiplendiği anlaşıldı.

Eşit muamele görmeyen Türklere ayrıca dinsel ve geleneksel adetlerine müdahale etmek suretiyle zulmediliyor, binde bir olsa da Rus kızıyla evlenmiş Türklere derhal dininin değiştirilmesi ihtar ediliyor, inat edenler hapsediliyor ve yazmakla tükenmeyecek hadiseler çıkarılıyordu. Hâsılı Kırım Türkleri daimî bir işkence yeis ve heyecan içinde bulunuyordu. Göçlere sebep olan nedenler bunlardı.

Son göçler 1901 yılından başlayıp yıllarca devam eden bu göçlerde Kerç, Or, Karasu, Sudak, Aluşta, Yalta, Akyar, Daydar, Bahçesaray, Akmesit, Gözleve, Çongar, Mangıt, Tahran gibi bölgelerden sayısı belli

olmayan göçmen Anavatan olarak gördükleri Türkiye’ye iltica etmiştir. Umumi göçlere sebep olan vakaların öğrenebildiğimiz az bir kısmını aşağıya derc ettik. Abdülgafur Tutaysalgır’ın kaleme aldığı şahsî notlara istinaden bahsedeceğiz. Özel kısmı bir köye inhisar etmektedir.

Yalta kazasına bağlı bulunan Avcıköy altmış evli bir Türk köyüdür. Yalta’ya 50, Bahçesaray’a 15 kilometrededir. Kaçısuyu vadisinde, dağlık bir mıntıka içindedir. Fındıklık, armutluk, kızılıklık, meşelik ormanları meşhurdur. Tütün, çeşitli hububat, meyve ve sebzeler yetişir. Meyve bahçeleri ve meyvesi ile tanınır. Tanınmış Türkçü muharrir Gaspıralı İsmail Avcıköy’de doğmuş, ilk tahsilini de bu köyde yapmıştır. Yüksek bir aileye mensuptur ve de daima Türklerin hukukunu müdafaa etmiştir.

Gazete, dinî kitaplar, Türkçe eserler meydana getirerek halkı aydınlatmak için daima mücadelede etmiştir. Bunun için birçok ilkokullar meydana getirmiş, öğrenciler için yazdığı kitapları faydalanmaları ve Türkçülük şuuru için sunmuştur.

Yıllardır Kırım’ın Türk halkı dilekçelerle pasaport verilmesi için müracaatta bulunuyor, ancak müspet veya menfî bir cevap alamıyordu. En son Akmescit’ten yüz kişilik bir grup, Nikola’ya pasaport verilmesi için telgrafla başvurdular. Bu telgrafa cevap verilmiştir. Aynı zamanda gazetelerde, afişlerle şöyle bir yazı görülür: “Türkiye’ye gitmek için pasaport alanların satılığa çıkarılan taşınır veya taşınmaz malları bir kimse tarafından satın alınmaz.” Bir nevi tehdit mahiyetindeki bu emir halkı müteessir etmiyor. Göç hazırlıkları başlıyor. Avcıköy’den Osmanoğlu Celil, Yunusoğlu İsmail, İlabibullah Mustafaoğlu Murtaza, Hacı Âlioğlu Seyit Bekir, Emir Hüseyin oğlu İsmail (Kermencik) (Nafi ve Osman Kovuski) adlarındaki kişiler pasaportlarını alıyorlar.

Evvelce satılmış, paraları alınmış eşyalar hakkında bir şey zuhur etmedi. 1 Nisan 1903 tarihinde satışa çıkarılan inek, öküz, at, koyun gibi canlı mallar el altından gizlice satıldı. Taşınmaz mallar için müşteri çıkmıyor, çünkü halk korkuyor. Bunlar sonradan satılıp gönderilmek üzere, bunlar da yakınlarına emanet bırakılıyor.

18 Nisan 1903 çarşamba halkın değerli eşyaları cami meydanına satılığa çıkarıldı, ancak bir alıcı bulunamadı. Bunlar tekrar evlere götürülerek bırakıldı. Nakli mümkün ve mecburî olanlar balya yapılarak arabalara yüklendi. Artık köylü ile ilişki kesilmiş, misafir durumda göçmen olmuştur. Köylüler yemek hazırlama telaşında.

19 Nisan 1903 perşembe sabahleyin köylüler tarafından kazanlarla çeşitli yemekler ve hazırlanmıştı. Civar köylerde göçmenleri uğurlamak için gelen binlerce köylü hazırlanmış, veda yemeği yenilecek bahçeyi doldurmuştu. Mevlit okunduktan sonra düğün edildi ve yemekler yenildi. Gaspıralı İsmail Bey’in doğduğu köyünden ayrılanların önünde okunmak üzere ve Abdülgafur Tutaysalgır ile gönderdiği mektubu da okunmuştur. Gaspıralı’nın 5 Nisan 1903 tarihli tarihî mektubu şöyledir:

Sevgili köylülerim, bu adanın (Kırım) her karış toprağı kanımızla yoğruldu. Hakiki sahibi biziz. Orman halini alan binlerce mezarlıklarımızda ecdat(ımız) yatıyor. Kahraman ecdadımız bu yurdun çevresini kalanlarla çevirerek camilerle süslemişlerdir. Biz sağ iken mukaddesatımıza kirli ellerle leke sürülemez. Fakat çoğunluğumuzu kaybettiğimiz gün en büyük tehlike ile karşılaşırız. Bir tekerleğı kırılan araba iş görebilir mi? Bizim için bir eksik, büyük bir boşluktur. Sizin göçmeniz de böyledir. Bir hakikati söylemekten kaçınmayacağım. Bizim refahımızdan sevinç, kederimizden hüznün duyan büyüklerimizin himayelerine şügnmak üzere ayrılıyorsunuz. Kedersiz varın, hayırlı yolculuklar, kalanlara sağlık dilerim.

Yirmi kadar çift atlı araba köylüler tarafından hazırlanmıştır. Ayrılık selamı başlıyor. Kadınlar kadınlarla, erkekler erkeklerle kucaklaşmaya başlayınca bahçenin içi adeta bir mahşer alanı haline gelmiştir. On gündür ağlaya ağlaya gözleri kan çanağına dönen masum Tutaysalgır’ın hemşiresi Tefide küçük yavrusu Zemine ile annesine sarılmış, gözlerinden sicim gibi yaşlar akıtır, hemşiresi bayılacak gibidir...

Arabalar arkasından halk yürüdü. Çay kenarına varınca göçmenler arabalara binerek yola düzöldüler. Bizden ayrılıp kalmasına fazlaca müteessir olan hemşiresini annesi ile çay kenarına getirdiler. Anasını arabaya bindirince kucağındaki çocuğu ile baygın halde yere düşüp bayıldı. Solmuş yüzünü, sessizliğini görünce ciğerleri yeniden alevlendi. *Tefide... Tefide...* Henüz konuşamayan küçük yavrusunu bir çocuğun arkasına yükledi. Hemşiresini sırtlayarak epeyce uzaktaki Sahabe teyzesini evine götürüp yatırdı. Birkaç dakika bekledi. Uykudan kalkar gibi uyandı, doğruldu, yavrusunu kucakladı. *Ah benim karagözlü, kara günlü yavrum. Kimlerin yanına varayım, kimlerle konuşayım. Seni okşayan, seven büyük anacığın gitti...* dedi ve gözleri yumuldu. Kimsesiz kalan iki garip yavruyu okşuyor, fayda etmiyor. *Sizi yalnız*

bırakmam. Ara sıra gelir giderim deyip çocuğun eline saatini tutturdu, yanlarından üzülerek ayrıldı.

Arabalar köyden epeyce ayrılmışlardı. Tutaysalgır koşa koşa onlara yetişir. *Ulusala* köyünün binleri bulan halkı yolumuzun kenarına sıralanırlar. Bu büyük kalabalığın yaptığı hürmet gösterisine mukabele olmak üzere arabalar durdurulur. Burada da kucaklaşmalar ve ağlaşmalar olmuştur. Teessürümüz yeniden tazelendi. *Ulusala* köyünden ayrıldık. Bu mert Türk köylüsü arkamızdan şöyle bağıyordu:

Tanrı bizi de kurtarsın...

Pembe çiçeklerin henüz süslediği bahçeler arasından geçip düzensiz yollardan güçlükle gidiyoruz. 70-80 sene önce Çarlık tarafından yapılan *Beyazsala* köyünün önünden süratle geçiyoruz. Kar gibi beyaz ormanlıklı yüksek dağın eteğinde köylüler tarafından açılmış yol, bazen bahçeler arasına bazen dağ eteğine inip çıkıyor. Hava berrak olmasına rağmen arabaların süratinden toz duman içindeyiz.

Şuri ve Bıçkı köyleri geçilmişti. *Vay, vay, vay Ana Kayası*. Bunun altındaki değirmen önündeki bozahanede mola verdik. Boza, çay ve kahve içildikten sonra ayrıldık. Biraz sonra yol ikiye ayrıldı; biz bahçeler arasına inen soldaki yolu takiben ilerliyoruz. Kısa bir müddetten sonra vadinin sol yamacı üstüne çıktık. Bahçesaray istikameti üzerinde geniş ovaya indik. Şimendifer (meşing=makine) yolu görünüyor. Bu sırada demiryolu geçidinin kapalı olduğunu bildiren çan çalındı. Biz varıncaya kadar yol kapandı. Bekliyoruz. Beş on dakika geçer geçmez Akyar istikametinden, kızıl yük vagonları takmış bir maşına gelip geçti. Geçit açılıp yolu geçtik. Topçu köyü toraklarından geçen Akyar şosasına ulaştık. Düz ve muntazam bir yolda gidiyoruz artık. Ağlamalar geçmiş, sevinç var fakat sükûn devam. Divan köyünde ikinci mola...

Divan köyü beyaz bir bayırın eteğinde *mamasalı* sayılan kenarına kurulmuş, bağlık, bahçelik eski bir Türk köyüdür. Küçük çarşısı, muntazam hanları ve kahvehaneleri var. Bahçelerinin büyük kısmı zenginlerin elinde. Köylü, Rusların tehdidi altında. Çarşından bazı ihtiyaç maddelerini alarak yola çıktık. Karalmış eski bahçelerin arasında ilerleyerek Belbek bayırını ve belini aştık. Dik virajlı şose ile Kasıklıöz vadisine indik. Yalnızlığın doğurduğu teessürde normal bir yıl sonra aziz hemşireciğimın öldüğü haberini aldık. Geriye bıraktığı küçük yavrusu Zemine büyümüş, Maksut adında biriyle evlenmiş, iki çocuğu olmuş. Senelerden sonra Türkiye’de bulunan dayılarına mektup yazar, mektubuna verilen cevapta dayısının muallimlik adresi gönderilir. Bolşevikleri görünce *Türkiye ile ilişkisi var* diye derhal tevkif, çocukları ile telef edilir. Kahrolsun dünya medeniyetine düşman Bolşevikler.

Güneş batmıştı, تنها bir deniz ve Kazıklıöz’ün kenarı, İnkerman denen bu mevki Akyar körfezinin bir ucudur ve Rus denizcilerinin serbestçe at oynattıkları önemli bir mıntıkadır. Köprüyü geçerek bir seki altında bulunan düzlüğe arabaları çekdik. Geceyi burada geçirdik. Bu çevreler tehlikeli olduğundan sessizce uyuduk...

20 Nisan 1903 cuma günü erkenden arabalar yola düzüldü. Sağımız deniz, solumuzda yan yana sıralanmış büyüklü, küçüklü dereler, bayırlar, düzlükler. Birçok inleri bulunan kayalıklar. Fazlaca virajlı yoldan bir düzlüğe çıktık. Bir zamanlar dövüle dövüle yüzü simsiyah mübarek toprağın üstünde ot bitmemiş. Topların açtığı derin ve korkunç bir manzara gösteriyor. Tabiatın müstesna olarak gösterdiği bu arızalar bu inden geçerken, milyonlarca insanın ölüsünü yutmuş bu bedbaht yurt parçası hayalimizde iyice büyüyor. Acılar içinde kıvrana kıvrana gidiyoruz. Nihayet ezanî saat dörtte şehre girebildik. Kazanlı bir Türkün idare ettiği otele indik. Burada bizden önce gelmiş binlerce göçmen var. Vapur bekliyorlar. Otele yerleştikten ve yemeklerimizi yedikten sonra tramvaya binerek pasaportlarımızı vize ettirdik.

Çarşığı, pazarı geziyorum. Bir zamanlar Türk hâkimiyeti altında Türk sesiyle çınlayan, her yerinde Türk harsı ve Türk sanatı ile süslü bulunan bu şehir kılığını değiştirmiş, bambaşka bir kılığa bürünmüş. Evleri, insanları yabancı... Camilerden, türbelerden eser kalmamış. Bunların yerine kilise yapılmış, ezan yerine kilise çanları çalıyor. Sıkıcı bir muhit olmuş. Fazla gezemedim. Otele döndüm. Büyük nineciğimi otele döndüğümde pencerenin başında ağlar buldum. Meraklandım ve sordum:

—*Nineciğim rahatsız mısın, niye ağlıyorsun?*

—*Şu manzara bana çok şey hatırlatır. Bu ülke için ilk topun sesi duyulduğu gün bana gelinlik ve duvağım giydirilmişti. Aradan yıllar geçti, arzu ettiğimiz mutlu günler doğmadı. Ümitlerimiz kırık. Sokaklarda hep yabancı. Şimdi minarelerden eser yok, ezan sesi de yok...*

21 Nisan 1903 cumartesi günü Türkiye’ye yolcu taşıyan vapurlar. Göçmenler sabahın erken saatinde iskeleye taşınıyor... Sivastopol limanının sağında kara içine uzanmış, küçük ikinci bir limanın sağ

kenarındaki iskeleye vapur yanaşmış, iskelede göçmen kalabalığı. Balyalar tartılıyor, biz de bu işleri zorlukla yaptık. Biletini alan vapura koşuyor. Vapurun merdiveninin iki tarafında *Gradavoylar* sıralanmış; insan kaçacağı olma ihtimali karşısında, pasaportta yazılmış olan insan adedi kadar insanın vapura binmesine müsaade ediyorlar. İskele üstü dolmuş, insanlar birbirlerini itiyor; vapura binmek de mesele. Biz de aynı yoldan geçtik. Eşyalarımızı vapura teslim ederek güçlükle vapura binebildik. Vapur üçüncü düdüğünü çalınca limana bağlı bağları çözüldü ve yavaş yavaş hareket etmeye başladık. Limanın içinde büyük harp gemileri var. Bunların arasından süzülerek limandan uzaklaşıyoruz. Fener burnunu geçtik. Artık kara ile alâkamız kesildi ve sürat aldık. Batı istikametine gidiyoruz.

Güneş parlıyor. Havada hafif kuzey yeli esiyor. Deniz o kadar sakin ki küçük bir sarsıntı bile hissedilmiyor. Vapurda tahminen birkaç bin göçmen var, az miktarda da yabancı yolcu. Güverte halk ile dolmuş, herkes neşesiz neşesiz etrafı seyrediyor. Vapurda ayrılığın yakıcı uçları nüksetmiş, herkes kederli, herkes üzgün.

Karadan uzaklaşmıştık. Muhtelif bölgelerden göçüp vapura yerleşen erkekler ve kadınlar güvertede ayrı ayrı kümeler halinde birbirleriyle tanışıyorlar, Çarlık idaresinin yaptıklarından bahsediyorlar. Köyleri yakın olup vaktiyle tanışmış gençler de kümeler halinde Çarlık idaresine ve bu idarenin yaptığı fenalıklara karşı kalben besledikleri intikamı açıklamak için sevinçlerinden yanık yanık türküler söylüyorlar.

*Elif dedim be dedim,
Ana sana ne dedim.
Akan sular mürekkep olsa
Yazılmaz benim derdim.*

Diğerleri

*Üç karanfil aşladım,
Ayvazof'u taşladım.
Candan aziz yârimi
Ellere bağışladım.*

Ova halkı gençleri

*Kart anaylar babaylar
Biz geliriz sonra da baylar
Cavluğumu sereyimen
Nişanlımı görürüm men*

Kara halen uzakta değil. Rüzgâr serin esiyor. Güneşin tesiri yok. Deniz o kadar sakin ki keyfinden eteklerini gökyüzüne sermiş. Denizle gök belli değil. Büyük balıklar aşka gelmiş vapurla yarış yapıyorlar. Vapurun içi şehir âlemi, gözü açıklar alışveriş yapıyor. Diğer tarafta ihtiyarlar ezan okuyup namaz kılıyor. Güneş ufukta kayboldu. Havada tek bir bulut yok. Karanlık oldu. Rüzgâr havayı biraz daha serinletti. İnsanlar güverteden çekilmeye başlıyor. Uyku zamanı gelince vapurda bir sessizlik. Bir aralık vapur düdüğü çalmaya başlıyor. Meğer bizim vapur yolunun aksi istikametine bir yolcu vapuru ile karşılaşır. Tehlikeyi önlemek için çalışmış. Projektörleri ve ışıklarıyla birbirlerinin vapurda yazılı adlarını okumaya çalışıyorlar.

22 Nisan 1903 pazar sabahı halk güverteyi doldurmaya başlıyor. Sarı cübbe giymiş ellilik bir ihtiyar avucunda çingırdata çingırdata “*Türk parası değiştiririm*” diye vapuru bir baştan bir başa dolaşiyor. Ömründe Türk (Osmanlı) parası görmeyen halk görmek ve almak için ihtiyarların başına toplanıyor. 5-10 dakika içinde eldeki Türk paraları Rus parası ile değiştirildi. Halk aldanıp aldanmadığını bilmiyor. Türk parasının değerini anlamıyor. Tanımak ve değerini anlamak için olmalı ki insanlar coşku içinde “*Yaşasın Türkiye*”, “*Yaşasın Türk parası*” diye Türk parasını öpüyorlar.

Ufukta karalar belirmeye başladı. Biraz sonra boğaza yaklaşmıştık. Sağda bir kum sahili, solda yüksek bayırlar. Deniz kara içine girmiş. Vapur biraz ilerleyince durduruldu. Solumuzdaki sahilden bir sandal içinde birkaç kişi geldi. Vapurun içini iyice gezdiler. Aradıkları bir şey olmalı ki yola devam etmek izni verip vapurdan ayrıldılar. Vapur sonunda hareket etti, biraz sonra karşımızda harika bir manzara...

İki tarafımızda ormanlık yeşil bayırlar, ekili tarlalar, sevimli köyler. Minareleri görünce yabancı olmadığımızı anlıyoruz. Güzellikler artıyor, evler kalabalıklaşıyor. İnsan yüklü küçük vapurlar geçiyor. Üst

üste yığılı kalabalığın yumuşak iniltilerini duyuyoruz. Saatlerce devam ettiğimiz halde boğazın bir türlü sonuna gelemedik. Nihayet karşımızda birçok minare ve cami gördük. Sağımız solumuz minare dolu.

İşte İstanbul şehri. Gidip gelen yüzlerce kayık ve vapur. Mahşeri andırır bir kalabalık diyarı, tarif edilmekle anlatılamayacak bir şehir. Öğle ezanı okunuyor. Bu sırada vapur Rumeli cihetinde bir iskeleye yanaşiyor. Halk vapurdan iniyor. Göçmenler bekliyor. Biraz sonra vapurun deniz cihetinde birçok kayık toplanıyor. Göçmenler kayıklara doldurularak küçük vapurlara aktarılıyor. İkinci vakti olmuştu. Göçmenleri çarşıya pazara çıkarmıyor, vapurun yanına kayık bile yanaştırılmıyor. Kırimlı göçmenler günlük ihtiyaçlarını temin edemiyor ve bu yüzden de sıkılıyorlar.

Akşam ezanına az bir zaman kala küçük bir kayıkla üç kişi vapura çıktı. Kısa boylu, aksakallı şişmanca 50 yaşlarında bir ihtiyar, yanında elinde koca bir defter olan fesli bir delikanlı ile göçmenlerin arasında dolaşiyor. Yer değiştikçe göçmenlere selam veriyor ve hatırlarını soruyor. Sonra vapurun bacası yakınında hazırlanan masanın başına oturdular. İhtiyar göçmenlerden birkaç göçmen çağırarak onlarla hasbihalde bulundular. İhtiyar masa başında oturduğu yerden, “*muhacirleri üç muntıkaya gönderiyoruz. Eskişehir-Konya ve İskenderun, bunlardan hangisini istiyorsanız düşünün, pasaportlarınızla gelin kaydedelim.*” diyor. Ve sonra teklif halka anlatılacaktır.

Meseleyi halka anlattık. Halk Eskişehir’den başka yere gitmek istemiyordu. Konya ve İskenderun hakkında hiçbir bilgisi de olmadığı için halkı bir telaş alıyor. Toplanarak konuşuyor, Eskişehir’den başka yere gitmemekte kararlı olduğunu söylüyor. Bunun üzerine ihtiyarlar ikinci bir ihtarda bulunuyor: *Devletin arzusu hilafına iş yapamayız, devlet arzu ettiği yere gönderir.* Çubukçulardan olduğu söylenen bir delikanlı, göçmenlerden *Kör Murat* adında birini yanına alıp vapurda geziniyor. Murat sonra gelip şunları anlatıyor: *Konya ovalık, İskenderun dağlık Arabistan toprağı. Eskişehir ise ovası bereketli topraklı bir yer. Yalnız göçmenler Eskişehir için 5, Konya için 3 mecrediye vermek mecburiyetindedir. 5’i veren Eskişehir’e, 3’ü veren Konya’ya, hiç vermeyen İskenderun’a kaydedilecek.* Bizim göçmenler bire beşe bakmadan istenen parayı vererek kimi Konya’ya kimi Eskişehir’e kayıt olmaya başladı ve sabaha kadar devam etti.

23 Nisan 1903 pazartesi eşyalarımızı gümrükten çıkarmak ve kurtarmak için göçmenlerden mutemetler istendi. Bu işi yapmak için göçmenler tarafından 20 kişi seçilerek ayrıldık. Adlarımız yazıldı, izin verilerek vapurdan ayrıldık. Bir zaptiye idaresinde geniş bir caddeden yürüyoruz. Kırim biçimi elbiseler, başımızda kalpak var. Bu biçimimiz halk üzerinde etki mi yapıyor bilmiyorum, halk bize tuhaf tuhaf bakıyor. Caddeden epeyce ilerleyince sağa ayrılan küçük bir sokak içine girdik, dik ve تنها bir sokak. Solumuzda büyük ve eskimiş bir kapıdan içeriye girdik. Zaptiye görevlisi *hangi yeri seçerseniz orda yatabilirsiniz bir hafta burada kalacaksınız* dedi ve gitti.

Burası muhacir hanesiymiş. Yüksek ve eski bir bina, büyük büyük salonlara ayrılmış, içleri bomboş. Ne yatak var ne de yorgan. Biz şaşkınlık içinde dururken zaptiye koşa koşa geldi: *Gümrüğe gideceğiz ayrılmayın beni bekleyin,* dedi tekrar çıktı gitti. Bekliyoruz ama gelen giden yok, acıktık. Kimseyi tanımıyoruz. Bu muhitin acemisiyiz, öğle geldi geçti. Hiçbir şey yemedik, açlıktan sıkılmaya başladık. Bu sebeple bize muvakkat bir cesaret geldi. Bir kısmımız muhacir hanesinden ayrıldık ve aşçıya koştuk. Uzak değilmiş, aynı sokakta Ömer adında birisinin dükkânı imiş. İçeri girip ufak tepsilerde üç kap yemek yedim. Borcumu sordum, iki kuruş imiş. Paralarının adını ve değerini de bilmiyordum. Bir tane 25 rublelik Rus parası verdim. Aşçı *“biz bu paraları almıyoruz.”* dedi ve beni yanına alarak, ulu (ana) caddeye çıkıp bize tarif ederek *“üçüncü dükkân sarraf dükkânıdır paranızı oradaki sarraf bozar.”* dedi.

Sarrafin yanına varınca 25 rublelik Rus kamesi uzattım. Galiba Hristiyan’dı. Memnunlukla parayı alarak bana iki sarı lira ile bir de mecrediye ve birçok da bozuk para sayıp elime tutturdu. Verdiğim paranın tam karşılığını verip vermediğini bilmiyordum. Aşçının dükkânına döndüm. Avucumda bulunan bozuk paraları göstererek borcumun alınmasını söyledim. Aşçı iki tane 40 para alıp *tamam* dedi. Masumane tavır göstermiş olmalıyım ki içten ve yürekten katıla katıla gülüyordu. Aşçıya sordum ki bu paranın adı nedir? Bu kuruş... Ya bu? İkilik. Bu 5 kuruş, bu da mecrediye. Bunları evire çevire, paraları öğrenmeye çalıştım. 2 kuruşa karnım doydum. Bir paket tütün aldım, 30 para. Şurup içtim 10 para. Biz Kırim’da bu derecede ucuzluk görmediğimiz için hayret ettim. Bu işleri yapınca muhacir hanemize dönüyorum. Çok geçmeden zaptiye geldi ve bizlere şöyle dedi: *İster burada, isterseniz otelde yatabilirsiniz, nerede yatarsanız yatın. Yarın kuşluk vaktinde burada bulunursunuz.*

24 Nisan 1903 göçmen vapuru kalkmıştı. Biz de çarşyı geziyoruz. Çarşı çok kalabalık. Bir müddet sonra kaldığımız muhacir hanemize geldik. Zaptiye de geldi. Bizi gümrüğe götürdü. Elimizdeki kâğıtlara

göre muamele göreceğiz. Birçok odaya girdik çıktık, muameleler yapıldı. Eşyalarımızı emanet ettiğimiz ambarlar gösterildi. Eşyalarımızı ortaya çıkardık. Hava sıcak, sıcaktan ve terden bunalıyoruz. Göçmen olmayanların eşyaları dikkatle aranıyor. Sandıklar balyalar açılıyor ve içinden bazı eşyalar alınarak götürülüyor. Göçmenlerin eşyaları özel bir işlemle aranıyor. Balyalar, sandıklar açılıp aranmıyor. Yoğun çalışmadan sonra eşyalarımızı meydanlığa istif ettik. Zaptiye ve hamalların yardımı ile eşyamızı Sirkeci iskelesinde bir yere topladık. Zaptiye gece gündüz eşyalarımızı beklememiz gerektiğini söyledi.

25 Nisan 1903 çarşamba günü işimiz artık kalmadığı için arzuladığımız yerleri dolaşabiliyoruz. Bundan faydalanıp ilk defa kalpağı değiştirmek, yerli kılığa girmek için fes satılan bir dükkân aradık ve bulduk. Giydiğimiz fesin hatırası olarak fotoğraf çektirmeyi düşündüm. Çektirdiğim bu fotoğraflardan bir iki tanesini Kırım'a göndermeyi düşündüm. Fotoğrafımı Tuboy adını taşıyan fotoğrafhanede çektirdim.

İstanbul'u görmek, ele geçen fırsatı kaçırmamak için İstanbul'u iyice tanımak istedim. Yalnızlık da var. Rehberimiz yok. *Nasıl olsa gezmek faydalı olur* diyerek çarşığı pazarı geze geze köprüyü buldum. Köprü bir kıyıdan diğer kıyıya uzatılmış, büyük salları üzerine kurulmuş, oldukça geniş ve uzun gayri muntazam. Tahtadan yapılmış muntazam karşılıklı iki kulübenin arasındaki boşlukta sıralanmış beyaz gömlekliler, köprü parası topluyor. Köprüden geçmek 10 para. Herkes gibi para vererek köprüyü geçtim. Biraz ileride durdum. Gelip geçen vapurları seyre daldım...

Yolcu yüklü bir vapur Karaköy yönünden kalkıyor. Gideceği istikamete dönerken içi taşlarla dolu ve üstünde birkaç kişinin bulunduğu büyükçe bir kayık, vapurun önüne aniden çıkıyor. Ne vapur ne de kayıktakiler birbirlerine çarpmamak için çare bulabiliyor. Vapur hızla kayığa çarpıyor ve kayık devriliyor, içindekilerle beraber denizde kayboldular. Böyle bir kaza, hele deniz kazası görmediğim için çok üzüldüm. Neticesi hakkında biraz soruşturdumsa da hiçbir malumat edinemedim.

26 Nisan 1903 fotoğrafçıdan çektirdiğim fotoğrafı aldım. Bu vesileyle Kırım'a bir mektup yazdım. Mektubu göndermek için postane arıyordum. Kalabalık bir çarşıda bir dükkâncıdan postanenin nerede olduğunu sordum. Eli ile karşıda önü açık bir dükkânı işaret ederek oraya yönlendirdi. Gittim. Pul istedim. İki tane pul vardı. Dikkat ettim, ikisi de Rus pulu. Allah Allah İstanbul'da Rus postanesinin işi ne? Bir türlü buna akıl erdiremedim. Bir kimseye de sorup sebebini de öğrenemedim. Sonradan öğrendiğime göre mektubu verdiğim dükkân sahibi Rus imiş. Ruslara ait mektuplar buradan gidermiş. Bana postaneyi gösteren kişi de herhalde Rus imiş.

27 Nisan 1903 sabahleyin Ayasofya meydanına çıkmıştım. Meydanda önleri açık birçok kahvehane vardı. Bunlardan birisinin önünde oturdum. Kahve içtim. Konuşmalardan Karaköy yönünde bir camide *selamlık* olduğunu öğrendim, merak ettim. Oraya gidenlere katılıp ben de gittim. Köprüyü geçtikten sonra sağa dönen caddede yürüdük. Yüksek evler arasında yürüyoruz. Kalabalık gittikçe artıyordu.

Padişahın geleceği camiye yaklaşmışız. Artık adım atamıyorum. Öne geçmeye imkân yoktu. En arkada kaldığım için bir şey göremiyordum. Bu durumda biraz bekledik. Biraz sonra önde bir kaynaşma oldu. Sonra da "*Padişahım çok yaşa!*" sesleri yükseldi. Gelip giden birini göremedim. Halk dağılmaya başlayınca onlarla ayrıldım.

Bir cami civarında geniş bir avlunun etrafını saran binaların üstünde binlerce güvercin. Kalabalık insan deryası bir yerde güvercinler nasıl yaşıyorlar? Buna bir türlü akıl erdiremedim. Meğer burası asırlardan beri güvercin beslenen bir yermiş. Meraklandım, avlu içine girdim. Büyük bir avlu, çevrede birçok oda... Avlu içinde kuşyemi satanları görünce ben de bir miktar yem alarak serptim. Alışık oldukları için güvercinler ani olarak yem serptiğime yere indiler. Yemlerini korkmadan yediler...

Cadde ve sokaklar gezilemeyecek kadar epey kalabalık. Buna rağmen çarşıda taşıt azlığı göze çarpıyor. Denizde taşıt pek çok. Çarşıda tramvay yok. Çift atlı kapalı faytonlar, at arabaları var. Yükler arabalarla taşınıyor. Tenha sokaklarda taşımacılık merkeplerle yapılıyor. Bahar gelince şehirden köy ve sayfiyelere, deniz kenarındaki konaklama tesislerine gidiliyor. At arabaları vapur ve trenlere yükleri taşıyor.

28 Nisan 1903 cumartesi Nebi amcanın oğlu Azamat 5-10 yıl önce Kırım'dan kaçarak İstanbul'a gelmiş. Bir müddet sonra babası ölmüştür. Babasının malından kendisine miras verilecekti. Bunu haber vermek için Kırım'da kalan kardeşi Salâvat bir mektup içinde beş on ruble yolladı. Aradım sordum, uzun aramadan sonra Fatih'te bir kahvede çiraklık yaptığını öğrendim. Fatih'e gittim. Fatih meydanında Rumeli cihetine giden caddede yedinci kahvede buldum. İçeri girdim. Kapıya yakın bir masaya oturdum. İçeride muhtelif masalarda beş on ihtiyar var. Tatlı tatlı konuşuyorlar. Şahıslar bana yabancı. Yalnız ocakta çalışan

şahsı Salâvat'a benzettim. Biraz da sıcakkanlı gibi geldi. Ben baktıkça, o da bana dikkatle bakıyordu. Nihayet dayanamadı, masama yaklaşıp bir sandalyeye çöktü. İki elini masaya dayayıp şöyle konuştu benimle: —Nerelisin kardeş?; —Kırım'lı; —Neresinden?; —Avcı köylüyüm.

Köyün adını duyunca ağlamaya başladı. Çünkü 15-20 yirmi yıldan beri ana ve babasından ayrı düşmüş, babası, annesi, akrabası ve yurt hasreti ciğerlerini dağlamış. Yalnız çalışıyor, yardımcısı yok. Kahve köşelerinde bin bir ihtiyaç içinde yatıp kalkıyormuş. Yaşı kırka geldiği halde evlenmemiş, kısacası her bakımdan acınacak halde. Beni iyice tanıdıktan sonra boynuma sarıldı. Hüngür hüngür ağlıyor, laf da edemiyordu. Bu hali beni müteessir etti. Ben de kendimi tutamadım, ben de ağlıyordum. Kahvedekiler durumdan müteessir olmuşlar. Kahvede sesler kesildi. Bir müddet sonra uykudan uyanır gibi uyandım. Gözlerimiz kan çanağına dönmüş.

Mektubunu ve parasını verdim. Konya'ya gideceğimi, Konya'dan kendisine mektup yazacağımı, kardeşi ve hemşerilerinden birinin gelme ihtimali olduğunu söyledim. Teessürü geçer gibi oldu. Saatlerce yanından bırakmadı. Mütemediyen babasından, annesinden, kardeşlerinden haberler soruyor. Gerekli cevabı veriyorum. Misafiri olmam için ısrar etti. Ailemin beklediğini söyledim ve yanından ayrıldım⁵⁴³.

29 Nisan 1903 günü camileri ziyaret ettim. Yeni Cami, Rüstempaşa, Ayasofya, Sultanahmet, Fatih Camilerini gezdim. Dinimizi abideleştiren birer sanat eseri. Büyük ırkımızın nam ve şanını tebarüz ettirir. İlahi sesini sonsuzluğa ulaştırır. Bir defa görülmekle duyulmayacak kadar muhteşem eserler. Gururum büyüyerek heyecan içinde ayrıldım. Saatlerce gezdikten sonra eşyamızın bulunduğu Sirkeci'ye geldim. Rus vapuru ikinci kafilе göçmeni getirmiş, aktarıma gidiyorlardı. Bir haftadır iskelede bekleyen eşyalarımız, yardımımızla göçmenimizin vapuruna nakledildi.

30 Nisan 1903 günü vapurumuzun salı günü kalkacağını anladık; eşyalar vapura nakledildi, meraklanacak bir şeyimiz yok. İşimiz olmadığı için bol bol çarşı pazar geziyoruz. Hava çok sıcak. İşsizlik boşa giden bir şey değildir. Beyhude vakit öldürüyoruz. Küçük çocuklar dörder beşer bir arada bağlı kirazları “dalları bastı kiraz iki kuruşa” diye satın alıyorlar. İlk turfanda kirazı burada ve bugün yiyoruz. Muhit farkını bu şekilde anlıyoruz. Kırım'da henüz çiçek açma zamanı olmasına rağmen İstanbul'da kirazlar olmuş satılıyor. Geç vakit öteberi tedarik ederek vapura döndük.

1 Mayıs 1903 göçmenlerle dolu küçük vapur düdüğünü çalıp kalktı. Kalabalık deniz nakliyelerinin arasından geçerek Kız Kulesi'ne doğru yol aldı. Marmara denizi birçok kayıklar, vapurlar yelkenliler. Kimi ağır, kimi hızlı geçiyor. Solda Kadıköy. Köy değil koca şehir. Sağda Marmara denizi. Yalısı ise uzaklara kadar evler ve mahallelerle süslü karşımızda. Uzakta deniz içinde yeşil boncuklar gibi yükselmiş adalar. Bunlara Marmara'nın incisi dense de olur. Adalarla çamlıkları mı bereketli tarlaları mı, ne istiyorsa var. Yalıları, tepeleri insan eliyle süslenmiş sağlık kaynağı bir cennet. Denizle çevrili olmasına rağmen her saat ve her dakika vapur bulunabilir.

Köhnemiş vapurumuz muvazenesinden biraz kaybetmiş, biraz sola meyilli. Halk adaların güzel manzarasını görmek için bir tarafa yükleniyor. Bu yüzden vapur büsbütün eğiliyor. Batacağız. Vapurda çalışanlar koşarak halkı zorlukla dağıtıyorlar. Deniz kara içine girmiş. Bu dar boğaz İzmit Körfezi, solumuzdaki yalıda şimendifer yolu. Bu yeni yolun üzerinde güzel köyler kasabalar. Sağ taraftaki yalı kenarında güzel köyler, kasabalar, büyük geniş ormanlar. İki tarafımızda yemyeşil, bakılmaya doymayacak kadar güzel manzaralar. Bu manzarayı seyrederek İzmit'e geldik. Ağaçlardan kurulmuş uzun iskele zarar görmüş, yıpranmış. Vapur yavaşça iskeleye yaklaşırken bir çatırtı koptu; sanki iskele yıkılıyordu. Kaza olmadan iskeleye çıktık.

Sonuç olarak, 18 Nisan 1903'te Yalta'nın Avcı köyünden hareketle vapurla İstanbul'a gelip Sultan Ahmet tarafında bir muhacir hanesine yerleştirilen Kırım'lı göçmenler, 10 gün kadar burada ikamet ettikten sonra Konya'nın Ereğli kazasının Ayrancı Derbent (Osmaniye) köyüne yerleşmek için 1 Mayıs 1903'te trenle hareket ettiler. Abdülgafur Tutaysalgr'ın seyahat notları ve günlüğünden izlediğimize göre önceki yıllarda Osmanlı ülkesine yerleştirilen Kırım'lı göçmenler vardır. Bu göçlerin Osmanlı ülkesine nasıl yapıldığı bildirimizin işbu kısmında tenvir edecek ipuçları bulunuyor. Kırım'lı göçmen tairesinin nasıl iskân edildiği konusu da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur ki, bildirimizin sonraki kısmında bu konuya dikkat çekiyoruz. Bu türden notların ve dikkatlerin toplamı ile göçmen kültürü anlaşılabilir.

⁵⁴³ Konya'dan yazdığım mektubun cevabında beş on gün sonra vefat ettiğini mektupla öğrendim.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN ALTERNATİF POLİTİKA BAĞLAMINDA YENİ PARTNERİ “RUSYA”

Selçuk ÖZÇELİK*

ÖZET

SSCB’nin Aralık 1991 yılında çökmesi sonucu hâkimiyetinde olan birçok devlet bağımsızlıklarına kavuşmuş ve bağımsız olan bu devletler ileriye dönük olası bir Rusya etkisine, karşı koyabilmek için yeni ittifaklar aramışlardır. Uzun yıllar SSCB’nin hüküm sürdüğü alanlara müdahil olamayan ABD ve AB, Sovyetler sonrası Güney Kafkasya, Doğu Avrupa ve Orta Asya’da bağımsızlığını kazanan yeni devletler ile yakın ilişkiler kurmuş ve kendi yanlarına çekebilmek için ciddi yardımlarda bulunmuşlardır. ABD ve AB’nin doğrudan ilişki kurmadığı veya kurmak istemedikleri ülkelere karşı ilk kertede Türkiye üzerinden yaklaşmış ve bölge ülkelerine Türkiye’yi “*Model Ülke*” olarak lanse etmişlerdir. Soğuk Savaş sonrası eski önemini kaybeden Türkiye’ye karşı model ülke tanımı ile yaklaşılması Türk karar alıcılarını yalnızlıktan kurtarmıştır. Üstelik Türkiye’nin; laik, demokratik, Avrupa ile uyum içerisinde ve Müslüman bir devlet olması görünürde elinin çok güçlü olduğu izlenimi verse bile ne yazık ki bu gücün ABD ve AB gibi unsurların telkinleriyle fark edilmesi ilk kertede Türkiye’nin itibarına menfi cihetten tesir etmiştir. Daha sonraları bu hatadan vazgeçilmiş ve yakın coğrafyada meydana gelen gelişmelere okyanus ötesinin telkinleriyle değil o coğrafyanın asıl unsurlarını ve etkin olan devletleri muhatap alarak geçmişe nazaran daha bağımsız ve milli politikalar geliştirilmiş ve Türkiye’nin uzun yıllar kaybettiği itibar geçte olsa telafi edilmeye çalışılmıştır. Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasında Türkiye, “*Yumuşak Güç*” olarak her ne kadar avantajlı olsa da bu bölgelerde olası bir kaos ortamında operasyonel gücü veya olayları kendi lehine çevirebilme kabiliyeti istenilen düzeyde olamadığından mütevellit olası bir “*Bölgesel İttifak*” ın Ankara için müspet sonuçlar doğuracağı kuvvetle muhtemeldir. Bölgede işbirliği yapılacak ülkelerin başında ise; operasyonel güç olarak Rusya, dünyadaki Şii Mezhebine mensup Müslümanların merkezi olan İran ve Akdeniz’de Rusya’nın gölgesi olan ve Türkiye ile tarihi bağları olması hasebiyle Suriye başta gelmektedir. Bu makalede Türkiye’nin yakın coğrafyasında meydana gelen veya gelebilecek menfi hadiselerin bertaraf edilmesinde ABD, NATO ve AB gibi unsurları dikkate almak yerine Rusya başta olmak üzere bölgedeki diğer unsurları da dikkate alarak müşterek hareket etmelerinin bölgede olası bir güvenliğin, huzurun ve refahın temini için önem arz edeceği kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelime: Türkiye, Rusya, Model Ülke, Bölgesel İttifak, Yumuşak Güç

Soğuk Savaş Sonrası Rusya’da Değişen Düzen ve Putin’le Başlayan Aktif Dış Politika

SSCB’nin çökmesi ve dünyanın giderek Batı blokunun etki alanına girmesi Sovyetlerin varisi olan Rusya’yı da etkisi altına almıştır. Rusya Federasyonu, Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanması sonucu ülkede iki farklı görüş tesirli olmuştur. Bunlar Rusya’nın Batılı mı olduğu yoksa bir Avrasya ülkesi mi olduğu konusundaki görüşlerdir. Bu iki farklı görüş ülke içerisinde etkin olmuş ve Rusya Federasyonu’nun dış politikasına aksetmiştir. Batı düşüncesini benimseyen aynı zamanda Rusya’nın ilk devlet başkanı olan Boris Yeltsin, yeni Rusya’nın demokratikleşmesini ve piyasa ekonomisine geçişini sağlamak için Batı ve Amerika ile yakın ilişkiler kurmuştur. Batı ile uyumlu olacağının ilk emareleri ise 1991 yılının sonunda liberal düşünce tarzına sahip İgor Gaydar’ın Başbakanlığındaki yeni hükümeti atamasıyla belirginleşmiştir. Daha sonrasında ABD ve AB’nin eski Sovyet coğrafyasında hâkimiyet kurma çabaları üstelik Rusya’da bitmek bilmeyen sorunlar Yeltsin’in yeni kararlar almasını gerektirmiştir. 1993 yılında “Yakın Çevre Doktrini” nin kabul edilmesiyle yeni bir süreç başlamıştır. Doktrinde, Moskova’nın dış politikasındaki önceliği Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile ilişkilerin geliştirilmesi, ortak savunma mekanizmalarının kurulması ve BDT sınırlarının RF’nin “ulusal güvenlik sahası” olarak belirtmesi ile artık “Avrasya Ekolü” ne geçildiği görülmektedir.⁵⁴⁴

Rusya’yı Doğu ile Batı arasında kendine özgü Avrasyalı bir medeniyet olarak tanımlayan Avrasyacılık ideolojisinin temelinde Batı karşıtlığı yer almaktadır.⁵⁴⁵ Avrasyacılık ekolü her ne kadar Rusya için müspet

* Selçuk ÖZÇELİK, “ Soğuk Savaş Sonrası Gürcistan’daki Güç Mücadelesi”, <http://www.kafkassam.com/soguk-savas-sonrasi-gurcistandaki-guc-mucadelesi.html> (Erişim Tarihi: 19.12.2016)

⁵⁴⁵ Gizem Nida MERCAN, “Putin’in Rusya’sı”, <http://www.tuicakademi.org/putin-in-rusyasi/> (Erişim Tarihi: 19.12.2016)

sonuçlar doğuracağı bilinse bile Yeltsin'in tecrübesizliği Rusya'nın küresel oyunlara alet olmasını engelleyememiştir. Batı'nın Rusya'ya empoze ettiği “*Bölgesel Devlet*” anlayışı ile Moskova'nın mevcut sınırları haricinde hiçbir hadiseye müdahil olmamasını ve yakın çevresinde gelişen olası bir menfi hadise veya hadiselere sessiz kalmasını sağlamak istemişlerdir. Kısa süreliğine de olsa Rusya Federasyon'u kendi içerisinde ve çevresinde meydana gelen karışıklıklara müdahil olamamış ve ülke felaketin eşiğine gelmiştir. Rusya'daki kritik müesseselerin hızla özelleştirilmesi ve mafyanın ülkede cirrit atması işleri sarpa sarmıştır. Bu durumun farkında olan Boris Yeltsin, 31 Aralık 1999'da Başkanlık süresini henüz doldurmamışken ani bir karar ile Devlet Başkanlığı'nı bıraktığını ve görevini, o dönem Rusya'nın Başbakanlığını yürüten Vladimir Putin'e devrettiğini açıklamıştır.

Putin'in iktidara gelişi Atlantikçileri rahatsız etmiştir. Çünkü Putin iktidara geldiği ilk yıllarda, Boris Yeltsin döneminde zengin olan genç iş adamlarını tutuklatmış ve özelleştirilmiş olan şirketleri hususiyetle Yukos gibi petrol şirketlerini devletleştirmiştir. Putin, kendisini başkanlığa taşıyan oligarkları iktidarının her geçen yılında bir bir saf dışı bırakmış ve Kremlin'in yegâne lideri olmuştur. Rusya'da gerçekleşen bu gelişmelere muhalif olan ve her defasında Kremlin'i eleştirenlere yönelik, Putin'in ilk hedefi ülkedeki medyayı kontrol altına almak olmuştur. 2001'den itibaren dolaylı veya dolaysız olarak TV kanalları üzerinde etkinliğini kuran Putin'e karşı Yeltsin'in eski Başbakan Yardımcısı Boris Nemtsov şu sarsıcı tespiti yapmıştı: “Putin Rusya'nın ilk ‘televizyoncu Başkanı’dır’, televizyonla yaratılmıştır. Onu seyreder, ona hayrandır, ülkeyi televizyon ile yönettiğine inanır ve dolayısıyla televizyonu ilgilendiren her şeyi çok ciddiye alır...”⁵⁴⁶ sözleri yeni yüzyılda Rusya'nın adım adım demokratörlüğe doğru gittiğinin ve dış politikayı belirleme esnasında iç politikayı her daim kontrol altına alacağına ilk işaretleri olmuştur.

Rusya Devlet Başkan'ı Putin, ülke içerisindeki özgürlük havalarını ve muhalif sesleri kontrol altına aldıktan sonra dış politikaya odaklanmış ve yakın çevresinde bulunan ülkelere karşı koruma ve kollama misyonunu üstlenmiştir. Yakın Çevre ülkelerinin, eski Sovyetler Birliği toprakları olduğu düşünüldüğünde aslında Soğuk Savaşın bitmediğini sadece şekil değiştirdiği anlaşılacaktır. Çünkü SSCB sonrası bağımsız olan devletlere yönelik yoğun kampanya başlatan ABD, ilk keredede Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere onları NATO'ya üye olmalarını sağlamış ve AB'ne üyelikleri hususunda da telkinlerde bulunarak bağımsız olan yeni devletlerin siyasi entegrasyonlarını sağlamada yardımcı olmuştur.

Putin'in iktidara ilk geldiği yıllarda 11 Eylül 2001'de ABD'de gerçekleşen menfur saldırı sonrası Amerikan dış politikasında artık “Komünizm” değil “Terör” yer almış ve bu saldırıyı gerçekleştiren ve onları koruduğu iddiasında bulunduğu Afganistan'a müdahalede bulunmuştur. Ancak bu müdahalenin Rusya'nın izni olmadan yapamayacağını bilen ABD, Moskova'nın ülke sınırları içerisindeki ayrılıkçı Çeçen direnişlere karşı yürüttüğü mücadeleyi desteklemiş ve Rusya ise terörle mücadele kapsamında Amerikan üslerinin Orta Asya'da konuşlanmasına göz yummuştur. Bu sayede Amerika, terör bahanesiyle bu topraklara yerleşmiş her ne kadar hedef terör olsa da bu topraklarda bulunarak Çin'e de gözdağı vermiştir. ABD, hedeflerine yani Avrasya coğrafyasına adım adım yaklaşmış ve bu bölgede kalıcı olmayı hedeflemiştir. Ancak Avrasya imparatorluğu, dünyanın bütün güçlü ve etkili liderleri için en büyük hayal olmuştur. Büyük İskender, Napolyon, Hitler, bu hayal uğruna yok olup gitmişlerdir. En son Sovyet imparatorluğu, bu uğurda tarih sahnesinden çekilmiştir. Günümüzde, aynı hayalin peşinden koşan ABD, Irak'tan Afganistan'a, Hazar havzasından, Kafkaslara kadar Avrasya'nın en can alıcı bölgelerinde gücünü tüketmektedir.⁵⁴⁷ Amerika, umduğunu bulamamış üs kurduğu bölgelerden ilerleyen yıllarda ayrılmak zorunda kalmıştır. ABD, her ne kadar Avrasya coğrafyasında umduğunu bulamamış olsa da Rusya'yı çevrelemek için eski Sovyet ülkelerini NATO'ya üye yapmaya çalışmıştır. En hassas ülkeler ise Gürcistan ve Ukrayna olmuştur. Çünkü Rusya için asıl mühim olan mesele yani kendisi açısından “Kırmızı Çizgi” olarak gördüğü Gürcistan ve Ukrayna'nın kontrolden çıkmamasıdır. Bu ülkelerin NATO üyelikleri Rusya'nın “Yakın Çevre” doktrinine zarar vereceğinden daha doğrusu yeni üyeliklerin peş peşe geleceği korkusu Moskova'nın yeni önlemler almasını gerektirmiştir. Gürcistan'ın ülke içerisinde ve dış politikasında Rus etkisini kırmak için Batı'ya yaklaşması hatta NATO'ya üyelik sürecinin başlatılması Rusya'yı tahrik etmiştir. Ağustos 2008'de Gürcistan ordusunun Güney Osetya'daki ayrılıkçıları bastırmak için başlattığı operasyon Rusya'nın sabrını taşırması ve savaşa müdahil olarak Gürcü birliklerini Tiflis'e kadar püskürtmüştür. 2008'deki Rus-Gürcü savaşı, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanınması ve Suhumi limanına donanma konuşlandırılması Kremlin'in bölgedeki Batı yanlısı iktidarlardan rahatsız olduğunu ve tepkisel hareket ettiğini göstermiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Tania RAKHMANOVA, **Rus İktidarının Kalbinde Putin İmparatorluğunu Sorgulama**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, s.191

⁵⁴⁷ Haktan BİRSEL, **Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s.5

⁵⁴⁸ Orhan GAFARLI, **Avrasya Çıkmazı**, Ankara: Nobel Yayıncılık, s.160

Rusya'nın bir diğer hamlesi ise Ukrayna'nın Batı sistemine yani NATO'ya girme teşebbüslerini bertaraf etme girişimidir. Rusya'nın Ukrayna'nın NATO'ya girişini kabul etmesi zor olacaktır. Çünkü bu Ukrayna'nın kaderinin artık organik olarak Rusya'nınkine bağlı olmadığını kabul etmek olacaktır.⁵⁴⁹ Moskova, Ukrayna'da 2010 yılında iktidara gelen Viktor Yanukoviç ile birlikte daha önceleri yani “Kadife Devrim” i sonrası gergin olan ilişkiler yumuşama dönemine girmiştir. Ancak Yanukoviç iktidarının Rusya ile ilişkileri Avrupa Birliği ile entegrasyona tercih etmesi ülkede büyük protestolara sahne olmuş ve iktidarın devrilmesine kadar gitmiştir. İktidara gelen Arseniy Yatsenyuk, Batı ile daha yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ukrayna'nın AB'nin etki alanına girmesini engellemeye ve Sivastopol'deki deniz üssünü muhafaza etmeye çalışan Rusya,⁵⁵⁰ eski iktidarın devrilmesini bahane ederek Kırım'dan hak iddia etmiş ve akabinde ilhak etmiştir. Rusya, yapmış olduğu bu hamle ile bir kere daha Batılı devletlere meydan okumuş ve yakın çevresinde kendisine karşı hissettiği tehditleri yok edeceğini deklare etmiştir. Bu arada Moskova yönetimi, aktif dış politikasını gerçekleştirirken yakın çevresinde bulunan ülkelerle de münasebetlerini kesmemiştir. Bunlardan biri ise şüphesiz Türkiye olmuştur. Rusya ve Türkiye arasındaki müspet ilişkiler bölgede yaşanan gelişmelerde büyük önem arz etmektedir. Kafkaslar, Orta Asya ve Ortadoğu'da gerçekleşebilecek olası bir senaryoda iki ülkenin aynı safta olması gerekir. Aksi halde yaşanan gelişmelere çözüm bulmak zaman alacağından can ve mal kaybı başta olmak üzere birçok tahribat ikili ilişkileri zedeleyecektir. Bu hususa örnek verecek olursak Mart 2011'de Suriye'de başlayan olaylar ve Türkiye ile Rusya'nın karşı taraflarda yer almaları Suriye iç savaşının altı yıl uzamasına sebep olmuştur. Suriye'deki olayların başlangıcında safını ABD'nin yanında belirleyen ve okyanus ötesinin telkinleriyle hareket eden Türkiye'yi, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerle birlikte yönlendirerek, Suriye'de muhalif adı altında radikal birçok gurubu desteklemeye mecbur bırakmışlar, bu şekilde bir taraftan, Suriye yönetimi ile konuşamaz hale gelirken, diğer yandan Rusya ve İran gibi bölgenin etkili ülkeleri ile karşı karşıya getirmişlerdir.⁵⁵¹

Türkiye-ABD ilişkileri zaman zaman kırılma gösterse de 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi ve bu darbeyi yapan FETÖ liderinin Amerika'da ikamet etmesi ve Ankara'nın ısrarlarına rağmen iade edilmemesi iki ülke arasındaki ilişkileri zedelemiş ve Ankara'nın alternatif bir partner aramasını zorunlu kılmıştır. Çok zaman geçmeden Rusya ile yakınlaşma gösterilmiş ve Suriye krizine çözüm bulunma aşamasına gelinmiştir. Türkiye, Rusya ve İran 20 Ocak 2016'da Moskova'da görüşmüşler ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapılmış ayrıca Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti ile silahlı muhalif gruplar arasında görüşmelerin 23-24 Ocak 2017 tarihlerinde Astana'da başlamasını desteklediklerini belirtmişlerdir. Türkiye, altı yıldır çözemediği krizi bölgesindeki güçleri dikkate alarak çok kısa sürede çözüme kavuşturmuştur.

Soğuk Savaş Sonrası Batı'nın Türkiye'ye Yönelik Değişen Politikası ve Türkiye'nin Tepkisi

İkinci Cihan Harbi sonrası başlayan “Soğuk Savaş” döneminde dünya üzerinde aleni çatışmalara değil paramiliter çatışmalara daha sıklıkla karşılaşılmıştır. Paramiliter yapılanma yani devletlerin bir nevi vekâlet savaşlarıdır. Doğu blokunun liderliğini SSCB, Batı blokunun liderliğini ise ABD üstlenmiş ve iki ülke arasında zuhur eden hadiseler hiçbir zaman savaş boyutuna taşınmamıştır. İki kutbu oluşturan bu devletler, ideolojilerinin pekişmesi ve taraf bulması için diğer devletlerle de yakın temasta olmuşlar hatta müttefiklik ilişkisi dahi kurmuşlardır. Aynı zamanda Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Batı Blokuna dâhil olan Türkiye, Amerika ile yakın münasebetler kurmuş ve iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine kadar çıkartılmıştır. Türkiye artık Batı'nın kontrolünde ve Sovyetlere yedirtilmeyecek kadar değerli bir müttefik olmuştur. Ankara'nın kayıtsız şartsız Batı Blokuna hususiyetle ABD'ye teslim olması ilerleyen yıllarda Türkiye'yi zor durumda bırakmış ve o dönemin şartlarında alternatif politika aramak zorunda bırakmıştır. 1962 yılında zuhur eden Küba Krizi hadisesi sonrası “Jüpiter Füzelere” nin Türkiye'den geri çekilmesi Ankara'nın olası bir Moskova saldırısında savunmasız bırakmıştır. Ayrıca Amerika'ya karşı kin, nefret ve öfke *Jüpiter Füzelere Krizi* sonrası hızla artmıştır.

Amerika ile Türkiye ilişkilerinde yaşanan dalgalanma sadece Jüpiter Füzelere Krizi değil bu hususa paralel olarak; 1964 Johnson Mektubu, 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası uygulanan ambargo, Kuzey Irak-Süleymaniye'deki Türk askerlerimizin başına çuval geçirilmesi hadisesi ve son gelişme olarak 15 Temmuz akşamı yaşanan darbe teşebbüsü iki ülke ilişkilerinde yaşanan gerilmeleri adeta zirveye çıkmasına sebep

⁵⁴⁹ Zbigniew BRZEZIŃSKI, *Büyük Satranç Tahtası*, İstanbul: İnkilap Yayıncılık, s.171

⁵⁵⁰ GAFARLI, a.g.e., s.153

⁵⁵¹ Selçuk DUMAN, “Astana Görüşmeleri ve Sonrası”, <http://www.ayyıldızhaber.com/kose-yazisi/89913/astana-gorushmeleri-ve-sonrasi--prof-dr-selcuk-duman.html> (Erişim Tarihi: 05.02.2017)

olmuştur. Türkiye'nin her defasında Batılı devletleri teröristlere yardım etmemeleri hususunda uyarması ve yurtdışındaki FETÖ başta olmak üzere diğer terör örgütü mensuplarının Türkiye'ye tesliminde ağır davranılmamasını istemesine rağmen Batılı devletler, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ülke içerisindeki siyasal pozisyonunun diktatörlüğe doğru gittiğini bahane ederek oyalamaya çalışması Türk halkı ve Devletin sabrını taşımıştır. Ankara'nın Batı'ya karşı bakışı bu şekildeyken Türkiye'yi yöneten karar alıcıların ise Soğuk Savaş dönemindeki teslimiyetçi anlayışlarını zamanla terk etmişlerdir. Batılı devletler ise Ankara'nın kontrolden çıkmasına mukabil olarak, Türkiye'ye alternatif ülke aramaya çalışmışlardır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'ye alternatif bir ülke bulmak artık daha kolay olmuştur. Ancak Batılı ülkeler, SSCB sonrası doğan boşluğu ilk kerede Türkiyesiz yapamamış hatta zaman zaman müşterek hareket etmiştir. Daha sonrasında ise AB ve NATO gibi Batı Blokunu temsil eden iki uluslararası örgüt; Doğu Avrupa, Balkanlar, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız olan devletlerle yakın ilişkiler kurmuşlar ve tekrardan Rusya etkisi altına girmemeleri için yoğun çaba sarf etmişlerdir.

Amerika başta olmak üzere Batı Bloku her ne kadar Türkiye'ye alternatif ülke arasalar bile Türkiye'nin pozisyonu hiçbir ülke ile telafi edilemeyecek kadar değerlidir. Türkiye'nin; demokrasi geçmişi, Osmanlı varisi olması hasebiyle elde ettiği kültürel, dini ve sosyal alanlardaki avantajları bölge ülkelerine nazaran Türkiye'nin daha cazip bir ülke olmasını sağlamıştır. ABD, NATO ve AB gibi devlet ve örgütlerin Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar bölgesine daha kolay ulaşmak ve kalıcı olmak için Türkiye'yi yanlarına çekmeleri şarttır. Ancak bir meseleyi tafsilatı ile tetkik etmeliyiz. Çünkü her ne kadar Türkiye ihmal ve inkâr edilemez bir güç ise de ülke içerisinde bazı sorunların veya seçimden seçime değişen Dış Politika anlayışları Türkiye'nin elini bağlamıştır. Bundan mütevellit Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dünyadaki değişime ilk kerede ayak uyduramamıştır. Daha doğrusu uzun vadeli politikalar yerine kısa vadeli iktidardan iktidara değişen politikalar belirlenmiştir. Misal olarak tetkik edecek olursak, 90'lı yılların başında dış ilişkilerinde Türkiye, “Türk kimliğini” öne çıkarmış, daha sonra Necmettin Erbakan döneminde “İslami Kimlik” söylemde egemen olmuştur. İsmail Cem İpekçi'nin dışişleri bakanlığı sırasında “Batılı kimlik” üzerinden politikalar üretilirken Ahmet Davutoğlu zamanında sıkça atfı yapılan “Türkiye'nin Osmanlı'dan miras kimliği” dış politikanın ana hattı haline getirilmiştir. İşte, bu kadar kısa süre içerisinde bu denli fazla kimlik değiştiren Türk dış politikası benliğini tam anlamıyla bulamamıştır.⁵⁵²

3 Kasım 2002'de tek başına iktidara gelen AKP hükümeti, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından daha önceleri Dış Politika Danışmanı olan Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığına atanması ile Dış Politikada “sıfır sorun” adı altında yeni uygulamalara gidilmiştir. AKP hükümetinin ilk yıllarında AB'ne çok büyük önem verilmiş ve ülke içerisinde ciddi reformlara imza atılmıştır. Davutoğlu'nun Dışişleri Bakan'ı olarak atanması ile daha önceleri AKP'nin Dış Politikasında öncelik arz eden AB'nin yerine o zamanlar “Ortadoğu” kavramı almıştır. AKP iktidarı ilerleyen yıllarda her ne kadar AB'nin çifte standart uyguladığını deklare etmiş olsa da hiçbir şekilde AB ile rabitasını kesmemiştir. Bu durumun sebebi ise Devleti yöneten karar alıcıların yakın coğrafyasından olası bir tehdit karşısında destek alabilecekleri bir yapıya mensup olmak istemeleridir. (Yani şuur altında Soğuk Savaş Dönemi etkisi devam etmektedir.) Bu tehdit algısının bertaraf edilmesinin çözüm yolu, ekonomik ve siyasi olursa AB'nin şemsiyesi eğer askeri tehdit olursa da NATO şemsiyesi altında bulunma düşüncesidir. Bu husus ilk kerede akla mugayir olarak anlaşılmalıdır ancak bu tehditleri bertaraf edebilmek için yakın coğrafyadaki komşu ülkelere güvence vermek ve bu hususta çalışmalar yapılması elzemdir. Yapılması gerekenler yapıldığı takdirde hiçbir teşkilata mensup olmadan bölgede barışın tesisine hizmet edilebilir.

Türkiye, Soğuk Savaş Dönemi'nin etkisinden henüz çıkmış değildir. Her an tehdit geleceği korkusuyla Dış Politikasını belirlemede tedirginlik göstermektedir. Ancak bu algıyı Türkiye, yakın coğrafyasına dair bağımsız ve milli politikalar belirleyeceğinin ilk emaresi olarak 2009 Davos zirvesinde belirtmiştir. Davos Zirvesinde İsrail ile yaşanan krizin akabinde Ortadoğu'da gerçekleşen Arap Baharı Türkiye'nin bölgede yıldız olarak parlamasına sebep olmuştur. Bölgede yaşanan menfi gelişmeler ilk kerede Türkiye'nin lehine olarak gözükmüş olsa da ne yazık ki sonradan anlaşılacağı üzere Ortadoğu bataklığına saplanılmıştır. Bölgede yaşanan gelişmelere ve kısır tartışmalara alet olan Türk karar alıcılarının duygusal Dış Politika belirlemeleri üstelik Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında marjinalleşmesi ve bölgede yaşanan menfi hadiselerin tek müsebbibi olarak Batı'nın gösterilmesi Türkiye- AB münasebetlerini germiştir. Soğuk Savaş Dönemi boyunca Türkiye'nin kontrol edilebilir statüsünden kontrol edilemez bir statüye doğru yönlendirilmesi, dünyayı yöneten hiçbir güç tarafından tasvip edilemeyeceği bir meseledir. Bundan mütevellit, bağımsız ve

⁵⁵² Ahmet Gencehan BABİŞ, “Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasının Kimlik Bunalımı ve Benlik Arayışları”, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/731-soguk-savas->, (Erişim Tarihi: 27.01.2016)

milli politikalar belirlemek isteyen Türk karar alıcıları bu hususta acele etmiş olacaklar ki hedeflenen Dış Politika ayağı yere basan değil ütopyik, pragmatik değil duygusal, bölgesel unsurlar ve güçler ile değil okyanus ötesinin telkinleri ile belirlenen politikalar her defasında Türkiye'nin itibarını zedelemiş ve caydırıcılığını sorgulatır hale getirmiştir.

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Münasebetlerinde “15 Temmuz” Etkisi

Türkiye ve Rusya arasındaki münasebetler gerek Sovyetler Birliği zamanında gerekse dağıldıktan sonra çok büyük önem arz etmektedir. II. Dünya Savaşı'na diplomatik manevralar ile dâhil olmamayı başaran Türkiye, savaşın hemen sonrasında Stalin'in yayılmacı politikalarıyla baş başa kaldı. Bu tehdit karşısında direnç gösteremeyeceği aşikâr olan yetersiz askeri ve ekonomik gücü Türkiye'yi, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Batı ittifakına dâhil olmak zorunda bıraktı.⁵⁵³ Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca taraf olduğu Batı Blok'un bir mensubu olmuş ve SSCB'ye karşı savunulmuştur. Ayrıca 1952'de Türkiye NATO'ya girdikten sonra, güvenlik endişelerini çözümlenmiş, ancak bütün uluslararası olayları bu ittifakın perspektifinden değerlendiren tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır.⁵⁵⁴ Ancak Batı Blok'u hiçbir zaman samimi olmamıştır. Batı Blok'u, SSCB ile araları düzeldiğinde veya herhangi bir meselede uzlaşmaya vardıklarında çok rahat bir şekilde Türkiye'yi gözden çıkarabilmişlerdir. Örneğin 1962 Küba Krizinde hadisesinde Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze yerleştirmeye çalışması ve ABD'nin de bu hususa sert tepki vermesi sonrası Sovyetler Birliği Küba'ya füze yerleştirmekten vazgeçmiş Amerika ise Türkiye'de konuşlandığı Jüpiter Füzelerini geri çekmiştir. Yaşanan bu travma Türkiye'yi yöneten iktidarlarda bir şok etkisi oluşturmaya devam etmiştir. Ne tuhaftır ki ABD ile yaşanan her menfi hadise sonrası kısa süreli alternatif politikalar arayışı içinde olan Türkiye, sonrasında ise tekrardan ABD ile yakınlık sağlayarak adeta bir sonraki aldatılmayı beklemektedir.

Soğuk Savaşın nihayete ermesinin akabinde Türkiye'nin üzerine düşen vazifede sona ermiştir. Bölgede kendini savunmasız hisseden Türkiye, bir yandan NATO ile ilişkilerini canlı tutmaya çalışırken diğer yandan ise çevresindeki ülkeler ile mevcut sorunları minimum düzeyde hatta sıfırlama girişimlerinde bulunmuştur. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türk Dış Politikası, çok kısa sürede birçok kimlik değiştirmiştir. Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık ve en son olarak da Osmanlı varisi söylemleri ile dış politikada yer bulmaya çalışmışsa da ayağı yere basan bir politika belirlenmemiştir. 1964 Johnson Mektubu, 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası müttefikimiz ABD tarafından Türkiye'ye uygulanan ambargo, Kuzey Irak'ta askerlerimizin başına geçirilen çuval hadisesi ve son olarak 15 Temmuz 2016'da FETÖ örgütü tarafından düzenlenen darbe teşebbüsü artık Türkiye'nin sabrını taşırırıştır. 15 Temmuz darbe girişiminin müsebbibi olarak bilinen FETÖ liderinin ABD'de ikamet etmesi ve Türkiye'ye iade edilmesi hususunda oyalamaları Türkiye- ABD ilişkilerini ciddi manada germiştir. Üstelik Türkiye'nin, 24 Kasım 2015'de Rus jetini düşürmesi sonucu; PYD konusunda bu örgüte silah verdiği için hem ABD hem de uçak krizi sonrası Moskova'da PYD'nin ofis açmasına verilen izinle birlikte Rusya ile yaşadığı siyasi kriz Ankara'yı bölgede yalnızlığa itmştir.⁵⁵⁵ Ankara, tarihinin en büyük yalnızlığı ile baş başa kalmış ve yeni çözüm stratejileri geliştirmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Başbakan Yıldırım'ın 12 Haziran 2016'da Rusya Milli Günü nedeniyle yayınladıkları mesajlar yumuşamanın ilk işaretlerini verdi. İlişkilerde iyileşme sürecini hızlandıran en önemli adım, Erdoğan'ın Haziran ayı sonunda Putin'e gönderdiği mektup oldu.⁵⁵⁶ Tüm bunlar yaşanırken 15 Temmuz 2016 akşamı FETÖ'nün darbe teşebbüsü ise artık Türkiye'nin acilen dış politika anlayışında reforma değil devrime gidilmesi gerektiği inancını etkin kılmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemi sonrasında bugüne kadar gelinen Türk Dış Politikasındaki “Türk kimliği”, “İslami Kimlik”, “Batılı Kimlik” ve “Osmanlı Kimliği” gibi vurguların bir kenara bırakılarak “Pragmatik” anlayışın etkin olması için çalışılmıştır. Dış Politikada belirlenen yeni konseptte göre yapılacak ilk iş Rusya ile yaşanan krize çözüm üretmek olmuştur. 15 Temmuz darbe girişi sonrası Batı'nın sessiz kalması hatta bazı Avrupalı siyasetçilerin darbeci askerler hakkında endişelerini dile getirmesi Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Cumhurbaşkanı

⁵⁵³ Selva TOR, “Rusya, Türkiye için doğru ortak mı?”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusya-turkiye-icin-dogru-ortak-mi> (Erişim Tarihi: 07.02.2017)

⁵⁵⁴ Yusuf SARINAY, “Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, <http://arsivbelge.com/yaz.php?sc=922> (Erişim Tarihi: 07.02.2017)

⁵⁵⁵ Selçuk ÖZÇELİK, “Yeni Türkiye Yeni Siyaset”, <http://www.kafkassam.com/yeni-turkiye-yeni-siyaset.html> (Erişim Tarihi: 06.02.2017)

⁵⁵⁶ Fatih ÖZBAY, “Krizden normalleşmeye Türkiye-Rusya ilişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/krizden-normallesmeye-turkiye-rusya-iliskileri> (Erişim Tarihi: 08.02.2016)

Erdoğan'ın yaşanan menfi olaydan sonra ilk yurtdışı ziyaretini 9 Ağustos 2016'da Rusya'ya yapmış olması artık Türkiye'nin geçte olsa geçmişten bir ders çıkaracağına ilk işareti olmuş ve Batı'ya meydan okumuştur.

Türkiye ve Rusya arasında yaşanan müspet gelişmeler çok geçmeden ilk meyvelerini vermiştir. 24 Ağustos 2016'da “Fırat Kalkanı” harekâtına Rusya'nın karşı çıkmaması, 3 Eylül 2016'da Çin'de yapılan G-20 zirvesinde Erdoğan ve Putin'in ikili görüşmeleri, Rusya Genelkurmay Başkanı Valeri Gerasimov'un, 16 Eylül 2016'da Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunması ve Türkiye Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ında 1 Kasım 2016'da Rusya'ya iade-i ziyarette bulunması, Putin'in 10 Ekim 2016'da 23. Dünya Enerji Kongresi'ne katılmak üzere İstanbul'a gelmesi ve bu ziyaret kapsamında Erdoğan ve Putin, Yıldız Sarayı Mabeyn Köşkü'nde önemli bir ortak basın toplantısı düzenlemeleri ve 1 Aralık 2016'da Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Rus-Türk Ortak Stratejik Planlama Grubu'nun toplantısına katılmak için Antalya'ya bir ziyarette bulunması Türkiye-Rusya ilişkilerinin 15 Temmuz sonrası çok ciddi merhalelerden geçtiğinin emaresidir.

2000 yılının başında Rusya'da iktidara gelen Putin, Kafkaslardan Orta Asya'ya, Doğu Avrupa'dan Balkanlara oradan da Ortadoğu'ya uzanan coğrafyalarda aktif olmak için yoğun çaba göstermektedir. Bahsedilen coğrafyada operasyonel güç olarak her ne kadar Rusya aktif olsa da ilerleyen yıllarda olası bir zayıflama döneminde bu coğrafyaların elden çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu bölgelerin elden çıkmasını istemeyen Rusya, bu coğrafyalara yabancı olmayan, ağırlığı olan ve sözü muteber bir devlet ile işbirliği yapmak zorunluluğu hissetmektedir. Rusya'nın işbirliği yapabileceği en munasip devlet Türkiye'dir. Ancak Türkiye'nin, Soğuk Savaş döneminde üye olduğu NATO ve siyasi entegrasyon açısından ise AB'ye üyelik süreci Türkiye'nin pozisyonunu zora sokmaktadır. Ayrıca Rusya ile kurulan ilişkiler tam manasıyla güven üzerine kurulamamaktadır. Türk karar alıcıları 15 Temmuz hadisesi sonrası belki de Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana ilk defa ABD ve Batılı Devletlere aleni olarak uyarılarda bulunmuş, AB'ye üyelik sürecinin dondurulması ve İncirlik üssünün kapatılması hususu sık sık dile getirilmiştir. Ankara tarafından yapılan bu açıklamalar Rusya açısından olumlu karşılanmış ve Türkiye'nin dış politikasına da sirayet etmiştir. Fırat Kalkanı Harekâtı buna örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin başlatmış olduğu Fırat Kalkanı Harekâtı ile sınırimıza yakın Suriye topraklarında bulunan DAESH, PKK/PYD ve diğer gruplara karşı saldırı başlatmış ve terör örgütlerinin ülke topraklarımıza karşı oluşturduğu tehdit bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bir yandan bunlar yaşanırken bir diğer yandan ise Türkiye'nin Suriye politikası adım adım değişime uğramıştır. Türkiye, Rusya ve İran 20 Ocak 2016'da Moskova'da görüşmüşler ve Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapılmış ayrıca Suriye Arap Cumhuriyeti Hükümeti ile silahlı muhalif gruplar arasında görüşmelerin 23-24 Ocak 2017 tarihlerinde Astana'da başlamasını desteklediklerini belirtmişlerdir. Astana görüşmeleri Türkiye açısından çok mühim başarılarından biri olmuştur. Sebebi ise beş altı yıldır bölgesel gerçekleri inkâr ve ihmal eden Türk dış politikası 15 Temmuz sonrası yakın coğrafyasındaki yani Suriye krizi meselesinin çözümünde yerel unsurlar ve bölgesel güçler ile yakın ilişkiler kurarak geçmişteki hatalarından kurtulmuş ve Suriye krizinin çözümünde Rusya ve İran'la birlikte garantörlük görevini üstlenmiştir. Astana görüşmeleri aynı zamanda Suriye'de altı yıldır birbiriyle savaşan silahlı muhalifler ile Suriye hükümeti yetkililerinin aynı çatı altında ilk defa buluşmaları cihetinden de çok büyük önem arz etmektedir. Muhaliflerden DEASH ve El Nusra davet edilmemiş bunlara karşı ortak mücadele vurgusu yapılmıştır.

Türkiye, altı yıldır çözemediği krizi bölgesindeki güçleri dikkate alarak çok kısa sürede çözüme kavuşturmuştur. Burada sadece Rusya vurgusunun yapılması daha önceki başlıklarda da bahsedildiği gibi Rusya Federasyonu'nun operasyonel kabiliyeti yüksek bir devlet olmasıdır. Suriye'de bulunan askeri üssün muhafazası için Esad'ın kalmasını savunan Rusya ve Lübnan bağlantısının aksamaması için Esad'ın kalmasını isteyen İran'ın gerekçeleri Rusya'ya göre farklı olsa bile amaçlarının müşterek olması Türkiye'nin en başından beri bölgede yalnız kalmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminden beri Batı tarafından devam eden gayr-ı samimi destek söylemleri, Türkiye'yi bir kere daha karanlığa itmiştir. Karanlığın aydınlığa dönüşmesi ne yazık ki bir musibetin zuhur etmesi ile ancak fark edilmiştir. 15 Temmuz sonrası her ne kadar devlet içerisindeki sistem yara almış olsa bile kısa sürede toparlanmış ve Türk dış politikası bölgesel gerçeklerin dikkate alındığı, yerel unsurların ihmal edilmediği ve pragmatizmin esas alınması gibi ilkeler aşamalı olarak uygulanmaya başlanmıştır.

SONUÇ

21.yy.ın başlarında Rusya'da iktidara gelen Putin'in eski başkan Boris Yeltsin'e nazaran yakın

coğrafyasına karşı ilgisiz kalmayacağına inanılması ve Türkiye'nin de Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyasındaki ülkelere yönelik kültür, din, dil gibi yumuşak güç kullanarak bölgede etkin olmaya çalışması Türkiye ve Rusya işbirliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Türkiye'nin, hem Batı yanlısı tavır alıp hem de yakın coğrafyada Rusya ile işbirliğine kalkışması kararsız ve güvenilmez bir ülke konumuna sürüklemektedir. Türkiye'de ki karar alıcıların geçmişi, bugünü ve yarını iyi analiz etmeleri aynı zamanda geçmişte ABD, NATO ve AB gibi unsurlar ile yaşanan sorunları tafsilatıyla tetkik etmeleri gerekir. Türkiye'nin bir yandan tarihi, kültürel, din ve dil bağlantısı olduğu yakın coğrafyasında etkin olmaya çalışması bir yandan ise Tanzimat Dönemi ile başlayan Batılılaşma sürecini muhafaza etmesi en tabii hakkıdır. Ancak Türkiye'nin, yeni süreçte hiçbir ittifaka mensup olmadan bölge ülkeleri ile müşterek hareket etmesi bölgesel barışın ve güvenliğin tesisi hususunda en büyük katkıyı sağlayacağı kuvvetle muhtemeldir. Hususiyetle tetkik edilecek olunursa Suriye'de savaşın son bulması için ABD, NATO ve AB gibi unsurları dikkate almak yerine Türkiye ve Rusya başta olmak üzere bölgedeki diğer unsurları da dikkate alarak müşterek hareket etmek en doğru karar olacaktır. Ancak yapılması gerekenler zamanında yapılmadığından, Suriye'nin komşuları ve Suriye üzerinde etkinliği olan Rusya arasında uzun süren ihtilaflar, akan kanın durdurulmasını geciktirmiştir.

15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan menfi hadise sonrası Türkiye'nin dış politika anlayışında bir nevi devrim yaşanmıştır. Bu devrim artık bölgesel unsurların dikkate alındığı ve bölgesel işbirliği odaklı politikaların bundan sonra daha çok benimseneceği ilkesi olmuştur. 20 Ocak 2016'da Türkiye, Rusya ve İran'ın Moskova'da buluşmaları ardından 23-24 Ocak 2017'de Astana'da görüşmeleri ve bu görüşmede Türkiye'nin garantör statüsünde olması geçte olsa Türk Dış Politikasının bir başarısıdır. Buarada Türkiye'nin bölgesel ittifaklara acilen ihtiyacı vardır. Artık soğuk savaş dönemi bitmiştir. Devletlerin herhangi bir bloka mensup olma anlayışı sona ermiştir. Bundan sonra tek gerçek dünyanın iki kutuplu sistemden çok kutuplu sisteme doğru evrilmiş olmasıdır. Türkiye'de bu çok kutuplu sistemin bir parçası olabilir ancak bu hedefini gerçekleştirmeden evvel ilk önce yakın coğrafya ülkelerine karşı güven verilmesi lazım. Yani soğuk savaş ürünü olan NATO gibi ittifakların dışında olmak gereklidir. Aksi halde çok kutuplu dünyanın herhangi bir temsilcisi değil bölgesinde sıkışmış ve dışlanmış bir ülke durumuna düşülmesi kaçınılmaz olacaktır. Türkiye, NATO gibi ittifaklardan çıkmalı ve onun yerine bölgesinde huzuru ve güveni tesis edecek işbirliğine yani bir nevi pakt anlayışını hâkim kılmaya çalışmalıdır. Bölgede planlanan olası bir barış ve güvenlik paktı yıllar evveli yapılan Sadabat Paktı ve Balkan Atlantı gibi olabilir veya daha gelişmiş tesis edilebilir. Astana görüşmeleri ile teminat altına alınan Suriye'nin toprak bütünlüğü ve ülkede iktidara gelecek olan Esad veya başkası her kim olursa olsun masaya oturulmalıdır. Bu masada Rusya, Suriye, İran ve Türkiye'nin başta olması bölgede yaşanacak bir başka krizleri minimum hatta sıfır düzeyine indirebilme kabiliyetine sahiptir. Bundan mütevellit “Bölgesel İttifak” gerçeği hiçbir surette inkâr ve ihmal edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- BİRSEL, Haktan. **Dengesiz Güçler Merkezi Avrasya**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010
- BRZEZINSKI, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası**, İstanbul: İnkilap Yayıncılık, 2015
- DUGİN, Aleksandr. **Rus Jeopolitiği**, İstanbul: Küre Yayınları, 2015
- GAFARLI, Orhan. **Avrasya Çıkmazı**, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2015
- GESSEN, Masha. **Putin Yüzü Olmayan Adam**, İstanbul: Epsilon Yayıncılık, 2015
- RAKHMANOVA, Tania. **Rus İktidarının Kalbinde Putin İmparatorluğunu Sorgulama**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2016
- “Astana Görüşmeleri ve Sonrası”, <http://www.ayyıldızhaber.com/kose-yazisi/89913/astana-gorushmeleri-ve-sonrasi--prof-dr-selcuk-duman.html> (Erişim Tarihi: 06.02.2016)
- “Rusya, Türkiye için doğru ortak mı?” , <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusya-turkiye-icin-dogru-ortak-mi> (Erişim Tarihi: 07.02.2016)
- “Rusya’nın artan bölgesel etkisi ve Türkiye”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/rusyanin-artan-bolgesel-etkisi-ve-turkiye> (Erişim Tarihi: 07.02.2016)
- “Rusya’nın gözünden Türkiye-SSCB ilişkileri...”, <http://tarikhurdu.net/rusyanin-gozunden-turkiye-sscb-iliskileri.html> (Erişim Tarihi: 05.02.2016)
- “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, <http://www.bilgesam.org/incele/525/soguk-savas-sonrasi-turkiye-rusya-iliskileri--1992-2010/#.WJYIhI9OLmJ> (Erişim Tarihi: 04.02.2016)
- “Türkiye-Rusya İlişkileri / Genel Bakış”, <http://politikakademi.org/2013/07/yazi-dizisi-turkiye-rusya-iliskileri-genel-bakis/> (Erişim Tarihi: 06.02.2016)
- “Türkiye-Rusya İlişkileri: 2007-2010”, <http://www.tuicakademi.org/turkiye-rusya-iliskileri-2007-2010/> (Erişim Tarihi: 04.02.2016)
- “Türkiye ve Rusya’dan Suriye mutabakatı”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-ve-rusyadan-suriye-mutabakati> (Erişim Tarihi: 05.02.2016)

IV. MEHMED’İN RUSYA’YA GÖNDERDİĞİ AHİDNÂME-İ HÜMÂYÛN İLK OSMANLI-RUS ANLAŞMASI

Şefaettin SEVERCAN*

I. GİRİŞ

Babil Kral’ı Nebukadnezar bir gece bir rüya görür. Babil’in rüya yorumcularını sarayında toplayarak onlara: Rüyasını doğru yorumladıkları takdirde kendilerini ihya edeceğini, kendilerinden sonra gelecek nesillerini bile zenginliğe sahip kılacak servetler vereceğini; ancak rüyayı doğru yorumlamadıkları takdirde kendilerini öldüreceğini, böyle bir anlaşmayı kabul edip etmemekte serbest olduklarını söyler.

Rüya yorumcuları Kral’ın teklifini görüşmek üzere toplanırlar. Bir tarafta kendilerini ve nesillerini her türlü imkâna kavuşturacak büyük zenginlik, diğer tarafta ölüm. Mükâfatın büyüklüğü kadar ceza da ağırdır. Uzun uzun düşünürler, tartışırlar. Sonunda, zenginlik arzusu ağır basar, zenginlik içinde bir ömür, her istediğine kavuşturacak mal mülk ve bunun sağlayacağı güç ve kudret daha cazip gelir ve nasıl olsa içimizden biri rüyayı doğru yorumlar diye güvenerek teklifi kabul ederler. Ülkenin en iyi rüya yorumcularını toplamak için bir ay süre alırlar. Bir ay sonra ülkenin en iyi yorumcuları Kral’ın sarayında toplanırlar. Beklenen gün gelmiştir. Kral sarayın kabul salonuna gelecek rüyasını anlatacaktır. Yorumcular, saray erkânı ve halktan seçkin kişiler büyük bir heyecan ve merakla Kral’ı beklemektedirler. Babil Kral’ı Nebukadnezar büyük bir haşmet ve görkemle salona girer. Salonu büyük bir sessizlik kaplar, salonu dolduran bütün insanlar adeta nefeslerini tutmuşlar Kral’ın rüyasını anlatmaya başlamasını beklemektedirler. Saniyeler birbirini kovalarken heyecanlar da doruk noktasına ulaşır... Kral kabul salonundaki tahtından ayağa kalkar, salondakileri oldukça anlamlı bir şekilde süzdükten sonra yorumculara bakmaya başlar. Yorumcular heyecandan neredeyse ölecek hale gelirler...

Ve kral konuşmaya başlar:

“Rüyamı unuttum. Hem rüyamı bilecek hem de yorumlayacaksınız. Size bir ay izin, bir ayın sonunda rüyamı yorumuyla birlikte istiyorum, ya her türlü nimete kavuşacaksınız ya da sonunuza” der ve salonu terkeder. Salonun içi birden buz gibi olur. Yorumcular yerlerinden kımlıdayamaz hale gelirler, donup kalmışlardır. Şaşkın şaşkın birbirlerine bakınırlar... Çaresizlikleri düşüncelerini dondurmuş, ölümün korkunç nefesini yüreklerinde hissetmeye başlamışlardır. Dudaklarından şu sözler dökülür: “Bilinmeyen rüyanın yorumu nasıl mümkün olur? Elbette olmaz.

Tarih ve medeniyet rüyalarını unutan milletler geleceklerini de unuturlar. Tıpkı unutilan rüyanın yorumlanamayacağı gibi geleceklerini de yorumlayamazlar, planlayamazlar. Özellikle uluslararası ilişkilerini sağlıklı ve kalıcı bir zemine oturtamazlar. “IV. Mehmet’in Rusya’ya Gönderdiği Ahidnâme-i Hümâyûn İlk Osmanlı-Rus Anlaşması” adlı tebliğimiz, Türkiye Rusya ilişkilerinde savaşız sağlanan bir barışı belgeleyen ve aynı zamanda da Devlet-i Aliyye ile Çarlık Rusya’sı arasında varılan ilk barış anlaşmasının ahidnâmesidir. Bu belgenin büyük tarih ve medeniyet fotoğrafımızın çok küçük bir karesini yeniden hatırlatmasını umuyor ve Türkiye Rusya ilişkilerine sağlıklı bir katkı sağlamasını diliyorum.

II. ARKA PLAN

1. Kavramsal arka plan:

Osmanlı Sarayı’nın selefleri Selçuklulardan miras alıp tüm dünyada gıpta edilen bir örneğe taşıdıkları ve saltanatın şiarlarından biri haline getirdikleri konulardan biri de devletin dış ülkelerle ve kendi içinde yaptığı diplomatik yazışma usulleri, muhtevaları ve bunların arşivlenmesidir. Bu diplomatik yazışmalar, zaman zaman birbirinin yerine kullanılan zaman zaman da bazı farklılıklarla birbirlerinden ayrılan bitî, hüküm, ferman, misal, tevki, yarlıg, nişan, berat, menşur, fetihnâme, ahidnâme-i hümâyûn ve nâme-i hümâyûn gibi özel isimler almışlardır. Bunların içinde daha çok dış ülkelerle yapılan anlaşmalar ve önemli padişah buyrukları ahidnâme-i hümâyûn belgeleri olarak hazırlanmışlardır.

Ahidnâme, sözlük anlamı itibariyle, yemin edip söz vermek, eman vermek, himayeye almak, zimmetine almak, vasiyet etmek, ısmarlamak,” anlamındaki Arapça “ahd” kelimesi ile Farsça’da mektup veya kitap; Türkçe’de ferman, mektup, bitî ve buyuruldu⁵⁵⁷ anlamına gelen “nâme” kelimelerinden meydana gelen “resmî anlaşma belgesi kâğıdı” anlamında birleşik bir isimdir. Terim olarak ise, Hükümdarların

⁵⁵⁷ Bakınız: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 279-281.

emriyle, bir hükümdara, bir devlete,⁵⁵⁸ kendi halkından veya başka milletlerden zümre veya şahıslara bir takım özel haklar vermek üzere düzenlenen belgenin adıdır.

İslâm Tarihinde, Hz. Peygamber’in, halifelerin ve sultanların emriyle düzenlenen, genellikle üst düzey yöneticiler ve makam sahibi memurların tayin kararlarını, çeşitli yazılı emir ve talimatları; bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazları ve özellikle de yabancılarla yapılan anlaşma hükümlerini ihtiva eden belgelere de ahidnâme adı verilmiştir. Ayrıca halifelerin veya sultanların veliahtlarını belirledikleri yazılı belgeler için de ahidnâme adı kullanılmıştır. Hz. Muhammed (s.) Bizans, İran, Mısır, Habeşistan ve Yemen gibi ülkelerin kral ve kisralarına, Müşrik, Yahudi ve Hristiyan temsilcilere, valilere, pek çok kabileye ve bazı şahıslara çeşitli konularda ahidnâmeler göndermiştir.⁵⁵⁹

Veliaht tayini ve hükümdarlık/sultanlık beratları için de ahidnâmeler yazılmıştır. Hz. Ebû Bekir’in Hz. Ömer’i kendisinden sonra “emîrü’l-mü’minin” (halife) olması için Hz. Osman’a yazdığı vasiyet belgesi İslâm Tarihinde ilk veliaht ahidnâmesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶⁰ Abbasi halifesi Kâim Biemrillah’ın Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’e verdiği ahidnâme de hükümdarlık/sultanlık ahidnâmelerinin önemli bir örneğidir.⁵⁶¹

Ahidnâmeler, “İslâm hukukunun prensipleri göz önünde tutularak ve şeyhülislâmın fetvası alınarak verilmiş belgelerdir.”⁵⁶² İslâm hukukçularının pek çoğuna göre ülkeler “darü’l-islâm” ve “darü’l-harb” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azımsanmayacak oranda bazı hukukçular da buna “darü’s-sulh”ü de ilave ederek taksimi üçe çıkarırlar. Darü’l-harbde bulunan gayri müslimlerin ahidnâme elde etmeleri için “emân” istemeleri yani himayeye girmeyi talep etmeleri gerekir.⁵⁶³ Bu talep eman isteyenin kardeşlik ve sulh yemini ederek başvuruda bulunmasıyla gerçekleşir. Bu durumda olan birine verilecek emân bir sözleşme ile belirlenir ve düzenlenen bu belgeye de ahidnâme, içindeki maddelere de uhûd veya şurût denirdi. Ahidnâmeler berât biçiminde düzenlenirdi⁵⁶⁴.

Osmanlı Devleti’nde ahidnâmeler daha başlangıçtan itibaren “ahidnâme-i hümâyun” adıyla etkin bir şekilde kullanılmıştır. Osmanlı sultanları ahidnâmeleri seleflerinden daha saygın ve itibarlı, daha özgün ve daha kurallı şekilde kullandılar. Onları “nâme-i hümâyunlar” ile çeşitlendirip zenginleştirdiler ve hem kemiyet hem de keyfiyet olarak geliştirmek suretiyle diplomasideki yerlerini daha itibarlı kıldılar. Bir ahidnâme-i hümâyun, istisnaları ve tâli farklılıkları olmakla birlikte, genel olarak şu esaslar çerçevesinde hazırlanırdı.

Ahidnâme-i hümâyunlar, davet rüknü ile başlar. Bu bölümde Allah’ın adı ile Hz. Peygamber ve dört halifenin adları zikredilip, Allah’ın yardımı ve Peygamberin şefaati istenirdi. Allah’a hamd ü senâ Hz. Muhammed (s.)’e salât ü selam takdim edilir. Bu bölümü, padişahın büyüklüğünü, güç ve kudretini, hükümdar ve hükümranlığını sergileyen, devletin, memleketinin büyüklüğünü, ecdadının yüceliğini ve saygınlığını dile getiren unvan denilen kısma geçilir. Bu bölüm, muhataplarını psikolojik baskı altına alacak, onları Osmanlı sultanının kudretinin büyüklüğü, devletin ve ordusunun ihtişamı karşısında etkileyerek endişeye kapılmalarını sağlayacak bir muhteşemlikte ve üslupta yazılır.

Unvan bölümünden sonra ahidnâmenin yazılış sebebine konu olan gelişmeler ele alınarak açık bir şekilde yazılır. Daha sonra muhatap tarafın sıfatlarının ve durumunun ele alındığı elkab ve dua bölümüne geçilirdi. Osmanlının güçlü yıllarında oldukça kısa tutulan bu bölüm sanki muhatap ülkelerin güçlenmesine paralel olarak giderek genişlemiştir. Bu fotoğrafı, tebliğimize konu olan IV. Mehmed’in Rusya’ya Gönderdiği Ahidnâme-i Hümâyûn’unda Rus Çarına ithaf edilen sıfatlarda görebiliriz. Bu bölümü takiben “dîbâce” veya “nakil” adı verilen bölümde ise ahidnâmenin veriliş sebebi ve şartları açıkça ve gayet net bir şekilde açıklanır, anlaşma maddeleri tek tek ve yine oldukça net olarak yazılır. Anlaşma maddelerinin

⁵⁵⁸ Osmanlı Sultanı I. Mahmud’un doğrudan Avusturya Devletine gönderdiği ahidnâmesi, bunun en belirgin örneklerinden birini gösterir. Bakınız: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümâyûn Defteri, No. 8, s.244-247 ve Düvel-i Ecnebiyye Defteri, 57/1, s.259-263; Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomatasına Ait Name-i Hümayun, Ahidname-i Hümayun ve Mektup Tahlilleri*, İnternet Nüshası 2017, s, 223;

⁵⁵⁹ Bu belgeler için bakınız: Hamidullah, Muhammed, *El-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, Çeviren: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997, s, 75.

⁵⁶⁰ Fayda, Mustafa, “Ahidnâme”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c, I, s, 536.

⁵⁶¹ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, İkinci Basılış, c, I, s, 29-30.

⁵⁶² Kütükoğlu, Mübahat, “Ahidnâme”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c, I, İstanbul 1988, s. 536.

⁵⁶³ Delilbaşı, Melek, “Ortaçağ’da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, *Belleten*, XLVII/85, Ankara 1984, s, 95.

⁵⁶⁴ İnalçık, Halil, “İmtiyâzât”, *Encyclopedia of Islam (EI²)*, Leiden 1971, II, s, 1179.

ifadelendirilmelerinde muğlaklık ve müphemlikten uzak durulmasına âzamî dikkat edilir. “Dîbâcenin muhtevası ahidnâmenin mahiyetine göre şekillenirdi.”⁵⁶⁵ Savaş sonrasında imzalanan bir sulh ahidnâmesi ile sulhun uzatılması için olan bir ahidnâmenin muhtevaları farklıdır. Bir sulh anlaşmasında tarafların delegelerince ayrı ayrı imzalanan ve tesbit edilmiş şartları ihtiva eden temessükler iki tarafça da kabul edilerek onaylanır. Onaylanan temessüklerin padişahın kabulüne mazhar olması ve onayını alması etkili bir şekilde padişahın dilinden beyan edilir.

Ahidnâmenin sonunda, ahidnâme şartlarına uyulacağına dair söz verilerek yemin edilir. Bu yemin tebliğimize konu olan IV. Mehmed’in Rusya’ya Gönderdiği Ahidnâme-i Hümâyûn’una en etkili şekilde yansımıştır. Şöyle yemin eder Osmanlı sultanı:

“Çar tarafından barış anlaşmasına mugayir ve muhalif, yeminleri bozmayı gerektiren ve şartların ve yeminlerin değişmesine sebep olacak bir durum hâsıl olmayıp, dostluk ve barışın hukukuna gereği gibi riâyet edildiği sürece yüce hilafetim adına en büyük en güçlü yeminlerle yemin ederim. Yerleri ve gökleri yoktan var eden Allah *celle celâluhu* hakkı için ve ulu Peygamberimiz iki cihan güneşi Muhammed Mustafa *salli Allahu aleyhi ve sellem*’in çok bereketli mucizeleri hakkı için, yukarıda açıklandığı üzere, yapılan anlaşma kısmen veya tamamen askıya alınmayacak ve dokunulmayacaktır. Ebediyete kadar uzun ömürlü kudretli saltanatım zamanında bu barış ve huzurun şartları ve kayıtları sağlam ve devamlı ve bu barış yemini sabit ve devamlı olacaktır.”

Yeminden sonra ahidnâmenin tarihi ve yazıldığı yer beyan edildikten sonra nasıl bir muhafaza içine konduğu belirtilerek sona erer.

Ahidnâmeler içinde muhataplarına ticarî imtiyazlar sağlayan ahidnâme-i hümâyunlar önemli bir yer tutarlar.⁵⁶⁶ Ahidnâmeler zamanla kısmî değişikliklere uğrasa bile genellikle Fatih Kanunnâmesi’nde belirtilen elkab ile kaleme alınırlar.⁵⁶⁷ Bunların kalemleri, kâğıtları, mürekkepleri ve yazı çeşitleri diğer belgelerden ayrı, kendilerine özgü özelliklere sahiptirler. Ayrıca ahidnâme-i hümâyunlar, çok önemli birinci el tarih kaynaklarıdır.

2. Siyasi arka plan:

On dördüncü yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti güçlü ve hızlı büyüyen bir çınar gibi Batı istikametinde dal budak salarken Rusya Altınordu Devletinin siyasi nüfuzu altında, kendi halinde küçücük bir devletçikti. Osmanlı Sultanları bu küçük Moskova Knezliği’nin, Timur’un (1336-1405) önlere açması ile yaklaşık iki asır sonra Devlet-i Âliyye ile baş edecek, ona büyük darbeler indirecek ve hatta zaman zaman onu kendisine muhtaç edecek, dönemin dünya siyasetinde etkili bir oyuncu güç olabileceğini akıllarına bile getirmediler. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethiyle Devlet-i Âliyye nasıl hızla büyümeye ve yükselmeye başlamış ise Timur’un darbesiyle ayakta duramayan Altınordu Devleti’nin yıkılması ile de Rusya yükselişe geçmiştir. Bu bağlamda Timur Rusya’nın Fatih Sultan Mehmed’idir. Artık Devlet-i Âliyye’yi takip eden Rusya için Osmanlı örnek alınacak büyük ve güçlü bir devlettir. Özellikle “Çar Korkunç İvan nazarında Osmanlı Devleti her bakımdan örnek alınması gereken bir siyasi teşkilata sahipti. Bu teşkilatın kurucusu sayılan Fatih Sultan Mehmed de örnek bir hükümdardı. Moskova’nın bu müthiş Çarının Fatih Sultan Mehmed’e hayranlık beslediği ve birçok hususta onu taklit etmek istediği biliniyor.”⁵⁶⁸

Rusya-Türkiye arasındaki ticarî ilişkiler daha öncelere gitmekle beraber ilk siyasi münasebetlerin on beşinci yüzyılın son çeyreğinde Çar III. İvan (1462-1505) ile Sultan II. Bayezid (1448-1512) döneminde Kırım Hanı Mengligiray’ın aracılığı ile başladığını görmekteyiz. Bu ilişkiler vesilesi ile 1512-1699 tarihleri arasında gönderilen Rus elçilerinin isimleri Rusya’da Rgada Arşivinde Elçilik Defterlerinde kayıtlıdır.⁵⁶⁹ Bu dönemden on yedinci yüzyılın ikinci yarısına kadar Rusya nazarında Osmanlı iyi geçinilmesi gereken karşı durulamaz çok güçlü bir devlettir. Osmanlı Devleti nazarında Rusya ise Devlet-i Âl-i Osman ile doğrudan irtibata geçemeyecek, taleplerini ancak Kırım Hanları aracılığı ile iletebilecek ikinci derecede bir devlettir. Bu “küçümseme”⁵⁷⁰ Osmanlı sultanlarının Rusya’ya ilgilerinin önüne geçerken Rusya Altınordu Devleti’nin mirasında sessiz ve derinden güçleniyor ve büyüyordu.

Nihayet Osmanlı himayesinden aradıklarını bulamayan Ukrayna Kazakları’nın 1654 yılı Şubatı’nda

⁵⁶⁵ Erdoğan, Meryem Kaçan, “1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 4, Sayı: 1 Haziran 2003, s. 65-66.

⁵⁶⁶ Bunlar için bakınız: Kütükoğlu, Mübahat, “Ahidnâme”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 537-540.

⁵⁶⁷ Bakınız: Kütükoğlu, Mübahat, “Elkab”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. XI, s. 51-54.

⁵⁶⁸ Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 5.

⁵⁶⁹ Mihajlovich, Rogozhin Nikolaj, “Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, Yayın Kurulu Başkanı: Halil İnalçık, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. I, s. 527.

⁵⁷⁰ Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, s. 4.

Pereyaslav anlaşması ile Çar I. Aleksey'in himayesine girmeleriyle birlikte Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı önemli bir prestij sağladı. Bir başka ifadeyle, kuzeyin küçümsenen devleti Osmanlı'ya artık bende varım diyordu. Osmanlı Devleti bu defa bu yeni oyuncuya kayıtsız kalamadı ve Rus Çarı'na karşı ayaklanan Ukraynalılara destek verdi. Bu destek hemen sonuç verdi ve Hatman⁵⁷¹ Doroşenko Osmanlı himayesine girdi. Bu defa 1667'de Lehistan ve Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak anlaşması yaptılar. Bu anlaşmadan edindiği kazanımlarla Rusya bölgede Osmanlı'ya karşı oyun kurucu bir devlet haline gelmişti.

Artık bölgedeki pek çok siyasi manevra Rusya'ya yeni bir güç kaynağı ve yayılma alanı olurken Osmanlı Devleti'nde işler hiçte iyi gitmiyordu. Sultan IV. Murat'ın daha yirmi dokuz yaşında iken 1640 yılı Şubatı'nın ilk yarısında Nikris hastalığından ölmesiyle hanedanın tek şehzadesi olarak Sultan İbrahim tahta geçmişti. Sultan İbrahim, hiçbir sınır gözetmeden şuarsuzca ve akılsızca verdiği emirlerin yapılmasını isteyen, muhakemesiz ve merhametsiz, çok kararsız tabiatlı, sinir buhranları geçiren, asabî, çok dar ve küçük düşünceli, çok aceleci, nefsinin esiri, zen-pâre bir padişahı. Dolayısıyla IV. Murad'ın kurduğu düzen kısa zamanda bozulmuş, devlet hazinesi boşalmış, iç durum iyice bozulmuş, saray kadınların, bürokrasi gözü doymaz şarlatanların kontrolüne ve egemenliğine geçmişti.⁵⁷² Bu felakete saray ve üst düzey bürokrasi sekiz yıl dayanabildi. En büyük oğlunun yedi yaşında olmasına rağmen Kazasker Hanefi Efendi'nin “Hanefi mezhebinde akılsız büyüğün saltanatının caiz olmayıp akıllı sabîinin caiz olduğu, vezir-i âzamanın ona vekâleten işleri yürüteceğini beyan eden fetvası”⁵⁷³ ile 1648 Ağustosunda Sultan İbrahim hal' edildi ve on bir gün sonrada boğularak öldürüldü.

Yedi yaşındaki şehzade IV. Mehmed aynı gün tahta oturtuldu. Sarayı büyük valide sultan, devlet işlerini vezir-i âzam yürütecekti. Ancak hiç böyle olmadı, askerî bürokrasi işe karıştı ve daha önce cebir ve keyfi idarenin sahibi bir iken şimdi onlara çıktı. Bir sekiz yıl daha Devlet-i Âl-i Osman içte ve dışta çok tehlikeli günler geçirdi. Nihayet Köprülü Mehmet Paşa'nın geniş yetkilerle vezir-i âzam olmasıyla devlet hem içte hem dışta toparlanmaya başladı. Büyük badirelere, düşmanlıklara, suikastlara, saray entrikalarına ve çok çeşitli engellemelere rağmen saraya ve devlete yeniden bir düzen veren, askerî bürokrasiyi kontrol altına alan Köprülü Mehmet Paşa kazandığı zaferlerle bir taraftan Devlet-i Âliyye'ye yeniden güven kazandırırken diğer taraftan da elden çıkan bazı yerleri yeniden Osmanlı ülkesine katmayı başarmıştı. Beş yılı aşan sadareti döneminde hiç durmadan her tehlikeye göğüs gererek çalışan Köprülü Mehmet Paşa çok yorulmuş ve hastalanmıştı. Padişahına rahat etmesi için kendisinden sonra oğlu Fazıl Ahmet Paşa'yı sadarete getirmesini söyleyerek 1661 Ekimi'nde vefat etti. Dileği yerine getirilerek vezir-i âzamlığa getirilen Fazıl Ahmet Paşa'nın yaklaşık beş yıllık döneminde babasının kurduğu istikrar yeni başarılar ve yeni zaferlerle devam etti. Kırk iki yaşında iken hastalanarak vefat edince yerine IV. Mehmed, Köprülü Mehmet Paşa'nın damamı olan üçüncü vezir Merzifonî Kara Mustafa Paşa'yı vezir-i âzamlığa davet ederek: “Seni kendime vekil-i mutlak ve cümle ibadullahı sana emanet eyledim” diyerek bizzat kendi eliyle mühr-i hümayunu teslim etti.

IV. Mehmed'in padişahlığında, Köprülerle başlayan ve Merzifonî Kara Mustafa Paşa'nın vezir-i âzamlığı ile devam eden süreçte Osmanlı Devleti yaralarını sarmış ve iyileşmeye başlamıştı. Durumlar her geçen yıl daha da iyileşirken, bir türlü efendi beğenmeyen Doroşenko bu defa da Osmanlı himayesinden çıkarak Rusya ile anlaştı ve Çehrin kalesini onlara teslim etti. Bu gelişme üzerine Doroşenko derhal hatmanlıktan azledildi ve yeni hatman Himielnitski tayin edilerek Çehrin kalesi Ruslardan almakla Şeytan İbrahim Paşa görevlendirildi. İbrahim Paşa ve Kırım Han'ı Selim Giray Çehrin'den 1677 Temmuzunda başarısızlıkla dönünce her ikisi de azlolundular. Selim Giray'ın yerine büyük kardeşi Murad Giray Kırım Han'ı tayin edilip Kırım'a gönderildi.⁵⁷⁴ Vezir-i Âzam Kara Mustafa Paşa da serdar tayin edilerek 1678 Nisanında Çehrin üzerine gönderildi. Çehrin'e yaklaşılrken Kırım Han'ı Murad Giray kumandasındaki Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katıldılar. Kara Mustafa Paşa çok çetin uğraşlardan ve çok sıkıntılı ve tehlikeli bir savaş sürecinden sonra muhasaranın 33. gününde Çehrin kalesini düşürebildi ve pek önemi olmayan bu kaleyi elde tutmanın zorluğundan dolayı yaktırdı. Ancak Kara Mustafa Paşa düşmanı ve onlara yardıma gelen Rusları bozguna uğratmadan ve onlara karşı net bir galibiyet elde edemeden 1678 Eylülünde ordusuyla beraber döndü. Kış mevsiminin yaklaşması üzerine Kara Mehmed Paşa'yı serdar tayin ederek

⁵⁷¹ Hatman: Yazılı olarak ilk Orhun âbidelerinde raslanan hatman Türkçe'den Slavca'ya geçmiş bir kelimedir.

Eski Türk topluluklarında ve Lehistan ve Ukrayna Kazaklarında kullanılan yüksek bir askerî unvan olarak kullanılır. Özellikle Ukrayna Kazaklarında en yüksek askerî rütbeyi ifade eder.

⁵⁷² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c, III, I. Kısım, s, 223-227.

⁵⁷³ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, s, 237-238.

⁵⁷⁴ Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul 1928, c, I, s, 663.

orduyu Babadağı'nda bıraktı ve kendisi Edirne'ye döndü ve Padişah'ın iltifatına mazhar oldu.

Rusların Osmanlı ordusu karşısında gösterdiği bu direnç Osmanlı Sultanını düşündürmeye başlamıştı. Üstelik Rusların bölgede Osmanlı Devleti aleyhine bir takım faaliyetlerde bulunduğu ve “Özi'yi geçerek Osmanlı topraklarına saldırılar düzenlediği”⁵⁷⁵ “Özi valisi ve Kırım Hanı tarafından İstanbul'a bildirildi.”⁵⁷⁶ Bunun üzerine Sultan IV. Mehmed ahidnâme-i hümayununda açıkça belirttiği gibi bizzat kendisi ordunun başına geçerek Rusya üzerine bir sefere karar verdi ve hazırlıklara başlandı. Bu durum Rusya tarafından öğrenilince, durumun ciddiyetini anlayan Rus Çarı Fyodor Alekseyeviç Romanov, ahidnâme-i hümayunda belirtildiği gibi, hemen Kırım Hanı Murad Giray'a elçiler gönderip Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak üzere müzakerelere başlama talebinde bulundu. Devlet-i Âl-i Osman'ın diplomatik teamüllerine göre Rusya ile yapılacak olan görüşmeler Kırım Hanları aracılığı ile yapılıyordu. “Osmanlı ricali Rus murahhaslarıyla müzakerelere girişmeye tenezzül etmek istemiyorlardı.”⁵⁷⁷ Nitekim barış anlaşması için Çar'ın murahhas elçileri Kırımı gelmişler ve müzakereleri Kırım Hanı'nın görevlendirdiği üyelerle yürütmüşlerdir.⁵⁷⁸

Devlet-i Âliyye'nin vekili olarak Murad Giray Han'ın riyasetinde görevlendirdiği üyeler müzakereleri yürüttü ve Murad Giray Han sonuçları IV. Mehmed'in saâdetli sarayına arzetti. Padişah hazretleri, Rus Çarı'nın istirhamını kabul ederek gerekçelerini ahidnâme-i hümayununda açıkladığı üzere kararlaştırılan anlaşma maddelerini onayladı. Böylece Rusya ile ilk barış anlaşması, müzakereler Kırım'ın başşehri Bahçesaray'da yürütüldüğü için, Bahçesaray anlaşması adıyla yürürlüğe girdi. İşte tebliğimize esas olan ahidnâme-i hümayun, Bahçesaray barış müzakerelerinin Sultan IV. Mehmed tarafından anlaşma metni olarak onaylanan belgesidir.

III. AHİDNÂME-İ HÜMÂYÛN: GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİYLE RUSYA DEVLETİ'NE GÖNDERİLEN PADİŞAH AHİDNÂMESİ

(396) Bir olan ve kendisinden başka asla ilah bulunmayan, kullarının bütün kapalı kapılarını açan, kuvvet ve kudretin yegâne sahibi, şanı yüce, rahman ve rahîm olan Allah'ın yüce ismi ile. Sonu olmayan ve sonlu olmayan yüce yaratıcı, sonsuz ve sınırsız kudret sahibi, şanı yüce, mutlak hükümrân olan Allah'ın yardımı ve ihsanı ile. Peygamberlerin baş tâcı Muhammed Mustafa (s.)'in mucizelerinin bol bereketi ile.

Ben ki, Haremeyn-i şerîfeynin hizmetçisi, küfür ve dalalet binasını yıkan, sultanların sultanı, hâkanların hâkanı, yeryüzünde Allah'ın gölgesiyim. Acem, Arap ve Rum memleketlerinin hükümdarı, şahların memleketlerinin hükümrânı, Türk ve Deylem⁵⁷⁹ memleketlerinin padişahıyım. Ülkeler fetheden ve hükümdarlıklar verenlerin hükümdarı, cihangir orduların cihangir padişahı, İskender-i Zülkarneyn'i sâniyim. Doğu, Batı ve arasındakilerin hâkanı, büyük ülkelerin en şerefli, tüm beldelerin ve memleketlerin en kutlusuyum. Mekke-i mükerrreme ve Medine-i münevvere ve Kudüs-i şerifin, Akdeniz'in, Karadeniz'in, Rumeli, Anadolu ve Karaman'ın, Erzurum ve Diyarbakir'in, Huzistan ve Gürcistan'ın, benzeri az olan Mısır, Cennet kokulu Şam ve Sayda, Beyrut ve Trablus-ı Şam'ın ve özellikle de bütün meliklerin hasreti olan İstanbul'un ve Halep ve bütün Arabistan'ın, Bağdat ve Basra'nın, ve Budin ve Bosna'nın ve Temeşvar⁵⁸⁰, Kanije, Eğri, Varad⁵⁸¹, ve Opvared, Ukrayna ve Birulye ve Özi, ve Fas, Tunus ve Cezayir-i Garb ve Girit adası ve Deşt-i (397) Kıpçak ve Eflak, Boğdan ve Erdel vilayetinin ve ona tâbi yerlerin ve bunlardan başka cihanı fetheden kılıçlarımızla aldığımız nice vilayetlerin ve memleketlerin padişahı ve sultanı ve şanı yüce şehinşahı, Sultan Ahmed hanın oğlu, Sultan İbrahim Han'ın oğlu Ebü'l-feth sultan Muhammed Hanım.

Allah'ın yardımı ile memleketin ve milletin işlerini yürütmek, din ve devletin işlerini düzenlemek, her zaman muzaffer olan hükümdarlığımın güçlü eline boyun eğdi ve huzur veren padişahlığımın iradesine takdir ve teslim edildi. Yaratılıştan yiğit ecdadımın yolu ve adalet temelli kadim örfümüz üzere benim de kutlu idaremin ve yüce hükümdarlık gayretim, memleketi her kötülükten korumaya, şehirlerin ve beldelerin durumlarını yükseltmeye, fakir insanların durumlarını iyileştirmeye yönelik olması,

⁵⁷⁵ Özcan, Abdulkadir, “Çehrin Seferi”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c, VIII, s, 250.

⁵⁷⁶ Köse, Osman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, Yayın Kurulu Başkanı: Halil İnalçık, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c, I, s, 537.

⁵⁷⁷ Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, s, 9.

⁵⁷⁸ Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, c, I, s, 737.

⁵⁷⁹ Deylem: Doğusunda Taberistan'ı (bugünkü Mazenderan) batısında Gilan'ı içine alan Hazar Denizi'nin batısındaki dağlık bölgenin tarihî adı.

⁵⁸⁰ Romanya'nın batısında, Macaristan sınırına yakın tarihi bir şehirdir.

⁵⁸¹ Varad: Romanya'nın kuzeybatısında Bihor ilinin merkezi olan kenttir.

padişahlığının olmayınca olmaz bir gereği ve cihangirliğimin asla vazgeçilmeyecek bir farzasıdır.

Bir süre önce Moskova Çarlığı ile Devleti Aliyyem arasında olan barış, bir kısım olaylar sebebiyle sona ermiştir. Barışın sona ermesi dolayısıyla ve yukarıda belirttiğim fariza sebebiyle, Allah'ın yardımına mazhar olmuş yıldızlar gibi sayısız ve parlak askerlerim ile Moskov sınırı ve Özi suyu havalisine (gitmek üzere), zafer nişanlı büyük asker (Mustafa Paşa) komutan tayin edildi. Başkumandan, ümmetin işlerini en güzel şekilde yerine getiren yüce rehber, keskin zekâsıyla halkın işlerinde tedbir sahibi, doğru görüşlülüğü ile halkın önemli ihtiyaçlarını karşılamada liyakat sahibi, iyilik ve yücelik binasını her yere yayan, saygınlık ve bahtiyarlığın esaslarını sağlamlaştıran, yüce saltanat edebini tamamlayan, büyük hilafet makamını düzenleyen, gaza ve cihad kapılarını açan, inatkar kâfirlerin heybetini kıran, yüce padişahını en büyük saygıyla kuşatan, Allah yolunun mücahidi, Allah için savaşan Vezîr-i Âzam ve Serdâr-ı Ekrem'im (başkumandanım) Mustafa Paşa *Allah kudret ve kuvvetini dâim eylesin, gücünü artursun* muzaffer askerim ile kutlu hizmetlerimi tamamlamak ve şanı yüce buyruğumu büyük bir dikkat ve özenle yerine getirmek için hareket etti.

İki ülke arasında olan savaş ve ölüm alevi, kıvılcımlar saçan ceng ateşi o memleketlerin bütün halkını derya gibi atların ayakları altında çiğnemiş ve geliş gidişlerindeki izdiham onları kederli hale getirmişti. Takdir perdesinin arkasında olan hayır ve şerrin suretleri Allah'ın izni ile görünmeye başlamıştı. Bundan sonra yüce hilafetin sığınağı olan kendim de Allah yolunda gaza ve cihad niyeti ile saltanat ve hilafetimin merkezi olan İstanbul'dan, son derece kudretle ve son derece bahtiyar ve mutlulukla, hareket edip zafer ve bereket yurdu Edirne şehrinde kışlayıp, o kutlu yılın baharının letafetinde sayısız askerlerimle o tarafa kutlu sefere gitmeye karar verdim.

Büyük Hristiyan emirlerin övücü, Hristiyan milletinin saygın büyüklerinin seçkini, Moskov vilayetinin haşmetli, vakarlı, şanlı, şerefli Çarı ve kendisine tâbi olan Rus memleketlerinin hükümler ve hükümdarı Aleksî⁵⁸² *sonu hayır olsun* bu zamana değin meydana gelen ceng ateşini bundan sonra barış ve birlikte yaşamanın tatlı suyu ile söndürüp yok etmek istedi. Çar Aleksî tarafından, erdemini şerefli sığınağı, ülkesinin direği, devletine bağlı, mevkiî yüksek, çok değerli hanedanının hânı, İlhanlı soyunun seçkini, kutlu eşliğimizin sadık kulu Kırım Hânı Murad Giray Han'a *yüceliği dâim olsun* güvenilir elçiler geldi. Elçiler, günlerin olaylarının baltası ile kesilen ve ortadan kalkan barış ve huzurun esaslarının, barış sever bir hükümdar ile yeniden sağlanması, kadim komşuluk hukukunun iyi düşünce ve dostluğun gereği ile yeniden tesis edilmesi, cennet ödüllü ecdadım ile adı geçen Çar'ın selefleri arasında olan dostane hukukun ve kadim komşuluk kurallarının yeniden yerine getirilmesine yönelik gerekli düzenlemenin yapılması ve beldelerin huzurunun ve halkların güvenliğinin temeli olan barış ve huzurun yenilenmesi hususunda Çar'ın recasını iletiler.

Adı geçen Han (398) kulum (Murad Giray Han) da bu hususa Devlet-i Âliyye'nin vekili olarak Kırım'da barış görüşmelerini müzakereden sonra birkaç madde ile kalıcı ve resmî hale getirdiği kararları ve adı geçen Çar'ın vekillerinin verdiği temessük⁵⁸³ belgesini, yüce saâdetli sarayımıza gönderdiği ve kendilerine kararlaştırılmış olan maddelerle ilgili bir berat verilmesi recası yüce tahtımıza arz olduğu yüce huzurumuza özetle bildirildi.

Kutlu zâtımın yaratılışında var olan Allah'ın yarattıklarına şefkat gereğince, Yaratıcının emaneti olan mahlûkatın aceze ve milletin huzur ve güvenliğini sağlama sorumluluğu sebebi ile hallerine merhamet göstermem konusunda yalvarma ve yakarmaları, nurlu padişahlığının yüce huzurunda makbul görüldü. Adı geçen saltanat vekilim tarafından da temessük verilmesi hususunda padişahlığının güzel izni lütfedilmiştir.

Verilen temessükün muhtevasını te'yid ve te'kid mahiyetinde adı geçen Çar tarafından yüce eşliğime büyükelçilik hizmetiyle gelen Hristiyan milletinin güçlü emirlerinden Rusçin Diyaku'nun *sonu hayır olsun* getirdiği mektubu tercüme edilip büyük vezirler ve şerefli vekiller aracılığı ile yüce tahtımın basamağına arz olundu. Mektubun içinde, zikredilen Çar aracılığı ile barışın temellerinin sağlam olması ve kurtuluş başlangıcı olması için daha önce iki tarafın vekillerinin verdiği temessük gereğince kudretli ahitname-i

⁵⁸² Fyodor Alekseyeviç Romanov (9 Haziran 1661, Moskova-7 Mayıs 1682, Moskova), 1676-1682 arasında Rus çarı. Rusya'da Batı kültürünün yayılmasını desteklemiş, yerine geçen I. Petro'nun Batı'yı örnek alan kapsamlı reformlar başlatmasının koşullarını hazırlamıştır.

⁵⁸³ Temessük: “Muahede, sulhname ve emsali resmî ve devlet tarafından veya muahedeyi yapan tarafından verilen mühürlü kağıda temessük denilirdi. İki taraf alıp verirdi. Temessük almak, temessük vermek tabirleri muahede akdini ve muahedenin teatisini ifade eder. Temessük alıp vermede merasim yapıldı. Sulhun yenilenmesi için hazırlanan “ahitname-i hümayun” diğer taraf sefirine yahut kapı kethüdasına verileceği sırada bütün vezirler tazim makamında ayağa kalkarlardı. Bu münasebetle sefir veya kapı kethüdasına kürk giydirmek, at vermek maiyyeti halkına hil'at giydirmek adet idi.” Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, İkinci Basılış, c, III, s, 453.

hümayunumun ihsan olunmasını istediği kutlu malumum oldu. Bu şekilde olan recası, nur saçarak parlayan yüce huzurumda güzel kabul derecesine kavuşmuştur. Temessük belgesinde yazılı olan maddelerin beğenildiğini ve geçerli olduğunu, zikrolunan elçinin recası ile de ilave olunan maddeleri içine alan kudretli hatt-ı hümayunum gereğince iş bu kudretli ahitname-i hümayunu verdiğim zikrolunur ve açıkça ve bütün tafsilatıyla beyan olunur.

Peygamberimiz, iki cihan güneşi, nebilerin sonuncusu, doğruların rehberi, ceza gününde yardımcı, Yüce Allah'ın sevgilisi, seçkin elçisi Hazreti Muhammed Mustafa *salli Allahu aleyhi ve sellem*'in hicret tarihlerinin bin doksan birinci senesinde Ocak ayının üçüncü gününden yirmi seneye değin müddet tayin olundu. Şartlar şöyledi:

Özi nehri iki ülke arasında sınır olacak ve Özi nehrinin bu tarafında kalan yerler her zaman üstün olan hükümetimizin egemenliğinde kalacak. Ancak Kiev şehri ve Kiev'e önceden tabi olup da halen harap durumda olan Eslıko ve İrepoliya ve İstalka kaleleri ve Kiev'e tabi olan diğer yerler Kiev'in kadim sınıрыyla birlikte zikrolunan Çar'ın hükümetinin egemenliğinde olacak.

Kiev şehrinin sınırları üzerine Potkâli (Kazaklarının sınırına) varıncaya kadar Özi nehrinin iki kıyısına iki taraf da kale yapmayacak.

Özi nehrinin öte yakasında (Rusya tarafında) olan Moskov halkı nehrin beru yakasından (Osmanlı tarafından) ihtiyaçları kadar odun almak istediklerinde barışın hilafına rencide edilmeyecek ve korkutulmayacaklar. Nehrin öte (Rusya) tarafında Moskov Çarına tabi olan halk nehrin beru (Osmanlı) tarafından kovan etmek ve tuz almak ve balık avlamak ve çayır biçmek istediğinde kanunla belirtilen vergilerini ödedikten sonra barışın hilafına engel olunmayacak, rencide edilmeyecek ve korkutulmayacaklar.

Barış süresince devlet-i aliyyemin sınırlarda oturan hâkimler, subaylar ve bi'l-cümle asker tâifesinden ve Kırım Hânı ve Tatar askerî tâifesinden Moskova Çarının hükümetinde bulunan halka zulmetme ve bölgelerine geçme ve saldırma ve bir şekilde barış anlaşmasına zarar getirecek bir davranışta bulunulmayacaktır.

Kutlu kudretimle ihsan olunan iş bu kudretli ahitnememde yazılı olan maddeler ne fazla ve ne eksik koruma altına alınıp, saygı ile gereği yerine getirile. Hükümranlığım gereği kutlu isteğim ile Kırım Hanı tarafından verilen şartnamede Çar ile aralarında resmî olarak kabul edilmiş olan şartlar, kayıtlar ve maddeler her ne ise kendi aralarında saygıyla geçerli olacaktır.

Bundan sonra (399) İlhanlı soyundan olmayan birinin Kırım Hanı olma ihtimali ortaya çıkarsa anlaşmayı fesih etmeye.

Barış süresinde Kırım tarafıyla aralarında bir bahane ile bir anlaşmazlık olursa elçiler aracılığı ile meselenin hakikati ortaya çıkarılıp anlaşmazlık giderilmeli. Sınır anlaşmazlığı sebebi ile barışa zarar verilmeyip sınır ihlaline teşebbüs olunmaya.

Sulh anlaşması süresi dolmadan bir iki sene önce sulhu yenilemek için Moskov Çarı talep ve recada bulunursa, iki tarafa da faydalı olmak kaydı ile Devlet-i Aliyyem tarafından da buna izin verile.

İki tarafın da halkına zorlama olmaksızın kendi arzuları ile Özi nehrinin bir tarafına geçerek oraya yerleşip vatan edinmek isteyenlere kimse engel olmaya.

Savaş esnasında iki taraftan da esir düşenler adet-i kadîm üzere mübadele oluna.

Moskov vilayetlerinde olan kişiler ve başka insanlar ibadetleri veya ayinleri gereği ibadet ve ziyaret etmek için Kudüs'ü Şerif'e gitmek isteyenlere sınır kapılarına geldiklerinde kanun üzere yol izni şerifi verilip, âdet olan uygulamanın dışında kimseye asla zorluk çıkarılmaya, zulüm ve sıkıntı verdirilmeye.

Bundan sonra, ebedîyyen devam edecek olan saltanatım zamanında ve hükümranlık günlerimde yüce makamda yazılıp beyan olunan ve tafsilatıyla açıklanan şartlar, kayıtlar, maddeler ve verilen sözler gereği gibi yerine getirile ve barış ve huzur için ne lazımsa düzenli bir şekilde ve mükemmel olarak yerine getirile.

Zikrolunan Çar tarafından, donanma komutanlarından ve beylerinden barış anlaşmasına mugayir ve muhalif, yeminleri bozmayı gerektiren ve şartların ve yeminlerin değişmesine sebep olacak bir durum hâsıl olmayıp, dostluk ve barışın hukukuna gereği gibi riâyet edeler.

Böyle olduğu takdirde, yüce hilafetim adına en büyük en güçlü yeminlerle yemin ederim ki, yerleri ve gökleri yoktan var eden Allah *celle celâluhu* hakkı için ve ulu Peygamberimiz iki cihan güneşi Muhammed Mustafa *salli Allahu aleyhi ve sellem*'in çok bereketli mucizeleri hakkı için, yukarıda açıklandığı üzere, yapılan anlaşma kısmen veya tamamen askıya alınmayacak ve dokunulmayacaktır. Ebediyete kadar uzun ömürlü kudretli saltanatım zamanında bu barış ve huzurun şartları ve kayıtları sağlam ve devamlı ve bu barış yemini sabit ve devamlı olacaktır.

O ülkenin bütün halkları, şefkat kaynağı huzur saçan gölgede ve uzun ömürlü himayemde rahat bir şekilde ve huzura ermiş bir gönül ile hayatlarına devam edeler.

Bin doksan üç senesi sonunda yazılmıştır. Ağırşib kese ve mücevher kozalak⁵⁸⁴ konmuştur. Kapağının üstüne süslü hattı ile *Ahidnâme-i Hümayûn-ı Şevket-makrûndır* diye yazılmıştır.

IV. AHİDNÂME-İ HÜMÂYÛN: ÇEVİRİYAZI

RUSYA DEVLETİ TARAFINA İSDAR BUYRULAN AHİDNÂME- İ HUMÂYUNUN SURETİDİR

(396) Lâilehe İllallah el- Fettahu zü'l kuvveti'l metîn bismillahirrahmânirrahîm nişân-ı âli-şân oldur ki cenâb-ı hâlık-ı lâ yezâl ve hazret-i kâdir-i bî-zevâl celle şânuhu ve azze sultânununun nusret u inâyeti ve surûr-ı enbiyâ Muhammed el-Mustafa salla Allahu aleyhi ve sellem'in mu'cizât-ı kesîretü'l berekâtıyla.

Ben ki harameyn-i şerifeynin hâdimi, küfr ü dalâl bünyanın hâdimi, sultânü's-selâtîn, burhânü'l-havâkîn, zillullahı fi'l arzîn, fermân-fermâ-yı memâlik-i Rûm ve 'Arab ve 'Acem ve hüküm-revâ-yı memâlik-i Cem ve şeh-r-yâr-ı memâlik-i Türk ve Deylem, hüsrev-i tâc-bahş u memleket-arâ, tâcdâr-ı leşker-keş ü kişver-güşâ, sanî-i İskender-i zü'l karneyn, hâkân-ı mâ beyne'l hâfikîn, eşrefü'l medâyin ve'l-emsâr akdesü'l-memâlik ve'l- aktâr Mekke-i mükerrerme ve Medine-i münevvere ve Kuds-i şerîfin ve Akdeniz ve Karadeniz'in ve Rumeli ve Anadolu ve Rum ve Karaman'ın ve Erzurum ve Diyarbekir'in, Huzistan ve Gürcistan'ın, Zü'l-Kadriyye ve Mısır-ı nâdiretü'l-'asr ve Şâm-ı cennet-meşâmm ve Saydâ ve Beyrut ve Trablusşam'ın bâhuhûs hasretü'l-mülûk olan İstanbul'un, Halep ve külliyyen Arabistan ve Bağdâd ve Basra'nın ve Budun ve Bosna ve Timişvar ve Kanije ve Egri ve Varat ve Opvared, Ukrayna, Birulya ve Özi ve Mağrib-zemîn ve Cezayir-i Garb ve Cezire-i Girit ve Deşt-i (397) Kıpçağ'ın, Eflâk ve Boğdân'ın ve Erdel vilayetinin ve ana tâbi' yerlerin ve bunlardan gayri darb-ı şimşir-i cihan-girimiz ile feth u teshîr olunmuş nice vilâyetlerin ve memleketlerin pâdişâhı ve sultanı ve şehen-şâh-ı azîmü'şân Ebu'l Feth Sultân Muhammed Hân ibn-i Sultân İbrahim Hân ibn-i Sultân Ahmed Hânım.

Tevfik-i rabbânî ile hall ü akd-i umûr-ı mülk ü millet ve fatk u ratk-ı mesâlih-i din ü devlet yed-i müeyyed-i sâhib-kırânıma mevfûz ve musahhar ve zimâm-ı kişver gîrî ve bahtiyârî kabza-i tasarruf-ı mülûkâneme müsellemler ü mukadder oldukda âbâ u ecdâd-ı şecâat-nihâd ve deydene-i kadime-i eslâf-ı dâd-ı i'tiyâdımız üzre benim dahî celle inân-ı azîmet-i şâhâne ve küllü himmet ve'l inhimet pâdişâhânem cânib-i hıfz u hırâset-i memleket ve sügûr-i bilâd ve taraf-ı terfih, islâh-ı ahvâl-i fukarâ, rağbet-i 'ıbadet ma'tûf ve masrûf kılınmak lâzime-i zimmet-i himmet-i mulûkâne ve ferîza-i uhde-i azîmet-i sâhib-kırânımdır.

Binâen alâ haza bundan akdem Moskov Çarlığıyla devlet-i aliyem beyninde olan ser-rişte-i sulh ve salâh bazı vekayi' sebebi ile munkatı' ve zâyil olmağla bilfiil asâkir-i encüm-şumâr u nusret-şîariyle Moskov serhaddi ve Özi suyu havalisine serdâr-i nusret-alem ve sipeh-sâlâr-ı muazzam nasb ve irsâl kılınan düstur-ı ekrem, müşir-i eham, nizâmu'l-âlem, nâzım-ı munâzımü'l ümem medebbir-i umûru'l-cumhur bi'l-fikri's-sâkıb mütemmim-i mehamü'l enâm bi'r-re'yi's-sâyib ahd-i bünyânü'd-devle ve'l-ikbâl müseyyed-i erkânü's-seâdet ve'l-iclâl mükemmel-i nâmûsu's-saltanat-ı 'uzmâ müretteb-i merâtibü'l hilâfeti'l-kübrâ fâtihi ebvâb-ı ğazv ü cihâd kâsir-i şevket-erbâb-ı küfr ü 'ınâdü'l-mahfûf bisunûf-i 'avâtıfı'l-meliki'l-'alâ' el-ğâzi fillahi'l mücâhid fi sebilillâh vezir-i 'azam ve serdâr-ı ekremim Mustafa Paşa edâmallahü iclâlehu ve dâafe iktidâruhu asâkir-i mansûrem ile hidemât-ı humâyûnum itmâmına kıyâm ve fermân-ı celilü's-şânım icrâsına ihtimâm göstermekle mâbeyinde dâire-i harb ü kıtâl derkâr ve ateş-i cenk ü cidâl şerâre-bâr olmağın ol memleketlerin reâya ve berâyası asâkir-i derya-şumûlün atları ayağı altında pay-mâl ve murûr u 'uburları tezâhumundan mükedderü'l hâl olmuşdı ve perde-i takdîrde olan suver-i hayr ve şer bi emrillehi tealâ ma'raz-ı zuhurda cilvekâr olmak suretin bulmuşdı.

Bundan sonra bizzat cenâb-ı hilâfet-meâbım dahi fi sebilillah ğazv ü cihâd niyetiyle makarr-ı saltanat ve me'vâ-yı hilâfetim olan İstanbul'dan kemâl-i şevket ü iclâl ve nihâyet-i saadet ü ikbâl ile hareket ve dâru'n-nasr ve'l-meymene mahrûse-i Edirne'de kışlayub ol sâl-i meymenet-iştimalin bahar-ı nezaret-asârında asâkir-i bî-hadd ü hasr ile ol tarafa sefer-i hümayun ve azîmet-i şevket-makrûnum mukarrer olmuşken bu zamana değın vuku' bulan âteş-i cenk ü peykâr bundan sonra âb-ı hoş-guvâr sulh u vifâk ile muntafî ve nâ-pâydar olmak iltimasıyla iftihârü'l umerâi'l-'zâmu'l-'İsaviyye muhtârü'l-kuberâi'l-fehâm fi'l milleti'l-mesihyyeye muslih-ı mesâlih-i cemâhîrüt-tâyife-i'n-nasraniyye sâhib-i ezyâle'l haşmeti ve'l-vekâr sâhib-i delâilü'l mecd ve'l iftihâr Moskov vilayetinin çarı ve ona tâbi' olan Rus memleketlerinin fermân-fermây u hükümdârı Sodoros Aleksî Oda' hatemet avâkıbehu bi'l hayr cânibinden cenâb-ı emâret-meâb-ı eyâlet-nisâb-ı devlet-intisâb-ı rif'at-iktisâb pesendide-i hânedân-ı hanî-i güzide-i nesl-i İlhânî âsitân-ı saadetimizin abd-i sadâkat-kârı bi'l fiil Kırım Hânı Murad Giray Han dâmet meâliyehü tarafına mu'teber

⁵⁸⁴ Kozalak: Uçları püsküllü altın veya gümüşten yapılmış mâdeni yassı ve yuvarlak bir kutudur. Sırmalı kordonlarla ahidnâme-i hümayun veya nâme-i hümayunlara ve mühim fermanlara bağlanırdı.

ilçiler gelüb tîşe-i havâdis-i eyyâm ile inhidâm u indirâs bulan esâs-ı sulh u salâh eydî-i hayr hâhân-ı mülk-arâ ile ta'mir ü binâ ve hukuk civâr-ı kadîme merâsimi hüsn-i tedbir-i ehîbbâ ile gereği gibi ihyâ kılınûb âbâ' u ecdâd-ı cennet-rekâdim ile Çâr-ı müşârun ileyh in eslâfi beyinde olan hukuk dostî ve lavâzım-ı kadîmî kavâidini temhîd ve mûcib ârâmiş-i bilâd ve asâyiş-i 'ibâd olan sulh ve salâh kemâ yenbeği vad' ve tecdîd olunmak ricasında idüğünü ve Hân-ı müşârun ileyh (398) kulum dahi bu hususa devlet-i aliyyem tarafından vekîl olub Kırım'da umur-ı sulh u salâhı mükâleme ve müzakereden sonra birkaç mevâd üzre karar ile sulh u salâh munakîd ve pâ-y-dâr ve Çâr-ı müşârun ileyh in vükelâsı virdüğü temessük bûse-gâh-ı erbâb-ı 'izz ü câh olan atebe-i aliye-i seâdet-destgâhımıza irsâl olunub karar-dâde olan mevâd üzre temessük verilmek ricasıyla pâye-i serir-i a'lâya arz ve i'lâm idüldüğü rikâb-ı hümâyunuma telhîs olundukda zât-ı seâdet-âyâtında merkûz olan şefkat-i alâ halkıllahi mutezâsinca vedâyi'-i hâlikü'l berâya olan 'aceze ve reâyanın âsâyiş ve istirâhatını mûcib olmağla hallerine merhamet, bu bâbda olan niyâz u istid'aları 'izz-i huzur-ı fâyizu'n-nûr-ı husrevânemde makbûl ve müşârun ileyh vekil-i saltnatım tarafından dahi temessük virilmek bâbında müsâade-i cemile-i husravânem mebzûl kılınmışdı.

Halen virilen temessük mazmununu müeyyed ve müekked müşârun ileyh tarafından südde-i seniyye ve atebe-i aliyyeme büyük ilçilik hizmetiyle gelen kudvetü'l ümerâ fi'l milleti'l mesihyye Rusçin Diyako hatemet avâkıbahu bi'l hayr getürdüğü nâmesi dahi tercüme ve vüzerâ-yı'izâm ve vükelâ-yı kirâm vesâtatiyle pâye-i serir-i a'lâma arz u telhîs olundukda derûnunda hân-ı müşârun ileyh vesâtatiyle teşyîd-i mebânî-i sulh u salâh ve temhîd-i mukaddemât-ı fevz ü felâh için mukaddemâ tarafeynin vükelâsı virdüğü temessük mucibince ahidnâme-i hümâyun-ı şevket-makrûnım ihsân olunmasını iltimâs ve istidâ' eylediği ma'lûm-ı hümâyunum oludukda bu vechle olan recâsı 'izz-i huzur-ı lâmi'ü'n-nûrumda rütbe-i hasen kabule mevsûl ve temessükde mestûr olan mevâdd-i mu'teber ve makbul tutulduğunu muhbir ve ilç-i-i mûmâ ileyh ricâsiyle dahi ilhâk olunan mevâddi müştemil ve müş'ir sâdır olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrûnım mucibince iş bu ahidnâme-i hümâyun-ı izzet-makrûnu virdim ki zikr olunur ve şerh u beyân ve tafsil ü ayân kılınur.

Peygamberimiz iki cihan güneşi, hâtemü'l-enbiyâ, pişvâ-yı asfiyâ, şefi-i rûz-i ceza, habîb-i hudâ, rasul-i müctebâ, Hazret-i Muhammed Mustafa salla Allahu aleyhi ve sellem in târih-i hicretinden sene 1091 senesinde vâki' yenar⁵⁸⁵ ayının üçüncü gününden yigirmi seneye değin müddet ta'yîn olundu. Şol şartla ki:

Mâbeynde Özi suyu sınır ola ve Özi suyunun berü tarafında olan memleket-i taht-ı hükümet-i sâhib-kıranımızda kala, ancak Kivoye⁵⁸⁶ kal'ası ve Kivoye kal'asına kadîmden tâbi' olub hâlen harâb olan ve Eslîko ve İrepoliya ve İstalka palankaları vesair Kivoye tâbi olan yerler Kivoye kal'asının kadîmi snuriyle Çâr-ı müşârun ileyh in taht-ı hükümetinde ola.

Kivoye kal'asının sınırına ve Potkala varınca Özi suyunun iki tarafına dahi tarafeynden kal'a binâ olunmaya.

Ve Özi suyunun öte yakasında olan moskov reâyâsı nehr-i mezbûrun beru yakasından kifâf-ı nefsleri için odun almak murâd eylediklerinden hılâf-ı sulh u salâh rencide ve remîde olunmayalar.

Ve Özi suyunun öte tarafında Moskov Çarına tâbi' olan reâyâ Özinin beru tarafında kovan etmek ve tuz almak ve balık almak ve çayır biçmek murâd eylediklerinde kânun üzre rusumların edâ eyledikten sonra hılâf-ı sulh u salâh men' olunmayub rencide ve remîde olunmaya.

Ve müddet-i sulhda devlet-i aliyyemin serhadd-nişîn olan hukkâmı ve zâbitleri ve bi'l cümle askerî tayifesinden Kırım Hânı ve Tatar askerî tayifesinden Moskov çarının taht-ı hükümetinde olan reâyâyâ vireler. Teaddî ve tecâvüz ve bervechle muğâyir sulh-i zarar kasd olunmaya ve taraf-ı hümâyun-ı şevket-makrûnımdan 'inâyet olunan iş bu ahidnâme-i hümâyunumda mestûr olan mevâd bilâ ziyâde ve lâ noksan hıfz ve sıyanet olunub mer'î tutıla.

Ve rızâ-yı yümn-iktizâ-yı husrevânemle Kırım Hânı cânibinden virilen şartnâmede Çâr-ı müşârun ileyh ile mâbeynlerinde mün'akîd olan şürût u kuyûd ve mevâd her ne ise yine kendü mâbeynlerinde mer'î ve muhterem tutulub bundan sonra (399) nesl-i İlhânî'den ahar Kırım Hânı nasb olunmak ihtimali olur ise dahi fesh etmeye.

Ve müddet-i sulhda Kırım tarafıyla mâbeynlerinde bir bahâne ile nizâ' vâkı' olursa ilçileri vesâtatiyle hakikat-i hale vukûf tahsiliyle men' ve def' olunub, serhad nizâ'ı sebebiyle sulha hâlel gelmeyüb teaddiye mübâşeret olunmaya.

Ve müddet-i sulh tamam olunmazdan bir iki sene mukaddem tecdîd-i sulh için Moskov çarı tarafından iltimas ve rica olunursa tarafına nâfi' olmak veçhi üzre devlet-i aliyyem canibinden dahi müsâade

⁵⁸⁵ Ocak ayı.

⁵⁸⁶ Kiev şehri.

oluna.

Ve iki tarafın reâyâsına haber olunmayub husn-i ihtiyarlarıyla nehr-i özinin berü tarafına geçüb tavattun itmek murâd edenlere kimesne mâni' olmaya.

Ve cenk esnâsında tarafeynden esir olanlar mu'tâd-ı kadîm üzre mübâdele ve Moskov vilâyetlerinde olan kişiler ve ğayri âdemler âyinleri üzere ziyâret ve ibâdet etmek için Kuds-i şerife varmak murâd idenlere serhadd yerlerine geldiklerinde kânun üzre yol emr-i şerifi virülüb, hilâf-ı mu'tâd kimesneye kat'â zulm ve teaddî ve tecâvüz ittirmeye.

Fimâ ba'd eyyâm-ı devlet ve hengâm-ı saltanat-ı ebed-makrûnımda bâlâda tahrîr ü beyân ve tafsîl ü ayân olunan şurût u kuyûd ve mevâdd-i 'uhûd muktezasınca amel ve sulh u salâh levâzımı gereği gibi müretteb ve mükemmel kılınâ.

Mâdem ki Çâr-ı müşârun ileyh tarafından ve kapudan ve beglerinden sulh u salâha muğâyir ve muhâlif mücib-i ihtilâl ahd ü peymân ve bâ'is-i inhirâf-ı şart u eyman ve bir vadı' ve hâlet sâdir olmayub dostluk ve barışıklık hukûkunu kemâ yenbegi riâyet ideler.

Cenâb-ı hilâfet- meâbım tarafından dahi eyman-ı gılaz u şedâd ile yemin ederim ki yerleri ve gökleri yokdan var iden perverd-gâr celle celâlühü hakkıyçün ve ulu peygamberimiz iki cihân güneşi Muhammed el-Mustafa sallâ Allahu aleyhi vesellemin mu'cizât-ı kesiretü'l berekâti hakkıyçün minvâl-i meşrûh üzre muâhede olunan maddelerden cüzî ve küllî bir hususda tehallûf ve tecâvüz olunmayub, zamân-ı devlet-i rûz-efzûn ve âvân-ı saltanat-ı ebed-makrûnımda bu sulh u salâh-ı müstavcebu'l-felâhın şurût u kuyûdu mukarrer ü pâydâr ve bu ahd u emân sâbit ü ber-karar olub, umûmen ol vilâyetin reâyâ ve berâyâsı saye-i saâdet-masîr-i şefkat ü zıll-ı memdûd himâyetimde âsûde-hâl ü müreffehü'l bâl olalar. Tahriran fi evâhir-i sene 93 ağırşîb kîse ve mücevher kozalak konmuşdır ve kapağı üzre sülüs hattı ile ahidnâme-i hümâyun-ı şevket-makrûndur diyu yazılmışdır.

V. AHİDNÂME-İ HÜMÂYÛN: TIPKIBASIM

✽ فجاغاك ✽

قیاحتک وافلاق وبغدان واردل ولایتک واکا تابع برلرک وبونلردن غیرى ضرب شمشیر
جهانکیر مزایله فتح و تسخیر اولمش نیجه ولایتلرک و مملکتلرک پادشاهی وسلطانی وشهنشاه
عظیم الشانی ابوالفتح سلطان محمدخان ابن سلطان ابراهیم خان ابن سلطان احمدخانم
توفیق ربانی ایله حل وعقد امور ملک وملت وفتی ورتق مصالح دین ودولت بد مؤید
صاحبقرانیم مغوض ومسخر و زمانم کشور کیری وبختیاری قبضه تصرف ملوکانه مهتم
ومقدر اولد قده آباء واجداد شجاعت نهاد و دینه قدیمه اسلاف داداعتیاد مز اوزره بنم دخی
جل عنان عزیمت شاهانه وکل همت والایهت پادشاهانه م جانب حفظ وحراست مملکت
ونغور بلاد و طرف ترفیه اصلاح احوال فقراء رعیت وعباده معظوف ومصرف قیلنقی
لازمه ذمت همت ملوکانه وفریضه عهده عزیمت صاحبقرانیدر بناء هلی هذا بوندن اقام
مسغوچارغیله دولت علیه م بینده اولان سر رشته صلح وصلاح بعض وقایع سببی ایله منقطع
وزایل اولغله بالفعل عساکر انجم شمعار ونصرت شعار ایله مسغوسر حدی واوزی
صوبی خوالیسنه سردار نصرت علم وسپهسالار معظم نصب وارسال قیلنن دستوراکرم
مشیر افخم نظام العالم ناظم مناظم الامم مدبر امور الجمهور بالفکر الثاقب متم مهمام الانام
بارأی الصایب ممد بنیان الدولة والاقبال مشید ارکان السعادة والاجلال مکمل ناموس
السلطنة العظمی مرتب مراتب الخلافة الکبری فاتح ابواب غزو وجهاد کامر شوکت
ارباب کفر وعناد المحفوف بصنوف عواطف الملک الاهلی الغازی فی الله المجاهد فی سبیل الله
وزیر اعظم وسر داراکرم مصطفی پاشا دام الله اجلاله وضاعف اقتداره عساکر
منصوره م ایله خدمات همایونم اتمامه قیام وفرمان جلیل الشانم اجراسنه اهتمام کوستر مکله
مایند مافره حزب وقسنال درکار وآتش جنک وجسدال شراره بار اولغین اول مملکتلرک
رعایا وپرایامی عساکردر یا شمولک آتلی ایغنی الشده پایمال ومرور وهورزی ترا خندن
مکدر الحال اولمشیدی ویرده تقدیرده اولان صور خیر وشر یا مر الله تعالی معرض
ظهورده جلوه کراولقی صورتن بولمشیدی بوند نصکره بالذات جناب خلافت مایم دخی
فی سبیل الله غزو وجهاد نیقی ایله مفر سلطنت وماوی خلاقم اولان استانبولدن کمال شوکت
واجلال ونهایت سعادت واقبال ایله حرکت ودارانصر والمجنه محروسه ادرنده قشلا یوب
اولسال سمیت اشمالک بهار نصارت اثارنده عساکر بجد وحصر ایله اولظر فیه سفر همایون
وعزیمت شوکتفر ونم مقرر اولمشیکن بوزمانه دکین وقوع بولان آتش جنک ویسکار
بوند نصکره آب خوشکوار صلح ووافق ایله منطقی وناپایدار اولقی التماسیله افتخار الامراء
العظام العسویه مختار الکبراء الغضام فی الملة المسیحیه مصلح مصالح جباهیر الطایفه
النصرانیه ساحب اذبال الخشمة والوقار صاحب دلائل المجد والافتخار مسغو ولایتک جاری
واکانایع اولان روس مملکتلرینک فرمانفرمای وحکمداری سود وروس علمکسی اودع
ختم عواقبه بالخیر جانندن جناب امارت مآب ایالت نصاب دولت انساب رفعت اکتساب
بسنیده خاندان خانی کزیده نسل ایلتانی آستان سعادتمزک عبید صدافتکاری بالفعل قریم خانی
مراد کرامی خان دامت معالیه طرفه معتبر ایلیج بر کلوب تیشه حوادث ایام ایله اتمام واندراس بولان
اساس صلح وصلاح ایدی خیر خواهان ملک ارا ایله تعمیر وبنوا حقوق جوار قدیمه مر اسمی
حسن تدبیر احبا ایله کرکی کبی احیا قیلنوب آباء واجداد جنت رقادم ایله چار مشار الیهک اسلافی
یننده اولان حقوق دوستی ولوازم جوار قدیمی قواعد بدنی تمهید وموجب آرامش بلاد
واسادش عباد اولان صلح وصلاح کابینگی وضع ومجد بد اولنقی رجاسنده ابدوکنی وخان مشار الیه

قولم دخي بو خصوصه دولت عليهم طرفندن وکیل اولوب قریمه امور صلح و صلاحی مکالمه
ومذاکره دنصکره برقاچ مواد اوزره قرار ایله صلح و صلاح منعقد و پایدار و چار مشار الیهک
وکلاسی و برد وکی تمسک بوسه کا ارباب عز و جاه اولان عتبه علیه سعادت دستکا همزه
ارسال اولوب قراردا ده اولان مواد اوزره تمسک و بر ملک رجاسیله پاید سر بر اعلا یه
عرض و اعلام ایلد وکی رکاب همایونمه تلخیص اولند قده ذات سعادت آیانده هر کوز اولان
شفقت علی خلق الله مقتضا سنجه و دایع خالق البرایا اولان عجزه و رعایا تک اساس
و استرا حثنی موجب اولغله حال لرینه هر جسته بو بایده اولان نیاز و استدعا لر ی عز حضور
فا یض انور خسروانه مده مقبول و مشار الیه وکیل سلطنتم طرفندن دخي تمسک و بر ملک
بایده مساعده جیله خسروانه مبدول قلمشیدی حالا و بریلان تمسک مضموتی مؤید و مؤید
بشار مشار الیه طرفندن سده سنیه و عتبه علیه مه بیوک ایلمچیک خدمتیه کلان قدوة الامراء
فی الملة المسیحیه رفوف و ریجین دیا قو ختمت هوا قبه بالخیر کتورد وکی نامه سی دخي ترجمه
و وزیرای عظام و وکلای کرام و ساطتیه پایه سر بر اعلامه عرض و تلخیص اولند قده
در ونده خان مشار الیه و ساطتیه تشبیه مانی صلح و صلاح و تمهید مقدمات فوز
و فلاح ایچون مقدا طرفینک و کلاسی و برد وکی تمسک موجب همدنامه همایون شو کتقر و تم
احسان اولنسی التماس و استدعا ایلدیکی معلوم همایون اولد قده بو وجهله اولان رجاسی
عز حضور لامع انور مده رتبه حسن قبوله موصول و تمسکده مسطور اولان مواد معتبر و مقبول
طوتلد و غنی مجبر و ایلمچی مومی الیه رجاسیله دخي الحاق اولنان موادی مشتمل و مشعر صادر
اولان خط همایون شو کتقر و تم موجب همدنامه همایون عز تمقرونی و برد مکه ذکر
اولنور و شرح و بیان و تفصیل و بیان قیلنور پیغمبر مزایکی جهان کونشی خاتم الانبیا پیشوای
اصفیا شعیب روز جزا حبیب خدا رسول مجتبی حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و سلمک تاریخ
هجرت لرندن سنه احدی و تسعین و الف سنه سنده واقع بشار آیتک او چینی کونندن بکرمی
سنه دکن مدت تعیین اولندی شول شرطله که ماینده اوزی صوبی سنور اوله و اوزی
صوبنک برو طرفنده اولان مملکت تحت حکومت صاحبقرانم زده قاله انجیق کیو و یه قلعه سی
و کیو و یه قلعه سنه قدیمدن تابع اولوب حالا خراب اولان و اصلی قو و ایزه بولیه و استالقه
پلنقه لر ی و سائر کیو و یه تابع اولان برلر کیو و یه قلعه سنک قدیمی سنور یله چار مشار الیهک
تحت حکومتده اوله و کیو و یه قلعه سنک سنور یته و یوتقاله و ارنجه اوزی صوبنک
ایکی طرفنه دخي طرفیندن قلعه بنا اولنیه و اوزی صوبنک اوتیه یاقه سننده اولان
مسقور عایسی نهر مزبورک برو یاقه سنندن کفاف نفس لر یچون اودون المتی مراد
ایلد کلر ندن خلاف صلح و صلاح رنجیده و رمیده اولنیه لر و اوزی صوبنک اوتیه طرفنده
مسقور عایسیه تابع اولان رعایا اوزینک برو طرفنده قوان ایتمک و طوز المتی و بالقی اولتی و چار
بچیک مراد ایلد کلر نده قانون اوزره رسم لر یین ادا ایلد کد نصکره خلاف صلح و صلاح منع
اولنم یوب رنجیده و رمیده اولنیه و مدت صلحه دولت علیه مک مر حد نشین اولان حکامی
و ضابط لر ی و بالجمله عسکری طایفه سنندن و قریم خانی و ناتار عسکری طایفه سنندن مسقور
چارینک تحت حکومتده اولان رعایایه و ریزه تعدی و تجاوز و بر وجهله مغایر صلح ضرر قصد
اولنیه و طرف همایون شو کتقر و تمدن هنایت اولنان اشبو عهد نامه همایونده مسطور اولان
مواد بلا زیاده و لا نقصان حفظ و صیانت اولنوب مرعی طوتیه و رضای یمن اقتضای
خسروانه مله قریم خانی جانیندن و بریلان شرط نامه ده چار مشار الیه مایینلرنده منعقد
اولان شروط و قیود و مواد هر نه ایسه ینه کتندو مایینلرنده مرعی و محترم طوتیلوب بوند نصکره

۳۹۹

نسل ایلیخانیدن آخر قریم خانی نصب اولنق احتمالی اولور ایسه دخی فسخ ایتیمه ومدت
صلحه قریم طرفیه ماینلرنده بر بهانه ایله نزاع واقع اولورسه ایلیچیلروسا طنبیه حقیقت حاله
وقوف تحصیلنه منع و دفع اولنوب سرحد نزاعی سببی ایله صلحه خلل کلیوب تعهدی به
مباشرت اولنیمه ومدت صلح تمام اولردن برابری سنه مقدم تجددید صلح ایچون مسقو
چاری طرفندن التماس ورجا اولنورسه طرفینه نافع اولق وجهی اوزره دولت علیه م
جانبدن دخی مساعده اولنه وایکی طرفک رعایانه جبر اولنیموب حسن اختیار لایله نهر
اوزینک برو طرفنه کچوب توطن ایتمک مراد ایدنلره کسنه مانع اولبه وچنک اثناسنده طرفیندن
اسیر اولنلر معتاد قدیم اوزره مبادله اولنه و مسقو ولایتلرنده اولان کیشیلر وغیری آدملر
آینلری اوزره زیارت وعبادت ایتمک ایچون قدس شریفه وارمق مراد ایدنلره سرحد برلرینه
کلدکلرنده قانون اوزره یول امر شریفی و بریلوب خلاف معتاد کسنه به قطع اظلم و تعهدی
و تجاوز ایتدیرلییه فیما بعد ایام دولت و همتکام سلطنت ایدمقرو نمده بالاده نحر پر ویسان
و تقصیل و عیان اولنان شروط و قیود و مواد همود مقتضاسیجه عمل و صلح و صلاح
لوازمی کرکی کبی مرتب و مکمل قیلنه مادامکه چار مشارالیه طرفیندن وقیودان و بکلرندن
صلح و صلاحه مغایر و مخالف موجب اختلال عهد و پیمان و باعث انحراف شرط و ایمان
بر وضع و حالت صادر اولوب دوستلق و باریش قلق کاینقنی رعایت ایدلر جناب
خلافت مأم طرفندن دخی ایمان غلاظ و شداد ایله یمین ایدر مکه برلری و کولگری بو قدن
وار ایدن پروردکار جل جلاله حقیچون و اولو پیغمبر مزایکی جهان کنشی محمد المصطفی
صلی الله علیه وسلمک معجزات کثیره البرکاتی حقیچون منوال مشروح اوزره معاهده اولنان
ماده لردن جزئی و کلی بر خصوصیه تخلف و تجاوز اولنیموب زمان دولت روز افزون
واوان سلطنت ایدمقرو نمده بو صلح و صلاح مستوجب الفلاح شروط و قیودی مقرر
ویابدار و بو عهد و امان ثابت و برقرار اولوب عموما اول ولایتک رعایا و برابری سایه سعادت
مصیر شفقت و ظل ممدود حمایتده آسوده حال و مرفه البال اولهل نحر برانی اواخر سنه ۹۳
اغرشیب کبسه و مجوهر قوزالق قونمشدر و قباغی اوزره ثلث خط ایله عهد نامه همایون
شو کتمقرو ندر دیو نازمشدر

KAYNAKLAR

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nâme-i Hümayûn Defteri, No. 8 ve Düvel-i Ecnebiyye Defteri, 57/1.
- Delilbaşı, Melek, “Ortaçağ’da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış”, *Belleten*, XLVII/85, Ankara 1984.
- Erdoğan, Meryem Kaçan, “1701 Tarihli Osmanlı-Venedik Ahidnâmesi”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c, 4, Sayı: 1 Haziran 2003.
- Fayda, Mustafa, “Ahidnâme”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c, I.
- Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeât-ı Selâtin*, İstanbul 1274, 1275, c, II.
- Hamidullah, Muhammed, *El-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, Çeviren: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997.
- İnalçık, Halil, “İmtiyâzât”, *Encyclopedia of Islam (EI²)*, Leiden 1971, II.
- Köse, Osman, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri”, *Osmanlı*, Yayın Kurulu Başkanı: Halil İnalçık, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c, I.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Ahidnâme”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, c, I.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Elkab”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c, XI.
- Mihajlovich, Rogozhin Nikolaj, “Rus Diplomatların Raporlarında Osmanlı Devleti (XVI-XIX Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, Yayın Kurulu Başkanı: Halil İnalçık, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c, I.
- Özcan, Abdulkadir, “Çehrin Seferi”, *DİA İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c, VIII.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1971, İkinci Basılış, c, I-II-III, muhtelif sahifeler.
- Savaş, Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomatikasına Ait Name-i Hümayun, Ahidname-i Hümayun ve Mektup Tahlilleri*, İnternet Nüshası 2017.
- Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Silahdar Tarihi*, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul 1928, c, I.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c, III, I. Kısım.

MONTRÖ BOĞAZLAR REJİMİ VE “KANAL İSTANBUL” PROJESİ: “JEOPOLİTİK DUYARLILIK”TAN “JEOPOLİTİK ÇILGINLIK”[Ğ]A BİR VARLIK, EGEMENLİK VE GÜVENLİK SORUNU OLARAK BOĞAZLAR

Bülent ŞENER*

Özet

Coğrafya ve onun dış politik yansıması jeopolitik olgusu tarihin çok eski dönemlerinden bu yana siyasal toplulukların hayatlarında ve uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Türk dış politikasını etkileyen unsurlar açısından düşünüldüğünde, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya ve onun jeopolitik/jeostratejik yansıması, birçok devletinkine oranla, dış politika yönelimlerinin ve davranışlarının şekillenmesinde daha fazla anlam ve önem taşıya gelmiştir. Bu çerçevede, uluslararası politikada kara ve deniz güç merkezlerinin etkileşim ve mücadelesinde Türkiye'nin sahip olduğu kıtalararası jeopolitik konumun özgün bir unsurunu teşkil eden Türk Boğazları'nın coğrafi mukadderatın değişmezliği prensibine bağlı olarak her dönem önemini muhafaza etmesi, onu 21. yüzyılda da dünya politikasındaki siyasi ve askeri dengelerin belirlenmesi, sürdürülmesi ve değiştirilmesi noktasında belirleyici yapmaya devam etmektedir. Bu gerçekliğe rağmen, Boğazlar'ın geçiş güvenliğini ve Türkiye'ye bir takım ticari ve turistik menfaatler sağlama argümanından yola çıkarak, İstanbul Boğazı'na alternatif bir su yolu yaratma mantığıyla 2011 yılında gündeme getirilen “Kanal İstanbul” projesi (popüler adıyla “Çılgın Proje”), hayata geçmesi durumunda Montrö Boğazlar rejiminin geleceğine ilişkin çok ciddi siyasi, hukuki, askeri, jeopolitik/jeostratejik riskleri de beraberinde getirecek bir girişim olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Orta ve uzun vadede Montrö Boğazlar rejiminin ortadan kalkmasına yol açacak değişikliklerin başlatıcısı olma ihtimali yüksek olan söz konusu proje, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ile Rusya arasında Karadeniz'de yaşanan askeri ve siyasi mücadele dikkate alındığında, Türkiye'nin Boğazlar'da elde ettiği siyasi, hukuki, askeri, jeopolitik/jeostratejik kazanımların sürekliliğine negatif yönde etki ederek Karadeniz ve Karadeniz'deki güç dengeleri açısından radikal bir kırılma, istikrarsızlık ve askeri çatışma potansiyeli yaratacaktır. Bu çalışmada, özgün bir jeopolitik etken olarak Boğazlar'ın Türk dış politikasında bir varlık, egemenlik ve güvenlik meselesi olarak önemine dikkat çekilerek, 21. yüzyılda küresel güç merkezleri arasındaki mücadelesinde Montrö Boğazlar rejiminin rol ele alınarak “Kanal İstanbul” projesinin bu rejim üzerinde yaratacağı riskler ve belirsizlikler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kanal İstanbul Projesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz, ABD, Rusya

AN EVALUATION ON THE POTENTIAL IMPACTS OF “CHANNEL ISTANBUL” PROJECT ON MONTREUX CONVENTION: A GEOPOLITICAL MISTAKE IN THE BLACK SEA?

Abstract

Geography and its geopolitical nature of its external political reflection, has played a major role in the lives of political societies and in the shaping of international relations since ancient times in history. Considering the factors affecting Turkish foreign policy, Turkey's geography and its geopolitical / geostrategic repercussions, compared to many states, has become more meaningful and important in the shaping of its foreign policy orientations and behaviors. In this context, the Turkish Straits, which constitutes a unique element of the inter-continental geopolitical position that Turkey has in the interaction and struggle of the land and maritime power centers in international politics, maintains its significance in every period depending on the principle of the invariance of geographical fortune, it continues to make it a determinant in the 21st century, at the point of setting, maintaining and changing political and military balances in world politics. Despite this reality, the “Kanal İstanbul” project (popularly known as “The Crazy Project”), which was brought to the agenda in 2011 by the logic of creating an alternative waterway to the Bosphorus Strait, by taking the road safety of the Bosphorus and providing some commercial and touristic benefits to Turkey, the project maintains its current position as an initiative to bring about the very serious political, legal, military, geopolitical / geostrategic risks of the future of the Montreux Straits regime if it is too late. The

* Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, 61080 Trabzon, bulentsener@yahoo.com

project, which is likely to be the initiator of changes that would lead to the mid- and long-term rise of the Montreux Straits regime, especially considering the military and political struggle in the Black Sea between the US and Russia in the post-Cold War period, it will create a potential for a radical break, instability and military conflict in terms of power balances in the Black Sea and Black Sea by affecting the continuity of Turkey’s political, legal, military, geopolitical/geostrategic gains in the Turkish Straits in the negative direction. In this study, the Turkish Straits as an original geopolitical factor, drawing attention to the importance of being as an asset, sovereignty and security issue in Turkish foreign policy, the risks and uncertainties that the “Kanal İstanbul” project will have on this regime will be discussed by taking the role of the Montreux Straits regime in the struggle between global power centers in the 21st century.

Keywords: Channel Istanbul Project, Montreux Convention, Black Sea, USA, Russia

Giriş: Bir Dış Politika Belirleyeni Olarak Coğrafya ve Jeopolitik

Napoléon Bonaparte 1804’te Prusya kralına gönderdiği bir mektupta “*bütün güç politikası kendi coğrafyaları içindedir*” demektedir.⁵⁸⁷ Napolyon’u doğrularcasına, jeopolitik yazarlarından Colin S. Gray, politikanın tamamının jeopolitikte, diğer bir deyişle coğrafyada olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, bu sav belki tehlikeli bir şekilde çok güçlü olsa da, derin düşünüldüğünde vazgeçilmez bir hakikatten biraz daha fazladır. Zira, politik hayatın tamamı coğrafya ile ilişkilidir ve uluslararası politik hayatın tamamı uzamsal ilişkileri gösteren oyun tahtası üzerinde yaşanmaktadır. Bu, ne politika coğrafya hakkındadır demektir ne de politikanın uzamsal ilişkiler hakkında olduğu hususunda ısrar etmektir. Özetle, bütün politik meseleler belirli bir coğrafi çevre ve koşul içinde cereyan etmektedir ve bu da bu meselelerin jeopolitik bir boyutu olduğunu göstermektedir.⁵⁸⁸ Gerçekten de, dünyaya ister siyaset, ister ekonomi, ister tarih, isterse teori penceresinden bakılsın, bütün insan hareketlerinin karada, denizde, havada ya da uzayda gerçekleştiği görülmektedir. Her ne kadar küreselleşmenin modern ulaşım ve iletişim imkânları sayesinde fiziksel coğrafyanın önemini azalttığına yönelik fikirler insanlara çekici gelse de, aslında dünyanın gitgide daha fazla birbirine bağlanmış bir yer haline geldiği algısı ve bu algının temelindeki coğrafya, insanların siyasi, dini ve etnik kimliklerinin kendi hayatları üzerinde nasıl bir etki yaratabileceği konusunda daha fazla farkında olmayı gerektirmektedir.⁵⁸⁹ Benzer şekilde Gearóid Ó’Tuathail de “*coğrafya güç hakkındadır*” diyerek, dünya coğrafyasının doğanın değil, organize etme, işgal etme ve yerkürenin yönetilmesi üzerine güç odakları arasında gerçekleştirilen tarihsel sürecin bir ürünü olduğuna vurgu yapmaktadır. Ó’Tuathail’e göre, Antik Yunan’dan Roma İmparatorluğu’na, Çin’e ve Arap dünyasına kadar bütün imparatorluk sistemleri tarih boyunca güçlerini yerküre üzerinde nizam ve anlam empoze edebilme kabiliyetleriyle kullanmışlardır.⁵⁹⁰ Bir başka jeopolitik yazarı Francis P. Sempa da, coğrafyayı, uluslararası politikada en temel faktör olarak kabul ederken bunun nedenini coğrafyanın en kalıcı/en sabit öğe olmasına dayandırmaktadır.⁵⁹¹

Ülkelerin en önemli özelliklerinden birisi sahip oldukları fiziksel coğrafyalarıdır. Gerçekten de ülkelerin sahip oldukları coğrafyanın özellikleri geçmişten günümüze önemli bir güç unsuru olarak dikkate alınagelmıştır. Bir ülkenin coğrafyası denildiğinde, onun hangi iklim kuşağında yer aldığı, ülke alanında yer alan dağlar, göller, denizler, geçitler, boğazlar, ülke alanının genişliği, topografyası, bitki örtüsü, deniz ve okyanuslara çıkış imkânları, ana ulaşım güzergâhları ve önemli kavşak noktalarına uzaklığı, dünya siyasetinde önemli güç merkezlerine olan uzaklığı ve önemli çatışma bölgelerine olan uzaklığı mevzubahis konusu olmaktadır. Bütün bu unsurlar bir ülke açısından avantajlar ya da dezavantajlar oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, coğrafya bazı devletler için daha şanslı, bazı devletler için de şanssız bir ortamdır. Sahip olunan coğrafi özellikler bir kaçınılmazlıktır. En değiştirilemez vasiyetler coğrafyadan gelen ya da ondan kaynaklanan vasiyetlerdir.⁵⁹² Bu anlamda coğrafyalar, ulusların sadece politikalarını değil, sosyal, siyasal, ekonomik ve

⁵⁸⁷ Spykman, Nicholas J., (2013), “Dış Politika ve Coğrafya I-II”, Aşkın İnci Sökmen (Çev.), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (Yay. Haz.) Esra Diri, İstanbul, s. 3.

⁵⁸⁸ Gray, Colin S., (2003), “Coğrafya Kaçınılmazdır”, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Colin S. Gray, Geoffrey Sloan (Edt.), Tuğrul Karabacak (Çev.), ASAM Yayınları, Ankara, ss. 219-220.

⁵⁸⁹ Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V., (2014), *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Ayşe Özbay Erozan (çev.), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 103.

⁵⁹⁰ Bkz. Ó’Tuathail, Gearóid, (1996), *Critical Geopolitics*, University of Minnesota Press, Minneapolis, pp. 1-15.

⁵⁹¹ Sempa, Francis P., (2002), *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Jersey, p. 5.

⁵⁹² İlhan, Suat, (2003), *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, s. 72.

askeri yapılarını ve belirli ölçülerde kültürlerini şekillendirir ve yönlendirirler. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları olan coğrafi saha ve bütünlük, biçimsel özellikler, coğrafi konum özelliklerinden birisinde bulunan yetersizlik devlet açısından duyarlılığa neden olmaktadır. Duyarlılıklar da tehditlere açık bir durum yaratarak onlara kaynaklık yapmaktadır. Bu durum ise söz konusu coğrafya açısından dış dikkatleri, ilgileri, arzuları ve amaçları davet eder. Coğrafi unsurlarda sahip olunan duyarlılığın giderilmesi kolay değildir. Coğrafi konum, sınırlar, saha ve coğrafi özellikler değişmeden duyarlılığı giderebilmek gerekmektedir ki, bunun yolu en iyi olarak beşeri/değişken unsurlarda kazanılabilecek güçle giderilebilir ya da azaltılabilir.⁵⁹³

Gerçekten de ülkelerin sahip oldukları coğrafyanın özellikleri geçmişten günümüze önemli bir güç unsuru olarak dikkate alınmıştır ve ulusal politikanın belirlenmesinde coğrafya kalıcı olduğundan en temel faktördür. Bir ülkenin sahip olduğu toprakların büyüklüğü, dünya üzerinde bulunduğu yer, ülkenin büyük dağlarla çevrili olması, bir kara ülkesi ya da ada ülkesi olması gibi coğrafi ve topografik unsurlar o ülke açısından büyük bir avantaj ya da dezavantaj oluşturabilmektedir. Öyle ki, herhangi bir sınır bile bir devletin dış politikası üzerinde tek başına belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir. Buna karşılık, son yüzyılda coğrafyanın ulaşım, haberleşme ve savaş teknolojisindeki gelişmelerden sonra eski önemini kaybettiği ileri sürülebilir ve bu nedenle bundan yüzyıl öncesi sahip olduğu öneme sahip olmadığı da söylenebilir. Ancak yine de, her ne kadar günümüzdeki teknolojik gelişmeler, ülkelerin sahip oldukları coğrafya ve topoğrafya özelliklerinin sağladığı avantajı ya da dezavantajı azaltmış bulunsada, bir ülkenin coğrafyasıyla bağlantılı olarak sahip olduğu jeopolitik konumu, ülkenin ulusal güç kapasitesi açısından önemli bir unsur olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, bir ülkenin coğrafi önemi ve bundan kaynaklanan avantajı ya da dezavantajı, o ülkenin toprak büyüklüğü ya da topografik özelliklerinden ziyade dünya haritası üzerindeki konumundan (jeopolitik/jeostratejik) kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Bundan dolayı, devletlerin ulusal güçlerinin ve dış politika davranışlarının sahip oldukları ve konumlandıkları coğrafi çevreyle yakından ilintili olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu nedendir ki, Alman Jeopolitik Ekolü ve Anglo-Amerikan Jeopolitik Ekolünü'nün 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ortaya koydukları teorilerde olduğu gibi, önemli deniz yollarını ve stratejik önem taşıyan kara parçalarını denetim altında tutma gibi teritoryal faktörlerden kaynaklanan kaygılar ve istekler, bugün hala devletlerin dış politikaları ve uluslararası alandaki davranışları açısından doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyici rol oynamaya devam etmektedir. Devletlerin coğrafi özellikleri nispeten değişmez ve değişmeyen özellikte olduğundan, coğrafi talepleri yüzyıllar boyunca aynı kalacaktır ve diğeri ile çatışma istemeyen mutlu devletlerin olduğu bir dünyaya ulaşamadığından, bu coğrafi talepler anlaşmazlığa neden teşkil edecektir. Böylece coğrafya kapısı, tüm tarih boyunca uzanan hanedanların ve hükümetlerin yükselmesine ve düşmesine neden olan uzun mücadeleler için suçlu olabilecektir.⁵⁹⁴ Dolayısıyla toprağa dayalı temel geçmişte politikacılar tarafından uygulandığı gibi gelecekte de uygulanmaya devam edecektir.⁵⁹⁵ Dış politika analizlerinde coğrafyayı dışlayıcı görüşler bile son tahlilde devletin coğrafi konumundan kaçamayacağı gerçeğiyle yüzleşmek durumundadırlar. Ünlü jeopolitikçi Nicholas J. Spykman'ın deyişiyle “coğrafyanın dikkate alınmaması mümkün değildir, [mesele] bu kadar basittir.”⁵⁹⁶

1) Türk Boğazları'nın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile birlikte Marmara Denizi'ni de kapsayan ve ilgili uluslararası düzenlemelerde “Türk Boğazları”⁵⁹⁷ kavramıyla ifade edilen Asya ve Avrupa arasındaki dar su yolu Boğazlar, gerek jeopolitik, gerek stratejik ve gerekse uluslararası deniz ulaşımı açısından ilk çağlardan başlayarak günümüze kadar tarihin her döneminde önemini koruyarak, devletlerarası mücadelelere, konferanslara ve antlaşmalara konu teşkil etmiştir. Asya ve Avrupa'yı coğrafi olarak birbirinden ayıran Boğazlar iki kıta arasındaki kültürel, ticari ve askeri geçişler için her zaman bir “köprü” vazifesi görmüştür. Karadeniz ile Akdeniz arasındaki tek bağlantı yolu olan Boğazlar, bu stratejik önemleri sebebiyle de tarih boyunca büyük güçlerin hep sahip olmak için uğrunda rekabet ettikleri doğal su yollarından birini teşkil

⁵⁹³ İlhan, Suat, (2003), s. 71.

⁵⁹⁴ Spykman, Nicholas J., (2013), s. 4.

⁵⁹⁵ Spykman, Nicholas J., (2013), s. 5.

⁵⁹⁶ Spykman, Nicholas J., (2013), s. 41.

⁵⁹⁷ Toluner, Sevin, (1996), *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 154. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile birlikte Marmara Denizi'ni de kapsayan bölge, Boğazlar'dan geçiş rejimini düzenleyen 1936 tarihli “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nde (Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme) “Boğazlar Bölgesi” olarak anılmaktadır. Bu çalışmada “Türk Boğazları” terimini karşılamak üzere “Boğazlar” terimi kullanılacaktır.

etmiştir.⁵⁹⁸ Tarih içerisinde olduğu kadar günümüzde de ekonomik, siyasi, askeri, jeopolitik ve jeostratejik önemini hiçbir şekilde yitirmemiş olan Boğazlar, Karadeniz’e kıyısı bulunan devletler⁵⁹⁹ ile Akdeniz’e kıyısı bulunan devletler arasında hayati bir bağ oluşturduğu gibi⁶⁰⁰, bölgeye egemen olmak isteyen güçlü devletler açısından da dünya politikasındaki dengelerin belirlenmesi, sürdürülmesi ve değiştirilmesi noktasında da belirleyici bir niteliğe sahiptir.

Tarihen sabittir ki, Boğazlar’ı kontrol altında tutan her devlet sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Gerçekten de Boğazlar’ın iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu örneklerinde görüldüğü gibi bunu başarmıştır.⁶⁰¹ Bu bağlamda, tarih boyunca Boğazlar’ın özellikle iki bakımdan uluslararası öneme sahip olduğu söylenebilir: i) Jeopolitik, jeostratejik ve askeri, ii) Ekonomik ve ticari.

Boğazlar’ın jeopolitik, jeostratejik ve askeri bakımdan önemi, bir yandan, Asya ile Avrupa arasındaki bağlantıyı ve öte yandan Karadeniz ile Akdeniz ve oradan da okyanuslar arasındaki bağlantıyı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Boğazlar’ı elinde tutan bir askeri kuvvet kara ve deniz harekâtları bakımından coğrafyanın sağladığı üstünlüğü kendi lehine kullanma imkanına sahip olacaktır.⁶⁰² Gerçekten de Boğazlar’ın sahip olduğu önem coğrafi durumundan ve bunlara bağlanan siyasi menfaatlerden doğmaktadır. Coğrafi durum haritaya bakınca görülmektedir. Boğazlar iki işlek deniz arasında tek geçittir. Asya ve Avrupa’yı birleştiren bu geçitler dardır, aynı devletlerin toprakları içindedir, savunmaya gayet elverişlidir. Nitekim en kuvvetli donanmalar buradan geçememiş, en kudretli ordular bunları ele geçirememiştir.⁶⁰³ Boğazların, Doğu ve Batı arasında geçit olma formunu tarih boyunca korumasının nedenlerine dair yaklaşımlardan en çok kabul göreni Fransız tarihçi Renée Pinon’a aittir. Pinon, Boğazlar’ın zamanın değişen dengelerine rağmen önemini muhafaza etmesini coğrafi mukadderatın değişmezliği prensibine bağlar. Ona göre zamana ve mekana bağlı olarak hukuk kaideleri değişebilse de coğrafi konumun sağladığı avantajlar ve sebep olduğu dezavantajlar sabittir. Pinon, bu gerçekliği şöyle ifade etmektedir: “*Hukuk kaideleri değişebilir; kudret merkezlerini kader değiştirebilir; coğrafi mukadderat devam eder.*”⁶⁰⁴

Boğazlar’ı elinde tutan devletler bu durumun hem çeşitli yararlarını görmüşler hem de bazı zararlarına katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda, geçmişte, Boğazlar’ı elinde bulunduran devletler zaman zaman bu bölgeyi ele geçirmek isteyen devletlere karşı güvenliklerini ve ülke bütünlüklerini sağlamakta birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır.⁶⁰⁵ Bu konuda özellikle, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Boğazlar üzerinde büyük devletler arasında yaşanan mücadele ile Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan mücadele gerçekten dikkat çekicidir. Nitekim, savaş sırasında İngiltere’nin başbakanlığını yapan Lloyd George’a göre, Birinci Dünya Savaşı’nın gerçek sebebi, Rusya’nın Boğazlar’ı ele geçirme arzusu ve mücadelesiydi.⁶⁰⁶ Lloyd George’nin bu iddiasını tarihsel süreç büyük ölçüde doğrulamaktadır. Boğazlar’ın dünya çapındaki stratejik öneminde, yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük kara devletinin yani Rusya’nın denizlere çıkması için en uygun yolun bu noktada düğümlenmiş olmasının rolü yadsınamaz.

⁵⁹⁸ Doğru, Sami, (2013), “Türk Boğazları’nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan’dan Montrö’ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 163.

⁵⁹⁹ Karadeniz’e kıyısı bulunan devletler şunlardır: Rusya Federasyonu, Ukrayna, Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Gürcistan.

⁶⁰⁰ Baykal, Ferit Hakan, (2000), “Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazları’nın Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması”, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın no: 5, İstanbul, s. 30.

⁶⁰¹ Bostan, İdris, (2000), “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazından Geçişin Tabii Olduğu Kurallar”, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın no: 5, İstanbul, s. 1.

⁶⁰² Pazarıcı, Hüseyin, (1986), “Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar”, *Prof. Dr. Ernst Hirsch’in Hatırasına Armağan (1902-1985)*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, ss. 850-851.

⁶⁰³ Bilsel, Cemil, (1948), “Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlightında Türk Boğazları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı 1-2, s. 7.

⁶⁰⁴ Demirkıran, H. Murat, (2007), “Türk Boğazları’ndan Geçiş Rejimi ve Geçiş Rejimi ile İlgili Yargıtay Hukuk Genel Kurulu’nun 21.11.2001 Gün E: 2001/4-955 K: 2001/1073 Sayılı Kararı”, *Prof. Dr. Ergon A. Çetingil ve Prof. Dr. Rayegan Kender’e 50. Birlikte Çalışma Yılı Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, s. 1, http://www.demirkıran.av.tr/wp-content/uploads/2013/02/Turk_Bogazlarindan_Gecis_Rejimi.pdf, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

⁶⁰⁵ Doğru, Sami, (2013), s. 134.

⁶⁰⁶ Yel, Selma, (2009), *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 9.

Gerçekten de başlangıçta tamamen bir kara devleti olan Rus Çarlığı coğrafi olarak kuzeyindeki buzlarla kaplı denizler ile güneyinde Boğazlar'a ve Karadeniz'e sahip Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkışmış kalmış, sıcak denizlere çıkışı olmayan bir devlet konumundaydı. Bu nedenle de 18. yüzyılın başlarında tahta çıkan Çar I. Petro'dan (Büyük Petro) (1689-1725) itibaren sıcak denizlere çıkmak ve dünya hâkimiyetini eline geçirmek politikasını prensip edinen Rusya, kendisine yayılma alanı olarak Osmanlı coğrafyasını seçerek, Boğazları ele geçirmek ve Karadeniz'e hâkim olmak yolunda büyük çaba sarf etmiştir.⁶⁰⁷ Bu noktada Çar Büyük Petro zamanında bir Rus büyükelçisi olan Prens Dimitrij Michajloviç Golicyn'in Boğazlar konusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun politikası hakkındaki değerlendirmesi gerçekten ilgi çekicidir: *“Hiç kimsenin el sürme hakkına sahip olamayacağı bakir ve saf bir genç kız gibi koruyor Karadeniz'i Babiâli. Öyle ki, bir yabancıнын kendi özel dairesine girmesine belki katlanabilir de Osmanlı padişahı, yabancı bir geminin Karadeniz'e girmesine katiyen göz yumamaz ve izin veremez. Böyle bir şey ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun altüst olmasıyla olanak kazanabilir.”*⁶⁰⁸ Keza, Çar I. Alexandre'nin *“Coğrafya benim Boğazlar'a sahip olmamı emrediyor; eğer Boğazlar başkasının elinde ise kendi evimin sahibi olmam olanaksızdır.”* şeklindeki sözleri de Boğazlar'ın Rusya için ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁰⁹ Rus arşivi belgelerine dayanarak Boğazlar ve “Şark Meselesi/Doğu Sorunu” konusunda çalışan Rus bilim adamı Sergey Goryanof, bütün “Şark Meselesi”ni Rusya için şu sözleriyle özetlemektedir: *“Boğazlar kimin elindedir?”*⁶¹⁰ 1930'larda Sorbon Üniversitesi'nde görev yapan Profesör Renoven ise *“Akdeniz'e, ılık denize çıkmak meselesi herhangi bir Rus hükümeti için geçici bir amaç değildir ve olamaz. Onun önüne bu temelli meseleyi her lâhza koyan coğrafi şartlardır.”* demektedir.⁶¹¹ Rusya'nın Boğazlar'a ve Karadeniz'e bakışını anlamak için Daniella Fiskin'in yazdığı şu satırlar da dikkat çekicidir: *“Rus harp gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e geçmeleri hakkı, bir insanın kendi evinin avlusundan dışarı çıkması gibidir. Diğer devletlerin harp gemilerinin Karadeniz'e serbestçe girmeleri hakkı ise surf gasp ve yağma maksadıyla bizim avlumuzu, hanemizi istila etmek hakkından başka bir şey değildir.”*⁶¹² Sovyet dışişleri bakanlarından Georgiy Vasilyeviç Çiçerin de barış görüşmeleri sırasında Lozan'da Boğazlar'ın Rusya için hayati önemi bulunduğunu söylerken, Maksim Maksimoviç Litvinof da Montrö görüşmelerinde Boğazlar'ın Rusya'nın *hayat damarı* olduğunu söylemiştir.⁶¹³ Boğazlar'a ve Karadeniz'e hâkim olma konusunda, zaman zaman bu amacını gerçekleştirmeye çok yaklaşan Rusya, karşısında menfaatleri gereğince Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen İngiltere ve Fransa'yı bulmuştur. 19. ve 20. yüzyılda da bu çabalarını devam ettiren Rusya için olduğu kadar Boğazlar Avrupa'nın büyük devletleri için de adeta bir “kapı kilidi” niteliğini taşıyordu. Bu sebeple İngiltere, Fransa ve Almanya gibi dünya siyasetinde etkin güçler Boğazlar'ın egemenliği noktasında hem birbirleriyle hem de Rusya ile rekabet ve mücadele halinde olmuşlardır. Nitekim, Napoléon Bonaparte'nin *“O dar Boğazları Rusya'ya bırakmaktansa dünyanın yarısını bırakmayı yeğlerim”* şeklindeki sözleri⁶¹⁴ bu rekabet ve mücadelenin büyüklüğünü çok net bir şekilde özetlemektedir.

2) Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Karadeniz ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, geçiş açısından, her zaman bir bütün sayılmıştır.⁶¹⁵ İki açık denizi birbirine bağladığı için de uluslararası bir su yolu mahiyetindedir. Sınırlar açısından ulusal boğaz özelliği gösterse bile, bir antlaşmanın konusunu oluşturmalarının yanısıra, yarı kapalı bir deniz olan Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık denizlere ulaşmalarında tek yol olması nedeniyle Boğazlar “uluslararası boğaz” özelliğine sahiptir.⁶¹⁶ Bu

⁶⁰⁷ Keleş, Erdoğan, (2009), “Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 46, s. 89.

⁶⁰⁸ Bkz. Potyemkin, V., Bakruşin, S., Efimov, A., Mintz, İ., Kosminski, E., (2009), *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. I, Atilla Tokatlı (Çev.), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, s. 261; Pinon, Renée, (2009), “Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, Hüseyin Nuri (Çev.), Ali Ahmetbeyoğlu, İshak Keskin (Haz.), *Tülin Aren Armağanı*, İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sevil Pamuk (Yay. Haz.), Pamuk Yayıncılık, İstanbul, s. 248.

⁶⁰⁹ Doğru, Sami, (2013), s. 135. Lozan Barış Konferansı'nda Çiçerin, Rus buğdayının % 70'inden fazlasının Boğazlar yoluyla dünya pazarlarına ulaştığını söylemiştir. Beyaz Rusların 1919'da Paris Barış Konferansı'na verdikleri muhtıraya göre de Rus petrolünün % 88'i, manganezinin % 93'ü, demirinin % 61'i Boğazlar'dan geçerken, o tarihlerde bütün Rus deniz ihracatının yüzde % 54'ü Boğazlar yoluyla yapılmaktaydı. Bkz. Bilsel, “Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlightında Türk Boğazları”, s. 8.

⁶¹⁰ Bilsel, Cemil, (1948), s. 7.

⁶¹¹ Bilsel, Cemil, (1948), s. 8.

⁶¹² Pinon, Renée, (2009), s. 249.

⁶¹³ Bilsel, Cemil, (1948), s. 8.

⁶¹⁴ Doğru, Sami, (2013), s. 135.

⁶¹⁵ Toluner, Sevin, (1996), s. 156.

⁶¹⁶ Şener, Bülent, (2014), “Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, *Journal of History School*, Yıl:

niteliği sebebiyledir ki Boğazlar’dan geçiş ulusal değil, uluslararası düzenlemelere tabidir. Bugün için Boğazlar’dan geçiş rejimi⁶¹⁷ “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”yle düzenlenmektedir. Bu sözleşme, 24 Temmuz 1923’te Lozan’da imzalanmış olan “Lozan Boğazlar Sözleşmesi”nin yerine kısmen⁶¹⁸ geçmek üzere yapılmıştır.

20 Temmuz 1936’da imzalanan “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” 29 madde, 4 ek ve bir protokolden oluşmaktadır.⁶¹⁹ 20 yıllık bir süre için imzalanan Sözleşme’nin tadili ve/veya feshi için 28’nci ve 29’uncu maddelerine dayanarak taraflar tadil ve/veya talep edilebilecektir, ancak günümüzde taraflarca Sözleşme’nin tadili ve/veya feshi henüz talep edilmiş değildir ve yürürlükte kalmaya devam etmektedir.⁶²⁰ Sözleşme’nin asıl amacı kıyı devleti olan Türkiye’nin egemenlik haklarını saklı tutmakla beraber uluslararası deniz ticaretinin gereklerini ve yararlarını bu haklarla bağdaştırmaktır. Yani, Sözleşme’yle Boğazlar’dan yeni bir geçiş rejimi kabul edilmiş, bu rejimin uygulanması ve denetimi sorumluluğu Türkiye’ye verilmiştir. Yine bu Sözleşme’yle, Boğazlar’ın savaş gemileri tarafından kullanılmasında, Türkiye’nin güvenlik çıkarları gözetilerek, Karadeniz’e kıyısı olmanın yararına ayrıcalıklar da tanınmıştır. Bu şekildeki ayrımlar sayesinde ki Türkiye kendi güvenliğini sağlamıştır. Şayet bu Sözleşme olmasaydı herhangi bir savaş tehlikesinde Türkiye, Boğazlar’dan geçecek savaş gemilerini engelleyerek güvenliğini sağlayamayacağı gibi, yine bölgedeki herhangi bir savaş durumunda Türkiye tarafsızlığını sağlayamaz, büyük devletlerin büyük savaş gemilerini Karadeniz’de bulundurma hakkı doğar ve bu durum hem bölge ülkelerini olumsuz etkiler hem de Türkiye’nin değişik baskılar altında kalmasına yol açardı. Bundan dolayı “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” Boğazlar bölgesinde ve Karadeniz’de barış ve güvenlik içinde gerekli dengeyi sağlayan önemli bir mihenk taşıdır.⁶²¹

Gerek İkinci Dünya Savaşı sırasında, gerekse Soğuk Savaş’ın başlangıç yıllarında Boğazlar’la ve mevcut statüsünün değiştirilmesiyle en çok ilgilenen, isteklerde bulunup sorunlar ve bunalımlar yaratan Osmanlı İmparatorluğu döneminde de görüldüğü gibi yine Rusya yani SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) olmuştur. SSCB’nin Boğazlar konusundaki isteklerine ve Türkiye’nin bu konudaki yalnızlığına ilk başlarda kayıtsız kalan ABD (Amerika Birleşik Devletleri), Sovyet yayılmasının Orta

7, Sayı: XVII (Mart), s. 469.

⁶¹⁷ Uluslararası politikada ve uluslararası hukukta “rejim” kavramıyla kastedilen, uluslararası aktörlerin beklentilerinin birleştiği belirli bir konu alanındaki prensipler, normlar, kurallar ve karar verme süreçlerinin bütünüdür. Prensipler, gerçekler hakkındaki inançları; normlar, haklar ve ödevler olarak tanımlanmış davranış kalıplarını; kurallar, eylemler için gerekli olan emirleri ve yasakları; karar verme süreçleri ise uygulamayı anlatmak amacıyla kullanılan kavramlardır. Rejimleri, kısaca yönetsel düzenlemeler seti ya da oyunun kuralları olarak da tanımlayabiliriz. Bkz. Akgün, Mensur, (1994), “Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (Der.), Der Yayınları, İstanbul, s. 214.

⁶¹⁸ Zira, eski sözleşmenin geçişle ilgili hükümleri “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”yle kaldırılmış olmasına rağmen, Çanakkale Boğazı önünde yer alan Yunan adalarının silahlandırılmasını öngören hükümleri, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne eklenen protokol hükümleri gereğince hala yürürlüktedir. Bkz. Gündüz, Aslan, (2009), *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. bs., Beta Basım Yayım, İstanbul, s. 471.

⁶¹⁹ Sözleşmenin bütün hükümleri için bkz. Soysal, İsmail, (2000), *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920–1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 493-526.

⁶²⁰ Sözleşme’nin süresi ve sona ermesi konularını düzenleyen 28. maddede 20 yılın sonunda akit tarafların bundan sonraki her beş yılın sonunda değişiklik yapılmasını isteyebilmeleri öngörülmüştür. Bununla beraber Sözleşme’nin 1. maddesinde düzenlenen *geçiş serbestisi* prensibinin müddetinin sonsuz olacağı belirtilmiştir. 20 yıllık müddetin bitiminden iki sene evvel hiçbir akit taraf Fransa Hükümeti’ne fesih ihbarnamesi vermemiş ise, Sözleşme’nin yeni bir fesih ihbarnamesi gönderilmesinden itibaren iki sene geçinceye kadar geçerli olacağı ve ihbarnamenin Fransız Hükümeti tarafından taraflara tebliğ edileceğine hükmedilmiştir. Ayrıca bu maddeye göre Sözleşme’nin feshedilmesi durumunda tarafların kendilerini düzenlenecek yeni bir konferansta temsil ettirmeleri konusunda mutabık kaldığı belirtilmiştir. Öte yandan, Sözleşme’nin bir veya birkaç hükmünün değiştirilmesi hususları ise 29. maddede düzenlenmiştir. Buna göre, Sözleşme’nin yürürlüğe girmesinden itibaren her beş yılın sonunda akit taraflardan her birinin, sözleşmenin bir veya daha fazla hükmünün değiştirilmesi için başvurabileceği belirlenmiş ancak bu konulara ilave düzenlemeler getirilmiştir. Bu ilave düzenlemelere göre, böyle bir talebin kabulü için; eğer talep 14. ve 18. maddelerin (Boğazlar’dan geçecek savaş gemilerinin tonajı ile Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemisi sayısı ve tonajı ile ilgili maddeler) değişikliği ile ilgili olursa diğer bir akit tarafça, diğer maddelerle ilgili değişiklik taleplerinin ise iki akit tarafça desteklenmesi gerekmektedir. Aynı madde gereği böyle bir talebin her 5 yıllık sürenin bitiminden üç ay evvel tarafların her birine tebliğ edilmesi ve ihbarnamede teklif edilen değişikliğin mahiyetinin ve sebeplerinin de belirtilmesi gerekmektedir. Bu teklifler üzerinde diplomasi yoluyla bir neticeye varılamazsa bir konferansın toplanması ve tarafların konferansa katılmaları gerekmektedir. Konferans toplanması durumuna ise ancak oybirliğiyle karar verilebileceği, istisna olarak 14. ve 18. maddelerin değişikliği için akit tarafların 3/4’ünün oyunun yeteceği, ancak bu oyların –Türkiye dâhil olmak üzere– Karadeniz’de kıyısı bulunan akit tarafların dörtte üçünü ihtiva etmek suretiyle hesaplanacağı düzenlenmiştir.

⁶²¹ Tosun, Hüseyin, (1994), “Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorunu’nda Son Aşama)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, ss. 111-112.

Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar tehlikeli bir durum meydana getirmesi üzerine 1947'den itibaren dış politikasında genel ve önemli değişiklikler yapmaya başlamıştır ki, bunun ilk işaretlerini Boğazlar konusunda Türkiye'ye yaklaşarak göstermiş ve SSCB'ne bir nota göndererek Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerini reddettiğini belirtmiştir. Böylece ABD, Boğazlar'ın statüsünden doğan sorunların içerisine resmen ve fiilen girmiş, önceleri İngiltere'nin bölgede oynadığı rolleri üstlenerek onun yerini almıştır.⁶²² Aslına bakılırsa, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” yapıldığı 1936 yılından beri imzacı devletlerin sözleşmede yer alan değiştirme ya da fesih hükümlerini işletmeye kalkışmadan sürdürdükleri bir düzenlemedir. Sözleşme'nin değiştirilmesini isteyen tek imzacı devlet SSCB olmuş, o da 1939, 1945 ve 1946'da bu isteğini Türkiye'ye bildirmesine rağmen sözleşmenin değiştirilmesi ile ilgili hükümleri işletmeye çalışmamıştır. Dolayısıyla SSCB'nin anılan tarihlerdeki girişimlerini yalnızca bir siyasal girişim olarak nitelemek mümkündür.⁶²³

SSCB'nin 1991'de dağılması ve yerini Rusya Federasyonu'na bırakmasıyla birlikte, Soğuk Savaş sonrası yaşanan bölgesel değişikliklerin etkisiyle başta ABD olmak üzere büyük devletlerin bölgeye ilgileri fazlasıyla artmıştır. Bu çerçevede, Avrasya ve dünyanın diğer bölgelerindeki enerji kaynaklarını ve ulaşım güzergâhlarını kontrol etmek ve toparlanan Rusya'yı yeniden çevrelemek/dengelemek için Karadeniz'de askeri ve siyasi olarak yer almak isteyen ABD'nin⁶²⁴ Karadeniz'deki dolayısıyla “Boğazlar Bölgesi”nde askeri varlığını arttırmasındaki en büyük engellerden biri “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”dir. ABD'nin bu güne kadar gayri resmi ağızlarından, Sözleşme'nin değiştirilmesi yönünde taleplerini dile getirmesi, şimdilik Türkiye'nin ve Rusya'nın tepkilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Yani artık, Soğuk Savaş sonrası dönemde Sözleşme'nin değiştirilmesi konusunda en yoğun istek ve baskı Sözleşme'nin imzacısı olmayan ABD'den gelmektedir. Bu nedenle gelecekte ABD'nin jeopolitik, jeostratejik ve askeri çıkarları doğrultusunda Sözleşme'nin değiştirilmesi yönünde daha etkili girişimlerde bulunabileceği ihtimali karşısında Türkiye'nin her zaman hazırlıklı olması ve mevcut statükoyu kendi aleyhine bozacak her türlü girişime ve isteğe şiddetle karşı çıkması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, Boğazlar aracılığıyla Karadeniz günümüzde küresel güçlerin savaş gemilerini ancak katı kurallara tabi olarak sınırlı sayıda sokabildiği tek deniz konumundadır. Böylesi bir jeopolitik, jeostratejik ve askeri avantaj Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra çatışmaya girmeden güç dengelerini ve uluslararası konjonktürü iyi analiz ederek diplomasi yoluyla elde ettiği en büyük kazanımdır ve bundan dolayı çok değerlidir.

3) “Kanal İstanbul” Projesi'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne Olası Etkileri

“Kanal İstanbul” ya da kamuoyunda bilinen adıyla “Çılgın Proje” olarak basına yansıyan ve İstanbul'un batısındaki topraklar üzerinde Marmara Denizi ile Karadeniz'i birleştirecek bir kanal açma projesi olarak Nisan 2011'de Recep Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna ilan edilen alternatif su yolu projesi, sadece astronomik bütçesi ve doğuracağı çevresel etkiler nedeniyle değil⁶²⁵, bundan çok daha da önemli olarak “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin kurduğu geçiş rejimine olası etkileri bağlamında siyasi, hukuki, jeopolitik ve jeostratejik yönleriyle tartışılması gereken bir projedir. “Boğazlar'ın geçiş güvenliğini sağlamak” argümanına dayanılarak İstanbul Boğazı'nın ulaşım ve ticaret yoğunluğunu azaltacak alternatif bir su yolu yaratma mantığına dayanan ve 64. ve 65. hükümet programlarında yapımı ve işletilmesiyle ilgili olarak gerekli yasal düzenlemenin ve çalışmaların yapılacağı belirtilen proje, hayata geçmesi durumunda Türkiye'ye sağlayacağı iddia edilen bazı ekonomik yararların ve hukuki hakların yanında, Boğazlar'daki geçiş rejiminin geleceğine ilişkin çok ciddi siyasi, hukuki, askeri, jeopolitik ve jeostratejik riskleri de

⁶²² Uçarol, Rifat, (1992), “Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları'nın Önemi ve Geleceği”, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Sabahattin Şen (Der.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, ss. 188-192.

⁶²³ Gürel, Şükrü Sina, (1993), “Montreux Boğazlar Sözleşmesi Değiştirilmeli mi?”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 162 (Aralık), s. 45.

⁶²⁴ ABD'nin Karadeniz'de başta enerji olmak üzere siyasi ve askeri politikalarını istediği yönde uygulama arzusu paralelinde 2003 yılında Gürcistan'da “Gül Devrimi”nin, 2004-2005'te Ukrayna'da “Turuncu Devrim”in gerçekleşmesinde pay sahibi devlet olarak, bu devletlerde Batı yanlısı hükümetleri iktidara getirmesi, bunun yanında Romanya ve Bulgaristan'ın 2004 yılında NATO'ya katılmalarını sağlaması ve 2007'de de Avrupa Birliği'ne katılmalarına verdiği destek, Romanya ve Bulgaristan'da askeri üsler kurması, Karadeniz'de düzenlenen “NATO Barış İçin Ortaklık” tatbikatları vb. girişimleri, ABD'nin her geçen gün Karadeniz'de askeri ve siyasi varlığını artırma gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu konuda aksi yönde bir değerlendirme için bkz. Erol, Mehmet Seyfettin ve Demir, Sertif, (2012), “Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 11 (Kış), ss. 17-33.

⁶²⁵ “Kanal İstanbul” projesinin hayata geçtiği taktirde doğurabileceği çevresel etkiler konusunda bkz. Doğal Hayatı Koruma Vakfı, (2015), *Ya Kanal Ya İstanbul: Kanal İstanbul Projesi'nin Ekolojik, Sosyal ve Ekonomik Değerlendirmesi*, WWF Rapor, Türkiye.

beraberinde getirmektedir.

Hâlihazırda, güzergâhının netleştirilmesi ve kesitlerinin ortaya konulması için etüt proje sözleşmesinin imzalandığı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından açıklanan⁶²⁶ söz konusu projeyi makul gösterme çabasıyla ortaya atılan bütün ekonomik ve politik argümanlara rağmen (ki bunların üzerinde etraflıca düşünüldüğü ve tartışıldığı şüphelidir), özellikle Soğuk Savaş’ın bitiminden bu yana Karadeniz’de yaşanan askeri ve siyasi gelişmeler çerçevesinde ABD ile Rusya arasında yaşanan mücadele dikkate alındığında, söz konusu projenin Türkiye’nin “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”yle Boğazlar’da ve dolayısıyla Karadeniz’de elde ettiği siyasi, hukuki, askeri, jeopolitik ve jeostratejik kazanımların sürekliliğine ne yönde etki edeceği belirsizdir ve bu yönüyle çok ciddi riskler taşımaktadır. Bu bağlamda, projenin bilimsel, tarihsel ve jeopolitik gerçekliklerle ne kadar örtüştüğünü anlayabilmek için, onu ortaya koyanlar ve savunanlar açısından aşağıdaki soruların cevaplanması kaçınılmazdır:

1) Dünyada mevcut doğal ve işleyen bir boğaz var iken buna paralel, insan yapısı, alternatif bir kanal örneği var mıdır?

2) Ortalama 150 metre genişlikte ve 25 metre derinlikte olacağı öngörülen, bu haliyle Boğaziçi’nden çok daha dar olan ve ana amacı “Boğazlar’ın geçiş güvenliğini sağlamak” olarak ifade edilen kanalın kazaları önlemesi ve olası kazalarda müdahaleye daha elverişli olması mümkün müdür?

3) Panama ve Süveyş Kanalı gibi yapay kanallar dünya deniz transit ulaşımının yapıldığı akslar üzerinde yer alıp ve onbinlerce kilometrelik mesafeyi kısaltarak taşımacılık maliyetini azaltırken, 40-45 km uzunluğundaki “Kanal İstanbul” taşıma maliyetlerini gerçekten azaltacak mıdır?

4) Projenin gerçekleşmesi durumunda “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne olası etkileri ve bu bağlamda Boğazlar’ın jeopolitik, jeostratejik, siyasi, askeri ve hukuki bütünlüğünü bozacak bir sürecin başlatıcısı olarak Türkiye’nin mevcut kazanımlarını kaybetmesine yol açabileceği konusunda gerçekçi bir değerlendirme yapılmış mıdır? Bu ve benzeri konular Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı başta olmak üzere konunun muhatabı ve uzmanı ilgili çevrelerle istişare edilip bir politika belirlenmiş midir?

5) “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne göre ticaret gemilerinin Boğazlar’dan geçiş ücreti ödemediği geçme hakkı söz konusu iken, tankerler ve diğer ticaret gemileri paralı hizmet verecek olan bu kanala hangi hukuki gerekçeyle yönlendirilebilecektir? Bu bağlamda yeni kanalın statüsü nedir ve uluslararası topluma nasıl kabul ettirilecektir? Zira Türkiye’nin elinde Boğazlar’dan serbest geçiş hakkından yararlanmak isteyen gemileri engelleyip kanala yönlendirecek hukuki argüman bulunmamaktadır.

6) “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne göre Boğazlar’dan geçmek konusunda belirli nitelikleri ve şartları taşıması gereken askeri gemilerin dışında kalan gemilerin bu kanaldan geçip geçemeyeceği ve bunun “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne etkileri ve Karadeniz’e kıyıdaş ülkelerin bu yeni durum karşısında ortaya koyacağı siyasi, askeri ve hukuki tepkiler karşısında Türkiye’nin yeterli hukuki dayanağı ve siyasi gücü var mıdır?

Bu ve benzeri soruların projeyi ortaya koyanlar ve onu savunanlar açısından ne kadar düşünüldüğü, önemsendiği ve istişare edildiği ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber, projenin ortaya konulurken son 200 yılda Boğazlar’dan geçişi düzenleyen rejimlerin Türkiye açısından hayati önem taşıyan normlarının görmezden gelindiği ve salt hukuki ya da salt siyasi argümanlarla meselenin ele alındığı görülmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, coğrafyanın uluslararası ilişkilerde bir koz olarak kullanılması, yani edilgenlikten çıkarılıp etken bir güç haline dönüşmesi, sahip olduğunuz coğrafi kozunuzu kullanabileceğiniz çerçeveyi belirleyen rejimler sayesinde mümkün olabilmektedir. Meseleye bu şekilde bakıldığında, Boğazlar’ın jeopolitik ve jeostratejik önemi başkalarının bu yöndeki tasarımlarından kaynaklanırken, bu önemin bir koz olarak kullanılması ancak Boğazlar’dan geçişi düzenleyen rejimler üstünde söz sahibi

⁶²⁶ “Kanal İstanbul Güzergahı İçin Etüt Sözleşmesi İmzalandı”, *Akşam*, 2 Eylül 2017, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/kanal-istanbul-guzergahi-icin-etut-sozlesmesi-izmalandi/haber-656883>, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

olmakla mümkündür.⁶²⁷ Tüm rejimlerin üstüne oturduğu prensip adil olmalarıdır. Ancak, adalet güçle orantılı olduğu için adil olmamaları ancak güçlü devletler tarafından iddia edildiğinde önem kazanır. Dolayısıyla rejimi uygulama sorumluluğunu elinde bulunduran devletin ya da otoritenin, rejimi kendi çıkarları için kullanırken güç dengelerindeki dalgalanmaları doğru hesaplaması gerekmektedir.⁶²⁸

Yakın geçmişte Boğazlar’dan geçişi düzenleyen rejimler üç temel norma bağlı olmak durumunda kalmıştır. Bunlardan ilki, Türkiye’nin güvenliğidir. Türkiye’nin güvenliğini sağlamayan bir rejimin uzun dönemde işleyebilmesinin mümkün olmadığı en iyi kanıtı Lozan Boğazlar rejiminin 13 yıl içinde değişmiş olmasıdır. “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” bu açıdan Türkiye’nin güvenlik gereksinmelerine tam anlamıyla olmasa da uzun yıllar cevap verebilmiştir⁶²⁹ ve hâlihazırda bu durum devam etmektedir. Boğazlar’dan geçişi düzenleyen rejimlerin ikinci temel normu ise geçiş serbestisinin kullanımıyla ilgilidir. 1774’te imzalanan “Küçük Kaynarca Antlaşması”ndan başlayarak ticaret gemilerine tanınan geçiş ayrıcalığı, savaş gemileri için birkaç istisna dışında genel bir kural olarak tanınmamıştır. Bir başka deyişle, geçiş serbesti tarihsel olarak ticaret ve savaş gemileri için ayrı ayrı düzenlenmiştir ve aynı ayırım günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin muharip olduğu savaş zamanında ve “kendini pek yakın bir harp tehdidinde maruz saydığı durumlar” dışında, ticaret gemilerinin “bayrak ve yükleri ne olursa olsun” serbest geçiş hakkından faydalanmaları öngörülmüştür. Savaş gemilerinin geçişi ise Türkiye’nin ve Karadeniz’e kıyıdaş olan devletlerin güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekçi bir biçimde kısıtlanmıştır.⁶³⁰ Bununla bağlantılı olarak Boğazlar rejimlerinin üçüncü temel normu da Karadeniz-Akdeniz dengesinin korunması olmuştur. Tarihsel süreçte bu denge 1918’e kadar geçiş serbestisinin tanınması yoluyla sağlanılmaya çalışılmış, 1923’ten başlayarak dengenin kısıtlamalar yoluyla korunması prensibi üstünde anlaşılmıştır. Bugün ise bu denge, Türkiye’ye “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”yle tanınan ve aslında hukuksal açıdan 1936’dan beri çeşitli tartışmalara konu olan *takdir hakkıyla* sağlanmıştır. Dolayısıyla, Karadeniz güvenliğinin anahtarı Türkiye’nin eline geçmiştir.⁶³¹

Genel durum böyle iken ve jeopolitik ve jeostratejik açıdan Türkiye sağladığı kazanımlar ortadayken, “Kanal İstanbul” projesiyle birlikte Boğazlar kozunun kullanım biçimi 75 yıl sonra ilk defa geleneksel kullanımdan önemli bir sapma gösterme eğilimine girmiş durumdadır. Zira, iki yüz yıldır Karadeniz-Akdeniz dengesindeki anahtar konumundan faydalanan Türkiye, kozunu kullanırken kendisine bu avantajları ve kozları sağlayan Boğazlar rejimini ortadan kaldırmak istemektedir. Bu gerçeklik ve projeyi ortaya koyanların ve savunanların genel argümanları AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) iktidarının politikalarına yakınlığıyla bilinen *Yeni Şafak* gazetesinin 14 Şubat 2014 tarihli sayısında şu şekilde ifade edilmektedir:

“Türkiye, Montrö Anlaşması’ndaki kısıtlamalar nedeniyle 28 yılda İstanbul Boğazı’ndan geçen gemilerden elde edeceği 10 milyar dolar gelirden mahrum kaldı. Kanal İstanbul projesi tamamlandığında, Montrö by-pas olacağı için kasamıza yılda 8 milyar dolar girecek. Çılgın proje, ‘Kanal İstanbul’ tamamlandığında, dünyanın en önemli ticari suyollarından biri Süveyş kanalından daha fazla kazanacak. Günlük 160 geminin geçiş yapması beklenen Kanal İstanbul projesi Montrö’ye tabi olmayacağı için Süveyş Kanalı gibi ton başına ortalama 5.5 dolardan fiyatlanabilecek. Süveyş’ten en fazla 150 dwt’lik gemiler geçebilirken Kanal İstanbul 300 bin tonluk gemiler için uygun olacak. ...Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Kanal İstanbul’la ilgili ‘Süveyş’i sollayacak proje’ diyerek verdiği önemi dile getirmişti. ...Kanal İstanbul aynı zamanda, yeni bir uluslararası su yolu olması bakımından, bölgede kartları Türkiye lehine yeniden dağıtacak.”⁶³²

AKP iktidarının izlediği öngürsüz ve abartılı genel dış politikanın lafzına ve ruhuna son derece uygun olan bu popülist, oportünist, ayakları yere basmayan ve bir fanteziden ibaret olan bu argümanlarla yola çıkıldığında Türk dış politikasının Boğazlar’la ilgili olarak önümüzdeki dönemlerde karşılaşacağı riskler

⁶²⁷ Akgün, Mensur, (1994), ss. 213-214.

⁶²⁸ Akgün, Mensur, (1994), s. 214.

⁶²⁹ Akgün, Mensur, (1994), s. 214.

⁶³⁰ Akgün, Mensur, (1994), ss. 214-215.

⁶³¹ Akgün, Mensur, (1994), s. 215.

⁶³² Ünal, Orhan Orhun, (2014), “Kanal İstanbul Para Basacak”, *Yeni Şafak*, 16 Şubat, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/kanal-istanbul-para-basacak-618619>, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

ve açmazlar “Kanal İstanbul” projesinin makul, tutarlı, gerçekçi, rasyonel ve güç dengelerini iyi hesap eden bir anlayış üzerine bina edilmediğini ortaya koymaktadır. Bir kere Boğazlar’da ve Karadeniz’de “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin hükümlerinin uygulanmasını imkansız kılacak veya etkisini azaltacak bir statünün getirilmesi uluslararası ilişkilerin ve diplomasinin yalın kuralı “pacta sunt servanda” (ahde vefa) ilkesi gereği mümkün değildir. İstanbul Boğaz’ına paralel bir su yolu açılarak “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin içi boşaltılamayacağı gibi, Sözleşme’nin askeri bakımdan gözettiği Rusya da böyle bir duruma razı olmayacaktır.⁶³³

İkinci olarak, “Kanal İstanbul”dan hangi tür gemilerin geçeceği ve buna kimin nasıl karar vereceği başlı başına bir sorun olarak ortada durmaktadır. Eğer sadece ticaret gemileri buradan geçiş ücreti dahilinde istifade edeceklerse, geçişin ücretsiz olduğu Boğazlar dururken bu gemiler hangi hukuki dayanakla ya da yöntemle “Kanal İstanbul”a yönlendirilebilecektir? Diğer taraftan, Ağustos 2008’deki Gürcistan Krizi’nde de görüldüğü gibi, ABD donanmasına bağlı oldukları için savaş gemisi statüsünde bulunan ve her biri “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nde öngörülen tonajın üstünde olan “hastane gemileri” “Kanal İstanbul”dan geçmek isterse ne olacaktır? Bu gibi durumlarda “evet” ya da “hayır” demek hem Türkiye’nin menfaatleri açısından hem de hukuksal ve siyasal açılarından mümkün olabilecek midir? Karadeniz’de güç kullanımına olanak verecek şekilde savaş gemisi yığılmasını önleme amacını da taşıyan ve bu özelliğiyle de neredeyse Karadeniz’i askeri açıdan kapalı bir deniz statüsüne getiren “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne aykırı olarak “Kanal İstanbul”un yaratacağı bu tür jeopolitik ve jeostratejik riskler karşısında Türkiye ne yapacaktır?

Uluslararası hukuk uzmanı Prof. Dr. Hüseyin Pazarcı’ya göre “Kanal İstanbul” projesiyle, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin getirdiği Karadeniz’in askeri açıdan kapalı bir deniz olma güvencesi belirsiz hale gelebileceği gibi, Türkiye’nin ABD ve AB gibi uluslararası güç odakları tarafından baskıya maruz kalacağı endişesini de ortaya çıkaracaktır. Uluslararası hukuka göre bir devletin kendi sınırları içinde bir kanal açması durumunda bunun kontrolünün tamamen kendisine ait olacağı ilkesini anımsatan Pazarcı’ya göre, savaş gemileri veya ticaret gemilerininin geçişi kanal sahibi ülkenin takdirindedir. Böyle bir serbest kullanım ortaya çıktığı takdirde Karadeniz için öngörülen silahsızlanma ilkesi ortadan kalkacak ve ABD gibi ülkeler “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin yumuşatılması baskısını arttıracaklardır. Hâlihazırda “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”ne dayanarak bu tür baskılara direnebilen Türkiye’nin, bu sözleşmeyi by-pass edecek olan “Kanal İstanbul” projesiyle denetim kendisinde olduğunda direnebileceği son derece şüphelidir ve uluslararası politikanın dinamik yapısı bunu hiçbir şekilde garanti etmemektedir. Bu yolun bir kere açılması durumunda ise Rusya bundan rahatsızlık duyacağı gibi, Karadeniz’deki dengeler de kaçınılmaz bir biçimde bozulacaktır. Daha da kötüsü, Karadeniz’in silahlanmasına bu kanal vasıtasıyla Türkiye müsaade ettiği takdirde, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin artık uygulanamaz durumda olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkacak ve Sözleşme’nin 1. maddesi gereği bu kez de Boğazlar’dan geçiş tamamen serbest hale gelecektir. Karadeniz’de varlık göstermek isteyen ve bugünkü kısıtlamalar nedeniyle bunu yapamayan ABD, NATO ve AB ülkelerinin işine en fazla yarayacak senaryo da bu olacaktır.⁶³⁴

“Kanal İstanbul” projesinin hayata geçmesiyle birlikte Boğazlar’da ve Karadeniz’de ortaya çıkacak belirsizlik süreci sonucunda “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin tadilatı söz konusu olduğunda değişikliği sadece belirli maddelerle sınırlı tutmak oldukça zor olacaktır. Herhangi bir kısmi değişiklik talebinin Sözleşme’nin tümüne sıçramayacağını hiçbir garantisi yoktur.⁶³⁵ Kaldı ki Boğazlar konusunda yeni bir anlaşmaya varılması Rusya ve ABD’nin/NATO’nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) çelişkili çıkarları nedeniyle çok zor görünmektedir. Bölgedeki en etkili NATO deniz gücü olarak ABD, böylesi bir süreçte Karadeniz’e ulaşmak için kendi çıkarları doğrultusunda Boğazlar’daki kısıtlamaları azaltmaya çalışırken, buna karşılık olarak da Rusya’nın haklarını ise daha fazla sınırlandırmaya çalışacaktır. Ayrıca ABD, yeni yapılacak bir sözleşmede Rusya’nın Türkiye’nin Boğazlar’daki egemenliği hakkında yapacağı baskıları önlemek maksadıyla bu sözleşmeye taraf da olmak isteyecektir. Bütün bu şartlar altında Boğazlar’da çıkarları olan tüm ülkelerin tekrar ortak bir payda altında toplanmaları pek mümkün gözükmemektedir.⁶³⁶

⁶³³ Oran, Baskın, (2013), “Müstakbel Dış Politika Belamız: Kanal İstanbul”, *Radikal*2, 4 Ağustos, http://www.radikal.com.tr/radikal2/mustakbel_dis_politika_belamiz_kanalistanbul-1145001, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

⁶³⁴ Çakırözer, Utku, (2011), “Kanal İçin Yeni ‘Montrö’ ”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/243462/Kanal_icin_yeni_8216_Montro_8217_.html, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

⁶³⁵ Akgün, Mensur, (1994), s. 224.

⁶³⁶ Buzan, Barry, (1976), “The Status and Future of the Montreux Convention”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Volume: 18, Number: 6, pp. 242-246.

Dolayısıyla, “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”nin değiştirilmesi veya yeni bir sözleşme düzenlemesi için toplanacak olan bir konferanstan sonuç alınamazsa —ki muhtemelen sonuç alınamayacaktır—, Montrö rejiminin Türkiye lehine getirdiği bütün hükümler ve haklar ortadan kalkacak ve Boğazlar’da dünya üzerindeki diğer boğazların tâbi olduğu (kıyı devletine sınırlı hak tanıyan) geçiş rejimi uygulamaya konulacaktır.⁶³⁷

Sonuç ve Öneriler

Yürürlükten kaldırılması ve değiştirilmesini düzenleyen şekil şartlarının müsait olmasına ve bu istikamette söylem düzeyinde kalan çeşitli girişimlere ve yaşanan bazı olaylara rağmen 81 yıldır istikrarlı bir şekilde uygulanmakta olan “Montrö Boğazlar Sözleşmesi” ve Boğazlar rejimi, alternatif bir su yolu projesi olarak gündeme getirilen “Kanal İstanbul” projesiyle birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Ortaya koyanları ve savunucuları tarafından “Çılgın proje” olarak lanse edilen ve gerçekleşmesi durumunda gerçekten de Boğazlar’da ve Karadeniz’de dengeleri değiştirecek bir sürecin başlatıcısı olacak söz konusu proje, tarihsel ve jeopolitik gerçekliklerden uzak bir anlayışın bir ürünü olarak Türkiye’nin kendi eliyle gerçekleştireceği “jeopolitik bir çılgınlık” olmaya aday durumdadır.

1774’te imzalanan “Küçük Kaynarca Antlaşması”ndan, yani Rus gemilerinin Karadeniz’de Osmanlı Devleti’nden izin almadan geçiş yapma hakkı kazanmasından beri Boğazlar’daki egemenlik ve statükoyla ilgili tartışmalar incelendiğinde, Boğazlar’daki ve Karadeniz’deki rejimin sürdürülmesinde hukuki argümanlardan veya adalet ilkesinden daha çok güç dengeleri ve dünya politik dengelerinin etkili olduğu görülmektedir. Hal böyleyken ve iki kutuplu sistemin parçalanıp yerini normları henüz belli olmayan bir uluslararası sisteme bırakmış olduğu mevcut durumda, Türkiye’yi çevreleyen Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgelerinin de istikrarsızlık içinde olduğu hesaba katıldığında, bu belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı içinde Türkiye’nin titizlikle uygulamaya çalıştığı Montrö rejimi 20. yüzyılda olduğu gibi 21. yüzyılda da Türk dış politikası için güvenilebilecek ve tutunulabilecek bir alan yaratmaktadır.

Bütün iddiaların ve yansıtılanların aksine, bölgesel ve küresel oyunlarda dominant bir karakter sergilemesi henüz mümkün olmayan ve açıkçası dış politikada bir prestij kaybı ve belirsizlik dönemi içerisine girmiş olan Türkiye’nin, “Kanal İstanbul” projesiyle Boğazlar’da ve Karadeniz’de sonu belli olmayan bir maceraya yelken açması elinde olanları da yitirmesine yol açacaktır. “Montrö Boğazlar Sözleşmesi”yle Boğazlar’da ve Karadeniz’de tartışılmayacak derecede önemli haklar elde etmiş bulunan Türkiye açısından Sözleşme’nin devam ettirilmesi, kısmen ya da tamamen değiştirilmesine göre daha kazançlı bir durum ortaya koymaktadır. Unutulmamalıdır ki dış politikada zaman zaman müttefikler ve ilkeler konjonktürel yapı itibarıyla değişse de, coğrafi unsurlar süreklidir ve bu nedenle de onun sağladığı avantajları elde tutmak ve korumak gerekir. Boğazlar da bu yönüyle hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde hâkimiyetin ve güvenliğin asli unsuru olagelmıştır. Bütün bu özelliklerinden dolayı uluslararası politikanın dengeleri açısından önemini hep devam ettirecek olan Boğazlar, dün olduğu gibi bugün de Türkiye’nin dış politikasını etkileyen/belirleyen ve ona yön veren bir öge olmaya devam edecektir. Zira Boğazlar Türkiye için menfaat değil, varlık, egemenlik ve güvenlik meselesidir.⁶³⁸ Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri Boğazlar’da ve Karadeniz’de yaşanan siyasi, askeri ve hukuki mücadele bu gerçekliğin en açık yansımasıdır. Dolayısıyla, beş asırdan beridir bütün güvenliği ve varlığı Boğazlar’a bağlanmış olan Türkiye’nin ve bütün bir Anadolu coğrafyasının kaderinin “Kanal İstanbul” projesi gibi “jeopolitik bir çılgınlık ve fantezi”ye kurban edilmesi, Türk dış politikası ve Türk tarihi açısından 21. yüzyıldaki en büyük “jeopolitik hata” olacaktır. Umarım tarih ve gelecek beni yanıltır.

⁶³⁷ Toluner, Sevin, (2004), *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye’nin Bazı Dış Politika Sorunları*, Beta Yayınları, İstanbul, s. 410.

⁶³⁸ Bilsel, Cemil, (1948), s. 8.

Kaynaklar

- AKGÜN, Mensur, (1994), “Türk Dış Politikasında Bir Jeopolitik Etken Olarak Boğazlar”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoglu (Der.), Der Yayınları, İstanbul, ss. 213-224.
- BAYKAL, Ferit Hakan, (2000), “Günümüzde Deniz Ulaşımındaki Gelişmelerin Işığında Türk Boğazları'nın Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi ve Milletlerarası Hukukta Genel Olarak Kabul Görmüş Diğer Boğazlardan Geçiş Rejimleri ile Kıyaslanması”, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın no: 5, İstanbul, ss. 30-37.
- BİLSEL, Cemil, (1948), “Sovyet Rusya–Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 14, Sayı 1-2, ss. 3-23.
- BOSTAN, İdris, (2000), “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde İstanbul Boğazından Geçişin Tabii Olduğu Kurallar”, *Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Bayram Öztürk, Mikdat Kadioğlu, Hüseyin Öztürk (Ed.), Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, Yayın no: 5, İstanbul, ss. 1-8.
- BUZAN, Barry, (1976), “The Status and Future of the Montreux Convention”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Volume: 18, Number: 6, pp. 242-246.
- ÇAKIRÖZER, Utku, (2001), “Kanal İçin Yeni ‘Montrö’ ”, *Cumhuriyet*, 29 Nisan, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/243462/Kanal_icin_yeni_8216_Montro_8217_.html, (Erişim tarihi: 05.09.2017)
- DEMİRKIRAN, H. Murat, (2007), “Türk Boğazları'ndan Geçiş Rejimi ve Geçiş Rejimi ile İlgili Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 21.11.2001 Gün E: 2001/4-955 K: 2001/1073 Sayılı Kararı”, *Prof. Dr. Ergon A. Çetingil ve Prof. Dr. Rayegan Kender'e 50. Birlikte Çalışma Yılı Armağanı*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, ss. 1-29, http://www.demirkiran.av.tr/wp-content/uploads/2013/02/Turk_Bogazlarindan_Gecis_Rejimi.pdf, (Erişim tarihi: 05.09.2017)
- DOĞAL HAYATI KORUMA VAKFI, (2015), *Ya Kanal Ya İstanbul: Kanal İstanbul Projesi'nin Ekolojik, Sosyal ve Ekonomik Değerlendirmesi*, WWF Rapor, Türkiye.
- DOĞRU, Sami, (2013), “Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, ss. 123-169.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve DEMİR, Sertif, (2012), “Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 6, Sayı: 11 (Kış), ss. 17-33.
- GRAY, Colin S., (2003), “Coğrafya Kaçınılmazdır”, *Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya*, Colin S. Gray, Geoffrey Sloan (Ed.), Tuğrul Karabacak (Çev.), ASAM Yayınları, Ankara, ss. 215-237.
- GÜNDÜZ, Aslan, (2009), *Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar*, 5. bs., Beta Basım Yayım, İstanbul.
- GÜREL, Şükrü Sina, (1993), “Montreux Boğazlar Sözleşmesi Değiştirilmeli mi?”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 162 (Aralık), ss. 44-46.
- İLHAN, Suat, (2003), *Jeopolitik Duyarlılık*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- KELEŞ, Erdoğan, (2009), “Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 46, ss. 89-142.
- ÓTUATHAİL, Gearóid, (1996), *Critical Geopolitics*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- ORAN, Baskın, (2013), “Müstakbel Dış Politika Belamız: Kanal İstanbul”, *Radikal2*, 4 Ağustos, http://www.radikal.com.tr/radikal2/mustakbel_dis_politika_belamiz_kan_istanbul-1145001, (Erişim tarihi: 05.09.2016)
- PAZARCI, Hüseyin, (1986), “Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Kimi Sorunlar”, *Prof. Dr. Ernst Hirsch'in Hatırasına Armağan (1902-1985)*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, ss. 849-880.
- PİNON, Renée, (2009), “Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, Hüseyin Nuri (Çev.), Ali Ahmetbeyoğlu, İshak Keskin (Haz.), *Tülin Aren Armağanı*, İshak Keskin, Muhammet Hanefi Kutluoğlu, Sevil Pamuk (Yay. Haz.), Pamuk Yayıncılık, İstanbul, ss. 243-260.
- POTYEMKİN, V., BAKRUŞİN, S., EFİMOV, A., MİNTZ, İ., KOSMİNSKİ, E., (2009), *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, C. I, Attila Tokatlı (Çev.), Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- SEMPA, Francis P., (2002), *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Jersey.
- SOYSAL, İsmail, (2000), *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I (1920–1945), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

SPYKMAN, Nicholas J., (2013), “Dış Politika ve Coğrafya I-II”, Aşkın İnci Sökmen (Çev.), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, (Yay. Haz.) Esra Diri, İstanbul, ss. 3-41.

ŞENER, Bülent, (2014), “Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü”, *Journal of History School*, Yıl: 7, Sayı: XVII (Mart), ss. 467-493.

TOLUNER, Sevin, (2004), *Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları*, Beta Yayınları, İstanbul.

TOLUNER, Sevin, (1996), *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, Beta Yayınları, İstanbul.

TOSUN, Hüseyin, (1994), “Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorunu'nda Son Aşama)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, ss. 87-112.

UÇAROL, Rifat, (1992), “Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları'nın Önemi ve Geleceği”, *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*, Sabahattin Şen (Der.), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, ss. 165-202.

ÜNAL, Orhan Orhun, (2014), “Kanal İstanbul Para Basacak”, *Yeni Şafak*, 16 Şubat, <http://www.yenisafak.com.tr/ekonomi/kanal-istanbul-para-basacak-618619>, (Erişim tarihi: 05.09.2016)

VIOTTI, Paul R. ve KAUPPI, Mark V., (2014), *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Ayşe Özbay Erozan (çev.), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

YEL, Selma, (2009), *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

“Kanal İstanbul Güzergahı İçin Etüt Sözleşmesi İmzalandı”, *Akşam*, 2 Eylül 2017, <http://www.aksam.com.tr/ekonomi/kanal-istanbul-guzergahi-icin-etut-sozlesmesi-imzalandi/haber-656883>, (Erişim tarihi: 05.09.2017)

1864 KAFKAS GÖÇÜNDE TRABZON: BAZI MÜLAHAZAT

Ayhan YÜKSEL*

Göç etmek, yerleşmek üzere asıl yerini bırakıp başka bir yere gitmektir. Göç, Türk tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Türkler, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan sahada Batı'ya doğru göç etmişler, çeşitli isimlerle anılan devletler kurmuşlar. Giresun'da göç ve bağlantılı olarak gelinen yere izafetle “*Türkistan Horasanı*”nın hâlâ hatıralarda yaşatılması, soylarını Oğuzlar'ın Çepni boyuna bağlanması, “*Horasan'da bir got tarlası mı var*” sözü önemlidir.

1700'lerden sonra Türk hâkimiyetinden çıkan sahada yerleşik Türk ve Müslüman ahali Türk askerinin hemen arkasından veya daha sonraki dönemlerde Osmanlı hâkimiyetinde topraklara göç etmişlerdir. İlk göç hareketi de Kırım Türk Tatarları'nın Kırım'ın 1783'te Ruslar tarafından işgal etmesiyle başlamıştır. Kırım Türk Tatarları'nın göçü 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yoğunlaşmıştır. Bu göçlerden sonra yapılan bir diğeri de 1864 yılı ile tarihlendirilen Kafkaslar'dan Anadolu'ya yapılan Çerkes göçleridir. Çerkezler⁶³⁹, Kafkaslar'da yaşayan halklardan birisidir. Ancak, 7 Rebiülevvel 1277 (23 Eylül 1860) tarihli bir kayıttın olması bu göç dalgasının daha önceden başladığına işaret eder⁶⁴⁰. Bu göçlerle ilgili literatürde Abdullah Saydam'ın *Kırım ve Kafkas Göçleri* (Ankara 1997), Nedim İpek'in *Mübadele ve Samsun* (Ankara 2000) ve *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler* (Trabzon 2006), Hayati Bice'nin *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler* (Ankara 1991), Bedri Habiçoğlu'nun *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler* (İstanbul 1993), Fabio L. Grassi'nin *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü* (İstanbul 2017), Özgür Yılmaz, Ayşe Pul ve daha birçok araştırmacıların çalışma konularını oluşturmuştur. Biz burada “*Trabzon Şer'iyeye Sicilleri*”ne dayanarak konuyu irdelemeye çalışacağız. Bilindiği üzere *Şer'iyeye Sicilleri*, siyasî tarihin yanı sıra askerî, iktisadî yapı ve belediyeçilik bakımından çok kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. *Şer'iyeye Sicilleri*, şehir tarihi araştırmalarında çok büyük bir önemi haizdir. Bu sicillerden ait oldukları yerde yaşayan halkın günlük hayatını, giyecek ve yiyecek fiyatlarını, çarşılarını, evlerini, camilerini, müesseselerini, mahalle ve köylerini, örf ve âdetlerini, vakıflarını, hayat şartlarını, ödedikleri vergileri ve devlet görevlileri ile olan münasebetlerini ve de tereke kayıtlarından da ölüm olaylarını takip etmek mümkündür. Bizim burada kaynak olarak kullandığımız *Şer'iyeye Sicil* kayıtlarından “*Kafkas Göçü*” sırasında Trabzon'a çıkan ve burada hayata tutunmaya çalışanların karşılaştıkları zorluklarını ve iskân mahallerini aktarmak olacaktır. Bu mütevâzı, ama ileride kitaba dönüştürmeyi planladığımız bu çalışmada ana kaynağımız Trabzon'a ait 8693, 8695, 8700, 8701, 8703, 8704 ve 8705 numaralı mahkeme kayıtları olmuştur. Bugüne kadar Kafkasya'dan Çerkes göçleriyle ilgili mahkeme kayıtları kullanılmamış olup ilk kez tarafımızdan kullanılmış olmaktadır.

Ruslar, ele geçirdikleri mahaller halkından Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi arzu edenlerin evlerini yakmak suretiyle ayrılmalarını süratlendirmek ve iskelelere yığılmalarını sağlamak amacıyla tazyik ve icbârda bulunmaktaydılar. Yani, Ruslar bilinçli olarak Çerkes kabilelerini göçe zorlamaktadırlar. Daha önce Osmanlı Devleti'nden Rus sahillerine kayık ve sandalların gitmesi yasak iken Trabzon'daki Rus Konsolosu oralardan muhacir nakletmek isteyenlere hemen açık pasaportlar vermekteydi⁶⁴¹.

Osmanlı Devleti'nce Ocak 1860'ta Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde İdare-yi Umumiyye-i Muhacirun Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun görevi, göçmenlere yapılan yardımları toplayıp sarf etmek, yardımseverlerin isimlerini *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'te yayımlatmak, yazışmaları yürütmek, muhacirleri İstanbul'da yerleştirmek, tayinat dağıtmak ve iskân mahalline sevk etmektir⁶⁴² 1860

⁶³⁹ Osmanlı döneminde Çerkesler'e dair bir tanımda “*Çerkeslerin ahvali kadimisi akvam-ı saire-i şerikaya tamamıyla malum değildir. Çerkesistan ahali Türkmen'den neş'et etmiş bir kavim müntehab olmayıp azmine-i atıkada bazı milad ve haşiyenin tecavüz ve muhacirlerine tahammül edemediklerine bina-i Kafkasya cebel ve sevahiline kadar firaren nakil etmiş ve oralarda daimi suretle iskân eylemişlerdir*” der ve hükümleri altına girdikleri devletleri saydıktan sonra en son Ruslar'ın eline düştüğüne işaret eder. Ruslar'ın zulmünden kurtulmak için bir hayli seneler meşhur Şeyh Şamil'in reisliğinde ve kumandanlığında Ruslarla pek çok uğraşmışlar ise de [1858] yılında Şeyh Şamil'in Rus ordusuna teslim olmak zorunda kalması üzerine 400.000 nüfus zorla vatanlarından kovulmuşlar ve Rusya devleti Çerkesistan üzerinde hâkimiyet kurabilmiştir. Memleketi Kuban ve Terek isimleriyle iki vilayete ayırmıştır (BOA, Y.PRK.AZJ. nr. 7/57 [29.Z.1300/31.10.1883]), lef: 2.

*Araştırmacı-Yazar.

⁶⁴⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8690, s. 16.

⁶⁴¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 1997, s. 89.

⁶⁴² Ayşe Pul, “Trabzon ve Samsun Limanları üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)”, *Uluslararası*

yılından önce gelenlere oldukça yüklü yardımlar yapılmıştır. Daha sonra gelenlere aynı oranda yardım Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî şartlar ve muhacir sayısının fazlalığı yüzünden yapılamamıştır⁶⁴³.

Asıl göç dalgası 1863 yılının sonlarında başlamış, Eylül 1864'te göç hareketlerinde bir azalma görülmüştür. Mart 1864'te Trabzon'a gelen üç binden fazla muhacir Akçakale köyündeki “zeytin ağaçlarının diplerine yerleştirilmek” üzere sevk olunmuştur. Karantinahânedeki bulunan iki bin civarındaki muhacir de Sarıdere köyleriyle Kambuz'a gönderilmişti⁶⁴⁴. Trabzon'a gelen muhacirler soğuğa ve yağın kara karşı yeterli karantinahâne ve yeterli binalar olmadığından askeri kışlalarda ve okullarda, uygun olan evlerde, dükkânlarda, hangar ve mağazalarda, şehrin caddelerinde ve meydanına yığılmışlar, cami avlusunda, açık havada bekleyenler de olmuştur. Burada yeterli gıdadan mahrum oldukları gibi muhacirler arasında görülen tifüs, sıtma, dizanteri ve çiçek salgını ölüme yol açmıştır. Hastalık sadece Kafkas halkını etkilememiş, yerli halk da bu durumdan son derecede olumsuz etkilenmiş ve birçok kişi kasabayı terk etmek zorunda kalmıştır. Trabzon Rum Konsolosluğu'nun raporuna göre Trabzon'da günde 180-250 kişinin öldüğü belirtilmiştir⁶⁴⁵. Ölenler bilinçsizce defnedilmiş ve özellikle mezarlıklar dolaylarındaki yerler oturulamaz hale gelmiştir. Hazırlıksız göç dalgasına yakalan Trabzon'da ölen muhacirlere kefenlik bez bile bulunamadığından cenazeler meydana çok kötü bir şekilde kalmıştır. Teçhiz ve tekfin masrafını karşılayacak paraları olmayanların cenazeleri valilik tarafından kaldırılmıştır⁶⁴⁶.

Mesele sadece salgın hastalıklar değildi. Göçmenler çocuklarını köle/evlatlık olarak satıyorlardı. Çocukların köle veya resmîyette evlatlık olarak yerleşik ailenin yanlarına vermelerinin sebebi elbette aralarında ölüm oranı yüksek olması ve hiç olmazsa yaşamlarını sağlamak istemeleriydi.

Kaynak olarak kullandığımız *Şer'iyye Sicilleri*'nde muhacirlerle ilgili üç farklı kayıta rastlanmaktadır:

Birinci örnekte; “*Çerkes ahalisinden/muhacirlerinden olup muhaciren medine-i Trabzon'da sakin iken bundan akdem vefat eden* ” diye başlamakta ve devamında vefat edenin ismi yazılarak “*fukara gürûhundan*” olduğu belirtildikten sonra “*vârisi olsa bile cânib-i beyti/evi, teçhiz ve tekfin masrafını rüyete/görmeye iktidarı/kudreti bulunmadığı, üzerinde giyindiği elbisenin bahâ [değer] eden makuleden [takımdan] olmadığından*” diye devam etmekte, sonra da irade-i seniyye gereği defin işlemlerini valilik adına yürüten defterdarın ve memurun adı, defin için harcanan meblağ kaydedilmektedir. Buna dair ilk kayıt örneğimiz 1276 (1860) tarihlidir ve defin masrafı 50 kuruştur. Bu kayıta defin işlemine nezaret etmekle görevli olan Trabzon eyaleti defterdarı es-Seyyid Mehmed Tefvik Beyefendi tarafından tayin edilen Mustafa Ağa isimli birisidir⁶⁴⁷. Bir başka kayıta el-Hac Arifağazâde Emin Efendi'nin kahvesinde vefat eden Zekeriya b. İsmail'in terekesinde kullandığı eşyalara dair bilgiler vardır. Zekeriya'nın hali vaktinin biraz iyi olduğu anlaşılıyor. Zira, Zekeriya'nın terekesinde 20 kuruş değerinde eski bir yorgan, 19 kuruş değerinde eski bir yamçı, 5 kuruş değerinde eski bir çarşaf, 13 kuruş değerinde eski bir mendil, 13 kuruş değerinde hırdavat vardır. Bu gibi eşyaların değeri 168 kuruştur. Zekeriya'nın defin masrafı 60 kuruştur. Tüm masraflardan sonra sahhü'l-bâki/geriye kalan 54 kuruştur. Yine, bu kayıtlarda idarî teşkilatta meydana gelen değişiklikleri takip edilebilmektedir. Bu defa Trabzon valisi Mehmed Cemal Paşa'dır⁶⁴⁸.

Kayıtlarda muhacirlerin yerleştirildikleri mekân hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bir vefat kaydı Hazinedarzâde Memiş Paşa'nın oğlu Esat Bey'in konağına yerleştirilen Konaycan isimli dul kadına aittir⁶⁴⁹. Trabzon'da vefat eden muhacirlerden birisi de Şabiğ kabilesinden Bey Hanıkoğlu Hüseyin Efendi b. Hasan'dır. Hüseyin Efendi'nin varisleri eşi Abdullah kızı Habibe Hatun ile büyük oğlu Ömer, küçük oğulları Böcü, Ahmed ve Ebubekir; büyük kızları Vahide ve Nefise Hatun, küçük kızları Kok ve Fatma ile gaib İslam'a aitti. Eşyaları arasında 10 kuruş kıymetinde bakır ibrik, 10 kuruş kıymetinde sarı leğen, 10 ve 15 kuruş değerinde iki eski yorgan, 40 kuruş kıymetinde yorgan, 15 kuruş kıymetinde bakır güğüm, 126 kuruş kıymetinde Çerkes kılıcı vardı. Eşyalarının toplam kıymeti 2.753 kuruştur. Mahkeme masraflarından sonra

Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (09-11 Ekim 2008), Ankara 2009, s. 544.

⁶⁴³ Ayşe Pul, “Trabzon ve Samsun Limanlarına Gelen Kafkasya Muhacirlerinin Durumları ve Alınan Tedbirler (1862-1864)”, *Yeni Türkiye*, IV/74 (Temmuz-Aralık 2015), s. 722.

⁶⁴⁴ A. Saydam, *a.g.e.*, s. 137.

⁶⁴⁵ Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul 1993, s. 163-164.

⁶⁴⁶ Özgür Yılmaz, “1864 Kafkas Göçü'nde Trabzon”, *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* (ed. Mehmet Hacısalihoglu), YTÜ&BALKAR&IRCICA Yayını, İstanbul 2013, s. 319, 323, 328.

⁶⁴⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8693, s. 32.

⁶⁴⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8595, s. 16.

⁶⁴⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8695, s. 40.

bakiye 2.356 kuruş şöyle dağıtılmıştır: Habibe Hatun, 297 kuruş 30 para; Ömer, Ahmed, Ebubekir, İslam 343'er kuruş; Vahide, Nefise, Fatma 228'er kuruş (8 Zilhicce 1280/15 Mayıs 1864)⁶⁵⁰.

Yukarıda da değinildiği üzere her zaman olduğu gibi muhacirlerin sığındığı yerlerden birisi camilerdir. Mehmet Ali isimli muhacir Yeni Cuma Mahallesi Mahallesi'nde bulunan camide vefat etmiştir ve cenaze masrafı olarak valilikçe 50 kuruş sarf edilmiştir⁶⁵¹. Muhyiddin Mahallesi Camisi medresesinde kalan Arslan b. Koçu Bey'in masrafını karşılayacak terekesi olmadığından cenazesi valilik tarafından 50 kuruş masrafla kaldırılmıştır⁶⁵². Çerkes muhacirlerinden Ahmed b. Mustafa'nın da karantinahânedede vefat etmiştir (15 Safer 1280/1 Ağustos 1863)⁶⁵³. Fatma Hatun'un “*vefat ettiğini ve teçhiz ve tekfin masrafını görecektir iktidarı olmadığını*” karantina müdürü ihbar etmişti ve defin masrafı 50 kuruştur (6 Muharrem 1280/23 Haziran 1863)⁶⁵⁴. Karantinahâne'de kalmakta olan ve “*küçük yaşta olduğu*” kaydedilen Abdullah oğlu Abdullah'ın defin masrafı 20 kuruştur (20 Cemaziyevvel 1280/2 Kasım 1863)⁶⁵⁵. Muhacirler arasında sıcak bir ortamı bulamayanlar ve açıkta hayatını idame ettirmeye çalışanlar arasında vefat edenler de vardır. Mesela, Fatma isminde bir küçük kız çocuğu, Meydan-ı Şarki'de Cami avlusunda vefat etmiştir (15 Cemaziyelahir 1280/27 Kasım 1863)⁶⁵⁶. Vefat eden Hafize Hatun Kalafat Altı denilen İskele'de kalmaktaydı. Cenazesinin defni için 50 kuruş masraf yapılmıştı (24 Muharrem 1280/6 Aralık 1863)⁶⁵⁷. Kahvehane köşelerinde vefat edenler de bulunmaktaydı. Nitekim Selimoğlu Süleyman isimli küçük bir kişi Eksothe Mahallesi'nde Hacı Ahmed'in kahvehanesinde vefat etmiştir (24 Cemaziyelahir 1280/6 Aralık 1863)⁶⁵⁸. Zekeriya isimli muhacir Ömer Bey'in konağında vefat etmiştir ve defin masrafı 20 kuruştur (6 Receb 1280/17 Aralık 1863)⁶⁵⁹.

İkinci örnekte vefat edenlerin isimlerini, nerede vefat ettiğini ve defin masrafını içeren bir liste tanzim edilmiştir. Mesela birinci liste 28 Cemaziyelahir 1280 (10 Aralık 1863) tarihinden başlamakta 9 Receb 1280 (20 Aralık 1863) tarihinde sona ermektedir. Listeye göre 10 gün içinde vefat edenlerin sayısı 175 olup toplam defin masrafı 5.545 kuruştur. Bu listede vefat yerleri arasında Kalhane, Karantinahâne, Ganita Altı, İskenderpaşa ve Zeytinlik Medresesi, Mumhane Önü İskelesi, Pazar Kapısı Mahallesi, Ayasofya Mahallesi ve diğer mahaller görülmektedir⁶⁶⁰.

9 Receb-28 Receb 1280 (20 Aralık 1863-7 Ocak 1864) tarihlerini ihtiva eden bir başka listeye göre 200 kişi için 6.880 kuruş defin masrafı yapıldığı anlaşılıyor. Bu liste arasında Hacıkahiroğlu Arif'in kahvehanesinde Çerkes ahalisinden olup tahsil için geldiği Trabzon'da vefat eden Abdullah'ın tereke kaydı yazılıdır. Abdullah, muhacir olmadığından terekesi arasında *Kur'an-ı Kerim*, Karadağ tüfenk ve piştov, demir kılıç, küçük yorgan, küçük sandık, divit ve hırdavat, yamçı, Çerkesvari cepken gibi 232 kuruş tutan şahsi eşyaları vardır. Bir başka muhacirin 12 Ramazan 1280 (20 Şubat 1864) tarihli terekesi arasında 50 kuruş değerinde iki parça Çerkes bezi, bir parça basma, eski küçük balta, 2 parça 40 kuruş değerinde yorgan, 2 parça 25 kuruş değerinde Çerkes bakır ibrik gibi eşyalar bulunmaktadır⁶⁶¹.

Bu listeden bir başkası nüfus defterlerine benzer bir şekilde tanzim edilmiştir. Vefat edenlerin mahallesi, yaşı ve vefat tarihi aşağıda örnekte olduğu gibi birlikte gösterilmiştir:

Vefat Edenlere Dair Örnek Kayıt⁶⁶²

Mahalle-i Bab Pazar	Mahalle-i Çarşı
Hane: 31-Numara: 4	Hane: 2-Numara: 28
Vefat eden: Mehmed b. Osman	Vefat eden: İshak b. Bayram
Yaş: 10	Yaş: 28
Defin masrafı: 20 kuruş	Defin masrafı: 20 kuruş

⁶⁵⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8703, s. 7.

⁶⁵¹ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8695, s. 44.

⁶⁵² BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8695, s. 45.

⁶⁵³ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 11.

⁶⁵⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 25.

⁶⁵⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 20.

⁶⁵⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 23.

⁶⁵⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 24.

⁶⁵⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 25.

⁶⁵⁹ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 31.

⁶⁶⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 30-31.

⁶⁶¹ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 33-34, 49.

⁶⁶² BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 47.

<p>Mahalle-i Bab Pazar Hane: 44-Numara: 5 Vefat eden: Habibe bt. Abdullah Yaş: 29 Defin masrafı: 50 kuruş</p>	<p>Mahalle-i Çarşı Hane: 140-Numara: 5 Vefat eden: Ayşe bt. Abdullah Defin masrafı: 25 kuruş</p>
<p>Mahalle-i Çarşı Hane: 12-Numara: 8 Vefat Eden: Fatma bt. Abdullah Yaş: 5 Defin masrafı: 25 kuruş</p>	<p>Mahalle-i Anbar Hane: 37 Vefat eden: Bayram oğlu Abdullah, kebîr/büyük Defin masrafı: 40 kuruş</p>
<p>Mahalle-i İmaret Mahallesi Hane: 44-Numara: 3 Vefat eden: Salih b. Musa, sagire/küçük Defin masrafı: 20 kuruş</p>	<p>Mahalle-i Faros Mahallesi Hane: 24-Numara: 8 Vefat eden: Havva bt. Abdullah, kebîre/büyük Defin masrafı: 50 kuruş</p>
<p>Mahalle-i Yeni Cuma Mahallesi Hane: 1-Numara: 8 Vefat eden: Hacı Ömer b. Mustafa Defin masrafı: 20 kuruş</p>	<p>Mahalle-i Mağara Hane: 2-Numara: 4 Vefat eden: Fatma bt. Ali Defin masrafı: 50 kuruş</p>
<p>Mahalle-i Yeni Cuma Mahallesi Hane: 7-Numara: 1 Vefat eden: Mehmed b. Ali Defin masrafı: 40 kuruş</p>	<p>Mahalle-i Yeni Cuma Mahallesi Hane: 2-Numara: 1 Vefat eden: Emine Hatun bt. Abdullah Defin masrafı: 50 kuruş</p>

Vefat Eden Muhacirler Listesinin İcmali

Kayıt Tarihi	Defin Sayısı	Defin Masrafı/kuruş
10.12.1863-20.12.1863	175	5.545
20.12.1863-07.01.1864	200	6.880
30.01.1864	43	1.480
30.01.1864	214	7.270 [7.360]
17.02.1864	43	1.210
23.01.1864	174	5.900
13.03.1864	93	3.420
10.04.1865	225	7.825
10.04.1865	49	1.880
11.05.1864	55	2.120
19.05.1864	42	1.740
08.06.1864	84	2.750
04.09.1864	64	2.415
18.09.1864	62	2.330
Toplam	1.523	52.765

Defin Masrafı İcmali

Nev'i	Kuruş
Liste meblağı	52.765
Tereke kaydı meblağı	6.530
Toplam	59.295

Ölüm ve Evlatlık Kayıtlarına Dair İcmal

Nev’î	Adet	%
Tereke Kayıtları	156	6.59
Vefat Kayıtları Listesi İcmali	1.523	64.34
Evlatlık Kayıtları	688	29.07
Toplam	2.367	100.00

Dördüncü örnek, Çerkes muhacirlerinin “*kimsesiz kadınlar, yaşlılar ve çocuklar*” meselesi ile gördükleri davalardır. Kimsesiz kadınlar, yaşlılar ve çocuklar göç hadisesinin üzücü yönleri arasındadır. Öncelikle yetim çocukların memleketin ileri gelenleri ve büyük aileleri tarafından evlat edinilmesi tavsiye edilmiştir. Daha önce Trabzon valiliği tarafından evlatlık verilenlerin çok az olduğu, geri kalanların İstanbul’a gönderilmesi istenmiş, devlet bunların Trabzon’da bir ev kiralanıp hizmetçiler tutularak itina ile barındırılmalarını ve bakılmalarını istemiş, uygun yaşta olanların rüştiyeye ve askerlik mesleğine yönlendirilmelerinin uygun olacağını ifade etmiştir. Kız çocukları ve kadınların da Muhacirin Komisyonu’nun uygun göreceği kişilerin ve ailelerin yanına resmi bir tutanakla yerleştirilmesi istenmiştir⁶⁶³. Böyle bir davaya konu olan örneklerden birisi Çerkes nahiyesinden Şabiğ nahiyesi ahalisinden orta boylu, karakaşlı, siyah gözlü Hasan kızı Hafize Hatun (25 Zilhicce 1280/1 Haziran 1864)⁶⁶⁴, “*orta boylu, karakaşlı, ela gözlü*” Şanaf kızı Piranak adlı bekâr kızdır (27 Zilhicce 1280/4 Mayıs 1864)⁶⁶⁵. Çerkes muhacirlerinden olup mağdur olanlardan birisi askeriye dâhil olan ve Akça Kale’den Sera Deresi’ne gelirken 14,5 kuruşu Çerkes Kaşhus tarafından alınan İshak isimli bir Çerkes’tir (27 Zilhicce 1280/3 Haziran 1864)⁶⁶⁶. Yine, Tekke Mahallesi’nde misafir olarak oturan ve dilekçe sahibi Çerkes muhacirlerinden birisi Balık Hatun isimli kadındır. Bu davada mahkeme kaydında şahitler Çerkes muhacirlerinden Hüseyin Efendi, Teslim, Bayburtluzâde İsmail Kaptan, Çerkes muhacirlerinden Bayram, tercüman Dağıstanlı el-Hac Abdurrahman Efendi, Bayram, köle taifesinden “*orta boylu, esmer renkli, sarı saçlı, siyah gözlü ve sağ gözü azca çarpık/şası Koçu isimli 15 bekâr yaşında*” cariyedir⁶⁶⁷. Elbet bu misalleri uzatmak mümkündür.

Sonuç:

Burada imkânların elverdiği ölçüde kısa bir değerlendirme ve göç nedeniyle yaşanan dram ortaya konulmaya, mahkeme kayıtlarından hareketle göç hadisesinin birçok eleme sebep olduğu rakamsal verilerle göz önüne konulmaya çalışılmıştır.

⁶⁶³ A. Saydam, *a.g.e.*, s. 174-176; Ayşe Pul, “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu...*, s. 560.

⁶⁶⁴ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8703, s. 11.

⁶⁶⁵ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8703, s. 13.

⁶⁶⁶ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8703, s. 14.

⁶⁶⁷ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 32.

EKLER

Yerleştirildikleri Evlerde Vefat Eden 214 Muhacirin Mahalle, Cinsiyet ve Defin Masrafları Dağılımı⁶⁶⁸

Mahalle Adı	Hane No	Numara	Cinsiyeti		Defin Masrafı kuruş
			Erkek	Kadın	
Ayafilbo Mahallesi	63	5	–	x	50
Ayafilbo Mahallesi	32	1	x	–	40
Ayafilbo Mahallesi	65	–	x	–	40
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	13	8	–	x	25
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	71	8	–	x	50
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	1	6	–	x	50
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	1	3	–	x	50
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	9	3	–	x	50
Boztepe-i Zîr Mahallesi	2	4	x	–	20
Boztepe-i Zîr Mahallesi	13	4	–	x	25
Çömlekçi Mahallesi	42	2	–	x	50
Çömlekçi Mahallesi	42	9	–	x	25
Çömlekçi Mahallesi	42	1	x	–	50
Çömlekçi Mahallesi	46	3	x	–	20
Çömlekçi Mahallesi	44	1	x	–	20
Çömlekçi Mahallesi	30	10	x	–	20
Çömlekçi Mahallesi	1	9	x	–	40
Çömlekçi Mahallesi	14	2	x	–	20
Çömlekçi Mahallesi	23	1	x	–	20
Çömlekçi Mahallesi	15	12	–	x	25
Çömlekçi Mahallesi	1	11	–	x	25
Çömlekçi Mahallesi	2	8	–	x	50
Çömlekçi Mahallesi	42	8	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	7	1	x	–	40
Dabağhane Mahallesi	1	9	x	–	40
Dabağhane Mahallesi	4	2	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	4	–	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	33	1	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	9	–	–	x	50
Dabağhane Mahallesi	4	2	x	–	40
Dabağhane Mahallesi	3	4	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	29	–	–	x	50
Dabağhane Mahallesi	1	21	x	–	40
Dabağhane Mahallesi	1	2	–	x	50
Dabağhane Mahallesi	1	9	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	521	21	x	–	20
Dabağhane Mahallesi	2	2	x	–	20
Eksotha Mahallesi	15	–	x	–	20
Eksotha Mahallesi	72	6	–	x	25
Eksotha Mahallesi	32	2	–	x	50
Eksotha Mahallesi	35	11	–	x	50
Faros Mahallesi	1	2	–	x	50
Faros Mahallesi	1	5	x	–	20
Faros Mahallesi	3	4	x	–	20
Faros Mahallesi	3	5	x	–	20
Faros Mahallesi	4	3	x	–	20

⁶⁶⁸ BOA, MŞH.ŞSC.d. nr. 8701, s. 41-42.

Faros Mahallesi	5	2	x	–	40
Faros Mahallesi	5	–	x	–	40
Faros Mahallesi	7	1	x	–	40
Faros Mahallesi	8	1	x	–	40
Faros Mahallesi	8	2	–	x	50
Faros Mahallesi	8	7	x	–	40
Faros Mahallesi	24	3	–	x	50
Faros Mahallesi	26	3	–	x	25
Hacı Kasım Mahallesi	6	3	–	x	50
Hasan Ağa Mescidi Mahallesi	11	1	x	–	40
Hasan Ağa Mescidi Mahallesi	11	4	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	8	3	x	–	20
Hoca Halil Mahallesi	8	4	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	4	1	x	–	40
Hoca Halil Mahallesi	8	6	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	8	5	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	22	2	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	2	6	–	x	50
Hoca Halil Mahallesi	8	2	x	–	20
Hoca Halil Mahallesi	3	3	x	–	40
Hoca Halil Mahallesi	3	4	–	x	50
İmaret Mahallesi	6	4	x	–	20
İmaret Mahallesi	15	1	x	–	40
İmaret Mahallesi	20	2	–	x	50
İmaret Mahallesi	13	12	–	x	25
İmaret Mahallesi	12	7	–	x	25
İmaret Mahallesi	4	4	x	–	20
İmaret Mahallesi	9	4	–	x	25
İmaret Mahallesi	–	–	–	x	25
İmaret Mahallesi	29	–	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	5	7	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	19	–	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	103	7	x	–	25
İskender Paşa Mahallesi	73	4	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	42	8	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	17	4	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	23	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	42	3	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	17	6	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	10	6	–	x	40
İskender Paşa Mahallesi	19	–	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	111	3	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	111	2	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	71	4	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	56	–	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	21	1	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	32	2	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	81	–	x	–	50
İskender Paşa Mahallesi	102	4	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	12	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	8	2	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	14	4	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	2	1	x	–	40

İskender Paşa Mahallesi	4	4	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	37	3	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	19	3	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	21	3	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	19	3	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	45	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	8	14	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	37	2	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	127	2	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	108	4	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	2	15	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	7	8	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	13	7	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	114	4	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	131	5	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	110	4	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	61	3	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	4	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	1	9	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	8	2	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi	9	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	95	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	17	4	x	–	50
İskender Paşa Mahallesi	2	6	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi	81	–	–	X	25
İskender Paşa Mahallesi	27	2	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	12	–	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi	6	–	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	6	–	x	–	50
İskender Paşa Mahallesi	28	1	x	–	20
İskender Paşa Mahallesi	61	9	–	x	25
İskender Paşa Mahallesi-Çenber Hane	23	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi-Çenber Hane	7	1	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi-Kalafat Altı Çadırları	26	3	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi-Kalhane	56	–	x	–	40
İskender Paşa Mahallesi-Kalhane	30	7	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi-Kalhane	81	40	–	x	40
İskender Paşa Mahallesi-Kalhane	16	–	–	x	50
İskender Paşa Mahallesi-Kalhane [Gürcüzâde Hasan Ağa marifetiyle]	–	2	x	–	40
Kasım Ağa Mahallesi	1	7	–	x	25
Kasım Ağa Mahallesi	47	2	–	x	50
Kasım Ağa Mahallesi	4	2	x	–	20
Kasım Ağa Mahallesi	2	4	–	x	50
Kasım Ağa Mahallesi	4	5	–	x	25

Kasım Ağa Mahallesi	60	5	x	–	20
Kasım Ağa Mahallesi	29	2	–	x	50
Kasım Ağa Mahallesi	33	–	–	x	50
Kasım Ağa Mahallesi	23	3	x	–	20
Kasım Ağa Mahallesi	19	16	x	–	20
Kasım Ağa Mahallesi	8	–	–	x	25
Kasım Ağa Mahallesi	7	–	x	–	20
Kavak Meydanı	–	–	–	x	50
Mağara Mahallesi	2	4	–	x	50
Mağara Mahallesi	4	–	–	x	50
Mumhane Önü	1	4	x	–	20
Mumhane Önü	1	3	x	–	40
Pazar Kapısı Mahallesi	5	1	x	–	40
Pazar Kapısı Mahallesi	8	4	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	3	2	x	–	20
Pazar Kapısı Mahallesi	33	4	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	27	6	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	89	1	x	–	40
Pazar Kapısı Mahallesi	18	2	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	2	5	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	2	6	x	–	25
Pazar Kapısı Mahallesi	1	5	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	1	6	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	2	8	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	51	1	x	–	40
Pazar Kapısı Mahallesi	58	3	x	–	20
Pazar Kapısı Mahallesi	57	4	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	94	3	x	–	20
Pazar Kapısı Mahallesi	16	4	x	–	20
Pazar Kapısı Mahallesi	3	2	x	–	20
Pazar Kapısı Mahallesi	18	1	x	–	40
Pazar Kapısı Mahallesi	3	1	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	27	5	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	27	4	–	x	25
Pazar Kapısı Mahallesi	13	4	x	–	25
Pazar Kapısı Mahallesi	13	3	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	13	6	–	x	50
Pazar Kapısı Mahallesi	13	10	–	x	25
Tekfur Çayırı Mahallesi	17	5	–	x	25
Tekfur Çayırı Mahallesi	9	3	x	–	40
Tekfur Çayırı Mahallesi	21	11	x	–	20
Tekfur Çayırı Mahallesi	13	1	x	–	20
Tekfur Çayırı Mahallesi	19	2	–	x	50
Tekfur Çayırı Mahallesi	11	4	–	x	50
Tekfur Çayırı Mahallesi	5	2	–	x	50
Tekfur Çayırı Mahallesi	17	2	–	x	50
Tekke Mahallesi	16	1	x	–	40
Yeni Cuma Mahallesi	1	7	–	x	50
Yeni Cuma Mahallesi	1	8	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	8	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	1	3	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	19	9	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	11	1	x	–	40

Yeni Cuma Mahallesi	11	1	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	13	x	–	40
Yeni Cuma Mahallesi	1	5	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	6	–	x	50
Yeni Cuma Mahallesi	1	5	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	20	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	1	–	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	6	4	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	1	–	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	1	–	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	8	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	1	7	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	8	9	–	x	25
Yeni Cuma Mahallesi	2	2	–	x	50
Yeni Cuma Mahallesi	2	6	x	–	40
Yeni Cuma Mahallesi	2	21	x	–	20
Yeni Cuma Mahallesi	7	1	x	–	40
Yeni Cuma Mahallesi	5	7	x	–	40

214 Ölümün Mahallege Göre İcmali

Mahalle	Adet
Ayafilbo Mahallesi	3
Boztepe-i Bâlâ Mahallesi	5
Boztepe-i Zîr Mahallesi	2
Çömlekçi Mahallesi	13
Dabağhane Mahallesi	14
Eksotha Mahallesi	4
Faros Mahallesi	13
Hacı Kasım Mahallesi	1
Hasan Ağa Mescidi Mahallesi	2
Hoca Halil Mahallesi	10
İmaret Mahallesi	9
İskender Paşa Mahallesi	62
Kasım Ağa Mahallesi	12
Kavak Meydanı	1
Mağara Mahallesi	2
Mumhane Önü	2
Pazar Kapısı Mahallesi	26
Tekfur Mahallesi	8
Tekke Mahallesi	1
Yeni Cuma Mahallesi	24
Toplam	214

214 Kişilik Listeye Göre Vefat Edenlerin Cinsiyeti

Cinsiyeti	Adet	%
Erkek	108	50.46
Kadın	106	49.54
Toplam	214	100.00

KAYNAKLAR:

№	Kitap Adı / Yazar	Yıl
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meşihat Şer'iyeye Sicili Defteri [=BOA, MŞH.ŞSC.d.], nr. 8960, 8693, 8695, 8701, 8703.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal [=BOA, Y.PRK.AZJ], nr. 7/57.

PUL, Ayşe, “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (08-11 Ekim 2008)*, Ankara 2009, s. 544-561.

_____, “Trabzon ve Samsun Limanlarına Gelen Kafkasya Muhacirlerinin Durumları ve Alınan Tedbirler (1862-1864)”, *Yeni Türkiye*, (IV/74 (Temmuz-Aralık 2015), s. 719-734.

SAYDAM, Abdullah, *Kafkas ve Kırım Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 1997.

YILMAZ, Özgür, “1864 Kafkas Göçü’nde Trabzon”, *1864 Kafkas Tehciri: Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün* (ed. Mehmet Hacısalihioğlu), İstanbul 2013, s. 317-437.

YENİ DÖNEM BAĞIMSIZ TÜRK FİMLERİNDE RUS SİNEMASININ ETKİLERİ : TARKOVSKİ OLMAK YA DA OLMAMAK...

A.Hülya UĞUR TANRIÖVER*

Giriş

XX. yüzyılın başlarında, Sovyet Devrimi'nin kültür ve sanat alanındaki uzantıları, özellikle de dönemin en yeni buluşu olan sinema alanında etkin olmuş, dahası dünya sinema tarihine damgasını vurmuştur. Bu dönemden başlayarak özellikle de Rus yönetmenler hem sinema sanatının gelişimine, hem de film kuramlarının akademik alanda yer almasına katkıda bulunmuşlardır. Pudovkin, Eisenstein, Vertov vb. yönetmenler, kamera kullanımından kurgu biçimlerine, senaryo yapısından ses tasarımına, sinemanın 7ci sanat olarak konumlanmasında temel roller üstlenmişlerdir. Bu genç sanatın biçimsel gelişimine damga vuran Rus sinemacılar aynı zamanda da filmlerinde yaşadıkları dönem ve içinde buldukları toplumun çeşitli meselelerine tanıklık etmişlerdir.

Türk sinema tarihinde de Rus sinemasının etkileri Cumhuriyet'in ilk dönemlerine dayanır. Sinemanın ilk örnekleri Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış olsa da savaş ortamında daha çok belgeleme amacına hizmet eden sinemanın sivil ve sanatsal amaçlarla kullanımı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarıyla birlikte başlar. Ulusal sinemanın bu ilk dönemlerinde Sovyet sineması ve yönetmenlerinin etkileri önemli bir yere sahip olmuştur.

Ancak sanatsal niteliğinin yanı sıra kendi pazarını yaratma sürecine giren sinema geliştikçe bu durumun değiştiği, uluslararası konjonktürün ve başta Amerikan film endüstrisi olmak üzere, diğer sinemaların da etkisiyle Türkiye'de gelişen popüler sinemanın Rus-Sovyet etkilerinden tamamen sıyrıldığı gözlenir.

XX. yüzyılın ikinci yarısı Türkiye'de “Yeşilçam” sinemasının egemen olduğu dönemdir. Ulusal sinemanın bu altın çağı, 1980'li yıllarda sona erer. Film endüstrisinin tüm dünyada yaşadığı kriz, Türkiye'de daha da güçlü hissedilir. Bir başka çalışmamızda daha ayrıntılı incelediğimiz üzere (Uğur Tanrıöver, 2013) askeri darbe döneminin yarattığı travmatik ortam; gelişen televizyon yayıncılığı izleyicinin sinema salonlarını terk etmesine ve “eve kapanma”sına neden olmuş; yapım ve dağıtım modellerinin de değişmesiyle Türk sineması 1990'lı yıllarda yok olmanın eşiğine gelmiştir.

Bu dönemde yaşadığı ağır kriz sonrası yeniden canlanan film endüstrisi, dünyadaki modellere daha benzer bir biçimde popüler filmler ve bağımsız sinema (veya yönetmen sineması) olarak iki farklı damardan ürün vermeye başlar. 2000'li yıllarla birlikte gelişen bağımsız sinema, bu alanda (veya sanat alanında) eğitim almış yönetmenleri ve sunduğu farklı biçim ve dil özellikleriyle uluslararası düzeyde dikkat çekerek, en prestijli uluslararası film festivallerinde ödüllendirilir ve adını giderek daha çok duyurur. Bu yeni dönem bağımsız filmlerin estetik ve tematik özellikleri, hem görece yakın dönem hem de günümüz Rus filmlerini çağrıştıran öğelere sahiptir. Başta Tarkovski olmak üzere Sokurov'dan Zvyagintsev'e birçok yönetmenin izlerini bulmanın mümkün olduğu bu sinemanın özelliklerine dair “içeriden” parodilerin bile varolması (Murat Düzgünoğlu'nun 2014 yapımı “Neden Tarkovski Olamıyorum...” filmi) konunun önemine dikkat çeker.

Bu çalışmamızda, Rus sinemasının önemli yönetmenlerinden Tarkovski, Mikhalkov, Sokourov ve Zvyagintsev'in yapıtlarındaki belli estetik, tematik ve söylemsel öğelerin yeni dönem başarılı bağımsız Türk filmlerin varlığı sorgulanacaktır. Geniş çaplı bir araştırmanın ilk aşaması olan bu çalışma keşif nitelikli olarak tasarlandığından araştırma evreni (yeni dönem festival ödüllü bağımsız Türk filmleri) içinden sistematik bir örnekleme yapılmamış; referans alınan Rus yönetmenlerin filmlerinde öne çıkan özellikleri içeren filmlerin incelenmesi yeterli bulunmuştur.

* T.C.Giresun Üniversitesi, Tirebolu İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü

Türkiye’de Sinemanın Gelişimi: Sovyet Sineması Etkisinden Amerikan ve Avrupa Modellerine Geçiş

Türk sinemasının Sovyet Sineması ile ilişkisini aslında siyasal tarih üzerinden değerlendirmek gerekir. Hem resmi (veya gayri resmi) olarak her iki devletin ilişkileri, hem de sinemanın gelişiminde belirleyici bir yere sahip olan Sovyetler Birliği’nde bu alana atfedilen önem, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında bu sinemanın ulusal film endüstrisine katkısını anlamak açısından gereklidir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Sovyet Rusya ile olan inişli- çıkışlı ve çelişkili ilişkisi Kurtuluş Savaşı yıllarına dayanır (Adadağ, 2016). Bir imparatorluktan yeni bir yapıya dönüşme ve bu yapının temellerinin atılma ve yaygınlaştırılma süreçlerindeki benzerlikler, her iki ülkenin yakınlaşmasına neden olur. Bu yakınlaşmanın en belirgin alanlarından biri de hiç kuşkusuz kültür-sanat dallarıdır. Özellikle de erken Cumhuriyet döneminde, henüz kurulan bu yeni devletin ilkeleri, hedefleri sanatın çeşitli alanlarında yansımaları bulur. Yığınları bir araya toplayabilen ve onlar üzerinde etkili olabilen sinema da tüm zorlu koşullara rağmen bunların arasında yerini alır.

Sovyet Rusya’sının, sinemayı kendine uluslararası bir kimlik vermede aracı olarak kullanışı Türk Devletini de bu sanatı benzer amaçlarla kullanmaya teşvik eder ve bu çerçevede Sovyetler Birliği ile farklı boyutlarda işbirliğine gidilir. Ortak yapımlar belgesellerin yanı sıra, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk sinemasının tek temsilcisi Muhsin Ertuğrul’un farklı tarih ve sürelerde bu ülkeye yaptığı ziyaretler, bu işbirliğinin örneklerini temsil eder. Ayşe Toy Par’ında ifade ettiği gibi söz konusu yönetmenin 1925-1927 yılları arasında Moskova ve Odessa’ya gerçekleştirdiği seyahatler gerek tiyatro anlayışında gerekse sinema dilinde önemli gelişmelere yol açar (2015: 167).

Ancak bu etkinin sonraki dönemlerde Türk sinemasının genel gelişim çizgisi doğrultusunda giderek silindiği görülür. Bu durumu hem genel siyasal-ekonomik konjonktür, hem de film endüstrisinin ülkedeki iç dinamiklerinden kaynaklanan farklı etkenlerden hareketle açıklamak mümkündür. Türk sineması 1930’lu yıllarda henüz gelişmeye başlamışken dönemin sosyo-ekonomik koşulları doğrultusunda yabancı ülke filmlerinin dağıtımı sınırlı olmuş, sonrasında ise 2.Dünya Savaşı koşullarında bu savaşı en ağır biçimde yaşayan taraflardan biri olan Sovyetler Birliği ile sanatsal veya ticari ilişki Türkiye açısından durma noktasına gelmiştir.

2.Dünya Savaşı sonrası çift kutuplu dünya düzeninde ABD safında konumlanan Türkiye, Soğuk Savaş döneminde hem somut ilişkiler açısından hem de “Moskof” kalıp yargılarının egemen olması doğrultusunda Sovyetler’den uzak durmayı tercih etmiştir.

Tüm bu tarihsel süreçte gelişim gösteren Türk sineması bir yandan tüm dünyada ağırlığını hissettiren Amerikan sinemasının, Hollywood stüdyolarının popüler filmlerinden esinlenmiş, buna ek olarak bir başka coğrafyada gelişim gösteren Hint Sineması ve Mısır sinemasının da melodramları ve müzikallerinden beslenerek kendi popüler sinemasını oluşturmuştur. Yapım şirketlerinin yer aldığı sokağın adından hareketle oluşturulan tanımla “Yeşilçam” sineması, yerel motiflerle de beslediği aile komedileri, melodramlar, tarihi kahramanlık filmleri gibi yapımlarla ve izleyiciyi kolayca cezbeden klişelere dayalı anlatımla uzun süre egemenliğini sürdürmüştür.

Yeşilçam filmlerinin egemen olmasına karşın, 1970’li yıllarda, toplumsal değişimlerin de etkisiyle bazı yönetmenler toplumsal sorunları ekrana taşımaya başlamış, giderek “toplumsal gerçekçilik” adıyla anılan sinema akımını oluşturmuşlardır. Özellikle de hızlı ve çarpık kentleşme, kırlardan kentlere göç, kırsal kesimde süregiden feodal ilişkiler, yoksulluk ve sömürü gibi temaların işlendiği bu filmlerden bazıları tematik olarak Sovyet sinemasının ilk dönemlerindeki kimi sosyalist mesaj içeren filmlere benzetilebilir. Ancak yapılan değerli akademik çalışmalar Türk sinemasında toplumsal gerçekçiliğin daha çok İtalyan Yeni Gerçekçi sinemasıyla veya Güney Amerika ülkelerinde filizlenen Üçüncü Sinema’yla ortak yönler taşıdığına altını çizmişlerdir

Popüler yapımların, özellikle de tür filmlerinin üreticisi Yeşilçam sineması ile hem siyasal duruşu hem de anlatım özellikleriyle farklılaşan toplumsal gerçekçi sinema arasındaki ayırım, yukarıda değindiğimiz üzere Türkiye’de sinemanın derin bir kriz yaşadığı 90’lı yıllar sonrasında daha da derinleşmiş ve 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de, artık “Yeşilçam” adıyla anılmayan yüksek gişe başarısına odaklı popüler filmler ile bu tür bir kaygı gütmeyen “sanat” filmlerinin tamamen ayrıştığı ikili bir yapımlar modeline geçmiştir.

Yeni Dönem Bağımsız Türk Sineması’nda Rus Sinemasının Etkileri

Bağımsız sinema veya “auteur” sineması⁶⁷⁰, film festivallerinin, üniversitelerde giderek sayıları çoğalan sinema bölümlerinin, bu alanda akademik veya yarı-akademik yayınların ve somut anlamda gerçekleşmesinde kamu veya Avrupa desteklerinin de katkılarıyla hızla gelişmiştir. Ancak son dönemlerde uluslararası platformda bu filmlerin aldıkları başarılar, artık dünya çapında sinema çevrelerinde bir “Türkiye Sineması”nın varlığını adeta tescillemiştir.

Bu filmlerin tartışıldığı platformlarda yönetmenlerin özgün dili yadsınmaksızın sıklıkla sinema tarihinin temel yapıtları veya yönetmenleriyle benzerliklerinin de altı çizilir. Semih Kaplanoğlu, Derviş Zaim, Nuri Bilge Ceylan filmlerinde Tarkovski esintileri olduğu, Reha Erdem veya Zeki Demirkubuz’un kimi yapıtlarında Sokourov veya Mikhalkov motiflerini andıran öğelerin bulunduğunu dile getiren yazarlar veya eleştirmenlere rastlamak mümkündür.

Bu varsayımların geçerliliğine dair keşif nitelikli bir ilk okuma yapma amacıyla bu çalışmada dil ve söylem özellikleri açısından önemli Rus yönetmenlerden Tarkovski ve Zvyagintsev’in yapıtlarındaki belirleyici estetik ve tematik öğelere, karakterlerin niteliklerine değinecek ve bu özelliklerin yeni dönem bağımsız Türk sinemasının önemli yönetmenlerinde ne düzeyde karşılık bulunduğunu çözümlenmeye çalışacağız.

• Söylem özellikleri

Birçok yazar Tarkovski’yi “bellek sinemacısı” olarak niteler : gerçekten de nostalji, sıla, özlem yönetmenin pek çok filminin ortak öğesidir. Bu özlem, kimi zaman geçmişin yitip giden değerlerine duyulan özlemdir; kimi zamansa kentin, “modern uygarlık”ın kargaşası karşısında saf doğal hayata duyulan özlem. Yeni dönem Rus sinemasının önde gelen yönetmenlerinden Zvyagintsev’in filmlerinde de, özellikle de Sürgün’de, her ne kadar filmin ana teması olmasa da kentten kaçış bu doğala olan özlemin bir yansımasıdır.

Yeni dönem bağımsız Türk sinemasında da nostalji, çocukluğa, gençliğe “memleket”e duyulan özlem veya bu özlemin itiraf edilmemiş bir sonucu olarak büyük kentten köye, kasabaya, küçük şehre dönüş temel temalardan biridir. Nuri Bilge Ceylan’ın Kasaba ve Mayıs Sıkıntısı filmleri, Semih Kaplanoğlu’nun Süt’ü buna örnek oluşturular. Ayrıca Özcan Alper’in Sonbahar’ı, Ahmet Uluçay’ın Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak’ı, Seyfi Teoman’ın Tatil Kitabı gibi çok sayıda başka filmde de bu “dönüş” motifi karşımıza çıkar. Nuri Bilge Ceylan’ın Kış Uykusu, şehre ait karakterlerin (tiyatrocu, yazar) büyük şehirden taşraya “kaçış”ının binbir çelişki sarmalında sunumudur, örneğin. Ancak daha çok Zvyagintsev’in Sürgün’ündeki gibi kaçışın çözümsüzlüğünü çok farklı bir anlatı üzerinden, özgün bir dille, sarsıcı biçimde sunar. Bu çözümsüzlüğü “doğa”ya dönüle değil de kasabaya gidişle aktaran Mahmut Fazıl Coşkun’un Yozgat Blues’u da önemli bir örnektir.

İncelediğimiz Rus yönetmenlerde modern uygarlığın reddi ve doğaya, doğal olana, eskinin daha sahici ortamına duyulan özlem kendini çoğunlukla iki şekilde gösterir :kentin ve kent kalabalıklarının yokluğu ve aile ortamının, özellikle de çocukluğun geçtiği “küçük tahta ev”i anımsatan mekan dolayımıyla yansıması. Tarkovski’nin filmlerinde kent, hele de kalabalıklar yokluklarıyla mesaj verirler; karakterlere yoğunlaşan Zvyagintsev yapıtları açısından da, özellikle Dönüş ve Sürgün’de benzeri bir durum söz konusudur. Şehirden uzaklaşan ailenin tahta bir barakaya sığındığı Sürgün’ün evine dair çekim aşamasında nasıl bir süreç izlendiği bilinmese de Tarkovski’nin kendi büyüdüğü küçük tahta evi, aynı yerde ve aynı biçimde (ev yıkılmıştır) yeniden inşa ettirdiği bilinmektedir (Kourtchine, 2017). Bu köy evleri, yayla evleri, küçük müstakil evler yeni Türkiye sinemasında da pek çok filmde varlık gösterir. Karadeniz yaylalarını adeta başlı başına bir film “karakteri” olarak kullanan filmler (Yeşim Ustaoglu’nun Bulutları Beklerken ve Pandora’nın Kutusu; Belma Baş’ın Zefir’i, Semih Kaplanoğlu’nun Bal’ı) bu kullanımın en somut örnekleridir. Yeni dönem bağımsız Türk yönetmenlerinde kent görüntüleri ve kentsel mekan kullanımı incelediğimiz Rus yönetmenlerdekine oranla daha

⁶⁷⁰ Yönetmenin kamerasını bir kalem gibi kullanarak, kendi özgün dilini oluşturduğu, kendi sözünü, söylemini özgün biçimde filme aktararak yaratıcı edimde bulunduğu fikrinden hareketle geliştirilen “auteur” kavramı ve buradan hareketle tarihsel süreçte gelişmiş olan sinemada “auteur kuramı” için bkz. Kuyucak Esen, 2013.

fazladır; ancak karakterlerin kentle ilişkileri veya bu kentsel mekanların sunumu sorunsallaştırılmıştır. Bir başka deyişle kentin reddedilemez varlığı ekrana yansır ama bu boğan, dışlayan, zorlayan bir kenttir. Seren Yüce'nin Çoğunluk'u, Yeşim Ustaoglu'nun Pandora'nın Kutusu (özellikle de Karadeniz yayla köyü/eviyle kurulan olağanüstü mimari-çevresel karşıtlık dikkat çekicidir), farklı bir boyuttan incelendiğinde Nuri Bilge Ceylan'ın Uzak'ı, daha yeni dönemde ise Ahu Öztürk'ün Toz Bezi, Emine Emel Balcı'nın Nefesim Kesilene Kadar'ı kentin çeperlerinde, sorunlu alanlarında dışlanan veya “çoğunluk”a uymaya itilen karakterlerin öykülerini anlatır. Büyük kentte tutunmaya çalışan insanın öyküsünü Mina karakteri üzerinden şiirsel bir dille aktaran BelminSöylemez'in Şimdiki Zaman'ı ise modernlikten postmodernliğin karmaşasına geçmiş İstanbul'u ve direnen bireyin öyküsünü taşır ekrana. Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere bu yaklaşım kadın sinemacılar da daha yoğun bir biçimde işlenmiştir. Derinleştirilmesi yeni açılımlar sağlayacak bu saptamayı geliştirmek, farklı kuramsal yaklaşımları gerektirecek bir sorunsallaştırmaya ihtiyaç duyduğundan özgün çalışmalarda ele alınması gerekir.

Kültürel değerlere bağlılık ve inancın, maneviyatın gücü, Tarkovski sinemasının en belirgin özelliklerindedir. Sovyet rejiminin baskıları karşısında Hıristiyan değerlerinin altını çizme, dini mitoloji ve figürlerden beslenme bu özelliklerin söyleme yansıyan önemli unsurlarıdır. Yeni dönem Rus sinemacılarında bu tür bir söylemin olduğu ise söylenemez. Bu durum elbette, başta burada ele aldığımız Zvyagintsev olmak üzere bu yönetmenlerin Tarkovski gibi Sovyet rejimine bire bir tanıklık etmemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak, ayrıca da yönetmenlerin bireysel inanç sistemlerinin de filmlerindeki söylem özelliklerine yansıdığına altını çizmekte yarar vardır. Yeni dönem bağımsız Türk sinemasında İslami inanç sistemi ve referanslarından doğrudan beslenen yönetmen olarak ön plana çıkan uluslararası ün sahibi sinemacı Semih Kaplanoğlu'dur. Özellikle de üçlemesinin son filmi olan Bal ve son çalışması (Buğday, 2017) dini mesel ve referanslardan izler taşır. Zeki Demirkubuz ve Nuri Bilge Ceylan'ın bazı filmlerindeki karakterlerinin ad seçimleri kadim kitaplardan, peygamberler ve kutsal kişiliklerden esinlenmişse de, bu durum doğrudan bir metinsel okumada belirleyici özelliğe sahip değildir. Şüphesiz daha derinlikli çalışmalarda simgeselliğe vurgu yapan bir sorunsal çerçevesinde ele alınabilecek bu durumun, Tarkovski'deki gibi başlı başına söylem oluşturucu olduğunu öne sürmek zordur.

Doğrudan dini referanslar konusunda olmasa da kültürel değerler açısından yeni dönem bağımsız Türk yönetmenler gerek kadim sanatlar, gerek kaybolmaya yüz tutmuş gelenekler açısından filmlerinde pek çok öğeye yer vermişlerdir. Bu doğrultuda, özellikle de sanatların Derviş Zaim'in üç filmine (üçlemesi de diyebiliriz ama bu konu kimi yaklaşımlar açısından net değildir) damgasını vurduğu açıktır : Cenneti Beklerken, Nokta ve Gölgeler ve Suretler, sırasıyla Osmanlı döneminde resim sanatının, hat sanatının ve gölge oyunu sanatını çok farklı anlatılar dolayısıyla gündeme getirir. Aynı yönetmen Filler ve Çimen filminde de ebru sanatına yer vermiştir. Kalandar Soğuşu ve Devir gibi filmlerde Anadolu'nun farklı yörelerindeki gelenekler günümüz insanları tarafından yaşatılmaya çalışılır. Semih Kaplanoğlu'nun Yumurta'sında artık “kentli” olan ana karakter annesinin ölümü nedeniyle geri döndüğü kasabasında, yukarıda değindiğimiz motiflere uygun biçimde taşranın yalın hayatını (özellikle de genç bir kadının Ayla'nın simgeleştirmesi dolayısıyla) keşfederken, annesinin vasiyeti adağı yerine getirerek, hem inanç hem de gelenekle bağlarını yeniden kurar.

- Dil ve üslup özellikleri

Sinemanın, yönetmenin “imza”sını taşıyan yapıtlardan oluşan bir sanat dalı olarak kabulü, diğer sanat dallarından beslense ve esinlense de kendine özgü sinema dili, hatta dillerinin varlığını da vurgular. Özellikle XX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen sinema kuramları büyük ölçüde özgün sinema dili / dillerinin arayışı ve analizine odaklanmıştır (Cassetti, 1995).

Sinemada dilin, üslubun inşasında, salt senaryo odaklı anlatı öğelerinin ötesinde, ağırlıklı olarak bu alana özgü teknik öğelerin ya da Metz'in deyimiyle (2009) “filmikparametre”lerin belirleyici olduğu açıktır. Burada ayrıntılı bir çözümleme yapmayacağımızdan, söz konusu parametrelerin tamamını geniş bir araştırma evrenine (referans alınan Rus yönetmenlerin ve karşılaştırılan Türk yönetmenlerin filmleri) birebir uygulamayacak⁶⁷¹ ancak bunlardan incelenen “auteur”lerin ayırt edici yanlarını belirleyenlere odaklanacağız.

Tarkovski sineması “ağır” ve durağan ritmiyle tanımlanır. Filmlerin süre olarak uzunluğu, hele de sinemanın görece yeni dönemlerinde uzun metraj filmlerin ortalama 90 dakikayla sınırlandığı bir ortamda dikkat çekicidir. Her ne kadar kendisi bu durumu salt bir “üslup” ile değil aynı zamanda Sovyet dönemi sinema

⁶⁷¹Metz'in önerisi doğrultusunda bunlar kabaca, kamera açıları ve hareketleri, çekim ölçekleri, montaj özellikleri, alan derinlikleri, renk ve ışık özellikleri, ses ve ses efektleri, müzik olarak sıralanabilir.

politikalarının da özendirdiği bir durumla açıklasa da, sonuçta üç buçuk saat süren Solaris, deneysel olmayan bir sinema açısından ayrı bir dili işaret eder. Benzeri bir tercih günümüz Rus yönetmenlerinde, incelediğimiz Zvyagintsev de dahil olmak üzere, pek varlık göstermez. Buna karşılık yeni dönem Türk sineması ritmi ile Tarkovski sinemasına çok yakın duran örneklerle ön plana çıkar. Bu tür bağımsız filmlere (“festival filmi”) alışık olmayan ortalama sinema izleyicisi açısından “sıkıcı” bulunan (Uğur Tanrıöver, 2011) bu filmler, Sorlin’in deyiimiyle (1975) “sinema çevreleri”nde yani sinema üzerine söylem üreten alanlarda (festivaller, film eleştirmenleri, akademisyenler), açıkça dile gelmese bile bu yönleriyle de takdir kazanırlar. Nuri Bilge Ceylan’ın Cannes Film Festivali’nde Jüri Özel Ödülü (Bir Zamanlar Anadolu’da, 2012) ve en büyük ödül olan Altın Palmiye’yi kazanan (Kış Uykusu, 2014) iki filmi sırasıyla 163 dakika ((2 saat 43 dakika) ve 196 dakika (3 saat 16 dakika) uzunluğundadır. Bu uç örnekler bir yana, birkaç istisna dışında Türk bağımsız filmlerinin tamamı süre olarak uzundur.

Sinemada zaman ve süre konuları felsefeden sosyolojiye çok farklı açılardan tartışılabilmiş alanlardır⁶⁷². Burada ayrıntılara girmeksizin film süresinin başka üslup özellikleriyle bir arada ele alındığında sanatsal bir tercihi yansıttığı açıktır. Tarkovski, özellikle de uzun planlar veya plan-sekansların, izleyicinin aklına değil duygularına, heyecanlarına hitap etmesi gereken sinemanın bir gereği olarak açıklar. Yönetmene göre sinema gerçeği ham olgular aracılığıyla değil bu olguların insanlar üzerinde yarattığı farklı duyumsamalar veya izlenimler aracılığıyla oluşturur. Uzun planlar ve durağan kamera tercihi, izleyicinin deyim yerindeyse “durup düşünmesi” veya ekranda gördüğünü daha derinden duyumsaması için uygun zemin hazırlayan öğelerdir. Türkiye’de uzun planların yeni dönem yönetmenleri tarafından sıkça tercih edildiği, sinema dilinin önemli bir unsuru haline geldiği bilinmektedir. Hatta, Nuri Bilge Ceylan’ın durağan bir kamera ile geniş açıdan çektiği bu planlar parodik bir kısa filme konu oluşturmuştur⁶⁷³. İklimler filmiyle, 2006 Antalya Film Festivali’nde “en iyi montaj” dalında ödül kazanan yönetmen teşekkür konuşmasında aynı zamanda da hayretini dile getirmiş, bu kadar az planla çekilen bir filmin bu ödülü almasına salondaki izleyici gibi şaşırdığının altını çizmiştir.

Ama plan uzunluğu konusunda şüphesiz en uç örnek, Derviş Zaim’in “tek plan” olarak tasarlanan Nokta (2008) filmidir. Öte yandan birçok yönetmenin filmi (Semih Kaplanoğlu, bazı filmlerinde Yeşim Ustaoglu, vb.) planların uzunluğu ve yer yer sabit veya sabit izlenimi veren kamera tercihlerini yansıtır.

Renk ve ışık konusunda hem Tarkovski’de hem de Zvyagintsev’de “renksizlik” eğiliminden söz etmek mümkündür. Tarkovski’de bu durum tamamen siyah-beyaz veya renk ile siyah-beyaz’ı harmanlayan filmlerde daha nettir. Sanatçının “renk sinemayı yapay kılar” yaklaşımı bu tercihini temellendirir. Buna karşılık yeni dönem Rus yönetmenlerde (aynı durum Doğu Avrupa yönetmenlerinin bazılarında, örneğin Romen sinemasında da görmek mümkündür) doğrudan siyah-beyaz tercihi olmasa da soluk, silik, deyim yerindeyse “renksiz” renkler, doğa görüntülerinde bile karşımıza çıkar (Zvyagintsev’in Dönüş’ünde olduğu gibi). Türkiye’de benzeri bir eğilimden söz etmek zordur. Bazı filmlerde (örneğin Derviş Zaim’in Nokta’sı veya Cenneti Beklerken’i) film atmosferi ve dönem özellikleri nedeniyle daha pastel silik renkler egemen olsa da genelde tamamen siyah beyaz izlenimi verecek filmler azdır. Buna karşılık ışık kullanımı açısından karanlık, loşluk ve alacakaranlık oldukça sık rastlanan bir durumdur. Yalnızca iç mekanlarda değil di mekanlarda gece, akşam, kış manzaraları, ışısız gökyüzü kullanımına birçok filmde rastlanır. Nuri Bilge Ceylan’ın neredeyse tamamı “gece” geçen Bir Zamanlar Anadolu’da filmi, Zeki Demirkubuz’un Yeraltı, Mahmut Fazıl Coşkun’un Yozgat Blues, Tayfun Pirselioglu’nun Rıza ve Saç filmleri, kısmen de olsa Emine Emel Balcı’nın nefesim Kesilene Kadar filmi bu duruma birkaç örnek olarak verilebilir.

Bir mekanın ötesinde bir “karakter” hatta yer yer filmin neredeyse ana karakteri olarak doğanın kullanımı Rus sinemasının önemli özelliklerindedir. Geniş plan çekimlerle son derece “Rusya’ya özgü” manzaraları filmlerine taşıyan Tarkovski de yeni dönem Rus sinemacılar, örneğin incelediğimiz Zvyagintsev de doğayı ve doğa görüntülerini yukarıda da belirttiğimiz gibi, kahramanların sosyalliklerinden sıyrılıp sahici şeylere ve kendi duyarlılıklarına ulaştıkları ortam olarak ele almış ve yansıtmışlardır. Bu durum yeni dönem bağımsız Türk sineması’nın da en belirleyici özellikleri arasında yer almaktadır. Nuri Bilge Ceylan’ın İklimler’i, Bir Zamanlar Anadolu’da ve Kış Uykusu filmleri; Derviş Zaim’in Tuz Gölü’nü ürkütücü boyuta varan kuraklığıyla resmettiği Nokta’sı; Yeşim Ustaoglu’nun Bulutları Beklerken ve Pandora’nın Kutusu filmleri, Reha Erdem’in Beş Vakit’i, akla gelen ilk örnekler olsa da pek çok başka örnek bulmak da olasıdır.

⁶⁷² Bu konuda ünlü Fransız filozof Gilles Deleuze’ün “Zaman-Görüntü” yapıtı temel bir kaynak olarak önerilebilir.

⁶⁷³ Bilgetay’ın 2007 yapımı “Bir Nuri Bilge Karesi çekmek” adlı kısa filmi birçok festivalden ödül almıştır

Diğer sanatlardan özellikle de resim ve edebiyattan beslenme incelediğimiz Rus yönetmenler açısından önemli bir üslup unsurudur. Özellikle de Tarkovski filmlerinde resim sanatına göndermelerin bolca kullanıldığı görülür. Bu çalışmada incelememiş olsak da Sokurov, Mikhalkov gibi yeni dönem sanatçıları da edebiyat gönderme ve uyarlamaları, esinlenmeleri mevcuttur. Türkiye’de resim ve geleneksel süsleme sanatlarından esinlenme ve bunları filmlere dahil etme, yukarıda, kadim değerler ve geleneklere dönüş biçiminde bir söylem özelliği olarak öncelikle de Derviş Zaim ve Semih Kaplanoğlu’nda mevcuttur. Edebiyat esinlenmeleri ise, sinemada uyarılma gibi çok derinlikli bir alana girdiğinden burada ayrıntılı olarak ele almamayı tercih ettiğimiz bir konudur. Ama kendi yazar ve şairlerinden esinlenen Rus yönetmenler ve aynı biçimde kendi edebi metinlerinden esinlenen Türk yönetmenler’in yanı sıra yakın dönemde filminin adından da anlaşılacağı üzere (Yeraltı, 2012) Zeki Demirkubuz bir Rus yazardan Dostoyevski’den doğrudan esinlenmiş, Yeraltıdan Notlar’ın belli yönlerini son derece Türkiye’ye özgü karakterler ve anlatılama üzerinden izleyiciye sunmuştur.

Anlatı sinemasında karakterlerin özellikleri de yönetmenin dilini, üslubunu, yani daha geniş anlamda dünyaya ve topluma bakışını dile getirir. Bu doğrultuda gerek Tarkovski’nin gerek Zvyagintsev’in belli başlı karakterleri birer “kahraman” özelliğine sahip değildirler. Bu durumun genelde “star sistem” ve klasik anlatı sineması sonrası özellikle de bağımsız sinemada neredeyse her ülkede ve yönetimde bir “ortak payda” olduğu söylenebilir. Yeni dönem bağımsız Türk filmlerinde de ana karakterler çoğunlukla klasik kahraman niteliğine sahip değildirler. Bu konuda, yine klasik “kahraman” biçiminde tasarlanmamış olsalar da, edimleri veya duruşlarıyla bu özelliğe sahip olarak değerlendirilebilecek bazı karakterlerin kadın sinemacıların filmlerinde ve kadın karakterlerde karşımıza çıkması (örneğin BelminSöylemez’in Şimdiki Zaman’ındaki veya belli ölçüde Emine Emel Balcı’nın nefesim Kesilene Kadar’ındaki ana kadın karakterler); buna karşılık erkek sinemacılar da pek yer bulmaması anlamlıdır. Bu durum üzerine çalışılacak temel nitelikli bir alandır. Nitekim söz konusu alanda tamamlanmak üzere olduğumuz bir çalışmamızda bu konuyu, başka sorunsallarla birlikte yakında bir başka yayında ele alacağız.

Tarkovski sineması ile gerek son dönem Rus sinemacısı Zvyagintsev, gerek Türk bağımsız sinemacıları arasındaki çok temel bir fark film karakterlerinin deyim yerindeyse duruşları arasında kendini belli eder. Tarkovski filmlerinin “kahraman” niteliğine sahip olmasalar da ana karakterlerinin belirleyici özellikleri sorumluluk sahibi olmaları veya topluma, toplumsal sorunlara ilişkin olarak vicdani sorumluluk hissetmeleridir. Özellikle de inançları doğrultusunda doğrunun izini süren karakterler Türk yönetmenler tarafından belki birkaç örnek dışında işlenmemiştir. Hatta tersine, bu filmlerin önemli çoğunluğunda, modern uygarlık (hatta postmodern durum) ve çarpık kent yaşamının yarattığı baskılar sonucu ana karakterler çoğunlukla derin bir iç sıkıntısı ve çaresizlik çerçevesinde, bocalama ve bunalıma varan ruh halleriyle resmedilirler. Bu karakterler de Tarkovski karakterleri gibi “yalnız”dırlar..ama onların yalnızlığını tefekkür ve vicdani sorgulamaya iten bir yalnızlık olarak değerlendirmek zordur. Elbette bu konu da daha ayrıntılı çözümlenmeleri gerektirecektir.

Sonuç yerine...

Keşif amaçlı genel bir değerlendirme kapsamında ele alındığında Türk sinemasında Rus sinema geleneği ve önemli yönetmenlerinin, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki etkisini 1930’lu yıllarla birlikte hızlıca kaybettiği daha önce yapılan çalışmalarda belirlenmiştir. Buna karşılık, yaşadığı derin kriz sonrası 2000’li yıllarla birlikte yeniden canlanan Türk sineması kapsamında yönetmenlerinin imzasını taşıyan bağımsız “auteur” filmlerinde, başta Rus ve dünya sinemasının büyük ismi AndreiTarkovski olmak üzere, yeni dönem Rus yönetmenlerinin, özellikle de son yıllarda yapıtlarıyla uluslararası festivallerde ön plana çıkan Zvyagintsev’in etkilerinin izini sürmek mümkündür.

En prestijlileri de dahil olmak üzere, dünyanın dört bir yanında düzenlenen film festivallerinde aldıkları çok çeşitli ödüllerle (en iyi film veya yönetmen; en iyi senaryo; en iyi kadın veya erkek oyuncu; görüntü; müzik veya en iyi ilk film veya umut veren genç yönetmen gibi) Türk sinemasının adını uluslararası düzeyde duyuran yeni dönem bağımsız Türk yönetmenlerin filmleri, söz konusu Rus yönetmenlerin sineması ile, özellikle modern uygarlığın eleştirisi, kentten kaçış, doğaya ve doğal hayatın yalınlığına, sahiciliğine sığınma; geleneklerin, yerel kültürel öğelerin yeniden keşfi gibi ortak söylem özellikleri sunarlar. Biçim ve üslup özelliklerine gelince, filmin hem süre olarak uzunluğu, hem film içindeki zamanın uzun, daha doğrusu durağanlığı; uzun ve geniş planlar (dolayısıyla daha az ve daha düz / görünmez montaj özellikleri) doğa görüntülerinin yer yer en ham biçimiyle kullanımı; renk ve ışık açısından da solgun-loş ortamlar ve karanlık-basık ışıklandırmalar bağımsız Türk yönetmenlerle incelediğimiz Rus yönetmenlerin benzeştiği alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. her ne kadar filmlerin ana karakterlerinin “kahraman” nitelikli olarak çizilmemesi her iki sinemanın ortak özelliği olarak dursa da, bu konuda Tarkovski, hem yeni dönem sinemacılarından kendi yurttaşı Zvyagintsev’den, hem de Türk yönetmenlerinden çok farklı bir tercihi, felsefi, inanış ve inançlardan

kaynaklanan bir motivasyonla sinemasına aktarmıştır.

Çalışmamızı tanıtırken altını çizdiğimiz üzere sunduğumuz bulgular keşif nitelikli genel bir çözümlemeyle elde edilmiş olduklarından, sorunsalımıza ilişkin net önermeler sunmamız mümkün değildir. Ancak yine de yeni dönem bağımsız Türk yönetmenlerinin başta Tarkovski olmak üzere Rus yönetmenlerden bire bir etkilendiklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Güncel bağımsız Türk sinemasının, Rus sinemasıyla olan kimi benzerlikleri veya ortak yanlarını, aslında günümüzde sinema çevrelerinde makbul bulunan özelliklerdir ve yalnızca bu iki ulusal sinemada değil, İran sinemasından, Romen sinemasına, Amerikan Bağımsız sinemasından Japon veya Fin sinemasına kadar neredeyse her kültür ve coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle araştırmayı belki de “bir dönemin sinema açısından makbul görülen söylem ve dil özelliklerini belirleyen faktörler nelerdir ?” sorusuna doğru yöneltmek daha doğru olabilir.

Kaynakça

- Adadağ, Özgür (2017) Cumhuriyet'in Vitriini Olarak Bir Film, Bir Başkent: Türkiye'nin Kalbi Ankara, İleti-Ş-İm, sayı: 26, ss: 157-177
- Cassetti, Francesco, *Les Théories du Cinéma depuis 1945*, Nathan, Paris, 1999
- Chou, Danielle, “Le banissement : récits solennels d'une damnation”, *Le Monde*, 05.02.2008
- De Baecque, Antoine, Andrei Tarkovski, *Cahiers du Cinéma*, collection “Auteurs”, Paris, 1989
- KuyucakEsen, Şükran, “Sinemada Auteur Kuramı”, Eraslan Zeynep (ed), *Sinema Kuramları 2*, Su Yayınları, İstanbul, 2013, içinde, ss. 33-50
- Kourtchine, Dimitri, “Andrei Arsenievitch Tarkovski, cineaste de la mémoire”
- Metz, Christian, *Essai sur la signification au cinéma (1931-1933)*, Klincksieck, 2009
- Sorlin, *Sociologie du Cinéma*, Paris, Gallimard, 1975
- Tarkovski, Andrei, *Mühürlenmiş Zaman*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010
- Toy Par, Ayşe (2015) “Unenations'ëveille (1932) de Muhsin Ertuğrul: L'identité nationale turque à travers le cinéma” [Bir Millet Uyanıyor (1932): Sinemada Türk Ulusal Kimliği”] (*Ecrans d'Orient, Propagande, innovation, résistance dans le cinéma de Turquie, d'Iran et d'Asie Centrale (1897-1945)* ed: C. Drieux, Karthala IISMM) ss: 137-170
- Uğur Tanrıöver, Hülya, Türkiye'de Film Endüstrisinin Konumu ve Hedefleri, İTO Yayınları, İstanbul, 2011
- Uğur Tanrıöver, Hülya, “Le cinématographique: analyse d'un succès artistique et commercial” (Türk Sineması : Sanatsal ve Ticari Bir Başarının Çözümlemesi), F.Türkmen ve J.Marcou (ed.), *20 ans de changement en Turquie* (Türkiye'de Değişimin 20 yılı), Lharmattan

TÜRKİYE MEDYASININ TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNE YÖNELİK ALGISI: 2015-2017 ARASI DÖNEM

Caner KALAYCI*

Özet

Medyanın, uluslararası politikada gelişen olaylar ile ülkelerin dış politika çıktılarını nasıl yorumladığı ve ülkelerin dış politikalarına nasıl yön vermeye çalıştığı dış politika analizi çalışmalarında giderek önem kazanmaktadır. Çalışma, öncelikle medya ve dış politika arasındaki etkileşim üzerinde duracaktır. Medya ve dış politika arasındaki ilişki incelendiğinde çoğulcu model ve elit model olmak üzere iki bütüncül model ortaya çıkmaktadır. Çoğulcu model çalışmaları, gücün ülke içinde belirli bir grubun elinde bulunmadığını dolayısıyla medyanın dış politikayı etkileyebileceğini ve dış politika karar verme sürecinde karar vericiler üzerinde önemli sınırlamalara neden olabileceğini varsaymaktadır. Elit model çalışmaları ise ülke içerisindeki gücün belirli bir elit kesimin hâkimiyetinde olduğunu dolayısıyla medyanın bağımsız etki kapasitesinin olmadığını ileri sürmektedir.

Çalışma daha sonra, uçak krizi olarak anılan hadisenin gerçekleştiği 2015 yılından günümüze Türkiye-Rusya ilişkilerine yönelik Türkiye medyasının algısını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, 2015-2017 yılları arası Rusya ve Türkiye ilişkileri ile ilgili başta yorum, analiz ve değerlendirme yazıları olmak üzere Türkiye medyası derinlemesine incelenecektir. Ayrıca süreç içerisinde gelişen Rus uçağının düşürülmesi, Rus Büyükelçisinin öldürülmesi ve Rusya ve PYD arasındaki ilişkilerin Türkiye medyasındaki yansımaları da analiz edilecektir. Türkiye medyası incelendikten sonra Türkiye medyasının Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiyi dönüştürme etkisinin olup olmadığı analiz edilecektir. Ayrıca Türkiye medyasının hangi konularda Rusya ve Türkiye arasında yürütülen ilişki ile aynı çizgide olduğu ve hangi konularda farklı yaklaşımlara sahip olduğu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Medya, Dış Politika, Elit Model, Çoğulcu Model, Türkiye-Rusya İlişkileri

Giriş

Günümüzde gelişen yazılı, görsel ve sosyal medya, uluslararası ilişkiler ve dış politika analizi çalışmaları içerisinde, yeni araştırma alanlarının gelişmesine yol açmaktadır. Ülkelerin liderlerinin kişisel sosyal medya hesapları üzerinden dünyadaki gelişmelere yönelik fikirlerini beyan edip, uluslararası politikayı yönlendirebilmesi bu gelişmenin önemini ortaya koymaktadır. ABD Başkanı Trump'ın çok sık bir şekilde kişisel sosyal medya hesabından mesaj yayınlamaya çalışması, dış politika ve medya etkileşimine en güncel örneği oluşturur.

Bu çalışma, öncelikle, 24 Kasım 2015'te Rus uçağının düşürülmesinden, 3 Mayıs 2017'de Rusya ve Türkiye liderlerinin Soçi'deki buluşmasına kadar olan süreçteki Türkiye-Rusya ilişkilerine odaklanarak, Türkiye medyasının bu iki ülkenin ilişkisi bağlamında Türk dış politikasına yönelik bir etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca, Türkiye medyasının olası etkisinin, Türk dış politikasında dönüşüme neden olup olmadığını da ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Çalışma bu amaç için öncelikle medya ile dış politika arasındaki kavramsal çerçeveyi inceleyecektir. Çalışmada daha sonra 2015 Kasım ile 2017 Mayıs ayları arasındaki dönemde Türkiye-Rusya ilişkileri üzerinde durulacaktır. Son olarak çalışma, bu tarihler arasında, Türkiye-Rusya ilişkileri ile ilgili, *Hürriyet*, *Sabah*, *Milliyet*, *Habertürk*, *Posta* ve *Sözcü* gazetelerindeki ilgili medya içeriklerini inceleyerek sonuca varacaktır. Çalışma, 24 Kasım 2015 ile 3 Mayıs 2017 tarihleri arası seçilen gazetelerde yapılan araştırma sonucunda Türkiye ile Rusya arasındaki gelişmeleri aktaran nitelikteki yazıları dışarıda bırakarak “yorum, değerlendirme ve analiz” niteliğindeki 129 yazıyı incelemiştir. İncelenen medya içerikleri ayrıca nitel veri analizi programı olan Nvivo 11 programında da ayrı bir incelemeye tabi tutulmuştur.

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, canerkalayci@ibu.edu.tr

Dış Politikada Karar Verme Sürecinde Medya

Dış politika karar verme sürecinde kamuoyunun ve medyanın etkisi uzun yıllar klasik uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika çalışmaları arasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmemiştir. Dış politika yapımında genellikle kabul edilen, devletlerin rasyonel bir politikayı kamuoyu ve medya olmadan da oluşturabileceğidir. Devleti bütüncül bir aktör olarak gören bu klasik yaklaşımlar, halk ve medyanın dış politika gibi kapsamlı konularda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını varsayarak değerlendirme yapımlarının dış politikaya bir etkisinin olmayacağını kabul eder. Klasik yaklaşımların aksine II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1950'li yıllarla birlikte dış politika analizinde, medya ve kamuoyu da dikkate alınmaya başlanmıştır. Bazılarına göre medya hükümeti baskılarken diğerlerine göre medya hükümetin manipülasyon araçlarının merkezindedir. Bazılarına göre ise bu ilişkinin çift yönlü veya karşılıklı etkileşim halinde olduğu düşünülür⁶⁷⁴.

Dış politikada karar verme sürecinde medyanın rolüne yönelik çalışmalarda *çoğulcu model* ve *elit model* kavramları ön plana çıkmaktadır. Çoğulcu model, gücün toplumun geneline yayıldığını, bu nedenle belli bir grubun karar verme sürecine hakimiyet kurmadığını, medyanın siyasetten bağımsız olduğunu ve medyanın karar vericilere önemli sınırlamalar getirebildiğini vurgulamaktadır.⁶⁷⁵ Bu bağlamda Piers Robinson'un "CNN Etkisi" kavramına değinmek faydalı olacaktır. Robinson'a göre medyanın, kriz durumlarında kriz yaşanan yerden 24 saat canlı yayın yaparak o bölgeden görüntüler yayınlaması ve bağımsız haberler yapması karar vericilerin davranışlarını etkilemektedir.⁶⁷⁶ Ayrıca çoğulcu modeli destekleyenler halkın seçimler yoluyla siyasetçileri cezalandırabileceğini veya ödüllendirebileceğini dolayısıyla halkın düşüncelerinin dış politika yapımında önemli bir paya sahip olduğunu vurgulamışlardır.⁶⁷⁷ *Elit modelde* ise gücün belli bir elit kesimin elinde bulunduğu, bu elit kesimin siyaseti ve toplumu kendi kontrolü altında tuttuğu, medyanın bu grubun aracı olduğu ve medyanın hükümetin politikasına uygun haberler yaptığı kabul edilir. Dolayısıyla bu modelde medya bağımsız değildir. Çoğulcu model, gücün, herhangi bir grubun diğerlerine hâkimiyet kurmasını engelleyecek şekilde dağılmış olduğunu varsayar. Bu yaklaşıma göre medya ve kamuoyu siyasi etkiden uzak ve hükümetler üzerinde güçlü sınırlama yeteneğine sahiptir. Elit model ise medyanın siyasi elitlerin hâkimiyetinde olduğunu, hükümet yetkililerinin sözcülüğünü yaptığını ve hükümetin politikalarını destekleme yönünde halkı harekete geçirmeye çalıştığını iddia eder.⁶⁷⁸

Çoğulcu model çalışmaları arasında en etkili olanı Robinson'un "CNN Etkisi" tezi olmuştur. Bu tez, günün her saati canlı yayın yapan haber kanallarının artmasının kamuoyunun uluslararası gelişmelerden haber almasını sağladığını ve liderler üzerinde, medyanın ortaya koyduğu meselelere tepki verme baskısının oluştuğunu ileri sürer.⁶⁷⁹ Bu bağlamda Robinson, medyanın dış politika yapım sürecinde dört farklı etkisinin olduğunu düşünür. Bunlar; CNN etkisi, hızlandırıcı etki, imkan tanıma etkisi ve engelleyici etki. CNN Etkisi'nde medya hükümeti belli bir politikayı uygulamaya zorlayabilir fakat medya burada tek faktör değildir ve medya olmasa da hükümet o politikayı uygulayabilir. Hızlandırıcı etkide ise medya, hükümetin belli bir politikaya daha hızlı bir şekilde yönelmesini sağlayabilir. Dolayısıyla hükümet medya olmasa da o politikayı uygulayacaktır. İmkan tanıma etkisi ise medyanın belli bir konuda yaptığı haberlerle halkın desteğini alması ve liderin de oluşan bu destekten yararlanarak politika gütmesidir. Son olarak engelleyici etki ise bir olay ile ilgili medyada yapılan negatif haberlerin, kamuoyunu korkutması nedeniyle liderlerin sınırlanması anlamına gelmektedir.⁶⁸⁰ Bu bağlamda medyanın karar verme sürecini daraltabileceği, kamuoyunun desteğini azaltıcı haberler yaparak karar verme sürecini olumsuz yönde etkileyebileceği ve karar vericilerin dikkatlerini belli bir konuya yöneltmek için gündem oluşturabileceği söylenebilir.⁶⁸¹ Çoğulcu model çalışmalarının ileri sürdüğü gibi medyanın dış politika yapım sürecinde etkili olabilmesi için

⁶⁷⁴ Miller, Derek (2007), *Media Pressure on Foreign Policy: The Evolving Theory Framework*, New York, Palgrave, s.9-21.

⁶⁷⁵ Efeğil, Ertan, (2016), *Dış Politika Analizi: Ders Notları*, Ankara, Nobel Yayınları, 2.Baskı, s.188.

⁶⁷⁶ Robinson, Piers, (2002), *The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention*, London and New York, Routledge, s.1.

⁶⁷⁷ Risse-Kappen, Thomas, (1991), "Public Opinion, Domestic Structure and Foreign Policy in Liberal Democracies", *World Politics*, C.42, s.479-512.

⁶⁷⁸ Robinson, Piers, (2016), "Medya ve Kamuoyunun Rolü", Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (Der.), *Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar*, Nasuh Uslu (Çev.), 2. Baskı, İstanbul, Röle, İstanbul, s.169.

⁶⁷⁹ Robinson, Piers, (2016), s.173.

⁶⁸⁰ Robinson, Piers, (2016), s.178.

⁶⁸¹ Efeğil, Ertan, (2016), s.189.

bazı şartların olması gerekir. Bu şartlar arasında liderlerin veya lideri etkileyebilecek kişilerin doğrudan medyayı takip ederek medyadan etkilenmesi veya medyanın kamuoyunu bilgilendirmesinden sonra liderlerin kamuoyunu dikkate alan bir niteliğinin bulunması gerekir. Bu durumların oluşması halinde medyanın dış politika yapım sürecine doğrudan veya dolaylı etkisi olduğu kabul edilebilir.

Çoğulcu model çalışmalarının tezlerine karşı çıkan elit model çalışmaları ise medya ile hükümet yetkilileri arasında organik bir bağın bulunduğuna dikkat çeker. Dış politika ve medya ilişkisi bağlamında elit modelin savunucusu Bennett, *endeksleme hipoteziyle* medyanın bilgileri hükümetten aldığı, bu yüzden medyanın, siyasi ve askeri çıkarlara zarar vermekten kaçındığını vurgulamıştır. Ayrıca Bennett, medyanın bağımsız olmadığını ve haberlerin verilmesini elitlere göre endekslediğini belirtmiştir.⁶⁸² Medyanın kamuoyunu şekillendirmesi ile ilgili “gündem belirleme”, “hazırlama” ve “biçimlendirme” kavramları da ön plana çıkmaktadır. Buna göre gündem belirleme ile medyanın belirli haberlerle insanların algılarını yönlendirme kapasitesi, hazırlama ile medyanın, kamuoyunun kendi liderleri hakkında verecekleri kararı yönlendirme kapasitesi ve biçimlendirme ile de medyanın, haberleri planlı bir şekilde sunmasıyla kamuoyunun algılarını yönetme kapasitesi anlatılmak istenmiştir.⁶⁸³

Elit model çalışmaları arasında biçimlendirme kavramını ileri süren Entman, bu kavram ile spesifik bir olayda medyanın kullandığı dilin, seçtiği görüntülerin ve yansıttığı gerçeklerin insanları mesele ile ilgili önyargılı ve politik değerlendirmelere itebileceğini vurgulamak istemiştir. Entman, bu kavramsallaştırmasını Kore uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi ve İran uçağının ABD tarafından düşürülmesi olaylarının medyadaki yansımalarını karşılaştırmalı bir şekilde sunarak açıklamıştır. Entman bu iki örneği birbirlerine benzediğinden dolayı ve medyanın bu iki olay ile ilgili haberleri aynı şekilde sunup sunmadığını araştırmak için seçmiştir. Entman, çalışmasının sonucunda Amerikan medyasının, Sovyetlerin Kore uçağını düşürmesi haberlerine ABD’nin İran uçağını düşürmesi haberlerinden iki kat daha fazla haber yaptığını ortaya çıkarmıştır. Medya düşürülen Kore uçağındaki insanları masum olarak gösterirken İran uçağındaki insanları ise nötr ifadelerle geçiştirmiştir. Aynı zamanda medya Sovyetlerin uçağı düşürmesini ahlaki felaket olarak, ABD’nin uçağı düşürmesini ise teknik hata olarak sunmuştur. Sonuç olarak Entman, Amerikan medyasının bu iki örnek çerçevesinde hükümetin çıkarlarına uygun düşecek haberler yaptığını ortaya çıkarmıştır.⁶⁸⁴ Zaller ve Chui ise öncelikle medyanın kullandığı kelimeler, görseller, sesler, fotoğraflar ve videolar ile ilgilendiler. Çünkü onlara göre bu faktörler dış politika çıktılarını etkileyebilmektedir. Herman ve Chomsky için ise medyada neyin vurgulanıp neyin vurgulanmayacağını merkezi güç ile medya sahiplerinin arasındaki yapısal sınırlar belirler. Herman ve Chomsky dış politika ve medya arasındaki ilişkiye ekonomi politik temelli yaklaşırlar.⁶⁸⁵

Baum ve Potter ise kamuoyu, medya ve liderler arasındaki ağı, literatürü sentezleyerek açıklamayı amaçlamaktadırlar. Bu bağlamda onlar, medyanın kamuoyunu etkilediğini, kamuoyunun medyayı etkilediğini, kamuoyunun karar vericileri etkilediğini, karar vericilerin kamuoyunu etkilediğini, karar vericilerin medyayı etkilediğini, medyanın karar vericileri etkilediğini, medyanın ve karar vericilerin dış politikayı etkilediğini öne sürerler. Yazarlar, ayrıca, kamuoyunun ve liderlerin çatışma sırasındaki bilgi seviyelerine yönelik de incelemeler yapmıştır. Onlara göre çatışmanın başladığı ilk zamanlarda liderler kamuoyuna göre çatışma hakkında daha fazla bilgiye sahiptirler. Fakat çatışma sonuna doğru bu bilgi seviyesi farkı gittikçe azalmaktadır. Onlara göre bu farkı kapatan en önemli araç ise medya olmuştur. Buna göre medyanın, kamuoyunu bilgilendirmekle kamuoyunun dış politika sürecine daha fazla odaklanmasına neden olabileceği söylenebilir.⁶⁸⁶

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda çoğulcu model ve elit modelin her ikisinin de belli oranda açıklayıcı olduğu kabul edilmektedir. Irak müdahalesi öncesi Saddam Hüseyin’in kitle imha silahlarının olduğuna ve tehdit oluşturduğuna yönelik Amerikan yönetiminin çabasının medya üzerinde başarılı olması elit modelin açıklayabildiği bir örnek olurken, 1999 yılında Clinton yönetiminin kendi kamuoyundaki yalnızcılık eğilimli

⁶⁸² Bennett, Lance, (1990), “Toward a Theory of Press-State Relations in the United States”, *Journal of Communication*, C.40, S.2, s.103-125.

⁶⁸³ Robinson, Piers, (2016), s.176.

⁶⁸⁴ Entman, Robert, (1991), “Framing U.S. Coverage of International News: Contrast in Narratives of the KAL and Iran Air Incidents”, *Journal of Communication*, C.41, S.4, s.6-24.

⁶⁸⁵ Miller, Derek (2007), s.9-21.

⁶⁸⁶ Baum, Matthew, ve Potter, Philip, (2008), “The Relationships Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis”, *Annual Reviews Political Science*, C.11, s.41-43.

kitleyi düşünerek Sırbistan'a karşı sadece hava saldırılarına bağlı kalması örneğini ise çoğulcu model açıklamaktadır.⁶⁸⁷

Türkiye-Rusya İlişkileri: 24 Kasım 2015'ten 3 Mayıs 2017'ye

Türkiye medyasının, incelenen dönem itibarıyla Türk dış politikasının yapım sürecinde bir etkiye sahip olup olmadığını anlamak için bu tarihler arasında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilere değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda, bu tarihler arasında Türk-Rus ilişkilerinin önemli kırılma noktaları olarak Rus SU-24 tipi savaş uçağının Türk F-16'ları tarafından düşürülmesi, Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın hem Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesi için hem de düşürülen uçağın pilotunun öldürülmesinden dolayı üzüntüsünü belirtmek için Putin'e bir mektup göndermesi ve 15 Temmuz darbe girişimi gösterilebilir.

24 Kasım 2015'te Rus Su-24 tipi savaş uçağının düşürülmesi Türkiye ve Rusya arasında ciddi krizlere neden olmuştur. Bu olaydan sonra Rusya birçok alanda Türkiye'ye ambargo uygulamış, Türkiye'yi milyarlarca dolar zarara uğratmış ve ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.⁶⁸⁸ Uçak krizinden önce iki devletin ticaret hacmi 2014 yılında 31.231.611 dolar iken, 2015 yılında 23.990.088 dolara ve 2016 yılında 16.895.340 dolara gerilemiştir.

Tablo 1: Türkiye-Rusya arasındaki yıllık dış ticaret verileri (Dolar)⁶⁸⁹

Yıl	İhracat	İthalat	Hacim
2014	5.943.014	25.288.597	31.231.611
2015	3.588.331	20.401.757	23.990.088
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340

2016 yılının ilk yarısında Binali Yıldırım'ın Başbakan olmasıyla daha ılımlı bir dış politika anlayışı hakim olmuştur. İki devlet arası ilişkilerin normalleşme sürecinde dönüm noktası ise 27 Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın, Putin'e mektup göndererek düşürülen Rus uçağındaki öldürülen pilotla ilgili üzüntülerini iletmesi olmuştur.⁶⁹⁰ Türkiye'nin Avrupa Birliği ve ABD ile çeşitli konulardaki anlaşmazlığı ve 15 Temmuz darbe girişiminin ardından Putin'in Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'a destek vermesi ilişkilere olumlu yönde ivme kazandırmıştır. Darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yapan Erdoğan, 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da Putin ile bir toplantı yapmıştır. Bu ziyaretin en önemli sonucu iki ülkenin Suriye siyasetinde görece bir işbirliğini oluşturmasıdır.⁶⁹¹ 19 Aralık 2016'da Rus Büyükelçisi Karlov'un Ankara'da öldürülmesi iki ülke tarafından da ikili ilişkileri hedef alan bir saldırı olarak değerlendirilmiş ve olaydan bir gün sonra Moskova'da İran'ın da katılımıyla toplanılmıştır. Bu toplantı sonrasında bu üç ülke Suriye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını belirten Moskova Bildirgesi'ni imzalamışlardır.⁶⁹² Türkiye, İran ve Rusya, 24 Ocak 2017'de başlayan Astana görüşmelerinin sonucunda ise IŞİD ve El Nusra'ya karşı ortak mücadele, ateşkesin kontrolü için ortak bir mekanizmanın kurulması ve Suriye'nin, çok etnik yapılı, çok dinli, bir mezhebe bağlı olmayan ve demokratik bir ülke olarak toprak bütünlüğü, bağımsızlığı, birliği ve egemenliğinin teyidine yönelik kararlar almışlardır.⁶⁹³

⁶⁸⁷ Robinson, Piers, (2016), s.171.

⁶⁸⁸ Balta, Evren , “Kirpi İkilemi: Türkiye Rusya İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁸⁹ TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri: Ülkelere Göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹⁰ BBC Türkçe, “Türkiye Rusya İlişkilerinde Zorlu Yıl”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38377657>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹¹ Balta, Evren , “Kirpi İkilemi: Türkiye Rusya İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹² Balta, Evren , “Kirpi İkilemi: Türkiye Rusya İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹³ Arslan, Rengin, “Astana Suriye görüşmeleri: Ne oldu; bundan sonra ne olacak?”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

10 Mart'ta Moskova'da tekrar bir araya gelen Rusya ve Türkiye liderleri, görüşmelerin olumlu sonuçlar doğurduğunu ve ikili iş birliğinin önünün daha da açıldığını belirtmişlerdir. Bu görüşmenin önemi ise Türkiye'nin bir Rus uçağını düşürdüğü Kasım 2015'ten bu yana Rusya-Türkiye Üst Düzey İş Birliği Konseyi'nin ilk kez toplanmasıydı.⁶⁹⁴ Ayrıca bu toplantı sonrasında iki ülke arasında ortak yatırım fonunun kurulacağı da belirtilmiştir.⁶⁹⁵ Bu yoğun ve sık görüşmelere rağmen Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin pürüzsüz olduğu söylenemez. Rusya'nın Moskova'daki PYD faaliyetlerine verdiği desteğin, çalışma vizesi problemlerinin ve Türkiye'den giden bazı gıda ürünlerine yönelik yaptırımların devam etmesi ile Türkiye'nin 25 Nisan 2017'de Suriye ve Irak'ta PYD hedeflerine yönelik operasyonuna Rusya'nın tepki göstermesi iki ülke arasında devam eden sorunlardı.⁶⁹⁶ İki liderin 3 Mayıs 2017 Soçi görüşmesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşme aşamasının bittiği ve artık yeniden ortaklık döneminin başladığı vurgulanmış⁶⁹⁷ olsa da bu toplantı sonrasında da aynı sorunlar çözülememiştir.

Çalışmanın incelediği dönem itibariyle, Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde enerji, turizm, ticaret ve güvenlik konularına dair birçok gelişme olmuştur. Rus gazının Avrupa'ya iletilmesini öngören Türk Akımı projesi ve Akkuyu nükleer tesis inşası konusunda yapılan mutabakat enerji alanındaki işbirliğini göstermektedir. Uçak krizi sonrası ilişkiler gerginleşmiş olsa da bu projelerin iptal edilmesi gündeme gelmemiş fakat Türkiye'nin enerji alanındaki dışa bağımlılığı –özellikle Rusya'ya - gündeme gelmiştir. Uçak krizi sonrası etkilenen diğer alan ise turizm olmuştur. Rusya-Türkiye arasındaki gerginleşen ilişkiler nedeniyle ve Rusya'nın tur şirketlerinin Türkiye'ye gitmesini engelleyen hukuki düzenlemeler getirmesi sonucu Türk turizmi önemli ölçüde zarar görmüştür.⁶⁹⁸ İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi sonucu turizm alanındaki problemler de çözülmüştür. İki ülke arasındaki gerginleşmeden en çok zararı ise ülkeler arasındaki ticari ilişkiler görmüştür. Hatta ilişkilerin normalleşme aşamasının bittiğinin vurgulandığı 3 Mayıs 2017'deki Soçi görüşmesi sonrasında bile iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi eski günlerine dönememiştir. Sonuç olarak, iki ülke arasındaki ilişkiler uçak krizinden sonra normalleşse de kriz öncesindeki haline geri dönememiştir.

Türkiye-Rusya İlişkilerinde Türkiye Medyası: 24 Kasım 2015 – 3 Mayıs 2017 arası Dönem *

Türkiye-Rusya ilişkilerine Türkiye medyasının etkisinin olup olmadığını, eğer etkisi varsa hangi dönemlerde olduğunu ve hangi konular ve kavramlar üzerinde daha fazla durulduğunu daha net anlayabilmek için incelenen dönemi üç bölüme ayırmak faydalı olacaktır. Bu çalışmanın, incelenen dönem itibariyle Türkiye-Rusya ilişkilerini üç döneme ayırmasının nedeni ise hem medya içeriklerinin yoğunlaştığı dönemlerin hem de iki ülke arasındaki ilişkilerin kırılma anlarının bu tarihlere denk gelmesidir.

.....

24 Kasım 2015 - 27 Haziran 2016 Arası Dönem

Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler uçak krizinden hemen sonra kopma noktasına gelmiş ve 27 Haziran 2016'ya kadar somut bir normalleşme görülmemiştir. Türk medyası bu dönemde en çok güvenlik ve ekonomi konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemin medya içerikleri incelendiğinde Türk dış politikasına yönelik eleştiriler büyük oranda Rus uçağının düşürülmemesi gerektiği noktasında toplanmaktadır. Rus uçağının düşürülmesini dış politika hatası olarak yorumlayanlar, bu eylemin dikkatlice düşünülmeden gerçekleştirildiğini ve bunun Türkiye'nin Suriye politikalarına da zarar vereceğini belirtmişlerdir. Rus

⁶⁹⁴ Suchkov, Maxim, “Rusya-Türkiye ilişkileri ne kadar normalleşti?”, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2017/03/russia-turkey-normalization-process-erdogan-putin-syria.html>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹⁵ Sputnik, “Erdoğan, Rusya'da: Ortak yatırım fonu kurulacak, iş vizesi kalkacak”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201703101027575995-rusya-turkiye-erdogan-putin-kremlin/>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹⁶ Balta, Evren, “Kirpi İkilemi: Türkiye Rusya İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹⁷ Türkrus, “Soçi'de liderler söz verdi: "Domates ve vize hariç diğerleri kalkıyor”, <http://www.turkrus.com/382143-socide-liderler-soz-verdi-domates-ve-vize-haric-digerleri-kalkiyor-xh.aspx>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017); Bloomberg, “Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşme sürecinden işbirliğine”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2009871-turkiye-rusya-iliskilerinde-normallesme-surecinden-isbirligine>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

⁶⁹⁸ Koçak, Muhammet, “Türkiye- Rusya İlişkileri”, https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (Erişim Tarihi: 28.09.2017).

* Bu ana başlık altında yapılan değerlendirme, çalışmanın incelediği medya içeriklerinin analizi sonucunda yapıldığından bu medya içeriklerine atf yapılmamıştır. Çalışmada incelenen Türkiye-Rusya ilişkilerine yönelik 129 değerlendirme yazısı, çalışmanın sonunda, ekler kısmında verilmiştir. İncelenen 129 “yorum, analiz veya değerlendirme” yazıları ayrıca nitel veri analizi programı olan Nvivo 11'de de analiz edilmiştir.

uçacağının düşürülmesini doğru bulanlar ise olayın hemen sonrasında krizin derinleşmemesi için çaba gösterilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Uçak krizi yazıları incelendiğinde medya genel anlamda Türk-Rus ilişkilerinin gerginleşmesini istememiştir.

Uçak krizi sonrasında, Türk medyasından seçilen gazete yazıları incelendiğinde bu dönemde en çok güvenlik teması üzerinde durulmuştur. Güvenlik konusu ise genellikle Rusya'nın PYD ve PKK'ya destek verip, güçlendireceği üzerinden işlenmiştir. Buna ek olarak Karadeniz ve Akdeniz güvenliği ve enerji güvenliği de kaygı duyulan güvenlik meseleleri olarak belirtilmiştir. Bu dönemde üzerinde en çok durulan ikinci tema ise ekonomi olmuştur. Ekonomi konusu genel itibariyle turizm ve dış ticaret meseleleri üzerinden ele alınmıştır.

24 Kasım 2015 ile 27 Haziran 2016 arası medya içerikleri incelendiğinde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşaması için diyalog sürecinin başlatılması, diplomasinin kullanılması ve işbirliği çabalarının aranması gerektiği vurgulanmıştır. Bu dönemdeki yazılar incelendiğinde medyanın vurgulamış olduğu düşünceler ile Türkiye-Rusya arasındaki yaşanan gelişmelerin aynı yönde olduğu görülmektedir. Bu sonuç üzerinden medyanın, Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilere herhangi bir etkisinin olup olmadığını değerlendirdiğimizde çoğulcu modelin ileri sürdüğü tezlerin daha açıklayıcı olduğu kabul edilebilir.

Tablo 1: 24.11.2015 ile 27.06.2016 Arası Dönemin Medya İçeriklerinin Kelime Sıklık Analizi

Kelime	Kelime Sıklık Sayısı	Benzer Anlamda Kullanılan Kelimeler
Suriye	211	Suriye, Suriye'de, Suriye'deki, Suriye'den, Suriye'dir, Suriye'nin, Suriye'ye, Suriye'yi, Suriyeli
Uçak	165	Uçak, Uçağı, Uçağın, Uçağını, Uçağının
ABD	108	ABD, ABD'de, ABD'densin, ABD'nin, ABD'ye, ABD'yi
Kriz	108	Kriz, Krizin, Krizine, Krizi
Askeri	84	Askeri, Askeri'ni
İŞİD	83	İŞİD, İŞİD'den, İŞİD'e, İŞİD'en, İŞİD'i, İŞİD'in, İŞİD'le, DAİŞ, DAİŞ'ten
Doğalgaz	78	Doğalgaz, Gaz
Savaş	73	Savaş, Savaş'ın
PYD	69	PYD, PYD'den, PYD'nin, PYD'ye, PYD'yi
NATO	65	NATO, NATO'daki, NATO'dan, NATO'nun, NATO'su, NATO'mun, NATO'ya, NATO'yu
Batı	46	Batı, Batı'da, Batı'daki, Batı'dan, Batı'nın, Batı'sı, Batı'ya, Batı'yı
Irak	41	Irak, Irak'a, Irak'ı, Irak'ın, Irak'la, Irak'ta, Irak'taki
Esad	37	Esad, Esad'a, Esad'ı, Esad'ın
Özür	37	Özür
Petrol	32	Petrol
İsrail	32	İsrail, İsrail'den, İsrail'dir, İsrail'e, İsrail'in
İran	28	İran, İran'dan, İran'ın, İran'la
PKK	26	PKK, PKK'nın, PKK'ya, PKK'yı
Akdeniz	23	Akdeniz, Akdeniz'de, Akdeniz'deki, Akdeniz'den, Akdeniz'e
Karadeniz	23	Karadeniz, Karadeniz'de, Karadeniz'deki, Karadeniz'den, Karadeniz'e, Karadeniz'i, Karadeniz'in
Avrupa	21	Avrupa, Avrupa'da, Avrupa'ya, Avrupa'yı

Ekonomik	21	Ekonomik
Ortadoğu	20	Ortadoğu, Ortadoğu'da, Ortadoğu'daki
Antalya	20	Antalya, Antalya'da, Antalya'daki, Antalya'dan, Antalya'ya, Antalya'yı
Turizm	20	Turizm, Turizme

28 Haziran 2016 – 20 Aralık 2016 Arası Dönem

Temmuz 2016'dan itibaren Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında Putin'in Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ı arayarak destek vermesi ve Türkiye'nin ABD ve AB ile bazı konulardaki anlaşmazlıkları nedeniyle iki ülke arasındaki ilişkiler iyiye doğru bir ivme kazanmış ve iki lider ilk görüşmesini 9 Ağustos'da yapmıştır. Türk medyasının bu dönemde en çok üzerinde durduğu konular güvenlik, ekonomi ve eksen kayması olmuştur. Medyadaki değerlendirme yazıları incelendiğinde normalleşmeye başlayan Rusya ile ilişkilerin hızlı bir şekilde iyileşmesi gerektiği ve uçak krizinden önceki seviyeye ulaşması gerektiği vurgulanmıştır. Eksen kayması tartışmalarında ise Batı'ya tepki gösterip ani bir karar alınmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu dönemdeki yazıların Türk dış politikası uygulayıcılarına en önemli tavsiyesi ise Rusya ve Batı arasında denge politikasının yürütülmesi gerektiğidir. Bu dönemde iki ülke liderinin görüşmelerinin sonuçları dikkate alındığında medyanın ileri sürdüğü fikirler ile yaşanan ikili ilişkiler paralellik göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında medyanın dış politikayı belli bir ölçüde etkilediği kabul edilebilir.

Tablo 2: 28.06.2016 ile 20.12.2016 Arası Dönemin Medya İçeriklerinin Kelime Sıklık Analizi

Kelime	Kelime Sıklık Sayısı	Benzer Anlamda Kullanılan Kelimeler
Suriye	117	Suriye, Suriye'de, Suriye'deki, Suriye'den, Suriye'nin, Suriye'yi, Suriyeli, Suriye'de
ABD	102	ABD, ABD'de, ABD'deki, ABD'den, ABD'li, ABD'nin, ABD'ye, ABD'yi, ABD'yle, ABD'nin
Esad	46	Esad, Esad'a, Esad'ı, Esad'ın, Esad'lı, Esad'sız
İhracat	34	İhracat, İhraç, Ticaret, Ticarete
Batı	34	Batı, Batı'da, Batı'daki, Batı'dan, Batı'nın, Batı'ya, Batı'yla
NATO	29	NATO, NATO'dan, NATO'nun, NATO'nunkiler, NATO'yla
Askeri	28	Askeri
İŞİD	28	İŞİD, İŞİD'e, İŞİD'in
Darbe	27	Darbe
Ekonomik	27	Ekonomik
İşbirliği	27	İşbirliği
PYD	27	PYD, PYD'nin, PYD'ye, PYD'yi
İsrail	26	İsrail, İsrail'de, İsrail'in, İsrail'le
Kriz	25	Kriz, Krizin, Krizine
Terör	22	Terör, Teröre
Güvenlik	20	Güvenlik
AB	19	AB'den, AB'nin, AB'ye, AB'yi, AB'yle
Avrupa	19	Avrupa, Avrupa'da, Avrupa'dan, Avrupa'nın, Avrupa'ya
Enerji	18	Enerji

PKK	18	PKK, PKK'dan, PKK'nın
Uçak	18	Uçak
Savaş	17	Savaş, Savaş'ın
Meyve	16	Meyve
Normalleşme	14	Normalleşme
Sebze	13	Sebze

21 Aralık 2016 – 3 Mayıs 2017 Arası Dönem

21 Aralık 2016 ile 3 Mayıs 2017 arası, Rusya-Türkiye ilişkilerinin normalleşme aşamasının tamamlandığı ve iki ülke liderinin dört kez görüştüğü bir dönem olmuştur. 20 Aralık 2016'da Moskova'daki ilk görüşme sonrası Rus Büyükelçinin Ankara'da öldürülmesinin iki ülke ilişkilerini hedef alan bir eylem olarak yorumlanması iki devlet arası ilişkinin iyileşmeye başladığını göstermiştir. Bu görüşmeden sonraki beş ay içinde iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşip, iyileşmeye devam etse de Suriye'deki politikaların uyuşmaması, PYD-YPG bağlamında ortak hareket edilememesi ve yaptırımların tamamen kaldırılmaması gibi sorunlar varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde, seçilen gazetelerdeki değerlendirme yazıları incelendiğinde üzerinde en çok durulan konu güvenlik bağlamında PYD-YPG ve Suriye olmuştur. Bu dönemde Rusya ile ilişkilerin iyileşmesinin yanında ABD ile ilişkilerin göz ardı edilmemesi gerektiği de belirtilmiştir. Bu bağlamda Batı ile Rusya arasında denge politikasının uygulanması gerektiği ve işbirliği ve diplomasiyle PYD-YPG konusunda etkili bir politikanın üretilebileceği vurgulanmıştır. Rusya'dan S-400 füzelerinin alınması tartışmalarında ise Türkiye'nin güvenliğini sağlaması için gerekli ise füzelerin alınabileceği görüşü daha çok desteklenmiş fakat bu konuda NATO'nun ve AB'nin güveninin kaybedilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde, dengiyi gözeterek ve Türkiye güvenliğine odaklanarak hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Türkiye, bu dönemde iki ülke arasında yapılan görüşmelerde PYD ve güvenlik konusunu gündeme getirmiştir. Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında seçilen gazetelerdeki yazıların ileri sürdüğü fikirler ile iki ülke arasındaki yaşanan gelişmeler paralellik göstermektedir. Sonuç olarak, bu dönemde de medyanın dış politikayı etkileyebildiğini savunan çoğulcu model tezleri daha açıklayıcı olmaktadır.

Tablo 3: 21.12.2016 ile 03.05.2017 Arası Dönemin Medya İçeriklerinin Kelime Sıklık Analizi

Kelime	Kelime Sayısı	Sıklık	Benzer Anlamda Kullanılan Kelimeler
Suriye	268		Suriye, Suriye'de, Suriye'deki, Suriye'den, Suriye'nin, Suriye'si, Suriye'ye, Suriye'yi, Suriyeli, Suriye'de
ABD	172		ABD, ABD'den, ABD'li, ABD'nin, ABD'si, ABD'siz, ABD'ye, ABD'yi, ABD'nin
PYD	141		PYD, PYD'den, PYD'li, PYD'liler, PYD'lilerle, PYD'nin, PYD'ye, PYD'yi, PYD'yle
YPG	74		YPG, YPG'lilerle, YPG'nin, YPG'ye, YPG'yi
PKK	66		PKK, PKK'nın, PKK'ya, PKK'yı
Askeri	59		Askeri
Esad	58		Esad, Esad'a, Esad'dan, Esad'ı, Esad'ın, Esad'la
NATO	56		NATO, NATO'daki, NATO'dan, NATO'nun, NATO'su, NATO'ya
İran	52		İran, İran'dan, İran'ın, İran'la
FETÖ	45		FETÖ, FETÖ'cü, FETÖ'cülerin, FETÖ'cülük, FETÖ'den, FETÖ'nun, FETÖ'nün, FETÖ'ye, FETÖ'yü

Domates	44	Domates, domates
IŞİD	43	IŞİD, IŞİD'den, IŞİD'e, IŞİD'in, IŞİD'le, IŞİD'ten
Terör	40	Terör, Teröre
(El) Bab	39	Bab, Bab'a, Bab'da, Bab'dan, Bab'ı, Bab'ta, Bab'taki, Bab'tan
Meyve	35	Meyve
Sebze	33	Sebze
Savunma	31	Savunma
Trump	30	Trump, Trump'a, Trump'ı, Trump'ın, Trump'la, Trump'tan
Menbiç	28	Menbiç, Menbiç'e, Menbiç'i, Menbiç'in, Menbiç'le, Menbiç'te, Menbiç'teki, Menbiç'ten
Halep	24	Halep, Halep'e, Halep'i, Halep'in, Halep'te, Halep'teki, Halep'ten
İhracat	24	İhracat
Batı	24	Batı, Batı'dan, Batı'lı, Batı'nın, Batı'ya, Batı'yla
S400	19	S400, S400'lerini, S400'lere, S400'leri, S400'lerin, S400'lerle
Güvenlik	19	Güvenlik, Güvenlikli
Avrupa	19	Avrupa, Avrupa'dan, Avrupa'ya, Avrupa'yı

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri çerçevesinde, 24 Kasım 2015 ve 3 Mayıs 2017 arasındaki dönem üçe ayrılarak, Türk medyasından seçilen altı gazeteden, Türkiye-Rusya ilişkileri ile ilgili 33 farklı yazarın toplam 129 değerlendirme yazısı incelendiğinde her üç dönemde de belirli kavramlar ve konular ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında en önemlisi güvenlik olmuştur. Nitekim seçilen değerlendirme yazılarının nitel veri analizi programı olan Nvivo 11'de “kelime sıklık analizi” yapılmış ve bu analiz sonucunda güvenlik kelimesi ve güvenlik bağlamında değerlendirilen Suriye, PYD, YPG ve PKK gibi kelimeler ön plana çıkmıştır.

Çalışmanın kapsamında ele alınan değerlendirme yazıları incelendiğinde, Türk medyası en çok güvenlik ve ekonomi konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu konular işlenirken tavsiye edilen en önemli politika denge politikası olmuştur. Denge politikasının yürütülmesi için ise üzerinde durulan araçlar; işbirliği, diyalog ve diplomasi olmuştur. Aynı zamanda, Türk medyası, Türkiye'nin hem Rusya hem de ABD ve AB ile ilişkilerini iyi tutması gerektiğini ve kendi güvenliğini temel alması gerektiğini vurgulamıştır. Sonuç olarak, medyanın üzerinde durduğu konular, kavramlar ve politikalar ile aynı dönemlerde yaşanan iki ülke arasındaki ilişkilerin benzerlikler göstermesi çoğulcu görüşün ileri sürdüğü medyanın dış politikayı etkileyebildiği varsayımını ispatlar niteliktedir. Fakat bu etkinin tam ve net olarak hangi ölçüde olduğunu bilmek incelenen örnek itibarıyla çok zor görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Rengin (2017), “Astana Suriye görüşmeleri: Ne oldu; bundan sonra ne olacak?”, BBC Türkçe, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38741741>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Balta, Evren (2017), “Kirpi İkilemi: Türkiye Rusya İlişkileri”, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Baum, Matthew, ve Potter, Philip, “The Relationships Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis”, Annual Reviews Political Science, C.11, 2008, s.39-65.
- BBC Türkçe (2016), “Türkiye Rusya İlişkilerinde Zorlu Yıl”, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38377657>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Bennett, Lance, “Toward a Theory of Press-State Relations in the United States”, Journal of Communication, C.40, S.2, 1990, s.103-125.
- Bloomberg (2017), “Türkiye-Rusya ilişkilerinde normalleşme sürecinden işbirliğine”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/2009871-turkiye-rusya-iliskilerinde-normallesme-surecinden-isbirligine>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Efegil, Ertan, Dış Politika Analizi: Ders Notları, Nobel Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2016.
- Entman, Robert, “Framing U.S. Coverage of International News: Contrast in Narratives of the KAL and Iran Air Incidents”, Journal of Communication, C.41, S.4, 1991, s.6-27.
- Koçak, Muhammet (2017), “Türkiye- Rusya İlişkileri”, SETA Analiz, https://setav.org/assets/uploads/2017/05/Analiz_201_.pdf, (Erişim Tarihi: 28.09.2017).
- Miller, Derek, Media Pressure on Foreign Policy: The Evolving Theory Framework, Palgrave, New York, 2007.
- Risse-Kappen, Thomas, “Public Opinion, Domestic Structure and Foreign Policy in Liberal Democracies”, World Politics, C.42, 1991, s.479-512.
- Robinson, Piers, “Medya ve Kamuoyunun Rolü”, Steve Smith, Amelia Hadfield ve Tim Dunne (Der.), Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, Nasuh Uslu (Çev.), 2. Baskı, Rôle, İstanbul, 2016.
- Robinson, Piers, The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention, Routledge, London and New York, 2002.
- Sputnik (2017), “Erdoğan, Rusya’da: Ortak yatırım fonu kurulacak, iş vizesi kalkacak”, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201703101027575995-rusya-turkiye-erdogan-putin-kremlin/>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Suchkov, Maxim (2017), “Rusya-Türkiye ilişkileri ne kadar normalleşti?”, Al Monitor, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2017/03/russia-turkey-normalization-process-erdogan-putin-syria.html>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- TÜİK (2017), Dış Ticaret İstatistikleri: Ülkelere Göre Dış Ticaret, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Türkrus (2017), “Soçi’de liderler söz verdi: "Domates ve vize hariç diğerleri kalkıyor”, <http://www.turkrus.com/382143-socide-liderler-soz-verdi-domates-ve-vize-haric-digerleri-kalkiyor-xh.aspx>, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).

EK(LER)

Ek 1: Çalışmada İncelenmiş “Yorum, Değerlendirme ve Analiz” Yazıları

- Bardakçı, Murat (2015), “Rusya’ya karşı şimdi tek başımızayız!”, (25.11.2015), Habertürk Gazetesi.
- Özel, Soli (2016), “Putin ile 3 saat”, (28.10.2016) Habertürk Gazetesi.
- Özel, Soli(2015), “Rus krizi”, (25.11.2015) Habertürk Gazetesi.
- Sarıkaya, Muharrem (2016), “Rus kuşatması...”, (23.02.2016) Habertürk Gazetesi.
- Sarıkaya, Muharrem (2016), “Moskova mesajının ardındaki nedenler”, (15.06.2016), Habertürk Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2017), “Kritik buluşma”, (11.03.2017), Posta Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2016), “Putin’in sözleri tarihi önemde”, (24.12.2016), Posta Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2016), “Şimdi ne olacak?”, (22.12.2016), Posta Gazetesi.
- Işık, Candaş Tolga (2016), “Suikastın hedefi devletimiz!”, (21.12.2016), Posta Gazetesi.
- Şener, Nedim (2016), “Rus elçiye suikastın matruşkası”, (21.12.2016), Posta Gazetesi.
- Işık, Candaş Tolga (2016), “Yeni müttefikimiz Rusya mı?”, (25.20.2016), Posta Gazetesi.
- Çalışlar, Oral (2016), “Rusya’yla ittifakın imkânları ve riskler...”, (12.10.2016), Posta Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2016), “Tarihi zirve için Rusya’dayız”, (09.08.2016), Posta Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2016), “Rusya ile normalleşme”, (01.07.2016), Posta Gazetesi.
- Işık, Candaş Tolga (2016), “Rusya’yla ilişkiler düzelecek mi?”, (31.05.2016), Posta Gazetesi.
- Çelik, Hakan (2015), “Rusya’nın kirli oyunu”, (04.12.2015), Posta Gazetesi.
- Işık, Candaş Tolga (2015), “Rusya’dan özür dilemeli miyiz?”, (27.11.2015), Posta Gazetesi.
- Işık, Candaş Tolga (2015), “Rusya’nın esas derdi Suriye”, (01.12.2015), Posta Gazetesi.
- Çölaşan, Emin (2015), “Sahi, Rus uçağından ne kazandık?”, (26.12.2015), Sözcü Gazetesi.
- Çölaşan, Emin (2015), “Rus uçağı düşürülünce...”, (25.11.2015), Sözcü Gazetesi.
- Çölaşan, Emin (2015), “Şimdi özür dileme zamanı mı”, (26.11.2015), Sözcü Gazetesi.
- Özgül, Yılmaz (2015), “Domates portakal”, (09.12.2015), Sözcü Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2015), “Putin’in yanlış hesabı Suriye’den Rusya’ya geri döner”, (01.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2015), “Putin Rusya’yı sonu belirsiz serüvenlere sürüklüyor”, (04.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2015), “Votkayı kaçıranların gösterilerini fazla önemsemeyelim”, (11.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2016), “Putin’in dünü bugüne taşınması pek mümkün değil”, (01.02.2016), Sabah Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2016), “Türk-Rus ilişkilerinin dostluk zeminine oturtulması gerekiyor”, (28.03.2016), Sabah Gazetesi.
- Barlas, Mehmet (2016), “Hem Rusya ile dostuz hem de NATO’nun üyesiyiz”, (11.08.2016), Sabah Gazetesi.
- Babaoğlu, Haşmet (2017), “Rusya elini yükseltiyor! Hazır mıyız?”, (17.03.2017), Sabah Gazetesi.
- Babaoğlu, Haşmet (2015), “Batı, Rusya, biz ve tatsız gerçek!”, (25.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Altınok, Melih (2017), “Astana’dan önce Astana’dan sonra...”, (25.01.2017), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2017), “Soçi’den Washington’a satranç hamleleri”, (05.05.2017), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2016), “Rusya ve ABD arasında dengeyi bulmak”, (27.12.2016), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2016), “Ateşkesten Astana barış sürecine...”, (30.12.2016), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2016), “Suikastın gölgesinde “Astana Süreci”, (23.12.2016), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2016), “Türkiye’nin yeni Rusya politikası”, (12.08.2016), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2015), “Putin’in "ideolojik" salvoları”, (19.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2015), “Putin’in Türkiye’yi "yalnızlaştırma" politikası”, (01.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Duran, Burhanettin (2015), “Rusya’ya kapıları kim açtı?”, (27.11.2015), Sabah Gazetesi.
- Altun, Fahrettin (2016), “Rus büyükelçi neden öldürüldü?”, (21.12.2016), Sabah Gazetesi.
- Altun, Fahrettin (2016), “7 maddede Türkiye-Rusya yakınlaşmasının anlamı”, (11.08.2016), Sabah Gazetesi.
- Altun, Fahrettin (2016), “Önce İsrail, sonra Rusya: Neler oluyor?”, (29.06.2016), Sabah Gazetesi.
- Altun, Fahrettin (2015), “Güzel memleketimin Putinist insanları”, (26.11.2015), Sabah Gazetesi.
- Müderrişoğlu, Okan (2017), “Ruslarla askeri iletişim... Zorluklar...”, (25.03.2017), Sabah Gazetesi.
- Müderrişoğlu, Okan (2015), “Milli güvenlik riski: "İran ve Rusya", (12.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Müderrişoğlu, Okan (2015), “Rusya: Krizi aşmak... "Mekanizma ama nasıl?", (05.12.2015), Sabah Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Rusya ile yeni bir başlangıç”, (29.06.2016), Milliyet Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Rusya ile normalleşme nasıl olacak?”, (18.06.2016), Milliyet Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Putin’in yeni Suriye hamlesi”, (15.03.2016), Milliyet Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Putin’e kim “dur” diyecek?”, (09.02.2016), Milliyet Gazetesi.

- Kohen, Sami (2015), “Dış politikada yeni ayarlama”, (11.12.2015), Milliyet Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Şanghay Grubu nasıl bir seçenek?”, (22.11.2016), Milliyet Gazetesi.
- Kohen, Sami (2016), “Dostluklar tazelenirken...”, (12.08.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2017), “Erdoğan-Putin”, (11.03.2017), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2017), “Rusya’dan ‘Suriye sızıntısı’”, (27.01.2017), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “Denge, denge, denge”, (21.12.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “Suikastın anatomisi”, (20.12.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “ABD’ye ‘Putin’le izah’”, (10.10.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “İŞİD, Rusya, İsrail”, (30.06.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “Rusya ve Türkiye zorunluğu”, (16.06.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “Rusya’ya mesajlar”, (14.06.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2016), “Putin baharı”, (30.05.2016), Milliyet Gazetesi.
- Cıvaoğlu, Güneri (2015), “Atatürk’ten 5 dış politika ilkesi”, (29.12.2015), Milliyet Gazetesi.
- Aşık, Melih (2016), “Rus düşmanlığı!”, (08.04.2016), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2017), “Rusya domates almazsa ne olur?”, (05.05.2017), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2017), “Rusya pazarını bekliyoruz”, (23.04.2017), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2017), “Rusya ile ilişkiler düzelenken bozulmasın”, (23.03.2017), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2017), “Rusya ile ticaret daha da artmalı”, (12.03.2017), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2017), “Gaz depolama yatırımı önemli”, (13.02.2017), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2016), “Meyve sebze Rusya önemli”, (25.10.2016), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2016), “Normalleşme çok önemli”, (09.08.2016), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2016), “‘Erdoğan-Putin’ hareket-bereket”, (08.08.2016), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2016), “Rusya’dan iyi haberler”, (26.07.2016), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2015), “Rusya doğalgazı keserse yandık, bittik, öldük mü?”, (06.12.2015), Milliyet Gazetesi.
- Uras, Güngör (2015), “Rusya ‘Made in Turkey’ etiketine savaş açtı!”, (01.12.2015), Milliyet Gazetesi.
- Zeyrek, Deniz (2017), “Domates meselesi...”, (05.05.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Bayer, Yalçın (2017), “Rusya, Türkiye’den niçin domates almaz?”, (05.05.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Tekfıdan Gümüş, Nilgün (2017), “Çatışmasızlık, AB ve domates”, (05.05.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2017), “Dış politikada mayıs rüzgârları”, (04.05.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Zeyrek, Deniz (2017), “Rusya neden dokunulmaz?”, (25.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Yetkin, Murat (2017), “YPG’ye ABD paraşütçü eğitimi, Rusya’dan koruma”, (24.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2017), “Almanya tamam da Rusya ne olacak?”, (23.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2017), “Rusya ne yapıyor?”, (22.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2017), “Türkiye-Rusya ilişkilerinin 96. yılını S-400’lerle kutlamak...”, (16.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Bila, Fikret (2017), “S-400 arayışının altındaki mesaj”, (12.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2017), “Rusya ziyareti öncesinde Suriye çıkmazı ne durumda?”, (09.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2017), “PYD’nin yukarısı ABD aşığı Rusya”, (04.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Yetkin, Murat (2017), “Suriye’de Kürt özerkliği Rusya eliyle mi?”, (04.03.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2017), “Putin toleransımızı daha da zorlamasın İlnur Bey!”, (16.02.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Yetkin, Murat (2017), “Moskova’da Kürt toplantısı, hem de öyle bir günde ki”, (16.02.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Bila, Fikret (2017), “Teröre dış destek zirvede”, (15.02.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2017), “FETÖ değilmiş işte, niye bastırıyoruz Rusya’ya?”, (12.02.2017), Hürriyet Gazetesi.
- Bila, Fikret (2016), “Yapıcı belirsizlik ve Astana süreci”, (29.12.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2016), “Türkiye- Rusya ilişkilerinin önlenbilir tırmanışı...”, (26.12.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Yetkin, Murat (2016), “Ayıyla yatağa girmek”, (26.12.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2016), “Türkiye Rusya, İran”, (22.12.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2016), “Putin’den sahici dost olur mu?”, (15.12.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Küntay, Burak (2016), “Türkiye-Rusya Yakınlaşmasının Suriye Meselesi Üzerindeki Etkileri”, (17.08.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Tekfıdan Gümüş, Nilgün (2016), “Eksen kayması mı”, (11.08.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2016), “Türkiye-Rusya ilişkilerinde Suriye faktörü”, (10.08.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2016), “Çağı okumak”, (09.08.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Küntay, Burak (2016), “Türkiye - Rusya ilişkilerinde yeni dönem”, (06.07.2016), Hürriyet Gazetesi.

- Akyol, Taha (2016), “Hamasetin etkileri”, (01.07.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Beki, Akif (2016), “Normalleşme düşmanlarının son kahpeliği”, (29.06.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2016), “Türkiye-Rusya ilişkilerinde "Milli Gün mesajı" hamlesi”, (15.06.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Yetkin, Murat (2016), “Rusya ile yakın zamanda zor”, (15.06.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çeviköz, Ünal (2016), “Dış politika ve 'iki normalleşme'”, (01.06.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2015), “Suriye'deki Rusya”, (25.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Özer, Verda (2015), “Rusya krizinin perde arkası”, (24.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2016), “Savaşın eşiğinde miyiz?”, (15.02.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2016), “Savaşın eşiği”, (15.02.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Bayer, Yalçın (2016), “İşte Rusya krizinin olası senaryoları...”, (12.02.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Bayer, Yalçın (2016), “Rus ve Alman turiste 3.5 milyonluk düşüş”, (11.02.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2016), “Kamışlı'daki Rus askerinin sırrı”, (22.01.2016), Hürriyet Gazetesi.
- Çandar, Cengiz (2015), “Musul'da ABD, Halep'te Rusya; Diyarbakır'da ise...”, (16.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Bayer, Yalçın (2015), “Putin, SSCB'yi hortlatıyor”, (12.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Özer, Verda (2015), “Türkiye-Rusya Krizi ve Sıvı Koalisyonlar”, (11.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2015), “Boğaz'ın iki yakasında ellerimizde Türk ve Rus bayrakları”, (08.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2015), “Zor dönem”, (08.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Sağlam, Erdal (2015), “Bakanlık: Gaz gelmezse 15 gün idare ederiz”, (06.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2015), “Putin 'Kandil maşası'yla oynuyor”, (05.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2015), “Putin ne demek istedi? Çılgınlık mı, yoksa çılgınca bir plan mı”, (04.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çandar, Cengiz (2015), “Ayı” ile “dans”...”, (02.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2015), “Putinizm”, (01.12.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çekirge, Fatih (2015), “Özür de nereden çıktı... Putin ne yapmak istiyor?”, (27.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Akyol, Taha (2015), “Rusya ile kriz”, (27.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Yılmaz, Mehmet (2015), “‘Vur’ emrinin neden verildiğini açıklamalısınız”, (27.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çalışlar, Oral (2015), “Putin, Erdoğan ve bölgenin geleceğinde Kürtler...”, (27.11.2015), Hürriyet Gazetesi.
- Çandar, Cengiz (2015), “Rus uçağının vurulması ‘Allah'ın emri’ miydi?”, (25.11.2015), Hürriyet Gazetesi.

TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ: TÜRKİYE’NİN KALBI ANKARA BELGESELİ

Mehtap ÖZSOY*
Emir KURMUŞ**

Giriş

Bu çalışmada, 1934 yapımı Sovyetler Birliği yapımı olan “Türkiye’nin Kalbi Ankara” belgeseli üzerinden o dönemki Türk-Sovyet ilişkilerine dair siyasal-toplumsal bir analiz yürütülecektir. Bu belgesel, iki ülke arasında o dönemki ilişkileri çözümleyebilmek için çok önemli bir kaynaktır çünkü Kemalist kurucu kadro bir belgesel çekilmesi için talepte bulunuyor. Belgeselin çekimi için gerekli olanakları sağlıyor. Sonrasında belgeseli izleyip beğenilerini dile getiriyorlar. Öte yandan Sovyetler Birliği’nin bakışı da bu belgesele damga vuruyor. Belgeseli çeken ekip bağımsız sinemacılar değil; Türkiye Cumhuriyeti’nin talebi üzerine Sovyetler Birliği’nde Komünist Parti’nin görevlendirdiği bir ekip bu belgesel projesini yürütüyor.

Rastlantısal bir ürün olmayan bu belgesel iki tarafın devlet yetkililerinin anlaşması üzerine çekilmiştir. Dolayısıyla, bu belgeselde üretilen imgelerin nasıl bir toplumsal-politik belleği temsil ettiği ya da nasıl bir bellek inşa etmeye çalıştığı ve bunu neden-nasıl yaptığı sorularına cevap aramak Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin o dönemki durumuna dair önemli veriler sağlayacaktır. Bu belgesel çekildiği dönemin damgasını taşımış, ürettiği imgelerle o dönemki ilişkileri yansıtmıştır. Bu belgeselde gösterilen karşıt imgelerle Türkiye’nin geçmişinin nasıl kurgulandığı, çekilen dönemin nasıl algılandığı ve bu ikisi üzerinden ilişkilerin geleceğinin nasıl biçimlendirilmeye çalışıldığı bu çalışmanın temel izleğidir. Yaratılmaya çalışılan imgelerle ve bu imgelerin olumlanması ya da olumsuzlanması yoluyla nasıl bir kolektif bellek inşa edilmeye çalışıldığı, nelerin hatırlanmaya devam edilmesi ve nelerin imgesinin canlı tutulmasının istendiğine ek olarak nelerin silikleştirilmeye ve unutturulmaya çalışıldığı da tartışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye bakışını ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarının dışarıdan bir gözle nasıl değerlendirildiğini görebilmek için önemli bir kaynak da “Ankara 1922” isimli kitaptır. Bu kitap iki Komintern (Komünist Enternasyonel) gözlemcisinin Türkiye’ye dair gözlemlerini ve analizlerini içeriyor. Komintern’in görevlendirdiği Leonid ve Friedrich isimli iki Alman delegesi 1922 yılının yaz aylarında, Kurtuluş Savaşı devam ederken, Karadeniz’den başlayarak Ankara’ya doğru yola çıkıyorlar. Birçok şehre uğrayıp hem halkla hem de dönemin yetkilileriyle görüşmeler yapıyorlar. Yeni kurulmakta olan devlete dair gözlemlerini uluslar arası politik-ekonomik bağlamı da göz önünde bulundurarak aktarıyorlar. O dönemki Komünist Enternasyonel yani II. Enternasyonel’de her ne kadar birçok ülkeden sosyalist partilerin oluşturduğu bir yapı olsa da Sovyetler Birliği’nin etkisi baskındır. Bu yüzden de bu iki delegenin Türkiye’ye dair değerlendirmeleri Sovyetler Birliği’nin bakışıyla uyum içerisindedir. Türkiye’nin Kalbi Ankara belgeseliyle de oldukça fazla paralel imge ve değerlendirmeler barındırmaktadır ve bizim çalışmamızda bolca faydanılmıştır. Bir saatten kısa süren bir belgeselin ve iki delegenin yaptığı kısa değerlendirmelerin, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki o dönemdeki ilişkileri çözümlemedeki katkısı paha biçilemezdir.

Türkiye-Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkilerin 1920 ve 1930’lardaki Durumu

Belgesel İsmet İnönü’nün konuşmasıyla başlıyor. Belgeselin ikinci dakikasında İnönü şöyle diyor: “Türkiye Cumhuriyeti’nin komşularıyla ve tüm dünyayla ilişkileri çok iyidir. Fakat tüm dünyanın bildiği gibi bizim harici politikamızda esas olan nokta Sovyetlerle olan dostluğumuzdur. Türkiye Cumhuriyeti’nin Sovyetlerle olan dostluğu en çetin zamanlarda başlamış, en çetin imtihanlardan geçmiş, bugün ve yarın için iki milletin kalbine yerleşmiş esaslı bir politikadır”. Belgesel için Sovyetler Birliği’nin gönderdiği ekipteki tüm kişilerin isimlerini tek tek sayıp teşekkür ediyor. Buradaki harici (dış) politika vurgusu önemlidir çünkü Türkiye için Sovyetler Birliği’yle müttefik olmak esas olarak dış politikada işlevseldir.

Sovyetlerin, Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı’na büyük katkıları olmuştur. Ekim Devrimi’yle kurulan sosyalist federasyon Kurtuluş Savaşı için ciddi oranda para ve silah yardımı yapmış, diplomatik destek vermiş, Kars ve çevresini Türkiye’ye bırakmıştır (Oran, 2001: 162; Zürcher, 2009: 229). I. Dünya Savaşında zor durumda kalan Türkiye, 1917’deki Ekim devrimi sonrası Rusya’nın savaştan çekilmesiyle hem büyük bir düşmandan kurtulmuş hem de bu düşman bir müttefike dönüşmüştür. Sovyetler Birliği ve Komünist

*Giresun Üniversitesi

** İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Enternasyonel'e göre, Ekim Devrimi Türkiye'de Kemalist devrimi mümkün kılan ana etkenlerden biridir (Leonid & Friedrich, 1985: 39-40). Kurtuluş Savaşı esnasında ve sonrasında bu müttefiklik ilişkisi başka ülkelerin Türkiye'ye askeri müdahalesinde caydırıcı bir güç olmuştur. Sovyetler Birliği'nin askeri yardımları Kurtuluş Savaşı sonrasında da devam etmiştir ve bu ülke Türkiye'nin başka ülkelerle anlaşmalar yapmasında da kolaylaştırıcı rol oynamıştır.

O dönemki Sovyet büyükelçisi Aralof'la yazışmalarında Mustafa Kemal sıkça Sovyetlerle olan dostluklarını vurgular ve Bolşeviklerin kullandığı kavramları kullanır (Perinçek, 2007). Mustafa Kemal ve İnönü gibi devlet büyükleri yanında halk da sosyalizme mesafeli olsa da Sovyetler Birliği'ne, özellikle Kurtuluş Savaşı'na katkılarında dolayı, sempatiyle bakmaktadır. Bunu hem belgeselde hem de başka yazışmalarda ve analizlerde görmek mümkündür (Leonid & Friedrich, 1985: 40, 41). Sovyetler Birliği hem devlet büyüklerinden hem de halktan gördüğü yakınlıktan dolayı memnundur çünkü her ikisi de Sovyetler Birliği'nin uzun vadeli politikaları açısından önemlidir.

Türkiye'de yeni kurulmakta ulus-devletin kurucu kadrosunun sosyalist bir çizgiye geleceği beklentisi yok. Türkiye'nin uzun vadede sosyalist bir çizgiye geleceği düşünülüyor ama bunu yapacak olan kesim Sovyet doktrinine göre, esas olarak işçi ve köylüler. Böyle bir devrim için de belli koşulların oluşması gerekiyor ve henüz o koşullar ortada yok. Leonid ve Friedrich de Türkiye'yi Yakın Doğu'nun en gelişmiş ülkesi olarak görse de, iktisadi ilişkilerin sosyalist bir devrime hazır olmadığını, Türkiye'de gerçek bir sanayi ve gerçek bir işçi sınıfı gelişene kadar da devrim koşullarının oluşmayacağını belirtiyorlar (Leonid & Friedrich, 1985: 58). Yani, 1922'de yeni kurulmakta olan devletin sosyalist bir devlet olacağı düşüncesi yok, dolayısıyla da 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde yeni cumhuriyetin kapitalist bir ekonomiye yöneleceği ve milli burjuva yaratma hedefi içinde olduğunu açıkça deklare etmesi Sovyetler Birliği için beklenmedik bir durum değil. Bu yüzden de iki ülke arasındaki ilişkilerde bir kırılma yaratmamıştır çünkü Kurtuluş Savaşı'ndan beri yeni kurulacak devlet kendi kapitalizmini geliştirme peşinde olduğunu düşünüyorlar. Hatta Sovyet devrimine ters düşecek ulusal hedefleri ve pan-İslamist eğilimleri olan genç bir yerli burjuvazinin bu yeni devlete öncülük ettiği ifade ediyorlar (Leonid & Friedrich, 1985: 12).

Tüm bunları belirtmelerine rağmen bu desteklerin ardındaki sebepler nedir? Bu sorunun birçok cevabı var. Öncelikle dönemin uluslar arası siyasetinden kaynaklanan sebeplere bakalım. Birincisi emperyalizme, özellikle de İngiliz emperyalizmine duyulan nefret. Yani iki ülkenin de ortak bir düşmanı var: İngiltere. İngiliz emperyalizminin nüfuzunu azaltmak için Türkiye'yi kilit önemde görüyorlar. Bu yüzden 1921'de Ankara Hükümeti- İran ve Afganistan arasındaki üçlü antlaşmalar Sovyetler tarafından teşvik ediliyor. Çünkü Sovyetlere göre bu üç ülkenin İngiliz emperyalizminden kurtuluşu Mısır, Suriye, Hindistan gibi ülkelerin de kurtuluşunda önemli etkiler sağlayacaktır (Leonid & Friedrich, 1985: 40-41).

Sovyetlerin Türkiye'ye desteğinin ardındaki bir diğer sebep de ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki çekişmedir. Soğuk Savaş, 2. Dünya Savaşı sonrasına ait bir nitelendirme olsa da, daha 1922'den Sovyetler ve ABD arasındaki çekişmenin başladığını görüyoruz. ABD, İngiltere'nin aksine, feodal unsurların uzun vadede bir etkisi olmayacağından emin olduğu için, ulusal hareketleri destekleyerek kendi müttefiki yapma eğiliminde. Zaten daha o dönemden birçok Amerikan malını Türkiye'de görmek mümkün; bunun yanında ABD'li yetkililer yeni kurulan cumhuriyetle çeşitli ekonomik anlaşmalar yapma peşinde. Bu sebepten ötürü Sovyetler Birliği, ABD'nin bölgedeki etkisinin artacağını öngörüyor ve buna karşı önlem almak istiyor (Leonid & Friedrich, 1985: 13, 34).

Yeni Türk hükümetinin de ekonomik atılımlar için ABD'nin parasal desteğine başvuracağını öngörüyorlar. Türkiye'nin ABD'nin emperyalist eğilimlerini çok dikkate almadığını ve bu ülkeyle ekonomik ilişkileri derinleştirmenin Türkiye'nin üstü kapalı bir sömürgeleşmesiyle sonuçlanabileceğini düşünüyorlar (Leonid & Friedrich, 1985: 53, 54). Türkiye'nin ABD'ye artan bağımlılığının da ileride oluşabilecek işçi ve köylü hareketine engel olabileceğini düşünerek, Türkiye'yle ilişkileri iyi tutmanın ABD'ye kısmen de olsa engel olabileceğini umuyorlar.

Uluslararası Sosyalist Hareket İçerisindeki Türkiye Tartışmaları

Bu belgesel her ne kadar Türkiye'nin talebi üzerine Sovyetler Birliği'nden gelen bir ekip tarafından çekilse de, Sovyetler gözünden uluslar arası sosyalist hareketin kendi içindeki tartışmalara da cevap verme niyeti taşıyor. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne destek vermeyi doğru bulmayanlarla bulanlar arasında bir tartışma var. Bazı sol örgütler, yeni kurulmakta olan ulus-devlete destek vermeyi sosyalizmle uyumlu olmayan milliyetçiliğin yükselmesine sebep olacağını düşünüyorlar. Ayrıca hem Sovyetler Birliği içinde

hem de uluslar arası sol hareket içinde, kurulan yeni Türk devleti de bir burjuva devleti olacağından herhangi başka bir burjuva devletten daha iyi olmayacağını ifade eden sol örgütler ya da solcu figürler var. Türkiye’ye verilen desteğin sosyalist doktrine uygun olmadığını savunanlar var (Leonid & Friedrich, 1985: 42, 50). Bu belgeselde gösterilen imgelerin ise Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik öne çıkan tutumunun yansımalarını görüyoruz. Bu desteğin doğru olduğunu hem kendi ülkesine hem de uluslar arası sosyalist harekete göstermek istiyor. Zaten bu belgeselin, Türkiye’nin koşullarını düşünürsek, o dönem daha çok Türkiye dışında izleneceğini tahmin edebiliriz. Dolayısıyla, bizce, belgeselin bu boyutunu da göz ardı etmemek gerekir.

Sovyetler Birliği Türkiye’ye verilen desteği dünya proletaryasının uzun vadeli çıkarları için çok önemli görüyor. Bu destek ve yakınlık sayesinde Türkiye ve Ortadoğu’daki gelişmeleri etkilemesinin, emperyalizmden bu bölgelerin temizlenmesinin ve işçi ile köylü sınıflarının sosyalizme yönlendirilebilmesinin kolaylaşacağını düşünüyorlar. Zaten bu ülkelerde henüz gerçek anlamda bir işçi sınıfı oluşmadığı için sosyalist bir devrimin önkoşulları oluşmamıştır, bu yüzden de yerli burjuvaziyi desteklemek işçi sınıfının oluşumu için gereklidir. Ayrıca Sovyetler Birliği, yeni bağımsızlaşan ülkelere verdiği destekle bu ülkelerin yabancı sermaye tarafından ekonomik fethini de önlediğini, bu yeni devletlerin üzerinde de bu sayede etki sağladığını düşünmektedir. Yine Türkiye içindeki feodal unsurların etkisinin kırılmasında Sovyetler Birliği’nin katkısı olduğu ve bunun Türkiye’nin sosyalizme doğru ilerlemesinde önemli bir engeli ortadan kaldırdığı savunulmaktadır (Leonid & Friedrich, 1985: 41, 42, 50, 74). Sovyetler Birliği, Türkiye’nin hem Kurtuluş Savaşı’nda başardıklarından, sonrasında girdiği rotadan ve ilk on yılındaki ilerlemesinden çok memnun. Bu durum belgeselin tüm ruhuna sirayet etmiştir.

Belgeselde piyadelerle, atlı askerlerle, tanklarla ve uçaklarla yapılan askeri geçit törenleri uzun uzun gösteriliyor. Bir anlamda Türkiye’nin savaştaki başarısı kutsanıyor. Bu kutsama ufka bakan asker heykeli, mermi taşıyan kadın heykeli, at üstündeki M. Kemal heykeli gibi imgelerin de sıkça gösterilmesiyle iyice pekiştiriliyor. Yine Kurtuluş Savaşı temsil eden kağnılarla yapılan geçit de belgeselde özel bir önem taşıyor. Tüm bunlar Türkiye’nin emperyalizmden kurtuluşun ve Ortadoğu’da emperyalizmin geriletilmesinin simgeleri olarak belgeselde Sovyetler Birliği’nin takdirini simgeleyen unsurlardır ve diğer uluslara da örnek olarak gösterilmektedir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki müttefiklik ilişkisinin sürdürülebilmesinin önemli sebeplerinden biri de Sovyetler Birliği’nin Türkiye’deki sosyalistlere yeni kurulan cumhuriyete muhalefet etmelerini önermemesidir. Aksine yeni cumhuriyete siyasal destek veren, İngiliz emperyalizmine karşı Kurtuluş Savaşı’nı destekleyen Türkiyeliler komünistler övülmektedir çünkü emperyalizm dünyadaki işçi sınıfının genel politik mücadelesi için ulusal bir burjuvazinin önderliğinde kurulan cumhuriyetten tehlikelidir. Hatta bu yeni cumhuriyet, yapacağı iktisadi atılımlarla işçi sınıfını büyüteceği için faydalı görülmektedir (Leonid & Friedrich, 1985: 65, 66).

Fakat Sovyetler Birliği’ne göre Türkiye burjuvazisi cumhuriyetin kurulma aşamasındayken büyük ölçüde dağınık, örgütsüz, sanayi kurmak için yeterli olanakları mevcut olmayan bir ticaret burjuvazisidir. Buna rağmen, yeni cumhuriyetin devlet öncülüğünde bir endüstrileşme atılımı yapma hedefine Sovyetler Birliği çok sıcak bakmaktadır çünkü o dönemki burjuvazi bunu kendi başına yapabilecek yetkinlikte değildir. O yüzden öncelikle devlet atılımı yapacak ve yerli özel sermaye teşvik edilip endüstrileşmeyi yönetebilecek duruma geldiğinde devlet sanayiye çıkarılan hisse senetleriyle özel sermayeye devredecektir. Yeni cumhuriyetin bunu başarıp başaramayacağı konusunda şüpheler olsa da, bu sanayileşme atılımına Sovyetler Birliği hem ekipman hem para hem de eleman desteğinde bulunmuştur. Sovyetlerle geliştirilen ticari ilişkiler de iki ülke ekonomisine de katkı sağlamıştır (Leonid & Friedrich, 1985: 50, 51, 53; Zürcher, 2009: 291). Bu desteklerin ardında yine çok temel iki sebep var. Bir tanesi cumhuriyetin kurucu kadrosunun da paylaştığı bir fikir olan, siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olmadan bir anlam ifade etmeyeceği düşüncesidir (Zürcher, 2009: 287). Bir diğer sebep de, Sovyetler Birliği’nin bakış açısına göre, devlet eliyle de olsa sanayileşmenin ülke içindeki işçi sınıfı oranını artıracığı ve bu sayede sosyalist devrimin önkoşullarından birinin oluşacağı inancıdır.

Göstergebilimsel Çözümleme

Göstergebilim edebiyattan mimariye kadar birçok alanda uygulanmaktadır. Göstergelerin çözümüne dayanan göstergebilim; metni kendi içinde değerlendiren, tarihsel ve yazınsal koşulları göz önünde bulundurmadan metnin kodlarıyla hareket eden yapısalcılık ve görünen gerçekliğin aslında “gerçek”

olmadığını dile getiren ve belirsizlik kavramıyla hareket eden postyapısalcılık ve postmodernist görüşlerin etkisiyle dönüşüme uğramıştır.

Göstergeler farklı anlamlar taşırlar; ancak bu anlamlar ilk bakışta bambaşka şeyleri ortaya koyar gibi görünseler de birlikte ele alındıklarında; ya da tek başlarına derinlemesine incelendiklerinde ortaya görünenen başka anlamlar da çıkar.

Toplumsal yaşamın her alanı sayısız gösterge ile doludur. Dolayısıyla her gösterge aynı zamanda başka göstergelerin göstergeleridir. Peirce’in üzerinde durduğu haliyle; anlam bu şekilde sonsuz bir döngüyle ilerler. Ancak biz bu çalışmada anlamı “bilgi”sine sahip olduğumuz tarihsel koşullarla birlikte de ele alarak bu sonsuz döngüyü; yani anlamın sonsuz döngüsünü çerçevelemiş olacağız.

Gösterge, insanların bir topluluk yaşamı içinde birbirleriyle anlaşmak amacıyla yarattıkları ve kullandıkları doğal diller (Türkçe, İngilizce, Fransızca vb.), çeşitli jestler (el, kol, baş hareketleri), sağır-dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, bazı meslek gruplarında kullanılan flamalar, reklam afişleri, moda, mimarlık düzenlemeleri, yazın, resim, müzik gibi çeşitli birimlerden oluşan ve ses, yazı, görüntü, hareket gibi gereçler vasıtasıyla gerçekleşen dizgelerin oluşturduğu anlamlı bütünü birimleridir. Mesela bir tablodaki bir renk ögesi ya da bir figür bir gösterge olarak değerlendirilebileceği gibi, bir yazınsal yapıtta bir kahramanın amacı ya da davranışı, veya moda açısından bir bluz, bir etek, bir kazak vb. çevresindeki öbür birimlerle ilişkiye girmiş bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Rıfat, 1996 : 9).

Gösteren bir ses, bir sözcük, bir tümce ya da yerine göre bir söylem olabilir. Belirleyici özelliği “biçimsel” bir olgu oluşu ve “gösterilen”den önce gelişidir. Bir “gösteren”in iletmeyi amaçladığı anlam “gösterilen” de saklıdır. (Yüksel, 1995: 14) Daha anlaşılır bir ifade ile göstereni biçim, gösterileni ise içerik olarak tanımlayabiliriz. Bu noktada gösteren ve gösterilen, Saussure’ün belirttiği gibi bir tabaka kağıdın iki yüzü gibi birbirlerinden ayrılamazlar.

Ancak Saussure’ün gösterge dizgesi birçok noktadan eleştirilmiştir. Saussure’ün gösterge dizgesinde gösterge, gösteren ile gösterilen birliğini yansıtır. Ancak, örneğin Bakhtin’e göre gösteren ile gösterilen arasındaki birebir değişim ilişkisi bir yanılgıdır. Öte yandan Derrida’ya göre; gösteren ile gösterileni kendiliğinden bir gösterge içerisinde içerinde birleştirebilecek aşkınlığa gitmektedir; bu bağlamda Derrida da bu durumu yanılgı olarak değerlendirir (Gottienner, 2005: 107).

Bu bağlamda Peirce’in gösterge kavramı Saussure’ün eleştirildiği noktada devreye girerek; başka bir bağlamı ortaya koyar. Peirce; göstergeleri, daha katmanlı anlam dizgelerinin içinde ele alır. Anlam süregelen, değişen, sonsuza uzanan bir bağlamda ele alınırken; gösterge de çok katmanlı bir anlam sorunsalıyla irdelenir. Peirce ise Saussure’ün tersine göstergeler için dokuz seçenek sunar; bunların üçü kültür çözümlemelerinde kullanırken; postmodern düşünürler için belirti (index) kavramı onların kültürel dünya anlayışı ile ilgili düşüncelerine destek sağlar (Özgür, 2006: 10).

Barthes (1993: 132) işlemsel düzenlemeler başlığı altında incelediği admları “yöntem” yerine kullanır ve tek bir metin üzerinde çalışıldığında (karşılaştırmalı çözümleme kullanılmıyacaksa) bu adımların kullanımının öngörülebileceğini söyler.

Bu adımları kısaca şöyle özetleyebiliriz (Barthes, 1993:132-133):

1.Kesitleme: Bu işlem metnin karelere/parçalara ayrılmasına karşılık gelir ve bu şekilde üzerine çalışılacak sözde parçalar elde edilir. Barthes bu parçaları “okumabirim” olarak adlandırır.

2.Döküm: Metinde belirtilmiş kodların dökümünü çıkarmadır. Bir kesitten/okumabiriminden diğerine anlamların, kodların ilişkisini ortaya koymaya dönük bir çaba olarak da görülebilir.

3.Düzenleme: Bir doku, bağlantılaşık öğeler örgüsü olan metnin birimlerinin işlevlerini saptama ve aralarındaki bağlantılaşmaları düzenlemedir. Barthes, bağlantılaşmaları şöyle açıklar (1993: 133): “Eğer bize meleğin görüldüğü söylenirse, görünme bir öğedir, bunun bağlantılaşık ögesi de zorunlu olarak kaybolmadır.”

FİLM ÇÖZÜMLEMESİ

Türk Hükümetinin isteğiyle Sovyetler tarafından çekilen Türkiye’nin Kalbi Ankara Belgeseli Cumhuriyet’in 10. Yılındaki gelişmeleri, Türkiye’nin, Cumhuriyet’in ilanıya, yaşadığı ilerlemeleri konu edinmektedir. Bu tarihi olayı konu edinen filmin hazırlanması için Sovyetler Birliği’nden sinemacılar Türkiye’ye davet edilmiştir. Türkiye’nin Kalbi Ankara Belgeseli de 1933’te Sovyet Yönetmen Sergey Yutkevich ve Lev

Arnştam tarafından çekilmiştir (Lüleci, 2014). Belgesel İsmet İnönü’yü tanıtan ve onun yapacağı 10. Yıl konuşmasını haber veren bir altyazı ile başlar. İsmet İnönü konuşmasında özellikle Sovyetler ile ilgili dostluğun önemine vurgu yapar. Film bir mantık sıralamasına uygun akıştan ziyade birtakım karşıtlıklar üzerinden işler. Filmin bu anlamda klasik bir olay örgüsüne sahip olmadığını söyleyebiliriz. Filmdeki temel karşıtlık ise çağdaşlık, ilerleme ve geri kalmışlık üzerine kuruludur. Bu anlamda şehirlerdeki modern hayat ve bunun karşısında tozlu, çamurlu yolların ve imkânsızlığın hüküm sürdüğü köyler ya da yoksulluğun gösterildiği mekânlar film boyunca karşı karşıya getirilir.

Bu çalışmada, Barthes’ın izinden gidilerek, çözümlenecek belgesel karşıtlıklar üzerinden kesitlere ayrılmış, göstergebilimsel çözümlenmeler bu okumabirimlere uygulanmış ve okumabirimler arası ilişkiler ve ortak kodlar çıkarılmaya çalışılmıştır.

ARAÇLAR VE KARŞITLIKLAR

Deve	Tren
Kağıt	Otomobil

Filmin girişinde hiçbir yapının olmadığı, boş bir arazide koyunlar, çoban, çoban köpeği ve develerin görüntülerini görürüz. Develer yük taşımak için kullanılmaktadır. Sessizliğin hakim olduğu bu sahnelerde canlı, akışkan bir hareket yoktur. Ardından tren çarklarıyla birlikte ses ve ritim artmaktadır. Tren sesiyle birlikte, develerin yük taşıdığı sessiz mekândaki durgunluk yerini modern giyimli kadınlar, erkekler ve çocukların tren camlarından taşan coşkusuna bırakır.

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Deve	Taşıt	Gelişmemiş, ilerlememiş Türkiye
Tren	Taşıt	Modern Türkiye
Tren	Taşıt	İşçi sınıfı mücadelesi
Kağıt	Taşıt	Köylünün Kurtuluş Savaşı mücadelesi

10.Yıl Marşı’nda “demir ağlarla ördük ana yurdu dört baştan” şeklinde geçen demir ağlar “ulus devletin” ve “ilerlemenin” göstergesidir. Demiryolları aynı zamanda yeni sömürgelerin oluşumu, kapitalizmin gelişimi ve iletişim alanındaki gelişmelere de zemin sağlamıştır. Elverişsiz yolların bulunduğu Avrupa’nın birçok bölgesinde iletiler at ve at arabasıyla ulaştırılmaktaydı. Mektuplar da saatte 10 mili nadiren geçen hızda iletilmekte ve Londra-Edinburg arası seyahat 60 saat sürmekteydi. Bu durum on dokuzuncu yüzyılın başlarında demiryollarının gelişmesine kadar sürdü (Thompson, 2008:105). Endüstri devriminin en önemli ulaşım ve iletişim araçlarından biri olan demiryolları ağır maddelerin taşımada ve sembolik değerlerin⁷⁰¹ uzak yerlere dağılımında etkili olmuştur. Demiryolları malların dağılımı ve piyasanın genişlemesinin yanında işgücü hareketliliğini de sağlayarak kırsal kesimlerin kimliksel dönüşümünü sağlayarak kapitalizmin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır. İşgücü meta-sermaye dolaşımı, üretimdeki dolaşım ile birlikte toplumsal bütünleşmeyi de sağlamıştır (akt., Akbulut, 2014). Demiryollarıyla gelen bu toplumsal bütünleşme kapitalizmle birlikte ulus devletlerin gelişiminde ve hatta mücadelelerinde önemli bir yere oturmaktadır. Öyle ki Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1924’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışında şöyle söyler:

Sayın Efendiler, millet egemenliğini en gelişmiş biçimde ortaya çıkaran Cumhuriyete kadar ülkede öngörülmemiş olan bayındırlık işlerinin geçen dönemde verdiği sonuçlar, aynı yolda azimle ve durmaksızın yürünmesi konusunda özellikle kuvvet ve cesaret vermektedir. Demiryolu ve yol ihtiyacı ülkenin bütün gereksinmelerinin başında kendisini duyurmaktadır. Hiçbir hayal ve teori peşinde koşup, aldanmaksızın ülkenin kaynakları ve insangücü ile işi sürdürmek kesin olarak gereklidir. Halkımızın ortak istek ve düşüncesinin de böyle olduğunu bizzat yakından öğrendim. Ulusumuzun uygarlık yolunda gelişmesi için bütün devlet dairelerinde öngördüğümüz maddi ve manevi bütün önlemler ancak tren ve demiryolları ile gerçek olumlu sonuçlarını verebilir. Uygarlığın bugünkü araçlarını, bundan da öte, bu günkü düşüncelerini demiryolu

⁷⁰¹Sembolik değer için bkz. John Thomas

dışında yayabilmek imkansızdır. Demiryolu mutluluk yoludur. Sayın üyeler elde etmek ve artırmak ve her araç ile ulaşımı çoğaltmak bütün girişimlerinizin üstünde, kararlı olarak amacımız olmalıdır.⁷⁰²

Ulaşımın ve iletişimin gerek sınıfsal çatışmalar gerekse ulusal savaşlarda ele geçirilmesi ve kontrol altına alınması savaşın kazanılmasında hayati önem taşır. Demiryolları Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği için devrime giden yolda önemli bir noktada durmaktadır. Bolşevik ihtilalinde ulaşımın sağlanması ve iletişimin kontrol altına alınması için demiryolları, köprüler, telgrafhaneler öncelikle kontrol altına alınmıştır. Lenin isyanının başarılı olması için öncelikle Kızıl Ordu birliklerinin telgraf, telefon ve demiryolu idaresini ele geçirmesi gerektiğini söylemiştir (Sadıkov, 109). SSCB devriminden sonra da demiryollarını etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu kullanım biçimlerinden biri de propaganda aracı olarak trenin kullanımınıdır. Sovyet belgesel yönetmeni Vertov, gerçeğin yeniden oluşturulmasında yeni bir araç ve dil oluşturabilme imkanı verdiği için sinemaya önem vermektedir. Sinema böylelikle halka yönelik bir siyasal söylemin oluşturulmasını sağlamaktadır. Vertov bu noktada günlük yaşam içinde gerçeğin sinemasal olarak yeniden işleneceği malzemelere yönelir (Vincenti, 2008). 1918’de Sovyetler’de “ajitasyon trenleri” olarak bilinen trenler ilk seferlerine çıkar. Ülkenin en ücra köşelerine kadar giden bu trenler propaganda için gerekli tüm donanıma sahiptir. Bu trenler bir taraftan siyasal bir söylem oluşturarak halka propaganda yapıp film gösterimleri düzenlerken diğer taraftan ülkenin çeşitli yerleri kameraya alınır ve alınan görüntüler de Vertov ve ekibi tarafından montajlanır (Aliyev, 9).

TOPLUMSAL KESİMLERE DAİR KARŞITLIKLAR

Köylü	İşçi
Kadın	Erkek
Köylü kadın	Şehirli kadın
Köylü çocuk	Şehirli çocuk
Köylü erkek	Şehirli erkek
Yoksul	Varlıklı
Geri kalmış	Modern

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Köylü kadın	Çekingen, gizlenen, anne, nesne
İnsan	Şehirli kadın	Özgüvenli, anne, meşru, özne
İnsan	Çoban(erkek)	Heybetli, güçlü, direngen
Nesne	Fötr şapka	Modern, ilerlemiş
İnsan	Şehirli kadın	Sağlıklı beden
İnsan	Trafik polisi	Disiplin ve modernite
İnsan	Köylü Erkek	Direngen, özne
İnsan	Şehirli Erkek	İşçi, modern, özne
İnsan	Sendika	İşçi sınıfı mücadelesi
Nesne	Farklı Ülke Bayrakları	Enternasyonalizm

Belgeselin girişinde alt açıyla verilen çoban gücü, heybeti simgelemektedir. Çobanın elindeki bastonun ucundaki figür orak işaretine benzemektedir. Orak SSCB için köylünün mücadelesini simgelemektedir. Kameranın çobanı alt açıdan alması güç ve hakimiyet hissini pekiştirmektedir. Çobanın alt açıdan alınan görüntüsü onun heykel ve anıt olarak görünmesini pekiştirmektedir. Bu anlamda ortaya Barthes’ın ifade ettiği haliyle köylü sınıfına dair söylen (mit) alanı ortaya çıkmaktadır.

Belgeselde köylü kadınların birçok yerde kamerayı görününce saklandıkları, örtülerini çekerek kendilerini gizledikleri görülmektedir. Bunun aksine trendeki şehirli kadınların daha cesur, gülümseyen ve

⁷⁰² Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.tbmm.gov.tr>

çoşkulu oldukları görülür. Tren bu anlamda şehri, modernliği ve ilerlemeyi simgelemektedir. SSCB'nin Türkiye'ye dair gözlemlerinde özellikle önemsedikleri konunun bu dönem için laiklik ve çağdaşlaşma olduğu bilinmektedir. Leonid ve Friedrich (1985) Kemal Paşa ve partisinin şeriata karşı olduğunu ancak Türk tüccarların, aydınların, askerlerin jakoben hatta cumhuriyetçi bile oldukları söylenemez diyerek döneme dair not düşmüşler ancak buna rağmen bu çevrelerin iktidarın çürümüş feodal irticanın eline geçmesine bundan böyle hiçbir zaman izin vermeyeceklerine dair inançlarını da ifade etmişlerdir.

Bu düşünce ya da umut belgeselin genel gidişatındaki köyden şehre şehirden köye dönüşlerde de görülmektedir. Köy gelenekselliği feodalılığı simgelerken, şehir ilerlemeyi, işçi sınıfının doğuşunu imlemektedir.

Köydeki kadınların yüzlerini belgeselin ilk sekanslarında silik, çekingen ve ürkek görürken belgesel ilerledikçe kadınların kameraya doğrudan bakabildiklerini, gülümseyebildiklerini görebilmekteyiz. Foucault (2012) modern iktidarın beden içinde mesafe katettiğini söyler. Jimnastik, idmanlar, kas geliştirme, çıplaklık, güzel bedenün yüceltilmesi gibi konular aynı zamanda toplum bedenini simgelemektedir. İktidar bireylerin bedeni üzerinde maddileşmektedir (Foucault: 39).Şehir hayatına dair sağlıklı beden ve trafiği denetleyen polis görüntüleri de moderniteyi simgelemektedir. Belgeselde köylü kadınların silik görüntüsüne karşın jimnastik yapan şehirli kadınlar temel bir karşıtlığı göstermektedir. Şehirli/modern kadınlar bedenlerine önem vermekte ve sağlıklı olabilmek için jimnastik yapmaktadır. Modern devletin en önemli pratikleri beden üzerinden şekillenir. Bedenin kontrol edilmesinden, cinsiyete dair birçok ayrımı disiplin olgusuyla şekillenir. Jimnastik yapan kadınlar bir hocanın yönetiminde bedenlerini disipline etmektedirler.

Türkiye bağlamında kadının modern bir anne olabilmesi, modern yeni ulus devletinin taşıyıcısı olması önemlidir. Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'da da özellikle Tanzimat, Meşrutiyet gibi önemli siyasal ve toplumsal gündemlerde kadın hareketi ve kadın mücadelesi önemlidir. Kadınların ev içi alandan çıkabilmesi, kamusal alanda etkin rol alabilmeleri, eğitim hakları gibi alanlarda kadınlar mücadele etmişlerdir. Kadın hakları bağlamında dergiler, dernekler etrafında bir araya gelen kadınlar Kurtuluş Savaşı Döneminde de halka açık konuşmalara kadar çeşitli alanlarda etkin olarak var olmuşlardır. Bu dergi ve dernekler etrafında yetişen kadınlar 15 Haziran 1923'te Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir parti kurmuşlardır. Partinin başkanı da Türk kadın feminist olan Nezihe Muhittin'dir. Partinin genel amacı kadınların hakları konusunda bilgilendirilmeleri ve bu çevrede var olabilmeleridir. Ancak partinin kuruluşuyla ilgili valiliğe verilen dilekçe yanıtlanmamıştır. Çünkü o dönemde kadınların henüz anayasa ile güvence altına alınmış siyasal hakları yoktur.⁷⁰³ Genel olarak resmi tarih kadınsız bir tarih yazma eğilimindedir. Kadın hakları da sancısızca alınmış, birileri tarafından verilmiş, çatışmasız bir ortamda ortaya çıkmış haklar olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada kadınlar, ulus-devlet inşasında çoğunlukla “sembolik alanlarda” görülür. Eril tahayyülün bir yansıması olarak ulus kavramına dair üretilen semboller, mitler içinde kadın da ulus devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçiliğin retorik bağlamında sembolik alan içinde var olur. Örneğin ulusal değerleri taşıyan dil ve vatanın “anadil ve anavatan” olarak adlandırılması ya da vatanın kadın cinsiyeti taşıması bağlamında Kuzey Amerika'nın Özgürlük Heykeli kadınlara yönelik üretilen önemli sembolik bağlamlardır (akt. Terzi, 2015: 7).

Belgeselde kadının bir gerçeklik olarak köy yaşamındaki kısıtlılığı, silik oluşu üzerinden verilen görüntülere rağmen genç bir köylü kadının siva yapan yaşlı köylü adamın hemen ötesinde kameraya çekinmeden bakabilmesi ve üretici bir özne olarak görülmesi önemlidir. Sovyetler gözüyle kadın değerlendirildiğinde kadının sömürülmesi, ekonomik olarak erkeğe bağımlı olmasına karşı üreten ve işçi sınıfı içinde mücadele eden kadın algısı egemendir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'den özellikle oluşacak olan işçi sınıfına dair beklentilerinde “Sosyalist Türkiye” beklentisi vardır. Bu beklenti için henüz o dönem için koşulların oluşmadığını düşünen Sovyet Rusya, kadınların kurtuluşu için sınıfsal mücadelenin önemli olduğunu düşünmektedir. Leonid ve Friedrich (1985) Türkiye'nin en çok sömürülenleri olarak kadınları görmektedir. Ataerkil baskının altındaki kadınların ekonomik olarak da bağımlı olduklarını düşünmektedirler. Ancak Türkiye'nin iktisadi olarak gelişimine paralel bir biçimde kadının da sınıf bilinci kazanarak özgürleşebileceğinin altını çizerler (1985:64). Belgeselin hemen her yerinde görünür olan kadınlar özellikle şehir hayatında aktif, üretken bir konumda erkeklerle yan yanadır. Kadın izci olabilmekte, sanat üretebilmekte, halka seslenebilen önder olabilmekte ve laboratuvarında bilim üreten insan olabilmektedir. Belgeselden yaklaşık bir yıl sonra daha önce de mecliste gündeme gelen ancak büyük bir öfkeyle karşılanan kadının seçme ve seçilme hakkı 5 Aralık 1934'te anayasa ile güvence altına alınmıştır. Bu kabulden önce

⁷⁰³Ayrıntılı bilgi için bkz: Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, Semra Gökçimen, 2008.

meclisin genel tutumu kadınların henüz siyaseten ülkede söz söyleme konusunda yeterli olgunlukta olmamalarıdır.⁷⁰⁴

Belgeseldeki önemli göstergelerden biri de sendika bayrağı altında Sovyet Heyetini selamlayan işçiler ve onların sendikalarıdır. Bu işçiler NEFT Sendikası pankartı altında Sovyet heyetini selamlarken birçok ülke bayrağı da görülmektedir. Bu anlamda işçiler ve farklı ülke bayrakları enternasyonalizm düşüncesini vurgulamaktadır. Sovyet Rusya'nın Türkiye'den bir diğer beklentisi de Türkiye Komünist Partisinin kurulmasıdır. Bu partiden beklenti, aktif olarak henüz yeni olan işçi sınıfının sınıf mücadelesini yürütmektir. Ülkedeki sosyalistlerin çalışmaları sonucu kurulan yerel sendikaların birleştirilmesi partinin asıl hedeflerinden olmalıdır (Leonid ve Friedrich, 1985: 63).

MEKANSAL KARŞITLIKLAR

Köy	Şehir	
Dağınık sokaklar	Düzenli sokaklar	
Köhnne evler	Yeni evler	
Bozuk, eski yollar	Düzenli, yeni yollar	
Eski Pazar yerleri	Fabrikalar	
Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Ev	Yıkık dökük geri kalmış köy hayatı
Nesne	Bozuk yollar	Modern hayata uzaklık, imkansızlık
Nesne	Pazar yerleri	Geleneksel, toprağa bağlı üretim
Nesne	Fabrikalar	Sanayileşme, işçi sınıfı

Belgeselde yoksulluk, imkansızlık ve zenginlik üzerinden karşıtlıklar görürüz. Bu noktada köy hem mekânsal olarak hem de toplumsal olarak yoksulluğun ve çağdışılığın yaşandığı yerdir. Bu nedenle belgeselde köye dair pek bir hareket ya da coşku görülmez. Leonid ve Friedrich (1985) nüfusun %85'ini köylülerin oluşturduğunu ancak köylülerin, tüccar ve tefeci gibi kesimler tarafında ağır bir sömürü altında olduklarını belirtir. Köylerin eğitimden ve ilerlemeden çok uzak olduğunu vurgularlar. Ancak yine de Rusya'nın fakir ve yoksul kesimlerinin devrimde oynadığı role benzer bir rol oynayıp oynayamayacağını sorgularlar. Bütün bu sorgulamalardan sonra da gelecekte sosyalist mücadele açısından Türk köylüsünün önemli olacağını altını çizerek (1985: 60).

Belgeselde pazar yerinde eşeklerle taşınan mallar, yere serilmiş satılmayı bekleyen kumaşlar, herhangi bir düzenin olmadığı pazar tezgahları ve satıcılar, topraktan gelen ürünün dolaysız satışı gibi görüntüler feodaliteyi simgelemektedir. Bu pazar yerinin karşıtı olarak da bir fabrikayı görmekteyiz. İçeride pazar yerine karşıt olarak belirli bir düzen içinde çalışan işçiler, temiz steril bir ortamda birlikte üretmektedirler. Bu da sanayileşmeyi ve gelecek ve sınıf mücadelesi yürütecek işçi sınıfını simgelemektedir.

SANATSAL KARŞITLIKLAR

Halk müziği	Batı müziği	
Davul-Zurna	Modern	
Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Davul-zurna	Köylünün özgüveni, coşkusu
Nesne	Keman, Bando	Modern şehirli hayat, ilerleme

Belgeselde başlarda çekingen, kuru ve coşkusuz olarak gördüğümüz köy hayatının yerini ilerleyen sekanslarda kendine has duruşu ile kadın ve erkeğin coşkusuna bırakır. Bu sekanslarda köylü kadınlar

⁷⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye'de Seçme ve Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri

kendilerine has oyunları sergilerken çekinmez büyük bir özgüven içinde görülürler. Erkekler ve çocuklar da ayrı gruplar halinde oyunlarını sergiler. Bu danslarda dikkati çeken şey köye dair farklı kesimlerin, kadınlar, erkekler, çocuklar, ayrı ayrı görülmesi ve hepsinin de belgeselin ilk bölümlerine kıyasla büyük bir coşku içinde olmalarıdır. Kamera Sovyet Heyetine ve dans eden kadınlar, erkeklerin ve çocukların yüzüne yakım çekimle odaklanır.

Şehir hayatında ise modern bir Türkiye’ye dair sanatsal faaliyetler göze çarpar. Giyimleri ile geleneksel hayattan tamamen farklı olan bu insanlar farklı enstrümanlar çalar. Ancak her iki tarafa ait göstergeler de ortak olan bir şey vardır o da coşku, heyecan ve özellikle şehirli ve köylü kadınların benzer şekilde şeffaf olmalarıdır.

Belgesel döngüsel olarak değerlendirildiğinde baştaki çobanın sessiz, çöl gibi bir yere alt açıyla alınan heybetli duruşu bize bir şeylerin haberini verir gibidir. Belgesel ilerlediğinde ise özellikle halk oyunları sekansları bu beklentiyi tamamlayan göstergeler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Türkiye’nin Kalbi Ankara (1933) belgeseli dönemin Türk-Rus ilişkilerini, iki tarafın beklentilerinin önemli bağlamlarını gösterebilme noktasında önem taşımaktadır. Tarihsel olarak o dönemin Türkiye’sine dair görsel bir arşiv niteliğindeki bu belgesel, Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk eserinin görsel olarak kaydedildiği önemli bir tarihsel anın da belgesidir. İsmet İnönü’nün Türk-Sovyet ilişkisine ve Sovyetleri konumlandığı yere değindiği konuşması da yine bu minvalde değerlendirilebilir. Belgesel incelendiğinde özellikle Sovyet kaynaklarının Türkiye’ye dair gözlemlerine ilişkin önemli ayrıntılar görülmektedir.

İki ülkenin de birbirlerininkinden çok farklı ekonomik ve politik hedefleri vardır; Sovyetler Birliği Türkiye’ye Türkiye cumhuriyetinin kurucu kadrosu ülkeyi bir gün sosyalist rejime geçirir umuduyla destek vermemiştir. Aynı şekilde Türkiye de Sovyetler Birliği’nin ideolojisine bağlı olduğu için bu ülkeyle yakınlık kurmamıştır. İki ülke de birbirlerinin farklı hedef ve politikaları olduğunun farkındadır ve buna rağmen birçok çıkar ortaklığı ve bazı politik öngörüler iki ülkenin ilişkilerinin biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye’nin Kalbi Ankara belgeseli bu ilişkilerin çözümlenmesinde çok önemli bir kaynaktır. Bu belgesel, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye ve Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne bakışına dair birçok imge barındırmaktadır ve bu çalışmada bu imgeler üzerinden iki ülke arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin neden böyle olduğuna dair bazı temel noktalara değinilmiştir. Bu ilişkileri ve temel noktaları belgesel üzerinden çözümlerken göstergebilimsel yöntemden faydalanılmıştır.

Türkiye 1930’larda, başta dış politikada, güvenlik kaygılarını azaltmada, ekonomik yatırımlarda olmak üzere Sovyetler Birliği ile müttefik olmayı önemli bulurken Sovyetler Birliği de kendi ideolojilerinin yayılmasında, Türkiye ve Ortadoğu’daki gelişmeleri etkileyebilmede ve emperyalizmin bu bölgelerden temizlenmesinde Türkiye’ye verdiği desteği önemli görmektedir.

Türkiye’nin Kalbi Ankara belgeseli, çekildiği dönemi anlatan bir belgesel olduğu için görünen olguları aktarır. Bu anlamda bir kurgu değildir. Olanı, o dönemin şimdiki zamanını göstermektedir. Olan dışında bir şey göstermiyor ama olanları öyle bir kurguluyor ki bir gelecek perspektifi çiziyor. Geçmişini de öyle bir kuruyor ki Sovyet perspektifinden Türkiye’nin geleceği etkilemeye çalışıyor.

Belgeselde gösterilen tüm karşıtlıklar ilerleme ve geri kalmışlık arasındaki karşıtlık eksenindedir. Türkiye’nin geri kalmışlıktan ilerlemeye doğru yürüyüşü Sovyetler gözünden bakılınca sosyalizme doğru bir yürüyüştür. Belgeselde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosunun atılımları da bu ilerleme anlayışı bağlamında övülmektedir ancak belgeselin esas özneleri işçiler ve köylülerdir, belgeselin çok büyük bir kısmı bu toplumsal gruplara ayrılmıştır. Burjuva devrimi Sovyetler gözünden ilerlemenin bir kısmıdır ancak ilerlemenin nihai sonucuna, yani Sovyetler gözünden esas ilerleme olan sosyalizme götürecektir olan kesim proletaryadır. Bu ilerleme anlayışının kendisi, doğruluğu ya da yanlışlığı bu çalışmanın tartışması değildir, yalnızca Sovyetler Birliği’nin 1920 ve 1930’larda Türkiye’ye nasıl baktığının anlaşılmasında temel bir önem taşımaktadır. Türkiye’nin Kalbi Ankara belgeseli de Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye bakışını hem çekim teknikleri hem kurgusu hem de ürettiği imgelerle yansıtmaktadır.

Kaynakça:

- Leonid & Friedrich, (1985), *Ankara 1922: İki Komintern Gözlemcisinin Kurtuluş Savaşı Değerlendirmeleri*, çev. Gizem Gürtürk, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Oran, B., (ed.) (2001), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Perinçek, M., (2007), *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Zürcher, E. J., (2009), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları.
- RIFAT, Mehmet; **XX.Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 1. Cilt: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler**, İstanbul, OM Yayınevi, 2. Baskı, 2000.
- ERKMAN, Fatma; **Göstergibilime Giriş**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1987.
- BARTHES, Roland; **Göstergibilimsel Serüven**, çev.Mehmet Rıfat, Sema Rıfat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 1993.
- Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Kadınların Siyasal Hakları: Türkiye’de Seçme ve Seçilme Haklarına İlişkin Tartışmalarda Sömürgecilik Sonrası Söylemin İzleri
- Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi, Semra Gökçimen, 2008.
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/akademikincelemeler/article/view/5000155450/0>
- Foucault, M. (2012). İktidarın Gözü, Üçüncü Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 167-253.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1575/17090.pdf>
- Vincenti, G. (2008). Sinemanın Yüzyılı, İstanbul: Everest.
- SOVYET DÖNEMİ VE BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN SİNEMASI: İDEOLOJİK BİR BAKIŞ Yüksek Lisans Tezi
Rovshan Aliyev

20. YÜZYIL BAŞLARINDA RUSYA İŞGALI DÖNEMİNDE TÜRKİYE EDEBİYATININ ETKİSİNDE AZERBAIJAN VE ÖZBEK EDEBİYATINDA AKIMLAR (HÜSEYİN CAVIT VE ABDÜLRAUF FITRAT SANATI)

Terane HESHİMOVA*

Edebi akımlar aynı görüşte olan sanatçıların, belirledikleri ilkeler doğrultusunda yapıt ortaya koymalarıyla oluşmuş edebi anlayışlardır ki, bu akımların oluşmasında toplumsal değişimler ve gelişmeler önem arzeder, aynı zamanda edebiyatı, sanatı da etkiler.

“19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam dünyasında genç aydınların öncüllüğünde reform hareketleri ortaya çıkmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişme sayesinde muazzam bir askeri güce kavuşan Avrupa devletlerinin fen ve teknolojiye geride kalan doğuyu istila edip sömürgeleştirilmesi, zamanın aydınlarını sosyal ve eğitim ıslahat hareketlerine sevketti. Osmanlı devletinde Genç Türkler olarak ortaya çıkan fikri ve siyasi hareket, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan genç aydınlarda Ceditçilik (usul-i cedit) şeklinde bir eğitim ve kültür hareketi şeklinde tezahür etmiştir” (10, s 106). Bu dönemde türk halklarının sosyo-politik ve kültürel-ekonomik hayatında, edebi ortamında yenilenme yaşandı ki, kaydettiğimiz gibi dünyada yaşanan yeniliklerle yanısıra, burada 1905 Rus devriminin etkisinde vardır. Rusya İmparatorluğunun nispeten merkezi eyaletleri kabul edilen Kazan ve Volgaboyu, aynı zamanda, Ukrayna ve Kırım bölgesinde yaşayan Tatarların Güney Kafkasya'da yaşayan Müslüman halklarının, özellikle, Azerbaycanlıların ve Türkistan halklarının hayatında, edebi ortamında oluşan olaylar aynı içeriği ihtiva ediyordu. Türk xalqlarının milli tefekkürüyle milli düşüncenin sanatsal tefekkürle bileşmesini yeni reformlar harekete getirirdise, diğer yandan Türkiye edebi ortamından faydalanmak, milli tefekkürün köklü, oluşmuş, mükemmel yönünü bulmak içerikliydi. Azerbaycan ve Özbek edebiyatında milli birliğe, milli kimliğe dayanan akımlar, özellikle Azerbaycan edebiyatında romantizm edebi akımı çoğunlukla Avrupa'dan Türkiye yoluyla gelmiştir. Özbekistan'da ise Ceditçilik akımının temsilcilerinin edebiyatda da ünlü isimleri oluştu ki, onlar feodal tefekkurunun iptaline, hurafe odaklı dini okulların köklü reformuna, halkın milli azmının asaret zincirlerinden kurtulmasına gerekirse sanatları, gerekirse faaliyetleri ile mücadeleye atıldılar. Sovyet ideolojisinde kaydediliyor ki, ceditçiler Türkiye pantürkistleri eğilimindedir, tatar ve Azerbaycan pantürkistleri ile temas halindedir.

"Azerbaycan'da yeni yöntem ve akımlar daha çok 20. yüzyılın başlarında gerçekleşirse bu süreç artık 19.yüzyıl Türk edebiyatının karakteristik kalitesi gibi şekillenir. Bu ise 19. yüzyılda Türkiye'de yenileşme temsilcilerinin çoğunlukla Batı edebi ortamları ile doğrudan yakınlığı ile izah edilir. Azerbaycan'ın 19. yüzyıl maarifçileri (özellikle 70-90 yıllarının aydınlanma hareketinin temsilcileri) esasen Rusya eğitilmiş idiyeler, edebi akımların rengarenkliyi ise Rusya'ya göre İngiltere ve Fransa için, bilindiği gibi, daha karakteristik idi "(16).

Romantizm, Avrupa'da 19. yüzyılın ilk çeyreğinde klassisme tepki olarak doğan, durğu ve hayali ön planda tutan, doğadaki ve toplumdaki karşıtlıkları, çelişkileri yansıtmayı, kişileri ve toplumsal çevreleriyle vermeyi amaç edinen bir edebiyat akımıdır.(13, s.80) 1860 yılından sonra Fransız edebiyatını örnek alan Tanzimat sanatçıları o çağın en belirgin edebiyat akımı olarak romantizmi benimsediler. Victor Hugo'nun ve Lamartine'nin Tanzimat sanatçıları üzerindeki tesiri büyüktür. Namik Kemal, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit Tarhan, Rezaizade Mahmut Ekrem bu akımı benimseyen Türk edebiyatçılarıdır (15. s 83).

Rusya işgalından önce ve Rusya işgalinin sonucu olarak Türk halklarının diline, edebiyatına, medeniyetine yönelmiş darbelerin karşısını almaktan dolayı Sovyet İmparatorluğu asaretinde bulunan Türk halklarının edebiyat adamları milli kimliklerini savunmak için Türkiye edebiyatının etkisinde sanat oluşturmayı öngördüler. Çünkü aydınlar Türk halklarının dilini, dinini, milli kimlik kavramını önlemeyin, sahte konuları, sahte övgüleri önlemeyin yolunun Türkcülük mefkuresi ve ulusal bilinçin oluşumuna dayanan Türk romantizminden geçtiğini çok iyi biliyorlardı. 20. yüzyılın başlarında, sosyal ve siyasi değişikliklerle karakterize edilen edebiyatın çağdaşlaşması aydınlanma hareketleri ile ilgiliydi ve başlıca amaç insanları cehaletten uzaklaştırarak ulusal haklarını öğretmekti. Bahsolunan dönemde Azerbaycan, Özbekistan ve Türkiye aydınları arasında sıkı bir sanat ilişkisi teşekkül etmeğe başladı. Türk halklarına yönelik işgal, esaret, takip, baskı planlarına karşı Türk milletinin ileri görüşlü, aydın zekalı aydınları bu siyasal olaylara karşı durmak, karşı etki göstermek için fikir ve inanç birliğine ulaşmaya çalıştılar. Azerbaycan'da ve Özbekistan'da aydınlar ve sanat adamları Türkiye'de yaşanan her türlü siyasi, sosyal, edebi, kültürel olayları takip eder, aldıkları izlenimleri sanat ve faaliyetlerinde yansıtıyorlardı. Fikir, düşünce etkisiyle yanı sıra Azerbaycan şairleri Türkiye'deki siyasi ve edebî akımların ortaya koyduğu yeni düşünce ve üslubu

şairlerinde kullanmışlardır.

Edebi ilişkilerin edebi etki kolu 20. Asrın başlarında Azerbaycan ve Türkiye edebiyatları arasında gelişmişti, bu edebi etki Hüseyinzade Ali Bey, Muhemmet Hadi, Abdulla Şaik, Hüseyin Cavid'in eserlerinde belirgin bir şekilde yüze çıktı. Onlar sadece Türkiye edebi ortamından aldıklarını fikir insanı olarak sosyal faaliyetlerinde kullanmıyor, ayrıca Türkiye edebiyat örneklerinin muhtevası ile birlikte dil, üslup, teknik hususları yönünden de yararlanırdılar. Birçok şairlerin, aydınların eserlerinde bu temas ve tesirlerin örnekleri çok açık bir şekilde görülmektedir. Rıza Tefvik'in, Ziya Göybal'ın Türkçülük, İslamcılık, Çağdaşlık fikirleri ile milli bilinçin oluşumunda rolü olan edebiyat adamları Türk romantizminin etkisinde eserler kaleme alan, edebiyatımızda milli romantik şiirin temsilcileri olan Hüseyin Cavid, Muhammet Hadi, Ahmet Cevat gibi yazarlar Rıza Tefvik, Abdulhak Hamit, Namık Kemal, Tefvik Fikret, Rezaizade Ekrem ve özellikle Mehmet Akif Ersoy gibi Osmanlı şair ve yazarlarının etkisi altında bulunmuşlardı.

Azerbaycan fikir ve sanat adamları Türkiye'deki siyasi ve edebî akımların etkisinde milletlerine yönelen işgallere, manevi saldırılara itiraz olarak, halklarının karşılaştığı sıkıntıları dile getirirken, Azerbaycan halkının varlık mücadelesini şiirlerinin ana konusuna dönüştürmüşler. Türkiye'deki siyasi ve edebî akımların, aynı zamanda ayrı ayrı şairlerin sanatının etkisi büyük olan şairlerden biri Azerbaycan dramaturjisinin kurucusu Hüseyin Çavid'dir. İlk manzum dram yazarı, Azerbaycan tyatrosunun gelişimini sağlayan dram eserleri kaleme alan şair tüm Türk dünyasının şairidir. Çünkü onun sanatı genel Türk muhtevasıyla kuşakların, yılların ihtiyacıdır. Milliyetçilik akımının etkisinde eserler yazan Azerbaycan halkının ulusal bağımsızlığına ilişkin farklı türlere hitap eden şair Azerbaycan halkının milli mücadelesinin edebi selnamesini oluşturdu. Türkiye'nin edebi ortamı ile yakından bağlantısı olan Hüseyin Cavid, Türkiye'de okumanın yanı sıra, mövzu ve içerik, forma ve üslup bakımından Türk edebiyatından da yararlandı. Cavid'in sanatının her zaman güncel yönlerinden biri, Türk halklarının etkisi ve Türk halklarının edebi ortamıyla bağlantısı sonucunda, eserlerinde ortak Türkçe'ni yaygın bir şekilde kullanmasıdır. Hüseyin Cavid, Azerbaycan edebiyatında romantizmin temsilcisi olarak görülüyor. Türk romantizminden etkilenen şairin şiir ve dramalarında şiirimsi ruhu mücadeledir. Halkına ve ulusuna yönelik her türlü saldırıya karşı duyarlı olan büyük şair bu hassasiyyetinde mantıklı ve duyarlıdır. Kudretli Azerbaycan şairi 1906–1909 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesinde eğitim almış, Mehmet Akif'in öğrencisi olmuş, ondan etkilenmiştir, hatta Akif'in başyazarı olduğu “Sırat-ı Müstakim” dergisinde üç şiir yayınlamıştır.. Hüseyin Cavid “Afet” dramasını Türkiye'de, İstanbul'da kaleme almıştır. Azerbaycan Edebiyatı'nda milliyetçilik akımının yeşermesi ve yaşatılmasında önemli bir rol sahibi olan Cavid, Azerbaycan Türkleri arasında Türkçülük bilincinin uyanmasında da müstesna hizmetler vermiş bir yazardır”.

H.Cavid'in Türkiye'de eğitim aldığı dönemde Sultan II Abdülhamid'in otuz yılı aşan baskın rejimi hakimdi. Bu rejim ülkenin ekonomik-siyasi hayatına büyük darbeler vursada ilerici güçlerin gelişiminin önleyemedi, II Abdülhamid'in baskıcı rejimini yasalı yapıyla değiştirmek isteyen «Genç Türkler» hareketi başladı. 1889'da "Genç Türkler" "İttihad ve İlerleme" adlı devrimci bir siyasi organizasyonun temellerini attı. Tefik Fikret'in bu organizasyonun üyesi olmasından etkilenen Hüseyin Cavid 1916 yılında kaleme aldığı “Harp ve Felaket” eserinde yazıyor:

İdealsız nicat umudu mahal
“İttihad” İşte en büyük ideal
Seni kurtarırsa kurtarır birlik
Çünkü buirlikdedir, fakat dirilik! (6; s. 54)

20. yüzyılın başında imparatorluğun ayrı illerindeki isyanlar Türkiye'de devrimci koşullara neden oldu. 1908'deki Jön Türk Devrimi, Sultan II Abdülhamid'i anayasaya geri döndürmeye zorlamıştır. Nisan 1908'den II. Abdülhamid tahttan atıldı ve kardeşi V Mehmed Raşad padişah ilan edildi. Aslında on yıl boyunca (1908-1918) hükümet genç Türklerin "Birlik ve Refah" partisinin elindeydi. Osmanlı Türkiye'sinde 1839 yılından XIX yüzyılın 70'li yıllarının öncesine kadar geçirilmiş, Reşit Paşa'nın tertip ettiği "Gülhane hat-i şerifi'nin" ilan edilmesi ile başlayan (1839, 3 Kasım) ve Ali Paşa'nın tertip ettiği “Hat-i Hümayun” (1856, 18 Şubat) bünyesinde devam eden reform dönemine Türkiye tarihinde "Tenzimat Dönemi" adı verilir. Tenzimat sosyo-politik olayların etkisinde oluşan akımdır ki, Hüseyin Cavid bu akımın etkisinde eserler kaleme almıştır. Yaşamını ve sanatını bu ulusal amaçla geçirmiş, milletin dertlerini, mücadele aşkını, özgürlük motiflerini edebi bilinçinin gayesine dönüştürmeyi başarmıştır. Edebi eserlerindeki türkcülük mefkûresinin yansımaları sosyo-politik ve bilimsel yazılarında devam etmiş, şair halkının milli benlik bilincinin güçlendirilmesi, Türk birliği fikirlerinin şekillenmesi ve esaret zincirlerinin kopması için çalışmıştır. Romantik özellikleri, ideallerin özü ve Azerbaycan romantizminin temsilcisi olan Hüseyin Cavid'in eserlerinin muhtevası halkının ulusal kimlik kavramının canlanmasıydı.

Cavid efendi Türkiye'nin meşhur filozofu, Türkiye'de “felsefe dersini lise seviyyesinde ilk olarak “müfredat programına sokmuş” ve “İstanbul Üniversitesindeki ilk felsefe konfranslarını” veren, “tekke edebiyatı alanında nefesler” yazan ve Doğu edebiyatında olan tesevvüf cereyanlarının tedkiki ile meşkul olan Bölükbaşı Rza Tevfik'ten ders almış, meşhur türkçüler Ali bey Hüseyinzade'nin ve Ziya Gök Alp'in türkçülük, islamcılık ve çağdaşlık ideyaları ile tanış olmak imkânı kazanmıştır (2, s 16). Cavid, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik ve Mehmet Akif gibi fikir ve sanat yönü güçlü kişilerden ilham almış, ileride kaleme alacağı eserlerde onların etkisi altında kalmıştır. Bu sanatçıların sanat ve edebiyat anlayışları; içtimai fikirleri Hüseyin Cavid'in edebiyat bakışımı, dünya görüşünü etkilemiştir.

“Türkçülük, İslamcılık akımlarının etkisi ile Millî Edebiyat cereyanı doğrultusunda bu yıllarda yazdığı pek çok eserinde vatan sevgisini ortaya koyarken birçok tarihî konuları da ele ala bilmiştir. Hüseyin Cavit “Amir Timur” eserinde Timur'un olumlu karakterini, bilge anlayışını, adalet ilkelerine dikkat vermekle Türk milletinin tarihini, kan hafızasını, mücadele tarihini aydınlatırdı. Bilindiği gibi, Timur tek egemendir ki, istila ettiği topraklarda halkın kültürüne dokunmuyor, halkın milli varlığı olan ana dilini yasaklamıyordu. Türk edebiyatında Ahmet Cevdet Paşa'nın “Gısas-i Enbiya ve Teravih-i Hülafe”, Abdülhak Hamid'in “Teyfler Geçidi” eserlerinde Timur imgesi vardır. Rahmetli tarihçi Zeki Velidi Toganın (1890-1970) 22 yaşında yani 1912 yılında kaleme aldığı “Türk ve Tatar Tarihi” adlı kitabı ve bu yönde diğer araştırmalarında Amir Timur'un (1336-1405) olumlu karakteri, Zeki Velidi Toganın tüm dönemlerde modern tarihçi olmasını gösteriyor. Timur portresinin tarihte ve sanatta çeşitli şekilde oluşturulmasının aynı amacı vardı. Türk tarihinde tarih yapan insanlardan olmuş Timur şahsiyetine yanlış bakış oluşturmak Türk milletinin tarihine darbe olmakla birlikte, milletin serkerdelerine sevgisizliği ile milli ruhuna, azmına, milli iradesine yönelik saldırılardır ki, bu açıdan Hüseyin Cavid'in Timur karakterini Azerbaycan edebiyatına getirmesi halkının milli ruhunun uyanmasına hizmet ediyordu. İleri görüşlü şairin, Türkiye edebi ortamıyla yakından teması, zengin bilgilere sahiblenmesinden yola çıkarak diyebiliriz ki, şair kuşkusuz Türkiye edebiyatının, tarihbilimciliğinin en değerli eserleri ile de yakından tanışmıştır. Dünya çapında az rastlanan fatehlerden olan Timur akli, kahramanlığı, bilginlere saygısı olan büyük tarihi şahsiyet olmuştur. Hüseyin Cavid "Topal Timur" eserinde 14. yüzyılın iki büyük hükümdarını Amir Timur ve Yıldırım Beyazid'in edebi imgesini oluşturmakla insanlık, hükümdarlık, ulviyet, mertlik vb gibi insani ve estetik duyguları terennüm etmekle söz konusu dönemde Türk tarihinin edebi portresini oluşturuyor. Yüzyılları arkada burakan, kişiliğine, faaliyetine ilginin her zaman arttığı Amir Timur şahsiyeti Hüseyin Cavid gibi düşünürün ilgisini çekmeyebilmezdi. Türkün büyüklerinden, kocaman tarihinden korkanlar için Amir Timur ve Hüseyin Cavid aynı şekilde korkdukları objeleridir. Onların basit düşünceleri ve faaliyetleri bu korkunu oluşturur, halkın milli azmının yükselmesine hizmet eden Türkün büyüklerinin yaşam ve çabalarına karşı sansür yasaklarını tek çare görürdüler. Amir Timur ana diline ve tarihine kocaman sevgiyle dolu hükümdardı. Kaleme alınan eserlerin türkçe kaleme alınmasına hassaslıkla yaklaşan Amir Timurun döneminde 1381. yılında uygur alfabesiyle on bir satırla yazılmış “Kitabesi” Türkçe ilk büyük eser sayılır. Hüseyin Cavid'in 1925 yılında tamamlanan "Topal Timur" eserinin Bakü'de tyatrosu oynanılmakla yanı sıra Özbek edebi ortamına yol alır ve Taşkent'te oynanılır. Bir süre sonra oyun yasaklanır. Sovyet ideolojisine aykırı olarak Topal Timur imgesinin büyük Türk oğlu, adil, beşeri ideyalarla yaşayan, çok taraflı etkinliğe sahip hükümdar olarak kaleme alınması konulan yasağın temeli idi. İlginçtir ki, Hüseyin Cavit'in 1937 yılların katliamının kurbanına dönüşmesinde baş kanıtlardan biri olarak "Topal Timur" eseri kaydedilir ve özbek düşünürü aynı katliamın kurbanlarından olan Abdür-rauf Fıtrat de 1919 yılında "Timur'un mezarlığı" eserini yazmıştır. Muhammed Peygamber imgesini Azerbaycan'ın ulusal tyatrosuna getiren dramaturg "Peygamber" menzumesini 1922'de Sovyet işgallerinden bir yıl sonra yazıldı. Ne yazık ki, Cavid'in tutuklanma nedeni bu iki eser gösterildi. Hüseyin Cavit Peygamber Efendimizin hayatının değişik öykülerinden yola çıkarak dinimize yönelik saldırılara cevap vermeyi amaçlıyor. Tarihine ve ruhunun arınma yüksekliliği olan dinine karşı olanlar “Amir Timur” ve “Peygamber” eserini şairin yücelen haqq sesini durdurmak için tek neden gördüler.

Türk edebiyatında felsefi şiirin en güzel örneklerini oluşturan Abdülhak Hamit Hüseyin Cavid'inde felsefi düşüncesini etkilemiştir. Elbette, Türk edebiyatında, felsefi şiirin mükemmel örneklerini Abdülhak Hamit'den önce yaratan şairler vardır. “Halk ve yüksek tabaka olmak üzere iki ayrı kolda gelişen tasavvufi şiir vadisinde Farabi, Mevlana Celaleddin Rumi, Yunis Emre, Niyaz-i Misri, Naili, Şeyh Galib ilh. gibi şahsiyetler felsefi bir geleneğin tesisinde mühim rol oynamışlardı. Tanzimatın hemen öncesinde “Adem” kasidesiyle “yokluk”u daha önce görülmemiş biçimde methederek bir nevi “Hiçlik felsefesi yapan Akif Paşa ve meşhur “Terc-İ Bend” i ile Ziya Paşa, Hamid'den önce şiirde felsefi bir atmosfer yaratmış olan isimlerdir” (15, s 58)

Abdülhak Hamit, Hüseyin Cavid' e şiirlerindeki felsefi düşünceler, üslub ve romantik özellikler yönünden tesir etmiştir. Abdülhak Hamit'in şiirlerinde felsefi düşünceler geniş yer tutar, ondan etkilenen Cavid de felsefi konulu şiirler yazmış ve bu şiirleri ile sevilmiş ve tanınmıştır. Ayrıca Hamit'in üslubundaki tezatlı söyleyiş de Hüseyin Cavid'de sıkça görülmektedir. Namık Kemal, zulüm ve haksızlığa başkaldırışı, vatan ve hürriyet konulu şiirleriyle Hüseyin Cavid'i etkilemiştir, o, şiirlerinde sosyal konulara ağırlık vermiş, vatan, hürriyet, zulüm ve haksızlık gibi milletin dertlerine tercüman olmuş, gerçekleri eserlerinde yansıtmaktan korkmamıştır.

Rusya'nın Azerbaycan ve Özbekistan'ı işgalinden sonra Azerbaycan edebiyatında Hüseyin Cavid (1882-1941), Özbek edebiyatında Abdülhamit Çolpan (1897-1938) eserlerinde halk tefekküründen çok millet konusunu öne çıkararak, milletin tarihini aydınlatmaktan dolayı tarihe yeni bakış sergiliyorlardı:

Çolpan:

Dirisin, ölmemisin, sen de adam, insansın.

Zencir takma, boyun eğme, sen de hür doğulansın! (12; s.9)

Hüseyin Cavid:

Daha mahv etti artık istibad, yaktı zülm ateşine canımızı!

Olub her bir hükukumuz berbat, dinlemez kimse elemanımızı! (9)

Çavid'in, Çolpan'ın halkı uyandırmak, kimliğine döndürmek, fikir ve düşünceleri, ileri görüşleriyle halkı "yalancı sosyalizm, komünizm" hayallerinden kopara bileceği manevi güçlerinden çekinirdi Sovyetler sistemi. Ne var ki, Sovyetler Birliği'ndeki başka halkların aydınları gibi, Azerbaycan ve Özbek aydınlarının büyük kısmı Ekim ihtilalinden sonra Bolşeviklerin hürriyet, adalet hakkındaki yalancı vaatlerine inandılar. Fakat, bu vaatlerin doğru olmadığını anlayan, halkın, milletin kaderini düşünen, insanları bu gerçeklerden uzak olanlardan kurtarmak, milletin gözünü açmak için yaşam ve kalemleriyle mücadeleye kalktılar.

Abdulhamit Çolpan'ın Türkistan'ın parçalanmasından ardından söylediği şu dördlüğü değerlidir :

Gülen başkalarıdır, ağlayan ben ben.

Oynayan başkalarıdır, inleyen ben ben.

Egemenlik öykülerini işiten ben ben,

Kulluk şarkısını dinleyen ben ben.(16)

Millete gerçekleri belli eden, halkın kalkınması için inanç meydanına atılan Ahmet Cevad, Ali Nazım, Hüseyin Cavid, Mikail Müşfik gibi, Özbek edebiyatında Behbudî, Çolpan, Fıtrat, Münevver Gari, Batu, Elbek gibi kalem üstatları milliyetçi damgasıyla 1937 yılından sonra başlanan katliamların kurbanı oldular. Sanat adamları gibi her iki halkın edebiyatında Türk romantizminin etkisinden oluşan üslup, forma ve içerik Rus bolşeviklerinin övgüsünün kurbanı oldu.

Abdülhamit Çolpan'la birlikte 20. Asrın başlarında belli programı, yönetim merkezi ve tüzüğü olmayan Ceditçilerin edebiyatda ünlü isimleri oluştu, H. H. Niyazi, S. Aynı, A. Kadiri ve başkalarını gösterebiliriz.

Ceditçiler genellikle, Osmanlı yenilikçileri ile sıkı bir bağlantı içerisindeydiler. “Özellikle Türkistan Ceditçilerinin İstanbul'da eğitim almış olmaları dikkat çekicidir. Kıymetli Bekir Çobanzade, Fıtrat, Hamza 1912-1914 tarihleri arasında İstanbul'da eğitim aldılar. Nagaev, “Rusya'dan gelen gençler Gaspıralı'nın “Dilde, fikirde,işte birlik”düsturu altında konuşmakta olduklarını ve Türk boylarının birleşmesini isteyen “Millet atası” Gaspıralı'nın yolundan yürümektedirler” şeklinde romansı resmetmektedir. Ceditçiler'in milliyetçi çizgide olduğu doğruysa da buna unsur milliyetçiliğiyle süslenmiş İslam milliyetçiliği demek daha doğru olacaktır. Çeditçilerin hayatında İstanbul, Kahire gibi şehirler önemli rol oynamaktaydı. Kaynaklara göre, İstanbul adeta Rusya müslüman reformcuların buluşma yeri olduğu gibi bir kanı ortaya çıkmakta (12, s.107).

Görüldüğü gibi, Özbek aydınlarıyla Osmanlı reform taraftarlarının ilişkileri önemli rol oynamıştır. Türkiye tarihbilimciliğinde Turancılık, Türk birliyi düşüncelerinin Osmanlı devletinde şekillenmesine ve daha sonra Cumhuriyet dönemine taşınmasında Tatar ceditçilerin rolü olduğu şüphesizdir.

Ceditçilik akımının etkisinde realist nesir teşekkül etti ve gelişti. Çolpan, Kâdirî, Mîrmuhsin ve Hamza'ların hikâye, kıssa ve “millî romanları” bu dönemde yazıldı. Şiir sanatı sosyal ve siyasi konular açısından özellikle, yeni bir dönem yaşadı. “Tevellâ ve Aczî'nin ateşli şiirleri, Sıdkî Handaylikî'nin dertle

yoğrulmuş destanları yayımlandı”. (11)

Cedit döneminde Sadreddin Aynı (1878- 1954), Hamze Hekimzade Niyazi (1889-1929) ve Abdülrauf Fitrat (1886-1938) 1910'dan itibaren çağdaş şiirler yazmaya başladılar. Bununla birlikte Sadreddin Aynı ve Hamza Hekimzade Niyazi daha didaktik ve yaratıcı şiirler yazdılar. 1918'de "Çigatay Gürüngü" adlı edebiyat kürümü kurulduktan sonra, Abdullah Fitrat çağdaş şiirin öncülerinden oldu. Rus edebiyatının, biçim olarak heceler ve dörtlülerden oluşan ulusal ve lirik türlerde şiirlerin yaratılması üzerinde hiçbir etkisi olmadı. Özbek şairleri ve aydınları İstanbul, Bahçasaray, Bakü ve Kazan'da yayınlanan gazeta, dergi, ve şiir kitaplarını okudu: Şinasi, Namık Kemal, Tefvik Fikret ve Azerbaycan, Kırım Tatar ve Tatar şairleri gibi Türk şairlerini biliyorlardı. "(13, s. 6).

A.Fitrat'ın dil, edebiyat ve sanatı kapsayan sayısız, yüzlerce makaleleri vardır. Özbek edebiyatının "canlanması" dönemi Fitrat'ın ismiyle ilgilidir. Mahmudhoca Behbudi ceditçilerin çalışmalarını yönlendiren kurucularından biridir. Fitret Mahmudhoca Behbudi'nin yardımıyla İstanbul'a gelmiştir. 1909-1913 yılları içinde İstanbul'da yaşayan Fitrat, İstanbul'a nasıl geldiğini, eğitim hayatını, dünyabakışımın nasıl değiştiğini, nasıl panturist olduğunu anlatmıştır. 1913'te Fitrat Buhara'ya dönmüş ve birçok Özbekistan şehrinde okullar açmıştır.

Erşahin (2008) , “Fitrat'ta İstanbul etkisi o kadar barizdir ki görüşlerini desteklemek için sık sık Osmanlı ıslahat uygulamalarına atıfta bulunur, Türkçe gazete okumayı bilgilenme ve kültürlenmenin araçlarından sayar.” şeklinde yazmıştır. Fitrat'ın İstanbul'da farklı görüşten aydınların çıkardığı Hikmet, Sırat-ı Müstakim ve Tearüf-i Müslimin gibi mecmualarda yazıları çıkmıştır. İstanbul'da eğitim gören Rusyalı müslüman öğrenciler Rusyalı Talebe Cemiyeti adında cemiyet kurmuşlardır. O dönemde İstanbul'da Rusya müslümanları ve özellikle Kırım ve Kazan Tatarları tarafından kurulan birçok cemiyet faaliyet göstermekteydi (12, s. 166).

Fitratın, tüm bilimsel, edebi ve sosyo-politik faaliyetlerinin merkez noktasında Özbek halkının uyanışında olağanüstü bir role sahip olan "Cigatay Gürüngü" nun kurulması ve üyeliğidir. Turan, Türkistan dünyasının oğlu Fitrat, 1918 yılı sonunda, 19'un başında, saldırganlık siyasetinin tuğyan ettiği dönemde "Cigatay Gürüngü (konuşmalar)" adlı bir edebiyat merkezi oluşturmakla tüm Türkistan edebiyat adamlarını bir araya getirdi. Bu merkezin başlıca güçleri Münevver Gari, Abdülhamit Süleyman Çolpan, Gazi Yunis, Elbek, Batu, Abdullah Avlani, Zafer Bashir, Rafik Mumin, Ziya Said, Abdullah Gadirî gibi yazar ve şairlerdi. “Fitrat'ın “Timur'un Mezarı(1918), Oğuzhan (1919) Hind İhılalcıları (1921), Ebu Müslüm (1916), , Ebülfez Han (1921), Bağican (1916), Rehberi Nicat (1915), Aile (1916), Arslan (1926) ve diğer çok sayıda tyatro eserleri mevcuttur (16)

"İstanbul'da" Buhara Genel Maarif toplumu" ni oluşturan Fitrat ilk eseri olan "Münazara" nı ele İstanbul'da bulunurken Abdullah Kadiri'nin “Öten Günler” romanının etkisinde kaleme almıştır. “Öten Günler” romanı Sovyetler döneminin kızgın yıllarında 1928 yılında Azerbaycan'da yayınlanmıştır . Eseri Azerbaycan diline Özbek asıllı, Bakü'de yaşayan Halid Said Hocayev çevirmiştir. "Halid Said 1898'de doğdu. İlk öğrenimini medresede aldıktan sonra İstanbul Üniversitesi'ni bitirdi ve oradan döndükten sonra SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan filialında çalıştı. Dünya Türkologiyasında ilk kez Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lugatit-Türk" eserini dilimize çevirdi. Sağken "Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri" (İstanbul 1926), "Çeşitli üslubiyat" (İstanbul 1934) gibi eserleri yayımlandı. (18) "Hocayev 1937 yıl 3 Mayıs'ta tutuklandı. Aynı yılın ekim ayının 12-de son toplantıda H.S.Hocayev Azerbaycan SSR CM-nin 68 nci maddesi kapsamındaki "eksingilabi pantürkist örgütün üyesi olarak hem de Türkiye'nin yararına istihbarat işi yapmış bir kişi" damgası ile itham olunarak güllelenmeye mahkum edildi.

1937'de Halid Said Hocayevin tutuklanmasından sonra Mahmud Kaşgari'nin divanına ait 1,500 sayfalık el yazmasına NKVD tarafından el konuldu ve bu yazının kaderi bozulmadan kaldı (1)

Ne yazık ki, milleti, halklarını cehaletten kurtarmak, milli kimliyiye dönüştürmek amaçlı Azerbaycan ve Özbek halkının yazarları ve şairleri 1937 yılının katlimanın kurbanı oldular. Sovyetler Birliği Abdülrauf Fitrat, Hüseyin Cavit, Abdürhamit Çolpan, Abdulla Kadiri gibi İstanbul'da eğitim almış, edebi ve sosyo-politik faaliyetleri Türkiye'deki siyasi ve edebî akımların etkisinde gerçekleşen düşünürleri mahvetti. Özbek düşünürleri Taşkent'de kuyuya gömüldüler, binlerce işkencelerle topraklandılar ve bu azmış gibi gömüldükleri toprak iblisler mezarı ismiyle çağrıldı ve çöpler oraya atıldı. Millet, halkın kendine, milli kimliğine dönüşmesi için caba gösterenlerin devamacıları yetişmesin diye halkı bu şekilde soğuttular. Fakat, Türkiye'deki siyasi ve edebî akımların etkisinde Azerbaycan ve Özbekistan düşünürlerinin yaşam ve faaliyetleri gelecek kuşaklara türlü işerikte aktarılmakla bunlar günümüzde türk halklarının kaynaşmasında tutarlı edebi-tarihsel kesit olarak bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. Azer Turan. "Halid Seid Hocayev – Şehid Türkşünas" Bakı, 2009
2. Asgerzade Lufiyeye, Hüseyin Cavid Efendi ve Abdulhak Hamid Tarhan Yaratıcılığındaki Benzerlikler, Kardeş Kalemler, say 56, 2011 yıl.
3. Binnetova.A.G.Azerbaycan-Özbek (çığatay)Edebi İlişkileri(Devrler, Simalar, Janrlar, Temayüller)"(monografi). Bakü, "Kartal", 2008, 326 s
4. Fitrat (1917).O'quv, Baqu, ve Buhara: Maarif, Азярбайған-юзбякядябиялагяляриндянящицяляр.-Б.,Елм, 1985. 279 с.
5. Fitrat (1930). Qayidahoyi Zaboni Tociki, Toshkent.Fitrat (1927).Eng Eski Turk Adabiyoti Namunalari, Adabiyotimizning Tarixiy Uchun Materiallar, Samarkand-Toshkent: O'zbekiston Davlat Nashriyoti.
6. Cavid H.Eserleri.Beş Cildde, Bakü, Lider yayın evi, 2005, 288 s.
7. Hüseyinov. R. Vakitden yüce. Bakü:Işiq, 1988. 361 s
8. Hüseyin Cavid. Eserleri. Beş Ciltde. III Cilt – Dram Eserleri ("İblis", "Afet", "Peyğamber", "Topal Timur");
<http://www.ebooks.az/view/fk2hAwgH.pdf> 25.09.2017
9. Halilzade Flora, Büyüklüyün, Yüceliğün, Ölümsüzlüyün Ünvanı - Hüseyin Cavid, <http://news.milli.az/culture/146817.html> 02.06.2017
10. İbrahim Koncak Ceditçilik Hareketi Ve Türkistan-Osmanlı Devlet İlişkileri
http://cavsamdergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/1679258864_makale-7.pdf 19.09.2017
11. Kasimov B. Ceditçilik, <file:///C:/Users/user/Downloads/gazi-turkiyat-sayi-6-0335-0361-kasimov-velok.pdf>, 26.09.2017
12. Koçoğlu.T. "Çağdaş özbek şiiri: 1920-1997" , " Türk dünyası dil ve edebiyat" dergisi (TDK: Ankara), No: 1,1997.
13. Milli Edebiyat Döneminde Düşünce Akımları, https://www.turkedebiyati.org/fikir_akimlari.html 20.09.2017, 21.09.2017
14. Özdemir Cihan. Hüseyin Cavid'in San`atında Osmanlı(Türk Edebi Muhitinin İzleri, Kardeş Kalemler Dergisi, Yıl 1, sayı 6, haziran, 2007 Yıl.
15. Ömer Tuğrul Kara, Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi
http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/omer_tugrul_kara_toplumsal_olaylar_turk_ve_dunya_edebiyati_izler.pdf 12.09.2017
16. https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdulhamid_S%C3%BCleyman_%C3%87olpan
17. <http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2012/aprel/244712.htm> 17.09.2017
18. https://tr.wikipedia.org/wiki/Abdurauf_Fitrat 13.10.2017
19. https://az.wikipedia.org/wiki/Xalid_S%C9%99id_Xocayev 28.07.2017
20. Enver Uzun, Hüseyin Cavid ve Türkiye Edebiyatı, Bakü, Güneş yayın evi, 1998, 165

İSTİKBAL GAZETESİNE GÖRE MOSKOVA ANTLAŞMASININ YANSIMALARI

Uğur ÜÇÜNCÜ*

Özet

Moskova Antlaşması, 16 Mart 1921’de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalanmıştır. Antlaşmayı imzalamakla her iki devlet, işgalcilere karşı dayanışmayı sağlamayı amaçlamıştır. Amaçlarından bir diğeri ise aralarındaki dostane ilişkileri sürekli hale getirmektir. Antlaşmanın TBMM Hükûmetine çok yönlü sonuçları olmuştur. Özellikle Batum’un tahliye edilmesine dair maddesi Trabzon’da yakından takip edilmiştir. Trabzon kamuoyu Moskova Antlaşmasına dair haber ve yorumları Doğu Karadeniz Bölgesinin en önemli gazetesi İstikbal’den takip etmiştir. Bu çalışmada İstikbal gazetesine göre Moskova Antlaşmasının yansımaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Moskova Antlaşması, Türkiye, Rusya, Trabzon, İstikbal.

Abstract

THE REFLECTIONS OF THE MOSCOW TREATY ACCORDING TO THE İSTİKBAL NEWSPAPER

The Treaty of Moscow was signed between the Turkish Grand National Assembly Government and the Government of the Russian Federation Soviet Socialist Federal Republic on March 16, 1921. Both states intended to provide solidarity against the occupiers by signing the Treaty. Another of their aims made the friendly relations between them permanent. The Treaty had many consequences for the Government of the TBMM. In particular, the substance of the evacuation of Batum was followed closely in Trabzon. The Trabzon public opinion followed the news and comments on the Moscow Treaty from İstikbâl being the most important newspaper of the Eastern Black Sea Region. In this study, it will be tried to be revealed the reflections of the Moscow Treaty according to the İstikbâl newspaper.

Key Words: The Moscow Treaty, Turkey, Russia, Trabzon, İstikbal.

Giriş

Milli Mücadele sürecinde TBMM Hükûmeti, dış politikada işgalcilere karşı ortak kaderi paylaştığı Rusya Şuralar Hükûmetiyle dostane ilişkiler kurmuştu. Bu ilişkilerin bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi için girişimlerde bulunmuştu. Bu anlamda Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir heyet 19 Temmuz 1920’de Moskova’ya gönderilmiştir. Yapılan müzakerelerde bir anlaşma, parafe edilmişse de Rusların Ermenistan’a Doğu Anadolu’dan toprak verilmesi ısrarı nedeniyle imzalanmamıştır. Heyet geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁰⁵ TBMM Hükûmeti’nin, Doğu cephesinde Ermeni meselesini silah gücüyle halletmesi, Batı cephesinde Yunanlılara karşı zaferler kazanmasının ardından Türk-Rus müzakerelerinin yeniden başlamasının zemini oluşmuştur. Moskova’ya gidecek ikinci TBMM heyeti İktisat Vekili Yusuf Kemal başkanlığında, Maarif Vekili Doktor Rıza Nur ve zaten yolda bulunan Büyükelçi Ali Fuat Paşa’dan oluşmuştu. 19 Şubat 1921’de Moskova’ya ulaşan heyet, Ruslarla yaptığı görüşme neticesinde 16 Mart 1921’de Moskova Antlaşmasını imzalamıştı.⁷⁰⁶

Trabzon ve çevresinde süreci kamuoyuna aktaran en önemli vasıta İstikbal gazetesi olmuştu. Milli Mücadele yıllarının hemen başında Trabzon ve çevresinde Pontus tehlikesine karşı Faik Ahmet ve arkadaşı Mehmet Salih Beyler bir Türk gazetesi çıkarılması kararı almışlardır.⁷⁰⁷ Gazete İstikbal adıyla 10 Aralık 1918’de çıkarılmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin yayın organı mahiyetinde olan gazete, Milli Mücadeleyi desteklemiş, özellikle Karadeniz’deki Rum propagandalarına karşı yayın faaliyetini sürdürmüştür. 27 Ocak 1921’den itibaren günlük olarak çıkarılmıştır.⁷⁰⁸ 4 Mart 1925 Tahrir-i Sükûn

* Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü/Trabzon, elmek:uucuncu@ktu.edu.tr.

⁷⁰⁵ Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, 2008, s.279-280.

⁷⁰⁶ Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Ed.Baskın Oran, İletişim Yay., C. I, 15. Baskı İstanbul 2009, s.171-172.

⁷⁰⁷ Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul 1964, s.217.

⁷⁰⁸ E.Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 186.

Kanununun birinci maddesine dayandırılarak 8 Mart 1925'te Bakanlar Kurulunun aldığı bir kararla kapatılmıştır.⁷⁰⁹ İstikbal gazetesinin son sayısı 17 Mart 1925'te yayınlanmıştır.⁷¹⁰

Peki, Rusya ve TBMM Hükümetlerinin birbirleriyle ve diğer devletlerle yürütecekleri dış politika ilişkilerinde çok önemli olan Moskova müzakereleri ve Antlaşması, İstikbal'e nasıl yansımıştır? Antlaşma gereği Trabzon için hayati bir konuma sahip bulunan Batum'un elden çıkması nasıl değerlendirilmiştir? Bu soruların yanıtlarının bulunması önemli sonuçlar elde edilmesine katkı sağlayacaktır.

1. İstikbal Gazetesi Haberlerinde Moskova Antlaşması

İstikbal gazetesi, bilgi kanalları vasıtasıyla elde ettiği sürece dair malumatları, çoğunlukla birinci sayfadan verdiği haberlerle kamuoyuna taşımıştır.

TBMM Hükümetinin birinci heyetinin Moskova'dan boş dönmesinden sonra değişen şartlar nedeniyle yeniden müzakereler süreci başlatılmıştı. TBMM Hükümeti Moskova'ya bir kez daha heyetler gönderilmiştir. İstikbal gazetesi, 1 Mart tarihli nüshasında “*Murahhasların Moskova'ya Muvasalatları*” başlığıyla 26 Şubat tarihli Anadolu Ajansının Moskova'dan aldığı telgrafa dayandırdığı bir haberi kamuoyuyla paylaşmıştı. Buna göre 17 Şubat Cuma günü TBMM Hükümeti Elçilik Heyetinin başında Ali Fuat Paşa bulunmaktadır. Heyette ayrıca Başkâtip Aziz, Müşavir Tahsin, Saffet ve Müştak Seyfi Beyler vardır. Bunlardan başka Sovyet Rusya ile müzakere için başka bir heyet daha Moskova'ya gitmiştir. Bu heyetin başında ise Yusuf Kemal Bey bulunmaktadır.⁷¹¹ Tam da bu sıralarda Londra Konferansı için Hariciye Nazırı Bekir Sami Bey başkanlığında bir Türk Heyeti de İngiltere'ye gönderilmiştir.⁷¹² İstikbal gazetesi, Londra Konferansı sürecine sayfalarında daha fazla yer vermiştir. Başyazar Faik Ahmet Bey, Londra Konferansına dair çok sayıda yazı kaleme almış⁷¹³, haberler yoğun bir şekilde gazetede yer almıştır.⁷¹⁴ TBMM Hükümeti, bir taraftan Batı'yla masaya otururken diğer taraftan Rusya ile görüşmeler başlatmıştır.

Moskova müzakerelerine dair gelişmeler Londra Konferansı kadar olmasa da İstikbal gazetesine yansımıştır. “*Moskova Konferansı*” başlıklı çıkan bir haber Anadolu Ajansının 8 Mart tarihli Moskova Telsizinden aldığı telgrafa dayandırılmıştır. Habere göre Türk Rus Konferansı Moskova'da toplanmıştır. Çekilen nutuklar iyi dostluk temeline dayandırılmıştır.⁷¹⁵ “*Moskova Konferansında Türk-Rus Münasebatına Dair Nutuklar*” başlığıyla verilen haberde ise görüşmelerde iki tarafın genel tavrı ortaya konmuştur. Moskova'dan alındığı ifade edilen bilgilere göre Konferansta Çiçerin, Türkiye ile Rusya arasında kurulan dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek gerektiğini söylemiştir. Bu dostluğun sağlam anlaşmalarla takviye edilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Türk Temsilcisi Yusuf Kemal Bey de kendilerinin Moskova'ya gelmelerindeki yegâne amacın aynı olduğunu ifade etmiştir. Sovyet Şuralar Cumhuriyetinin sadık dostu TBMM Hükümetinin, hazırladığı projelerle iyi ilişkileri geliştirmeye devam edeceğini söylemiştir.⁷¹⁶

İstikbal gazetesi yapılan müzakerelerin bir anlaşma ile neticelenmesini arzulamıştır. Bu yönde kamuoyunu etkileyen “*Moskova Konferansı*” başlıklı bir haber yayınlamıştı. 16 Mart tarihli haberde Londra ve Moskova Konferansları karşılaştırılmıştır. Habere göre Londra Konferansı Batı'nın bir oyalamasıdır. Tek

⁷⁰⁹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1

⁷¹⁰ Uğur Üçüncü, *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri*, Altınpost Yay., Ankara 2012, s.246.

⁷¹¹ “Murahhaslarımız Moskova'ya Muvasalatları”, *İstikbal*, 1 Mart 1337/1 Mart 1921, No: 238, s.2

⁷¹² “Murahhaslarımız Konferans'a Gidiyor”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1.

⁷¹³ Faik Ahmed, “Murahhaslarımızın Hareketi”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1; Faik Ahmed, “Londra Konferansından Ne Bekleyebiliriz?”, *İstikbal*, 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, No: 222, s.1; Faik Ahmed, “Londra Konferansı ve Yunanistan”, *İstikbal*, 15 Şubat 1337/15 Şubat 1921, No: 226, s.1; Faik Ahmed, “Nasıl Bir Sulh İstiyoruz”, *İstikbal*, 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, No: 227, s.1; Faik Ahmed, “Konferansın İctimar”, *İstikbal*, 22 Şubat 1337/22 Şubat 1921, No: 232, s.1; Faik Ahmed, “Konferans'tan İlk Haber”, *İstikbal*, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, No: 236, s.1; Faik Ahmed, “Konferans Muvacehesinde”, *İstikbal*, 28 Şubat 1337/28 Şubat 1921, No: 237, s.1; Faik Ahmed, “Konferansta İzmir ve Trakya Meselesi”, *İstikbal*, 7 Mart 1337/7 Mart 1921, No: 243, s.1; Faik Ahmed, “Ümitli miydik?”, *İstikbal*, 15 Mart 1337/15 Mart 1921, No: 250, s.1; Faik Ahmed, “Londra Konferansının İflassı”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1

⁷¹⁴ “Konferans Kararının Zabıtnamesi”, *İstikbal*, 9 Şubat 1337/9 Şubat 1921, No: 221, s.1; “Murahhaslarımız Antalya'da”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2; “İstanbul da Murahhas Gönderiyor”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2; “Konferansa Murahhaslarımız Vaktinden Evvel Yetişiyor”, *İstikbal*, 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, No: 235, s.1; “Londra Konferansında Türk Milleti Namına Anadolu Murahhasları İzahat Verdiler”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2; “Londra Konferansı”, *İstikbal*, 1 Mart 1337/1 Mart 1921, No: 238, s.1; “Londra Konferansı Etrafında”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.

⁷¹⁵ “Moskova Konferansı”, *İstikbal*, 10 Mart 1337/10 Mart 1921, No: 246, s.2.

⁷¹⁶ “Moskova Konferansında”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.

çare Rus Sovyet Hükümeti ile anlaşmaktır. Gazete, Moskova Konferansının “tahripkâr” ve kalıcı barışa engel olan “düşmanlara” karşı birlikte mücadele eden Türk-Rus milletlerinin birliği ve anlaşmasıyla sonuçlanacağı ümidini taşıdığını belirtmiştir. Haberde belirtildiğine göre Türk idareciler, Türk milletinin tam bağımsızlığa kavuşmasının ancak Rusya ile ittifak kurmasıyla sağlanacağını anlamışlardır. Avrupa devletleri bu ittifaka engel olmak için Türkiye’ye karşı yeni bir girişimde bulunmuşlardır. Avrupa diplomatları, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’yı Rusya aleyhine tahrik etmeye çalışmaktadır. Londra Konferansı’nın gerçek maksadı da bundan başka bir şey değildir. Gazete, bu oyundan hiçbir sonuç alınamayacağını belirtmiştir. Gazeteye göre, Türklerin çoğunluğu “Emperyalistlerin” rica ile Türkiye üzerindeki hâkimiyet isteklerinden vazgeçmeyeceklerini ve onlarla silahtan başka bir dille anlaşmanın mümkün olmayacağını bilmektedir. İstanbul Hükümeti emperyalist devletlere yakınlığa bile TBMM Hükümeti böyle bir anlaşmayı kesinlikle kabul etmeyecektir. Haberin sonunda ise şu ifade kullanılmıştır: “Rus Sovyet Hükümeti esir olmak istemeyen mazlum milletlerin yegâne istinatgâhidir. Milletler insaniyet ve faziletin hakiki yollarını Londra’da değil Moskova’da bulacaklardır.”⁷¹⁷

Yürütülen müzakereler sonuç vermiş ve 16 Mart 1921’de Moskova Antlaşması imzalanmıştı. İstikbal gazetesi haberi kamuoyuna ancak 22 Mart 1921’de Anadolu Ajansının bilgi kaynağından “Türk Bolşevik Muahedesi İmzalandı” başlığıyla duyurmuştur. Gazetenin belirttiğine göre Anadolu Ajansının 19 Mart tarihinde Moskova Telsizinden aldığı habere göre TBMM Hükümeti ile Rusya Şuralar Hükümeti arasında yapılan müzakereler neticesinde Moskova’da anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı Rusya adına Hariciye Komiseri Jorj Çiçerin ile Merkezi İcra Komitesi Azasından Celal Kokmazof, TBMM Hükümeti adına İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beylerle Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa imzalamışlardır.⁷¹⁸ Gazete bir gün sonraki nüshasında “Moskova Konferansı Neticelendi” başlığıyla özel istihbarat kanallarından elde ettiği bir bilgiyi paylaşmıştır. Gazetenin belirttiğine göre imzalanan anlaşmayla Türklerle Ruslar arasındaki bütün meseleler dostluk ve ittifak esasları temelinde iyi bir şekilde hal edilmiştir.⁷¹⁹

TBMM Hükümeti heyeti Antlaşmayı imzaladıktan sonra Bakü’ye geçmiştir. 22 Mart 1921 tarihli sayıda “Rusya Murahhaslarımız Bakü’de” başlığıyla Trabzon kamuoyuna Yusuf Kemal Bey başkanlığında Rusya’ya giden TBMM temsilci heyetinin Bakü’ye ulaştığı bildirilmiştir. Ayrıca Bakü’de temsilcilerin parlak bir törenle karşılandığı eklenmiştir.⁷²⁰

İstikbal gazetesi, Moskova Antlaşmasının imzalanması nedeniyle Rusya Şuralar Cumhuriyeti Dışişleri Vekili Çiçerin tarafından, Rusya’nın Ankara temsilcisi Medivani aracılığıyla TBMM Hükümeti Dışişleri Vekili Ahmet Muhtar Bey’e çekilen tebrik telgrafını kamuoyuyla paylaşmıştır. 10 Nisan 1921 tarihli nüshada “Muhadenet Ahidnamesi Münasebetiyle Çiçerin’in Tebriki” başlığıyla verilen haberde Medivani’nin, Çiçerin’den gelen Rusça telgrafı tercüme ettirerek Muhtar Bey’e ulaştırdığı ifade edilmektedir. Çiçerin, Türkçeye tercüme edilen tebrik telgrafında şunları ifade etmiştir:

“Rusya ile Türkiye arasında mevcudiyeti bütün Şark için pek elzem olan münasebat-ı dostanenin temel taşı mesabesinden bulunan muahedenin Rusya ile Türkiye arasında imzası vesilesiyle Türk Hükümetine tebrikatımızla en har meserretimi ve en samimi hissiyatımı resmen tebliğ etmenizi rica ederim.”⁷²¹

İstikbal gazetesi, Moskova Anlaşmasının esaslarını ise hemen kamuoyuna taşıyamamıştır. “Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Şuralar Hükümeti Arasında Muhadenet Ahidnamesi” başlığıyla Antlaşmanın tam metnini ancak 8 Nisan 1921’de verebilmiştir.⁷²²

TBMM Hükümeti, aynı anda yürüttüğü Londra Konferansından eli boş dönerken, Moskova’da bir antlaşma imzalamayı başarmıştı. Rusya da hem Türklerle müzakere ederken diğer taraftan en büyük emperyalist devlet olarak gördüğü İngilizlerle görüşmüştü. Ruslar Türklerle olduğu gibi İngilizlerle de görüşmelerini sonuçlandırmayı başarmıştır. İstikbal gazetesinde Türkiye ve Rusya arasındaki Moskova Konferansı ve Antlaşması süreci verilirken Rusların İngilizlerle ticaret antlaşması yaptığına da dikkat çekilmiştir. Bunla ilgili olarak 8 Şubat 1921 tarihli nüshada “Rusya ve İngiltere İtilafnamesi” başlığıyla Karasin’in onaylayıp Moskova’ya gönderdiği Rusya ve İngiltere Antlaşmasının, taraflarca her türlü

⁷¹⁷ “Moskova Konferansı”, *İstikbal*, 16 Mart 1337/16 Mart 1921, No: 251, s.1.

⁷¹⁸ “Türk Bolşevik Mu’âhedesi İmzalandı”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.

⁷¹⁹ “Moskova Konferansı Neticelendi”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.

⁷²⁰ Rusya Murahhaslarımız Bakü’de, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.

⁷²¹ “Muhadenet Ahidnamesi Münasebetiyle Çiçerin’in Tebriki”, *İstikbal*, 10 Nisan 1337/10 Nisan 1921, No: 273, s.1.

⁷²² “Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Şuralar Hükümeti Arasında Muhadenet Ahidnamesi”, *İstikbal*, 8 Nisan 1337/8 Nisan 1921, No: 271, s.1.

propagandadan ve İngiltere aleyhinde tahriklerden kaçınılması, ticaret ablukasının kaldırılması esaslarına dayanacağını belirttiği ifade edilmiştir.⁷²³ Bu müzakereler sürecinde İngilizlerin Türkler aleyhinde Ruslardan talepleri olduğuna dair söylentiler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Ruslar bir tekzip yayınlamıştır.⁷²⁴ Rusların İngilizlerle müzakereleri sonuç vermiştir. İlginçtir Ruslar, Türklerle Moskova Antlaşmasını imzaladığı tarih olan 16 Mart 1921’de İngilizlerle ticaret antlaşmasını imzalamışlardır. 23 Mart tarihinde İstikbal gazetesi gelişmeyi kamuoyuna taşımıştır.⁷²⁵

2.Köşe Yazılarında Moskova Antlaşması Süreci

Moskova Antlaşması sürecinde İstikbal gazetesinde başyazı ve köşe yazıları kaleme alınmıştır. Sürece dair ilk başyazı Salih Zeki Bey tarafından “*Türk ve Rus Muhadeneti*” başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazıda Türk Rus dostluğunun zorunluluğuna dikkat çekilmiştir. Avrupalıların Londra Konferansı ile Türkleri Ruslardan uzaklaştırarak oyalama taktiği uyguladığı vurgulanmış, bu oyuna gelinmeyerek Ruslarla dostça ilişkiler kurulmaya devam edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Türkiye’nin bağımsızlığına giden yolunun Avrupa’da değil Rusya’da olduğu savunulmuştur. Salih Zeki’ye göre tarihin Türklere düşman olarak tanıttığı Ruslarla Harb-i Umuminin bitişinden sonra iyi bir dostluk sürecine girilmiştir. Bu iyi ilişkilerden iki tarafın da önemli neticeler elde edeceklerine şüphe yoktur. Romanof Hanedanı, Emperyalistlerle birlikte Türkiye üzerinde haklar talep etmekteydi. Hâlbuki onun meşru varisleri Bolşevik Ruslar, emperyalizmin yeryüzünden silinmesi için Avrupa ile mücadele etmektedir. Dolayısıyla aynı amaca hizmet eden Rusya ile Türkiye arasında ortak çıkardan kaynaklı dostane ilişkiler yürütülmesi kaçınılmazdır. Doğu’yu ezmek isteyen Avrupa’ya karşı bir set olan iki milletin birlikte hareket etmesi Avrupa medeniyetinin Doğu üzerindeki istila arzularını durdurabilecektir. Coğrafi durum itibariyle de birbirine destek vermeleri gereken Türklerle Rusların geçmişten kaynaklı düşmanlıkları sona erdirmesi lazımdır. Sevr Antlaşmasıyla Anadolu’yu parçalamaya başlayan İngilizlere karşı Rusların da “*yumruk göstermesi*” her iki millet arasında kurulacak ittifakın bir başlangıcı kabul edilebilir. Her iki millet de Avrupalı emperyalistlerin saldırılarına maruz kalmanın getirdiği zorluk karşısında birbirine yaklaşmışlardır. Bu vefalı yakınlaşmanın bundan sonra da dış politikada işbirliğine dönüşeceğinden şüphe duyulmamalıdır. Avrupa’yı “*imana getirecek*” olan Türk Rus dostluğudur. TBMM bu gerçeği iyi bildiğinden Avrupa’dan gelen siyasi rüzgârlara Moskova’yı rencide etmeyecek şekilde yaklaşmaktadır. Ruslar da Avrupa ile yaptığı girişimlerinde ve siyasi müzakerelerinde Türkiye’yi ilgilendirecek noktalarda TBMM Hükümetinin fikrini sormaktadır. Amaçlar farklı olsa da düşmanların sabit bulunması nedeniyle dış politikada birlikte hareket etmek için gereken hemen yapılmalıdır. TBMM Hükümetinin Londra’da İngilizlerle yürüteceği müzakerelerdeki gücü, öncelikle Türklerin sinesindeki azim ve milli imana, ardından Rusların yakınlığı ve muhabbetine dayanacaktır. İngilizler, TBMM Hükümetinin bazı menfaatler karşılığında aldatılmayacağını, aksine siyasi dostunun çıkarlarını zedelemekten topraklarının tamamını kabul edenlerle anlaşmaya hevesli olacağını anlayacaktır. İngiliz siyasetinin aldatacağı milletler arasına girmek istemeyen Türkler Ruslar aleyhindeki herhangi bir teklif ve taahhüdü tereddütsüz ret edecektir. Salih Zeki Bey, Avrupalıların olası oyunlarına karşı Ruslarla birlikte hareket edilmesi zaruretini ortaya koymakla beraber Rusların Türk toprakları aleyhinde Ermeniler lehindeki taleplerinden vazgeçmeleri gerektiğini istemiştir. Kesin bir dille şu uyarıda bulunmuştur: “*Bizde tebdil-i mezheb ile iade edilecek bir toprak mevcut değildir.*” Rusların benimsediği Sosyalizmin de Türkiye için çok önemli olmadığını ifade etmiştir. Son derece bağlı buldukları Türk Rus dostluğunun selameti adına son cümleleri makaleye eklemeyi uygun gördüğünü yazmıştır.⁷²⁶

Moskova müzakereleri sürerken gazetenin başyazarı Faik Ahmet Bey, “*Moskova Müzakeresi*” başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Yazısında Salih Zeki gibi Londra Konferansının aldatmaca olduğu, Moskova’da yapılan müzakerelerin bir antlaşmayla neticelenmesinin Türkler ve Ruslar için çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber her iki devletin de birbirleriyle kuşkuya mahal bırakmayacak derecede açık bir politika izlemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Faik Ahmet’e göre Rusların ve Türklerin Avrupa Devletleriyle ilişkilerinin olumlu sonuçlar vermesi her şeyden önce aralarındaki dostane ilişkilerinin güçlendirilmesine bağlıdır. Bu nedenle Londra Konferansı ve müzakerelerinden ziyade Moskova’daki konferans daha önemlidir. Gerek Rusların gerekse Türklerin emperyalistlere karşı mücadelelerinde zaferlerini sağlayacak olan şey siyasi birliktelikleri ve ilişkilerinin artırılmasıdır. Faik Ahmet Bey, Moskova Konferansının Rus ve Türkler arasında kesin esaslara bağlanmamış bir mesele bırakılmamasını şiddetle arzu

⁷²³ “Rusya ve İngiltere İtilafnamesi”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1.

⁷²⁴ “Samimi Bir Nota”, *İstikbal*, 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921, No: 231, s.1.

⁷²⁵ “Rus-İngiltere Mukavele-i Ticariye”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.

⁷²⁶ Salih Zeki, “Türk ve Rus Muhadeneti”, *İstikbal*, 11 Şubat 1337/11 Şubat 1921, No: 223, s.1.

ettiğini belirtmiştir. Konferanstan beklemekte olduğu en önemli şeyin o ana kadar devam edegelen bir dereceye kadar net olmayan ilişkilerin karşılıklı olarak şeffaf bir şekilde dönüşmesidir. Ona göre siyasi planlar o kadar açık olmalıdır ki birbirlerinden şüphe edecek bir durum yaşanmamalıdır. Ruslarla ittifak esaslarının açık ve samimi bir surette olması için en iyi zaman Moskova Konferansıdır. Faik Ahmet Bey, iki dost devletin işbirliği halinde hareket ederek Batı dünyasının Doğuya karşı yürüttüğü siyasi saldırılarına karşı sert bir savunma yapmalarının ortak mücadelelerinin gereği olduğunu belirtmiştir. Sovyet Rusya'nın İngilizlerle ticaret görüşmelerine değinmiş, iki dost milletin çıkarlarına ne derece uygun olduğunun anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Yazısının sonunda Moskova Konferansı'nın şu neticeyi vermesini arzu ettiğini ifade etmiştir: “Yani demek isteriz ki Rusların Türk dostluğundan nasıl bir mana çıkarmaları lazım geleceğini ve bizim de Rus dostluğunu ne şekilde arzu eylediğimizi Moskova Konferansında arız ve amik teşrih ederek arada hiçbir gayri vazıh nokta kalmaması ve ondan sonra da Rus-Türk ittifakının müsmir ve payidar bir siyaset kalması şeklinde Avrupa'ya karşı tecelli eylemesi imkânı elde edilmelidir.”⁷²⁷

Londra Konferansı sonuçsuz kalıp Moskova Antlaşması imzalanınca 24 Mart'ta Faik Ahmet Bey, “Bir Temenni” başlığıyla başyazı kaleme almıştır. Yazısında Batı'ya karşı Doğu'nun önemli bir başarı elde ettiğini belirtmiştir. Antlaşma maddelerini henüz bilmemekle beraber iki tarafın birbirleriyle sorunlarını kesin olarak halledecek esaslarda buldukları inancını ifade etmiştir. Batıyla mücadelede Türk Rus birlikteliğinin çok önemli olduğunu yinelemiştir. Faik Ahmet'e göre Londra müzakereleri bilindiği şekilde biterken Moskova müzakerelerinin iyi bir sonuca bağlanması; “Şarkın dava-i halasını omuzlarında taşıyan iki büyük milletin Türklerle Rusların müşterek maksad ve mücadele sahasına istihsal edildikleri pek kıymetli bir muvaffakiyet olmak üzere gösterilebilir.” Bu Antlaşma, Batılı emperyalistlerin Türk ve Rus Hükümetlerinin siyasi varlığına yönelik yapacakları entrikalara karşı güçlü bir savunma setti oluşturması açısından çok değerlidir. Doğu'nun zaferi her şeyden önce Batı'ya karşı mücadele eden kuvvetlerin birbirlerini incitmeden işbirliğiyle hareket etmeleriyle olacaktır. Faik Ahmet Bey, Şark davasının hiçbir şekilde yenilgiye uğratılmayacağını ifade etmiştir. Bununla beraber Batılı devletlerin en ufak fikir ayrılıklarını görür görmez hemen harekete geçtiklerini hatırlatmış, düşmanların sadece üzerlerine kuvvet sevk etmediklerini, daha ziyade siyasi saldırılar gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Onların bütün emellerinin kendilerine karşı mücadele eden milletleri birbirlerine vurdurarak zayıflatmak ve ardından üzerlerinde hâkimiyet kurmaktır. Faik Ahmet Bey, Antlaşmanın maddelerini henüz bilmediğini belirtmekle beraber iki millet arasındaki eski ve yeni meselelerin tamamen dostane şekilde çözüleceğinden şüphe duymadığını ifade etmiştir. Zira sürekli dostluk ilişkilerinin ancak bu şekilde sürdürülebileceğini belirtmiştir. Türklerle Rusları birbirine yaklaştıran çok değerli ortak çıkarların olmakla beraber aralarında meselelerin de varlığına dikkat çekmiştir. Özellikle Ermenistan ve Gürcistan meselelerinden kaynaklı Kafkasya'da meydana gelmiş olayların çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Meselelerin tarafların ortak çıkarlar doğrultusunda samimiyet ve iyi niyetle çözülmüş olmasını ittifakın gerekli bir şartı kabul ettiklerini ve Moskova Antlaşmasıyla bütün bu meselelerin kesin ve dostane bir şekilde halledildiğini görmekle memnun kalacaklarını ifade etmiştir. Yazısının sonunda Moskova Antlaşmasıyla Türklerle Ruslar arasındaki siyasi ilişkilerin birbirlerinden şüphe duymayacakları kadar açık ve güvenilir olmasını ve düşmanların eline fırsat verecek bir meselenin bırakılmaması gerektiği temennisinde bulunmuştur.⁷²⁸

3. Moskova Antlaşması Sürecinde Gazetenin Batum Meselesine Yaklaşımı

İstikbal gazetesinde Moskova Antlaşmasıyla ilişkili olan Batum meselesi yoğun olarak işlenmiştir. Bu ilginin en önemli sebebi Batum'un Trabzon Vilayetine siyasi, ticari, coğrafi, içtimai, kültürel vb. açılardan çok yakın olmasıdır. Gazetede Moskova Antlaşmasına kadar Batum'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu yönünde haber ve köşe yazıları yayınlanmıştır. Ömer Kamil Bey, 10 Şubat'ta “Batum Bizimdir” başlıklı yazısında, Dışişleri Vekili Muhtar Bey'in TBMM kürsüsünden haykırdığı bu cümlelerin haklılığını ortaya koymuştur. Batum'un hukuken, örfen ve siyaseten TBMM Hükümetine bağlı bulunduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Hukuken Brest Litovsk Antlaşmasıyla Rusların Batum'u eski sahibine verdiğini, Gürcü Hükümetinin de Trabzon Konferansında bu durumu onayladığını belirtmiştir. Halkın ise gerek 93 Harbinden sonraki Rus, gerekse Harb-i Umumi sonrasındaki İngiliz işgallerinde gösterdiği tavrın Türklerle birlikte yaşamak yönünde olduğunu ifade etmiştir. Yazıda Batum'un büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu, dini, içtimai, siyasi ve kültürel açılardan TBMM Hükümetinin bir parçası bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olan Batum için Türklerin kan dökmeye hazır olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁹

⁷²⁷ Faik Ahmed, “Moskova Müzakeresi”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.

⁷²⁸ Faik Ahmed, “Bir Temenni”, *İstikbal*, 24 Mart 1337/24 Mart 1921, No: 258, s.1.

⁷²⁹ Ömer Halis, “Batum Bizimdir”, *İstikbal*, 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, No: 222, s.2.

Hal böyle iken Şubat 1920’de Gürcistan Hükümeti Bolşevik tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bolşevik Rusların Azerbaycan tarafından Gürcistan üzerine saldırıya geçtiğine dair Gürcü resmi tebliği 20 Şubat tarihli *İstikbal* gazetesinde yayınlanmıştır.⁷³⁰ 21 Şubat tarihli sayısında ise Sovyet Rusya’nın Gürcistan’a resmen savaş ilan ettiği belirtilmiştir.⁷³¹ Gürcistan’ın bu zor durumunun hemen ardından gelen bir gelişme ise Ardahan ve Artvin’in anavatanına katılması idi. Gazete 24 Şubat 1921’de büyük bir sevinçle haberi kamuoyuna taşımıştır. TBMM Hükümetinin teşebbüsleri neticesinde Gürcistan Hükümetinin Ardahan ve Artvin’i tahliye ettiğini haber vermiştir.⁷³²

Gürcü Hükümeti bütün gücüyle savunmaya çalışsa da Bolşevikler karşısında tutunamamıştı. Başkent Tiflis, Bolşevikler tarafından işgal edilmiştir.⁷³³ Gürcistan’ın bu zor durumundan TBMM Hükümeti bir kez daha yararlanmak istemiş ve Moskova Antlaşması görüşmeleri sürerken Batum’u Anavatan’a kattığını ilan etmiştir.⁷³⁴ Faik Ahmet Bey 13 Mart’ta kaleme aldığı başyazısında, Batum’un Anavatan’a katılmasının TBMM’nin Ardahan ve Artvin’den sonraki önemli siyasi zaferi olduğunu belirtmiştir. Bu başarısından dolayı TBMM Hükümetini tebrik etmiştir. Gürcüleri ise o ana kadar sürdürdükleri “*lekeli siyasetlerinden*” ayrılarak takındıkları tavidan dolayı övmüştür.⁷³⁵ 16 Mart tarihli nüshada ise “*Askerlerimiz Batum’da*” başlığıyla verilen haberde Türk ordusunun ilk kademesinin Cuma namazından sonra halkın alkışları arasında Batum şehrine girdiği bildirilmiştir.⁷³⁶ Gazete, TBMM Hükümeti adına Batum Valisi Miralay Kazım Bey’in, 17 Mart 1921’de Batum’da TBMM Hükümetinin neşrettiği ilhak beyannamesini de kamuoyuyla paylaşmıştır.⁷³⁷

TBMM Hükümetinin bu teşebbüsünün yankıları da kamuoyuna taşınmıştır. 18 Mart tarihli nüshada Merkezi Batum’da bulunan “*Gürcü Enkaz Hükümetiyle*” Bolşevikler arasında 7 günlük bir mütareke imzalandığı haber verilmiştir.⁷³⁸ Yine aynı tarihli gazetede Batum’da tahminen 30 bin kadar Gürcü asker ve subayının bulunduğunu belirtmiştir.⁷³⁹ 20 Mart’ta ise gazete Bolşeviklerin ilerlemesi karşısında Batum’a sıkışan Gürcistan Hükümetinin 17/18 Mart gecesi İtalyan vapuruyla Batum’u terk ettiğini yazmıştır.⁷⁴⁰ Gazete önemli bir haber daha vermiştir. Buna göre Batum’dan Hükümetin çekilmesinden sonra sınırdan kaçıp şehre gelen Gürcü askerlerinden bir kısmı yeni kurulan Türk yönetimine karşılık bir mahalli sözde Bolşevik idaresi kurup Türk askerlerine saldırmışlar ve mağazaları yağmalamışlardır.⁷⁴¹

Gazeteden anlaşıldığına göre Bolşevik Rus askerleri de Tiflis’ten Batum’a gelmişti. Moskova Antlaşması gereği Batum’u Gürcü Bolşevik Hükümetine bağlamak amacı güden bu askerlerin şehre gelişi, Antlaşma maddelerinden haberdar olmayan *İstikbal* gazetesince kamuoyuna farklı taşınmıştır. Gazete Rus askerlerin “*misafir*” sıfatıyla Batum’a kabul edildiğini belirtmiştir.⁷⁴² Bolşevik askerlerin Türk askerlerine son derece dostane bir tavır sergilediklerini ifade etmiştir.⁷⁴³ Batum’a Bolşeviklerin gelmesinin ve şehirdeki çarpışmaların sebebini ise Gürcü Hükümetine bağlamıştır. Gazete “*Gürcülerin Entrikası*” başlıklı bir haberde belirttiğine göre Gürcüler Batum’da sahte bir Bolşevik Komitesi ilan etmişlerdir. Bu girişim Gürcü Hükümetinin bir entrikasıdır. Hükümet Batum’dan ayrılmadan hemen önce Gürcü askerlere Bolşevik Komitesi ilan ettirmiş ve Türk askerlerine karşı koymalarını teşvik etmiştir. Yine Bolşevik esirleri serbest bırakarak Gürcü askerlerle Türklere karşı mücadele etmelerini istemişlerdir. Fakat Türklere ve Ruslar aralarındaki dostane ilişkiler nedeniyle Gürcü Hükümetinin bu entrikasını boşa çıkaracaklardır.⁷⁴⁴

22 Mart tarihinde gazete Batum’da çarpışmalar yaşandığını belirtmiştir. Çarpışmaların Bolşeviklerle yerli Gürcüler arasında olmasının kuvvetle muhtemel bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁵ Ertesi gün verdiği başka

⁷³⁰ “Gürcistan Tebliği-i Resmisi”, *İstikbal*, 20 Şubat 1337/20 Şubat 1921, No: 230, s.1.

⁷³¹ “Sovyet Rusya’nın Gürcistan’a İlan-ı Harbi”, 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921, No: 231, s.1.

⁷³² “Ardahan, Artvin’in Anavatan’a İltihâkı” 24 Şubat 1337/24 Şubat 1921, No: 234, s.1.

⁷³³ “Tiflis’in Sükutu”, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, No: 237, s.1.

⁷³⁴ “Batum’un İlhakı”, *İstikbal*, 13 Mart 1337/13 Mart 1921, No: 248, s.1.

⁷³⁵ Faik Ahmed, “Batum’un İlhakı”, *İstikbal*, 13 Mart 1337/13 Mart 1921, No: 248, s.1.

⁷³⁶ “Askerlerimiz Batum’da”, *İstikbal*, 16 Mart 1337/16 Mart 1921, No: 251, s.1.

⁷³⁷ “İlhak Beyannamesi”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.

⁷³⁸ “Bolşevik-Gürcü Mütarekesi”, *İstikbal*, 18 Mart 1337/18 Mart 1921, No: 253, s.1.

⁷³⁹ “Gürcü Askerleri”, *İstikbal*, 18 Mart 1337/18 Mart 1921, No: 253, s.1.

⁷⁴⁰ “Gürcü Hükümeti Vapurda”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.

⁷⁴¹ “Gürcü Askerlerin Harekât-ı İhtilaliyesi”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.

⁷⁴² “Kızıklar Misafirimiz”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.

⁷⁴³ “Batum’da Vaziyet”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.

⁷⁴⁴ “Gürcülerin Entrikası”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.

⁷⁴⁵ “Batum’da Müsademeler”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.

bir haberde çarpışmaların durduğunu, TBMM Hükümetinin idareyi tesis ettiğini bildirmiştir.⁷⁴⁶ 24 Mart'ta “*Batum'da Vaziyet*” başlığı altında sunduğu haberde Gürcü Hükümetinin saçtığı nifak tohumlarının neticesi olarak birkaç gündür Batum'da meydana gelen çarpışmalarda Türk ve Bolşevik askerler arasında düşmanca bir durum oluştuğuna dair söylentilere dikkat çekilmiştir. Gazete bu söylentilere hiçbir zaman inanmadıklarını belirterek Bolşevik kuvvetlerinin kumandanının “Türkler ve Bolşevik askerler arasında çarpışmalar başladı” haberinin yalan olduğuna dair beyannameyi yayınlamıştır.⁷⁴⁷

Antlaşmanın imzalanmasından sonra henüz daha maddelerinden haber olunmadığı bir sırada Faik Ahmet Bey: “*Batum Meselesi*” başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Başyazısında Gürcistan Hükümetinin Batum üzerinden iki dost unsur olan Bolşevikler ve Türkler arasında siyasi bir suikast oyunu oynadığını belirtmiştir. Ona göre, Gürcüler oyunun ilk perdesinde başarılı olmuşlardır. Gürcülerin ilan ettikleri Bolşeviklik bir siyasi manevradır. Bu durum ne Türkler ne de Bolşevikler için hayırlıdır. Gürcüler bu hamleyle Türkler yerine Rusya'yı tercih edip onların himayelerine sığınmışlardır. Sovyet Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmek istemektedirler. İki dost milletin bu durumu görmesi ve Batum'da Gürcü Hükümetinin yerleşmesini engellemeleri gerekmektedir. Ruslar, Ermenistan tecrübesinden yola çıkarak Gürcülerin Batum oyununu bozması gerekmektedir. İki dost millet bu meseleyi usulünde çözeceklerinden şüphe duyulmamaktadır. Meselenin çözümü her şeyden önce tarafların iyi niyet ve samimiyetiyle gerçekleşecektir. Faik Ahmet Bey, Ruslar ile Türkler arasındaki dostane ilişkilerin aralarına nifak sokulamayacak kadar sıkı, temel esaslara dayandığından iki millet arasındaki ahenk ve samimiyetin Batum meselesinin iyi şekilde çözüleceğini gösterdiğini belirtmiştir. Moskova Antlaşması esaslarının iki millet arasındaki bütün meselelerin çözülmesini kapsayacağından Batum sorununun da uzamayacağını çok doğal olduğunu belirtmiştir. Meselenin uzaması halinde birçok düşmanın propagandalarda bulunacağını ve bu propagandaların da kamuoyu üzerinde derin izler bırakacağını ifade etmiştir. Bu yazıyı yazarken tarafların, durumu takdir ederek Moskova Antlaşması ile Batum işini hal etmiş ve veya çok mesafe kat etmiş olduklarına kesin gözüyle baktıklarını belirtmiştir.⁷⁴⁸

Fakat iş böyle olmamış, Batum Moskova Antlaşmasıyla Ruslara bırakılmıştır. Sürece şahit olan Abdulhalim Hilmi, TBMM Hükümeti, Gürcü ve Bolşevikler arasındaki Batum'da hâkimiyet kurma çabasını “*Batum'un Son Günleri*” başlığıyla *İstikbal* gazetesine göndermiştir. 28 Mart'ta gazetede yayınlanan yazıya göre Batum'da Türk hâkimiyetinin son günleri şöyle idi: 17 Mart Cuma günü TBMM Batum Temsilcisi, Gürcü Hükümetine bir nota vererek Batum'u TBMM Hükümeti adına ilhak eylediğini bildirmiştir. Aynı zamanda halka da bu meyanda bir beyanname dağıtmıştır. Tebligatın Gürcüler arasında tepkiye yol açacağı hissedildiğinden o gece bir hadisenin meydana gelmesi muhtemel görülmüştü. Türk askerleri gece, Posta ve telgrafhane ile Polis Müdüriyetini ele geçirme girişiminde bulunmuştu. Gece yarısından sonra saat bir civarında silah sesleri gecenin sessizliğini bozmuştu. Gürcülerle Türk askerleri arasında meydana gelen sokak muharebesi sabaha kadar devam etmişti. Sabahleyin Türk askerleri Posta ve Telgrafhane ile Polis Müdüriyeti ve bir karakolu ele geçirmeyi başarmıştı. Bununla beraber çok kıymetli bir subay olan Yüzbaşı Kazım Bey, o geceki çarpışmalarda şehit olmuştu. 18 Mart Cumartesi günü silah seslerinin kesilmesiyle ortalık sakinken Gürcüler şehir dışındaki Türk birliklerinin bir kısmına yeniden saldırdılar. Çarpışmalar akşama kadar sürdü. İkinci Taburun kumandanı Abdullatif Bey, kuvvetleriyle Gürcülerin elinde bulunan bir istihkâma taarruz ederek girmeyi başarmışsa da şehit düşmüştür. Aynı gün öğleden sonra Bolşevikler trenle Batum'a gelmişlerdi. Bolşeviklerin Batum'a gelmesi Gürcü Hükümetinin daveti ile vukua geldiği anlaşılmıştı. Bolşevikler Batum'a girdikten ve duruma hâkim olduktan sonra 19 Mart Pazar günü Batum'da Gürcü Sovyet Hükümetinin kurulduğunu ilan etmişlerdi. Akşamüzeri alafranga saat altıda Gürcüler yine Türk kuvvetlerine ateş açmışlardı. Gece saat on buçukta Bolşevikler Türk makamların onayıyla Türk askerlerinin ikamet ettiği kışanların bir kısmına yerleştirilirlerken yanlış anlama neticesinde aralarında çarpışma meydana gelmiştir. Buna Gürcülerin Topçu kuvvetleri de iştirak etmiştir. Bir buçuk iki saat kadar devam eden çarpışma adeta bir “ateş cehennemi” idi. Nihayet 20 Mart Pazartesi günü Bolşevikler, Moskova'dan aldıkları talimat üzerine, Batum ve Ahıska mevkilerinin Gürcistan Sovyet Hükümetine; Artvin, Ardahan, Kars ve Oltu'nun TBMM Hükümeti'ne ait olduğunu ilan etmişler, Çoruh'u sınır göstermişlerdi. Ardından TBMM Konsolosu Fahri Beyle Bolşevik Harbiye Kumandanı, çarpışmalara son verilmesi ve sınırların tespiti meselesini Türk Grup Kumandanlığıyla Bolşevik Kumandanlığına bildirmişlerdi. Bolşevikler diğer taraftan da Acaristan Müslümanlarına Sovyet usulü esas olmak üzere bir

⁷⁴⁶ “Batum'da Vaziyet”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.

⁷⁴⁷ “Batum Hakkında”, *İstikbal*, 24 Mart 1337/24 Mart 1921, No: 258, s.1.

⁷⁴⁸ Faik Ahmed, “Batum Meselesi”, *İstikbal*, 25 Mart 1337/25 Mart 1921, No: 259, s.1.

muhtariyet teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Müslümanlar ve Gürcüler toplantı yaparak hukuklarının TBMM’ce korunması için gerekli girişimlerde bulunmuşlardı. Çarpışmalar askerler arasında meydana geldiği için vatandaşlardan hayatını kaybedenler bulunmamaktadır. 22 Mart Salı günü akşamı vaziyet sükûn bulmuş, Batum’da halk işi gücüyle meşgul olmaya başlamıştır.⁷⁴⁹

İstikbal gazetesi, Anlaşmanın tam metnini 8 Nisan 1921’de kamuoyuna taşıdıktan sonra⁷⁵⁰ özellikle Batum’un elden çıkmasını kabullenmiştir. Hiçbir eleştirel haber ve köşe yazısını kamuoyuna taşımamıştır. Bu da TBMM Hükümetinin genel politikasından kaynaklanmıştır. TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin zedelenmemesi adına Batum’un elden çıkmasını kabullenmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki yayınlarda TBMM Hükümeti ve Sovyet Rusya ilişkilerindeki yanlış anlamaların ortadan kaldırılması yönünde bir tavır sergilemiştir. 29 Mart 1921’de “Rus İstihbarat Odasının Bir Tekzibi” başlıklı yazısı bu meyanda gösterilebilir. Gazeteden anlaşıldığına göre Türkiye Rus İstihbarat Müdürü Astahof, 26 Mart 1921’de İstikbal gazetesi başyazarlığına bir tekzip göndermiştir. 29 Mart’ta yayınlanan tekzipte geçen sayıların birinde Bolşeviklerin Tiflis’i işgal ettikleri zamanda Ermenilerin Müslümanlara katliam yaptıklarının yazıldığını hatırlatmıştır. Bu haberlerin gerçek dışı olduğunu belirtmiştir. Bu tür haberleri iki dost milletin arasını bozmaya çalışanların ürettiklerini, İstikbal gibi bölge kamuoyu nezdinde etkili bir gazetenin haberleri onaylatmadan yayınlamamasına dikkat etmesini istemiştir. İstikbal gazetesi, bu açıklamayı verdikten sonra benzer ifadeleri okuyucularına taşımıştı.⁷⁵¹ 30 Mart’ta ise “Batum’da Vaziyet” başlıklı haberinde şehirde Bolşeviklerin büyük ticaret binasına el koyduklarını, fakat Türklere ait emval ve eşyayı sahiplerine teslim ettiklerini bildirmiştir.⁷⁵²

Sonuç

İstikbal gazetesinin haber ve yazılarından yola çıkıldığında önemli bulgulara ulaşılmıştır. Her şeyden evvel gazete, TBMM Hükümetinin katıldığı Batı ile Londra, Ruslarla Moskova Konferanslarını takip etmiştir. Londra Konferansına dair haber ve yazılara daha yoğun yer vermiş olmakla beraber bu müzakereleri Batı’nın bir oyalaması olarak görmüştür. Haber alma kanallarının azlığından olsa gerek Moskova müzakerelerine, daha sınırlı haber ve yazılar vermişse de Londra Konferansına göre daha önem atfetmiştir. Türkiye’nin tam bağımsızlığının önündeki en önemli engeli İtilaf Devletleri olarak görmüştür. Gazetenin anlayışına göre Rusya Şuralar Hükümeti ise Türkiye’nin tam bağımsızlığına giden yolun garantisi idi. Bu nedenle müzakerelerin başlamasından itibaren haber ve yazılarda Ruslarla antlaşma yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bununla beraber TBMM Hükümeti ile Rusya Şuralar Hükümetlerinin yürüttükleri siyasi ilişkilerde şeffaf olmaları istenmiştir. Bunda özellikle Rusya’nın Ermeni, Gürcü ve İngilizlere karşı yürüttükleri politikadan duyulan endişe etkili olmuştur. Antlaşmanın imzalanması ise sevinçle karşılanmış, Türklerle Rusların ittifakının sadece iki devlet için değil Doğu’nun büyük bir zaferi olduğu vurgulanmıştır.

Batum meselesi de Moskova Antlaşmasıyla ilişkili olarak gazetede ziyadesiyle gündeme getirilmiştir. Antlaşmaya kadar gerek haberlerle gerekse köşe yazılarıyla Batum’un Anavatan’ın parçası olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu yönde TBMM Hükümetinin Batum’da idareyi ele alma çabaları desteklenmiştir. Batum üzerindeki Bolşeviklerin hâkimiyet kurma çabaları ise Gürcü Hükümetinin iki milletin arasını açma girişimi olarak gösterilmiştir. Hal böyle iken Moskova Antlaşması gereği Batum’un Bolşevik Gürcistan Hükümetine geçmesinden sonra gazetenin tavrı değişmiştir. Batum’a dair haber ve yorumlar kesilmiştir. Bu tavırla gazete de TBMM Hükümetinin politikasını takip etmiş ve Türk Rus ilişkilerinin seyri adına adeta bağına taş basarak Batum’dan vazgeçmiştir.

⁷⁴⁹ Abdulhalim Hilmi, “Batum’un Son Günleri”, *İstikbal*, 28 Mart 1337/28 Mart 1921, No: 261, s.2

⁷⁵⁰ “Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Şuralar Hükümeti Arasında Muhadenet Ahidnamesi”, *İstikbal*, 8 Nisan 1337/8 Nisan 1921, No: 271, s.1.

⁷⁵¹ “Rus İstihbarat Odasının Bir Tekzibi”, *İstikbal*, 29 Mart 1337/29 Mart 1921, No: 262, s.2

⁷⁵² “Batum’da Vaziyet”, *İstikbal*, 30 Mart 1337/30 Mart 1921, No: 263, s.1.

Kaynakça

- AHMED, Faik; “Batum Meselesi”, *İstikbal*, 25 Mart 1337/25 Mart 1921, No: 259, s.1.
- AHMED, Faik; “Batum’un İlhakı”, *İstikbal*, 13 Mart 1337/13 Mart 1921, No: 248, s.1.
- AHMED, Faik; “Bir Temenni”, *İstikbal*, 24 Mart 1337/24 Mart 1921, No: 258, s.1.
- AHMED, Faik; “Konferans Muvaceshesinde”, *İstikbal*, 28 Şubat 1337/28 Şubat 1921, No: 237, s.1.
- AHMED, Faik; “Konferans’tan İlk Haber”, *İstikbal*, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, No: 236, s.1
- AHMED, Faik; “Konferansın İctimar”, *İstikbal*, 22 Şubat 1337/22 Şubat 1921, No: 232, s.1.
- AHMED, Faik; “Konferansta İzmir ve Trakya Meselesi”, *İstikbal*, 7 Mart 1337/7 Mart 1921, No: 243, s.1.
- AHMED, Faik; “Londra Konferansı ve Yunanistan”, *İstikbal*, 15 Şubat 1337/15 Şubat 1921, No: 226, s.1.
- AHMED, Faik; “Londra Konferansından Ne Bekleyebiliriz?”, *İstikbal*, 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, No: 222, s.1.
- AHMED, Faik; “Londra Konferansının İflassı”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1
- AHMED, Faik; “Moskova Müzakeresi”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.
- AHMED, Faik; “Murahhaslarımızın Hareketi”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1
- AHMED, Faik; “Ümitli miydik?”, *İstikbal*, 15 Mart 1337/15 Mart 1921, No: 250, s.1.
- AHMED, Faik; “Nasıl Bir Sulh İstiyoruz”, *İstikbal*, 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, No: 227, s.1.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, 30.0.18.01/1.13/13.5.1
- BENHÜR, Çağatay; “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, 2008, s.277-313.
- COŞAR, Ömer Sami; *Milli Mücadele Basını*, İstanbul 1964.
- HALİS, Ömer; “Batum Bizimdir”, *İstikbal*, 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, No: 222, s.2.
- HİLMİ, Abdulhalim; “Batum’un Son Günleri”, *İstikbal*, 28 Mart 1337/28 Mart 1921, No: 261, s.2
- TELLAL, Erel; “Sovyetlerle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, Ed.Baskın Oran, İletişim Yay., C. I, 15. Baskı İstanbul 2009, s.155-177.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur; *İttihatçıların Trabzon’daki Faaliyetleri*, Altınpost Yay., Ankara 2012.
- YALÇIN, E.Semih; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, 4. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- ZEKİ, Salih; “Türk ve Rus Muhadeneti”, *İstikbal*, 11 Şubat 1337/11 Şubat 1921, No: 223, s.1.
- “Ardahan, Artvin’in Anavatan’a İltihakı” 24 Şubat 1337/24 Şubat 1921, No: 234, s.1.
- “Askerlerimiz Batum’da”, *İstikbal*, 16 Mart 1337/16 Mart 1921, No: 251, s.1.
- “Batum Hakkında”, *İstikbal*, 24 Mart 1337/24 Mart 1921, No: 258, s.1.
- “Batum’da Müsademeler”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.
- “Batum’da Vaziyet”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.
- “Batum’da Vaziyet”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.
- “Batum’un İlhakı”, *İstikbal*, 13 Mart 1337/13 Mart 1921, No: 248, s.1.
- “Batum’da Vaziyet”, *İstikbal*, 30 Mart 1337/30 Mart 1921, No: 263, s.1.
- “Bolşevik-Gürcü Mütarekesi”, *İstikbal*, 18 Mart 1337/18 Mart 1921, No: 253, s.1.
- “Gürcistan Tebliğ-i Resmisi”, *İstikbal*, 20 Şubat 1337/20 Şubat 1921, No: 230, s.1.
- “Gürcü Askerleri”, *İstikbal*, 18 Mart 1337/18 Mart 1921, No: 253, s.1.
- “Gürcü Askerlerin Harekât-ı İhtilaliyesi”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.
- “Gürcü Hükümeti Vapurda”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.
- “Gürcülerin Entrikası”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.
- “İlhak Beyannamesi”, *İstikbal*, 21 Mart 1337/21 Mart 1921, No: 255, s.1.
- “İstanbul da Murahhas Gönderiyor”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2.
- “Kızıllar Misafirimiz”, *İstikbal*, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, No: 254, s.1.
- “Konferans Kararının Zabıtnamesi”, *İstikbal*, 9 Şubat 1337/9 Şubat 1921, No: 221, s.1.
- “Konferansa Murahhaslarımız Vaktinden Evvel Yetişiyor”, *İstikbal*, 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, No: 235, s.1.

- “Londra Konferansı Etrafında”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.
- “Londra Konferansı”, *İstikbal*, 1 Mart 1337/1 Mart 1921, No: 238, s.1.
- “Londra Konferansında Türk Milleti Namına Anadolu Murahhasları İzahat Verdiler”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2.
- “Moskova Konferansı Neticelendi”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.
- “Moskova Konferansı”, *İstikbal*, 10 Mart 1337/10 Mart 1921, No: 246, s.2.
- “Moskova Konferansı”, *İstikbal*, 16 Mart 1337/16 Mart 1921, No: 251, s.1.
- “Moskova Konferansında”, *İstikbal*, 8 Mart 1337/8 Mart 1921, No: 244, s.1.
- “Muhadenet Ahidnamesi Münasebetiyle Çiçerin’in Tebriki”, *İstikbal*, 10 Nisan 1337/10 Nisan 1921, No: 273, s.1.
- “Murahhaslarımız Antalya’da”, *İstikbal*, 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, No: 224, s.2.
- “Murahhaslarımız Konferans’a Gidiyor”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1.
- “Murahhaslarımız Moskova’ya Muvasalatları”, *İstikbal*, 1 Mart 1337/1 Mart 1921, No: 238, s.2
- “Rus İstihbarat Odasının Bir Tekzibi”, *İstikbal*, 29 Mart 1337/29 Mart 1921, No: 262, s.2
- “Rus-İngiltere Mukavele-i Ticariye”, *İstikbal*, 23 Mart 1337/23 Mart 1921, No: 257, s.1.
- “Rusya Murahhaslarımız Baküde”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.
- “Rusya ve İngiltere İtilafnamesi”, *İstikbal*, 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, No: 220, s.1.
- “Samimi Bir Nota”, *İstikbal*, 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921, No: 231, s.1.
- “Sovyet Rusya’nın Gürcistan’a İlan-ı Harbi”, 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921, No: 231, s.1.
- “Tiflis’in Sükûtu”, 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, No: 237, s.1.
- “Türk Bolşevik Mu’âhedesi İmzalandı”, *İstikbal*, 22 Mart 1337/22 Mart 1921, No: 256, s.1.
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Rusya Şurular Hükümeti Arasında Muhadenet Ahidnamesi”, *İstikbal*, 8 Nisan 1337/8 Nisan 1921, No: 271, s.1.

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA YENİ MEDYA (TÜRKRUS WEB SİTESİ ÇÖZÜMLEMESİ)

Yusuf YURDİGÜL*
Niyazi AYHAN**

ÖZET

Uluslararası ilişkilerin pozitif bir düzlemde sürdürülebilir olabilmesi için yeni medya yaklaşık son 20 yılda önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Konvansiyonel medyanın lokal etkisinin aksine yeni medya, uluslararası mecralarda ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel olarak etkileşime geçebilmesinde önemli bir mesafe kat etmiştir. Gerek devletlerarası resmi ilişkilerde gerekse devletlerin halkları arasındaki ilişkilerde yeni medya mecraları yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Türk-Rus ilişkileri bağlamında öne çıkan yeni medya yayın mecralarından biri olan turkrus.com web sitesinin örnek olarak ele alacak olan çalışma, bu web sitesi üzerine içerik analizi yöntemi uygulanarak hangi konu başlıklarının öne çıktığı ortaya koymaya çalışacaktır.

GİRİŞ

İnternet haberciliği, sosyal ağlar ve forum siteleri gibi mecralarda gerçekleşen yeni medya içeriklerine bakıldığında Türkiye ve Rusya ilişkilerinin ilgili literatürde olduğu gibi benzer alanlarda ve oldukça aktif olduğu görülecektir. Genel anlamda bakıldığında uluslararası ilişkilerin pozitif bir düzlemde sürdürülebilir olabilmesi için yeni medya yaklaşık son yirmi yıldır önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Konvansiyonel medyanın lokal etkisinin aksine yeni medya, uluslararası mecralarda ülkelerin ekonomik, politik ve kültürel olarak etkileşime geçebilmesinde önemli bir mesafe kat etmiştir. Gerek devletlerarası resmi ilişkilerde gerekse devletlerin halkları arasındaki özel ilişkilerde, yeni medya mecraları yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Türk-Rus ilişkileri bağlamında öne çıkan yeni medya yayın mecraları daha çok haber siteleri, facebook ve twitter gibi sosyal ağlar ve iki ülke arasındaki politik, kültürel ve ekonomik ilişkilerin yansıdığı forumlardır.

Yeni medya mecralarından turkrus.com, haberrus.com, gazetem.ru, kafkassam.com, forumrusya.com ve rusyadayız.biz gibi uzantılar Türk-Rus ilişkilerinin kültürel, politik ve ekonomik seyrine ilişkin önemli enformasyonlar alınabilecek platformlar gibi görünmektedir. Haber ve yorum olarak iki genel kategoride değerlendirilebilecek olan içerikler özele inildiğinde çalışmanın literatür taraması aşamasında ortaya çıkan, turizm, ticaret, güvenlik, enerji ve eğitim gibi alt kategorilere ayrılabilir. Ülkeler arasında gerçekleşen anlaşmalar, ticari iş birlikleri ve çıkarılan yasalar gibi devletlerarası resmi ilişkilere yönelik bilgilerin yanı sıra bu platformlarda iki ülke halklarının birbirleriyle olan etkileşiminden dolayı ortaya çıkan durumlarda yer almaktadır.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkileri konu alan yeni medya mecralarından biri olan turkrus.com web sitesi çalışmada örnek olarak ele alınmakta, bu web sitesi üzerinde içerik analizi yöntemi uygulanarak hangi konu başlıklarının öne çıktığı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Türkiye ve Rusya ilişkileri, yeni medya ve turkrus web sitesi gibi konular çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmakla birlikte yöntem olarak seçilen içerik analiziyle web sayfası içerikleri belirli kategorilerde çözümlenmektedir. Sitede yer alan haber kategorileri, içeriklerin satır sayıları, haberlere konu olan ülkeler, habere olumlu ya da olumsuz bakış açısı, haber kaynakları, anket sorularının konuları ve sitede yer alan reklamların sektörel dağılımları gibi kategoriler ise kategorisel analiz tekniğiyle tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi / Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon Sinema Bölümü, yusufyurdagul@hotmail.com

**Arş. Gör. Dr. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, niyaziayhan@mail.ru

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Türkiye Rusya İlişkilerine Genel Bakış

İlgili literatüre bakıldığında Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin genel olarak; bazı stratejik alanlarda yürütülen jeopolitik rekabet ve Sovyetler Birliği sonrası gelişen yeni işbirliği mecraları etrafında şekillendiği görülecektir. Özellikle soğuk savaş döneminin ideolojileri bağlamında şekillenen ve iki ülkenin Orta Asya'ya ilişkin jeopolitik çıkarlarının belirleyici olduğu bu ilişkide, başta enerji olmak üzere turizm ve tarım gibi pek çok alanda gelişme yaşanmıştır.

Son zamanlarda yaşanan uçak kriziyle birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiş olsa da daha sonra yaşanan farklı gelişmeler ve diğer aktörlerle kurulması elzem bağlantılardan ötürü normalleşmeye başlamıştır. Özellikle ortak fırsatlar, tehditler ve işbirliği alanlarının doğal mevcudiyeti Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin turizm, enerji, güvenlik, eğitim ve ticari politikalarında belirleyici olmuştur (İsmayil, 2016: 7). Ayrıca Karadeniz havzasında gelişen bölgesel sahiplenme ilkesine dayalı politikalar, (BİLGESAM, 2017: 2) Kafkasya'yı da içine alan oldukça geniş bir coğrafyadaki Türki halklar ve sayıları her yıl artan Türkiye'nin güneyinde yaşayan Rus halkların durumu gibi konular ilişkilerin gidişatını belirleyen temel konulardır.

Rus doğalgazının Batıya Türkiye üzerinden aktarılmasına yönelik çok kapsamlı projelerin varlığı enerji politikalarında oldukça geniş bir ortaklık öngörmektedir. Aynı şekilde Suriye iç savaşı ve Ukrayna'da yaşanan politik kriz, küresel olarak politika gündeminde bulunduğu gibi iki ülke arasındaki politik ilişkilerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya işbirliğine dönük uzlaşımçı politikalar bölge güvenliği açısından önem arz etmekte, bölgesel sorunların çözümünde etkin rol oynamaktadır. İki ülke ilişkilerinin normalleşmesi neticesinde ortaya çıkan turizm potansiyeli bir diğer önemli mecra olarak hem ticari hem de kültürel etkileşime pozitif katkı sunmaktadır. Türkiye ve Rusya arasındaki ticari etkileşimin önemli kalemlerinden biri olan tarımsal faaliyetlerin her ne kadar medyatik yönü ağır basan “domates ihracatı” üzerindenmiş gibi görünse de iki ülke arasındaki ticari ilişkileri canlandırmak için ciddi kurumsal yapılar oluşturulmuştur. 1960'ların sonunda kurulan Karma Ekonomi Komisyonu (KEK), Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK), (Koçak, 2017:29-30) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve yapılması planlanan Türkiye-Rusya Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komisyon Toplantısı gibi oluşumlar iki ülke arasındaki ticarete Türkiye açısından önemli kalemler olan meyve-sebze, makine araç gereçleri ve motorlu taşıtlara yönelik ihracata olumlu etkide bulunmaktadır.

1.2. Yeni Medya

17. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen gazetecilik denemeleri İngiltere'deki kahve evlerinde halk arasında yapılan sohbetlerden ibaret iken günümüz toplumunun yeni kahvehaneler olarak bu görevi internet üstlenmektedir (Hargreaves, 2006:186-187). İnternet, uydu kanalları ve diğer araçlarla dünyayı daraltan, siyasi sınırların ötesine geçerek dünyayı birbirinden haberdar hale getiren küreselleşmeyle birlikte iletişim teknolojileri de gelişerek geleneksel medya yapılanmalarında büyük değişimler meydana getirmiştir. “Yeni” olarak adlandırılan iletişim teknolojilerine bağlı olarak yeni medya politikaları da şekillenmeye başlamış ve insanlara istediklerine erişebilme, istediklerini paylaşabilme imkanı sağlayan bir medya ortamı doğmuştur. Etkileşim ve sanallık üzerine kurulu olan yeni medya zaman ve mekan kısıtlamaları olmayan yeni bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte mobil iletişim, internet tabanlı medya ve sosyal ağlar gibi yeni medya araçları ortaya çıkmıştır (Yurdiğül, Zinderen, 2012:85).

Yeni medya göreceli olmakla birlikte geleneksel medyaya kıyasla daha masrafsız ve daha geniş bir hedef kitleye sahiptir (Geray, 2003.17-19). Buna karşın enformasyonun sağlanması için belli başlı kaynaklara ihtiyaç duyan konvansiyonel medyada sınırlı bir kitleye erişimin yanı sıra yeni medyaya kıyasla daha masraflı olduğu görülmektedir. Ayrıca yeni medyada erişim araçları, herkese açık ve bireysel girişimler oldukça kolay olabilmekte, yeni medyada konvansiyonelde olduğu gibi oldukça masraflı yatırımlara ve lisans zorunluluğu gibi gerekliliklere ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu şartların sonucu olarak konvansiyonel medyada özellikle kurumsal bir yapı gerekliliği zorunluluk olarak karşımıza çıkarken yeni medyada lisans şartları, kurumsal yapı ve hukuksal süreçler gibi medya sahipliğine dönük yapısal değişiklikler oldukça farklılık arz etmektedir.

1.3. WEB Sitesi (turkrus.com)

Türkiye ve Rusya arasındaki politik, ekonomik ve kültürel ilişkileri konu alan içeriğiyle 2005 yılından beri yayın hayatını online olarak sürdüren site hedefini “"Rusya ve Türkiye" birlikte düşünüldüğünde akla gelebilecek her konuda bilgi talebine cevap verebilmek” olarak açıklamaktadır (<http://www.turkrus.com/4-hakkimizda-xs.aspx>). Gündem, Ekonomi, Spor, Yaşam, Yazarlar, Portre, Analiz, Başarı Öyküleri, Fotoğraf ve Piyasalar gibi konu başlıkları çerçevesinde içerik kategorisi yapan sitenin haber kaynaklarının birçoğu Rusya’dandır. Türkiye ve Rusya bayraklarının renkleri olan kırmızı ve maviyi logo rengi olarak tercih eden sitede “iki ülke tek site” ibaresi öne çıkmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada turkrus.com web sitesinin nelerden oluştuğunu tespit etmek amacıyla nicel çalışmalardan olan içerik çözümlemesi yöntemine uygulanmıştır. İçerik analizi mesajın taşıdığı enformasyona odaklanan analiz yöntemlerinden biridir. Çalışmada içerik analizi tekniklerinden olan kısaca birim ve öğelerin sayısal, yüzdesel ve oransal sıklıklarını tespit etmeye yarayan Frekans Analizi ve belirli bir mesajın belirli kriterlere göre kategorilendirmelerin ve gruplandırılmaların yapıldığı kategorisel Analiz tekniğine başvurulmuştur (Bilgin, 2014: 11, 18,19).

2.1. Amaç ve Kapsam

Araştırmanın amacı Türk-Rus ilişkilerine yönelik yayın yapan yeni medya yayın mecrası turkrus.com web sitesinin içerik analizi yöntemi kullanılarak hangi konu başlıklarının öne çıktığını ortaya koymaktır.

2.2. Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evreni Türk-Rus ilişkilerine yönelik yayın yapan yeni medya yayın organlarıdır. Türk-Rus ilişkilerine yönelik yayın yapan birçok web sitesi mevcuttur. Bu sitelerin tümünün inceleme olanağı bulunmadığından turkrus.com sitesi çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Bu bağlamda Türk-Rus sitesinin haberleri 25 Ağustos 2017- 25 Eylül 2017 tarihleri arasında bir aylık süreçte incelenmiştir.

2.3. Araştırmanın Tip Tekniği

Çalışmada turkrus.com web sitesinin taşıdığı enformasyona odaklanılmıştır. Bu kapsamda içerik analiz tekniklerinden frekans ve kategorisel analiz tekniği kullanılmıştır.

Türk-Rus web sitesinin haberlerinin sistemli bir biçimde incelenmesi için genel ve özel kategoriler oluşturulmuş ve sosyal bilimlerde istatistiksel araştırmalar için kullanılan SPSS programına veri girişi ve analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında kodlanan genel ve özel kategoriler aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1 İçerik Analizinde Kullanılan Genel ve Özel Kategorilerin Kodlanması	
Genel Kategoriler	Özel Kategoriler
Haber Kategorileri	Gündem Ekonomi Spor Yaşam Yazarlar Analiz
Haber Satır Sayıları	1-10 Satır Aralığı 11-20 Satır Aralığı 21-30 Satır Aralığı 31-40 Satır Aralığı 41+ Satırlar
Site Haberlerine Konu Olan Ülkeler	Türkiye Rusya Yalnızca Türkiye Yalnızca Rusya Diğer Ülkeler

	Rusya ve Diğer Ülkeler
Sitenin Habere Bakış	Olumlu Nötr Olumsuz
Sitenin Haber Kaynakları	Yok – Sputnik-t24.com.tr- MOSKOVALIFE.COM-BBC-Euronew- www.kokpit.aero-RBC-AA-Bloomberg ajansı- NTV-izvestiya-sozcu-Nezavisimaya Gazeta- TASS-interfaks-Vedomosti-Kommersant- Komsomolskaya Pravda-Moskovski Komsomolets-prime ajans-banki.ru- Economics.ru Forbes.ru-Lenta.ru'-Airtukrhaber-Ren TV-Ria Novosti Newsru.com-Regnum ajans Atlantico.fr
Sitedeki Anket Sorularının Konuları	Türkiye-Rusya Askeri İlişkileri Türkiye-Rusya Siyasal İlişkileri Türkiye-Rusya İstihdam İlişkileri Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkiler Rusya ve Diğer Ülke İlişkiler Diğer Ülkelere Yönelik Gündelik Hayat Rusya'da Siyasal Yaşam Rusya'da Ekonomi
Site Reklamlarının Sektörel Dağılımları	İnşaat Bankacılık Ulaşım/Lojistik Teknoloji Konaklama Yeme İçme Beyaz Eşya

3. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında Tük-Rus ilişkilerine yönelik yayın yapan turkrus.com sitesinin içeriğine yönelik analiz yapılmıştır. Analizler web sitesinde yer alan bazı kategoriler üzerinden analiz edildiği gibi ayrıca sitede kategoriler şeklinde yer verilmeyen logo, reklam, anket v.b. gibi unsurlar üzerinden de gerçekleştirilmiştir.

3.1. Sitenin Logosu

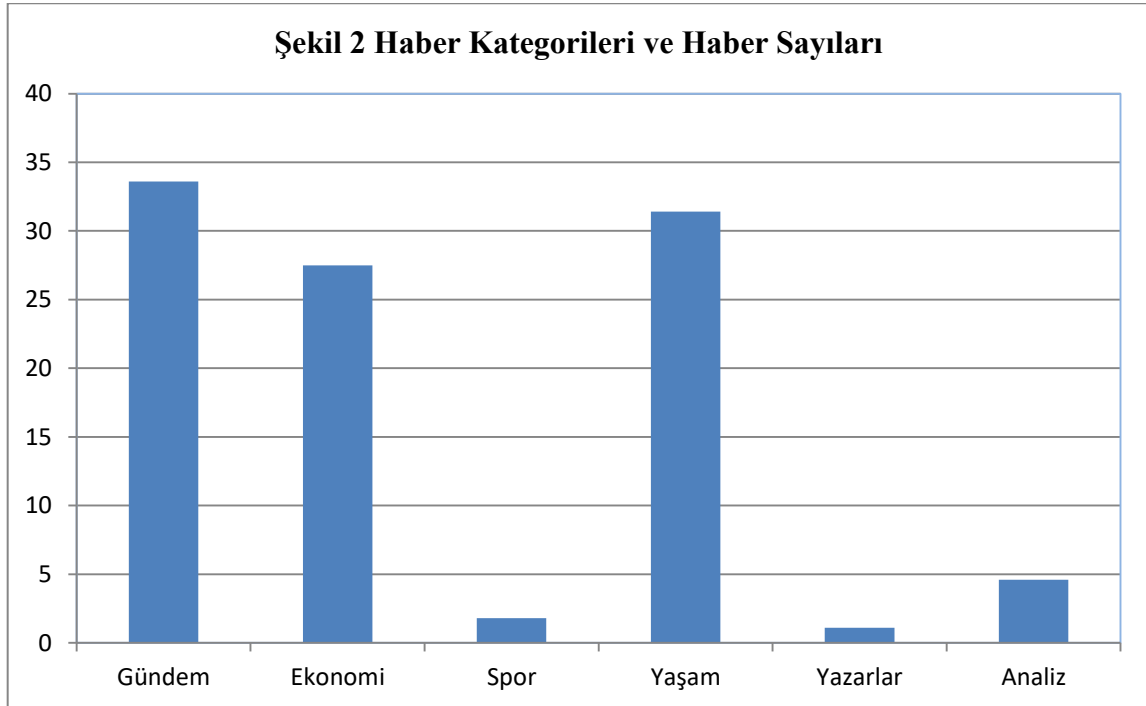
Sitenin logosu beyaz fon üzerine *turkrus* ve *iki ülke tek site* metinlerinden oluşmaktadır. Bu metinlerin Türkiye ve Rusya dostluğuna göndermede bulunduğu görülmektedir. Metinlerdeki Türk yazısı kırmızı renk ile Rus yazısı ise mavi renkle yazılmıştır. Bu renk seçimleri Türkiye ve Rusya bayraklarını sembolize etmektedir. Logoda ayrıca kırmızı beyaz ve mavi şerit çekilmiştir. Bu renkler yine Türk-Rus dostluğuna ve birlikteliğine atıfta bulunmaktadır.

3.2. Haber Kategorileri

Sitede bulunan haberler belirli kategorilere ayrılmış şekilde verilmektedir. Bu kategoriler Gündem, Ekonomi, Spor, Yaşam, Yazarlar ve Analiz şeklindedir. Araştırmacılar tarafından başka bir kategori eklenmemiş sitede ki şekliyle analiz edilmiştir. Sitede hangi haber türünün daha yoğun şekilde kullanıldığı tespit etmek amacıyla haber kategorilerine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

		Frekuensi	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Gündem	94	33.6	33.6	33.6
	Ekonomi	77	27.5	27.5	61.1
	Spor	5	1.8	1.8	62.9
	Yaşam	88	31.4	31.4	94.3
	Yazarlar	3	1.1	1.1	95.4
	Analiz	13	4.6	4.6	100.0
	Total	280	100.0	100.0	

Turkrus sitesinde yer alan haber kategorileri incelendiğinde yüzde 33,6 ile gündem haberlerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Yüzde 31,4 oranında yaşam, yüzde 27,5 oranında ise ekonomi haberleri tespit edilmiştir. Yazarlar ve spor kategorisi haberleri en az habere sahip kategoriler olduğu görülmektedir.

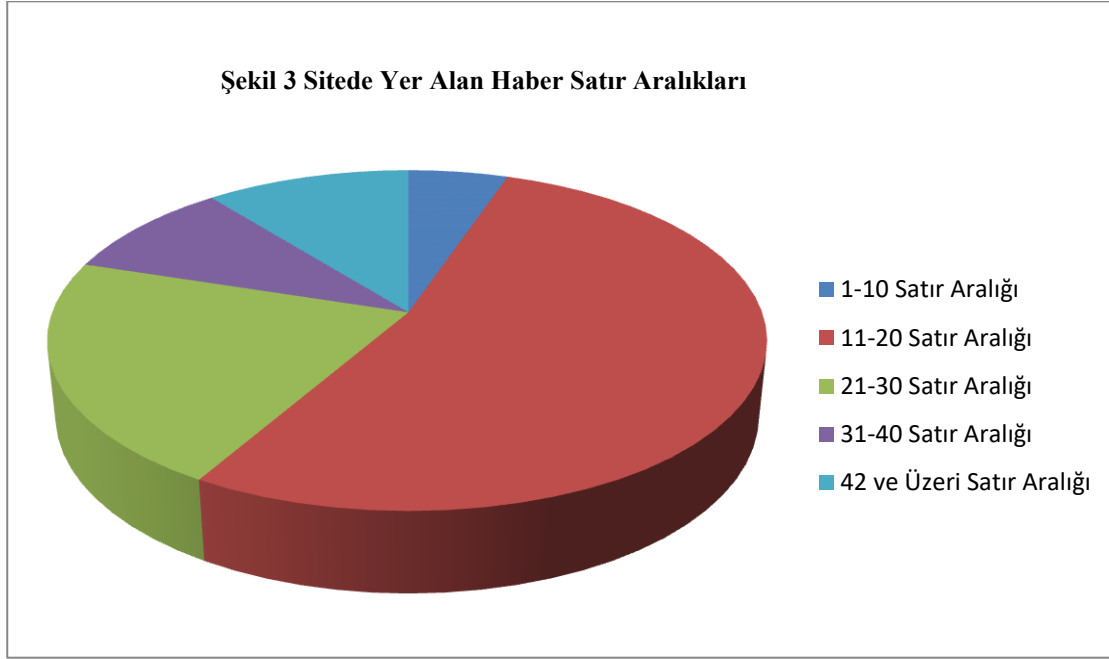
3.3. Sitede Yer Alan Haber Satır Sayılarına İlişkin Bulgular

Sitede değişik satır aralıklarında haberler yayımlanmaktadır. Çalışmada satır aralıkları 1-10, 11-20, 21-30, 31-40, 40 ve üzeri satır aralığı şeklinde kodlanmış, bu çerçevede analiz edilmiştir.

Tablo 2: Sitede Yer Alan Haber Satır Sayıları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
1-10	16	5.7	5.7	5.7
11-20	148	52.9	52.9	58.6
21-30	60	21.4	21.4	80.0
31-40	26	9.3	9.3	89.3
41+	30	10.7	10.7	100.0
Total	280	100.0	100.0	

Sitede haberlerin büyük bölümü 11-20 satır aralığındaki haberlerden oluşmaktadır. (yüzde 52,9) Sitede bulunan haberlerden yüzde 21,4’ü ise 21-30 satır aralığındaki haberlerden, en az kullanılan haber satır sayısı ise 1-10 (yüzde 5,7) olmuştur

3.4. Site Haberlerine Konu Olan Ülkelere İlişkin Bulgular

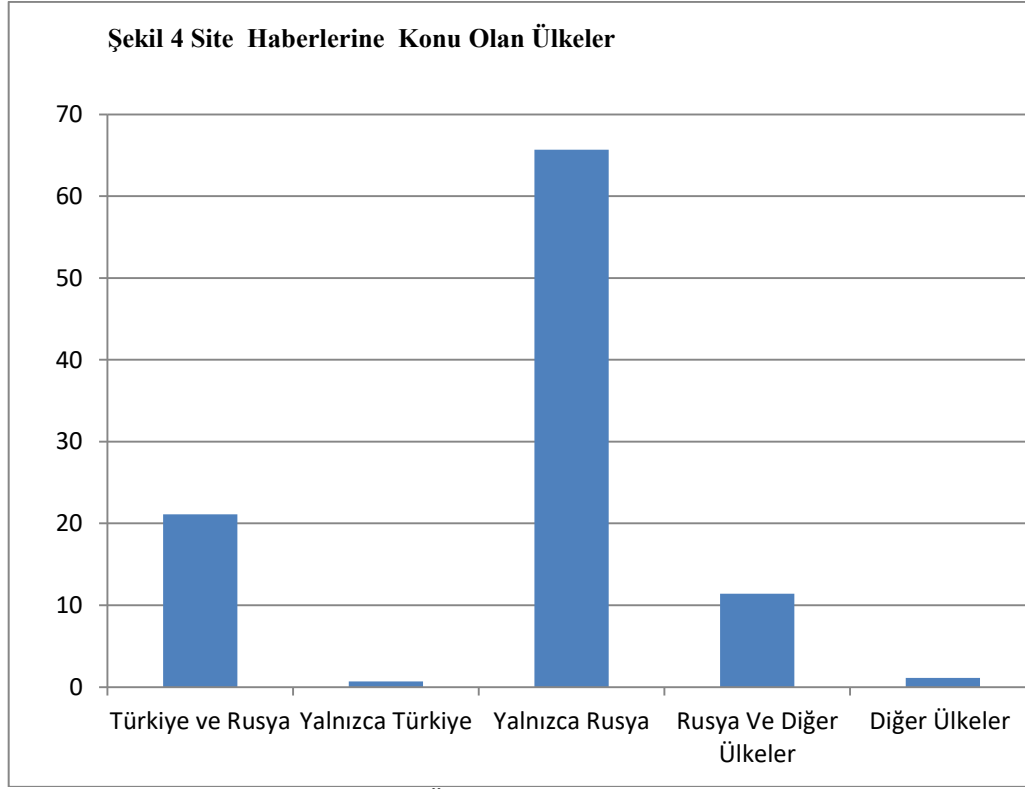
Site haberlerinde yer verilen ülkeleri tespit etmek amacıyla Türkiye ve Rusya, yalnızca Türkiye, yalnızca Rusya, Diğer ülkeler, Rusya ve diğer ülkeler şeklinde bir kodlamaya gidilmiştir. Site haberlerine konu olan ülkelere ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: Habere Konu Olan Ülkeler

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
Türkiye Rusya	59	21.1	21.1	21.1
Yalnızca Türkiye	2	.7	.7	21.8
Yalnızca Rusya	184	65.7	65.7	87.5
Diğer Ülkeler	3	1.1	1.1	88.6
Rusya ve Diğer Ülkeler	32	11.4	11.4	100.0
Total	280	100.0	100.0	

Site haberlerinde yer verilen ülkeler incelendiğinde en fazla haberin Rusya konulu (yüzde 65,7) olduğu görülmektedir. Türkiye ve Rusya konulu haberlerin oranı ise yüzde 21,1’dir. Yalnızca Türkiye

konulu haber oranı ise yüzde 0,7 ile en düşük seviyede kalmıştır.

3.5. Site Haberlerine Konu Olan Ülkelerin Satır Sayıları

Sitede habere konu olan ülkelere ayrılan alanı tespit etmek amacıyla haber satır sayıları sayılmış, bu kapsamda çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4 Site Haberlerine Konu Olan Ülkelerin Satır Sayıları

Satır Sayısı	Habere Konu Olan Ülkeler					Total	
	Türkiye ve Rusya	Yalnızca Türkiye	Yalnızca Rusya	Diğer ülkeler	Rusya ve diğer ülkeler		
1-10	Count	2	0	13	0	1	16
	% within satırsayısı	12.5%	.0%	81.2%	.0%	6.2%	100.0%
11-20	Count	20	1	107	2	18	148
	% within satırsayısı	13.5%	.7%	72.3%	1.4%	12.2%	100.0%
21-30	Count	10	0	47	1	2	60
	% within satırsayısı	16.7%	.0%	78.3%	1.7%	3.3%	100.0%
31-40	Count	10	0	11	0	5	26

	% within satırsayısı	38.5%	.0%	42.3%	.0%	19.2%	100.0%
41+	Count	17	1	6	0	6	30
	% within satırsayısı	56.7%	3.3%	20.0%	.0%	20.0%	100.0%
Total	Count	59	2	184	3	32	280
	% within satırsayısı	21.1%	.7%	65.7%	1.1%	11.4%	100.0%

Tablodan da görüldüğü üzere, haber metninin en fazla yer kapladığı alan olan 41 ve üzeri satırlar Türkiye ve Rusya haberlerinde görülmektedir (yüzde 56,7). Alan bakımından en yüksek satır sayısı olan 41 ve üzeri satır sayısı diğer satır sayılarına göre daha fazla alan kaplamaktadır. Bu durum iki ülke hakkındaki haberlerinde daha çok detay verildiğinin göstergesi olduğu gibi aynı zamanda sitenin Türkiye ve Rusya ilişkilerine yönelik olgu ve olayları önemsendiğinin de belirtisidir.

Haber metninin en az yer kapladığı alan olan 1-10 satır aralığındaki haberlerin büyük bölümünün Rusya konulu haberlerden oluşmaktadır (yüzde 81.2). Bu durum Rusya konulu haberler her ne kadar çok olsa da haberlerin yüzeysel olarak verildiğinin, haberlerde detaylı bilgilerin bulunmadığının göstergesidir.

3.6. Habere Konu Olan Ülkeler ve Haber Kategorileri

Site haberlerine konu olan ülke haberlerinin hangi haber kategorisinde ne sıklıkla bulduklarını tespit etmek amacıyla habere konu olan ülkeler ile haber kategorilerine yönelik çapraz tablo çıkarılmıştır.

Tablo 5. Habere konu olan ülkeler * Haber Kategorileri Crosstabulation

			Haber Kategorisi						
			Gündem	Ekonomi	Spor	Yaşam	Yazarlar	Analiz	Total
Habere Konu Olan Ülkeler	Türkiye	Count	24	11	1	11	2	10	59
		% within habere konu olan ülke	40.7%	18.6%	1.7%	18.6%	3.4%	16.9%	100.0%
	Rusya	Count	1	0	0	0	0	1	2
		% within habere konu olan ülke	50.0%	.0%	.0%	.0%	.0%	50.0%	100.0%
	Yalnızca Türkiye	Count	45	61	4	73	1	0	184
		% within habere konu olan ülke	24.5%	33.2%	2.2%	39.7%	.5%	.0%	100.0%
	Yalnızca Rusya	Count	2	0	0	1	0	0	3
		% within habere konu olan ülke	66.7%	.0%	.0%	33.3%	.0%	.0%	100.0%
	Diğer Ülkeler	Count	22	5	0	3	0	2	32
		% within habere konu olan ülke	68.8%	15.6%	.0%	9.4%	.0%	6.2%	100.0%
Rusya ve Diğer Ülkeler	Count	94	77	5	88	3	13	280	
	% within habere konu olan ülke	33.6%	27.5%	1.8%	31.4%	1.1%	4.6%	100.0%	

Sitenin yer verdiği haberlerden Türkiye ve Rusya konulu haberlerin büyük bölümünün (yüzde 40,7) gündem haberlerinden oluştuğu görülmektedir. Türkiye ve Rusya ilişkileri bağlamında ekonomi ve yaşam

haberlerine de sıklıkla başvurulduğu tespit edilmiştir (yüzde yüzde 18,6).

Yalnızca Türkiye konulu haberler ise gündem (yüzde 50) ve analiz (yüzde 50) haberlerinden oluşmaktadır. Yalnızca Rusya konu haberlerin büyük çoğunluğu (yüzde 39,7) yaşam kategorisinde bulunmakta, yalnızca Rusya konulu haber kategorileri sırasıyla ekonomi (yüzde 33,2) ve gündem (yüzde 24.5) haberler kategorileri yer almaktadır. Diğer ülkelere ilişkin haberlerin büyük bölümü (yüzde 66,7) gündem haberlerinden oluşurken, yüzde 33.3 de yaşam haberlerine rastlanmaktadır. Sitenin kullandığı Rusya ve diğer ülkeler üzerine verilen haberlerin ağırlıkla (68,8) gündem haberlerinden oluştuğu görülmektedir.

3.7. Sitenin Habere Bakış Durumu

Sitenin habere bakış açısını tespit etmek üzere sitede yer alan haberler olumlu, nötr ve olumsuz şekilde kodlanmıştır. Bu sitede yalnızca bilgi iletmeyi amaçlayan, habercinin yorumunun bulunmadığı haberler tarafsız olarak kodlanmış, habercinin olumsuz yorumu olumsuz, habercinin satır aralarında bulunan olumlu yorumu ise olumlu şeklinde kodlanmıştır.

Tablo 6: Sitenin Habere Bakışı

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Olumlu	15	5.4	5.4
	Nötr	265	94.6	100.0
Total	280	100.0	100.0	

Sitede yer alan haberlerin yüzde 94.6'sında habercinin yorumu bulunmamakta, bu da haberin nötr bakış açısıyla verildiğini doğrulamaktadır. Haberler olduğu gibi aktarılmakta, yalnızca olay ve olgulara ilişkin bilgiler sunulmuştur. Yüzde 5,4'ünde ise haber metinlerinde yorumlamalar görülmüş bu yorumlar haber bakış açısına olumlu olarak yansımıştır.

3.8. Sitenin Haber Kaynakları

Site haberleri okuyucularına sunarken birçok haber kaynağından faydalanmaktadır. Bu haber kaynakları haber ajansları, Tv programı ve gazetelerden oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda sitenin haber kaynakları verilmiştir.

Tablo 7: Sitenin Haber Kaynakları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid yok	162	57.9	57.9	57.9
Sputnik	33	11.8	11.8	69.6
t24.com.tr	3	1.1	1.1	70.7
MOSKOVALIFE.COM	1	.4	.4	71.1
BBC	3	1.1	1.1	72.1
Euronew	1	.4	.4	72.5
www.kokpit.aero	1	.4	.4	72.9
RBC	11	3.9	3.9	76.8
AA	1	.4	.4	77.1
Bloomberg ajansi	2	.7	.7	77.9

NTV	1	.4	.4	78.2
izvestiya	9	3.2	3.2	81.4
sozcu	1	.4	.4	81.8
Nezavisimaya Gazeta	7	2.5	2.5	84.3
TASS	3	1.1	1.1	85.4
interfaks	3	1.1	1.1	86.4
Vedomosti	4	1.4	1.4	87.9
Kommersant	12	4.3	4.3	92.1
Komsomolskaya Pravda	2	.7	.7	92.9
Moskovski Komsomolets	5	1.8	1.8	94.6
prime ajans	1	.4	.4	95.0
21	3	1.1	1.1	96.1
banki.ru	1	.4	.4	96.4
Economics.ru	1	.4	.4	96.8
Forbes.ru	1	.4	.4	97.1
Lenta.ru'	1	.4	.4	97.5
Airtukrhaber	1	.4	.4	97.9
Ren TV	1	.4	.4	98.2
Ria Novosti	2	.7	.7	98.9
Newsru.com	1	.4	.4	99.3
Regnum ajans	1	.4	.4	99.6
Atlantico.fr	1	.4	.4	100.0
Total	280	100.0	100.0	

Sitede kaynağı belli olmayan haberlerin oranı çoğunluktadır (yüzde 57,9). Ancak tablodan da görüldüğü üzere site birçok haber kaynaklarına erişmektedir. En çok başvurduğu haber kaynağı Rusya tabanlı yüzde 11,8'lik oranla Sputnik ajansı olduğu görülmektedir. Sitenin en çok başvurduğu diğer haber kaynağı ise Kommersant Gazetesi olmuştur. Site Avrupa ve ABD tabanlı birçok haber kaynağını kullansa da çoğunlukta Rusya tabanlı haber kaynaklarını kullanmaktadır. Bu sebeple sitede Rusya'ya ilişkin haberler daha yoğun bir şekilde verilmektedir.

3.9. Sitede Yer Alan Anketlere İlişkin Bulgular

Sitede 2013 yılından bu zamana dek belirli aralıklarla site okuyucusuna Türkiye ve Rusya ile ilgili anket soruları sorulmaktadır. Bu sorular kategorilere ayrıldığında soruların Türkiye-Rusya Askeri İlişkiler, Türkiye-Rusya Siyasal İlişkileri, Türkiye-Rusya İstihdam İlişkileri, Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkileri, Rusya ve Diğer Ülke İlişkileri, Diğer Ülkelere Yönelik, Rusya Siyasal Yaşam ve Rusya'da Ekonomi başlıklarıyla sınırlandırmak mümkündür. Bu başlıklara yönelik ortalamalar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8 Sitedeki Anket Sorularının Konuları								
Türkiye-Rusya Askeri İlişkiler	Türkiye-Rusya Siyasal İlişkileri	Türkiye-Rusya İstihdam İlişkileri	Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik	Rusya ve Diğer Ülke İlişkile	Diğer Ülkelere Yönelik	Gündelik Hayat	Rusya Siyasal Yaşam	Rusya'da Ekonomi

			İlişkiler	r			m	
1	29	1	13	4	4	3	5	9
%1.45	%42	%1.45	%18.84	%5.79	%5.79	%4.35	%7.24	%13,09

Sitede bulunan anket soruları incelendiğinde Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkilere yönelik soruların daha yoğun biçimde sorulduğu görülmektedir. Site haberlerinde yer alan diğer anket soruları ise Rusya’da ekonomi haberleri üzerinedir. Bu durum site ziyaretçilerinin ekonomi alanındaki fikirlerini değerlendirme amacını güttüğünü göstermektedir. Anket soruları incelendiğinde Türkiye-Rusya Askeri İlişkileri ve Türkiye-Rusya İstihdam İlişkileri konulu soruların en az sorulduğu görülmektedir.

3.10. Site Reklamlarına İlişkin Bulgular

Turkrus adlı sitede reklamlara da yer verilmektedir. Siteye reklam veren birçok işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin sektörlerini tespit etmek amacıyla İnşaat, Bankacılık, Ulaşım/Lojistik, Teknoloji, Konaklama, Yeme İçme ve Beyaz Eşya şeklinde kodlanmıştır. Bu kodlama neticesinde ulaşılan bilgiler aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 7: Sitedeki Reklamların Sektörel Dağılımları

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
İnşaat	3	1.4	18.8	18.8
Bankacılık	5	1.4	31.2	50.0
Ulaşım/Lojistik	3	1.0	18.8	68.8
Teknoloji	1	.3	6.2	75.0
Konaklama	1	.3	6.2	81.2
Yeme İçme	2	.7	12.5	93.8
Beyaz Eşya	1	.3	6.2	100.0
Total	16	5.4	100.0	

Tablodan da görüldüğü üzere site en fazla bankacılık sektöründen reklam almaktadır (yüzde 31.2). Ulaşım ve lojistik ve inşaat sektörleri sitenin en fazla reklam aldığı diğer sektörlerdir (Yüzde 18.8). Teknoloji, konaklama ve beyaz eşya ise en az reklam aldığı ürünlerdir (6.2).

Sitede bankacılık sektörüne ait reklam veren işletmeler Yapı kredi Moscow, Ziraatbank.ru, Denizbank Moscow, Crediteuro bank ve SRT Sigorta’dır. Sitede inşaat sektörüne ait reklamlar ise Nevatowers Moscow, Vitra Rusya ve İzaltas Rossia şirketlerine ait reklamlardır. Ulaşım ve Lojistik alanında Coraltravel, Turkish Airlines, Logitrans işletmeleri yeme içme sektöründe Ekolmeat ve Bospor Restaurant, beyaz eşya üzerine ise Beko, konaklama sektöründe Red Brick Otel Moskova, Teknoloji sektöründe Doğa Teknoloji reklam veren diğer şirketlerdir. Sitede yer alan reklamların hepsi Türkçe olmakla birlikte merkezi Rusya’da bulunan şirketler üzerinedir.

SONUÇ

Türkiye-Rusya ilişkileri bağlamında yeni medyayı çözümlenmek amacıyla Türkiye ve Rusya ilişkilerine yönelik yayın yapan yeni medya mecralarından olan turkrus web sitesi içerik analizine tabi tutulmuştur. Sitede ağırlık olarak haberlere yer verildiği için analiz, haber içerikleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sitenin logosunun Türkiye-Rusya ilişkilerini olumlayan bir bakış açısıyla kurgulandığı görülmektedir. Beyaz fon üzerinde *iki ülke tek site* yazısı sitenin ülkeler arasındaki üstlendiği misyonun belirtisidir. Her iki ülkeyi de temsil eden beyaz, kırmızı ve mavi renkler ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Site haberleri incelendiğinde büyük oranda *gündem* kategorisinde haberlerden oluştuğu görülmüştür. Gündem haberleri güncel haberler olduğu için bu sitenin daima güncellendiğinin göstergesidir. Genel olarak

son dakika haberleri bu gündem kategorisinde verilmektedir. Site haberlerinde yer verilen haberlerin büyük çoğunluğu Rusya konulu haberlerdir. Türkiye-Rusya konulu haberler ise ikinci sırada yer almaktadır. Bu haberlerin büyük bölümünün (yüzde 40,7) gündem, ekonomi (18,6) ve yaşam (18,6) haberlerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu haber metinlerinin en fazla yer kapladığı alan olan 41 ve üzeri satır aralıklarında verildiği görülmektedir (yüzde 56,7). Bu durum iki ülke ile ilişkili haberlerde daha çok detay verildiğinin göstergesi olduğu gibi aynı zamanda sitenin Türkiye ve Rusya ilişkilerine yönelik olgu ve olayları önemsendiğinin de belirtisidir.

Sitede kaynağı belli olmayan haberlerin oranı çoğunluktadır (yüzde 57,9). Ancak site birçok haber kaynaklarından beslenmektedir. En çok başvurduğu haber kaynağı Rusya tabanlı yüzde 11,8’lik oranla Sputnik ajansı ile Kommersant Gazetesi’dir. Haberlerin yüzde 94,6’sında habercinin yorumu bulunmamakta, bu da haberin nötr bakış açısıyla verildiğini doğrulamaktadır. Haberler olduğu gibi aktarılmakta, yalnızca olay ve olgulara ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Yüzde 5,4’ünde ise haber metinlerinde yorumlar görülmekte bu yorumlar haber bakış açısına olumlu olarak yansımaktadır.

Sitede 2013 yılından bu zamana dek belirli aralıklarla site okuyucusuna Türkiye ve Rusya ile ilgili anket soruları sorulmaktadır. Sitede bulunan anket soruları incelendiğinde Türkiye-Rusya Ticari-Ekonomik İlişkilere yönelik soruların anket sorularının büyük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Bu da sitenin Rusya ve Türkiye Ticari-Ekonomik ilişkiler hakkında site ziyaretçilerinin görüş ve düşünceleri hakkında bilgi almayı amaçladığını göstermektedir.

Turkrus adlı sitede reklamlara da yer verilmektedir. Siteye reklam veren birçok işletme bulunmaktadır. Site en fazla bankacılık sektöründen reklam almaktadır. Sitede yer alan reklamların hepsi Türkçe olmakla birlikte merkezi Rusya’da bulunan şirketler üzerinedir. Örneğin bankacılık sektörüne ait reklam veren işletmeler Yapı kredi Moscow, Ziraatbank. ru, Denizbank Moscow, Crediteuro bank ve SRT Sigorta’dır.

KAYNAKÇA

- BİLGİN, Nuri (2014). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Siyasal Kitapevi, Ankara
Dış Politika ve Savunmaları Grubu (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri, BİLGESAM, Şubat, No: 1360, İstanbul
GERAY, H.(2003). İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları, Ütopya Yayınları, Ankara
HARGREAVES, L. (2006), Gazetecilik, Çev: Yeliz Özkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
İSMAYİL, Toğrul (2016). Türkiye-Rusya İlişkileri: Soğuk Kıştan Sıcak Bahara Dönüşebilecek mi?, Eko Avrasya Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı:33
KOÇAK, Muhammet (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri, SETA, Mayıs, Sayı: 201, Ankara
YURDİGÜL, Y., ZİNDEREN, İ. (2012). Yeni Medyada Haberin Dili Ayşe Paşalı Olayı Üzerinden Geleneksel Medya ve Yeni Medya Karşılaştırması, TOJDAC, Volume 2, İstanbul
<http://www.turkrus.com/Default.aspx>

TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİNDE YAŞANAN UÇAK KRİZİNİN TÜRK BASININA YANSIMALARI VE KRİZ YÖNETİMİ AÇISINDAN BİR İNCELEME

Ömer KARATAŞ*
Hakan SİPAHİ**

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye ve Rusya arasında 24 Kasım 2015 tarihinde yaşanan “Uçak Krizi”, kriz yönetimi bağlamında incelenecektir. Türkiye-Rusya ilişkileri, Rus savaş uçağının Türkiye hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türk jetleri tarafından düşürülmesinden sonra büyük bir değişime uğramıştır. Angajman kuralları gereğince Rus uçağının düşürülmesi ile yaşanan krizin Türk basınında ele alınışı incelenecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin ve Rusya'nın yaşanan krizi yönetmedeki etkinliğinin ortaya konulması bu çalışmanın önemini yansıtmaktadır.

Çalışma Türk-Rus ilişkileri kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası dönem olmak üzere Türkiye'de en yüksek tiraja sahip üç gazetenin içerik çözümlenmesini içermektedir. İki ülke tarafından krizin nasıl yönetildiği, kriz sürecinde izlenen strateji ve krizi çözüme erdirmeye yolundaki çabalar ele alınarak değerlendirilmeler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Rusya İlişkileri, Kriz yönetimi, Uçak krizi.

THE REFLECTIONS OF AIRCRAFT CRISIS RELATED TO TURKEY-RUSSIAN RELATIONSHIP TO TURKISH PRESS AND AN ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF CRISIS MANAGEMENT

ABSTRACT

In this study, the "Aircraft Crisis" between Turkey and Russia on November 24, 2015 will be examined in the context of crisis management. Turkey-Russia relations have undergone a major change since the Russian war plane was dropped by Turkish jets on the grounds that it violated the Turkish airspace. According to the rules of engagement, the reduction of the Russian plane and the handling of the crisis in Turkish press will be examined. In this context, the demonstration of the effectiveness of Turkey and Russia in managing the living crisis reflects the importance of this work.

The study includes the analysis of the content of three journalists with the highest circulation in Turkey, pre-crisis, crisis period and post-crisis period. The two countries are evaluating how the crisis is managed, the strategy followed in the crisis period, and the efforts to solve the crisis.

Keywords: Turkey-Russia Relations, Crisis management, Aircraft crisis.

1. Giriş

Günümüzde devletler arasında yaşanan birtakım gerginlikler mevcut devletler arası ilişkileri farklı boyutlara taşıyabilmektedir. Bu durumlarda beliren yeni süreç dahilinde devletler arası ilişkilerin normalden farklı bir boyuta evrilmesi ile oluşan süreçte krizler varlık göstermeye başlamaktadır. Uluslararası ilişkilerde “kriz” terimi, genel olarak, ulusal değerleri tehdit eden, hızla karşılık verilmesi gereken ve buna bağlı olarak da karar vericilerin dikkatlerini en yüksek seviyede tutmaları gereken durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ifade bağlamında kriz yönetimi ise uluslararası tehditlerin algılanmasını, karar alıcılarının kriz yönetim yönelimlerini oluşturmasını ve belirli stratejiler doğrultusunda krizin doğru yönetilmesini içermektedir. Günümüzde devletlerin karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri krizleri doğru yönetebilme ve krizlerin çözüm noktasında doğru hareket alanı belirleme ihtiyaçları doğmaktadır. Bu

* Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Yüksek Lisans Öğrencisi

**Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Öğrencisi

bağlamda, devletlerin uluslararası ilişki süreçlerinde sosyal, ekonomik ve politik yapı faktörlerini dikkate alarak, kendilerine uygun kriz yönetim anlayışlarını oluşturmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının düşürülmesi ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkide ortaya çıkan kriz sürecinin Türk basınında nasıl işlendiği ele alınmıştır. Uçak krizine sebebiyet veren bu olaya kadar iki ülke arasındaki ilişki, birincil olarak iki ülkenin birbirleri arasındaki ekonomik iş birliğine önemle eğilmesinden kaynaklı olarak olumlu yönde ilerlemekteydi. Ancak Türkiye-Rusya ilişkileri, 24 Kasım 2015 tarihinde bir Rus savaş uçağı tarafından gerçekleştirilen hava sahası ihlaline Türkiye'nin angajman kuralları çerçevesinde cevap vermesi ile büyük bir değişime uğramıştır. Uçak krizinin iki ülke ilişkilerine nasıl bir yön vereceğine ilişkin çıkarımlarda bulunmak için krizin doğurduğu yeni dönemde ülkelerin olaylara verdiği tepkilerin ve yaklaşımlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yaşanan krizin, Türk basınında ele alınışının incelenmesi, Türkiye ve Rusya'nın olay karşısındaki tavrını ortaya koyacak ve iki ülke tarafından krizin nasıl yönetildiği, kriz sürecinde izlenen strateji ve ülkelerin krizi çözüme erdirmeye yolundaki çabaların ele alınmasına olanak sağlayacaktır.

Çalışmanın giriş bölümünden sonraki ikinci bölümde kriz kavramının kuramsal/kavram çerçevesi oluşturulacaktır. İkinci bölümde kriz tanımlarına yer verilecek ve krizin özelliklerine değinilecektir. Bu bölümde çalışmanın temelini oluşturan uçak krizini detaylı olarak irdelenecektir. Üçüncü bölümde kriz yönetimine ilişkin kavramsal bilgiler, krizin evreleri ve kriz yönetimi stratejileri ele alınacaktır. Dördüncü bölümde araştırmanın metodolojisi dahilinde araştırmanın amacı, kapsamı, sınırlılıkları ve yöntemi açıklanacaktır. Beşinci bölümde ise yaşanan uçak krizinin Türk basınında ele alınış biçiminin analizinden ortaya çıkan bulgulara yer verilecektir. Bu bölümde elde edilen analiz bulguları doğrultusunda kriz evrelerinde iki ülke arasındaki ilişkinin ne boyutta olduğuna ilişkin değerlendirme Türk basınında yansımaları üzerinden gerçekleştirilecektir. Kriz evresinde, kriz sonrası evrede tarafların pozisyonlarının analizi ile birlikte iki ülke tarafından kriz sürecinde izlenen strateji ele alınarak değerlendirmeler yapılacaktır. Sonuç bölümünde bahsedilen bu değerlendirmelere yer verilmesinin yanı sıra yaşanan krizin Türk basınında kriz yönetim evreleri dahilinde yer alma durumlarının Türkiye ve Rusya'nın kriz yönetim stratejilerinin yönü ile ilişkisi ortaya konulacaktır.

2. Kriz Tanımı ve Özellikleri

Literatürde kriz tanımı üzerinde ortak bir görüş birliği yoktur. Bu durum esasen kriz kavramının çok boyutlu olarak ele alınabilmesinden ve ilgili araştırmacıların krizi çalışma alanlarını ilgilendiren boyutu ile tanımlamalarından kaynaklanmaktadır. Kriz, etimolojik olarak Yunanca da “karar” anlamına gelen “krinein” sözcüğüne dayanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ise “bir ülkede veya ülkeler arasında, toplumun veya bir kuruluşun yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran”⁷⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Kriz genel anlamı itibariyle, düzgün olmayan, reform gerektiren istikrarsız bir durumdur.⁷⁵⁸ Literatürde araştırmacılar, krizin ayırt edici özelliği üzerinde durarak, kriz tanımlamasını tehdit edici koşula müdahale edebilmede yetersiz halde kalma⁷⁵⁹ olarak yaparken, bir kısım yazarlar krizi beklenmeyen koşulların üstesinden gelebilme gerekliliği ve ivediliği⁷⁶⁰ üzerinden tanımlamışlardır. Bu tanımlamalar bağlamında kriz, beklenilmeyen ve öncesinde sezilemeyen, çabuk ve anında cevap verilmesi gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden bir gerilim durumudur.⁷⁶¹ Bir krizin ortaya çıkışı hazırlayan nedenlerin çeşitliliği ve kriz kavramının kullanım alanının farklı olması birbiri ile bağlantılıdır. Çalışma özelinde kriz kavramının dış politika alanındaki tanımlamalarına bakıldığında da farklı tanımlamalar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda literatürde kriz kavramına temelde üç farklı perspektiften yaklaşılmıştır, bu yaklaşımlar karar verme

⁷⁵⁷ Türk Dil Kurumu, Genel Türkçe Sözlük, (www.tdk.gov.tr; Erişim Tarihi:15.07.2017)

⁷⁵⁸ Dennis W. Organ, W. Clay Hammer, Organizational Behaviour, Business Pub, Usa, 1982, s.474

⁷⁵⁹ Mitroff, Ilan 1. Ve Pearns, Christine. M, Crisis Management, Jossey-Bass Publisherss, San Francisco, 1993, s.23

⁷⁶⁰ Koçel, Famer, İşletmelerde Kriz Durumlarında Yönetim Uygulamaları, Zaman Yönetimi ve Kriz Yönetimi Semineri, Tüside, 26-28 Mayıs, 1993, s.1

⁷⁶¹ Tutar, Hasan, Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yayınları, 2004, s.13

yaklaşımı, sistem yaklaşımı ve karma yaklaşımdır. Karar verme yaklaşımına göre kriz, "karar vericilerin yüksek öncelikli amaçlarını tehdit eden, karar vericilerin yanıt verme süresini sınırlayan ve karar verme birimi üyelerine sürpriz teşkil eden bir durum" ⁷⁶²olarak tanımlanmaktadır. Sistem yaklaşımına göre kriz, "genel uluslararası sistem veya onun herhangi bir alt sistemindeki istikrarsızlığı ve şiddetin ortaya çıkma ihtimalini arttıran olaylardır." ⁷⁶³ Karma yaklaşıma göre kriz ise, " taraflar arasında savaş çıkma ihtimalinin yüksek olduğu, kısa bir zaman dilimini kapsayan, iki veya daha fazla devletin birbirine meydan okuması" ⁷⁶⁴olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada kriz kavramını doğru tanımlamada bu yaklaşımları tek başına ele almaktansa bütünsel olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Uluslararası kriz, iki veya daha fazla devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasının uluslararası sistemi etkilemesi sonucu ortaya çıkan bir krizdir. Devletler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu düşünüldüğünde, ani ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan kriz, ilişkilerdeki etkileşimi olumsuz yönde etkileyecektir. Bu etkileşimi tetikleyen olumsuzlukla ortaya çıkan krizi, taraflarına göre, ortaya çıktığı coğrafyaya göre, krizi çıkaran tarafın niyetine göre, krize neden olan olayın niteliğine göre, krizi oluşturan olayın etkisine göre ve krizin sonucuna göre gibi birçok faktörün etkisinin ortaya konulabileceği şekilde türlerine ayırmak ve incelemek mümkündür.

Kriz kavramını doğru tanımlamanın önemli olduğu kadar krizi normal bir ortamdan ayıran genel ayırt edici özelliklerinin de bilinmesi aynı derece önemlidir. Bu açıdan krizlerin genel ayırt edici özellikleri şunlardır: ⁷⁶⁵

- Kriz, olağandışı bir durumdur ve acil müdahaleyi zorunlu kılar.
- Kriz, farklı zamanlar da ve yerlerde birbirlerine bağlı olarak gelişen bir seri olayın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Her olay bir zincir reaksiyonu göstererek bir diğer değişimi tetikler ve bu durum krizin etkisini artırmaktadır.
- Krizler bazı durumlarda tahmin edilemezken çoğu zaman doğru yöntemler kullanılarak tahmin edilebilmektedir. Krizler ortaya çıkıp etkilerini göstermeden önce örgüte doğrudan ya da dolaylı olarak çeşitli sinyaller gönderir.
- Krizler örgütlerin genel amaçlarını ve uzun dönemli stratejik planlarını bozucu yönde etkiler yaratır. Kriz durumlarında krizin çözülerek devamlılığın sağlanması öncelikli bir amaç haline almaktadır.
- Krizlerin ortaya çıkış ve etkilerini gösterme süreleri farklılık arz etmektedir. Bazı krizler uzun sürede ortaya çıkarken, bazıları da aniden ortaya çıkabilmektedir. Etkileri itibarıyla benzer sonuçlar doğursalar da uzun sürede ortaya çıkan bir krizle mücadele daha kolayken, aniden ortaya çıkan krizlerle mücadele daha zor olabilmektedir.

3. Kriz Yönetimi

Kriz yönetimi, bir kriz durumunun teşhis edilmesinden başlayarak yönlendirici kararların alınmasına, uygulanmasına, takip ve kontrolüne kadar uzanan faaliyetler bütünüdür. Bu süreçte krizin, ilgili karar alıcıları tarafından kontrolü altına alınması, krizin çözümü ve gelecekteki yapısının şekillendirilmesini sağlayacak düzenlemeler ve tedbirler oluşturulması kriz yönetiminin konusudur. Kriz yönetimi ile ilgili faaliyetler şu şekilde sıralanabilir: ⁷⁶⁶

- a) Krize neden olabilecek unsurların, krizin boyutunun ve etkilerinin önceden sezinlenmesi ve ortadan kaldırılması, uygulanacak önleyici tekniklerin etkinliklerinin artırılması,
- b) Krizin yaratacağı etkilere karşı verilecek cevabın detaylandırılarak geliştirilmesi,
- c) Kriz sonucunda ortaya çıkan yeni duruma çıkarlar doğrultusunda adapte olunması.

Literatürde kriz yönetiminin tanımına ilişkin iki temel görüş vardır. İlk görüşün temeli, kriz yönetiminin temel amacının karar alıcılarının savaşı önleme ve krizi barışçı yollardan çözümlenmesi olduğu

⁷⁶² Bektaş, Mücahit, Türkiye'nin Dış Politikasında "Kıbrıs Sorunu": Kriz Yönetimi Stratejisi Açısından Bir Değerlendirme, Harp Akademileri Komutanlığı, 2013, s.21

⁷⁶³ Bektaş, Mücahit, 2013, s.21

⁷⁶⁴ Kafdağlı, Tuğçe, Kriz Yönetimi Açısından Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013, s.42

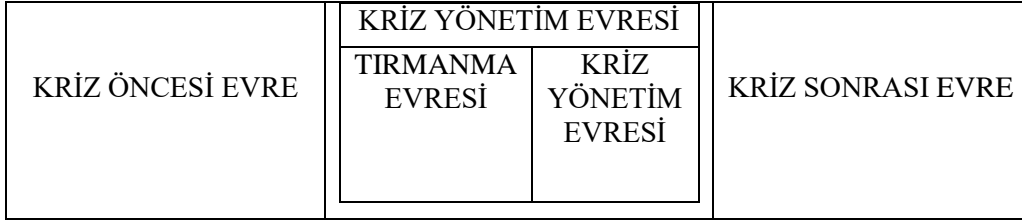
⁷⁶⁵ Şen, Fatih, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Bir Örnek Olay Analizi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2011, s.5

⁷⁶⁶ Tutar, Hasan, Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yayıncılık, 2004, Ankara, s.87

noktasına dayanmaktadır. İkinci görüşün temelinde ise kriz yönetiminin amacının krizi kabul edilebilir sınırlar içinde tutarak amaçlarına ulaşma düşüncesi bulunmaktadır.⁷⁶⁷ Bu iki yaklaşımın temelini kriz yönetiminde, karar alıcıların kendi ve ulusal çıkarlarını üst seviyede tuttıkları bir pozisyon almaları ve bu durumun savaşa gerek kalmadan korunması oluşturmaktadır. Bu bağlamda kriz yönetimi sürecinde, ya kriz kontrol altına alınarak normale dönülür ya da kriz tırmandırılarak savaşın ve çatışmanın yönetimine dönüşür.⁷⁶⁸ Kriz yönetimindeki başarının temelini krizi önceden sezme, sezilen krizi önleyici tedbir ve önemleri acil olarak uygulamak, krizi tırmanmadan önlemek veya ulusal çıkarlar ve istekler doğrultusunda kontrollü bir şekilde tırmandırmak gibi faktörler oluşturmaktadır.

3.1. Krizin Evreleri

Kriz yönetimi, kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası olarak üç evreden oluşan bir süreçtir.

Şekil 1: Krizin Evreleri

Kriz öncesi evre, krizin ilk uyarı sinyallerini vermeye başladığı evredir. İlk aşamada karar vericiler bu uyarı sinyallerini temel değerlerine ve yüksek öncelikli çıkarlarına karşı bir tehdit algısı oluşturmadığı için çok fazla dikkate alma eğilimi göstermezler.⁷⁶⁹ Bu evrede ilk uyarıların algılanması ile birlikte kriz karşısında istihbarat faaliyetleri yoğunlaştırılırken; krizin engelleneceği veya tırmandırılacağı görüşmeler için çağrılar yapılması, tarafların bilgilendirilmesi, ilişkilerin gözden geçirilmesi gibi tedbirler veya önlemler üzerinde durulmaktadır.⁷⁷⁰ Kriz öncesi evre, kriz belirtilerinin algılanması, kriz risklerinin tespitinin yapılması ve krizin etkin yönetimi açısından oldukça önemlidir. Bu evre krizin oluşum nedeni sayılabilecek her türlü eylem, olay, ölçü ve göstergenin ortaya çıkması ile başlayıp, krizin patlak vermesiyle sona ermektedir.⁷⁷¹

Kriz yönetim evresi, krizin tam olarak ortaya çıktığı evredir. Krizin tam anlamıyla başladığı bu evre tırmanma dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu evrede kriz yönetim stratejileri, karar alıcılar tarafından gözden geçirilir ve uygulamaya alınmaktadır. Bu bağlamda krizin yönüne ve derecesine, karar alıcılarının kriz yönetim stratejilerindeki etkinlik derecesi etki etmektedir. Kriz yönetim evresi, savaşa varmadan taraflar arasında bir anlaşma ile sonuçlanır ya da kriz daha da tırmanarak; diplomatik, ekonomik ve askeri tedbirlerin kademeli ve şiddeti gittikçe artan bir şekilde sınırlı veya açık bir şekilde savaş neticesinde tarafların birinin diğerine dayattığı bir çözüme yanaşma veya uzlaşya varılması ile sonuçlanır.⁷⁷²

Kriz sonrası evre ise krizin yatışması ve sona erdiği evredir. Bu evrede ilişkilerde yeni bir misyon ve vizyon belirlenerek radikal değişimlerle birlikte kriz bir fırsata dönüştürülecek, yani çözüm gerçekleştirilecek ya da çöküş denilen, krizin doğru yönetilememesi tarafları ve krizden etkilenen tüm unsurların zarar uğratacaktır. Kriz sonrası evrede, krizin sona ermesi ile birlikte tarafların oluşan yeni durum ile ilişkilerde normalleştirme ve yeniden inşa süreci işlemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde krizin sona ermesi krizin yarattığı etkileri birden ortadan kaldırmamakta ve kriz ortaya çıkardığı sonuçların etkileri bir süre daha devam edebilmektedir. Ayrıca bu evre kriz karar alıcılarının kriz yönetiminde etkinliğinin derecesi, tutum ve davranışlarındaki yönelim yaşanan krizin tekrarlanıp tekrarlanmayacağına belirlenmesine de

⁷⁶⁷ Gürsoy, Zehra, Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinde 1989 Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013, s.58

⁷⁶⁸ Yılmaz, Sait, Teorik Çerçeve ve Kriz Kavramı ve Kriz Yönetimi

⁷⁶⁹ Bektaş, Mücahit, 2013, s.28

⁷⁷⁰ Yılmaz, Sait, Teorik Çerçeve ve Kriz Kavramı ve Kriz Yönetimi

⁷⁷¹ Filiz, Erkinç, Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, 2007, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, s.12

⁷⁷² Yılmaz, Sait, Teorik Çerçeve ve Kriz Kavramı ve Kriz Yönetimi

olanak sağlamamaktadır.

3.2. Kriz Yöntemi Stratejileri ve “Uçak Krizi” Bağlamında Tarafların Uyguladığı Stratejiler

Kriz yönetiminde tarafların hareket alanlarını birtakım stratejiler doğrultusunda temellendirmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede Alexander L. George kriz yönetim stratejilerini saldırgan ve savunmaya yönelik stratejiler olarak iki kategoride sınıflandırmıştır. Saldırgan amaçlı stratejiler, krizi başlatan tarafın kullandığı stratejiler olarak ele alınırken savunma amaçlı stratejiler ise kriz tehdidini algılayan ve kendi çıkarlarını koruma yönüne odaklanan tarafı ifade etmektedir. Bu noktada kriz yönetimi açısından önemli olan, krizleri kendi özgün niteliklerine ve koşullarına bağlı olarak hazırlanacak stratejileri ile yönetilme eğilimidir. Bu yönü ile kriz yönetim stratejilerini her krizde uygulama imkanı olmayabilir fakat bu stratejileri krize uyarlamak mümkün olacaktır.⁷⁷³

Tablo 2: Kriz Yönetim Stratejileri

Saldırgan Stratejiler	Savunmacı Stratejiler
Santaj Stratejisi	Zorlayıcı Diplomasi Stratejisi
Sınırlı Tersine Çevrilebilir Baskı	Sınırlı Tırmandırma Stratejisi
Kontrollü Baskı Stratejisi	Misilleme Stratejisi
Oldu-Bittiye Getirme Stratejisi	Kapasite Testi Stratejisi
Yıpratma Stratejisi	Kırmızı Hat Stratejisi
	Taahhütlerin Yerine Getirilmesi Stratejisi
	Zaman Kazanma Stratejisi

24 Kasım 2015 Salı günü Türkiye, hava sahasını ihlal ettiği ve yapılan uyarılara karşı vermediği gerekçesiyle bir Rus savaş uçağını düşürmesiyle iki ülke arasında büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Çalışma özelinde krizin taraflarının krizi yönetmedeki etkinliğinin Türk basınına yansımaları ele alınacağından yaşanan uçak krizi çok detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Ezcümle Rusya krizin başlangıcından itibaren yaptığı açıklamalarda krizin sonlanmasının Türkiye'nin özür dilemesine bağlı olduğu belirtmiş ve kriz sürecinde uyguladığı çeşitli yaptırımlarla da bu yöndeki kararlılığını ortaya koymuştur. Türkiye tarafından bakıldığında ise karar alıcılarının söylemleri uçağa yapılan müdahalenin uluslararası hukuk açısından meşru olduğu yönünde olmuştur. Bu açıdan Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak krizi bağlamında tarafların uyguladığı stratejilere bakıldığında, krizi başlatan tarafın Rusya olduğu göz önüne alınarak Rusya tarafından saldırgan kriz yönetim stratejisi uygulandığı, Türkiye'nin ise savunmacı bir kriz yönetim stratejisi uyguladığı belirtilebilir. Bu açıdan krizi çözüme erdirmeye noktasında Türkiye'nin gayreti de stratejisi temelinde kriz dönemi ve kriz sonrası dönemlerde görülmektedir. Kriz stratejilerinin alt başlıklarını da değerlendirmeye aldığımızda Rusya'nın ve Türkiye'nin kriz evrelerinde farklı stratejiler uyguladığı için belirli bir strateji uyguladığını belirtmek doğru olmayacaktır. Çünkü; her krizin kendine özgü niteliklerine ve koşullarına bağlı olarak kriz yönetim stratejileri belirlenmesi krizin yönetimindeki etkinliğini artıracaktır. Çalışmada, Türkiye ve Rusya arasında yaşanan uçak krizinin Türk basınına yansımaları bu yönü ile ele alınmıştır.

4. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmada 1 Ocak 2015-31 Temmuz 2017 tarihleri arasında, en yüksek tiraja sahip olan Hürriyet,

⁷⁷³ Aksu, Fuat, Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi, Dış Politika ve Kriz İncelemeleri, 2017, s.106

Sabah ve Sözcü gazetelerinin ilk sayfalarında yer alan Türkiye ve Rusya haberleri ele alınmıştır. 24 Kasım 2015 tarihinde Rus savaş uçağının düşürülmesi sonucunda Türkiye ve Rusya arasında yaşanan “Uçak Krizi” çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Ele alınan gazetelerin ilk sayfalarındaki, Türkiye ve Rusya konulu tüm haberler bildirilen süre içerisinde içerik analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Gazetelerin ilk sayfalarının içerik analizine tabi tutulması çalışmanın sınırlılık boyutunu da ortaya koymaktadır. İçerik analizi yöntemi ile yazılı, görsel ve işitsel alanlardaki yayınların irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu yöntemin tercih edilme sebebi iletişim alanında oldukça yoğun kullanılmasıdır. Bu bağlamda içerik analizi yöntemi, haber içeriklerinin sistematik ve objektif betimlenmesini sağlayan bir yöntem olmasının yanı sıra satır arası mesajların çözümlenmesinde de oldukça etkilidir.⁷⁷⁴ İçerik analizi yönteminin uygulanması, Türkiye ve Rusya arasında yaşanan krizin gazete haberlerinde derinlemesine incelenmesine ve haberlerin gazetelerde ne şekilde yer aldığını belirlenmesine olanak sağlamıştır.

Çalışmanın temasını oluşturan krizin yönetilmesi bir süreç dahilindedir. Bu çalışmada süreç dahilinde kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası dönem aralıkları belirtilmiştir. Bu dönem aralıkları, Türkiye-Rusya arasında siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda 2015-2017 yılları arasında gerçekleşen temaslar ve önemli olayların kronolojisi oluşturulması doğrultusunda belirlenmiştir. Bu bağlamda ele alınan dönemler, kriz öncesi dönem tarih aralığı: 1 Ocak 2015- 23 Kasım 2015, kriz dönemi tarih aralığı: 24 Kasım 2015- 28 Haziran 2016, kriz sonrası dönem tarih aralığı: 29 Haziran 2016- 30 Temmuz 2017 şeklindedir.

Tablo 3: Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi⁷⁷⁵

Tarih	Açıklama
17.03.2015	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasında gerçekleşen telefon görüşmesi
26.07.2015	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasında gerçekleşen telefon görüşmesi
04.09.2015	Ankara’da B20 Uluslararası Konferansında Türkiye-Rusya iş yuvarlak masası
23.09.2015	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile birlikte Moskova Merkez Camii açılışına katıldı. Suriye krizi ve enerji konuları ele alındı.
16.11.2015	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan G-20 zirvesi kapsamında Türkiye’ye gelen Rusya Devlet Başkanı Putin ile görüştü. Suriye ve mülteciler sorunu ele alındı.
24.11.2015	Rusya Federasyonu Hava Kuvvetleri’ne ait Sukhoi Su-24M tipi uçak sınır ihlali gerçekleştirmesinden dolayı Türk Hava Kuvvetleri tarafından düşürüldü.
18.12.2015	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve Sergey Lavrov Suriye Destek Grubu toplantısı kapsamında New York’ta bir araya geldi.
27.06.2016	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin’e Rus uçağının düşürülmesi ve Rus pilotun ölümü nedeniyle özür mektubu gönderdi.
09.08.2016	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rus Devlet Başkanı Putin ile St. Petersburg’da Konstantin Sarayı’nda bir araya geldi. Görüşmede Türk Akımı doğalgaz boru hattı ve Akkuyu Nükleer Santrali projeleri dâhil ikili ekonomik işbirliği projeleri, uluslararası ve bölgesel sorunlar ele alındı.
04.09.2016	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Rus Devlet Başkanı Putin ile Çin’deki G-20 zirvesi kapsamında görüştü. Görüşmede bölgesel ve siyasi konular ele alındı.
10.10.2016	Rusya Devlet Başkanı Putin, 23. Dünya Enerji Kongresi kapsamında Türkiye’ye geldi. Görüşmede Fırat Kalkanı Operasyonu ve Halep konuları ele alındı. Görüşme sonrası Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesi Hükümetler Arası Anlaşması imzalandı.

⁷⁷⁴ Salihoğlu, Seda, 2006 Yılında Türkiye’de Üç Yazılı Basın Organında Yer Alan “Çocuk Haberleri”nin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s.45

⁷⁷⁵ Çulha, Efe, Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017), Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, s.288 & Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği İnternet Sitesi, www.turkey.mid.ru/tur/index.html, (erişim:12.05.2017)

01.12.2016	Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ile Antalya’da Türkiye- Rusya Ortak Stratejik Planlama Grubu 5. Toplantısı kapsamında bir araya geldi.
06.12.2016	Başbakan Binali Yıldırım, Moskova’da Federasyon Konseyi Başkanı Valentina Matviyenko, Başbakan Medvedev ve son olarak Kremlin’de Devlet Başkanı Putin ile bir araya geldi. Temaslarda ekonomik, enerji, tarım, turizm, sanayi ve ulaştırma alanlarındaki ortak projeler başta olmak üzere ikili ilişkilerin genel durumu ve bölgesel-uluslararası gelişmeler ele alındı.
19.12.2016	Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov, katıldığı Çağdaş Sanatlar Merkezi’ndeki fotoğraf sergisinde silahlı saldırıya uğrayarak hayatını kaybetti.
12.01.2017	Rusya Savunma Bakanlığı’nda Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri arasında Suriye’de DAES’ e karşı mücadelede işbirliği konulu heyetler arası istişareler düzenlendi.
10.03.2017	Rusya Federasyonu-Türkiye Cumhuriyeti Üst Düzey İşbirliği Konseyinin 6. Toplantısı gerçekleştirildi. Rusya ile Türkiye arasındaki ekonomik ve ticarî işbirliğinin karşılıklı yarar temeline geliştirilmesi başta olmak üzere ikili ilişkiler etraflıca ele alındı. Toplantı sonucunda sekiz anlaşma imzalandı.
03.05.2017	Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rusya Devlet Başkanı Putin Soçi’de bir araya geldi. İkili konuların yanı sıra güncel uluslararası sorunlar ele alındı.
22.05.2017	Başbakan Binali Yıldırım ve Rusya Başbakanı Medvedev İstanbul’daki KEİ üyesi ülke devlet ve hükümet başkanları zirvesi çerçevesinde görüşmeler yaptı. Ticari ilişkilerin önündeki engellerin kaldırılmasına ilişkin ortak bildiri imzalandı.
25.05.2017	Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin esasları hakkındaki antlaşma’nın imzalanmasının 25. yıldönümü

5. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada 1 Ocak 2015-31 Temmuz 2017 tarihleri arasında, en yüksek tiraja sahip olan Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerinin ilk sayfalarında yer alan Türkiye ve Rusya haberleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizinin uygulanması noktasında çalışmanın temasını oluşturan uçak krizi dikkate alınmış ve gazeteler kriz öncesi dönem tarih aralığı: 1 Ocak 2015- 23 Kasım 2015, kriz dönemi tarih aralığı: 24 Kasım 2015- 28 Haziran 2016, kriz sonrası dönem tarih aralığı: 29 Haziran 2016- 30 Temmuz 2017 şeklinde kategorilere ayrı tutulup incelenmiştir. Söz konusu incelemede ilgili toplam haber sayısı, manşet sayısı, haberlerde kullanılan fotoğraf sayısı gibi durumlar incelenmiştir ve haber metinlerinde bazı kelimelerin kullanım sıklığının ölçülmüştür. Uçak krizi olayına ilişkin yer alan haberlerde kullanım sıklığının ölçüldüğü kelimeler kriz, Recep Tayyip Erdoğan, Putin, silah-saldırı-savaş, uçak, ambargo, barış kelimeleridir.

Hürriyet gazetesinin ilk sayfa haberleri incelendiğinde erişilen bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir;

Tablo 4: Hürriyet Gazetesi İlk Sayfasına İlişkin Bulgular

Başlıklar	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Toplam
İlgili toplam haber sayısı	18	30	52	100
Manşet sayısı	5	12	8	25
Kullanılan fotoğraf sayısı	16	30	47	93

Haber metinlerinde geçen “kriz” kelimesi	4	45	26	75
Haber metinlerinde geçen “Recep Tayyip Erdoğan” kelimesi	9	43	46	98
Haber metinlerinde geçen “Putin” kelimesi	12	44	43	99
Haber metinlerinde geçen “silah-saldırı-savaş” kelimeleri	6	28	12	46
Haber metinlerinde geçen “Uçak” kelimesi	-	39	5	44
Haber metinlerinde geçen “Ambargo” kelimesi	-	24	14	38
Haber metinlerinde geçen “Barış” kelimesi	-	6	26	32

Sabah gazetesinin ilk sayfa haberleri incelendiğinde erişilen bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir;

Tablo 5: Sabah Gazetesi İlk Sayfasına İlişkin Bulgular

Başlıklar	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Toplam
İlgili toplam haber sayısı	12	17	26	55
Manşet sayısı	3	9	6	18
Kullanılan fotoğraf sayısı	10	17	22	49
Haber metinlerinde geçen “kriz” kelimesi	5	24	15	44
Haber metinlerinde geçen “Recep Tayyip Erdoğan” kelimesi	14	38	36	88
Haber metinlerinde geçen “Putin” kelimesi	9	36	32	77
Haber metinlerinde geçen “silah-saldırı-savaş” kelimeleri	6	19	11	36
Haber metinlerinde geçen “Uçak” kelimesi	-	26	6	32
Haber metinlerinde geçen “Ambargo” kelimesi	-	20	11	31
Haber metinlerinde geçen “Barış” kelimesi	-	5	22	27

Sözcü gazetesinin ilk sayfa haberleri incelendiğinde erişilen bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir;

Tablo 6: Sözcü Gazetesi İlk Sayfasına İlişkin Bulgular

Başlıklar	Kriz Öncesi Dönem	Kriz Dönemi	Kriz Sonrası Dönem	Toplam
İlgili toplam haber sayısı	10	14	25	49
Manşet sayısı	2	7	9	18

Kullanılan fotoğraf sayısı	7	14	22	43
Haber metinlerinde geçen “kriz” kelimesi	5	24	19	48
Haber metinlerinde geçen “Recep Tayyip Erdoğan” kelimesi	3	10	15	28
Haber metinlerinde geçen “Putin” kelimesi	5	19	24	48
Haber metinlerinde geçen “silah-saldırı-savaş” kelimeleri	2	22	15	39
Haber metinlerinde geçen “Uçak” kelimesi	-	24	5	29
Haber metinlerinde geçen “Ambargo” kelimesi	-	19	11	30
Haber metinlerinde geçen “Barış” kelimesi	-	3	26	29

6. Sonuç

Bu çalışmada 1 Ocak 2015-31 Temmuz 2017 tarihleri arasında, en yüksek tiraja sahip olan Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerinin ilk sayfalarında yer alan Türkiye ve Rusya haberleri kriz öncesi dönem tarih aralığı: 1 Ocak 2015- 23 Kasım 2015, kriz dönemi tarih aralığı: 24 Kasım 2015- 28 Haziran 2016, kriz sonrası dönem tarih aralığı: 29 Haziran 2016- 30 Temmuz 2017 şeklinde içerik analizi yönetimi ile incelenmiştir. Bu inceleme ilgili toplam haber sayısı, manşet sayısı, haberlerde kullanılan fotoğraf sayısı incelenmiş ve haber metinlerinde kriz, Recep Tayyip Erdoğan, Putin, silah-saldırı-savaş, uçak, ambargo, barış kelimelerinin kullanım sıklığı ölçülmüştür. İnceleme sonucunda gazetelerin ilk sayfalarında kriz dönemlerine bakıldığında kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası kullanılan haber sayıları, manşetleri ve içerikleri farklılık göstermektedir. Kriz öncesi dönemde yer alan Türkiye-Rusya haberleri, kriz anı ve sonrası dönemden daha az basında yer almıştır. Haberler incelendiğinde manşet, kullanılan fotoğraf sayısı ve haber metinlerinde geçen “kriz, Recep Tayyip Erdoğan, Putin, silah-saldırı-savaş, uçak, ambargo, barış” kelimelerinin kullanımı kriz öncesi, kriz anı ve kriz sonrası dönemde farklılık göstererek, iki ülkenin kriz yönetimi stratejilerinin basındaki yansımalarını ortaya koymaktadır. Basın toplumsal olay ve olgulara yönelik reflekslerin oluşmasında ve toplumsal belleğin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen gazeteler yayın politikaları gereğince Türkiye ve Rusya ilişkilerinde yaşanan uçak krizini ilk sayfalarına yansıtmışlardır. Bu noktada basının, siyasal ve ekonomik sistemle olan karşılıklı etki ve ilişkilerinin varlığı düşünüldüğünde çalışma kapsamında incelenen gazetelerde bu öncüllerle uçak krizini haber metinlerinde karar alıcılarını daha fazla oranda, daha kapsamlı yer vererek veya daha az oranda ve sınırlı yer vererek kendi kimlik ve yayın politikası doğrultusunda içerik üretmeye yönelmişlerdir.

Kaynakça

- AKSU, Fuat, Türk Dış Politikasında Karar Alma ve Kriz Yönetimi Süreç Analizi, Dış Politika ve Kriz İncelemeleri, 2017, s.106
- BEKTAŞ, Mücahit, Türkiye'nin Dış Politikasında “Kıbrıs Sorunu”: Kriz Yönetimi Stratejisi Açısından Bir Değerlendirme, Harp Akademileri Komutanlığı, 2013, s.21
- ÇULHA Efe, Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017), Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2016, s.288 & Rusya Federasyonu Türkiye Büyükelçiliği İnternet Sitesi, www.turkey.mid.ru/tur/index.html, (erişim:12.05.2017)
- DENNİS W. Organ, W. Clay Hammer, Organizational Behaviour, Business Pub, Usa, 1982, s.474
- FİLİZ, Erdiç, Türk Kamu Yönetiminde Kriz Yönetimi, 2007, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, s.12
- GÜRSOY, Zehra, Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinde 1989 Krizi: Kriz Yönetimi Açısından Bir İnceleme, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013, s.58
- KAFDAĞLI, Tuğçe, Kriz Yönetimi Açısından Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013, s.42
- KOÇEL, Tamer, İşletmelerde Kriz Durumlarında Yönetim Uygulamaları, Zaman Yönetimi ve Kriz Yönetimi Semineri, Tüside, 26-28 Mayıs, 1993, s.1
- MITROFF, Ilan ı. Ve Pearsn, Christine. M, Crisis Management, Jossey-Bass Publisherss, San Francisco, 1993, s.23
- SALİHOĞLU, Seda, 2006 Yılında Türkiye’de Üç Yazılı Basın Organında Yer Alan “Çocuk Haberleri”nin İçerik Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, 2007, s.45
- ŞEN, Fatih, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Bir Örnek Olay Analizi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2011, s.5
- TUTAR, Hasan, Kriz ve Stres Yönetimi, Seçkin Yayıncılık, 2004, Ankara, s.13-87
- YILMAZ, Sait, Teorik Çerçeve de Kriz Kavramı ve Kriz Yönetimi, ([www.academia.edu/22186544/Teorik %C3%A7er%C3%A7evende kriz kavram%C4%B1 ve kriz y%C3%B6netimi](http://www.academia.edu/22186544/Teorik_%C3%A7er%C3%A7evende_kriz_kavram%C4%B1_ve_kriz_y%C3%B6netimi)), Erişim Tarihi: 05.07.2017)
- Türk Dil Kurumu, Genel Türkçe Sözlük, (www.tdk.gov.tr: Erişim Tarihi:15.07.2017)

TÜRKİYE RUSYA TURİZM İLİŞKİLERİNDE SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

Mustafa ÖZDEMİR*

Özet

Turizm pazarlaması kapsamında son yıllarda öne çıkan önemli bir konu sosyal medyanın tüketici davranışı üzerindeki etkisidir. Turizm ürünlerinin tüketilmeden önce değerlendirilmesi güç olduğu için, seyahat edenler satın alma sürecinde yoğun bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde tüketiciler aradığı bilgiye ulaşmak için sosyal medyayı önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Yapılan çalışmalar turistlerin sosyal medyayı seyahatlerinin öncesinde, sırasında ve sonrasında kullandığını göstermektedir. Turistler araştırma yapmak, alternatifleri belirlemek, karşılaştırmalar yapmak, tecrübelerini paylaşmak ve sanal bir grubun parçası olmak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Aynı zamanda sosyal medya, hedef pazarın isteklerinin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu doğrultuda uygun ürünler geliştirilebilmesi bakımından turizm işletmelerine de çok önemli fırsatlar sunmaktadır. İşletmeler sosyal medya üzerinden tutundurma faaliyetlerinde bulunabilecekleri gibi aynı zamanda paylaşılan içerikleri inceleyerek tüketicilerin isteklerini anlayabilir, kendileri ve rakipleri hakkında ortaya çıkan tüketici değerlendirmelerine ulaşabilirler. Sosyal medyanın tüketiciler ve işletmeler üzerindeki etkilerini dikkate alan bu çalışma Türkiye’deki otellerin Rusların tercih ettikleri sosyal medya araçlarını kullanıp kullanmadıklarını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda öncelikle Rus dış turizm pazarı ve Rusların sosyal medya tercihleri incelenmiştir. Daha sonra Rusların Türkiye’de en çok tercih ettikleri il olan Antalya’da faaliyet gösteren beş yıldızlı oteller belirlenerek bu otellerin kullandıkları sosyal medya araçları araştırılmıştır. Araştırma neticesinde Rusların en çok kullandıkları sosyal medya siteleri olan VKontakte ve Odnoklassniki’yi kullanan otel oranının çok düşük olduğu görülmüştür.

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN TURKISH RUSSIAN TOURISM RELATIONS

Abstract

An important topic that has emerged in tourism marketing within recent years is the impact of social media on consumer behavior. As tourism products are difficult to evaluate before they are consumed, travelers need intensive knowledge during the purchasing process. Today consumers use social media as an important resource to reach the information that they seek. Studies suggest that tourists use social media before, during and after their travels. Tourists use social media in order to do research, identify alternatives, make comparisons, share their experiences and be a part of a virtual community. Social media also presents very important opportunities for tourism businesses by allowing them to better understand the needs of the target market and develop appropriate products. Businesses can engage in promotional activities through social media while at the same time they can understand consumers' wants by reviewing the contents shared and also reach consumer evaluations about themselves and competitors. Considering the effects of social media on consumers and businesses, this study was conducted in order to investigate whether or not Turkish hotels use social media tools preferred by Russians. In accordance with the purpose of this research, initially Russian outbound tourism market and the social media preferences of the Russians were examined. Then five star hotels operating in Antalya which is the most preferred city by Russians in Turkey were identified and the social media tools used by these hotels were examined. Results of the research indicate that the percentage of hotels using VKontakte and Odnoklassniki which are the most preferred social media sites by Russians is very low.

* Giresun Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

Giriş

Turizmin ekonomik hareketlilik, iş yaratma kabiliyeti açısından istihdam ve ihracat gelirleri üzerinde önemli etkileri olduğundan küresel ekonomi için önemli bir yere sahiptir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri açısından bir değerlendirme yapıldığında, turizmin gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) %4,1, istihdama %5,9 ve hizmet ihracatına %21,3 düzeyinde doğrudan katkısı olduğu görülmektedir. 2012 yılında 1 milyar seviyesine ulaşan uluslararası turist hareketliliği, 2014 senesinde 1.1 milyar kişiyi aşmıştır. 2030 yılında 1.8 milyar seviyesine ulaşması beklenen uluslararası turist hareketliliğinin yanı sıra dikkat çeken önemli bir konu da gelişmekte olan ülke destinasyonları için bu artışın gelişmiş ekonomilere sahip ülkelere nazaran iki kat daha fazla artacak olmasıdır (OECD, Tourism Trends and Policies 2016). Son yıllarda gelişmekte olan pazarlarda yaşanan ekonomik yavaşlamaya rağmen bu pazarlar küresel turizm talebinin büyümesine önemli katkı sağlamaktadır. 2010-2014 yılları arasında Türkiye için turizm sektöründe büyüme %6.1 olarak gerçekleşerek aynı zaman aralığında dünya geneli için %4.5 olan seviyenin üzerine çıkmıştır (OECD, Tourism Trends and Policies 2016, s.25). Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün 2014 yılı raporuna göre; Türkiye en çok ziyaret edilen ülkeler sıralamasında 2012-2015 yılları için altıncı sıra ile önemli bir yere sahiptir (UNWTO, Tourism Highlights, 2014 Edition; UNWTO, Tourism Highlights, 2016 Edition). TÜİK Turizm İstatistikleri incelendiğinde 2000-2016 yılları arasında Türkiye'ye gelen turistler bakımından Almanya, Rusya ve İngiltere ilk üç sırayı paylaşmaktadır ve 2003-2015 yılları arasında Rus turistler ülkemize gelen turistler arasında sürekli ikinci sırada yer alarak Türkiye için en önemli pazarlardan birini oluşturmaktadır (TÜİK, Turizm İstatistikleri).

Turizm sektöründe yaşanan gelişmelere bakıldığında teknolojinin önemli ölçüde etkisi olduğu görülmektedir. Turizmin teknolojiden hem önemli ölçüde faydalanan hem de yoğun bir biçimde etkilenen bir sektör olduğu bilinmektedir. Günümüzde dijital teknoloji, sosyal medya ve çevrimiçi dağıtım platformları turizm için üretkenler tüketenler arasındaki ilişkiyi şekillendirmekte ve özellikle dijital dünyayla iç içe olan bugünün tüketicilerinin kişiselleştirilmiş seyahat isteklerinin karşılanabilmesine imkan tanımaktadır (OECD Tourism Trends and Policies, 2016). Her ne kadar son yıllarda hem Avrupa hem de ülkemizde yaşanan üzücü terör olayları nedeniyle turizm gelirleri belirli ölçüde olumsuz yönde etkilenmiş olsa da, ülkemiz kaynaklarının turizm ürünleri çeşitliliği bakımından zengin olması turizm gelirleri açısından büyük bir potansiyelin varlığını da ortaya koymaktadır. Ülkemiz için bu potansiyelin iyi değerlendirilmesi öncelikle hedef pazar veya pazarların tanınmasına, bu pazarlardaki tüketicilerin isteklerini karşılayabilecek doğru turizm ürünlerinin sunulabilmesine ve bu çerçevede geliştirilecek bütünleşik pazarlama iletişimi çabalarının başarısına bağlıdır. Turizm Pazarlaması kapsamında son yıllarda öne çıkan güncel ve önemli bir konu ise sosyal medyanın bu iletişim çabaları içerisindeki yeri ve tüketici davranışı üzerindeki etkileridir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin etkinliği artırmak, aynı zamanda ülkemizin turizm sektöründeki rekabet avantajını güçlendirmek ve bu alandaki başarılı konumunun sürdürülebilirliğine katkı sağlamak amacıyla güncel yaklaşımlara ilişkin araştırmaların incelenmesi ve sonuçlarının paylaşılması önemlidir. Bu çalışma Türkiye ile Rusya arasındaki turizm faaliyetlerinin boyutunu ve önemini dikkate alarak, sosyal medya araçlarının mevcut veya potansiyel ziyaretçiler üzerindeki etkilerini konuya ilişkin çalışmalar doğrultusunda incelemektedir. Bu çerçevede Rus tüketicilerin internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıkları incelenmiş, Rusların Türkiye'de en çok tercih ettikleri Antalya bölgesindeki otellerin bu sosyal medya araçlarından hangilerini, ne ölçüde kullandıkları araştırılmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda turizm sisteminin önemli bir parçası olan otellere önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal Medya ve Sosyal Medyanın Turizm Üzerindeki Etkisi

Kaplan ve Haenlein (2010, s.61) sosyal medyayı, “kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriğin yaratılmasına ve değişimine olanak sağlayan Web 2.0'in ideolojik ve teknolojik temelleri üzerinden oluşturulan bir grup internet temelli uygulama” olarak tanımlamaktadır. Chan ve Guillet (2011, s.347) çalışmasına göre ise sosyal medya “tüm dünyadaki internet kullanıcılarının etkileşimde bulunmalarını, iletişim kurmalarını, fikirleri, içerikleri, düşünceleri, perspektifleri, tecrübeleri, bilgileri ve ilişkileri paylaşmalarını sağlayan Web 2.0 platformunda var olan internet temelli uygulamalar” şeklinde tanımlamaktadır. Sosyal medya için literatürde farklı tanımlar olmasının yanında, kullanıcı tarafından oluşturulan içerik, tüketici tarafından geliştirilen medya, çevrimiçi sosyal ağlar, Web 2.0 gibi terimler sosyal medyayı tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Ancak temelde sosyal medya kavramı internet üzerinden çok sayıda kullanıcının zaman ve yer sınırlaması olmadan gerçek zamanlı olarak paylaşımında bulunmasını, güç birliği yapmasını ve web içeriğini güncellemesini içermektedir (Lange-Faria ve Elliot, 2012, s.194) Sosyal

medya ile ilgili literatür incelendiğinde çalışmaların sosyal medya araçlarının türleri konusunda farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Xiang ve Gretzel (2010, s.180) sosyal medya araçlarının farklı amaçlara hizmet etmek üzere çok çeşitli biçimlerde olabileceğini söylemektedir. Xiang ve Gretzel (2010) yaptıkları araştırma neticesinde sosyal medya araçlarını sanal topluluklar, yorum ve değerlendirme siteleri, bloglar, sosyal ağlar, medya paylaşım siteleri ve diğerleri şeklinde değerlendirmektedir. Kaplan ve Haenlein (2010, s.59) sosyal medya araçların altı grupta toplayarak bunları sosyal ağ siteleri, ortaklaşa çalışma ile geliştirilen projeler, bloglar, içerik toplulukları, sanal sosyal dünyalar ve sanal oyun dünyaları şeklinde sınıflandırmıştır.

Sosyal medya aracılığı ile turistler, turizm ile ilgili tecrübelerin üretilmesinde ve paylaşılmasında önemli bir rolü üstlenmektedir. Web 2.0 ve turizm sektörü için Travel 2.0 olarak da adlandırılan Web 2.0 turizm uygulamaları tüketici davranışını önemli ölçüde etkilemekte aynı zamanda turizm endüstrisi için önemli fırsat ve tehditleri ortaya çıkarmaktadır. Sosyal ağlar ortak ilgi alanları olan çevrimiçi topluluklar olarak kullanıcılarına sohbet etme, çoklu video konferansı yapma, e-posta mesajı gönderme ve alma, bloglara ve tartışma gruplarına katılma imkanı tanımaktadır (Miguens vd., 2008, s.1-2). Günümüzde bloglar ve mikrobloglar, çevrimiçi topluluklar, medya paylaşım siteleri, sosyal imleme siteleri, sosyal bilgi paylaşım siteleri ve diğer sosyal medya araçları turistler tarafından araştırma yapmak, seyahatlerini organize etmek, tecrübeleri ile ilgili paylaşımlarda bulunmak amaçlarına yönelik olarak kullanılmaktadır.

Oteller ve turizm ile ilgili diğer işletmeler sosyal medya araçlarında yer alan yorum ve benzeri paylaşımları inceleyerek hem kendi işletmeleri hem de rakip işletmeler hakkında müşterilerin ne düşündüklerini, nelerden hoşlanıp nelerden hoşlanmadıklarını daha açık bir şekilde görebilmektedirler (Leung vd., 2013, s.4). Turistlerin tercih ettikleri destinasyonlar, bu destinasyonlara varış için kullandıkları ulaşım araçları, konaklama, yeme içme, eğlence ve diğer tüm seyahatlerine ilişkin konular ile ilgili olarak edindikleri tecrübeleri seyahatleri sonrası sosyal medya araçlarında paylaşımları turizm işletmeleri için mevcut veya potansiyel turistlerin isteklerini anlamak ve bu doğrultuda hareket edebilmek için oldukça değerli bir geri bildirim alanı olmakla kalmayıp aynı zamanda potansiyel turistler için de önemli bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya araçlarının kullanıcılarına sağladığı resim, video paylaşımları ve yorum yapma imkanı doğrultusunda ortaya çıkan kullanıcı tarafından oluşturulan içerikler turizm işletmelerine tüketicilere ulaşmak, çevrimiçi ortamlarda işletmenin görünürlüğünü arttırmak gibi avantajlar sağlayarak daha fazla gelir elde etmenin önünü açmaktadır (Leung vd., 2013, s.4).

Leung vd. (2015, s.161-163) sosyal medyanın tüketici davranışı üzerindeki etkilerini araştırmak üzere ABD’de yaşayan sosyal medya kullanıcılarıyla bir araştırma yapmış, çalışma sonucuna göre müşterilerin otellerle ilgili olumlu sosyal medya tecrübelerinin otellerin sosyal medya sayfalarına ve otel markalarına yönelik tutumlarını olumlu etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla müşterilerin otellerin sosyal medya sayfalarını beğenmeleri, otel markasına karşı olumlu tutum geliştirmelerine neden olmaktadır. Yine çalışmada müşterilerin olumlu tutum geliştirdiği bu otellerde rezervasyon yapma ve bu otel markalarını çevrimiçi ortamlarda tavsiye etme niyetlerinin arttığı görülmüştür. Yazarlar bu sonuçlar doğrultusunda otellerin sosyal medya sayfalarının ilgi çekici, bilgilendirici ve tüketici odaklı olmasına dikkat etmeleri gerektiğini söylemektedir. Aynı zamanda çalışma sonuçlarına göre otel yöneticilerinin sosyal medya sayfalarını yalnızca satış geliştirme amaçlı mesajlar için değil aynı zamanda marka imajını güçlendirmek için de kullanmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Sotiriadis (2017) ise çevrimiçi yorum ve değerlendirmelerin hem tüketiciler hem de turizm işletmeleri bakımından etkilerini araştırmak üzere konu ile ilgili 146 çalışmayı incelemiş, sosyal medyanın ve internet yorumlarının turizm tüketicilerinin davranışlarını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sotiriadis (2017, s.215) sosyal medyanın tüketici davranışı üzerindeki etkileri nedeniyle turizm alanında faaliyet gösteren işletmelerin stratejik yönetim ve satış, müşteri hizmetleri, dağıtım, markalama gibi pazarlama fonksiyon ve süreçleri üzerinde etkili olduğunu da tespit etmiştir. Lange-Faria ve Elliot (2012, s.205-206) sosyal medyanın önemli bir bilgi kaynağı olması nedeniyle seyahat edenler tarafından tatillerini planlamak üzere kullanıldığını ve bu eğilimin sosyal medya kullanıcıları arasında artış gösterdiğini söylemektedir. Sosyal etkileşim, kişisel beğeni ve bilgi arayışı için insanların katıldıkları sosyal ağ sitelerinin seyahat kararları üzerinde etkili olduğu ve blogların destinasyon markalaması bakımından en fazla tercih edilen sosyal medya araçlarından biri olarak tercih edildiği de çalışmada belirtilmektedir. Aynı zamanda

çalışmada elektronik kulaktan kulağa iletişime, geleneksel pazarlama araçlarından daha fazla güvenildiği de ortaya konmaktadır.

Literatür incelendiğinde sosyal medyanın turistlerin seyahat planlamalarında, destinasyon ve konaklama tercihlerindeki etkilerini inceleyen çok sayıda güncel çalışma olmasına rağmen özellikle Rusya pazarını inceleyen çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Rusya pazarı için yapılan önemli çalışmalardan biri de Fotis vd., (2012) çalışmasıdır. Rusya'nın yanı sıra eski Sovyetler Birliği ülkelerinde yaşayan katılımcılarla yaptıkları çalışma ile Fotis vd., (2012), sosyal medyanın seyahat planlama sürecindeki etkisini sosyal medyanın kullanılma düzeyi, kullanılma amacı, seyahat planlarına etkisi ve sosyal medya yorumlarına güven bakımından araştırmış ve sosyal medyanın bu ülkelerde yaşayan kullanıcılar tarafından özellikle tatil sonrası tecrübelerini paylaşmak üzere kullanıldığını ortaya koymuştur. Fotis vd., (2012) sosyal medyadan etkilenme düzeyi ile tatile ilişkin nihai karar verilmeden önce tatil planlarında değişiklik yapılması arasında güçlü bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Aynı zamanda çalışmaya göre sosyal medya üzerinde kullanıcılar tarafından oluşturulan içerik, turizm web sayfaları, seyahat acenteleri ve geleneksel medya reklamlarına göre daha güvenilir olarak algılanmaktadır.

Kazakov ve Predvoditeleva (2015) sosyal medyanın Rus turistlerin otel seçim kararlarındaki etkisini ve aynı zamanda seyahatleri sonrası sosyal medyada tecrübeleriyle ilgili paylaşımlarını inceleyen bir çalışma yapmış ve Rusların seyahatlerini planlarken ve satın alma kararlarını verirken arama motorlarından, otel web sayfalarından, sosyal medyadan ve çevrimiçi seyahat acentelerinden yararlandıklarını gözlemlemiştir. Rus turistlerin gidebilecekleri destinasyonlar ve otellerle ilgili daha doğru ve gerçekçi bilgiler edinmek amacıyla genellikle sosyal medyada diğer kullanıcılar tarafından bırakılan resim ve videoları dikkate aldıkları görülmektedir.

Benzer şekilde Rusya pazarına odaklanarak Avrupa için bir çalışma yürüten Gorlevskaya (2016, s.260) turizm alanında faaliyet gösteren işletmeler için çevrimiçi ortamda başarının önemli araçlarından birinin web sitelerinin kalitesi olduğu söylemektedir. Web sitelerini önemli bir başlangıç olarak değerlendiren Gorlevskaya (2016), işletmeye ait web sitesinin diğer tüm iletişim kanallarına ulaşmak üzere bağlantılar içermesi gerektiğini söylemekte, herhangi bir web sitesine yönelik bir tutundurma çabasına girilmeden önce yapılacak yatırımların etkili olması bakımından dikkatlice incelenme yapılmasını önermektedir. Çalışmaya göre web siteleri ile ilgili olarak içeriğin yanı sıra sitede gezinmenin kolay olması, site üzerinden satın alma işleminin zahmetsizce gerçekleştirilebiliyor olması, turistlerin detaylı bilgilere kolayca ulaşabiliyor olması ve web sitelerinin tüketicilerin kendi seyahatlerini planlamalarına imkan tanınması önemlidir.

Turizmin Türkiye'ye Katkısı ve Rusya Federasyonu Dış Turizm Pazarı

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin 2016 Türkiye Raporu'na göre, 2015 yılı için Türkiye'nin turizm gelirleri, büyüklük bakımından 184 ülke içerisinde 14. sırada, GSYİH'ya katkısı bakımından 184 ülke arasında 61. sıradadır. Aynı rapora göre 2015 yılı için seyahat ve turizm gelirlerinin GSYİH'ya doğrudan katkısı 98.5 milyar Türk Lirası, toplam katkısı ise 251.1 milyar Türk lirası olarak hesaplanmış ve bunların sırasıyla GSYİH'ya yüzde olarak etkisi doğrudan %5 ve toplamda %12.9 olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda turizm gelirlerinin ekonomik anlamda özellikle de ülkemiz açısından önemli olan istihdam üzerindeki etkileri de ele alınmış, 2015 yılı için turizmin doğrudan 600.000 toplamda ise 2.193.000 iş olanağını yarattığı açıklanmıştır. Turizmin ülke ekonomisine katkısı bakımından değerlendirebileceğimiz çok önemli faktörlerden biri de yatırımlardır. 2015 yılı için toplam yatırımların %9,9'unu oluşturan 28.8 milyar Türk Lirası yatırım Turizm yatırımları olarak gerçekleşmiştir (WTTC, Travel & Tourism, Economic Impact 2016, Turkey). Güncel veriler dikkate alındığında ülkemizi ziyaret eden yabancıların dağılımı ile ilgili olarak önemli bir istatistik daha karşımıza çıkmaktadır. 2003-2015 yılları arasındaki 13 yıllık süreçte Türkiye'yi ziyaret eden tüm yabancılar içerisinde Rusya Federasyonu'ndan gelenler büyüklük olarak sürekli ikinci sırada yer almaktadır (TUİK, Turizm İstatistikleri). Buradan hareketle; ülkemizi ziyaret eden Rus turistlerin makro düzeyde ülke ekonomisine, mikro düzeyde ise işletmeler ve ziyaret edilen şehirlere önemli bir katkısının olduğu açıkça görülmektedir. Tüm bunların yanında, Rusların dış ülkelere yaptıkları ziyaretler ile ilgili araştırmalar ve öngörüler turizm sektörü bakımından çok önemli bir potansiyeli de ortaya koymaktadır. Örneğin, 2010-2014 yılları arasında Rusların dış ülkelere yaptıkları ziyaretler %48 düzeyinde

bir artış sergilemiştir. Aynı zamanda 2010 yılına kadar Rus nüfusunun yalnızca %15 gibi bir küçük bir kısmının yurtdışına tatil amaçlı gittiği düşünüldüğünde, Rusya'nın dış turizm konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir (ITE Travel & Tourism, Russian Outbound Tourism: Where is Next, 2016).

Tablo 1. Türkiye'ye son 5 yıl içerisinde giriş yapan ilk 3 ülke vatandaşları

	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye'ye Giriş Yapan Yabancı toplamı	31 782	34 910	36 837	36 244	25 352
	832	098	900	632	213
Rusya Fed. Giriş Yapanların Oranı	11,33%	12,23%	12,16%	10,07%	3,42%
1 Almanya	5 028	5 041	5 250	5 580	3 890
	745	323	036	792	074
2 Rusya Federasyonu	3 599	4 269	4 479	3 649	866 256
	925	306	049	003	
3 İngiltere	2 456	2 509	2 600	2 512	1 711
	519	357	360	139	481
*Emniyet Gen.Md. verileri ile hazırlanan TUIK Turizm İstatistiklerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.					

Rusya'nın dış turizm açısından önemli bir pazar olması hem turist sayısının büyüklüğü hem de yıllara göre bu sayının sürekli artış göstermesinden kaynaklanmaktadır. 2003 yılında 20 milyon kişiden 2013 yılında 54 milyon kişiye ulaşan Rus turist sayısı yıllık ortalama %10 büyümüştür (ETC, Target Market: The Russian Federation, 2014, s.15). Rusya'nın dış turizm hacminin sürekli büyümesinin ardında yatan nedenlerden bazıları, Rus orta sınıfının büyümesi, destinasyon pazarlaması ve marka destinasyonların Rus pazarında karşılık bulması, artan uçuş noktaları ve belirli destinasyonlarda ülkeye girişte sağlanan kolaylıklar ve en önemlisi de Rusların dijital teknoloji kullanımlarının hızla artması olarak değerlendirilebilir (ETC, Target Market: The Russian Federation, 2014, s.11).

Tüm ülkeler için geçerli olduğu üzere Rusya'nın dış turizm pazarında yer alan tüketicilerin de yurtdışı seyahatlerinin ardında farklı nedenler olduğu ve seyahatlerinin farklı isteklere göre şekillendiği görülmektedir. Rusya Federasyonu yurtdışı turizm pazarı için bir bölümlendirme yapıldığında Rus turistlerin beş farklı bölüme ayrıldığı söylenebilir. Bu bölümler güneş ve deniz odaklı turistler, arkadaş ve akraba ziyareti için yurtdışına çıkanlar, ultra varlıklı turistler, genç profesyoneller ve macera odaklı olanlar şeklinde sıralanabilir. Bu gruplar detaylı incelendiğinde güneş ve deniz odaklı turistlerin genellikle iki haftalık tatillerinde öncelikli olarak Türkiye ve Mısır'ı ve bu ülkelerin yanı sıra Yunanistan, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ile Tayland'ı tercih ettikleri görülmektedir. Arkadaş ve akraba ziyareti için seyahat eden turistler özellikle milyonlarca Rus'un bulunduğu Baltık ülkeleri, Almanya, Finlandiya'ya gitmektedirler. Oran olarak diğerlerine nazaran daha az olsa da harcama kapasitesi bakımından oldukça güçlü olan ultra varlıklı grubun ise genellikle Akdeniz ülkeleri ve Karayipler'i, Rusya'da büyüyen orta sınıfın bir parçası olarak genç profesyonellerin ise genellikle Avrupa şehirlerini tercih ettikleri gözlenmektedir. Macera odaklı Rus turistlerin ise sadece deniz ve güneşle yetinmeyenler olarak Asya ülkeleri ve Güney Amerika ülkelerini ziyaret ettikleri görülmektedir (ITE Travel & Tourism, Russian Outbound Tourism Where is Next?).

Tablo 2. Rusların En Çok Tercih Ettikleri 20 Ülke (2015)

1	Türkiye	3.460.000	11	İspanya	693.000
2	Kazakistan	3.125.000	12	Tayland	675.000
3	Finlandiya	3.067.000	13	İtalya	662.000
4	Mısır	2.244.000	14	Gürcistan	651.000
5	Ukrayna	1.657.000	15	Yunanistan	634.000
6	Estonya	1.477.000	16	Azerbaycan	584.000
7	Polonya	1.322.000	17	Kıbrıs	550.000
8	Çin	1.284.000	18	BAE	472.000
9	Almanya	1.111.000	19	Bulgaristan	413.000
10	Lityanya	743.000	20	Fransa	408.000

*Russiatourism.ru tarafından yayınlanan veriler ile hazırlanan ITE Travel & Tourism, “Russian Outbound Tourism Where is Next?” raporundan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3. Rusların Türkiye’de en çok tercih ettikleri şehirler (2012-2014)

	2012	%	2013	%	2014	%
Antalya	2.761.145	77,56%	3.338.166	78,19%	3.489.007	77,90%
İstanbul	537.784	15,11%	573.528	13,43%	589.950	13,17%
Muğla	195.067	5,48%	229.407	5,37%	269.585	6,02%
İzmir	21.087	0,59%	33.724	0,79%	29.864	0,67%
Diğer	44.842	1,26%	94.481	2,21%	100.643	2,25%
TOPLAM	3.559.925		4.269.306		4.479.049	

*TUIK Turizm İstatistikleri ve Turob - Mitt Moskova 2015 Turizm Fuarı Sonuç Raporu verileri ile oluşturulmuştur.

Avrupa Turizm Komisyonu Rusya Raporu (2014, s.11), seyahatlerini özel olarak kendileri planlayan Rus turistlerin, her şey dahil turları seyahat acenteleri aracılığıyla tercih edenlere oranının üçte bir olduğunu belirtmekte, aynı zamanda Rus tüketicilerin çoğunlukla iki kez herhangi bir tur operatörünü tercih ettikten sonra bir dahaki seyahatlerini tur operatörlerinden bağımsız olarak kendileri planladıklarını ortaya koymaktadır. Stark Turizm 2013 raporuna göre Rus turistler ziyaret edecekleri yerlere ilişkin araştırma yaparken interneti, seyahat acentelerini, televizyonu, radyoyu kullanmakta ve kulaktan kulağa iletişime önem vermektedir. Ruslar interneti özellikle araştırma ve fiyat karşılaştırmaları için kullanırken, rezervasyon için vize konusundaki destekleri dolayısıyla seyahat acentelerini tercih etmektedir (ETC, Target Market: The Russian Federation, 2014, s.22).

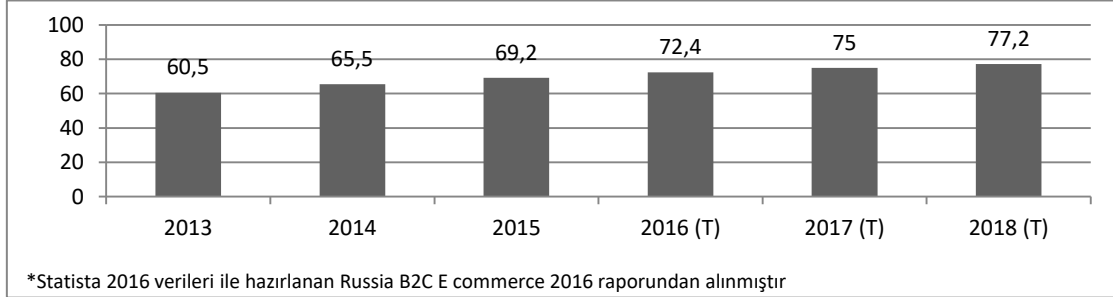
Rusya Federasyonu’nda İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı

Rusya Federasyonu için internet ve sosyal medya kullanımı ile ilgili bilgileri paylaşmadan önce bu noktada Rusya dış turizm pazarını hedefleyen ülkeler ve işletmelerin önemle üzerinde durması gereken bir konu da dil ile ilgilidir. Rusya Federasyonu’nun çok büyük bir kısmının konuştuğu dil Rusça olduğundan çevrimiçi sitelerde de Rusçanın hakim olduğu görülmektedir. Hatta tüm internet ağı dikkate alındığında toplam sayfalarının %6,1’inin Rusça içerikli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla internet dili olarak Rusça bu pazarı hedefleyenler açısından çok önemlidir. Avrupa’da birçok turizm web sayfasının Rusça içeriğe yer vererek turistlerin bilgi arayışını kolaylaştırmaya ve rezervasyon olasılığını arttırmaya çalıştığı görülmektedir (ETC, Country Reports Russia). Rusya Federasyonu’nda 2015 yılı için bakıldığında 85,8 milyon kişinin internet erişimi olduğu, 30 milyon kişinin ise çevrimiçi alışveriş yaptığı görülmektedir. Aynı zamanda nüfusun %61’inin akıllı telefonu olduğu ve tüm çevrimiçi alışverişlerin %15 gibi önemli bir bölümünün mobil telefonlar üzerinden gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Çevrimiçi iş hacmi ile ilgili olarak, hizmet grupları içerisinde en büyük pay seyahat ile ilgili konularda gerçekleşmektedir. Özellikle havayolu bilet alımları ve konaklamanın yanı sıra paket seyahat alımları çevrimiçi hizmet pazarının en önemli aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Russia B2C E-commerce Report 2016). 2013-2018 yılları için sosyal medya

kullanıcı sayısı Şekil 1’de gösterilmektedir. Sosyal medya alışkanlıkları ile ilgili olarak öncelikle Rusların sosyal medyayı yoğun olarak kullandıkları söylenebilir. Rusların ortalama olarak sosyal medyayı günlük kullanma süresi 2 saat 19 dakika ile Almanya, Fransa, İspanya, İtalya ve İngiltere ortalamasının üzerindedir. Rusya Federasyonu için sosyal medya kullananlarının sayısının yanı sıra dikkat çeken çok önemli bir konu da Rusların sosyal medya araçları ile ilgili tercihlerinde karşımıza çıkmaktadır. Aylık ortalama aktif kullanıcı sayıları bakımından 2017 yılı Ocak ayı için dünya genelinde en çok tercih edilen ilk 6 sosyal ağ sırasıyla Facebook, Youtube, Qzone, Instagram, Tumblr ve Twitter şeklinde sıralanmaktadır (Hootsuite, Digital in 2017 Global Overview). Dünya genelinden farklı olarak Rusya’da sosyal medya araçları içerisinde en fazla tercih edilen sosyal ağ sitesi VKontakte’dir (VK). Rusya’da en çok kullanılan sosyal ağların VKontakte (VK), Odnoklassniki (OK.RU), Facebook, Google +, Instagram ve Twitter olduğu görülmektedir (Şekil 2.) (Russia B2C E-commerce Report 2016).

Sosyal ağların bir reklam aracı olarak kullanılmasını Rusya Federasyonu için değerlendiren Ageeva vd., (2016, s.2) çalışması sosyal medya pazarlaması ile ilgili olarak literatürde genel kabul görmüş kuralların yanı sıra kullanıcıların sosyal medya araçları bakımından tercihleri ve bu araçları kullanım sıklıklarının dikkate alınması gerektiğini söylemektedir. Dünya genelinde daha yaygın kullanıma, daha fazla kullanıcıya sahip olan Facebook ve Twitter sosyal ağlarında Rusça konuşan kullanıcı sayısının sırasıyla 8 milyon ve 3 milyon kişiyle sınırlı olmasına rağmen, Rusya’da en çok kullanılan sosyal ağlardan VK’nın 47 milyon ve OK.RU’nun 40 milyon kullanıcısı vardır. Bu nedenle Rusya pazarını hedefleyen turizm işletmelerinin VK ve OK.RU sosyal ağlarını mutlaka tercih etmeleri gerektiği savunulmaktadır (Ageeva vd., 2016, s.2). Aynı zamanda Ageeva vd.,(2016, s.4) Rusya özelinde önemli bir tespit daha bulunarak Facebook sitesinin tüketiciler pazarını hedefleyen işletmelerin tutundurma çalışmalarına uygun olmadığını belirtmiş, mevcut kullanıcı sayısını sürekli koruması ve kullanıcılarının faaliyetleri bakımından Rusya pazarı için işletmelerin tercih edebilecekleri sosyal ağ olarak VK tavsiye edilmiştir.

Şekil 1. Rusya Federasyonu Yıllara Göre Sosyal Medya Kullanıcı Sayısı (milyon)

Şekil 2. Rusya Federasyonu’nda en çok kullanılan sosyal ağlar (%)

Metodoloji

TUİK Turizm İstatistikleri doğrultusunda 2000 - 2015 yılları için bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye’ye gelen turistler bakımından Almanya, Rusya ve İngiltere ilk üç sırayı paylaşmaktadır. 2003-2015 yılları arasında Rus turistler ülkemize gelen turistler arasında sürekli ikinci sırada yer alarak Türkiye için en

önemli pazarlardan birini oluşturmaktadır. Türkiye içerisinde özellikle Antalya ili ve çevresinin gelen turistlerin ilgi odağı olduğu bilinmekte ve Rus turistlerin de en fazla tercih ettikleri bölge olarak dikkat çekmektedir. Antalya'nın Rus turistler bakımından önemini vurgulamak açısından, 2012 - 2014 yılları için bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'ye gelen Rus turistlerin yıllara göre %77 - %78 gibi çok büyük bir oranda Antalya'yı tercih ettikleri görülmektedir (TUIK Turizm İstatistikleri, Turob - Mitt Moskova 2015 Turizm Fuarı Sonuç Raporu). Aynı zamanda Rus Seyahat Dergisi RTD'nin 30 Mart 2017 tarihli çevrimiçi haberine göre Rusya Tur Operatörleri Birliği, ATOR (Association of Tour Operators in Russia), Rus turistlerin çoğunlukla Türkiye'deki beş yıldızlı otelleri tercih ettiklerini söylemektedir. Aynı zamanda ATOR'a göre geçmiş dönemlerde de yoğun talep alan Antalya, Alanya, Kemer ve Side'nin Rus turistlerin öncelikli tercihleri olduğu da belirtilmektedir. (RTD, Russian Travel Digest).

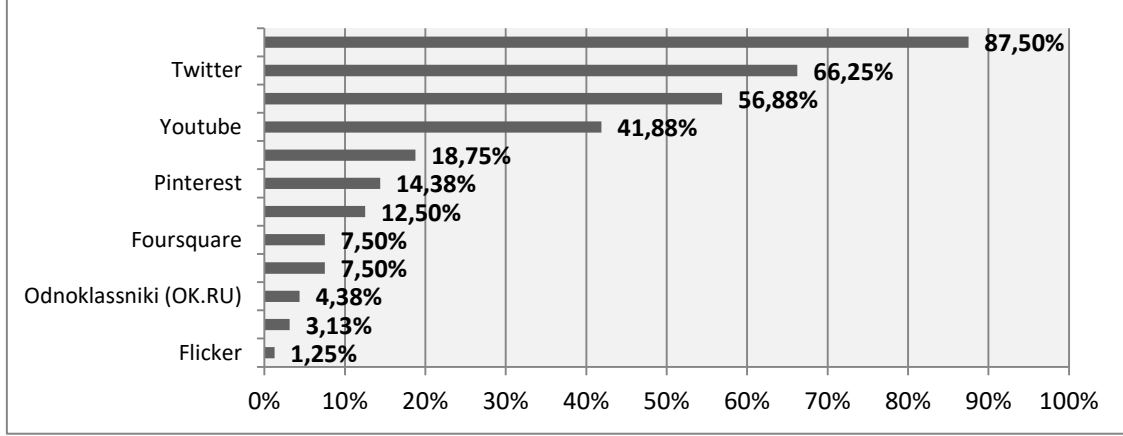
Yukarıda verilen bilgiler ışığında ve bu çalışmanın amacı doğrultusunda Rus turistlerin çok önemli bir kısmının tercihi olan Antalya, Alanya, Kemer ve Side'de bulunan beş yıldızlı otellerin araştırmanın evrenini oluşturması düşünülmüştür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Turizm İstatistikleri'ne göre 2016 yılı itibariyle Türkiye'de Turizm Yatırım Belgesi ve Turizm İşletme Belgesi olmak üzere toplam 774 tane 5 yıldızlı otel bulunmakta, bunların 378 tanesi Akdeniz bölgesinde yer almaktadır. Bu çalışma özelinde çalışmaya dahil edilecek beş yıldızlı otellerin tespiti için çevrimiçi seyahat acentelerinden yararlanılması düşünülmüş, TripAdvisor, Expedia, TopHotels.ru ve benzeri siteler incelenmiştir. İnceleme neticesinde hem diğerlerinde yer alan otellerin tümünü kapsaması hem de Rus pazarına yönelik faaliyet göstermesi bakımından TopHotels.ru sitesi kullanılarak Antalya, Alanya, Kemer ve Side'de faaliyet gösteren beş yıldızlı 382 otel tespit edilmiştir. Yapılan ön araştırma neticesinde bu otellerden kapananlar ve sahiplik bakımından tek bir markaya ait olup aynı sosyal medya sitelerini kullanan 91 otel elenerek 291 otel araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Araştırma için basit tesadüfî örnekleme yöntemi kullanılmış, %95 güven düzeyinde, %5 hata payı ile örneklem büyüklüğü 168 olarak belirlenmiştir (Gegez, 2007, s.261).

Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan otellerin web sayfaları ayrı ayrı ziyaret edilmiş ve tüm otellerin web sayfalarının aktif durumda olduğu görülmüştür. Öncelikle bu sayfaların Rus turistler tarafından ziyaret edildiğinde anlaşılabilirliği ve kullanılabilirliği bakımından sayfaların Rusça dil seçeneği olup olmadığı da araştırılmış, sayfaların %17 gibi önemli bir bölümünde Rusça dil seçeneği olmadığı tespit edilmiştir. Her ne kadar günümüzde internet tarayıcılarının ve arama motorlarının sunduğu dil çeviri araçları olsa da, potansiyel Rus turistlerin dil seçeneği olmayan bu siteleri kullanmakta zorlanabileceği veya bu sayfaları anlayabilmek üzere fazladan zaman harcamaları gerektiği söylenebilir.

İkinci olarak otellerin hangi sosyal medya araçlarını kullandıkları, otellerin resmi web sayfalarında yer alan linklerden faydalanılarak incelenmiştir. İnceleme neticesinde otellerin sosyal medya araçlarından Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, Google +, Pinterest, VK, LinkedIn, Foursquare, Ok.Ru, Vimeo, Flickr'ı kullandıkları tespit edilmiş ve bu sosyal medya araçlarını kullanma oranları Şekil 3'de verilmiştir. Üye olunan sosyal medya araçları bakımından Facebook %87,50 ile en çok kullanılan sosyal medya aracı olup onu sırasıyla %66,25 ile Twitter, %56,88 ile Instagram ve %41,88 ile Youtube izlemekte, diğerlerinin ise %20'lerin altında olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Otellerin Sosyal Medya Araçlarını Kullanım Oranı

Rus turistlerin oluşturduğu hedef pazarın sosyal medya araçlarını kullanma düzeyleri dikkate alındığında, Rusya'da çok daha fazla kullanılan VK ve OK.RU gibi çok önemli sosyal ağların sırasıyla %12,50 ve %4,38 gibi çok düşük oranlarda kullanılması özellikle dikkat çekmektedir. Rus pazarı açısından oldukça önemli olan bu iki sosyal ağı kullanmanın ötesinde söz konusu otellerin VK ve OK.RU sitelerindeki takipçi ve üye sayıları da araştırılmıştır. 168 otelden sadece 20 tanesinin kullandığı VK için, en az iki, en çok 9,154 üye sayısı ile ortalama takipçi sayısının 1,875 ile sınırlı kaldığı görülmüştür. OK.RU için ise 168 otelden yalnızca yedi tanesinin üyeliği olduğu görülmüş bunlar arasından da iki tanesinin hiç takipçisi olmadığı, diğerlerinin ise 14 ile 1,094 arasında görece olarak çok az sayıda takipçiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Teknolojide yaşanan gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan internet temelli sosyal medya araçları turistlerin seyahatlerinde edindikleri tecrübeleri paylaşmalarına olanak sağlamıştır. Sosyal medya sitelerinde kullanıcılar tarafından oluşturulmuş olan bu içeriklerin paylaşılması seyahatlerini planlamak üzere bilgi arayışında olan turistlere yardımcı olmakta aynı zamanda potansiyel turistlerin de kararları üzerinde etkili olabilmektedir (Zeng ve Gerritsen, 2014, s.29-30). Turizm pazarlaması çerçevesinde hedef pazarını iyi tanıyan, mevcut müşterilerle güçlü ilişkiler kurabilen ve yeni müşteriler kazanmak üzere rakiplerinden daha üstün değeri sunabilen işletmeler rekabet avantajı yakalayabileceklerdir.

Yapılan çalışma ile Türkiye'ye gelen Rus turistlerin çok büyük bir kısmının tercih ettiği Antalya ili ve çevresinde yer alan beş yıldızlı otellerin sosyal medya araçlarını kullanıp kullanmadıkları, hangi sosyal medya araçlarını tercih ettikleri ve bu tercihlerinde mevcut veya potansiyel Rus turistlerin kullandıkları sosyal medya araçlarını ne ölçüde kullandıkları araştırılmıştır. Sosyal medya ile ilgili sonuçlardan önce araştırma neticesinde otellerin %17 gibi önemli sayılabilecek kısmının web sayfalarında Rusça dil seçeneği olmadığı görülmüştür. Bu noktada bazı otellerin çevrimiçi seyahat sitelerindeki Rusça bilgilerin yeterli olduğu düşüncesiyle veya bugün için Rusların vize kolaylığı ve benzeri nedenlerle seyahat acentelerini tercih etmeleri nedeniyle konu ile ilgili bilgilerin seyahat acenteleri tarafından sağlanacağı düşüncesiyle hareket ettiği söylenebilir. Ancak otellerin web sayfalarının mevcut veya potansiyel turistler için önemli bir bilgi kaynağı olduğu düşünüldüğünde, dil seçeneği olmayan otellerin sayfalarına Rusçayı eklemeleri doğru bir karar olacaktır.

Xiang ve Gretzel (2010) günümüz pazarlarında seyahat edenlerin artık geleneksel tur operatörleri veya seyahat acenteleri yerine bilgi ihtiyaçlarını sosyal medya ve arama motorları gibi çevrimiçi araçları kullanarak yaptıklarını söylemektedir. Rusya dış seyahat pazarı incelendiğinde seyahat planlama ve karar verme aşamalarında internetin ve sosyal medyanın önemli etkisi olduğu ve bu eğilimin arttığı da görülmektedir. Aynı zamanda Rus turistlerin seyahat sonrası tecrübelerini paylaşmak üzere sosyal medyayı daha fazla kullanmaları da (Fotis vd., 2012) bu içerikleri araştırmalarında kullanan potansiyel turistlerin kazanılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Antalya ili ve çevresindeki beş yıldızlı oteller üzerinden yapılan çalışma bulgularına göre otellerin %12,5 gibi çok küçük bir kısmının Rus turistlerin yoğun bir biçimde kullandıkları VK'ya ve %4,38'lik bir kısmının ise OK.RU sosyal ağına üye olduğu görülmektedir.

Oran olarak çok küçük bir kısmın üye olduğu bu önemli sosyal ağlar incelendiğinde ise otellerin takipçi sayılarının kullanılan diğer sosyal medya araçlarının çok altında olduğu da fark edilmektedir. Rusya Federasyonu dış turizm pazarını hedefleyen işletmeler açısından burada önemli bir fırsatın iyi değerlendirilemediği söylenebilir. Mevcut durumda Rusya dış turizm pazarında yer alan tüketiciler genelde tatilleri için rezervasyon ve satın alma işlemlerini, sağladığı vize işlemleri kolaylığı ve benzeri imkanlar nedeniyle seyahat acentelerini kullanarak yapıyor olsa da, tatillerine ilişkin destinasyon ve konaklama hizmetleri seçiminde sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Seyahatlerini planlamak üzere sosyal medya araçlarını kullanan Rus turistlerin aradıkları bilgilere ulaşmasını kolaylaştırmak, alternatifler arasında rakiplerden daha avantajlı bir duruma geçmek, turistlerin olumlu seyahat tecrübelerini diğer turistlerle paylaşmanın getireceği olumlu sonuçlardan faydalanmak ve mevcut müşterileri elde tutmak üzere otellerin bu sitelere katılmaları doğru bir karar olacaktır. Aynı zamanda söz konusu oteller ve Rusya pazarını hedef olarak belirleyen diğer turizm işletmeleri, bu pazarın sosyal medya tercihlerini, sosyal medya araçlarının kullanım sürelerini ve kullanıcıların demografilerini de dikkate alarak değişiklikleri sürekli takip etmeli ve hızla büyüyen bu çok yönlü iletişim araçlarından en üst düzeyde faydalanmalıdır.

Kaynakça

- AGEEVA Y.A., KONDRATYEVA, I.V., ZAVYALOVA, Z.S., GINIYATOVA E.V., ZAVYALOVA M.P., DEAKIN A.K., LOKOTOSH Y.V., “Social networking as an Advertising tool in Russia and Abroad”, SHS Web Conferences 28, 2016, s.1-4, https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2016/06/shsconf_rptss2016_01003.pdf
- CHAN, N.L., GUILLET, B.D., “Investigation of social media marketing: how does the hotel industry in Hong Kong perform in marketing on social media websites?”, Journal of Travel & Tourism Marketing, C. 28 S. 4, 2011, s. 345-368.
- ETC, European Travel Commission, “Target Market: The Russian Federation”, 2014, <http://www.etc-corporate.org/reports/marketing-strategies-for-tourism-destinations-russia>, Erişim Tarihi: 16.08.2017
- ETC, European Travel Commission, Country Report Russia, [http://sete.gr/_fileuploads/entries/Online % 20 library/GR/ETC-Russia-Country-Report.pdf](http://sete.gr/_fileuploads/entries/Online%20library/GR/ETC-Russia-Country-Report.pdf), Erişim Tarihi: 16.08.2017
- FOTİS J., BUHALIS D., ROSSIDES N., “Social Media Use and Impact during the Holiday Travel Planning Process”. In: Fuchs M., Ricci F., Cantoni L. (eds) Information and Communication Technologies in Tourism 2012. Vienna, Austria: Springer-Verlag, 2012, s.13-24
- GEGEZ, A.E., Pazarlama Araştırmaları, 2. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2007
- GORLEVSKAYA L., “Building Effective Marketing Communications in Tourism”, Studia Commercialia Bratislavensia, C.9,S.35, 2016, s 252-265
- ITE Travel & Tourism, “Russian Outbound Tourism: Where is Next?, 2016”, [http://arbinternational.es / ARCHIVO/ documentos/ferias/145/1484651023_russia-outbound-tourism-report_oct_2016.pdf](http://arbinternational.es/ARCHIVO/documentos/ferias/145/1484651023_russia-outbound-tourism-report_oct_2016.pdf)
- KAPLAN, A., HAENLEIN, M., “Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media”. Business Horizons, C.53, S.1, 2010, s. 59-68.
- KAZAKOV, S. P., PREDVODITELEVA, M.D., “How Travellers Use Online And Social Media Channels to Make Hotel Choice Decisions. A Comparative Study of Russian Federation and American Tourists’ Online Consumer Behavior”, Basic Research Program Working Papers. National Research University Higher School of Economics (HSE), 2015, <https://www.hse.ru/data/2015/12/02/1081043155/44MAN2015.pdf>.
- LANGE-FARIA W., ELLIOT S., “Understanding the role of social media in destination marketing”, Tourism: An International Multidisciplinary Journal of Tourism, C.7, S.1, 2012, s. 193-211
- LEUNG, D., LAW, R., VAN HOOFF, H., BUHALIS, D., “Social Media in Tourism and Hospitality: A Literature Review”, Journal of Travel & Tourism Marketing, C.30, S.1/2, 2013, s. 3-22.
- LEUNG, X.Y., BAI, B., STAHURA, K.A., “The Marketing Effectiveness of Social Media in Hotel Industry: A Comparison of Facebook and Twitter”, Journal of Hospitality & Tourism Research, C.39, S.2, 2015, s.147-169
- MIGUENS, J., BAGGIO R., COSTA, C., “Social Media and Tourism Destinations: TripAdvisor Case Study”. IASK ATR2008 (Advances in Tourism Research 2008), 2008, Aveiro, Portugal, May 26-28, <http://www.iby.it/turismo/papers/baggio-aveiro2.pdf>
- OECD, “OECD Tourism Trends and Policies, 2016”, [http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/ oecd-tourism-trends-and-policies-2016_tour-2016-en](http://www.oecd-ilibrary.org/industry-and-services/oecd-tourism-trends-and-policies-2016_tour-2016-en), Erişim Tarihi: 11.07.2017
- RTD, Russian Travel Digest,”ATOR: Russians prefer 5 stars hotels in Antalya Region”, <http://russtd.com/analytics/ator-russians-prefer-5-stars-hotels-antalya-region>, Erişim Tarihi: 24.08.2017

Russia B2C E-commerce Report 2016, <https://www.ecommerce-europe.eu/app/uploads/2016/08/Russia-Light-Country-Report-2016.pdf>, Erişim Tarihi: 16.08.2017

SOTIRIADIS M.D., “Sharing Tourism Experiences in Social Media: A Literature Review and A Set of Suggested Business Strategies”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, C.29, S.1, 2017, s. 179-225

TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Turizm İstatistikleri, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9860/turizm-belgeli-tesisler.html>, Erişim Tarihi: 24.08.2017

TUİK, Turizm İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072, Erişim Tarihi: 10.08.2017

TUİK, “Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2016”, 31 Ocak 2017 tarihli Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24590>, Erişim Tarihi: 10.08.2017

Turob - Mitt Moskova 2015 Turizm Fuarı Sonuç Raporu, <http://www.turob.com/resources/doc/2015432MITT-2015%20Sonu%C3%A7.pdf>, Erişim Tarihi: 24.08.2017

UNWTO , “Tourism Hightlights, 2014 Edition”, 2014, <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416226>, Erişim Tarihi: 14.08.2017

UNWTO , “Tourism Hightlights, 2016 Edition”, 2016, <http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418145>, Erişim Tarihi: 14.08.2017

World Travel and Tourism Council, Travel & Tourism, Economic Impact 2016, Turkey, <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic%20impact%20research/countries%202016/turkey2016.pdf>, Erişim Tarihi: 09.08.2017

XIANG, Z., GRETZEL, U., “Role of social media in online travel information search”, *Tourism Management*, C.31 ,S.2, 2010, s.179-188.

ZENG, B., GERRİTSEN, R., “What do we know about social media in tourism? A review”, *Tourism Management Perspectives*,10, 2014, s.27-36.

TÜRK VE RUS MUTFAĞI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM VE BENZERLİKLER

Ceyhun AKYOL*
Burhanettin ZENGİN**

Bu çalışmanın esasını oluşturan Türk ve Rus mutfaklarının genel özellikleri incelendiğinde; Türk mutfağının Osmanlı mutfağının mirasçısı konumunda olduğu, ağırlıklı olarak da Balkan ve Ortadoğu mutfaklarından etkilendiği görülmektedir. Karadeniz, Güneydoğu, Akdeniz ve Ege mutfağı gibi yöresel zenginlikler sunan Türk Mutfağında çorbalar, et ve sebze yemekleri, hamur işleri ve tatlılar ile içecekler ön plana çıkmaktadır. Geniş bir coğrafyaya sahip olan Rusya, bu özelliği doğrultusunda aynı zamanda geniş bir mutfak kültürüne de sahiptir. Çok farklı etnik grupların ülkede yaşıyor olması, mutfak kültürünün de bölgelere ve etnik gruplara göre değişiklik göstermesine sebep olmuştur. Rusya'nın temel besin öğeleri ise coğrafi koşulların uygunluğu sebebiyle deniz ürünleri, topraklarının verimliliği sayesinde arpa, buğday ve çavdarın dâhil olduğu tahıl grubu ile ot ve baharat grubu, üretici konumu sebebiyle de havuç, ahududu ve Frenk üzümü gibi sebze ve meyve gruplarından oluşmaktadır. Çeşitlilik açısından çok zengin bir yelpazeye sahip olan Rus Mutfağı; Çin, Arap, Türk ve Fransız mutfaklarından etkilenecek günümüzdeki şeklini almıştır. Bu çalışma ikincil veri analizi ve literatür taraması ile gerçekleştirilmiş olup, elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Ayrıca Türk ve Rus mutfaklarının tanışma hikâyesi üzerinde durularak, her iki mutfak arasındaki etkileşim ile benzerlikler değerlendirilmiş ve örneklendirilmiştir.

INTERACTION AND SIMILARITIES BETWEEN TURKISH AND RUSSIAN CUISINE

When examining the general characteristics of Turkish and Russian kitchens that constitute the basis of this study, it is understood that the Turkish Cuisine is the heir of the Ottoman Cuisine and seems effected mainly by Balkan and Middle Eastern Cuisines. In Turkish Cuisine, that offering local riches like Black Sea Cuisine, Southeast, Mediterranean and Aegean cuisine, soups, meat and vegetable dishes, pastries, desserts and drinks are in the forefront. Russia, which has a wide geography, in line with this characteristic, it also has a large culinary culture. The fact that so many different ethnic groups live in the country, the culinary culture has also changed according to regions and ethnic groups. Basic food items of Russia consist of; seafood due to geographical suitability, cereal group with barley, rye and herbs, spices group through to soil fertility, vegetable and fruit groups including carrots, raspberries and blackcurrant due to the manufacturer's position. Russian Cuisine with a rich variety in terms of diversity has taken shape today, influenced by Chinese, Arabic, Turkish and French cuisines. This study was realized with major secondary data analysis and literature review, the obtained data were subjected to descriptive analysis. Also, it was focused on the introduction story of Turkish Cuisine and Russian Cuisine and assessed and exemplified the interactions and similarities between the two cuisines.

GİRİŞ

İnsanların hayatta kalabilmeleri için beslenmek zorunda olmaları, ilk çağlardan itibaren yeme-içme ile ilgili bir takım kuralların ortaya konmasına sebebiyet vermiştir. Bu kurallar zamanla, toplumların kendi yapılarına ve değer yargılarına uygun gelenek, görenek, dinsel inançları, töre ve törenleriyle birleşerek toplumun kendine özgü beslenme ve mutfak kültürünü ortaya çıkarmıştır (Cengiz, 2010: 7). Mutfak; hem mekânsal anlamda tasvir edilebilen, hem de kültürle ilişki kurularak tanımlanabilen bir kavramdır. Fiziksel anlamda; yeme-içme servisinin hazırlandığı mekânlar bütünü ya da yiyeceklerin hazırlandığı, pişirildiği ve tüketildiği yer olarak tanımlanan mutfak ayrıca, yiyecek ve içeceklerin hedeflenen miktarlarda, belirlenmiş standartlar ve kalitede yiyecek-içecek üretiminin yapıldığı mekân olarak da geçmektedir.

Çoğu zaman ülke isimleri ile birlikte anılan mutfak kavramı; o ülkenin kültürel yapısından ve yaşam biçiminden belirtiler sunmaktadır (Güler ve Olgaç, 2010: 227). Mutfak, yemek ve bu ikisinin oluşturduğu kültür kavramları, özellikle 21. yüzyılda akademik anlamda önemli çalışmalara ev sahipliği yapmıştır. Mutfak kültürünü araştıran çalışmalar farklı bilim dallarının da ilgisini çekmiş, doğa ve beslenme bilimlerindeki önemli mutfak kültürü araştırmalarını tasarım, sanat, gastronomi, tarım ve turizm bilim dalları

* Artvin Çoruh Üniversitesi Arhavi Meslek Yüksekokulu, ceyhunakyol@artvin.edu.tr

** Sakarya Üniversitesi Turizm Fakültesi, bzengin@sakarya.edu.tr

gibi farklı disiplinler de ele almaya başlamışlardır (Van der Meulen and Wiesel, 2017: 5).

Mutfak, yemek ve kültür kavramlarının ön plana çıktığı çalışmalarda; bir ülke mutfuğu ile ilgili farklı alanlarda çalışmalar olduğu gibi, mutfuğun ve kültürün yaratılması ve bugünlere ulaşması ile ilgili çalışmalara ya da kaynaklara da ulaşmak mümkündür. Bir ülke mutfuğu incelendiğinde veya o ülkenin mutfak kültürü araştırıldığında ön plana çıkan konu başlıkları; ülkenin mimarisi, kullanılan araç-gereçler, yemek pişirme yöntemleri, sofrada adap ve usulleri ile sunum şekilleri olmaktadır. Araştırılan bu konu başlıkları neticesinde o ülke mutfuğunu ve mutfak kültürünü diğerlerinden ayıran en önemli özellikler tespit edilmekte ve ülke ile ilgili bir mutfak kültürü oluşturulmaya çalışılmaktadır

Dünyadaki mutfak kültürleri incelendiğinde her ülke ve kültür mutfuğunun bazı temel özelliklerinin olduğu görülmektedir. Bir mutfak kültürünü diğer mutfak kültüründen ayıran temel özellikler arasında; din ve inanışların kısıtlamaları, bölgeye özgü hayvan ve bitki varlığı gelmektedir. Bir mutfuğun temel belirleyicisi konumundaki en önemli özelliklerin ise toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik hayat pratiklerinin olduğu görülmektedir (Beşirli, 2010: 160).

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın temel alanı olan dünya mutfak kültürünün şekillenmesinde, toplumların kendilerine ait yerli faktörlerin etkilerinin yanı sıra, küreselleşme ile birlikte bir takım toplumsal ve sosyolojik olaylar da rol oynamıştır. Sanayi Devriminin sonucu kent olgusunun ortaya çıkışı, Fransız Devrimi ve buna bağlı toplumsal yaşamda görülen siyasi ve sosyal değişim, 19. ve 20. yüzyıllarda yapılan büyük savaşlar ve bunların neden olduğu büyük göçler, günümüz dünya mutfaklarını şekillendiren en temel sosyolojik olaylardır. Ayrıca iletişim ve ulaşım unsurlarının gelişmesi neticesinde farklı toplum ve kültürlerin de ilişkilerinin artması ile oluşan küreselleşme olgusu, insanoğlunun her konuya yaklaşımını değiştirdiği gibi mutfak ve yemek kavramlarına olan bakışının da değişmesine sebebiyet vermiştir (Baysal, 2003: 11).

Diğer yandan, her ulusun sahip olduğu tarımsal özelliklerin dünya toplumuna önemli katkılarının olduğu aşikârdır (Soyer, 2011: 28). Farklı kıta ve coğrafyalarda yetişen meyve ve sebzeler, değişik sebeplerle diğer kıta ve coğrafyalara ulaşmış, bunun neticesinde de diğer ülkelerde bu meyve ve sebzelerin üretimine başlanmıştır. Keşifler, savaşlar, ticari ve ekonomik sebepler gibi durumlar ülkeler arası meyve ve sebze akışını hızlandırmıştır.

Dünyadaki yiyecek & içecek ile ilgili kaynaklar incelendiğinde mutfaklarda kullanılan her mahsulün bir başlangıç hikâyesinin olduğu görülmektedir. Bu ürünlerin ilk defa ortaya çıktığı, ilk fark edildiği, ilk ekildiği, ilk hasatlarının yapıldığı coğrafyalar incelendiğinde; domatesin Peru (Morganelli, 2007: 6), mantarın Fransa ve İtalya (Jones, 2013: 35), patatesin Şili (De Jong, Sieczka and de Jong, 2011: 201), patlıcanın Hindistan (Dhalwala and Vij, 2010: 108), soğanın Akdeniz kıyıları ve Orta Asya (Griffith and Griffith, 1994: 13), salatalığın Kuzey Hindistan (Wright, 2001: 123), taze fasulyenin Toskana (Wright, 2001: 37), lahananın İrlanda (Anderson, 2006: 88), ıspanağın İran (Nonnecke, 1989: 476), fıstığın Güney Amerika (Smit, 2011: 174), limonun ise Pekin (Cumo, 2013: 567) menşesine sahip oldukları görülmektedir.

METODOLOJİ

Çalışmanın temelinde Türk ve Rus Mutfuğu ele alınmaktadır. İkincil veri kaynaklarından yararlanılan çalışmada, geniş ölçekli bir literatür taraması yapılması sağlanarak, yerli ve özellikle yabancı kaynaklardan yararlanmaya gayret edilmiş, elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Dünya mutfakları ile ilgili toplanan veriler derinlemesine analiz edilerek, özellikle Türk ve Rus mutfakları daha detaylı bir mercek altına alınmıştır.

Araştırmada ayrıca Türk ve Rus mutfaklarının tanışma hikâyesi irdelenmeye çalışılmış, her iki mutfak arasındaki etkileşim ile benzerlikler değerlendirilerek örneklendirilmiştir. Zaman zaman benzerlik, zaman zaman ise etkileşimlerin tespit edildiği Türk ve Rus mutfak kültürleri, her iki ülke vatandaşı için de farklı mutfakları öğrenme imkânı sağlamıştır.

TÜRK MUTFAĞI

Dünya genelindeki mutfak kültürleri içerisinde en eski kültürlerden birisi olan Türk mutfak kültürü, insanların beslenmesini sağlayan yiyecek-içecekler, bu yiyecek ve içeceklerin hazırlanmış biçimleri, pişirilmesi, korunması; bu işlemler için gerekli araç-gereç ve teknikler ile yemek yeme adabı ve mutfak çerçevesinde gelişen tüm uygulamalar ve inanışlarından oluşmuştur. Tarihsel bir süreç geçirerek dünyanın en büyük mutfaklarından birisi haline gelen Türk mutfuğunun oluşum sürecini; tarih öncesi, Orta Asya, Selçuklu ve Beylikler, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemleri olarak tasnif etmek mümkündür (Ersoy,

2002: 382).

Türk mutfak kültürünün şekillenip çeşitlenmesinde rol oynayan unsurları; Orta Asya ve Anadolu topraklarının sunduğu ürünlerdeki çeşitlilik, birçok kültürle yaşanan etkileşim ile Selçuklu ve Osmanlı Saraylarında gelişen tatlar olarak sıralamak mümkündür. Türk toplumunun tarih sahnesindeki en eski toplumlardan biri olması, Mezopotamya mutfagını da kapsayan Anadolu mutfagına sahip olması, Orta Asya’da başlayıp Anadolu’da biten göç sırasında ve sonrasında birçok toplumla olan ilişkiler, imparatorluğun genişlemesi sırasında Asya, Avrupa ve Afrika’da birçok ülke özelliklerinin imparatorluk bünyesinde toplanması ve bu ülkelerin mutfaklarından etkilenmesi ile gelişmiş Fransız mutfagından alınan pişirme yöntemlerinin katkısı, Türk mutfagının oluşumu ve çeşitliliğinde rol oynayan genel etkenlerdir (Seyitoğlu ve Çalışkan, 2014: 25).

Genel olarak tahıl, et, çeşitli sebze ve bir miktar etle sulu olarak hazırlanan yemek türleri, çorbalar, zeytinyağlılar, hamur işleri, içecekler, tatlılar ve kendiliğinden yetişen otlarla hazırlanan yemeklerden oluşan Türk mutfagi; pekmez, yoğurt, tarhana, bulgur gibi kendine özgü sağlıklı yiyecek türlerini de ortaya çıkarmıştır. Yöreden yöreye farklılaşan lezzetleri barındıran yemek yeme ve içme biçimleri, özel gün, kutlama ve törenleriyle de ayrı bir anlam, hatta kutsallık taşır. Türk mutfagi, çeşit zenginliği ve damak tadına uygunluk yönünden olduğu kadar birçok yemek ve yiyecek türü ile sağlıklı ve dengeli beslenmeye ve vejetaryen mutfagina kaynaklık edebilecek örnekleri barındırmaktadır (Kaplan, 2006: 24).

RUS MUTFAĞI

Rus mutfagını, dolayısıyla yemeklerini önemli derecede etkileyen sayısız kültür bulunmaktadır. Ukrayna ve Baltık Bölgesi (özellikle İskandinavya), Osmanlı Türkleri ile İran’ın Kafkas Dağları kesimleri bu etkileşimin en önemli coğrafi alanlarıdır. Bu bölgeler tarihte zaman zaman farklı olaylar kapsamında tampon bölge, sınır bölge, kültürel alan, değişim alanı gibi sıfatlarla da adlandırılmışlardır (Mack and Surina, 2005: 9). Coğrafi konumunun ülke mutfagını oldukça etkilediği Rusya’da, ülkenin soğuk iklim koşulları yiyecek & içecek tüketimine de yansımıştır. Vücut ısısını üst seviyelerde tutmaya yarayan tarifler, balık ürünleri ve alkol tüketimi Rus mutfak kültürünün adeta bir vitrinidir.

Rus Mutfagi ile ilgili yapılan çalışmalarda (Goldstein, 2013; Trutter, 2008; Von Bremzen and Welchman, 1990; Volokh and Manus, 1989) ön plana çıkan temel başlıklar; meze, atıştırma, çorba, salata, güveç, et, kümes, av hayvanı ve bağırsak, her çeşit balık ve köfte, konserve, sos, sebze, kabuksuz tahıl, lapa, makarna ve peynir tabagi, geleneksel ve genel krep, mantı ve hamur çeşidi, tatlı ve pasta, kek, kurabiye, turşu, reçel ve ekmek ile içecekler şeklindedir.

Temel besinleri arasında; büyükbaş, kümes ve av hayvanları, deniz ürünleri, un ve tahıl, sebze, tereyağı, süt ve yumurta gibi ürünlerin geldiği (Petit, 1989: 8) Rus mutfagında ana yemeklerden önce servis edilen iştah açıcı besinler, adeta ufak merasimlerle kesilen ekmek çeşitleri, her zaman özenle sunulan içecekler, bayram veya yas günlerinde farklılıklar gösteren sunumlar çok eskilere dayanan geleneklerdir (Sacharov, 1993: 5). Ayrıca Rusya yemek kültüründe, nehir ve göllerin çok olması sayesinde balık tüketiminin oldukça fazla olduğu; patates, lahana, havuç ve pancar gibi soğuk iklime dayanıklı sebzelerin ise Rus yemeklerin ana malzemelerini oluşturduğu görülmektedir (flypgs.com.tr, 2017). Borş (borscht) ve shci (lahana) çorbaları, Kiev tavuğu, Rus salatası ve beef stroganof en bilinen Rus yemekleri olmakla birlikte, votkanın Rusların milli içkisi olduğu görüşü dünya genelinde kabul gören bir düşüncedir.

Uzun bir tarihi sürece sahip olan, bu süreç boyunca farklı ulusların ve kültürlerin geleneksel yemeklerinden alıntılar yapan Rus mutfagina, ülkesinin sahip olduğu geniş coğrafya ve değişik iklim koşulları çeşitlilik ve zenginlik kazandırmıştır. Rus İmparatorluğu ve SSCB döneminde Rusya’ya katılan halklar da Rus mutfagina zenginlik getirmesi neticesinde bugünkü Rus mutfagi ortaya çıkmıştır. Akademik çalışmalarda Rus mutfagının ağırlıklı olarak Avrupa mutfakları içerisinde ele alındığı görülmektedir. Bu durumun sebebi ise Rusya’nın Avrupa’ya olan yakınlığı, iklimi ile dini özelliklerinin benzer özellikler göstermesidir.

Rusya milli mutfagi, ulusun tarihine paralel olarak gelişim göstermiştir. Örneğin Tatar istilası Rus mutfagina üzüm, kuru meyve ve yağda kızartma adetlerini getirirken, Bizans ile ilişkiler Rusya’yı greçka (karabuğday), sebzeler ve baharatlarla tanıştırmıştır. Çar Petro öncesi yabancılara nispeten kapalı bir toplum olan Rusya, genç imparatorun Hollanda’dan getirdiği ustalarla birlikte Avrupa usulü bira, sosis ve sucuk kültürünü öğrenmiştir. 1812 Kurtuluş Savaşı sonrası Fransız etkisi altında incelik kazanan Rus mutfagi, meşhur Sovyet yönetici Anastas Mikoyan’ın Amerika seyahati sonrası hamburger, meyve suları ve yeni tahıllarla tanışmıştır. 19. yüzyılda ise durum tersine dönmüş; borş, kulebyaka (turta), meşhur Guryev kaşası (köfte), Rus usulü mersin balığı ve meze masası bu dönemden itibaren batıda ilgi gören Rus yemekleri ve

adetlerinden olmuştur (turkrus.com, 2017).

TÜRK VE RUS MUTFAKLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM VE BENZERLİK

Türkiye'nin, tarih boyunca özellikle Osmanlı döneminden itibaren Ruslarla; başta ekonomi, sosyal, siyasi alanlarda olmak üzere birçok konu başlığında bölgesel irtibatları olmuştur. Tarih içinde çeşitli siyasi mücadelelere ve pek çok savaşa tanıklık eden iki ülkenin ilişkileri incelendiğinde, Kurtuluş Savaşı'na kadar uzanan ilk ticaret anlaşmalarının, son 35 yıldaki doğalgaz anlaşmalarının ve büyük ticari hacim yaratan bavul ticaretinin, iki ülke arasında bugünlere dek süren münasebetin ön plana çıkan başlıklarıdır (İusumbeli, 2006: 173).

Geçmişten günümüze Türkiye - Rusya ilişkileri incelendiğinde; ticari ilişkiler, enerji işbirliği ve ticareti, turizm, inşaat ve taahhüt hizmetleri ile doğrudan yatırımlar gibi temel başlıklar ön plana çıkmakla birlikte, siyaset, eğitim, yaşayış tarzı ile mutfak gibi alanlar da iki ülke arasındaki etkileşimi etkileyen konu başlıklarıdır. İki ülke arasındaki ilişkiler bazen çok iyi gitmiştir, bazen de farklı sebeplerle sektele uğramıştır. Ancak, her iki toplumda da yaşayan ortak milletlerin ve kültürlerin olması iletişimi kolaylaştırmış, beşeri ve sosyal ilişkileri kaçınılmaz hale getirmiştir.

Türk ve Rus mutfağındaki etkileşimin temel sebepleri arasında, 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonrası Rusya'da yaşayan, özellikle Müslüman kesimin Türkiye topraklarına ve çevresine yerleşmeleri veya yerleştirilmeleri olduğunu belirtmek gerekmektedir. Özellikle Kafkasya ve Azerbaycan Türklerinin farklı dönemlerde Anadolu'ya geçmek zorunda kalmaları, artan göç yoğunluğu, kitlelerin Anadolu'nun farklı yerlerine yerleşmeleri gibi etkenler neticesinde bir kültür akımı gerçekleşmiştir. Taşınan ve gidilen yerde yaşanan kültür değerleri içerisinde geleneksel halk mutfağı ve yemekler de önemli yer tutmaktadır (Alpaslan ve Önal, 2016: 98).

19. yüzyılda oluşan batı kültürü ve batı hayranlığı İngiliz ve Fransız mutfaklarını, Rus İhtilaliyle Rusya'dan kaçan Ruslar ise Rus mutfağını İstanbul'a getirmiştir (Şanlıer, Cömert ve Özkaya, 2012: 153). 1919-1920 yılları arasında Rus ihtilali nedeniyle (Bolşevik İhtilali) Rusya'dan İstanbul'a kaçıp Beyoğlu'na sığınan Ruslar, İstanbul'da çok sayıda Rus lokantası açmıştır. Maxim, Moscovite, George Carpitch, Medvied, Rose-Noire, Splendid, Cherezade, Novotny, Kievski Ugolok, Kit-Kat, Causasse-Dulber, Sarmatov, Dore, Rasputin (Urhan, 1990: 14), Büyük Moskova Kulübü, Turkuaz ve Rejans, 1840-1955 yılları arasında Beyaz Ruslar olarak adlandırılan kesimin İstanbul'da açtığı lokantaların başlıcalarıdır (Kardüz, 2001: 12). Macar göçmeni bayan ve Beyaz Rus eşi tarafından 1943 yılında kurulan Ayaspaşa Rus Lokantası (Deleon, 1990: 9) ile sahibinin Beyaz Rus kökenli olduğu Süreyya restoranı, o dönemki Rus yiyecek & içecek işletmelerinin en bilinenleridir (Dorsay, 1978: 4). Bu restoranlardan sadece, 1932 yılında açılışı gerçekleşen Rejans farklı kişilerin sahipliğinde günümüze kadar yaşamını sürdürebilmiştir (Armutçu, 2001: 12).

Bu lokantalar sadece yemek yenilen yerler olarak kalmamış, aynı zamanda İstanbul'un müzik ve eğlence hayatına da yeni tarzlar getirmiştir. Özgün Rus yemekleri sunulan bu lokantaların sunumları, sonraki yıllarda pek çok İstanbul ve farklı Anadolu lokantasının menüsüne girmiştir. Günümüz restoranlarında uygulanan yemeğe müziğin eşlik etmesi kültürü de, Türkiye'ye Ruslardan gelme bir faaliyettir (Şavkay, 2002). Bu örneklerden yola çıkarak ülkemizde lokanta kültürünün gelişmesinde, Rusya'dan gelen göçmenlerin önemli bir katkısının olduğunu söylemek mümkündür (Göçmen, 2008: 214). Diğer yandan, tarihçilerin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de bu Rus mültecilerin varlığının, şehrin eğlence, yeme-içme, hayatını zenginleştirdiği, çeşitlendirdiği konusunun yanında, bu durumun şehirdeki iase sıkıntısını da artırdığı yönündedir.

Gürcü, Balkan, Türk, Kazak ve Ukrayna gibi komşularının mutfaklarından gelen tarifleri içinde bulunduran Rusya yemek kültüründe; Türk mutfağına benzeyen, Türk mutfağını andıran ya da tamamen Türk mutfağı ürünü olan yiyecek & içecek ürünlerinin varlığı da söz konusudur. Mantıya çok benzeyen, etlisinin, tavuklusunun, mantarlısının ve peynirlisinin yapıldığı 'pelmeni', Rusların 'şaşlık' adı verdiği şiş kebabı ile 'piroşki' şeklinde adlandırılan, mayalı hamurdan yapılan poğaçaya, gözlemeyi andıran 'blini', iki ülke mutfağının benzer taraflarını gözler önüne seren mutfak ürünleridir.

Özellikle sos yapımında tercih edilen soğan ve sarımsak, her iki mutfak çeşidinde de sıklıkça kullanılan ürünlerdir. Bu ürünler ayrıca, iki ülke vatandaşlarınca özellikle kış aylarında yakalanan gribal enfeksiyonların alternatif tıp denilen tedavi yöntemlerinde de tercih edilmektedir.

Türk ve Rus mutfağının ortak sayılabilecek diğer özellikleri arasında; çorbanın öğünlerde çok sık kullanılması, kahvaltılarda yumurtanın önemi, yiyecek & içecek çeşitlerinin hazırlanışında aromatik otların ve baharatların sıklıkça kullanılması, çayın çok sevilmesi gibi davranışlar dikkat çekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Her topluluk ve toplum, özgün bir yemek kültürüne ve elbette bunun uzantısında bir mutfak kültürüne sahiptir. Toplumlar için benzerlik ve farklılık gösteren mutfak kültürü kavramı, geçmişten günümüze her neslin, çevresinin şartlarına bağlı olarak kendine özgü bir yemek sistemi ve kültürü geliştirmesiyle oluşmuştur. Dünya üzerinde yaşayan insan topluluklarının bazıları, doğanın kendilerine bahsettiği ürünleri öylesine işlemişlerdir ki, bu durum onların yemek kültürlerini bir ihtiyacın ötesinde, bir estetik değer, bir zevk ve sanat ürünü haline getirmesine sebep olmuştur.

Tarih boyunca inişli ve çıkışlı bir grafik sergileyen Türkiye – Rusya ilişkileri, sahip olduğu ortak coğrafyaların da etkisiyle sıklıkça ılıman bir yapıda sürmüştür. Zaman zaman siyasi ve ekonomik anlamda ilişkiler gerilse de her zaman için orta bir yol bulunması için gayret gösterilmiştir.

Mutfak kültürü kavramı, Türkiye – Rusya ilişkilerinde belirli dönemlerde ön plana çıkan bir kavramdır. Her iki ülkenin de birbirlerinden etkilendiği önemli evreler olmuştur. 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı ile 1919-1920 Rus İhtilali Türk-Rus ilişkileri için önem arz eden tarihsel olaylar olmuştur. Her iki tarihsel olayda da iki ülke vatandaşlarının, kültürel ve toplumsal anlamda iletişim kurması, bazı diğer etkileşimleri de beraberinde getirmiştir.

İki ülke arasında oluşan birçok konudaki bağ, karşılıklı olarak yiyecek & içecek kültürlerine katkı sağlamış, daha sonraki nesillere de intikal ettirilebilecek mutfak kültürü oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Her iki ülkenin sahip olduğu çok yönlü yapıları, geçmişte sahip oldukları geniş coğrafyalar, farklı kültürlerle egemen olmaları, güçlü ekolojik özellikleri gibi etkenler sahip oldukları mutfak kültürlerini ulusaldan uluslararası arenaya taşımıştır.

Çalışmada dikkat çeken önemli hususlar; her iki ülke mutfağının da geçmişlerinin çok eskiye dayanıyor olması yanında mutfakların tanışma döneminin de oldukça eskiye dayanıyor olmasıdır. Temelinde mutfak kültürü olan araştırmalar, literatürde sıklıkça yer almakla birlikte, spesifik olarak Türk ve Rus mutfağının karşılaştırıldığı çalışmalara az oranda rastlanılmıştır. Tarihleri boyunca birçok konu başlığında ortak ilişkileri olan Türkiye ve Rusya arasında mutfak kültürü kavramının da özellikle çalışılması gereken konu başlıkları arasında yer aldığını belirtmemiz gerekmektedir.

..

KAYNAKÇA

- ALPASLAN, İ., ÖNAL, Ü., “Ağrı Bölgesi Karapapak Terekemelerin Yaptığı Yemekler.”, Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi (UKHAD), C.2 S.6, 2016, s.98-123.
- ANDERSON, M., *Diary of Ancient Rites, A Guide for the Serious Practitioner*, LuLu Publishing, North Carolina, 2006.
- ARMUTÇU, E., *Rejans Lokantası. Hürriyet Gazetesi Pazar Eki*, Taha TOROS Arşivi, 2001, s.12.
- BAYSAL, Ayşe, *Yirmi Birinci Yüzyıl Yemekleri Üzerine Görüşler. Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları*, Ankara, 2003.
- BEŞİRLİ, H., “Yemek, Kültür ve Kimlik.”, *Milli Folklor Dergisi*, C.22, S.87, 2010, s.159-169.
- CENGİZ, Olcay, “14-15. Yüzyıl Divânlarında Mutfak Kültürü”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.
- CUMO, C., *Encyclopedia of Cultivated Plants From Acacia to Zinnia [3 Volumes]: Volume I: A-F, ABC-Clio*, California, 2013.
- DELEON, J., *Beyoğlu’nda İz Birakanlar (4)*, *Güneş Gazetesi Dizi Yazı*, Taha TOROS Arşivi, 1990.
- DE JONG, H., SIECZKA, J., B., DE JONG, W., *The Complete Book of Potatoes: What Every Grower and Gardener Needs to Know*, Timber Press, London, 2013.
- DHALWALA, M., VIJ, V., *Vij’s at Home: Relax, Honey*, D&M Publishers Inc., Canada, 2010.
- DORSAY, A., *Kaybolan Türk Mutfağı*, *Cumhuriyet Gazetesi*, Taha TOROS Arşivi, 1978, s.4-7.
- ERSOY, Yasemin, *Türk Mutfak Kültürü*, *Türkler*, Cilt 4, Ortaçağ, Editör: Hasan Celal GÜZEL, Kemal ÇİÇEK ve Salim KOCA, *Yeni Türkiye Yayınları*, s. 382-396, 2002.
- GOLDSTEIN, D., *A Taste of Russia: A Cookbook of Russian Hospitality*, Harper Perennial, United States, 2013.
- GÖÇMEN, M., “Mütareke Yıllarında Beyaz Rusların İstanbul’daki Sürgün Hayatları.”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.20, S.1, 2008, s.199-216.
- GRIFFITH, L., GRIFFITH, F., *Onions, Onions, Onions: Delicious Recipes for the World's Favorite Secret*, Transcontinental Printing, Canada, 1994.
- GÜLER, S., OLGAC, S., “Lisans Düzeyinde Eğitim Gören Öğrencilerin Türk Mutfağının Tanıtım ve Pazarlanmasına İlişkin Görüşleri (Anadolu Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu Örneği).”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.28, 2010, s.227-238.
- GÜMÜŞ, Hülya, “Türk Mutfak Kültüründe Çorba”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011.
- <http://turkrus.com/447254-damat-catlatacak-bir-rus-mutfaqi-yazisi-ne-aldi-ne-verdi-nesiyle-meshur-xh.aspx>, Erişim Tarihi: (12 Haziran 2017).
- <https://www.flypgs.com/sehir-rehberi/moskovada-ne-yenir>, Rus Yemekleri: Moskova’da Ne Yenir?, Erişim Tarihi: (12 Haziran 2017).

- IUSUMBELİ, Vasili, “Endüstriyel Pazar Açısından Yükselen Rusya Pazarı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- JONES, B., The Deerholme Mushroom Book: From Foraging to Feasting, Touchwood Editions, China, 2013.
- KAPLAN, Dilek, “Ankara Üniversitesine Türk Cumhuriyetlerinden Gelen Öğrencilerin Ülkelerine Ait Mutfak Kültürünü Değerlendirmeleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006.
- KARDÜZ, A., R., Rejans (Regence), Hürriyet Gazetesi, Taha TOROS Arşivi, 2001.
- MACK, G., R., SURINA, A., Food Culture in Russia and Central Asia, Greenwood Publishing Group, Westport, 2005.
- MORGANELLI, A., The Biography of Tomatoes, Crabtree Publishing Company, Canada, 2007.
- NONNECKE, I., L., Vegetable Production, Van Nostrand Reinhold, New York, 1989.
- PETIT, A., Traité de la Cuisine Russe, Edité par Dupont, Paris, 1989.
- SACHAROW, A., Classic Russian Cuisine: A Magnificent Selection of More Than 400 Traditional Recipes, Skyhorse Publishing, New York, 1993.
- SEYİTOĞLU, F., ÇALIŞKAN, O., “Turizm Literatüründe Türk Mutfağı Üzerine Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi.”, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, C.2, S.4, 2014, s.23-35.
- SMIT, B., A., A New Kind of Normal: Back to the Basics A Comprehensive Survival Guide for Eating Sugar, Gluten , Dairy and Yeast Free, Trafford Publishing, North America, 2011.
- SOYER, A., Food, Cookery, and Dining in Ancient Times, Dover Publications, New York, 2011.
- ŞANLIER, N., CÖMERT, M., ÖZKAYA, F., D., “Gençlerin Türk Mutfağına Bakış Açısı.”, Millî Folklor Dergisi, C.24, S.94, 2012, s.152-161.
- ŞAVKAY, Tuğrul. 2002. Dünya Tadı. Hürriyet Gazetesi, Taha TOROS Arşivi. <https://core.ac.uk/download/pdf/38306299.pdf>, Erişim Tarihi: (19 Temmuz 2017).
- TRUTTER, M., Culinaria Russia, American Map Corporation, New York, 2008.
- URHAN, U., O., Rasputin Lokantası, Hürriyet Gazetesi Pazar Eki, Taha TOROS Arşivi, 1990, s.14-15.
- VAN DER MEULEN, N., WIESEL, J., Culinary Turn Aesthetic Practice of Cookery, Deutsche Nationalbibliothek, Germany, 2017.
- VOLOKH, A., MANUS, M., The Art of Russian Cuisine, Wiley Publishing, New Jersey, 1989.
- VON BREMZEN, A., WELCHMAN, J., Please to the Table: The Russian Cookbook, Workman Publishing Company, New York, 1990.
- WRIGHT, C., A., Mediterranean Vegetables: A Cook's ABC of Vegetables and Their Preparation, The Harvard Common Press, Boston, 2001.
- WRIGHT, C., A., Mediterranean Vegetables: A Cook's Compendium of All the Vegetables from the World's Healthiest Cuisine, With More Than 200 Recipes, The Harvard Common Press, Boston, 2001.

RUSYA’NIN SURİYE MÜDAHALESİNİN SONUÇLARI

Salem KHALAF*
Fares MAHMOUD**

Özet

Akdeniz ve Akdeniz dünyası, uluslararası güçler için çok önemli bir yer tutması ve önemli hâkimiyet teorileri içinde yer almasının yanı sıra, ekonomik ve jeostratejik bakımdan da avantaj sağlayan bir konuma sahiptir. Bu bölgede Rusya’nın güvenilir limanı Suriye’dir. Rusya, bölgenin yeraltı kaynaklarının yanı sıra enerji güzergâhlarının kontrol edilmesi gibi stratejik çıkarlarını da koruma altında tutmaya çalışmaktadır.

30 Eylül 2015 tarihinde Rusya Suriye’ye doğrudan müdahalede bulunup savaşa fiilen dâhil olmuştur. Bu hamlenin öne çıkan sebepleri; zayıflayan Esad Rejimini korumak, Akdeniz’deki en güvenilir limanını elinde tutmak, Suriye’nin batısındaki üslerini ve Ortadoğu’ya açılan kapısını korumaktır. Rus silahlarının üstünlüğünü kanıtlamak, ABD ve diğer ülkelerinin hâkimiyetlerini engellemek, Ortadoğu’da çizilmek istenen yeni sınırlarda belirleyici olmak ve enerji hatlarının kontrolünde söz sahibi olmak gibi başka etmenler olduğu da görülmektedir.

Yaklaşık iki yıldır devam eden bu müdahale sonucunda; zayıflayan Esad Rejimi ayakta kalmış ve güçlenmiş, muhaliflerin sahadaki etkinliği azalmış ve kontrol ettikleri bölgeler daralmıştır. Aynı zamanda Rus bombardımanları sivil kayıplara neden olmuş, insanları göçe zorlamış, Kasım 2015’te Rusya’nın SU-24M tipi uçağı Türkiye tarafından düşürülmüş ve ilişkiler gerilmiştir. Bu gerginlik yaklaşık bir yıl sürmüş ve iki ülke ticari ilişkilerini etkilemiştir. Rusya müdahaleyle birlikte müttefiklerine güven veren bir ülke haline gelmiş, diplomaside etkinliğini artırmış, bölge sınırlarının yeniden çizilmesinde belirleyici rol almış, Suriye’deki etki alanını genişletmiş ve stratejik açıdan önemli sonuçlar elde etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Rusya, Akdeniz, Ortadoğu,

Abstract

The Results of the Russian Intervention in Syria

Beside the fact that the Mediterranean Sea and the Mediterranean world is of great significance for international powers and has become the subject matter of important sovereignty theories, the region offers a location with economic and geostrategic advantages. Russian’s safe harbor in this region is Syria. Russia is planning to safeguard its strategic benefits, such as the control of underground resources and energy routes in the region.

On September 2015, Russia directly intervened in the war and became a side thereto. The foremost causes of this action are to protect already weaken Assad regime, to maintain the safest port in the Mediterranean, and to safeguard its bases in the west of Syria and its door to the Middle East. Among its other benefits are to showcase the superiority of Russian weapons, to prevent the dominance of the USA and other countries, to play a decisive part in the formation of new borders in the Middle East and to have a say in the control of energy lines.

As a result of this intervention, which has been in progress for about two years, the Assad regime survived and got stronger and the opposition powers’ dominance in and influence on the area were weakened, and territories in their control shrank. Moreover, Russian bombardments caused severe civilian death tolls and forced people to migrate and the shootdown of Russian SU-24M aircraft by Turkey on November 2015 led to highly strained relations. This tension lasted about one year and adversely affected the

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, FEF, Coğrafya bölümü (Eski görev yeri Halep Üniversitesi).

** Ex- assistant prof. Dr at Aleppo university, A lecturer at Gaziantep university.

commercial relations between two countries. Thanks to the intervention, Russia turned into a countries capable of instilling trust int its allies, strengthened its diplomatic effectiveness, played a decisive role in the determination of borders in the region, expanded its influence in Syria and gained similar benefits.

Keywords: Syria, Russian, Mediterranean, Middle East

Giriş

Rus jeopolitiği açısından Akdeniz ve özellikle Doğu Akdeniz çok önemli bir yer tutmaktadır. Rusya, Akdeniz’e kıyısı olan Türkiye, Suriye, Mısır ve Libya gibi ülkelere ilgi duymaktadır. Akdeniz ve çevresinde her zaman rakiplerinin bir adım önünde olmaya çalışan bir ülkedir. Bunların yanı sıra Rusya’yı yakından ilgilendiren sorunlar bu bölgeyi de ilgilendirir. Bunların başında Kafkas coğrafyasındaki sorunlar gelmektedir. Bu sorunlar doğrudan Türkiye’yi etkilemekte ve Türkiye’nin çıkarlarıyla çoğu zaman ters düşmektedir. Bunların yanı sıra, Güneydoğu Avrupa ve özellikle Balkan Ülkeleri’nde de Rusya’nın ve Türkiye’nin çıkarlarının ters düştüğü görülmektedir. 2010 yılı ve sonrasında ilk olarak Tunus’ta başlayan ve ardından Mısır, Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn gibi ülkelere sıçrayan olaylarla birlikte Rusya’nın bölgeye ilgisi daha da artmıştır. Arap dünyasında yaşanan bu demokrasi hareketi sonucunda, halkların sürece dahil olmasıyla bölge üzerinde kurulan birçok oyun bozulmuştur.

Söz konusu ülkelerde özellikle ekonomik adaletsizliklere, anti demokratik uygulamalara ve totaliter rejimlere karşı; halk bir tepki olarak sokağa dökülmüştür. Bu hareket genel olarak "Arap Baharı" diye adlandırılmıştır. Arap Baharı’nın başlaması ile yaşanan olaylarda, ABD ve Rusya gibi küresel aktörlerin yanı sıra bölgesel aktörler de boy göstermiştir. Tüm bu aktörler Libya’da, Yemen’de, Mısır’da ve son olarak Suriye’de yaşanan olaylarda etkili olmuştur. Olayların başında küresel güçler savaşa müdahil olduklarını açıkça ilan etmeseler de, genel olarak politik yönlendirmelerle yaşanan süreci kontrol etmeye çalışmıştır. Başlangıçta Arap baharı doğrudan bir müdahale yapılmadan, farklı bir şekilde yönetilmek istenmiştir. ABD’nin kendi çıkarları doğrultusunda yürüttüğü politikaların bir parçası haline gelmiştir. Kendine yakın olan ülkelerdeki halk hareketlerinde, bu ülkelerdeki yönetimleri yönlendirip, farklı politikalar üretmiştir. Örneğin Mısır’daki yönetimin olaylar daha fazla büyümeden cumhurbaşkanlığını bırakması telkin edilmiştir. Öte yandan Suudi Arabistan’da yaşanan olaylarda yönetimin genişleyen ekonomik sorunları çözmeye yönelik adımlar atması ve adaletsizliğin azaltılması gerektiği açık bir şekilde dile getirilmiştir. Arap baharı sürecinde Amerikan yönetimi, başta Suriye olmak üzere; tarihte ABD’ye nazaran SSCB ile daha iyi ilişkiler geliştiren ülkelerde yönetimin değişmesinden yana daha çok tavır almıştır.

Sovyetler Birliği döneminde Sovyetlerle iyi ilişkiler kuran Irak, Mısır, Libya, Yemen, Afganistan ve Suriye gibi ülkeler, Sovyetlerin dağılmasının ardından çeşitli sebeplerle doğrudan ya da dolaylı olarak NATO’nun kirli politikalarına maruz kalmıştır. Bu durum tarihsel bir hesaplaşma, bir çeşit cezalandırma olarak görülebilir. Batı, eskiden Sovyetlere yakın olan ülkelere doğrudan ya da dolaylı olarak bulunduğu müdahalelerle bu ülkelerin; etnik, dini ve mezhepsel yapılarında geri dönülemez hasarlara yol açmış, altyapılarında önemli tahribatlar meydana getirmiş, rejimlerini ve yönetimlerini de değiştirmeye çaba sarfetmiştir.

Söz konusu ülkelerin kırılğan yapıları çelik ve çilek örneğine benzemektedir. Çelik ve çilek aynı harflerle yazılmasına rağmen, sadece sesli harflerin yer değiştirmesi sonucu çok farklı anlamlar açığa çıkmaktadır. Çelik; sert, şekillendirmesi ve bölünmesi zor bir malzeme olmasna karşın, çilek yumuşak ve hassastır. Sosyal dokuyu anlayan ve o dokuya uygun sosyal politikalar üreten, bununla birlikte; sanayi, tarım, eğitim, sağlık, ar-ge faaliyetlerine önem veren toplumlar, çelik toplum ifadesini daha fazla hak etmektedir. Bu alanlarda geri kalan toplumlar ise çilek toplumlar durumundadır. Bu toplumlar yumuşak yapıları sebebiyle hassastır. Bölünmesi, kontrol altına alınması ve istenildiği gibi şekillendirilmesi kolaydır. Ortadoğu ülkeleri de çeşitli nedenlerden ötürü, çelik toplumlardan çok çilek toplumlara benzemektedir.

Doğu Akdeniz dünyası enerji kaynakları ve bu kaynakların çeşitli pazarlara ulaştırılmasında özel bir konuma sahiptir. Tarihi, kültürel zenginliği, çeşitliliğiyle de dünyanın eski ve önemli coğrafyalarından biridir. Ancak, Doğu Akdeniz’inin bu avantajlı yapısı bölgeye her zaman fayda getirmemektedir. Dünyanın

önemli merkezlerinden biri olan bu coğrafya, küresel ve bölgesel güçlerin pay kapmaya çalıştığı bir av alanı haline dönüşmüştür. Bu durumun son örneği 2011 sonrasındaki Suriye’dir.

Suriye, Doğu Akdeniz’de keşfedilen enerji kaynaklarına yakınlığı ve körfezdeki enerji kaynaklarının üzerinden taşınabileceği transit bir konuma sahip olması nedeniyle, Doğu-Batı bütün küresel güçlerin dikkatini daima çekmiştir. Öte yandan Rusya’nın sıcak denizlere açılan kapısı görevini görmesi, Rusya ile gelişmiş siyasal, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilere sahip olması ve Batı karşıtı tutumu, Suriye’yi özellikle Batı’nın hedef tahtasına oturtmuştur.

Arap Baharı ve Suriye Krizi

Bilindiği üzere Arap Baharı 2011 yılının başlarında birçok Arap ülkesine yayılmıştır. Tunus ve Mısır’da daha yumuşak geçişlerle gerçekleşen bu süreç, Libya ve Suriye’de ise daha kanlı geçmiştir. Arap Baharı’nın etkili ülkelere bakıldığında en uzun ve en kanlı sürecin Suriye’de yaşandığı görülmektedir.

Suriye’de yaşananlara bakıldığında 15 Mart 2011’de laik ve seküler kesimin hareketiyle başlayan olaylar; siyasi özgürlükler kazanmak ve ekonomik adaletsizliğe son vermek amacı gütmekteydi. İlerleyen süreçte ise barışçıl gösteriler Suriye’nin güneyinde kanlı bir harekete dönüşmüştür. Değişik bölgelerde başlayan silahsız sivil hareket, 6 ay sonra silahlı bir mücadele şeklini almıştır. Öte yandan ordu içinde de kopmalar yaşanmıştır. Silahlı muhalifler ve ordudan kopanlar sivil göstericileri korumaya çalışmıştır. Daha sonra devletin güvenlik ve askeri güçleriyle çatışmalar yaşanmıştır. Diğer ülkelerin destek vermesi ve 2012’den sonra yabancı militanların Suriye’ye giriş yapması olayların kanlı bir savaşa dönüşmesine neden olmuştur. Bu kanlı savaşın etkilerinden dolayı Suriye dış güçlerin müdahalesine açık bir hale gelmiştir.

2012’nin yaz aylarından sonra kanlı bir iç savaşa dönen olaylarda, karşılıklı taraflarca öldürülen insan sayısı, ayda ortalama 5000 kişiyi geçmiştir. Suriye’ye müdahale eden ülke sayısı da hızlı bir şekilde artmıştır. Bu ülkeler Rejim’i veya muhalifleri farklı şekillerde desteklemiştir. Böylece 2012 sonlarına doğru ilk başta iki cephe oluşmaya başlamıştır.

a-) Suriye Rejimine Destek Verenler

Bu ülkelerin başında gelen İran ekonomik, askeri ve militan devşirme konularında Rejim’e oldukça destek vermiştir. Bunun yanı sıra askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda Rusya da Rejim’e yardım eden ülkeler arasındadır⁷⁸¹. Bu iki güç dışında, Rejim’in Arap ülkelerindeki bazı sivil örgütlenmeler ve siyasi partilerden destek aldığı görülmektedir. Bunların başında Lübnan Hizbullah’ı benzeri siyasi aktörler gelmektedir. Öte yandan Irak devleti de Rejim’e destek veren güçler arasında yer almaktadır. Tüm bunların yanı sıra Çin de Rejim’e siyasi ve ekonomik destek veren ülkeler arasındadır.

b-) Muhaliflere Destek Verenler

Rejim’i destekleyen ülkelere karşın, birçok bölge ülkesinin de farklı şekillerde Suriye muhaliflerine destek verdiği görülmektedir. Bu desteği sağlayanlar başta Katar, Suudi Arabistan, Türkiye ve bazı Batı ülkelerdir. Bunların yanı sıra dini kaygılar güden sivil oluşumlar da askeri ve ekonomik destek vermiştir. Örneğin Suudi Arabistan ve Tunus gibi ülkelerdeki aşırıcular bu savaşa müdahil olmuştur.

2013 yılına gelindiğinde Suriye topraklarının önemli bir kısmı değişik muhalif grupların eline geçmiştir. Bu muhalif güçler birbirinden farklı adlara sahiptir ve ele geçirdikleri bölgeleri yönetmiştir. Suriye içinden çıkan küçük ve büyük grupların sayısına bakıldığında, o dönemde 4000’i geçtiği görülmektedir. Bu gruplar; bölge, şehir ve inanç temelli kurulan gruplardır. 2013’ten sonra ise İran, daha kapsamlı bir şekilde kontrolündeki militan gruplarını değişik ülkelere Suriye’ye göndermeye başlamıştır. Bu grupların başında Lübnan’dan Suriye’ye giriş yapan Hizbullah gelmektedir. Hizbullah’ın ardından Irak’ın gönderdiği Şii militan grupları gelir. Bu gruplara avantajlı gruplar denilebilir. Bunun ana nedeni ise inanca bağlı olarak

⁷⁸¹ ERŞEN, Emre, 2014, Rusya’nın Arap Baharı Politikası.

çatışan gruplar olmalarıdır. Arapça bilmeleri ise bir diğer avantajlarıdır. Bir kısmı da Suriye’de farklı dönemlerde bulunduğu için çevreye yabancı değildir. Bu grupların birincil motivasyonu, sözde kutsal görülen yerlerin korunmasıdır.

Ancak bu grupların savaşa dahil olmasına rağmen meydanlarda çok büyük değişiklikler gözlemlenmemiştir. Bunun başlıca nedenleri; bu bölgenin yerlisi olmamaları, bir kısmının ise parasal kaygılardan ötürü savaşması, Rejimin topraklarının önemli bir kısmını kaybetmesinden sonra gelmeleridir. Rejim güçleri, çok zayıf olmasından ötürü birçok yerde kendilerine desteğe gelen bu militanları yüzüstü bırakıp geri çekilmiştir. Bundan dolayı Rejim’e daha az güvenilmeye başlanmıştır.

Kimi zaman Suriye topraklarının %20'sinden daha az bir kısmı Rejimin hâkimiyetinde kalmıştır. Rejim karşıtları; Şam şehrinin içlerine kadar gelmiş, Lazkiye'nin kuzeyi ve Kırdaha'ya 40 km'ye kadar yaklaşmış, önemli bölgeleri ele geçirmiştir. Halep'in birkaç havaalanı, şehir merkezinin bir kısmı ve iki yerleşim yeri dışında, Rejim'i elinde hiçbir alan kalmamıştır. Bu kayıplarla Suriye topraklarının yaklaşık olarak %82'si Rejim'in elinden çıkmıştır. İran'a bağlı militanların devreye girmesiyle Rejim'in yıkılmasına mani olunmaya çalışılmıştır. Bu desteğe rağmen Rejim, 2015 Eylül'üne kadar, hâkimiyetindeki toprakları ancak % 22'lere çıkarabilmiştir⁷⁸². (Haritalara bakınız).

İran ve İran'a bağlı grupların desteği; Rejim'in yıkılmasına mani olmuş ve iki yıllık bu süreçte Suriye topraklarının ancak %4-5'i civarında bir kazanım sağlayabilmiştir. Bu iki yıllık mücadele İran'ın, hava müdahalesi olmadan Suriye’de çok büyük değişimler olmayacağını anlamasını sağlamıştır. Bundan dolayı daha sonra gerçekleşecek olan Rusya müdahalesinin önemi artmıştır. Rusya'nın hava gücü ve İran'a bağlı güçler ile birlikte İran'ın kurdurduğu yerel milislerin karasal gücüyle, savaş daha farklı bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı, Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin daha önemli bir hal aldığına, uzmanlar tarafından kesin gözüyle bakılmıştır.

Rusya'nın Suriye Müdahalesi

Batı ülkelerinin bakış açısına göre Arap baharı; genellikle halkların bir özgürlük hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun başlıca nedeni, halkların Ortadoğu'daki diktatör rejimlere karşı gelmesini ve sesini duyurmaya çalışmasını demokratik bir hak olarak görmesidir. Bunun yanı sıra Arap Baharı Batı'ya göre; adil bir yönetim, ekonomik adaletsizliği ortadan kaldırma, daha yaşanabilir bir ülke yaratma, ekonomik, siyasi, kültürel standartları yükseltme amacı güden bir hareket olarak düşünülmektedir.

Batı, Arap Baharı'na olumlu bakış açısıyla birlikte destek vermeyi de ihmal etmemiştir. Örneklere bakılacak olursa; Libya'da rejime karşı gelen ve demokratik bir rejim talebinde olan muhaliflere destek verilmiş ve batı müdahalesi yaşanmıştır. Bunların daha öncesinde Tunus'ta Bin Azizi'nin uğradığı haksızlıktan ötürü kendini ateşe vermesinin sonucunda, Arap baharına bir onur hareketi gözüyle bakılmıştır. Suriye ise yaklaşık yarım asırdır (1963-2011) OHAL kanunları ile yönetilmekteydi. Öte yandan yolsuzlukların en yüksek oranlara ulaştığı ülkelerden biri olan Suriye, kalkınmanın durma noktasına geldiği ve demir yumrukla yönetilen bir ülkedir. Bunlardan dolayı farklı dönemlerde büyük sorunlar yaşanmıştır.

Bunların yanı sıra, Batı çıkarlarına karşı çıkan, İsrail ile sorun yaşayan ve Sovyetler Birliği'ne 1971 yılında Tartus'da üs ve liman veren bir ülke olarak Suriye'nin, Batı'da çok iyi bir imaj bırakmadığı bilinmektedir. Suriye teröre destek veren bir ülke olarak görülmekteydi. Bu nedenlerden ötürü, Batının Arap Baharı, sivil hareketler ve devamında gelen silahlı gruplara destek verdiği bilinmektedir. Verilen bu desteğin belirli çıkarlardan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak Batı ülkelerinin kendi aralarında önemli farklar olmasına rağmen, Suriye konusunda birbirlerine yakın politikalar izledikleri görülmektedir. Bundan dolayı Suriye konusunda muhalifler Batı tarafından ekonomik, silah ve lojistik olarak desteklenmiştir.

⁷⁸² Aksalser, 2017, Askeri Güçlerinin Hâkimiyetindeki Topraklar,

<https://www.aksalser.com/news/2017/08/31/%D8%A3%D8%AD%D8%AF%D8%AB-%D9%86%D8%B3%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B7%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%A9-%D9%84%D9%84%D9%82%D9%88%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3/>. Erişim tarihi 01.10.2017

Rusya ise her ne kadar demokrasi, adalet, insan hakları ve özgürlüklerden bahsetse de Arap Baharı'na genel olarak Ortadoğu'da Arap dünyasının İslamlaşma süreci gözüyle bakmıştır. Bu bakış açısının ana nedeni ise; Rusya'nın güneyinde çıkan bazı muhalif güçlerin İslâm'ı referans alarak Rusya'ya karşı gelmesidir. Bunların yanı sıra Ortadoğu ülkelerinde, İslami gruplar Arap baharını kullanarak farklı amaçları dile getirmeye başladılar. İslami referans alarak, İslami rejimler kurma çabaları olduğunu dile getirdiler. Tunus'ta Muhafazakârların seçimle yüksek oy almaları ve Nahda partisinin hükümet kurması da Rusya'nın Arap Baharı'na karşı tutumunda etkili olmuştur. Rusya, Mısır'daki Müslüman Kardeşler ve Selefi hareketinin devrimi ele geçirdiği, devrimi kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları ve diğer ülkelerde de böyle bir hareket olabileceği kânatındeydi.

Rusya, 2011'de Libya'ya NATO müdahalesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) toplantısında veto hakkını kullanmamıştır. Batı bu müdahalenin gerekçesi olarak Libya rejiminin katliam yapabileceğini öne sürmüştür. Müdahale sonucunda Libya'da büyük hasar meydana gelmiş, sivil kayıplar yaşanmış ve istikrarsız bir ülke ortaya çıkmıştır. Rusya bu olaydan çıkardığı dersin ardından, Batı'nın Suriye için BMGK'daki müdahale önerilerine Ekim 2017'ye kadar 9 kez veto hakkını kullanmıştır.

Rusya'nın değişik nedenlerden ötürü Suriye'den vazgeçme niyeti olmadığı görülmektedir. Özellikle Irak, İran gibi bölgesel güçlerin de Suriye'nin yanında saf tutmasıyla Rusya, Suriye konusunda Rejim'i destekleyen bir tavır almıştır. Siyasi desteğin yanı sıra ekonomik ve askeri desteğini de sürdürmüştür. Özellikle Rejim'e silah gönderme konusunda kendini göstermiştir. Silahların yanı sıra, tarım ürünleri gibi lojistik yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlara karşılık; bölgede kriz sonrasında petrol ve doğalgaz işletme, arama ve çıkarma haklarının Rusya'ya verileceği söylenerek destek alınmıştır. Bunların yanı sıra Suriye'de yaklaşık olarak yüz bine yakın Rus kökenli nüfus bulunmaktadır. Bunların bir kısmı mesleğinde uzman kişiler, diğerleri ise iş veya evlilik nedeniyle Suriye'de yaşayanlardır. Bunların varlığı da Rusya'nın müdahale etme nedenlerini güçlendirmiştir.

Öte yandan Suriye-Rusya ilişkilerinin geçmişine bakıldığında, çok eskiye dayanan ve hatta Suriye'nin bağımsızlığında da önemli bir rol oynayan ikili ilişkilerin bulunduğu görülür. Sovyetler tarafından Suriye'ye 1950'li yıllar ve daha sonrasında askeri ve siyasi destek verilmiştir. Bunun karşılığında 1971 yılında Suriye'de Sovyetlere bir üs ve liman verilmiştir. Askeri ve siyasi işbirliğinin yanı sıra Rusya Suriye'de büyük projeler gerçekleştirmiş ve iyi ticari ilişkiler kurmuştur. Öte yandan Suriye ordusunun kullandığı silahların doğu menşeli ve özellikle Rus yapımı olduğu bilinmektedir. İki ülke arasındaki bu işbirliği 2011 yılına kadar devam etmiştir. 2011 ve sonrasında ise Rusya'nın askeri, siyasi, ekonomi ve diplomasi alanlarında eskiye nazaran çok daha fazla destek verdiği bilinmektedir. Rusya ve Suriye, ortak çıkarları bulunan ve bu çıkarları savunan iki ülkedir diyebiliriz.

Rusya'nın Suriye Müdahalesinin Nedenleri: Rusya'nın müdahale nedenlerine bakacak olursak, ülkeler ve çıkarılara göre farklı gerekçelerinin bulunduğunu görebiliriz. Bunların en önemlileri;

1. Rusya Açısından Nedenler:

1.a-) Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e Açılan Kapı:

Rusya'nın Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'e açılan tek kapısının Suriye olduğu, Suriye'nin batısında ve Akdeniz'de liman ve üsse sahip olduğu bilinmektedir. Rejim'in kaybetmesiyle Doğu Akdeniz'de Rusya'nın üs kaybı yaşayacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Tartus'un, Rusya'nın Akdeniz dünyasındaki tek limanın olması; savaş gemileri, uçak gemisi ve askerlerin lojistik ihtiyaçlarının da Suriye tarafından karşılandığı bilinmektedir. Bundan dolayı 40 yılı aşkın bir süre üssü bulunan Tartus'u kaybetmemek için müdahale etme gereği duymuştur.

1.b-) Rusya'nın Ekonomik Çıkarları:

Rusya'nın ekonomik çıkarlarına bakıldığında ise ticaretin geliştirilmesi amacıyla, Rejim'in ayakta kalması ve devletin başkalarının eline geçmemesi için mücadele ettiği söylenebilir. Bunların yanı sıra Doğu

Akdeniz’de keşfedilen doğalgaz ve petrol yatakları düşünüldüğünde, Rusya’nın bu alanlardan pay alma niyetinde olduğu görülmektedir. Rusya, büyük firmalarına bu alanları kazandırmanın yanı sıra, dünyadaki doğalgaz piyasasının kontrolünü de elinde bulundurmak istemektedir. Ayrıca, Ortadoğu’dan Avrupa’ya taşınacak doğalgaz hatlarında da söz sahibi olmak istemiştir. Rusya, doğalgaz piyasasında söz sahibi olmazsa, büyük zararlar görebileceğinin farkındadır.

Dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %10’unun İsrail, Lübnan ve Suriye kapsamında olan Doğu Akdeniz’de olduğu tahmin edilmektedir. Bu hatların Rusya saf dışı bırakılarak, Türkiye ya da Yunanistan üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılması, Rusya’nın Avrupa’ya karşı doğalgaz kozunu zayıflatabilir. Bu nedenle Rusya, Suriye’de söz sahibi olmakla birlikte, muhtemel yeni doğalgaz hatlarında da söz sahibi olmayı amaçlamaktadır.

Öte yandan Basra Körfezi’nde keşfedilen ve özellikle İran-Katar münhasır ekonomik sahasında bulunan doğalgaz rezervlerinin çok yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Bu rezervlerin Avrupa’ya Suriye ve Türkiye üzerinden boru hatlarıyla taşınması düşünülmekteydi. Ancak çıkan anlaşmazlıkların ardından Rusya, bu güzergâh üzerinde bulunan Suriye’yi kontrol altında tutmayı kendisi açısından yararlı görmektedir.

1.c-) Ukrayna Meselesi:

Rusya’nın Ukrayna’da yaşadığı mesele de bir diğer müdahale nedenidir. Özellikle Kırımın ilhakı ve doğu Ukrayna’ya farklı bir statü kazandırmaya çalışması ile Rusya’ya ambargo uygulanmaktadır. Ambargo sonucunda Rusya’da yaşanan sıkıntılardan dolayı kamuoyunun dikkatini farklı olaylara çekmek amacı da müdahaleye neden olmuştur. Bunların yanı sıra Suriye müdahalesi Batı’ya da bir mesaj içermektedir.

1.d-) Suriye’de Bulunan Rus Vatandaşları

Suriye’de yaklaşık olarak yüz bine yakın Rus kökenli kişi yaşamaktaydı. Bunların bir kısmı mesleğinin uzmanları diğerleri ise evlilik ya da iş nedeniyle Suriye’de yaşayanlardan oluşmaktadır. Bu vatandaşların korunması da Rusya açısından farklı bir müdahale nedeni olmuştur. Özellikle bazı vatandaşların öldürülmesi ve göç etmek zorunda bırakılmasının ardından, Suriye’ye müdahale etme gereği duymuştur.

1.e-) Cihatçıları Farklı Cepelere Bölme

Suriye’de yaklaşık olarak birkaç bin Kafkas kökenli cihatçı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı değişik gruplar içinde yer almaktadır. Bu cihatçıların daha önce Kuzey Kafkasya’da savaştıkları bilinmektedir. Savaşın ardından o bölgelere geri dönmelerine kesin gözüyle bakılmaktadır. Ayrıca bu gruplar dünyanın her yerinde Rus çıkarlarına karşı gelmektedir. Bundan dolayı Rusya da diğer büyük güçler gibi; kendine ters düşen grupları farklı alanlara dağıtıp, güçlerini bölüp yok etmek eğilimindedir.

1.f-) Rus Silah Gücünün Üstünlüğünü Kanıtlamak

Genel bir bakışla dünya silah piyasasına bakıldığında birinci sırada ABD ikinci sırada Rusya daha sonra ise Çin ve Batı ülkeleri gelmektedir. ABD genel olarak dünya silah ticaretinin yaklaşık 1/3’ini karşılamaktadır. Son yıllarda ise Rus silahlarının satışı birkaç puan artmış ve Rusya’nın uluslararası silah ticareti içindeki payı %25’i geçmiştir.

2005-2009 dönemi ile 2010-2014 yılları arasındaki dönemi karşılaştıracak olursak; SIPRI verilerine göre Rusya’nın 2010-2014 yılları arasındaki silah ihracatı 2005-2009 yılları arasındaki döneme göre %37 artmıştır ve uluslararası silah piyasasında ikinci konumunu güçlendirmiştir. Rusya bu dönemde dünyada 55-60 ülkeye silah satmıştır. Bunların başında Hindistan, Çin, Cezayir ve daha sonra özellikle Ortadoğu ülkeleri gelmektedir. Bu ülkeler arasında özellikle İran, Irak ve Suriye ön plana çıkmaktadır.

ABD’ye bakıldığında dünyada birinci sırada yer almaktadır ve silah satışları yıldan yıla değişse bile

silah piyasasındaki birincilik konumunu muhafaza etmektedir. Genel olarak 90'dan fazla ülkeye silah ihracatı yapan ABD, dünyadaki silah satışlarının 1/3'ünü gerçekleştirmektedir. Bu silahların yine 1/3'ünü Ortadoğu ülkelerine satmaktadır. ABD ve Rusya'nın yanı sıra Çin, Almanya, Fransa gibi ülkeler de bu bölgeye silah satmaktadır. Bilhassa 2012 yılından itibaren Ortadoğu'ya yapılan silah satışlarında önemli artışlar olduğu görülmektedir. Bundan dolayı Rusya son yıllarda özellikle Suriye krizinden sonra daha fazla silah satmaya başlamıştır. Bu kriz Rusya'nın silah piyasasını canlandırmıştır⁷⁸³.

Rus kaynaklarına göre 30 Eylül 2015 ve sonrasındaki iki yıl içerisinde Rusya Suriye müdahalesi ile en az 162 yeni silah denemesi gerçekleştirmiştir. Ayrıca, 30.000'den fazla muharebe uçuşu (sorti), 92.000 hava saldırısı gerçekleştirmiş ve 96.000 mevzi vurulmuştur. Bunların yanı sıra Suriye'deki harekâta katılan uzun mesafeli hava mürettebatının %75'i, operasyonel taktik hava mürettebatının %79'u, askeri ulaştırma mürettebatının %88'i ve ordu hava mürettebatının %89'u Suriye'ye yönelik operasyonlarda gerçekleşmiştir. Yine bu kaynaklara göre Rusya'nın desteğiyle Suriye'deki toprakların yaklaşık %90'ı rejim ve rejime yakın olan grupların eline geçmiştir (Suriye Demokratik Güçleri (SDG) kast edilerek ABD ile beraber bunlara verilen destekten söz edilmemektedir).

2. Batı'nın ve Arap ülkelerinin hâkimiyetini engellemek

Suriye ve İran gibi ülkelerin genel olarak eski Doğu Bloğu ile daha yakın durdukları, ticari ve askeri ilişkilerinin Doğu'yla daha güçlü olduğu bilinmektedir. Bununla beraber bu ülkelerin mezhepsel olarak birçok Ortadoğu ülkesinden farklı olduğu görülmektedir. Batı, Körfez ülkeleri ve İslam dininin özellikle Sünni mezhebi üzerine giden bazı Arap ülkeleri Suriye'yi ele geçirmek istemektedir. Rusya'nın müdahalesi Suriye'yi ele geçirmeye çalışan bu ülkeleri ve Batı'yı engellemiştir. Ayrıca, bazı bölgesel aktörlerin farklı bir şekilde Suriye'deki etkinliğini de engellenmeye çalışmıştır. Bunların başında Türkiye gelir. Rusya her ne kadar Türkiye ile birçok dönemde iyi ilişkilere sahip olsa da, genel olarak Türkiye'nin bölgedeki etkisini sınırlandırmak istemektedir. Bunun ana nedeni Suriye'nin Rusya'ya yakın olan bir ülke olması ve Türkiye'nin Suriye'de etkin olmaya başladığında bölgesel gücüne güç katma ihtimalidir.

3. Rusya ile ABD ve Avrupa'nın Ortadoğu'da Etkinlik Kazanması

Ortadoğu coğrafyası ABD ve Rusya başta olmak üzere küresel güçlerin kendi aralarındaki güç mücadelesinde çok önemli bir bölgedir. Bu güç ve etkinlik mücadelesi, iki dünya savaşı arasındaki dönemlere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB Ortadoğu'da etkin olmaya ve alan kazanmaya çalışıyordu. Suriye bu alanların en önemlilerindendir. Bundan dolayı SSCB ya da daha sonra Rusya, Suriye'nin bağımsızlığından itibaren iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 1950'li yıllarda Suriye'ye farklı olaylarda destek vermiş, 1960'lı yıllarda ise askeri, ekonomik ve teknik alanlarda yardımcı olmuştur. Bunların yanı sıra 1973 savaşında İsrail'e karşı Suriye'ye destek vermiş ve desteğini 1980 – 1990'lı yıllara kadar devam ettirmiştir. Suriye krizi çıkana kadar da Rus desteği sürdürülmüş, Ortadoğu'daki bu alan Batı'ya kaptırılmamaya çalışılmıştır. Özellikle 1991 sonrasında ABD'nin Ortadoğu'da daha fazla üs kurması ve Irak'a girmesi Rusya'nın Ortadoğu'ya olan ilgisini yoğunlaştırmıştır. ABD operasyonlarının da etkisiyle Rusya, Ortadoğu'da Batı'ya karşı olan ülkelerin yanında saf tutmuştur. Bu ülkelerin en önde gelenlerinden biri de Suriye'dir. Rusya siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda bu ülkelerle güçlü ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Özellikle aşırı dinci örgütlerin varlığını da bahane ederek, daha kapsamlı destekler vermiştir.

4. Suriye'den Kaynaklanan Nedenler

Yaşanan dört yıllık savaşın ardından Suriye'nin dayanma gücünün kalmaması, ekonomik ve askeri alanlarda iflas noktasına gelmesi, İran'ın ve İran'a bağlı olan grupların desteğine rağmen büyük ve önemli bir değişim yaşanmamasından dolayı Rusya'nın müdahalesi şart olmuştur.

⁷⁸³ “Rusya'nın Suriye'de yürüttüğü operasyonları bu rakamlar olmadan anlamak olası değil. Suriye'deki iki yılda Rusya, 600'ü aşkın silah test etti. Bunların 200'ü, askeri açıdan etkili oldu ve yeterli görüldü. 2015'te Rus askeri ihracatı 14 milyar 500 milyon dolara ulaştı. 2016'da 15 milyar doları aştı ve 2017 yılının yarısında 8 milyar dolara ulaştı”. (<https://www.birgun.net/haber-detay/suriye-de-iki-yilin-ardindan-rusya-nin-elinde-ne-var-183421.html>)

Bu müdahalenin başlıca etkileri ise, Suriye ordusunun destek ve moral bulması, yorgun Rejim güçlerine nefes aldırılması, Rejim’in alanlarının korunması ve yeni alanlar kazanması, muhaliflerin masaya oturmaya zorlanması, Rejim’in kozlarını artırması, masada daha kalabalık ve güçlü olunmasıdır.

Rus müdahalesiyle, ilk aylarda her ne kadar muhaliflerin ilerlemesi belli bölgelerde durdurulup farklı alanlarda arazi kazanılmış olursa da, özellikle 2017 yılında hızlı bir şekilde alan kazanılmaya başlanmıştır. Bunların yanı sıra Rusya’dan gelen uzmanların karada da teknik destek vermesiyle durum daha farklı bir hale gelmiştir. Böylece Rusya’nın müdahalesi ile Rejim ve özellikle yurtdışından katılan Rejim yanlısı milisler güçlenmiştir. Ayrıca, Suriye’de Rejim ordusunu destekleyen gayri resmi milis kuvvelerin moralleri de yükselmiştir.

Müdahaleden bir yıl sonra Suriye’deki durumun değişmesi belirgin bir hale gelmiştir. Ancak son altı ayda, nerdeyse Rusya müdahalesi öncesinde Rejim’in elindeki topraklar kadar toprak kazanılmıştır. Bunların ana gücü hava desteğinden kaynaklanır. Nitekim, İran’ın ve İran’a bağlı olan güçlerin 2 yılda Rejim’e kazandırdığı toprak Suriye yüzölçümünün yüzde 4-5i geçmemektedir. Oysa Rusya’nın müdahalesiyle beraber 2 yıl içinde Suriye topraklarının yüzde 40’ı yeniden Rejim’in eline geçmiştir.

2015 Yılındaki Suriye’de Rejim Karşısı Başlıca Gruplar; İslam Devleti (eski Irak Şam İslam Devleti, İŞİD/DAEŞ)⁷⁸⁴, Heyetü’l-Tâhîr eş-Şâm (eski Nusret eş-Şâm Cephesi –Suriye’de el-Kaide), Özgür Suriye Ordusu ve onlarla bağlantılı gruplar, Şam Cephesi, Suriye Türkmen Birlikleri, İslam Cephesi, Ahraru’s Şam Hareketi⁷⁸⁵ (Şam Özgürlük Hareketi), Livâu’t-Tevhid (Birlik Tugayı), Ceyşu’l İslam (İslam Ordusu), Cundu’l Aksa (Aksa Ordusu), Ensâru’d-Din Hareketi (Ensar Ordusu), Ceyş-ul Muhacirin ve’l-ensâr (Muhacir ve Ensar Ordusu), Abdullah Azzam Tugayları, Cundu’s-Şam, İmam Buhari Ketibesî, Türkistan İslam Partisi, Fethu’l-İslâm ve Ensaru’l İslam gibi örgütlerden oluşmaktaydı. Ancak, DAEŞ ve Heyetü’l-Tâhîr eş-Şâm değişik dönemlerde birçok İslami örgütü bitirerek bünyesine katmıştır.

Rusya Müdahalesinin Sonuçları

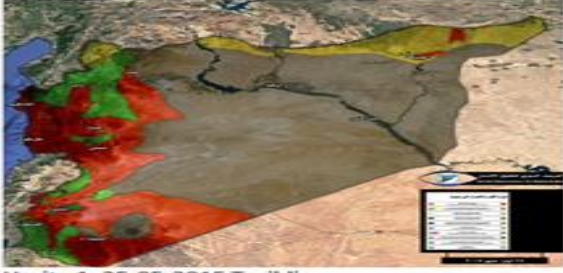
Rejim’in daveti üzerine Suriye’de bulunan Rusya 2 yıllık operasyonlarının ardından, müttefikine büyük kazanımlar sağladı. Öte yandan bu savaş Rus askeri kuvvetleri için de bir deneyim fırsatı sağladı. 2017 Eylül’üne kadar gerçekleştirilen operasyonlarda Rus Hava Kuvvetlerinin %86’sı muharebe deneyimi kazandı⁷⁸⁶. (Harita 1’e Bakınız)

⁷⁸⁴ YILMAZ, Salih, 2016, Rusya Neden Suriye’de, 1. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları, S. 201.

⁷⁸⁵ Enab Baladi, 2016, Rejim’e Karşı Başlıca Savaşan Gruplar, <https://www.enabbaladi.net/archives/102960>

⁷⁸⁶ Sputnik Türkiye, Rakamlarla Rus Hava Güçlerinin Suriye’deki Operasyonları, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201709291030367338-rusya-surye-isid-nusra-ypg-dsg-deyr-ez-zor-halep-palmira-esad/>. Erişim tarihi 10.10.2017

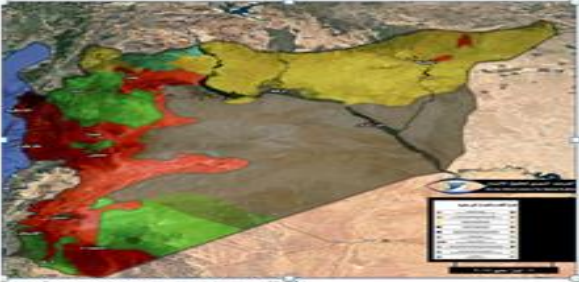
Harita 1: Rusya Müdahale öncesi ve sonrası Suriye'nin Haritalarında değişimler⁷⁸⁷.

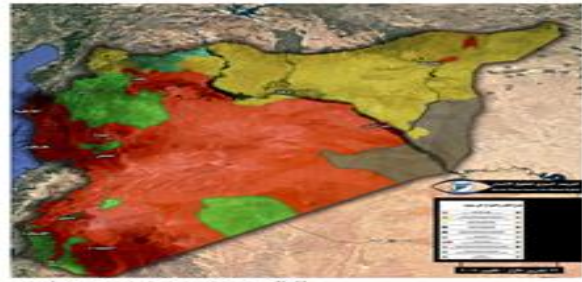
Harita 1: 25.05.2015 Tarihli

Harita 4: 24.07.2017 Tarihli

Harita 2: 06.05.2017 Tarihli

Harita 3: 22.10.2017 Tarihli.

Harita 5: Halep, Şam ve Lazkiye 2013, 2016 ve 2017 Tarihleri Arasında Değişimler.

Yine Rus tarafının iddialarına göre Rusya müdahalesi sonucunda Suriye topraklarının %87'si Rejim karşıtı güçlerden arındırıldı. Ayrıca 2.237 yerleşim birimi ateşkes kapsamına alındı. Rusya'nın hava operasyonlarda Rejim karşıtlarına ait 25.526 komuta ve destek merkeziyle, petrol rafinerisi, petrol yatağı, yakıt üretim istasyonu ve tanker konvoyundan oluşan toplam 528 hedef imha edildi. 53.707 sığınak, 970 eğitim kampı, 6.769 silah ve mühimmat deposu ile farklı amaçlarla kullanılan 9.328 tesis, Rus hava kuvvetleri tarafından vuruldu. 30.000'in üzerinde muharebe uçuşu gerçekleştirilmiş ve 92.000 hava saldırısı düzenlenmiştir⁷⁸⁸.

Rusya sadece havada değil, karada da müttefikine destek olmuştur. Rus uzmanlar sayesinde 5.295 hektar alan mayından temizlenmiş, 60.384 patlayıcı madde etkisiz hale getirilmiş ve 586 Suriyeli istihkâm uzmanı yetiştirilmiştir. 102 Suriyeli istihkâm uzmanının da eğitimi devam etmektedir⁷⁸⁹.

Rusya'nın müdahalesi sonrasında birçok yerleşim yeri Rejim'e tekrar kazandırılmıştır. Örneğin iki kez DAES'in eline geçen Palmira kenti, Rusya'nın kurtarma operasyonları ile geri alınmıştır. Rus Hava

⁷⁸⁷ <http://www.mediafire.com/convkey/2adc/h5gsj8c49y2z8zezg.jpg>

⁷⁸⁸ Sputnik Türkiye, Rakamlarla Rus Hava Güçlerinin Suriye'deki Operasyonları, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201709291030367338-rusya-surye-isid-nusra-ypg-dsg-deyr-ez-zor-halep-palmira-esad/>. Erişim tarihi 10.10.2017

⁷⁸⁹ Sputnik Türkiye, Rakamlarla Rus Hava Güçlerinin Suriye'deki Operasyonları, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201709291030367338-rusya-surye-isid-nusra-ypg-dsg-deyr-ez-zor-halep-palmira-esad/>. Erişim tarihi 10.10.2017

Kuvvetleri sadece 7-27 Mart 2017 tarihleri arasında 500'den fazla sorti gerçekleştirmiş ve 2000'i aşkın DAES hedefini vurmuştur. Rus kuvvetleri tarafından 2016 yazında Palmira'da 1,5 ay içinde, 800 hektarın üzerinde arazi, 23 kilometre yol, 10 tarihi miras yapısı patlayıcılardan arındırılmıştır. Öte yandan 2.500'den fazla bina mayınlardan temizlenmiş, 400'ü el yapımı patlayıcı olmak üzere yaklaşık 17.500 patlayıcı madde kontrollü şekilde imha edilmiştir. Kent Rejim güçlerinin kontrolüne geçince, Mayın Temizleme Merkezi çalışmalarına yeniden başladı. 1.514 hektar arazi mayınlardan arındırıldı ve 6.609 patlayıcı madde tespit edilerek etkisiz hale getirilmiştir.

2016 yılının Kasım ve Aralık aylarında “Zaferin Doğuşu” isimli operasyonla Halep'i ele geçirmek için önemli bir mücadele verilmiştir. Rus Hava Kuvvetleri bu operasyonda Suriye'nin kuzeybatısındaki Rejim karşıtlarını vurmak için Cruise (Kruz) füzeleri kullanmıştır. Rus kuvvetleri tarafından Halep'te 945 kilometre yol, 2.956 hektar arazi, 4.500'den fazla bina ve yapı (90'ı okul, 4'ü kreş, 25'i poliklinik olmak üzere) patlayıcı maddelerden temizlenip kontrol altına alınmıştır. Bu çerçevede 36 bin patlayıcı madde imha edildi. Rus askeri ve polis birlikleri yardım sunmak için Halep idari merkezine gönderildi. Deyr ez Zor'da ise çalışmalar devam etmektedir. Rejim'in eline geçen bölgelerin patlayıcılardan arındırılması için merkezde 175 asker görevlendirilmiş ve 42 özel teçhizat gönderilmiştir.

Öte yandan Rusya'nın Suriye müdahalesi konusunda Rusların verdiği rakamlara karşın, Suriye İnsan Hakları Ağı (SNHR) da çarpıcı bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre 2 yıllık müdahale sonucunda 1.417'si çocuk ve 886'sı kadın olmak üzere en az 5.233 sivil hayatını kaybetmiştir⁷⁹⁰. Raporda, Rus müdahalesinden ötürü yaşamını yitiren sivillerin genel olarak muhaliflerin hâkimiyetindeki bölgelerde yaşadığına dikkat çekilmiştir. İller bazıda bakıldığında ve SNHR'e göre "Ruslara ait olduğunu tahmin edilen güçler, Halep'te 2.762, İdlib'te 1.343, Deyrızor'da 452, Humus'ta 243, Rakka'da 241, Hama'da 84, Haseke'de 43, Dera'da 22, Lazkiye'de 1, Şam ve kırsalında ise 42 sivilin ölümüne yol açmıştır⁷⁹¹." ifadelerine yer verilmiştir. 2015'in son 3 ayında 901, 2016'da 3.529, 2017'de de 803 sivilin Rus güçlerinin hava saldırılarında hayatını kaybettiği iddiaları raporda yer bulmuştur. Rapora göre 143 okul, 109 mescit ve 119 sağlık merkezi olmak üzere sivillere ait sosyal alanlar en az 707 defa hedef alınmıştır. Bu saldırılar sonucu en az 47 sağlık çalışanı yaşamını yitirmiştir. Ayrıca Rusya Suriye'de bu iki yılda 250'den fazla katliam gerçekleştirmiş⁷⁹².

Büyük göç hareketlerine neden olan Rus hava saldırılarının sonuçları da raporda belirtilmiştir. Raporda "Rusların hava saldırıları ve askeri operasyonları başta Halep, Humus, İdlib, Lazkiye, Rakka ve Deyrızor'da yaklaşık 2,3 milyon sivil yerinden etti⁷⁹³." ifadesi bulunmaktadır. SNHR raporunda; "Rusya'nın, Suriye Rejimine ve destekçisi milislere verdiği hava desteğinden dolayı Aralık 2016'da 45.000 sivil Doğu Halep mahallerini terk etmek zorunda kaldı. Vaer (Va'er) tahliyesini de Ruslar yürüttü⁷⁹⁴." ifadeleriyle, saldırıların göçler üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Rusya'nın Suriye müdahalesinin iki yıllık sonuçlarına bakılacak olursa; Suriye krizinin başlarından itibaren ve Suriye'ye verilen siyasi desteğin ve buraya gönderilen silah, mühimmat ve silah parçalarının da unutulmaması gerekir. Rusya'nın dolaylı olarak desteklediği Suriye'de bulunan İran ve İran'a bağlı milislerin önemli sonuçlar elde edemediği anlaşılmaktadır. İran ve İran'a bağlı milisler, 2013-2015 yılları arasında,

⁷⁹⁰ Rusya'nın Suriye kamesi: 5 bin 233 sivil öldürüldü, 2017, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-suriye-karnesi-5-bin-233-sivil-olduruldu-335906.html>

⁷⁹¹ TRT Haber, 2017, Rusya'nın Suriye kamesi: 5 bin 233 sivil öldürüldü, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-suriye-karnesi-5-bin-233-sivil-olduruldu-335906.html>. Erişim Tarihi 03.10.2017

⁷⁹² Suriye Medya Heyeti (SMO), 2017, İki Yıllık bilançosu Rus Savaş Uçakları 251 Katliam gerçekleştirdi. <https://smo-sy.com/%D8%AD%D8%B5%D9%8A%D9%84%D8%A9-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A-%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D9%83%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88/> Erişim Tarihi 05.10.2017

⁷⁹³ TRT Haber, 2017, Rusya'nın Suriye kamesi: 5 bin 233 sivil öldürüldü, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-suriye-karnesi-5-bin-233-sivil-olduruldu-335906.html>. Erişim Tarihi 03.10.2017

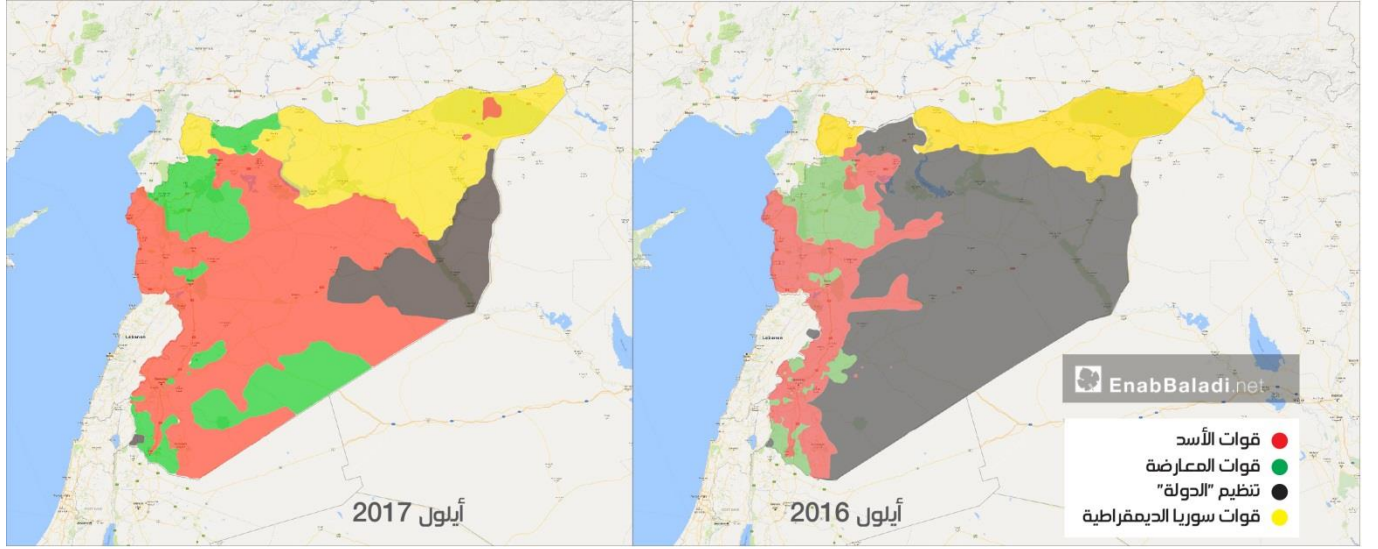
⁷⁹⁴ a.g.e. Erişim Tarihi 03.10.2017

Suriye'deki yerli milislerle beraber ülke topraklarının sadece %4-5'ini geri alabilmişlerdir. Ancak Rusya'nın müdahalesi ile beraber ilk aylarda muhaliflerin ilerlemesi engellenmiş, 6'ncı ay sonrasında ise Rus müdahalesinin etkisi birçok bölgede daha belirgin bir hale gelmiştir. Müdahale sonucunda Suriye ordusunun yanı sıra yerli ve yabancı milislerin morallerinin yükseldiği görülebilmektedir. Bu moral artışı ile beraber sözde Suriye'yi kurtarma ümidi yükselmiştir. Rusya müdahalesinin iki yıl sonrasının sonuçlarına bakıldığında, rejimin elindeki toprakların %22'den %51'e kadar yükseldiğini, bununla birlikte Suriye'nin Demokratik Güçleri'ne de verilen destek ile beraber bu iki grubun elindeki toprakların payı %85-90'lara ulaşmıştır. Böylece sözde İslam Devleti'nin (DAEŞ) son 4 yılda ele geçirdiği Suriye toprakları %50'ten⁷⁹⁵ %5'in altına inmiştir. 2017 yılının sonuna doğru ise DAEŞ'in bitme noktasına gelebileceğine kesin gözle bakılmaktadır.

Rusya'nın Suriye müdahalesi ile Rus hava-uzay kuvvetleri büyük bir deneyim kazanmıştır. Rusya toprakları dışında gerçekleştirilen uçuş süreleri ve uçuş mesafelerinin yanı sıra kullanılan silah çeşitleri, büyük bir deneyim olmuş, aynı zamanda yeni silahların kullanılmasında da Rusya'ya avantaj sağlamıştır.

Rusya'nın Suriye'ye yaptığı müdahalenin sonuçları değerlendirildiğinde, Suriye rejimi açısından çok önemli kazanımların sağlandığı, (Harita 2'e Bakınız) bununla beraber İran'ın bölgedeki etkinliğinin arttığı görülmektedir. Ayrıca yapılan operasyonlar Rusya'nın ürettiği silahların üstünlüğünü kanıtlamaya çalışması, dünya silah pazarındaki payını artırması, Batı'nın Ortadoğu'daki bazı projelerini engellemesi ve bu bölgede söz sahibi olabileceğini farklı bir şekilde ispatlamaya çalışması bakımından önem taşımaktadır.

Harita 2: Rusya Müdahalesiyle Suriye'nin Eylül 2016-2017 Arası Haritada Değişimler.

⁷⁹⁵ Suriye İnsan Hakları Gözlemevi (SNHR), 2017, Mayıs 2015 tarihinde, <http://www.syriahr.com/2015/05/21/%D8%AA%D9%86%D8%B8%D9%8A%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D9%8A%D8%B7%D8%A8%D9%82-%D8%B4%D8%B9%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%A8%D8%A7/>. Erişim Tarihi 25.09.2017

Kaynakça

- Aksalser,2017,AskeriGüçlerininHâkimiyetindekiTopraklar
<https://www.aksalser.com/news/2017/08/31/%D8%A3%D8%AD%D8%AF%D8%AB-%D9%86%D8%B3%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B7%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%BA%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%A9-%D9%84%D9%84%D9%82%D9%88%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3/>. Erişim tarihi 01.10.2017.
- DUGİN, Aleksandr, 2010, Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım, Küre Yayınları, İstanbul.
- Enab Baladi, 2016, Rejim’e Karşı Başlıca Savaşan Gruplar, <https://www.enabbaladi.net/archives/102960>
- ERŞEN, Emre, 2014, Rusya’nın Arap Baharı Politikası.
- İMANOV, Vügar, 2008, Avrasyacılık, Rusya’nın Kimlik Arayışı, Küre Yayınları, İstanbul.
- MİKAİL, Elnur Hasan, 2007, Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Suriye Medya Heyeti (SMO), 2017, İki Yıllık bilançosu Rus Savaş Uçakları 251 Katliam gerçekleştirdi. <https://smo-sy.com/%D8%AD%D8%B5%D9%8A%D9%84%D8%A9-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B7%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%88%D8%B3%D9%8A-%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D9%83%D8%A8-%D9%81%D9%8A-%D8%B3%D9%88/> Erişim Tarihi 05.10.2017
- Sputnik Türkiye, 2017, Rakamlarla Rus Hava Güçlerinin Suriye’deki Operasyonları, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201709291030367338-rusya-surye-isid-nusra-ypg-dsg-deyr-ez-zor-halep-palmira-esad/>. Erişim tarihi 10.10.2017
- Sputnik Türkiye, 2017, Rakamlarla Rus Hava Güçlerinin Suriye’deki Operasyonları, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201709301030373817-rusya-suriye-esad-isid-nusra-abd-ypg-dsg/>. Erişim tarihi 05.10.2017.
- Suriye’de iki yılın ardından: Rusya’nın elinde ne var, 2017, <https://www.birgun.net/haber-detay/suriye-de-iki-yilin-ardindan-rusya-nin-elinde-ne-var-183421.html>
- Suriye İnsan Hakları Gözlemevi, <http://www.syriahr.com/>
- TRT Haber, 2017, Rusya’nın Suriye kamesi: 5 bin 233 sivil öldürüldü, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/rusyanin-suriye-karnesi-5-bin-233-sivil-olduruldu-335906.html>. Erişim Tarihi 03.10.2017
- YILMAZ, Salih, 2016, Rusya Neden Suriye’de, 1. Baskı, Ankara, Yazar Yayınları.

**OSMANLI VE RUSYA ARASINDAKİ PRUT VE 1768-1774 SAVAŞLARININ
GÜNÜMÜZ TARİH EĞİTİMİNDEKİ YERİ
(Türkiye ve Rusya Ders Kitaplarının Karşılaştırmalı Analizi)**

Yunus Emre GÜRBÜZ *

Özet

Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkiler günümüzden beş yüz yıl öncesine uzanmaktadır. Bunun ilk yarısında Osmanlı daha güçlü iken, komşuluk ilişkilerinin ikinci yarısı Osmanlı'nın gerilediği, Rusya'nın güçlendiği döneme denk gelmiş ve bu dönemde iki devlet arasında dokuz büyük savaş yaşanmıştır. Bu savaşlar iki ülke tarihinde de derin izler bırakmıştır. Özellikle tarih eğitimi geçmişteki savaşların ele alınışı öteki ülke hakkındaki imajın oluşmasını etkilemektedir. Ders kitapları her ülkenin kendi dilinde yazıldığından ve ülke dışında satılmadığından ülke içine kapalı bir alanda kalmakta ve bu da onları öğrencilerin devletin resmi ideolojisine uygun şekilde yetiştirilmesi için daha rahat kullanılabilen bir pedagojik araç yapmaktadır. Öte yandan ülkedeki tüm öğrencilere okutulduğu için ülke genelinde tarih bilgisinin temelini oluşturmakta ve tarih bilinci ile ulusal bilinç aşılamanın da en işlevsel araçlarından biri görevini yüklenmektedir. Böylelikle tarih ders kitapları “biz” duygusu ile “düşman”ın kim olduğu hakkında ülke genelinde paylaşılan ve öğrencilerin bilincine kök salan ideolojik bir konum elde etmektedir.

Bu çalışmada Osmanlı ve Rusya arasında yaşanmış, Osmanlı'nın kazandığı Prut Savaşı ile Rusya'nın kazandığı 1768-1774 Savaşının her iki ülkenin günümüz tarih ders kitaplarında nasıl ele alındığı incelenecektir. Bununla amaçlanan, iki komşu ülkenin gençlerinin birbirleri hakkında nasıl bilgi edindiklerini, yenilgi ve zaferlerin karşılıklı olarak nasıl ele alındığının ortaya konmasıdır. Bu çalışmanın uzun vadeli amacı ise Türkiye ve Rusya ders kitapları üstüne yapılan bu tür araştırmaların çoğaltılarak, iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınırken üstüne durulacak vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi için duyarlılık yaratmaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Rusya, İmaj, Öteki, Tarihyazımı

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılıp Rusya Cumhuriyeti'nin ortaya çıkmasının hemen ardından, 1992 yılında Ankara'da Türk Tarih Kurumu tarafından “Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992” başlıklı bir sempozyum düzenlendi (Türk Tarih Kurumu 1999). Burada bildirilerde sunulan belgelere göre, iki ülke arasındaki ilişkiler 1491-1492 yıllarında başlamıştır ve bu sempozyumun düzenlendiği 2017 yılında Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin 525. yılı tamamlanmış bulunmaktadır. 525 yılın komşuluk için çok uzun bir süre olduğuna ve Rusya ile Türkiye'nin komşularının büyük çoğunluğunun kuruluş tarihlerinin dahi bu kadar geriye gitmediğine dikkat çekmekte fayda var. Bu nedenle bu iki ülke arasındaki ilişkilerden söz ederken çok uzun bir dönemden söz edildiğinin ve aradaki işbirlikleri ve anlaşmazlıkların da buna göre değerlendirilmesi gerektiğinin akıldan çıkarılmaması gereklidir.

Rusya ile Osmanlı'nın geniş topraklarda hüküm sürmüş olması, onları zaman zaman çıkar çatışmaları içine sokmuştur. Bu uzun süre zarfında iki devlet arasında dokuz büyük savaşın yaşandığı kabul edilmektedir (Kurat 1987, V). Aslında 525 yıllık bir süreden söz ederken yaşanan savaş sayısının dokuzda kalması, bu tarihsel sürecin büyük kısmında diplomasi ile çatışmaların engellenebildiği şeklinde değerlendirilebilir ve diplomasi tecrübesinin savaş tecrübesinden fazla olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde de her iki devlet krizler yaşasa da, krizleri aşarak devletler arası ilişkiler sürdürülmekte, hatta devletlerin ötesinde halklar arası ilişkiler turizm, ticaret ve evlilikler ile derinlere kök salmaktadır. Bu nedenlerle geçmişteki savaşların sebeplerinin değerlendirilmesi, bunların tarih eğitimi aracılığıyla iki toplumun genç kuşaklarına nasıl aktarıldığının anlaşılması ve düşmanlıkları büyütme yerine sorun çıktığı takdirde çözüm yolları bulabilecek kuşaklar yetiştirme arayışına girmek iki komşu ülke açısından daha çok öneme haizdir.

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Tarih Bölümü, Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı, KTMÜ Orta Asya Araştırmaları Merkezi (ORASAM) Başkanı, Türk Keneşi Türk Üniversiteler Birliği Genel Koordinatörü, Merkezi Asya Üniversiteler Birliği Genel Koordinatörü.

Bu bildiri öncelikle iki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl başladığı ve ilişkilerin tarihi dönemleri ortaya konularak, ilişkilerin tarihi arka planı özetlenecektir. Ardından savaşların ardında yatan ve Rusya'nın yayılmasına yol açan nedenler sınıflandırılarak sunulacaktır. Daha sonra Rusya ve Türkiye'nin günümüz tarih ders kitaplarında savaşların çıkış nedenleri olarak nelerin gösterdiği analiz edilecektir. Böylelikle, tarihteki ve tarih eğitimindeki nedenler her iki ülke açısından karşılaştırılabilecektir.

Burada dokuz savaşın hepsine bakmak yerine biri Osmanlı Devleti'nin diğeri Rusya'nın galibiyetiyle sona eren iki önemli savaş örneklem için seçilmiştir: Osmanlı'nın kazandığı Prut Savaşı (1711) ve Rusya'nın kazandığı 1768-1774 Savaşı. Bu iki savaşın bir özelliği de Osmanlı ve Rusya arasındaki güç dengesinin değiştiği dönemde yer almalarıdır. 525 yıllık ilişkilerin yaklaşık olarak ortasında 18. yy. ikinci yarısında durum Rusya lehine değişmiştir. Rusya için büyük bir kurucu lider olan Petro ile Osmanlı arasındaki Prut Savaşı Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanırken, Rusya tarihinin bir başka büyük ismi olan ve kendini Petro'nun takipçisi olarak gören II. Katerina Osmanlı karşısında zafer elde etmiştir. Her iki savaş bir kırılma döneminin iki ayrı tarafında yer aldığı için de karşılaştırma için uygundur.

Rusya'daki tarih ders kitapları üstüne Türkiye'de Nil Türker Tekin'in "Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı" (2011), Ahmet Şimşek ve Nigar Meherremova Cengiz "Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi" (2015) ile Evren Balta ve Süheyla Demir "Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı" (2016) başlıklı üç makale yayımlamıştır. Nigar Meherremova (Maharramova) Cengiz yaptığı çalışmadan "Sovyet Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı" başlığıyla bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2016). Ayrıca Özgür Aktaş'ın "Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi" (2006), Venera Gatina'nın "Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi" (2009), Bu çalışmalarda Rusya tarih ders kitaplarında Osmanlı'ya nasıl bakıldığını anlamak için önemli değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada ise, farklı olarak Rusya ve Türkiye'nin ders kitapları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Burada amaçlanan, yukarıdaki ifade edilenlerle bağlantılı olarak, tarihçi yaklaşımıyla bakıldığında görünen savaş nedenleri ile ders kitaplarında gösterilen nedenlerin karşılaştırması ve bu sayede iki komşu ülkenin gençlerinin kendileri ve birbirleri hakkında nasıl bilgi edindikleri (biz ve öteki imajı), yenilgi ve zaferlerin karşılıklı olarak nasıl ele alındığı, tarih eğitiminin nasıl bir zihniyet oluşturmaya hizmet ettiğinin tespit edilmesidir. Çalışmanın uzun vadeli amacı ise, Türkiye ve Rusya ders kitapları üstüne yapılan bu tür araştırmaların çoğaltılarak, iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınırken üstüne durulacak vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi doğrultusunda duyarlılık oluşturmaktır.

Bu çerçevede, araştırma şu hipotezleri esas almaktadır:

1. Tarih eğitimi ile tarihçilik birbirinden farklı amaçlar taşır.
2. Tarihçilik ve tarih eğitimi açısından savaşların sebepleri farklı olabilir.
3. İlişkilere hakim olan ana unsur her zaman savaş değildir, ancak siyasi tarih yaklaşımına dayalı ders kitaplarında savaşlar öne çıkar.
4. Her iki ülkede de «biz ve öteki» algısı güçlendirilecek şekilde konular işlenmektedir.
5. Her iki ülkede de anlatım bilgi merkezlidir; çözümlenme, görünenin ötesindeki nedenleri görebilme, araştırma yorum yapabilme, farklı açılardan ile konuları ele alma ve fikir üretmeye dayalı beceriler yeterince geliştirilememektedir.

Yukarıdaki hipotezlerden birincisini açmakta yarar var. Tarihçilik, yani birincil kaynakları temel alarak tarih araştırması yapmak, ile tarih şuuruna ve vatandaşlık bilincine sahip yeni kuşaklar yetiştirmek üzere tarih eğitimi yapılandırılmak arasındaki ayrım, hem tarih araştırmalarının hem de tarih eğitiminin metodolojik temellere oturtulduğu 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Günümüzden neredeyse yüz yıl önce, 1922 yılında Ziya Gökalp de Durkheim'a (1858-1917) dayanarak bu farka dikkat çekmiştir. Gökalp, ayrımı şey'i (nesnel) ve Millî tarih olarak koymakta ve düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

Şey’i tarih, vakaları olduğu gibi görmeye çalışır. Bunda muvaffak olmak için vesikaları inceden inceye tetkik eder (...) Her vakıanın sebebini, kanunu da aramaya çalışır. (...) Millî tarihin gayesi ise sırf pedagojiktir. Çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek, milletlerini en muhterem bir millet tanıtmak için en iyi vasıta onlara atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, milletinin şanlı ve şerefli sergüzeştlerini öğretmektir. (...) Alman müverrihi Traçke [Treitschke, 1834-1896]: ‘Tarih, maziyi bilmek ilmi değil, istikbâli yapmak san’atıdır.’ derdi. Tarihin bu nevine, ötekinden ayırmak için ‘millî tarih’ adı verilir. (...) İki de lüzümlüdür. Miverrrihlerin itina edecekleri en mühim nokta, şey’i tarihe, millî tarihin serbest usûllerini sokmamaktır. Hülasa olarak diyebiliriz ki şey’i tarih, bilimseldir ve insaniyetin hafızasıdır. Millî tarih ise bir sanattır ait olduğu yer milletin vicdanıdır. (Gökalp 1982, 195-196; akt. Mustafa Oral 2014: 331-332)

Görüldüğü gibi, Türkiye’de tarihçilik ve tarih eğitiminin kendine yeni bir yol arayışına girdiği yıllarda da bu iki alan arasındaki fark ortadaydı. Gökalp millî şuur için millî tarihi gerekli görürken, bilimsel çalışması gereken nesnel tarihinin yapacağı işi bundan ayırmakta ve millî tarihin nesnel şey’î tarih olarak gösterilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Lâkin tarih eğitimi alan pek öğrenci açısından öğrendiği millî tarih; bilimsel, nesnel tarih olarak kabul edilmektedir.

Araştırmaya konu olan tarihçilik ve tarih eğitimi arasındaki farkı saptamak için şu araştırma soruları seçilmiştir:

1. Rusya ve Osmanlı arasındaki savaşların temel nedenleri neler olabilir?
2. Savaşların altında yatan temel sebepler olarak her bir ülkenin tarih eğitiminde neler gösterilmektedir?

Bu soruların cevaplarını bulmak üzere Türkiye ve Rusya’daki ders kitaplarına bakılmıştır. Belirtmek gerekli ki, her iki ülkede de Eğitim Bakanlığı’nın onayına sahip birden fazla ders kitabı farklı yayınevleri tarafından basılmakta; ancak içerik Bakanlık tarafından belirlendiğinden kitaplar arasında içerik açısından ciddi farklılıklar ortaya çıkmamaktadır. Araştırma için Türkiye’de çok yaygın olarak ve uzun süredir kullanılmakta olan, Vicdan Turan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, Şenol Türedi’den oluşan komisyon tarafından hazırlanmış, yedinci baskısını 2015’te yapmış “Ortaöğretim Tarih 10” ders kitabı incelenmiştir. Rusya’daki çok sayıdaki kitap arasından ise, yaygın olarak kullanılan, Potr Anatol'yevich Baranov, Varvara Geliyevna Bovina, Irina Mikhaylovna Lebedeva, Nataliya Gennad'yevna Sheyko’dan oluşan komisyon tarafından hazırlanan 2011 baskısı “İstoriya Rossii 7 klass. Uchebnik dlya uchashchikhsya obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniy” kitabı değerlendirilmeye alınmıştır.

Uluslararası Karşılaştırmalı Tarih Ders Kitapları Çalışmaları

Bu çalışmada yapıları “Uluslararası Karşılaştırmalı Tarih Ders Kitapları Çalışması” olarak sınıflandırmak yerinde olacaktır. Bu, önemli ve yeni gelişen bir konu olduğundan öncelikle bunun hakkında bilgi vermekte yarar var. Her bir ülke özelinde tarih eğitimi çalışmalarının tarih eğitiminin yaygınlaşmaya başladığı 19. yüzyıldan beri yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Fakat karşılaştırmalı uluslararası çalışmaların yaygınlaşması küreselleşme ve onun aynı anda nedeni ve sonucu olan sınır ötesilik, ulaşılabilirlik, artan uluslararası işbirlikleri gibi birbiriyle bağlantılı olgularla ortaya çıkmış bir olgudur.

Genel bir kabul vardır: Ders kitapları her ülkenin kendi dilinde yazıldığından ve ülke dışında satılmadığından ülke içine kapalı bir alanda kalmakta ve bu da onları öğrencilerin devletin resmi ideolojisine uygun şekilde yetiştirilmesi için daha rahat kullanılabilen bir pedagojik araç yapmaktadır (Copeaux 1998, 3). Burada ifade edilen “ders kitaplarının kapalı bir alanda kalması” kabulü aslında teknolojik gelişmeler, uluslararası yakınlaşma ve işbirliklerinin artması, daha genel olarak küreselleşme ile bugün geçerliliğini kaybetmiştir. İnternetteki veri tabanının genişlemesi ders kitaplarına erişimi de kolaylaştırmıştır. Bugün Türkiye gibi bazı devletler ders kitaplarını internette tüm dünya için ulaşılabilir kılmakta (<http://www.eba.gov.tr/ekitap>); pek çok ülkede ise gönüllüler kitapları internete yüklemektedir. Bunun da yardımıyla dünya genelinde ders kitapları üstüne

yapılan çalışmalar çoğalmaktadır. Fakat yukarıda ifade edilen “ders kitaplarının resmi ideolojisinin iletilmesi için uygun bir pedagojik araç” oldukları kabulü özellikle Avrupa ve Doğu Asya’daki birkaç ülke dışında halen geçerliliğini korumaktadır. Günümüzde kitaplara dünyanın her yerinden elektronik ortamda erişilebilir olsa da, pek çok ülkede kitapların içerikleri henüz bundan pek etkilenmemiştir.

Ders kitaplarını önemli bir çalışma konusu yapan bir başka olgu ise, bu kitaplar ülkedeki tüm öğrencilere okutulduğundan, bunların ülke genelindeki tarih bilgisinin temelini oluşturmaları ve tarih şuuru ile millî şuur aşılamanın en işlevsel araçlarından biri görevini üstlenmeleridir. Böylelikle tarih ders kitapları “biz” duygusu ile “düşman”ın kim olduğu hakkında ülke genelinde paylaşılan ve öğrencilerin bilincine kök salan ideolojik bir konum elde etmektedir (Copeaux 1998, 4). Tersten bir okumayla, bir devletin vatandaşlarında kurmaya çalıştığı resmi ideolojinin, kimliğin ipuçları da ham, açık halleriyle tarih ders kitaplarında bulunabilir.

Bu nedenle ülkeler arası yakınlaşmaların önem kazandığı günümüzde düşmanlıkların ortadan kaldırılması ve barış içinde bir arada yaşama için tarih ders kitapları üstüne çalışmalar da öncelikli konular arasına girmiştir. Bu alandaki ilk çalışmalar Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1919 yılında başlamış (Safran, Ata 1996, 11), ne var ki kalıcı sonuçlar getirememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Fransa ve Almanya’da iki ülkenin halkları arasında nefret duygularının kök salmasını önlemek için UNESCO’nun da desteğiyle çalışmalar başlatılmış ve ders kitapları yeniden yazılmıştır (Belge 1945, Bortfeld 1954). Avrupa Birliğine giden yolda atılan değerli adımlardan biri Birlik ülkelerinde düşmalıklar yerine ortalıkları vurgulayan tarih ders kitaplarının yazılması olmuştur. Bunun için savaşlar üstüne kurulu, siyasi tarih yaklaşımıyla yazılmış ders kitapları yerine Avrupa’nın ekonomik/ticari bağları ve ortak kültürel mirasını odağına alan kitaplar hazırlanmıştır (Eckert, Schüddekopf 1953). Bu eserlerde ülkelerin kendi siyasi tarihleri de anlatılsa dahi, önce düşmanca ifadeler temizlenmiş sonrasında odak ortaklıklara kaydırılmıştır.

Benzer çalışmalar Balkan ülkeleri arasında (Komisyon 2003), Doğu Asya ülkeleri arasında da yapılmış (Komisyon 2006) ve tarih ders kitaplarındaki düşmanca ifadeleri ayıklamak ve duyarlılık oluşturmak için toplantılar düzenlenmiştir. Bunların hepsinin süreklilik kazanabildiğini ve hepsinde kalıcı sonuçlar elde edildiği söylemek fazlasıyla iyimser olur. Fakat bu çalışmalar devam etmektedir. Almanya’daki Georg Eckert Enstitüsünü burada anmak gerek. Dünyadan yaklaşık 173 ülkeden gönderilen ders kitaplarıyla geniş bir arşiv oluşturmuştur (<http://bibliothek.gei.de/bestand.html>) ve tüm dünyadan araştırmacıları kabul etmektedir. Enstitü elde ettiği birikimle son beş yıl içinde örneğin Almanya-İsrail (Deutsch-Israelische Schulbuchkommission, 2017) ve Almanya-Polonya (Lässig, Strobel 2013, Strobel 2012) arasında devletler düzeyinde girişimlerle ortak ders komisyonlar kurarak okullarda okutulmak üzere ortak tarih ders kitapları hazırlatmıştır. Bu tür çalışmalar gelecekte de artarak devam edecek ve muhtemelen Türk Keneşi altında Uluslararası Türk Akademisi’nin Türk Dünyası için hazırladığı “Ortak Türk Tarihi” gibi genel veya ülke içinde ortak evliliklerden doğan çocuklar için seçmeli ortak tarih dersleri koymak gibi daha yerel uygulamalar ortaya çıkacaktır.

Uluslararası karşılaştırmalı tarih ders kitapları çalışmalarının gelişimini tarihsel süreci içinde şu aşamalara ayırmak mümkündür:

1. Birinci Dünya Savaşı sonrasında tarih ders kitaplarında ülkeler arası düşmanlığa sebep olacak kin ve nefret duygularını doğuran ifade ve bilgilerin çıkarılması için uluslararası çalışmaların başlangıcı (1919).
2. İkinci Dünya Savaşından sonrasında barış içinde bir dünya için Birleşmiş Milletler’in yönlendirmesiyle ders kitaplarında düşmanlıkların kaldırılmasının teşviki (Fransa-Almanya, 1951).
3. Avrupa Birliği sürecindeki ülkelerin yakınlaşma arayışı içinde tarih eğitiminin Avrupa Tarihi merkezli ortak tarih konularına kaydırılması. Bu arada Almanya’da Uluslararası Georg Eckert Ders Kitapları Araştırma Enstitüsü’nün (*Georg Eckert für Internationale Schulbuchforschung*) kurulması (1975).

4. Doğu Bloku'nun dağılmasıyla, 1990'lardan sonra Balkanlar, Doğu Avrupa ve ardından Doğu Asya ülkeleri arasında yakınlaşmalar ders kitaplarındaki düşmanlıkları kaldırma üstüne çalışmalar.

5. 2010 sonrası ortak ders kitaplarının ortaya çıkması (Türk Dünyası, Almanya-İsrail, Almanya-Polonya).

İnternet aracılığıyla ders kitaplarının dünya çapında erişime açılması, ülkeler arası (toplum ve devletler düzeyinde) yakınlaşmalardan doğan ihtiyaç gibi, genel olarak etkisi yaygınlaşan ve derinleşen küreselleşme nedeniyle, uluslararası karşılaştırmalı tarih ders kitapları çalışmaları önem kazanmaktadır. Düşmanlıkların azaltılması, ortak kültürel ve ekonomik olgular, işbirlikleri üstüne bir tarih yazarak, komşular arası işbirliklerini güçlendirme ihtiyacı artmaya devam edecek gibi görünmektedir. Buna dayanarak, önümüzdeki yıllarda bu yöndeki çalışmaların yaygınlaşacağını söylemek mümkündür.

Rusya ve Osmanlı/Türkiye İlişkilerinin Tarihi Arka Planı

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin Osmanlı ve Rus Çarlığı dönemine dayanan uzun bir geçmişi vardır. 16. yüzyılın ortasından itibaren Rusya'nın genişlemesinin etkileri Osmanlı'ya da yansımış ve gerginlik üretmeye başlamıştır. Akdes Nimet Kurat, ilk gerginliklerin Rusya'nın Kazan ve Ejderhan'ı (Astrahan) alması (1552 ve 1556) sonucunda oluşan tepkilerle ortaya çıktığını ifade etmektedir. İdil-Ural havzasından Kırım'a göçleri, Nogay mirzaların İstanbul'a yolladıkları elçiler aracılığıyla Rus zulmüne karşı yardım istemeleri; aynı tarihlerde Astrahan'ın düşmesiyle hac yolları kesilen Semerkand ve Buhara'dan yollanan elçilerin Nogay mirzalarını teyit eder şekilde “Rusların (...) yüzyıllardan beri müslüman diyarı olan memleketleri zaptettiklerini, camileri ve mescitleri yıktıklarını, ahaliyi kitle halinde öldürdüklerini” anlatarak yardım talep etmeleri; ayrıca Rusya'nın Kafkaslarda da ilerlemesi neticesinde Osmanlı sınırına yaklaşmaları ilk Osmanlı-Rus temasını doğurmuştur (Kurat 1987, 159). Buna göre, daha ilk baştan olumsuz bir hava oluşmuş ve sonraki yüzyıllarda da nüfuz alanlarının kesişmesi nedeniyle Rusya ile Osmanlı arasında dokuz büyük savaşın yaşanmasına sebep olmuştur (Kurat 1987, V).

Ancak Osmanlı-Rusya ilişkileri her zaman olumsuz şekilde seyretmemiştir. Omeljan Pritsak ilk ilişkinin nasıl kurulduğundan bahsi üstüne bilgi verirken II. İvan'ın ortak düşmanlarına karşı Macarlar ile ittifak kurmak üzere yolladığı elçisinin dönüş yolunda Osmanlılara tutsak düştüğünü ve Osmanlı paşasının III. İvan ile II. Bayezit arasında da ilişki kurulmasını önerdiğini yazar. Kırım Hanı bu mektuplaşmaya aracı olur ve Hanın II. Bayezit'a yazdığı mektuba II. Bayezit “Eğer Moskova Çarı sen Mengli Giray'a kardeş ise, o zaman bana da kardeştir” cevabını verir (Pritsak 1999, 68-69). Novoltsev bu mektubun 1488 tarihli olduğunu belirtir (1999, 75). Bu iletişimin ardından 1492'da III. İvan, II. Bayezit'a iki devlet arasındaki ilk resmi mektubu yazar ve böylelikle doğrudan diplomatik ilişkiler başlar (Pritsak 1999, 68-69). Bu mektuplaşma ve ilişkilerde aslında siyasî ittifaktan ziyade Rus tüccarların Osmanlı topraklarında çektiği sıkıntılar gibi ticarî sorunlar yer almaktadır (Novoltsev 1999, 75; Nekrasov 1999, 92). Pritsak, daha sonra Kazan alınana kadarki dönemde “[k]ürk ticaretiyle ilgili ortak çıkarları nedeniyle Moskova ve Türkiye[nin] (...) birbirleriyle ilişkili” olduklarını fakat “Osmanlı sultanları[nin] Moskova ile dostluk antlaşması ve özellikle onunla bir ortaklık oluşturma arzusunda” olmadıklarını belirtmektedir (Pritsak 1999, 71).

Halil İnalçık da iki devlet arasındaki ilişkilerin başlangıcını 1492'ye götürür ve önceleri ilişkilerin dostluk temelinde olduğu, çünkü doğusunda Altınorda batısında Lehistan-Litvanya arasında sıkışmış Moskova Büyük Knezliği'nin Kırım Hanlığı ile düşmanlarının ortak olduğu, dolayısıyla müttefik olduklarını, “Rusya, Doğu Avrupa'da hâkim bir imparatorluk halinde geliştikçe, bu ilişkilerin (...) rekabet ve düşmanlığa dönüştüğünü” belirtmektedir. Moskova'nın iki düşmana karşı kurduğu ittifakın Osmanlı ve Kırım'ın da beklentilerine uygun olduğu, çünkü 1475'te Osmanlı'ya tabi olan Kırım'ı Altınorda istila etmek istediği için hem Osmanlı hem Kırım'ın Altınordu ile rakip olduklarını; ayrıca Moldova için Lehistan-Litvanya ile Osmanlı rekabet içinde olduğunu ifade edersek, Osmanlı ve Rusya ilişkilerinin başlangıçta ittifaka dayanmasının ne kadar makul olduğu

görülecektir (İnalçık 1999: 25).

İnalçık siyasi faktörlerin ötesinde ekonomik faktörlerin önemine dikkat çekmekte ve iki ülke arasında daha sonra ilişkiler düşmanlığa dönüşse de “iki imparatorluğu karşı karşıya getiren bu ideolojilere rağmen ticarî ve kültürel ilişkiler daima, sanıldığından dah akapsamlıdır. 1492’deki iki memleket arasında ilk yakınlaşma siyasî, fakat daha çok iktisadî faktörlerin etkisi altında gerçekleşmiş görünmektedir” demektedir (İnalçık 1999: 34). Aslında Pritsak da yakınlaşmanın temelinde “1478 yılında Moskova[‘nın] o an adek kürklerin büyük bir satıcısı olan Büyük Novgorod’u zapt”mesi ve Osmanlıların “siyasi konularda çok önemli bir role sahip değerli törensel kaftan ve kürklerin dikilip biçilmesi amacıyla samur ve öteki kürk cinslerine ihtiyaç” duymaları olduğunu ifade eder (Pritsak 1999, 68). Nekrasov, iki ülke arasındaki ticaretin 16. yüzyılda geliştiğini ve Osmanlı’nın Rusya’dan av kuşları, mors kemiği, balmumu, madenler ve kürk athal edip, Rusya’ya ipek, atlas ve kadife gibi kumaşlar ihraç ettiğini yazar (1999, 93). Bu derin ekonomik bağlar nedeniyle iki devlet arasındaki ilişkiler de ilk anda görünen savaşlara rağmen köklü olmuştur. Nitekim 18. yüzyılda da iki ülke arasında ticari ilişkiler yoğun şekilde devam etmekteydi (Kireev 1999, 115-120).

İnalçık, 1492-1512 yılları arasındaki dönemi Osmanlı-Rus ilişkilerinin ilk dönemi olarak sınıflandırmakta ve bunun bir “dostluk ve dayanışma dönemi olarak dikkatle incelenme”si gerektiğini vurgulamaktadır. İki devlet arasındaki ilişkilerin aslında askeri ittifaktan evvel Moskova knezinin “ticari imtiyazlar ve güvenceler” elde etme girişimleri ile başladığını belirtmektedir. Aradaki ilişki askeri ittifak sırasında gelişen ticari bağlarla derinleşmiştir (İnalçık 1999: 25).

Bu “dostluk ve dayanışma”nın temel sebepleri arasında sayılan ortak düşmanlara karşı ittifak ve ticari çıkarlar olduğundan bunun sonunu getiren de ortak düşmanların yarattığı tehdidin öneminin azalması ve iki ülkenin genişleme için yüzlerini aynı topraklara, yani ekonomik kaynaklara dönmeleridir.

Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkileri dönemlere ayırmak mümkündür: İnalçık, 1492-1512 dönemini “Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dostluk ve dayanışma dönemi olarak” sınıflandırmaktadır (İnalçık 1999, 25). Bu dönemde ilk Rus elçisi gelmiş ve ticari ilişkiler ile Osmanlı, Kırım, Moskova arasında Lehistan ile Altınorda’ya karşı siyasi ittifak kurulmuştur (İnalçık 1999, 25-27). 1512-1551 yılları arasını ise yine İnalçık, Moskova ve Kırım arasında gerilginlik, Osmanlı ile barış ve ticaret dönemi olarak tanımlamaktadır (İnalçık 1999, 27-28). 1551’de Osmanlı’nın Rus çarı Korkunç İvan’a karşı Kırım hanını desteklemeye karar vermesiyle, Osmanlı-Rusya ilişkileri dostluktan düşmanlığa evrilmektedir. 1552’de Rusya’nın Kazan’ı ardından 1554’te Astrahan’ı ele geçirmesi ve Volga’yı kontrolü altına alarak Orta Asya Müslümanlarının hac yolunun kesilmesi durumu değiştirmiştir, çünkü “‘Bütüm Müslümanların Halifesi’ sayılan Osmanlı Padişahı’ndan bu yolu açması bekleniyordu. Böylece, Türk-İslâm aleminde ilk defa Rus yayılmasına karşı direniş, bir din vazifesi, bir *cihad* niteliği kazanıyordu.” (İnalçık 1999, 29-30). Yine de savaş, Rusya ile doğrudan Osmanlı arasında değil, Rusya ile Osmanlı himayesindeki Kırım arasındadır, hatta 1571’de Kırım Hanı Moskova önlerine kadar gelir. Bazıları Rusya himayesinde olan Rus Kozakları da bu arada Osmanlı ve Kırım’a saldırmakta; Osmanlılara Orta Asya’dan Rusya’yı şikayet mektuplar gelmekte, ancak Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkiler savaşa yol açmaz. Özellikle Rus Kozaklarının tacizleri Osmanlı için rahatsızlık verici olsa da, çar Osmanlı’nın şikayetleri üstüne Kozakları geri adım atmaya zorlayabiliyordu (İnalçık 1999, 29-33). Osmanlı ile Rusya arasındaki ilk savaş Kozak tacizlerini sona erdirmek için “1678’de Kara Mustafa’nın kumandasında büyük bir ordunun Ukrayna’yı istilası” sonucunda yaşandı (İnalçık 1999, 33). Osmanlı ile Rusya arasındaki ilişkilerin başladığı, İnalçık’ın 1492 olarak tespit ettiği yıldan 1678’e kadar geçen 186 yılın ardından iki devlet arasında savaş dönemine geçildi. Bu dönemin 1768’e kadarki ilk doksan yılında savaşlarda Osmanlı hâkimiyeti vardı. Prut Savaşı (1711) bu dönemde yaşanmıştır. İlber Ortaylı, Osmanlı ile Rusya arasında 1711-1730 arasında bir durum değişikliği olduğundan söz etmekte ve “1711’deki Babıalî, yani Petro’yu küçümseyen Babıalî; 1730’da artık aynı politikayı ve görüşü çoktan terk etmiş görünüyorduk” demektedir (Ortaylı 1999, 130). Rusya’nın henüz 17. yüzyılda özellikle Alman

kökenli Batılı danışmanlarla ordusunu ve devlet örgütünü yenilemesi, her alanda Rusya’da “yeni tip devlet adamları”nın ortaya çıkması (Ortaylı 1999, 131), ardından Petro ve haleflerinin reformlarıyla Rusya’nın hızla batılılaşması sonucunda denge tamamen değişir. Burada dönüm noktası II. Katerina dönemidir (1762-1796) (Ortaylı 1999, 131). Osmanlı’nın yenilgiyle biten 1768-1774 Savaşı ile başlayan 1768-1832 arasındaki dönemde artık savaş alanındaki Rusya hâkimiyet Rusya’ya geçer. 1832-1841 yılları arasında kısa ama önemli bir barış dönemi yaşanır. Mısır İsyanına karşı Rusya’nın Osmanlı’ya destek vermesi ve bunun karşılığında Boğazların diğer ülkelere kapatılması günümüzdeki ifadesiyle Batı karşısında bir tür “stratejik ortak”lık doğurmuştur. Fakat ardından Birleşik Krallık (İngiltere) ve Fransa’nın baskısıyla Londra Konferansı’nda Rusya Boğazlar üstünde kazandığı hakkı kaybedince, Rusya’nın Osmanlı’ya karşı tavrı da değişir ve Rusya, Osmanlı’nın tamamen ortadan kalkmasını hedefleyen nihai çözüme yanaşır (Balta, Demir 2016, 15) Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkilerin niteliği ile Rusya’nın kaygı ve beklentilerinin anlaşılması açısından ilişkilerdeki bu kırılma dönemleri önemlidir. Osmanlı’nın müttefikleriyle kazandığı Kırım Savaşı (1853-1856) bir yana bırakılacak olursa,. Buna göre Osmanlı-Rusya ilişkilerini şu dönemlere ayırmak mümkündür:

- 1- 1492-1512: Dostluk ve ittifak dönemi
- 2- 1512-1551: Barış ve ticaret dönemi (Moskova ve Kırım arasında gerilginlik, Osmanlı ile barış)
- 3- 1551-1678: Himaye altındaki Kırım ve Kozaklar nedeniyle ilişkilerin soğuması
- 4- 1678-1768: Savaş dönemi (Osmanlı’nın daha baskın olduğu dönem)
- 5- 1768-1841: Savaş dönemi (Rusya’nın askeri alanda hâkimiyeti ele geçirmesi)
- 6- 1841-1917: Savaş dönemi (Rusya’nın Osmanlı için nihai çözümü savunmaya başlaması)

Yukarıdaki dönemlerdirmeden şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Rusya-Osmanlı ilişkilerinde hâkim unsur her zaman savaş olmamıştır; ilişkiler ticari ve askeri işbirliği ihtiyacıyla başlamıştır ve arada çıkan sorunlara karşın 1492’den 1678’e kadar savaş çıkmamıştır; aslında sonrasında da diplomasi çoğu zaman savaşı engellemiştir.

Diplomasi çoğu zaman başarılı olduysa, çatışmaların neden doğduğunun ortaya konması gereklidir. Genel olarak Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkilere bakıldığında şu unsurların öne çıktığını ifade edebiliriz: Önce Osmanlı kendi doğal genişleme alanının sonuna ulaşıncaya kadar geniş topraklara yayılmıştır. Hem fetih hareketi hem de toprakların elde tutulması çağın teknolojik ve ekonomik koşulları gereği hazineye geri dönüşü olmayan yükler bindirdiğinden daha fazla genişleme artık gerçekleştirilemiyordu. Rusya ise genişlemesi devam eden, bunu güçlü rakiplerin olmadığı topraklarda gerçekleştiren ve genişledikçe geliri artan bir ülkeydi. Rusya’nın doğuda ve güneyde yayıldığı topraklarda teknolojik olarak daha üstün olması, Osmanlı’ya göre daha düşük maliyetli seferler yapabildiğini sağlıyordu. Ayrıca elde ettiği topraklardan gelen kürk (doğudan) ve sonra güneyden gelen tahıl Avrupa’ya ihraç edilerek hazineye gelir sağlıyordu.

Her iki devletin himasindeki topluluklar aracılığıyla nüfuz alanları kesişince sorunlar ortaya çıkmaya başladı ve sonunda ilk savaşları doğurdu. Ancak dengenin Rusya lehine değişmesi ilk irtibatın ardından geçen 276 yıldan sonra, Rusya, Osmanlı ile baş edecek teknolojik ve ekonomik güce geçti. Burada ilişkinin seyrini değiştiren Rusya’nın değişimi olduğundan özne olarak Rusya’yı alıp, iki devlet arasındaki ilişkiyi anlamak için Rusya’nın yayılmasının altında yatan sebeplere bakmak daha açıklayıcı olacaktır.

Rusya’yı yayılmaya iten sebepler üç başlık altında toplanabilir: güvenlik, ekonomi ve ulaşım.

Güvenlik: Moskova Knezliğinin coğrafi engeller ardında kendini koruyabileceği doğal fiziksel sınırlarının olmaması onu tehlikeleri bertaraf etmek için genişlemeye zorluyordu. Ülkenin dört yönden de saldırıya açık konumda olması, bir güvenlik zaafiyeti ve yayılma zorunluluğu doğuruyordu. IV İvan (Korkunç İvan) döneminde Rusya, çarlığa dönüştüğünde de, Büyük Petro ile Rusya imparatorluk seviyesine yükseldiğinde de henüz doğal sınırlarına ulaşabilmiş değil. Öte yandan yayılması karşısında direniş gösterecek güçlü tehditler de yoktu. Asıl problem geniş arazinin kontrol edilmesi olduğundan iç isyanlar ve ele geçirilen arazinin dış tehditler karşısında

korunması daha büyük sorun yaratabiliyordu. Doğuda Büyük Okyanusa, güneyde Karadeniz'e ulaşıldığında dahi toprakları koruma ihtiyacı son bulmamıştı. Alaska fethedilse dahi İngiltere'nin Kanada'dan hareket ederek oraya el koyma ihtimali, Alaska'nın 1867'de ABD'ye satılmasına yol açtı. Fakat doğuda Japonya'nın modern bir askeri güç haline gelmesi beklenmedik başka bir tehdit ve yüz kızartıcı bir mağlubiyet yaratmasının önüne geçilememiştir. Karadeniz'de ise Kırım Savaşında görüldüğü gibi, sanayi devrimi sayesinde zırhlı buharlı gemilerle İngiltere'den Kırım'a ulaşmak Rusya'dan asker toplayıp Karadeniz kıyısına yollamaktan daha hızlı hale gelmiş durumdaydı. Ne kadar ilerlenirse ilerlensin bertaraf edilemeyen bu tehditler Rusya için derinlere kök salan bir kendini dış tehditlere karşı koruma algısı yaratmış olabilir. Devrimden sonra girişilen köklü değişikliklerle Rusya'nın (SSCB) toprakları üstündeki hâkimiyeti güçlense de tehdit algısı kalmış olabilir.

Ekonomi: Güvenlik ile birlikte ekonomik koşullar da Rusya'nın genişlemesini anlamak için elzemdir. Rusya doğuya doğru yayıldıkça kürk hayvanları bulmakta, kürk hayvanları azaldıkça daha doğuya gitmek zorunda kalmaktaydı. Öncü avcılar Büyük Okyanus'a kadar ulaştıktan sonra orada yaşayan yerlilerin yollarını takip ederek Alaska'ya ve hatta oradan güneye San Francisco'ya kadar ulaştılar (1812). Sibiryaya ve Amerika'ya (1732-1867) gidenler önce doğrudan devlete bağlı olmayan Kozaklardı; devlet otoritesi, onların yayıldığı bölgeleri uzun süreye yayılmış bir şekilde yavaş yavaş kendi kontrolüne aldı. Kürk Avrupa'daki hükümdarlar ve zenginler için çok değerli bir meta olduğundan ticareti çar için vaz geçilmez bir gelir kaynağıydı ve ticaret maceracı avcılar tarafından yürütüldüğünden devlet hazinesi için masraflı da değildi.

Rusya, güneye, daha sıcak ve verimli topraklara doğru ilerledikçe tahıl üretimini artırma imkanına da sahip olmuştur. Hızla artan Avrupa nüfusunu beslemek için tahıla ihtiyaç vardı. Rusya'nın kuzeyindeki Beyazdeniz'de kurulan (1584) Arhangel'sk şehrinin limanından Hollandalı ve İngiliz tacirler Avrupa'ya tahıl taşıyordu. Avrupa'nın nüfusu ve tahıl ihtiyacı artarken Rusya'nın güneye, günümüzdeki Ukrayna'ya doğru yayılması tahıl ihracatının artırılmasını sağladığından uzun vadede karlı ekonomik girişimler olarak değerlendirilebilir. Kısaca kürk ve tahıl ticareti Rusya'yı hem genişlemeye zorlayan hem genişlemesini finanse eden etkenler olarak dikkate alınması gereken unsurlardır.

Ulaşım: Yine ekonomiyle bağlantılı olsa da Rusya'nın Avrupa'ya açılan limana duyduğu ihtiyaç genişleme politikasını anlamak için önemli olduğundan ayrı bir alt başlıkta değerlendirilmelidir. Korkunç İvan döneminde Hollanda ve İngiltere ile kurulan ticari bağlar bir limanın açılmasını zorunlu kıldığında kuzeyde yine Korkunç İvan'ın emriyle Arhangel'sk şehri kurulmuştur. Fakat Kuzey Kutbu'na yakınlığı nedeniyle aylarca buzların kapattığı bu liman ticaret için yeterli değildi. Baltık Denizi İsveç, güneyde Karadeniz kıyıları ise Osmanlı ve Kırım hakimiyetinde olduğundan Rusya'nın kendi malını yıl boyu açık, kendine ait limanlardan Avrupa'ya taşıması İsveç ve Osmanlı ile savaşa girmeksizin mümkün değildi. Petro, önce 1700'de Osmanlı'dan Azak Kalesini alarak Karadeniz'a bir çıkış yolu bulmuştur. Ancak Azak Denizi'nin Kırım Hanlığı, orayı geçseler dahi ulaşacakları Karadeniz'in ve Boğazların Osmanlı hakimiyetinde olması, Osmanlı ile anlaşmaksızın Azak'ı Rusya için elverişli bir liman haline getirmekten uzak tutuyordu. 1711'de İsveç Krallığı'nı yenerek Petro'nun Baltık Denizi'ne bir çıkış elde etmesi için Petro'ya değerli bir fırsat sundu. Koy kışın donsa, arazi baharda su altında kalsa dahi, Petro eleştirilere aldırmadan oraya kendi adını taşıyan Sankt-Petersburg şehrini kurdurdu (1703) ve Rusya denize açılan kendi limanına, akabinde yine Petro'nun girişimiyle kendi ticaret filosuna sahip bir imparatorluk konuma geldi.

Yine de limanın yıl boyunca kullanılamaması nedeniyle, Karadeniz'deki limanlara duyulan ihtiyaç ortadan kalkmadı; sadece Rusya'nın Karadeniz'de liman kurması daha da güçleneceği bir döneme ertelenmiş oldu. II. Katerina döneminde Rusya batıdan aldığı askeri teknikler ve teknoloji ile artık Osmanlı ile baş edebilecek bir güce erişince Karadeniz'in kuzeyinde limanlar kurmak için kalıcı mevkiiler elde edildi. Ayrıca geçen süre zarfında hem Kozakların denetim altına alınması hem de Kırım ve Osmanlı'dan alınan topraklarla bugünkü Ukrayna'nın yer aldığı bölgedeki tarıma açılmamış, verimli topraklara yayılması tarım üretiminin artırılması anlamına geliyordu. Sankt-

Peterburg ile yeni tarım arazileri arasındaki mesafenin uzaması da Karadeniz’de liman ihtiyacını arttırıyordu.

Kısaca bu üç alt başlıkta toplanabilecek sebeplerin Rusya ve Osmanlı arasındaki savaşların altında yatan sebepler olduğu söylenebilir. Rusya’nın dış tehdit algısı, ona hayatiyet sağlayan ve batının da ihtiyacı olan kaynakları ile bunların çevre ülkelere ulaştırılması için gerekli, Rusya’nın denetimindeki ulaşım yolları savaşların gerçek nedenleri ise, günümüzdeki Rusya’nın bu konularda hassas olması beklenebilir.

Öte yandan tarih ders kitaplarında savaşların sebepleri olarak nelerin gösterildiği, dolayısıyla genç kuşakların hangi tehdit algıları ve millî reflekslerle yetiştiğinin anlaşılması açısından önemlidir.

Rusya Federasyonu’nda Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları

Rusya’da tarih eğitimi “Dünya Tarihi” ve “Rusya Tarihi” hakkındaki iki derste verilmektedir. Tarih eğitimi, 6. sınıfta başlamakta ve son sınıf olan 11. sınıfa kadar devam etmektedir. SSCB dağıldıktan sonra ders kitapları elden geçirilerek 1994’te basılan yeni kitaplarla SSCB döneminden kalma tarih ders kitapları değiştirilmiştir. SSCB’yi ve sosyalizmi yücelten kısımlar kaldırılırken, asıl büyük değişiklik metodolojik olarak tarihsel materyalizmin “sınıf mücadelesinin tarihin motoru” olduğu anlayışına göre kurgulanmış kitapların bundan arındırılmasıdır. Yeni kitaplarda, örneğin Batıdaki kapitalist ülkelerdekinden farklı olarak kölelerin, köylülerin ve işçilerin isyanlarına ayrılan bahisler varlıklarını korumuştur, ancak artık tarihin motoru olarak değil sosyal olarak yerlerini almışlardır. Bunun gibi tarihsel materyalizm için temel önemdeki ekonomi de tamamen ortadan kalmamıştır, fakat bir metod olarak tarihsel materyalizmin gözden düşmesiyle siyasi tarih ağırlıklı bir anlatı ders kitaplarına hakim olmuştur.

2003 yılında Putin’in verdiği görevle ders kitapları tekrar değiştirilmiş ve Putin dönemi arayışlarına uygun olarak Rusya merkezli vatanseverlik ve milliyetçiliğin etkisi arttırılmıştır (Danilova 2004, akt. Balta, Demir 2016, 9). Bu Rusya ile ilgili sembollerin kullanımı, Rusya tarihinin parlak başarıların verilen önemin artması, Rusya tarihine eleştirel değerlendirmelerin azaltılması ve Batı ile dış güçler karşısında Rusya algısında kendi ortaya koymaktadır. Rusya tarihinin parlak başarıların bir parçası olarak sosyalist içeriğinden arındırılmış olarak SSCB dönemi de kitaplarda daha önemli bir konuma sahip olmuştur.

Rusya Federasyonu Tarih Ders Kitaplarına göre Rusya-Osmanlı Savaşlarının Nedenleri

Günümüzde Rusya Federasyonu’nda kullanılan tarih ders kitaplarında Rusya’nın Osmanlı ile savaşların nedeni, genel olarak Rusya’nın kendini veya yakın gördüğü halkları koruması olarak açıklanmaktadır. Bunu dönemlere göre ayırdığımızda, 18. yüzyılda amaç Kırım Hanlığı’nın saldırılarından kendini korumak; Kırım Hanlığı Rusya kontrolüne alındıktan sonra ise, Karadeniz’e açılarak ülkenin herhangi bir istilaya açık güney sınırlarının güvenliğini sağlamak şeklinde sunulmaktadır.

19. yüzyılda, artık Kırım sorunu Rusya için tamamen bitmiş ve Rusya sıcak Karadeniz kıyılarında limanlara sahip bir ülke haline geldiğinde de Rusya açısından mesele sona ermemiştir. Bu sefer de Karadeniz’i güvenlik altına almak (Levandovskij 2011: 75, akt. Balta, Demir 2016, 12) ve Boğazlardan Rus gemilerinin serbest çıkış hakkına sahip olması öncelik kazanmıştır. Rusya’nın bir Avrupa gücü olarak gücünün zirvesine ulaştığı bu devirde, Osmanlı Rusya için hâlâ bir tehdit olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise, Baganov’a dayanarak Balta ve Süheyl’in belirttiği gibi Rusya açısından şöyle ifade edilebilir: “Doğu sorunu bağlamında Osmanlı İmparatorluğu, artık yetkin ve etkin bir devlet olarak değil, siyasi arenadaki bağımsızlığını yitiren ve kaderinin Avrupalı devletlerce belirlenmeye başladığı bir devlet olarak görülmektedir” (Baganov 2011, akt. Balta, Demir 2016, 12) Avrupa, Osmanlı’yı “Rus İmparatorluğu’nu dengelemek için (...) bir maşa” olarak kullanmaktadır (Balta, Demir 2016, 13). Rusya aleyhine kullanmaktadır.

Ayrıca bu yüzyılda Balkanlara da müdahale eden Rusya, durumu derslerde Balkanlardaki Ortodoks ve/ya da Slav kardeşlerini Osmanlı zulmünden kurtarmak için bir insanlık görevi olarak

sunmaktadır. Balta ve Demir’in tespit ettiği gibi “Rus ders kitaplarında Balkan halklarının bağımsızlık savaşları anlatılırken Rusya’ya ‘kurtarıcı’ bir nitelik atfedilirken, Osmanlı İmparatorluğu zalim olan ve vahşet yapan? bir devlet olarak tasvir edilir. Balkan halkları ise zulme, şiddete uğrayan halklar ve bağımsızlık mücadelelerinde Rusya’nın desteğini ‘sevinçle karşılayan Slav kardeşler’ olarak anlatılır” (Balta, Demir 2016, 14).

Rusya Federasyonu Tarih Ders Kitaplarına Prut ve 1768-1774 Savaşları

Bu çalışmanın inceleme konusu olan Prut ve 1768-1774 savaşları 7. Sınıf ders kitabında yer almaktadır. Devletin verdiği müfredat çerçevesinde Rusya’da benzer içerikle farklı ders kitapları basılmaktadır. Bu çalışma için yaygın olarak kullanılan yeni ders kitaplarından biri olan Potr Anatol'yevich Baranov, Varvara Geliyevna Bovina, Irina Mikhaylovna Lebedeva, Nataliya Gennad'yevna Sheyko, tarafından hazırlanan 2011 baskısı 7. sınıf tarih ders kitabı kullanılmıştır.

Bu kitap Rusya tarihi için çok önemli olayların yaşandığı 16 yy başından ile 18 yy sonrasındaki dönemi kapsamaktadır

300 sayfadan oluşan kitapta Osmanlı tarihinin görece az yer kapladığı söylenebilir. Bu, kitabın genel yapısı ile ilgili. Kitaptaki başlıklar hükümdarların dönemleri ve onların dönemindeki iç politika, dış politika, ekonomik gelişmeler, sosyal tarih, kültür gibi başlıklar taşımaktadır. Özel bir başlığa layık görülen tek savaş Petro’nun İsveç’e karşı yaptığı ve Prut Savaşının hemen öncesindeki “Kuzey Savaşı”dır. Osmanlı ile yapılan savaşlar özel bölümlerde işlenmemektedir.

Rusya Federasyonu Tarih Ders Kitaplarında Prut Savaşı

7. Sınıf Tarih Ders Kitabına göre Petro’nun dış politikası şöyle özetlenebilir: Petro askeri zaferlerin hayalini kuruyor ve Rusya’nın denizlere açılmak istiyordu. 1700’de Azak Kalesini alsa da Boğazlardan geçiş ve Akdeniz’e açılmak için Osmanlı’nın izni gerektiğinden bu bir işe yaramadı (Baranov vd. 2011, 125, 127). Osmanlı’ya karşı Avrupa’da müttefik bulmak amacıyla Petro “Büyük Elçilik Heyeti”ni kurdu. Bu girişim müttefik bulmakta başarılı olamasa da, bu sayede Avrupa’nın ne kadar ileri gittiğini gördükleri için başarılı kabul edilebilir. Bu sayede Petro reformlara girişti, gemi yapımını öğrendi. Ayrıca bu seferde İsveç’e karşı müttefik buldu ve dış politikasının odağını güneyden kuzeybatıya kaydırды (Baranov vd. 2011, 127-128).

Prut Savaşı ders kitabında şu şekilde anlatılmaktadır:

1710-1711 yıllarında Rusya Tuna prensliklerinde Türkiye’ye savaş açtı. Rus ordusu Prut Nehrini geçti ve sayıca kendisinden üstün Türk birlikleri tarafından kuşatıldı. Rus ordusu yenilgi ve Petro’nun tutsak düşmesi tehdidi altındaydı. Çar çaresizlik içindeydi. Görüşmeler başladı. Dünya dikkat kesilmişti. Rusya Azak’ı kaybetti. Rus donanması Azak Denizinde seyretme hakkını yitirdi. Bazı gemiler yok edildi ya da Türkiye’ye verildi. Ardından savaş tekrar Baltık kıyılarına kaydı. 1714’te (...) genç Rus donanması İsveç’e karşı bir deniz savaşı kazandı.(Baranov vd. 2011, 138)

Bu alıntıda “çarın çaresizlik içinde” verilışı, “Dünya dikkat kesilmişti” ifadesi dramatik etkiyi arttırmak için konmuş, Gökalp’in millî tarih için söylediklerini ve bunun bir san’at olduğu değerlendirmesini çağrıştıran kısımlardır. Genel olarak Petro ile olayın anlatımında dramatizasyon vardır; böylelikle Petro’nun kahramanlaştırma sağlanmaktadır. Sonraki satırlarda belirtildiği üzere Rusya her ne kadar Azak’ı kaybetmiş olsa da, son cümle olarak Rusya’nın İsveç’e karşı elde zaferin seçilmesi, “tüm güçlülere rağmen Rusya kazandı” şeklinde ima doğurmakta Prut yenilgisi - başka bir düşmana karşı da olsa - zaferle sonuca bağlanmaktadır.

Rusya Federasyonu Tarih Ders Kitaplarında 1768-1774 Savaşı

7. Sınıf Tarih Ders Kitabına göre 1768-1774 Savaşı ise şu cümlelerle anlatılmaktadır:

1768 sonbaharında Batılı güçler tarafından desteklenen Osmanlı İmparatorluğu Rusya’ya karşı askeri harekatlara başladı. Türkiye Karadeniz bölgesini almaya ve Kafkaslardaki topraklarını genişletmeye kalkıştı. Savaşın sebebi II. Katerina’nın karmaşa içinde

zayıflayan, Türkiye ve Batının kuklaları olarak görmek istediği Polonya'nın iç işlerine müdahalesiydi. (Baranov vd. 2011, 230)

Buradaki ilk cümlede düşman algısı kurgulanırken, Batı (Avrupa) ve Osmanlı birlikte verilmektedir. Bununla Osmanlı'nın Batının elinde bir araç konumuna düştüğü iması verilmekte; bu daha sonraki savaşlarda tekrarlanmaktadır. Burada kendine yer bulan Rusya'nın Avrupa ile olan ikircikli tavrı Rusya'yı anlamak için kritiktir. Toybee'ye dayanarak Ortaylı da buna değinmekte ve “Rusya Avrupalılaşsa da Avrupa'ya güvenemez; ve Avrupalılar Avrupa kültürüne hizmet etse de Rusya'yı benimseyemez” diye durumu ifade etmektedir (Toynbee 1957, 235-241; Ortaylı 1999, 126).

Bu paragrafta savaşın çıkış sebebi olarak Osmanlı saldırganlığı gösterilmiş, bununla Rusya'nın kendini savunma kaygısı öne çıkarılmıştır. Her ne kadar burada da belirtildiği gibi, Osmanlı'nın saldırısından da önce savaşın nedeni “II. Katerina'nın (...) Türkiye ve Batının kuklaları olarak görmek istediği Polonya'nın iç işlerine müdahalesi” olsa da, burada asıl tacizkar taraf Osmanlı ve Batıdır, çünkü onlar özgür Polonya'yı – Rusya'ya karşı kullanabilecekleri - kuklaları haline getirmek istemekte, Rusya ise kendini savunmaktadır.

Savaşın devamı da yine dramatik etkiyi artıran güçlü ve zayıf ya da iniş ve çıkışlar arasında kurulan zıtlıklarla verilmektedir.

Önceleri savaşta başarı açık değildi. Dönüm noktası Temmuz 1770'te, Aşağı Tuna'da çekişme belirince ortaya çıktı. Rus birliklerinin başında Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev (1725-1796) vardı. Düşmanın üstün kuvvetlerini yenmeyi başardı. (...) Aynı yılın yazında denizde de ilk zaferler alındı. (...) bir Rus filosu yarım yılda Baltık Denizi'nden çıkıp Avrupa etrafından dolanarak düşmanın arkasına geçti. Türk donanması Rus filosundan sayıca kat kat üstün olmasına rağmen Çeşme Körfezine sürüldü. 25, 26 Haziran 1770'te güçlü topçu ateşi ve alev-taşıyıcılar (patlayıcı ve yanıcı madde ile yüklü gemiler) sayesinde tüm Türk donanması yok edildi. (Baranov vd. 2011, 231)

Burada da bu zafer, Osmanlı'nın sayısal üstünlüğüne karşın Rusya'nın zekice hazırlığı ve üstün teknolojik avantajıyla kazanılıyor. Bu, Rusya'nın artık ileri ve büyük bir güç olduğunu kanıtlayan bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Konunun devamında karada elde edilen zaferler, muzaffer komutanların adları ve birbiri ardına ele geçirilen yerlerin adları sıralanıyor (Baranov vd. 2011, 231).

7. sınıf tarih ders kitabına göre 1768-1774 savaşının sonu ise şu şekilde sunulmaktadır:

1 Kasım 1771, Rusya Kırım Hanı ile Kırım'ın Türkiye'den bağımsız olması ve Rusya İmparatorluğu himayesine girmesi koşullarını içeren bir barış anlaşması imzaladı. Fransa tarafından kışkırtılan Türkiye Kırım'ın bağımsızlığını tanımayı kabul etmedi. Ve 1773 baharında savaş sona erdi. 1773 Haziranında Rus birlikleri Tuna Nehri'ni geçebildiler. (Baranov vd. 2011, 232)

Öncelikle bu paragrafın da Prut Savaşı hakkındaki kısımda olduğu gibi, yine zaferle sona erdiğine ayrıca yine Osmanlı'yı kışkırtan, Rusya'yı engellemek isteyen Batı (Fransa) imgesinin kendini gösterdiğine dikkat çekmeli. Bununla birlikte artık Osmanlı zayıflamıştı, ama arkasında onu manipüle eden Batı vardı şeklinde tehdit algısı yeniden biçimlendiriliyor. Buna göre, Osmanlı yine bir tehdit fakat artık güçlü olduğu için değil Rusya'yı engellemeye çalışan Batı tarafından kullanıldığı için bir tehdit. Bu vurgu 19 yüzyılda artacak ve sonunda Osmanlı için Rusya nihai çözümü savunmaya başlayacaktır.

Türkiye Tarih Ders Kitaplarında Prut Savaşı

Türkiye tarih ders kitaplarında Rusya ile savaşlar, Osmanlı tarihinin işlendiği 10. sınıf ders kitabında ele alınmaktadır. Burada öncelikle 2. Konudaki “III. Ahmed Dönemi” başlığı altında “Osmanlı-Rus İlişkileri” alt başlığında konuya yer verilmektedir (Turan vd. 2015, 126).

Osmanlı-Rusya İlişkileri daha ayrıntılı olarak, “Rusya'nın Genişleme Politikası ve Osmanlı - Rus İlişkileri” başlıklı dört sayfalık ayrı bir konu başlığı altında anlatılmaktadır. 18. yüzyıl başından

1783'e kadarki dönemdeki Rusya ile savaşları kapsayan bu bölümde Rusya'nın yayılmasının genel sebepleri, ardından tek tek savaşlar verilmektedir (Turan vd. 2015, 136-139).

Konunun hemen girişinde yer alan “Hazırlanalım: Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının Osmanlı Devleti'ne etkilerini araştırınız.” araştırma ödevi genel yaklaşımı da göstermektedir. Rusya ders kitaplarında sürekli bir kendini savunma kaygısından söz edilirken, Türkiye'de en baştan sorunun kaynağı “Rusya'nın sıcak denizlere inme[k]” için yayılma politikası gütmesiyle açıklanıyor. Takiben verilen iki haritanın altında ise “Yukarıdaki haritalara göre Rusya'nın genişleme politikasının Osmanlı Devleti üzerindeki sonuçları neler olmuştur? Açıklayınız” sorusuyla Osmanlı'nın yayılmacı Rusya karşısında nasıl toprak kaybettiği gösterilmektedir (Turan vd. 2015, 136). Araştırma sorusu gibi dursa da, aslında bu sorular öğrencileri farklı bilgi kaynakları ve yaklaşımları araştırmaya yöneltmek yerine verilmek istenen fikri pekiştirmeye yönelik olarak formüle edilmiş görünüyor. Burada Rusya'nın yayılmasının nedenleri de yok; bunun yerine soğrudan Osmanlı için olumsuz olan sonuçlar sorgulanıyor; sorun tespiti çözüm odaklı düşünme yerine tek yönlü bir bakış veriliyor. Rusya ve Türkiye tarih ders kitaplarındaki ilginç bir ortaklık olarak her iki tarafın da savunma unsuru üstünde durduğunu söylemek yanlış olmaz.

Kitapta Rusya'nın genişleme politikasının sebepleri olarak şunlara yer verilmiş:

XVIII. yüzyılda Rus çarı I. Petro, Rusya'nın hedeflerini büyütmiş ve sıcak denizlere açılma amacını ülke politikası hâline getirmişti. Çar I. Petro'nun hedefi Rusya'yı bir Avrupa devleti hâline getirmektir. Slavları ve Ortodoksları birleştirme fikrini bu ideallere ulaşmak için araç olarak kullanıyordu. (Turan vd. 2015, 136)

Bu iddialar, aslında “Petro'nun Vasiyeti” olarak bilinen ancak günümüzde dünya genelinde akademik camiada kabul görmeyen ve 19. yüzyılda (Petro'nun ölümü 1725) özellikle Fransa'nın Rusya ile mücadelesi sırasında Fransa'da üretilmiş bir belgeye dayanmaktadır (Lehovich 1948). Belge, Soğuk Savaş sırasında yeniden yaygın kullanım bulsa da, geçerliliği kanıtlanabilmiş değildir. Buradaki iddialar aslında II. Katerina dönemiyle birlikte Rusya'nın güçlü bir devlet haline gelerek önce Osmanlı, 19. yüzyılda ise Orta ve Batı Avrupa devletleri ciddi bir rakip konumuna geldiği dönem için geçerlidir. Dolayısıyla, Osmanlı-Rusya ilişkilerinin daha geniş bir süreci kapsayan genel niteliğinden ziyade Rusya'nın savaş alanında hâkim duruma geldiği belli bir kesit için geçerlidir. Bu nedenle ilişkilerin genel karakteri ve savaşlar ardındaki sebepleri açıklamak yerine ilişkilerin belli bir kesiti açıklamaktadır.

Türkiye Tarih Ders Kitaplarında 1768-1774 Savaşı

10. Sınıf Tarih Ders Kitabında 1768-1774 Savaşının çıkış sebepleri Lehistan Sorunuyla bağlantılı olarak anlatılmakta ve sebepler olarak şunlar gösterilmektedir.:

Rusya'nın Balkanlara ulaşabilmesi için öncelikli olarak Lehistan'ı ele geçirmesi gerekiyordu. Rusya, 1763'te Leh kralının ölmesi üzerine istediği kişiyi kral seçtirmek için Lehistan'a asker gönderdi.

Rusların başarılı olmaları üzerine Lehistan'da ayaklanma çıktı. Rus askerlerinin önünden kaçan Lehli Osmanlı'ya sığındı. Ruslar, Lehliyi takip ederek Osmanlı topraklarına saldırdılar ve Balkan milletlerini isyana kışkırttılar. Bu olaylar sonunda Osmanlı-Rus Savaşı çıktı (1768). (Turan vd. 2015, 137-138)

Bu yaklaşım, Prut Savaşı ile benzerlikler göstermektedir. Prut Savaşı'nda Osmanlı, saldırgan ve kışkırtıcı Rusya karşısında İsveç'i himaye ederken, burada bir başka Avrupa devleti olan Polonya'dan kaçanlara Osmanlı kucak açmakta ve bunun sonucunda Rusya ile savaşa tutuşmaktadır. Burada açık şekilde zor durumdakileri himaye eden Osmanlı ve saldırgan Rusya imajı kurgulanmaktadır. Ancak başta Rusya ile Osmanlı arasındaki savaşların sebepleri arasında ifade edilen “Slavları ve Ortodoksları birleştirme” idealiyle bu savaşı bağlamak için “Rusya'nın Balkanlara ulaşabilmesi için öncelikli olarak Lehistan'ı ele geçirmesi” gerektiği coğrafi olarak pek yerine oturmamıştır. Nitekim Rusya'nın Polonya karşısında kazandığı savaş sonunda aldığı toprak Balkanlar tarafında değil, Moskova ve Varşova arasındadır.

Bunun ardından kitapta “Grek ve Dakya Projeleri” başlığı altında “Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Prens Potemkin, Doğu Sisteminin Büyük Planı adıyla Osmanlı Devleti’ni yıkma projesini hazırladı.” denmekte ve proje şöyle açıklanmaktadır: “Projeye göre Türkler Avrupa’dan atılacak, İstanbul merkez olmak üzere bir Rus prensinin yönetiminde Grek Devleti kurulacaktı. II. Katerina, 1779’da doğan torununa Bizans İmparatorluğu’nun kurucusu Konstantin’in adını vermişti.” (Turan vd. 2015, 138) Petro’ya da atfedilen bu proje aslında burada belirtildiği gibi, II. Katerina dönemi ve sonrasının politikasıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

Gerek Rusya gerekse Türkiye Rusya ve Osmanlı arasındaki ilişkileri ders kitaplarında savaşlar üstünden anlatmakta; bunun ötesinde ticari ve kültürel ilişkilere değinmemektedir. Savaşların arkasında yatan nedenlere bakışları da farklıdır. Tarihi olgular açısından bakıldığında Rusya’nın yayılması ve savaşın altında yatan gerçekçi nedenler olarak kabul edilebilecek Rusya’nın ekonomik kaynaklar, güvenlik ve dünya ticaretine dahil olmak için liman elde etme ihtiyacı nedeniyle yayılması Türkiye’de ve Rusya’da tarih kitaplarında kısmen yer almamaktadır. Rusya’nın doğal coğrafi sınırlarının olmaması ve ülkenin dört yönden saldırıya açık olması bir güvenlik zaafiyeti ve yayılma zorunluluğu doğuruyordu. Ayrıca doğuya doğru yayıldıkça Rusya için önemli bir ihracat kalemi haline gelen kürk hayvanlarına, güneye doğru yayıldıkça tarıma uygun topraklara ulaşılması da Avrupa’nın nüfusu ve tahıl ihtiyacı artarken Rusya’yı hem daha fazla genişlemeye iten hem de işgallerin finansmanını yaratan, göz ardı edilmemesi gereken etkenlerdir. Bunların yanı sıra Rusya’nın Avrupa’ya açılan, kendi kontrolünde bir limana duyduğu ihtiyaç da dikkate alınmalı. Rusya, buzulların nedeniyle sadece birkaç ay açık kalan ve Arhangelsk (1584) şehrinin limanından Hollandalı ve İngiliz tacirler Avrupa’ya tahıl taşıyor, bu nedenle hem kendi elinde hem de yıl boyu açık limanlara ihtiyaç duymaktaydı.

Bu nedenlerden Rusya ders kitaplarında yayılmanın altındaki neden olarak Rusya’nın kendini koruma ihtiyacı üstünde durulmaktadır. Türkiye’de ise, savaşların altında yatan neden olarak Rus yayılmacılığı sunulmakta, bununla birlikte “Rusya’nın sıcak denizlere inme politikası”ndan söz edilmekte, fakat bunun altındaki ekonomik faktörler veya liman ihtiyacının nedeni açıklanmamaktadır. Her iki ülke de kendi nedenlerini tarihi kökleri olan değişmez gerçekler olarak sunmaktadır. Öğrenciler buna göre Rusya’da «Batı ve onun işbirlikçilerine karşı anavatan Rusya’yı savunma refleksiyle; Türkiye’de ise, Rus yayılmacılığına karşı tetikte olma refleksiyle yetiştirilmektedir. Kabul etmek gerekir ki, her iki yaklaşım da gerçek tarihi olaylara ve olgulara dayanmaktadır. Ancak ekonomik ve stratejik rasyonaliteye dayalı barışçıl dönemler de vardır ve bunların da savaşların da nedenlerini anlamak için daha kapsamlı bakmak gereklidir. Günümüzde de sorunların çözülmesi için ülkelerin beklentilerini bilmekte fayda var; gerçekte tarihi ilişkilerde sorunlar ve işbirlikleri ile ilişkilerin siyasi boyutunun yanında ekonomik ve kültürel boyutlarının ne olduğunu bilinmez, en azından bunlar yönünde bir duyarlılık yaratılamazsa, bugün çözüm üretmek de zorlaşır.

Bununla birlikte günümüzde ilişkilerde sorunlar çıktığında çözüm üretebilmek için diğer tarafın nasıl bir tarih şuuru ile yetiştiğini dikkate almakta da yarar vardır. Sebepler dar bir bakış açısını yansıtabilir, fazlasıyla taraflı olabilir, fakat ne olursa olsun, yıllardır verilen eğitimle kuşaklar boyunca ve ülke içinde vatandaşlar arasında ortak geçmiş bilgisinin temelini oluşturan bilgiler olduklarından etkileri geniş ve derindir. Ders kitaplarında anlatılanlar gerçek olsa da olmasa da etkilidir ve toplumda etkisi gerçektir.

Çalışmanın başında bazı hipotezler belirlenmişti. Burada da tarihçilik ve tarih eğitiminin birbirinden farklı amaçlar taşıdığı ve bunun sonucunda savaşların sebeplerinin de farklı olarak gösterildiği ortaya çıkmıştır. Sonraki hipotezde belirtildiği gibi, ilişkilere hakim olan ana unsur her zaman savaş olmasa da Rusya ve Türkiye ders kitapları siyasi tarih yaklaşımına uygun olarak yazıldığından bunlarda savaşlar öne çıkmaktadır. Bir diğer hipotezde işaret edildiği gibi, her iki ülkede de konuları «biz ve öteki» algısını güçlendirmek için işlenmektedir. İncelenen örneklerde «biz ve

düşman» gayet keskin çizgilerle sunulmakta, bunların muhtaç olana yardım etmek, kucak açmak, onun için savaşmaki kahramanca mücadele etmek, düşmanın saldırmak için bahane bulma gibi karakter özellikleri tekrarlanan subjektif ifadelerle vurgulanmaktadır. Her iki tarafın da kendilerine benzer olumlu nitelikleri, ötekine ise benzer olumsuz nitelikleri atfetmesi ilginçtir. Son hipotezde belirtilen her iki ülkede de anlatımın bilgi merkezli olduğu; çözümlenme, görünenin ötesindeki nedenleri görebilme, araştırma, yorum yapabilme, farklı açılardan konuları ele alma ve fikir üretmeye dayalı beceriler geliştirmenin yetersizliği de kitaplarda görülmektedir. Kitaplar belli bir görüşü benimsetme hedefinin ötesine geçememektedir.

Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler Soğuk Savaşın sona ermesinden beri gelişmeye devam etmektedir. Uçak Krizinde kendini gösterdiği gibi her iki taraf arasında derin bir güvensizlik varlığını korumaktadır. Buna rağmen karşılık ekonomik bağlar, Rusya'nın geçmişteki liman ihtiyacına ek olarak, bu sefer de ekonomisinin temelini oluşturan petrol ve doğal gaz kaynaklarını batıya iletmek için Türkiye'den geçen hatlara gereksinimi siyasi ilişkilerde de yakınlığı zorunlu kılmaktadır.

Ne var ki, ülke dışına ve uluslararası akademik çalışmalara kapalı kabul edildiğinden resmi ideolojinin rahat yansıtıldığı metinler olan ders kitapları bunun çok gerisinde kalmakta, halen Soğuk Savaş döneminin düşmanlık anlayışını taşımaktadır. İki ülkenin de hassasiyetlerini, millî refleksleri yaklaşma yerine birbirinden uzak durmayı salıkvermektedir. Bu noktada, iki ülke arasındaki yaklaşmanın derinleşmesi için düşmanlık içeren, nefret tohumları eken ifadelerin kaldırılması gereklidir. Böylelikle her iki tarafın da kazançlı çıkacağı şekilde ilişkiler geliştirilerek, birlikte gelişen komşu ülkelere haline gelinebilir.

Tarih eğitimi aracılığıyla yetiştirilen genç kuşaklar tarihi olayların arkasındaki karmaşık sebepleri araştırabilecek şekilde yetiştirilebilirse, sorunların basit bir sebep-sonuç ilişkisine dayanmadığı ve sadece tek bir taraftan bakarak anlaşılamayacağını kavrarlarsa, günümüzde çıkan ülkeler arası sorunlarda da çözüm yollarının nasıl bulunabileceği hakkında daha deneyimli olurlar. Belli bir kimlik vermek amacıyla, düşman algısını pekiştirme kaygısıyla yazılan ders kitaplarında düşmanın emelleri ve olumsuz nitelikleri sabit olarak sunulmaktadır. Bu, günümüz için de sorunların aslında çözümlenmez olduğu şeklinde bir algı yaratmaya açıktır. Ne var ki hayatın farklı talepleri olması ve iş birliğini zorlaması, derslerde ekilen düşmanlık tohumlarını dondurmaktadır. Düşmanlık doğuracak bir durum çıktığında ise, hızla bu tohumlar filizlenebilmekte ve bu iki ülke üstüne oyunlar için elverişli bir zemin yaratmaktadır.

İki ülke arasında geçmişte savaşların yanı sıra ekonomik ve kültürel ilişkiler de yaşanmıştır. Hatta yukarıda belirtildiği gibi, ikili ilişkiler öncelikle ekonomik faktörler ve ona eşlik eden ortak düşmanlara karşı siyasi ittifaklarla başlamıştır. İlişkilere uzun süre hâkim olan da bu durum olmuştur. Osmanlı himayesindeki Kırım Hanlığı'nın Moskova ile savaşa tutuşması da, ardından Rusya himayesindeki Rus Kozakların Osmanlı'yı tacizleri de derhal bir savaşa yol açmamış; ikili ilişkiler başladıktan ancak 186 yıl sonra ilk savaş çıkmıştır. Sonrasında devam eden savaş dönemlerine rağmen ekonomik ilişkiler devam etmiştir. Tarihte bunların da ortaya konması günümüzdeki ilişkilerin hiç de yeni olmadığı, tersine komşu olmaktan ileri gelen uzun bir geçmişe sahip olduğunu gösterecektir. Bu anlamda günümüzdeki ilişkiler açısından da bir birikiminin olduğunu gösterecektir. Bu tecrübe üstünden devam edilmesi iş birliklerinin daha köklü ve istikrarlı şekilde sürdürülmesini sağlayacaktır. Türkiye ve Rusya ders kitapları üstüne yapılan bu tür araştırmaların çoğaltılarak, iki ülke arasındaki ilişkiler ele alınırken üstüne durulacak vazgeçilmez bir unsur haline gelmesi doğrultusunda duyarlılık oluşturmak da ikili ilişkilerin sağlam temellere oturtulmasının vazgeçilmez vasıtalarından biridir.

Kaynakça:

- Aktaş, Özgür (2006), *Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi.
- Balta, Evren, Süheyla Demir (2016), “Tarih, Kimlik ve Dış Politika: Rusya Federasyonu Güncel Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı-Türk İmajı”, *Bilgi*, Kış 2016, Sayı 79: 1-31.
- Baranov, Potr Anatol'yevich, Varvara Geliyevna Bovina, Irina Mikhaylovna Lebedeva, Nataliya Gennad'yevna Sheyko (2011), *Istoriya Rossii 7 klass. Uchebnik dlya uchashchikhsya obshcheobrazovatel'nykh uchrezhdeniy*, Moskova: İzdatel'skiy Tsenter Ventana-Graf.
- Belge (1945), *Dokumente: Zeitschrift für den deutsch-französischen Dialog*, Bonn: Gesellschaft für Übernationale Zusammenarbeit e.V.
- Bortfeld, Herman (haz.) (1954), *Deutschland und Frankreich im Spiegel ihrer Schulbücher*, Braunschweig: Internationale Schulbuchinstitut an der Kant-Hochschule.
- Buganov, V. İ., P. H. Zyrjanov, A. N. Saharov (2011). *İstoriya Rossii: Konets XVII-XIX Vek. 10. Klass*, Moskva: Prosveščeniya.
- Copeaux, Etienne (1998), *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
2. **Deutsch-Israelische Schulbuchkommission (2017), Deutsch-israelische Schulbuchempfehlungen**, Göttingen: V&R Unipress.
- Eckert, Georg, Otto-Ernst Schüddekopf (1953), *Deutschland - Frankreich - Europa : die deutsch-französische Verständigung und der Geschichtsunterricht*, Baden-Baden : Verlag für Kunst und Wissenschaft.
- Georg-Eckert Institute*, “Bestand”, <http://bibliothek.gei.de/bestand.html>; erişim tarihi: 05.12.2017.
- Gökalp, Ziya (1982), “Tarih İlimi mi, Yoksa Sanatı mı?”, *Makaleler VII: Küçük Mecmua'daki Yazılar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ziya Gökalp Dizisi: 195-196.
- <http://www.eba.gov.tr/ekitap>, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Arşivi; erişim tarihi: 05.12.2017.
- İnalçık, Halil (1999), “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 25-36.
3. Kireev, Nikolay G. (1999), “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Karadeniz’de Rus-Türk Ticaret İlişkilerinin Kurulması”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 115-120.
4. Komisyon (2003), *Improvement of Balkan History Textbooks Project Reports*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
5. Komisyon (2006), *In Search of a Common Regional History: the Balkans and the East Asia in History Textbooks: Reports from the International Symposium held at Komaba Campus, the University of Tokyo (12th November, 2005)*.
- Kurat, Akdes Nimet (1987), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lässig Simone, Thomas Strobel (2013), “Towards a Joint German-Polish History Textbook: Historical Roots, Structures and Challenges”, Korostelina, Karina V., Simone Lässig, Stefan Ihrig, *History Education and Post-Conflict Reconciliation*, London: Routledge: 90-119.
- Cengiz, Nigar Maharramova (2016), *Sovyet Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Danilova, Maria (2004), “Critics Fear Russian History Textbooks Overlook Soviet Crimes and Repression”, 17 Ağustos 2004; 17 Ağustos 2004; <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/news/archive/2004/08/16/international1420EDT0565.DTL>; Erişim Tarihi, 15 Şubat 2012.
- Gatina, Venera (2009), *Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Lehovich, Dimitriy V. (1948), “The Testament of Peter the Great”, *The American Slavic and East European Review*, Vol. 7, No. 2 (Apr., 1948), Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies; Cambridge University Press: 111-124; <https://www.jstor.org/stable/pdf/2492188.pdf>, erişim tarihi: 15.10.2017.
- Nekrasov, M. (1999), “XVI. Yüzyılda Rus-Osmanlı Ekonomik İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 91-96.
- Novoltsev, A.P. (1999), “XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın ilk Yarısında Rus-Türk İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 73-78.
- Oral, Mustafa (2014), *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1908-1928)*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi,
- Ortaylı, İlber (1999), “XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 125-134.
- Pritsak, Omeļjan (1999), “1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 65-71.
- Safran, M. ve Ata, B. (1996), “Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye’de Tarih ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri” G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi ,1: 11-26.
- Strobel, Thomas (2012), *Schulbuch Geschichte: ein deutsch-polnisches Projekt: Empfehlungen*, Göttingen: V & R Unipress.
- Şimşek, Ahmet, Nigar Meherremova Cengiz (2015), “Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2015:4 (2), 225-258.
- Tekin, Nil Türker (2011), “Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı”, *Toplumsal Tarih*, sayı:216, Aralık 2011: 84-87.
- Toynbee, Arnold J. (1957), *Civilization on Trial on the World and on the West*, New York: Meridian Books.
- Turan, Vicdan, İlhan Genç, Mehmet Çelik, Celal Genç, Şenol Türedi (2015, Yedinci Baskı) *Ortaöğretim Tarih 10*. Ankara: MEB Devlet Kitapları.
- Türk Tarih Kurumu (1999), *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl: 1491-1992*. Ankara, 12-14 Aralık 1992, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

JEOPOLİTİĞİN VE GÖÇ HAREKETLERİNİN GÖLGESİNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’NİN SOSYO-EKONOMİK VE DEMOGRAFİK DURUMU HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Bayram BAYRAKDAR (*)

Özet

Coğrafya kitaplarının yanı sıra Türkiye üzerine genel bilgileri içeren resmi broşürlerde ve/veya turistler için hazırlanmış çeşitli kitapçıklarda belirtildiği gibi, doğal olarak ülkenin, jeopolitik konumunun ve kültürünün orijinalliğini oluşturan topraklarının %97’si Asya’da, %3’ü ise Avrupa’da bulunması nedeniyle, Türkiye, *iki kıtada birden var olma* özelliğiyle ayrıcalıklı bir öneme sahip olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde toplumsal ve yönetsel kültürün bir yansıması olarak yollara ve otoyollara, Asya ve Avrupa kıtalarının yönlerini gösteren işaret panoları, örneğin eski şehir (old town)’in merkezindeki Cağaloğlu kavşağı üzerine ya da Boğaz’ın Asya girişine *welcome to Asia* yazılı tabelalar konularak ya da Avrupa 212 ve Asya 216 kodlu telefonlarla gösterilerek-Osmanlı’da da Rumeli Beylerbeyliği Anadolu Beylerbeyliği şeklinde idari yapılanmaya gidilmemiş miydi?- Türkler, her iki kıtaya da aidiyetlerini göstermektedirler. Türkiye, iki kıtaya aidiyet taşımakla birlikte, küresel sistemin dayattığı Ortadoğu coğrafyasındaki istenmeyen gelişmelerle de yüz yüze gelmektedir. Konu uzun dönemleri kapsayan, sosyo-politik gelişmeler ışığında tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Jeopolitik, göç, nüfus, Coğrafya, Avrasya

Abstract

As specified in formal brochures and/or the brochures prepared for tourists, which contains general information about Turkey, as well as geography books, by having

(*) Prof. Dr., DEÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Tel: 0 533 640 69 23

lands, which constitute the originality of the country naturally, its geopolitical location and its culture, that have parts of 97% in Asia and 3% in Europe, Turkey has privileged importance because of existing in both continents.

In Turkish Republic, as a reflection of social and administrative culture, by locating the boards on the roads and highways which show the Asia and Europe directions and locating the boards at Cağaloğlu crossroad which is in the center of the old town or the entrance of Bosphorus, “*welcome to Asia*” written on them and by giving the phone codes 212 for Europe and 216 for Asia - also in Ottoman, was not a governmental settlement applied as Rumelia Governor and Anatolian Governor? - Turks show belonging to both continents. Turkey, besides having state of belonging to both continents, confronts unwanted events occurring in The Middle East which Global system imposes. This topic will be discussed under the light of sociopolitical progress in a long term.

Keywords: Geopolitics, immigration, population, Geography, Eurasia

Coğrafya kitaplarının yanı sıra Türkiye üzerine genel bilgileri içeren resmi broşürlerde ve/veya turistler için hazırlanmış çeşitli kitapçıklarda yansıtıldığı gibi, doğal olarak ülkenin, jeopolitik konumunun ve kültürünün orijinalliğini oluşturan topraklarının %97’si Asya’da, %3’ü ise Avrupa’da bulunması nedeniyle, Türkiye, *iki kıtada birden var olma* özelliğiyle ayrıcalıklı bir öneme sahip olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde toplumsal ve yönetsel kültürün bir yansıması olarak yollara ve otoyollara, Asya ve Avrupa kıtalarının yönlerini gösteren işaret panoları, örneğin eski şehir (old town)’in merkezindeki Cağaloğlu kavşağı üzerine ya da Boğaz’ın Asya girişine *welcome to Asia* yazılı tabelalar konularak ya da Avrupa (212) ve Asya (216) kodlu telefonlarla gösterilerek-Osmanlı’da da Rumeli Beylerbeyliği Anadolu Beylerbeyliği şeklinde idari yapılanmaya gidildiği gibi- Türkler, her iki kıtaya aidiyetlerini göstermektedirler.

Günümüz Türkiye’si, iki kıtaya aidiyet taşımakla birlikte, küresel sistemin dayattığı Ortadoğu coğrafyasındaki istenmeyen gelişmelerle de yüz yüze gelmektedir.

Küreselleşme Sürecinde Ortadoğu ve Türkiye

Şöyle ki; son dönemlerde, hem Ortadoğu’ya hem de küresel sisteme ilişkin jeopolitik gelişmelerle ilgili tartışmalarda belirgin bir yoğunlaşma oldu. Gerek Suriye’de Fetih Cephesi’nin, IŞİD’in kazanımları,

İŞİD'in Libya'da Sirte limanını ele geçirerek “denize açılması”, Suudi Arabistan'da patlayan bombalar, Mısır'daki General Sisi'nin önderliğinde gelişen darbenin bir yansıması olarak Suudilerle İsrail arasındaki yakınlaşmanın ifşa edilmesi, ABD'nin Irak'a yeniden asker göndereceğine, İngiltere ve İtalya'nın da katkı yapacağına ilişkin haberler, kendi ülkemizdeki gelişmelere yansımaları doğal olarak bizi, özellikle ilgilendiriyor. Bu nedenle son gelişmeler, Türk kamuoyunda yoğun biçimde tartışılmaktadır. Toplum olarak anlamaya ve olası gelişmeleri öngörmeye çalışıyoruz; ancak, Türkiye bölgesel ve küresel bir sistemin parçası olması nedeniyle yaşadıklarımızı, bu iki sistemin dinamiklerinden soyutlayarak anlamak ve yönlendirmek mümkün görülmemektedir. Dış konjonktürün yansımaları olarak gelen beklenmedik bir etki bir anda var olan hesapları altüst edebiliyor; ya da bu dinamiklerle uyumlu politikaların başarılı olma şansı artabiliyor⁷⁹⁷. Giderek güçlenen ve fizikte çoğunlukla bir sistemdeki rastgelelik ve düzensizlik olarak tanımlanan ve bilimin tüm alanlarına yansıyan entropi/öngörülemesizlik, kaos korkusuna yol açarken, madalyonun öbür yüzünde, bu duruma çare olarak, Robert Kaplan'ın yakın bir geçmişte *Washington Post*'ta *emperyalizmi geri getirin* çağrısı olarak yorumlanan yazısı, ABD dış politika çevrelerinde yoğun tartışma yarattı. Kaplan, Ortadoğu'ya referansla, “*Emperyalizmin modası geçmiş olarak görülebilir; ama, tarih bize onun karşısındaki tek seçeneğin kaos olduğunu gösteriyor*” şeklinde değerlendirme yaptı⁷⁹⁸. Değişimin küresel jeopolitiği Ortadoğu'da *kaos, emperyalizm* bir çözüm olarak *geri getirilebilir mi?* tartışması, aslında daha kapsamlı bir tartışmanın alt başlığını oluşturmaktadır. Bu daha kapsamlı tartışma da ABD hegemonyası merkezli dünya düzeninin tutarlı işleyişini kaybetmekte olmasıyla ilgili. Bu noktada tartışma hemen, iki alandan yoğunlaşıyor: Birincisi, klasik *jeopolitik* kavramı⁷⁹⁹ *London School of Economics and Politics* yöneticisi 1904 yılında Mackinder tarafından ortaya atıldıktan sonraki dönemde insanlık çeşitli yeniliklerle karşılaştı. Örneğin, uçak gemileri, füzeler, insansız uçaklar, ağlara bağlı sistemler gibi teknolojik gelişmelerin ve küresel tedarik zincirlerinin, finansallaşmanın, dolayısıyla küresel entegrasyonun getirdiği sorunlar; diğer bir değişle uluslararası siyasal sistemin evrimi. İkincisi, askeri - savunma bütçesi, teknolojisi, Avrasya ana kütesini kuşatan üsler, ekonomik-IMF, Dünya Bankası ve Wall Street- kültürel boyutlarıyla-ekonomik model, film endüstrisi, dijital inovasyon-ABD hegemonyasının ve Batı merkezli sistemin geleceği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tartışma; kurmakta olduğu kıtalar arası ekonomik, mali ağlarla, “*yeni İpek Yolu projesi*” -tren yolları, petrol-gaz borusu hatları- askeri kapasitesiyle *Çin'in yükselişi* tezi üzerinde, ABD-Çin rekabeti, *soğuk savaş*, Çin parasının uluslar arası hâle gelmesi sonuçları beraberinde getirmektedir.

⁷⁹⁷ *Washington Post*, June 9, 2015.

⁷⁹⁸ *Foreign Policy*, May 25, 2015.

⁷⁹⁹ H. J. Mackinder, “Geographical Pivot of History”, *Geographical Journal* (Vol., 23), April 1904, pp. 421-437, <https://www.jstor.org/stable/3451460> - Erişim tarihi: 24 Temmuz 2017.

İngiliz H.J. Mackinder (1861-1947), jeopolitik üzerine çalışan teorisyenler arasında en fazla farklı alanlarda eğitim almış olanıdır. Coğrafyacılığın yanı sıra psikoloji, jeoloji, kimya ve hayvan morfolojisi alanlarında da eğitim almıştır. “*Avrasya*” sözcüğünü akademik çalışmalarında ilk kullananıdır. Mackinder, *Kara Hakimiyeti* adını verdiği teorisi ile dünya haritası üzerinde önemli olan iki bölge belirlemiş ve bunlara *Kalpgâh /Heartland* adını vermiştir. 1. Kalpgâh; Baltık, Karadeniz, dünyanın kuzey kutbunun yer aldığı hat olan Arktik ve Hazar Deniz'inin içinde kalan bölge olup, 2. Kalpgâh bölgesi olarak Afrika Kıtası'nın güneyini göstermiştir. Kalpgâh diye adlandırdığı bölgelerin zamanın koşullarında hiçbir şekilde deniz gücüyle ulaşılamayacağını öne sürmüştür. Eserlerinde demiryolu teknolojisine verdiği önemi dile getirirken, olası bir Rus-Alman ittifakını İngiliz varlığı için tehlikeli görmüştür. I. Dünya Savaşı sonrasında İstanbul için görüş bildiren Mackinder, bu şehrin Doğu ve Batı'yı birleştirici bir potansiyeli olduğunu ve Kalpgâh'a geçiş için kullanılacak en uygun bölge olduğunu değerlendirmiştir.

Jeopolitik, bütün değerlerin, coğrafya üzerinde yaşayan insanların lehine, en iyi şekilde kullanılmasıdır. Siyasi alanın korunması için askeri alanın oluşturulması zorunlu olan jeopolitik de siyasi coğrafya, beşeri değerlerle aktif hale getirilir. Jeopolitik, coğrafyanın politikaya verdiği yönü belirlerken politika üretmez, politika üretenlere, coğrafi tabana dayalı veriler hazırlar. Latince kökenli ve coğrafya ve politik kelimelerinin birleşiminden oluşturulan ‘jeopolitik’ kelimesini ilk kullanan İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellen olmuştur. 1648 Westfalya antlaşması sonucu Avrupa'nın yeniden biçimlendirilme sistemiyle var edildiğini düşündüğümüz yeni düzen ile başlayan jeopolitik anlayışı, o günden bu yana farklı dönemlerde; A.T.Mahan, Friedrich Ratzel, Halford J. Mackinder, Rudolf Kjellen, K.E. Haushofer ve N.J. Spykman gibi ünlü stratejist ve bilimciler tarafından teoriler geliştirilmiştir. Bkz., Ömer Budak, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Ankara, Bilge Yayınları, Mart 2006.

Tartışmalara, kuşbakışı bütüncül bir biçimde yaklaşınca Ortadoğu *kaosunun* Avrasya ana kütesine açılan kapı olması nedeniyle uluslararası hegemonya çekişmesinin önemli bir sâhası olduğu için, dikkat çektiğini görürüz. Temel tartışma konusu şu: *Klasik jeopolitik anlayışla, Çin'in yükseliş dinamikleri kavranabilir ve yükselişinin yaratacağı sorunlar, örneğin bir büyük savaş, öngörülebilir mi, ya da engellenebilir mi?*

Diğer bir deyişle tartışma esas olarak ABD'nin gerileyen hegemonyasının jeopolitiği ile Çin'in yükselişinin jeopolitiği, Çin'in yükselme ve karşıt hegemonya stratejileri üzerinde yoğunlaşıyor. Türkiye Cumhuriyeti ise hatırı sayılır bölgesel bir güç olarak gelişme kaydediyor. Böyle bir süreçte Türkiye; yüzölçümü, fiziki coğrafyası ve iklim çeşitliliği, ayrıca, yaklaşık 9 bin kilometrelik kıyı şeridi ile tarihsel, kültürel ve anıtsal mirasının varlığıyla, Fransa, İtalya, İspanya gibi uluslararası turizmin büyük oyuncularını arasında kendisine yer edinmiş bulunmaktadır. Bu alanda ülke, tesis inşası ve turistik ürünler arzı açısından, Akdeniz'in çevresindeki kimi ülkeler gibi kimseyi dışlamadan yükselişini sürdürmektedir. Türkiye, 2009'da ziyaret edilme sıklığıyla dünya yedincisi ve turizm gelirleriyle dünya dokuzuncusu olmuştur⁸⁰⁰.

Bölgesel Güç Olarak Fark edilen Türkiye

Türkiye 1960'lı ve 70'li yıllarda, dışarıdan bakan bir göz için *dünyanın öbür ucu* görüntüsü çizmekteydi. Bu yıllarda İstanbul, yabancı turistler için bir giriş kapısı idi; ancak, yollar ve otel alt yapısı açısından Anadolu, bir macera alanı olarak algılanmaktaydı. Gelişmiş ülkelerin vatandaşları için Doğu'nun Afganistan, Hindistan gibi fantastik ülkelerinde macera aramaya gidenler için gelişmekte olan tozlu yolları ve sürpriz gelişmelerin yaşanabileceği bir coğrafya olarak görülmekteydi. Geçmişe göre günümüzde daha iyi bir durumda olunmakla birlikte, hâlâ, Türk vatandaşları çağdaş dünyada yaşayan başka ülkelerin vatandaşları gibi pasaport edinme olanağına sahip değillerdir. Bunda en belirleyici etken, gelir düzeylerinin oldukça düşüklüğüdür. Bu anlamda hatırı sayılır oranda geleceğini arayan Türk nüfusun Avrupa'ya göçü araştırmaya değer bir konudur.

Çağımızda iyimserlik yaymak adına pek çok neden sıralamak mümkün: Ülke turizminin gündemi; kongre turizmi sayesinde, Akdeniz ve Ege kıyılarındaki devasa otellerin ziyaretçi rekorlarıyla yüz yüze kalmasının yanı sıra ulusal turizmin gelişimi, geleneksel formların güncellenmesi, yapılan ve giderek artan pratiklerin uluslararası deneyimlerden esinlenerek gelişmesi ve çeşitlilik kazanması Türkiye'nin parlayan geleceğinin habercisi niteliğindedir. Ülkedeki tarih mirasının, UNESCO ile sağlanan iletişim sonucu dünya mirası listesine alınması, ülkemizin yeni menfaat alanı yaratılması gündemi meşgul eden olumlu gelişmelerdir⁸⁰¹. Bir toplumun geleceğe yönelik uzak görüşlülüğü, aynı zamanda geçmişe yönelik de kendi yansımaları bulur; yâni, *gelecek için geçmişin okunması ve inşa edilmesi kaçınılmazdır.*

⁸⁰⁰ Marcel Bazin-Stephane de Tapia, *Türkiye Coğrafyası*, İletişim yayınları, İstanbul 2015. Türkiye'ye gelen turistlerin sayısındaki artış, patlama yaratacak bir düzeydedir:

-2007'de 23 milyon 341 bin,

-2008'de 26 milyon 336 bin,

-2010'da 28 milyon 632 bin,

-2011'de 31 milyon 456 bin. Bkz., Marcel Bazin-Stephane de Tapia, *Türkiye Coğrafyası*, İletişim yayınları, İstanbul 2015, s. 196.

⁸⁰¹ Bkz., www.kulturovarliklari.gov.tr/TR,44423/dunya-miras-listesi.htm

İki önemli turizm gelişim eksenini, günümüz Türkiye'sinin sınırları içinde birbirini takip eden uygarlıklara, kimi açılardan değer kazandıran miras kavramını bir anlamda genişletti. İpek Yolu programı, Selçuklu ve Osmanlı tarihsel mirasını betimleyen kentlerin ve kervansarayların restorasyonu ve canlandırılması söz konusu sürecin parametrelerindendi.

Türkiye'de tüm dönemleri ve uygarlıkları kapsayan UNESCO dünya mirasları listesine kayıtlı 11 sit alanı listesi bulunmaktadır: Göreme Millî Parkı ve Kapadokya'nın kaya sit alanları (1985'te sınıflandırıldı), Selçuklu döneminde inşa edilen Divriği Ulu Camii ve bitişiğindeki termal sit alanı (1985), Sultan Ahmet'i Topkapı Sarayı ve Ayasofya'yı kapsayan İstanbul tarihî yarımadası (1985), Hititlerin eski başkentleri Hattuşaş (1986), Adıyaman'daki Nemrut Dağı (1987), Denizli'deki Hierapolis-Pamukkale sit alanı (1988), Ksantos'un Letoon'u (1988), Safranbolu kentinin geleneksel mimarisi (1994), Truva arkeolojik sit alanı (1998), Edirne Selimiye Camii (2011) ve Çatalhöyük neolitik sit alanı (2012). İçinde Göbeklitepe'nin de bulunduğu sit alanı sayısı Temmuz 2017 tarihi itibarıyla 17'ye ulaşmıştır.

Asya'dan Avrupa'ya Tarihî Türk İşgal ve İstilâsı

Bugünkü çağdaş Türkiye'nin tarihselliğini etkileyen ve yansıtan değerler ve gelişmeler, zaman içinde, Asya'dan Avrupa'ya uzun bir maceranın yaşanmışlığını da içermektedir. Macaristan'da hâlâ kullanılmakta olan orijinal *Türük* ve/veya *Törük*'e gönderme yapan Türk etnonimi, bugünkü Moğolistan'da, bizzat kendisi *Angara*'nın ve Sibirya'daki Yenisey'in ayağı *Selenga* ırmağının ayağı olan *Orhun* ırmağının bulunduğu bölgenin merkezindeki bir kabile konfederasyonu tarafından kullanılıyordu. 8. yüzyılda Uygur hanedanlıkları 12/13. yüzyılda Cengiz imparatorluğu çağında bu orijinal kullanım devam etti. Böyle olmakla birlikte Türk teriminin başlangıçta içerdiği anlam giderek yaygın hâle gelen ve gelişen bir varsayıma göre, sözcük kökenini gelenek, yasa anlamına gelen *töre* sözcüğünden almaktadır⁸⁰². Bu anlamda Türklerin töreye uyan kişiler olarak tanındıkları bilgisi hâkim bir görüş olarak kabul edilmektedir.

Kültür ve uygarlık tarihi uzmanları ve tarihsel coğrafyacılar için, Türkler, kökenlerini, Çin etkisi altındaki Avrasya coğrafyasını tanımlayan Orta Asya'dan almaktadırlar. Batı Türkistan, Doğu Türkistan veya Çince adıyla Sincan, Moğolistan ve Tibet bu coğrafyanın kapsadığı alanı göstermektedir. Türkler, bozkırları fethetmeden önce halen Türk ve/veya Türkofon halkların, Altaylıların, Hakasyalıların ve Tuvalıların bulunduğu Güney Sibirya'nın ormanlık dağlarında, Altay-Sayan tepelerinde yaşayan *orman insanları* ya da *atlı çobanlar* olarak anılmaktaydılar.

Ön Türkler adıyla nitelenen halklar, Hıristiyanlığın zuhurundan önceki 3. yüzyılda Çin yıllıklarında anılmaya başladılar. Bu halklar karasal iklimin hüküm sürdüğü bozkırlarda yaşayan, sığır, koyun ve keçi sürüleri yetiştiren, binek hayvanı olarak atları, yük hayvanı olarak genelde çift hörgüçlü Horasan develerini kullanan *çobanlar* olarak betimlendiler. Bu bozkır halklarının ilerlemesini engellemek isteyen Çin İmparatoru Kin Shi Huang-Di (M. Ö. 221- M. Ö. 206) önce Türk ve daha sonra Moğolistan'dan ve Mançurya'dan gelen göçebe dalgalarının önünü kesmek amacıyla, bölgedeki en eski surlara eklemeler yaparak *Çin Seddi*'nin inşasına girişti.

4 ve 6. yüzyıllarda kağana bağlı hanlıkların oluşturduğu Türk göçebe konfederasyonları Batı'ya, Büyük Macaristan ovasından Mançurya'ya uzanan devasa Avrasya coğrafyasını baştanbaca işgal ve istilâ ettiler. İranlılar ve Bizanslılar bu işgal ve istila akınları sırasında; elçi ve haraçların takas edildiği, ittifakların kurulduğu veya çatışmaların sıklıkla görüldüğü Hun, Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Avar, Bulgar, vb. adlı göçebe bozkır kabileleriyle karşılaştılar. Tarih boyunca çeşitli göç ve istilâlara maruz kalan Balkanlar, M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yansıttığı Türk boylarından Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Oğuzlar, Peçenekler ve Kumanlar [Kıpçaklar] tarafından işgal ve istilâ edildi; nüfus hareketleri Yunanistan'ın en güney noktalarına kadar ilerledi.⁸⁰³

Bu çağlarda Türkler, bugünkü bilgilerimize göre, kütleli olarak Anadolu'ya ulaşmış değillerdi ve Müslümanlıkla henüz tanışmamışlardı. Çok sayıda Türk ögeyi bünyesinde barındıran heterojen bir konfederasyon olan *Küçük Ata* anlamındaki Attilâ önderliğinde Hun imparatorluğu, benimsenmiş ve yaşam biçimine dönüştürülmüş ani baskınlarla Karpatya'yı ve Bizans İmparatorluğu'nu kuzeyden Karadeniz'in ötesinden kuşattılar.

M. S. 5. yüzyılda uzak Asya'dan başlayan ve çağında devrimsel etkilere neden olan bu göç hareketi, yalnız Bizans ve Roma uygarlıklarını değil, Avrasya'nın bütün oturmuş ve eski uygarlıklarını etkiledi. Avrupa tarihleri bu dönemi, *Karanlık Çağ* olarak nitelendirirler. Bu istilacı topluluklar, Asya'da ve Avrupa'da tüm devletleri, yerleşim bölgelerini ve kültürleri derinden etkiledi.

Saldırılarıyla yerleşik toplumsal ve devlet yapılarında bunalımlara neden olan bu yeni gelenler, aralarında ya uyrukları ya da akrabaları bulunduğu hâlde çoğunluk olarak göçebe bir hayat

⁸⁰² Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998.

⁸⁰³ Erdoğan Saraç, "Makedonya", *Yeni Türkiye 3 Türk Dış Politikası Özel Sayısı*, Ankara 1995.

yaşıyorlardı. Amerikalı Ortaçağ tarihçisi Geoffrey Barraclough'ın bir değerlendirmesine yansıyan bilgilere göre; Söz konusu bu topluluklar, arasında Hint Avrupalı topluluklar da bulunmakla birlikte, artık, genelde Hint Avrupalı değillerdi. Onları birbirlerine bağlayan, ortak gelenekler ve kimi zaman yöneten gruplar arasındaki gerçek akrabalıklardı⁸⁰⁴. Asya'da ve Avrupa'da siyasal yapıları ve yerleşme bölgelerini temelden değiştiren bu toplulukların fizikî görünüşleri farklı olmakla birlikte genelde Türk-Moğol özellikleri taşımaktaydılar. Konuştukları diller ise çoğunlukla, günümüzde en iyi örneği Türkçe'nin değişik lehçeleri olan Kuzey Doğu Asya Altay dil ailesindedi.⁸⁰⁵

Orta Asyalı Göçebe-Yarı göçebe ve Yerleşik Nüfusun Gelişimiyle Değişen Coğrafya: Türk Nüfusun Etnogenezini ve/veya Anadolu'nun Türkleşmesindeki Evreler

Günümüz Türkiye'sinde genelde Türk kökenli ve/veya muhacir çocuğu olan Türk tarihi çalışmaları merkezlerinde üniversitelerde Lisans 1. Sınıf öğrencilerine soru sorulduğunda alınan yanıtlar farklı ve şaşırtıcı olabilmektedir. Bilinç, aidiyet ve toplumsal çevre gibi etkenlerin gölgesinde, Türkiye'nin *doğum tarihi* kimilerine göre 1923, kimilerine göre 1453, kimilerine göre 1071, hâttâ daha az sayıda öğrenci için 4. yüzyıl biçiminde yanıtlar verilebilmektedir; yâni Attilâ'nın önderliğindeki Batıya doğru *barbarların* işgal ve istilâları süreci. Bilindiği gibi, 1923 Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu yıl, 1453 Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği tarih, 1071 Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın Malazgirt Savaşı'nı yaptığı ve kazandığı tarih, 4. yüzyıl ise Çin yıllıklarına yansıyan bilgilerin ışığında Hunlar'dan Göktürklerle Batı yönünde yaptıkları Barbar akınlarını ve eylemlerini betimler⁸⁰⁶.

Tarihsel Sınırları İyi Çizilmiş Üç Türk Yerleşim Dalgası

Türkler genelde *atlı bozkır uygarlığı*, *Türk-İslam uygarlığı* ve *Batı uygarlığı* olmak üzere üç uygarlık sürecini yaşamış ve geliştirmişlerdir: Günümüzü değerlendirmek adına, uygarlıkların geriye doğru evrilmeyeceği varsayımıyla hareket ettiğimizde Türk işgal ve istilâlarıyla gelen bu süreçleri nasıl değerlendirebiliriz?

Asya'da beliren Moğol istilâları karşısında, Türk topluluklarının, tıpkı eski çağlarda Hint-Avrupa topluluklarının Asya'dan gelerek önce Anadolu'ya yerleşmeleri gibi, hayvanlarına otlak ve kendilerine yeni yerleşme alanları bulmak istemeleri sonucunda daha Malazgirt Muharebesi'nden önce Anadolu'ya dalgalar halinde büyük göçler başladı. Bizans kaynaklarına göre, on bin kişilik Selçuklu ordusu İç Anadolu'ya kadar gelebiliyordu. Çağdaş İslâm kaynakları ise bu sayıyı seksen bin-ikiyüz bin olarak vermektedir. Bu orduları sürüleri ile birlikte ailelerinin izlediği düşünülürse ve her aile dört kişi olarak hesaplanırsa ortaya yaklaşık, kısa bir sürede ilk gelen insan kütlelerinin beşyüz elli bin-altıyüz bin civarında olabileceği varsayılabilir⁸⁰⁷.

Anadolu tarihi üzerine Cumhuriyet Türkiye'si, üç tarih görüşünden hareketle tarihsel bakış açısı ve bilinç oluşturma yolunda, bana göre başarılı denebilecek bir sentez tecrübesinde bulunmuştur. Bunlar, Anadolu'da uygarlıklar kuran eski toplulukların tarihi miraslarını benimsemek; Asya'dan gelen -daha önce gelmiş olan ve fakat, Müslüman olmayan Türklerle birlikte- Müslüman Türk halklarının Anadolu'yu baştan başa istilâ etmeleri ve bu coğrafyayı kendilerine yurt edinmeleri gerçeğine yaslanmak; son olarak Osmanlı'dan devir alınan ve Osmanlı ya da Türk kültür ailesi içinde yüzyıllardır kaynaşan farklı etnisiteleri de kapsayan tarihsel birikimi sahiplenmek, şeklinde yansımıştır. Çağdaş Türkiye bunların hepsine de sahip çıkar; aynı zamanda bu görüşlerden sadece birini sahiplenmek diğerlerini gözardı etmeyi gerektirmez.

Anadolu'ya gelen ve yerleşik düzene giren yarım milyonu aşan Türkçe konuşan toplulukları, daha sonra sayıları yaklaşık yarım milyon varsayılan konar-göçer aşiretlerin göçü takip etti. Yaylak ve kışlakları olan bu halk Anadolu'yu, evler kurarak meraları işleyerek, şenlendirdi. Çok kısa bir sürede Anadolu, bir milyondan fazla Türk nüfusa sahip oldu. İşte Anadolu'nun bu tarihlerdeki nüfus oranı, daha önceki sakinleri olan Rum ve diğerlerinden oluşan nüfusu aşırıyordu. Anadolu beşeri topluluklar açısından gerçekten kültürel anlamda *Türk Yurdu* hâline geliyordu.

⁸⁰⁴ Geoffrey Barraclough, *Times Dünya Tarihi Atlası*, (Çev., Zeki Okar), Karacan Yayınları, İstanbul 1980.

⁸⁰⁵ Geoffre Barraclough, *Times Dünya Tarihi Atlası*, (Çev., Zeki Okar), Karacan Yayınları, İstanbul 1980.

⁸⁰⁶ Marcel Bazin-Stephane de Tapia, *Türkiye Coğrafyası*, İletişim yayınları, İstanbul 2015.

⁸⁰⁷ Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü yayını, İstanbul 1986.; Necdet Tunçdilek, *Güneybatı Asya*, Güven Basımevi, İstanbul 1968; ayrıca bkz., Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi I*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Zümresi Neşriyatı, İstanbul 1944.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde, Güneydoğu Anadolu'nun Arap-İslâm istilalarıyla karşı karşıya kalmış yerlerinin dışında, tüm Anadolu'nun dil ve din açısından Türkler lehine bir metamorfoz yaşaması, gerçekten büyük bir devrim niteliğindedir. Türkiye, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriye'deki Türkçe konuşan toplulukların halk dini özelliği taşıyan Hanefi ve/veya heteredoks islam formunu Türk istila ve fetihlerinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Müslüman Kürtlerin Büyük Türkiye Tarihi'ndeki serüvenleri bu istilalar döneminde ön plâna çıkmaktadır. Yaklaşık bin yıllık Türkiye Tarihi aynı zamanda Kürt topluluklarının da tarihi olmuştur.

Türklerin Müslümanlığı kabullenmeleri ve Anadolu'yu fetih hareketleri, yalnız başına Türk ulusunun yaşadığı en büyük devrim süreçlerinden birini oluşturmaktadır. Türkler, Anadolu'da köklü bir uygarlık yaratmışlardır. Fernand Braudel'in ifadesiyle “*kalıcı olan uygarlıklardır*”; ideolojiler, inançlar, sistemler vb., her şeyi değirmen gibi övüten uygarlık inşa eden tarihin karşısında tutunamaz.

Türkler Anadolu'ya üç yüzyıl boyunca göçlerini sürdürdüler ve bu göç ve istilâ ortamında Hristiyan Rum ve Ermenilerden başka, Müslüman Kürt grupları ile de karşılaştılar. Ermeniler ile birlikte, yeni ve düzensiz istilâlar karşısında, Anadolu'nun otokton halkından olmayan, ama, Türk topluluklardan önce Anadolu'ya gelmiş olan Kürtler'in bir kısmı da batıya doğru yayıldılar. Yüzyıllar boyunca devam eden Hristiyanlığın ve Yunan kültürünün etkisiyle Rumlaşan yerli halklar bazı özelliklerini korumuş olmalarına karşın, ana dillerini Türk istilasına kadar korudukları hakkında yerli ve yabancı çağdaş kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. İşte böyle bir süreçte, *Bizantinist*'lerin de belirttikleri gibi, İslâm- Bizans mücadelelerinde azalan yerli nüfus, Türk-Bizans ve Haçlı savaşlarında azınlık durumuna düşmüştür.

Eski çağlardaki Asya'dan gelen göç hareketleri bir yana, ilk Türk yerleşim dalgası 11. yüzyılda Selçuklu Türklerinin Anadolu'ya gelişleriyle başlamıştır. Göçebelerin ciddi bir Şamanizm inancına sahip oldukları ve dilbilimciler tarafından gelecekteki üç modern lisanı Türkiye Türkçesi, Azerbaycan dili ve halk dili olan Türkmen'ceyi Batı Türklüğünü nitelemek için kullanılan bir terim olan Ömer Lütfü Barkan'ın ifadesiyle Kolonizatör Türk Dervişliği, yâni, Oğuz kökenli sufiliğin etkisi altında, Köprülü-Barkan ve İnalçık'ın ortak kullandıkları terminolojiyle güçlü bir heteredoksluğun yaşandığı sünni eğilim ve meşrepli Türk yerleşimi, yerli halklardan Kürtleri, Arapları, Kafkaslıları, Ermenileri ötekileştirmeksizin kendisini onlara çok güçlü bir biçimde devlet ve toplum iradesi olarak dayatmıştır. Bunda, çeşitliliğe karşı müsamaha olarak yansıyan Müslümanlık kapsamında değerlendirilmesi gereken hoşgörü politikası-İnalçık *istimalât* politikası demektir-yanında yönetici sınıf ve halk olarak Türklerin imparatorluk tecrübelerinin ve birikimlerinin payı önemlidir. Büyük çoğunluğu Müslüman olmayan bu halklar da büyük uğraşlara gerek kalmaksızın, Türk ve Müslüman hükümdarlığın yetki ve otoritesini/hükümlerini sorgulamadan vergilerini ödemişlerdir. Osmanlılar, Balkanları, benzer politikaları sürdürerek yüzyıllarca yönetmişlerdir⁸⁰⁸.

Anadolu'ya yeni ikinci bir göç dalgası, önce 13. yüzyılda Köseadağ Muharebesi sonucu Moğolların, 15. yüzyılda ise Emir Timur önderliğindeki Türk-Moğollarının gerçekleştirdikleri işgal ve istilâlarla tetiklendi. Bu işgal ve istilâlar, Doğu Anadolu'dan Batıya doğru yerleşik ve/veya göçebeleri sürüklemiş oldu. Bu iki akımın önderleri Cengiz ve Timur idi. Bu iki isim Cengiz ve Timur, her ikisi de tıpkı Attilâ gibi, Çağdaş Türkiye'de çok ilgi gören adlar olmuştur. Selçuklular, bu yeni gelen ve yaşam kültürü yönünden kendilerine çok yakın, ama, Müslüman olmayan *Âl-i Cengiz* Moğolları tarafından yenilgiye uğratıldılar. Moğollar, önce 1215'te Pekin'e kadar ulaştıkları Doğu'ya, daha sonra ise çok sayıda Türk halklarını ve/veya Türkofon unsurları da dâhil ettikleri Batıya, daha sonra da idil boylarına ve Macaristan ovalarına kadar yayılıp genişlediler.

Osmanlı Toplumunda Tersine Göç

Yerleşik halk nezdinde yaşanan ve en az ilki kadar belirleyici olan üçüncü bir Türkleşme/İslâmlaşma dalgası 1699 Karlofça Antlaşması'yla başladı ve imparatorluğun çöküşü sürecini takip etti. Gelişmeler, Osmanlı döneminde *muhacir* ve Cumhuriyet döneminde *göçmen* olarak adlandırılan yüz binlerce ve hâttâ milyonlarca insanın yurda dönüşünü bir başka deyişle yurda göçünü betimliyordu. Bu muhacirler ya Hristiyan hükümdarlığın yönetimi altına girmeyi reddeden ya da daha sonra aynı bölgelerde etnik *temizlik* olarak adlandırılabilir bir hareket kapsamında kazananlar tarafından topluca sınır dışı edilen Müslümanlardan oluşuyordu. Bu toplu göç, önce, Osmanlıların sahip olduğu Macaristan toprakları üzerinde-ilk muhacirler uzun süre *Macarlar* olarak anıldılar – gerçekleşti. Daha sonra ise Balkanlar'ın ve Karpatlar'ın geneli ile

⁸⁰⁸ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Basımev, Ankara 1954; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

Kuzeyde Rusların daha sonra istilâ ve ilhak etmek amacıyla 1778-1781 sürecinde boyun eğdirdikleri Kırım Hanlığı, Doğu’da Kuzey Kafkasya’da dağlı Müslüman halklar olarak bilinen Çerkesler, Çeçenler, Abhazlar, Avarlar, Kumuklar vb., üzerinde meydana geldi⁸⁰⁹.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun tepesinde oturan aydın padişahlar ve sadrazamların yönetimindeki devlet görevlileri, ulusal ve uluslararası gelişmelere duyarlı kimselerdi. Devleti, değişmekte olan dünyanın gidişatına göre yapılandırma zorunluluğu duyuyorlardı. Dünyaya adapte olmaya, giderek güçlenen rakipleri karşısında kendi zayıflıklarını düzeltmeye, orduyu ve siyasal kurumları güçlendirmeye, ekonomiyi geliştirmeye çalıştılar.

Bu değişim ve dönüşümü betimleyen yenilikler setine genel olarak ıslahat/reform denmekteydi. Egemen Batı’ya karşı direnebilmek, onun kurumlarını almaktan geçmekteydi ve reformcular bunun bilincindeydi. Bu seyir Cumhuriyeti inşa eden Mustafa Kemal tarafından daha sistemli ve daha kapsamlı olarak bir dönüşüm süreci olarak izlendi: Bir yanda, kimi zaman dış güçlerle bağımlılık ilişkilerine de yer veren teknik, ekonomik, iş bölümü ve organizasyon boyutlu inovasyon arayışı. Diğer yanda ise merkezkaç etni ve/veya inanç temelli oluşumlara karşı mücadele ile Osmanlı İmparatorluğu’nun zihniyet ve yapı biçimlerine yabancı, kendisini fark edilir biçimde ortaya koyan yeni bir Türk milliyetçiliğinin doğrulanması girişimi yeğlendi⁸¹⁰.

İmparatorluktan Cumhuriyete Göçler

1800’lerin başında Anadolu’da, Balkanlarda ve Güney Rusya’da geniş bir Türk ve Müslüman nüfusun yaşadığı tarihselliği olan bölgeler ve ülkeler bulunmaktaydı. Bu ülke Kırım ile Art bölgelerini, Kafkasya yöresinin çoğu bölümünü, Anadolu’nun hem doğusunu hem batısını ve Arnavutluk ile Bosna’dan Karadeniz’e kadar uzanıp hemen hemen tümü Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan Güneydoğu Avrupa’yı kapsıyordu.

Sonuçları açısından tarihî, sosyal, siyasî ve ekonomik açıdan önem arz eden göç hareketleri, tarihsel akış içerisinde değerlendirildiğinde özellikle 19. yüzyıla damgasını vurmuştur. Göçlerin ekonomik, dinî ve siyasî olmak üzere çeşitli nedenleri vardır. 19. yüzyılda imparatorluk çağından ulus devletler çağına geçiş sürecinin getirdiği savaşlar sonucu göçlerin yoğun bir şekilde yaşanmasının en önemli etkeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti’nin gücünün azalması sebebiyle ardı ardına alınan yenilgiler, çoğunluğu Balkanlardan olmak üzere Kafkasya, Kırım, Afrika ve Arap topraklarından da Türkiye’ye kitleler ve küçük gruplar halinde göçleri beraberinde getirmiştir.

Böylece Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde, yaklaşık iki asır boyunca gerek Balkan coğrafyasının gerekse Türkiye’nin demografik yapısını önemli oranda etkileyen bir göç süreci yaşanmıştır. 19. yüzyıl ve sonrası göçlerine yol açan temel faktör, Avrupa ülkelerinin emperyalist siyasetleri ile Balkan coğrafyasında bu dönemde gelişen ulus-devlet ve aşırı milliyetçilik uygulamalarının ortaya çıkardığı dışlamalar yanında, Kafkas ve Orta Asya Türk coğrafyasında Rus yayılmacılığının ortaya çıkardığı büyük kargaşa belirleyici olmuştur.

Balkan coğrafyası, uzun yüzyıllar bünyesinde birbirinden çok farklı etnik grupları barındırmıştır. Osmanlı millet sistemi çerçevesinde bu coğrafyada etnik ve dinî açıdan birbirinden çok farklı olan halklar uzun yüzyıllar barış içerisinde, birlikte yaşamışlardır. Bu halklar Müslüman, Hıristiyan ve Musevi dini kimlikleri yanında Boşnak, Türk, Sırp, Bulgar, Arnavut, Rum, Hırvat gibi farklı etni ve inançlara mensup toplumlardır. Türkiye coğrafyası ise yoğunluk itibarıyla daha fazla Müslüman’ın azınlık Rum ve Ermenilerle birlikte yaşadığı bir coğrafyadır. Balkan coğrafyasında daha 19. yüzyılın başından itibaren önemli siyasî, dinî ve kültürel değişimler, hareketlenmeler yaşanmaya başlamıştır.

Türklerin tarihinde, Müslüman nüfusun uğradığı kayıp, önemli bir bölüm oluşturur. Milliyetçilikle emperyalizmin sonuçlarından çok acı duyanlar onlardı. Osmanlı İmparatorluğu, kendini yenilemek ve çağdaş bir devlet kimliğiyle varlığını sürdürmek için çabaladığı bir dönemde, önce, sınırlı kaynaklarını, kendi halkına, düşmanlarınca kıyımdan geçirilmemesi için korunması uğruna akıtmak; sonra da, bu düşmanlar üstün geldiğinde, imparatorluk ülkesine akın akın gelen göçmenlerin gereksinimlerini karşılamak için uğraşmak zorunda bırakıldı.

Osmanlı İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşında yıkılmasından sonra, bu günkü Türkiye’yi oluşturan ülkenin Türkleri aynı sorunlarla yüz yüze geldiler. İstilalar, göçler, ölümler ve mağduriyetler yaşandı. Etki ve izleri günümüz kuşaklarının zihinlerinde az ya da çok varlığını hissettirmektedir. Yeni Türkiye

⁸⁰⁹ Johan Wilhelm Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802), (Çev., Nilüfer Ebçeli), Yeditepe yayınları, İstanbul 2011.

⁸¹⁰ Bozkurt Güvenç, “Secular Trend and Turkish Identity”, *Journal of International Affairs*, December 1997-February 1998, Volume II, Number IV.

Cumhuriyeti'nin halkı Rusya'dan, Ukrayna'dan, Azerbaycan'dan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, ve başka yerlerden gelme bir göçmenler topluluğundan oluşuyordu. Kendinden önceki Osmanlı İmparatorluğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti de göçmenlerden oluşan bir nüfusu birleştirmenin ve bir yandan da çağdaşlaşım yaşamını sürdürme çabası içindeyken, savaş zamanında uğranılmış korkunç yıkımın üstesinden gelmenin tüm zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştı. İşte bu savaşımın kapışmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin karakterini yapılandırmıştır.

Balkan Savaşları sırası ve sonrasındaki göçler, Balkan coğrafyasındaki demografik yapıda son derece önemli ve büyük ölçekli değişiklikler meydana getirdi. Yaklaşık olarak bu dönemde Balkan coğrafyasında 2.300.000 ile 2.500.000 arasında Rum, Bulgar ve Türk göç etmiştir. Bu göçler savaş ya da sürgün gibi zorla tahliye, gönüllü göçler ya da anlaşmalar yoluyla gerçekleşmiştir⁸¹¹

Tarihçi ve nüfus bilimci Nedim İpek, Sırp, Yunan ve Bulgarların eline geçen bölgenin nüfusunun 93 Harbi öncesinde 4.695.200'ünün Hıristiyan, 2.315.293'ünün ise Müslüman olduğunu ifade etmektedir⁸¹². 1890'lı yıllarda Osmanlı Avrupa'sında yaşayan nüfus içerisinde 6.337.000 kişinin içinde 3.010.000 kişi ile %43'lük bir orana sahipti⁸¹³; ayrıca, 1911 yılı nüfus sayımına göre Balkan coğrafyasının bütünündeki nüfusun %51'i Türk ve Müslüman idi. Savaş sonunda bu sayının 1 milyon 445.179'u (%62) Türkiye'ye göç etmiştir. 870.114'ü ise geride kalmıştır. Bunlardan 313.922'si Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında (1912-1920) Türkiye göç etti⁸¹⁴. Keza dönemin Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi [Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürü] Hamdi Beyin Meclis-i Ayan'da verdiği bilgiye göre, 93 Harbi ve sonrasında Türkiye'ye gelenlerin sayısı 854.870, Meşrutiyet ve Balkan Harbi sonrası gelenler ise 450.000 olarak verilmektedir⁸¹⁵.

Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında nüfus değişimi süreci 30 Ocak 1923 tarihli mübadeleye dâhil sözleşme ve protokol ile, mübadele anlaşmasının imzalanması ile başlamıştır. Bu anlaşmaya göre İstanbul ve Batı Trakya'da yerleşik Rum ve Türkler anlaşma koşullarının kapsamı dışında değerlendirilmiştir. Buna göre; Türkiye'de yerleşmiş Ortodoks Rumlar ile Yunan topraklarına yerleşmiş Türkler, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadeleye tabi tutulacaklardır. Bu kimselerden hiçbiri Türk hükümetinin izni olmadan Türkiye'ye ya da Yunan hükümetinin izni olmadan Yunanistan'a dönüp yerleşmeyecektir⁸¹⁶.

Sözleşme 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç eden ve göç etmesi gereken gerçek ve tüzel kişileri kapsıyordu. 1912 İstanbul Şehremaneti çevresinde 30 Ekim 1918'den evvel yerleşmiş bulunan Rumlarla Batı Trakya'nın Müslüman toplumu mübadele edilmeyecekti. 1912 Eylül'ünden itibaren mübadeleye tabi araziden çıkış alan Türkler ve Rumlar da mübadele hükümlerine tâbi olacaktı. İtilâf Devletleri işgalindeki Türk toprakları, barış anlaşmasının, Türk hükümeti tarafından onaylanmasını izleyen sürede, diğer devletlerin onayı beklenmeden hemen boşaltılacaktı⁸¹⁷.

Bu göç hareketinin sonunda, her iki taraftan yaklaşık 1.700.000 insan mübadeleye tabi tutulmuştur. Bu sayının 1.200.000'ini Türkiye'den Yunanistan'a giden İstanbul dışındaki Türk uyruklu Ortodoks Rumlar; 500.000'ini de, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Batı Trakya dışındaki Yunanistan uyruklu Türkler oluşturmuştur⁸¹⁸.

⁸¹¹ Pallis, A.A., "Racial Migrations In The Balkans During The Years 1912-1924", *The Geographical Journal Coverage*, Vol. 66, No. 4 (Oct., 1925), pp. 315-331, p. 315-317. (Published by: Blackwell Publishing on behalf of The Royal Geographical Society (with the Institute of British Geographers) Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/1782944>. Edinme tarihi: 20/07/2017, s.315-317.

⁸¹² Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, İstanbul, 2006, s. 345.

⁸¹³ Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 177.

⁸¹⁴ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, İstanbul, 2006, s. 345 (Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap yayınevi, İstanbul 2008, s. 114-116, 176'dan).

⁸¹⁵ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihî Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 94.

⁸¹⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, Ankara 1987, s. 516 vd.

⁸¹⁷ Zekâi Güner, "Türkiye Yunanistan Nüfus Mübadelesinde T. C. Devleti'nin İskan Politikası", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS 38*. 10-15 Eylül 2007, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Ankara/ Türkiye 2007.

⁸¹⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995. s. 8; Yunanistan'da kimi aydınlar ve kimi sivil toplum örgütleri Ermeni Sorunu'ndan kopya çekerek bir Rum soykırımı icat etme arayışı içindedirler. Oysa, Mübadele konusunu uluslararası toplantılarda ilk öneren kişi Venizelos'tur. Türkiye de bu öneriyi olumlu yaklaşmıştır. Bkz., Margaret Macmillan, *Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünya'yı Değiştiren İlk Altı Ayın Hikâyesi*, (Çev., Belkıs Dışbudak), Odtü yayıncılık,

Cumhuriyet döneminde Türkiye’ye yönelik iki tür göç söz konusudur: 14 Haziran 1934 tarihli İskân Kanunu ile çeşitli özel kanunlar ve ikili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye’ye devlet desteğiyle ve/veya serbest göçmen olarak yer tutmak amacıyla bireysel ve/veya kitlesel olarak gelenleri tanımlayan göç hareketinin kapsamı açısından hedef kitle şu şekilde tanımlanabilir:

- *Türk soyu ve kültüründen* olanlar.

-Kendi ülkesindeki siyasi baskı vb. gelişmeler karşısında ya Türkiye’ye gelen ya da başka bir ülkeye geçiş amacıyla Türkiye’den iltica talebinde bulunanlar.

Yakın bir zamana kadar, Bulgaristan ve Romanya Türkleri ve Tatarları ile Çar döneminde olduğu gibi Stalin döneminde psikolojik harekâtle karşı karşıya kalan Orta Asya’dan gelmiş olan Sincan Uygur ve Kazakları (1954-1969), Afgan Pamir Kırğızları, Afganistan Özbekleri ve Türkmenleri gibi nispeten az sayıda topluluklar da bulunmaktaydı. Soğuk Savaş sürecinin bitimi kavşağında Gorbaçov Perestroykası’nın, *halk demokrasilerinde* toplumsal ve politik sarsıntılarla yüz yüze geldiğinde, 1989’da son mülteciler Cumhuriyet Türkiye’sine sığındılar. 1934 tarihli İskân Kanunu 2006’da yapılan bir değişikliğe kadar Türk kültür dairesinde olan bu göçmenlerin Türk uyruğuna geçmelerine olanak sağlandı.

Uzun dönemlerdeki sosyo-politik süreçlerle ilgili yaptığımız genel değerlendirme ışığında, çağımızı tartışan kimi analistlere göre; günümüzde başta merkez ülkeler olmak üzere, küresel iktidar alanını şekillendiren güçler; ABD, Avrupa’nın merkez ülkeleri, Asya’nın öne çıkan güçleri güvenliği öne çıkarıp ülkelerin savunma kalkanlarına yatırım yapacak, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana öne çıkan siyasi söylemleri anlamsızlaştırıp, eski hesaplarını öne çıkaracak politikalar izlemektedir.

Birçok ülke içe kapanıp var olma arayışına odaklanmaktadır. Sovyetler’in çöküşü sonrası dönemde başta ABD, İngiltere ve Almanya ile öteki bazı Avrupa ülkelerinin olağanüstü hâl yasalarını, sıkıyönetim yasalarını değiştirmelerinin, kriz dönemlerinde yaşanacak muhtemel sosyal patlamalar için hazırlık yapmalarının, bankaların kontrol altına alınmasına ve askerin iç güvenlikte kullanılmasına dair düzenlemelerinin nedeni günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır. Önceleri sadece ekonomik krize hazırlık çerçevesinde değerlendirdiğimiz bu düzenlemelerin, daha kapsamlı, daha büyük kriz beklentileri ile ilintili olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

Bu kapsamda başta ABD olmak üzere Büyük Güçler, bunalımın başlıca nedeni ve sorumlusu hâline geldi. Bu nedenle önümüzdeki elli ve/veya yüz yılı bu düşüncelerin ışığında okumak gerekecektir. Baltık’tan Ortadoğu ve Kafkaslara Türkiye’nin yer aldığı büyük coğrafik alan ciddi iç ve dış etnik ve inanç kaynaklı çelişiklere ve çatışmalara sahne olmaya adaydır. Özellikle günümüzde, dünya devletleri ve toplumları, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bilinen tüm paradigmaları değiştirecek yeni bir sürece sürükleniyorlar.

Böyle bir süreçte gelişmiş ülkeler aç gözlü davranmakta, adil ve dengeli paylaşımına yanaşmamaktadırlar. Ülkelerde de iktidarlar ister demokratik ister otokratik olsunlar yetkileri daha fazla merkezileştirme eğilimi taşımaktadırlar. Onaylamasak dahi bu durumu, dünyanın genel gidişatının, öncelikli olarak, ülkeleri daha fazla güvenliğe yöneltmesi, tüm dünyada genel kaotik bir sürecin başladığının habercisidir ve önümüzdeki en az elli yıllık bir süreç öngörülemezdir. Bu nedenle Türk toplumunun ve ülke yöneticilerinin belirsiz kimlik arayışı girdabına sürüklenmeden uzun soluklu bir süreci göğüslemeye hazırlıklı olmaları gerekir. Avrasya seçeneği ciddi biçimde düşünülüyorsa, güvenlikçi politikalar bu yönde olsa dahi, bireysel ve toplumsal haklar arayışına Batılı ülkeler safında devam etmeli ve üniversitelerimiz Avrupa üniversiteleriyle daha sıkı işbirliğini geliştirmelidir. Uygarlık arayışında Batı ile ölçülü ve dengeli ilişkileri asla sekteye uğratmamalıyız.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ SSCB’NİN KIBRIS POLİTİKASI

Yrd. Doç. Dr. İsmail Şahin*

Özet

Bu çalışma, Sovyet Rusya’nın 1945-1964 arası dönemi kapsayan Kıbrıs politikasını genel hatlarıyla ele almayı amaçlamıştır. Özellikle Sovyet Rusya’nın, Türk hükümetine vermiş olduğu 31 Aralık 1963 ve 7 Şubat 1964 tarihli notalar, bu devletin resmi Kıbrıs politikasını yansıtmaya bakıldığında önem arz etmektedir. Bu süreç zarfında Sovyet Rusya, Türkiye’yi Kıbrıs’ın iç meselelerine karışmak ve Kıbrıs Devleti’nin hava sahasını ihlal etmekle suçlamıştır. Ayrıca 1963 yılında adada başlayan olaylarda Sovyet Rusya’nın Kıbrıs Türklerini haksız gördüğü tespit edilmiştir. Araştırma, Türkiye-SSCB ilişkilerinin soğuk olmasının Kıbrıs sorununa Türkiye açısından olumsuz bir yansımaya neden olduğunu iddia etmiştir.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistem kısa zaman zarfında iki bloğa bölünmüş ve uluslararası ilişkiler iki kutuplu bir sistem üzerinden yürümeye başlamıştı. Bunun doğal sonucu olarak da, bloklar arasındaki mücadelede, çatışmaların ve muhtemel çözümlerin ideolojik tezler üzerinden açıklanmaya gayret edilmiştir. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönemde Sovyet Rusya, kapitalist ve demokrat devletlere karşı bir husumet içine girmiş ve bu çerçevede demokratik ve liberal cepheyi temsil eden ABD’yi hedef tahtasına oturtmuştur. Diğer taraftan ABD’nin başının çektiği ülkeler de SSCB’nin ideolojisini kendilerine yöneltilmiş bir tehdit olarak görmüş ve bu bağlamda komünizm ile mücadele için ABD ile işbirliği içine girmişlerdir. İdeolojik küresel bir mücadeleye dönüşen bu sistemde her iki taraf için öncelikli olan, üyesi olduğu bloğun çıkarıydı. Dolayısıyla ulusal çıkarlar ya ötelenmiştir ya da ideolojik bir makyaja tabi tutulmuştur.

Altı çizilmesi gereken önemli nokta, ideolojik çatışmanın sadece propagandayla sınırları kalmayıp, dolaylı birçok savaşa, siyasal krize ve doğrudan da birçok kez küresel savaşın eşiğine varacak hadiselerle neden olduğudur. Fakat farklı adlarla ortaya çıkan tüm çatışmaların ya emperyalizmle ya da komünizmle mücadele şeklinde uluslararası kamuoyuna yansıtıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kendinden önceki döneme nazaran çok sayıda farklılığı bünyesinde barındırmış olmasına rağmen, Soğuk Savaş Dönemi’nde de, siyasi, askeri ve ekonomik güç gibi realist unsurların etkin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, büyük ölçüde aynı araçlarla farklı amaçlara ulaşılacağı iddia edilmiştir.

Önemli bir diğer husus ise, fikri bölünmenin yaşandığı söz konusu zaman diliminde, her iki gücün de dış politikalarında, etki alanını genişletme stratejine öncelik vermesidir. ABD ve SSCB’nin bu bağlamda yayılmacı bir dış politika izlediğini söylemek herhalde yanlış görülmez. Bu açıdan konuya yaklaşıldığında, doğrudan taraf olmak, taraflı tarafsızlık ve tarafsızlık şeklinde siyah, beyaz ve gri alanların olduğu Soğuk Savaş Dönemi’nde, öncelikle blokların korunması, sonrasında da gri alanların ele geçirilmesi uluslararası siyasetin tayininde önem arz etmiştir. Bu süreçte NATO ve Varşova Paktı adındaki siyasi ve askeri birlikler etkin bir rol üstlenmiştir. Özellikle jeopolitik açıdan önem arz eden çatışma alanlarında tarafların tüm güçleriyle yoğun bir mücadele yürütmüş oldukları bilinmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi’nin çatışma alanlarından birisi de Kıbrıs adasıdır. Her ne kadar sorunun toplumsal ve siyasal kökleri çok daha geriye gitse de, Kıbrıs’ın uluslararası gündemi meşgul etmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Başlangıçta, İngiltere’nin bir sömürge sorunu olarak ortaya çıkan Kıbrıs, gelişen olaylarla birlikte 1950’lerin ortalarına gelindiğinde bir Türk-Yunan meselesine dönüşmüştür. Soğuk Savaş Dönemi’nin başlangıcında ortaya çıkan bu sorunda, tarafların (Türkiye ve Yunanistan) tezlerini küresel söylemlere uydurmaya çalışarak bir meşruiyet arayışında oldukları, dönemin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kıbrıs’ta statükonun devamını (İngiliz hükümlerinin devamı) savunan Türk kamuoyu, adada baş gösteren statüko karşıtı eylemleri tasvirinde sıklıkla “kızıl tehlike” kavramını kullanmıştır. Anlaşılacağı üzere, kendi ulusal çıkar ve beklentilerini ideolojik bir maskeyle uluslararası kamuoyunun dikkatine sunmaya çalışmıştır. Buna mukabil, Rum ve Yunan kamuoyunun sorunu, uluslararası arenaya anti-sömürgecilik ve self determinasyon terimleriyle izah etmeye çalıştığı görülmektedir. Yunanistan ve Türkiye gibi iki NATO ülkesinin Kıbrıs sorununa yönelik söylemlerinde farklı ideolojik argümanlar olması

* Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, isahin@bandirma.edu.tr

başlangıçta tuhaf görülebilir. Ancak dikkatlerden kaçmaması gereken nokta, Kıbrıs sorununun ilk önce ülke kamuoylarında mayalanıp, sonrasında resmi siyaseti etkilediği gerçeğidir.

Akdeniz dünyası, 19. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da uluslararası siyasetin en önemli merkezlerinin başında geliyordu. Fakat yeni yüzyılda, ticaret ve güvenliğe ek olarak petrol de denkleme eklenmişti. Bilhassa Doğu Akdeniz'in görece önemi, petrol bölgelerini kontrol etmesinden dolayı daha da artmıştı. Böylece çevresel koşulların varlığı Kıbrıs'a ayrı bir politik anlam katmıştı. Bölgede İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulu şartlarda köklü değişiklikler kendini göstermeye başlamıştı. Arap ülkelerinde milliyetçi-sosyalist hareketlerin ağırlığı giderek artmaya başlarken, diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun ve bitkin çıkan İngiltere, imparatorluğunu tasfiyeye hazırlanıyordu. Akdeniz-Ortadoğu havzasında beliren güç ya da otorite boşluğunu hangi gücün dolduracağı sorusu/kaygısı, SSCB ile ABD'yi karşı karşıya getirmiş ve yeni çatışma alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sovyet Rusya II. Dünya Savaşı'ndan güçlü bir şekilde çıkmayı başarabilmişti. SSCB'nin Rus Çarlığı'nın dış politika gündemine dönüp dönmediği konusu tartışmalıdır. Birçok araştırmacı Rus Çarlığı ile SSCB arasında dış politika sürekliliğine vurgu yaparken⁸¹⁹, bunun tersini savunanların da sayısı yadsınamaz. 1947 yılında Hindistan'da İngiliz yönetiminin son bulması, İngilizlerin Ortadoğu'da kalmalarını asgari düzeye indirmişti. Yine de, Soğuk Savaş'ın başladığı bu tarihlerde İngiltere'nin bu bölgeden sessiz sedasız gitmesi, İngiltere'den doğan boşluğun SSCB tarafından doldurulma olasılığını güçlendiriyordu. Böylesi bir durum Batı dünyasının çıkarlarına uygun düşmezdi. Ne var ki, SSCB'nin dış dünyaya dönük faaliyetleri, Rus emperyalizminin geri dönmesi şeklinde yorumlanıyordu. Kaldı ki, Soğuk Savaş Dönemi'nin aynı zamanda bir propaganda savaşına dönüştüğü de göz ardı edilmemelidir.⁸²⁰

16 Ağustos 1960 tarihinde üç garantör ülke, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, tarafından inşa edilen Kıbrıs Cumhuriyeti, SSCB'nin bölgesel nüfuzuna karşı alınmış teorik bir tedbirdir. Sovyet Rusya'nın başta İngiltere olmak üzere, Akdeniz-Ortadoğu havzasında cereyan eden tüm Batı karşıtı girişimlere destek vermesi ve bu girişimlerin başarıya ulaşması, bu tedbirin başlıca nedenini oluşturuyordu. Mısır, Suriye ve Irak'ta Sovyet etkisinin artması, Bağdat Paketi'nin başarısızlığı ve aynı tarihlerde Kıbrıs'ta yaşanan İngiliz karşıtı hareketlerin toplumsal çatışmalara sebebiyet vermesi şeklindeki çok yönlü gelişmeler Kıbrıs'a uluslararası ölçekte duyulan ilgiyi/kaygıyı artırmıştı. Kıbrıs'a bu tarihte bakıldığı vakit, komünizm taraftarı kayda değer bir kitle ve komünizmi yayma amacı ile kurulmuş çeşitli güçlü örgütlerin varlığı göze çarpmaktadır.⁸²¹ AKEL, PEO ve EDON bunlardan sadece bazılarıydı. Sovyet Rusya'nın, bu örgütleri İngiltere'ye karşı yoğun şekilde desteklediği bilinmektedir.⁸²² AKEL öncülüğündeki komünist hareket⁸²³, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında taksimine kesin şekilde karşı iken, Enosis fikrini destekliyordu. Komünistlere karşı çıkan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ise yüzyıllara damga vurmuş biçimde Enosis için mücadele ediyordu. Sovyet Rusya'ya baktığımızda, onun hem Taksim hem de Enosis fikrine karşı çıktığı görülmektedir. Farklılıklara rağmen üçünün de ortak amacı, İngiltere'nin adadan kovulmasıydı. O nedenle, 1945-1960 arası dönemde SSCB'nin Kıbrıs politikasını beş madde halinde özetleyebiliriz:

- Kıbrıs'ta İngiliz hâkimiyetine son vermek.
- Kıbrıs'ın Yunanistan ile ilhakını yani Enosisi engellemek.
- Kıbrıs'ın Yunanistan ve Türkiye arasında taksiminin önüne geçmek.
- Kıbrıs'ı NATO'nun ya da Batı bloğunun dışında tutmak.
- Kıbrıs'ta Sovyetlerin nüfuzunu artırmak.

⁸¹⁹ Örneğin Kırım ve nüfus özelinde yapılan bir çalışmada söz konusu devamlılık ısrarla vurgulanmıştır. Bkz.: Şahin, Cemile, (2015), Rus Yayılmacılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 39.

⁸²⁰ Örneğin Pınar, yaptığı çalışmada Hollywood üzerinden bu durumu başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Detay için bkz.: Pınar, Latif, (2017), “Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood”, *İtobiad*, C. 6, S. 1.

⁸²¹ Bu konuda yapılmış kapsamlı bir araştırma için bkz.: Dr. Tevetoğlu, (1966), *Kıbrıs ve Komünizm*, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara.

⁸²² Coşar, Ö. Sami, “İfşa Ediyorum”, *Milliyet Gazetesi*, 3 Nisan 1964.

⁸²³ Kıbrıs'ta komünist hareketin tarihine ilişkin bkz.: Katsurides, Yiannos, (2014), *Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi*, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedon, İstanbul.

1960-1963 Arası Dönem

Sovyetler Birliği'nin arzu ettiği politikaların büyük bir kısmında başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Fakat Kıbrıs'ta istediklerini tam olarak gerçekleştirememiştir. Sovyet Rusya, İngiltere'nin Kıbrıs'taki hâkimiyetinin son bulmasını hoş karşılarlarken, adanın güneyinde Ortadoğu'yu denetleyen iki askeri üs elde etmesinden oldukça rahatsız olmuştur. Taksim ve Enosis'in gerçekleşmemiş olması ve devletin bağımsız ve bağılantısızlığı Sovyet Rusya'nın beklentilerini karşılarlarken, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a garantörlük hakkının verilmesini içine sindirememiştir. Ancak Kıbrıs'ta etnik yapıya dayalı olarak ortaya çıkan devlet oldukça hassas bir dengeye dayanıyordu. Belki daha önemlisi, ne AKEL ne de Kilise bulunan çözümden memnundu. Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios, antlaşmaların bir devlet meydana getirdiğini ama bir ulus oluşturamadığını sıklıkla dillendiriyordu. İşte bu memnuniyetsiz tablo, Sovyet Rusya'nın adadaki dolaylı varlığının devam etmesini sağlayacak en sağlam zemini oluşturuyordu.

Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran antlaşmaların üzerinden çok fazla zaman geçmeden Cumhurbaşkanı Makarios, Londra ve Zürih Antlaşmaları ile Kıbrıs Anayasası'nın tadilatına yönelik ciddi bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanyaları, Sovyet Rusya, devletlerin egemenlik, eşitlik ve içişlerine müdahalenin önlenmesi prensiplerine dayandırarak desteklediğini duyurmuştur. Sovyet Rusya, açık bir şekilde Londra ve Zürih Antlaşmalarını Kıbrıs'ın hükümlerini kısıtladığını ve bu nedenle kaldırılması gerektiğini her fırsatta savunmaya başlamıştır. 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı giriştikleri katliam hareketleri ile başlayan olaylar üzerine Türk jetlerinin bir gövde gösterisi olarak Lefkoşa semalarında görünmeleri, Sovyet Rusya'yı kaygılandırmıştır. Aslında, Sovyet Rusya'yı harekete geçiren kişinin Makarios olduğunu söylemek mümkündür. Makarios, olaydan hemen sonra Sovyetlerin Lefkoşa Büyükelçisi ile görüşmelerde bulunmuş ve bunun sonucu olarak Sovyet Rusya 31 Aralık 1963 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiştir. 31 Aralık notası, Kıbrıs olaylarının Türklere yönelen bir katliâm hareketi halini alması üzerine Türk uçaklarının 25 Aralık günü Lefkoşa üzerinde uçurulmasını protesto amacı ile verilmiştir.⁸²⁴ Böylece, Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununa diplomatik düzeyde ilk kez müdahil olmuştur.⁸²⁵ Müdahalenin ardından, “bağımsızlık mücadelemizde yalnız değiliz” ifadelerini kullanan Makarios bundan sonraki adımlarında sürekli Sovyet Rusya'nın desteğini hesap etmiştir. 28 Aralık 1963 tarihli Pravda gazetesi konuyla ilgili yer verdiği makalede Sovyet Rusya'nın bakış açısını ayrıntılarıyla okuyucularına şöyle duyurmuştur:

Şubat 1959 da emperyalist ve NATO'nun yöneticileri tarafından Kıbrıslılara empoze edilen ve kabul olunan Londra ve Zürih anlaşmalarından gelmektedir. Askerî üsler için Kıbrıs topraklarının bir kısmının koparılması, Kıbrıs'a “garantilerini” yani müdahale haklarını, askeri işbirliği empoze etmek ve bağımsız bir dış siyaset takip edilmemesi için Rum ve Türk Kıbrıslılar⁸²⁶ arasındaki sunî ayırımı pekiştirmek sureti ile bu antlaşmalar Kıbrıs Cumhuriyeti için bir siyasî saatli bomba olup, Kıbrıs'ın hükümlerine büyük ölçüde tecavüz etmektedir.⁸²⁷

Sovyet Rusya, Kanlı Noel olarak adlandırılan olayları, Kıbrıs'ın bir iç meselesi olarak tanımlamıştır. Bu olaylar nedeniyle, Türkiye'nin Kıbrıs semalarında uçuş yapmasını ise içişlerine müdahale olarak değerlendirmiştir. Buna karşılık Makarios'un, Kıbrıs Anayasası ve antlaşmalarını⁸²⁸ ihlal eden eylemlerini ise bağımsızlık ve hükümlerine hakları bağlamında gördüğünü ifade etmiş ve bu haklara herhangi bir şekildeki müdahalenin, Birleşmiş Milletler yasalarına ve uluslararası hukuka aykırı olacağını belirtmiştir. Hâlbuki uluslararası hukuku görmezden gelen Sovyet Rusya'dır. Zira, Zürih ve Londra anlaşmalarını bilmezlikten ya da göremezlikten gelip, Türkiye'ye nota vererek kendisi uluslararası hukuku ihlal etmiştir. Tüm bunlar ışığında, Sovyet Rusya'nın genel görüşü, var olan sorunların Kıbrıs halkının kendisinin çözmesi gerektiği ancak yine de bir çözüm getirilemez ve olaylar büyürse bu defa çözüm merciinin Güvenlik Konseyi olduğu şeklinde olmuştur. Bu durumu, Sovyet Rusya'nın 7 Şubat 1964 tarihli notasından anlamak mümkündür.

⁸²⁴ Armaoğlu, Fahir, “Kıbrıs ve Sovyetler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Mart 1964.

⁸²⁵ Armaoğlu, a.g.m.

⁸²⁶ Türk ve Rum tabiri yerine “Kıbrıslı” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu konuda Prof. Dr. Derviş Manizade şöyle demektedir: Kıbrıs'ta “Kıbrıs Milleti” yoktur. Asla olmamıştır ve de olmayacaktır. Bkz.: Manizade, Derviş, “Güvenlik Konseyi Kararları ile Kıbrıs Meselesi Nasıl Hal Olabilir”, *Milliyet Gazetesi*, 12 Mart 1964.

⁸²⁷ Aziz, Aysel, (1969), “1964 Yılında Kıbrıs Burhani ve Sovyetler Birliği”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 24, S. 3, s. 169-172.

⁸²⁸ Bu konuda haklı bir eleştiri için bkz.: Atay, Falih Rifki, “Atina'da Çeteciler Toplantısı”, *Dünya Gazetesi*, 17 Mart 1964.

Sovyet Rusya tarafından, Türkiye, Yunanistan, İngiltere, Amerika, ve Fransa'ya verilen 7 Şubat notası, birincisine kıyasla, daha sert ve niteliği itibariyle de daha kapsamlıdır. Sovyetler Birliği Başkanı Kruşçev, hükümet başkanlarına verdiği notada, Kıbrıs'ın içişlerine karışılmamasını talep etmiştir. Nota, İngiltere'nin Londra Konferansı'nın çıkmaza girdiği bir süreçte, hem NATO'yu hem de ABD'yi Kıbrıs'a bir çözüm bulmaya davet ettiği bir sırada verilmiştir. Nota, Kıbrıs'a NATO kuvvetleri gönderilmesini protesto etmiş ve meselenin, Makarios'un istediği gibi Birleşmiş Milletlere havalesi gerektiğini ileri sürmüştür. Notanın en önemli tarafı ise, “Kıbrıs Sovyetler Birliğine o kadar yakındır ki, memleketimiz orada olup bitenlere seyirci kalmaz”⁸²⁹ ifadeleriyle muhataplarına yöneltilmiş açık bir tehdit ihtiva etmesidir. Makarios ve SSCB, Kıbrıs sorununun bir iç mesele olarak ele alınmasında ısrar etmiştir. Tarafların buna yanaşmaması durumunda, meselenin Birleşmiş Milletlere götürülmesine taraftar olduklarını mütemadiyen ifade etmişlerdir.

Diğer yandan hem SSCB hem de Makarios, NATO'nun adaya müdahil olmasını şiddetle reddetmişlerdir. Londra Konferansı ile birlikte Yunanistan ile Kıbrıs arasında bir kırılmanın da yaşandığını belirtmek gerekmektedir. Yunanistan, İngiltere tarafından yapılan adaya NATO birliklerinin çıkması teklifini kabul etmiştir. NATO kuvvetinin adada polislik hizmeti yürütmesine muhalif olan Makarios, sorunu Birleşmiş Milletlere götürdükleri takdirde SSCB'nin de desteğini alarak istedikleri sonuca erişebileceklerini düşünmüştür. Ancak, Enosis ve Taksim'e dayalı bir çözüm mümkün gözükmediğine göre ya da adadaki mevcut durum değişmeden devam ettiği müddetçe, Kıbrıs'taki kırılma ve zayıf yapı en çok Sovyet Rusya'ya yarayacaktır. Hem kendi siyasetine hem de kendi ideolojisine sempatinin artmasını sağlayarak adadaki konumu güçlendirebileceğini hesap eden Sovyet Rusya'nın, ayrıca Kıbrıs yoluyla NATO'nun iki müttefikini meşgul ederek bölgedeki etkinliğini artırmayı planlamış olma ihtimali de yüksektir.

Ocak 1964'te Kıbrıs sorununa bir hal çaresi bulmak üzere garantör devletlerin katılımıyla toplanan Londra Konferansı, adada yaşanan krize bir çözüm getirememiştir. Toplumlararası çatışmaları önlemek amacıyla Kıbrıs'a NATO kapsamında uluslararası bir kuvvetin gönderilmesi tartışılmış fakat olumlu bir netice alınamamıştır. Konferansa ABD'nin bilfiil karışması ve SSCB'nin de resmen taraf tutması sonucunda Kıbrıs meselesinde taraflar çoğalmıştır. Aşağıdaki karikatür Londra Konferansı'nda SSCB-Makarios ilişkisini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Kıbrıs meselesi üstüne bir makale kaleme alan Prof. Tarık Zafer Tunaya, “şu halde, Kıbrıs Komünist Partisi, Sovyet Rusya ile ideolojik bir bağ kurmuştur. Bu partinin amacı, ne Batı demokrasisi anlamında bağımsız bir Kıbrıs, ne de Yunanistan'a ilhak edilecek bir Kıbrıs olabilir...”⁸³⁰ Sovyet Rusya'nın Kıbrıs'a yukarıdaki politikalar çerçevesinde yaklaşımını Batı ittifakı hiçbir zaman dürüst ve samimi bir yaklaşım olarak görmemiştir. Sovyet Rusya'nın maksadının NATO'nun iki üyesi Yunanistan ve Türkiye'yi çatışmaya sürüklemek ve bu sayede NATO'yu zayıflatmak olarak telakki edilmiştir. Sovyet Rusya ise, özellikle Londra Konferansı ile birlikte daha baskın bir şekilde, Kıbrıs'ın bir NATO üssü yapılmaya çalışıldığını öne sürmüştür. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, “Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki tutumlarının, Türkiye ile münasebetlerini destekleyici olmadığını söylemiştir.”⁸³¹ Sonuç olarak, 1960-1964 arası dönem Sovyet

⁸²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 8 Şubat 1964.

⁸³⁰ Tunaya, Tarık Zafer, “Kıbrıs bir devlet midir?”, *Milliyet Gazetesi*, 22 Şubat 1964.

⁸³¹ *Milliyet*, 10 Ocak 1964.

Rusya'nın Kıbrıs politikası maddeler halinde şöyledir:

- Kıbrıs Devleti'ni bağlayan Londra ve Zürih Antlaşmaları hukuka aykırıdır.
- Kıbrıs'ta NATO üssü kurulamaz.
- İngiliz [üsleri] kuvvetleri adayı terk etmelidir.
- Kıbrıs'ta meydana gelen olaylar bir iç meseledir, içişlerine müdahale edilemez.
- Kıbrıs'a Birleşmiş Milletler kapsamında çözüm aranmalıdır.
- Kıbrıs'taki olayların sorumlusu Türkiye'dir.

1964 Yılıının İlk Zamanları

1964 yılının başlangıcı, 1963 olaylarının devamı niteliğindedir. SSCB'nin Ankara Büyükelçiliği'nden 13 Ocak'ta yapılan açıklamada, Kıbrıs meselesine Türkiye dâhil hiçbir devletin müdahale etmemesi bildirilerek, adadaki anlaşmazlıkların Kıbrıslılar ve Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti tarafından sulh yolu ile düzeltilebileceği ve düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸³² SSCB'nin resmi politikasını yansıtan bu açıklamaya göre, Kıbrıs'ta yaşayanlara kendi işlerini halletme fırsatı verilmeyerek, onların barış içerisinde yaşamaları engellenmiştir. Anlaşılacağı üzere, Sovyet Rusya'nın bu bakış açısı, Makarios'un isteklerine oldukça uygundur.⁸³³ Bu nedendir ki, Makarios'un Kıbrıs meselesinde Sovyet Rusya'ya davet çıkararak onu olaya müdahil kılması, Makarios'un NATO üyelerini birbirine düşürmeye çalışan bir kişi olarak suçlanmasına neden olmuştur. Bunun önemli bir nedeni de, Ocak 1964'ten itibaren Kıbrıs'a bir çözüm getirmek için yürütülen diplomasi esnasında NATO ve ABD'nin gündeme gelmesiyle Makarios'un buna şiddetle karşı çıkmasıdır. Kıbrıs yüzünden Yunanistan ve Türkiye'nin karşı karşıya gelmesi ve adadaki yönetimin SSCB tarafından desteklenmesi, ABD'yi doğal olarak endişeye sürüklemiştir. Bu tarihlerde Fransa nedeniyle zaten NATO ciddi bir dönemecin eşliğindedir ve Fransa ile ABD arasındaki gerginlik, NATO'yu oldukça yıpratmıştır. Bir de buna Türkiye ve Yunanistan katılırsa, NATO'nun dağılması dahi gündeme gelebilirdi. Son olaylar karşısında, adada ibre ABD ve NATO aleyhine dönerken, SSCB'ye duyulan sempati ve güven üst düzeye yükselmiştir. Makarios'un sorunu Birleşmiş Milletlere ve Güvenlik Konseyine götürmekteki ısrarı ve bu konuda Sovyet Rusya'dan aldığı destek meselenin hassasiyetini artırmıştır. ABD ve İngiltere nazarında Makarios bu zemini oluşturmakla itham edilmektedir. Bu dönemde SSCB-Makarios ittifakı üzerine aşağıdaki olası senaryolar yazılmıştır:

- SSCB, NATO'ya Kıbrıs üzerinden ölümcül bir darbeye hazırlanmaktadır.
- SSCB, NATO üyeleri arasında köklü bir ihtilaf yaratma fırsatı yakalamıştır.
- Adadaki İngiliz üsleri tehlike altına girmiştir.
- Kıbrıs'ta komünist partinin iktidara gelmesi an meselesidir.

Soğuk Savaş'ın sancılı dönemlerinde ABD, Akdeniz'de statükonun devamından yana bir politik tutum takınmıştır. Statükonun SSCB lehine bozulmasına fırsat verebilecek girişimleri yakından takip etmiş ve bazen de önleyici tedbirlere başvurmuştur. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu bu bağlamda ele alınabilir. 12 Mart 1964 tarihli Bakanlar Kurulu, Kıbrıs'ta Türklere karşı devam ettirilen baskı ve zulmün devam etmesi nedeniyle Türkiye'nin garantörlük hakkına dayanarak adaya müdahale edeceğine dair bir karar alması, Johnson Mektubu'na giden süreci başlattığı söylenebilir. 1964 yılı Türk dış politikası için kritik bir eşik olmuştur. Türkiye'nin olası bir müdahalesi Johnson Mektubu ile önlenirken, Rumların Türklere karşı saldırılarının yoğunlaşması üzerine Ağustos 1964'te gerçekleştirilen Türk jetlerinin müdahalesine Sovyet Rusya şiddetli tepki göstermiştir. 8 Ağustos 1964'te Sovyet haber ajansı Tass, “Kıbrıs'ın istila edilmesi durumunda SSCB'nin bağımsızlık ve özgürlüğünü müdafaa etmek için Kıbrıs Cumhuriyetine yardım edeceğini ve bu konuda hemen pazarlıklara başlamaya hazır olduğunu”^{10 11} duyurmuştur. Ağustos 1964'te de SSCB'nin Kıbrıs'a bakışında ciddi bir değişiklik kaydedilmez. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve egemenliği Sovyet Rusya tarafından öne çıkarılan hususlar olmuştur. Benzer biçimde, Kıbrıs'ın her ne şekilde olursa olsun her türlü bölünmesine veya herhangi bir ülkeye katılmasına, ülkeler tarafından tümüyle ya da kısmen ilhak edilmesine karşı olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Meselenin çözümü noktasında ise, ada topraklarının askerden arındırılması gerekliliğini asli şart olarak benimsediğini belirtirken, diğer taraftan yabancı devletlerin Kıbrıs topraklarını askeri amaçla kullanmalarının bağımsızlık

⁸³² *Milliyet*, 14.Ocak 1964.

⁸³³ Daha ayrıntılı bir bilgi için bkz.: Şahin, İsmail, (2008), “Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Politikası'na Genel Bir Bakış”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan*, Turhan Kitabevi, Ankara.

bakımından uluslararası hukuka aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Altı çizilmesi gereken bir nokta da, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşmalarını, Kıbrıs'ın egemenliğini ve bağımsızlığını ayaklar altına alan, eşitsiz antlaşmalar ve sözleşmeler olarak nitelendirmesidir. NATO veya ABD'nin Kıbrıs'a müdahil olmasına şiddetle karşı çıkarken, sorununa Birleşmiş Milletler çatısı altında bir çözüm aranması gerektiğini savunmuştur. Son olarak Sovyet Rusya'nın, garantör devletlere Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin de dâhil olması gerektiği fikrini ortaya attığı görülmüştür.

Sonuç

İncelenen dönemde Sovyet Rusya'nın Kıbrıs'a yönelik söylem ve eylemlerinde, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran antlaşmaları bilerek görmezden geldiği görülmüştür. Sovyet Rusya'nın bu tavrı tamamen politiktir ve bu tavrın oluşmasında ve olgunlaşmasında Soğuk Savaş belirleyici olmuştur. Dahası, denilebilir ki, Türkiye-SSCB ilişkileri Kıbrıs'a karşı Sovyet Rusya'nın tutumunda baskın bir rol oynamıştır. O nedendir ki, Ekim 1964 tarihinden itibaren iki devlet arasında gerçekleşen üst düzey ziyaretler neticesinde ortaya çıkan yumuşama döneminden Kıbrıs'ın da etkilendiği gözlerden kaçmayacaktır. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın Kıbrıs siyasetini yalnızca, Akdeniz ve Ortadoğu'ya dönük politikalarla izah etmek eksik bir bakış açısı olacaktır. Başka bir ifadeyle, SSCB-Türkiye ilişkilerinin seyri Kıbrıs meselesini, kökten olmasa da, etkilemiştir.

Türkiye'ye gelince, Türk hükümetlerinin sorunun başlangıcından beri, Batı'nın desteğini sağlamak adına Kıbrıs ile komünizm arasında sürekli bir bağ kurmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Fakat, orta vadede umulan beklentinin ABD nezdinde gerçekleşemeyeceği anlaşılmıştır. Özellikle Johnson Mektubu, bu durumu gün yüzüne çıkaran önemli bir belgedir. Belki daha önemlisi, Türkiye'nin takip ettiği tek yönlü dış politika nedeniyle, Türkiye'nin SSCB ve SSCB nüfuzundaki ülkelerde Kıbrıs meselesini anlatmada başarısızlığa uğramasıdır. Bu husus, gerek Sovyet Rusya'nın tek yanlı eylem ve tavırlarında gerekse de Birleşmiş Milletler'deki Kıbrıs'a ilişkin oturumlarda gözlemlenebilir.

Kıbrıs tarafından olaya bakıldığında ise, Makarios'un Türkiye'yi SSCB ile dengelemeye dönük bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır. Zira, Makarios'un Enosis hariç diğer tüm siyasi düşünceleri Moskova'da karşılık bulmuştur. Anayasa'nın tadilatı, antlaşmaların lağvedilmesi, yabancı askerlerin adayı terki gibi birçok konuda Moskova ile Makarios mutabık kalmıştır. Ankara-Moskova arasındaki yumuşamanın ise, Makarios'un adadaki külhanbeyi tutumunu dizginlediği önemli bir diğer gelişmedir. Özellikle bu dönemde Makarios'un Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne sokma gayretlerinin bu nedenle Sovyet Rusya'da ilgi görmemiştir.

Kaynakça

- Armaoğlu, Fahir, “Kıbrıs ve Sovyetler”, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mart 1964.
- Atay, Falih Rıfki, “Atina'da Çeteciler Toplantısı”, Dünya Gazetesi, 17 Mart 1964.
- Aziz, Aysel, (1969), “1964 Yılında Kıbrıs Burhani ve Sovyetler Birliği”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 24, S. 3.
- Coşar, Ö. Sami, “İfşa Ediyorum”, Milliyet Gazetesi, 3 Nisan 1964.
- Dr. Tevetoğlu, (1966), Kıbrıs ve Komünizm, Komünizmle Mücadele Yayınları, Ankara.
- Katsurides, Yiannos, (2014), Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Çev. Kıyal Eresen, Kalkedon, İstanbul.
- Manizade, Derviş, “Güvenlik Konseyi Kararları ile Kıbrıs Meselesi Nasıl Hal Olabilir”, Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1964.
- Pınar, Latif, (2017), “Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood”, İtobiad, C. 6, S. 1.
- Şahin, Cemile, (2015), Rus Yayımcılığına Bir Örnek: 1944 Kırım Türklerinin Sürgünü, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 39.
- Şahin, İsmail, (2008), “Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs Politikası'na Genel Bir Bakış”, Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer, “Kıbrıs bir devlet midir?”, Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1964.

«KAZAKH MODEL OF TOLERANCE AND INTERFAITH HARMONY IN EURASIAN AREA»

Aidar ABUOV*

First, I would like to express gratitude to the organizers of this event for inviting Kazakhstan to participate in the 7th International Black Sea Symposium.

Kazakhstan is a multi-ethnic and multi-confessional country. Over the centuries, on ancient Kazakh land, representatives of all ethnic groups and religions lived as a single family, making a great contribution to the development of all the state. This process is successfully continuing in our days.

In Kazakhstan, along with basic human freedoms, religious freedoms are fully ensured.

Ensuring the realization of human rights for freedom of religion is a key component of the state policy of secular and legal Kazakhstan.

This is due to both the recent increase in the role of religion in public life and the need to ensure the safety of citizens, society and the state in the face of increasing instability in the world situation.

The Constitution of our Republic guarantees every person freedom, including freedom of conscience, and prohibits any forms of discrimination based on religion, ethnicity or other grounds. This is an unshakable principle of the country's development.

In addition, the exercise of the right to freedom of conscience should not limit or interfere with the realization of universal human and civil rights for others. The right to freedom of religion does not exempt from observance of laws.

The state takes concrete measures to preserve stability in the religious sphere, strengthen interfaith harmony and tolerance in the society, form the population's immunity to the ideology of religious extremism and radicalism in all forms and manifestations.

The necessary conditions have been created for the operation of officially registered 3658 religious associations and their branches representing 18 denominations.

Traditionally the most numerous among them are the Islam of the Hanafi madhhab and Orthodox Christianity.

There are also Catholic and Protestant denominations, Jewish, Buddhist and other communities.

There are 3,464 religious buildings registered in the republic, including 2,550 mosques, 294 Orthodox and 109 Catholic churches, 495 Protestant churches and prayer houses, 7 Jewish synagogues, 2 Buddhist temples, 7 prayer houses for the “Society for Krishna Consciousness” and the Baha'i community.

Under the Constitution and laws, they are all equal in rights and duties. No religion has any privileges over others. A constructive partnership has been established with all denominations. The diversity of religious traditions in the country creates a good basis for peaceful and fruitful cooperation.

Such religious tolerance makes us stronger, strengthening in the state stability and tolerance, peace and harmony.

At the same time, it should be emphasized that the Republic of Kazakhstan is a sovereign and secular state open to the whole world, striving for cooperation with all countries and societies on the platform of dialogue and harmony.

A striking example of this is that for the past 15 years, the capital of our republic, the city of Astana, has been unchanged, on the geographical and political maps of the world, the place for convening the Congress of Leaders of World and Traditional Religions.

Over the years, five congresses of religious leaders have taken place, the global agenda of which is to discuss the problems of relations between religions and cultures from the standpoint of the interests of peace and stability on the planet, as well as other topical problems of the modern global world, with subsequent recommendations and proposals for the entire world community.

The value of the Astana Congresses of spiritual hierarchs is the unification under the arches of the Kazakhstan Palace of Peace and Reconciliation by people of goodwill – religious leaders and politicians, in order to continue making an even greater contribution to the development of ties between Europe and Asia, the Christian and Muslim worlds.

* Director of Astana International Research and Culture Center

Kazakhstan considers it a great honor to host the Sixth Congress of the Leaders of World and Traditional Religions under the slogan of «Religious leaders for a safe world» will be held in October 2018 in Astana. We look forward to welcoming you at this inter-religious summit.

The Kazakh people are committed to their national, cultural and spiritual traditions, sharing and following universal human values.

Along with economic modernization, we are successfully moving along the path of spiritual modernization.

President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev in his landmark article «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity» clearly indicated that spiritual modernization is a platform which connects our past, present, and future, whose mission is to reconcile the various strands of our national sense of identity and culture.

At the same time, secular traditions are a long-standing heritage of Kazakhstan. They are based on tolerance, peace and respect for the rights of all believers and non-believers.

In all this today there is a great need.

Thanks to the balanced state domestic and foreign policies pursued in Kazakhstan, the country has created favorable conditions for the life and work of its citizens, namely, a stable socio-political situation, growing economic opportunities, the existence of human rights and freedoms, the formation of civil society, and the establishment of democratic society institutions.

In accordance with the Constitution of the country, a secular model of state-confessional relations is formed on the principles of the equality of all citizens before the law and respectful attitude to the religious beliefs of every citizen, regardless of language and religion. The necessary political, legal and socio-economic bases for the development of culture and traditional spiritual values of the Kazakh people have been created.

I would like to note that the Ministry for Religious Affairs and Civil Society was established by the Decree of Kazakhstan's President of the Republic of Kazakhstan on September 13, 2016. The basic principles of the work of this state apparatus of Kazakhstan with representatives of religious faiths and other institutions of civil society are dialogue and open cooperation. All emerging problems in the sphere of religion are resolved jointly with officially functioning religious associations, on the basis of an acceptable consensus.

It is very important for the Ministry to cooperate with the NGO sector of civil society. It is worth mentioning that not one dozen non-governmental organizations cooperate with the state, the range of tasks to be solved is not limited by consultations in matters of religion. If necessary, NGO specialists provide psychological, legal assistance to people who find themselves in a difficult life situation.

The Government of the Republic of Kazakhstan has a Council for Relations with Religious Associations, which includes representatives of various religious communities and non-governmental organizations, as well as the Interdepartmental Commission on Proposals on the Coordination of State Policy in the Religious Sphere.

Councils for relations with religious associations operate at the regional level. Activated by the religious organizations themselves, the Clubs and Meetings of religious figures are actively working. All these dialogue platforms are designed to deepen mutual understanding, constructive cooperation in the society.

However, at the same time, we could see that in some cases a religion is used for destructive and overtly criminal purposes. In such cases, the government cannot turn a blind eye to the activities of pseudoreligious and religious extremist organizations that threaten the people, stability and prosperity of not only society, but the whole country as well.

Ideologists of the extremist groups endeavor to promote radical ideas and to involve our co-citizens into their sphere of influence. This is the problem in most countries in the world.

Being international in nature, radicals act in a systematic way, covering broad layers of the population and use every opportunity, including the influence of modern social and informational technologies.

For example, ideologists of extremist groups actively use the youth. Some parts of the youth willing to learn a religion in unstable countries, fall under ideological influence of adherents of destructive and radical movements. Some radicals use the charity to broaden their sphere of influence in social vulnerable groups. Propaganda of radicalism in cyberspace and in popular social networks are tend to increase.

As a result, religious radicalism as an extreme form of rejection of other faith, belief, culture and public order as well as rejection of all forms of progressiveness, become an obsessive goal for some people. This can be seen in their appearance, acts, behavior and rhetoric.

Therefore, this is important for us to make adjustments in the legal mechanism of regulation of religious relationships in a timely manner. We cannot allow the usage of religion in destructive purposes.

Of course, Kazakhstan, as any other government, in the context of globalizing challenges and threats, can and should take decisive and necessary measures to keep its own national-spiritual values, traditions and its distinctive character.

In this regard, I would like to note that for the first time in 25 years of independence of Kazakhstan, the State Policy Concept in Religious Sphere for the medium terms is being adopted.

The Concept is a basis for adoption of systematic measures aimed to strengthening and regulating the religious sphere.

The Concept is designed to consolidate the efforts of central and local executive authorities, religious associations and civil society institutions focused on the improvement of the state policy in the religious sphere and to provide the orientation in the further development of Kazakhstani model of the relationships between government and religion and interfaith relationships based on the specificities of historico-cultural legacy of people of Kazakhstan.

The Concept provides for the further improvement of legislation in religious sphere, strengthening the secular principles of development of the government and formation of a nationwide system for prevention of the ideology of religious extremism as well as neutralization of the activities of destructive religious movements.

Nowadays in Kazakhstan, in the context of implementation of strategic orientates of the Concept, the bill “On Amendments to Some Legislative Acts of Kazakhstan on Issues Related to the Activities of Religious Activity and Religious Associations” is now underway.

As an example, in list of its amendments, there is a greater responsibility for minors, who are involved in religious activity without parental consent. There are rules designed to regulate the religious education abroad. We also would like to establish the fundamental definition of destructive and radical activity.

Note that all our initiatives stem from the received appeals and applications of citizens and public organizations.

At this time, the discussion process of the bill is in progress. We are open to receive full and objective opinions from different groups of society and reflect them in the document. Now the religious associations, expert community, governmental and non-governmental organization are being involved in the discussion of legislation rules.

The Law “On Religious Activity and Religious Associations” and its future amendments takes into account the full spectrum of our multiethnic and multiconfessional nation and protects the rights of everyone.

This means the right to be protected from the radical practices. The right to believe in God or to adopt atheistic views. The right to receive the secular education that is free from any nominal segregations, which are inherent to some cults.

Government should ensure the implementation of these rights. In this overarching work, the main goal is the security, stability and conflict-free future of independent Kazakhstan and its citizens.

TURKEY - RUSSIA RELATIONSHIP: AN ENERGY PERSPECTIVE

Georgiana Marin, PhD Candidate*

Introduction

The recent improvement of the political relations between Turkey and Russia had a significant impact on Turkey – Russia energy relationship as well. The energy relationship between Turkey and Russia is characterized by both cooperation and indirect competition. Turkey and Russia collaborate especially regarding gas projects as their cooperation is driven by their interdependence.

Turkey is highly dependent on oil and gas imports as its natural resources are very low and unable to satisfy the domestic demand which is increasing because of a rising economy, industry and population. Russia is Turkey’s main gas supplier with more than half of the gas in Turkish market being delivered by Russia via two pipelines. At the same time, Russia needs Turkey as an energy corridor to deliver its gas to Europe especially after 2019 when its gas transit contract with Ukraine will terminate. Russia’s hopes of building Nord Stream 2 pipeline, an extension of the Nord Stream 1 pipeline, to be able to cover the gas demand in Europe are being shattered as the European Union wants to impose its internal energy market regulations to offshore gas pipelines coming into the European Union. Thus, Turkey, currently, is Russia’s best alternative to Ukraine.

Nonetheless, Turkey has entered in an indirect competition with Russia because although Turkey does not have gas resources to sell to the European market, Ankara is aiming at becoming a gas hub. To become a physically gas hub Turkey needs multiple pipelines converging on its territory to be able to supply the world markets. As such, Turkey is supporting an European Union project, namely the Southern Gas Corridor consisting of multiple pipelines crossing Turkey and bypassing Russia which aims at diversifying the gas supply in Europe. Moreover, another reason for Turkey to support this project is that Ankara also needs to lessen its dependence on Russian gas imports. Supporting competing projects led to frictions in Turkey – Russia relationship.

Turkey’s energy outlook

Over the past decade, Turkey’s economic growth was one of the fastest among the world’s 20 largest economies with the World Bank calling Turkey’s economic performance “impressive”⁸³⁶. Since 2000, the Turkish economy grew an average by 5%. Thus, Turkey achieved the status of an upper-middle-income country. In 2017, for example, only China and India surpassed Turkey’s economic growth. Therefore, Turkey’s fast-growing economy combined with a population of 79 million⁸³⁷ translated into a rising energy demand. From 2004 to 2014 electricity demand almost doubled to reach 207 terawatt hours (TWh) in 2015⁸³⁸ while the gas demand grew from 22 billion cubic meters (bcm) to 49 bcm.

Nevertheless, Turkey has limited oil, natural gas, coal and renewable resources to satisfy its growing energy demand. Turkey’s total supply of energy that is consumed domestically increased by 54% from 82.4 million tons of oil-equivalent (Mtoe) in 2005, reaching 129.7 Mtoe in 2015⁸³⁹.

Still, the International Energy Agency estimates that Turkey can ensure only 24.8% of its energy needs from domestic sources⁸⁴⁰ as in 2015 Turkey covered from domestic sources only 32.2 Mtoe. 51.1% of domestic energy was produced from fossil fuels, notably coal (41.8%, mostly lignite), oil (8.3%) and natural gas (1%) while renewable sources represented 48.9% of all domestic energy production⁸⁴¹. Subsequently, the Turkish government estimates that Turkey’s total supply of energy that is consumed domestically will double by 2020, to reach 222.4 Mtoe. At the same time, the International Energy Agency considers that “Turkey will likely see the fastest medium- to long-term growth in energy demand among IEA member countries”⁸⁴². As such, Turkey is in a dire need to ensure security of energy supply to prevent energy shortages both for residential consumers and industrial ones, especially during winter when due to the cold

* National University of Political Science and Administrative Studies

⁸³⁶ World Bank Turkey profile, available at <http://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1>, accessed 17.10. 2017

⁸³⁷ *Ibidem*

⁸³⁸ Energy Policies of IEA Countries Turkey Review 2016, p. 9, available at

<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/EnergyPoliciesofIEACountriesTurkey.pdf>

⁸³⁹ *Ibidem*, p. 22

⁸⁴⁰ *Ibidem*, p. 22

⁸⁴¹ *Ibidem*, p. 23

⁸⁴² *Ibidem*, p. 25

weather the demand peaks.

Turkey imports almost 70% of its energy needs which is making Ankara dependent on foreign energy supply. As Turkey imports most of its oil and gas, its economy is vulnerable to the volatility of international prices, but this also represents a security of supply threat, leaving Ankara at the whim of its suppliers.

For example, during the gas crisis between Russia and Ukraine in 2006 and 2009 and Iran’s cuts of natural gas during winter in 2008 as Iran couldn’t meet its own domestic consumption combined with low storage capacity in Turkey has determined less gas volumes reaching the Turkish market and caused a supply-demand disparity.

Turkey’s energy mix is dominated by fossil fuels with a share of 87% in 2015⁸⁴³. Consequently, natural gas has a central role in Turkey’s energy mix as it is also used to produce electricity in power plants. Natural gas has gradually replaced oil in heating and electricity generation in the past decade. Initially the demand for natural gas rose as a result of the increasing power sector. However, later, the residential consumption rose as well because of the expanding of the natural gas distribution network. In 2016, according to the Turkish Energy Market Regulator, of the total gas consumption, residential consumption reached 25.05%, electricity consumption 36.06%, while industrial consumption stood at 30.38%⁸⁴⁴.

Table 1. Turkey’s natural gas consumption by sector (million cubic meters)

Sectors	2015	2016
Conversion Sector	19.010,67	16.730,31
Industry Sector	13.965,52	14.094,99
Household	11.000,36	11.620,38
Service Sector	3.160,64	3.098,73
Transportation Sector	423,11	397,37
Energy Sector	302,34	346,3
Other Sectors	136,62	106,97
Total Consumption	47.999,26	46.395,06

Source: Turkish Natural Gas Market Report 2016,

<http://www.emra.org.tr/EN/Documents/NaturalGasMarket/PublicationsReports>

As previously mentioned, Turkey is highly dependent on oil and gas imports. At the moment, Turkey imports gas from Azerbaijan, Iran and Russia via pipelines. In 2016, it imported 46.3 bcm of gas, 4.28% less than in 2015. Russia was the main source of import with almost 53% of Turkey’s total imports. Turkey adds to its gas imported via pipelines, liquefied natural gas (LNG) imports. Ankara has both long term and spot contracts for LNG and in 2016 imported 0.7 bcm of LNG which represents 16.46% of its total gas imports. Only 27.84% came from spot market while the rest came from long term contracts between Botas and Algeria and Nigeria. As of 2016, Turkey has three LNG terminals in operation (including storage): Marmara Ereğlisi Terminal owned by state-controlled Botas, private owned EgeGaz Aliaga Terminal and a Floating Storage and Regasification Unit (FSRU) owned by Etki Liman. The LNG terminals can help Turkey ease its dependence on a few gas suppliers. Nevertheless, so far, Turkey is depended, in terms of volume, by pipeline supplies.

⁸⁴³ *Ibidem*, p. 23

⁸⁴⁴ Turkish Natural Gas Market Report 2016, p. 65

Table 2. Sources of imported natural gas in 2016 (million cubic meters)

Year	Russia	Iran	Azerbaijan	Algeria	Nigeria	Others*	Total
2016	24.540	7.705	6.480	4.284	1.220	2.124	46.352
Percentage (%)	52,94	16,62	13,98	9,24	2,63	4,58	100

* Others represent the countries of imported spot LNG

Source: Turkish Natural Gas Market Report 2016,

<http://www.emra.org.tr/EN/Documents/NaturalGasMarket/PublishmentsReports>

Turkey - Russia cooperation in the energy sector

Russia is one of the world's most important energy players. Russia holds the sixth largest oil proved reserves in the world (6.4% of the total world reserves), and the second largest gas proved reserves (17.3% of the total world reserves)⁸⁴⁵. In 2016, Russia remained the world largest oil and gas exporter.

Turkey – Russia energy relationship is characterized by cooperation which is mostly driven by the interdependence between the two countries. Turkey is dependent on gas imports from Russia to ensure its rapidly growing energy demand as seen in Table 3 while Russia needs Turkey as a transit energy corridor to send its gas to Europe.

Table 3. Amount of Imported Natural Gas by Source Country between 2006-2016 (million cubic meters)

Count ries	Russia		Iran		Azerbaijan		Algeria		Nigeria		Others*		Total	Perc enta ge Cha nge
	Years	Quan t.	Sha re (%)	Qua nt.	Sha re (%)	Qua nt.	Share (%)	Qua nt.	Share (%)	Qua nt.	Share (%)	Qua nt.		
2006	19.31 6	63,9 2	5.59 4	18,5 1	0	0	4.13 2	13,67	1.10 0	3,64	79	0,26	30.22 1	-
2007	22.76 2	63,5 1	6.05 4	16,8 9	1.25 8	3,51	4.20 5	11,73	1.39 6	3,89	167	0,47	35.84 2	18,60
2008	23.15 9	62,0 1	4.11 3	11,0 1	4.58 0	12,26	4.14 8	11,11	1.01 7	2,72	333	0,89	37.35 0	4,21
2009	19.47 3	54,3 1	5.25 2	14,6 5	4.96 0	13,83	4.48 7	12,51	903	2,52	781	2,18	35.85 6	-4,00
2010	17.57 6	46,2 1	7.76 5	20,4 1	4.52 1	11,89	3.90 6	10,27	1.18 9	3,13	3.07 9	8,09	38.03 6	6,08
2011	25.40 6	57,9 1	8.19 0	18,6 7	3.80 6	8,67	4.15 6	9,47	1.24 8	2,84	1.06 9	2,44	43.87 4	15,35
2012	26.49 1	57,6 9	8.21 5	17,8 9	3.35 4	7,3	4.07 6	8,88	1.32 2	2,88	2.46 4	5,37	45.92 2	4,67
2013	26.21 2	57,9	8.73 0	19,2 8	4.24 5	9,38	3.91 7	8,65	1.27 4	2,81	892	1,97	45.26 9	-1,42
2014	26.97 5	54,7 6	8.93 2	18,1 3	6.07 4	12,33	4.17 9	8,48	1.41 4	2,87	1.68 9	3,43	49.26 2	8,82
2015	26.78 3	55,3 1	7.82 6	16,1 6	6.16 9	12,74	3.91 6	8,09	1.24 0	2,56	2.49 3	5,15	48.42 7	-1,70
2016	24.54 0	52,9 4	7.70 5	16,6 2	6.48 0	13,98	4.28 4	9,24	1.22 0	2,63	2.12 4	4,58	46.35 2	-4,28

Source: Turkish Natural Gas Market Report 2016,

⁸⁴⁵ BP Statistical Review 2017, available at <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-russia-insights.pdf>, accessed 29.10.2017

<http://www.emra.org.tr/EN/Documents/NaturalGasMarket/PublishmentsReports>

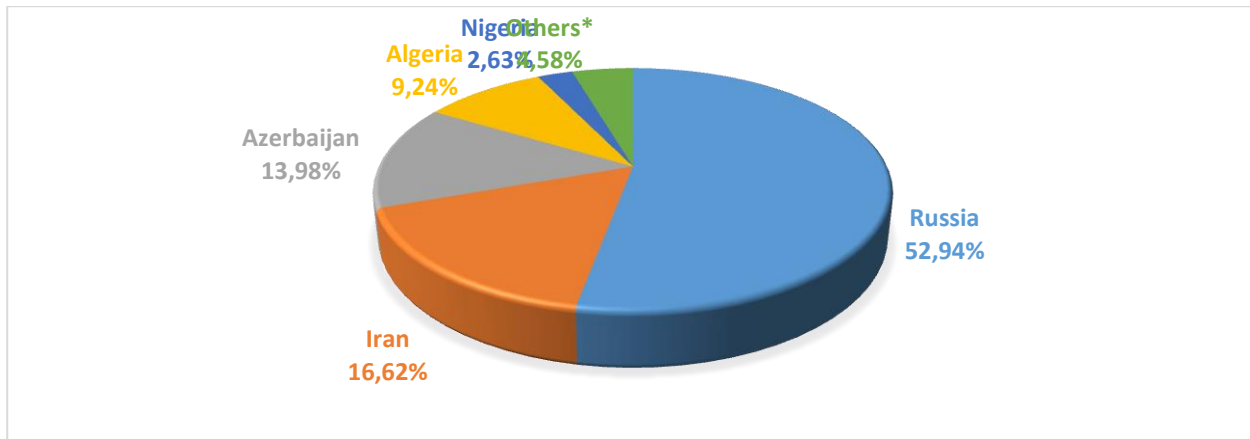
At the same time, Turkey is Russia's second biggest energy market after Germany. In 2016, Russia exported 24.5 bcm of gas to Turkey which represents almost 53% share of the Turkish market.

Russia is sending gas to Turkey through two pipelines, namely the Trans-Balkan pipeline and the Blue Stream. Their gas cooperation began in 1984 when Turkey and the Soviet Union signed a gas supply agreement via the Trans-Balkan pipeline which crosses Ukraine, Romania and Bulgaria to reach Ankara. The effective gas flows to Turkey began in 1987. Thus, the Trans-Balkan pipeline can send up to 14 bcm of gas to Turkey per year. Turkey's growing energy demands determined building a pipeline that would connect the two countries. Consequently, the construction of Blue Stream pipeline was completed in 2002 and since 2003 Russia is sending gas directly to Turkey through this pipeline that under crosses the Black Sea. Also, a third pipeline project to supply Turkey with Russian gas is under construction, namely the Turkish Stream pipeline.

However, as seen in Table 3, Russian gas exports share of the Turkish market are diminishing. From 2006 to 2016, the share dropped from 64% to 53%. In an interesting development of Turkish-Russian energy cooperation, Turkey refused in 2011 to renew a 6 bcm of gas per year contract with Gazprom claiming that the price asked by the Russian company was too high. Botas has been trying for a long time to lower the price of the Russian gas by discounts and removal of the take-or-pay clause which means that the Turkish company is obliged to buy a certain amount of gas or pay a penalty. In 2015, Botas filed an international arbitration against Gazprom as the Russian company refused to take into consideration the discount negotiated previously⁸⁴⁶. Initially Gazprom agreed to a 10.25% discount on the price Turkey is paying but refused to implement the discount until Turkey agreed on Turkish Stream construction⁸⁴⁷.

Also, recently Gazprom began selling its shares in some Turkish energy companies such as Bosphorus Gaz, Enerco or Avrasya⁸⁴⁸. Nevertheless, despite these disagreements, Turkey needs to buy gas and Russia needs to sell its gas.

• **Graph 1. Share of Imported Natural Gas by Source Country in 2016 (%)**

Source: Turkish Natural Gas Market Report 2016

<http://www.emra.org.tr/EN/Documents/NaturalGasMarket/PublishmentsReports>

Turkish Stream: a turning point in Turkey – Russia energy relationship

A significant event that had a noteworthy impact on both Turkish-Russian political and energy relationship was the shooting down of the Russian military jet by Turkey. One of the consequences of this incident was the postponement of the Turkish Stream and some feared even cancellation, as the political

⁸⁴⁶ Turkey initiates legal action against Russia's Gazprom, Financial Times, 27 October 2015, available at <https://www.ft.com/content/11665996-7cc6-11e5-a1fe-567b37f80b64>, accessed 25.10.2017

⁸⁴⁷ Turkey goes to international arbitration over Russian gas price: official, Platts, 27 October 2015, available at <https://www.platts.com/latest-news/natural-gas/istanbul/turkey-goes-to-international-arbitration-over-26255871>, accessed 26.10.2017

⁸⁴⁸ Gazprom may exit domestic Turkish natural gas market, Russia Today, 28 June 2011, available at <https://www.rt.com/business/394352-turkey-gazprom-gas-sales/>, accessed 26.10.2017

relationship between Ankara and Moscow was at one of the lowest levels in history.

The Turkish Stream projected pipeline aims to deliver 15.75 bcm of Russian gas to western Turkey across the Black Sea. The South Stream look-alike pipeline was announced in December 2014 when Gazprom and Botas signed a Memorandum of Understanding for building it. Following Turkey shooting down a Russian military jet along the Turkish-Syrian border in November 2015, the project was put aside. Nevertheless, Russia – Turkey’s recent rapprochement in the wake of Turkey’s failed coup d’état prompted Turkish Stream’s revival. Rapprochement between the two countries began in June 2016 when Turkish President Recep Tayyip Erdogan wrote a letter to Russian President Vladimir Putin extending his condolences to the family of the pilot killed in the incident.

On July 27, 2016 Russian Energy Minister Alexander Novak announced after a meeting with Turkish Economics Minister Nihat Zeybekci that Kremlin was ready to resume energy project talks with Ankara. However, the meeting in St. Petersburg on August 9 between Putin and Erdogan was decisive as the two announced Turkish Stream’s revival as well as Akkuyu Nuclear Power Plant’s construction. The meeting’s timing was intriguing as it came a day after the Bulgarian Prime Minister Boiko Borisov’s statement that Russia and Bulgaria are setting up a working group to resume two energy projects, South Stream and Belene Nuclear Power Plant, hence putting into question Bulgaria’s hopes of becoming a regional gas hub.

Initially, Turkish Stream was designed as a four strings pipeline system, each with a capacity of 15.75 bcm and a total capacity of 63 bcm per year. Later on, Gazprom reconsidered the original proposal downsizing it to two strings. Most likely, one string can be built by 2020 as Russia already has purchased a pipe for South Stream laying in Varna, Bulgaria. The prospects for building the second string supplying south-eastern Europe via Turkey are blurry considering that delivering gas on EU territory requires compliance with EU regulations which led to South Stream’s cancelation in the first place. However, after no real progress was made, Turkish Stream natural gas pipeline proposed project has made significant steps forward recently as the Turkish authorities issued first construction permits for the offshore section and Russian authorities announced laying a pipeline under the Black Sea to reach Turkey.

When completed, this pipeline will crystalize Russia’s role as a key supplier of gas to Turkey, but will also increase Turkey’s dependence on Russian gas imports. In turn, Russia needs an alternative route to send its gas to Europe as in 2019 its gas transit contract with Ukraine will end while the prospects for Nord Stream 2 pipeline construction are uncertain.

Turkey – Russia nuclear cooperation

Increasing electricity demand and Turkey’s commitments to reduce pollution makes nuclear energy development an important goal for Turkey’s energy market. Electricity consumption in 2023 is expected to rise by 5.5% to 357.4 TWh⁸⁴⁹. Thus, according to Turkey’s energy strategy one of Ankara’s objectives is to add nuclear energy to its energy mix. Therefore, Turkey will build two nuclear reactors one in Sinop and the other in Mersin, Akkuyu.

Turkey signed an agreement with Russia in 2010 to build Turkey’s first nuclear power plant in Akkuyu. The project worth about \$20 billion comprises four nuclear reactors with a planned total capacity of 4,800 megawatts, thus Akuyyu nuclear power plant will be one of the world largest nuclear power plants. One interesting aspect in the Turkish-Russian nuclear agreement is that Russia’s Rosatom will have a controlling stake in Akkuyu nuclear plant unlike in other countries where it has built nuclear power plants such as China or India. Thus, Russia will own Akkuyu nuclear power plant.

Turkey aims that when completed in 2023 the electricity generated by the nuclear plant will replace about 10% of hydrocarbon generated power in Turkey’s power mix.

Turkey – Russia competition: Turkey’ support for competing energy projects

Turkey has a long-time ambition to become a natural gas hub between Middle East, Central Asia and

⁸⁴⁹Republic of Turkey Ministry of Energy and Natural Resources, <http://www.enerji.gov.tr/en-US/Pages/Electricity>, accessed 16.10.2017

Europe. Geographically, Turkey has a strategic position between world largest hydrocarbon resources in Middle East, Central Asia and one of the world largest consumer markets, Europe. Turkey’s dependence on Russia gas imports it’s a matter of concern in Ankara. Therefore, the Turkish authorities are looking for other energy partners to lessen Turkey’s dependence of one supplier as there are fears that Russia could use gas as a political weapon as it has done in the case of Ukraine. The quest for diversification of energy suppliers materialized in Turkey’s involvement in energy projects that are not run by Russia, namely TAP and TANAP, part of the Southern Gas Corridor backed by the European Union.

Trans-Anatolian Pipeline. To diversify away from Russian gas, Turkey reached an agreement with Azerbaijan for a new gas supply source. The Trans-Anatolian (TANAP) pipeline is designed to bring gas from the gas field Shah Deniz II in Azerbaijan and other countries at the Caspian Sea to Turkey. The 1,850 km-long pipeline will run from the Turkish border with Georgia to the Turkish border with Greece. Turkmenistan has already signed a deal with Turkey to supply gas to TANAP. Starting 2018, TANAP will deliver 6 bcm of gas to the Turkish domestic market.

TAP. Trans-Adriatic Pipeline (TAP) is an 870-km pipeline, part of the so-called Southern Gas Corridor that will link Azerbaijan’s giant Shah Deniz II field with Italy, crossing through Georgia, Turkey, Greece, Albania and the Adriatic Sea. This is the largest project to bring new gas supplies to European consumers. At the Greek-Turkish border TAP will be connecting to the Trans-Anatolian Pipeline (TANAP). Nevertheless, Russia promotes a different pipeline. A direct competitor to the offshore TAP section is Poseidon, a Gazprom desired pipeline project to bring Russian gas from Greece to Italy. A Memorandum of Understanding for its development was signed in 2016 between Russian Gazprom, Italian gas company Edison and Greece’s DEPA public gas supply corporation but the prospects of its completion are unknown as there is no agreed-upon route to bring the Russian gas all the way to Greece. In consequence, Turkey supporting two competing projects with Russian projects adds pressure on Turkey - Russia energy relationship.

Map 1. Turkey’s major oil and natural gas transit pipelines

Conclusions

The failed military coup reinforced Turkey - Russia energy cooperation. Important steps have been made into completing the construction of the Turkish Stream pipeline, but also in building Turkey’s first nuclear power plant in Akkuyu in partnership with the Russian company Rosatom. Although characterized by both cooperation and competition, Turkey – Russia energy relationship is a complex relationship as both countries need one another to accomplish their energy goals.

Located strategically between significant energy resources and large consumers markets, Turkey has an important role in the geopolitics of gas hence it has a strategic importance for Russia which is looking for alternative routes and partners to outweigh Western sanctions. Turkey is the second largest market for Russian gas sales after Germany. With Turkish Stream on track, Turkey is one step closer in achieving its goal of becoming a regional gas hub while Russia secures a southern route for shipping its gas to Europe.

With a minimal domestic production but with a growing energy demand Turkey needs to import additional gas volumes either from Russia or other sources. In this sense, Turkey made some progress in diversifying its energy suppliers by signing LNG supply agreements with Algeria and Nigeria and by building extra storage capacity. Nevertheless, Turkey’s long-term gas contracts with some of its suppliers are due to expire. In 2021, three contracts will expire, one with Azerbaijan (6 bcm/year), one with Gazprom (4

bcm/year) and one with Algeria (4.4 bcm/year). Then in 2025, a contract with Gazprom of 16 bcm/year will expire followed by another contract in 2026 with Iran (9.6 bcm/year). Consequently, by 2026 Turkey will have to renegotiate gas contracts reaching almost 40 bcm of gas. Turkey needs to cautiously renegotiate the terms of these contracts and support Western backed projects to meet its domestic demand and ensure its security of supply.

References

- AKTAN Metin, “Energy Security Dilemma of Turkey in the Context of Domestic Coal Policies”, Conference Paper World Energy Council, October 2016
- AUSTVIK Ole, Gunnar, RZAYEVA, Gulmira, “Turkey in the Geopolitics of Natural Gas”, Mossavar-Rahmani Center for Business & Government, September 2016
- BACONI, Tareq, “Pipelines and pipedream. How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean”, European Council on Foreign Relation, April 2017
- BP Statistical Review 2017, available at <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/bp-statistical-review-of-world-energy-2017-russia-insights.pdf>, accessed 29.10.2017
- EMRA, Turkish Natural Gas Market Report 2016, <http://www.emra.org.tr/EN/Documents/NaturalGasMarket/PublicationsReports>, accessed 3.11.2017
- Gazprom may exit domestic Turkish natural gas market, Russia Today, 28 June 201, available at <https://www.rt.com/business/394352-turkey-gazprom-gas-sales/>, accessed 26.10.2017
- Republic of Turkey Ministry of Energy and Natural Resources, <http://www.enerji.gov.tr/en-US/Pages/Electricity>, accessed 16.10.2017
- TIFTIKÇIGIL, Yavuz, Burcu, YESEVI Çağla Gül, “Energy Relations between Turkey and Russia: Conflict In Energy Projects”, Journal of Economics and Sustainable Development, Vol.5, No.12, 2014
- Turkey goes to international arbitration over Russian gas price: official, Platts, 27 October 2015, available at <https://www.platts.com/latest-news/natural-gas/istanbul/turkey-goes-to-international-arbitration-over-26255871> , accessed 26.10.2017
- Turkey initiates legal action against Russia’s Gazprom, Financial Times, 27 October 2015, available at <https://www.ft.com/content/11665996-7cc6-11e5-a1fe-567b37f80b64>, accessed 25.10.2017
- World Bank Turkey profile, available at <http://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1>, accessed 17.10.2017

RUSSIAN-TURKISH RELATIONSHIPS IN THE NATO FRAMEWORK

Brigadier General (ret.) Mohamad H. Alzaghal*

Introduction

Turkey joined the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in 1952. Since that time, the world has changed and the security challenges for both Turkey and NATO have also changed. At that time, the main threat was the Soviet Union. Turkey needed allies to rely upon in case the Soviet Union pressured for territories, and NATO wanted Turkey's geo-strategic important regional location with respect to the Soviet Union, Middle East, and Central Asia's powerful large Turkish army. Since that time, many crises and events have distanced Turkey from its NATO allies.

On the other hand, Turkey is currently more interested in the strategic management of regional interests in the Middle East and with Russia. Turkey-Russian relationships are becoming closer due to pragmatic reasons such as the Syrian crisis, current economy, and political issues. This raises an important question: is it reasonable for Turkey to exit NATO and join an alliance with Russia, such as the Shanghai Cooperation Organization (SCO)?

On Saturday, 29th of April 2017, NATO Secretary-General Jens Stoltenberg told the German Welt am Sonntag newspaper: "NATO would undoubtedly be weaker without Turkey..." Stoltenberg praised Turkey as a "key country" for both NATO's and Europe's security and stability. This gives another perspective to the relations between NATO and Turkey, but not necessarily does Turkey have the same point of view regarding the NATO's role in Turkish security and stability.

In this paper, the Turkish-Russian relationship will be examined under the influence of the Turkish referendum, Syrian crisis, and NATO framework. Different milestones which have affected the Turkish policy are discussed and the options Turkey has with respect to its relationships with NATO on one side and Russia on the other side.

Turkish-Russian Relationships

Turkish foreign policy focused on the “zero problems” [1] term with all of the country's neighbours. Under this attitude; Russia is not an exception. Despite several hiccups, incidents, and the different view points regarding regional issues, bilateral commerce and investment have bloomed between the two countries, which in turn drives political relations to be better. The size of economic cooperation between Turkey and Russia rose 20 times from 1.5 Billion Dollars in 1991 to more than 25 billion dollars in 2007, which gave Russia the second rank after Germany. [2] The following are the major domains of cooperation:

- **Energy:** Russia is a key energy partner for Turkey. Russia provides more than half of the natural gas needs of Turkey and one fifth of its oil. [3] Also, there is an important project of two lines of the “Turkish Stream” project which, if implemented, will facilitate natural gas export from Russia to Turkey, and the world. [4]
- **Tourism:** The number of Russian tourists to visit Turkey each year rose from 500 thousand in 1999 to 2.4 million in 2007. The number of Turkish tourists reached about 200 thousand in 2007. [5]
- **Construction:** Several Turkish construction contractors have a big role in the Russian Economy. [5]
- **Finance:** Russia has billions of dollars of direct investment in Turkey. Also; the two countries started to use their national payment system in trade so that Russian may pay Rubles in Turkey and Turks pay in Liras in Russia. [5]
- **Security and Military:** The two navies are in cooperation with respect to the Black Sea security. [6]

On the other hand, Turkey is currently more interested in the strategic management of regional interests in the Middle East and with Russia. [7] Turkey-Russian relationships are becoming closer due to pragmatic reasons such as the Syrian crisis, the current economy, and political issues. This raises an important question: is it reasonable for Turkey to exit NATO and join an alliance with Russia, such as the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

* Director of the Excellence in Business Continuity and Crisis Management (EBCCM)–Istanbul/Turkey

The Turkish-Russian relationship has passed several milestones which have affected Turkish policy: the Syrian crisis, the failed coup attempt, and the influence of the Turkish referendum. These milestones have affected the options Turkey has with respect to its relationship with NATO on one side and Russia on the other side.

Turkish-Russian relations and the Syrian Crisis

The Syrian crisis has affected Turkish-Russian relations. Turkish forces are in Syria fighting the Kurdish Democratic Union Party (PYD), the Islamic State of Iraq, and Syria (ISIS). Since the Russian jet was shot down by Turkey in northern Syria, the two countries have repaired their bilateral relations and are seeking to upgrade ongoing cooperation. [8]

There is an agreement between Turkey, Russia, and Iran in Syria, for regions with “de-escalation zones” which is a step forward in the peace process in Syria.

Future of Turkish – Russian Relations

In the demographic domain, the balance toward 2050 is going in favour of Turkey, according to the UN. The population of Turkey will increase to around 100 million while the population of Russia will decrease to around 115 million. The demographic factor will affect other domains and will make Turkey develop faster than Russia and will rise from the 15th largest economy to the 10th largest economy by 2050. [2]

In turn, the economical factor will drive the political and security domains. The Turkish-Russian relations will be defined under those new terms. The two countries may have balanced relations, as mutual interest for both will be imminent.

Turkey and NATO

NATO is a military organization which was established on 4th of April 1949 as an alliance to stand up against the Soviet Union during the Cold War era. The United States played the leadership role in creating and running the organization in terms of funding, military force, and policies. The Soviet Union has created the Warsaw Pact as its version of NATO. [9]

Turkey joined NATO in 1952, which was a mutual benefit. NATO needed Turkey as a spearhead facing the Soviet Union, using its strategic territories and military force to stop the expansion of communism and to use their air force bases. [10] Also, NATO membership of Turkey would at least prevent it from being a Soviet Union ally. On the other hand, Turkey needed the support of NATO as the Soviet Union was trying to acquire Turkish lands with threats of aggression. This phase in the Turkish-NATO relationship was focused on collective defence and security. [11]

Even after the Cold War, the Turkish relationships with NATO found benefits in other terms, in addition to facing Russia, who inherited the Soviet Union doctrine. Turkey played a vital geopolitical role on behalf of NATO in Central Asia and the Middle East. Recently; Turkey’s role was expanded to engagement as a strategic partner for NATO in regional crises management such as in Iraq, Syria, and the fight against terrorist groups such as Islamic State of Iraq and Syria ISIS. [12]

Is Turkey Leaving NATO?

Since the Cyprus issue arose in the 1960s, the relationship with NATO started to face obstacles due to the anti-western feelings in Turkey. Also, the problematic relationship with Greece was projected onto the relationship of Turkey and NATO. [9]

This could be a strange question to ask until the 15th of July 2016 failed coup in Turkey. The Turkish leaders were suspicious about the role of fellow members of NATO in supporting the coup, while certain NATO members see increasing authoritarian symptoms of Turkish political policies. The lack of

mutual trust may lead to a conflict of interest in terms of military and foreign policies. [9]

In [13], the author depicted the reason why Turkey may leave NATO as follows:

- Turkey stated that the United States is an enemy due its alleged role in the failed coup attempt.
- The lack of mutual trusts between Turkey and other NATO members.
- The United States and the United Kingdom may consider moving NATO military assets from Turkey to other countries such as Cyprus.
- The improvement of relationships between Turkey and Russia in different domains, especially in military equipment procurement.

The other point of view emphasizes the importance of Turkish NATO Membership. On Saturday, 29th of April 2017, NATO Secretary-General Jens Stoltenberg told the German Welt am Sonntag newspaper: "NATO would undoubtedly be weaker without Turkey..." Stoltenberg praised Turkey as a "key country" for both NATO's and Europe's security and stability. This gives another perspective to the relations between NATO and Turkey, but not necessarily does Turkey have the same point of view regarding NATO's role in Turkish security and stability. [14]

Turkey and the European Union

Turkey's application to the EU dates back to July 1959 when it applied to the organization that evolved to the EU; which is the European Economic Community (EEC). [15] Turkey applied for EU full membership in 1987 and was considered as an EU candidate in 1999 and the admission negotiations started in 2005. Turkey was officially accepted as an EU candidate country in 1999, and accession negotiations started in 2005. [16]

The membership negotiations were stalled after the failed coup attempt in Turkey due to EU accusations to Turkey of human rights issues. The future for Turkey and the EU is not clear but it may be one of three options: competition, cooperation, or convergence. The most probable future is in cooperation. Convergence, which means full membership of Turkey to the EU, is not realistic given the political circumstances. While competition is not an option for the interest of both countries, the best way out is some kind of cooperation in all domains. [17]

Turkey and the Shanghai Cooperation Organization (SCO)

The Shanghai Cooperation Organization (SCO) (formerly named Shanghai Five when it was formed in 1996) led by Russia and China has established the following countries as full members: China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, and Uzbekistan. The countries which have observer status are: India, Iran, Mongolia, and Pakistan. The main themes of the cooperation are counter-terrorism, counter-extremism, and counter-separatism as China called those three the "three evil forces". [18]

Turkey is looking toward SCO in the shadow of a vague future relationship with Europe and the United States. President Erdogan declared in several occasions that the SCO is a valid option for Turkey, especially with the European Union stalling its membership. Turkey participated in the SCO 2012 summit in Beijing as a "dialogue partner". The dilemma is if SCO membership will require Turkey to leave NATO. [19]

Conclusion

Turkey and Russia are very important countries in the region. The cooperation between the two countries is important for peace, stability, and prosperity of the region. Many issues of interest are there for both countries, especially in the field of energy, economy, and politics.

Turkey is a key player in the region due to its location which provides it with special geopolitical roles. Turkey has connections to the West and East, North and South as a hub between Europe, Asia, and the Middle East. Although the location of Turkey gives it benefits, it also is a burden as it needs to orchestrate its

relations between all stakeholders in the region.

While Turkey is a member of NATO and an ally of the United States, it has strong ties with Eurasian countries, China, and Russia. It shouldn't be a Zero Relations Rule. In other words; if Turkey has good relations with Russia, that doesn't mean that Turkey should leave NATO. On the contrary, Turkey may use its multiple relations with different stakeholders to be a hub and mediator between all of those parties for world peace and stability, and Turkey is well eligible to play this role.

References

- [1] Piotr Zalewski, "How Turkey Went From 'Zero Problems' To Zero Friends," Foreign Affairs, August 22, 2013, available from www.foreignpolicy.com/articles/2013/08/21/how_turkey_foreign_policy_went_from_zero_problems_to_zero_friends.
- [2] Adam Balcer, "The Future of Turkish - Russian relations: a strategic perspective", Demos-Europa - Centre for European strategy, the Polish Private Think-Tank Dealing with the EU Affairs.
- [3] Remi Bourgeot, "Russia-Turkey: A relationship Shaped by Energy", Russia/NIS Center in cooperation Program, Ifri, March 2013.
- [4] Ksneia Krauer-Pacheco, "Turkey as a Transit Country and Energy Hub: The Link to Its Foreign Policy Aims," Forschungsstelle Osteuropa, December, 2011, available from www.forschungsstelle.uni-bremen.de/UserFiles/file/fsoAP118.pdf.
- [5] Kemal Kirişci, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State," New Perspectives on Turkey, No. 40, (2009): 29-57.
- [6] RIA Novosti, "Russia Agrees to Join Turkish Security Operation in Black Sea," Global Security.Org, June 29, 2006, available from www.globalsecurity.org/military/library/news/2006/06/mil-060629-rianovosti01.htm.
- [7] Ahmet Davutoğlu, "With the Middle East in Crisis, Turkey and the United States Must Deepen Alliance" Foreign Policy, November 15, 2014.
- [8] Bulent Aliriza, "The Escalating Syrian Crisis and US-Turkey Relations," Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2012, available from www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1347972429-2.Bulent_Ali_Riza_Escalating_Syrian_Crisis_and_US_Turkey_Relations.pdf.
- [9] Gülnur Aybet, "Turkey's Security Challenges and NATO, 2012," Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2012, pp. 1-5, available from carnegeendowment.org/Files/Aybet_Brief.pdf.
- [10] Güneş Ünüvar, "Turkey-NATO Relations: Past, Present And Future," Vrije Universiteit Brussel, Vub, Brussels, Belgium: Institute For European Studies International And European Law, L.I.M. Programme, 2011-12, March 7, 2014, available from https://www.academia.edu/1472745/turkey_-_nato_relations_past_present_and_future.
- [11] Mehmet Cebeci, "NATO-EU Cooperation and Turkey," Turkish Policy Quarterly, Vol. 10, No.3 (2011): 93-103 [http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/Munevver%20Cebeci\(1\).pdf](http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/Munevver%20Cebeci(1).pdf)
- [12] Sinan Ülgen, "The Evolving EU, NATO, and Turkey Relationship", Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, April 2008, pp. 97-109.
- [13] Gregory R. Copley "Erdogan's Power Game: Turkey on Collision Course with NATO", Oil Price magazine, 24th July 2016.
- [14] Daily Sabah Newspaper, "NATO's Stoltenberg praises Turkey's contribution to EU security",
- [15] Nathalie Tocci, "Turkey and the European Union: A Journey in the Unknown", Turkey project policy paper.
- [16] Nathalie Tocci, "Turkey's European Future", chapter 4, (New York: New York University Press, 2011), number 5•November 2014, Center on the United States and Europe at Brookings.
- [17] Nilgun Arisan and Atila Eralp, "What Went Wrong in the Turkey-EU Relationship?" in Another Empire? Kerem Öktem, Ayşe Kadioğlu and Mehmet Karlı (eds.), (Istanbul: Bilgi University Press, 2012).
- [18] Roman Muzalevsky, "Turkey Looks Forward, Talks SCO," Eurasia Daily Monitor, February 13, 2013, available from www.1913intel.com/2013/02/14/turkey-looks-forward-talks-sco-the-jamestown-foundation/.
- [19] Kemal Kirisci, "Shanghai Blues, the European Union, and John Kerry's Turkey," Washington, DC: The Brookings Institution, February 27, 2013, available from www.brookings.edu/blogs/up-front/posts/2013/02/27-eu-kerry-turkey-kirisci.

**TURCO-SOVIET RELATIONS
ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS
(1945-1960)**

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

Abstract

Traditionally, Soviet attitude to Turkey was governed by strategic concepts as a result of the latter's possession of the Black Sea Straits, and from its proximity to vital targets in Ukraine and Transcaucasia. Thus, Turco-Soviet enmity has deep roots going back to the struggle between the Russian and the Ottoman Empires, which began in the 15th century with the gradual conquest of the Black Sea, Transcaucasia and Balkans by the Turks. However, during the eighteenth and early twentieth century, Russia enlarged its territory primarily at the expense of the declining Ottoman Empire. It was only with the collapse of the Russian Empire in 1917, that the Russian irredentist ambition enshrined in the “Warm Waters”, the Russian/Soviet desire to gain access to the Mediterranean, was effectively abandoned. As a result, Turco-Soviet relations reached a peak in the Atatürk era and again later in the 1960s and 1970s.

On 19 March 1945, as the war in Europe about to end, the Soviet Government reported to the Turkish Government its decision to put an end to the Turco-Soviet Treaty of Friendship and Non-Aggression dated 17 November 1925. The claim was that the Treaty was no longer relevant given the new conditions emerging after the Second World War. On 7 June 1945, Selim Sarper, the Turkish Ambassador to Moscow, in his meeting with Molotov, the Soviet Foreign Minister, stated that Turkey wished to form good relations once again. Molotov, however, wanted bases on the Straits in addition to the Kars-Ardahan region in return for restored relations and the reinstatement of the treaty. Turkey did not accept these demands. As a result, the Soviets decided not to renew the treaty, which was the beginning of strained relations between the Turks and the Soviets which lasted until 1953.

After Stalin's death, the Russians attempted to restore their relations with Turkey to their relatively relaxed pre-war level. The Turks, however, were cautious in their response. Developments in Soviet-American relations in the early 1960s led the Turks to reconsider their dependent relationship with the United States and to take on a less uncompromising approach towards the Soviet Union, resulting in the second period of good Turco-Soviet relations after the Atatürk era.

Key words: Turkey, Russia, Soviet Union, Turco-Soviet Relations, Turkish Foreign Policy

**İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ
(1945-1960)**

Özet

Avrupa'da savaş sona ermek üzereyken, 19 Mart 1945'de Sovyet Hükümeti, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetme kararını Türk Hükümetine bildirmiştir. Antlaşmanın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni şartlara uygun olmadığı ileri sürülmüştür. 7 Haziran 1945'de Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Seli Sarper Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yeniden iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiş, ancak Molotov, iyi ilişkilerin kurulması ve antlaşmanın yenilenmesi için Boğazlarda üs, ayrıca Kars-Ardahan bölgesini istemiştir. Türkiye'nin bu talepleri kabul etmemesi üzerine antlaşma yenilenmemiştir. Bu olay Türk-Sovyet ilişkilerinde 1953 yılına kadar sürecek gerginliğin başlangıcı olmuştur.

Stalin'in ölümünden sonra Ruslar, Türkiye ile olan ilişkilerini savaş öncesindeki göreceli rahat düzeye kıyasla yeniden inşa etmeye çalıştılar. Fakat Türkler buna karşılık vermede tedbirli davrandılar. 1960 yılı başlarında Sovyet-Amerikan ilişkilerinde gözlenen gelişmeler Türkleri Amerika Birleşik Devletleri ile olan bağımlı ilişkilerini yeniden düşünmeye sevk etti ve Sovyetler Birliğine karşı daha uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemelerine yol açtı. Sonuçta, Türk-Sovyet ilişkileri 1960'lar ve 1970'lerde-Atatürk dönemi dışında-en iyi dönemini yaşamış oldu.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Rusya, Sovyetler Birliği, Türk-Sovyet İlişkileri, Türk Dış Politikası

1. 1945-1953

Traditionally, Soviet attitude to Turkey was governed by strategic concepts as a result of the latter's possession of the Black Sea Straits, and from its proximity to vital targets in Ukraine and Transcaucasia. Turco-Soviet enmity thus has deep roots going back to the struggle between the Russian and the Ottoman Empires, which began in the 15th century with the gradual conquest of the Black Sea, Transcaucasia and Balkans by the Turks. However, during the eighteenth and early twentieth century, Russia expanded its territory largely at the expense of the declining Ottoman Empire. However, it was only with the collapse of the Russian Empire in 1917, that the Russian irredentist ambition enshrined in the “**Warm Waters**”, the Russian/Soviet desire to gain access to the Mediterranean, was effectively abandoned.⁸⁵⁰ As a result, Turco-Soviet relations had their best time in the Atatürk era and later in the 1960s and 1970s as well.

However, after the Second World War, Turco-Soviet relations underwent a decline. The Turkish Minister for Foreign Affairs, Hasan Saka, who was in London in January 1946, was able to put the Turkish case to the Secretary of State, who, in turn, informed him of the apparently reassuring discussions he had had with Marshal Stalin in Moscow and assured him of British interest in the matter. In a second interview with the Secretary of State a month later, the Turkish Minister for Foreign Affairs enquired whether the British Government would consider adapting the Anglo-Turkish alliance to modern conditions. This suggestion was later embodied by the Turkish Ambassador in London in a memorandum which contained the alternative suggestion that the Secretary of State should re-affirm in Parliament the value which the British Government attached to the Turkish alliance. In reply to these suggestions, the Secretary of State stated that while the British Government attached great importance to the principle of the Anglo-Turkish alliance, the second alternative appeared more preferable to him, inasmuch as he wished to have further opportunity for observing the development of United Nations before undertaking discussions about the modification of the treaty, a reply which, with the Secretary of State's friendly references to Turkey in a speech in the House of Commons on 21 February, fully satisfied the Turkish Government.⁸⁵¹

By the publication in the press of articles on Armenian and Georgian claims to Turkey's eastern provinces, and by a constant barrage of hostile propaganda over the wireless, the Soviet claims were kept continually before the eyes of the Turkish Government and people. This campaign drew indignant rejoinders from the Turkish newspapers, with the result that a sustained press war developed between the two countries which in itself made difficult any improvement in their official relations. Anti-communist demonstrations organised by students also took place in Ankara, Iskenderun and other cities. These Turkish counter-attacks drew a protest from the Soviet Embassy in January and the Turkish Government found it appropriate to invite the veteran journalist Hüseyin Cahid Yalçın, who had been an outspoken supporter of the Allied cause throughout the war and had now become the most bitter critic of the Soviet Union, to undertake a brief tour abroad in the hope that in his absence the press war might die down and further provocation be avoided. These hopes, however, proved in vain.⁸⁵²

Armenian irredentism was another of the weapons in Moscow's armoury of propaganda against Turkey. During the winter of 1946, the Soviet Consul-General in Istanbul had opened registration lists for Armenians wishing to return to Soviet Armenia. This created some excitement at the time, but no obstacles were placed in the way of would-be emigrants and the general feeling was that, although the Soviet action was, given the circumstances, rather provocative, Turkey would be better off without those elements in its Armenian minority who had sympathies with communism. The Soviet Consul-General claimed that as many as 8,000 Armenians had been registered, while Turkish sources put the number at no more than 1,400. Whatever the real figure, no steps were taken to include the would-be emigrants from Turkey in the convoys leaving from Greece, the Levant States and elsewhere. Later in the summer, considerable resentment was

*Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. bkyesilbursa@uludag.edu.tr

⁸⁵⁰ FO371/59231, R 17969/6/44, “The Bosphorus and the Dardanelles”, 6 January 1947. FCO51/244/RR6/12, “Turco-Soviet Relations 1962-1971”. Also see FCO51/296/RR6/4, “Turco-Soviet Relations 1962-1972”.

Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası**, Cilt-I: 1919-1980 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), p. 499-520.

⁸⁵¹ FO371/67305B, “Review of Events in Turkey-1946”, by Sir Kelly, 4 February 1947. Bruce R. Kuniholm, **The Origins of the Cold War in the Near East** (Princeton: Princeton University Press, 1980), p. 359-382.

⁸⁵² FO371/67305B, “Review of Events in Turkey-1946”, by Sir Kelly, 4 February 1947.

caused by the news that the French Communist Party had organised a meeting demanding the cession of the three eastern provinces to Soviet Armenia and the creation of an independent Kurdistan.⁸⁵³

The Soviet occupation of Iranian Azerbaijan intensified the Turks' feeling of encirclement and the fear that a rising tide of aggression was now flowing strongly alike round its eastern and western frontiers. The proceedings of the Security Council in New York were followed with close but sceptical interest and, as the year drew on, the conviction that Soviet ambitions were of a nature too fundamental and obdurate to be checked by peaceful persuasion gradually gained ground and found open expression in the Turkish press.⁸⁵⁴

Evidence began to come to light in the early summer that direct Soviet influence in Turkish internal affairs which had suffered a setback in the previous autumn was again becoming active. Two new periodicals, “*Gün*” and “*Gerçek*”, the contents of which followed the usual Communist directives, appeared and to some extent made good the disappearance of “*Tan*” and “*La Turquie*”, which had been suppressed in the previous autumn. There were, furthermore, indications that serious attempts were being made to infiltrate crypto-communist elements into the ranks of the Democratic Party, with a view either to splitting the Party or to controlling its leadership. Indeed, after the elections were over, it was discovered that the funds expended by Soviet sources on behalf of the Democrats in eastern Turkey had exceeded the propaganda expenses of the Republican Party, although there was no evidence to suggest that any collusion existed between the Soviet agents and the Democratic leaders or indeed that the latter were even aware of the insidious support which they were receiving.⁸⁵⁵

The real purpose of the Soviet campaign was gradually becoming clear. Although the Soviet Ambassador in Ankara had adopted the strange attitude that he could not, in view of the bad relations between the two countries, pay an official visit to the Ministry of Foreign Affairs, he had in the winter intimated to Sumer, the Acting Minister for Foreign Affairs, that the Soviet Government would be prepared to drop temporarily the question of territorial claims in order to achieve a settlement of the Straits question. In June, Vinogradov went further and in conversation with the Prime Minister, Saraçoğlu, declared that a solution of the present deadlock was to be found in the rectification of the frontiers and the cession of a base to Russia in time of war. When, however, these claims were dismissed out of hand by Saraçoğlu, Vinogradov shifted his ground and said that if Turkey would but admit that the Straits were of greater importance to the Soviet Union than to any other country, and would agree to negotiate with Russia on that basis, there would be no more talk of the three provinces or of a military base. The Prime Minister replied that the Soviet demands must be completely withdrawn before any answer could be given to such a proposal. Suggestions similar to those put forward by Vinogradov were also made to the Turks about the same time by the Yugoslav Ambassador and the Polish Chargé d’Affaires, and indeed, the whole corps of Soviet satellite Representatives appeared to have received instructions at this time to take soundings of the Turkish Government. The same technique had already been employed in the case of the Bulgarian Minister who, in the winter, had suggested that Turkish security was to be found in association with other Black Sea powers and added that one of the principal obstacles to a Turco-Soviet rapprochement was the continuance in office of the Prime Minister, Saraçoğlu, an indiscretion which earned him an immediate rebuke. More surprising was a similar sounding by the Swedish Minister, who, however, repented and begged that his impertinence should be forgotten.⁸⁵⁶

These conversations and the general tone of Soviet propaganda tended to confirm the view expressed privately by the Turkish Ambassador to Moscow (who was in Istanbul during the summer) that the real object of the Soviet offensive was to frighten the Turkish Government which would emerge from the elections with excessive demands which could later be dropped in exchange for a close understanding. This, of course, would include the severance of the British alliance. In fact, Mr Sarper never returned to Moscow

⁸⁵³ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri** (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), p. 276-316.

⁸⁵⁴ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

⁸⁵⁵ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁵⁶ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Galia Golan, **Soviet Policies in the Middle East** (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 29-43.

after this visit to Istanbul, but was shortly afterwards appointed Minister to Rome. He was replaced in Moscow by Faik Zihni Akdur, the then Turkish Minister to Sofia, who left for his new post in November.⁸⁵⁷

During the summer interest in the Straits question quickened for, under the terms of the Montreux Convention, the Convention would automatically continue in force for a further period of five years unless a demand for a revision of these terms was made by any of the signatory powers before 9 August. The question was therefore whether the Soviet Union would decide to demand such modification before the specified date; and on 8 August the Soviet Chargé d’Affaires in Ankara handed in a note demanding modification of the Convention. After citing violations of the Convention alleged to have been permitted by Turkey during the war, the note proposed five changes:

1. the Straits to remain always open to merchant shipping of all countries and
2. to the passage of warships of the Black Sea Powers,
3. the passage of warships of other Powers to be forbidden except in cases specially provided for,
4. the Straits regime to be within the competence of Turkey and the other Black Sea Powers,
5. Turkey and the Soviet Union as the Powers most interested should by their common means ensure the defence of the Straits and prevent their utilisation by other states for purposes hostile to the Black Sea Powers.⁸⁵⁸

Under Article 29 of the Convention this demand for revision should have been supported by one or two of the signatory Powers (according to the nature of the modification) and notified to all contracting parties; the neglect of this procedure was not however used as an objection to the Soviet proposals.

The first three proposals had been suggested to the Turkish Government by the United States Government in November 1945, and the controversy centred essentially round the fourth and fifth demands. The Turkish Prime Minister referred to the Soviet note in a declaration of policy on 14 August in which he said that Turkey was bound by international convention and would defend its sovereign rights, but was prepared to negotiate a revision of the Montreux Convention with her Allies and other interested states. He modified his draft in accordance with suggestions by the British Government. The Soviet authorities simultaneously intensified their nerve warfare first by claiming to have discovered in the German archives reports from the former German Ambassador in Ankara about Saraçoğlu having suggested the dismemberment of Russia; and secondly, by announcing that the British Military Authorities had a base at Çanakkale and Radar stations in Thrace and the Black Sea area operated by British personnel, that they controlled the aerodrome at Yeşilköy and had 5,000 advisers and instructors in Turkey. The Anatolian News Agency denied the first report and the Foreign Office denied the latter which has nevertheless frequently been repeated in Soviet propaganda.⁸⁵⁹

The Soviet note, copies of which had been delivered by the Soviet Embassies to the British and the U.S. Governments also, was discussed by the two Secretaries of State in Paris, and the British and American Ambassadors in Ankara gave the Turkish Government substantially similar advice as to their reply. Both Governments expressed to the Turks their own willingness to take part in a conference, and advised the Turkish Government to express their readiness to do the same while making clear that this offer did not imply agreement with any specific Soviet proposals.⁸⁶⁰

The British Government, by acknowledging the Soviet communication, pointed out that the agreement at Potsdam allowed for direct conversations between each of the three Governments and the Turkish Government but had not, as the Soviet note stated, provided for negotiations. It was pointed out that the Soviet proposals did not mention the United Nations with whose purposes and principles any modification of the Montreux Convention must be consistent. Finally, the British Government pointed out that it had long been internationally recognised that the Straits regime concerned other states besides the

⁸⁵⁷ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁵⁸ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. George Lenczowski, **The Middle East in the World Affairs**, 4th edition, (Ithaca: Cornell University Press, 1980), p. 134-136.

⁸⁵⁹ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Golan, **Op. Cit.**, p. 29-43.

⁸⁶⁰ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

Black Sea Powers and Turkey and further expressed the view that Turkey as the territorial power concerned should continue to be responsible for the defence and control of the Straits. The American reply also insisted on the concern of other than Black Sea powers with the Straits and on the necessity of relating the Straits regime to the United Nations and said that any aggression against the Straits would clearly be a matter for action by the Security Council, Both Governments stated their willingness to participate in any eventual conference.⁸⁶¹

The Turkish reply, handed to the Soviet Chargé d'Affaires in Ankara on 22 August, contained 20 pages. The first half refuted in detail the Russian allegations of wartime violations of the Convention, maintaining that in so far as technical violations had taken place, these proved the necessity of bringing the Annex to the Convention up-to-date; they did not believe that the Convention itself needed to be revised or that Turkish control had been inadequate. The reply nevertheless accepted the first three Soviet proposals as a basis for discussion but rejected the fourth and fifth proposals. The fourth proposal ignored the fact that the Convention was in force until at least 1956 and ignored the interests of the other signatory powers. The fifth proposal was incompatible with Turkey's inalienable rights of sovereignty and with its security. The surest guarantee for the Soviet Union lay in the restoration of friendly relations with Turkey and in recourse to the United Nations. The texts of the American and Turkish replies were published; that of the British Government's reply was not published until November 1946, though of course communicated to the Turkish Government, but Turkish opinion was much reassured by the Secretary of State's statement of the British case in the House of Commons on 23 October 1946.⁸⁶²

Nerve-warfare continued in the shape of rumours, one of which, traced to the Soviet Consulate General in Istanbul, was that the Russian would attack Istanbul on September 13th or 18th and that there were large concentrations of armoured troops on the Bulgarian frontier. The Turkish Government took special precautions, a boom was laid in the Bosphorus and the frontier garrisons were in a state of alert for nearly three weeks. On 25 September the Soviet Charge d'Affaires in Ankara handed in a second note of considerable length. Although much of it consisted of arguments against the Turkish Government's defence of their control of the Straits during the war, the note was rather more conciliatory in tone and noted with satisfaction the Turkish Government's acceptance of the first three proposals as a basis for discussion. The note contended that as the Black Sea was an inland sea, the Straits were different from other waterways and the special position of Black Sea Powers had been recognised by treaties between Turkey and the Soviet Union in 1921 and with the Transcaucasian and Ukrainian Republics in 1922. It complained that the Turks had rejected the fifth proposal without knowing the concrete suggestions of the Soviet Government. Obviously alluding to the allegations referred to the British military establishments in Turkey, the note said that if Turkey took military measures in the Straits in conjunction with Non-Black Sea Powers, such action would be inconsistent with the security of the Black Sea Powers. The note concluded that the Soviet proposals were in accord with the United Nations and that a conference should be preceded by direct conversations between the Turkish Government and the Potsdam Powers.⁸⁶³

The Turkish Prime Minister's first idea in reaction to the second note was to reply briefly that there was no purpose in continuing the conversation as the Soviet point of view had been noted and fully discussed the British Ambassador recommended that a categorical refusal to discuss specific proposals in any circumstances, or too curt a reply, should be avoided and suggested a general line which the Turkish Government adopted. Both the British and the United States Governments restated their own views to the Soviet Government; the American note adding that Turkey should continue to be primarily responsible for the defence of the Straits and that in the event of an attack or threat of an attack action should be taken by the Security Council.⁸⁶⁴

The Turkish reply which was given on 18 October stated (in accordance with the suggestions made by the British Government) that the recent exchanges of notes between the two Governments had clarified

⁸⁶¹ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁶² FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Kuniholm, **Op. Cit.**, p. 359-382.

⁸⁶³ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁶⁴ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

the respective points of view in accordance with the Potsdam Agreement and that the signatory state desiring modification of the Convention should now take the initiative foreseen by the Convention for summoning a conference, including the United States of America, for a revision. In addition, the Turkish note repudiated in details both the Soviet charges of wartime violations of the Convention and the thesis that the Straits were the exclusive concern of the Black Sea Powers. It repeated that joint defence of the Straits would mean the derogation of Turkish sovereignty but that the Turkish Government would defend the Straits in the future as in the past, and declared that the Soviet note's allusion to military measures in concert with non-Black Sea Powers was totally unfounded. The claim that the Soviet proposals were compatible with the United Nations could not be reconciled with a proposal which ignored the existence of the United Nations and implied the violation of a neighbour's sovereignty.⁸⁶⁵

The Soviet Military Attaché informed the Turkish Director of Military Intelligence that the fifth Soviet proposal was really only a suggestion that the Turkish Government should undertake to reinforce their defences at any given point indicated by the Soviet Government; he was told that this proposal was unacceptable.⁸⁶⁶

On 26 October 1946 the British Ambassador in Moscow was informed in a note from the Soviet Government that the latter did not share the opinion of the British Government that direct conversations between the three Governments represented at Potsdam and the Turkish Government were completed, and that therefore they considered a conference would be premature. On 28 November the British Ambassador in Moscow informed the Soviet Government in a brief written reply that while taking note of their views, the British Government adhered to their opinion that there was no longer any purpose in continuing direct correspondence between each of the three Governments and the Turkish Government and that any further discussion should take place at an international conference. The Turkish and American notes had remained without reply, but President İnönü took the opportunity of the reopening of Parliament on 1 November stated that Turkey agreed that the Montreux Convention needed adaptation to modern conditions, and would welcome modifications consistent with the legitimate interests of the parties and its territorial integrity and sovereign rights.⁸⁶⁷

The interest shown by the United States in the Straits question greatly encouraged both the Turkish Government and public opinion. It had already become customary in general policy statements by the President and Prime Minister to lay special stress on their desire for friendship with the United States immediately after the reference to the Alliance with Great Britain. As the Straits controversy developed, the fact was much noticed and complained of that in addition to the interest shown officially by the United States Government, the American Press gave much greater prominence to the subject and to the texts of the respective notes than did the Press in the United Kingdom. The visits of the United States warships Missouri to Istanbul in April and Randolph, Fargo, Perry and Donner to Smyrna in November, were greeted with the greatest enthusiasm, and the American statements on the latter occasion that the call was quite informal and without special significance were ignored and the maximum of public welcome and hospitality was offered. The growing American interest in Turkey, primarily of course a reflex of the post-war post disillusionment about Soviet aims and activities generally was stimulated by the favourable impression formed by visiting American journalists, notably Mr Knickerbocker and Mr Sedgwick. These devoted themselves to creating in the minds of their numerous readers a picture of Turkey as the only neighbouring state that was standing up to Russia and as one which was setting an example in modernisation and real democratic experiment to all the countries of the Near and Middle East and South-eastern Europe. They owed this impression largely to the facilities for meeting Turks, arranged for them by the British Embassy, and the same favourable impression was formed by a number of visiting British journalists, including Phillips Price, and Kimche, as well as Buckley, Gallacher and Howe, so that Turkey seemed to have had a remarkably better press on both sides of the Atlantic during the year under review than might easily have been the case. This was particularly

⁸⁶⁵ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁶⁶ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947.

⁸⁶⁷ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir Kelly, 4 February 1947. Golan, **Op. Cit.**, p. 29-43.

so in the United States where, as the U.S. Ambassador informed the British Ambassador, the typical association of ideas had been “Turkey-Armenia-atrocities”.⁸⁶⁸

The U.S. Ambassador, Edwin Wilson, received the British Ambassador privately on the day after the latter’s arrival and invited him to lunch before he had presented his credentials; and from the very first expressed his great interest in increasing by every possible means all kinds of support of the United States for Turkey as the indispensable rampart against Soviet expansion over the whole Near and Middle East. Byrnes showed his sympathy with this point of view in conversations with the leading members of the British Delegation in Paris, not merely on the specific issues of the Straits, but also in regard to the possibility of assisting the Turks in modernizing their defences.

In March 1947 the Truman declaration had a profound psychological effect in allaying the anxieties caused by the Soviet claims on the Straits and the eastern territories, by the Soviet machination in Azerbaijan, by the tightening hold on the Balkan satellites and the open wound in Greece with its threat of a Russian incursion into the Aegean. The fears which were expressed vociferously by Moscow radio, that the United States Aid agreement, which was signed in Ankara on 12 July, would transform Turkey into an American satellite. However the psychological effect of the American Aid programme and later of the Marshall offer⁸⁶⁹, and the re-assurances of British fidelity to the alliance had restored Turkish morale regarding direct aggression by the Soviet Union.⁸⁷⁰

In 1948 Turkish interest in foreign affairs was based on fear of Russia. Therefore all international events were instinctively judged in relation to the fear of Russian aggression. It was therefore understandable that the Turks continued, as in the previous year, to seek constantly for positive reassurances that they could rely on the Anglo-Turkish alliance of 1939. They informed both the British and the United States governments that they regarded the proposed Atlantic Pact as calculated to increase the danger of aggression against Turkey unless it were linked up with a Mediterranean Pact including Turkey.⁸⁷¹

However, the feeling of isolation and imminent danger lay in the roots of Turkish foreign policy in 1949. There had been no change in Turkey’s relations with the Soviet Union. But nobody had attempted to conceal the real state of hostility between the two countries, and the Turkish press, including the semi-official *Ulus*, responded vigorously to propaganda from Moscow. It was only natural therefore that Turkey tried throughout the year to obtain some more solid assurances of Western support against possible Russian aggression. It made clear its desire to be included in the Atlantic Pact, or at least to be associated with it by some form of Mediterranean pact. Exclusion from the NATO was therefore a severe blow, in spite of the assurances on Turkey’s position which accompanied the signature of the pact. Turkish statesmen tried to pretend to their own people that the Anglo-Franco-Turkish Alliance (which the French had recently affirmed was still binding on them) and the Truman doctrine gave all the guarantees needed and that membership of the pact would merely have entailed inconvenient commitments. However, they adopted a different line in speaking to the representatives of the Western Powers. Their disappointment over the Atlantic Pact caused the Turks to welcome with all the more enthusiasm their admission the Council of Europe, even though they were somewhat aggrieved by the fact that they had not been invited to be a founder member. The Turkish Minister of Foreign Affairs pointed out that Turkey had at last been accepted as a European State and that the crown achievement had thus been made on Atatürk’s policy of westernisation.⁸⁷²

⁸⁶⁸ FO371/67305B, Review of Events in Turkey-1946, by Sir David Kelly, 4 February 1947.

⁸⁶⁹ Though the initial omission of Turkey from the list of recipients of Marshall Aid was rectified, the amount finally allocated caused great disappointment in Turkey. Marshall Aid to Turkey had been generous, though the Turks were inclined to complain that they did not receive as much as their value to Western Europe and the sacrifices they were making warrant.

⁸⁷⁰ FO371/72540/R840, “Annual Report for Turkey, 1947”, From Sir David Kelly to Attlee, 15 January 1948. Kuniholm, *Op. Cit.*, p. 359-382.

⁸⁷¹ FO371/78661/R1033/1011/44, “Turkey: Annual Review for 1948”, From Sir David Kelly to Bevin, 28 January 1949.

⁸⁷² FO371/87933/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1949”, From Sir Noel Charles to McNeil, 7 January 1950. Oran, *Op. Cit.*, p. 499-520.

In 1950 Turkey's relations with the Soviet Union remained unchanged, and though an article in *Red Fleet* in April, insisting once again on the need for revision of the Straits Convention, caused some anxiety, there was no renewal of direct Russian pressure.⁸⁷³

In 1951 the impending entry of Turkey into the NATO and its support for the Middle East Command proposals produced a renewal of Soviet pressure, which had not been directly exerted against Turkey since 1946. In November the Turkish Government were informed that the Soviet Union regarded the adherence of Turkey to the NATO and the construction of bases on Turkish soil with American assistance as evidence of the design of the imperialist powers to make use of Turkey for aggressive purposes against the Soviet Union. This note was followed on 24 November by one denouncing the proposed Middle East Command as aggressive in intention and stating that Turkey, together with the other founder members of the Command, would bear the responsibility for the situation which might arise from its establishment. The Turkish Government, fortified by their increased feeling of security, met these attacks with great firmness and confidence. Their reply to the first Russian note placed the responsibility for the world situation at that time on the Soviet Government themselves and affirmed that the military measures which Turkey was taking were designed entirely for self-defence. In their reply about the Middle East Command the Turkish Government were anxious to go further and to counter-attack by exposing Soviet machinations in Arab countries. But although they did not believe that the tone of their reply would affect Soviet policy, the Turkish Government did not wish to appear provocative by diverging too far from the attitude of the other three governments (the British, the United States and the French governments). The reply eventually sent was therefore expressed in more moderate terms, and on 10 December the Foreign Minister Fuad Köprülü stated that Turkey did not intend to cede to other nations' bases on Turkish territory and that only in the event of aggression would such bases be used in collaboration with Turkey's allies.⁸⁷⁴

In 1952 Turkey's inclusion in the North Atlantic Treaty Organisation, her sponsorship of the Middle East Defence Organisation, and her efforts to promote Balkan defence did not escape the notice of its communist neighbours. Early in the year both Soviet Russia and Bulgaria protested against her subservience to the aggressive designs of Anglo-American imperialism; and during the following months Soviet policy towards Turkey was marked by sporadic outbursts of abusive propaganda.⁸⁷⁵

2. 1953-1960

In 1953 Turkey came in for its share of the Soviet "peace offensive" following the death of Stalin. On 31 May, the Soviet Government sent a note informing the Turkish Government that it had no territorial claims on Turkey as it now considered it possible "to ensure the security of the Soviet Union in the area of the Straits on conditions acceptable alike to the Soviet Union and to Turkey". In July, the Turkish Government sent an inoffensive reply, expressing satisfaction at the renunciation of territorial claims and reminding the Soviet Government that the Straits question was regulated by the Montreux Convention. This was immediately followed by a second Soviet note protesting against the then impending British and United States naval visits to İstanbul. The Turks retorted that these visits were permitted under the Montreux Convention and that they were, therefore, none of Russia's business. A further Soviet note on the same subject was left unanswered. The Turkish Government was in no way impressed by these Russian manoeuvres. It was convinced that there had been no change of heart at Moscow; its only concern was that the apparently more conciliatory Soviet line might, by confusing Western opinion, undermine the resolution of the Western powers to build up their defences and open the way to negotiations which might involve concessions to Russia. Turkey remained firmly convinced that it was to the growth of the strength of the West that has been due any modifications which there may have been in Soviet tactics, and that the moral to be drawn was that the Western powers should steadfastly pursue their policy of further strengthening their unity and power.⁸⁷⁶

⁸⁷³ FO371/95267/RK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1950", From Sir Noel Charles to Bevin, 13 January 1951.

⁸⁷⁴ FO371/101848/WK1011/1, "Turkey: Annual Review for 1951", by Knox Helm, 2 January 1952.

⁸⁷⁵ FO371/107547/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1952", From Knox Helm to Anthony Eden, 9 January 1953.

⁸⁷⁶ FO371/112921/WK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1953", From Knox Helm to Antony Eden, 1 January

In 1954 the Russian threat remained the main preoccupation of the Turks in the field of foreign policy. They were convinced that any changes that there may have been in Russian methods (for example, in the more friendly tone which the Moscow radio adopted in 1954 on Turkey's National Day) were the result of the progressive strengthening of the western Powers and reflect no change in the basic Soviet objectives. They therefore considered it essential that there should be no relaxing of the free world's efforts to increase its strength and unity; and they accordingly continued to play their full part in the affairs of the North Atlantic Treaty Organisation.⁸⁷⁷

In 1955 Turkey's traditional mistrust of Russia remained unchanged, and though on several occasion the Russians, through one channel or another, indicated their desire for closer cultural, economic or political relations with Turkey, the Turks maintained their attitude that improvement of relations between Russia and Turkey could come about only through an improvement of relations between Russia and the West as a whole.⁸⁷⁸

In 1956 friendly approaches to Turkey from Russia continued through most of the year and included hints of large-scale economic assistance. Turkey maintained her attitude of cold reserve and became increasingly perturbed as the year advanced over growing Russian penetration of the Middle East area, especially in Egypt and Syria. To Turkey's relief the year passed without any of the signatories of the Montreux (Straits) Convention availing itself of the option under article 29 of asking for an amendment of any of its provisions.⁸⁷⁹

In 1957 towards Russia Turkey maintained its attitude of cool reserve. Repeated assurances from Russia of its readiness to give economic aid to Turkey led to a visit to Moscow by a delegation of the “İşbank” and the conclusion of an agreement under which Russia undertook to build a glass, and a caustic soda factory in Turkey. However, the Russian suggestion for talks on political questions received a reply that the Turkish Government did not consider that there were any political questions to be discussed between the two countries. The Syrian crisis produced a letter from Bulganin to Menderes containing scarcely veiled threats of the consequences of a Turkish move against Syria, to which Menderes returned a firm reply. Later Menderes was among the Heads of Governments of the NATO Powers to receive a further letter from Bulganin on the eve of the meeting of the NATO Heads of Government in Paris in December 1957 in which he was warned of the dangers to Turkey of tying herself to America. Menderes continued to dominate the Turkish scene in 1957. He had steered Turkey through some vexing international problems. He had continued Turkish support for NATO and the Baghdad Pact; he dealt coolly and steadily with propaganda campaign mounted against Turkey (inter alia) by Soviet Russia over Syria, in the early autumn, and he had kept his end up well in the exchanges of letters between Soviet and Western leaders.⁸⁸⁰

In both internal and external affairs 1958 was a year of importance for Turkey. However, the Turco-Soviet relations were stable.⁸⁸¹ In 1959 Turkey's main points of interest were its policy towards the Arab world and its attitude towards a détente between East and West. The Russian threat was a common factor and overshadowed anything else in Turkish minds. Nevertheless, while seeking to protect itself against this by strengthening the organisation of CENTO and encouraging Iranian resistance to Russian overtures, Turkey showed restraint in its attitude towards the Arab world. This close identity of views with the West was not reflected in the Turkish attitude towards a détente. While anxious not to be left out if the West should come to an arrangement with the Soviet Union, the Turks nevertheless found it difficult to overcome their traditional suspicions of Russia. In view of their geographical position, it was natural enough that they

1954. Robert O. Freedman, **Moscow and the Middle East** (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), p. 15-25.

⁸⁷⁷ FCO9/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1954”, From Sir James Bowker to Sir Anthony Eden, 7 January 1955.

⁸⁷⁸ FO371/123999/RK1011/1, “Annual Review for 1955”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 16 January 1956. Freedman, **Op. Cit.**, p. 15-25.

⁸⁷⁹ FO371/130174/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1956”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 5 February 1957.

⁸⁸⁰ FO371/136450/RK1011/1, “Annual Report on Turkey for 1957”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 4 February 1958. Oran, **Op. Cit.**, p. 499-520.

⁸⁸¹ FO371/144739/RK1011/1, “Annual Report for Turkey for 1958”, 17 February 1959.

should take a parochial view of the Russian threat and a rapprochement would be against all their best instincts. The Turks, however, were essentially realists and it was difficult to believe that they would risk going very far towards hitching their wagon to the Soviet star whatever the incentives.⁸⁸²

As the year went on Turkey came to be faced with a new and exacting test of political skill and steadiness resulting from the beginnings of détente between the West and Russia. The idea of a thaw in the cold war came to be regarded with suspicion by the Turks, partly because they believed that they knew best how to deal with the Russians and they did not altogether approve of West's ways of doing this, partly because they had in rather characteristic Turkish fashion committed themselves root and branch to an extreme anti-Russian position and feared some loss of face in abandoning it, and partly because in a general détente their geographical and ideological position might not command so high a reward as it was at that time. Turkish feelings of concern on these subjects manifested themselves in two ways. One was an increasingly impatient series of remarks to the British and the Americans and, as occasion offered, to some of other NATO governments, to the effect that the United States, the United Kingdom and France were in danger of setting up a kind of world directorate, in which Russia would be invited to join. Secondly, Turkey had been subjected to the usual Russian inducements of the “stick and carrot” variety, with notes of protest about rocket bases followed rapidly by offers of economic aid and invitations to the exchange of high-level visits. The Turkish government had rebuffed the former with no more difficulty than on many more serious occasions in the past, but they had felt it necessary to make some show of response to the more friendly aspects of the Russian offensive. They had accepted some individual items of economic aid, such as the building of a factory; they sent the ageing Minister of Health on a visit to Moscow, which proved such a shock to the old gentleman that he had a heart attack on arrival; the Turkish Foreign Minister and the Soviet Ambassador exchanged dinners; the latter said some words of warning to the effect that Turkey should not risk missing the co-existence band-wagon; the Turks replied with some guarded expressions of satisfaction at the possibility of a lowering of tension, but with clear statements that they did not intend to consider coming to any separate agreement and so weakening the Western front.⁸⁸³

It would have been insulting to the rulers of Turkey to go much further than this in the direction of forming a true friendship with Russia, and in the event that the international climate genuinely improved they would be faced with painful decisions. It was expected that they would make their decisions like statesmen in most other countries, on the basis of their view of Turkey's interests. The Prime Minister Menderes believed that he should remain in power because he was best able to manage the revival of Turkey and its growth into a more fully developed power; the belief that a future for Turkey of the kind that he wanted depended largely on fairly rapid economic development; his belief in the Western alignment of Turkey as providing the only possible defence from communist Russia and at the same time a just acceptable level of economic aid to make industrial development possible; the belief that Turkey's future should be Turkish and not merely an inferior copy of the West. If correct, the continuation of Turkey's alignment at that time was not to be taken for granted in all circumstances, but is determined by a number of factors which may not always remain the same. These factors can be listed as follows: if, because of international détente, defence against Communists Russia no longer appeared to be such a weighty necessity; if, for the same reason, the Western Powers no longer seemed likely to provide it in so satisfactory a form as at present; if the West appeared too seriously to disregard Turkey's claim to equality of treatment in consultation about summit meetings or other large-scale international developments; if it began to be felt that Turkey's economic development could no longer be achieved at a satisfactory rate with the help of the West alone and that a useful contribution to it could be obtained without too much danger from the East; if the growth of Turkishness in certain aspects of the Turkish state caused serious lack of harmony between Turkey and the Western democracies.⁸⁸⁴

⁸⁸² FO371/153030/RK1011/1, Minute by E. N. Smith, 9 February 1960.

⁸⁸³ FO371/153030/RK1011/1, “Annual Political Review for Turkey, 1959”, From Sir Bernard Burrows to Selwyn Lloyd, 26 January 1960.

⁸⁸⁴ FO371/153030/RK1011/1, “Annual Political Review for Turkey, 1959”, From Sir Bernard Burrows to Selwyn Lloyd, 26 January 1960.

The year of 1960 began with a high state of tension between the parties and with an election expected either at some time in 1960 or early in 1961. Many external observers thought that an election was likely to result in a further Democrat victory. But the government seemed to have come to the conclusion sometime early in the year that they could not take the risk of going to the country, either because they might lose or because an election would give rise to disorders which the army would be unwilling to suppress for the benefit of the Democrat Party. They were determined not to take the risk of losing because of Menderes' almost evangelical belief that he was destined to rebuild Turkey and because latterly he and other leaders of the party came to feel that some of their activities would not bear scrutiny by an unfriendly administration. At the same time, they became more and more upset by the criticism and propaganda of the Opposition and were soon drawn into a vicious circle of repression. In fact, they worried about the thought of losing their power and hastened that event by the unwise measures which they took to prevent. Some of them were of the opinion that, if the new rules did not provide a satisfactory means of ensuring victory for their band, then the rules must be changed; and this was what in effect the government set out to do by using their majority vote in the Assembly to set up a parliamentary commission, staffed entirely by members of the Democrat Party, to investigate the political activities of the Opposition.⁸⁸⁵

The point of no return was probably reached with the grant to this commission of practically unlimited powers over the political life of the country and the immediate use of these powers to forbid all political activity, and even the reporting in the press of parliamentary debates with regard to the commission's activities. It was one of the government's more extraordinary mis-judgements to believe that they could impose this kind of political standstill by purely political means, in other words without the use of military force or of the methods of coercion which most other dictatorships have found to be necessary. It seemed in retrospect that they could never properly have analysed the power situation in the country. The revolution came about because the Army finally realized that passive resistance to the government's orders to repress demonstrations was not enough to solve the crisis in which Turkey found itself and that they must instead take positive action to change the situation.⁸⁸⁶

There were signs towards the end that even in foreign policy the strain was becoming apparent. Menderes was heard to mention rather enviously on more than one occasion now much easier it was for a totalitarian system like Russia to carry out measures of economic development in a sort time, and his agreement to exchange visits with Khrushchev may be regarded not only as a prudent withdrawal from Turkey's previously extreme anti-Russian position, but also as a hope of distraction from the internal crisis.⁸⁸⁷

3. Conclusion

The impact of the Revolution on Turkey's foreign relations was remarkably small. As already mentioned, the government of Menderes had decided shortly before their fall to try and break the ice with Russia, but nothing came of this. Almost the first statements of the Revolutionary government were to the effect that they remained faithful to their alliances with the West (NATO and CENTO), but that there might be nuances of difference in the application of their foreign policy. It was understood that these might be found largely in a greater suppleness in the handling of relations with neighbouring states, i.e. Russia and the Arab world. It was, in fact, been hard to detect any changes at all. The Russians thought they had an opportunity to improve their position and pressed very hard, probably too hard for their own good, to persuade Turkey to accept large scale economic aid and exchange of top level visits. Both were refused and Turkey's policy of maintaining its Western connexion unimpaired, but, so far as this allowed, of normalizing trans-frontier relations with Russia was ably and firmly stated in a letter from General Gürsel to Khrushchev.⁸⁸⁸

⁸⁸⁵ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", From Sir Bernard Burrows to the Foreign Office, 6 January 1961. Musa Qasımlı, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri, 1960-1980** (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), p. 23-96.

⁸⁸⁶ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", From Sir Bernard Burrows to the Foreign Office, 6 January 1961.

⁸⁸⁷ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", From Sir Bernard Burrows to the Foreign Office, 6 January 1961.

⁸⁸⁸ FO371/160212/RK1011/1, "Annual Report on Turkey for 1960", From Sir Bernard Burrows to the Foreign Office, 6

4. Bibliography

Archival sources

All references to sources prefixed by FO refer to documents held at the UK National Archives, formerly the Public Record Office (PRO). The following files have been consulted:

FO371/59231/R 17969/6/44, “The Bosphorus and the Dardanelles”, 6 January 1947.

FCO51/244/RR6/12, “Turco-Soviet Relations 1962-1971”.

FCO51/296/RR6/4, “Turco-Soviet Relations 1962-1972”.

FO371/67305B, “Review of Events in Turkey-1946”, by Sir Kelly, 4 February 1947.

FO371/72540/R840, “Annual Report for Turkey, 1947”, From Sir David Kelly to Attlee, 15 January 1948.

FO371/78661/R1033/1011/44, “Turkey: Annual Review for 1948”, From Sir David Kelly to Bevin, 28 January 1949.

FO371/87933/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1949”, From Sir Noel Charles to McNeil, 7 January 1950.

FO371/95267/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1950”, From Sir Noel Charles to Bevin, 13 January 1951.

FO371/101848/WK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1951”, by Knox Helm, 2 January 1952.

FO371/107547/WK1011/1, “Annual Report on Turkey for 1952”, From Knox Helm to Anthony Eden, 9 January 1953.

FO371/112921/WK1011/1, “Annual Report on Turkey for 1953”, From Knox Helm to Antony Eden, 1 January 1954.

FCO9/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1954”, From Sir James Bowker to Sir Anthony Eden, 7 January 1955.

FO371/123999/RK1011/1, “Annual Review for 1955”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 16 January 1956.

FO371/130174/RK1011/1, “Turkey: Annual Review for 1956”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 5 February 1957.

FO371/136450/RK1011/1, “Annual Report on Turkey for 1957”, From James Bowker to Selwyn Lloyd, 4 February 1958.

FO371/144739/RK1011/1, “Annual Report for Turkey for 1958”, 17 February 1959.

FO371/153030/RK1011/1, “Annual Political Review for Turkey, 1959”, From Sir Bernard Burrows to Selwyn Lloyd, 26 January 1960.

FO371/160212/RK1011/1, “Annual Report on Turkey for 1960”, From Sir Bernard Burrows to the Foreign Office, 6 January 1961.

FO371/153030/RK1011/1, Minute by E. N. Smith, 9 February 1960.

January 1961.

Books & Articles

- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- ATABEY, Figen, “Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi”, **History Studies**, Volume: 5 Issue: 5, (September 2013), p. 19-38.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Boğazlar Meselesi Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: II, İstanbul, 1992.
- BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.
- BİLSEL, Cemil, **Türk Boğazları**, İstanbul, 1948.
- ÇAKMAK, Haydar (der.), **Türk Dış Politikası: 1919-2008**, Barış Platin Kitap, Ankara 2008.
- ERKİN, Feridun Cemal, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.
- FREEDMAN, Robert O., **Moscow and the Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- GOLAN, Galia, **Soviet Policies in the Middle East**, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- GÖNLÜBOL, Mehmet vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.
- GÜRÜN, Kâmuran, **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991.
- HALE, William, **Türk Dış Politikası, 1774-2000**, çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- HASANLI, Jamil, **Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945–1953**, Lexington Books, 2011.
- KAMALOV, İlyas & İrina SVİSTUNOVA (Yay. Haz.), **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.
- LENCZOWSKİ, George; **The Middle East in the World Affairs**, 4th edition, Cornell University Press, Ithaca 1980.
- ORAN, Baskın (ed.), **Türk Dış Politikası, Cilt-I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- QASIMLI, Musa, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri, 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.
- RIASANOVSKY, Nicholas V and Mark D. STEINBERG, **Rusya Tarihi**, Çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2011.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, İmge Yayınları, Ankara 2000.
- SOYSAL, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, ISIS, İstanbul 1997.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.
- VALİ, Ferenc A., **The Turkish Straits and NATO**, California, 1971.
- YEL, Selma, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.